

Roalds Dobrovēnskis

RAINIS UN VIŅA BRĀĻI

JUMAVA

Ronald Dobrovenski

RAINIS UN VIŅA BRĀĻI

RAINIS UN VIŅA BRĀĻI

135110

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

2005-5
L 269

L
269

Roalds Dobrovenskis

RAINIS UN VIŅA BRĀĻI

VIENA DZEJNIEKA SEPTIŅAS DZĪVES

JUMAVA

UDK 821.161.1 – 31 + 82.0:821.174

Do 095

Autors un izdevniecība pateicas

Dacci Osei (Ķelne, Vācija)

par šīs grāmatas morālo un

materiālo atbalstu

No krievu valodas tulkojusi

Valentīna Eisule

Māksliniece *Gita Okonova-Treice*

Redaktore *Vija Jugāne*

Atbildīgā redaktore *Ilze Freiberga*

Tehniskā redaktore *Irēna Soide*

Korektore *Agita Kazakeviča*

Maketētāja *Rūta Vilīte*

ISBN 9984 – 38 – 015 – 7

© Roalds Dobrovenskis, teksts, 1999

© Valentīna Eisule, tulkojums latviešu
valodā

© Gita Okonova-Treice, mākslinieciskais
noformējums, 2005

Veltīts Veltai Kaltīnai

...vēlētājam veltītais "Kaltīna un viņa bērni" tiks izdots (un daļēji, ja
...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo
...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo
...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo

...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo
...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo
...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo
...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo

...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo
...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo
...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo
...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo

...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo
...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo
...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo
...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo

...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo
...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo
...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo
...vēlētājam veltītais 1953. gada gads. Tā kādu gadu! Pasaule kārtējo

UDK 82.161.1 : 82.161.1.14

16.02

1311/056

История литературы

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Литература

Biogrāfiskais romāns “Rainis un viņa brāļi” tika rakstīts (un daļēji, ja vēlaties, montēts) vairāk nekā desmit gadu. Un kādu gadu! Pasaule kārtējo reizi bija apmetusi kūleni. Grāmata tika iccerēta vienā iekārtā, bet pabeigta citā, tajā pašā pilsētā, bet jau citā valstī. Un arī tūkstošgade tuvojās beigām.

Neteikšu, ka kopš 1987. gada neko citu nebūtu darījis kā vien sēdējis pie manuskripta. Divi trīs gadi pagāja arhīvos un bibliotēkās, apmēram tikpat daudz, lai no jauna iztulkotu krievu valodā Raiņa traģēdijas “Indulis un Ārija” un “Jāzeps un viņa brāļi”. Vajadzēja arī pabūt Raiņa vietās, pastaigāt pa viņa takām Latvijā, Krievijā un Šveicē. Galu galā, šie gadi bija jānodzīvo, laikam jau tas ir grūtāk, nekā rakstīt vēsturiskus romānus. Grāmata auga, neizbēgami uzņemdamā sevī kaut ko no tā, kas risinājās ārpusē.

Sava darba žanru es definētu šādi: romāns — kolāža. Kolāža tāpēc, ka simtiem un tūkstošiem vēstuļu, dienasgrāmatas ierakstu, protokolu, atmiņu, uzzīņu, dzejoļu ir materiāls, no kā veidots šis darbs. Es jau arī centos panākt, lai lasītājs, kas gribētu pataustīt, no kā tad tas viss ir šūts? — ik reizes “pazītu drēbi”, oriģinālu, un, ja viņš vēlētos apskatīt kreiso pusi — kas tur ir? — tad oderē arī atrastu dokumentu un pirmavotu. Turklāt krievu literātam, stāstot par latviešu dzejnieku, būtu netaktiski raudzīt pārtrumpot viņu, runāt viņa vietā tur, kur viņš pats visu aptvēris — gan dienas, gan notikumus. Bez kādas greizsirdības un kavēšanās vienmēr esmu devis vārdu savam varonim un citiem personāžiem, kad vien tas bijis vajadzīgs.

Kā kurš katrs godprātīgs pētnieks (bet biogrāfisks romāns vienmēr ir pētījums), ķeroties pie darba, es nezināju, kur tas novedīs. Liktenis, kas bija pavēries līdz saknēm, man pašam bija atklājums. Nāca gaismā lietas, ko nevarēja zināt pats Rainis un kas nebija redzamas viņa laikabiedriem. Mēs taču arī līdz galam sevi neicraudzīsim, kamēr kāds nebūs atnācis, kam labpatiksies paraudzīties uz mums no malas, kas gribēs labāk saprast sevi — caur mums.

Citēto tekstu lielākā daļa nekad nav tulkota kādā citā valodā. Dažas vēstules un daži dokumenti tiek publicēti pirmoreiz.

Un pēdējais.

Šī grāmata nebūtu iespējama bez darba — gandrīz gadsimta garumā! — ko veikuši ļoti daudzi talantīgi un pašreizdzīgi cilvēki: Raiņa rokrakstu atšifrētāji, muzeju fondu glabātāji un bibliogrāfi, tekstologi un komentētāji, izdevēji, literatūrzinātnieki un memuāristi kā Rīgā, tā ārvalstīs, latviešu mītnes zemēs. Paldies viņiem, dzīvajiem un mirušajiem, katram personīgi!

Autors, 1999

PROLOGS

Pasaule bija neizmērojama.

Plakanā, ne ar ko neirobežotā zeme aizslidēja no vienas bezgalības otrā, izgaistot brīnumu un mirāžu miglā, kāvu, varavīkšņu un virpuļu vērpetēs.

Robežas, arī nenoteiktas, pastāvēja ja nu vienīgi kristiānisma pasaulē. Bet tur, aiz jūrām un tuksnešiem, aiz turkiem, mauriem, etiopiešiem un pīgmejiem, tur, aiz pagānu tempļiem, aiz elku tēliem, kuru tumšie viepli notraipīti vēl kūpošām cilvēku asinīm, tur... kas bija tur — neviens nezināja.

Nezināšana — viens vienīgs solījums, un tu nezini — tur jau ir tas jaukums, — kas īsti ir solīts. Meklējot, apmāti uz prickšu un uz augšu raugoties, var arī iekāpt bezdibenī. Zināšana pārvelk pāri krustu tūkstošiem iespējamību, atstājot vienu. Tādi ir likumīgās laulības glāsti: neapdraudēti, droši, pliekani salīdzinājumā ar neprātīgu iemīlēšanos. Met pie malas! Nemīli viņu, nosplaujies, atsakies, esi taču sapratis, ar ko riskē — ar visu! Lai. Prickšnojauta saka — būs vajāšana, kas to perina — vīrs, tēvs, brālis? Nežēlīga, traka vajāšana, kad tu zem zirga pakaviem... un ja nu pēkšņi arī viņa? Steiga, nakts, kliezienā pārtrūcis skūpsts, ko aprāvis cirtiens, vaidis, gārdziens. Nu kā? Nekad vairs?

Nē, ko nu par to: vajadzīgas citas asinis, rāmas, micrīgas kā zivij, lai vēlētos tikai atļauto un zināmo un tikai mērenās devās. Šitie, kas met krustu mutei prickšā, atraugājoties un plati žāvājoties pirms gulētiešanas, — vai tad viņi dzīvo?

Un šitāds domāja, metot krustu mutei prickšā, kad tā plati paveras neatturamās, saldās, godīgās žāvās, arvien par to pašu: žēlīgais, visulabais Dievs, neļauj man kļūt ne par mednieku, ne medijumu, ne par tiesnesi, ne noziedznieku, ne par bendi, ne upuri. Tic, kuri šaudās krustis šķērsis, smīnot savu lielīkņu vilka smīnu, tie ar likajām jātnieka kājām, kuri vairs neprot staigāt, viņi, kā stāsta, pat mīzt icmanījušies, nenokāpjot no zirga; tic, kuri grūž savu netīro locekli sievietes micsās tikpat braši un vienaldzīgi, tikpat pierasti kā dunci ribās, tic, kuriem svešs drošs pamats, kuri

neatminas ne tēvu, ne māti un nezina, kas zemes virsū ir pastāvība, — vai tad viņi dzīvo?

Pasaule bija neizmērojama ne tikai plašumā, bet arī augstumā un dziļumā. Brīnumi vilnīja virs galvas: tur, līdzās zvaigznēm, neredzamu eņģeļu spārnu švīkoņā un zumēšanā trīsuļoja mūzika. Bailes, neģēlība, glumas kā čūskas, ņudzēja apakšā, piepildot līdz pēdējai iespējai visus pekles bezdibeņus.

Vadātājs vadāja: pa mežu vien un uz muklāju; jūras briesmoņi aprija kuģus, ūdens gars slīcināja, mājas gars žņaudza.

Eņģelis rādīja ceļu, velniņš lika kāju priekšā, icnira tavā iekšienē un no turienes kutināja un ķiķināja.

Jauna ziņa nepieciešama kā maize — kas izsalkuši pēc tās, steidza maksāt bez tielēšanās.

Ceļinieks, piligrims, āksts, blēdis, skolnieks, klaidonis. Mūžam neredzēts, mūžam ilgots. Jaunumu un kašķa, dziesmiņu, tenku un kārdinājumu iznēsātājs, visa nedrošā ārdītājs, bet kas tad ir drošs?

Virs dzen pa durvīm laukā, sieva pa logu mīļi sveicina. Sieva triec ratā, bet meita otrā rītā staigā ar neizprotamu smaidu sejā.

Lielceļu mākslinieks, mutesbajārs, diedelētājs, bet varbūt arī zaglis? Ļauna karikatūra par bruņinieku. Pēdu raksts cilpu cilpām kā zaķim — viņa pēdējais zīmējums; un aprakts zemē bez krusta kā suns.

Ceļinieks ceļo; dīvaina viņa valoda, dīvainas acis.

Ceļinieks ceļo pa ceļu ceļiem, bruņinieks sirotājs — siro.

Vai tas tik sen, kad Lotringas, Ungārijas, Serbijas ceļos... bet pēc tam arī Konstantinopolē un tad arī Apsolītajā zemē pirmo reizi ieraudzīja jātnieku ar sarkanu krustu uz labā pleca? Krustnesi.

Viņš tika redzēts Nīkajas, Antiohijas, Edesas ieņemšanā. Cik lūgsnu uz debesīm raidīts. Cik rīkļu pārgriezts, vaimanājošu, stenošu, kaucošu: "Allā, Allā-ā-ā!" Un seldžuki nodrebēja, neizturēja pēdējo spiedienu, 1099. gada jūlija 15. dienā Jeruzāleme krita, un no acīm, kas bija ieraudzījušas pasaules centru, Golgātu, sāka līt asaras, un saļodzījās ceļi Tā Kunga kapa atbrīvotājiem, kuri bija izgājuši cauri tik daudzām nāvēm un mokām, pārkāpuši pāri velnišķīgai apmātībai, negrozāmi ticēdami, ka šis kārotais mirklis kā ar sūkli nomazgās viņu grēku un netikumu kraupi un ar jaundzimušu dūjas skaidrību apslacīs raupjās dvēseles.

Dižcens, patiešām šķīstījošs mirklis! Bet kas pēc tam? Bet pēc tam — stiprāk icniezējās rētas, icsmeldzās svaigās brūces; jau pierimušās kaislības atkal sāka plosīt dvēseli un atmiņas, nelietes, asiņoja.

Mūki, kas Svētajā zemē bija apmetušies uz dzīvi jau gadus trīsdesmit pirms Jeruzālemes iekarošanas, kad itāliešu tirgoņi no Amalfi bija šeit uzcēluši klosteri, piligrimu dziednīcu un kaplu, ko veltīja svētajam Jānim Kristītājam, pūlējās vai pušu raudamies. Taču ne jau visus viņiem bija lemts izdziedināt, un ne jau visas rētas bija acīm redzamas, micsīgas.

Par *johanniešiem* sauca šos mūkus, par *hospitāliešiem*. Viņu skaits pieauga. Pelēkajai brālībai, kas cītīgi kopa slimos, pievienojās prezbiterieši, viņu uzdevums bija pieņemt grēksūdzi un atlaist grēkus, pasniegt mirstošajam svēto vakarēdienu. Ievainotajiem un dziedinātajiem bija vajadzīga aizsardzība — no saracēņiem, kas uzglūnēja naktīs, no ienaidniekiem, kas iekļuva kristiešu vidū karagājienu laikā, no marodicieriem. Un tā hospitāliešu vidū uzradās bruņinieki, kas dziedināja tikai ar zobenu, toties uzreiz no visām slimībām, bijušajām un nākamajām.

1113. gadā johannieši no pāvesta Pashalija II ieguva īpašu nolikumu, bet ap 1118. gadu pilnīgi izveidojās pirmais garīgais bruņinieku ordenis. Johanniešus varēja pazīt pēc melnā apmetņa ar balto krustu.

Pēc gada radās varenaiss, stingrais templicēju ordenis. Nosaukums cēlies no viņu pirmās rezidences: tā bija pils, kas uzcelta tajā pašā vietā, kur kādreiz atradās ķēniņa Salamana templis.

Viņi valkāja baltu mantiju ar sarkanu astoņstūra krustu.

1144. gadā turki atkaroja Edesu. Sekoja otrais krusta karš, kas beidzās ar kaunu — vienām vienīgām neapstrīdamām neveiksmēm. Un pagāja vēl gadu četrdesmit — eģiptiešu sultāns Saladins atkal sagrāba Jeruzālemi; to nu nekādi nevarēja paciest, un jaunā, trešā krusta kara prickšgalā nostājās trīs vareni kristiešu valdnieki: Svētās Romas impērijas imperators, vācu karalis Frīdrihs I Barbarosa, Francijas Filips II Augusts un Anglijas karalis Ričards Lauvassirds.

Ko mums izsaka šie vārdi? Varbūt neskaidri atgādina bērniību? Tatjana Vasiļjeva... — zinu, jūsu vēstures skolotāju sauca citā vārdā un ne tā, citādi, viņa aizrāvusies stāstīja, dziedāja gluži kā lakstīgala. Un vai jūsējā izšķirīgos mirkļos necēlās pirkstgalos, — manējā cēlās, lai nu katrā ziņā un uz mūžīgiem laikiem mūsu maz izglītotajās dvēselēs iepotētu to, ka imperators Frīdrihs I Barbarosa bija sarkanbārdis, no tā arī radusies iesauka: barba — bārda, rossa — sarkans; un ka viņš noslika 1190. gadā, pārceļoties pār Salefas upi Kilikijā (kas tās bija par šausmām, kas par troksni, kāda jezga!).

Ričards Lauvassirds sakāva sultānu Saladinu, bet atpakaļceļā viņu sagūstīja Austrijas Leopolda ļaudis, jo Ričardam nelaimīgā kārtā bija gadījies viņu nāvēgi aizvainot Akonas ielenkuma laikā Palestīnā. Un Ričards ar savu lauvas sirdi nīka ieslodzījumā gadus trīs, kamēr viņu neizpirka par

150 000 sudraba marku, — var gadīties, ka esmu ko sajaucis, bet diez vai.

Tās pašas Akonas — cietokšņa Vidusjūras krastā — aplenkšanas laikā vācu tirgotāji no Lībekas un Brēmenes arī ierīkoja telti ievainoto kopšanai. Teltis, ņemot vērā cietēju lielo skaitu, vēlāk pārvērtās par hospitāli. Hospitālis kļuva par sākumu jaunam ordenim, kas tika dibināts, “lai palīdzētu slimiem un nabadzīgiem vācu izcelsmes svētceļniekiem”.

Sākumā *Teitoņu* jeb *Vācu* ordenis, *Ordo domus Sanctae Mariae Teutonicorum*, sludināja vienīgi žēlsirdības mērķus, un tā pirmais statuss aizgūts no mūkiem johanniešiem. Taču, krusta karam vērsoties plašumā, pīcaugot nemītīgo kauju nežēlībai, ordenis drīz vien kļuva karcivīgs. Jau 1189. gadā tam bija vajadzīgi jauni statūti. Par paraugu tika izmantoti stingrie tempļiešu noteikumi.

Par ko runāja tur, pie Akonas, kas negribēja padoties?

Kas tika augsti vērtēts melnajās dienvidu naktīs, tumsā vai pie skopas uguns gausi ritošajās gaidīšanas stundās? Joku dzišana? Jā, arī melšas par mīlestību, plātīšanās, neķītrība; taču šī prece ātri apnik. Toties īpašā vērtē vajadzēja būt sarežģītiem piedzīvojumu stāstiem, stāstiem par nezināmām un tālām zemēm, turklāt ne jau par Dienvidu un Austrumu zemēm: bija apriebusies šo vietu saldme un sūrumš, kļuva nelabi no svešajām, svelmainajām debesīm, un, jau pieņemot vien vēsās, ūdeņiem bagātās upes, rudeniņos mežus ar krītošām lapām, zeltainām, sārtām, — likās, ka ledus vēsums pieskaras karstai pierci.

Pēc tam gan — jā... Pēc tam, pēc gadiem, tie, kas izdzīvos, viens no pieciem, kas atgriezīsies savā pusē, tie atcerēsies visu Austrumu krāšņumu, jutīsies pārsteigti gan par šo krāšņumu, gan paši par sevi, brīnīsies par katru mirkli, aizmirsīs drudzi, ķildas, torcizējo tveici un slāpes, bet izvilks no atmiņas dzīlēm kauju azartu, redzētos vai izšķērdētos dārgumus, icnaidniekam atņemto, gluži kā mēmo daiļavu mandeļveidīgās acis.

Jā, taču tagad viņi grib klausīties par Ziemeļiem, par lediem, vējputenim; un tirgotāji no Lībekas un Brēmenes viņiem stāsta, vai dzirdat, par lielisko pilsētu Visbiju, un nakts melnumā iznirst tālās, aukstās jūras krasts. Kāds izmet upes vārdu: *Dūna*, — tā ir plata, ūdeņiem bagāta, ar lielām zaļām salām; no jūras līča upe ļauj iciet dziļi zemē, ko apdzīvo pagāni, vientiesīgi un nežēlīgi kā bērni.

Lībekas un Brēmenes tirgotāji pazīst gan tās zemes, gan šīs. Droši vien viņi strīdas, kurš pirmais nonācis līvu zemē: nesen, nē, sen, pirms gadiem trīsdesmit, vētra ienesa vācu kuģi tās pašas *Dūnas* grīvā pirmoreiz; kuģis bija no Brēmenes. “Lai nu paliek tā vētra, bet mēs jau agrāk tur esam bijuši!” dedzīgi icsaucas piecpadsmitgadīgs zēns no Lībekas, un

visi smejas: viņš jau nu, skaidra lieta, visur ir pabijis! Zēns sabožas, viņš iegaumē smējēju sejas. Nevienam, nevienam no tiem viņš nekad nepiedos! Un smieklī pārtrūkst. Ne jau pats uz savu roku zēns no Libekas nokļuvis Akonā: kā dēls viņš ir? Kas stāv aiz viņa muguras? Ne jau kurš katrs drīkst smieties, par ko pagadās.

Rupjš laiks. Taču vienmēr uzrodas cilvēki, kam tieši šāds laiks ir kā radīts. Tādi ātri un viegli pierada pie asiņu smakas un pašām asinīm, pie cilvēku nogalināšanas. Bruņinieki apguva šo amatu kopš bērnu autiņiem, bet arī vakarējais zemnieks dūra cilvēkus lietišķi, prasmīgi un, pārvērtis ienaidnieku nedzīvā prickšmetā, noņēma (ja bija ko noņemt) savas trofejas ar saimniecisku ķērienu. Bet jebkurā mirklī viņš varēja nokļūt mainītās lomās ar uzvarēto turku vai ēģiptieti — un arī negaidīja līdzjūtību.

Maitasputni, smagi no pārčšanās, kā mākonis riņķoja virs Vidusjūras piekrastes zemēm. Sajutuši izsalkumu, krita no augšas, ar nagiem un knābjiem plosīja apkaltušo miesu, vienaldzīgi pieciedzami šakāļu un grauzēju klātbūtni: ko tur... pietiks visiem, — un nesaskatīja nekādu atšķirību starp kristiešu, musulmaņu, ebreju un pagānu miesu, starp visiem tiem, kuri vēl vakar runāja, plātījās un draudēja franču, vācu un itāliešu mēlē vai piesauca pravieti arābiski.

Milzīgie karapūļi, Dieva vārda svētīti, kustējās uz prickšu, un varbūt tikai no zvaigžņu augstumiem atklātos raibās cilvēku masas paisumu un bēgumu ritms un jēga, sadursmes un atvēršanās atpakaļ, pamestajā vietā atstājot liķus, nekustīgus un lempīgus kā maisi.

Ir vēl kas, ar ko noriebjas aplenkumi: pārtika slikta un trūcīga, pat svaiga vēja brāzma netiek galā ar smirdoņu. Armija, kas nīkst pie cietokšņa mūriem, vienmēr nozīmē ļoti daudz sūdu.

Laužoties cauri jebkurai smirdoņai, kā neredzama gaisma pret debesīm ceļas lūgšana. Jo vairāk netīrības un cietsirdības dienās un naktīs, jo neatvairāmākas tīrības alkas. Ne jau katrā dvēselē tās mīt, — pat ne katrā otrajā un varbūt ne katrā desmitajā. Vai kāds brīnums tad beziemesla dusmas, plēsonīga alkatība. Dzīšanās pēc laupījuma, pēc salda kumosa, pēc bezjūtīgiem, truliem staigules glāstiem...

Taču ir prāti un sirdis, kuras ar lētu vīlinājumu nevar nopirkt. Ticības fanātiķi. Gudri vīri, kas saprot, ka Rietumi nevar iztikt bez Austrumiem. Karavadoņi, kas aukstasinīgi aprēķina savus un citu zaudējumus. Sapņotāji, kas pat miegā murmina par Svēto Grālu. Ir arī plānprāši. Ir izlaidības pārņemtie, un ir askēti, kas devuši atturības solījumu un to turējuši par brīnumu nebēdīgajiem biedriem. Ir neuzpērkami Kristus kareivji, ir preziteri un mūki, kas nemitas aizlūgt par saviem un citu grēkiem.

Bija sadūrušies un nāvējošos cīņas apkampienos savijušies *divi cilvēku dzimuma atzari*; šiem apkampieniem nekad vairs nebūs lemts atraišīties, un, liekas, nevar teikt, ka Dievam, lai kādā vārdā viņu piesauktu aizsmakušās balsis no apakšas, nav nekāda sakara ar notickošo.

Neapstrīdama garīgā vara apvienojās ar militārās pakļautības likumiem. Tālumā aizvijās šis ceļš, nākotnes tumsā, un to iežogoja restes, kas slējās no zemes līdz debesīm. Pielūko, nesadomā paspert soli sāņus! Un tava nāve nebūs viegla, arī viņpus kapa atkritēju gaida tādas mokus, kādas mēs, grēcinieki, nespējam ne iedomāties.

Mīlestības vārdā nemitīgi auga augumā nepieredzēta cietisirdība. Tika svētīta ikdienēja slepkavošana. Par svētu tika pasludināts naidis pret citas ticības piekritējiem, ko tik viegli cilvēkā uzkurināt un tik grūti apdzēst vai tikai novirzīt uz citu pusi. Par svētu tika saukta itin visa cīņa pēdējos simt gados, visas tās peripetijas un atribūti. Naidis sevi sauca par kristīgās mīlestības ķīlu un iemiesojumu. Tā sevī iemīļējies mēris varētu salīdzināt savus buboņus un čūlas ar pļavas puķēm.

Pārmaiņas, kas norisinājās kristiānisma un musulmanisma pasaulē 12. gadsimta beigās, visu pārvērtā arī pašos cilvēkos. No viņu sejām vairs neraudzījās agrākās acis. Sabiedrība nometa no sevis agrākos paradumus un likumus, kā čūska nomet novalku — veco ādu. Daudzi vēl nenojauta, ka laiks viņus izķidājis un pārvērtis.

No tuvās nākotnes darbības personām jāmin Brēmenes arhibīskapa gados jaunais brālis Alberts. 1189. gadā viņš tiek minēts kā domkungs Brēmenē. Viņš cēlies no Apeldernu bruņinieku dzimtas.

Romā auga, pieņēmas spēkā persona, no kuras uz nākotni krita tumša, vismaz tūkstoš gadu ilga ēna: grāfs Lotārio de Senji. Grāfs studēja teoloģiju Parīzē un Boloņā; pāvesta Gregora III laikā bija subdiakons. Trešā krusta kara pašā karstākajā brīdī 1190. gadā — jau kardināls. Viņam divdesmit deviņi gadi.

Šie abi diezgan jaunie cilvēki satiksies, bet ne uzreiz. Dzīvajos palikušajiem krustnešiem vispirms ir jāatgriežas no Palestīnas un Sīrijas. Jānotiek vairākām varmācīgām un dabiskām nāvēm, lai attīrītu ceļu gan vienam, gan otram.

Nomirs pāvests Klēments III, un kardinālu sinklits ievēlēs viņa pēcnācēju. 1198. gada janvārī sāksies pāvesta Innocenta III pontifikāts, viņa laicīgais vārds Lotārio de Senji kopš tā laika tiks apbedīts un aizmirsts.

Darba lauku minētajam Albertam no Brēmenes Providence un cilvēki gatavoja tālumā no pāvesta troņa — Livonijā, par kuru vācu tirgotāji

labprāt mēdza paprātot kaut kur savā pusē, Saksijā, arī Gotlandes salā, arī tālos bīstamos ceļojumos Sīrijā, Palestīnā.

Dūnas grīva bija iceja tādā zemē, aiz kuras pletās neskaitāmu cilšu un tautu novadi: ķņazistes, nostiprinātas pilsētas, slepeni meža aizsegi, laupītāju midzeņi, pagānu tempļi, parcizticīgo dievnami. Kareivīgā Lietuva, Polocka, Novgoroda, Pleskava... Tirdzniecības ceļi te bija iedibināti izsenis, laiku pa laikam tie aizauga ar aizmirstības zāli, izzuda, pēc tam uzradās no jauna — ne nu gluži tajā pašā vietā, kur agrāk, bet blakus vai patālāk, taču notikti atjaunojās, vezdami no Ziemeļiem uz Dienvidiem. Neapgāžams pierādījums tam, ka cilvēces daļas, kas izšķirtas nezin kad, tiecas cita pēc citas, it kā vēlēdamās saaugt kopā.

Pirmais katoļu misionārs Livonijā, mūks Meinards, nodrošinājies ar Polockas ķņaza, kuram līvi maksāja meslus, atļauju, bija paguvis uzcelt mūra dievnamu verstis trīsdesmit no Daugavas grīvas; bija paguvis nokristīt vietējos pagānus un pārdzīvot viņu atkrišanu no ticības. Brēmenes arhibīskaps, apzinādamies, cik svarīgs ir šis uzdevums, pie kura bija ķēries Meinards, icēla viņu par bīskapu.

Meinards nomira 1196. gadā. Bertoldu, kas icradās viņa vietā, līvi uzņēma naidīgi. Bija jāpamet neviesmīlīgā zeme lielā steigā. Bertolds steidzās uz Romu pēc palīdzības. 1198. gadā viņš atgriezās, nu vairs ne viens, bet ar karaspēku, kas uzreiz ķērās pie saviem tiešajiem pienākumiem: uzsāka cīņu. Un jau pirmajā kaujā Bertoldam... es gribēju teikt “nepaveicās”, bet kāda gan te veiksmē vai neveiksmē. Viņu gaidīja nāve. Kā stāsta, viņa zirgs izbijies no kaut kāda negaidīta trokšņa un meties prom; bargais prelāts piepeši atradies pašā pagānu biežņā. Līvs Imauts nodūris viņu (citi šo Imautu sauc par Imantu). Nogalinātā līdzgaitnieki kļuva kā zvēri. Viņi dedzināja līvu mājas, izmīdīja sējumus, dzenāja un iznīcināja pašus līvus kā meža zvērus.

Pagāni, pārdzīvojuši šos niknuma uzplūdus, kļuva padevīgi. Pieņēma kristīgo ticību, dažs labs — ne pirmo reizi. Nozvērējās maksāt baznīcas nodokli. Taču, tiklīdz karaspēka vienība bija prom, šie stūrgalvji metās Daugavā, lai nomazgātu kristīgo ticību. Pašu dievi, kas visu bija redzējuši, sapratīs un piedos.

..Izbraucis no dzimtās Brēmenes, Alberts devās nevis pie savas jaunās draudzes, bet uz vācu imperatora galmu, no turienes — pie dāņu karaļa.

Innocents III atbalstīja Albertu kopš viņa pirmajiem soļiem. Pāvests izsludināja krusta karu pret pagāniem līviem un viņu tuvākajiem kaimiņiem. Visiem, kas devās uz Livoniju, tika apsoltā grēku atlaide.

Tagad ne jau visiem ir saprotama šī vārdkopa. Ir dažādi grēki.

Pusaudzis, kas pusmiegā ļāvis onānijai un no rīta, sarkdams no kauna, nosolās, ka tā ir pēdējā reize, un bandīts, kas iepriekšējā naktī piebeidzis nevainīgu pretimnācēju un nepavisam nedomā par grēku nožēlošanu, — abi ir grēcinieki. Krustnešiem — visiem bez izņēmuma — tika atlaisti visi grēki. Tēva slepkavas, sadisti izvarotāji, blēži, pirāti, izvirtuļi, dzērāji, zvēresta lauzēji, divsievnieki, kapu apgānītāji, dedzinātāji, asinsgrēka pickopēji, lielceļa laupītāji — viņi visi varēja kļūt atkal neaptraipīti kā mazotnē; tādām nolūkam pietika no pavasara līdz rudenim kopā ar bīskapu Albertu pabūt tur, aiz Gotlandes salas, platās un ūdeņiem bagātās upes *Dūnas* krastos. Jā, protams, katrs krusta kara dalībnieks riskēja ar dzīvību. Taču daudzus arī dzimtenē gaidīja droša nāve — bendes cilpa, moku rats, kāķis vai spaidu darbi. Turklāt grūti icdomāties, cik aukstasiņīgi vairākums cilvēku toreiz izturējās pret bojāeju, kas draudēja no visām pusēm. Nāve, varētu teikt, bija norma, bet ilgstoša dzīve sveikam un veselam — izņēmums. Bailīgums likās attaisnojams tikai nicināmiem vergiem — bet arī vergs par tā izpausmi tika sodīts jo sāpīgi. Par dvēseles nemirstību šaubījās ne vairāk cilvēku, kā tagad šaubās par to, ka zeme ir apaļa. Par īsās zemes dzīves cenu iegūt mūžīgu dzīvi? “Kāds mulķis gan atteiksies no tik izdevīga darījuma?” tā teicis kāds tirgotājs, dodamies uz Livonijas krastiem kopā ar Albertu. Sakropļošana biedēja vairāk, bet arī ne pārāk. Sakropļojums, kas ļāva dzīvot un patstāvīgi darboties, neizķemoja vīrietis, bet drīzāk jau cēla bērnu citu vīriešu un sieviešu acīs. Kauju rētas bija cenā un pat uz pretinieku reizēm iedarbojās atskurbinoši. Neglābjami sakropļotais izzuda no zemes virsas gandrīz tikpat ātri kā īsts mironis. Kas bija spējīgs kaut vai ubagot, tas varēja izdzīvot. Uz kapiem it kā neviens nesteidzās. No kapa neviens nebijās. Cilvēks pacietu savu miesu — zarnu un netikumu, kārdinājumu un slimību tvertni, taču noraudzījās uz to it kā no malas: viņa dvēsele, kā lai to pasaka, no tālienes un no augšas vēroja miesu un grozīja galvu (saprotu, tas skan dīvaini: kāda “galva” gan var būt dvēselei? Taču žests ir tieši tas — grozīja galvu...) atsvešināti, nosodoši, sak, — vai man vēl ilgi būs ar tevi jānoņemam?

1200. gadā, aizejošā gadsimta pēdējā gadā, veselās flotes — divdesmit trīs kuģu priekšgalā bīskaps Alberts icbrauca *Dūnas* — Daugavas grīvā.

Jau braucot uz augšu pa upi uz savu divu priekšgājēju rezidenci Ikšķili, viņš sadūrās ar līviem. Viss atkārtojās. Krustneši dedzināja mājas un ciemus, izmīdīja druvas. Atkal pagāni sāka lūgt mieru un paziņoja, ka ir ar mieru kristīties... Ticēt tam nevarēja. Alberts tomēr izlikās, ka nešaubās par viņu apņemšanos. Par godu pamieram viņš sarīkoja plašas dzīres, uz kurām uzaicināja līvu vadoņus un vecajos. Kad dzīres ritēja pilnā sparā, pagurušie ciemiņi tika sagrābti un ieslodzīti. Nesenais viesmī-

līgais saimnieks icradās — nebūt ne tāpēc, lai nožēlotu vārda laušanu. Visi tikšot atsvabināti, viņš paziņoja, bet tikai ar vienu noteikumu: katram jāatsauc uz šejieni dēls, mantinieks un jāatstāj par ķilnieku pie krustnešiem.

Tā trīsdesmit jaunu dižciltīgu līvu nokļuva pie Alberta; vēlāk viņš drošības labad aizveda tos uz Vāciju. Pazīstamās baronu Līvenu dzimtas sākums, kā liekas, ir viens no šiem jauniešiem.

Daugavas labajā krastā, pavisam dažas verstis no jūras līča, vietā, kur nelielā Rīdzenes upe ietek Daugavā, bīskaps nodibināja pilsētu. Vieta bija sevišķi ērta un gleznaina, ne jau velti arī agrāk te atradās līvu ciems. Alberts pavēlēja nolīdzināt vietu tirgum, visapkārt nākamajai pilsētai uzbērt zemes valni un tūlīt pat icelika pamatus dievnamam un sāka to būvēt. Tā sākās Rīga.

Vācu tirgotāji un amatnieki, kā stāsta, daļēji icradās kopā ar kuģiem, daļēji steidzās pakaļ, smalki saozdami drošu un ilgstošu ķērienu.

Bīskapam Albertam nepietika ar tiem krustnešiem, kas atbrauca uz vienu vasaru. Īslaicīgs iebrukums ir derīgs mežonīgiem nomadiem: uzklupt, pagrābt savu laupījumu un pazust uz mūžiem. Rīgas prelātam jāraugās tālu uz priekšu; kas sagrābts, tas nav atdodams nekad. 1202. gadā tiek izsludināta jauna bruņinieku ordeņa dibināšana cīņai ar pagāniem Livonijā un tuvākajos apvidos. Drīzumā Romas pāvests apstiprina to ar īpašu bullu. *Zobenbrāļi* (mazs krusts un liels sarkans zobens ar smaili uz leju — viņu pazīšanās zīme) — vienīgais garīgais bruņinieku ordenis, kas dibināts Innocenta III laikā.

Tā Alberts ieguva nelielu, bet pastāvīgu un atjaunojamu karaspēku. Par neizsīkstošu to padarīja Svētās Romas impērijas ļaužu rezerves un pāvesta īpašā uzmanība.

1205. gadā Salaspilī, netālu no Rīgas, izveidojās izmisīgas pretošanās centrs. Līvi cirtās ar dzelzīs kaltajiem bruņiniekiem, kā liekas, vairs ne no kā nebīdamies un vēlēdamies drīzāk nāvi nekā jaunu nebrīvi. Zobenbrāļiem klājās grūti. Ne mazums viņu sagūla uz smilšainās zemes līdzās laukakmeņiem, kas atradās visapkārt. Bija dienas, kad atnācējus pārņēma grūtsirdība: likās, jauni mežonji izaug kā no zemes līdzīgi ledāju akmeņiem un tas nekad nebeigsies. Vajadzēja atsegt Rīgu, liekot icerindā visus veselos vīriešus, izsaukt palīdzību no Saksijas. Taču nekas nelīdzētu, ja nebūtu kristīto līvu atbalsta. Viņiem vispār nebija ko zaudēt; drūmā nīķumā viņi aizstāvēja neredzamo un bargo svešzemju dievu; tagad arī viņa pienākums bija aizstāvēt tos.

Daugavai sekoja Gauja. Līvu vadonis Kaupo, kas bija pieņēmis kristīgo

ticību jau Meinarda laikā, pēc tam pabijis ceļojumā uz vācu pilsētām un Romu, kur izbaidījis paša pāvesta laipnību, tagad uzbruka savai bijušajai pilij Turaidai. Kopā ar zobenbrāļiem apkāva savus ciltsbrāļus, nesenos draugus; pils tika ieņemta un nodedzināta.

1207. gadā Kristus karapulka brāļi dabūja no bīskapa mūžīgā īpašumā trešo daļu iekarotās līvu zemes. Tāpat viņiem pienācās trešā daļa no visa, ko turpmāk izdosies iekarot. Seno ziemeļvācu dzimtu jaunākās atvases, bezzemnieki, bija krampjaini iekērušies, iczīdušies kā ērces šīs zemes miesās. Piesūkusies asiņu, ērce labprāt būtu atkritusi, bet par vēlu, un nekāds spēks vairs neatraus no upura uztūkušo parazitū: tā vien liekas, ka tas pārstājis būt viņš pats, kļūdamas par izaugumu uz svešas ādas, par citas būtnes trumu, nelaimi un slimību.

To kauju nežēlība ir neapraktāma. Senos Baltijas icdzīvotājus nevarēja pieradināt pic nebrīves: zaudējuši ieročus, viņi metās pāridarītājiem virsū ar kailām rokām; ja sasēja rokas — ar zobiem centās icnosties bruņukreklā. Neraugoties uz tādas pretošanās bezjēdzību, nelogiskumu, salti drebuļi bruņiniekiem skrēja pār muguru, slapju no plašajiem vēzieniem, no cirtieniem, kuros katru reizi jāicliek viss spēks.

Trīspadsmit reizes bīskaps Alberts uzņēmās grūtos, bīstamos braucienus uz Vāciju un Romu.

Atkal un atkal pagāni sasprindzināja spēkus neicdomājamā, pavisam jau pārcilvēcīgā piepūlē, lai nomestu no sevis nolādētos svešiniekus. Likās, šo pēdējo spiedienu nu gan icnācēji nespēs izturēt: cik daudz viņu var būt? Pagurs, velsies atpakaļ, atkāpsies, pakritis bezspēkā un tie, kas paliks dzīvi, beidzot aizbēgs — jābūt taču robežai viņu alkatībai un neatlaidībai? Un kur var ņemt tik daudz sieviešu, lai atkal sadzemdētu nežēlīgos, bruņās un naidā ickaltos vīrus to vietā, kas, zobenu sakapāti un ūdenī icgāzti, kopā ar visiem saviem dzelžiem nogrimuši upes dibenā?

Taču kaut kur tur, viņpus jūras, pietika māšu, laikam tādu pašu no dzelzs; pietika ieroču meistaru, pietika kuģu būvētavu; izmisušie latgaļi, sēļi, līvi nezinaja, ka spēki, kas mācās viņiem virsū, ir neizsīkstoši: pus-pasaules pavēlnieks bija nostājies to pusē. Jau sen icbrukums būtu apsīcis, taču Kokneses un Jersikas, koka un zemes vaļņu nocietinājumu aizstāvji karoja ar Romas pāvestu un Vācijas imperatoru, un ne ar pašu garāko šķēpu, ne ar pašu trāpīgāko bultu nevar aizsniegt neicvainojamos pretiniekus.

Trīspadsmitais gadsimts... Trīspadsmitā, velna duča, gadsimta grūtumu izjuta uz savas ādas daudzas pasaules tautas, un tas ļaumi ictekmēja

to tālākās gaitas. Gadsimts, kurā Čingishana, bet pēc tam viņa mazdēla Batija ordas iebruka Krievijā (*trīsdesmit septītais gads!*).

Par Simtgadu karu sauc parasti karu starp Angliju un Franciju (1337–1453), bet īstenībā tas bija *otrais* simtgadu karš Eiropā: par *pirmo* vajadzētu saukt karu Baltijas krastos, kas vietējām tautām un ciltīm sākās divpadsmitajā un beidzās pašās trīspadsmitā gadsimta beigās. Un, ja tajā Simtgadu karā, par kuru ar tādu nosaukumu mūsdienās visas pasaules skolēni, bija pārtraukumi, pamieri, kas turpinājās gadiem un pat gadu desmitiem ilgi, tad simtgadu karu Baltijā veda piecas iekarotāju un piecas autohtonu paaudzes nepārtraukti gadu pēc gada, bez pārtraukuma.

Ne īsti miegā, ne nomodā, bet drīzāk jau miegā, kad zūd vara pār saraustītajām domu drumslām, ar laisku gribas mazumiņu tu raugi iztēlē viņus izsaukt: pāvestu Innocentu III, bīskapu Albertu, brāļus bruņiniekus, viņu ienaidniekus. Kaut kas pavīd apziņā: gaita, apģērbs, slapja bura, smalkās, nepacietīgās zirgu potītes. Taču seju vietā — tumši plankumi, neskaidrs tukšums. Nē, nav iespējams aizsniegties līdz viņiem — tālu! Bet viņi — Innocents III, bīskaps Alberts — aizsniedzas līdz mums, aizstiepjās: dzīvojam pasaulē, kas iekārtota tā un ne citādi, arī ar viņu ziņu.

Ak, ko nu tur. Esam sākuši aizsniegties arī līdz viņiem. Arvien straujāk, arvien nelabojamāk. Bendējot un steidzīgi novelkot zemei ādu, padarām nevērtīgu visu, kā vārdā laužušas šķēpus simtiem paaudžu, izskalojam pamatus zem viņu kājām, zem viņu kauliem, zem viņu noziegumu un varoņdarbu jēgas, bet, kaut arī ne vienmēr, taču jēga bija!

Un tomēr — ne jau par to es gribēju...

Es vēlētos tajā septiņu gadsimtu, septiņsimt piecdesmit gadu tālē un vēl mazliet atkāpjoties atpakaļ... atrast divas sejas, meitenes un vīrišķa. Starp pagāniem. Jau pieredzējušiem daudz briesmu, bet vēl neuzveiktiem. Drosmīgiem un dzīvīguma pārpilniem, vēl tuviem meža radībām, Baltijas krastu dievībām un gariem, vēl vienotiem ar dabu tādām tūkstošveidīgām redzamām un neredzamām saitēm, kādas mēs vairs pat neatmināties. Jaunība kūšā viņos; nojausma par cilvēka nemirstību viņiem nav nojausma, bet vienkārša un priecīga apzināšanās, kas ir viņu dvēseles un miesas sastāvdaļa. Man vajadzīgi tieši šie divi un nevis citi. Briesmas uzbudina un vilina viņus kā svētki. Viņu asinīm dzīslās jārit straujāk, to sparam un sastāvam jāatšķiras no vidējā. Tas tāpēc, ka šo asiņu strautam jātek tālu, cauri desmitiem paaudžu, un tās nedrīkst atslābt, atvēst, pānīkt, bet tikpat biežām un stiprām tām jāaiztek līdz mana varoņa mazuļa ķermenītim, bet tālākais jau būs viņa attīstības un izpratnes ziņā, te jau

nu mēs ar Dieva palīgu tiksim galā. Man vajadzīgi tie divi, kas iznesīs cauri gadu simtiem un vismežonīgākajiem šķēršļiem to svaigumu, pirmatnību un patību, kas piemīt šai senajai valodai un tautai, kura atnākusi uz Baltiju, ledājiem atkāpjoties, sekojot pirmiemītņiem — zālei, kokiem, putniem un dzīvniekiem.

Cik ļoti šiem diviem vajadzēja gribēt vienam otru un tiem pārējiem tajā ķēdē pēc viņiem, kā vajadzēja uzsūkt sevī ainas un skaņas, zemes sulas, gaisu, miglas, zvaigžņu gaismu, kopīgo un katras zvaigznes atsevišķi, un dienas gaismu, visu staru kūli; un smaržas — ēdiena un kvēpināmo zāļu, un suņa, un vilka, un mīlo matu, saulē sasilušu mežazemeņu, cīņas un kopošanās, lietus, košas varavīksnes (varavīksne smaržo pēc ozona); cik negrozāmi jāieklāujas sazvērestībā ar viņiem pakalniem un pļāvām, purviem, it īpaši upēm; tiem visi mūsu gadsimti nav nekāds laiks, kaut gan, kas tiem to ir jautājis? Bet ķēde no turienes uz šejieni, posmu pa posmam, tādēļ jau tiek kalta, lai viss saglabātos, kā bijis, tomēr pievienojot visu, kas noticis pēc tam. Reiz tas viss: zeme, valoda, diena un nakts, dievi, gari, draugi un ienaidnieki, gaisma un tumsa (ne vispārīga, bet šejienes, tā smaržo pēc smiltīm un priežu mizas, pēc jūras, pēc pelēkiem laukakmeņiem, kas atdod naktij dienas siltumu) tiks nosaukts, atradīs izpaušmi vārdā un domā, garā, — jā, galvenais, šajā mokoši meklējošā garā.

Un tauta nav jātnieks, kas apseglojis piekrastes kāpas; drīzāk jau tā ir kentauris, tauta un zeme (tāpēc jau ir vienalga, kuru icvaino, vienalga, kuru sit — vai tautu, vai zemi; nebūtu parcīzi sacīt, ka sāp abām, — kādām *abām*, ja mūsu priekšā ir viens). Un tauta, kas sen jau saaugusi ar tēvzemes miesu un garu, vienreiz piepeši icrauga sevi, apzinās aiztecējušo laiku kā daļu, kas iegājis augu sēklā, zemes un ūdens sastāvā. Viss kopā tas kļūst par kaut ko, kas nobriedis par jaunu vārdu. Par tādu, kura nav bijis un nevarēja būt, jo citi vārdi ir nobrieduši citādi, citās valodās un zem citas nokrāsas ādas, pavisam citādi veidotās acīs.

Skudrām pa savam, bitēm pa savam, bet cilvēkiem, tautām tā: paaudzes izlolo mazuli, kas atnāks, un gludina, slīpē un asina valodu, kurā reiz tiks pateikts tas, ko nevar nepateikt. Dzejnieks vienmēr ir sargājams, un tie, kas radījuši viņa priekštečus, nodevuši tālāk visu, bez kā viņš nevarēs pastāvēt, ir stipri un sargājami, jo katrai zemei un dzimtai reiz tas ir nolemts: tikt vaļā no mēmuma. Pavēstīt par sevi. Par pasauli. Par zvaigznēm. Par Dievu. Par to, kam viņi ir dzīvojuši un dzīvo. Un dzīvos. Un, ja atbilde būs: nekam, — arī tad tā ir jādod.

Pirmā dzīve

Pirmā nodaļa. Ēģipte

Otrā nodaļa. Izvēle

Trešā nodaļa. Savādnieks Bazeners

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

5712 S. UNIVERSITY AVE.

CHICAGO, ILL. 60637

PIRMĀ NODAĻA

ĒĢIPTE

Uz kurieni tu esi saposies, Jāni?

Uz Ēģipti.

Aa-ā, tad šitā gan. Līdz Ēģiptei krietns gabals, verstis piecpadsmit sanāks. Un vai uz ilgu laiku?

Uz ilgu. Uz i-ilgu!

Bet kāpēc tu neesi priccīgs? Tev jāpriccājas, zēn.

Tas nav izturams. Visi krīt vai no kājām, tevi posdami ceļā, bet tev tas bijis nebijis, ka tikai ar klaidoņiem patērgāt. Priecājies? Par ko? Par ko, es tev prasu? E-ek, ir nu gan man brālītis gadījies. Žanis, Žaniņš... Nejūtīgs, ne asariņa nenobirst. Kas tur ar tevi tā ņemsies kā tava Līze? Ai, mazais, es pati esmu neomā. Nāc šurp, brālīt, neklausies vecajā iņņā. Ļauj, es tevi apskaušu.

Tu nemaz neesi tik veca, gadās arī stipri vecākas.

Viņa atsprāga nost kā no lāča. Ar viņu vienmēr tā, ar māsu Līziņu: te gandrīz vai nožņaudz apkampienos, te pēkšņi atgrūž tevi, un seja viņai kļūst stinga. Es zinu, ka viņa ir pati labākā māsa, viņa visu ziedojusi manā labā, mūsu visu labā. Bet, ko lai dara, man jābrauc prom, un zirgi vairs negrib mierīgi stāvēt, tiem pacietība galā. Bet kur mamiņa? Lūk, kur viņa, kā vienmēr icradusies nemanāmi, arī viņa izskatās nelaimīga, ka tikai es nesāku raudāt. Toties paps — viņš zina, kā jāatvadās. Uzsit uz pleca — turies, puīseli, — un ar Dievu, kam vajadzīga lieka mīlināšanās. Bet zirgi jau metas uz priekšu, zirgi — vai esi pamanījis — nekad neskatās atpakaļ. Tad, redz, kā tas ir, kad jāšķiras no savējiem. Tevi izrauj no mājām kā rutku no dobes un cauri, paliec sveiks, brāl. Sirds it kā palecas atpakaļ pie viņiem, bet tur vairs neviena nav. Mājinieki pavicināja, pavicināja ar roku un izklīda: rudens, visiem darba pietiek. Kur vecais Plickšāns, tur vienmēr un visiem darba pietiek, — kā viņi vēl atrada laiku no tevis atvadīties! Citam vaigi bija sausi, citam slapji.

Bet kas tā par balsi? Grozi vai negrozi galvu, nekas nav redzams.

“Nabaga ceļinīks! Nabaga mazais trimdinīks!” pie pašas zēna auss skanēja dziedošā, silta, dziļā balss. “Kāpēc tad nabaga?” sausi nošalca blakus. “Kāpēc tad trimdinīks?” “Tāpēc, ka viņam nekad vairs nebūs dzimto māju.”

— Māju...

— Āā-ju... — nomēdijās kaut kāda dīvaina atbalss un izkusa. Un skaņu sprauga, neredzamas durtiņas, kas bija pavērušās nez uz kurieni, aizcirtās.

Jānis izberzēja acis, bet veltīgi: ko tad acis? Bija vainīgas ausis: taisa jokus, saklausa to, kā nav.

Latviešu dievu pulks — vecais Dievs ar dēliem, Pērkons, Vēju māte un Jūras māte, Meža māte, veļi — senču gari, visi, kā liekas, atradās šeit vai bija nojaušami, vai arī bija un nebija šeit, atbilstoši katra dabai. Daudzi bija sadiluši, it kā izkaltuši un sarāvušies tikai dažu gadsimtu laikā, daži atgādināja rēgus — kur viņu kādreizējais drošais prāts un staltums? Kur viņiem piemītošā jautriba? Vareņība? Pat vēl salīdzinoši nesen, pirms kādiem simt piecdesmit gadiem, latvieši citādi godāja un pieminēja savus dievus, pie viņiem meklēja patvērumu nelaimē, neaizmirsu ceļu uz svētbirzīm, uz svētajiem pakalniem, neskopojās ar zieda došanu. Ko nu par zieda došanu! Dievi un gari ir dzīvi tik ilgi, kamēr viņi ir vajadzīgi. Kopš tā laika, kad uz šejieni atnāca Krustā sistais...

“Nerunāsim par to! Nerunāsim par to! Nerunāsim par to!”

Nerunāsim...

Pat Laima izskatās kā skumju dieviete.

Nevajag skumt.

Paraugieties zēnam acīs.

Jāni, Krišjāņa dēls, tev ir zilas acis.

Zinām, tu pielūgsi Krustā sisto un viņa neredzamo Tēvu, taču atceries: tu esi mūsējais. Mēs lolojām tevi, pārnesām no viena mātes vēdera uz otru, tikpat diženu un apaļu kā kalns, uz auglīgo mātes klēpi. Mēs vedām tevi cauri daudziem jo daudziem mūžiem, kas turpināja cits citu. Glābām, reizēm izrāvām no spalvainajām bendes rokām, novērsām no tevis bultu un zobenu, bet, ja tu tomēr nomiri, mēs tevi atdzīvinājām.

— Lido, lido, dzirkstelīt, es tevi uzpūtīšu! — sacīja Laima.

— Nabaga ceļinīks! Nabaga mazais trimdinīks! — atskanēja dziedošā, siltā, dziļā Māras — nāves un piedzimšanas lēmējas — balss.

— Kāpēc tad nabaga? Kāpēc tad trimdinīks? — Tā nav balss, bet šalkoņa.

— Vai tu to jautāji, Vējamāt? Tāpēc, ka viņam nekad vairs nebūs dzimto māju.

— Mā-ā-ju... Ā-ā-ju... — mēdijās atbalss.

Kalešu, kurā brauca zēns, domājams, vilka divi bērni zirgi. Kāpēc divi? Viens zirgs icjūgā — tas nav solīdi, nav ne bagātā rentnieka, ne viņa, tagad, ak vai, vienīgā dēla, cienīgi. Un arī zirgi jāsaudzē, zirgi pašu, ne jau sveši; ja parūpēsies par tiem — atmaksās ar labu. Tāpat kā cilvēki. Ja saimnieks tik vienkāršas lietas neapjēdz — izputēs, kā likts.

Mājinieki sauca zēnu par Žani, Žaniņu. Mēs varbūt viņu tā nesauksim, bet, ka tāds vārds ir bijis, ka mūsu varonis uz to atsaucies, tas jāzina. Sīkumi ir visvareni. Saspraužamās adatas dūriens, kas pārdzīvots picktajā dzīves dienā, pēc gadu desmitiem izpaužies kā rakstura iezīme. Viens smaids, kas starojis agrā bērībā, kaut kad, raugi, noturēs bezdibeņa malā, nekādā veidā tomēr sevi neatklādot. Tā senos romānos svešinieks maskā izglābj bezpalīdzīgu skaistuli no laupītāju bara — un uz daudzām lappusēm kaut kur pazūd savos naksnīgajos mežos.

Vienu, no kurienes zēns brauca uz Ēģipti, vāciski sauca Berkenhēgene. Ļaudis to sauca par Berķencli. Viņa deviņus gadus ilgajā mūžā tā bija ceturtnā māja.

Ēģipte — sena valsts, ar kuru saistītas ziņas, arī visai skopas, par cita cilvēka bērību. — Cilvēka dēla, kā Viņam vēlāk patika sevi saukt. Tas, otrs zēns, kā visiem apkārt bija zināms, dzimis 1874 gadus pirms tam, kad Jānis Plickšāns atsveicinājās no mājiniekiem un izbrauca no Berķenclē (un, tikai nobraucis veselu versti, pārstāja skatīties atpakaļ un paraudzījās uz ceļu, kas, zirgiem rikšojot, drebēja apakšā, uz diviem bērniem zirgu krustiņiem, uz plīvojošām astēm un muskuļotajām ciskām, kas nemitīgi kustējās uz priekšu un atpakaļ kā lokomotīves virzuļi. Lokomotīvi Jānis bija divreiz redzējis pats savām acīm.)

Grāmatā, ļoti vecā, ir lasāms: “Redzi, Tā Kunga eņģelis parādījās Jāzepam sapnī un sacīja: “Celies, ņem bērnu un viņa māti un bēdz uz Ēģipti un paliec tur, kamēr es tev to teikšu, jo Hērods meklē bērnu nokaut.””

Uzklaušījis Eņģeli, kas bija parādījies viņam ne pirmo reizi, Jāzeps “cēlās, ņēma bērnu un viņa māti naktī un bēga uz Ēģipti”.

“Kad Hērods bija miris, redzi, Tā Kunga eņģelis parādījās sapnī Jāzepam un sacīja: “Celies, ņem bērnu un viņa māti un ej uz Izraēļa zemi, jo tie ir miruši, kas tīkoja pēc bērna dzīvības.””

Un tajā pašā Ēģiptē ilgi pirms Kristus piedzimšanas, tajos gluži kā

apgāztajos gadsimtos, kuros laiks tiek skaitīts it kā atpakaļ, ne paliecinoties, bet samazinoties jo tuvāk nāk vērotājam... kaut kādā pavisam citā laikā, kas tecēja kaut kā citādi un — kas zina — varbūt bija pavisam apstājies... — vēl senāku leģendu un ticējumu varonis, Vecās Derības Jāzepts, ko paša brāļi bija pārdevuši ismaeliešiem par divdesmit sudraba gabaliem, nonāca verdzībā.

Stāsts par skaisto Jāzeņu jau bija zināms deviņgadīgajam Jānim. Savus pirmos zīmējumus zēns bija uzzīmējis vēl pirms braukšanas uz Ēģipti. Viņš, liekas, pēc atmiņas kopēja kaut kur redzētas bildītes: zīmēja palmas un piramīdas. Āfrikas palmas. Ēģiptes piramīdas.

Latvieši ar īpašu reliģiozitāti, kā liekas, nekad nav izcēlušies. Kristietība atnāca pie viņiem roku rokā ar bojācju, tā runāja svešā un aprautā valodā. Droši vien starp mūkiem un bruņiniekiem krustnešiem, kas pakļāva Baltijas zemes, bija sastopami arī ticības fanātiķi. No laiku tālumiem labāk redzami un dzirdami bargi un nežēlīgi lietišķi ļaudis. Viņi nesa zobenu vienā rokā, bet krustu — otrā, tikai bieži sajauca, kurā rokā ko tur: svētīja ar zobenu, sita un kropļoja ar krustu.

Vai ne tādēļ arī pēc vairākiem gadsimtiem daudziem likās: vajadzētu tikai paskrubināt nupat no baznīcas iznākušo latvieti, un drīz vien, jau zem pirmās kārtiņas atklātos bezdievis vai pagāns.

Par Jāņa māti to nevarētu teikt: viņai bija izdevies izaugt un palikt kristīgai, dievbijīgai sievietei. Toties tēvs, varen gara auguma, spēcīgs, zobgalīgs, dievnamā iegriezās tikai nepieciešamības dēļ, kā viņš pats mēdza nelabi jokoties krieviski, baznīcas kalpus nevarēja cīst. Izņēmums bija tikai mācītājs Oskars Svensons, tas pats, kas divreiz nedēļā brauca piecdesmit verstis, lai Berkenhēgenes baznīcā noturētu nepieciešamos dievkalpojumus un izpildītu citus pienākumus.

Svensons ar lielo ģimeni dzīvoja Lauces ezera krastā. Šo vietu sauca par Vilkamiestu. Bet otrs pastorāta nosaukums bija šajā pusē neierasts: Ēģipte.

Tas, protams, bija simbols un zīme katram kristīgajam. Ēģipte — tātad patvērums, glābiņš no briesmām, no visiem visdažādākajiem Hērodiem.

Taču senās zemes vārds, kas bija ielidojis tik tālu ziemeļos, cēlās augstāk un plandījās kā karodziņš. Tas nozīmēja, ka šīs vietas nav pašas par sevi, ka tās ir iesaistītas bezgalīgajā ķēniņvalstu un tautu vēsturē, ka šis laika posms un telpa pieder pie gariem un sarežģītiem cilvēces ceļiem, kas sākušies nezin kad un ved uz rītdienu, kas arī ir nezināma.

Tprū-ū, esam atbraukuši!

Viņus sagaida. Gandrīz vai visi mājas iemītnieki ir izskrējuši ārā.

Sirds dauzās.

Mācītājs Svensons uzmundrinoši smaida. Mēs taču esam veci paziņas, saka šis smaidis. Nu, un nav ko būties. Es arī nebīstos, ar skatienu viņam atbild Jānis. Tad jau labi. Tātad esam vienojušies.

Deviņu gadu vecumā, 1874. gada rudenī, Jānis Plickšāns tika atvests uz mācītāja māju. Skatieni, kas viņu sagaidīja, galvoju, dega ziņkārē. Nav nekā noslēpumaināka kā jaunums, kas ienāk mājā kopā ar cita likteni. Bet tas, ka atbraucējs ir mazs... Mazs jau nu ir, tiesa, bet aiz viņa stāv visi lielie: viņš ir kaut kas līdzīgs sūtnim no citas valsts, pamēģini viņam piedurt pirkstu — pusotra desmita verstu tālumā atbalsosies, ar ko un kā, nav zināms, bet atbalsosies, tas jau nu noteikti.

Smickligi: kas gan viņam grasās “piedurt pirkstu”?

Mācītāja divu vecāko dēlu nebija klāt. Kārlis bija jau pieaudzis un dzīvoja atsevišķi. Sešpadsmitgadīgais Emīls mācījās ģimnāzijā Rīgā, Rūdolfs arī bija daudz vecāks par Jāni. Bet tālāk jau nāca viņa līdzaudži: Oskaram — desmit gadu, Ernestam, tāpat kā Jānim, deviņi, Bertai — astoņi, Fēlikssam — septiņi.

Gandrīz vienmēr Jānis bijis viens zāļu, koku, dzīvnieku, putnu un pieaugušu cilvēku vidū. Varbūt tagad viņa vientulība beigsies. Viņš gan cer uz to, gan arī briesmīgi baiļojas, pat ceļgali trīc un kājas netur, salīcas. Nedod Dievs, vēl kāds pamanīs.

Meitene bija pamanījusi. Grasījās jau viņu izmēdīt. Izlikās, ka ceļgali viņai notrīc, kājas salīcas... bet tas bija kniksis, viņa taču kniksēja. Neviens nevienu nepārmēda, pirmā reize taču. Zēni ne visai prasmīgi paklanās. Paklanās arī Jānis. Un mokoši domā: vai viņš paklanījās, kā vajag? Vai neiznāca pārāk lepni? Vai neiznāca pārāk centīgi? Vai tas bija parci, ka viņš paklanījās tikai vienu reizi, vienlaikus gan meitencei, gan mācītājam Svensonam, gan zēniem? Vai kāds nesmejas par viņu? Nē, kā liekas, neviens nesmejas.

Viņš atcerējās mātes teikto: tu reiz nomirsi aiz sava muļķīgā lepnuma! Nē, viņš klusēdams domāja. Nomirt? Tas uz viņu neattiecas. Nē, mamma, vai tad jūs nezināt? Es neparko, nekad nemiršu, es negribu, lai jūs raudātu.

Zirgi, kas viņu atveda, varēja arī nebūt bērni, bet, teiksim, sirmi, dābolaini. Mācīti ļaudis nav ļāvušies slinkumam, ir saskaitījuši, cik reižu tautas dziesmās, dainās, minēti tādas vai citas spalvas zirgi. Izrādās: bērnie — 2411, sirmie — 1246, dūkanie — 470, ābolainie — 166 reizes.

Latviešu dziesmas ir īsas, visbiežāk četras rindas. Kādā teikts, ka,

saucei rietot, atjāj brālis uz skaista ābolaina sirmja un saka māsiņai, lai ved to pa nakti ganīties nevis uz pļavu, bet uz ābeļdārzu.

Raiņa biogrāfs Antons Birkerts pierakstījis dzejnieka vārdus: “Tēvs bija liels zirgu milētājs. Viņš turēja skaistus zirgus braukšanai. Man arī patika skaisti zirgi un labprāt patika jāt.”

Latviešu mākslinieki, tēlnieki, tik daudzas reizes ir attēlojuši Raini. Un nevienam, kā liekas, nav icnācis prātā attēlot viņu zirga mugurā. Bet, ja kāds būtu uzdrīkstējies, ja, attēlojot jau paveco Raini, mākslinieks būtu saglabājis portretisko līdzību, mēs ieraudzītu Donu Kihotu Rosinantes mugurā. Un arī bez kāda Rosinantes... — sešdesmit gadu vecumā Rainis atgādināja Donu Kihotu, kādu to redzam vecos izdevumos ar gravīrām, kas pārklātas ar plānu zīd papīru.

Ieradies Ēģiptē un pirmajā vakarā visā garumā izstiepies tīrajās, pēc koka oglēm smaržojošajās palagos, viņš visos sīkumos atceras iepriekšējās, tikai nupat atstātās dzīves gadus un dienas. Kaut ko atminas ar vārdiem, ko citu — ar tausti, vēl ko citu ar ožas spēju, kas ir gandrīz tāda pati kā jaunam zvēriņam; atceras ar mēles galiņu, ar tā garšas pumpiņām; atceras ar negaidītu, sen aizmirstu sāpi, vaigu kvēlošanu, kad tie bija notvīkuši kaunā, atceras ar roku un kāju un, protams, ar zilo acu atmiņu, tās visus šos gadus bijušas nesātīgi atvērtas, uzsūcot pasauli ar tādu alkatību, it kā to kāds grasītos pēc mirkļa atņemt.

Viņš atceras daudz ko tādu, ko ātri aizmirsīs. Aizmirsīs pavisam — katrā ziņā nekad apzinīgi neatcerēsies. Izbirs kā caur retu sietu, vispirms sīkie, bet pēc tam arī visi lielākie atgadījumi un notikumi no viņa bērna dzīves, tie paši, kas veidojuši viņa pakļāvīgo dvēseli. Pašreiz tas viss vēl viņā ir, laistās un mirdz, jau rīt sāncensība un draudzība, jaunā pasaule un, galvenais, burti, drukātas rindiņas un milzīgos kopumos tajās sakrātā svešā pieredze izspiedīs visu iepriekšējo. Atspiedīs vistālākajā dziļumā, no kurienes pat vairs nevar izcelt.

Drīz mēs iesim kopā ar viņu pa šo nenovēršamo ceļu. Bet vispirms jāpievēršas sākumam! Pašam sākumam — ja tikai varētu zināt, kur tas meklējams, kur tas ir?

1919. gada janvārī Rainis ierakstīja dienasgrāmatā šādus vārdus:

“Es gribu rakstīt savas dzīves gaitu un apstājos tūlīņ pašā sākumā: kad tad sākas vispār katra dzīve? Kad man? Mana dzīve? Kad es piedzimu pasaulē. Bet vai tad es nedzīvoju vēl nepiedzimis? I likums pazīst vēl nedzimušo dzīvību un skaita to tik svarīgu, ka aizsarga ar bargiem sodiem. Senu senā dzejiskā prātniecība pazīst vēl attālāku katras dzīvības

sākumu un sludina, ka katra dzimšana ir tikai atdzimšana. Par patiesību pasakainākas lietas nekā pasakas un teikas zinu. Un visjaunākā prozaiskā zinātne zina, ka katrs cilvēks līdz dzimšanai īsos deviņos mēnešos izstaigā caur tūkstošiem gadiem, varbūt desmit, simtu tūkstošiem, varbūt miljoniem gadu, tālāk nekā Mūžīgais žīds, tālāk pat nekā Hodas, kurš atnāk aizvien par 1000 gadiem aplūkot pasauli. Bet mazais nedzimušais bērniņš ne aplūko iztālēm, bet piedzīvo pats visas pasaules mūžību kopš radīšanas, pats pārvēršas visos veidos, kādus vien dzīve spējusi radīt savā bezapturamā fantāzijā, bērniņš pats kā vilkatis simtkārt pats bijis par augu, pats pārvērties par zivi, par rāpuli, par galvkāji, izjutis cauri visas radības jūtas, zin, kā ap dūšu i augam, i zivij, līdz tapis par cilvēku.

Kad tad sākas mana dzīve?..."

Dzejnīca Raiņa pati agrākā atmiņa saistīta ar Tadenavu, ar māju, kur viņš pavadīja pirmos trīs savas dzīves gadus. Kopā ar aukli viņš sildās saulītē. Kaut kur pie žoga. Un tas arī viss. Nekādu citu sīkumu. Tie arī nav vajadzīgi.

Torcizējās kopā ar aukli sajūstās saules pietika vairāk nekā sešdesmit gadiem. Tā vienmēr nojaušama dziļumā, pat vārdā nesaukta. Taču arī pieminēta tiek nemitīgi. Kuru kaitina vārds "saule", kas tik bieži parādās Raiņa vārsnās, tas lai zina: tā nav "saule vispār", tā ir 1867. vai 1868. gada saule, kas spīdēja Tadenavā, kas sildīja trīsgadīgu puisīti un viņa aukli.

Puisītis prata uzsūkt gaismu un siltumu tā, it kā būtu pašas saules dēls. Saule latviešiem ir sieviešu dzimtē: viņa. Viņš uzsūca gaismu kā mātes pienu.

Kādas simt piecdesmit verstis no Tadenavas, kaut gan šis verstis ne torciz, ne vēlāk neviens nav skaitījis, Daukšu mājās dzīvoja meitenīte, kas bija dzimusi tajā pašā 1865. gadā, dažus mēnešus pirms Jāņa Plickšāna. Meitenīti un zēnu, viengadniekus, šķīra ne tikai verstis, bet arī gadi: divdesmit astoņi gadi, ko viņiem vajadzēs nodzīvot neatkarīgi vienam no otra. Pēc tam viņi satiksies, kļūs par vīru un sievu.

Pirmo iespaidu, kas iespicdies meitenītes atmiņā, arī viņa aprakstīs pēc daudziem gadiem. Aprakstīs tik sīki, ka nevilšus izezogas aizdomas: kaut kas šeit piedomāts klāt. Ne jau tīšām. Tas ir tāpat kā sapnis: atceroties to, nevilšus pievienojam sakarības, detaļas, stutes, pēc kurām sapnim nav nekādas vajadzības, jo tur nav vajadzīgi visi mūsu mūžīgie "tāpēc", "tālab ka", — sapnis lieliski iztiek bez cēloņiem un sekām, bet par loģiku pasmejas. Precizāk sakot, tam sava loģika.

Meitenīti sauca par Johannu Emiliju Lizeti. Tā ierakstīts, kad kristīja, — luterticīgajiem pieņemts dot bērnam divus trīs vārdus, — bet mājās viņu sauca vienkāršāk: par Elzu. Kad viņai palika... viņa raksta, kad

viņai palika viens gads, bet mēs būsīm uzmanīgi un teiksim: kādu reizi... Kādu reizi meitenīti pirmo reizi iznesa ārā. “Visupirmais iespaids man bija vējš: “Kas tā par lielu, stipru dvašu, kas man pūta virsū? Kur bija pats pūtējs, ka es viņu neredzēju?” Par sauli es necko nebrīnījos, jo vējš, kas man patika daudz labāk, bija aizņēmis visas manas jūtas. Skatījos gan arī uz augšu, kas tā tur par spožu zelta ripu, bet actiņas apžilba, ka riņķīši vien metās prickšā, un es vairs turp nelūkojos.”

Ir vicnalga, vai atmiņu rakstītājs saka par sevi tīru patiesību vai kaut ko piedomā klāt. Gan patiesībā, gan izdomā, gan noklusējumā viņš izsakās pietiekami noteikti. Vajag tikai prast ieklausīties.

Puisītim palikusi prātā saule.

Meitenītei palicis prātā vējš.

Gadījums, kas ir zināms pēc Jāņa vecākās māsas Līzes stāsta.

(Starp citu, zēnam bija divi vārdi, otrs — tāds pats kā tēvam. Jānis Krišjānis. Vēlāk otrs vārds pazuda. Bet meitenītei, var teikt, pazuda visi trīs. Pēc tam gan vienam, gan otram pazudīs arī uzvārds.)

Tas notikums ir tāds.

Puisītim kādi divi gadi.

Viņš sēž zālē, vicina zariņu.

Pagalms kā jau lauku sētā. Kaut gan Tadenavas rentnieks pats sev liekas gandrīz vai kā muižnieks.

Puisītis nepamana vērīgo, apaļo un ļauno aci, kas tā vien lūkojas uz viņu.

Ko tādu vajadzētu atcerēties? Ērgli, kas nolaupa Ganimēdu, — nē, nav tas. Putns, milzīgs, sabozies, briesmīgs, nez no kurienes metas bērnam virsū. Puisēns uzsāk cīniņu. Nevis viņš pats, bet gan dzīvība, kas viņā kūsa un negrib iet bojā tik agri, turas pretī. No malas skatoties — ja tikai būtu kam skatīties no malas, — tas laikam atgādinātu spēli. Viņi gandrīz vienāda lieluma: prāvais, vecais sarkanais gailis un bērns.

Kas ir redzējis gaiļu cīņas, var iztēloties: pretinīks zēnam bija nopietns. Cilvēka bērns ir neapbruņots. Ienaidnieks apbruņots ar stipru knābi, nagiem, picšiem.

Skatoties no augšas, var pasmierties: ak tu mūžs, varoņa kauja ar pūķi. Raugoties tuvumā, jāpārlicinās: jā, kauja. Gailis — nujā, parasts, vecs, garstilbains un cīpslains gailis, uzbruka Jānim. Viņa vecākā māsa ir pārlicināta: ja viņa nebūtu pieskrējusi klāt pēdējā brīdī, saniknotais gailis būtu sakropļojis puisēli vai noknābājis līdz nāvei...

Pats Jānis kauju ar gaili neatcerējās. Atmiņa droši vien bija izstūmusi pat nicīgākos atgādinājumus par tām briesmām. Un, jo cītīgāk stūmusi

laukā, jo spītīgāk ārā stumjamais atgriezies pavisam citos veidos, — iekšēji — kā satraukums, bailes, sapņi.

Rainis nevarēja atcerēties arī savus divus brāļus: Spricis un Kārlis piedzima un nomira pirms viņa dzimšanas. Bērni mira bieži, līdz pilngadībai zemnieku ģimenēs nodzīvoja tikai katrs otrs. Taču, zinot to un gadu desmitiem redzot, ka te pie viena kaimiņa, te pie otra ierodas kaulainā, kā, pēckšņi aizgriezoties no sirmgalvjiem, pievērš pūstošo, dziļdziļo skatienu svaigajai mazuļa sejiņai... visu zinot, visu saprotot, ļaudis neprata samierināties ar zaudējumiem, nemaz jau nerunājot par pierašanu. Tiesa, ārēji latvieši nemēdza izrādīt savas bēdas; vācu kungi, kuros nežēlība lieliski sadzīvoja ar sentimentalitāti, šausminājās par viņu “nejūtību”.

Pirmajos dzīves gados, kad gandrīz mēmais bērns kā zvērēns ir jūtīgs pret noskaņojumiem un laika apstākļiem, kad apkārtējais tieši ietekmē viņu un sīkumi viņa iekšienē palielinās gluži kā zem lupas, un viss tiek salikts priekšdienām maisa dibenā, no kurienes vēlāk tiks izņemtas vai pašas iznirs prāta un rakstura īpašības, — Jānim Plickšanam bija jāsajūt vecāku grūtsirdība, viņu skumjas pēc mirušajiem bērniem. Neko tādu viņš vēlāk arī neatcerēsies, viņam tas arī nebija jāatceras, — doties ceļā vajadzēja bez liekas bagāžas, smaguma. Smagums nekur nepazuda, slēpās viņā, tika pievienots tam daudzajam, kas tur jau bija.

Cik daudz vieglāk ir zvērēnam, putnēnam! Kucēns ne par ko neatbild. Bet tu, cilvēks, augsi kopā ar parādiem, kas sakrājušies tūkstoš gados. Visi tavi cilts mirušie klusēdami piesauc: kļūsti par to, par ko mēs tā arī nekļuvām, uzņem sevī mūsu mūžus, uzvel sev plecos mūsu vainas, atrodi noslēpumaino zīmi cerībām, kas ir it kā zaudējušas jēgu. Tev vajadzīga atslēga? Te tā ir: *vārds*. Tas dzimis pirms mums, nomiris pēc jums: apgūsti, izproti, izsaki.

Puisēnam četri gadi. Ģimene pārbrauc uz citu vietu. Viņam uz visu mūžu iespiedies atmiņā šis ceļš. Ne jau viss pēc kārtas — bet viss, kas vajadzīgs. Braukdams icraudzījies celmus mežā, licies, ka tie kustas. Uzskatījis tos par dzīvniekiem.

Vēl palikusi prātā Daugava.

Tagad viņš dzīvos līdzās tai. Vēlāk, pēc daudziem gadiem, nosauks sevi par Daugavas dēlu. Un šis salīdzinājums, tāpat kā iepriekšējie, nebūs izdomāts. Cilvēks taču dzimst ne jau vienu reizi. Pirmoreiz viņu dzemdējusi māte Dārta. Bet vēlāk, pēc gadiem, viņš atrausies no Daugavas kā no mātes krūts.

Jānis — Krišjāņa dēls, Dārtas dēls, Daugavas dēls.

Lauku strādnieki šajos novados klejoja. Devās ceļā parasti Jurgu dienā, kopā ar visu ģimeni pārceļoties no viena pagasta uz citu, vispirms noskaidrojuši, kur ir vajadzība pēc cilvēkiem un kādi ir darba noteikumi. Noslēdza līgumu ar muižnieku, rentnieku vai mājas saimnieku; gadījās, ka devās tālāk jau pēc gada, gadījās, ka palika uz ilgu laiku, sarada ar saimniekiem.

Klejoja arī nomnieki. Īsākais termiņš nomai bija seši gadi. Izspiedis visu iespējamo no vienas saimniecības, nomnieks paklusām raudzījās pēc gardāka, treknāka kumosa... Tā tas bija, ja pavecās un ja atklājās nepieciešamās dotības; kam neveicās — nogāja dibenā, bicžāk klusi, neklaiģājot un nezajojot Dievu. Un kas gaida tur, dibenā? Tāds pats darbs, ja tu pats sev necsi atmetis ar roku, — bet pic darba latvietis ir pieradis.

Randene Daugavas krastā — krietna saimniecība. Lielas zemes platības, plašas saimniecības ēkas, bet māja tāda, ka pat vidējas rocības muižniekam derētu. Aiz platās upes, viņā krastā — Dinaburgas cietoksnis; no tā varenajām sienām noteikti ir labi redzama saimniecība un tās apkaimē, bet no novērošanas torņa droši vien var saskatīt arī katru tās iemītņiku atsevišķi, ieskaitot suņus, zosis, vistas.

Randene, kā liekas, bija radīta tāpēc, lai reiz izlolotu dzejnieku. Divas straumes tecēja gar māju: no vienas puses — upe, no otras — ceļš. Likās, ka nekad neaprimst ne viena, ne otra. Varbūt ceļš naktī arī palika tukšs un aprima, taču tas notika pēc tam, kad Jānis aizmiga, un pirms tam, kad viņš no rīta atvēra acis. Un iznāca, ka ceļš dzīvoja vienmēr: neilgie klusuma posmi tikai saasināja dzirdi, un atkal bija dzirdama ratu čikstoņa un atsperu šķindoņa, atskanēja sarunu fragmenti, izsaučieni, dziesmas, smieklī; garām aizzibēja sārtas, dzeltenīgas un pelēkas sejas, saiņi un ceļa spieķi; zirgu pakavi dobji klabēja, reizēm skaļi atsitoties pret akmeni. Gāja un brauca garām kalpi un kungi, zaldāti, čigāni, baltkrievi, latgalieši, cienīgi vācieši, ebreji, lietuvieši, poļi. Ceļš atritinājās acu priekšā kā nebeidzams tīstoklis, kurā katrs vārds ir jauns, bet arī jau it kā kaut kur agrāk dzirdēts.

Tuvojoties Ziemassvētkiem, upe aizsala, tad gāja un brauca pa ledu. Pavasarī Daugava pārplūda, un šīs divas plūdu nedēļas Jānis, reiz piedzīvojis, gaidīja un milēja: kaut kas viņā pašā paloja šajās dienās tikpat plaši, tikpat neaptverami un brīvi. Reizēm ūdens apņēma viņus no visām pusēm, Randenes iemītņieki kļuva par saliniekiem. Reiz viņš icraudzīja aiz krūmiem peldošu cūku sili — un sasita plaukstas: tagad viņam būs sava laiva! Un, atgrūžoties un stūrējot ar kārti, ceļoja pēc tam pa strautiem un grāvjiem, pa peļķēm un veseliem ezeriem, no kuriem drīz vien nepalika

pāri ne miņas; tikai zāle vietās, kurās pavasarī bija ielūkojusies upe, auga tumšāka un biezāka.

Vasarā pa Daugavu pludināja plostus; plostnieki pa lielākai daļai bija baltkrievi (viņus vēl sauca par *gudiem*). Ja tēvs kaut kur bija aizkavējies līdz tumsai un visi gaidīja viņu, tad arī Jānim reizēm izdevās neaizmigt un gaidīt kopā ar citiem. Tad itin viss pasaulē kļuva citāds. Augšā mirdzēja zvaigznes. Uz plostiem kurināja ugunsiskus, dziedāja. Balsis plūda pār upi skanīgi, arī ne tā kā dienā. Kļuva vēsi, un ļoti daudzas skaņas, skrapstus, iesvilpienus neizdevās atminēt, dienā tie nekad neatkārtojās. Nāca miegs, tas aizmigloja, sabīdīja kopā un izstiepa garumā notikumus, aprija kaut kādus mirkļus, un soļi un tēva možā balss pēkšņi iznira kā no atvara.

Noslēpumainais dzīvības darbs, kas vienmēr noritēja viņa dzīslās, krūtīs un vēderā, radīja viņā lielu interesi. Viņš par daudz ko taujāja, ne jau uz visu dabūdams atbildi. Pasaulē jau sāka dalīties “drīkst” un “nedrīkst”, “tīrs” un “netīrs”. Vārds “kauns” iznira raibajā pirmo jēdzienu jūklī un ātri izcēlās. Kauns bija ar pirkstu urbināt degunu, kauns bija staigāt bez bikšēlēm, kauns iet klāt kalpu bērniem un spēlēties ar tiem. “Vai tiešām tu nesaproti? Viņi kašņājas pa mēsliem.” Visam, kas pasacīts tik agri, ir jātic. Šie paši cilvēki taču ielika tevī pirmos vārdus, iemācīja māti saukt par māti, upi — par upi.

Vai tiešām tā bija? Vai tiešām Krišjānis un Dārta, kas savā jaunībā droši vien bija stāipījuši šos pašus mēslus ne mazāk kā kurš katrs kalps, aizliedza savam dēlam tuvoties pusgraudnieku un kalpu bērniem? Jā, tā ir patiesība. Formula ņemta no tuvu cilvēku atmiņām: “Nespēlēties ar viņiem, viņi ir netīri,” teica Jānim. “Viņi smird pēc mēsliem.”

Saimniekmeita Elza, viņa viengadniece, arī stāsta par to:

“Ārā mani nelaida, kaut gan jau visur lapas metās zaļas. Pēc tik grūtas slimības es taču arī varēju apsaldēties. Un tad, mana skaistā kleitiņa, manas mīkstās korpītes, un ārā lielie dubļi, lielie vēji un netīrie kalpa bērni...”

Saimniekmeitenes pārākuma sajūta, cik smieklīga tā arī nebūtu, cik nicīga šī starpība starp saimniekiem un kalpiem pret kaut kuru privilēģētāku muižas īpašnieku neizklausītos — šī lupatu aristokrātisma sajūta manī netikvien tika iepotēta, tā jau bija manī iedzimusi: ... Vismaz kalpi mani vienmēr godināja par māju saimnieci, un arī tas man nenoskanēja garām gar ausīm.”

Lielā upe un lielais ceļš.

Un vientuļš, ļoti vientuļš bērns. Uz tiem laikiem attiecas tādas atmiņas: ziema, un viņš ilgi, ilgi, stundām, guļ uz ledus un skatās: tur, dziļumā, straume kustina ūdenszāles. Vai viņš patiešām stundām gulēja uz ledus? Apšaubāmi. Kāds droši vien pieskatīja viņu: bērnam pieci gadi! Neļautu stundām ilgi gulēt uz ledus. Taču tā tas iespiedies atmiņā. Tādi gari, laika ziņā ilgstoši iespaidi. Ledus slānis, caurspīdīgs un laikam gan iezilgans. Un tur, zem tā, — zaļas un sarkanbrūnas, līgani lokanas un elpojošas ūdenszāles. Pirmā izrāde, pirmais logs — no vienas dzīves citā.

Nākamo epizodi jau ir attēlojuši un ar savām atmiņām apstiprinājuši tuvinieki. Raiņa vecākiem bija pāri četrdesmit, kad Randenes saimniece atkal kļuva grūta. Ne viņa pati, ne Krišjānis Plickšāns acīmredzot nebija gaidījuši tādu notikumu: mājās nebija pat šūpuļa. Mazais, kuram tika pateikts, ka drīz viņam būšot brālis vai māsiņa, sāka rosīties. Viņš no visurienes vāca kopā koka gabalus, dēļus, naglas, auklu galus — visu, kas viņam šķita noderīgs šūpuļa darināšanai.

Piedzima meitenīte, viņu nosauca par Doru.

Viņš to mīlēja jau iepriekš. Un pēc tam visu bērniības, visu jaunības laiku šī saudzīgā brāļa mīlestība apņēma meiteni.

Dora kļuva arī par tēva mīluli. Kā teikts Bībelē: tēvs “..mīlēja Jāzepu vairāk nekā visus citus savus dēlus, tāpēc ka tas bija viņa vecumā dzimušais dēls. Un viņš tam taisīja svārkus ar piedurknēm.”

Dora bija mīļa Krišjānim Plickšānam, jo bija “viņa vecumā dzimušā meita”: pēdējais bērns, gluži kā dāvana, negaidīta un tāpēc divtik dārga.

Tajā pašā 1870. gadā, tāpat kā Dora Plickšāne, tūkstošiem verstu tālumā Volgas pilsētā Simbirskā, tautskolu inspektora Iļjas Konstantinoviča Uljanova ģimenē arī bija piedzimis bērns, zēns, ko nosauca par Vladimiru. Kāpēc mums ievajadzējās atrauties no stāstījuma un negaidot domās pārcelties no Daugavas uz Volgas krastiem, vēlāk kļūs skaidrs. Pagaidām dažas aizkustinošas detaļas, kas attiecas uz Doras viengadnieka bērniību. Kā stāsta vecākā māsa, Volodja vēl u sācis staigāt, turklāt krītot viņš katrā ziņā atsities ar galvu pret grīdu. Visa māja skanējusi no viņa izmisuma brēcieniem. Acīmredzot galva viņam bijusi pārāk smaga. Visi steigušies viņam palīgā, māte baidījusies, ka viņš nopietni sasītīs galvu vai kļūs par muļķīti. Pat kaimiņi no apakšējā stāva teikuši, ka viņi vienmēr dzirdot, kā Volodja ar galvu dauzot grīdu. “Un mēs sakām: vai nu viņš tiem izaugs ļoti gudrs, vai ļoti stulbs.”

Randenē Jānis pavadīja piekto, sesto un septīto dzīves gadu. Tēvam un mātei bija daudz darba; turklāt māte sākumā iznēsāja savu piekto bērnu, pēc tam baroja, auklēja to un, protams, noņēmas ar maziņo vairāk nekā ar Jāni. Līzei tajā laikā bija sešpadsmit, septiņpadsmit gadu. Viņa

mācījās, daudz lasīja, palīdzēja mātei mājas darbos, paklusām dungo-dama latviešu, poļu un vācu dziesmiņas. Šaubos, vai arī viņai tajā laikā domas bija pie Jāņa. Līze sāks noņemt ar viņu mazliet vēlāk.

Iespaidi satriec šo bērnu nelabojami. Ārējā pasaule bieži cērt viņam brūces. Bet šī pasaule taču ievaino, ieskrambā katru no rīta līdz vakaram; aizskar, ieskrambā, ievaino, — kā nu bez tā? Labāk jau tam nepievērst uzmanību: skramba rīt sadzīs, brūce aizvilksies... Tur jau ir tā lieta, ka dažas no viņa brūcēm izrādījās nedzīstošas. Tāda daba. Vai arī — tādas brūces?

Mātei bija veca Bībele: iesieta divos koka vākos, kas apvilkti ar ādu; bija vēl viena — Dziesmu grāmata sarkanos safjāna vākos. Abas grāmatas zēnam patika un vilināja jau ar to vien, ka bija tik milzīgas.

Tas notika pavasarī. Vecāki posās ciemos — uz upes viņu krastu, uz Dinaburgu — un solīja dēlu paņemt līdzī. Viņam gribējās braukt ciemos. Bet gribēt kaut ko, vēlēties viņš neprata mēreni, pa mazumiņam: viņš metās vēlmē ar visu savu būtņi kā kails nirējs ūdenī, un, jo tuvāk bija vēlamais, ilgotais, jo nepaciešamāka likās katra mazākā vilcināšanās.

Bet te — plūdi. Daugava pārplūda pirms laika, izjaucot visus plānus. Tikt pāri piecu verstu plašumam nebija ko domāt. Ilgotais brauciens varēja nenotikt. Kad Jānis to saprata, viņš, noslēpies aiz klēts, sāka lūgt Dievu: “Varenais Dievs, žēlīgais Dievs, mīlo, labo Dieviņ, Tu visu vari, es lūdzu Tevi, izdari tā, lai ūdens aizplūst prom, palīdzi mums aizbraukt ciemos; Dievs, uzklausi manu lūgšanu, neatsaki man, es Tevi ļoti lūdzu!” Un daudz ko citu viņš vēl čukstēja, dedzīgi un nesakarīgi; viss viņa niecīgais augumiņš, raugoties no debesu augstumiem, bija pārvērties vienā vienīgā lūgšanā, tā ka neieraudzīt un nesadzirdēt to vairs nebija iespējams. Un nodrebēja milzīgais palu spogulis, nodrebēja visi mākoņu tūkstoši un koku, māju, laivu, dzīvnieku un cilvēku atspulgi, nodrebēja visa tanī izkususi debesu zilgme, un ūdens atkāpās no iekarotā plašuma.

Jānis bija satriekts. Atbilde tika dota tik vienkārši, tik tieši, brīnums parādīts tik redzami, tik neapstrīdami, ka šā mirkļa pietika daudziem gadiem. “Tas darīja uz mani lielu iespaidu. Es stingri turējos pie reliģijas un reliģiskas ētikas: taisnību runāt, vispār — visas bauslības pildīt, skatījos uz kristīgo ideālu kā uz sasniedzamu. Tādā noskaņā es dzīvoju līdz 15 gadiem.”

Viņa dedzīgajā ticībā, protams, bija daudz kā juceklīga; pārņemta no latviešu zemnieces, šī vientiesīgā ticība bija viscaur savijusies ar pasaku priekšstatiem, tālo senču ticējumiem, tautas novērojumiem un māņticību. Dievs runāja ar Jāni un uzklausa viņa kvēlās lūgšanas latviešu valodā, un nedusmojās, kad to pusmieģā nejauši sajauca ar veco pagānisko

Dievu, cilvēku un dievu Tēvu, bet Jēzus Kristus māti, Visusvētāko Jau-
navu Mariju — ar noslēpumaino Māru, kura dūmainās un karstās lauku
pirtiņās palīdzēja dzemdībās katrai latvietei, kad laiks bija pienācis, un
kura aizvadīja visus, no zīdaiņa līdz sirmgalvim, ja tam bija lemts aiziet —
uz turieni, uz Aizsauli, uz citu Sauli, viņai redzamu, bet mirstīgajiem — ne.

Jānis domāja arī par Dieva eņģeļiem, bet astainie un ragainie velni
nez kāpēc iztēlē rādījās biežāk un bija daudz dzīvāki. Ai, kā viņu naziņi
dipēt dipēja, kad viņš naktī pēkšņi pamodās! “Tiš-š!” pielidodams gan
no augšas, gan no sāniem, ar rokām un spārnjiem viņus gaiņāja prom
Sargeņģelis. “Tiš! Vācieties projām.” Un viņi aizvācās, gan ne visai pa-
klausi un labprāt, bet muļķodamies, kaudamies un spicgdami.

Bet uz kurieni tiem bija jāaizvācas? Jānis to zināja: “Vasarā es prie-
cājos par ezeru un Daugavas pļavām. Tur es mīlēju klaiņot caurām die-
nām. Mani nemaz lāgā nevarēja dabūt mājā. Netālu pļavā bija sicna šķū-
nis un veca rija. Ar tiem saistās atmiņas. Tur es labprāt kavējos pa dienas
vidiem, kad visapkārt savāds klusums, drausmīga noskaņa. Ar šo rijas
iespaidu stāv sakarā vēlākā luga “Spēlēju, dancoju”.”

Luga tika sacerēta Pirmā pasaules kara laikā, 1915. gadā, Šveicē.
Četrdesmit piecus gadus pēc tiem mazā Jāņa sirojumiem baigā, skanīgā
dienas vidus klusumā uz pļavu, kuras galā melni vīdēja vecās rijas pavērtās
durvis. Aukstums dienas vidus tveices dziļumā, tumsa gaismas vidū; sirds
sitieni atbalsojas te kaklā, te ausīs. Tu raugi turēties, cik vien spēj, bet šaus-
mas piepeši tevi satver kā virpulis spalviņu, aiznes un izmet pie mājas
sliedīņa — tādu gandrīz pusaklu, aizelsušos. Tu to nekam nestāsti, bet pats
zini uz mūžu: spēks, kas tevi izmeta, nebija tikai šķitums, tas bija, un cik
tas ir tumšs, pazemes elpas pilns, no ārienes miris, bet iekšēji dzīvs spēks!

Krievu puisēns, Jāņa māsa Doras viengadnieks, pamazām auga tur,
pie Volgas, pasaulei nezināms. “Ar paijām viņš maz rotaļājās, drīzāk salauza
tās,” pēc daudziem gadiem stāsta viņa māsa Anna. “Tā kā mēs, vecākie,
centāmies viņu no tā atturēt, viņš dažreiz slēpās no mums. Atceros, ka
reiz viņa dzimšanas dienā aukle viņam icdāvināja kamanās iejūgtu papes
trijjūgu; viņš ar jauno paiju aizdomīgi nozuda. Mēs sākām viņu meklēt
un atradām aiz kādām durvīm. Viņš stāvēja klusi un, sevi iegrimis, gro-
zīja zirga kājas, kamēr tās cita pēc citas nolūza.” Pēc gadiem četrdesmit
astoņiem, deviņiem, kad kāds briesmīgs spēks raus nost kājas, rokas un
galvas miljoniem zirdziņu un cilvēciņu, nevis paijām, bet dzīviem, vai pui-
sītis Volodja *Vladimirā Iljičā* nenodrebēs? Kas to lai zina? Vadoņi nepie-
min bērnību, it kā viņiem tās nekad nebūtu bijis.

Randenc. Par pavasari un vasaru, kā lickas, jau ir minēts. Tagad —

ziema. Neaizsalstoši, kūpoši lasmeņi Daugavā. Ragavu slieču čikstoņa pa rūsgano, līdz spīdumam nopulēto uzkārtu. Kupenas. Celiņu attīrīšana un iemīdīšana no rītiem. Leduspuķes logu rūtīs, caurspīdīga aplīša atkausēšana tajā — ar lūpām, elpu.

Randenē trīsreiz izdzīvots gadalaiku cikls; taču mēs esam izlaiduši rudeni.

“Rudenī bija dzīva satiksme ar pilsētu. Tēvs audzēja daudz kāpostu un sienu. Kāpostus pārdeva armijai. Zaldāti nāca un ar zobeniem cirta kāpostgalvas nost. Sienu dzina uz Daugavpili. Muižā bija liela piena saimniecība. Pienu vedām uz pilsētu un lietojām arī paši. Man arī tagad galvenā barība ir piena čdieni.”

Vēlā rudeni sākās šaušana ar lielgabaliem. Dinaburgas cietokšņa lielgabali šāva no turienes, no upes viņas puses, septiņu kilometru tālumā. Šāvieni lidoja pāri Randenes iemītņiem, krita zemē aiz meža, reizēm aizķēra un nolauza koku galotnes. Tur, aiz meža, pēc tam bija dzirdamas tauru skaņas, zibēja kaut kādi raibi karodziņi kā svētkos — signalizācija. Pēc tam uz ceļa parādījās karavīri — sakarsuši, nosvīduši, viņi vienmēr uz kaut kuriem skrēja, it kā spēlētu kādu pabaigu picaugušo spēli, kurā svešiniekus nepieņem.

Kad šaušana bija beigusies, apkārtējie iedzīvotāji izklīda pa mežu, pa tīrumu — meklēja salauzītos metāla gabalus: tos varēja izmantot saimniecībā vai pārdot. Bērni bija pirmie. Gadījās, ka atrada neuzsprāgušu granātu. Tad meta to ugunskurā vai kā citādi lūkoja uzspridzināt. Kāds tika sakropļots — kurš tas bija? Garažos gados Jānis ir aizmirsis, bet toreiz gan, protams, atcerējās, zināja visos sikumos, par kuriem ar izpušķojumiem tika stāstīts apkārtējās mājās. Baumas noskrēja prāvus attālumus ātrāk par kuru katru signalizāciju.

“Ap 1870. gadu apkārtņē plosījās kāda epidēmija, laikam holera, jo daudz ļaužu mira. Man palicis atmiņā, ka mirušam lika vēl zārkā degvīna pudeli. Tajā laikā cilvēkiem bija bads un trūka darba, jādōmā, ka bija tā saucamais “sausais gads”. Tēvs būvēja dzīvojamo māju un klēti. Tajā pašā laikā būvēja arī Kalkūnu–Pānevēžas dzelzceļu.* Man patika vērot šos darbus, un es allaž noskrēju uz dzelzceļa līniju. Laikmets bija interesants tanī ziņā, ka sāka attīstīties jauna dzīve. Sakarā ar dzelzceļa būvi mums iesākās rūpniecības laikmets... kas man zēna gados (6–7 gadu vecumā) iespicdās dzīvi atmiņā.”

Pēc armijas mācībām vecāki ņēma viņu līdzī uz pilsētu, uz Dinaburgu.

* Dzelzceļa Dinaburga–Šauļi daļa, ko atklāja 1873. gadā.

“Pilsēta man izlikās stalta un liela un dzīve un kustība tajā straujāka nekā muižā.” Kā lai nebūtu straujāka! Tomēr arī Randenē dzīve bija plūstoša, tekoša, tā pierima un mazliet apsīka tikai ziemā. Bet arī tad uz ceļa skrapstēja ragavu slieces, kustējās un trokšņoja ļaudis, māte dziedāja, sēdēdama pie vecām aužām stelliem, un klausīnāja takti, pievienodama metiem audu pavedienu un dziesmai — dziesmu.

“Pirmie literatūras iespaidi man nāca no mūsu tautas dziesmām, kuras mana māte pati ļoti daudz un labprāt minēja; vēl ģimnāzists būdams, uzrakstīju vairāk simtu viņas teiktu tautas dziesmu. Tāpat leišu tautas dziesmas un baltkrievu (gudu) sērās tautas meldijas, kurās es klausījos jau no 5. bērniības gada vismaz līdz piecpadsmitajam. Lcitis, vecais Marculis, ir varbūt mana dziļākā bērniības atmiņa, — kā viņš cauru dienu mala miltus rokas dzirnās un cauru dienu dziedāja nebeidzamu vienmuļu malēja dziesmu, tādu pat kā dzirnu akmens. Pa nakti atkal dzirdēju vecā naktsarga, guda Nedzvecka meldijas, kas bij līdzīgas rudens vējam. Pa svētdienām divi latgaliešu puisi dziedāja visu dienu garu dziesmu par grāfu Plateri un viņa bēdīgo likteni, ka viņš, jauns būdams, miris pie karātvāmi sava brāļa dumpinieka vietā, kurš nupat bijis apņēmis līgaviņu; tās viņam iežēlojies. Atminu vēl tagad meldiju un dažus pantus no šīs dziesmas, kura bij tik skaista un žēlīga, ka klausoties vienmēr raudāju; varu izdziedāt arī vēl tagad jaunā žīdu rekruta dziesmu žargonā par kara klausības veidiem un par to pašu nabaga Plateri. Žīdu puisim — mālderim — vajadzēja to pašu rudeni iet pie lozēm un atstāt līgavu, un viņš varēja gan iejusties Platera sirdī.”

Dziesma bija jauna: mazāk nekā desmit gadu torciz šķīra gan dziedātājus, gan klausītājus no tiem notikumiem, kas tik ļoti bija iespaidojuši tautas iztēli. Poļu un lietuviešu sacelšanās laikā 1863. un 1864. gadā tieši iepretī Randenei, upes otrā pusē, cietoksnī bija nīcis un gaidījis nāvi grāfs Leons Plāters.

Rindas no tiesas sprieduma: “Lauku kara tiesa, atzīstot grāfu Leonu Plāteru par vainīgu, jo, atrazdamies sakaros ar poļu revolucionāro komiteju, viņš pirmais pacēla dumpja karogu Vitebskas gubernā... piešpriež muižniekam grāfam Plāteram nāves sodu nošaujot.” Dziesma šo to piedzejoja, šo to sajauca, šo to pārveidoja, taču tai bija sava patiesība, precīzāka par protokola patiesību. Šīs dziesmas patiesības spēks bija tas, ka tā izspiedās cauri visiem aizsegiem, cauri visām neredzamām bruņām, kas norobežo cilvēku no svešas nelaimes, un aizskāra cilvēka atkailināto sirdi.

Dziesma sākas tā:

*Tie sasien mani, muižnieku,
To lielu kungu Plateru,
Un aizved tumšā cietumā,
Kur neredz gaišuma.*

*Kad mani ved no cietuma,
Caur Dinaburga pilsētu,
Pulks muzikantu apkārt stāv,
Tie dzied un spēlē uz manu nāv...*

Un vēl šajā pašā apkaimē, pie šīs pašas upes, pa kuru, atcerēsimies, sirmā senatnē gāja ceļš “no varjagiem uz grieķiem” — vai arī viens šā ceļa atzars —, vienmēr dzīvojušas kaimiņos, aizskārušas cita citu, tirgojušās, kāvušās, ligušas mieru, radojušās un atgrūdušās cita no citas daudzas ciltis un tautas. “.bez jau minētajām tautām (tas ir, lietuviešiem, baltkrieviem, latgaličiem) pastāvīgā satiksmē bijām arī ar krieviem, parcižticīgiem un vecticībniekiem, poļu muižniekiem, vācu birģeļiem, un mājās runājām kādās astoņās valodās un izloksnēs, savā starpā pa laikam visās astoņās uz reizi.”

Nav vārdam vietas, šā bērna iespaidu loks bija neparasti plašs. Turklāt tie nepārvērtās bezjēdzīgā nejaušību kaleidoskopā: dzīvs un nepātraukts jaunumu pieplūdums apvienojās ar paradumu un jēdzienu noturīgumu, ar zemnieku darbu pastāvīgu apriti, ko bija izstrādājušas jau iepriekšējās paaudzes.

Ja mazais Jānis būtu dzīvojis tikai lauku sētā, tālu no ļaužu pilnajiem lielceļiem, viņš brieduma gadus sasniegtu uz pusi nabagāks; ja viņš būtu dzīvojis tikai pilsētā un dažas iclas aizšķērsotu viņam pļavas un ezerus, Daugavas palus — nav vērts uzskaitīt, — puse pamatu viņam būtu atņemta, puse pasaules, puse mūzikas būtu apklususi un izdzisusi, vēl neiemirdējusies un nesaklausīta.

Taču viņam bija lemts viss kopā. Upe un ceļš, pilsēta un dzīvs lauku plašums. Un vēl negribēta vientulība, jo vecākiem nebija laika ņemties ar viņu; un plāna āda.

OTRĀ NODAĻA

IZVĒLE

Pārceļšanās! Atkal pārceļšanās. Un dzīvēc pirmā šķiršanās.

Ģimene sadalās. Māte paliek par saimnieci Randenē, kopā ar viņu arī divgadīgā Dora. Krišjānis Pliekšāns, Līze un Jānis pārceļas uz jauno māju. Tas nav tālu. Jānobrauc tikai mazliet vairāk par divām verstīm gar krastu, pa lielceļu, līdz Zemgales Grīvai. Šis Kurzemes guberņas miestiņš raudzījās pāri platajai Daugavai Dinaburgas logos, bet tā jau atradās Vitebskas guberņā. Vecais tilts, kas savienoja upes krastus, bija robeža. Pāri gājējiem te prasīja samaksu: vienu kapeiku. Par ko? Tāpat, ne par ko; dažs labs tā sātiski raudzīja pašmaukt garām, — nē, brāl, nekas nesanašs... Dzeltenīgi sirms ebrejs uzsāk bezjēdzīgu strīdiņu ar nicinoši smīnošo nodevu vācēju: vaimanāšana, roku celšana uz augšu, debesu piesaukšana par liecinieku šai netaisnībai, lamas; slaistu ņirgāšanās un kūdišana no malas; sastrēgums un dūsmīga zirgu zvicgšana, zirgu galvu, pātagu, grožu un ilkšu jūklis; reizēm tiek cilātas arī dūres.

Grīva latviešu valodā nozīmē upes ieteku. Tieši Zemgales Grīva ir vieta, kur Daugavā ietek Lauces upe. Turpat blakus vācu skola, tajā mācījās Līze; tajā ar laiku, ja Dievs dos, iestāsies arī Jānis, arī mazulīte Dora. Kad brauc no Randenes, pāri upei nav jātiek. Aiz skolas jāpagriežas pa labi, ceļš pats aizvedīs cauri Kalkūnei, te tuvojoties upei, te atālinoties no tās. Vēl viens pagrieziens; lūk, arī baltā baznīca, arī kungu kapi. Tālāk sākas aleja, milzīgas liepas un gobas — taisns ceļš uz kungu māju Berķeneli. Saimnieks tagad te — Krišjānis Pliekšāns. Kas to būtu domājis! Pielīdzinājies... gandrīz pielīdzinājies vācu baroniem: tieši viņiem, viņu senčiem piederēja šī aleja, šī māja. “Bet, rau, tur,” tēvs aukstasinīgi rāda uz zemu mūra ēku, “pēc viņu pavēles pēra mūsējos līdz asinīm.”

Savas un vēl jo vairāk cita bērņības notikumus mēs redzam kā caur otrādi pic acīm pieliktu binokli: samazinātus līdz smieklīgumam. Varbūt arī jāskatās caur binokli, bet katrā ziņā ne jau caur otrādi apgrieztu.

Piecpadsmit reižu liels palielinājums, ja ne lielāks, vajadzīgs vienīgi tāpēc, lai atdotu šiem notikumiem īsteno lielumu.

Ja taisni tā, tātad pareizi, paraugās uz zēna pirmo šķiršanos no mātes un mazulītes māsiņas, tad nebūs vajadzības aprakstīt viņa torcizējo satraukumu. Nezināmās nākotnes nojausma, kas arī piepeši bija pārņēmusi, ziņkārības un necerēta (pat it kā nepatikama) prieka sajaukums ar smeldzīgu sāpi: braukt prom, atrauties no mātes bail — kā otrreiz piedzimt.

Jā, tas tiesa: nekur tālu viņš nebrauca, šķirās ne jau uz visiem laikiem. Kādas desmit verstis tagad būs starp viņiem. Tikai viena nelaime: šīs verstis ne vienu reizi vien būs nepārvaramas. Randenes īpašniece nedrīkst atrauties no saimniecības. Desmit verstis turpu, desmit atpakaļ. Kur ņemt laiku? Kā nu tā, pamest visu un doties uz kaut kurieni nevis darīšanās, bet tāpat vien, lai saredzētos? Tieši tāpat gan tēvs, gan Līze būs piesieti pie savas jaunās mājas, pie smagajām, kā tas vienmēr ir sākumā, un nebeidzamajām rūpēm. Zemnieku dzīve ir barga, un tā necieš prombūtni, pat visīsāko, — bet Plickšānu dzīve, lai cik plaši tā izvērsusies, bija zemnieku dzīve. Vienīgais, kas varēja biežāk atļauties izbraukt no mājas, bija pats Krišjānis Plickšāns, — viņu uz to skubināja gan darīšanas, gan varbūt aizraušanās, kādas nekad nebija svešas viņa azartiskajai un valdonīgajai dabai.

Tā nu pirmā šķiršanās — patiešām bija šķiršanās. Kā izrādījās, uz ilgiem gadiem, bet dažā ziņā, kā tas mēdz būt ar katru šķiršanos, — uz visiem laikiem.

Aleja bija gara, ceturtdaļkilometru. Zem koku vainagiem pat pašā dienas gaišumā bija krēslaini. Tādi paši veci, vareni koki iekļāva mājas pagalmu, to ēnā vecā, no fasādes puses vienstāva ēka izskatījās diezgan drūma. Jo negaidītāk no otras puses skatienam pavērās pavisam cita aina. Māja, te pārvēršoties par divstāvēgu, atradās stāva pakalna virsotnē. Lejā kuploja dārzi, gluži kā dienvidos pavērās gleznaina icleja, kas tālumā bēdzās ar jauniem pakalniem; tālāk bija redzami meži un birzis, kaut kur pie apvāršņa stiepās dzelzceļš, kas no tālienes izskatījās kā rotaļlieta...

Upes šeit nebija — toties bija mārkis, kur mērcēja linus, liels, vecs dārzs, bet vēl tālāk — ezers.

Tēvs bija aizņemts no rīta līdz nakts melnumam. Zēns kopš atbraukšanas dienas nonāca vecākās māsas aizgādībā. Viņa kļūs arī par Jāņa pirmo skolotāju.

Raiņa vecietēvi, gan no tēva, gan mātes puses, bija rakstu pratēji. Turklāt tajā apkaimē un tajos laikos (deviņpadsmitā gadsimta sākums) viņi nebija nekāds izņēmums. Pēc baznīcas grāmatām var redzēt, ka no viņu līdzaudžu skaita līdz iesvētībai lasīt un rakstīt prata katrs otrs,

sarakstā pie viņu vārdiem bija atzīmēti trīs burti: m. gr. — tas ir “māk grāmatu”.

Krišjānis Plickšāns bija beidzis draudzes skolu. Tur mācīja lasīt un rakstīt vācu valodā. Kopš jaunības gadiem Raiņa tēvs prata ne tikai dzimto mēli, bet vēl trīs citas: vācu, krievu un leišu.

Māte, Dārta Plickšāne, runāt prata tajās pašās valodās, bet lasīt, liekas, tikai latviski. Kad viņas dēls aizbrauks mācīties uz Rīgu, viņš māsām un arī tēvam bicžāk rakstīs vāciski, bet mātei — vienmēr tikai latviski.

Lietuva bija līdzās tām vietām, kur uzauguši Raiņa tēvs un māte. Uz Lietuvu, piemēram, brauca pirkt sivēnus — tie tur bija lētāki.

Bez vācu valodas prasmes nebija ko domāt gūt panākumus darījumos.

Krievu — impērijas oficiālā valoda — bija jālieto gan tiesā, gan tirgū, gan Rīgā, gan Vitebskā, gluži vienkārši ceļā, lai tevi neapvestu ap stūri.

Poļu, baltkrievu un latgaliču mēle būs vajadzīga jaunās vietās un tiks apgūta, kad būs nepieciešamība. Kas bērnībā prot daudzas valodas, tam nav nekādu grūtību apgūt vēl vienu: viņa prāts šajā ziņā ir lokans, piemērots tam, lai atvērtu svešas skaņu sistēmas un ar tām saistītās pasaules (jo no katras valodas iekšienes visums izskatās jau mazliet citāds: katrs priekšmets ir ne tikai nosaukts, tas kādreiz ir pirmoreiz ieraudzīts citādi, attiecināts ar esošajiem priekšmetiem un parādībām arī ne gluži kā tavā dzimtajā pusē).

Zemnieks nekad nesāks iegaumēt vārdus, kas tam nenoderēs šodien vai rīt. Tikai liela nepieciešamība var piespiest viņu kļūt par poliglodu. Daudzvalodīga bija pasaule visapkārt, un tieši tas jau lika pašiem apķērīgākajiem, pašiem talantīgākajiem un arī — pašiem brīvākajiem, tas ir, turīgajiem latviešiem, apgūt pusduci valodu un izlokšņu. Tas bija kaut kas līdzīgs saišķim ar atslēgām, ar kurām var atslēgt aizzīmogotās durvis; bez tām — pagrabināsies pie vienām, atdursies pret otrām — visur strupceļš.

Bet mīlēja viņi savu dzimto mātes valodu. Skaņas, kas atnākušas vai nu kopā ar šūpļa dziesmu, vai arī vēl agrāk, pirms tās. Cik gari un gardi stiepjas garie patskaņi, cik īsi īsie! Kā dzimtajā valodā skan zvani, kā šalc, žūžina, čabinās lapas, kā dārd pērkons, kā vārds prot kopā ar tevi, cilvēku, iešņukstēties un nodrebēt! Ne no viena svešā, kaut arī visskaistākā vārda nekļūst ne salda, ne sāļa, ne rūgta mute, kaut arī nekas nav apēsts, nav likts uz mēles kā vien vārdi: saldums, sāls, rūgtums.

Līze astoņpadsmit gadu vecumā bija izglītota meitene, ne tikai tāda, kas *māk grāmatu*. Viņa ne vien runāja vāciski, bet arī rakstīja bez kļū-

dām, precīzi, lietišķi un mazliet skarbi izteikdama savu domu. Skolā viņa bija lasījusi arī latīniski, mācījusies vēsturi — un tagad iepriecināja savu septiņgadīgo, astoņgadīgo brālīti ar stāstiem par senajiem grieķu un romiešu dieviem un varoņiem. Lasīt un rakstīt prasme latviešu valodā viņai arī nebija sveša, taču Jānim sākumā tās pietrūka. Saimnieku bērnus kopš pirmajiem soļiem bija pieņemts mācīt vāciski, un Līze ķērās pie darba tā, kā bija pieņemts.

Rainis ar laiku uzrakstīs par Līzi: “Tā bija vislabākā, viscēlākā meitene dvēsele, kas dedzīgi gribēja visu labu, bet tikai nezināja, ko darīt; gluži naiva meitene, kura no sūras dzīves bija mācīta uz stingrību un pienākumiem un nekad neatļāva par tiem šaubīties.” Tā teikts autobiogrāfiskajā novelē “Spītnieks”. Savās piezīmēs Rainis ir krietni bargāks. “Varbūt labākā no mums...” Jā, tā viņš ir uzrakstījis. Bet tālāk: vecmeita, aprobežota, ar visām no tā izrietošajām īpašībām un savādībām.

Bet nu atkal novele: “Viņa vientule augusi un nekad nav saaugusi ar savu apkārtni, kuru tomēr atzīst par savu pavēlnieci. Viņa viskrietnākā, visrūpīgākā un naskākā saimniece, viņa saimniecības dvēsele, — un nevienam tā kā viņai neriebj šīs saimnieciskās rūpes, šī vienmuļīgā dzīve mūžīgos sīkumos un kapeiku domās, šīs vienīgās sarunas arī svētku dienās par gosniņām un vistiņām... Bet viņai ir viena slepena, nekam neizteikta cerība, kura vienīgi dod viņai spēku cīnīties: ikdienas darba jūgu nesot, viņa pārvarēs ikdienu, kļūs laukā iz zemības un sasniegs brīvu cilvēcību, vara tiks lauzta. Un, ja viņa vēl neuzvarēs, tad viņas slepeno cīņu būs galā vest viņas garīgajam mantiniekam, viņas lolojumam, mazajam Džeķiņam.”

Patiesībā Līze viņu sauca, kā mēs zinām, par Žani, Žaniņu. “Un tad māsa diendienā trīsēja, ka viņas cerējums netiek līdzīgs visiem šiem dēķeņu cilvēkiem: Jēkabiem, Krišjāņiem un Stepīņiem. Viņa mīlēja Džeķiņu kā savu nākamību, un tomēr nepazina, nezināja, kā tam palīdzēt... Viņa prata tikai vienu mācību: varu un pašreizējo; cilvēks ļauns ir no sākuma un ļaunu zāli vajaga ravēt!”

Tātad pēc pārceļšanās uz Berķeneli Jānis atradās pilnīgā māsas rīcībā, nodots viņas žēlastībā un viņas mīlestībā, — bet mīlēt viņa prata, kā tas ļoti drīz noskaidrojās, tikai despotiski, tā, kā tikusi mīlēta viņa pati.

Par kaujas lauku kļuva ābece, lasīšana, rakstīšana, grāmatas. Līze nostājās jaunākā brāļa priekšā kā skarba pienākuma iemiesojums. Zilām, nepieņēmušām actiņām viņai pretī lūkojās dabiska brīvība, ko vēl neviens nebija apstrīdējis.

Rainis (no savas picauguša cilvēka nākotnes) paskaidro: Džeķiņš, viņš arī Jānis, viņš arī Žaniņš, atgrūda viņam sniegto grāmatu tāpēc, ka bija pārliecināts: viņu atrauj no īstā uzdevuma! Un šis īstais uzdevums —

dzīve. Mežs, mārkš, dārzs, guda Nedzvecka dziesmas, spēles. No visa īstā, dzīvā viņu aiz rokas velk pie kaut kā izdomāta un garlaicīga, un turklāt, kā liekas, pie kaut kā ne visai īsta, ne visai dzīva.

Tā bija vācu ābece. Tajā bija vācu vārdi. Svešie vārdi ir asāki, skarbāki par savējiem. Tajos nav māju vēlīguma, bet ir kaut kas no iestīvinātām apkaklītēm, no kurām rēgojas pašu cienīgāko, gadu nastas saliekto ciemiņu sarkanie kakli.

Un mīļā māsa pārvērtās par nepielūdzamo *die Schwester, die Lehrerin**, kura nepazīst iecietību un žēlumu, it kā vienā mirklī būtu aizmirsi, ka viens otru var arī mīlēt. Viņam tika atņemta saule, brīvība, atņemta māsas labsirdība un mīlums, atņemti pat dzimtie vārdi, bet apmaiņai tika degunā bāzts papīrs ar melnām rakstuzīmēm. No atjautīga, dzīva bērna Jānis pēkšņi bija pārvērties par stulbeni, kļuvis pretīgs pats sev un apkārtējiem.

Paticību vajadzēja izdibināt. Vajadzēja neatlaidīgi iztaujāt: kas īsti tur bija noticis? Nujā, ir novele “Spītnieks”. Kāds izsitis logu, zēns (Džekiņš) apgalvo, ka viņš to nav darījis, bargā māsa pārliecināta, ka viņš melo. Atzīsties, ka tu sameloji, viņa saka, un tev nekas nebūs. Ko darīt Džekam? Palikt pie sava — māsa sodīs. Samelot, ka vainīgs? Un pēc tam jau melot vienmēr un visur, kad un kur tas būs viņam izdevīgi? Kur glābiņš? Nav glābiņa.

Pierakstos, aprautās bērniņas atmiņās daudzas reizes atkārtojas: “Netick pērts”. “Neesmu nekad pērts.” Un kādā no tūkstoš lappusēm pēkšņi kā zibens uzplaisnījums — rinda: “vienīgais pēriens”.

Ir otrs stāsts par to pašu notikumu. Dažas lappuses no romāna, ko uzrakstījusi Raiņa sieva jau pēc viņa nāves 20. gadsimta trīsdesmitajos gados. Pašas slavenākās latviešu dzejnieces un dramaturģes Elzas Plickšānes, dzimušas Rozenbergas, literārais pseidonīms ir Aspazija. Daudzas reizes rakstniece ir apgalvojusi, ka romānā “Rudens lakstīgala” attēloti patiesi notikumi. Tā tas arī ir. Atmiņa Aspazijai, it īpaši tur, kur ir runa par viņas mīlestību, par viņas draugiem, nedraugiem vai pāridarītājiem, ir asa. Romānā dzejnieks attēlots ar vārdu Jarmuts Asmins.

“Redzat,” Asmins iesāka, “es reiz biju tāds mazs, mīļš puisītis, kam saule glaudīja galvu kā cielvaiņas bērnam un kas alka mīlas padzerties no katra cilvēka kā zaļas ziedoņa lapas rāsas pilienus. Es arī ticēju mīļajam dieviņam kā mīļam tētiņam, jo mana paša tēvam nebij vaļas un tam bij darīšanas vienmēr ar veikalēm. Arī mātei nebij vaļas, un es atrados savas vecākās māsas audzināšanā, kas bij sarūgtināta un pret mani stingra. Mazākā māsiņa nāca vēlāk, jo tā par mani bij piecus gadus jaunāka. Kādā

* Māsa, skolotāja. (*Vācu val.*)

dienā notika tā katastrofa, kas iespaidoja visu manu mūžu.” (Tālāk — jau mums zināmais notikums: izsistais logs... nē, pazudušais dzijas kamolītis; īsāk, sīks pārkāpums, kas kļuva par ieganstu turpmākajam.) Un māsas ieteiktā izvēle — melo, un tev ies labi, nemelo, un tevi gaida sods. “Kā nabaga bērna dvēsele cīnījās sevī! Kā vārīgais, kuslais ķermenis drebēja no asajām rīkstēm, ko māsa lielās dusmās gatavoja! Es paliku pie patiesības, un tad māsa norāva man drēbītes un cirta pa manu vājo miesu, ka svītras palika. Nevienu skaņu es neizgrūdu, un tas māsu jo vairāk kaitināja...”

To visu stāsta jauns, talantīgs žurnālists, populāras latviešu avīzes redaktors, sieviete, kurā viņš ir iemīlējies un kuras uzticēšanos viņš grib atgūt pēc nopietnām, varbūt pat liktenīgām nesaskaņām.

Kā liekas, katru vārdu šeit patiešām ir sacījis jaunais Rainis jaunajai Aspazijai. “Un kas man arī atlika: vai nu kļūt par meli un viegli visur tikt cauri, kā gluda zivs tīkla acīm, jeb vai sākt cilvēkus ienīst! Grūti ir bērnam dzīvot no naida, kam vajag mīlas tikpat kā mātes pienu.”

“Es arī to zinu, Jarmut, ”Arta iemeta starpā.

“Nu, ” Jarmuts turpināja, “es atsacījos no šādas mīlas, kas silda kā saule. Es sāku patverties pie sevis paša un audzināt pats savu enerģiju.”

“Kā jūs to spējāt, būdams vēl bērns?” jautāja Arta, dziļi aizkustināta.

“Es sāku ar to, ka pamazām sevī noslāpēju visus instinktus, kas mani novestu sāņus un saskaldītu manu spēku. Tā, piemēram, es kā puika mīlēju saldumus, kā jau visi bērni, un varēju tos arī dabūt papildam, bet es sevī, savu kāri pārvarēju un no tiem atsacījos. Es arī gribēju staigāt, lepni apģērbies, garos lakādas zābakos, zīda kreklā ar greznu jostu, kā tautiskais romantiķis, un mans tēvs mani labprāt tādu būtu redzējis, bet es pārvarēju arī to un tā pamazām atņēmu sev visu, palikdams tikai pie visnepieciešamākā, lai turētu sevi pilnīgi rokā un varētu sajust: “Es esmu, es pats esmu sevi darijis.””

Raiņa novele “Spītnieks” un Jarmuta Asmina, tas ir, tā paša Raiņa stāstījums Aspazijas romānā atšķiras detaļās. Novelē dzejnieks ir noklusējis par pērienu. Par eksekūciju, kas arī ir katastrofas būtība.

Katastrofas? Nujā. Tas taču nav mūsu, tas ir viņa paša vārds. Viņa vārds, viņa izjūtas, te ir jātic izlasītajam. “...katastrofa, kas iespaidoja visu manu mūžu.”

Notikušais nevis likās viņam bezcerīgs. Tas bija bezcerīgs — viņam tādām, kāds viņš bija. Izeju viņš neredzēja, tā arī neatradās. Tas bezrūpīgais un visus mīlošais, maigais bērns dažos mirkļos beidza pastāvēt. No tumsas, no pilnīgas bojāejas pasaulē nāca jauna būtne. Kluss, ļoti kluss zēns. Reiz par visām reizēm nolēmis, ka ne no viena nevajag gaidīt glābiņu, ka

jādzīvo vienam pašam. Lai nebūtu atkarīgs no pieaugušajiem, lai nebūtu atkarīgs ne no viena. Taisni te izpaudās un, ļoti iespējams, galīgi izveidojās viņa raksturs.

Piedzīvotais lūzums, kaut kas līdzīgs mutācijai, kļuva par garas ķēdes sākumu. Šā cilvēka mūžs izveidosies kā gandrīz atsevišķu, cita no citas atdalītu dzīvju virkne, kad katra no tām it kā sākas no jauna. Turklāt katru reizi atdzimšana noritēs it kā caur nāvi, caur kārtējās bezizejas, kārtējās vilku bedres traģēdiju. Gaisma dzims no tumsas dziļumiem. No pašas biežākās, pašas melnākās tumsas.

Un, lūk, ko uzrakstīs Džeks, Žaniņš, Jānis pēc četrdesmit gadiem. Ieraksts Raiņa dienasgrāmatā 1913. gada 23. februārī. “Kas man bija un kas palicis pāri no mātes mīlas, no tēva, no mīļākās? Nekad es neesmu varējis visu izdzirdēt, ne visu teikt, ko es teicu, to nesaprata. Es paliku svešs. Nekad un nekam es neesmu varējis pilnīgi uzticēties un būt drošs, ka mani kā personu neiznīcinās. Uzupurēties es vienmēr esmu varējis, bet tas nau tas, kas uzticēšanās un savas personas nodošana citai, lai izietu droši ārā no savas čaulas. Tauta, lieta arī nesaprot mani, es tām ticu arvien svešāks, jo vairāk sevī augu. Vai ir vēl cerība uz ko, kurā es varētu atvērties?”

Sākums šim melnajam rūgtumam ir notikums ar izsisto logu... No malas raugoties, grūti noticēt, cik daudz kas sašķīda gabalu gabalos kopā ar to. No Raiņa piezīmēm, kas attiecas uz agro bērnību.

“2 krīzes:

asins kambars

spītnieka krīze

pirmā mīla Olandernā.”

Pirmā mīla, protams, ar to vajadzēja sākt.

Vēl kāda piezīme:

“Pamazām mostas atmiņa

Gaišs plankums top skaidrāks un

šķiras krāsu noskaņās un krāsās, un līnijās, un ainās

iznirst mana bērnība.

Tā no gaismas un saules iznira dzīvība, tikai tur ar manu gribu, te bez manas gribas.”

“Bez manas gribas” Raiņa piezīmēs atkārtojas rindas par mēness meitiņu, par piecgadīgo Idu Apsāni.

Atceros, mani kādreiz padarīja domīgu šis vārdu savienojums: mēness meitiņa. Vai nav pārāk smalki, es domāju, mazliet samulsis. Es vēl nezināju, ka jau krietnu gadu tūkstoti latviešu tautas mitoloģija precina

Dieva dēlus ar Saules meitām, ka dainās kopš neatminamiem laikiem dzīvo Zemes māte un Vēja māte, Jūras māte un Zvaigžņu meita.

No šā paša pulka ir Raiņa mēness meitiņa — arī viņa ir atnākusi no mātes dziesmām, ko Jānis klausījās maza bērņa pusapjaustajā jūtīgumā.

Aiz saules, pasaules un vēl aiz sevis: —

Ar saules matiņiem mēness meitiņa,

Ar zaļām actiņām spigulīte...

Tās ir dzejnieka pirmās atmiņas, kurām viņš ļaujas, atgriežoties no tālās trimdas. Tuvojoties mājām, izmociņo, agri novecojušo cilvēku gluži kā uzliesmojums apstaro šis no tālienes nākušais skatiens: viņā raudzījās piecgadīgā Ida Apsāne, viņas acis bija palikušas tādas pašas — zaļas.

Viņas tēvs bija Jēkabs Apsāns, nomnieks, kas dzīvoja netālu, Olandernā, — kaimiņus šķīra ne vairāk kā divas verstis. Plickšānu un Apsānu ģimene draudzējās. Kad piedzima Dora, Jēkabs un Anna Apsāni kļuva par viņas krustvecākiem. Un otrais vārds Dorai tika dots par godu krustmātei — Anna.

Ida varbūt bija pirmais bērns, ar kuru mazajam Jānim atļāva rotaļāties. Vicna viņa māsa jau bija pieaugusi. Otrai bija tikai divi gadi, viņa bija palikusi kopā ar māti Randenē. Bet ar kalpu bērniem saimniekdēlam, kā mēs zinām, bija aizliegts draudzēties.

Tādēļ ar jo lielāku spēku bija jāuzliesmo Jāņa sajūsmai, icraugot zeltmataino viešņu.

Vajadzīgs kāda cita skatiens, lai apzinātos pats sevi. Kad tāda zeltmataina būtne priecīgi un ar uzticēšanos no apakšas uz augšu raugās tevī un redz, cik tu savu septiņu gadu vecumā esi gudrs, spēcīgs, uzticams, cik tu esi veikls un lokans, — tikai tad tu pats sevi icraugi kā pirmoreiz.

Pirmoreiz viņš jūta, ka var mīlēt kādu citu cilvēku, kas nepieder tev un tavai mājai. Visi tavējie — tas esi tu pats, tavs turpinājums vai tu — viņu turpinājums, vai nav vienalga. Bet šī zeltmatainā būtne atnākusi no ār pasaules, un dzīvi apņēma mirdzums, par kuru ikdienas apstākļos nevienam nebija ne jausmas. Tavu dzīvi kāda cita sveša un atsevišķa dzīve novedusi līdz kaut kādai brīnumainai pilnībai, un viss, kas visapkārt pastāvēja atsevišķi, tika piepildīts ar kopīgu, visaptverošu jēgu. Lai tā notiktu, meitenīte necko tišuprāt nedarīja, — tāpat vien smējās, par kaut ko čaloja, skatījās, skrēja, apstājās, pieskārs tavai rokai... bet koki, celtnes, skudras, teļi, ļaudis negaidot sasējās ķēdītē kā vārdi valodā un kļuva par daļu no tevis, par cits cita daļu, par daļu no kaut kā, kas stāvēja augstu pāri viņiem visiem un pār tevi arī.

Nepārskatāmo dienu milzīgajam, atskanīgajam plašumam, kas sākās pēc pamošanās, pievienojās gaidīšanas svētki. Un ja nu pēkšņi atbrauc Apsāni? Vai arī mēs brauksim pie viņiem ciemos? Vai maz vēl kas varēja atgadīties šajā jaunajā, mīlestības pārveidotajā pasaulē. Kas gan tajā otrajā cilvēkā tāds īpašs? Kas tā par atslēdziņu, ar kuru tas atslēdz tevī smieklus un neizprotamu uzvaras sajūsmu; kāpēc gribas uzlēkt augstu, augstu, un, liekas, tu aizsniegsi plūmes zaru, ko nevar aizsniegt pat picaugušais. Bet, kad tev izdodas Idu sasmīdināt, tu pēc tam atceries visu dienu, cik lieliski tev tas izdevies.

Es ķeros pie stāstīšanas par Raiņa dzīvi secīgi, visu pēc kārtas, taču, manā skatījumā, jāatzīstas, šis mūžs, vai pareizāk, visas šīs septiņas dzīves neatrodas vienā rindā, vienā ķēdītē, bet visas vienkop un vienlaikus, un man ļoti gribas, lai šī sajūta un šis redzējums pakāpeniski pārietu uz lasītāju. Parastā cilvēka atmiņa ierīkota tā, kā man tas ir vajadzīgs. Tā nav salikusi pa plauktiņiem visu, kas ar jums ir noticis, nav nodalījusi iepriekšējo no sekojošā, nav piespraudusi ar adatu katru soli un katru žestu kā vabolīti secīgā kārtībā. Viss, ko tai ir labpaticis saglabāt, ir sagāzts divainā nekārtībā; ko tā gribēs, to arī izņems un parādīs jums, vai arī jūs pats ar zināmu piepūli atradīsiet vajadzīgo. Taču kādreizējo notikumu spēks un spilgtums nav atkarīgs no attāluma laika ziņā, un cēloņu un sekū dzītiņas ir satrūkušas un samudzinājušās; tāpat kā sapnī laiks stāv uz vietas vai tek atpakaļ, vai arī plūst kaut kā citādi un it visā jaušama jēga, skaidra un barga, kuras priekšā atkāpjas dienas lietišķais saprāts.

Vadoties pēc šīs loģikas, šajā pašā gaismā man tieši šeit un tagad jāizstāsta, kā Jēkabs Apsāns Dinaburgā bija ieklidis *tādā* mājā, pie *tādām* sievietēm un kā šī iestādījuma iemītnieces bija aptīrījušas nomnieku tā, ka viņš pamodās ar riebiņu garšu mutē, plīks un bez graša kabatā. Vistrievālākais notikums, vai ne? Jā. Tikai Idas Apsānes tēvs pēc tam sāka nesarīgi runāt: kaut kas viņā bija salūzis pēc tā notikuma, un viņš vairs nekad neatlaba. Šī epizode attiecas uz vēlāku laiku, bet mums to icvajadzējās šeit. Šīs zemnieku traģikomēdijas sūrā proza nez kāpēc ir nepieciešama tieši blakus Jāņa pirmās mīlestības smaržīgajai poēzijai, blakus tās tīrībai un burvīgumam, kas staroja bērnu skatienos, tiem satiekoties pirms kādiem simt divdesmit pieciem gadiem, — un te nu tie ir, tos ne uz mirkli nav atcēlis pagājušais laiks, tie neko nav zaudējuši; divi acu pāri, zaļš un zils, tie smejas un priccājas, un vienlaikus novēršas, lai paraudzītos uz pieskrējušo sunīti, uz tā strupo astīti, kas kūļājas tajā pašā beziemesla prickā.

Un tur, netālu no piecgadīgās Idas Apsānes — viņa, četrpadsmitgadīgā, kura dzīvo pansionātā kopā ar Jāņa jaunāko māsu Doru. Nabaga Idai augonis pirkstā, viņa visu dienu raud un vaid. Jānim tajā laikā ir sep-

tiņpadsmi, viņš mātās vācu ģimnāzijā Rīgā. Par Idas Apsānes bēdām viņš uzzinājis no māsas vēstules. Tā nu viņš sēž un raksta atbildi: “..saki Idai, ka es nožēloju viņas nabaga slimo pirkstu un vēlos, kaut tas drīz kļūtu vesels, un tagad visiem sirsniņš sveiciens un Idai īpašs (jo viņa viena mani sveicināja) un Tev daudz skūpstu (ja vēl kāds no cilvēk bērniem, izņemot vecos un nejaukos, tos vēlas, tad es tam necsmu pretī).” (Te ir jāpaskaidro, ka ar “veciem un nejaukiem” domāta pansijas turētāja frau Millere, par kuru brālis un māsa mēdza pazoboties.)

Un kaps, agri mirušās Idas Martas Apsānes kaps — turpat, kādu sešu strauju, ātri un sen sen aizritējušu gadu attālumā. Līze vēstulēs diezgan bieži stāstīja brālim par Idu, ķircināja ar kaut kādiem pretendentiem uz viņa “bijušās līgavas”, kā viņa neaizmīrsa piemētināt, roku. Taču negaidīta īsa slimība un nāve uz visiem laikiem atstāja Idu “aiz saules un pasaules un vēl aiz sevis”. Un, kad dzejnieks Rainis, visspēcīgās valsts vajāts, atkal bija spiests bēgt prom no Latvijas, no Krievijas, — kas viņam pamāja atvadām? Četrdesmitgadīgam — piecgadīgā mēness meitiņa, Ida. Septiņgadīgam (četrdesmit gadu vecumā) — piecgadīgā.

Ne vilciena grūdiens ir uzcēlis mani —

Tu, vienīgā, tu!

Bērna rociņa pieskāvēs sirdij —

Viegliņi pirkstiņi: mēness meitiņa!

Bērnības zeme man atkal saka

Ardievas!

Pēc šā svētlaimīgā mīlestības satricinājuma mazo Jāni gaidīja tās divas krīzes. Šajā bezbēdīgajā, skaidrajā, cilvēkiem un notikumiem, bet it īpaši krāsām, it īpaši skaņām bagātajā bērniībā puisēns pēkšņi iekrita kā lamatās, kā nomaskētā vilku bedrē, kāds ir notikums, kad māsa viņu soda. No šīs bedres nevarēja tikt laukā bez citu palīdzības. Viņš stiepa uz augšu rokas, centās pieķerties pie brūkošajām sienām, bet pretī liecās Līzes seja, Līzes, kas it kā aizstāja mūždien aizņemtos tēvu un māti, iemiesoja visu dārgo. Pār viņu kā sapnī liecās šī dārgā seja un pauda dusmas un nepickāpību, un viņas rokas, tik pazīstamas, kuras tik bieži bija glāstījušas viņa matus, tagad stiepās pretī ne tāpēc, lai izvilktu viņu, bet tāpēc, lai nogrūstu lejā, pašā dibenā, taču arī dibena nebija, nolādētās lamatas bija savienotas ar to pazemojumu, sāpju, nebrīvības bezdibeni, no kura veltīgi bija pūlcējušās izrāpties daudzas viņa tautas paaudzes.

Divas krīzes (“asins kambars”, “spītņicka krīze”) saplūst vienā. Tikai vienreiz Jānis bija ieklidis tajā mājā ar mazajiem, aizrestotajiem lodziņiem, kurā kādreiz tika mocīti dzimtcilvēki. Ar kāpnēm, lipīgām no asinīm. Asinis bija izlietas sen — un arī nupat kā. Tās vēl arvien bija tās pašas asinis, kas

pielip arī mums, un tās nekādi nevar ne nomazgāt, ne noslaucīt, lai kā gribētos. Šeit spīdzināja un mocīja. Viņš tur bija tikai reizi, vienu pašu reizi, bet atmiņa arvien atgādināja un atgādināja neapgaismotos stāvos pakāpienus.

Kāda mums daļa gar tām pārestībām, kas gandrīz vairs nav pārestības? Mēs, kas tagad tik daudz ko zinām par Maobita, Lubjankas kamerām, par gāzes krāsniem, par gūstekņiem uzrīdītajiem aitu suņiem, par baržām, kas nogremdētas kopā ar ieslodzītajiem, — mēs jau sākam domāt, ka muižnieku nežēlība ir tādi... sīkumi vien. Mēs pieķeram sevi pie domas, ka gribas atrast atelpu tur, gadsimtu dūmakā, vienkāršībā, vairs neaizsniedzamā patriarhalitātē.

Taču nē — arī tur kūp asinis. 1872. gadā ne visi un ne visu atcerējās kā tādu, kas uz paša ādas izjusts, bet jau pirms dzimšanas icvainotā dvēsele atcerējās un asiņoja. Šīs pletnes varēja dancot arī uz viņa muguras: sodīja pēc kungu un vāciešu pavēles, sodītie bija zemnieki un latvieši.

Tās rētas nāca klāt rētām uz viņa muguras maigās ādiņas. Tagad grūti iedomājams tāds līdzpārdzīvojuma spēks. Nepārtrauktā straumē pār mums līst stāsti par citu cilvēku nelaimi, sadursmēm, sakropļošanu, nāvi, par nebeidzamām ļaunību mokām tuvu un tālu. Jānis Plickšāns vēl dzīvoja ar reāliem notikumiem, dzīve bija vienliela ar to, ko apkārt redzēja acis, ko dzirdēja ausis.

Bet viņš taču nav piedzimis nupat, tikai pirms septiņiem gadiem. Zināšanas par visiem savas tautas gadsimtiem bija dzīvas viņa asinīs. Šīs zināšanas, kas piemīt cilvēkam kopš pirmajām mūža dienām, mazotnē ir vissvaigākās un pilnīgākās, bet ar gadiem aizcēnojas, pārklājas ar sadzīves putekļiem, ceļu smiltīm. Septiņgadīgajam Jānim vajadzēja izaugt un kļūt par savas tautas dzejnieku. Tāpēc ne jau parastajā pakāpē viņam vajadzēja dzirdēt un sajust sevī to seno, ilgmūžīgo būtību, kas slēpjas šūnu atmiņā, kur bezgala mazais ir gatavs pārtapt bezgala lielajā.

Senās kaujas, bezpalīdzība, niknums, deviņos likumos saliektās dvēseles spēks, kad tā cenšas atbrīvoties no jūga, augstākie mirkļi un zemākie mirkļi, zibens likoči, ugunsgrēka sprakšķi, aizliegtie glāsti — zaudējot veidu un formu, pārvēršoties par attiecīgu šifru, bija ickļāvušies nepārtrauktā paaudžu atmiņā. Ja, nekaitējot trauslajam cilvēka veselumam, gēnu atmiņu varētu izdabūt no tiem bezdibeņiem, izvilkto un salikto pa sastāvdaļām, atburt, izņemt no tās pirmatnējās esamības pieskārienus... To nevar. Paldies Dievam, pastāv aizzīmogoti noslēpumi. Šīs šūnas un to saturs nav domāts jums, analītiķi, salicēji pa plauktiņiem, anatomi. Šie noslēpumi ir dzīvi tik ilgi, kamēr tie ir noslēpumi.

Nejauši pavēras citi notikumi, kam būtu jābūt tajā krātuvē. Tā no

dzejnieka Raiņa pirmdzīves kļuva zināma epizode, kas attiecas uz noteiktu vietu un laiku.

1445. gads. Livonijas bruņinieki atgriežas no iebrukuma Novgorodas krievu zemē. No asiņainā viduslaiku jūkļa izrausim šo mirkli.

Par votu novadu (krieviski — водская пятина) sauca Novgorodas novadu, uz kurieni pēc laupījuma bija devušies livonieši. Šis novads, kuru vācieši sauca par Votlandi, jau divsimt gadus nedeva tiem miera. Voti (krievu hronikās — водь) — somugru cilts, vienī pašī nespēja dot pretsparu dzelzs bruņiniekiem un viņu nežēlīgajiem knehtiem. Krievi viņus aizstāvēs, aizstāvēs, kad uzzinās par iebrukumu, bet kad tas vēl būs, — taču pagaidām lietišķi un nenogurdināmi strādā zobeni. Sieviešu spīdzieni, bērnu raudas apraujas uz pašas augstākās nots. Knehti noelšas pie katra cirtiena kā malkas skaldītāji. Reizēm var dzirdēt, kā list asinis — it kā būtu attaisīta vīna muca; kauli un cīpslas lūstot nepatīkami krakšķ. Kliegzieni, vaimanas, reizēm pavisam neprātīgas, atsākas atkal un atkal.

Nepieredzējušie kļūst bāli, sāk briesmīgi vemt, un vēlāk viņi kaunas par to, uzklausiņdami veco karotāju zobgalības. Ir tādi, kuriem tieši patīk ausis plosošie, neprātīgie dzīvnieciskie kaucieni (līdzīgi reizēm kliegz kaza, kurai naktī uzbrucis vilks un ilgi, ilgi to plosa). Tiesa, tādi, kam tas patīk, nez kāpēc ar laiku ņem nelabu galu: viņos kaut kas iekšā it kā salūst. Te piepeši balss kļūst kā sievišķim, te uz vēdera uzrodas nedzīstoša fistula, te sāk pūžņot acis. Nē, karavīram jābūt drošsirdīgam, mierīgam un lietišķam, nogalināšanas darbā vajadzīga ne tik daudz kaislība, cik izmaņa.

Šajā reizē nogalināšana nebija iebrukuma mērķis. Vajadzēja pārsteigt šejienes miermīlīgo tautiņu, apdullināt, atņemt jebkuru vēlēšanos pretoties. Parādīt, ka glābiņa nav un nevar būt, ka žēlastības nav un nevar būt. Neļauj viņiem atjēgties — sit, lai iebiedētu, vari bolīt acis, bet vari arī nebolīt. Bet sit tomēr ar izlasi. Sākumā atstāj katru otro, bet pēc tam arī biežāk, tikai atceries: nevienš nenobiedēts nedrīkst palikt. Sit ar prātu, nodur nevienam nevajadzīgu sirmgalvi, bet viņa dēlu apdullini, tikai ne pārāk stipri: viņš noderēs. Tagad dzen viņus, sadzen kopā! Liec mierā zobenu, še tev pletne, neļauj viņiem atjēgties, seko tam, lai katram tiktu vismaz viens sitiens; ar zirgiem, ar zirgiem dzen kopā! Kas ir, vai tad tu pirmo reizi piedalies tvarstīšanā? E-he-he-hē, u-u-ū, — liec viņiem gulties zemē, ar purnu dubļos; kas tur pacēla galvu — tādām galva lieka, lieka; nu, tā ir labāk, arī citi būs gudrāki. Celties! Nesaprot vāciski? Lai mācās. Celties! Gulties! Celties! Gulties! Vēl simts reizes! Šos divus vārdus viņi vairs nekad neaizmirsīs.

Putekļi. Kaut kādi balti, negaršīgi, tie nepagūst nosēsties. Labi pirmajiem, kas gājiena prickšgalā. Tomēr negribas ticēt, ka tur, tālu prickšā,

tam ir sākums: milzīgi garā virtenē izstiepiet gūstekņu bars. Vajadzētu to sadalīt pa daļām... Taču, jo vairāk atsevišķu daļu, jo tās nevadāmākas un bīstamākas. Arī tagad nemitīgi jāapsit tie, kas atpaliek. Pats mestrs ar žestu skubina brāļus bruņiniekus, un viņa rokas mājiens acumirkli pārvēršas par drudzainu, jaunu sarosišanos bezgalīgajā kolonnā. Jāsteidzas, ir jāsteidzas! Vācieši ir pārāk tūļīgi, grūti tikt galā ar tūkstošiem gūstekņu; pārāk sarežģīti ar neraudzētu plāceņa gabalu aizbāzt visas melnās mutes. Pat padzirdīšana kļūst par bīstamu pasākumu un arvien grūtāk noturēt viņus vajadzīgajā baiļu pakāpē, par jaunu jāķeras pie nežēlības, lai cik bezjēdzīgi tas liktos, bet patiesībā tā ir vienīgā saprātīgā rīcība. Re, pie ezeriņa, kas gadījies ceļā, kārtējais laimīgo ducis metas ceļos niedru, dubļu un dūņu jūklī, ko nupat kā pametuši icprickšējie. Re, viņi pieliecas, stiepjās uz priekšu pēc iespējas tālāk, lai ar lūpām aizsniegtu mazāk saduļķotu, ne tik rūšainu ūdeni: nu dzīvnieki, kas dzīvnieki! Pat negribas ticēt, ka pirms kādām divām trim dienām viņi izskatījās gluži kā cilvēki. Arī šo rūšaino, netīro ūdeni dzer alkātīgi, uzsūc kā zeme pēc sausuma. Cauri ir! Pictiek! Jūs esat atnākuši uz šejieni ne jau sava prieka pēc, *donnerwetter!* Taču kārtējā grupa jāpārvieto mazliet pa labi, tāda ir pavēle. Augšās esot izteikta asa neapmierinātība. Vai tad nav skaidrs, ka ūdenim jābūt pieņemamam? Un ja nu pēc tādas padzēršanās sāksies caureja, varbūt pat bojāeja, — kas atbildēs? Kam tad bija vajadzīgs šis iebrukums, kas tika tik rūpīgi un tādā slepenībā gatavots? Der atgādināt, ka tiem puīšļiem, lībiešiem, par kuriem bija aizdomas, ka tie zina vairāk nekā vajadzīgs, mēles tika nogrieztas gandrīz nepieklājīgā steigā. Kam bija vajadzīgi nestie upuri?

Iebrukuma mērķis šoreiz bija gūstekņi. Cilvēki, veseli un darba spējīgi, kas nemāk ne vārda vāciski, nav spējīgi sazināties ar citiem Livonijas iedzīvotājiem.

Gūstekņus dzina uz Bausku celtniecības darbos. Jaunajai ordeņa pilij bija jāpavecas pie Mūsas un Mēmeles satekas. Te gāja garām saspīlējuma pilnais un mūždien draudīgais ceļš uz Lietuvu. Jau vairāk nekā gadu turpinājās zemes darbi, piesaistot un nomokot apkārtējos zemniekus, kuri pēc tam negribīgi pildīja citas kļūdas. Viņu un viņu pēcnieku acīs pilij vajadzēja iemiesot neizdibināmo, noslēpumaino un neaptveramo varu, kam viņi bija un būs pakļauti. Tāpat nākamās celtnes militāros noslēpumus kopš pašas ieceres brīža vajadzēja padarīt nepieņemamus nepiederušiem: ne tikai nevāciešiem, bet pat vāciešiem, arī augsta un visaugstākā ranga personām nav jāzina tas, ko sevī slēps varenās sienas. Tieši tāpēc tik neparasti apdomīgi izturējās pret visu, kas bija saistīts vai ar laiku varētu būt saistīts ar nākamo cietoksni.

Novgorodas zemē sagūstītie gūstekņi, ceļā zaudējot katru trešo, beidzot tika atvesti.

Sarunāties viņiem tika aizliegts. Sargi, uzraudzītāji un būvmeistari

sazinājās ar viņiem zīmju valodā, un gūstekņu sapratība tika veicināta ar zināmu sitienu samazināšanu, ēdiena devas palielināšanu. Ar žestu palīdzību notika arī nepieciešamā apmācība. Neviens iezemietis tagad netika laists tuvāk par desmit verstīm. Vācu personālam tika ieteikts pēc iespējas mazāk sarunāties gūstekņu klātbūtnē: kas var galvot, vai kāds pārāk apķērīgs votlandietis nevar iemācīties vāciski, ķerdams pa drupačai vien, un tādā kārtā visa piesardzība būtu bijusi veltīga.

Celtniecība turpinājās vēl vienpadsmit gadus. Gūstekņu liktenis līdz pēdējai dienai nebija izlemts, un tas radīja satraukumu. Iznīcināt viņus visus — tāds uzdevums bija izpildāms, taču darbietilpīgs. Bez kaujas un tās izraisītā taisnīgā niknuma nogalināt ir nepatīkami: ne katrs tomēr ir dzimis bende. Turklāt nav lāgā piespiest savus cilvēkus uz to, ko citos gadījumos viņi paši izpilda pašai izliedzīgi.

Un vēl. Votlandieši, kas 1456. gadā bija palikuši dzīvi, varēja atnest papildu labumu. Šis vienkāršais apsvēruma visu izšķīra. Jo vairāk tāpēc, ka visi pasākumi bija padarījuši tos patiešām gluži vai par kurlmēmiem. Pēc vienpadsmit gūstā pavadītajiem gadiem viņi, tiesa, nebija aizmirsuši savu valodu, taču vāciski spēja atcerēties tikai divus vārdus: “celties” un “gulties”. Brāļi bruņinieki, uzzinājuši par šiem lingvistiskajiem veikumiem, sirsnīgi smējās!

Vēlāk gūstekņi tika izvietoti Jaunsaules un Vecsaules pusē, Stelpē, Iecavā, Mēmelē, Zalvē, Vecmuižā un Bērmuižā, Bauskas apkārtnē. Gadus trīs simt kricviņi — tā vietējie sauca šos ļaudis — lēnām, ļoti lēnām aizmirsā savu valodu, tika uzsūkti jaunajā vidē, saauga ar latviešu zemniecību, līdz saplūda ar to galīgi, neatraujami. Un tikai māju nosaukumos, kas līdz pat 19. gadsimta vidum aizstāja ģimeņu uzvārdus, palika aizmirstās valodas vārdi. Un tieši mājas nosaukums: Plickšāni, mājas, kurā 1828. gadā piedzimis Raiņa tēvs Krišjānis, bet ap 1788. gadu — tēvatēvs Andrejs, — noveda zinātniekus pie pārlicēbas, ka dzejnieka senči cēlušies no votiem un 1445. gadā gājuši šeit aprakstīto ceļu uz Bausku...

Šis sensenais satricinājums, visa iepriekšējā, kopš senlaikiem ritošā likteņa laušana, šī sagūstīšana nevarēja nenogulsnēt asinīs. Varbūt arī šī sāpe iekliedzās mazajā Jānī, lika sevi atcerēties, uzlūkojot moku kambari Berkenhēgenē? Tas ir, ne vien tā, bet arī tā. Rētas, kas palikušas uz senču, jauno un veco, mīcās un nebija sadzijušas gandrīz tūkstoš gados, arvien it kā iznira no zēna zemādas, iezīmējās tajā; vai tur kāds brīnums, ka sāpes likās nepanesamas.

Un aukstums bija aiz tā sliedzīgs... uzvējoja pazemes, aizkapa caurvēji; Raiņa atmiņās par “asins kambara” apmeklējumu es vienmēr esmu jutis to salto pūsmu, no kuras mati ceļas stāvus.

Bet vai puisēns varēja neieklīst šajā moku kambarī? Nekad neatvērt aizliegtās durvis? Nu, diezin vai. Kas pats bijis bērns, atcerēsies un piekritīs: diezin vai.

Un tagad tā: vai Berķenclē varēja nebūt šī nolādētā moku kambara? Vai varēja ģimenci gadīties māja bez tāda pārsteiguma, tā teikt, bez rēģiem?

Jā. Nu, protams, varēja.

Tomēr kādreiz Jānim gadītos kaut kas cits tādā pašā garā. Nevarēja negadīties. Verdzība, kas vēl nebija iznīdēta viņa piedzimšanas laikā, nebija galīgi nomesta, spraucās laukā no lietām un cilvēkiem; vēl bija dzīvi tie, kuri atcerējās visu ar savām sapluinītajām mugurām. Vēl bija dzīvas vienu bailes un otru pārlicība par mantotajām tiesībām iedzīt citos bailes un padēvību. Kāda stāsts vai cits moku kambaris citā mājā vai kungu dēliņa izsmiekls, — kaut kas jau nu agri vai vēlū liktu sadurties zēnam aci pret aci ar to pašu un prasītu atbildi.

Bet vai viņš varēja neuztraukties tik ļoti, nenobālēt, naktī nemētāties savā īsajā gultiņā, nemocīties par ieraudzīto un dzirdēto tā, it kā rati viņam būtu pārbraukuši pāri?

Varēja. Zēns varēja tik ļoti neuztraukties, un nevienam neienāktu ne prātā viņu nosodīt. Galu galā, kāpēc tām senajām rīkstēm un pletnēm būtu jāskar tieši viņš? Sodītie bija nepakļāvīgi un slinki zemnieki. Viņš, bagāta nomnieka dēls, ir citas sugas pārstāvis. Un turklāt, kad tas bija... viņi visi ir nomiruši vai aizbraukuši — tie, kas pavēlēja, tie, kas pēra, tie, kurus pēra. Pagātne ir pagājusi, un, prātīgi raugoties, asinis uz pakāpieniem bija nožuvušas jau pirms viņa dzimšanas.

Daudz kas tika izšķirts tajos brīžos, un neviens nevarēja izšķirties viņa vietā. Un attaisnojums neviens no viņa nebūtu prasījis, ne cilvēki, pat ne debesu eņģeļi. Viņam bija tiesības tam atmest ar roku. Izmest no galvas, pārmākt ieraudzīto ar kādu no iemīļotajām fantāzijām. Ar vienu no tām, kuras nekļūdīgi un vienā rāvienā aizdzen nepatīkamās domas: tas ir pārbaudīts.

Bet izvēle jau tādēļ ir izvēle. Uzņemties svešas mokas, negodu un pazemojumu, dusmas un šausmas. Vai arī uzskatīt šīs mokas par svešām. Smieklīgi būtu domāt, ka lēmums tika pieņemts ar prātu. Visas viņa būtnes pirmā reakcija — neapjausta kā krampji, — viņš jau ir atbildējis uz izaicinājumu. Tiesa, viņš vēl varēja nobīties no šīs pirmās kustības, nomākt to. Arī astoņu gadu vecumā cilvēkā var gūt pārsvaru piesardzība. Tik vien jau vajadzēja kā atteikties no ēnām, dzimtajām ēnām. Asiņu čna bija palikusi lipīga, bet arī tā bija tikai čna, un izvēles iespēja vēl arvien pastāvēja.

Bet vai tas maz ir iespējams? Vai tiešām tādā vecumā, uz tik vājiem pleciņiem jau uzgūlusies tāda atbildība, tāds briesmīgs, ilgu gadsimtu

smagums? Jā. Un izlemt no jauna šeit un nupat izlemto vairs nebūs ļauts.

Tomēr reizēm liekas, ka izvēle izdarīta vēl agrāk. Senču asinis bija ieklicgušās, atsaukušās viņā pirmās; bet ja nu tās būtu klusējušas vai nebūtu sadzirdētas — tad neapšaubāmi tas būtu cits cilvēks. Nav grūti iedomāties to otru cilvēku turpmāk minētajos, mums zināmajos notikumos. Visticamāk — viņš būtu veiksmīgs advokāts, kas censtos pēc iespējas pamatīgāk un patiesāk aizmirst savu zemniecisko, savu latvisko izcelšanos. Bet kāpēc mums jāzīlē par tā otra, tomēr nebijuša cilvēka likteni? Bija taču šis.

Un kad tās pašas neredzamās rētas patiešām kļuva redzamas uz bērna micsām fiziski, viss iepriekšējais viņam sāka likties kā paradīzc. Kā svētlaime, kā ne ar ko neaizēnota gaismas un siltuma straume, kurai it kā bija jālīdzsvaro visi turpmākie pārbaudījumi... tā bija iepriekšēja samaksa par nākamo gadu desmitu tumsu un darbu, bet varbūt — ēsma, tārpiņš uz āķa? Un tad apdegums, asa sāpe: āķis bija iekēries miesā.

TREŠĀ NODAĻA

SAVĀDNIEKS BAZENERS

“Pirmā skola.

Pirmoreiz dzīvē sakarā ar bērniem.

Grāmatas rāda bērni, man ir tik maza grāmatiņa, to kauns rādīt.

Brauciens uz bukas, krusa acīs,
uguns dzirkstes zem zirgu kājām.”

Re nu. Zirgs, kā jau mēs domājām, nebija viens. No Berķeneles uz Ēģipti zēns braucis uz bukas.

Raiņa biogrāfijā, ko uzrakstījis viņa laikabiedrs Antons Birkerts, atrodam sīkas ziņas par dzīvi Ēģiptē, daļēji neprecīzas. Viņš raksta: “Mācītāja bērni bijuši par Raini vecāki, bet sacīkstēs un sadursmēs viņš tos tomēr kāvis. Raiņa palīgs bijusi mācītāja meita. Viņa tam piegādājusi kokus un akmeņus. Un tā tie tad kāvušies kā divas naidīgas indiāniešu ciltis.

Garīgā ziņā šinī pansijā gājis diezgan bēdīgi... Pirmās grāmatas, ko Rainis dabūjis lasīt, bijuši indiāniešu stāsti par Lederstrumpfu un kāds “Vullenebers”...”

Kļūdas: ne jau visi bērni bija vecāki par Jāni. Ernests — vienā vecumā, Berta — par gadu jaunāka, Felikss — par diviem. Gadu vecāks bija tikai Oskars: trīspadsmit gadus vecais Rūdolfs diez vai piedalījās sadursmēs.

Fenimora Kupera grāmatas par indiāņiem — lieliska lasāmviela deviņgadīgam zēnam, visā pasaulē toreiz nebija labākas lasāmvielas! Bet indiāņu spēles, kaujas ar “naidīgām ciltīm” nebija mazāk noderīgas par sēdēšanu pie grāmatām.

Arī mācīšanās pārvērtās par sacensībām, un te nu, jādomā, brāļi Svensoni gan dusmojās un iedegās ziņkārībā, gan kļuva greizsirdīgi un apbrīvoja viņu. Mazais spītnieks, kas vēl nesen nesaņēma pašas parastākās lietas, kas truls un nomākts bija sēdējis Līzes priekšā, kurai zuda pēdējās

pacietības paliekas, — negaidot bija izdarījis neicdomājamu izrāvienu! 1875. gada 5. aprīlī viņš jau sacerēja un pats pārrakstīja dzejoli vācu valodā māsai Līziņai dzimšanas dienā!

Grāmatas reiz uz visiem laikiem bija atvērušās viņa prātam un garam. Grāmatas — pilnumpilnas jaunām ziņām, piedzīvojumiem, vienmēr jauniem solījumiem par vēl kaut ko nebijušu un brīnišķīgu, no kā jau iepriekš aizraujas elpa.

Un šeit viņš pirmoreiz sajuta to, kam bija lemts pavadīt viņu gandrīz visu mūžu: “Likās, it kā es būtu svešumā.” Piecпадsmit verstis no mājām! Svešumā? Jā, ja jau viņam tā likās.

Šokējoša detaļa. Kāds Raiņa ieraksts, kas attiecas uz Ēģipti: “Berta, bilžu grāmatas, kaušanās, mamiņa pie baznīcas, utis, nospiests kā zemākā stāvoklī.”

Kaut arī zēnu centās turēt tālāk no kalpu bērniem, izolēt no dažādu tautību ļaudīm — strādniekiem, pusgraudniekiem —, ne ar kādu robežu nodalīt saimnieka dēlu no Berķenceles un tuvākās apkaimes ļaudīm nebija iespējams. Un kur nu vēl visādi garāmgājēji... Kopš 1861. gada, tiklīdz bija atcelta dzimtbūšana visos Krievijas impērijas plašumos, tūkstošiem un tūkstošiem cilvēku atstāja savu dzīvesvietu, — un, jo nabadzīgāks bija zemnieks, jo vairāk pamatojumu viņš atrada, lai pamestu savu graustu un dotos ceļā. Bet tur, kur mūžīga klaiņošana, kur nabadzība un skrandas — tur arī utis, ko lai dara. Bēdas un nabadzība, pajumtes trūkums, gadījuma patvēruma vietas šaurība.

Tīrībai vajadzēja nošķirt saimnieka dēlu no “parastajiem” līdzauzdzēm, no netīrajiem, utainajiem kalpu bērniem! Jānis negaidot bija nonācis atpakaļ tajā robežas pusē, no kurienes Krišjānis Pliekšāns ar tādām mežonīgām pūlēm visu savu mūžu bija vilcis laukā sevi un savus pēctecus... Es nebrīnītos, uzziņājis, ka brāļu Svensonu rīcība, ķircinot jauniņo, nemaz nav bijusi tik nevainīga, ja viņš jutās “nospiests kā zemākā stāvoklī”. Un kaujas starp viņiem tādā gadījumā nebūt nebija tikai pa jokam, bet palīdzība, ko svešniekam sniedza Berta, tā kļūstot neuzticīga asinsradniekiem, bija īsti vietā.

Bertai bija vēl divi vārdi: Šarlote, Ida. “Arī Ida”. Rainis atcerējās viņu ar pateicību. Varbūt draudzībai arī šajā gadījumā bija piejaukts maigums? Meitenes jaukums nekad nav atstājis viņu vienaldzīgu: viņš ātri iemīlējās, bija un palika tāds gandrīz līdz pašām pēdējām mūža dienām.

Šie daži mēneši Ēģiptē deva viņam draugus un sāncenšus, lika saskarties ar dažādiem vecumiem. Kādreizējais mājas bērns pirmoreiz sastapās ar cita cilvēka patmīlības spiedienu, un sveši raksturi un rīcība iclaurās viņa paša dzīvē, lika ar tiem rēķināties. Bez tādas, varbūt arī sāpīgas potes, kas to lai zina, vai viņš pēc kāda laika būtu spējis ickļauties apstākļos, kas

nepavisam neatgādināja mājas dzīvi, — vācu *Landschule* ikdienā, kur, pie viena jāpasaka, tādu kā viņš, nevācu, bija pavisam maz.

Viņam bija vajadzīgi strīdi, tādu kā viņš pats atzišana, tādu kā viņš pats neatzīšana, indiāņu spēlēšana, Bertas apbrīns, viņas brāļu greizsirdība un ziņkārība... Šī pussvešatne padarīja vieglāku prickšā stāvošo triccienu. Bargs posms kroņa ēnā gaidīja viņu.

Ты Дзинабург, город славный,

Ты Дзинабург над Двиной, —

bieži dziedāja gudi, tēva strādnieki. Dziesma ir par laiviniekim, par viņu nesaprotamo dzīvi. Laiviniekus Jānis tagad redzēs bieži. Viņš atgriezās pie Daugavas.

Dinaburga ar milzīgo cietoksni, ar taisnajām, gluži kā ar lineālu novilktajām iclām (bet tās arī bija ar lineālu novilkas — plānā, ko bija apstiprinājusi jau Katrīna II) bija kā piclipusi Rietumu Dvinas — Dūnas — Daugavas labajam krastam. Vajadzēja tikai pārbraukt vai pāriet pār tiltu, pārcelties ar laivu uz viņu krastu, un tu jau atradies citā gubernā, turklāt ieliņas kreisajā krastā jau vairs nebija Dinaburgas, bet Zemgales Grīvas ieliņas. Vācu skola, kā jau tika minēts, atradās pie pašas grīvas — Lauces upes ietekas Daugavā.

Dinaburgā tā nebūtu tik ļoti kritusi acīs: tur bija arī ievērojamākas celtnes. Taču šeit, iedzīvotāju mājiņu vidū, trīsstāvu ķieģeļu skolas ēka ar augstajiem logiem izcēlās. Virs frontona — ceļos noieties ģipša eņģelis. Pa labi un pa kreisi, pēc provinciālā arhitekta iegribas, uz jumta gulēja lauvas, arī balti, arī no ģipša. Skulptūras ir neglītas un izskatās kā nejauša piedeva, taču Jānim tas neniekā prātā. Vai daudz tēlnieku darbu viņš ir redzējis savā mūžā? Lauvas, kas nekad nav dzīvojuši Daugavas krastos, iztēlē aizveda tālu — uz Āfriku, uz Ēģipti, uz svelmaino Arābijas tuksnesi.

Skolas zālē, kur visi trīssimt skolēni no rīta skaitīja lūgšanu, bet pēc stundām noklausījās ikdienējo sprediķi, pie sienas karājās liela eļļas krāsām gleznota glezna: Visusvētās Jaunavas Marijas saderināšanās ar Jāzēpu. Eņģelis uz jumta... svētā ģimene uz audekla — tur trūka vēl tikai Kristus bērniņa, kura tobrīd vēl nebija, kurš tikai vēl būs... Skolnieks zināja, kas gaida Jaunavu Mariju un viņas nākamo vīru Jāzēpu: zināja un prastu pastāstīt ne sliktāk par to eņģeli — kā piedzims Jēzus, kā ļaunais ķēniņš Hērods ieceerēs viņu nogalināt, kā viņiem vajadzēs meklēt glābiņu Ēģiptē.

Lauces upe, kas tecēja kādus divdesmit soļus no skolas, ja ietu pa tās kraujo krastu tikai uz priekšu, uz augšu, novestu uz Berķeneli, pēc tam uz Olandernu, pie zeltmates Idas, bet pēc tam arī uz Lauces ezeru un uz šejienes Ēģipti, kas tagad jau kļuvusi mīļa un ik brīdi iznirst atmiņā. Ja

no skolas ietu uz otru pusi — pavisam netālu būtu vēl viena mīļa vieta: Randene. Mamiņa no turienes varētu viņu biežāk apciemot... Taču saimniecības darbi neļauj, arī Dora vēl arvien ir maza, neatkāpjās ne soli, un... vai pasacīt. Mamiņa kautrējas, viņa baidās Jāni samulsināt skolotāju kungu, bet vēl vairāk — skolasbiedru acu prickšā: tur taču kopā ar viņas dēliņu pastaigājas arī baroni, patiešām īstu vācu baronu atvases. Kas viņa ir? Kas tad — zemniece: vienkārša, resna, veca. Nu nē, labāk jau lai dēliņš pats ierodas Randenē, kad vien varēs. Un vai tas kāds joks — trīs verstis turp, trīs atpakaļ? Parastās dienās viņš nevar būt projām uz ilgu laiku, bet pa svētdienām viņam pakaļ atsūta zirgus no Berķeneles. Tad nu pēc Jāņa sūtītais Miķelis reizēm aizbrauc arī uz Randeni, paņem mājas saimnieci ar mazo meitiņu, atgriežas Zemgales Grīvā vēl pēc viena pasažiera — Jāņa — un kopā dodas uz Berkenhēgeni (tā, vāciski, šeit visi sauc Berķeneli).

Randene ir tuvu, ļoti tuvu — un tajā pašā laikā tālu, arvien tālāk atpakaļ aizslidošajā pagātnē. Jāņa prātā, viņa atmiņā tā jau nez kāpēc atrodas tālāk nekā Kristus bērniņa piedzimšana, nekā Jāzeps un Jaunavas Marijas saderināšanās: visi šie notikumi kopējā un viņa paša dzīvē ik dienas atjaunojas, tiek atsvaidzināti lūgšanā un patīkami garlaicīgajā, bez paša līdzdalības apziņā ieplūstošajā sprediķī. Krāsas un līnijas gleznā no biežās aplūkošanas kļuvušas jau gandrīz neredzamas, tomēr dažu labu reizi it kā no jauna pievienoja vēl kādu mazumiņu zināšanu par šiem pazīstamajiem likteņiem. Bet Randene staroja tālumā, nevienam nepieejama — tikai viņam, — kā mazs noslēpums, kā vienmēr aizsegts tava paša ķermeņa gabaliņš, kaut vai kā naba, piemēram, par kuru citiem nav nekādas daļas, bet tu bez tās nekādi nevari iztikt, lai cik tā smieklīga: kam derīgs cilvēks bez nabas? Nez kāpēc — nekur nav derīgs.

Vācu skola Zemgales Grīvā bija tieši un pirmām kārtām vācu skola: barons Etingens savā laikā to bija uzdāvinājis Kurzemes bruņniecībai. No J. Stiebriņa, Raiņa klasesbiedra, atmiņām: “Skolā tanī laikā mēs bijām tikai kādi 4 latvieši, bet saruna visiem bija tikai vāciska. Starp skolēniem bija daudz baronu dēlu. Skolas direktors bija mācītājs Velcers. No skolo-tājiem es atceros: matemātikas skolotāju Promultu, krievu valodas Milleru, tad Tomanī, Feicrabendi, Juksē, kuri visi prata latviski, atceros, ka Promults un Millers abonēja “Rīgas Lapu”. Lai gan mēs ar Plickšānu, kā latvieši, visus tos 4 gadus bijām labi draugi, tad tomēr maz ko atceros no toreizējās dzīves. Tikai vienu tādu sīkumu atceros. Plickšāna māsā bija iemīlējies skolotājs Tomanis (kas bija no mana pagasta, mana kaimiņa saimnieka brālis) un stundās klasē izrādīja sevišķu labvēlību Plickšānam, to glaudīdams un ne uzvārdā, bet vārdā saukdams, ko Plickšāns briesmīgi necieta un nevarēja nodusmoties vien, jo stundu starpbrīžos to citi skolēni tamdēļ visādi ķircināja un zoboja.”

Un nāk prātā kāds īss Raiņa ieraksts: “Līziņa melanoliska, ka papus neļauj precēties.” Jā, un veco nomnieku var saprast: kas tad vadīs saimniecību? Sen, sen jau pazudusi, aizmirsta, it kā nekad nebūtu bijusi gan tā mīlestība un satraukumi, gan tie aizliegumi, strīdi, dusmas un izmisums... Bet cik ļoti tas dedzināja, cik ļoti sāpēja! Kā uzliesmoja dzīvu cilveku sirdīs cerība!

Viņa vārds bija pārveidots vācu garā: no pirmās mācību dienas *Lan-desschule* viņš no Jāņa pārvērtās par Johanu, no Plickšāna par Plekšanu (divskanis “ic”, kā redzams, arī vāciešiem nepadevās, kā nepadodas kricviem). Pēc kādiem astoņiem gadiem, stājoties Sanktpēterburgas universitātē, Johans pārvērtīsies par Ivanu. Par Ivanu Hristoforoviču Plekšanu.

Un, tiklīdz viņu “nokristīja” par Johanu, tajā pašā dienā viņam asi, it kā tas būtu dūriens, bija jāsapjūt, ka viņš ir tieši Jānis — jā, Jānis Krišjānis Plickšāns un neviens cits: latvietis, latvieša un latvietes dēls.

Garlībs Merķelis reiz savā slavenajā grāmatā “Latvieši, sevišķi Vidzemē filozofiskā gadsimteņa beigās” rakstīja, ka latviešiem nevar būt nekāda nacionāla lepnuma, kamēr viņi ir dzimtļaudis. “Šā lepnuma viņiem trūkst tādā mērā, ka katrs atsevišķs latvietis, kam izdevies iegūt brīvību un iestāties citā kārtā, uzskata par ļaunāko apvainojumu, ja tam atgādina, ka viņš ir latvietis. Viņš rūpīgi cenšas attālināties no saviem brāļiem, izliekas pat, ka nesaprot viņu valodu, un, ja viņam izdodas iegūt varu pār dažiem no tiem, tad viņš ir vēl nežēlīgāks un mantkārīgāks nekā paši vācieši.”

Dzimtībūšana Baltijas guberņās tika atcelta jau 1817. gadā; par vismaz divām paaudzēm agrāk nekā pašā Krievijā zemnieki ieguva personīgo brīvību. Taču bija vajadzīgas veselas desmitgades, lai no zemākās kārtas izkļuvušais latvietis pārstātu kaunēties par savu valodu un izcelšanos. Jāņa tēvs bija viens no pirmajiem šajā ziņā. Viņš sapņoja kļūt par bagātnieku un muižnieku, apsteigt un pārtrumpot kaimiņus baronus, — taču pārvērties par vācieti viņam nebija ne mazākās vēlšanās. Plickšānu ģimenē, vienā no simtiem, ja ne tūkstošiem redzamu ģimeņu, kas bija izsītušās no nabadzības, dzima un nobrieda jauna apziņa: mēs neesam sliktāki par citiem, tā teica skaidri, ar mierīgu pašcieņu; jā, mums ir klājies arī sliktāk, bet mēs neesam sliktāki par citiem. Nepazīstamā, prātam neaptveramā brīvība, kas agrāk kā gaudiņš bija pavidējusi tikai dziesmā, bija izaugusi no ilgas verdzības, uzsūkusi tai vajadzīgās sulas no iepriekšējā bezprīka, nebrīves kā ziediņš no mēsliem. Nē, mēs neesam sliktāki par citiem.

Atvaļinātā mežkunga Freiberga pansionāts arī atradās līdzās skolai — pie pašas Lauces upes ietekas Daugavā. No atmiņām, kas izkaisītas šur

un tur Raiņa picrakstos, ar pietiekamu ticamību varētu atveidot desmitiem detaļu, ainu, epizožu, vārdu. Bet mums ir maz laika, maz vietas. Grāmata, ko vajadzētu lasīt tieši tik daudz dienu un stundu, cik to bijis mūsu varoņa dzīvē, varētu iztikt bez atkārtotības, un tomēr tajā neietilptu viss, kas bijis un kas būtu jāizprot. Taču arī rakstīt un lasīt tādu grāmatu nozīmētu aizstāt savu ar cita dzīvi. Un tas jau būtu grēks, kam varbūt arī nav piedošanas. Bet tāpēc — mums dotas dažas lappuses, lai aprakstītu Jāņa Plickšāna dzīvi Zemgales Grīvā. Ja vien izdotos pasacīt galveno.

Galvenais notikums — satikšanās ar Skolotāju. Ne visai parasta, reizēm liela skolotāja personība dzelžainā likumsakarībā jūtama cauri katram izcilam liktenim.

A. Birkerts: “No skolotājiem zēns visvairāk mīl vācu valodas skolotāju Bazeneru, kas māca arī latīniski.”

Ja iztēlojamies, kāds viņš atnāca pie Bazenera: kautrīgs un līdz galējībai lepns, patmīlīgs, noslēgts. Un — atklāts, bet tikai labsirdīgam skatīnam un vārdam. Tos, kuri juta zēna gatavību būt atklātam, nevarēja nepārsiegt un nepievilkt viņa dzīvīgums un attapība. Viņa seja bija tīra, zilās acis staroja un, likās, visu laiku kaut ko gaidīja, bija gatavas priecīgam izbrīnam. Vēlāk, pēc gadiem pieciem, viņš atcerēsies šo savu zudušo veidolu ar skumjām un zaudējuma izjūtu.

Un tikai kādu gadu pirms tam viņš pat lāgā nemācēja lasīt. Taču visdažādāko ziņu un zināšanu iedīgli un fragmenti jau mājāja jaunizceptajā Johanā, turklāt pārpārēm. Poļu un baltkrievu teicieni viņa valodā varēja mīties ar vācu frāzēm, zemnieka pamatīgie apsvērumi — ar mežonīgu indiāņu saucieniem; svētkiem iemācītie parastie dzejoliši — ar vārdiņiem, kas dzirdēti uz lielceļa. Un šim zilacainajam zemnieciņam turpmākajos četros gados, kaut vai sākotnēji, vajadzēja apgūt veselas pasaules un kultūras: sākot ar Homēru, Eshilu, Sofoklu, Aristoteli, Ciceronu un beidzot ar Lesingu, Šilleru, Gēti.

Starp citu, par Lesingu. Ieraksts: “Lielī plūdi. Nātans jānācās, netieku uz mājām.”

Pēc divdesmit gadiem viņš iztulkos šo pašu “Nātanu”* latviešu valodā.

Trīs tūkstošgades visas cilvēces kultūrā, ne vairāk un ne mazāk, vajadzēja apgūt, padarīt par savām desmitgadīgajam zēnam, kas 1875. gada augustā pirmoreiz nostājās Gustava Bazenera prickšā. Varēja vai nu ierosināt zemnieka atvasē alkas pēc cilvēka gudrības un skaistuma — vai arī nedēļas laikā iznīcināt tās uz visiem laikiem. Vēlāk mēs vairs nesastapsim

* “Nātans Gudrais” — Lesinga dramatiskā poēma.

Raiņa dzīves aprakstā otru tādu pagriezieni, otru skolotāju, līdzīgu šim; un arī būt tik nozīmīgs otra cilvēka dzīvē var tikai vienreiz.

Kas toreiz šķita kā apķērīgā puisēļa privāta lieta un provinces skolotāja rutinēta darbošanās (viņa pārspīlētā dedzība nevarēja neizraisīt augstprātīgi zobgalīgas kolēģu piezīmes, un skolnieku arī), — tas tagad izskatās kā viens no kultūras brīnumiem. Ar šo skolnieka un audzinātāja savstarpējo sakaru jaunā tauta tika uz mūžiem sasaistīta ar pasaules likteņiem, ar citiem laikmetiem, ar citām tautām. Un Jānim Plickšānam tas notika vecumā no desmit līdz četrpadsmit gadiem — tieši tad, kad spējas apgūt jaunas ziņas, zināšanas, katru dienu kaut ko atklāt cilvēkā ir maksimālas.

Reizēm no Grīvas uz Berķeneli viņš gāja kājām.

“Zobu sāpes, sienā kāpju.”

“Kapi, baznīca. Berkencle. ... zvanīšana.”

Kapsēta bija pa ceļam, vajadzēja vien iet garām.

Arī tagad tā ir pa ceļam. Pa pusei pamesta, klusa, simtgadīgu koku aizēnota. Baznīca jau sen ir tukša, bet tikai nesen sākusi brukt. Trepes uz zvanu torni gandrīz visas ir drošas, vēl var noturēt. Tikai pie pašas augšas pakāpieni izdiluši un kāju likt virsū bīstami — taču nekas, var pieķerties pie margām, — un, izlaižot vienu, divus pakāpienus... Bet zvanu noņēma sešdesmitajos gados, aizveda Dievs vien zina uz kurieni.

Apkārt baznīcai — kapi, krusti, tie paši, kurus redzēja desmitgadīgais Jānis, kuru tuvumā viņa sirds sitās skaļi un ātri, kad viņš ienāca šajā zaļumā un šajā īpašajā klusumā viens pats. Tie paši. Un arī vēlākie.

Šeit vairāk nekā simt gadus nostāvējis arī šis sašķiebtais un sarūsējušais dzelzs krusts. Uzraksts — reljefi burti, arī sarūsējuši, bet vēl salašāmi, ja labi ieskatās, ja aptausta ar pirkstiem.

Gustav Basener, geb. 28 Oktober 1827

gest. 22 Mai 1883

*Dem teuern Lehrer die dankbaren Schüler und Freunde.**

Tad, redz, kur viņš, Raiņa skolotājs Bazeners!

Bet krusta otrā pusē — pavisam sīkiem burtiem vēl viens uzraksts.

Apocal 14, 13

Neļausimies slinkumam, sameklēsim Evaņģēlijā — Apokalipsē, Svētā Jāņa Atklāsmē, 14. nodaļu, 13. pantu. Un uzzināsim, kādus *Atklāsmes* vārdus draugi un skolnieki uzskatīja par piemērotiem skolotājam Bazeneram tajās dienās, kad atvadījās no viņa. Lūk, šie vārdi:

* Gustavs Bazeners, dzimis 1827. g. 29. oktobrī, miris 1883. g. 22. maijā. Dārgajam skolotājam — pateicīgie skolnieki un draugi.

“Es dzirdēju balsi no debesīm sakām: raksti! Svētīgi mirušie, kas mirst tai Kungā no šī brīža. Tiešām, saka Gars, lai tie atdusas no savām pūlēm, jo viņu darbi tos pavada.”

Jo viņu darbi tos pavada, saka Gars.

...Pusaudža gados cilvēks mainās strauji: gada laikā viņa zināšanas un intereses dažu labu reizi divkāršojas. Ķermeņa daļas kā kucēnam aug it kā atsevišķi, neatkarīgi cita no citas: te kājas pa vasaru izstiepjās, te pleci kļūst platāki. Jāni kādu laiku noteikti mulsināja ausis — atkārušās, pārāk lielas.

Dvēsele arī atrodas kustībā un aug. Kā mākslinieks attēlo auļojošu zirgu ar sešpadsmit kājām, kas it kā vienlaikus atrodas plašā soļa dažādos punktos, — tā vai līdzīgi vajadzētu gleznot zēnu, kas katrā attiecīgā mirklī atrodas gan te, gan arī vairs ne te: jau tālāk.

Naktī, sapnī viņš kustējās vēl ātrāk un brīvāk, lidinājās virs zemes, cēlās augstumā, neticēdams pats sev, — gluži kā putnēns, ko nezināms spēks met debesīs pirmoreiz.

Skolas direktors bija “vecais Velcers”. Viņš mācīja ticības mācību, viņš lasīja ikdienējos sprediķus. “..vīrs stingrs un humāns,” tā par viņu izteiksies Rainis kādā reizē.

Taču pusaudža gados viņš ne vienmēr tā domāja.

Reiz direktors pārsteidza Jāni skaļi lasām Biblii biedriem priekšā visnepiemērotākajā vietā. Tur, kur Svētie Raksti nemaz nedrīkstētu atrasties, bet tos tur lasīt bija acīm redzama un tiša zaimošana. Sašutušais direktors parūpējās, lai grēcinieki nožēlotu savas nekrietnības.

Šo it kā neizskaidrojamo zaimošanas mēģinājumu šādā vai tādā veidā var sastapt gandrīz vai katra agrāko laiku cilvēka bērnībā. Ja patiesība izkļūst cauri saprotamiem noklusējumiem vai aizmirstībai, tad katrā ziņā pavīd līdzīga epizode.

Paskaidroju (sev): bērns iesaistās dialogā ar visiem, ko sastop, ar visu, ko redz, dzird, sajūt. Viņam arī ar uguni ir jāparunā — kamēr nav apdedzinājies. Un ar augstumu — kamēr nav nokritis. Un ar briesmām, kamēr nav ieskatījies līdz dibenam to aicinošajos dziļumos. Kā lai viņš nevēlētos sarunu ar Dievu? Kā lai negaidītu atbildi no spēka, pie kura vēršas tūkstošiem dienu pēc kārtas? Un, kad slavinājumi, dziedājumi, lūgšanas neatrod tiešu, saprotamu atsaucību, reti kurš, būdams vienatnē ar Debesu valdnieku, noturēsies un nelūkos reiz pārbaudīt Viņa pacietību, viszinību un visvarenību. Un pie viena savu izmisīgo drosmi. Ai, kā sažņaudzas sirsniņa neiespējama grēka mirklī, kā baidās un gandrīz vēlas tūlītēju sodu tas, kas sūta augstumos savu izaicinājumu! Taču debesīs

mīļi, aizkustinājuma pilnas un ar bezgala skumīgu smaidu noraugās uz sīciņo Jēkabu, jau kuro pēc skaita, kas sadūšojies tur — apakšā. Viņš grib pierādījumus, ka pastāv augstāks spēks? Kādreiz viņš sapratis: jābūt kaut kam vienam — vai nu ticībai, vai pierādījumiem. Bet ja nesapratis?... Ko lai dara, tad vēl vairāk tevis žēl, mazais; taču nebaidies. Tas, kas meklē un alkst pēc Gara, netiks atraidīts.

Bet ir arī nikns Raiņa ieraksts: Velcers vajā par Bībeles zaimošanu. Bet pats — visi to zina, — dzīvo ar skolnicci!

Mjā, stingrais un humānais vīrs. Ja jūs nebūtu tā nomocījis jauno grēcinieku, viņš, skaties, neizplāpātos nākamajām paaudzēm par šo nožēlojamo gadījumu. Tomēr, bija vai nebija tā, — kas to var pārbaudīt?

Bet, lūk, grēks, var teikt, pierādīts. “Reiz Rainim vajadzēja uzteikt kādus dzejas pantus,” lasām Birkerta grāmatā. “Rainis ātri tos uzskaitījis, ar ko Velcers nebijis micrā un līcis deklamēt.” Zēns šo prasību nav varējis izpildīt un dabūjis bargu kritiku. “Tā ir viņa pirmā un beidzamā deklamācija, jo no tā laika — kā dzejnieks pats jokoja — viņš vairs necsot deklamējis.”

Joki paliek joki, bet dzejoļu lasīšana patiešām, ja ticam laikabiedriem, nebija Raiņa stiprā puse. Viņš runāja savus dzejoļus klusi un it kā ne visai droši: vajadzēja nopietni ieklausīties. Ak, ja nelaiķis Velcers savā laikā nebūtu uzklēdzis skolniekam, bet būtu atradis ko uzteikt pat viņa sliktajā lasījumā! Arī šodien, tieši šobrīd kāds ledainā balsī rāj nabaga skolēnu: uzrāda trūkumus, atņem viņam ticību sev, kaut gan vajadzētu to dot. Nesaprot, vai, kādos izšķirīgos mirkļos viņu rokās ir topoša dvēsele? Gluži kā burvju smēdē lokanais karstais metāls gatavs pieņemt gan tādu, gan tādu apveidu. Pēc katras iedarbības, pēc katra sitiena no kreisās vai labās puses tas arī pieņem šīs formas, varbūt uz visiem laikiem; vai kalējs drikst kļūdīties?

Viens no diviem Jāņa draugiem, Bernhards Mora, sacerēja dzejoļus vāciski. Viņš ar panākumiem atdarināja Lēnavu*, ar kura dzejoļiem toreiz visi aizrāvās.

Arī Jānis sāka rakstīt dzejoļus. Un arī vāciski. Bet ne tikai vāciski: par neizsakāmu prieku Gustavam Bazeneram viņš pievērsās arī cildenajai latīņu valodai. 1877. gadā Zemgales Grīvā, mežkunga Freiberga pansionātā, nomnieka latvieša dēls sacerēja dzejoļus latīniski.

Tajā pašā laikā viņš uzrakstīja arī pirmo dzejoli latviski.

Neņemot attēlot, ko pārdzīvoja Jānis Plickšāns pirmajos daiļrades mēģinājumos. Tas, kas nav iepazinis šo apbrīnojamo prieku tieši pašā

* Nikolajs Lēnavs (1802–1850) — austriešu dzejnieks.

sākumā, kas nekad nav iccerējis “no nekā” radīt kaut ko, nav izbaudījis šo pārsteidzošo satricinājumu, diez vai kļūs par dzejnieku. Pat pirmā darbības sakritība ar to, kam lemts tevi ar gadiem izmocīt un izsmelt, pat pirmā tev lemtā likteņa nojausma un moka nevar neatsaukties kā noslēpumainas pazišanas vilnis. Tas nedzirdamais klikšķis, kad atslēga nonāk tieši tajā slēdzenē, kurai tā izgatavota.

Pirmais dzejolis:

*Spalviņa sīka,
Kur tu tā skrieni?
Kur tu tā lieņi
Krūmiņu starpā?
Vai tevi vējiņš
Putniņam plūca,
Kad viņš tā dūca
Dusmīgi vakar?
Vai ar' cits putniņš
Sīvajā kaujā
Saķēris sauļā
Asajiem nagiem?
Vai līdzī kriti,
Spalviņām birstot,
Putniņam mirstot
Nebaltā dienā?*

Jāņa draugs Johans Bernhards Mora bija dzimis Igaunijā, viņa tēvam piederēja lielas dzirnavas, mājas draugu skaitā bija restorāna saimnieks, viņa tirgotājs... lūk, tādas aprindas.

Rainis visu mūžu uzskatīja Bernhardu par igauņi — bet tur, likteņa otrā galā pēc gadu desmitiem, B. Mora miršanas apliecībā būs teikts, ka viņš ir vācietis.

Kopš triju četru gadu vecuma Mora dzīvoja Skrīveros, tas ir, pašā latviskākajā Latvijā, Dīvajas upes krastā. Bet varbūt ģimene runāja igauņiski? Atcerējās Derptas (Tartu) apkaimi, kur bija dzīvojuši agrāk? Iespējams, ka no drauga Jānis bija iegaumējis dažādus igauņu vārdus: kur ir septiņas, astoņas valodas un izloknes, tur arī devītajai atradīsies vieta.

Otram viņa skolasbiedram Leonam Daraškevičam vajadzēja vienlīdz labi prast leišu un poļu valodu. Leišu valodu Rainis dzirdēja kopš bērnības dzimtajās mājās (atcerieties atzišanos: “Leitis, vecais Marculis, ir varbūt mana dziļākā bērnības atmiņa...” Jāņa tēvs labprāt jokoja poliski, poļu dziesmas prata un dziedāja Līze. Abas valodas atmiņās bija saistītas ar

dziesmu, ar pašas agrākās bērņības mūziku, — tāpat kā dzimtā latviešu valoda.).

Leons Daraškevičs, Raiņa vārdiem runājot, bija lietuviešu bajārs. Vārds bajārs, kā lickas, radies no krievu vārda “боярин”. Pamēģini to iztulkot. Nu, teiksim, “барин”, ievērojams un bagāts cilvēks, kungs. Bet viņš bija apmēram tāds pats kungs kā Jānis. Leona vecaistēvs 1852. gadā nomāja zemes īpašumus Pancvēžas apriņķī. Vēlāk, tiesa, muiža pārgāja viņa īpašumā, bet jau Leona tēvs, Ludvigs Daraškevičs, tieši tajā laikā, par kuru ir runa, 1877. gadā to pārdeva par 5200 rubļiem. Summa liecina, ka muiža nav bijusi ne pārāk liela, ne pārāk bagāta.

Vecajam Daraškevičam bija četri dēli un meita. Dēli mācījās universitātē. Viens no viņiem, Jānis, no universitātes izstājās, vīlies kroņa izglītības iespējās. 1863. gadā viņš un viņa brālis Leons ir poļu (un lietuviešu!) sacelšanās dalībnieki. Leons tika nogalināts pašā sākumā. Jānis kādu laiku slēpās pie brāļa Ludviga Subatē, kur tas strādāja par ārstu, pēc tam aizbēga uz ārzemēm un nomira kā emigrants Parīzē. Par godu brāļiem Ludvigs Daraškevičs saviem dēliem deva viņu vārdus. Ģimenē auga Jānis un Leons Daraškeviči.

Tāda sakarība, īsa un tieša, atklājas starp grāfa Plātera līdzgaitniekiem, bet par Plāteru mūsu varonis agrā bērņībā tik daudzreiz bija dzirdējis skumjo, sirdi aizgrābjošo dziesmu, — un viņa skolas draugu.

Dora, Jāņa jaunākā māsa, atceras divpadsmit gadus veco brāli kā slaidu, veiklu zēnu ar sārziem vaigiem un zilām starojošām acīm. Viņa atminējās: brālis pietupstas, septiņgadīgā māšele uzrāpjas viņam mugurā, un “nu sākas mežonīgs tracis — zēns laižas kā viesulis pār sētām un grāvjiem, un mazais skuķis zviedz pilnā kaklā aiz neizsakāma pricka, gaviļu un baiļu jūtām, suņu bars tiem riedams dzenas pakal, bet nevar tos panākt...”

Jā, tas bija viņš, kas drāzās pa galvu pa kaklu, neatzīstot nekādas šķēršļus.

Bet reizēm nolīda bēniņos un aplusa uz ilgu laiku.

Tajā pašā Berķenelē vecajā mājā telpu starp jumtu un griestiem tagad sadala tikai krāšņu skursteņi. Kādreiz tur bijušas šķērssienu, glabātavas, piclickamie kambari. Un kādā no tiem Jānis atrada veselu veco grāmatu bibliotēku, kas bija palikusi no muižniekiem, iepriekšējiem mājas īpašniekiem. Vairākums no tām bija izdotas pašā deviņpadsmitā gadsimta sākumā vai arī pagājušā, astoņpadsmitā gadsimta beigās. Palūdzis Līzei lielu, mīkstu lupatu, Jānis, ņemdam kārtējo foliantu, daļēji putekļus nopūta,

bet pārējos noslaucīja; pēc tam neapzināti glāstīja veco iesējuma safjānu, brūnos vai melnos apvākus ar zeltītiem spiestiem burtiem.

Vajadzēja, vajadzēja uzrasties tādai bibliotēkai šajā mūžā! Bez tās kaut kā pietrūktu, bet ar to šie pusaudža gadi iegūst galīgu pilnību.

Tās grāmatas nav saglabājušās. Tās palikušas tikai zēna atmiņās, zēna, kas bija pirmoreiz ielūkojies slepenajā kambarītī laikam gadu trīspadsmit četrpadsmit vecumā. Kāpēc ne agrāk? Domāju, tāpēc, ka galveno, uz visu mūžu atmiņā palikušo grāmatu izvēle liecina, ka zēns ir paaudzies.

Rainis piemin labu klasiķu izvēli, tieši nepateikdams, kuri tie bija: antīkie traģēdiju rakstnieki? Šekspīrs, Voltērs vācu tulkojumos? Lesings, Klopštoks, Gēte?

Citas grāmatas ir nosauktas. *Über die Einsamkeit* — Georga Cimmermana* filozofiskie sacerējumi (droši vien savā laikā slavenās grāmatas Leipcigas izdevums četros sējumos), Hufelanda** “Makrobiotika vai Māksla paildzināt cilvēka dzīvi”, Šarla Batē*** “Daiļliteratūras kurss”.

Apbrīnojami, cik auglīgas ir talantīgu cilvēku tikšanās pusaudža vecumā, pašā ceļa sākumā ar neatvieglotām, picaugušiem paredzētām, pilnvērtīgām domām un zināšanām. Īsta barība, godīga — nevis cita mutes sagremota, bērniem domātu adaptāciju putriņa. Nē: jāsāk pamatīgi, jāceļ nastas uz spēku robežām, jāsaduras ar domām, kas smagas kā dzirnakmeņi, bet kas sola arī īstu zināšanu maizi.

Starp galvenajiem pusaudža gadu grāmatu iespaidiem Rainis nosauc vēl arī Heinriha fon Kleista slaveno noveli “Mihaels Kolhāss”.

Toreiz vēl bija dzīva tradīcija lasīt ģimenes lokā. Vakara stundā, kad visa ģimene sapulcējās pie galda, Jānim teica: “Nu, ko tu mums šodien palasīsi?” Un reiz viņam noteikti vajadzēja atvērt Kleista sējumu.

Noveles varonis dzīvo sešpadsmitā gadsimta vidū kādā no Vācijas firsta valstiņām; viņš tirgojas ar zirgiem, viņam pieder lauku mājas “ciema tuvumā, kas arī tagad nes viņa vārdu”. Viņam ir arī staļļi un kalpo diezgan daudz cilvēku.

Jānis nespēja vienatnē izdzīvot šo noveli, nespēja to “aprīt” klusējot, neko nesakot mājiniekiem, Mihaels Kolhāss nevarēja neatgādināt viņam paša tēvu. Krišjānis Plickšāns dzīvoja trīs gadsimtus vēlāk citā zemē, piederēja pie citas valodas un tautas, viņš nebija zirgu tirgotājs, viņš bija

* G. Cimmermans (1728–1795) — filozofs, literāts, angļu, pēc tam prūšu karaļa Frīdriha Lielā personīgais ārsts. “Par vientulību” — vārds, kas ir noteicošais Raiņa dzīvē, atklāj bēniņos atrasto grāmatu sarakstu.

** Kristofs Vilhelms Hufelands (1762–1836) — vācu ārsts, zinātnieks.

*** Š. Batē (1713–1780) — franču filozofs, pedagogs.

bagāts nomnieks. Taču gan tur, gan te mūsu priekšā turīgs vienkāršās tautas pārstāvis, un noteicošā iezīme gan vienam, gan otram ir kļuvusi pašcieņa. Tā sakrīt ar taisnības izjūtu: “..viņam piemītošā taisnības izjūta, precīza kā aptiekas svāri, vēl arvien svārstījās...” teikts Kleista novelē.

Plickšānu mājās noteikti ar pieaugošu interesi klausījās bēdīgo notikumu ar Kolhāsu: kā viņš dzina savus zirgus pārdošanai uz kaimiņos esošo Saksiju, kā pie junkura Vencela fon Tronkes pils no viņa pieprasīja kaut kādu jaunu, līdz tam nezināmu nodevu, bet pēc tam caurlaidi, kuras viņam nebija un nevarēja būt, tā kā šis “lēmums” par jauno kārtību bija pašu apspiedēju izdomāts. Kā ķīlu caurlaides vietā saimnieks pieprasīja atstāt viņam divus lieliskus zirgus. Kolhāss ar smagu sirdi pakļāvās, atstādams pie zirgiem arī strādnieku, kas tos koptu. Atgriezies viņš atrada savu skaistuļu meļņu vietā divus nomocītus kaulainus ādeņus; viņa zirgu puisis bija piekauts gandrīz līdz nāvei un padzīts. Mihaels Kolhāss vērsās pie tiesas: viņš grib atgūt zirgus tādā izskatā, kādā tos atstājis, pieprasa arī atlīdzību par apvainojumu un zaudējumiem, kuri nodarīti viņa strādniekam, kas no sitieniem bija zaudējis veselību. Taču junkuram ir vareni aizstāvji galmā. Varas vīri apvaino pašu prasītāju par prāvošanos un draud viņam ar sodu, ja viņš nepārtrauks kaitināt tos ar savām sūdzībām.

Un tad Mihaels Kolhāss nolemj pats atjaunot taisnību. Savai sievai Līzbetei viņš saka: “Es nevaru dzīvot zemē, kura neaizstāv manas tiesības. Ja tevi mīda kājām, tad labāk būt par suni nekā cilvēku!”

Līzbete arī lūko iesniegt sūdzību kūrfirstam. “Laikam jau viņa pārāk izaicinoši centās piekļūt pie kunga, un kāds pārmērīgi centīgs sargs iesita viņai pa krūtīm ar sava šķēpa kātu.” Pēc sievas nāves Kolhāss “apsēdās pie savas rakstāmpulsts un, pamatojoties uz tiesībām, ko viņam dāvājusi pati daba, uzrakstīja spriedumu, pēc kura junkuram Vencelam fon Tronkem triju dienu laikā, skaitot no ierakstītā datuma, jāatved atņemtie un lauku darbos nomērdētie meļņi uz Kolhāsa staļļiem un pašam jākopj tik ilgi, kamēr tie nebūs atguvuši iepriekšējo izskatu”.

Ja kāds grib izprast Krišjānim Plickšānam līdzīgu cilvēku raksturu, cilvēku, kas sākuši atlikt muguru ikdienējā sāncensībā un cīņā ar vakārējiem kungiem, tam jāiztēlojas, kā dusmu sārtums un bālums mainās šā klausītāja sejā, kā pie galda pēckšņi kļūst dzirdama viņa aprautā elpa, klausoties “Mihaela Kolhāsa” lasījumā.

Vienkāršs cilvēks pieteic karu junkuram, bet pie viena arī visiem, kas būs ar mieru dot viņam pajumti. Kopā ar saviem ļaudīm sagrāvis fon Tronkes pili, bez žēlastības iznīcinājis viņa nekrietnos rokaspuišus, viņš aizdedzina Vitenbergas pilsētu, kurā paslēpies viņa icnaidnieks, uzsāk kauju ar regulāro karaspēku un ņem virsroku; pie viņa saplūst piekritēji.

Nu jau Kolhāss sakāvis Meisenes prinča nodaļu, nu jau viņš no trim pusēm aizdedzinājis Leipcigu! Pats doktors Mārtiņš Luters vēršas pie dumpinicka ar aicinājumu. Bargais atriebējs ierodas pie Lutera mājās un paziņo, ka no tā brīža pārtrauc karu ar sabiedrību — “jo tā, kā jūs man apgalvojāt, nav mani atstūmusi”.

Tālākais sarunas pavērsiens ir ievēribas cienīgs. “Atstūmusi!” Luters iesaucās, skatīdamies viņam tieši acīs. “Kādas trakas domas tevi pārņēmušas? Kas varēja tevi atstumt, atraut no valsts, kurā tu dzīvo? Vai tas kur dzirdēts, ka valsts kādu, lai kas tas būtu, atstumtu no sevis?” — “Par atstumtu es uzskatu to,” Kolhāss atbildēja, sažņaudzis dūres, “kam atteikta aizstāvība! Bet man tā vajadzīga, lai varētu plaukt mana micrmilīgā saimniecība, es vēršos pēc palīdzības pie sabiedrības, lai aizsargātu to, kas man picder, un tas, kas man to atsaka, izdzen mani pie mežoniem tuksnesī, dod man rokās rungu, lai aizstāvētos!”

Paši par sevi vārdi: “divi meļņi” — varētu derēt par paroli, kas pavērtu ceļu uz Krišjāņa Plickšāna sirdi. Ir jau zināms, ka zirgi bija viņa kaislība: tā bija viena no sfērām, kur viņš varēja pamēroties spēkiem — un vēl kā — ar vācu baroniem. Tieši tajā laikā viņa zirgi bija uzvarējuši skriešanās sacīkstēs, ko rīkoja Zemgales Grīvā.

Bet taisnības alkas, pilnīgi tādas pašas kā Kolhāsam, liks Plickšānam vecākajam atkal un atkal strīdēties ar varenajiem kaimiņiem muižniekiem — arī ar tiem, kas atdevuši viņam muižu nomā. Viņš daudz ko zaudēs šajā cīņā, nelaimīgais latviešu Kolhāss. Vajadzēs klaiņot, jo muižnieki negribēs pagarināt spītīgajam latvietim nomu; tiesu prāvas, cita par citu smagākas un ilgākas, apdraudēs Plickšānu ģimeni, bet neveiksmīgais iznākums pēdējā prāvā novedīs veco Krišjāni kapā.

Dumpis, mēģinājums uzvarēt un pārveidot “visu pasauli, kas pagrimusi netikumos un viltībā”, — tas kļūs par viņa dēla likteni.

Kaut kur aiz mājas atradās ezers (tagad tā nav). Stāstīja — vai viņš bija tā iedomājies, — ka ezera dibenā guļot milzīgas bagātības.

Bagātības, protams, tur bija. Arī dziļumā. Arī virspusē — žilbinot ar saules ņirbu. Arī Lauces krastos. Un vai maz kur vēl, — tikai jāpameklē, pat neizejot no mājas, tajos pašos bēniņos. Grāmatas, kuras viņš tur “aprija” vientulībā, — “Ža-ani! Kur tu esi? Nāc pusdieciņās!” reizi pēc reizes kliedz un sauc Līze, bet viņai neviens neatbild, — grāmatas zēnā modināja nepraktiskas, ideālas, viņa stāvoklim maz piemērotas domas, tās bija pārāk atrautas no realitātes, no tēva un Līzes rūpēm.

Medicīnas doktors Hufelands — paldies viņam, izskaidro, ko vajag ēst, ko nevajag, kā pārmaiņus strādāt un atpūsties, kā kustēties, kā uzturēt un nostiprināt spēkus: tas viss ir derīgi. Bet Klopštoks un Lafaters,

Lēnavs, Gēte, Šillers, Kleists — tie gan ir spējīgi izsist zēnu no sliedēm. Viņam nevajadzētu tik daudz lasīt: viens Kalkūnē taisni tāpat salasījies grāmatas un sajucis, gribēja pārāk lielu prātu, bet palika bešā, izmežģīja smadzenes.

Četrpadsmit gadu vecumā viņš ir izteikts sapņotājs, ideālists, un vēl viens vārdiņš nez no kurienes atveļas kā akmentiņš: romantiķis.

Bet arī skrējējs, arī peldētājs un kauslis arī: "Leļuka kaušana, es glābju." Leļuks — tas ir viņa draugs Leons. Bet te ieraksts krieviski: "Сам ты жулик, вор динабургский!" Tas nozīmē, bijusi sadursme ar pārupes, Dinaburgas zēniem. "Visi zemgaliņi — pazīstami blēži!" tie ķircinās. Bet atbilde gatava: "Сам ты жулик, вор динабургский!" ("Pats esi blēdis, Dinaburgas zaglis!")

Vēl ieraksti ar Raiņa roku: "Ledū iebrūk zirgs Daugavā, pa ledotu dambi kāpjām augšā." "...atkal tapt par bērniem! Kad tapsim atkal par bērniem?..." "...Papus nēsā Doriņu." "Franču-prūšu karš". "Ziemeļblāzma 1874." "Bite matos." "Bazeners... Leļuks nemācās." "Grīva. Bazenera stundas... ar Leļuku kopā pie dakteriem ciemā, poļu panu nams, koka, 200 g. v." "Velns un Ida." "Kaušanās ar Rumuli dēļ zemnieka." (Leo fon Rumels — skolasbiedrs.) "Ar saviem pretiniekiem salabt — man sveši. Vienmēr cīņu nicinājis."

Mazsvarīgu un nozīmīgu notikumu un drumsļu mozaika... Šo atgādījumu īsto svaru sirdī un atmiņā nav noskaidrojis neviens, un tas netiks noskaidrots nekad.

"Grīva, 8. aug. 1875 — 10 gadi, 17. dec. 1879 — 14 1/2.

Gatavības apliecība Nr. 90 ... Pēc gala eksāmeniem tiek piešķirts Nr. 1 ar kopējo vērtējumu **labi**." "...reizē dāvā arī skolas fotogrāfiju kā prēmiju kā vienīgam. Citiem jāpērk."

Itāliešu Šveicē, pie Lugāno ezera, kur dzīvoja politiskie emigranti — Rainis un viņa sieva, latviešu dzejniece Aspazija —, viņš uzrakstīja dzejoli "Atmatas smarža".

"Tas bija Kastaņolā. Es parasti pavadīju laiku brīvā dabā. Mīlēju gulēt uz lauka. Tā guļot, es reiz sajutu danckas (kāda puķe) smaršu. Šo puķi es ļoti mīlēju bērniībā, un manā dzimtenē Berkenhēgenē viņu bija daudz. Svešumā dzīvojot, es to nebiju sastapis. Te, piepeši, danckas smarša. Viņa man sauca atmiņā manu bērniību un manu dzimteni. "Tas bij tik sen" — ieskanējās man dvēselē, un uz šīs ieskaņas, uz šī teiciena ir uzbūvēts viss dzeju cikls "Čūsku vārdi". Viss šis krājums ir manu bērniības atmiņu simbols."

Lauku puķītes smarža, sajusta pēc trīsdesmit gadiem, — un dzejoļu grāmata, kas izaugusi no atmiņām. Šim cilvēkam, sakiet, ko gribat, ir ģeniāla oža.

“..zvanišana” — piezīmēs atkārtota divas reizes.

1880. gada janvārī, braucot uz tālo, svešo Rīgu, Jānis ar asu šķiršanās izjūtu ieklausās zvanišanā, kas kā vienmēr dobji un vienmērīgi skanēja viņpus mīļajām, pazīstamajām liepām. Tagad jau viņš galīgi šķiras no mājām — ne uz nedēļu, ne uz mēnesi. Viņš brauc prom no bērniņiem, pat aptuveni nespēdams iztēloties, kāda siena — stiprāka par dzelzs un mūra — pēc dažām stundām šķirs viņa pirmo dzīvi no visām pārējām, kas viņam lemtas.

Otrā dzīve

Pirma nodalījuma beigās
Otrā nodalījuma sākumā
Trešā nodalījuma beigās
Ceturtnā nodalījuma sākumā
Piektā nodalījuma beigās

Otrā dzīve

Pirmā nodaļa. Rīga

Otrā nodaļa. Mazais Jēkabs

Trešā nodaļa. Jasmuiža

Ceturtnā nodaļa. Pēterburga

Piektā nodaļa. Bojāēja Viļņā

127

Olive Grove

Plum noble, King
Olive noble, Maxine, Kappa
Luscious noble, Lamont
Crown noble, Vanda
Black noble, Bona, Vanda

PIRMĀ NODAĻA

RĪGA

Šo robežu, svītru, sienu — vienalga, kā to nosauc, — autors nav izcēlis, vadoties pēc kaut kādiem īpašiem apsvērumiem: nē, uz to uzstājīgi norāda pats Rainis savās piezīmēs. Ieraksts 1924. gada 2. novembrī. “Mazība un zēnība galīgi šķiras no jaunības, — cita psiholoģija, citi centieni, cita apkārtnē...” Tajā pašā reizē: “..šķir pubertātes laiks ... bērnu pasaule, atsevišķa, noslēgta, sveša lielajiem.” Tajā pašā dienā: “..nožēlo zaudēto nevainību, ilgas palikt bērībā... liktens: izaug, — pubertāte.” Vēl ieraksts tajā pašā dienā: “Jaunība 15–24. Pubertāte, kas briesmīgs lauž visu, reliģiska krīze, galīga izšķiršanās, vientulība un pesimisms, izeja māksla — filozofija, neticība sev, meklēšana, līdzjūtība citiem — sociālisms.” Atkal un atkal: “Sākums un gals: pāreja jaunībā, pubertāte lauž visu pastāvošo kā kas briesmīgs, reliģiska meklēšana...”

Vēlreiz un vēlreiz norādot uz robežu, kas sadala visus un visu, runājot par krīzi, kas visu lauž “kā kas briesmīgs”, vai pats Rainis nav pārspīlējis?

Nē, var droši apgalvot: nav pārspīlējis. Un kāpēc lai viņš to darītu? Kvēlam sapņotājam, ideālistam, romantiķim, kas izaudzis savādnieka Bazenera paspārnē Zemgales Grīvā, ļauns joks, ko izspēlē zobgalīgā daba katra pusaudža ceļā, varēja likties neciešami aizvainojošs. Turklāt juteklisku, it kā netīru vēlmju sadursme ar augsto ideālu — vispār ir viens no “jājamajiem zirdziņiem” vācu romantiskajā literatūrā, ko Johans Plekšans bija paguvis tajā laikā gana sarīties.

Tāpat arī picaugošās nesaskaņas abu vecāku starpā, ļoti dīvaini atspoguļodamās viņa apziņā, ietekmēja viņu. Dārta Plickšāne, dzemdējot savu piekto bērnu, Doru, varbūt cerēja no jauna piesaistīt savu varen garo, skaļo, zobgalīgo vīru, kas, gadiem ejot, negribēja ne aprimt, ne, kā klājas, novecot. Tiešām dīvaini: mazulītei Dorai viņš patiešām pieķērās no visas sirds, bet tajā pašā laikā atsala pret sievu, uzreiz un galīgi. Pat pateicību par dāvāto prieku viņš, kā liekas, nejuta. Par ieganstu minēdams darīšanas, arvien biežāk kavējās Dinaburgā un Vitebskā. Taču ne Dinaburga, ne Vitebska nemaz neatradās tik tālu, lai līdz Randenci neatklīstu valodas

par vīra izpriecām. O, šādi jaunumi izplatās meža ugunsgrēka ātrumā. Kad ģimene sāka dzīvot divās mājās, tas, protams, liecināja par panākumiem: nomāt uzreiz divas sētas — vai daudziem tas būtu pa spēkam? — un arī to, ka viss nav, kā nākas.

Jo negrozāmāks kļuva vīra vēsums un tā drudžainā kvēle, ko viņš izšķieda kaut kur citur (te nu patiešām jāsaka — matos sirmums, kaulos trakums), jo stingrāka un dievbijīgāka kļuva Dārta Pliekšāne. Viņa nicināja un icnīda apkaunojošās izpriecas, kurām pilsētā nodevās viņas vīrs. Viņa nicināja visus tamlīdzīgus grēciniekus un grēcinieces; pie sevis Randenē viņa kaut ko tādu nepieļaus! Galu galā, būtu kaunējušies no bērniem: ko jūs viņiem iemācīsiet, ko?

Pa to laiku ar dabisku atklātību norisinājās ikdienējie notikumi. Zilganzaļās traukslās spāres, palidinājušās gaisā, trauksmaini nesās viena otrai pretī, pārojās un kļuva par vienu zibošu veselumu. Gailis mina cekulīti no sava lielā harēma lietišķi un dusmīgi — it kā tā viņa priekšā būtu nepiedodami nogrēkojusies, — un pēc tam zaudēja par to jebkuru interesi, bet sodītā, liekas, bija ļoti apmierināta. No smaržojošās siena kaudzes bija redzamas ieplestās, icdegušās, ceļos saliektās kalpones kājas, tās raustījās. “Riebums! Grēks!” teica novecojusī Dārta, galīgi aizmirsusi tādu pašu kaudzi, pļavas, lielo sienašķūni savā jaunībā. Nav nekā briesmīgāka, riebigāka, apkaunojošāka par “to” — lūk, ko viņai vajadzēja iedvest Jānim vienreiz un uz visiem laikiem, lai kaut vai viņš nebūtu tāds pats kā viņa neprātīgais tēvs ar savu bezdievīgo izlaidību, lai neteiktu vairāk.

Viņa patiešām gribēja dēlam tikai labu, neviens par to nešaubās. Un pati nejuta, ka caur viņu karo ar viņa tēvu. Visu to, ko vīrs negribētu pat uz klausīt, ko pārtrauktu pusvārdā ar griezīgi asu izsmieklu, par ko atriebtos vēlāk, bet to viņš prata: apklusā uz nedēļu, divām, staigāja klusējošs un bīstams, drūms kā negaisa mākonis — to visu viņa uzkrāva zēnam, iemeta tieši viņa ieplestajās zilajās acīs. Nav nekā riebigāka un pretīgāka par “to”, vai saprati? Toreiz viņam bija citas rūpes. Daudz kas, ar ko karoja māte, likās jocīgs, bezgala smieklīgs. Saprata, kas te ko nesaprast. Saprata.

Milzīga, sveša pilsēta. Viena no trim lielākajām Krievijas ostām. Dinaburga — tur, tālu, tālu — sarāvās, kļuva maza, nožēlojama, provinciāla. Un tāda — maza, nožēlojama, provinciāla — nespēja no tālienes aizstāvēt nevienu, pati neprata aizstāvēties.

Rīga dzīvoja trauksmaini. Cilvēkiem bija cita gaita. Viņiem visiem bija kur steigties, bet tie, kas nekur nesteidzās, it kā ar visu savu ārieni uzsvēra: mēs, sak, varam to atļauties, gausināt soli un nekur nesteigties: jums pat sapņos nav rādījusies tāda greznība! Un dīvainā kārtā svešās dzīves trauksmainības iespaids no tā tikai palielinājās.

Pilsēta neskatījās uz Jāni, tai pietika savu darīšanu — ne vienmēr saprotamu, bet neapšaubāmi svarīgu. Jebkurš iedzīvotājs, kas kaut kur staidzās, un pat tas, kas nekur nestaidzās, bija pieredzīgs kaut kam sen iedibinātam, bija tajā ieskaitīts, ieslēgts. Tikai nelūgtajam jauniņajam nebija vietas šajā sakaru sistēmā, kas strāvoja gaisā kā bišu ceļi virs pļavas.

Mājās, arī skolā, Jānis bija viens no centriem, ap kuru bija riņķojušas intereses, runas, skatieni, arī mākoņi, zvaigznes.

Bet šeit viņš nebija nekas.

Sava nenožīmīguma, laucinieciskās neveiklības apzināšanās, pēkšņas vientulības — citādas, ne tādas kā mājās, izjūta. Bezpalīdzība tā vārdā nenosaucamā, nepārvaramā prickšā, kas viņam uzbrucis un gandrīz nelaide vaļā, — slāpē kā lietuvēns. Kāpēc viņš ir tāds grēcinieks? Kāpēc redz tādus sapņus, kādi nekad viņam nebija rādījušies agrāk? Kāpēc balss kļuvusi rupja un nepaklausīga un piepeši ne no šā, ne no tā sāk skanēt spiedzīgi? Kāpēc ciešā apņemšanās — domāt tikai par augstām lietām — tiek pārkāpta, kas ir tas tumšais spēks, kas rotaļājas ar viņu? Vakar viņš droši varēja skatīties acīs kuram katram. Tagad liekas, ka jebkurš garāmģājējs izlasis viņa skatienā apkaunojošo, turklāt viņam nemaz nevajadzīgo, pretīgo kāribas noslēpumu. Tu, ak, Kungs, taču redzi visu, tu nevari nezināt, cik man ir grūti. Ko esmu pret tevi nogrēkojies?

Vieni ir aizmirsuši šo mokošo dvēseles un miesas cīņību, citi varbūt to nemaz nav pazinuši. Dažs labs uzskata par nepieklājīgu pat pieminēt to, ka zēna diskants reiz pēkšņi pārvēršas par basu vai baritonu. Vēl kādam šī tēma vispār liekas drīzāk uzjautrinoša... un nekādā ziņā ne traģiska.

Mūsu uzdevums parādīt, ka robeža, kas šajā liktenī atdalīja pusaudža gadus no jaunības, kļūva par nežēlīgu pārbaudījumu. Mokas bija jo smagākas, jo augstāki bija kļuvuši jaunieša priekšstati par viņa aicinājumu. Drosmīgi un akli ar rokām airējoties pret straumi, piecpadsmit gadus vecais ģimnāzists nezināja, ka cīnās pats pret savu dabu, — kāda gan, sakiet lūdzami, te iespējama uzvara? Jā, daba bija pamodinājusi viņā spēkus, kuriem nav paredzēta nekāda "likumīga" izeja vēl dažu gadu ritējumā. Un nevar atsvabināt cilvēku no šīm nedienām, no pārcjošām "netīrības" un bezizejas mokām; nevar neko ieteikt vai mainīt, nav iespējams viņa vietā paspert ne pussoli, ievilkst ne puselpu. Bet ja tas būtu iespējams? Ja mūsu spēkos būtu atdot viņam bērna bezrūpību, pasargāt sirdsapziņu pilnīgi mierīgu, kas nav pakļauta nekādiem kārdinājumiem? Vai tiešām mēs to gribētu? No kā glābt jaunieti? No jaunības? No dzīves? No šaubām? Lupināt nost garu no miesas? Un vai šis apcirptais, no kaislībām un vilinājumiem atšķirtais, infantilais, saldi čivinošais gars, ja tas būtu iespējams, patiešām mūs apmierinātu?

Bet kad tās tomēr nonāks pie saskaņas — augstprātīgā, uz sevi iedomīgā dvēsele un dumpīgā, paklausību zaudējusi miesa kā nejauši savākta kuģa komanda jūrā?

Pats Rainis, atgādināšu, apgalvo, ka šī krīze: neticība sev, vientulība un pesimisms — viņā pārauga par līdzjūtību pret citiem. Tā tas bija ar viņu, un tādu nobrieduma paņēmienu nevar nosaukt par parastu.

1880. gada 13. janvārī — pusotras nedēļas pēc aizbraukšanas — viņš stāsta māsai Līzei visus sakrājušos jaunumus. Zēns raksta vācu valodā. “Miļā māsa! Kā papiņš Jums jau būs sacījis, stundas iesākās ceturtdien, bet... vēl trūkst dažu skolotāju... Šonedēļ esmu nopircis daudz grāmatu un šīsdienas pastaigā daudz redzējis: es tagad zinu, piemēram, rātsnamu, Melngalvju un muitas namu, Aleksandra, Kroņa un Pilsētas ģimnāziju, vienpadsmit baznīcas utt. Arī pilsētu jau diezgan labi pazīstu. Varētu gan minēt vēl daudz ievērojamu vietu, bet tās aprakstīt būtu par plašu, un to taču es varu arī pastāstīt Lieldienās.”

Vēstules jaunizceptajam ģimnāzistam vajadzēja sūtīt uz šādu adresi “Viņa augstdzimtībai Vitoldam Antona dēlam Koprovskim Stabu ielā Nr. 35, Rīgā, nodot Plickšānam”.

Stabu ielas pansionātā no pirmajām dienām dzīvoja arī Leons Daraškevičs. Draugam šķiršanās no mājām, no mīlošās mātes, šķiet, noritēja grūtāk nekā Jānim. Viņš sūdzējās, ka no pansionāta ir tālu līdz ģimnāzijai, no rītiem jāceļas tik agri, pusastoņos... Un arī klasē viņam neveicās. “Nabaga Leonu skolēni stipri nomoka, turpretī mani liek mierā. Ja Leonam jautā, vai viņam ir labi kolēģi, tad parasti viņa atbilde ir: “A taki narod”. (Es, proti, nemāku poliski uzrakstīt.)”

Daļa klasesbiedru bija sākuši mācības jau sen, augustā. Salīdzinājumā ar šiem “vecīšiem”, Jānis un Leons, kas iestājušies janvārī, bija mācībās atpalikuši. Vajadzēja iedzīt: viņiem divreiz nedēļā bija papildstundas, piemēram, sengrieķu valodā. “Terciāņi” Jānim sākumā nepatika. Tie bija diezgan augstprātīgi un turklāt slinki, spītīgi. “..tercijā tagad ir visai daudz dzīvnieku un amatnieku: Wölfe, Bären, Hühner, Hähne, Schmiede, Schneider u. s. w.”* Nu īsts sava tēva dēls. Krišjānim Plickšānam patika izmest kādu dzēlību par saviem kaimiņiem vāciešiem. Un ne tikai vāciešiem. Zobgalis viņš bija jo liels: ironisko dzeloni prata paslēpt veselā lēvenī nevainojami pieklājīgu frāžu, un tikai viegls mājiens, kura jēga varēja būt galīgi nesaprotama sarunbiedram, toties apkārtējo acīs pilnīgi mainīja sacītā jēgu, — pēkšņi nosvilpa gaisā kā uz mērķi notēmēta bultra, un vai tam, kas šo bīstamo svilpicenu nedzirdēja! Taču viņš

* Vilki, Lāči, Vistas, Gaiļi, Kalēji, Skroderi utt.

pārzināja arī visu vienkāro ļaužu sulīgā humora arsenālu un, daudz nedomādams, to izmantoja. Dažs labs viņa teiktais vārds kā liptin pielipa cilvēkam un pavadīja viņu līdz kapa malai, kļūstot par iesauku, aizstājot īsto vārdu. Viņa dzēlīgās piezīmes lika cilvēkiem raudāt; gadījās, ka tika pārtrauktas attiecības, strādnieki un pusgraudnieki devās prom, atpakaļ neskatīdamies. Bet ar to pašu Berķeneles nomnieks arī pievilka cilvēkus: kam gan nepatīk pasmieties! Ja ciemos pie Pliedšāniem gadījās otrs tāds asprātnieks, visi mājinieki saskrēja uz šo bezmaksas izrādi, un nākamajā dienā sevišķi trāpīgos un veiksmīgos izteicienus atkātoja visā apkaimē.

“Dzīvnieki” un “visādi amatnieki”, jāsaka, neslēpa savu vēsumu un zināmu naidīgumu pret ģimnāzistiem latviešiem un vispār nevāciem. Ar to visu Jānis bija saskāries jau agrāk, taču Zemgales Grīvā arī naidīgums bija atklātāks: pretinieki bija vietējie, no pašu apkaimes, par viņiem pašiem un viņu vecākiem daudz kas bija dzirdēts, Jānis zināja, ko var gaidīt no viņiem un kā uz to atbildēt. Šeit jauniņo nemocija ar rupjību un tiešiem apvainojumiem. Gluži vienkāroli lika saprast, ka viņš ir svešais un nekad nekļūs par “savējo”, — tāpat kā ebreju komersanta dēls, kā krievu ierēdņa atvase. Lika saprast stingri un gandrīz vienaldzīgi: nekādi talanti un zināšanas nepicildzinās viņu, pat netuvinās no dzimšanas izredzēto pulkam.

Skolotāji nekādā gadījumā neatbalstīja ne naidīgumu, ne atklātu augstprātību, — taču arī viņi bija audzināti tādā pašā garā un netīšām pauda tās pašas jūtas, ko vārdos neatbalstīja. Pret latviešiem izturējās iecietīgāk nekā pret pārējiem nevāciem: pārejot uz svešo valodu, bagāta latvieša dēls galu galā it kā izlēma atteikties no savas aplamās izcelšanās, no zemuma un kultūras trūkuma, kas viņu gaidītu pretējā gadījumā. Vienkāroša cilvēka tieksme kļūt par vācieti — protams, neiespējama šā vārda pilnā nozīmē — tomēr bija saprotama: tā ir cilvēka mūžīgā tieksšanās no zemāka stāvokļa uz augstāku!

Pret pusaudžiem jūdiem pieklājīgas pretimnākšanas jau pietrūka arī dažiem skolotājiem, taču viņi godīgi pūlējās to slēpt un iecietīgi likās nemanām skolēnu draiskulīgos izlēcienu pret tiem.

Un sevišķi dedzīga un neslēpta bija visas ģimnāzijas — no augšas līdz apakšai — nostāja pret krievu nekārtību, pret krievu barbarismu, pret krievu nevīžību un slinkumu. Pārākuma apziņa — kultūras, rases un vēstures ziņā — pirmām kārtām un visspēcīgāk vērsās tieši pret šo pusi.

Un tomēr Baltijas bruņniecība atradās it kā krievu varas pakļautībā. Un, kaut gan Sanktpēterburgā augstmaņu vidū, augstākajā sabiedrībā un birokrātiskajās sfērās Baltijas muižnieku ietekme izsenis bijusi nozīmīga un arī tīri fiziski tie piedalījās šajās aprindās gandrīz divus gadsimtus, — tomēr tas bija un palika fakts, ka Pēterburga sūtīja savus cirkulārus uz Rīgu un nevis otrādi, krievu gorodovoji staigāja pa pilsētu, uzsmaidīdami vācietim goddevīgi un nekaunīgi, krievu ģenerālgubernators sēdēja

Rīgas pilī, krievu tirgotāji uzvedās Rīgā kā savās mājās: tas ir, nebūt ne eiropieši.

Baltijas provinču īstie saimnieki tik un tā palika vācieši — Krievijas kroņa pavalstnieki, tomēr iekšējas nepakļautības gara pilni. Apbrīnojami, taču slāvi, pat iedzīvojušies bagātībā, pat ieguvuši eiropiešu izglītību, kā liekas, nejuta pienācīgu bijību pret āriešu garu un neuzskatīja savu kultūru par zemāku. Pat nedaudznie muižnieki oficiēri un tiesneši nekādā veidā neizrādīja ne mazāko vēlēšanos no nevāciem kļūt par vāciešiem un šajā ziņā zaudēja dažiem vakarējiem zemniekiem: latviešiem un igauņiem. Barbari, apzinājies, ka ir barbari, sper pirmo soli pa civilizācijas ceļu, — vai nav tā?

Baltijas vāciešiem bija kaut kāds pamats būt lepniem. Viņi neapšaubāmi bija eiropiešās kultūras nesēji šajās zemēs; Kanta un Herdera vārds ne velti bija viņiem uz mēles. Filozofija, tieslietas, vēsture, literatūra, teātris, mūzika — tas viss viņus saistīja ar Austrumprūsiju, ar visu pārējo Vāciju; taču viņiem bija arī pašiem sava vēsture, savi mūziķi un dzejnieki, savi aktieri, savi arhitekti un matemātiķi. Viņi paši vācu kultūrā bija dīvains un kupls zars, ko bagātinājušas šīs zemes sulas un slacījuši tās ūdeņi.

Bet Krievijā, kas viņiem likās tik rupja un provinciāla, tajā pašā laikā, 1880. gadā, starp “barbariem” un sliņķiem dzīvoja, ne ar ko īpašu neatšķirdamies no savu aprindu ļaudīm, Dostojevskis un Musorgskis, Mendelcejevs, Butļerovs, Tolstojs, Čaikovskis, Rimskis-Korsakovs, Vladimirs Solovjovs, Nikolajs Gē un Vrubelis...

Krievu kopiena Rīgā nevarēja lepoties ar izciliem vārdiem; savdabīgu kultūru pāris gadsimtu laikā bija iznesuši un saglabājuši vienīgi vecticībnieki; vidējā ierēdniecība un tirgotāji nebija paguvuši īpaši izvirzīt kultūrālu vidi, izveidot to slāni, kuram kultūra būtu nepieciešamība un kurš atbalstītu tās rašanos un attīstību. Jāņa augstprātīgie skolasbiedri par “barbariem” tomēr uzskatīja nevis Rīgas krievus, bet krievus vispār, un šie uzskati diez vai bija iedzimti — nē, tos viņi bija pārņēmuši no vecākiem, no gaisotnes, kas bija ap viņiem.

Tomēr tās krievu personības, kuru vārdi pirmie ienāk prātā, vairs neattiecas tikai uz vienu valsti; te cilvēce ielūkojas sevī ar jaunām acīm. Nē, ne Baltijas bruņiniekiem, ne viņu pēctečiem jau nu nebija tik neapstrīdama ieganta augstprātībai. Ne sakarā ar pagātni, ne sakarā ar nākotni, kas tos gaidīja.

Tas viss it kā tieši neskāra mūsu varoni, taču ietekmēja viņu netieši. Pasaules dzeja, vēsture un kultūra atnāca pie viņa ar vācu valodu, vācu grāmatu, skolotāju vācieti. Līdzaudžu kompānija viņu ietekmēja ar neskaitāmiem ikdienējiem dūrieniem un iespaidiem, kas nemitīgi atkārtojās. Viņš nevarēja pieņemt ģimnāzistu vairākuma uzskatus par latviešiem: te

pašas viņa asinis bija kā pretinde, te lepnums un aizdomīgums, iedzimtais talants un iedzimtais jūtīgums aizsargāja viņu, neļāva atkāpties un padoties. Toties nevērība, kas vērsās pret kādu trešo, ļāva atvilkt elpu: pret to, paldies Dievam, nevajadzēja aizsargāties nekavējoties. Nevis apziņas līmenī, bet nervu šķiedru līmenī Rainis uz visiem laikiem paliks par Rietumu tradīciju cilvēku, un gandrīz netverama neuzticība pret otru, bizantiešu — krievu kultūru, pavīdēs viņā ne reizi vien pret paša gribu. Un pat ne pret paša gribu.

Par skolotājiem Jānis sīki stāstīja kārtējā vēstulē uz mājām. “Katram skolniekam jāizvēlas viens no savas klases skolotājiem, kurš viņam, tā sakot, ir aizbildnis. Šis skolotājs sniedz ziņas par skolnieka uzcītību un uzvešanos, viņš līdz ar vecākiem paraksta visas zīmes par palikšanu pēc stundām, attaisnojošās utt. Mēs ar Leonu izvēlējamies labsirdīgo vēstures skolotāju Girgenzona kungu... Kāds cits labsirdīgs skolotājs (pārāk labsirdīgs klasei) ir rēķināšanas skolotājs Henzels, tad vēl ir kāds vecs savādnieks, krievu valodas skolotājs (gandrīz pie katra vārda viņš taīsa kādu joku) Hallera kungs, kādas grāmatas sastādītājs. Citi skolotāji: viltīgais un dusmīgais Šlaus (latīņu valodai), Frīzendorfs, īsti dusmīgs, bet drīzi aiziešot; šis vīrs kopā ar kādu Kurcu sastādījis grieķu gramatiku, ar ko viņš ļoti lepojas. Labsirdīgais vecais Gross ir vācu valodas skolotājs, un plikpaurainais, likkājainais, taču omulīgais Helmzings pasniedz reliģijas stundas, un pēdīgi ir vingrošanas skolotājs Meisners.”

Ja iedomājāties simtus, tūkstošus vārdu, tātad, personu un raksturu, kuriem vēl jāienāk šajā dzīvē, lai iczīmētu virspusēji vai arī atstātu dziļi savas pēdas, pārņem apmulsums. Un šaubas: vai ir vērts pārslogot mūsu steidzīgo laikabiedru ar šo milzumu citvalodas uzvārdu? Daži no tiem, tas jau nu skaidrs, pazibēs mūsu prātā un pazudīs, nogrims pagātnē, no kuras, kā liekas, tiem vairs nebija nekādas iespējas parādīties kaut vai uz mirkli. Nu kam tagad var likties interesants latīnista Šlausa niknums un viltība, plikais pakausis, likās kājas un iedzimtā labsirdība, kas raksturo Helmzinga kungu, kurš pirms simt desmit gadiem pasniedzis ticības mācību vienā no Rīgas ģimnāzijām? Varbūt pievelk pati šā labsirdīgā, sen sen aizmirstā, bet, kā redzam, neizzudušā skolotāja pakauša plikuma izniršana no Lētas svina smagajiem ūdeņiem? Bet kopā ar to — arī atdzimušais mirklis, viens no pazudušo mirkļu miriādes... vai ne tas tagad vada manu roku un neļauj izvītroš šīs, visumā jau nu vēstījumam liekās rindas? Kā nu gribat, — bet es pievērsīšos arī tādiem, gandrīz uz labu laimi no nebūtības dziļumiem izķertiem vārdiem, priekšmetiem, atgadījumiem. Iespraudīšu tos tekstā bez iepriekš uzdota mērķa. Pilnīgi nesavtīgi došu tiem malku svaiga gaisa, lai kādā sekundes daļā sajustu svešā laikmeta dzelošo asnu, kas izspraucies mūsu tagadējā sabrukuma laikā.

Kopš brīža, kad parādās īstās Raiņa vēstules, mēs esam saistīti ar tām. Sākot ar četrpadsmit gadiem cilvēks pats stāsta par sevi — un nevis vēlāk, nevis ar atpakaļejošu datumu, bet tūlīt pat. Vēl pat lietus lāses, par kurām viņš pēc mirkļa uzrakstīs, mirdz viņa matos!

Taču nebūsim arī vientieši. Kārtējā vēstule neietver visu cilvēku un viņa toreizējo mirkli. Tā nav ne grēksūdze, ne dienasgrāmata. Tā nav pat monologs, kā dažam labam var likties, bet dialoga puse, kaut kas līdzīgs telefona sarunas daļai, kas dzirdama citiem. Piedevām vēstules autors var būt paties, bet vēstule tajā pašā laikā — ne, tā var būt nepatiesa; cilvēks tic, bet viņa izteiksmes veids parāda šaubas; vēstule uzspēlēti jautra, bet tās autors jūtas nomākts. Nemaz jau nerunājot par to, ka patiesība, kas rakstītājam liekas neapšaubāma, var izrādīties maldi, tā tas mēdz gadīties. Dāvātam zirgam zobos neskatās? Nē, mēs tomēr ieskatīsimies, tā teikt, dāvātam faktam gan sejā, gan aiz muguras, neuzticīgi to aptaustīsim, pagriezīsim gan šā, gan tā: mēs nedrīkstam kļūdīties. To negribētos: gan dzīves laikā, gan pēc nāves šis cilvēks tik bieži nav ticis saprasts vai saprasts ačgārnī, un tad sākās uztiepšana, apzināta noklusēšana, beidzot arī tiešas falsifikācijas, kas padarītas par kanonu un kļuvušas par nozīmīgu daļu kopīgajā īstenības falsifikācijā, vēstures labošanā un sagrozīšanā... Paskatīsimies atpakaļ, skumīgi nopūtīsimies: nē, vajadzētu raudzīt izvairīties no apzinātiem maldiem; grūti, var jau būt — arī nercāli, bet jāmēģina. Un, pakļaujot šaubām visu bez izņēmuma, katru rindu, katru fakti, katru liecību, es aicinu arī lasītāju: apšaubi!

Vēstule: “Grāmatas ir ļoti lielas un tāpēc stipri dārgas; kāda grāmata, grieķu vārdnīca, maksā 4 rubļ. 80 kap., bet par to tā ir ļoti bieza, bagāta saturā un skaisti iesieta, tā ka es negribētu to atdot Leonam pat par 5 rubļ.; tad vēl nopirku krievu un latīņu vārdnīcas, pirmā maksā 3 rubļ. 89 kap., otrā 2 rubļ. 50 kap.; par grāmatām vispār esmu izdevis 23 rubļ. 80 kap. un par skolasnaudu 4 rubļ. 50 kap., par zālēm 1 rubļ. 67 kap., par kaklasaiti 35 kap., ormaņiem, kamēr šeit vēl bija papiņš, arī esmu diezgan maksājis, tā ka man vēl palikuši tikai 3 un ½ rubļi ar dažām kapeikām.

Rīgā šonedēļ bija liels uztraukums, jo no Pēterburgas bija atbraucis kāds slavens mūziķis Rubiņšteins un sniedza šeit dažus klavierkoncertus. Bet cik viņš pazīstams, to varēja redzēt no briesmīgās drūzmas, kas izcēlās pie biļešu iegādāšanās; kāds skolnieks pat jau pulksten 6 rītā aizgājis uz kasi, lai gan to vēl vajā tikai 9.

Runā, ka 19. februārī jubileja tikšot svinēta ļoti krāšņi, tad skolnieki dabūšot 9 brīvas dienas un Aleksandra ģimnāzijā uzvedīšot “Edipu”, bet diemžēl grieķu valodā. Protams, tas ir ilgs laiks — vesela nedēļa, un es varētu braukt uz mājām, bet jāapdomā gan, vai par šādu prieku var maksāt 6 rubļus.”

19. februārī svinēja Aleksandra II 25 gadu kronēšanas jubileju. Uz šo svētku sākumu Rīgā ieradās tēvs, no rīta Jānis pastaigājās pa pilsētu ar viņu, bet vakarā — kopā ar citiem ģimnāzistiem. Centrā, Aleksandra iclā, dārdēja kara orķestris. Logos un vitrīnās, kas bija spoži apgaismotas, starp puķēm un zaļumiem varēja redzēt ķeizara un ķeizarienes bistes. Citos logos uz drānas gabaliem vīdēja burti “A” un “M” ar kroņiem un citiem greznojumiem, šur un tur mirdzēja uzraksti “Dievs, sargā ķeizaru!” vai “Ķeizara laime lai zied un vinnē, viņu mīl pasaule, mīl arī “Vīne!”” (“Vīne” — viesnīca).

Jānis ar aizrautību vēstulē apraksta Aleksandra icelas ilumināciju, zemē noliktos un uz puļķiem uzstādītos trauciņus ar taukiem un aizdeg-tām daktīm. Vēstule bija adresēta Līzei un beidzās tā: “..mēs tulkojam un mācāmies no galvas Homēra “Odiseju”, arī no Cicerona mēs mācā-mies no galvas.”

Tomēr daudzslāņains ir katrs laiks, ja to skata atsevišķi, kā tajā viss sajaukts, cik griezīgi nesavienojamas lietas sagadās blakus! Vienā un tajā pašā atmiņā, vienā un tajā pašā mirklī uzliesmo arī rindas:

“Dziedi man, dieve, par Pēleja dēla Ahileja dusmām” un “Viņu mīl pasaule, mīl arī “Vīne!””

Ne bez ironijas ģimnāzists noraugās uz ķeizara un ķeizarienes bis-tēm apgaismotajās vitrīnās... Un nebūt ne tik tālu no Rīgas un no šīm vitrīnām ielūkojas savā netālajā nākotnē tas, kuram par godu nosaukta Rīgas galvenā icla. Ķeizars atbrīvotājs... Vēl nesen viņa dzimtajā zemē šis vārdu savienojums, ja arī tika minēts un to atcerējās, tad katrā ziņā pēdi-ņās. Bet viņš taču bija atbrīvotājs, tieši tā viņu uztvēra laikabiedri. Ne bez šaubīšanās viņš bija izšķīries par milzīgajām un, nav vārdam vietas, novēlotajām visas dzīves pārmaiņām, pārvarējis pretestību, neuzticē-šanos, naidu, kas vienmēr uzliesmo tādu lūzumu gadus un tiek vērsts pret notikumu galveno personu.

Varbūt tas ir naivi, taču... uz krāšņās iluminācijas fona es it kā redzu divus tumšus, neapgaismotus logus, un atsevišķi, katrs pie sava divkāršā logu stikla, klusēdami stāv valdnieks Aleksandrs Nikolajevičs un impera-tore Marija Aleksandrovna. Nē, ko es. Marija Aleksandrovna droši vien nevar piecelties no gultas. Ķeizarienes dienas ir skaitītas. Vai nu nesenais — 5. februāra — sprādziens, ko bija sarīkojuši visuresošie revolucionāri tieši šeit Ziemas pilī, vai vīra neuzticība, viņa jau neslēptais sakars ar kņazienu Dolgorukovu, — kurš no sarūgtinājumiem vairāk saindē, bendē bijušo Hesenes–Darmštates princesi? Nāve, barga arī pret valdniekiem, noslē-pusies līdzās, tur tā ir... Bet vai sasteigtās, morganātiskās imperatora kāzas ar J. Dolgorukovu pēc imperatores nāves neizskatās kā drudzains pirms-nāves solis? Gads, tikai gads dzīves ir priekšā viņa majestātei jubilāram.

1881. gada 1. martā savā galvaspilsētā imperators ies bojā “no sprāgstoša lādiņa, kas tika mests uz viņu”.

Bet neilgi pirms tam aizies no dzīves F. Dostojevskis. Ar kādām gaišredzīgām šausmām viņš bija vērojies, cik azartiski teroristi cenšas nomedīt caru, kura galvenā vaina, grozi kā gribi, bija dzimtbūšanas atcelšana! Cik nekļūdīgi viņš bija saskatījis šajā tvarstīšanā tēva slepkavības kārdinājumu, kas slēpās aiz brīvības un taisnības lozungiem! Cik daudz kas uz visiem laikiem tika satriekts pišļos, saplēsts lupatu lēveros ar to “sprāgstošo lādiņu”, un, ja kāds no tiem, kas ar maniakālu kaislību atkal un atkal no jauna ķērās pie domas par šo slepkavību, kamēr noveda to līdz galam, varētu kļūt redzīgs un ieraudzītu tos vīriču un sievieču miljonus, tos desmitus miljonu upuru nākotnē, vai viņš tomēr neapstātos? Varbūt arī neapstātos.

Kā daudzi, kā vairākums no mums, zēns dzīvoja vairākos laikos, vairākās pasaules valstīs uzreiz. Ainas, ko bija radījuši Homērs un Sofokls, Žans Pols un Šekspīrs, ar kārtējo stundu ienāca viņa ikdienas dzīvē nebūt ne mazāk skaidri kā dzīvokļa kalpones purpināšana, sadursmes ar klasesbiedriem, atgadījumi uz ielas. Realitāte, fantāzija — paša un citu, izgaismoja un aizēnoja viena otru.

Šajā ziņā viņa dzīve kardināli atšķīrās no viņa tēva dzīves, kas galvenokārt noritēja tagadnē: šeit un šobrīd. Neatskaidīts ne ar kādām abstrakcijām, jautrs un parupjš, tēva zemes spēks meklēja tūlītēju pielietojumu. Viņa prāts salīdzināja, skaitīja, centās uzminēt sāncensa, partnera, pārdevēja, strādnieka tuvāko soli; apsvēra, uz ko spējīgs sarunbiedrs, kādus pārsteigumus var atnest laika apstākļi.

Mātei bez tādas pašas dzīves, šeit un tagad, bija vēl dziesmas. Bet dziesmas pazina tikai mūžīgo tagadni, pastāvīgo: kā saule un mēness, kā skumjas, kā smilšainā kapu kopa, kā bērna šūpulis.

Retumis arī zemnieku ikdienā ielauzās mākslas iespaidi no malas. Svešam, turklāt pilsētas cilvēkam, tie varētu likties nabadzīgi, ja ne nožēlojami. Bet es domāju: varbūt lauku publikas brīnišķīgais jutīgums tik daudzas reizes palielināja redzētā un dzirdētā nozīmi, cik reizes notikums pats par sevi bija vienkāršāks par kaut kādu Rīgas vai Pēterburgas pirmizrādi?

Pirmoreiz dzīvē teātra izrādi Jānis redzēja deviņu desmit gadu vecumā, — vēlāk viņam pat likās, ka vēl agrāk. Tā bija amatieru izrāde. Komēdiju “Iciņš Mozes” bija sacerējis Ādolfs Alunāns, toreizējais Rīgas Latviešu biedrības teātra vadītājs. Rainis atcerējās varoņa vārdu mazliet citādi:

*Ak tu labais Iciņš Mozus,
Kā es tevi iemīlēju! —*

tas no Raiņa dzejoļiem par bērnību.

Cilvēka vajadzība pēc izrādēm, pēc spēlēšanas — savas un cita, ir iedzimta. Spēles skatīšanās un piedalīšanās tajā, izrāde, reizēm mājas apstākļos, kuru neviens neuzskata par teātri, — ir normālas pastāvēšanas noteikums. Dzīve bez spēles, bez itin visa atdarināšanas, bez teātra, noplicinās, piepildās ar neīstu, uzpūstu svarīgumu. No mazām dienām Jānis, protams, redzēja ne mazums joku dzišanas un ikdienējas spēlēšanas. Vienkārša māksla bija viņam visapkārt. Māte dziedāja, Līze dziedāja, čigānu vai ebreju vijolīte raudāja tieši no garāmbraucošā pajūga; ķekarnieki otrādi izvērstos kažokos Mārtiņos iezagās mājā un sacēla jecgu, spiedza un trokšņoja; krāsotājs apgleznoja skapi — arī tas bija teātris. Teātris bija tēva saruna ar neattapīgu kaimiņu; teātris — sīva, jautra kaulēšanās Dinaburgas tirgū.

Un tomēr attēlošana novilka redzamu robežu starp “tikai dzīvi” un tām zināmajām blēņām, kas norisinās tavu acu priekšā brīnišķīgā, no visa apkārtējā izdalītā telpā. Tur laiks tecēja citādi. Tur cilvēki vienlaik bija gan paši, gan arī kaut kas cits, tur viņi muļķojās un meloja tik saistoši, tik saskanīgi un jocīgi, ka skatītāji smējās, vēderus turēdami. Pārvērtās arī viņi, skatītāji. Tika izrauti no ikdienības un pilnībā — ar visiem zābakiem un tupelēm, — nokļuva anekdotē, kāda cita kaislību, svešu ērmību un neprāta pašā vidū. Notricpušies ar sodrējiem un biešu sulu, parūkās, ar pielīmētām bārdām un deguniem, starp priekšmetiem, kas arī bija zaudējuši savu iepriekšējo raksturu: pat sols, nokļuvis uz skatuves, piedalījās spēlē, it kā savā veidā kļūstot par aktieri, — pazīstami cilvēki pārsteidza, un vienādi tevi skāra gan viņu pavisam jaunās īpašības, gan pazīstamās, allažīgās, kas šeit parādījās citā gaismā.

“Pirmais teātris (Iciks Mozus) Steinbergā”. Citā vietā vēl viens ieraksts: “Teātris viesnīcā”.

Tā droši vien bija lauku ceļmalas viesnīca. Skatītāji un aktieri pazina cits citu. Aizkaru vietā bija kopā sadiegti palagi.

*Ak tu mīļais, vecais Ādolfš,
Kā es tevi iemīlēju! —*

pēc gadu desmitiem Rainis uzrakstīs. “Vecajam” Ādolfam Alunānam tajā laikā, kuru atceras dzejnieks, bija kādi divdesmit septiņi gadi. Kad tas vēl būs, pēc daudziem gadiem, kad viņu nosauks par “latviešu teātra tēvu”!

Jānim paveicās, ka pirmie teātra iespaidi viņam saistījās ar latviešu lugu, ar latviešu valodu. Nākamā tikšanās ar teātri notika Dinaburgā — tā bija komēdija, ko spēlēja krievu aktieri krieviski. Rīgā viņš jau bija apmeklējis Vācu teātra izrādes.

Tagad Jānis redzēja un klausījās Sofokla traģēdiju “Ķēniņš Edips” tajā valodā, kurā tā bija sacerēta apmēram četrsimt gadus pirms Kristus

dzimšanas. Laimīgs ir tas, kam izdevies tieši tā, no pirmajiem soļiem izbaudīt īstumu, neatšķaidītu un nesadulļotu, kas vēlāk veidos viņa eksistences jēgu. Varbūt tieši te arī noskaidrojas šī jēga, sasienas tas mezgliņš, no kura vēlāk uz leju izlauzīsies sakņu spurgaliņas, uz augšu — asnu kušķītis.

Viņš raksta par redzēto izrādi sīki un ar zināmu svinīgumu.

“Svētdien, 24. februārī 1880. Rīgas Aleksandra ģimnāzijas zālē tika spēlēts grieķu teātris. Uzveda “Edipu”. Aktieri bija ģimnāzijas skolnieki, viņu starpā firsts Druckis-Ļubeckis kā Jokaste. Skatuve bija iekārtota pēc grieķu parauga un izgreznota ar kolonnām, priekšsargs tika pacelts no apakšas uz augšu, un tieši skatuves priekšā stāvēja ziediem appušķots altāris, kur sēdēja arī suflieris. Lugu uzveda grieķu valodā, tur bija arī koris, kas sastāvēja no priesteriem. Pašu Edipu tēloja liela auguma sekundāneris, pārējās runājošās personas bez izņēmuma bija no prīmas; viņš bija tērpts garā baltā talārā, virs kura bija liels brūns lakats ar zaļu malu, lakatu viņš bija apliecis ap krūtīm un ķermeni, un tas viņam nokarājās pāri pleciem uz muguras, galvā viņam bija zelta kronis, kājās dzeltenas krāsas sandales, piestiprinātas ar tādām pašām siksnām un labi paaugstas, lai viņš varētu izskatīties jo lielāks, rokā viņš nesa šķēpu ar zelta smaili. Jokastei bija zili zīda svārki, tiem virsū balti ar zeltu izšūti svārki, kas apakšmalā nobeidzās ar vairākām platām mežģīnēm un stērbelēm, tā ka varēja redzēt zilos. Mati bija sasieti grieķu mezglā un izrotāti ar diadēmu, vēlāk viņa bija apsējusi ap galvu lielu zila zīda lakatu. Tad vēl bija priesteris jeb arī kaut kas cits, ļoti grezni ģērbies, ar zeltu cauraustā apakštērpā, kam pāri bija sarkani svārki, apjozti ar platu sudraba jostu, bez tam vēl viņam bija plats, ar sudrabu caurausts mētelis — tikai tā apmests. Vēl bija kāda persona, kuras nozīmi es tomēr nezinu, tāpat grezni ģērbusies. Tai arī bija brūni apakšsvārki, kam bija apmests pāri sarkans virstērps, un vainagota galva. Tad daudz priesteru, visi ģērbusies garos dažādu krāsu svārkos un arī ar piedurknēm, kuru nebija pārējām personām, bet visiem, arī iepriekš aprakstītajam grezni ģērbtajam priesterim, bija pelēki vilnas drānas apmetņi un vainagi galvās. Aiz ķēniņa stāvēja divi miesassargi parastajā grieķu kara apģērbā, tur bija arī daudzas klusējošas personas, kā kalpi, heroldi, sūtņi un citi, bet visi ļoti labi ģērbusies. Arī Tirezis parādījās ar savu zēnu vienkāršos apģērbos, ar garu gana spieķi un ar baltu, nokarājušos bārdu. Tad parādījās arī vēl kāds sūtņis un gans, abi gluži parasti apģērbti, ar apakštērpju mazliet pāri ceļiem un virsū apmetni: ganam bija vēl filca cepure, kā man likās, kura augšpusē bija savīta. Visas personas spēlēja ļoti labi, sevišķi labi Jokaste, Edips un priesteri, no kuriem runāja tikai pirmais priesteris, bet visi dziedāja korī klavieru un ērģeļu pavadībā. Teātri bija sarīkojis skolas trūcīgajiem skolniekiem šis ģimnāzijas grieķu valodas skolotājs.”

Šis skolotājs, Frīzendorfa kungs, ļoti bēdājās, ka izruna aktieriem nelāga. Labi vēl, ka skatītāji zināja traģēdijas sižetu, zināja, ko runā Edips, Tirezijš, Kreonts, Jokaste.

Iokaste Nē, dievi, ja tev dārga tava dzīvība,
Tad nejautā vairs tālāk! Pietiek moku man!

Oidips Tu nebēdā — tavs cildums nezudīs, ja es
No trešas mātes būšu dzimis trīskāršs vergs.

Iokaste Un tomēr klausī man, es lūdzu — nemeklē!

Oidips Es nevaru tev klausīt, kamēr viss nav skaidrs.

Iokaste Tev vēlīga, tev iesaku vislabāko.

Oidips Ak vai, šis labākais jau moka mani sen!

Iokaste Kaut to, kas esi, nezinātu tu nekad!*

Taču, negribēdams ieklausīties brīdinājumos, kas kļūst arvien draudošāki un tiešāki, gandrīz jau nojauzdams to, ko drīzumā dzirdēs, ķēniņš Edips pats uzkraj sev briesmīgas, iznīcinošas patiesības smagumu.

Ja no skatuves runātu pieauguši, profesionāli aktieri, diez vai iespaids būtu bijis lielāks. Tādi paši pusaudži, gadu vai divus vecāki par Jāni, tur, uz apburtā skatuves apļa, tērpušies greznos un spilgtos tērpos, runāja dzeju, kas nākusi tieši no senās Hellādas. Man nedod miera divi tūkstoši trīssimt trīsdesmit gadu, kas tika pārvarēti tajā dienā un stundā, ne uz ilgu laiku, tomēr pārvarēti. Nevar izcelt notikušā galveno varoni: vai tas bija ķēniņš Edips? Vai Sofokls? Vai septiņpadsmit gadu vecais kņazs Druckis-Ļubeckis, kas spēlēja Jokasti? Vai Frīzendorfa kungs, sengrieķu valodas skolotājs? Vai tomēr četrpadsmit gadus vecais ģimnāzists, kas redzēja un atcerējās katru sīkumu, līdz pat sandaļu siksnām?

“Kaut to, kas esi, nezinātu tu nekad!” Nabaga, nabaga Jokaste! It kā tas būtu iespējams; it kā būtu kādam izdevies atvairīties no šā jautājuma, no nepieciešamības katram cilvēkam un tautai zināt, “kas tu esi”. Un spēt atbildēt uz to, **par to**.

Kur taisnība? Vai zēns Jānis Plickšāns spēj atbildēt par to, ka pirms sešsimt, septiņsimt gadiem svešinieku iebrukums pārlauza uz pusēm viņa zemes un viņa sentēvu likteni? Spēj vai nespēj, bet jāatbild. Šīs zemes senso iedzīvotāju valoda un paražas arī tagad ir atstātas novārtā, reālais spēks un vara pieder tiem pašiem bruņiniekiem, kas veiksmīgi iznesuši savus ziemeļvācu gēnus cauri vairākiem grūtiem gadsimtiem; svešos vārdos uz kartēm nosauktas dzimtās upes un pakalni, ezeri un pilsētas. Svešā valodā — vācu — viņš raksta vēstules uz mājām.

* “Valdnieks Oidips”, H. Novacka tulkojums. “Sengrieķu traģēdijas”, Liesma, 1975 (grieķu īpašvārdu rakstība šajā tulkojumā atšķiras no tās, kuru lietojis Rainis.)

Un te, brīnumainā kārtā laikus, icjaucas vecākā māsa Līze.

“Turpmāk Tev jāraksta mammai krietna vēstule latviski, viņa jau ilgi uz tādu gaida, un tad Tev būtu ļoti noderīgi vingrināties rakstīt latviski, citādi Tu mūsu nabaga valodu vēl aizmirsīsi, jo pat Rīgā pret viņu izturas ļoti nevērīgi.”

Atkārtoti atgādināt nevajadzēja. Latviešu valoda arvien biežāk parādās ģimnāzista vēstulēs, kamēr pilnīgi izspicē vācu frāzes. Vācu valoda, protams, paliek mācību un ikdienējas sazināšanās līdzeklis, bet mājai, radniecībai un draudzībai, neatļautiem sapņiem un ilgām tagad viņam nepieciešama latviešu valoda. Šī izvēle, slepena un galīga, nošķīra viņu no daudziem skolotājiem un līdzaudžiem, bet arī noteica jaunu saišu un draudzības iespējas nākotnē.

Tikai mazajai Dorai viņš tāpat kā agrāk raksta vāciski: tas tāpēc, ka arī viņa mācās Zemgales Grīvā — tajā pašā vācu *Landesschule*, tikai meitenēm domātā atsevišķā, mazākā ēkā. “Vai Tevi neizsmej, kad Tu runā slikti vāciski?” Jānis jautā māšleci. Un uzreiz steidzas paslavēt māsu: “..es nemaz nedomāju, ka Tev jau tik labs rokraksts un ka Tu jau saproti tik daudz vāciski.” Un nākamajā vēstulē: “Tagad jau Tavš rokraksts daudz labāks par manējo un daudz tūkstošreiz pareizāks.”

Mājās viņš tika audzināts ar zināmu bardzību: tāda bija māsas Līzes maniere; “siekalainu mīlināšanos” necieta arī tēvs. Bet Jānis ir dāsns ar uzslavām, laipns un maigs; viņš domā, ka bērni jāaudzina vislabāk ar mīlestību. “Mīļā, mazā māsiņa!” Jānis raksta Dorai 1880. gada 6. aprīlī. “Daugavā tagad iet tik lieli kuģi, kādus es un Tu nemaz vēl neesam redzējuši, bet šie lielie kuģi ir tikai tvaikoņi un nav tik lieli kā burenieki, kuri nāks tikai vēlāk. Lai gan Rīgā ir arī tik daudz skaistu lietu, tomēr šeit ir arī kaut kas ļoti slikts: proti, ūdens, kas mums jādzer, ir tik netīrs, tik brūns kā tēja, tā ka to nemaz nevar dzert. Vai pie jums ūdens ir tīrs? Es gan visai neticu, jo pie jums taču tagad iet ledus.”

Nedaudz vēlāk Rīgā parādījās burinieki — slīdēja gar krastu, no augšas noraudzīdamies uz melnajiem un zemajiem tvaikoņiem; tie atbildot zobgalīgi svilpa; komandas viena otrai kaut ko ar žestiem rādīja un klicēja, nerūpēdamās par to, lai tiktu sadzirdētas; likās, uz upes un arī krastā karsta darba laikā vispār neviens neko nedzird, bet viss trokšņaini un nekārtīgi kustas, gandrīz saduroties un pēdējā brīdī izšķiroties; kuģi pagāja viens otram garām cieši līdzās, brīnumainā kārtā nesaskaroties ar sāniem; maiši un mučeles uzlidoja un nolaidās pa trapiem uz muskuļotiem plecieniem; joki, lamāšanās septiņpadsmit valodās, smiekli, vinču kaukoņa, mašīnu dunēšana, slapjas buras plīkšķēšana — un milzum daudz citu trokšņu; svešu smaržu jūklis, kas vēlāk izplūda pa pilsētu mazās, arvien vājākās devās... Pusotra tūkstoša kuģu no daudzām valstīm uzņēma

Rīgas osta — kur viņi visi? Kur palikuši no piecmastu tirdzniecības kuģa augstās rājas nobirušie matroži un jungas? Kur vēji no visām četrām debespusēm, kuru sīkie atomi iestrēguši buru audeklā un pielipuši tam cieši jo cieši, tā ka Rīgā kontrabandas ceļā iekļuva gaiss gan no arktiskajiem, gan no ekvatoriālajiem platuma grādiem?... Kur palikuši jūrnieki, kuri prata vārdus un izteicienus, kas vajadzīgi darbā, mīlestībā un kauņos angļu un holandiešu, vācu un krievu, farsi, ķīniešu un poļu valodā, un kuri tikai dziļā reibumā pārgāja uz dzimto mātes valodu (bet neklausīja lūpas, mēle bija aizmirsusi, kur atdurties; galva gluži kā puķe vai auglis noslīga uz galdiņa, kas oda pēc ruma un šņabja)? Kur “koloniālās preces”, kur pašas kolonijas, no kurienes tās tika vestas? Kur palikusi tā pasaule, uz kuru raudzījās, izstarodams savu acu zilumu, Jānis Plickšāns? Atsevišķas celtnes, priekšmeti, kas taisnā ceļā atnākuši no tās pasaules, tāpat kā senāk atrodas Rīgā: iekļāvušies tagadējās dimensijās. Varbūt ļaudis un laikmeti sastiprināti tieši ar šiem pakalniem, ūdeņiem, celtnēm, melodijām, vārdiem, kas pārnāk no viena gadsimta otrā, tāpat kā desmitiem atsevišķu plākšņu var būt sastiprinātas ar kopīgu stieni? Izņem stieni, un viss sabirs.

OTRĀ NODAĻA

MAZĀIS JĒKABS

Berķenclē atvests pianīns! Tas nopirkts Dorai, un viņa uzreiz sāka mācīties spēlēt. Kad brālis atbrauca no Rīgas, Pumpiņa (tā mājinieki mīļi iesaukuši Doru) jau ar lepnumu rādīja, kādus panākumus guvusi. Jānim arī sagribējās pamācīties no Doras, kura bija bezgala lepna par šo savu jauno lomu. Pēc Līzes vārdiem, ko viņa min kādā vēstulē, “skolnieks drīz pārspēja skolotāju”. (Nākamziem Dorai sameklēs īsto, nopietnu skolotāju. Godīgi atstrādājot savus trīs sudraba rubļus, tas mēnesi pēc mēneša vilks uz augšu savu skolnieci, tā ka Jānim drīzumā nepaliks nekādu cerību panākt māsu.)

Līze tajā pašā vasarā aizbrauca ārstēties uz Ārensburgas kūrortu, kas atradās Ezeles salā. Tagad nevis viņa Jānim, bet Jānis viņai ziņoja par mājas jaunumiem Berķenclē.

Līze mocījās ar reimatismu. Sāpes locītavās reizēm kļuva neciešamas. Jo sāpīgāka nolādētā kaite bija tādēļ, ka dzīvi viņa tikpat kā nebija redzējusi... Līze bija gudra, glīta, izglītota; vecā Plickšāna bagātība tāpat nevienam nebija noslēpums. Vai daudz visā guberņā atrastos tādu līgavu? Un viņai taču bija, bija pielūdžēji, viņas roku centās iegūt ne viens vien. Bet tēvs tā arī nedeļa savu pickrišanu tajā laikā, kad sava, atsevišķa laime Līzei vēl bija iespējama. Tagad nepiepildītie senie sapņi bija pārvērtušies, kā liekas, tajās pašās sāpēs, kas plosīja viņas sirdi un rokas ar katru gadu nežēlīgāk. Jā, tieši tā: rokas un sirdi. *Reimatisms* — tāds bija paša veiksmīgākā līgavaiņa vārds, kas bija pārspējis visus sāncensus. Tas galu galā arī kļuš par uzvarētāju, tikai plīvura vietā līgavu segs liķauts.

Rudens atnāca ar pārmaiņām.

Rīgā tēvs aizveda Jāni nevis uz iepriekšējo dzīvokli, bet uz citu vietu. Jānis un viņa draugs Leons Daraškevičs iekārtojās uz dzīvi pilnā pansijā Bernharda Dīriķa, pazīstama latviešu izdevēja, pašu populārāko avižu “Baltijas Vēstnesis” un “Rīgas Lapa” īpašnica, ģimenē.

Rīgas kamerālajā palātā Dīriķis bija izkalpojis īpašu uzdevumu ierēdņa vietu, turklāt viņam tika piešķirts hofrāta tituls; viņš ar to sevišķi lepojās un pieprasīja, lai mājinieki viņu citādi nesauktu kā par *hofrāta kungu*. Taču šī un citas mazas vājības likās pilnīgi piedodamas līdzās visiem zināmajiem šā cilvēka nopelniem: Bernhards Dīriķis bija viens no Rīgas Latviešu biedrības dibinātājiem.

Pār latviešiem kā diezgan bieži ledusblāķis gūlās sveša kārtība un iestādes, sveša ģeogrāfija, sveša vēsture. Sveša vara; šis ledusblāķis, kas pār-kārās pāri katram atsevišķi un visiem kopā, aizsprostoja jebkuru izeju, traucēja skābekļa ieplūšanu, traucēja elpot. Un, kad pavērās pirmās spraugas — cik alkaini pie tām pieplaka smokošās mutes! Starp tiem, kas pickļuva pie pirmajiem ārpusē gaisa malkiem, pie zināšanām, bija Bernhards Dīriķis.

Divdesmit viena gada vecumā, 1852. gadā, viņš atvadījās no Galvenā pedagoģiskā institūta Sanktpēterburgā (starp citu, pēc gada tas pats institūts uzņēma studentu skaitā Nikolaju Aleksandroviču Dobroļubovu). Pēc tam Dīriķis mācīja krievu valodu tajā pašā Ārensburgā Ezeles salā, kur daudz vēlāk savu reimatismu ārstēja Līze Plickšāne.

Gadsimtu gaitā iekarotāji un viņu pēcteči bija piesavinājušies pašus talantīgākos un veiksmīgākos latviešus, nosmēluši no tautas krējumu, pārvēršot tos, kas bija izsīti uz augšu, par “savējiem” un atsvešinot no mātes valodas, no dzimtās vides. Bernhards Dīriķis bija viens no pirmajiem latviešiem, kas, ieguvuši tiem laikiem pamatīgu izglītību, palika par latvieti. Tagad tas liekas pats par sevi saprotams, bet toreiz tas bija vesels apvērsums! Un ne tik ātri, tikai astoņdesmitajos gados, bijušie zemnieki, kā daudzi strautiņi satēcējuši Rīgā, pa īstam izbaudīja, kas tas ir: būt un palikt pašam, nekaunēties no saviem senčiem un viņu “vienkāršības”, meklēt dzimtajā valodā un no senčiem mantotajā raksturā novēlējumus, kuru tur nevarēja nebūt! Latviešu biedrība divdesmit gadu laikā bija kļuvusi par mājām latviešiem, kas ieplūda Rīgā. Bet Dīriķis bija tās pirmais priekšnieks.

Dīriķim piederošajā tipogrāfijā tika iespiestas latviešu grāmatas un brošūras, Dīriķa veikalā tas viss arī tika pārdots. Jānim pat nevajadzēja pirkt šīs grāmatas: vajadzēja tikai pastiept roku, tās visas atradās aizstiklotā skapī, kas nētika slēgts.

Septembrī Jānis, kas nesen bija peticīgi nosvinējis savu piecpadsmito dzimšanas dienu, vēstulē Līzei stāsta, ka nolēmis iestāties kaut kādā biedrībā. “..te Rīgā, tāpat kā Jelgavā, ir latviešu skolēni no augstākām klasēm sabiedrojušies dēļ savas valodas mācīšanās. Šās biedrības uzmudinātāji un patroni ir kādi no tā sauktiem patriotiem, kā vecais Dīriķis, Vēbers u. c.

Jelgavā šai biedrībai ir kādi 20, Rīgā tagad visu biedru ir tikai 15; savu mērķi biedrība grib panākt caur labu un derīgu grāmatu lasīšanu un caur rakstu darbu izstrādāšanu. Izstrādātos rakstu darbus visa sapulce pārspriež un, ja ko neriktīgu atron, tad to pārlabo. Katram biedram par mēnesi jāmaksā 15 kap., un ieņemto naudu izlietā priekš grāmatām; savas sapulces biedrība tura Tīdemaņa mājā un arī pie Baņkina, viena no mūsu biedriem. Tā nu ir tā biedrība, kurā es iestājos; ja jūs man neatvēlētu to darīt, tad es varu katru brīdi izstāties, bet es ceru, ka jūs tik labi būsiet, man to atvēlēt. Kā biedram arī man rakstu darbs uzdots, bet vēl es pavisam nezinu, ko rakstīt, mans miļais sekreterīts, kas man jau daudz lietās palīdzējis, būs gan ar šorciz tik žēlīgs un mīlīgs man, nabadziņam, labu padomu dot: vai nerakstīt man par latviešu mitoloģiju, bet es maz no viņas ko zinu, kad Tu man no tā ko pastāstītu...”

Vai tu smeji par mani, jautā “miļais sekreterīts”, Līze. Viņa neko nezinot par latviešu mitoloģiju; uzzini un raksti pats. Biedrība — laba lieta, un neviens neko aizliegt negrasās.

Šis rudens sākās ļoti labi. Galvenais, pārceļšanās bijusi veiksmīga. “Ar mūsu pansiju mēs abi esam pavisam apmierināti. Man sevišķi patīk vecā māmulīņa, mājasmāte, tāpēc ka viņa apietas un runā ar mums tik draudzīgi, ne vien sauc mūs par saviem dēliem, bet arī kā pret tādiem izturās, un vispār neuzvedas kā cienmāte — apmēram kā lepnā Koprovska. Bet tāpēc viņai arī patīk, ka viņas sirsnībai atbild, un tāpēc laikam viņa mani labāk ieredz nekā Leonu, kas nevar tik viegli pie viņas pierast. Es turpretī tagad cenšos, cik vien iespējams, izdarīt viņai pa prātam, un, ievērojais, ka viņai ļoti patīk, ka viņai skūpstā roku, tad es arī viņai bučoju roku, cik vien bieži spēju to izdarīt.”

“Veco saimnieci”, izdevēja sievasmāti, sauca frau fon Falken. Viņa bija cēlusies no senas muižnieku dzimtas un mīlēja savam uzvārdam piederošo daļiņu “fon” ne mazāk kā pats Dīriķa kungs savu hofrāta nosaukumu.

Tad nāca nepatikšanas.

Vācu ģimnāzijā pirmais semestris sākās pēc Ziemassvētkiem, otrs — rudenī. Pēc semestra rezultātiem tika sadalītas vietas klasē. Kas mācījās labāk, tas sēdās tuvāk skolotājam. Nesekmīgie stutēja gala sienu.

Šajā reizē rudenī uz “terciju” atnāca daudz jaunu skolēnu, tā ka klasē tagad bija 52 audzēkņi. No jauna pienākušos sasēdināja atbilstoši iestāju eksāmenu rezultātiem, un visa iepriekšējā “hierarhija” tika sagrauta. Jānis tāpat kā viņa draugs Leons Daraškevičs agrāk atradās ja ne priekšgalā, tad tomēr tuvāk saraksta sākumam. Taču tagad... “Es itin mierīgi skatījos kvartāla beigām pretim, bet te nu man, tīri necerot, izgāja diezgan slikti: es nedomāju niviena sēdekļa krist, bet, kad kritu, tad kritu arī uz reizi divi-

padsmīt sēdekļus... Visu nelaimi, kā man un Leonam (kas tīri nelaimīgs un sašutis, jo viņš 16 krēslus krita) liekas, sasodītie jaunieštājušies (tā Leons tos sauc) ir padarījuši, jo caur viņu vainu ar tādi ir pacēlušies, kas ļoti slinki un kuriem īsti vajadzētu pašā kaktiņā sēdēt. Es pats, kas zin, vai caur savu vainu kritis, jo mācīties es tāpat labi mācījos kā viņu pusgadu un vēl labāk, kā numuri apliecina. Ko lai es tur būtu darījis?”

Tas viss nebūtu bijis tik briesmīgi, ja tiktu aizskarta tikai ģimnāzista patmīlība. Pat netaisnību viņš droši vien pārdzīvotu, ja tā būtu netīša. Taču te prickšā pavīdēja jaunas briesmas... “Visusliktākais ir, ka varbūt mani pavisam uz Ziemassvētkiem nepārcels, par to ka tik tāļu sēd — man 28. placis. — Tad nu gan būtu nelaime, jo otru gadu sēdēt būtu ļoti, ļoti slikti, vajadzētu guberņas ģimnāzijā eksāmeni uz sekundu taisīt vai no šās skolas izstāties un uz Jāņiem atkal eksāmeni uz sekundu taisīt. Īsti es ar pats nezinu, kas tur darāms.”

Berķenelē viņam, kā liekas, nenoticēja. Nepārcels? Kāpēc? Līze icimnējās par viņa aizdomīgumu. Jānis apvainojās. “Jūs tikpat, kā es redzu, man neticiet un mani izsmejiet, ka es tik bailīgs, bet jūs gan brīnīsaties, kad Ziemassvētkos dzirdēsiet, ka mūsu mīļais dēliņš nau citā klasē pārceļts... To es jums ar pats varu teikt, ka man tagad ne visulabākie laiki, kad tāds sods prickš durvīm stāv un viņu nekādā vīzē nevar novērst.”

Berķeneles mājas bēniņos, tajos pašos, kur Jānis kādreiz bija aizrāvis ar veco vācu grāmatu lasīšanu, pēc vairāk nekā gadsimta es atradu pie jumta lodziņa ar kaut ko asu ieskrāpētu uzrakstu: “Bēdīgs stāvoklis”. Bēdīgs, izmisīgs stāvoklis... Nevaru apgalvot, ka tas izdarīts ar Jāņa Plickšāna roku. Bet, ja tas tā, tad, pēc maniem aprēķiniem, viņš to būtu varējis izdarīt tikai tajā laikā, tuvākajā ciemošanās reizē mājās — iztukšots, bezpalīdzīgs — kā vabole, kas apgāzta uz muguras.

Lai ģimnāzista bēdas mums neliktos sīkas, jālūko nostāties viņa vietā (tādēļ pametot savējo). Tālumā no tuviniekiem, svešā pilsētā — kas viņš ir? Kam vajadzīgs, uz ko spējīgs? Tas viss tika noskaidrots saskarsmē un sacensībā ar līdzaudžiem, un nav nekāds brīnums, ka pats svarīgākais jautājums pasaulē viņam kļuvis: vai viņu pārceļ uz “sekundu” vai nepārcels?

Kopš mazotnes viņā dzīvoja priccīga ticība sev, uzticēšanās pasaulei. Pirmā plaīsa attiecas uz seno notikumu ar izsisto logu, taču tagadējais tricciens nebija vieglāks. Tāpat kā toreiz viņš nejutās vainīgs. Tikai vairs ne Līze, bet svešs, bezpersonisks spēks kā mākonis nāca viņam virsū.

Viņš bija atbildējis ne tikai par sevi. Viņš bija pirmais dzimtā, kas ar ģimenes palīdzību nokļuvis pavisam jaunā pasaulē. Pie kaut kā tāda, kas nebija sasniedzams ne tēviem, ne vectēviem: nevar taču neredzēt, ka

Sofokla “Ķēniņš Edips” sengrieķu valodā pat ļoti darbīgajam Krišjānim Pliekšānam ir ultraskaņa, kaut kas tāds, kas atrodas ārpus dzirdamības.

Un, protams, viņam vajadzēja katru dienu un katru stundu pierādīt visas savas dzimtas tiesības, tiesības un spējas saprast Sofoklu, Ovidiju, Šekspīru, Gēti, vispār savas tiesības iespraukties tādā veidā visas cilvēces kultūras pilntiesīgu mantinieku vidē un kopā ar viņiem kaut ko izprast, apjēgt, aptvert un nest tālāk. Ne jau ienaidnieki un apspiedēji — nē, pavisam humāni, līdzcietības pārņemti ciropieši rekomendētu visiem pliekšāniem, tagadējiem un nākamajiem, kaut ko vieglāku. Kaut ko tādu, kas būtu samērīgs ar viņu reālajām iespējām, kas tos nenostādītu kļūmīgā un tāpēc bīstamā stāvoklī.

Vajadzēja pierādīt. Ne jau viņš viens centās pierādīt, un tomēr viņu nebija daudz, — daži desmiti, kāds simts. Un paldies arī par to pašu: iepriekšējās paaudzēs tie bija vieninieki.

Un par maz bija parādīt, ka viņš var kaut ko sasniegt ne sliktāk par klasesbiedriem vāciešiem. “Ne sliktāk” — tam var būt arī gadījuma raksturs, tā var būt atdarināšana, pērtiķa talants. Viņam bija jāizceļas, citas izejas nebija. Ak jūs negribat ņemt mani nopietni? Būs jāņem.

Šo cīņas gaitu vēroja ļoti daudzas acis. Kurš gan var palikt vienaldzīgs pret savu bērnu panākumiem un neveiksmēm? Un — nedod Dievs — pret viņu sakāvi. Pliekšāni, un ne tikai viņi: visa apkaimē un tie, kas stāvēja augstāk uz sabiedrības kāpnēm, un tie, kas zemāk, — visi raudzījās uz jauno ģimnāzistu, visi gaidīja, kas no viņa iznāks un vai vispār kas iznāks.

Mājās, Zemgales Grīvā, viņš bija piespiedis nelabvēļus iekost mēli zobos. Vecais Pliekšāns varēja palūkoties uz kaimiņiem, uz citiem nomniekiem un pat apkārtnes muižniekiem kā uzvarētājs. 1878. gadā izstādē Grīvā viņš bija ieguvis sudraba medaļu par viņa stalli izaudzēto lielisko ķēvi. (Dārta, sieva, un vecākā meita arī toreiz bija piedalījušās izstādē — kā rokdarbnieces; arī viņas bija atvedušas uz mājām Berķenelē bronzas medaļu par pašautajām segām un adījumiem.) Taču to, ka vecā nomnieka mantinieks Jānis Krišjānis Pliekšāns ar pirmo numuru pabeidzis skolu Zemgales Grīvā, pārspējot līdzaudžus vāciešus, — tas bija svarīgāk par visām citām uzvarām; pat bērās ķēves nesalīdzināmā ķermeņa konstitūcija nobālēja pret to.

Un nu Rīgā — vēl nebija pagājis ne gads kopš iestāšanās dienas ģimnāzijā — tāda kļūme! Vai Berķenelē noticēja, ka zēns nav vainīgs neveiksmē? Varbūt arī noticēja. Taču viņi, tāpat kā pats Jānis, nebija gaidījuši sakāvi.

Pieņemsim, ka visiem pictika arī savu rūpju. Ģimnāzista panākumi Rīgā tomēr nebija tik izšķiroši, kā droši vien likās Jānim pašam. Viņam

šķita, ka pievilis visas cerības, ka visa Grīva zina par viņa kaunu un tikai par to vien tērgā... Pār tevi sabrūk jumts — pamēģini piecpadsmit gadu vecumā atbrīvoties no sajūtas, ka arī debesis sabrukušas. Jānis, kaut arī rakstīja uz mājām par savu “mazo nelaimi”, bet divu, trīs mēnešu laikā, kamēr tas viss tika izlemts, ne reizi vien nonāca līdz izmisumam.

Ja paraugās uz šiem notikumiem mierīgi, iznāk, ka Plickšāns jaunākais tomēr neko būtisku nav zaudējis. Nu, pavadīs “tercijā” gada vietā pusotra, toties liekajā semestrī viņam paliks brīvs laiks lasīšanai, personības veidošanas darbam vienatnē. Jaunajā klasē, jau iepriekš iepazītinis visu mācību vielu, viņš izvirzīsies līderos bez jebkādām pūlēm. Vai tā nav?

Ne nu gluži. Pazaudēta — turklāt uz visiem laikiem — bezrūpība, pārliecība par sevi; tas, ko franči sauc par *kurāžu*. Kopš tā laika vakarējais sārtvaidzis fantazētājs un nerātnis kļūst noslēgtāks, mazāk uzticas citiem. Vēl nesen viņš bija juties gandrīz vai kā visu milulis, — tagad viņš arī pats sevi nemīl un nezina, par ko varētu sevi mīlēt.

Te vēl viņu gaidīja nežēlīgs joks, ko bija izspēlējusi daba, likdama šajā vecumā ar uzmācīgu spēku alkt pēc tā, ko viņš neuzdriktējās pat izdomāt līdz galam. Atkārtošanās var likties uzbāzīga, bet, kamēr mēs necsam tikuši laukā no šā vecuma, izaugšanas drāma paliks sižeta virzošais spēks, vai mēs to gribam vai negribam.

Nicinādams sevi par nepareizajām, grēcīgajām vēlmēm un sapņiem, kas uzliesmoja viņā pret paša gribu, Jānis nevarēja nedomāt par Dievu. Viņš bija audzis kā ticīgs cilvēks. Taču tagad negribēja un nevarēja ticēt nedomādams. Atraut ticību no gribas un prāta viņš nebūtu ar mieru. Turklāt, tāpat kā māte zemniece, viņš redzēja ticībā pirmām kārtām līgumu ar augstāku spēku par labo un ļauno, par to, ko drīkst un ko nedrīkst. Pats vienkāršākais — desmit baušļu icvērošana — jau deva dzīvei pamatu, bet mīlestības un žēlsirdības sludināšana, kas caurstrāvo cvaņģēliju, solīja arī kaut ko vairāk.

Tagad Dievs bija pametis viņu. Pārbaudījumos, kas plosīja pusaudža dvēseli un miesu, lūgšana nepalīdzēja, un dalīties savās bēdās nevarēja ne ar vienu. Kur lai meklē atbildes uz to, kas viņu mocīja? Protams, Bībelē!

Un nu viņš pēta visu. Sākot ar pasaules, ar Ādama un Ievas radīšanu. Rītīn aprij Dieva iedvesmotās grāmatas lappuses ar kaut kādu alkatīgu niknumu, meklēdams tūlītējus saprātīgus norādījumus, solījumus, lēmumus, kas attiektos tieši uz viņu. Tad nē jau, pat ne tā — viņš gaida *atklājumu*, tūlītēju un neapstrīdamu, gaida patiesības gaismu. Bet ja tā nebūs... Saspringtu sirdi, kas savilkusies gluži kā dūrīte, viņš draud: skaties, Dievs! Nebūs atklājuma, tad vaino pats sevi: nebūs arī ticības. Es vairs sevi nemīlu — nemīlēšu arī Tevi, es vairs neticu sev — arī Tev neticēšu!

Ar kategorismu, kas tik parasts piecpadsmit gadu vecumā, viņš bija

iecēlis pats sevi par soģi — un nu tūlīt un tagad pieņems lēmumu, kas nav pārsūdzams. Vēl simt lappušu... vēl trīsdesmit... un viņš galīgi zinās, vai Dievs ir vai dieva nav (tad var arī ar mazo burtu!). Saskrēja kopā debesīs Dieva eņģeļi, pravieši un taisnie, apustuļi un svētie un drebēdami gaidīja viņa spriedumu...

“Zēns apm. 15 gadu vecumā ņemas lasīt Biblii, izlasa to cauri, pār-dzīvodams dziļu reliģisku pārvērtību un palikdams galīgs ateists,” raksta A. Birkerts. Vai piecpadsmitgadīgais soģis bija tiesīgs pieņemt tik grandiozu lēmumu? Ej nu sažini. Mums to neviens nejautās.

Viņš ir ļoti jūtīgs pret laika apstākļiem. “Še Rīgā, tāpat kā pie jums, sliktis un grozīgs laiks, te līst, te sniegs snieg, te atkal salst, un tad atkal laiks, tā laiks vicnumēr grozās; vienudien, tas bija, domāju, ceturtdien, bija pie vakara ļoti stipra migla, tā ka uz desmit soļiem nevarēja pazīt, vai cilvēks vai zirgs, vai kas cits.”

Viņš ir ļoti norūpējies par to, kā pret viņu izturas apkārtējie. Vienā klasē ar viņu mācās iepriekšējo gadu paziņa Alberts Titovskis. Jānim liekas, ka tas kļuvis uzpūtīgs. “Mans vecais draugs Titovska kungs mūs, nabadziņus, pa visu visam atstājis, tā ka no Miķeļiem līdz šai dienai nesam ne pušplēsta vārdiņa runājuši, ir labasdienas mans kungs vairs ne domāt nedod, kad es ar kādu reizi mēģināju roku dot vai paklonu taisīt. Nu jau ar par to nemaz nevar dusmoties, nedz brēkt, viņš tak jau cēls kungs, cēls, pieaudzis cilvēks, un nu arī sēd augstāk kā es, nabaga bērniņš.”

Titovski arī ziemā nepārcēla uz nākamo klasi. Tagad, jaunajā semestrī, vietas klasē tika sadalītas pa jaunam, Jānim bija piektais numurs, Titovskim — trešais. “Paldievs tam kungam, viņš ir mūsu vecu vecajam draugam un nesenējam ienaidniekam mīkstāku sirdi devis, tā ka viņš mūs, nabaga cilvēkus, vairs tik ļoti nenicina un pat līdz tam nolaižas, ka ar mums runāt, jeb, labāk, šur un tur mums vārdiņu sacīt netura zem savas godības un lielās cienības. Mūsu vājā spēkā tas nestāv viņam par šo būšanu tās lielu lielās žēlastības atmaksāt, bet gan viņam to atlīdzinās, jo katrs labs darbs nes labus augļus.”

“..mans vecu vecais, lielu lielais draugs Titovska kungs ļoti grozīgs (nē, nē, ļoti labs cilvēks, lielāks politiķis nekā pats Bišmarks). Klausaties, atdariet ausis un mutēs: pirmā dienā šis lielais vīrs, drusku saīdzis, skatās uz mums, nē, uz mani, bauri, kas iedrošinājies viņam tik tuvu *ap als kriegen**, bet tomēr viņš savaldās, sakož zobus un tad dod laipni roku un arī parunaj; visu nedēļu vēl sniedz roku; otru nedēļu jau vairs nerunā, bet roku vis vēl dod; trešo, nu, trešo vairs ir rokas nesniedz, tik tad vēl

* Ap kaklu krist (*sakropļotā vācu valodā*).

izstiepj pāris pirkstiņu, kad roku gluži klāt piegrūž; redzēs, kas būs ceturtnā nedēļā.”

Nav slikts teksts piecpadsmit gadu vecumā. Lai nu kā, bet ar humoru zēnam viss ir kārtībā.

Pulciņā (kuru viņš skaļi nosaucis par Biedrību) Jānis raksta sacerējumu “**Latvieši un vācieši**”.

Latvieši un vācieši. Sāpīgs jautājums viņa vecvecvec... tēvam, vectēvam, tēvam. Viņam — katras ģimnāzijā pavadītas dienas jautājums.

Arī 1905. gadā nebūs novecojusi viņa pirmā patstāvīgā sacerējuma tēma. Un 1915. un 1919. gadā viņš mocīsies ar to.

Neviens nepateiks, ko rakstījis Jānis Plickšāns tā sacerējuma lappusēs: tas nav saglabājies. Taču tēmas izvēle pasaka daudz ko.

Pārsvarā vāciskajā Rīgā, vācu ģimnāzijā viņš bija mazākuma pārstāvis. Tukšā atstāto, pazemoto, atklāti vai klusībā nicināto mazākuma pārstāvis.

Atbilde uz katras dienas izaicinājumu bija viņa lepnums. Viņš nepiekrita uzskatīt par vainu vai nelaimi to, ka nav tāds kā viņi. Ja garā virknē atnāktu pie viņa visi vācieši, vecie un jaunie, ar veco Velceru priekšgalā, nomestos ceļos un sāktu lūgt: esi ar mums, piedzimsti vēlreiz — no jauna kā muižnieks un vācietis, ja gribi — kā barons, bruņinieks, kā pašas dižciltīgākās šejienes dzimtas atvase. “Nē!” viņš lepni atbildētu Velceram un visiem pārējiem, nē, nē un nē! Un nelūdziet, piecelieties no saviem vācu ceļiem. Esmu latvietis un latvieša dēls — tā, kurš pāraudzis jūsu tēvus tieši par galvas tiesu; es nezinu, kāpēc viņš ir tik garš, bet man tas patīk. Ja uzvedīsities labi — piedāvāšu kādam no jums piedzimt vēlreiz, no jauna, jau kā latvietim. Vai jūs nedomājat, ka par zemnieku būt vieglāk nekā par muižnieku? Kas nekait kundzēnam, — autiņos gulēdams, vari kliegt: to gribu, to negribu! Pamēģini piedzimt zemnieka sētā un kļūt par cilvēku!” — un, atriebīgi nolūkodamies uz saviem klasesbiedriem, Jānis apsvēra, no kura varētu iznākt īsts latvietis; no nedaudziem, jā, no nedaudziem.

Katrs augstprātīgs skatiens, katrs nelāgs vārds, kas aizskāra kaut arī netīšām viņa valodu un dzimtu, darīja viņu it kā vēl vairāk par latvieti: ar katru šādu aizvainojumu neredzami nostājās viņam aiz muguras tuvie un tālie ciltsbrāļi, mirušie un vēl nedzimušie, reizēm elpoja citā taktī nekā viņš, gaidīja, ko viņš nodomās, kā rīkosies. Viņš ļoti atšķīra šāda veida apvainojumus no citiem, kas skāra tikai viņu pašu.

Tiesa, ne jau katru dienu viņā tika aizskartas šīs jūtas! Jo retāk tika aizskartas, jo vienkāršāk un jautrāk viņš jutās kopā ar cilvēkiem. Un varēja pat noticēt, ka viņš ir ne tikai latviešu, bet arī augstpieraino vāciešu un slāvu, un varbūt arī Austrālijas aborigēnu — ar visu viņu kailumu — maninieks; ar bumerangu, kas izgudrots ar kaut kā citādi pagrieztu prātu.

Imperatora Aleksandra II nāve ("nāves sods", kā mēdza teikt revolucionāri) ģimnāzista vēstulēs nav pieminēta. Vēlāk reiz kādā vēstulē viņš uzrakstīs tikai par jaunā troņmantnieka ierašanos Rīgā. Tas bija Nikolajs — nākotnē, nebūt ne tik tālā — pēdējais krievu cars.

Nedrīkst aizmirst krievu puisēnu, kas ir vienā vecumā ar Doru un dzīvo Simbirskā, lielā, draudzīgā Uļjanovu ģimenē. No viņa māsas Annas atmiņām: "Volodja ļoti mīlēja savu vecāko brāli Aleksandru un atdarināja viņu pat sīkumos. Lai ko gadījās pajautāt Volodjam: kādu spēli viņš gribētu spēlēt, vai ies pastaigāties, vai putru ēdīs ar pienu vai sviestu — viņš uzreiz neatbildēja, bet raudzījās uz Sašu. Tas tišām klusēja, viltīgi lūkodamies uz brāli. Mēs zoboījāmies par viņu. Bet arī zobgalības uz Volodju neiedarbojās, un viņš atbildēja: "Tāpat kā Saša"... Īpaši tuvu draugu kā Sašam un Oļai ģimnāzijas gados Volodjam nebija." To nebija arī nekad vēlāk.

Saša — Aleksandrs Uļjanovs — bija gandrīz vienā vecumā ar Jāni, mazliet jaunāks. Pēc dažiem gadiem viņi reizēm sastapsies Sanktpēterburgas universitātes gaitēnos.

Dzīve, uz laiku apvienojusi sevī gan sastingumu, gan grautiņus, vispār bija sašķiebusies kaut kā greizi, gluži kā durvis, kas karājas vienā pašā cņģē un vārstās šurpu turpu bez kādas jēgas, — nevarēja ilgi palikt tādā stāvoklī. Par cara nogalināšanas tālākajām sekām domāja ne jau katrs, bet tuvējie, un tā arī skāra tos, kas bija tuvāk: augšā trakoja vētra, bet lejā jau turpinājās vakarējās parastās rūpes; kur tu liksies — jādzīvo.

Berķeneles saimnieki nolēma pirms termiņa lauzt līgumu par nomu: Plickšāna, šī garā latvieša bezkaunība, viņa nesamērīgās ambīcijas visiem bija noriebušās līdz kaklam. Tā arī tika pateikts: sak, pat parupjā vārda dēļ negribas atvainoties dāmām bet, kas ir, tas ir: noriebušās kā rūgta nāve! Untinovskis, rakstvedis, jau sen esot lūdzis Berkenhēgeni, — veltīgi mēs toreiz viņam atteicām! Bet šis ķildīgais latviešu Rotšilds, — diez vai viņš ir tik bagāts, kā pļāpā — lai pameklē sev citu apmešanās vietu.

Un tā — jaunu māju vajadzēja meklēt steigā, bet tieši steiga tādās lietās nav vēlama. Un jau pirmajā mēģinājumā — sirds it kā bija to pardedzējusi — kļūme. Kāds Jevstafijs Žaba par Plickšānam pārdodamo īpašumu, Ezermuižu, jau bija saņēmis rokasnaudu, sešus tūkstošus rubļu. Arī dokumenti jau bija nokārtoti, kad pēkšņi — še tev! — zemes banka Viļņā atsauc darījumu, izsludina par nederīgu. Māja, kā izrādījās, jau sen iekļāta. Un arī tas vēl nav viss: Plickšāns vecākais aplinkus ceļā uzzina, ka šo pašu Ezermuižu tas pats Žaba slepeni rauga iesmērēt vēl vienam pircējam! Nu Žaba, blēdi tāds, es tevi iesūdzēju tiesā!

Un sākas ilga tiesāšanās daudzu gadu garumā. Nepaveicās ar diviem nolīgtiem advokātiem, vēlāk bija jābrauc uz Sanktpēterburgu ņemt trešo, lai tas uzsāk tiesas prāvu pret tiem diviem pirmajiem. Nav nekāds brīnums, ka ģimnāzista kārtējā vēstulē pasprūk vārdi: “..kad tad reiz tā sasodītā procese beigsies?” Jānis raizējas par tēvu, ir sašutis. Viņu uztrauc arī pats vienkāršākais jautājums: uz kurieni lai brauc brīvdienās? Kur būs jaunās mājas? Viņš iztaujā: “Vai tur ir arī mežs, laba upe, tas ir, labi plata. Ja tā tur nav, ... tad labāk to nemaz neslavējiet, es slavēšanā nepiedalīšos, vismaz ne pirmajā laikā; vēlāk jau es varu tur iedzīvoties tā, ka man tur ļoti labi patīk.” Bet kas cits viņam atlika?

1881. gadā pirmreiz izlaužas uz āru satraukums, kas jau sen bija dedzinājis Jāni. Agrāk viņam, kā lickas, to bija izdevies noslēpt no tuviniekiem, bet šoreiz viņš to vairs nespēja. Viņa dvēsele, tīdamās laukā no pusaudža autiņiem, dzima no jauna kā tauriņš no cieši satīta kokona; nav zināms, vai tādas pašas mokas izjūt plīstošā kūniņa, vai tikpat sāpīga ir salocīto, nekad neizmēģināto spārniņu atbrīvošanās?

Par pēdējo pilienu kļuva paši parastākie mājinieku pārmetumi: kāpēc viņš ir tik slinks, kāpēc tik ilgi neraksta? Atbildot seko dedzīga pašapsūdzību brāzma: “Rūgtus vārdus Jūs vispirms radāt man rakstīt, labi jūs mērķējat un sāpīgi icvainojiet, bet prickš manis vēl ne diezgan sāpīgi... Vainīgs esmu, vainīgs es, muļķis, un es to nedomāju senāki, vis es kā mazs bērns pukojos, kad Jūs dienas, nedēļas neatrakstījāt, nu pats nerakstu caurus mēnešus. Man sirds ne sitās, ne sāpēja, kad manējie mājās sēd un domā, un baiļojas par labo, mīļo dēliņu... Nu es redzu, ko esmu darījis, ai, nu mani žēlabas pārņem un sirds draudē lūzt, un nerimstoša čūska, nozieguma apziņa, ar dzelonu un zobiem briesmīgi plosās, un es piedošānu lūgtu un izsamistu. Ko tu vēl nedarītu, muļķis? Muļķis, vai te laiks kā bērnam raudāt un gaudot, kam tu toreiz neapdomāji, kad tev to vajadzēja... Ko tu tagad vārduņus kā pupas birdini, tevim jau niviens vairs netic, katris zina, cik ļoti karsti tu mīļo savējos... Tādas samaisītas nesa-protamas, nejdzīgas domas tik šādai ļoti gudrai galviņai varēja iztect. Ko lai Jūs, ko lai katris par šādu vēstuli lai domā, katris galvu kratīs un sacīs, par ko tas nesēd jau ilgi traku namā.

Bet labāk būtu, ka Jūs šo vēstuli pavisam nelsātu... Es varbūt esmu visu Jūsu vēstuli nesapratis. Jūs tik slikti pavisam neesiet domājuši, un es ar savā pirmajā trakumā un reibumā tādus nickus sarakstījis. Tā jau iet, kas vainīgs pats, tas domā no citiem arī visu sliktu... Piedodiet man vēl reizi, bet varbūt tas vairs nau iespējams, varbūt es Jūs par daudz jau esmu kaitinājis, par daudz no sevis atsvešinājis. Piedodiet, ja ļaunais robs, kuru

mana vieglprātība un neapdomība plēsušas, vēl nau par lielu, ka to varētu atkal aizdarīt... Nepiemirstiet sava senāk mīļā dēliņa...”

Jānis pamatīgi nobiedēja savus tuviniekus: pēc tam veselu mēnesi vajadzēja viņus mierināt.

Rīga, 1881. gada 15. novembrī. “Mīļie, mīļie radiņi! Nebēdājieties, neraudiet vairs, es Jūs nikad negribu un arī nikad negribēju un nedomāju tā apbēdināt, neesiet Jūs bēdīgi un nedariet sev raizes manis pēc, man jau iet labi, tīri gluži labi, Jūs tik velti paši sevis sirdi apgrūtinājiet, un es tad arī nevaru priecīgu acumirkli atrast, redzēdams, ka Jūs tik gauži noskumuši. Aizmirstiet, ka es tā reizi rakstiju, es arī mēģināšu to pašu darīt, ja man izdodas.”

Rīga, 1881. gada 1. decembrī. “Mīļie, labie radiņi! Ai, smagi, smagi es Jūs apbēdināju, un vēl tagad man iet tirpuļi pār kauliem, domājot, ka mana mīļa māmiņa par mani raudāja, un pašam birst asaras kā pupas iz acīm, un es kaunos, kad kāds prasa, kur man tik sarkanas acis. Bet Jūs man jau piedosiet un neraudāsiet, un nebēdāsieties vairs, un tad es ar būšu priecīgs...”

Kā liekas, kļuva priecīgs. Dzīvi stāsta par to, ka esot dabūjis, turklāt par velti, neiztērējot ne kapeiku, — karti “caur kuru es esmu biedris lielajā Latviešu biedrībā”, un ka ar šo karti varot iet uz visām ballēm, jautājumu un atbilžu vakariem. Viņš jau esot uz vienu tādu vakaru bijis, bet tagad taisoties uz nākamo: “..pašlaik tīrišu svārkus un sukāšu galvu.”

Viņam atkal sāp zobi (nepatikšanas mūža garumā). Ilgi sāp, nepāriet, kaut arī Jānis cenšas pārliecināt, ka tādos gadījumos pacietība esot labāka par visiem ārstiem. “Vai es uz biedrību ejmot? Kā nu ne, katru piektdienu esmu uz funkta lielajā zālē, bet uz svētkiem nu gan nebiju, jo bīstējos maciņam arī zobu sāpes uzlaist, kuras mani pašu tik nežēlīgi ilgi jau moca, ka izsaucu: “Man jūsu jau gluži apnicis”.”

Zobu sāpes, spriežot pēc toņa, viņam ir desmitkārt vieglākas nekā nesaprotamās un nenovēršamās dvēseles mokas, kas uznāk atkal un atkal. Kad tev tāpat vien sāp — palīdz iedzimtais humors, pacietība; patmīlība neļauj pagurt. Bet pret tām otrajām sāpēm katra aizsardzība ir bezspēcīga: kā aizsargāties pašam no sevis?

Nē, viņš nedrīkstēja būt atklāts pret Līzi, pret vecākiem, redz, kā viņi satraucās: varbūt patiešām nodomāja, ka viņš sajucis? Nu, ko lai saka, dažreiz liekas, ka arī līdz tam nav tālu. Ko lai sauc palīgā? Kam lai izsūdz grēkus? Ja Dora nebūtu tik maza! Doru gan viņš mīl no visas sirds, mierīgi, priecīgi, nebaidoties no kādiem slazdiem — pretī staro tāds pats prieks, tāda pati uzticēšanās. “Mans mazais otrais es”, viņš kādā vēstulē

bija izplāpājies Līzei. Kaut ātrāk Dora izaugtu liela! Nē, smieklīgi, viņa taču meitene, visu viņai nevarēs izstāstīt arī pēc desmit, pēc divdesmit gadiem. Atklāt savu sirdi draugam? Leons arī tāpat redz un zina daudz ko, kaut gan nekad nevar saprast līdz galam, kā tu izskaties citu acīs: citiem taču labāk redzami sūkumi. Piemēram, ka tev atkal sākuši sāpēt zobi. Tu vari nomirt tajā laikā no visa cita, kas tevi moka, bet Leons un vecā saimniece vai pats hofrāta kungs ar vieglu līdzjūtību sacīs: “Nabadziņš! Kā viņš mokās... Vajadzētu tomēr viņu aizvest pie zobārsta.”

Viņš raksta otram vecam biedram, Bernhardam Moram.

Rīga, 1882. gada 7. martā. “Mīlo Bernhard! Neesi dusmīgs uz mani, ka tagad nāku pie Tevis ar žčlošanos, pēc tam kad es Tevi jau dažu labu stundiņu esmu garlaicojis ar mūžīgajiem paziņojumiem. Bet ir arī diezgan slikti ar Tavu veco draugu, viņa mīlais Es un visa viņa pašreizējā dzīve viņam kļuvusi ne vien garlaicīga, bet taisni nepanesama, viņš nezina nekur vairs atrast padomu, un tad nu viņš ir nolēmis apgrūtināt Tevi... Draugam ir tiesības, pat pienākums atklāt sevi otram, patiesu draugu starpā, tāpat kā starp mīlētājiem, nedrīkst būt noslēpumu, un kas tie būtu par draugiem, ja tie nezinātu viens otra sliktās puses, nemaz jau nerunājot par labajām.

Droši vien Tu jau agrāk ievēroji, ka es pretēji citiem biju kluss un sevī noslēdzies, vienmēr mazliet kautrīgs un ka man patika sēdēt mājās... Cilvēku nicināšanā esmu nonācis tiktāl, ka drebu un stostos, kad skolā tiku izsaukts, nemāku apieties ar cilvēkiem, nespēju uzsākt iepazīšanos vai draudzību, nerunājot jau nemaz par saiešanos ar citiem. Jā, tas ir smieklīgi, bet tā būs mana elle un bojā eja. Pašlaik dzīvoju vēl noslēgtāk nekā parasti, un man vajadzīga liela piespiešanās, pat lai izietu uz ielas, kur tad es velkos kā noziedznieks. Man vislabāk ir tad, ja Daraškevičs, mans vienīgais istabas biedrs, nav mājās, lai tad es varētu netraucēti fantazēt. Tam visam tagad vēl pievienojas varena un milzīga vienaldzība...”

Vēstule aprauta pusvārdā. Vai tā tika nosūtīta? Nav zināms. Mēs esam saņēmuši šo vēstuli, — lasām, jūtam līdzī, nezinādami, ko lai iesākam ar atzišanos, kas nokavējusies par veselu gadsimtu.

Nē, zinām, tikai esam laiski: mierīgāk ir nezināt. Mierīgāk ir nedomāt, ka kurā katrā satiktajā pusaudzī var plosīties tādas pašas vētras; viņš tikpat maz var uzticēties apkārtējiem, viņam tāpat nav no kurienes gaidīt aizstāvību un atbalstu. Bet ko tad var darīt? Nu... kaut vai lai katram tiktu atstāta ticības un rīcības, izvēles un izejas iespēja lūzuma laikā; kaut vai lai tuvnieku nežēlība un vienaldzība neņirgtu apjukušajam zēnam tieši sejā. No mīlestības trūkuma cilvēks, kurš vēl nav paguvis nostāties uz kājām, paslīd un krīt, velk sev virsū visu debess juma zilgmi

tāpat kā neveikls ciemiņš galdautu ar visu, kas uz tā. Bet tad vainojiet paši sevi, kad pēc gadiņiem pieciem tumšā šķērsielā sastapsiet savu saprāta brāli ar tukšu un nekaunīgu skatienu, ar zilu tetovējumu uz rokas, ar kādiem desmit vārdiem krājumā, — un būtu labāk, ja viņam to vispār nebūtu. Neviens vēl nav saskaitījis, cik daudziem pārejas vecums kļuvis par salūšanas laiku.

Jānis atrada izeju pats, taču pilnīgi pārvarēt jaunības krīzi nespēja ne toreiz, ne vēlāk. Neticība sev, sevis vainošana, depresijas lēkmes atkārtosies.

1882. gada marta beigās, pirms Lieldienām, Jānis Plickšāns sāka rakstīt dienasgrāmatu. Viens no pirmajiem ierakstiem bija izskaidrošanās turpinājums ar draugu Bernhardu. Jaunajam draugam, dienasgrāmatai, varēja izstāstīt vairāk. Tā par tevi nesmiešies, ļauni neizmantos parādīto uzticēšanos.

Vispirms viņš atceras agrākās dienas. “..pasaule likās ne tieši smaidām, tomēr arī ne pelēki ictīta. Viss man likās tikpat priecīgs, cik priecīgs biju es, un, ja es šad un tad sastapos ar bēdām un nelaimi, tad uztraucās mana līdzjūtība... Es jutos ar pasauli izlīdzis, es biju izpildījis savu pienākumu, biju apmierināts ar sevi, vārdu sakot, ar visu. ...Es biju brīvs, es varēju rīkoties pēc patikas, kā vien gribēju, likums man nebija barjera, jo es to izpildīju... es jau varēju sasniegt visu, ko gribēju, tādēļ, un kamēr es gribēju tikai to, ko varēju. (Es biju arī izlīdzis ar manis paša Dievu, es varēju dažreiz ticēt arī kristiešu Dievam, bet par atstatumu starp Dievu un mani es nedomāju.) ... Bet šis omulīgais (vēl vairāk), laimīgais stāvoklis nevilcās ilgi... Domās, savā laimē nogrimis, es nemanīju dziļo purvu, pie kura es biju nonācis... es satrūkos un paskatījos apkārt — pie debesīm šad un tad pacēlās tumši punkti — tā bija mana sirdsapziņa. Es nepiegriezu tai vēribu, es vēlējos aizsapņoties atpakaļ skaistajā klajumā... Krampjaini es mēģināju sapnī izjust laimi, bet arvien spēcīgāki kļuva sitieni, pēkšņi es atmodos no sapņa un atvēru acis, kad līdz kaklam atrados purvā un dubļos. Tagad, plaši ieclestām acīm, no šausmām bāls un sastindzis, es redzēju sevi guļam riebīgajā purvā, un tādēļ, ka es nebiju pamanījis pamazītnējo bojā eju, tā man šķita jo briesmīgāka, jo neizskaidrojamāka... Cilvēku cieņa bija pārvērtusies nicināšanā un izsmieklā, visur man pretī nirdza riebīga karikatūra, miroņa galvaskauss rādīja kailos kaulus, un man likās, ka visi ar šausmīgu izsmieklu man uzsauktu: “Nožēlojamais muļķi, tu iedomājies sevi līdzīgu godīgiem cilvēkiem, tu gribēji, negodīgais, pacelties tik augstu, tādēļ tu tagad vērties dubļos un čūsku inde pil tev virsū.”... Un briesmīgs pērkons ar savu balsi likās mani pazudinām: viņš izgudroja visas manas vājības, radīja manus grēkus, kas nevarēja atrast nekādu žēlastību. Es pat neiedrošinājos cerēt uz piedošanu, uz

pieņemšanu ne Dieva, bet cilvēku priekšā, jo man likās negodīgi tagad, kad es biju nelaimē, atzīt Dievu, ko agrāk biju nicinājis... Bet arī tā man šķita lielība. Vai tu, nožēlojamais, drīksti noliegt Dievu, vai tu drīksti atstumt viņa žēlastību?”

Šī sešpadsmitgadīgā zēna doma — ka negodīgi būtu nelaimē atzīt Dievu, kas ticis noliegts labākos laikos, — vai tā nav pirmā uzvara, ko guvis Rainis? Un jo dārgāka tā ir tāpēc, ka ceļnieks to nebija pamanījis: viņš pat neapstājās.

Un vēl: kā lai neatceras, lasot šo dienasgrāmatu, ka tās autors cītīgi lasījis vācu romantiku? Šillera “Laupītājus” un Gētes “Jaunā Vertera ciešanas”? Taču smaids, kas pavīdējis jūsu lūpās, apjaušot šo novērojumu, nedrīkst būt ilgs. Valoda, kurā izskaidrojas mūsu varonis, var gan likties pazīstama, bet sāpes taču ir īstas, nav aizgūtas, kā var to nesajust?

Kuram katram stāstījumam grāmatā ir kāds trūkums — pastāvīgs, iedzimts. Dienas un notikumi sastājas virknē, pūšot elpu cits citam pakausī. Visi mūsu viltīgie paņēmiņi: “Bet tajā laikā viņa pilsētas pusē...”, “Bet pa to laiku mūsu varoņa sāncensis...” utt.; aizsteigšanās priekšā un atgriešanās atpakaļ, notikumu izraušana no beigām vai vidus — neļauj līdz galam tikt vaļā no jebkura stāstījuma lineāruma. Vispirms par vienu, pēc tam par otru un trešo, bet, lūk, par visu vienlaikus pateikt nevienam nav izdevies. Taču realitātē — tāpat kā mūzikā — vienā mirklī skan, dzīvo daudzas balsis; kā sarežģītā polifoniskā partitūrā balsis tuvojas un izšķiras, strīdas un pārliecina cita citu, uzgriež cita citai muguru, metas cita citas apkampienos, saplūst, — un ielas trokšņi, dārdoņa un šalkoņa, apkopēju ķildīgās balsis gaitenī papildina un izjauc kāda sagrafēto harmoniju.

Taču arī mūzika aizrit laikā, takti pēc takts, un tās rāmji ir stingri, tie nodala sakārtoto skaņu pasauli no haosa, kas ir ārpusē. Bet dzīvā dzīve ir saaugusi ar šo haosu, izaug no tā. Dzīvais cilvēks gan skatās debesīs, gan dūngo kādu meldiņu un iegriežas kaut kur nolaist stingru un skanīgu strūkliņu, un aizsit uz puišēļu pusi bumbu, kas nejauši pieripojusi pie kājām, un cenšas pierunāt savu zobu, lai tas nesāp, un atceras latīņu darbības vārdus, un iztēlojas meitenes pavērtās lūpas, un cieš pazemotās tēvzemes dēļ, un domā par māmuļas veselību, un atbild uz kāda jokū, pricēdamies par savas replikas negaidīto trāpīgumu, — un tas viss gan drīz vienlaikus, dažās minūtēs, sapresētās un bezgalīgās, ja tajās icklausās un ielūkojas, neko neizlaižot.

Jāņa ģimnāzijas laiks no četrpadsmit līdz astoņpadsmit gadu vecumam mums ir vajadzīgs nevis garlaicīgā secībā, nevis sadalīts pa dienām. Cik tur sanāk — kāds pusotrs tūkstotis diennakšu — visas dienas un naktis,

kas atšķiras cita no citas kā zāles auglīgā liču pļavā... Sagrābt tās kā zāli kopā, samest milzīgā kaudzē, padodot klēpjus uz augšu kaut kam tur, kas noteikti saņems, noliks, piemīdīs, nolīdzinās. Un zālišu, stiebrīņu, ziedkopu miriādes saplūdis kopā, iezīmēsies vakara debesīs līdzīgi viduslaiku tornim, bet visas smaržas saplūdis tajā reibinošajā dvesmā, kuru tas, kas to izbaudījis, nesajauks ne ar ko citu, bet tas, kas nav izjutis, kas nezina... Nu, tādām arī neko nevar izskaidrot.

Te būtu grēks nepieminēt, ka Jānis Plickšāns ne mazāk kā senās valodas, vēsturi un literatūru milēja botāniku. Vākt augus, uz visiem laikiem iegaumēt to latīniskos nosaukumus, zieda uzbūvi, lapu veidojumu. Ziediņi tika sakaltēti albumā, iemīļotā grāmatā starp lapām. Grāmata un nepļauta pļava apvienojās.

Viņš arī pats auga kā zāle maijā. Kur ņemt tādu mirkli, kad nekas nemainās viņa audos, balsenē un dziedzeros, kad viņa atmiņa būtu brīva no nesen izlasītā "Fausta", kad viņā paslēpušies nedzīvotu desmit valodu, dzīvu un mirušu, vārdi, mātes dziesmas, apkaunojošas alkas un nepiepildāmi sapņi? Un tas viss kustas nevienādā ātrumā, gluži kā riteniņi un zobriņi pulksteņa mehānismā, saāķēti cits ar citu, ar zāļu un koku saknēm, ar gigantisko laikmeta spararatu, varbūt tikpat lielu kā Visums: neko nevar atraut citu no cita, pat nav ko mēģināt.

Viņš nemitīgi vaino sevi slinkumā, bet pats strādā nepārtraukti kā sirds. Notiek pašizveides darbs, savas vietas noteikšana starp līdzaudžiem un pieaugušajiem; tiek uzņemts fantastisks ziņu, jaunumu daudzums. Atbilžu sagatavošana uz neskaitāmiem dzīves izaicinājumiem un pašu šo atbilžu mehānisma izstrādāšana — rakstura veidošana. Fiziskās un garīgās augšanas intensitāte ir tāda, ka nevienā citā vecumā to nevarētu izturēt. Un, lai cik atsperīgi lokans ir viņa augums un dvēsele, tomēr var just, ka pavisam kaut kur līdzās ir iespējamības robeža, bīstama robeža.

Lasīt Raiņa šā laika dienasgrāmatas ir mokoši, reizēm fiziski grūti, — jāatvelk elpa, lai atbrīvotos no mokām, kuras atvieglināt nav tavos spēkos. Un tomēr nav iespējams novērsties no tā un sameklēt gaišāku epizodi, nav iespējams izlaist arī šo melno atvaru, kas bija satvēris un vilka dibenā sešpadsmit, septiņpadsmit gadus veco zēnu. Jo no šā dziļuma, no pašas bedres apakšas ir jāaprēķina attālums, ko viņš pārvarēs, bet cits atskaites punkts novestu pie neapšaubāmas, rupjas kļūdas.

"Kādēļ es vienmēr sevi apmeloju? Kādēļ es sev liekuļoju un apgalvoju, ka ir brīvība, tēvzeme, mīlestība un vēl citas tamlīdzīgas skaistas lietas? Es taču tam neticu, vismaz ne stingri un pastāvīgi..."

“Prickš kā strādā? Prickš kā dzīvo? Lai vēlāk varētu ēst un gulēt? Un ēd un gul kālab? Prickš kā dzīvo? Vai visu jaunības laiku negatavojas uz to, lai vēlāk kļūtu par aptiekāru vai tirgotāju. Vai kurpnieku? Un vai visi šie ļaudis negatavojas iegūt naudu, lai vēlāk varētu dzīvot, tas ir, atpūsties un gulēt, un nevarētu dzīvot. Gulošais nedzīvo. — Ja tas būtu cilvēka mērķis, tā dēļ ticšām neatmaksātos dzīvot, jo būtu taču labāk novelt no kakla šo vieglprātīgo dzīvi. Vai varbūt ir pienākums dzīvot tādēļ, ka tas ir ieradums, tādēļ, ka reiz nu tu esi?”

“Par ko es nevaru tā izsacīt savas domas, par ko man neiznāk dzēja iz manām sirdssāpēm?.. Ko man, muļķim, tur pretim darīt? Skumjošana esot nelaba, bet jautrība negrib īsti nākt...”

Jautrība pagalam, viņas vietā slinka skumība un palaikam neizsakāmi glupa smiešanās, jeb paštaisīta nopietnība, ko ļaudīm izrādīt... Uznāk labāks brīdis šim pusmironam, kas tārpiem saēsts, var īsti pasmieties, nemelodams par savām briesmīgām mokām... — nu vēl vieglāk viņam paliek, kad izkrīt kāda asara vai nu pa acīm, vai pa degunu, viņā viss tak rāda, ka viņš vēl cilvēks un ne sapuvis sūds... tie brīži, kā teikts, ir jau tie labākie... citādi ejmu kā pa sapņiem apkārt, daru bez paša apdomas... — kas ierasts darīt, kā laba mašīna, un, ja gribu savu putru galvā pamaisīt, tad sāk smirdēt, ka jāliek nost un jādzīvo atkal tālāk dienu pēc dienas.”

“Dzejnieks nekāds nēesu? Kur man glābties, man, muļķim, kā man tālāk dzīvot, kā kļūt vaļā no šīs pekles, kā tikt atkal par cilvēku? Tādas iedomas jau nāk, kā jau no seniem laikiem ierasts, un es, muļķis, negribu ticēt, ka tāds pats palikšu, ka sevi nenonāvēšu, jo par daudz glēvs, ka es vaļā netikšu no savas pekles.”

Un tad kaut kas cits par kaut ko citu.

“Nav gan nekā riebīgāka un sevis pazemojošāka par rupju mīlu, kura pastāv vienīgi dzīvnieciskajā, zemiskajā iekārē. Meitene, kura skrien pakal klaidonim kaisles dēļ, necildina mīlu — viņu mudina rupjā, riebumu izraisošā dzīvnieciskā mīla. Ja viņa bezjūtīgajam tēviņam ļauj sevi sist tikai kaisles dēļ, tad viņa ir sasniegusi viszemāko cilvēcības pakāpi, jo dzīvnieciskais viņā ir tik ļoti apspiedis visu garīgo, krietno, ka viņa mums vairs neizraisa līdzjūtību, bet gan riebumu.”

Un apmēram tajā pašā laikā ar to pašu roku rakstīts dzejolis:

Sarkanās lūpiņas

*Meitenes lūpiņas,
Sarkanās lūpiņas
Sāpīnī redzēju
Pretī man mirdzot.*

*Sarkanās lūpiņās
Visa zemes laimība
Rādījās brīnišķi
Salieta iekšā.*

*Ap viņām lūpiņām
Sarkanām lūpiņām
Dīvaina burvība
Lidoja vistim. —*

*Uz viņām lūpiņām
Prāti un dvēsele,
Katra dzīslīņa
Rautin rāvās.*

Kā lai te nesalīdzina “parcizo”, mātes pamācību garā ieturēto icrakstu un “neparcizo” dzejoli? Kam tās sārtās lūpiņas, — vai ne tai vieglprātīgajai būtnei, kas gatava mesties ap kaklu katram klaidonim? Vai neaizsniedzamajai jaunkundzei greznā karietē, kas vakar rībināja vecpilsētas bruģi? Vai nav vienalga, ja tava paša sirds gatava pārvērsties par to pašu klaidoni! Un neko nejautāt tai sārto, sapņoto lūpiņu īpašnicē! Kā bezkaunīgā dzejas patiesība smejas par apnicīgo pamācību patiesību! Baidos, ka arī viņa pati, dzeja, ar tādām pašām pilnīgām, sārtām, aicinotām, kā ķiršu sulā mērcētām lūpām tāpat gatava mesties ap kaklu ikvienam klaidonim, bet te jau ir tas joks, ka ne ikvienam, bet — vienam, kas iepaticies: kam gribēs. Un, aizmirsusi pilnīgi visu, kas būtu jāatceras tikumīgai jaunkundzei, bet viņa to visu varbūt nekad neatcerējās, ļauties... Nu kam jau ļaujas. Bet par to nedrīkst.

TREŠĀ NODAĻA

JASMUIŽA

Acis aizvērtas, bet viņš neguļ. Un istabā ienākušais zina, ka viņš neguļ, ka dzird piesardzīgos soļus. Pa jokam piesardzīgos: kam patik un kas prot jokot, tas spēj sasmīdināt ar žestu, ar galvas pagriezieni, šķiest jokus ar visu ķermeni, ar rokām, ar kājām. Viņam liekas amizanta šī doma “jokot ar kājām”, — to vajadzētu atcerēties, bet te virs galvas atskan:

*Ak, celies jel, lielskungs,
Ak, celies drīz,
Tava meitiņa Anniņa
Pa logu ārā — jeb laupīta tick.*

Jānis aizmirst, ka viņš izliekas guļam; lūpas aizmirst pirmās — paveras. Un simtkārt atkārtotais tēva joks sasmīdina. Un visa rīta spēle ar dziesmiņu, ar viņa micgaino, gandrīz nesaprotamo “gūtmorgiņ” un atbildei teikto, skanīgo “morgen”, kad, matrača atsperēm iečīkstoties, tēvs piesēžas uz gultas, tāds ļoti garš, smags, un nosaka: “Nulle grādu...” Un dēls nomurmina: “Nu būs silta diena”, bet tēvs atbild: “Nē, dikti apmācies... Nu, celies drīz, jau brokasts gatava.” Viss šis rīta mājīgums, tik ļoti pazīstams, kā glāstīt glāsta. Protams, pirmā varēja ienākt Līze, nevis tēvs. Tēvs varēja ienākt bez dziesmiņas. Vai arī varēja neienākt neviens, bet jau pie brokastīm tēvs varēja garlaikoti novilkt, raugoties kaut kur pāri viņa galvai: “Vot šēne virtte, šīpen cēn ūre.” Lauzītā vācu valodā tas nozīmē “Labs saimnieks, sūt līdz desmitiem”. Kaut arī desmit vēl nebija, tikai deviņi. Lauzītā vācu valodā viņš runā tišām, kad ir sliktā garastāvoklī. Nē, nē, dziesmiņa par meitiņu Anniņu, kas tick izzagta pa logu, nav nemaz tik mazsvarīga. Šī dziesmiņa nozīmē, ka mājās valda miers, ka tēvam darījumi veicas, ka diena kungu dēliņam, jaunskungam, šoreiz sākusies zem labas zīmes.

Kungu dēliņš, jaunskungs? Mjā. Kad tēvs nomāja Randeni, tur bija “pusmuiža”, patiesībā gan — bagāta zemnieku sēta. Berķencle — tā jau

cita lieta, kungu māja; nu, bet Jasmuiža — tieši muiža šā vārda īstajā nozīmē, muižas centrs, lielskungu nams ar flīģeļiem, saimniecības ēkām, zirgu staļļiem, ar simtgadīgiem parka kokiem un upi, strauju un aukstu, kas vasarā par trim ceturtdaļām bija paslēpusies biezos zaļumos, ar dzirnavām, kuras no iekšpuses nez kāpēc izskatījās divreiz platākas un augstākas nekā no ārpuses.

Un vecais Plickšāns no pirmajiem soļiem šeit izturējās kā saimnieks, kā likumīgs kungs, kas tiesīgs pavēlēt visiem un visu. Liekas, tikai šeit, Jasmuižā, viņa balss ieskanējās pilnā spēkā, soļi pielija ar smagmi. Un arī viņa dārdošajos smicklos parādījās jauns, valdonīgs tonis. Pat Jasmuižas īpašnieks Kuzņecovs, kas bija iznomājis bagātajam latvietim zemi un ēkas, laikam gan mazliet baidījās no viņa.

Krišjānis Plickšāns izlickas, it kā tas viss nebūtu nekas īpašs. It kā no sākta gala to vien būtu darījis kā valdījis un pavēlējis. Bet pats nebeidz vien brīnīties par savu laimi, nebeidz vien salīdzināt sevi tagadējo ar sevi agrāko: esi gan tu, Plickšān, augstu uzlidojis! Žēl, bet tavu bagātību un varenību vairs neicraudzīs ne tēvs, ne māte, ne viņu tēvi, lamātie un pērtie, ne reizi vien dubļos iemītie, bēdu nomāktie, kuri nesuši uz saviem kamicšiem nebrīvību mūža garumā. Vai viņi ticētu savām acīm, ieraugot tavus kalpus, nomniekus, kas tev zemu klanās... Nu ņemsim kaut vai to vācu pāri, kas dzīvo flīģelī: varbūt tu ļausi viņiem — aiz žēlastības — tur vēl palikt, bet varbūt padzīsi! Nē, neparko tēvi un vectēvi neticētu savām acīm un ausīm, — vai tad tu pats sev līdz galam tici?

Tas jau arī bija iegansts, kāpēc Krišjānis Plickšāns samierinājās, ka dēls no rītiem stundām ilgi vērtās pa gultu. Kā zemnieks viņš jutās apvainots. Viss viņā saslējās pret šo neredzēto dēla slinkumu, šiem pilsētas ieradumiem, pret kundzisko nēko nedarīšanu. Kundzisko! Te arī viņa sašutums saplaka. Zemnieka dēlam apkaunojoši snauzāt, kad gaisma uzaususi. Jaunskungam pats dieviņš līcis pagulšņāt, palaiskoties pēc sirds patikas, tāpēc jau viņš ir kungs, lai celtos un gultos, kad pašam tik, ļautos laiskumam vai strādātu vaiga sviedros. Bet kāpēc, jājautā, kungam būtu jāstrādā vaiga sviedros?

M ā s a L ī z e .

Ak Kungs, pa kuru laiku gadi aizskrējuši? Jānim astoņpadsmit, mazuļīte Dora — gandrīz līgava, četrpadsmitais gads, nāk prātā — Šekspīra Džuljetai bija tieši četrpadsmit. Bet kas esmu es? Nebaidies, nebaidies, pasaki sev: vecmeita, turklāt neglābjami slima! Un vēl tā, kura velk visu šo vezumu: vai tas kāds joks, vesela muiža un piedevām vēl bērni, māte kopš Randenes laikiem saimnieko atsevišķi, un es viņiem drīzāk esmu mamma nekā māsa.

Jā, kas tad ir? Mani uztrauc Jānis. Viņš ir tik ļoti pārvērties, tik ļoti

sevī noslēdzies. Un tas pavisam negaidītais jūtu rupjums... Nu, kaut vai nesenais notikums: uzkāpa man uz kājas, jādomā, ne jau tīšām, bet man sāpēja, un viņš taču zina par manām kaulu vainām... Taču ne vārda, lai atvainotos, it kā tā arī vajadzētu lācot pa citu kājām! Bet tad atkal tā pēkšņā neiedomājamā kautriība, ne no šā, ne no tā nosarkst, notvīkst, slēpjas un bēg prom. Vakar gribēju viņu nobučot uz vaiga — ak tu, Dieviņ, kas tur sevišķs? Taisni vai jāsmejas: vajadzēja dzīties viņam pakaļ pa visu istabu, bet tā arī, maitasgabals, neļāvās! Ei, Līze, kādu vārdu tu nupat pateici? Maitasgabals! Par savu brāli! Mjā, jums viegli pārmeš, bet būtu pamēģinājuši nodzīvot mūžu starp rupjiem un neizglītotiem cilvēkiem, kuriem tā kārtīgi izlamāties nozīmē atvieglot sirdi, kuriem arī mēle atraisās tad, kad var izšķendēties un ieķerties kādam krūtīs.

Tiesa, Jānis joko bez rupjībām, taču reizēm tas ir aizskaroši. Kad viņš vēl bija ģimnāzists, es reiz uzrakstīju viņam uz Rīgu: vai tu, brālīt, biji uz iebraukušā slavenības Sarasates koncertu? Bet viņš atbild: "Sarasate, ja, Sarasate, par to, mīļo māsiņ, es ir jausmas nejaudu; es domāju, viņš jau sen iz Rīgas projām, vai nau jau ar miris un paglabāts?" Protams, virtuozam ar pasaules slavu par Rīgas ģimnāzista bezkaunībām ne silts, ne auksts. Bet jābūt taču cieņai pret lielumu, pret kultūru! Vēl jo vairāk ģimnāzistam. Es toreiz biju sašutusi. Bet, pirms ļāvos sašutumam, klušībā iespurdzos. Sasmīdināja, nejaukais.

Kas neciena autoritātes, tas arī vecākus negodās. Pie tā paša: kā viņš reizēm skatās uz tēvu! Sabožas, picsarkst, uzreiz nobālē. Tūlīt, tūlīt pateiks kādu bezkaunību! Vēl sliktāk: ar dūrēm metīsies virsū pāri darītājam. Kādam pāri darītājam? Savam paša tēvam! Redzēju tādu sapni: tēvs un dēls kaujas, saķērušies vārtās pa grīdu: es raudu, asaras plūst kā tāda visu promnesoša straume, caur asaru miglu brīžiem redzu asiņu pielijušas, it kā lupas palielinātas sejas, iespiestas pretinieka padusē, redzu šausminoši patiesi, pat pietūkušo zilo dzīslu uz tēva kakla. Es ieklicdzos — un pamosos vienās asarās. Atceros, slapjais spilvens traucēja turpat uz vietas visu izmest no galvas, asaras it kā bija lietisks picrādījums sapņa realitātei, tās bija nākušas tieši no sapņa.

Un šie palagi, — ne no šā, ne no tā Līze domās piebilst, uzreiz neaturami nosarkdama. Nujā, saimniecīci jāzina arī tas: veļas mazgātāja saņem visu kaudzi, sakārtotu pēc lieluma un veida. Tā tam arī jābūt viņa vecumā, ko tu neteiksi, viņš jau varētu atvest mājās sievu, pavisam svešu sievieti... Kaut gan — ko nu runāt par to "varētu". Žaniņš vēl ir tāds puisītis, un labāk lai ar viņu tas notiktu, — ko lai dara, katrai mātei jādomā arī par tādām lietām, bet es viņam esmu tikpat kā māte, — labāk lai tas notiktu mājās, zināmā uzraudzībā un bez nenovēršamām un sasteigtām laulībām, fui, kas par pretīgu vārdu, bet cik tiksmīgi tas skanēja vēlā bērnībā, cik tas bija salds un pa pusei aizliegts, jo slēpa sevī kaut

ko noslēpumainu, ļoti daudz noslēpumaina, par ko jākaunas. Nē, tā nemēdza būt, ka kungu dēliņš apprecētu kalponi, kuru pats ieogrūdis kaunā, atkal muļķīgi vārdi, turklāt nevietā. Tekla vairs nav nekāda jaunava, kaut arī nav precējusies, — laukos par katru visu zina, — tik jauna, bet jau noņemas ar tādām lietām, kauns un negods, toties nebūs veca meita kā tu; Līze, Līze, kur tev domas aizklīdušas — bet Teklai, redzams, pašai nekas nav pretim, un viņa taču ne uz ko necer, — uz ko gan viņa var cerēt, — kaut gan, ja kas atgadītos, tēvs viņu neatstātu bez palīdzības un atalgojuma; cik grūti domāt par tādām lietām, ak Kungs, piedod man, grēciniecci, bet citi taču par to domā, citādi puisītis aizbrauks uz Pēterburgu, bet tur viņam, jaunam, skaistam, bagātam, atradīsies daudz gribētājas. Jā, un kas par cilvēku tas viņa draugs Pēteris Stučka? Petruša, kā Jānis pēc krievu paražas viņu sauc, viņiem taču būs jāmācās krievu universitātē, — bagātņicka Stučkas vienīgais dēls, varbūt viņš jau ir samaitāts un vispār jau daudz ko pieredzējis, un mūsu Žaniņu aizvilks sev līdzī izvirtības bezdibenī? Izvirtības bezdibenis — tas nāk tieši no romāna; Jānis bez sava gala stāstīja par šo Petrušu, arī viņu mājās ciemojies vairākkārt, un pa Latviju viņi ceļoja kājām, brālis pavisam aizmirsis Leļuku, bet cik ļoti viņi draudzējās, — tas bija lielisks zēns, kautrīgs, paklausīgs... ja vien varētu zināt, par ko viņi ar Pēteri runā, kurp novedīs šī draudzība? Ak, lai kurp tā novestu, bet tik un tā uz citurieni, prom no mājas aizbildņības, no lai vai kādas, bet pašu savītas un iesildītas ligzdas. Kāpēc zāles krāsns tik tikko silta? Nav taču vasara! Neko nekad nevar izlaist no acīm; vienas tējkarotes atkal trūkst, un it kā nav neviena, kas varētu paņemt...

J ā n i s .

Ģimnāzija pabeigta pagājušā, 1883. gada decembrī un kaut kā aizskaroši ātri attālinājusies, aizslīdējusi un pazudusi nekuriencē. Viņš atceras, cik ļoti bija baidījies izkrist eksāmenos! Cik ļoti aizvainoto patmīlību bija plosījusi nicīgākā neveiksme, un cik lepnī tā bija uzvijusies un plīvojusi kā karogs vējā pēc uzvaras! Un nu visas šīs skolas perturbācijas pēkšņi zaudējušas nozīmi, bet varbūt tās nekad nav bijušas nozīmīgas? Nē, bija. Nē, viss notika pa īstam, viss bija piepildīts ar dzīvu dzīvi un dzīvu sāpi, un tūlīt zem plānās ādas arī toreiz tāpat kā tagad pulsēja asinis. Un galvu reibinošās pirmās brīvības dienas, kad roka sāpēja no atvadu rokasspiedieniem, kad viņi abi ar Stučku bija kā prātu zaudējuši no apziņas, ka pār viņiem neviņam un nekam nav nekādas varas, ka no rīta nekur nav jāskrien, neviņam ne par ko nav jāatbild, neviņam nekas nav jāpierāda, — staigā kaut vai uz galvas, neviens neteiks ne vārda! Protams, protams, viņu stingrie tēvi tāpat kā iepriekš kaut kur vīdēja tālumā. Bet arī zem viņu smagās rokas viņi atgriczīsies vēlāk un ne uz

ilgu laiku — līdz Pēterburgai, līdz universitātei, kurā nolemts stāties kopā. Un nu kādu laiciņu pār viņiem nebija vairs ne vecāku, ne ķeizara, ne Dieva aizbildnības. Viņi nokļuva kaut kādās neiedomājamās kompānijās, dziedāja un aušojās, dzēra vīnu un alu, muļķojās, bārstīja asprātības, vālājās kupenās, pikojās, sējās klāt pretimnākošām meičām — un neviens to neņēma ļaunā, neviena dzīva dvēsele. Viņus sagaidīja ar smaidu un ar smaidu pavadīja: viņu uzdzīve bija tik svaiga, zēniski valdzinoša, visa viņu izturēšanās pauda: cik labi dzīvot pasaulē, vai nav tiesa? “Nē, nav tiesa,” domāja citi, sen novecojuši un spēkus zaudējuši, dzīves velējamo vāļu stipri vien apdauzīti zēni, taču aizkustināti smaidīja: šie picnauiķi viņiem kaut ko atgādināja, kaut ko tādu... vai nu kaut ko bijušu, vai tādu, kas varētu būt, ja vien...

Astoņi mēneši bija palikuši līdz universitātei. Nekad viņam vēl nebija bijis, bet varbūt arī nekad nebūs tik milzīga, pilnīgi brīva dzīves posma. Tik milzīgi garu un kā tukša muca skanīgu brīvdienu. Spalgi jo spalgi šajā tukšumā skanēja viņa paša balss, vēl aizlūstoša, it kā līdz galam neizveidojusies, vēl bez picauguša cilvēka uz mūžu iegūtām īpašībām. Šis spalģums veidoja ickšējo telpu dīvainajiem astoņiem mēnešiem: starp bērniību, pusaudža gadiem, kas tagad jau uz mūžiem bija beigušies un atdalījušies, un jaunību, kas it kā vēl nebija pilnīgi iestājusies, starp aizgājušo pagātņi un nezināmo nākotni. Starp Rīgu un Pēterburgu.

Paticību sakot, kas viņš tagad bija? Tādu un tādu cilvēku dēls, tādu un tādu — brālis un vairs nekas. Nebija nekas, bet gribēja būt viss. Kopš bērniības redzēja sevi kā pulkvedi, dzejnieku, jaunas reliģijas vēstnesi. Kā valdnieku. Varoni. Pusdievu. Turklāt piederēdams pie tautas, kurai pagaidām vēl nebija savu praviešu, pulkvežu, gandrīz nebija savu dzejnieku, nebija pat sava dieva, bet tie pagānu dievi un gari, kurus pielūguši latviešu senči, bija tik ļoti aizmirsti, ka pat to vārdus no jauna vajadzēja meklēt grāmatās un manuskriptos, kas uzrakstīti viduslaiku latīņu vai senvācu valodā.

Nu, un kas par to? Vienalga viņš jutās kā Visuma centrs, tāpat kā bērniībā. Viņa dēļ saule no rīta uzlēca un viņa dēļ norietēja, viņa dēļ ickvēlojās un apdzisa mākoņi, viņa dēļ ilgi pirms viņa nākšanas pasaulē risinājās pasaules vēsture, tieši pie viņa, bez kādiem starpniekiem, vērsās Hēsiods un Homērs, Eshils un Sofokls. “Tu domā, ka esi pasaules naba?” reiz zobgalīgi bija iejautājies tēvs. Jā, jā, pasaules naba! Pastāvēja noslēpumains, bezgala dziļš “es”, kurā no rīta līdz naktij ieplūda kosmos ar zvaigznēm un ar Platona zvaigžņu mūziku, kurš ietvēra sevī šīs pasaules un citu pasaulu neizdibināmo pagātņi, ietvēra visas radības, zemes un debesu, visus cilvēkus, kas jebkad dzīvojuši un dzīvo pašlaik, un tos, kuri atnāks tagadējos nomainīt. Šis “es” nevarēja ietvert bezgalību, tomēr tas sazinājās arī ar pašu bezgalību, spēja apjēgt tās šausmas

un sajūsmu, ko rada neirobežotais. (Bet arī kaut kāds aplams nolieguma gars piepeši palūkojās no visa šā krāšņuma, tas vaibstījās un miedza ar aci, apgriezta lielās patiesības uz otru pusi, dejoja, stāvēja uz galvas, spīdināja pliko dibenu, šis maskuballes āksts, ar kuru ir tik jautri, ka elpa aizraujas!)

Kristiešu Dievs viņu saprata vislabāk, kamēr viņi bija kopā. Dievs atzina viņu par sarunbiedru un varbūt par biedru šajā pasaulē. Dievs zināja, ka ikviens bērns ir pasaules naba, kamēr to nav aizmirsis vai arī kamēr viņam nav iemācīts kas cits. Dievs sarunājas ar cilvēku aci pret aci — vai arī nerunā nemaz. Dievam nav “sveštautiešu” — kā nav un nevar būt mākonim vai zvaigznei.

Saišu saraušana ar kristiešu Dievu notika tajās dienās, kad Viņš bija pametis Jāni vienatnē ar vīrietības mošanās noslēpumu. Ja citi cilvēki neatzina jaunajā Plickšānā rītdienas dzejnieku un pravieti, varoni un vadoni, neredzēja, ka tieši viņš ir laikmetu un pasaules centrs, tad piecpadsmit gadu vecumā bija tik loģiski to izskaidrot ar šo cilvēku aprobežotību un aklumu, ar viņu dzišanos pakal velns zina kam: sīkumiem. Viņš tiem ir “sveštautietis”, jo tie nesaprot ne “bū”, ne “bē” no patiesības un skaistuma, no īstām vērtībām. Nezina pat vārdus, kuri apzīmē nevis ēdienu, nevis dzērienu, nevis tam pretējo vajadzību. Viņš tiem ir “sveštautietis”, bet tie — viņam. Taču, kad viņam sāka likties, ka Dievs ir pretējā, viņu, pusē, kad viņa paša ķermenis bija to nodevis, pazemīgi raustoties līdzīgi marionetei, ar kuru manipulē kāda nirdzīga roka, kad uz viņa izmisīgo saucieni pēc palīdzības (nevarēja taču Visuzinātājs un Visuresošais nezināt, nedzirdēt!) sekoja kā melna vate dziļš klusums, — viņš atteicās no Dieva. Cits tādā gadījumā pazemīgi lūdz debesīm piedošanu. Viņš gribēja, lai viņam atvainojas par aizvainojošo vīrietības mošanās laiku. Atvainošanos no tās puses viņš nesagaidīja: tā tad, vai nu nebija kam piedot, vai nedrīkstēja piedot.

Pauze, kas bija gandrīz vienāda ar atrašanās laiku līdz zināmam brīdim svētītājā un vienīgi drošajā patvērumā tur, līdz piedzimšanai, līdz pirmajai gaismai, līdz aukstajam un kā smirgelis asajam ār pasaules gaisam. Astoņi mēneši Jasmuižā. Dienu pēc dienas, nakti pēc nakts.

Sasniedzis astoņpadsmit gadu vecumu, viņš bija paguvis pārliccināties, ka viņam ne tikai nav sagatavota vieta pasaules centrā, — nē: vispār nekāda vieta viņam te nav paredzēta. Viņš ir piedzimis zemē, kuras nav. Domās viņš to sauca krieviski par *Latišiju*. Gatavodamies universitātei, viņš un arī Pēteris bija izlasījuši desmitiem krievu grāmatu, pat runāt savā starpā raudzīja krieviski, nav tikai zināms, kā tas viņiem izdevās: blakus

nebija trešā, lai pateiktu priekšā... Tātad, Latišija ir latviešu zeme, valsts, kuras nekad nav bijis, un laikam gan nekad nebūs. Trijās Krievijas guberņās dzīvo latvieši: tās ir *Vitebskaja, Liļļandskaja, Kurļandskaja*. Krievu provinces ar vācu nosaukumiem, kurās trīs ceturtdaļas iedzīvotāju ir latvieši, — cik ļaunu joku ar mums ir izspēlējusi vēsture! Savā dzimtenē — sveštautietis. Kas varēja būt briesmīgāks un bezjēdzīgāks? Bezcerīgāks? Un vēl: ja viņš būtu uzaudzis ar citādiem sapņiem! Ja no paša sākuma kā paraugs un dzīves ideāls viņam būtu bijis nevis Sokrats, nevis Maķedonijas Aleksandrs, bet, piemēram, hofrāts Bernhards Dīriķis! Skat, kāda virsotne, skat, ko sasniegusi, cik augstu uzrāpusies vesela paaudze: latviešiem ir savs hofrāts! Bet uz kaut ko vairāk, — viņiem saka tie, kam ir vara, tēvišķīgi pakratot ar pirkstu, — pat neceriet!

Vai neliekas, ka mūsu stāstījums kā apmaldījies riņķo vienā vietā? Jā, taču ne vairāk kā mūsu varonis. Tieši tagad viņš atgriežas pie pagājušām dienām un lēmumiem, lai no jauna noskaidrotu savas attiecības ar Dievu un cilvēkiem. Jāņa Plickšāna dienasgrāmata. Sākumam — ģimnāzista piezīmes, 1883. gada oktobris. “Leons Daraškevičs it nemaz nenoņemas ar šādiem liktenīgiem jautājumiem, un viņš ir ne vien laimīgāks, bet viņam ir stingrs, augstāks dzīves skatījums par dzīves cerību, nākotni, mērķiem, nekādas garlaicības, nenoteiktības, nedrošības, rakstura trūkuma, viņš ir pat labāks cilvēks, labsirdīgs un ne tieši muļķis, vismaz labs savam postenim. Bet es mokos, izsamistu, un rezultāta nav nekāda. No kurienes tas rodas? Tam laikam ir stiprs pamatojums vecu vecajā ticībā Kristum? Bet es nevaru tajā atrast micrinājumu, un citu pamatu neesmu sev izcīnījis.”

Pēc pusgada Jasmuižā: “Un vai tad man nau nekādu tiesību prasīt tādu dzīvi, pašam likteņam jeb Dievam, ja tā grib kas teikt, nau brīv mani tā sodīt tik par to vien, ka es esmu (jo mana griba nebija — būt) un ar to, ka es esmu. Dzīvību viņš man deva, bet neļāva dzīvot un tomēr tak ne no manis radīta ir tā vēlēšanās dzīvot.”

Taču ir rīts, parasts pavasara rīts Jasmuižā. Pēc papiņa aiziešanas Jānis vēl pagulšņāja... Brīžos starp miegu un nomodu laiks tāpat zaudē noteiktību kā miegā. Tas izstiepjas, sekunde kā piepūšamais maiss var ietilpināt sevī pusgada notikumus. Vai arī minūtes, taisni otrādi, saspiežas ļoti blīvā vielā: aizver plakstus uz brīdi — stunda pagājusi. Līze, tēvs dikti dusmojas. Bet tu taču negribēji... Gluži vienkārši tur, pussnaudā, saldi būt un palikt, saldāk nekā miegā, saldāk nekā nomodā. Gan guli, gan neguli, kaut kādas spilgtas, fosforescējošas domas parādās un zūd, ja tās nepatur ar prāta piepūli... pareizāk, nav zināms, ar ko, — tas pat nav prāts, bet, ja arī ir prāts, tad kopā ar kaut ko citu, ar dvēseli, vai? Neder nekādi vārdi, tie

visi nav galīgi precīzi, kaut arī par neprecīziem tos nevar nosaukt. Līdz galam nesacerētu rindu drumsklas, rindu, kas tur dziļumā ir it kā izveidojušās un ieguvušās nepieciešamās beigas. Nodomu, plānu drumsklas, — tajos tāda notciktība, kāda dienā nemēdz būt. Toties nakts domas un cerības vispār ir citādas, nakts vēlmes vēlas ko citu un izstaro citu gaismu.

Tajā ritā viņš domāja: “Mērķis svētī ieroci” esot netaisni, bet tā visi lieli vīri ir darijuši, par ko lai tad mazie tā nedara? Un ko tas viņiem dos un ko atņems? Vēl uzradās doma: vajadzētu uzrakstīt savas zemes vēsturi, kaut ko līdzīgu Pogodina Krievijas vēsturei. Taču tas prasītu šausmīgi daudz darba un lielu sagatavošanos. Bet ja nu latviešu valodā iztulkotu Puškina “Borisu Godunovu”? Jau ģimnāzijas laikā viņš bija mēģinājis, bija ķēries pie Puškina “Mazajām traģēdijām”: “Mocarts un Saljeri”, “Skopais bruņinīks”. Kāpēc vēl nesen viņš bija tik nežēlīgi sevi lamājis par mēģinājumiem dzejošanā? Sacerēt dzejoļus, bet tikai bez mazākās piespiešanās: lai tie rodas, kad tiem tas ir vajadzīgs un nevis tev.

Ilgāk nevarēja palikt gultā: gan tēvs, gan Līze jau pie galda, un tas viņiem arvien vairāk ķeras pie sirds, ka jāsēž un jāgaida, kamēr viņa augstībai Jānim labpatiks ierasties uz brokastīm. Viņš atļāvās pagulšņāt vēl pusminūti un šajā pusminūtē paguva visā pilnībā iztēloties, kāds būs viņa dzīves ceļš. Tiesnesis, turīgs zemkopis, līdzīgi tēvam vai Stučkam vecākajam, latviešu — īpaši inflantu labdaris, leišu draugs. Rakstīt rakstienus par sadzīves labošanu, ja ies, Petrapilī izdot avīzi, avīzi latviešu valodā, līdzīgu tām slavenajām “Pēterburgas Avīzēm”, kuras Baltijas baronu apmelojumu dēļ tika slēgtas tieši viņa dzimšanas gadā. Un arī dzejot. Viņš paguva nobrīnīties par savu pieticību. Kas to būtu domājis, viņš no tik daudziem prasījumiem ir atteicies! Īsts, liels dzejnieks pagalam, varonis, pasaules apgāzējs — visi pie malas — micrīgs, prātīgs pilsonis mans ideāls un pēc slavas arī vēl tīkos. Pusminūte bija pagājusi, viņš nolaida kājas pār gultas malu, ar kreiso roku sataustīja saburzītās zilās zeķes. Uzvilka bikses. (Jaunsungis! Kungu dēliņš! Troņmantnieks! Bet bikses cauras, Līze solījās salāpīt — aizmirsusi.) Vienās zeķēs pieslāja pie spoguļa, ieskatījās. Nekas: vaigi sārti, acis staro. Izskats “..šodien jautris, drusciņ ģeniāls”, nez kāpēc viņš nosprieda.

Papiņš pirmais sagaida viņu atkal ar “Gut Morgen,” — Jānim pirmajam vajadzēja pateikt. Līze jau dūsmīga...

Laiks atzīties (ja kāds līdz šim nav sapratis): divas trešdaļas no mūsu romāna par Raini ir uzrakstījis pats Rainis. Viņš visu mūžu strādājis pie šā romāna. Izdarījis uzmetumus un pierakstus, veidojis plānus. Pārlasījis iepriekšējo gadu dienasgrāmatas un vēstules, uzskatīdams to visu par autobiogrāfiskās prozas materiālu.

Šo rindu autors ir nonācis pie tāda secinājuma: Rainis ir it kā nodzīvojis vairākas atsevišķas dzīves: katrai bijis savs sākums, katra beigusies ar bojāeju... gandrīz bojāeju, pēc kuras varoņa atdzimšana liekas kā brīnums. Ja teiktais attiecināms arī uz dažiem citiem cilvēkiem, tad ne tik lielā mērā.

Vēlāk parādījās tāds Raiņa ieraksts: “Tā palikušas neatzīmētas visas lielās attīstības posmas manā dzīvē. Viņu bija tik daudz un dažādas, es bieži jutu pats, ka nu sākas gluži jauns posms, ka ict uz augšu. Bet tagad pāri tikai visneskaidrākā atmiņa... Arī biogrāfija tā paliek tukša un nepareiza, nedzīva un vispārēja, bet varēja būt pilnīga: ar patstāvīgu dzīvi, jo katrā attīstības posmā ir patiesībā pilna, noslēgta dzīve par sevi, ne tikai daļa, ne sagatavojums vai saviļņojums citai posmai un vispārējai kopdzīvei. Bērnībai sava noslēgta dzīve ar patstāvīgām prasībām un tiesībām: var iedomāties, ka viņā vien izdzīvoju kādu personību.”

Tātad Līze jau dusmojas. Vai, kā raksta Jānis Plickšāns 1884. gada 12. martā, viņa ir “zēr bēze...”*. “...piegāju tur ar,” turpina astoņpadsmit gadus vecais Jānis, “viņa vērpa un neēda. Paskatījos tik tāpat muļķī barometrī, ārā, kur upīte tek, papiņš atkal ko pa vāciski teica. Es gāju ātri nomazgāties — divieli abās rokās paplātu, pārskatos vienā, otrā pusē, kur labāk degunu bāzt iekšā, tad izmeklējis bāžu ar iekšā un sāku trīt, pie tam sprauslodams un pūzdams. Noslaucījos, apvilku kreklu aiz priekškara, svārkus un vesti uz reizi apmaucu, nosukājos un tad — šoreiz ātriem soļiem — gāju pie galda. — Es tev šķiņķi nogriezīšu. Tu nemāki. Nu tad vajaga mācīties, kas griezīs, ja jūsu nebūs. — Tauri kā sviests smeķē. — Ka viens un tas pats, es labāk sviestu jemu. — Ielēja čarkiņu. Gandrīz nekā nerunājām. Pēc Līziņa tēju dzēra... Sviestmaizi uz kodu; kad neviens neveda tējas, pats gāju liet, koķetēju ar skaistām pozitūrām (Tekles nebija). Izdzēru un aizgāju, nieka neteicis. Ar Teklīti tik reizi pasalti saskatījāmies. Kad Teklīte apkopa manu istabu, es gāju turp. Miķelišam bij tūliņ projām jābrauc un man Doriņai jāraksta... Līziņa vērpa un rakstīja Māmiņai. Kamēr rakstīju, Teklīte staigāja pie skapja, man bail bija, ka viņa neienāk — ko lai ar viņu dara, ko lai teicu? Papiņš pa tam jau bij tāli apkārt bijis un nu atkal aizgāja. Es pēc vēstules rakstīšanas šo rakstīju, gribēju Ičļukam rakstīt, apslinkojos. Man ar slinkoju šo ierakstīt dienasgrāmatā. Man šodien gribas ārā iziet, tik jauks laiks. Nu es iešu uz otru galu apskatīties, vai tur nau kas jādara... Palasīju Pogodinu.

...Teklīte devu 20 kap. priekš ķemmēm. Tagad būtu nejdzība viņu bučot. Kas ir nejdzīgs, ļauns, par ko viņš ir, ja to nelietot? Jeb varbūt ir

* Sehr böse — ļoti dusmīga. (*Vācu val.*)

tik labs un mazāk labs, ka silts un mazāk silts... Tātad laba cilvēka pienākums būtu pēc labākiem līdzekļiem ķerties, bet ļaunie būtu ar atļauti... Jo mazāk kas ļaunu lieto, jo viņš ir labāks! Bet liels ļaundaris tuvāk labam nekā mazs tikuma vergs. Un kur tad paliek tie visi vēstures varoņi, ķeizari, Napolconi? Un tikpat tādi tikumniecīņi ir diezgan patīkami. Kas cilvēcei saukumu dara, tas man jādara (kas aizskar cilvēku mantu, veselību), jo tas uztura cilvēci pie sava mērķa — attīstības dzīties. Esiet praktiski, tas palīdzēs vairāk attīstīties nekā visa jūsu fantāzija, poēzija... bet mana praktiķība iekš tam pastāvēs, ar politiku nodarboties, ar vēsturi, zemes vajadzībām...

Ar papiņu pie tējas runājam par papīra fabrikāciju. Līziņa bija saīgusi, es viņai tumsā uz kājām uzminu un pēc ierastas rupjības nicka nesacīju, viņa palamājās. Es apņēmos laboties, palikt patiesāks. Teklīte bija ienākusi, mīlīga, kairinoša, es nekā — *diem perdidī**. Nu es manu drusiņu spēka, nožēloju, ka ar Teklīti nekā nedarīju, un tik, kad viņa aizgāja, fantazēju.

29. marta d. 84. Nezinu, par ko gauži raudāju. Man tā tik skumjot un raudāt, tas mans vienīgais prieks, bet ir tas apnīk. Par ko es nēsu tāds kā citi, tikpat stiprs, gudris, laimīgs? Ja Dievs būtu, viņš neļautu izmist pret viņu pašu, palīdzētu. Līziņa ar Teklīti pa tam micrīgi runājas, par ko es nēsu micrīgs. Tekl. pavisam laimīga, tik vēl es viņu nekutināju, un Līziņa ar puslīdz laimīga. Daudz ko jauku domāju, tik aizmirsu. Slinkums man ierasts (tagad mana liksta) un patīkams, nevari atkauties. Ja atsvabinātos no slinkuma, varbūt būtu laimīgs. Iedomājos, ka Puškins, latīņi, vāci, anakreontiķi ieslavē slinkumu. Tagad ne tie laiki, kur slinko un prāto — strādāt!”

Mēs atvadāmies no viņa icilgušās bērnības, un kas var labāk pastāstīt par to nekā viņš pats? Ne jau tāpēc, ka viņš tajā laikā būtu bijis labs stāstītājs: gluži vienkārši aprakstītais kādā mirklī sakrīt vai gandrīz sakrīt ar aprakstāmo laikā un telpā. Kučieris Miķelis jūdz zirgus, Jānis raksta vēstuli Dorai. Tekle ņemas tur, pie skapja, un pēc kāda brīža viņš raksta piezīmes, kuras mēs tagad lasām, līdz ar to gan Jāņa, gan pat Tekles paštrinātā elpa un viņas zemē nomestās liekšķeres troksnis atskan līdz mums.

Tekle rosās pie skapja, viņa kaut ko nomet zemē, laikam liekšķeri; 1894. gada 12. martā Jānis ieklausās meitenes paštrinātā elpā, baidās, ka viņa nosviedīs zemē slotu un liekšķeri un pienāks pie viņa... un ko lai tad dara? Bet nu viņš ir kaut ko atcerējies, noliek malā dienasgrāmatu —

* Zaudēt dienu. (*Latīņu val.*)

paņem nepabeigto vēstuli un tūlīt, tajā pašā mirklī, raksta: “Kopš vienas nedēļas pie mums jau dzied visi cīruļi; labās grāmatas tiek liktas pie malas; iedomājies, es biju pie skrīvera un pie profesora, tikai pie sava Petrušas vēl ne.”

Droši vien Dora pazīst gan skrīveri, gan profesoru (par kuriem mums nekas nav zināms), toties viņa vēl nepazīst Petrušu, viņi iepazīsies pēc vairākiem gadiem. Vakarējais ģimnāzists sūta savai jaunākajai mātai visparastāko vēstuli. Bet nežēlīgās, varenās likteņa vara taures skan caur rindām, dārd pilnā spēkā, tās nedzird viņi, toties dzirdam mēs; Jānis pabaidz vēstuli, Miķelis pēc minūtēm desmit to aizvedīs, un jau šodien Dora izlasīs rindas par Petrušu, viegli savilks uzacis: interesanti gan, kāds viņš ir, kā izskatās šis Petruša, Stučka, Resnais, kā reizēm pa jokam viņu sauc Jānis. Ja varētu paskatīties uz viņu kaut ar vienu actiņu...

Gan paskatīsies, meitenīt, viņai aiz muguras ar galvu māj liktenis, gan vēl izskatīsies tiku tikām...

Un cīruļi, kā izrādās, tīrumos dzirdami kopš vienas nedēļas.

No milzīga attāluma, caur vairāk nekā simt gadiem klausos tajos agrajos cīruļos, dzirdu tos. Gandrīz no divdesmit pirmā gadsimta ielūkojos deviņpadsmitajā — ielūkojos beziemesla priecīgajā, prieku gaidošajā meitenes sejā. Pateikt, kas klauvē pie viņas dzīves ar šo vēstuli? Kas ielaužas viņas nākotnē kopā ar Petrušu?

Neko nevar pateikt, un viņa arī nesadzirdētu. Pat ja sadzirdētu — nesaprastu.

Jasmuižā joprojām tā pati pavasara diena.

Atskan pakavu klaudzoņa, kaut kur aizauļo jātnieks. Paraugieties, cik viņš jauns, cik smudrs un veikls, cik lieliski turas segļos, nu paraugieties taču uz viņu, paraugieties!

Jānis tīksminās pats par sevi, par to apbrīnojamo būtņi, kas rodas, pilnīgi saplūstot jātņiekam un zirgam, kurus, liekas, apvieno kopīga elpa, abiem kopīga asinsrite. Kad ātri jā, nav iespējams ievērot, kas tevi redzējis un vai vispār kāds redzējis. Taču gribas ticēt, ka redzēja, redz... Tai skaitā arī meitenes ašās acis: paslepus, tā, lai nemana vecā māte, taču skaistule ir paguvusi icraudzīt skaisto jaunekli.

Te Jānis skaļi icspurdzās.

— Krā, krā! — virs galvas noķērcās nez no kurienes uzradusies vārna. — Krāšņi! Krāšņi!

Smejies, smeļies, nejaukā vārna, bet es pašlaik esmu laimīgs. Laimīgs? Tad tāda tev laime? N-nujā. Tā biežāk mēdz būt, kā lai to pasaka... fiziska, miesiska. Kad atkrīt neatrisināmie jautājumi, viss, kas viņu moka

un ar ko viņš pats sevi moka, kad nav ne bijušā, ne nākamā, tikai ātrums, tikai dzīvība, kas sajūtama ar katru dzīslīņu, ar katru šūniņu, tikai jaunība, neizprotamais spēks, kas dzirkstī tevī kā viens mucīņā; droši vien tā jūtas vārnēns pirmajā lidojumā. Laime laikam ir būt kā visi, būt zālītei pļavā, vardulēnam dzimtajā purvā, zivij ūdenī; jā, vēl viens — lielākais no prickiem: peldēt starp ūdeni un debesīm pavisam kailam, savā vienīgajā ādā tāpat kā visas citas radības uz zemes, izņemot cilvēku, — kas tā ir par baudu, vai tas var būt, ka ar sievieti, vienīgo, mīļoto, būs vēl labāk, tā, ka samaņu var zaudēt, — droši vien, bet cik brīnišķīgi ir ūdenī; cik brīnišķīgi arī tagad, kad jā ar lielisku zirgu un vējš strauji kā upe ieskauj tevi un viņu, ieskauj jūsu kopīgo, apbrīnojami vingro, prickpilno, gudro ķermeni.

Dienasgrāmata, 1884. g. 31. marts.

“Lasīju “Līru”, viņš mani iekustināja līdz asarām, es maniju, ka raudu tādām pat jūtām, kā par savām skumjām... Iegribējās pašam dramatisks tēlojums. Raksturs — atkritis tautietis, bez goda, bez tautas, viltīga filozofija, pluts un ļauns.”

(Pēc sešpadsmit gadiem viņš iztulkos “Karali Līru” latviešu valodā. Bet pēc tam uzrakstījis savas drāmas, savas traģēdijas. Kas stāv pie šā dramaturga šūpuļa? Eshils ar “Edīpu”, Puškins ar “Borisu Godunovu”, Šekspīrs ar “Karali Līru”, Gēte ar “Faustu”).

“Linus svērām, es rakstīju. Jau vairāk dienu tas mans darbs. Pie skaitīšanas un maksāšanas ar papiņu drīz bārāmieš... Cik zema mana morāle, cik nestipra, kādas nejaukas domas, papiņu necienu, dažreiz izfantazēju briesmīgu atcietību par kādu netaisnību vai nemīlību no viņa puses; pēcāk briesmīgi kauns pašam. Dažu jauku ideju, ko neuzrakstīju, aizmirsu. Ar nemirstību ar ncesmu galā... Es gribu būt labāks cilvēks, bet neticu vairs pats sevī. Dievs piedod... Bail rīt no Teklītes, varbūt viņa nāks mani pūpoļiem izpērt.”

Nākamajā dienā bija Pūpolsvētdiena.

Ai, kāds apslēpts jaukums ir visam, kas nāk no agras, agras bērnības, no tālā laika, kas robežojas ar mazatni! It kā tas nāktu no citiem gadsimtiem, no pazemes avotiem, kuri ir tīrāki par pašu tīrību. Tur bija māte. Tur vēl bija māte, kas aizņēma puspasaules, kupla, varena, kā lāčumāte lācēnam. Viņa atnāca un smējās, un viņai rokā bija pūpolu zari ar maigiem, maigiem pūkainiem kamoliņiem. Ar zīdaiņiem, sidrabaini pelcēm bumbiņām... nē, ne bumbiņām... lāsēm? Viņš nezināja, kā lai to nosauc. Arī tagad nezināja. Un ar šiem zariem... ar šo sidrabaino zīdu... skaitot:

Apaļš kā pūpols,

Vesels kā rutks!

sadeva tev pa dibenu, pa pliku dibenu, un tas ir nemaz neaizvainoja, bet smīdināja, mātes balss tevi mīl, un mātes roka tevi mīl, un mīl arī pava-sara sidrabainie kamoliši.

Dienagrāmata 2. aprīlī.

“No rītus T. ar pūpoliem izpēra, es viņas kaitināju, ka tik agri cēlusi. Nožēloju, ka negāju tālāk. Jauki pa sapņiem domāju un gaidīju, pēcāk likos pirkstos vēl manīju mīkstos pupiņšus; bet tikpat todien, ne 2. apr. tālāk negāju, tas pats — nevaru. Tanī pašā rītā dzejiskas domas modās. Bet nekas neiznāca... Pēc liku kārtis. Vai ar Teklīti kļūšu tālāk, vai kutināšu, bučošu? Viņa mani kutināja, es nekā. Vakarā ilgi krāsni kurināja, pēc pie manis ienāca. “Ko tu teiksi?” “Nekā, atnācu ciemā, tas viss: ko tu teiksi?” “Kam tad tu kukuļus neatnesi, nebija? Salta pieniņa?” “Par daudz picbarosies.” “Es tevi ar pēršu.” “Bet ar tīri vāja palikšu.” “Nu cik tad resna tu vēl gribēsi būt. Tad jau tevi vajaga arī kādu dienu apraudzīt.” Viņa mani ķēra padusēs, aiz cekula kā lelli, es nekā. Aizgāja pieņa dot; es izspruku no istabas, kā jau vienmēr. Man bija kauns tā no viņas plūkties un nekā nedarīt. (Es vairs nezinu ko teikt un par to neiedrošinos nekā darīt.)

Vakar es jāju un priccājos, cik gluži jauks izskatos, jāju ar garām pisa-ram pa lielo ceļu aiz kroga, lai ļaudis mani redz, kāds es dzelzs jātnieks. Jāju tik pašā vakarā, kaut gan papiņš visu dienu no tam runāja...”

Reiz, vēl Grīvā, kāds vācietis no viņu klases, pārāudzis, divus gadus vecāks par citiem, izglītoja “mazgadīgos”. Viņš jau bija skūpstījis ar mciteni un, viņa vārdiem runājot, pat “aptaustījis plikus pupus”. “Bet kā tas ir? Kādi tie ir aptaustot?” kāds aiztrūkstošā balsī jautāja. (Tas nebija Jānis, katrā ziņā tas nebija Jānis, viņam bija kauns un mazliet pretīgi klausīties, gribējās bēgt projām un gribējās palikt. Viņš palika.) “Kā lai tev saka,” bez smaida, nopietni atbildēja viņu biedrs. “Tie ir tādi kā plūmes. Plūme, vai saproti, gatava, bet ne pārāk. Gan mīksta, gan cieta. Vai zini ko... Paglaudi pats savu sēžamvietu — būs gandrīz tas pats.” “Ha-ha-ha!” klausītāji uzjautrinājās, uzņemdami klasesbiedra vārdus kā rupju joku. Paglaudi sev d... un būs tas pats. (*Arsch*, viņi teica. Visa saruna notika vācu valodā.) “Jocīgie,” noteica viņu “skolotājs”, mazliet apjucis. “Es nemeloju, Dieva vārds!” Jāsmejas atceroties: ne uzreiz, ne pirmajā vakarā, bet pēc dienām trim Jānis pamēģināja... paglaudīja sevi zem segas. Un neizjuta galīgi neko! Nu, gluda āda kā uz vaiga vai ceļgala. Cik daudz lieka, pilnīgi nevajadzīga nez kāpēc saglabā atmiņa.

Tagad, pēc vairākiem gadiem, viņš zināja: muļķītis bija klasesbiedrs. Un ko gan viņš varēja saprast tajā vecumā!

Viņš lasīja nemitīgi. Aprija grāmatu pēc grāmatas, bet izsalkums nerimās. Papiņš kaut kur skrēja, izrīkoja, atlaida, pieņēma, rājās un pieprasīja. Jānis gulēja un lasīja. Izlasīto piemēroja sev. Sveša pieredze, — cik dzīves vajadzētu izdzīvot, lai uzkrātu tādu pašu? Svešās, gatavās domas viņu interesēja mazāk. Tās bija līdzīgas skolotāju pamācībām. Sveša doma ir laba, lai sakrustotu to ar savējo. Lai izšķiltu dzirksteli, tām saduroties. Pavisam kas cits — svešu cilvēku piedzīvojumi, kaislības, nāve. Nevar dzīvot reizē visos laikmetos, bet ar grāmatu — var. Nevar mīlēt tūkstošiem sieviešu (katrā ziņā vienlaikus, viņš piebilda, savilcis degunu), bet kopā ar simt grāmatu varoņiem — var. Nevar nomirt un dzīvot tālāk. Bet ar grāmatu — var. Šinīs dienās viņš vāciski lasa Šillera “Vallenšteinu” un “Trīsdesmitgadu kara vēsturi”, krieviski — Pomjalovski, Meščerski (“Ģimnāzista pašnāvnieka piezīmes”), Dostojevski. No dienasgrāmatas: “Armadeli lasīju, ka pavisam nau vajadzīgs dienastmeitu aiztikt. Bet man atkal žēl labo gadījumu tā palaist garām. Gribas man tikpat viņu pabučot, pakutināt.” Vēlāk viņš salīdzinās sevi ar Stivu Oblonski: “Mana, līdzīga *Cm.* muļķiskā loma ar T.”

Par Dostojevsku “Velniem”. “Es sevi salīdzināju ar Stavroginu un prātoju rakstīt romānu, kur varonis beidzas aiz vājības, kā viņš aiz spēka.”

Tātad, re, ko Jānis Plickšāns bija ieraudzījis “Velnos”? Ne visai daudz. Maz no tā, ko bija icilcis grāmatā tās autors, kas bija nomiris Pēterburgā pirms trim gadiem. Ja pateiktu Jānim, ka Dostojevsku romānā pa pusei aizšifrētā veidā kā pravietiskā sapnī ietverts gandrīz viss nākamais gadsimts, ka velnu riņķa dancis, ķēmīgs un asiņains, tiem vaibstoties un dancēniski nagus dipinot, izvīsies cauri viņa paša dzīvei, ka atpakaļ pavērstajos, atieztajos viepļos pēkšņi pavīdēs viņa draugu, gandrīz brāļu un māsu — bet varbūt arī bez šā “gandrīz” — sejas vaibsti, ka arī viņu pašu saķers aiz rokām, ievilks iekšā, sagriezīs, aizraus diezin kur un, elļišķīgiem smieklīem skanot, iemetīs bedrē, bezdibenī, kurā tu krīti un krīti, lido (kā tas mēdz būt sapnī), zinot, ka esi jau gājis bojā, bet pēc bojācijas redzi un dzirdi, dzirdi un redzi pār malu pārlickušos rēcošos monstrus, kuros pats briesmīgākais nav vis kropļīgums, bet cilvēciskie, dārgie vaibsti, kurus izķēmojusi absolūtā ļaunuma, nodevības nežēlīgā bauda, — ja varētu pateikt... Taču, tāpat kā viņa mātai Dorai, mēs viņam neko nepateiksim.

Jānis nebija gatavs, viņš arī nekad nebūs gatavs ieraudzīt velnus dumpinieku, sacelšanās pusē. Kurš no gados jaunajiem latviešiem nav dumpinieks kaut vai mazliet? Nedumpoties — nozīmētu samierināties ar to, kas ir. Ar to dzīvi, kurā ne tikai katrs no viņiem ir — nekas, bet nekas

ir arī viņi visi kopā, neckas — viņu tēvi un viņu nākamie mazbērni, neckas — viņu valoda, viņu dziesmas, viņu mīlestība.

Velni latvietim bez vārda runas ir tur, tajā pusē. Velni, vilkači, vampīri — kungi, stāraisti, bendes, sulaiņi. Kopš mazām dienām tā icaudzināts: dziesmas bija par to, pasakas par to. Varbūt tajā laikā, par kuru ir runa, Raini visvairāk mulsināja kungu dēliņa stāvoklis: viņš bija dīvaini sašķēlies, instinktīvi, ar sirdi un dvēseli paliekot to pusē, kas apakšā, bet izstumts uz augšu, kungu pusē. Tēvs spieda svērt linus, kārtot rēķinus ar pusgraudniekiem, skaidroties ar cilvēkiem, kas atkarīgi no viņiem, izspiest no šiem cilvēkiem labumu sev. Viņam tā gribējās nepalikt kaunā, izdarīt visu, kas prasīts: uzkliegt un piedraudēt, mānīties un panākt savu. Viņam neko tādu negribējās! Viņš jutās kā aktieris, kas spēlē ne savu lomu: gan tekstu nav iemācījies, gan nezina, kur rokas likt. Viņam bija kauns norāt pavecu vīru, kas zināja simtreiz vairāk par viņu un laikam gan smīnēja, brīnīdamies par jaunizcepto kungu nadzīgumu. Nu, smīnēja jau arī. Viņā auga sapikums pret tēvu, kas uzspiedis šo svešo lomu, pašam pret sevi, ka neprot tikt galā ar tik vienkāršu lietu.

Naktī uz picktdienu Jānis redzēja sapnī Andreju Dīriķi. Viņš lasīja Donelaiša dzejoļus no "Gadalaikiem" sākumā klusā, mazliet piesmakušā balsī. Viņš tos bija bieži lasījis ģimnāzistiem leišu valodā un turpat uz vietas tulkojis saturu. Piepeši izrādījās, ka nevis Andrejs lasa poēmu, bet Donelaitis, kas nez kāpēc izskatās līdzīgs skolotājam Bazeneram. Viņš lasa brīnišķīgus dzejoļus, Jānis visu saprot, dīvaini, viņš nemaz nezina, ka tik labi prot leišu valodu. Pēc tam dzejnieks pagriežas pret viņu un, norādīdams uz Jāni ar rādītājpirkstu, saka: "Bet nu mēs pārbaudīsim! Kas leitiski ir "mergaite"? Jānis zina atbildi, bet kaunas to izrunāt. Viņš sapnī sarkst un saka tikko dzirdami: "Meitene." "Kas, kas? Nedzirdi!" "Meitene!" Jānis tad kliec. Donelaitis neapmierināts purina galvu, taču izrādās, ka tas vairs nav Donelaitis, bet atkal Andrejs Dīriķis. Un viņš jautā ko citu: "Kāds gruzīnu uzvārds zināms katram latvietim?" Ko lai atbild? Jūtams, ka jautājumā ir kāds āķis. Un nezina jau arī viņš nekādus gruzīnu uzvārdus. "Staburadze!" — negaidot jautri nosaka, gandrīz nodzied Andrejs. Jānis smejas: nu patiešām! Kā viņš to bija aizmirsis? Andrejs arī Kaukāzā ir bijis. Viņš stāstīja, ka gruzīniem uzvārdu lielākā daļa beidzoties ar "dze", bet, teiksim, armēņiem ar — "jan".

Tad Jānis apjēdz, ka vairs neguļ, bet, kurā brīdī miegs ietecējis nemiegā, nevar pateikt. Viņš grib atcerēties kādu joku, kas licis viņam miegā smieties. Ā, Staburadze! Gruzīnu uzvārds! Nav tik smieklīgi kā sapnī, tomēr jocīgi. Taču galvenais — viņš neatceras, ka būtu dzirdējis tādu joku no Dīriķa jaunākā vai no kāda cita. Bet pats taču viņš to nav izdomājis! "Varbūt tas ir Dieva joks," Jānim iešaujas prātā; viņš atkal

sāka “peldēt”, precizāk — lidot, viegli atgrūdiens no zemes, un no putna lidojuma skatīja Staburagu — Staburadzi, seno klinti pie Daugavas, ko viņš bija redzējis īstenībā kopā ar Pēteri, tikai ne no augšas, bet no apakšas. Arī no augšas tā neizskatās sliktāk. Tagad vajadzētu atgriezties pārtrauktajā sapnī, paklausīties Donclaiti, sastapties ar Andreju. Tomēr sapnī rādās kaut kas cits. It kā pagalmā, bet kas tas par pagalmu, nav saprotams, — jātīra aka. Jānis redz: visi skatās uz viņu. Vecais guds, strādnieks, saka: “Lai kāpj akā, viņam parocīgāk,” uzsverot pēdējo zilbi. Jānis klusībā atkārtoti nepareizo uzsvāru: nav skaidrs, kāpēc tas ir “precizāks” par pareizo. Akā tiek nolaistas koka trepes, šķērskoki ir ļoti tālu cits no cita. Ar kāju, kas karājas gaisā, Jānis ilgi taustās pēc nākamā pakāpiena, beidzot nokāpj lejā. Tur ir tumšs, slapjš, bet viņam kājās gari gumijas zābaki, līdz pašiem cirkšņiem. Trepes tiek uzvilktas augšā, jo viņam nav kur stāvēt. Auksti. Ar liekšķēri viņš noņem glemus un virsējo smilšu kārtu un met spainī. Spaini ar ķēdi uzvelk augšā. Jānis apakšā viens pats. Tālu virs viņa apaļš gaismas aplis. Uz turieni ceļas spainis ar smiltīm un glemiem, no turienes tas atgriežas. No augšas atskan paņiņa balss: “Saki, kad jānolaiž trepes!” Ūdens ceļas. Jāpieber vēl pusspains, un tad nebūs kauns prasīties uz augšu. “Līze!” viņš sauc. “Padod trepes!” Līze arī visu laiku bija tur. Viņa tur, augšā, pārliccas pāri akas malai un smiedamās kliec: “Bet mēs nedosim! Atstā-āsim puiku akā!” Ai, kāda šeit akustika! “At-stā-āsim puiku akā!” Arī tēvs vai varbūt strādnieks — ļaudis nemitīgi pārvēršas cits citā — liecas pāri malai: “Ha-ha! At-stā-āsim akā-ā-ā!” Viņi joko, neredzēdami, ka ūdens viņam jau līdz krūtīm... līdz kaklam... Ā-ā-ā!

Viņš pamostas no aukstuma — uzmetusies zosāda. Lai sasildītos, jāatgriežas labajā sapnī. Jāatgriežas pie Andreja.

Andrejs bija “vecā Dīriķa” (vai, kā Jānis viņu sauca vēstulēs mājiniekiem, *Dīraitisa*) jaunākais brālis. Rīgā viņš uzradās negaidot, no kaut kādām svešām zemēm — un šīs zemes bija mīklainas, un viņš pats noslēpumains. Citu mājas iemītnieku vārdus un žestus varēja iepriekš paredzēt, toties Andrejs bija neapbrīnināms: arī viņš pats, kā liekas, nezināja, ko izdarīs pēc mirkļa. Bet varbūt zināja, tikai viņam nebija tiesību to teikt. Jānis nekad nerakstīja par viņu dienasgrāmatā, nepieminēja vēstulēs. Andrejs bija ģimnāzistu lielākais noslēpums. Jā, tas bija viņa un Daraškeviča kopīgs noslēpums. Ar to varēja lepoties. Reizēm tā gribējās ar kādu dalīties, padziļoties! Nē. Nedrīkstēja bilst ne vārdu.

Andrejs bija divdesmit divus gadus jaunāks par hofrātu Dīriķi. Kādu laiku viņš bija īpašu uzdevumu ierēdnis pie Sofijas gubernatora Bulgārijā, pēc tam viņš tika redzēts Austrijā, Ungārijā, Kaukāzā, kaimiņos Lietuvā. Sava brāļa avīzē Andrejs publicēja piezīmes par saviem ceļojumiem, stāstus, tulkojumus no krievu, vācu, leišu valodas. Viņš sastādīja leišu-latviešu vārd-

nīcu. Aiz šī viņa veidola tomēr slēpās cits, par kuru hofrāta kungam nebija ne jausmas. Andrejs bija revolucionāru narodovoļcu piekritējs. Un viņš uzticējās diviem zēniem, kas mitinājās pie viņa vecākā brāļa!

Visi apkārtējie Leonu un Jāni uzskatīja it kā par nepilniem cilvēkiem. “Tas tev par agru”, “izaugsi — uzzināsi”, “tu vēl neesi tiktāl izaudzis”, viņi dzirdēja no visām pusēm. Ja ticētu pieaugušajiem, par agru viņiem bija zināt gandrīz visu, un, paaugoties lielākiem, horizonta līnija it kā attālinājās, atkal līdz aizliegtajām tēmām nevarēja aizsniegties. Toties Andrejs viņiem ticēja vairāk nekā pieaugušajiem. Viņš nekad zēnus nemācīja — tikai dalījās domās par to, ko zināja, tik vienkārši un dabiski, kā labs cilvēks dalās savā ēdamajā ar izsalkušo. Tā nebija nolaišanās līdz jaunākajiem — viņam ar tiem bija interesantāk nekā ar citiem. Viņš pat smējās kā bērns! Bet ar visu to kaut kur dziļumā, protams, bija nopietnāks par Dīriķi vecāko. Bernhards Dīriķis bija pabeigta būtne, izveidojusies uz visiem laikiem, kā, teiksim, Pulvertornis Rīgā. Andrejs, kā likās, pat fiziski nepārstāja augt. Pa vasaru izstiepās garumā abi ģimnāzisti — un Andrejs Dīriķis, šķita, bija kļuvis garāks nekā līdz brīvdienām. “Redzes māns!” viņš smējās. “Bet ickšēji esmu izaudzis pat par diviem centimetriem!”

Viņš deva lasīt zēniem aizliegto lietuviešu avīzi “Aušra”, dažus “Zemļa i voļa”, “Narodnaja voļa” numurus. Vai tā viņš riskēja ar savu karjeru? Nē, — viņš riskēja ar galvu! Un mēdza teikt ģimnāzistiem (ne jau mājās, tur nedrīkstēja, bet pastaigās, Daugavas malā; tur viņš bieži tiem lasīja dzejoļus latviski, krieviski, vāciski, lietuviski): “Es jums uzticos daudz vairāk nekā sev.” Viņš pirmais zēniem izstāstīja par “Aizupa lietu”: krievu armijas podporučiks kopā ar citu oficiēri un literātu Andreju Pumpuru bija nodibinājuši Rīgā slepenu pulciņu, starp citu, mācījuši ģimnāzistiem latviešiem rīkoties ar ieročiem. (“Vai tad jūs neesat dzirdējuši?”) Aizupa draugs Pumpurs — Dīriķa jaunākā vārda brālis, kā noskaidrojās, kādreiz bijis tuvs Bernhardam, “hofrāta kungam”; savā laikā pat bija atvēris kopā ar viņu grāmatu veikalu, taču vēlāk aizbraucis uz Krieviju, karojis...

Tas viss pavīdēja Jāņa atmiņās jaukas aprīļa dienas rītā Jasmuižā; tēvs viņu šorciz nebija modinājis ar dziesmiņu par Anniņu, bet sagaidīja pie galda galīgi saniknots: cik ilgi var gulšņāt? Cik ilgi var izlikties par muļķi un dzīvot kā liekēdis? Paskaties uz Līzi, — griežas kā vāvere ritenī, — paskaties uz mani. Kas no tevis iznāks, ja tu tā sāc... Un turpināja tādā pašā garā.

Plickšāna vecākā pacietība bija galā. Nesekmīgā tiesāšanās ar Žabu, ar kukuļņēmjiem advokātiem, nesaskaņas ar sievu, kas bija galīgi novecojusi un, tā vien rādās, no dievbijības kļuvusi glupāka, meitas skābā seja, viņas

skumīgais izskats, kas it kā pārmeta: tavas, tavas vainas dēļ esmu palikusi vecmeitās, — un beidzot, neizskaidrojamais dēla kūtrums un apātija. Cik lielas cerības tika liktas uz mantinieku! Nu, nav viņam maize jāpelna ar sviedriem vaigā — labs ir; bet atkal, nebūtu par sliktu atcerēties, kam viņš par to ir pateicību parādā. Gribi būt kungs? Labi, vai tad es esmu pret? Taču arī kungs ne jau katru dienu sautē sānus. Kā iecurbjas ar acīm grāmatā, sauc, cik gribi — nedzird! Un ne jau tas vien, vēl lec acīs, it kā viņu no darba atrautu. Bet es taču ieskatījos, — romānus lasa, nelietis! Labi jau, labi. Lai būtu arī romāni. Taču viņam — ne mazākās intereses par saimniecību. Kad negulšņā — pastaigājas, rokas bikšu kabatās sabāzis, gluži kā vasarnieks! Nejēdz ne “bū”, ne “bē” nevienā praktiskā, nopietnā lietā, — vai tamdēļ viņš tika mācīts? Un mūžīgā spītība. Tu pie viņa — ar labu, bet viņš, tiklīdz kas atgadās, — šņac vien! It kā viņam te būtu ienaidnieki. It kā aiz ļaunuma viņam aizrādu! Citi apgalvo — sak, tāds vecums. Taču es viņa vecumā! Kā es meičām brunčus cilāju! Ak Kungs, kā es viņas smīdināju! Viņas aiz smieklēm nespēja pretī turēties... Var jau būt, ka aiz kā cita, bet, Dieva vārds, arī aiz smieklēm. Arī šajā ziņā lempis! It kā nebūtu mans dēls. Un šis viņa kautrīgums! Nu mēdz būt kautrīgi cilvēki, taču ar viņu kaut kas nav kārtībā! Viņš taču bīstas ar nepazīstamiem uzsākt sarunu! Karoti pie lūpām pacelt! Kas tas ir, jā-jautā? Labi jau, labi, vecais. Pārāk daudz esi pasācis rūkt. Gan jau kaut kā... Šis viņa paziņa, jaunais Stučka, kā runā, prātīgs puisis. Draugu, paskat, pratis izvēlēties... Arī Dora viņu mīl, bet viņa man gudriniece, kuru katru vis nemīlēs.

Dienasgrāmata. Naivuma ziņā brīnišķīgs ieraksts. “Vēl ar nezinu, kuru raksturu izvēlēties, nopietnu vai jautru, viņš tagad esmu, šāds bijis senāk. Un kas tas ir par cilvēku, kam nau īsta rakstura?”

Nu ir tev raksturs, Jāni, ir! Jau sen ir. Dažreiz liekas, ka tas tev jau bijis pirms dzimšanas.

Dienasgrāmata. 1884. gada aprīlis.

“Nelabas, neģēlīgas domas vien nāca, fantazēju šādas tādas pusvaroniskas pusmuļķiskas un pusneģēlīgas scenas, ko ar papiņu darītu, kā viņam atriebtos par to, ka viņš mani nicinājis (varbūt ar tik necienījis). (Cik pašam nepatīkami savas neģēlības rakstīt.) Nereti es tiktāl eju tādās muļķībās, ka fantazēju lamāties un pat kauties pret papiņu; tagad tik sāku vairāk savaldīties. Bet gauži, gauži nejauki, ka es par to nejutu nekādu sirdsprieku, nekādas atlīdzināšanas par maniem upuriem (jo tādas fantāzijas ar rada savu patikšanu). Cik nejēdzīgi atkal ap dūšu, vai man nevarēja būt labāk pēc vakarējās balles; bet te Liziņas un papiņa neuzticība

un tā mani aizskāra, gribas atriebties. Man šorīt uznāca doma, ka es paņīnu varot nicināt, kad viņš nevarējis pareizi 13 saskaitīt. Fantazēju tālāk, ka viņš mani tik savā laukā pārspēj, un es pie viņa gribēju mācīties un viņš mani nicināja, ka vēl nekā nezinot, bet tas ir muļķība, skolnieku, kas vēl nav mācīts, nemācēšanas dēļ nicināt, un muļķība esot lielākais grēks un es tādā ziņā tīrs un bez vainas u. t. t. Tā bieži fantazēju, un man tas tīkas. Viņš vecs un vecēni milē lielīties, un sevi tik par pilnīgiem turēt; to varētu piedot un šo vājību mīļi panest, bet ja viņi pie darba nicina citus un paši to nemāk, tad tas ir muļķiski un viņi nau glābjami, un ja viņi cienījami veči, tad viņi tik naidu sacel. Redz tik neģēlīgi es māku plāpāt un kas pie tam vainīgs?”

Ir cilvēki — un viņu ir vairākums —, kas cenšas, lai pret viņiem būtu pēc iespējas mazāk pretenziju. Ja tāds cilvēks ir ļoti neapmierināts ar sevi, viņš atradīs ārpus sevis kādu vai kaut ko, uz ko novelt vainu. Tā bērns, sasitis pirkstu pret sienu, sit to ar dūrītēm. Viņam taisnība. Veselībai un pašcieņai tā ir labāk. Nesāks taču sist pats sevi.

Jānis Plickšāns tieši sita, sodīja sevi. Reizēm nežēloja arī kādu citu, taču galu galā vainu uzvēla sev. Kaut vai par to, ka slikti izturas pret to otru. Ka domās dara tam pāri. Turklāt, laikam gan neapzināti, viņš noved jebkuru tādu epizodi līdz groteskai. Viņš izpēta savas personības robežas, savu iespēju robežas labajā un sliktajā, uzpūš katru lidojošu dzirkstelīti, nežēlodams plaušas. Viņa pašapsūdzības reizēm ir drausmīgas. Ekstraverts cilvēks vērstu tās vienalga pret ko, tikai ne pret sevi, taču Jānis ir introverts; kā pirmoreiz stāvokli nonākusi sievietē, viņš ieskatās un ielūkojas sevī, šīs nepazīstamās pasaules iekšienē, atrazdamis visu tikumu un netikumu iedīgļus; uz tikumiem viņu visi aicina un piespiež; netikums spraucas no katras spraugas kā nezāle. Var liekuļot pats sev, ka viss netikumīgais, nepareizais, sliktais izraisa viņā, labi audzinātā zēnā, riebumu, taču viņš negrib pats sev izlikties. Bet, ja radīsies arī tāda vēlēšanās, viņš izpētīs arī to: viņam jāzina, kādi cēloņi un saknes ir liekulībai, kādā pakāpē cilvēks ir spējīgs uz liekulību īstenībā un iztēlē; atrodot sevī tādas spējas, viņš arī tās uzpūtīs, novedīs līdz absurdam, bet beigās ar dīvainu, nesaprotamu apmierinājumu apvainos pats sevi jaunā netikumā.

Visvairāk Jāņa izpētes kaislībā var saskatīt nākamo sacerētāju, filozofu, rakstnieku. Viņš vēl nav sapratis, ka eksperimentē pats ar sevi. Apmierināt drausmīgo *homo sapiens* zinātkāri uz paša nervu, smadzeņu un sirds rēķina? Bet kas zina īsāku, precīzāku ceļu?

Un jauns izmisuma uzliesmojums bija kaut kur tepat, šo astoņu mēnešu laikā, uz vasaras pusi. Ar domām par pašnāvību, ar pilnīgu sevis noliegšanu, ar sevis izsvītrošanu no tagadnes un nākotnes.

Viņš nebija pirmais šajā ceļā. Normāla jaunības krīze. Nē, izteiksimies piesardzīgāk: gandrīz normāla. Ne tik ļoti reta, ja pārļaiž skatienu pārsimt ievērojamu cilvēku biogrāfijām. Varbūt tādus pašus rezultātus dotu arī “neievērojamu” cilvēku biogrāfijas, tikai visbiežāk viņu peripetijas nekur netiek fiksētas. Varbūt arī nevienam nepazīstamais jauneklis bija izraudzīts pasaules mēroga darba laukam — un iekšēji nepickrita nekam mazākam. Varbūt miljoniem mums nepazīstamiem dažādu laikmetu un tautu jaunekļiem vajadzēja uzkāpt pasaules virsotnē nevis sešdesmit, bet sešpadsmit gadu vecumā, vajadzēja atminēt sūtības un atzīšanas mīklu, visas tautas vai visas cilvēces atzīšanas mīklu tūlīt pat, nekavējoties? Ak, visu zemju un laikmetu nabaga maķedonijas aleksandri, nabaga korsikāņi, nabaga raskoļņikovi, cik jums ir grūti! Un visgrūtāk, kad sagraust sākotnējā, sirdī Dieva ielikta pārlicība par tavu vienreizīgumu: izrādās, tu esi tāds pats kā visi! Vai vēl sliktāk: tu neproti būt tāds kā visi, par tevi visi smejas — un pelnīti!

Mīlestība, abpusēja mīlestība — brīnišķīgas zāles no šīs slimības. Pietiek vienam cilvēkam tevi atzīt pilnīgi un bez ierunām, un varbūt visas cilvēces atzinība nebūs vajadzīga. Jānis Plickšāns to juta. Viņš sapņoja par mīlestību. Ne tāpat vien par mīlestību — par kaislību, kas izvestu viņu no strupceļa, izglābtu viņu no sevis paša.

Neskaidrs un neuzveicams spēks vilināja, vilktin vilka pie Tekles, pie viņas pilnīgajām, svaigajām lūpiņām, pie augstajām un — tikai roka jāpastiep — tuvajām krūtīm, pie darbam un bērnu dzemdēšanai nobriedušās jaunās sievietes apaļīgajām gūžām. Viens spēks viņu vilka pie Tekles, otrs — atgrūda. Jo, apvainodams sevi visos nāves grēkos, viņš bija nevainīgs un tīrs un augstu vērtēja savu tīrību un nevainību. Banālais jaunsķūnka un kalpones sakars, ko gandrīz neslēpti atbalstīja mājinieki, tā teikt, veselības un gandrīz higiēnas apsvērumu dēļ, nevarēja viņu neatturēt, un acīm redzamā Tekles padevība, viņas pickrišana šiem vecās spēles vecajiem noteikumiem ne tik daudz pievilka, cik atstūma. Un viņš kaunējās arī, negribēja būt kundzēns! Kundzēns, kas bezkaunīgi paņem meiteni no tautas.

Un beidzot vācu romantiķi! Ak, šie vācu romantiķi. Ak, Šillers! Netīrās tieksmes viņā esot apklusušas. Ir netīras tieksmes, un ir debešķīga kaislība. Un — bezdibenis starp tām. “Netīrās” tieksmes dedzināja astoņpadsmitgadīgo jaunekli, kā tam arī jābūt. Ai, kā gribējās noglāstīt, apmīļot, noskūpstīt, pakutināt Tekli! Jo vairāk tāpēc, ka viņa Jāni knaibija! Raustīja aiz cekula! Purināja kā lelli! Taču viss beidzās ar to, ka viņš aizbēga. Un pēc kādām piecām minūtēm ar roku, kas vēl juta Tekles ādas zīda maigumu, ierakstīja dienasgrāmatā: “Kad viņu dzirdu, man asins šaujas vaigā un prāti reibst, nau tik baisi un tik droši tiek, viņu tvert domāju un karsti bučot, un cieši pie sevis spiest un sidrabpupus miegt

un atkal ceļos krist un viņu par dievi dēvēt, un neiedrošināties viņas sejas malu aiztikt un atkal bēgt, viņas it kā liela grēka baidīdamies, un tad es tik neveikls, kā mēms un stulbs, gribētu viņai patikt un manu, ka esmu smieklīgs, un tad gribētos atkal, ka viņa tāļi būtu projām.”

Tas nav par Tekli (kaut gan par viņu arī). Tas ir par dievieti. Par to, kuras priekšā nav kauns nomesties ceļos. Par ideālo milu, bet arī par zemes kaislības pieskārienu.

Viņš nezina, vēl nav sapratis, ka tāda mīlestība viņa dzīvē jau ir. Tiesa, bez zemes kaislības un pat bez tās iespējas. Ideāla un tikai ideālā izpausmē iespējama mīla. Kā uzmanīgs vērotājs, savas dzīves un dvēseles pētnieks, viņš to ar laiku sapratis un atzīmēs. “Ideālā” — un līdz 30 gadiem gandrīz vienīgā Jāņa Plickšāna mīlestība — viņa jaunākā māsa Dora.

Dorai drīz būs četrpadsmit gadu.

Viņš nevarētu pateikt, cik viņa skaista un vai vispār ir skaista. Gluži vienkārši Jāņa uztverē viņa iemieso visu sievišķības siltumu un skaistumu pasaulē. Un ne tās sievišķības, kas var būt arī nelaba, naidīga, izsmējīga, kura prasa no tevis kaut kādus pierādījumus par tavu pārticību, kura varbūt ir gatava tevi atgrūst vai pazemot... Nē, izrādās, ka meitene, nākamā sieviete var būt uzticības, skaidras tuvības iemiesojums. Viņa nav spējīga tevi ievainot nekad un nekādā veidā. Viņa ir pati pašlāvbība, un piemānīt viņu arī nedrīkst. Visa pasaule var celties cīņai pret tevi — bet viņa paskatīsies un uzsmaidīs kā allaž, priecīgi mirkšķinādama acis, it kā skatītos saulē. Katrs viņas žests un solis ir dabisks un mīļš un vienīgi iespējams. Viņa izpērk tēva skaļo pašapmierinātību, mūžīgo mātes prombūtni, Līzes drūmumu un raizes. Viņa ir draugs, taču ne tāds kā klasesbiedri, pat paši labākie. Tur vienmēr kāds atrodas augstāk, kāds zemāk. Tur tomēr jāzīlē, cik daudz un ko var draugiem uzticēt. Te tā nav. Tiesa, tu pats Dorai nekad nestāstītu šo to par sevi, pat ja kāds tev piedraudētu ar nāvi. Un tas ir pareizi: ir lietas, ko viņa nedrīkst zināt.

Viņš jutās nobijies un šokēts, kad Dora atzinās, ka tur, Zemgales Grīvā, skolā un pansionātā viņas ar draudzenēm sačukstas par zēniem. Ka viena draudzene mācījusi viņas “kaislīgi” skūpstīties. “Viss! Arī Dora ir samaitāta...” viņš bēdīgi pie sevis nodomāja. Taču dvēseles dziļumos skaidri zināja: tā nav tiesa. Ja arī pasaulē ir skaidrība, tad viņa ir tās iemiesojums. Dora vecumā no divpadsmit līdz sešpadsmit gadiem uz visiem laikiem viņam paliks kā tīrības un prieka, mūžīgas jaunības, tuvas un nesaņiedzamas, paraugs.

Viņam vajadzētu otru Doru, tikai ne māsu.

Bet arī lai Dora paliktu viņa dzīvē.

Mīlestība bez netīrības ēnas, un viņas klusie, apbrīnojami patiesie

smieklī! Viendien februārī viņi pikojās un bija tāds brīdis, kad kopā ar viņu smējās pat cepure un dūraiņi! Reizēm viņa bija palikusi kā vienīgais diedziņš, kas turēja viņu šajā pasaulē.

Nu, bet ir taču arī draudzība, viņš sev atgādināja. Vīriešu draudzība! Ak, cik daudz viņš gaidīja no Pētera Stučkas! Reiz, kad Petruša savās mājās Koknesē spēlēja Šopēnu — viņš labi spēlēja klavieres —, Jānim degunā sāka kņudēt: likās, ka biedrs spēlē viņam vienam un ka šī saldi sērīgā nots, kas iekrita sirdī kā biljarda bumba makā, ir ķīla viņu neparastajai, bezgalīgajai, vēl pasaulē nebijušai draudzībai.

Dienasgrāmata.

“Uz siena guļot man uznāca domas, cik labi tagad un jautri ap dūšu. Prātoju tagad atkal pie tiklības turēties, bez viņas nau nekādu pamatu un ar cienību. Kā mēs sienā lēkājām — vai tas ar nau dzejiski, gan tik bērnu blēņas, bet viņās ir počzija.”

Reti, reti pusgadsimta laikā, no kura gandrīz katra diena fiksēta kaut ar vienu rindu dienasgrāmatā, vēstulē, gadās tāds ieraksts — “cik labi tagad un jautri ap dūšu”.

Klusībā viņš augstu vērtē arī savas šaubas, savas sirdssāpes. “Varbūt vēl tas viss pāries, tik es nezinu kā, un es būšu vienkāršs cilvēks, kā visi, bet par ko tad viss būs domāts, raudāts? Vai tik daudz bēdu, tik daudz daiļa un augsta vajaga, lai tiktu par tādu sūda nieciņu, kas ēd, guļ, paķepurojas? Kad es tik tāds niecīgs loceklītis ķēdē, tik maz palīdzu pasaulei attīstīties, kam tad mani tā izriķot, ka es ko vairāk gribu? Par ko tad cilvēks, mazākais, domā, ka viņš liels, viņa spēki, prāts? Lai tad tiem maziem ir tādu domu nebūtu, kas viņus moca.”

Pienācis laiks atcerēties meiteni, Jāņa viengadnieci, kuras dzīve rit paralēli un neatkarīgi, lai satiktos — tagad jau tieši pēc desmit gadiem — un lai viņu dzīve uz mūžu savītos kopā. (Aizraujoša lieta — nākotne, kas neredzami tiek mums gatavota, ko rada svešas kustības un soļi, ļaudis, pat par kuru eksistenci mums vēl nav ne jausmas, bet viņu rokās, paskat, ir mūsu dzīve un nāve.)

Elza Rozenberga 1884. gadā dzīvo pansionātā Jelgavā; vēl nesen viņa bija mācījusies vācu meiteņu skolā, taču vecāki rautin izrāva viņu no turienes un nodeva mācībā pie šuvējas. Tēvs un māte, bagāti (vēl arvien bagāti, bet ne ilgi vairs!) zemnieki, ir norūpējušies un apmulsuši par vecākās meitas uzvedību. Viņa ir stūrgalvīga, nenosvērta, viņa pārkāpj rakstītos un nerakstītos uzvedības noteikumus: kamēr Elza mācījās, viņu ausīs

bija nonākušas šausmīgas nevalodas; tenkoja par daudziem pielūdzējiem, par nekautrīgu izturēšanos pret līdzaudžiem un pat pret picaugšajiem, par nekaunīgām atbildēm skolotājiem; sačukstējās pat, ka reiz viņa derībās pārskrējusi pāri ielai bez kleitas, pavisam kaila! Tas gan, protams, nevarēja būt taisnība, ak, šie apmelojumi, — taču nav dūmu bez uguns, bet pašas par sevi tenkas varēja uz visiem laikiem izpostīt viņas reputāciju Zaļenickos, Kurzemē un visā Latvijā, jo starp latviešiem visi pazina visus ja arī ne tieši, tad caur radiem un paziņām, caur radu radiem un paziņu paziņām. Ja neredzamā tiesa nospriedīs, ka viņu meita ir izlaidīga, viņa nekad neatradīs vīru dzimtajā pusē.

Ja lauku meitenci bija pielūdzēji, tas nebija nekas peļams, tikai viņai vajadzēja ātrāk no tiem izvēlēties līgavaini un pēc tam jau gatavoties laulībām, pieņemot viņa likumīgo aplidošanu; šis vienīgais vīrietis viņai bija lemts līdz kapa malai. Šāds taisns un īss ceļš sākās diezgan agri. Noskatīt iespējamo vīru meitenci starp kaimiņu dēliem sāka, kad tai palika trīspadsmit, četrpadsmit gadu; gadījās, ka drīz vien viņi arī tika saderināti. Šis ceļš bija īss tāpēc, ka dažu labu reizi, izlaižot jaunību, tas no bērņības veda taisni pie mātes rūpēm un raizēm, bet šīs rūpes un raizes iegrūda no meitenes gadiem vecumā: trīsdesmit gadi un no darba sasprēgājušas rokas ar nenomazgājamiem melnumiem, agras krunkas, agrs sirmums, agrs un nebcidzams nogurums. Tikai dziesma, īsa un skumīga vai draiska, kas sievietei dzima kā bērns un ko sieviete glabāja un nodeva tālāk no gadsimta uz gadsimtu, tikai dziesma un varbūt lūgšana piešķīra kaut kādu jēgu šai īsajai ziedēšanai: tur bija nevīstošs skaistums, bet līdz sāpēm cieši saistīts ar neilgo meitenes skaistumu, viens mirklis — un tā vairs nav. Vai maz bija? Bija un būs, atbildēja dziesma.

Taču atgriezīsimies pie Elzas. Un uzmanīgi sasiesim divus vārdus, divus raksturus, divas personības, ārēji vēl pagaidām ne ar ko nesaistītas. Mēs jau nu to varam — kas mums var liegt, — nolikt jaunekli un meiteni līdzās, pajautāt sev, kas viņus tuvina. Kas viņos ir tāds, kas reiz atvedīs abus vienu pie otra?

Abi viņi ir latvieši. Abiem astoņpadsmit. Tiesa, pēc kāda laika Elza "aizmirsīs" savu dzimšanas datumu, dokumenti, ja tādi arī bija, tāpat kaut kur pazudīs — un izrādīsies, ka viņa ir trīs gadus jaunāka par savu viengadnieku. Gan astoņpadsmitajā, gan deviņpadsmitajā gadsimtā ne mazums sieviešu tādā veidā kļuva jaunākas un neviens nesticdzās atmaskot viņas šajā nevainīgajā viltībā. Bet pagaidām Elzai tāpat kā Jānim astoņpadsmit. Viņi abi ir izglītoti. Meitenes izglītība ir trūcīgāka un nav tik pamatīga, taču kā dzimto latviešu, tā svešo vācu valodu gan viens, gan otrs kopš bērņības prot visā pilnībā. Meitenci jau tās divas skolas, ko Elza apmeklējusi Jelgavā, ir vesela bagātība; nebūs daudz latviešu meiteņu,

kas zina un lasa tik daudz, cik šī skaistule ar apaļo seju un tumši zeltainajām bizēm.

Imperatoram Aleksandram Pavlovičam 1817. gadā vajadzēja atcelt dzimtbūšanu Kurzemē, trim zemnieku paaudzēm vajadzēja atdot savu dzīvību, lai, uz mūžiem aizejot dzimtajā zemē, izvirzītu augšup tādu Elzu. Bija vajadzīgs daudzu gadu darbs, ko veica kalpi un algādži, kuriem pie Jāņa un Elzas vecākiem varbūt bija sliktāk nekā pie vācu muižnieka, lai atbrīvotu zēna un meitenes bērniņu un lai viņiem nevajadzētu ganīt zosis un govīs, no mazām dienām pelnīt maizi, lai viņus neskartu simtiem sīku vajadzību, kuras kā knišļu mākoņi uzbrūk nabagam, lai viņu prātam pavērtos valodas un grāmatas, lai viņu dvēselēs varētu rasties vajadzība pēc brīvības un griba to iegūt. Daudzu citu cilvēku melnais darbs, kā tas ir kopš antikās senatnes laikiem — vienmēr un visur, nodrošināja diviem mūsu varoņiem iespēju domāt, meklēt, kļūdīties.

Viņi nebija līdzīgi. Jānis bija vienas vienīgas šaubas, — Elza šaubas gandrīz nepazīna: viņa bija savas taisnības apziņas pārpilna. Jānis pastāvīgi sūdzējās pats sev par savu vājumu, slinkumu, spēju trūkumu uz jel ko, — Elza vienmēr sajuta sevī spēku, talantu, skaistumu. Jānis vai mira nost aiz nepārvaramas kautrības, kaunējās no cilvēkiem tik ļoti, ka reizēm vairījās iet ārā. Elza juta vajadzību valdīt sabiedrībā, sagrozīt galvas, pierādīt savu pārākumu katram un visiem.

Abi rakstīja dzejoļus. Elza tajā laikā — vāciski.

Savos astoņpadsmit gados Jānis par mīlestību tikai fantazēja un sapņoja (Teklu nav ko skaitīt); Elza pirmo skūpstu izbaudīja divpadsmit gadu vecumā; mīlas gaidu šalkas, liekas, caurstrāvo katru viņas dienu pusaudzes un jaunības vecumā. Viņa pati vēlāk uzrakstīs par šīm dienām ar humoru un apslēptām skumjām; nevaru atteikt sev un lasītājam šo pricku: ieskatīsimies viņas autobiogrāfijas lappusēs.

“Kādēļ esmu kļuvusi drāmatiķe un liriķe?... Savu tiesu te arī ietekmējuši ārējie apstākļi. Lirika ir smalks dvēseles saviļņojums, īstenībā mūzikālitate. Tādu man deva mātes skaistā balss, kad tā pātarus dziedāja. Te man nemaz nekrita svarā, ko viņa dziedāja, bet kā viņa dziedāja. Drāmatiķe es kļuvu caur smagiem dvēseles konfliktiem, kurus es jau mazs bērns piedzīvoju, kur mīla, naidis, spītība, lepnums kā purpura dzēriens lējās manā dvēseles traukā. Epiķe es nevarēju kļūt, jo prickš tā vajaga būt novērošanas dāvanu: pirmkārt, biju ieslēgta vientulības valnī, kā Brunhilde uguns lokā, otrkārt, man pēc grūtām slimībām nava labās redzes un labās auss dzirdes. Uz laiciņu tās gan atguvu, bet vēlāk braukšanas uz tāliem ziemeļiem bija liktenīgas. Savu tiesu te nāca klāt mans ugunīgais temperaments, intuitīvā uztvere, kas visu aši uztver un šalc tālāk kā vētra pāri bezdibeņiem.

Pirmā emocija izteicās naidā, atriebības alkā. Kāds onkulis mātei lasīja priekšā Merķeļa aizliegto grāmatu "Latvieši" par ļaunu mocīšanu. Un tad vēl spaidis, neizsakāms spaidis no visādiem labi domājošiem tuviniekiem... Tā izlauzās cauri mana brīves tieksme, mana dvēsele kā zaļa lapa cauri cietai mizai."

Nav te ne lielšanās, ne pārspilējumu: temperaments bija ugunīgs, brīves tieksme — nevaldāma.

Jāzina, cik konservatīvi ir dzīvie, neizpostītie lauki. Jebkuri lauki: franču vai skotu, krievu vai prūšu. Cik cieši rāmji nosaka atļautā robežas, it īpaši sievietei. Paradums laukos ir despots, bet, kas neieklājas vispārpieņemtā rāmjos, kļūst par apsmieklu, izstumto vai par vienu un otru. Arī Jelgava bija tāds palielināts lauku ciems. Plašā lauku radu saime — paražu glabātāja — greizsirdīgi vēroja, lai jaunā paaudze atkārtotu tēvu ceļu bez novirzēm, svēti ievērojot visus aizliegumus, visus tabu. Sodam — no izsmiekla līdz pilnīgai izslēgšanai no sabiedrības — vajadzēja nostiprināt normu ar tādu instinkta nežēlību, kāds valda spietā vai barā.

Izglītība sagrava šīs pasaules negrozāmību un norobežotību. Runa nav par parastu lasīt un rakstīt prasmi, kas arī agrāk bija pieejama latviešiem. Runa ir par plašu izglītību, eiropieisku, kas vēl iepriekšējā paaudzē bija neiedomājama zemnieku meitencei, — tieši tas salauza mūžseno priekšstatu loku, padarīja neaptverami plašu agrāko šauro pasauli. Elza vairs ar dvēseli un miesu nepiederēja saviem Zaļeniekiem, nepiederēja arī tikai Jelgavai.

"Man, mazai skuķītei, bij kauns, ka visi runā par mīlu, un es īsti nezinu, kāda tā mīla ir un kā to iesākt. Kāpēc mani neviens nemīl?" (Te stāstījumā iespraucas stāsts par smagu slimību, dzelteno kaiti, ko viņa pārcietusi tajā laikā, par acu slimību. "Es tomēr izveseļojos, dzeltenums izzuda, un kalpu sievas atkal teica: "Tas bērns ir kā pienā mazgāts".")

Pēc izveseļošanās Elza, kas bija palikusi visiem iepakaļ, drīz vien izrāvās priekšgalā un kļuva par pirmo skolnieci klasē. Tas ir raksturīgs viņai: nevis tikai *būt* pirmajai skolnieci, paraugam citiem un paimeitiņai. Nē, palikt pašā astē, vispār tikt izsistai no sliedēm (slimība), bet pēc tam atgriezties, izdarīt varenu izrāvienu un apsteigt citu pēc citas visas līdzauzdes. *Kļūt* par pirmo. Vienīgo.

"Rudeni turpinājām skolu, un mums jau radās savi kavalieri... Tie mūs nokristīja: mani par kalnu rozi un [manu draudzeni] — par lejas liliju.

Nāca atkal vasara... Es klejoju pa mūsu mežiņu, un te nu kādā jaukā dienā radās man kavalieris: kaimiņu dēls no S. mājām C., vēlākais pagasta bankas direktors. Mēs jau agrāk bijām satikušies savstarpīgi ciemodamies, jo viņš arvien atrada iceslu pie mums iegriezties. Ar savu pļaujamo

mašīnu. Viņš nāca pļaut mūsu sienu, un man tad arvien bija jānes viņam palaunadzis. Vecā tante, kas pie mums piedzīvoja, māti uz to skubināja: “Lai tikai meitēns iet, lai viņš ieskatās, vēlāk apprecēs.” Bet S. mājā bija vēl izprecamās meitas, un tēvs dēlam ātrāk mājas nedos.

Pats C. tiešām izlietoja katru brītiņu man zem galda spiest roku un citēja man Heines dzejoli:

(atdzejojumā:

Tavus maigos līl'ju pirkstus —

Kaut tik es tos reizi spiestu

Un tad klusās raudās beigtos.)

Heine bija viņa iemīļotais dzejnieks. Mani pašu viņš bija iesaucis par teiksmaino Loreleju, lauku Loreleju, un kā lai nu man tas nebūtu patīcis!... “Tu esi pumpurs, un man tikai pumpuri patīk.” Es jau arī pavasarī biju palikusi četrpadsmit gadu veca. “Bet tu nekad par saimnieci nederēsi, tu esi mīļāko tips. Kad man kritīs lielā loze, tad es ar tevi aizbēgšu no večiem uz Monako, un tu spēlēsi markīzes lomu.”

“Protams, no visa tā nekas neiznāca. Žīds Ickus, kā jau visi tā laika žīdi, gan nēsāja preces apkārt, gan vēstules, jauniešus precinādams. Viņš iedeva man kādu vēstulīti, kas no Rīgas bija rakstīta C., lai es to izlasot un, cieši aizlipinātu, atkal atdodot viņam atpakaļ. Vēstulē atklājās, ka C. jau sen precējies un viņa sievai pat bērns. Kad tēvs norakstīšot viņam mājas, tad viņa varēšot pārbraukt kā istā saimniece. Ar to mans sapnis ar C. beidzās.

To pašu vasaru piedzīvoju vēl otru milas dēku: Svētes muižā, kas senāk bijusi hercoga Bīrona pils un pēc tam kareivju kazarma, un beidzot palikusi gluži tukša ar visu lielo dārzu, pilsētnieki un laucinieki bija sarīkojuši zaļumu balli, kas bija ļoti apmeklēta. Sirds man stipri pukstēja, kā visām jaunām meitenēm, kas iet uz pirmo balli. Kā ģērbties? Vai prātīšu dejoj? Jāsaka, ka es nekad neesmu bijusi laba dejojāja, protu tikai dejoj uz spalvas kāta, kā ragana uz slotas.”

Izlaidīsim stāstu par musulnā kleitu un zelta bizēm, par to, kā māte piespiedusi meitai uzlikt biezu plīvuru, un veselu dienu nabaga bērnam vajadzējis skumt zem šā plīvura tālā kaktā, ar skaudību noraugoties dejojtajos. Viss bija kā pasakā par Pelnrušķīti vai, ja atceraties, kā skolā. Viņa, četrpadsmitgadīga meitene, galīgi aizmirsta, ir pati nelaimīgākā būtnē ballē. Un tad dienas beigās māte apžēlojusies un ļāvusi pacelt plīvuru. Jūs noprotat, kas notika tālāk? Labākais dejojājs uzreiz atrada Elzu. Ar viņu Elza lidoja, “tikai sajutu, ka vējš mani nes pa gaisu”, galīgi nedomādama par to, vai viņa prot dejoj vai ne. Un kopš tā brīža skolniecei tāda pickrišana, ka visas pārējās meičas aizmirstas; beidzās ar to, ka mūsu varoni izvēlēja par balles karalieni. Sakiet, vai varēja būt citādi? (Četr-

padsmītgadīgais Jānis, atgādināsim, ne par ko tādu pat nesapņoja. Ja viņš arī skūpstījās tajā laikā, tad ar māti un māsu uz vaiga.)

Taču tagad Elzai Rozenbergai ir astoņpadsmīt. Ielūkosimies kopā ar viņu svētkos, kas veltīti zemnieku atbrīvošanai. Jelgava, 30. augusts. Svētkus vada jaunais advokāts Čakste (pēc daudziem gadiem viņu ievēlēs par Latvijas Republikas pirmo prezidentu). Uz estrādes viņš notur dedzīgu runu par godu žēlsirdīgajam caram, kas atsvabinājis latviešu tautu no verdzības. Aplausi, nerimstoši "Urrā!" saucieni.

"Urjavas bija norimušās, un sākās īstie dziesmu svētki... Kad bija diezgan dziedāts un pūsts, jaunieši pastaigājās pa alejām, bet kungi spirdzinājās pie glāzītēm. Te, kā par nelaimi, uznāca stiprs lietus. Bēga visi zem plašā lieveņa jumta, kur arī bija galdiņi un krēsli salikti. Pēkšņi taisni mūsu priekšā apgāzās galdiņš. Es noliecos; uzreiz jutu, ka mana galva sasitās kopā ar kādu citu galvu. Kad pacēlu acis, manā priekšā atvainodamies stāvēja ģimnāzists ar divām spožām strīpām ap cepuri. (Šādas formas cepures bija nule ieviestas zēnu ģimnāzijās.) Pats cepures īpašnieks bija pēc izskata bāls jaunclis ar kastaņbrūniem, cirtainiem matiem. Kas varēja jaukāks būt! Bez tam viņš mani uzrunāja vāciski: "Mein Fräulein!" Runās nogājām jau tik tālu, ka solījāmies sarakstīties un satīties, varbūt pat jaunnedēļ Jelgavas pilsdārzā.

Bet tas bija tik ilgs laiks!... Ak, cik grūti bija sagaidīt nākošo nedēļu!... Par jauno iepazīšanos stāstīju arī mājās. Resnā tante un mamma bija diezgan iepriecinātas, sak', varbūt bija bagāta saimnieka dēls. Pienāca beidzot gaidītā jaunnedēļa. Iebraucām abas ar mammu Jelgavā. Tūliņ devos uz norunāto vietu. Par nelaimi, lija atkal lietus. Soli dārzā bija nolijuši. Stāvējām ilgi viens pret otru, un valodas nemaz neraisījās. Beidzot es iesāku pirmā, skubinādama manu partneri apsēsties, bet tas stostīdamies atbildēja, ka tēvs šim pašuvīš jaunus svārkus un nedrīkstot tos sabojāt. Stāvēdami runājām šo to tālāk. Viņš sarka un bālēja un griezta neatlaidīgi ar pirkstu svārku pogu, kamēr tā iztrūka, atstādama aiz sevis lielu caurumu. "Ko nu tēvs teiks!" — iesaucās izbijies jaunclis. Manās acīs viņš jau bija kritis; mīla taču bija kaut kas no debess, un viņš bija tomēr stipri pielipis pie zemes lietām! Tikai spožās strīpas ap cepuri vēl spēja kaut cik uzturēt ideālismu. Pienāca šķiršanās brīdis, jo mamma jau mani nepacietīgi gaidīja. Man šķita, ka šādai dvēseļu satiksmei vajadzēja beigties ar skūpstu. Bet viņš pieliecies tīrīja savu cepuri, kas arī bija noslīdējusi uz mitrās zemes. Beidzot es pirmā teicu: "Bet mums taču jāsakūpstas!" Kaut kā sadūrām degonus kopā. Tam sekoja: "Auf Wiedersehen, mein Fräulein, wir werden uns schreiben!"*

Un vēl viena zaļumballe, un vēl viens piedzīvojums: šajā reizē Elzā

* "Uz redzēšanos, jaunkundz, mēs rakstīsim viens otram." (*Vācu val.*)

iemilējās ērgelnieks, kas atbraucis no Rīgas. Sekoja sarakstīšanās, pēc tam nepazīstamas Rīgas dāmas uzaicinājums; Elza brauc uz turieni un no kādas jaunas un skaistas Kaukāzā dzimušas sievietes uzzina, ka ērgelnieks ir precējies, ka viņš to apmānījis tādā pašā veidā utt.

“Jāpaliek pie mana “sidrabstrīpotā”! Bet pēdējam bija daudz draugu, un daži no tiem man patika vēl labāk.” Nav nekāds brīnumš, ka pēc kāda laika ģimnāzists atsūta traģisku zīmīti vācu valodā: *“Da ich allen Aufforderungen der feinen Dame unn Ihrer Sehnsucht nach der blauen Blume nicht entsprechen kann, so ziehe ich es vor, in den kalten Fluten der Aa das Ende meines Lebens zu suchen. P. S. Bitte senden Sie mir meine Lessing’s sämtliche Werke.”* (Tā kā es neatbilstu visām cienījamās dāmas prasībām un Jūsu ilgām pēc zilās puķes, uzskatu par labāku savas dienas beigst aukstajos Aa upes ūdeņos. P. S. Lūdzu atdot man Lesinga kopotos rakstus.)

O, šī meitene nav no tām, kas viegli piedod atkritējiem. Arī pēc gadu desmitiem viņa nav atvēsusi un neko nav aizmirsusi; tagad viņa padancinās Žano Mencendorfu — tā sauca neveiksmīgo pielūdzcēju — pataisis viņu zili melnu! Pārlicinieties paši: “Vēstuli lasīju priekšā Jansonu mammam, kura tūliņ iztirzāja lietas saturu un teikdama, kur tad tas, kas meklēšot savu galu aukstos viļņos, likšot smagos sējumus, vai pie kājas piesiešot, lai ātrāk nogrimtu! Man arī tā lieta kļuva skaidra. Jaunais varonis bija sevi nodevis, tas domāja “slicināties” tikai tintē. Bet viņš tomēr turēja par vajadzīgu pirms noiešanas veļu valstībā dot man gudras pamācības. Tās skanēja: *“Mehr wert als alle Lorbeerkrone ist der Unschuld heitre Blumenzier.”* (Par visiem lauru vainagiem augstāk stāv nevainības puķu vainadziņš.) Es par tādu slīcēja pamācību neganti saskaitos: jo tas puķu vainadziņš man jau bija, bet no lauru vainaga vēl ne lapiņas. Pēc kāda laika ieraudzīju savu aizsaules padomdevēju gluži mierīgi staigājam sausumā.”

Nākamās slavenās dzejnieces astoņpadsmitgade vainagojās ar iesvētībām pie Jelgavas lielās luterāņu baznīcas altāra. Mācītājs, vācietis Zēzēmans, kas, starp citu, Elzai skolā bija mācījis ticības mācību, bija tik ļoti norūpējies par kaut ko, tik aizņemts, ka viņam neiznāca laika pat paskatīties — ko tieši viņš iesvētī. “Pēc iesvētībām tika izdalītas piemiņas zīmes. Man izsniedza piemiņas zīmi ar uzrakstu: “Turies drošu prātu, mans dēls!” Es par to biju tik sarūgtināta, ka saplēsu šo piemiņas zīmi, minu to ar kājām un teicu: “Ja nu reiz mans ceļa rādītājs neievēro manu personību, tad man nevajaga arī neviena; iešu pati savu ceļu.””

Varbūt šī lepnā un patvaļīgā meitene, kas taisnīgās dusmās min ar kājām muļķīgo papīra lapiņu, un Jānis Pliķšāns, kas tieši tajā brīdī velk sev pāri krustu un domā par pašnāvību, — ir pats spilgtākais un spēcīgākais, kas atrodams šajā zemē. Lūdzu, saprotiet, es pastāvu uz to: nevis pēc desmit vai divdesmit, nevis pēc četrdesmit gadiem, nevis slavas vir-

sotnē, bet tepat un tagad viņi — viens, šaubu un grūtsirdības nomākts, un otra, kas nepazīst šaubas, — ir savas tautas spēka un vājuma, gaidu un senu bēdu labākā un spilgtākā izpausme. Par viņu eksistenci nezina gubernatori un baņķieri, baznīcas kungi un citi augstmaņi, profesori, literāti, advokāti; katrs un katra, kas bija sabiedrības lepnums tajā tālajā 1884. gadā, pasmietos par nupat sacīto kā par muļķīgu joku. Bet mēs nejokojam. Zeme vēl nepazīna tādus kā šis jauneklis, kā šī meitene. Līdzīgu viņiem nebija un nevarēja būt: absolūti jaunais atmirdz no katras viņu domas, smaida, kustības. Ja Elzu Rozenbergu — Aspaziju uzskatām par Raiņa Spīdolas prototipu, viņa nekad nebūs vairāk Spīdola kā tagad, nupat. Un Rainis (viņš vēl nezina šo savu, daudz vēlāk atrasto vārdu) jau ir Rainis: rīt viņš apsēdīsies, lai tulkotu “Borisu Godunovu”.

Es jau esmu atzinies, ka romānu raksta ne tikai šo pēdējo rindu autors, bet — gandrīz vai lielākā mērā — pats Rainis. Arī Aspazija, kā redzēsim, pielikusi savu roku. Būs arī citi līdzautori. Kāpēc no jauna jāizgudro tas, kas bijis? Kas ieraudzīts un fiksēts tad, simt gadus tuvāk notikumiem? Vai var izdomāt preču iznēsātāju Icku, kas iedod lauku jaunkundzei atplēstu vēstuli, kas rakstīta viņas pielūdžam? Vai var sacerēt jaunajam uzvalkam atrauto pogu? Var jau, var, protams, arī sacerēt, bet kāpēc tas vajadzīgs? Un vai tā nebūs pavisam cita poga?

Gandrīz aizmirsu: viņi vēl arvien ir egocentriski līdz galējībai. Tāpat kā bērni abi — katrs sev pasaules centrs. Viņi ir egoisti. Raiņa dienasgrāmatā ir aizrādījums: rakstniekiem, pat ļoti lieliem (piemēram, Gogolim) neizdodas gados jauni varoņi, jo *atņemts egoisms*. Cik precīzi pateikts.

Par cilvēkiem, kuru vidū brieda un veidojās Raiņa liktenis, Aspazijas liktenis. To ir simtiem: Rīgā, Jelgavā, Sanktpēterburgā, Berlīnē, Simbirskā, Cīrihē un vēl daudz kur citur.

Netālu no Kokneses, koktirgotāja Jāņa Stučkas mājās, vēl arvien auga, stiepdamies garumā, dēls Pēteris. Kāds bagāts vācietis, kas ar Stučku vecāko bija noslēdzis izdevīgu darījumu 1882. gadā, atcerējās, ka Stučkas dēls bijis “skaists kā bilde — uz mata kā gleznotājs Anselms Feierbahs”; pieminēja, ka viņš bijis liels klusētājs. Jānis Plickšāns bija garš — viņa draugs Pēteris Stučka garāks par delnas platumu, Jānis — kautrīgs, bet Pēteris Stučka klusētājs līdz galējībai, tāda *Ding an sich*, lieta sevī, kā mēdzis teikt kāds ģimnāzijas skolotājs, Kanta cienītājs. Viņi bieži bija kopā, nosloja plecs pie pleca desmitiem verstu, dzēra un dziedāja. Šajos dīvainajos pārejas mēnešos daudz kas izšķīrās arī Petrušas sirdī. Viņi bieži domā viens par otru, — bet pagaidām ir brīvi šajās domās un savstarpējās attiecībās. Vēl viņiem nav par vēlu izšķirties, precizāk, nesadraudzēties galīgi un doties tālāk katram atsevišķi, nevis kopā. Draudzība taču nav

laulības, ja gribi — draudzējies, ja ne — ej tālāk. Bet pēc tam būs par vēlu. Par vēlu saraut to, kas viņus saistīs, atsaukt atkal atpakaļ, padarīt visu tādu, kā bijis agrāk.

Aleksandram Uļjanovam septiņpadsmit gadu. Ar viņu vienā un tajā pašā mācību iestādē studēs Jānis un Pēteris, pēc nepārbaudītām ziņām, viņi iepazīsies. Līdz tam, kad Šliselburgas cietoksnī bende savilks cilpu ap neveiksmīgā cara slepkavas kaklu. Aleksandra brālim Volodjam, tāpat kā Dorai Plickšānci, četrpadsmit gadu. Ļoti saprātīgs zēns ar saasinātu taisnīguma izjūtu. Par meitenēm, kā liekas, ne pārāk interesējas (ak, kā rāda tālākā pasaules vēstures gaita, būtu labāk interesējies!), tuvu draugu viņam nav, bet viņš tāpat kā agrāk dievina vecāko brāli.

Un vēl viena jauna seja: Janis Jansons, divpadsmit gadus vecs zēns. Viņš beidz pagastskolu un drīz, nākamajā gadā, iestāsies Nikolaja ģimnāzijā Liepājā. Zēns Pēteris iepazīsies ar zēnu Volodju pēc divdesmit diviem gadiem, bet zēns Janis — pēc divdesmit četriem, Parīzes tuvumā. Uz to laiku Janim būs ūsas, bet Vladimiram — pliks galvvidus, kas pāriet milzīgā piercē.

Bet vai tad var izstāstīt par visiem? Par profesoriem un studentiem, cenzoriem, žandarmu pulkvežiem, redaktoriem, aktieriem, ormaņiem, publisko namu meičām, dzejniekiem, sētniekiem, folkloristiem?

Pagaidām aizkars nolaižas. Nodaļas beigas.

CETURTĀ NODAĻA

PĒTERBURGA

Sanktpēterburga. Petrograda. Pīters. Viena no pasaules galvaspilsētām. Tās varai pakļaujas puse Eiropas, puse Āzijas. Pilsēta, ko tukšā vietā bija iecerējis patvaldnieks Pēteris un kas pēc viņa pavēles pacēlās no nekā. Jūsu padevīgais kalps, lasītāji, savā laikā romānā par Modestu Musorgski rakstīja: “Vienā un tajā pašā telpā, vienā un tajā pašā laikā pastāvēja dažādas Pēterburgas. Tās it kā izgāja cauri cita citai, neievērojot un nesaskatoties cita ar citu — vai arī izliekoties, ka neievēro, ka nesaskaras. Bija ierēdņi Pēterburga; cauri tai neatskatoties izbrauca augstmaņu Pēterburga. Pārdevēju, iznēsātāju, leijerkastnieku Pēterburga, ļoti labi redzot savu pircēju, konkurentu vai varbūtēju apspiedēju: sētnieku, gorodovoju, — nepievērsa uzmanību otrās ģildes tirgonim, neredzēja ubagus baznīcas priekšā, atvaļinātos zaldātus, no kuriem nav ko ņemt. Jātnieku gvardes — jautru, augstprātīgu ofīcīeru Pēterburga — pa lielu gabalu pazina priekšniecību, ar asu skatienu atklāja zaldāta šineli spīčamies pie sienas un visādā ziņā piemiegtām acīm iczīdās katrā glītā ģīmītī, katrā kājiņu pāri, kas bija apskates vērts, bet nožēlojamos civilistus, amatniekus, pilsētas mietpilsoņus vispār neņēma vērā. Ormaņi, — ar ko tikai viņiem nenākas saskarties — pazina gan kungus, gan nekungus... bet arī viņiem bija savas ķibeles, arī viņus dzīve bija icmācījusi neskatīties uz visiem bez izšķirības, bet izraudzīties labu braucēju: kuram pietiekami naudas, labāk jautru, tas ir — jautrā prātā, vai arī, taisni otrādi, līdz izmīsumam drūmu; un atkal, braucējs, kas staidzas uz zināmo māju, ir piekāpīgāks par braucēju, kas velkas no turienes. Sētniekam, gorodovojam amata pienākumi prasa redzēt visu un visus, taču viņiem bija vajadzīgas nevis smalkas novērošanas spējas, bet izpildīgums un centība. Un viņi bija, bija izpildīgi, bija centīgi, un viņu prāta icvirze bija pareiza, vajadzīga: redzēt, kas tika prasīts, neredzēt, kas nav jāredz. Gan sētnieks, gan gorodovojs zināja, uz ko jāpiever acis... bet tas nozīmē, ka visu arī viņi neredzēja.

Tajā pašā pilsētā, līdzās tiem pašiem dievnamiem, to pašu namu

pavārtēs slēpās arī noziedzīgā Pēterburga, tikpat šausmīga kā Parīze pazīstamā rakstnieka Ežēna Sī romānā, bet, atklāti sakot, daudz šausmīgāka. Bija vēl zinātnes Pēterburga, kas runāja vāciski un rakstīja latīniski, mākslas Pēterburga, mūzikas... Un katra no šīm Pēterburgām, izcīmējot savus iemīļotos maršrutus, izvēlējās savus varoņus un savus upurus, katrai bija savi kaislību objekti, savi bažu iegansti.

Skaitliski vislielākā palika zemnieku Pēterburga. Impērijas galvaspilsēta, ja ļautu tai vaļu, pārvērstos par pašu laucinieciskāko pilsētu pasaulē! Bet viņai uz to vaļu neļāva. Valsts varas pavada tika savilkta, tā picšķīra visam stingrību un nepieciešamo vienveidību. Skates, parādes, sardžu izvade, karaspēka gājieni pa ielām bija pašas pierastākās Pēterburgas ainas, bet uz to laiku, kad ieradās Musorgskis, militārais un policejiskais bargums bija taisni vai sajūtams gaisā.”

Kopš tā laika, kad tika rakstītas šīs rindas, kādi piecpadsmit gadi divdesmitajā gadsimtā aiztecējuši šeit, Rīgā, Daugavas krastos un pie šā rakstāmgalda; tur, pilsētā pie Ņevas un deviņpadsmitajā gadsimtā, kopš muižnieka Musorgska ierašanās Pēterburgā kopā ar mazo dēlu Modestu un līdz Jāņa Pliķšāna un Pētera Stučkas atbraukšanai bija pagājuši 35 gadi. Vai galvaspilsēta bija mainījusies? Bija mainījusies un vēl kā! Bija nomiris toreizējais valdnieks, bija nomiris muižnieks Musorgskis, un — nesen — viņa dēls Modests, kas bija ģēnijs. Patiesību sakot, bija nomiruši gandrīz visi sākumā aprakstītie jātnieku gvardisti un sētnieki, ormaņi un viņu pasažieri. Bija atcelta dzimtbūšana. Bija aizvadīts viens karš — ar angļiem un frančiem par Krimu un otrs ar turkiem par Bulgāriju. Pēc 1861. gada zemnieku Krievija brāzās uz galvaspilsētu un pārplūdināja to. (Trāpījās Pēterburgai raksturīgs vārdiņš.) Vēl pēc diviem gadu desmitiem daudzi zemnieki jau vairs nebija zemnieki, bet strādnieki, amatnieki, tirgotāji, dzelzceļa kalpotāji. Pagadijās arī feldšeri un komiji, pat brīvie mākslinieki, kas cēlušies no zemniekiem.

1884. gada rudenī, taisni tāpat kā 1848. gada rudenī, militārais un policejiskais bargums bija gluži vai sajūtams gaisā. Trīsarpus gadi bija pagājuši pēc sprādziena pirmajā martā: narodovoļci bija nogalinājuši caru atbrīvotāju vai nu sestajā, vai septītajā mēģinājuma reizē. Viņi ticēja, ka patvaldnieka nāve uzmodinās Krieviju, atdarīs visas mutēs, atvērs visu cietumu vārtus. Iznāca otrādi: Krievija nošausminājās un metās meklēt vainīgos, cietumu iemītnieku skaits pieauga. Naida vilnis pret žīdiem, poļiem, vispār pret visiem sveštautiešiem, pret mācītiem gudriniekiem, studentiem, pret visiem, kam brilles uz acīm, pret visiem, kam platmale galvā, grautiņu vilnis, neredzami baiļu viņņi un verdziska padevība visiem, kam jābūt padevīgiem, izplūda no Pēterburgas pa visu valsti, tur pieņēmas spēkā un vēlās atkal uz galvaspilsētu. Trīsarpus gadi — nav nemaz tik ilgs laiks. Valsts vēl nebija atguvusies no notikušā, nebija atjēgusies.

Arī tas tiesa, ka pēc pirmā satricinājuma, pēc nemieriem un jukām vajadzēja dzīvot tālāk; lai cik uzticams pavalstnieks tu esi, bet, ja tu izīrē istabu vai kaktu studentam, varbūt pat sveštautietim, un tā pabaro savus bērņus, kaut kā jāsamerinās ar to, ka viņš ir students vai sveštautietis, ja tikai maksā. Vispār politika gluži kā holera vai influence uzvēlās cilvēkiem virsū kara sākumā un beigās, katastrofas laikā kratīja kā drudzis, bet pēc tam no visiem, kas palikuši dzīvi, pamazām atkāpās. Parastā laikā iedzīvotājs tikpat maz domāja par nogalināto, tāpat arī par dzīvo valdnieku, cik valdnieks par viņu: taisnību sakot, pietika citu rūpju gan vienam, gan otram.

Jaunizceptie studenti Pjotrs Ivanovičs Stučka un Ivans Hristoforovičs Plekššans (tā viņi tiek rakstīti visos dokumentos, tā arī viņus sauca — Jāni īsu laiku, bet Pēteri, kā izrādījās, visu mūžu un pat pēc nāves) noīrēja istabu netālu no universitātes, Akadēmijas šķērsielā, īres nama ceturtajā stāvā. Ievācās 30. augustā — Jāņa dzimšanas dienā. Uzreiz arī abi notikumi tika nosvinēti. Atzīmēja divatā, juzdamies dīvaini vientuļi. Ja tieši šajā dienā viņi atrastos Jasmuižā — ak Kungs, kāda jautrība tur valdītu! Cik apsveikumu būtu! Cik dziesmu, skūpstu, jocīgu izdarību!

Pēdējos divos gados bija iznācis tā, ka Jānis 30. augustu sagaidīja pie Pētera, Stučku plašajā, bagātājā mājā ar daudzām viesu istabām. Un arī tur, turklāt, kā liekas, svinīgāk, krāšņāk nekā mājās, atzīmēja viņa dzimšanas dienu. Dienā, kad viņam palika deviņpadsmit, svinības nebija prātā. Pārveda ar ormani mantas no viesnīcas, kur bija nodzīvojuši pirmās divas dienas, iekārtojās. Saimniecībai samaksāja 20 rubļus — mēnesi uz priekšu; nav lēti, bet ciešami.

Kā viņi bija gaidījuši šīs dienas, cik daudz domājuši par tām, kā gata-vojušies, — viegls drudzis vēl nebija pārgājis: laiks bija salūzis kā stikls un tagad vairs nebija vienlaidus, bet sastāvēja no gabaliem un lauskām. Katrā gabalā bija savs atsevišķs sižets: tur atvadīšanās no tuviniekiem, tur — ceļš, tur — skraidīšana pa laikus sadabūtām Pēterburgas adresēm. Pirmā vizīte — pie cenzora Remiņa, gandrīz vai pašas svarīgākās personas latviešu Pēterburgā, tad pie Kažoku Dāvja, ģimnāzijas pasniedzēja un literāta, pēc tam pie “vecajiem” studentiem, kuri arī bija palīdzējuši viņiem atrast istabu universitātes tuvumā.

Jānis bija nozvērējies mājiniekiem rakstīt vēstules. Raksta arī, — tikai ar māti un vecāko māsu allaž apspriežas par pārtikas krājumiem: sviesta viņiem pietiekot, desas arī necsot vērts sūtīt, tās arī šoreiz necsot izdevušās. “Gaļasgājumi vispāri tagad neturēsies un būs jānes uz upi slīcināt, un tā slīcināšana nau vis tik viegla, kad ļaudis un policisti veras un domā, ka kādu ellesmašīnu grib nolikt. Ne, mani mīļie, sūtiet labāk picnagājumus, it sevišķi tādu sieru kā to pirmo, tik mīkstu un brangu.”

Par laimi, ir Dora. Ja nebūtu viņas, mēs laikam neuzzinātu, vai ir

notikusi deviņpadsmitgadīgā Raiņa satikšanās ar Pēterburgu; tā varēja arī nenotikt... Vēstule "Darjai Hristoforovnai" (tā viņš rakstīja). Ar viņu Rainis nerunās ne par sieru, ne par desām. "Oksēt mums nau vēl nekā, un, kad ar būs, tikpat neviens kā ar rungu vairs nespiedīs, nedzīs, un tātad, ja tīkas, aizej uz univerziteti, paklausies, ko stāsta profesors, palasi avīzes, ja rodas kāds pazīstams, papļāpā un ej atkal mājās lasīt grāmatas. Lasīt tur diezgan ko, divas bibliotēkas univerzitetē un trešā, lielā ķeizarišķā, kur visas pasaules grāmatas par velti, un bez tam pilsētā daudz, kur par lētu maksu var lasīt. Tātad, ja ar nau ko oksēt, darba tikpat pietiek, ja tik grib pūlēties. Ja apņik lasīt, var staigāt vai uz tramvaja (zirgu dzelzceļa vagoni) muguras, augsti gaisā uzrāpties, apkārt braukāt un pasauli aplūkot. Ko redzēt jau nekad netrūkst, cik reižu ar net pa vienu pašu ielu ej, vis ko jaunu redzi. Un tad nu tie Ņevas krasti ar tām granīta malām, tie visvisādi tilti ar savām cackiņām, sfinksām, statujām, obeliskiem un, vels viņu zina, ar ko vēl. Baznīcas ar tīra zelta kupulēm un spiciem torņiem kā zelta milzīgām adatām, Īzaka baznīca aplam dārgām, pa daļai ar jaukām svētbildēm, vienā 32 mārciņas tīra zelta vien, bez visiem akmiņiem, dimantiem, rubīniem, tik daža bilde tā pārkrauta ar dārgumiem un tā nejauki salikta, īsta tapornaja rabota, ka izskatās kā prasts zelta klučis. No bilžu galerijām, muzejām nekā vēl neteicu, un tās tak man visvairāk tīka, bet galva apmulst, tā visu bez kārtības uzskaitot; jā, kur vēl zvērudārzs un daudz kas tur vēl, bet acumirkli nekā vairs nezīnu. Redzēt, es Tev saku, tur netrūkst, tik galu galā apņik un tad, ja kas mazāk jauks, mazāk lielisks, pavisam neievēro. Bet ko tur niekus, Tev uzskaitīt visus jaukus vai net aprakstīt. Nāc un skaties, kamēr acis pickūst (īsti pa taisnībai pickūst, es to senāk nekad nebiju manījis, ka tā var pickust no skatīšanās). Varbūt Tu ar tikpat kādu reizi šurpu atklūsi vai kādi citi no mūsu radiņiem, ir ko vērties."

Dora nokļūs Pēterburgā. Bet tā būs cita Pēterburga. Un cita Dora.

Un vēl viņš nonāca "starp diviem Pēteriem" (bija ticējums, ka tas uz veiksmi). Tiesa, viens Pēteris bija no bronzas (vai, kā Pušķinam — no vara, "Vara jātnieks"), otrs — dzīvs, ar miesu un asinīm, "Pjotrs Ivanovičs", Pēteris Stučka, — savā laikā arī viņš stāvēs bronzā kalts, kaut arī salīdzinoši neilgi.

Varbūt tas arī ir labi, ka pirmajā laikā nevienu jaunā pazīšanās netika turpināta: nevienu dzīva dvēsele nestāvēja pie viņu durvīm, un arī viņi paši nekur negāja. Nekad agrāk viņi nebija atradušies blakus tik ilgi. Vajadzēja abiem pieslīpēties, saprast: kā tas ir, kad vienā istabā jādzīvo divatā nedēļām, mēnešiem un varbūt gadiem ilgi.

Nedēļām, mēnešiem, gadiem ilgi viņš bija dzīvojis pansijā pie Dīriķa kopā ar Leļuku. Leonu Daraškeviču. Vienkāršu, ārkārtīgi enerģisku, turklāt apbrīnojami neuzbāzīgu jaunekli: viņš it kā pazuda, kad nebija vajadzīgs, un it kā iznira nez no kurienes, tiklīdz nodomāja — kur gan viņš ir. Tagad vairs nē, neiznira. Jānis picķēra sevi pie domas, ka skumst pēc viņa. Reiz, oktobrī, vēstulē Dorai viņam paspruka: tā jau nekas, tikai mana Leļuka šeit nav, bet es labprāt samainītu Pičuku pret viņu... Pičuks — vēl viena Stučkas icsauka (citas: Petruša, Džons, Džonītis, Resnais).

Pēteris jokoja, kad neklusēja, un klusēja, kad nejokoja. Jānis arī pats prata jokot ne sliktāk par viņu, bet tagad reizēm skaitās. Viņam gribējās izskaidroties... parunāties par... Par itin visu pasaulē, kā viņš kādreiz runājās ar savu dienasgrāmatu — citādi kāpēc vajadzīga draudzība. Bet, tiklīdz saruna grasījās ievirzīties dziļumā, Pēteris atjokojās un izvairījās. Viņš, Jānis, visu laiku salīdzināja sevi ar citiem. Salīdzinājums gandrīz nekad nenāca par labu viņam. Pārējie bija labāki. Tikai retumis viņi bija “sliktāki”. Ne sliktāki par viņu, nē, bet sliktāki, nekā gribētos.

Iemeslu tam, lai sevi graužtu vienā graušanā, vienmēr pietika. Skolas laikā viņš bija pārmetis sev smējīgumu. Par to, ka rauga rakstīt dzejoļus, bet atnest nespēj. Par slinkumu. Par šausmīgo kautrību. Par biklumu attiecībās ar apkārtējiem. Par rupjību pret apkārtējiem. Par pārmērīgo iztēli. Par iztēles trūkumu. Kopš kāda laika viņš sevi vainoja skaudībā. Lūk, Bernhards — gandrīz ideāls cilvēks, bet tev atliek tikai graužt nagus aiz skaudības. Leļuks: cik viņš ir labs! Kāpēc es neesmu tik mierīgs, labirdīgs, vienkāršs? Andrejs Dīriķis. Nu, kurš gan spētu viņam līdzināties!

Tagad viņš apskauž Petrušu. Stučku. Kādas darbaspējas! Kāds gribaspēks! Tēma ir jāizstrādā. Jānovied līdz loģiskām beigām. Līdz absurdam. To viņš arī dara. Rakstiski. Lasām.

“Pot-pourri* . Pusmurgi, pustaisnība. Sēdēju mierīgi un tulkoju Gogoļa “Mīrušās dvēseles”, te mans Pēters beidzis kādu tur darbiņu jem ar Gogoli otru daļu un sēstas aiz “Ķīn” ar tulkot. Nu vels manās miesās. Gribēju spļaudīt, sviest projām visus papīrus, bet ka jau mans miera prāts tāds, ar to vien pietika, ka aiztaisīju pusmierīgi grāmatu, pat itin mierīgi, mazākais visa vainenieks, uz ko demonstrācija zīmējās, no tām nenicka nemanīja, noliku spalvu, papīrus ne zemē, bet šūplādē guldīju, un nu tik speros pa istabu skraidīt; bet ar to nau jādomā, ka pārāks troksnis cēlās, pat P. uzmanīgs ticis, vienīgais kas to manīja bija atkal tik es. Skraidīju labu laiciņu apkārt, gaidīju nepacietīgi, vai tad viņš reiz neuzmanīs, bet šis ir auss nekustina. Man stipri aizķēra viņa noziegums, tā ka es smalku adatiņu pakaļā iedūru. Naids, briesmīga greizsirdība tā ir uznāca, un

* Sajaukums, samaisījums. (*Franču val.*)

nekādas prātošanas tur nelīdzēja, daba pārvarēja, maza cilvēciņa daba. Man sāpēja, ka viņš nu vienu gabalu ar mani tulko, nez par ko man tur sāpēja, mana dabiņa bijas no viņa, domāt ka viņš nu man visu godu, visu slavu noņēmis. Beidzot izgāju kambarīti un ilgi, ilgi stāvēju, gribēju apmierināties, gribēju pie prāta nākt, bet tik viegli to mazo šķipsniņu prāta nesalasīsi, nostāvēju prātodams vienu, nostāvēju otru kāju. Man tik dusmas bija, tik žēl bija, vai /neturpināt?/. Bez jokiem jau ar tas nebeidzas, kā parasts, ja vēl pavisam te kur viss stāsts viens joks, grib sevišķu joku meklēt. Par ko viņš akurāt Gogoli ņēmis ("Hoc" viņam no seniem laikiem paticis), tas esot smieklīgi, ka viņš tā man pakaļ darot (vai dzi?), sāku meklēt un uzskatīt, ka viņš man pakaļ darot, teicu ne pats sev par mierināšanu, ka tas esot mana pārākuma zīme... Daudz ko vēl samurgoju tanī kambarītī. (Bet taisnību sakot, dažs nebija fantāzija vien, bet ar nejdzīga patiesība.) Gribēju pārvarēt mūžam visu nejauko sevī, un domāju, ka rādīt, ka tas nemaz neiespējams vairs! Un mani dusmas pārņēma, ka varbūt parcīzi domāju, un par ko tas tā ir, par ko es no tādiem nicka vīreļiem kā Saljēri? Dusmas un naids, naids briesmīgi un briesmīgi nāca. Par ko man labu, daiļu, taisnu jāmiļo, jāslavē, un jāmiļo tik labos baltos brīžos svēti, skaidri, un vienmēr pazemīgi, patim sevi nievājošam. Par ko es viņu atkal tā nīstu, ka man tas no viņa jācieš, jāpazemojas. Un mana lepība, kam ne daļas ar viņu, cieš mokas, un sasperas pret viņu un iznīcināt visu gribētos, ne labāk valdīt par viņu, kalpināt viņu tāpat, kalpināt visus, visus manus pazīstamus, visus, nevienu nau, ko es nenīstu un ko es nenīstu tas nau. Ar viltu es viņus kalpinātu, pazemotu un valdīdams justu gandarīšanu, justos pārāks, kaut ar ļauno viltību pārāks par tiem eņģeļiem. Mokas ir tā domāt, murgot, un pašam valdot es tik mokas redzu, bet tik brangi tādas mokas, ka kaulos grauž kā sprakstēdama uguns un mazākais nau gara laika, zini, ka esi dzīvs, ka negul tādā svēto vienmūlībā. Naudu krāt tad man gribējās, ar viņu valdīt kā istam materiālistam, daudz kā vēl gribējās, bet beidzot aplusu, palika garlaicīgi un nebija ar pieklājīgi kambarīti tik ilgi tupēt; tā tad iznācu pusapņēmis... Tagad, ko beidzu rakstīt, viss trakums jau pārgājis un atkal mierīgs miega prātiņš vietā."

Murgi? Patiesība? Sevis apmelošana? Nav ne viens, ne otrs, ne trešais (vai — gan viens, gan otrs, gan trešais). Tāpat kā grāmatā iespējams izlasīt tikai to, kas kaut cik pastāv tevī pašā, tā arī apkārtējos var saprast tikai kaut ko tādu, kas piemīt cilvēka dabai vispār. Iedīgli, neapzināti vai apslāpētā veidā māksliniekā, aktierī noteikti ir viss: no vienas malas līdz otrai, no absolūti labā līdz absolūtam tā pretstatam. Jauno Raini labais, kas viņam jau piemīt, neinteresē tik ļoti. Viņam vai nu dodiet labo augstākā mērā, augstāko skaistumu un svētumu — vai ļauno, kas arī noteikti jāizprot, kas jāsadala pa daļām kā pulksteņa mehānisms, — un kur lai to

visu ņem? Apkārtņē, bet vispirms (un pirmām kārtām!) — sevī: nav cita materiāla, kas būtu tik ļoti pa rokai; tad paņem to, tiec klāt, iedziļinies, uztver mājienu un liec to zem mikroskopa, zem simtkārtīga palielinājuma...

Tā es to iedomājos.

Pie tās pašas reizes, — Saljēri nekad nav apvainojis Mocartu par to, ka tas viņu atdarina. Kas nav, tas nav. Un arī sev Saljēri neko nav pārmetis. Bija visai augstās domās par sevi. Spriežot pēc Puškina darba. Nē, viņš nav Saljēri.

Sevis apmelošanas dedzībā viņš, kā šķiet, ir gatavs atklāt sevī arī veceni augļotāju no Dostojevskas romāna. (“Naudu krāt tad man gribējās...”) Bet viņš nav līdzīgs vecajai augļotājai. Taču tā paša romāna students Rodions Raskoļņikovs, kas cieš trūkumu tajā pašā pilsētā, gan ienāk prātā. Katrā Pēterburgas studentā laikam gan bija kaut kas no viņa.

Atklājās vēl viena — latviešu Pēterburga, kas dažādās dimensijās krustojās ar visām citām Pēterburgām. Tās nebija un nevarēja būt pirms trīsdesmit pieciem gadiem, bet tagad tā pastāvēja, stingri nodalīta ar Raiņa dzimto valodu un tās runātāju pulku. Nosaukt to par novadniecību, radu būšanu nevar, jo no tās pašas puses *Līvlandes, Kūrlandes un Estlandes* cēlusies arī baltvācu Sanktpēterburga, čīnavnieku, ierēdņu, pat augstmaņu Pēterburga, kas sniedzas līdz augšai, līdz pašam tronim. Ar šiem “novadniekiem” Jānis un Pēteris, protams, nekādi nebija saistīti. Kaut gan nevar teikt, ka no turienes, no dažādiem ierēdniecības augstumiem laiku pa laikam nepalūkotos uz latviešiem, kas sabraukuši Ziemeļu Palmīrā: kā viņi tur uzvedas, vai nav sadomājuši ko kaitīgu. Savā laikā no turienes, no augšas, nāca “Pēterburgas Avīžu” aizliegums, avīzes līdzstrādnieki tālumā no Rīgas bija iedomājušies, ka aizbēguši no modrās uzraudzības mājās. Nebija aizbēguši. Fragmentāri par notikumu ar avīzes aizliegšanu Pēteris bija dzirdējis dzimtajās mājās, kad pie Stučkām cimojās Krišjānis Valdemārs. Un kādi tikai visā Latvijā pazīstami cilvēki tur necimojās! Kronvaldu Atis, Pilsātnieks, Auseklis...

— Ma-aška, maita tāda! Kur tu vazājies? — no ārdurvīm savai kaķenei kliedz astoņgadīga gaišmataina meitenīte, un prieks skan viņas balstiņā. Vai dzirdējāt, cik viņa stingra? Ne tikai viņai jāpacieš dunkas un plaukas: arī viņai ir kam uzkleigt! Un cik labi, pareizi viņa kliedz! Cik līdzīgi mammai!

Jānis smaida no sava auguma augstumiem. Pietupstas, pasniedz meitenei karameli. Neuzticīgi, caur pieri tēvocī palūkojas nīkulīga pilsētas būtne. Parasti pīcaugušie cilvēki ir tik augstu, redzi nevis viņu acis,

bet kājas un pogas līdz krūtīm. Šim acis zilas, bez niknuma. Dod konfekti. Paņemšu.

Meitene paņēma karameli. Pamīņājās, aizslēpusi roku ar kārumu aiz muguras. Nolaida acis. Sakautrējās. Tēvocis smaidīdams izslējās. Neteica neko. Vēl brīdi meitene pamīņājās. Paķēra kaķeni un piespieda pie vājājām cāļa krūtiņām. Labi gan, ka ir kaķene. Citādi nezini, ko sacīt. Tik reti ne par šo, ne par to tev dod konfekti. Vēl retāk — tāpat vien — smaida. Aizbēga. Aiztipināja pa šaurajām akmens kāpnēm: tip-tip-tip. Atskatījās. Nez kāpēc iesmējās. Un nav vairs viņas. Durvis aizcirtās.

Vēl kādas desmit minūtes Jānis smaida — ickšēji, sevī. Meitenītes balss bija atgādinājusi viņam kaut ko pavisam senu. Jo senāka kāda atmiņa, jo tā miglaināka un saldāka. It īpaši to var teikt par sapnī redzēto. Sapni ticši tāpat — gan atceries, gan neatceries un, izceļot to no sevis, pa pusei piedomā klāt. Turklāt ietērp vārdos, bet sapnis gandrīz vienmēr ir bez vārdiem. Kaut gan — bijušajā īstenībā vai bijušajā sapnī — bija tādas pašas spalgas, laucinieciskas balsis. Protams, īstenībā. Tur nemaz nebija vienalīdzīgu, pieklājīgu sarunu. Viss bija ass, katrs sauciens, čuksts, klicdziens bija iekrāsots naidīguma vai laipnības krāsās; ļoti daudz smieklu. Bet bija vēl arī apnicīgi lūdzošas, garlaicīgi prasošas balsis. Vainīgas, lielulīgi lēnprātīgas. Griezīgas, draudošas. Īsas. Dedzīgas. Piepeši — pēc veselas mūžības — Rainis pirmoreiz saprata, ko bija dzirdējis Randenē piecu gadu vecumā: tur, aiz vecās rijas... Tā bija kaislība, kaislības uzliesmojums, nopūtas, vaidi, elsojoši, nesaprotami vārdi... Vai tu re, ko esi dzirdējis un noglabājis neskartās atmiņas kambarītī, pašā tālākajā, un aizmirsis. Šis atradums, blakus atradums, lai tur arī paliek, kādreiz pieliekšos, lai paceltu arī to, pataustīšos un atradišu, bet kas bija tagad, ar meitenīti? Ā-ā: “Ma-aška, maita tāda!” Labdabīgums, prieks it kā rupjā uzsaucienā, — te kaut kas ir; skaņa bez asuma, bez jebkādas nokrāsas arī šeit nez kāpēc bija neiespējama. Un vēl... vēl kaut kas bija meitenes āriene vai vārdos, kuri acimredzot teikti, atdarinot pieaugušos. Ā, notvēru: tā bija Dora. Dora septiņu, astoņu gadu vecumā, kaut ko aizrautīgi klicdzot... nē, ne “maita tāda”, viņa pat tādus vārdus varēja nezināt... “Ū-ū!” vai vienkārši: “Janka-a!” Bet kopīgais ir prieks, kas skan smalkajā balstiņā. Prieks, ka dari kaut ko precīzi, kā pienākas, ne sliktāk par citiem. Paklausieties, kā es protu kliegt! Mats matā kā mamma, kā Līze, vai dzirdat? Dzirdam. Nu ista brašule.

Dora kārtējā vēstulē sauca viņu par burvi, magu, vāciski: *der Magier*. Apskauda tos, kuri atrodas viņam blakus. Kuri var priedāties par viņa parastajiem jokiem, par tiem brīnumiem, ko viņš bārsta uz katra soļa. Jānis bija bezgala aizkustināts. Viņa bija trāpījusi desmitniekā. Lai kā viņš sevi plosīja, lai kā bruka virsū saviem īstajiem un iedomātājiem trū-

kumiem, bet svešās acīs... vēl jo vairāk, ne jau svešās, viņš gribēja lasīt sajūsmu. Un jo vairāk viņš sevi nemīlēja, jo vairāk viņam bija nepieciešams, lai viņu mīlētu.

“Skaudības scēna”, kas attēlota dienasgrāmatā, bija varbūt viena no pēdējām pretošanās izpausmēm. Viņš pretojās Pēterim. Viņa humoram. Viņa nesatricināmajam draudzīgumam. Visam “eņģeliskajam” viņa biedrā, kas arī lika Jānim sacelties pret “eņģelišiem”. Cilvēkam vajadzēja kā ēst, lai viņu mīlētu. Bet tā vietā viņš iemīlējās citos. Izrādījās, ka Stučka ir ļoti labs. Labāks, nekā viņš bija domājis.

Labs bija arī pats Jānis, un viņš to zināja. Viņš prata neizrādīt, kādas vētras viņā plosās. Tikai no Līzes un no tēva bija grūti, neiespējami noslēpt visas viņa garastāvokļa svārstības. Šīs gigantiskās šūpoles svieda viņu no pašas augšas pašā lejā — un atpakaļ, strauji, tā ka pamira kaut kas vēdera lejasdaļā. Bet jau Dorai gandrīz nebija zināms, kāds ir brālītis smagā brīdī; un arī kritiens apstājās, kad viņa bija blakus, šūpoles pasvārstījušās spēji cēlās augšā.

Šeit, līdzās tagad jau nešķiramajam biedram, Jānis baidījās no atmaskošanas. Džons vēl uzzinās par viņa šaubām un mokām, sapratīs, ka viņš nebūt nav tas spožais asprātis, nav tas saticīgais, mīlais ceļabiedrs, par kādu izliekas. “Eņģelītis” Pēteris tomēr bija uzpircis viņu... ar ausīm. Šis ausis bija atvērtas visam, ko Jānim ienāca prātā pasacīt. Garajos rudens, pēc tam ziemas vakaros, kad viņi nodzēsa sveces un tumsa, galīgi melna, necaurredzama pat degungalā, sajūtama kā ūdens, ielenca viņus, sākās sarunas. Uz desmit Jāņa vārdiem atbildot skanēja viens: Pētera specialitāte bija klausīties. Klusums ar sprakšķošu un neskaidru čaboņu, ar blakusskaņām, kuras pa lielākai daļai neizdevās atšifrēt, šis klusums un tumsa it kā pārvērtās par uztverošu materiālu, par smalkas, saprotošas, sevi uzsūcošas dzirdes turpinājumu. Viņš negribētu būt pārāk atklāts, atsegt draugam ko tādu, ko vēlāk varētu pavērst pret viņu pašu. Un, it kā atbildot uz viņa šaubām, Stučka sāka klusi runāt. Viņš kā negribot pieminēja kādu savu aizvainojumu... neveiklību... vilšanos. Šī atklātība, pavisam nepiemērota viņam, bija līdzvērtīga Jāņa atklātībai un vienmēr mazliet pārspēja to. “Ja jau tāds molusks,” domāja Jānis, “atver savus gliemežvākus, bet tos citādi pat ar nazi nevar dabūt vaļā, tas nozīmē, ka arī turpmāk var izkratīt sirdi, atklātība ir savstarpēja un vēl vairāk.” Pēteris atklāja viņam savas vājības! Kā suns, kas ļauj pakasīt vismazāk aizsargāto vietu, vēderu. (Re, kādi man zooloģiski salīdzinājumi par draugu, klusībā viņš smaidīja.)

Šis nakts sarunas pirms gulētiešanas bija atklājums. Ne viens, ne otrs agrāk tā nebija spējis runāt ne ar vienu: ne ar tēvu un māti, ne ar

tuviniekiem, ne ar vecākiem cilvēkiem, ne ar līdzaudžiem. Kā viņi iepazīna sevi viens otru! Šis mierīgais dzīves mīļotājs, visu ģimnāzijas gadu pirmais skolēns, visu darbu pratējs, kurš vienmēr kaut ko drāza ar spalvu nazīti, kas bija kļuvis it kā par pirkstu turpinājumu, šis drošgalvis un meistars, kas ne slīktāk par tēvu pludināja plostus pa Daugavu, šis it kā visādi cits cilvēks, kā izrādās, iekšēji bija locījies aiz sāpēm tās pašas bezjēdzības dēļ! Abi atcerējās: labo vācu ģimeņu atvases apklusa, kad tu viņiem tuvojies. Un viņu sejas kļuva tik ledainas, tik truli augstprātīgas. Bet viņu vecākiem — taisni otrādi, bija pieklājīgi nicīgas, labi koptas fizionomijas. Un neiespējamā satikšanās kāpnēs un koridoros viņu vecākiem ar tavējiem. Viņu tēvu ar jūsiņiem. Dīvaina lieta: jūsiņu abu tēvi bija līdzīgi. Abi gari, skaļi, pašpārliecināti līdz despotismam, — tā ka visi apkārtējie zināmā mērā kļuva par viņu pašpārliecības upuriem. Abi gribēja redzēt dēlos savu atkārtojumu un jutās sarūgtināti, ka to neredzēja. Abi smējēji, zobgaļi, bet necieta zobošanos par sevi. Abi ātrsirdīgi, ja nu vienīgi Stučkas tēvam dusmas ātrāk pārgāja. Viņi nestāstīja viens otram par vecākiem. Nesūdzējās. Taču zināja, jūta šo apbrīnojamo līdzību. (Viņu tēvi, kļuvuši nabadzīgāki, nomirs vienā un tajā pašā gadā: 1891. Dīvaino likteņa kopību viņu dēli it kā nojauta.) Viņi nerunāja arī par pazemojumiem, apvainojumiem, ko cietuši vecāku mājā. Abi zināja, ka nebūs tādi kā viņu tēvi. Negribēs tādi būt. Nekādā ziņā. Kaut kāda cieša, līdz skanīgumam savilkta stīga neļāva būt tādiem, pieļāva tikai atgrūšanās. Un tomēr viņi cienīja savus tēvus. Un mazliet baidījās. Zināja viņu spēku. Varbūt pat apskauda to? Stučka šajā skaudībā atzinās, Jānis — ne.

Bija svarīgākas atziņas. Par sievietēm: Pēteris jau zināja to, par ko Jānis tikai nojauta un fantazēja. Mācību stundu viņam bija sniegusi kāda persona, stipri vecāka par viņu. Sīkumos netika stāstīts... Bet visvairāk viņi runāja par bezizeju. Par savu nelaimīgo piedzimšanu. Par savas tautas nabadzību. Uzticēties beidzot otram cilvēkam, pateikt, kādus ārkārtīgus spēkus sevī jauž, cik daudz varētu izdarīt, ja ar šo sirdi un smadzenēm, ar šo godkāribu būtu piedzimuši Francijā, Vācijā, Anglijā. Nevis vienatnē, bet kopā ar draugu pārliecināties atkal un atkal, ka tu neesi vajadzīgs, ka tavam prātam un talantam nav un nebūs izejas. Dalītas mokas nekļūst mazākas, bet tām it kā ir vairāk attaisnojuma, bēdas ir nevis divas, bet viena, kopīga, un šī kopība neatbrīvo no bēdām, bet sasilda. Tu pārliecinies: tik ļoti neieredzot to dzīvi, kas tev iespējama, un vēloties citu, neiespējamu, tu neesi kroplis, nē, tu neesi kroplis, — kroplīga ir šī dzīve, veca, nokrāsojusies staigule, kas pavērusi jums savus vienaldzīgos apkampienus.

Par ko vēl viņi runāja? No Jāņa vēstules mātai Dorai:

“Redz tā: mēs mierīgi sēdam savā kambarīti tā pavakarī, — lamājam godīgi studentus — lāčus, saimnieci, profesorus, spricžam, kā mums vis-

lētāki ierīkoties, t. i. naudu pelnīt, spriežam, ar ko vispārīgi latviešiem lētāk naudu pelnīt, triecam par augstām, gudrām lietām, kādas acis Dieviņam — zilas vai brūnas, kā sauca pirmo latvieti, un līdzīgas gudrības, te saimniece ienes vēstuli no Kažoka, kur šis uzaicina mūs 10. novembra dienā uz Remiķa vārdadienu iet. Tur būšot citi latviešu studenti, un mēs varēšot ar tiem iepazīties. Tā tad nu ar iznāca, un tagad to pazīstamu kā sūdu. Darbs tik vēl aiziet uz biedrības kādu balli, un meiticšu pazīstamu salasīsies pūriem. Mēs jau dažus no saviem lāčiem bijām uz mājām atveduši, iedzirdījām un icbarojām!”

Par “studentienēm” māmiņai tika rakstīts vēl agrāk: visbiežāk tās varot redzēt bibliotēkā, un tās “tik pēc snātelēm” varot pazīt un, ja apsēstas, — “puisiets kas puisiets. Bižu viņas nenēsā, jo ap bizi daudz laika aiziet, ... mugurā viņām kartūna krekliņš, jostu sajozts, kādus ar mūsu studenti nēsā”. Visērmīgākais esot tas, ka “studenti turpretim atkal nēsā garus jo garus matus, tad viņiem nav jānēsā dārgais kažoka krāgs un viņi visu ziemu iztiek ar mēтели un lakatu”. “Studentienes” Jānim itin labi patīk, viņas ir mierīgas, rūpīgas meitenes un turklāt prātīgas, un ar saviem biedriem studentiem apietas brīvi, kā jau biedri, bez visiem “meiticšu paksiņiem”. Esot gan ticams, ka viņas “pa daļai dzīvi piedalās pie studentu tā sauktajiem noziedzīgajiem centieniem, bet vai viņas ar nav jaunas”. “Vēl nevienas neesmu tādas studentienes redzējis, kādas viņas mēdz notaisīt ļaudis, tādas zilzeķes, pārgudras, pārmācītas, kā saka; patiesībā tik tās ir zilzeķes, kas pūsmācītas, no šās, no tās zinības pa drusciņai zina; no studentienēm tikpat labi vai ne labāki dakteri iznāk kā citi, jo viņas pa lielākai daļai nabagas un vairāk pūlējas. Arī pārdrošas vai net bezkaunīgas viņas nemaz nau.”

Ko, vai tad viņi nav jauni, vai? Ne jau pirmo reizi Jānis vēstulēs tuviniekiem izplāpājas, pieminēdams Maskavas un Kijevas studentu nemicrus, likdams noprast arī par notikumiem tuvākās vietās. Vientulība divatā ar Stučku viņiem acīmredzot vairs nedraudēja. “Mums tagad viss laiks, ko neesam univerzitetē, tā ir aiziet, pa ciemiem blandoties, noej reizēm 7, 8 un nodzīvo līdz pusnaktei vai net pāri. Liekas, ka mūsu ļaudis tā pavisam paraduši dzīvot. Gribētos vēl rakstīt, kā viņi te satiekas un ko viņi dara, kādi viņi pēc izskata un pēc valodas, daudz ko vēl varētu stāstīt, bet lielisks slinkums tagad uznācis...”

Ne jau visu varēja rakstīt, ne visu arī stāstīt. Diezgan drīz kāds centrieces spēks aiznesa viņus uz to dedzīgo, kūšājošo pulku, kur strauji veidojās rītdienas notikumi. Nepagāja ne trīs mēneši, kad viņi jau pazina daudzus Andreja Dīriķa domubiedrus, ne mazāk noslēpumainus, bet daudz apņēmīgākus. Latviešiem, gandrīz neslēpjoties, lika saprast, ka arī viņiem atradīsies vieta tur, pulkā. Kā gan citādi: viņi taču nākuši tieši no

tautas, no zemniekiem un turklāt no cittautiešiem! Jānis un Pēteris vilcinājās. Vispirms gribējās aprast, kā nākas, pabūt barā, paklausīties.

Pabija. Paklausījās. Ne visu izdevās saprast: kad cilvēku divdesmit gandrīz vienlaikus runā, klieudz, kad strīds ar traku žestikulēšanu kļūst par normu, bet negaidīta pauze visus pārsteidz un nez kāpēc smidina, kur lai te pagūst visu sadzirdēt, visā iedziļināties. Slepēnas sazvērnieku sapulces tās nebija. Tas ir, varēja just, ka kaut kur netālu notiek arī tādas, un vajadzēja tikai viņiem piemiegt ar aci... Nē, piemiegt ar aci pagaidām nebija vērts. Un tomēr, no jebkuras tādas vakarēšanas ar patvāri vai ar šņabi un lētāku uz kodu, bet dažu reizi arī ar vienu un otru, vējoja radikālisms: nebūt radikālim nozīmēja izslēgt sevi no sabiedrības, kļūt par ārkārtīgi aizdomīgu dīvaini.

Istaba, stāvgrūdām pilna ar jauniem cilvēkiem, dunēja.

— Spiegi? — brīnījās cilvēks izšūtā mazkrievu kreklā, platās biksēs un izecstos zābakos. — Apžēliņ, kur gan to nav? Jūs domājat, ka starp mums, tieši šeit, šobrīd nav valdības spiegu? Ko es turu aizdomās? Nesmēdiniet mani, tētiņ. Ne sevi un ne jūs, vai tad citādi es ar jums par to būtu sācis runāt. Tā varbūt ir viena no lielākajām nepiedodamajām varas neģēlībām — piebāzt sabiedrību ar ziņu pienesējiem, viņu dēļ mēs neticam cits citam, viņi samaitā un dzen postā nelaimīgos mīkstmiešus, kas padevušies bailēm vai pārdevušies par grašiem...

Sākumā Jānis noturēja jaunos cilvēkus audekla biksēs un garajos kreklos ar jostu un zābakos, kas oda pēc deguta, par apkalpotājiem. Taču, ieraudzījis, kā viņi satiekas ar lieliski ģērbtajiem līdzaudžiem, kā tie uzsit viņiem uz pleca, ātri saprata savu kļūdu. Toties gadījās sulaiņi tādās krāšņās, ar zeltu izšūtās drēbēs, — mute paliek vaļā.

— Augumā maziņš kā Napoleons, — aizgūtnēm kāds steidzīgi stāstīja Jānim aiz muguras, — arī ambīcijas atbilstošas, bet apdāvināts, ar Dieva dzirksti! Raksta lieliskus stāstiņus un iespiež, domas, paradoksi, novērojumi no viņa tā vien birst, tā vien birst laukā!

— Viņš jums nepatīk, vai? — jautā kāda meitene mazliet stieptā balsī.

— Kā viņš var nepatīkt? Starp citu, viņš pats sevi mīl līdz nesamaņai, — kā redzams, ir par ko. Apdāvināts, es jums saku, un vērīguma ziņā — retums. Bet ironija, — ak, tu Kungs, cik daudz viņā ironijas... Sarkastiskajām pasāžām viņam arī vārdiņi ir speciāli: “šitenais”, “jebšu”, “šamā”.

— Un kas tad ir? Nestiepiet garumā, Rožkov!

— Ta gandrīz nekas. Vienīgais, ka katrā stāstiņā vai rakstiņā, kā parasti oriģinālā, pavīd noskaņa: sak, jums jau nu pateikto nesaprast. Tas ir, kaut kādas drumsklas varbūt arī uztversiet, bet vispār jau nu — tur jūsu

prātiņš par īsu. Bet es runāju, — viņš saka vai drīzāk liek manīt — ar izredzētājiem, ar tādiem kā es, neparasti apdāvinātiem. Jūs, cēc, mani lasāt, bet es pāri jūsu galvām sarunājos ar tādiem, tādiem un tādiem. Bet vairāk man Eiropā nav ar ko aprunāties.

— Vai viņš ir snobs, vai?

— Tūlīt jau snobs. Kas viņš par snobu, ja ir gudrs? Tomēr viņam liekas neticami... viņam nepieciešami pierādīt, ka viņš pieder sabiedrības krējumam, pašiem, pašiem labākajiem. Ka viņš — elite. Tas ir, nav neviena stāstiņa vai rakstiņa, apbrīnojami gudra un progresīva, un talantīga, kur viņš neliktu nojaust: ne jau ar jums es sarunājos, mīļie kungi, — ar viņiem, ar mūsējiem, līdz kuriem jums — ak, vai...

— Kā tad nav snobs?

— Dašņķa, mīļā, snobs nav elite, snobs elitei piesmērējas. Man viņam vienmēr gribas iečukstēt ausī: “Nu nomicrinieties, mīļais, rimstieties! Jūs esat elite, visīstākā elite, ko jūs vēl šaubāties!”

— Esat gan jūs pūķis, vai indi esat izšļācis?

Bet, klau, Petrušas balss. Ar ko viņš tik vaļširdīgi sarunājas? Kas mūsu klusētājam muti atraisījis? Tas, liekas, ir krievs no Rīgas, nu jā, slavenā Češihina dēls Vasilijs. Viņi universitātē divi brāļi; ar gada starpību vecumā. Cilvēki, kā liekas, pieklājīgi, kaut arī slavofili.

— Tēvs, tas gan patiešām ir ticīgs, — Stučka teica savam pretim-sēdētājam. — Ticat vai neticat, bet katru svētdienu, nemaz jau nerunānot par svētkiem, viņš sēžas pie harmonija, mājiniķi apkārt un sākas garīgo dziesmu dziedāšana: gari stiepta, monotona, turklāt tēvam aiz muguras dzied bezdievīgi netīri, zināt, kā Heine teicis — “Sic sangen mit wahren Gefühle, doch falscher Stimme”.

— Viņi dziedāja ar patiesām jūtām, bet nepareizām balsīm, — sarunbiedrs iztulkoja.

— Taisni tā. Bet es katru reizi svēru tabaku un galu galā aizmigu — pamodos no belziena pa pakausi, diezgan pamatīga, pēc tam tiku nolikts kaktā un paliku bez saldā ēdiena. Tā ka ar gadiem Visuaugstākajā es sāku saskatīt savu personīgo visniknāko ienaidnieku. Laiks šo sajūtu tikai nostiprināja.

— Jums būtu jārunā piesardzīgāk, Stučka, — kāds teica. — Vai jūs zināt, kas ir Dieva personīgais ienaidnieks? Turklāt visniknākais?

— Mājiens uz sātanu? Hm, interesanta doma. Ja turpinām tādā pašā garā, atcerēsimies, ka sātans ir erceņģelis, kas sacēlies pret savu kungu. Viņš tika uzvarēts un nogrūsts bezdibenī, bet ja nebūtu uzvarēts? Kam tad mēs dziedātu psalmus?

— Jūs labi runājat krieviski, — Češihins piezīmēja, mainīdams tēmu.

— Ne visai labi. Gribu runāt labāk, tāpēc jau es šodien esmu tik plāpīgs. Vispār jau nu mani nevar saukt par runīgu.

Pie Jāņa piegāja students Lazdiņš — atvainoties, ka līdz šim nav atdevis 25 rubļus, ko aizņēmijs jau septembrī. Izklaidīgi atbildēdams viņam, Plicskšāns ar zināmu greisirdību klausījās, ko vēl Pēteris teiks krievam? Taču skaļāk tagad runāja labajā pusē.

— Šai Elvīrai, vai zināt, piemīt kaut kāds šarms.

— Viņa ir tāda pati Elvīra kā es persiešu šahs, — atbildēja bass. — Fjokla, droši vien. Un kāds gan šarms var būt prostitutai?

— Savdabīgs, — līdzās atsaucās. — Personīgi mani valdzina tas, ka cilvēks ir meistars savā darbā.

— Cilvēks? — bass atkal nodimdināja.

— Kaunieties! Kādas jums tiesības atņemt viņai cilvēka vārdu? Viņa ir spiesta pārdot sevi, viņai cita nekā nav. Bet daži labi paēduši, pārtikuši kungi iet par slepenpolīcijas aģentiem, ne aci nepamirkšķinājuši.

— Piepīniet šeit klāt arī spalvas prostitūtas. Manuprāt, tīrā tukšvārdība.

— Bet viņš man saka, — atrāvijs no svešā strīda, Jānis beidzot ieklausījās, ko saka Jānis Lazdiņš: — Kāpēc jūs, latvieši, tā rūpējaties par savu tautību? Jums tas ir galīgi neizdevīgi. Kā tauta jūs nekad nepielīdzināsities vāciešiem, krieviem. Nemaz jau nerunājot par ķīniešiem. Jūsu vienmēr būs simt, piecsimt un tūkstošreiz mazāk! Toties personības līmenī — latvietis pusotras reizes augumā lielāks par ķīnieti. Atsevišķi ņemts latvietis par atsevišķi ņemtu ķīnieti. Te jūs varat sacensties pēc visiem punktiem. Un prāta, talanta, drosmes ziņā, — sacensties, lūdzu, cik tik! — Kā jums patīk šāda pasāža? — Lazdiņš piemetināja no savas puses.

— Nu, un kas tad ir? Pamatoti, — piezīmēja Stučka, iznīris kaut kur no aizmugures.

— Tomēr trīs atsevišķi ņemti latvieši — ir vairāk nekā viens, atsevišķi ņemts, — Jānis sacīja. — Paskatieties, cik daudz mūsu ir!

— Nevis mūsu ir daudz. Viņu kļuvis mazāk, — Lazdiņš iebilda. — Manuprāt, daļa aizbrauca pie meitām.

— Kā... pie meitām? — Jānis jautāja un uzreiz tumši pietvika: jautājums nebija izdevies.

— M-m... Vai redzat, mūsējie, studenti, izturas pret zināmām mīcīgas vajadzībām pragmatiski. Kāpēc mocīties alkās, kas ir neizbēgamas mūsu vecumā, kāpēc tāda veida pārdzīvojumiem tērēt dārgo laiku un spēkus, kuri noderēs varbūt cīņai? Es atstāstu viņu domu gājienam. Izvēlas iestādījumus pēc iespējas tīrākus un lētākus, kaut gan šīs divas lietas reti kad savienojamas. Kā ģēnijs un ļaundarība, ha-ha! Un brauc barā. Reizēm.

— Профессор Вреден не полезен и не вреден*, — netālu kāds sacīja.

* Profesors Vredens nav ne derīgs, ne kaitīgs. (*Krievu valodā, vārdu spēle.*)

— Kā nu gribat, bet Butļerova spiritisma propaganda ir tīrā tumsonība.

— No visām universitātes brīvībām palicis tikai civilapģērbs. Ne uz ilgu laiku! Pieminiet manus vārdus — uz nākamo septembri liks šūt formu.

— Pipari uz mēles!

— Jau pāri vieniem! Laiks vākties prom.

— Pēteri, tu nāksi?

— Tūlīt, tūlīt.

— Nu, skaties. Man acis līp ciet.

Katrā pilsētā ir savs laiks. Zemgales Grīvā bija savs, Rīgā — savs, Pitera laiks nebūt nebija tāds kā Rīgā, tas pat smaržoja citādi, arī šejienes stundu un minūšu paradumi, maniere sastingt gandrīz nekustīgi (kā uz dzelzceļa) vai arī joņo aulekšiem, viss bija nepierasts un arī pierast kaut kā nevarēja. (Dzelzceļš arī ne jau velti bija ienācis prātā: vagonā tu izkriti no laika vispār, iekriti kaut kādā caurumā, kā monēta aiz svārku oderes.)

Laiks ir kārtu kategorija, Jānis izklaidīgi domāja. Zemnieka laiks un augsto valsts ierēdņu laiks — it kā divi dažādi priekšmeti un šūti no dažāda auduma. Bet vēl ir latviešu laiks, kas nav līdzīgs, piemēram, vācu laikam un juceklīgajam, devīgi šķērdētajam viņa paziņu krievu laikam. (Krievi: sirds kā uz delnas, pilnīgi atklāti un viegli ievainojami. Viņu garās dziesmas, kurās ireālā grūtsirdība piepeši pārtop par dīvainu tīksmi, bet arī ar tevi tā mēdz gadīties: sāpes un asaras nes sevī gandrīz vai laimi, un izskaidrojumu tam nevarēja atrast.)

Viņa personīgais laiks Pēterburgā bija zaudējis jebkuru viengabalainību, ritēja rāvieniem, te pārejot aulekšos, te sastingstot kā zemē iemiets. Tieši viņam piederēja tikai nakts un vēl tās stundas, kas pavadītas pie grāmatas vai muzejā.

Turklāt dažas grāmatas izrāva tevi no reālā laika, pārnesa citā, savā, tu dzīvoji tajā, dziļi iekšā, veselus gadus, dažreiz gadsimtus, un izniri kā apdullis; un atradies kādu četru stundu attālumā no šodienas pamošanās laika, no vājas tējas ar sviestmaizēm, no smicklīgas Pētera replikas. Ir tāds motīvs daudzu tautu pasākās: tu nokļūsti pie burvja, pavadi pie viņa vienu, divas dienas, atgriezies parastajā pasaulē, bet tavi līdzaudži jau paguvuši novecot. Ar laiku, kas pavadīts ķeizariskās publiskās bibliotēkas švikstošajā klusumā, varēja būt tieši tāpat vai gluži pretēji, taču šī iekšējā laika nesakritība ar ārējo laiku bija acīm redzama.

Viņš nodzīvoja Sanktpēterburgā astoņus semestrus, ko citu no cita atdalīja septiņi brīvlaiki. Sākumā viņš cītīgi apmeklēja gan savu, gan svešu profesoru lekcijas, — auditorija, kur savus priekšmetus lasīja Mendelejevs vai Korkunovs, vai Behterevs, bija pilna ar studentiem no visām fakultātēm un kursiem; profesora Vredena lekcijās studentus varēja uz vienas

rokas pirkstiem saskaitīt, un tie paši žāvājās un sasmaidījās. Pirmajā gadā viņš cītīgi skaidroja sev un tuviniekiem, ar ko viņš ir aizņemts. “Jāmācās, kā tiesa cēlusies, kāda viņa, par ko viņa, kur, kam, no kurienes, kur sākums, kur gals. Un viss tas ne joka dēļ jeb aiz gara laika, bet lai saprastu, kas ir tiesa un likums, un pēc tā varētu spriest katrā gadījumā parciņu /tiesu/, lai ar varbūt likumu grāmatā par to nekā nestāvētu; lai varētu noprast, vai pats likums ir parciņš, un varētu jaunu, parciņu likumu uzcelt... Nu un tā tālāk, daudz kas jauns un jauks, ko nebiju ne domājis... Un, jo tālāk, jo gudrelīgāks gan palikšu, jo Dievs un velns tik zin, ko visu juristiem samāca! Veco romnieku un veco krievinieku tiesas un tautas saimniecība (gauži branga lieta, tā mīļam papiņam stipri vien patiks, ja mēs tik ziemašvētkos par to izrunāsimies), un filozofija, un statistika, un policijas un finanču tiesas utt... Un, kad nu visu to galvā sabāzis vai sagremojis māgā, nu, tad ar vari tikt, kas tik vien gribi, vai apikāts, vai prapisiers, vai valsts dienderis, vai politiķis, diplomāts...”

Viņš rakstīja, pūlēdamies, lai pat mammai būtu saprotams. Mamma nebija stipra abstraktās lietās. Viņai vajadzēja, lai sarunu priekšmets būtu sajūtams, lai to varētu aptaustīt. Viņa zināja simtiem tautasdziesmu, bet arī dziesmas bija tādas, ka tajās varēja aptaustīt visu vai gandrīz visu.

Centīgs (arvien mazāk centīgs) students viņš bija pirmos trīs semestrus. Satikšanās, krieviem raksturīgie bezgalīgie, dedzīgie strīdi, grāmatas, Makovska, Kramskoja, Repina gleznas, Ermitāža, vācu teātris, arvien biežākās ballītes, kur lēta dzercamā vienmēr bija vairāk nekā lēta ēdamā, — tas viss novirzīja viņu no nodarbībām universitātē; viņš atkal šaustīja sevi par bezdarbību. Taču viss bija darbs: latgaliešu un lietuviešu grāmatas bibliotēkā, angļu valoda un sanskrits, indiešu filozofija un “Borisa Godunova” tulkojums, augstprātīgas staigules, kuru acīs tik briesmīgi izskatīties smieklīgam, — tāpēc jau viņas augstprātīgas, ka tu esi icsācējs un tev ir bail.

Pirmajā studenta vasarā Jasmuižā 1885. gada jūlijā viņš kādu dienu atgriezās pie sen pamestās dienasgrāmatas. “Es krītu izmisumā no garlaicības un bezdarbības, un tomēr nekad es nenonāku līdz darbam. Cerējis nu esmu ilgi, ka kāds draugs mani no visa izrautu, dotu man mērķi, ierosinātu enerģiju, darītu mani laimīgu. Bernhards ir tajās domās, ka es esmu tas, ko sauc par pazudušu, Stučka — ar viņu es noslēdzu mūžīgu draudzību — pats ir par vāju, ar viņu es nevaru izskaidroties, priekš tā viņš nav pietiekoši nopietns, māsa, uz viņu es cerēju visvairāk, es apsolījos viņu iegūt par draugu — arī blēņas, — vecmeita, reizēm romantiska, uzpūtīga — daudzsološa, tomēr arī nepietiekoši nopietna. Leo — labs,

godīgs, bet mazizglītots — to nesaprātis... Kādu nakti man prātā iešāvās ideja (tā mani ir nemaz nepārsteidza, par ko es brīnījos) — es kļūstu ārprātīgs no melnholijas. Vai tas nebūtu pats labākais miklas atrisinājums?”

Mūžīgu draudzību. Viņš bija noslēdzis mūžīgu draudzību ar Pēteri Stučku, kas “nav pietiekoši nopietns” un ir “par vāju”. Ai, cik nopietns viņš kļūs — un jau visai drīz — šis viņa draugs! Cik spēcīgs — savā veidā —, cik nelokāms! Un mūžība, tik neuzmanīgi pieminēta, būs klāt kā saukta. Vārds nav zvirbulis; gluži kā nez kāds spēks būtu tevi notvēris un apzīmogojis un tev atkārtotu kā hipnotizētām: mūžīga draudzība.

Stučka tieši tajā vasarā pirmoreiz ciemojās Jasmuižā. Jānis bija gribējis aizvest viņu uz savām mājām Ziemassvētkos, — neizdevās; toties tagad Stučka piekrita pa ceļam mājup iegriezties pie drauga un beidzot iepazīties ar Jāņa mājiniekiem, kuri nu jau četrus gadus bija tik daudz dzirdējuši par viņu. No Doras, Raiņa māsas, atmiņām.

“Uz brāļa uzaicinājumu viņš pavādīja dažas dienas pie maniem vecākiem. Ar savu sirsniģo, patieso, dzīvespriecīģo, vienkāršo dabu, ar savu taisno, cēlo raksturu, kuram piemita neizsikstošs humors, viņš iekaroja manas ģimenes sirdi un simpātijas, — tēvs, māte, vecākā māsa jūsmoja par viņu. Viņa personībai piemita šis valdzinājums, apburošais elements, ko krievi apzīmē ar vārdu “obajaņije”. Es iepazīnos ar viņu gadu vēlāk, 1886. gadā, un man neatlika nekas cits pāri kā netraucēt šo ģimenes draudzīģo noskaņotību pret Stučku un — pievienoties šim slavas dziesmu korim.”

..Agrāk viņš bija lolojis cerības ne tikai par draudzību — arī par mīlestību, kaislību. “Kremtošas šaubas, izmisums par tēvzemi, tikumību, brīvību, pasauli un sevi pašu... Es strādāju, bet netiku uz priekšu, man nebija spēku. Protams, mans saprāts aptvēra visu, bet sirds nejuta līdzī. Un es ilgojos pēc mīlas un cerēju, ka arī man parādīsies kāda dieviete, tā dotu man mērķi un spēku, un ticību, visu jaunu, un aizpildītu veco tukšumu.”

“Mīlestības man vajag daudz,” pēc gadiem desmit viņš rakstīs sievietei, kas bija ar mieru viņu uzklausīt. Mīlestības viņam bijis daudz un arī draudzības daudz; tēva prasīgā un mātes rūpju pilnā mīlestība, Doras bērnišķīgā dievināšana, ziedošanās pilnā Līzes pieķeršanās, labsirdīgā Leļuka uzticība, bet tagad arī Stučkas apsolutā mūžīgā draudzība — tas viss tika alkaini uzņemts, uzsūkts un pazuda bez pēdām; dvēsele prasīja vairāk, gaidīja vēl un vēl; varbūt debesu un zemes Radītāja mīlestība dzesētu viņa slāpes, bet viņš taču bija nolēmis neticēt Radītājam.

Mēs zinām par viņu daudz un maz. Tā viņš raksta, ka izlasījis “Annu Kareņinu”. “Laimīgas dzimtas visas vienādas, nelaimīgas katra pa savam nelaimīga. Jādzīvojam dienas vajadzībām, jāaizmirstoties, tad izšķīroties visi samežgotākie jautājieni; man pati diena izšķir dažu jautājieni, kuru pats izšķirt slinkajos vai izsamisos. Tā no manis paša ziemassvētku jautāj. 85. g. vēl ne soļa nav izšķirts; es toreiz domāju, ka bez tā dzīvot nevarēšu, tikšu par pilnīgu trjapku — un tagad es dzīvoju tālāk un man rādās, ceru tik pat vēl būt ne trjapka. Lielais pūlis taisni tā vien dienas dzīvi ar dzīvo, katram dienas — tūkstoš cilvēkiem nau vis individuāla dzīve pēc paša prāta, ar paša domām, paša darināta un vadīta, t. i., individuāla dzīve, bet tik dzīve vispārīga, gadījuma dzīve, laika dzīve laika un gadījuma vadīta.” Citā vietā par tiem pašiem cilvēkiem Jānis raksta: “Viņi dzīvo instinktīvu jeb dabas dzīvi. Viņi laikam priekšā netiek, pakaļā nepaliek, *viņi paši ir laiks.*”

Kas tur notika Ziemassvētku dienās Jasmuižā? Kas tas bija par jautājumu, kas nostājies jauneklā priekšā tik bargs, ka no tā bija atkarīgs, kā dzīvot tālāk un vai vispār dzīvot, ja viņš galīgi kļūšot par “trjapku” (viņš izmanto krievu vārdu, bet raksta to latīņu burtiem, no kā tas kļūst vēl iznīcinošāks, izteiksmīgāks). Kas tas bija? Nav gandrīz nekādu norādījumu. Tikai pēc gadiem dienasgrāmatā būs pieminēta “otrā krīze” Jasmuižā.

Pa to laiku gaiss Pēterburgā ap viņiem patiešām sabiezēja tik stipri, ka gandrīz nebija iespējams elpot. Kaut kas tika gatavots. Likās, ka pāri visai pilsētai un kaut kur vēl tālāk — bezcerīgajās platībās arvien ciešāk un ciešāk savelkas neredzama, jau tā saspringta stīga. Cik ilgi to var tā stiept un stiept, un kāds materiāls ir spējīgs izturēt šo mežonīgo saspringtību; tūlīt taču stīga neizturēs, pārtrūks un noslaucīs puscaristes.

1887. gada 1. martā, kad notika atentāts (tas gan neizdevās) pret imperatoru Aleksandru III, tie, kas tīšām vai netīšām atradās sazvērnieku tuvumā, viņu drudzainības un pirmsnāves noskaņu pārņemtajā arcālā, sajuta gandrīz atvieglojumu. Vai tā bija tieši Pēterburgas studenta Aleksandra Uļjanova un viņa biedru neatlaidība, vai tā bija tieši viņu pašu griba, kas ar tādu liktenīgu nepielūdzamību bija vedusi viņus uz šo dienu? Līdz pirmajai slepkavībai 1881. gada 2. martā kāds varbūt arī ticēja, ka tādā ceļā var padarīt Krievijas likteni labāku, taču tai sekojošie spaidi un nomāktība, un bailes, kas kāpa no augšas uz leju un no lejas uz augšu un kas saindēja visu galvaspilsētas gaisu... vai tad nepietika ar visām apspiešanām, bardzībām, visiem, gan valdības, gan tautas veiktajiem grautiņiem, lai pārliecinātos: brīvības nebūt nav kļuvis vairāk, laimes nebūt nav kļuvis vairāk. Bet ar ieprogrammētu robotu nenovēršamību,

kā teiktu pēc gadiem simt, ar maniakālu neatlaidību uz noteiktu dienu un stundu kāda spēka uzvilkti *zombiji* narodovoļci gāja uz kārtējo slepkavību, uz nedaudzo vāro cerību un iespēju iznīcināšanu.

Krievu revolūciju puisīši! Neuzpērkamie un aklie, nežēlīgā mērķa vergi, kristāltīrie un ar savu nelabojamo taisnību saindētie! Jā, jā, jā, jūs upurējāt sevi, taču ne ar mazāku gatavību upurējāt arī citus. Daudz gadu jūs bijāt Krievijas nacionālie varoņi, jūsu vārdi bija lasāmi ielu nosaukumos, pa kurām jūsu darba turpinātāji — čekas dzelzs vīri pa desmit kopā brauca arestēt vienu tuvredzīgu profesoru ar mājas čībām kājās. Nežēlīgie, mātes saldaiss piens vēl nebija nožuvis uz lūpām, sajūsminātie, pilnīgi brīvprātīgie bendes, un nelaime jau ir tā, ka savu bendes darbu jūs neliekuļoti — ai, cik neliekuļoti uzskatījāt par varonību, ka savā naidā atzināties tik dedzīgi, tik pašizliedzīgi, kā, drosmē pamirušu sirdi, vajadzētu atzīties mīlestībā. Miers jums. Mūžam jaunie bezdievji, beidziet stāvēt kā bronzas elki muzejos, beidziet kā skabarga smelgt kopīgā atmiņā, laukumu nosaukumos, ejiet prom no savas nabaga neistās, garlaicīgās ateistiskās nemirstības, nomirstiet pavisam. Mēs jums neatgādīnāsim par ķilniekiem, ko jūs tvarstijāt pa visu pasauli, par bērniem ar atrautām rokām un kājām, par sakropļotām sievietēm, kas izvarotas par godu kārtējai idejai, katrā ziņā svētai un taisnīgai. Tās ir mūsu problēmas. Ejiet, jūs esat brīvi, puisīši. “Beidzot brīvi”.

“Pīteros 26. marta d. 87.

Sirdsmīļie radiņi! Nu, paldies Dievam, atkal sazatiekamies, “viss nemiers nu ir galā”, nu tad sasveicināsimies vēlreiz un tad varam pa vecam stāstīties un runāties. Tā burza te, universitātē, jau pārskrējusi, neviens vairs par viņu nerunā. No mūsu studentiem daudzi bijuši iemaisīti, un tagad stāsta, ka saķerti ap 200 vai pat 300. Universitātē pirmās dienās bija daudz valodu, bija ar viņu proklamācijas, bet viss gandrīz nemanot pārgāja, jo uzraugu bija arī vairāk saliktu. Tik, kad rektors to gaudurunu turēja, tad zālē daudzi svilpa un kļiedza, ka neesot mierā ar tādu nolūgšanos, bet nekas neiznāca, lielākā daļa plaukšķina, beigās rektoru vēl uz rokām iznesa. Te tagad runā, ka vainīgie pie notikuma esot īsti ārzemnieki un mūsu “bēdīgie” tik piemānīti puikeļi. Nu lai viņus visus tur velns!...

Savam mīlam mazajam par ziņu, Puškins būs gan, viņš maksā visu tik 1 rbļ. 50 kap. Daniļevsku var lasīt, viņš viens no daudzrakstītājiem, raksta tik vēsturiskus vien romānus, kuri, nevar sacīt, ka nebūtu garlaicīgi... Впрочем, вѣтр и дрянъ, ja Tev jau pavisam nau, ko lasīt, tad lasi ar viņu.

Vai “Отцы и дети” lasīji, tas ir labāks kā “Новь”, tur ir stingrāki un stiprāki ļaudis, pats stāsts izlikts ir labāk. Vislabāk lasi Толстой, Гончаров, Puškinu un Gogoli.”

Viņš raksta par notikumiem, kas saistīti ar 1. marta atentātu, kā par kaut ko tādu, kas uz viņu tieši neattiecas. Bet tas uz viņu attiecās. Tā vismaz uzskatīja policija. No ziņojuma Policijas departamentam par Kronidu Malinovski, "kura personība politiskā ziņā ir apšaubāma". "Starp viņa paziņām ir Sanktpēterburgas universitātes studenti: Pjotrs Timofejevs Zorins, Aleksandrs Iljins Uljanovs, Semjons Vasiļjevs Listovs, Leonīds Ivanovs Saričevs, Pjotrs Ivanovs Stučka, Ivans Kristoforovs Plekšans un Ivans Georgijevs Viddins."

Brāļi Vidiņi (Vidin, Vidding, — kā tikai nerakstīja viņu uzvārdu) — bija Plickšāna un Stučkas vārdabrāļi. Viņi satikās bieži, divi Jāņi un divi Pēteri. Jānis ik brīdi atradās starp diviem Pēteriem, Pēteris — starp diviem Jāņiem. Tas, kā mēdza teikt, esot uz veiksmi. Laikam nav tiesa. Jo martā no universitātes izslēgti: Kronīds Malinovskis, Ivans Viddins. Atrodams saraksts — 179 studenti, "par kuru uzraudzīšanu, lai noskaidrotu viņu politiskās uzticamības pakāpi, ir icinteresēts Policijas departaments". Ar 106. numuru šajā sarakstā redzam uzvārdu Plekšan, ar 142. — Stučka... Dora nejauši uzzināja, ka vēstuli, ko Jānis bija sūtījis viņu kopīgam paziņam, jaunam oficerim Dvinskā, kāds bija uzplēsis. Satrauktais Jānis lūdz steidzīgi paziņot, ja viņa vēl kaut ko tādu pamanīs.

Tāpat kā visi studenti, Plickšāns un Stučka bija devuši rakstisku solījumu nepiedalīties slepenās biedrībās un pulciņos. Kā liekas, nepiedalījās arī. Darbojās legālā latviešu studentu pulciņā, kur Jānis sniedza ziņojumu par Donelaiti un lasīja viņa poēmas daļu atdzejojumus (vai tajā brīdī Andreju Dīriķi nerāva žagas? Ar Donelaiti Jāni icpazīstināja tieši viņš. Pēc gada, 1888. gadā, Andrejs Dīriķis Kaukāzā nomirs no diloņa.). Stučka un Plickšāns ir uzņemti arī Latviešu labdarības biedrībā. Taču arī tas nav aizliegts. Un tomēr draugi ik uz soļa jūt lipīgus, pētošus skatienus: no viņiem nenolaiž acis, un nevar zināt, kas un uz kurieni sūtīs ziņas par katru viņu teikto vārdu, vai par šo pie deniņiem paceltās un pēc tam nolaistās rokas kustību. Savilkt pirkstus pigā un parādīt tukšumā?

No vecākiem studentiem ātrāk grib tikt vaļā; domājams, tos izlaidīs par pusgadu agrāk, nekā vajadzētu. "Lai ar Dievs dod," Jānis raksta mājiniekiem, "ne diez cik ar vairs gribas te palikt, te viss pārgrozās arvien vairāk uz zaldātu pusi, kungi paliek diendienā rupjāki, pie eksama pat nu būšot jāstāv, kad profesoram atbild!"

Paskat, kāda rupjība. Kāda patvaļa. Prasa, lai students pieceļas, atbildot eksāmenos! Hm, reizēm jānosaka. Zinot arī par citādām patvaļas formām vēlākos laikos. Hm-hm...

Aleksandru Uljanovu, divdesmit vienu gadu vecu studentu, sodīja ar nāvi pakarot Šlisselburgas cietoksnī 1887. gada 8. maijā.

Jānis atradās blakus, netālu. Viņš iedomājās sevi Uljanova vietā: tas bija viņš, kam ar demonstratīvu un tādos gadījumos obligātu nežēlību bende rāva nost krekla apkakli, tas bija viņš, kam tika uzmaukta cilpa, tie bija viņa kakla skriemeļi, kas krakšķēdami lūza no bezdibenī krītošā ķermeņa smaguma. “Bezdzibenis... versoku desmit līdz grīdai...” Svētītā un nolādētā īpašība — iztēles spilgtums. Dažas lietas tēlojās tik dzīvi, ka aizēnoja realitāti, apkārtējie notikumi un priekšmeti izbālēja, iegrimā ēnā, viņš redzēja neredzamo, bet redzamo pārstāja redzēt... Un kā jūtas Uljanova vecāki, ja ir dzīvi? Un, ja ir, kā jūtas māsa, brāļi?

Paticšām, kā viņi jutās? Kā jutās Vladimirs Uljanovs (viņam nupat kā palika 17 gadu)? Kā viņa māte (tēvs nomira 1886. gadā)? Vecākā māsa Anna (23 gadi)? Brālis Dmitrijs (12 gadi)? Deviņgadīgā Maša?

Tajās dienās un nedēļās kaimiņi vairījās no Uljanoviem kā no spitāligajiem. “Vairs neiegriezās pat vecītis skolotājs, kas agrāk pastāvīgi icradās pa vakariem spēlēt šahu,” pēc vīra atmiņām stāsta N. Krupskaja. “Torciz vēl nebija dzelzceļa no Simbirskas, Vladimira Iljiča mātei vajadzēja braukt ar zirgiem līdz Sizraņai, lai nokļūtu līdz Piteram, kur sēdēja dēls. Vladimiru aizsūtīja sameklēt līdzbraucēju — neviens negribēja braukt ar arestētā māti”. Nu, tagad dēls vairs “nesēdēja” Piterā.

Mūs interesē Vladimirs. Vēlākie notikumi galīgi aizsedza visai pasauli šo Simbirskas puišeli. Vai viņš baidījās? Neieredzēja? Zvērēja atriebties? Bažījās, ka viņu izdzīs no ģimnāzijas īsi pirms beigšanas? Mierināja māti? Ēda? Atteicās no ēdiena? Gulēja? Nevarēja gulēt? Bet ja nu tieši tajās 1887. gada maija dienās un naktīs tika izšķirts desmitiem miljonu cilvēku liktenis, kuri dzīvoja tobrīd vai kuriem vēl bija jāpiedzimst; bet ja nu “revolucionārās noteiktības” un nežēlības mērs, kas pēc 30–35 gadiem būs raksturīgs Uljanovam-Leņīnam, izveidojās ģimnāzistā Volodjā Uljanovā tieši tur un tobrīd?

Kopš tās dienas, kad Andrejs Dīriķis bija iedevis ģimnāzistiem Daraškevičam un Plickšānam lasīt “Narodnaja voļa”, Jānis zināja, kurā pusē viņš atrodas. Plickšāns un Stučka nebija tālu no piedalīšanās sazvērestībā. Viņiem nepārprotami un daudzas reizes lika saprast, ka viņiem vajadzētu tikai gribēt... Nevarētu teikt, ka viņi nekādi nebūtu atsaukušies uz šo mēmo, bet nepārprotamo aicinājumu. Viņi domāja, viņi pat apspriedās par to nakts stundās, mīņājās pāris soļu no liktenīgā slickšņa, un, ja nepārkāpa tam pāri, tad būtu varējuši to izdarīt, — lai nu kas, bet viņi paši to zināja. Pēteris baidījās nevis no cara un cara ohrankas, — viņš baidījās no tēva, baidījās par viņu, bet vēl vairāk par māti, kura jau bija

pazaudējusi mīļoto meitu: ja tagad kas atgadītos ar viņu — māte to nepārdzīvotu. Jānis baidījās... viņš nevarēja izdomāt, no kā viņš varētu baidīties. Fiziskas bailes viņš it kā sevī neatcerējās. Laikam viņš būtu labs dūru cīņā: ne šīs sāpes viņu biedēja, bet dvēseles mokas. Dvēsele šobrīd mocījās, it kā viņam kaklā būtu uzmesta cilpa (it kā dvēselei būtu tievs, zēnisks kakls, tāds kā Aleksandram Iļjinam Uļjanovam, divdesmitgadīgajam studentam, viņa tuvu paziņu paziņam). Nē, Jānis nebūtu gatavs nomirt tagad šajā milzīgajā un tomēr ne savā, bet svešajā pilsētā. Kopš piecpadsmit gadu vecuma viņš daudzas jo daudzas reizes bija domājis par nāvi, domās piemērojis sev tās variantus, ne reizi vien bija vēlējies nomirt un, liekas, nebijās no nebūtības. Tas, kas viņā pretojās šīm domām un tiešam labprātīgas bojāejas vilinājumam, bija neiespējamība aiziet, neko neizdarījušam. Viņā bija kaut kāds spēks, un tas rāvās uz ārpusi. Viņš nezināja, kā rast tam izeju, nesaprata pat šā spēka dabu: kas tas īsti ir, uz ko tas virzīts, kā to izlietot? Laikam cilvēkam ir tiesības nogalināt sevi, taču savu bērnu nogalināt viņš nedrīkst. Spēks, kas dzīvoja viņā — bija gan daļa no viņa, gan arī atsevišķa, jau dzīva parādība, un viņš nedrīkstēja ļaut tam aiziet bojā, citādi viņš kļūtu par slepkavu. Neizskaidrojamā un noslēpumainā veidā šis spēks bija saistīts ar viņa valodu un viņa tautību. Pēterburgā par latviešiem mēdza teikt: племя. Tas ir vēl viens iemesls nesaistīties ar sazvērniekiem: tie neslēpa, ka sveštautiecību problēmas kā tādas tos nesatrauc; tas viss likās tādi sūkumi vien, salīdzinot ar grandiozajām iecerēm. Kas tur ko domāt par somu un latviešuniecīgajām bēdām, kas tur ko domāt par atsevišķām provinču neveiksmēm: viņi apgriezīs otrādi visu Krieviju, uzslies pakaļkājās kā bronzas Pēteris savu slaveno zirgu; ko jūs bāžaties virsū ar saviem niekiem! Tas viss netika pateikts skaļi, bet bija skaidri jūtams. Taču Jānim tāds "sūkums" kā latvieši aizņēma pusdebesjuma; dzimtās tautības liktenis viņu satrauca saldi, kā aizliegts auglis: tā vienkārša mīlas kaisles pieminēšana vien liek notvīkt piecpadsmitgadīgam pusaudzim. Jā: mīlestība. Mīlestību viņš vēl nebija izbaudījis, un pēdējā glēvulība būtu aiziet uz visiem laikiem, tā arī nesaskaroties ar visu noslēpumu noslēpumu, kas gaida tevi aiz septiņiem zieģeļiem, aiz kauna un bezkaunības aizsega, gaida tevi, tevi un nevienu citu: citam būs cits noslēpums, bet tavš nomirs bez tevis, beigsies, vēl nesācies. Tas, ko viņš uzzināja par mīlestību Pēterpilī, lielākoties bija aizvainojoši gan viņam, gan mīlestībai; neviens viņu nepiespiestu noticēt, ka tas arī ir viņa pusaudža fantāziju, sapņu prickšmets, tās mūzikas cēlonis, kura skanēja reizēm skaļāk nekā tūkstošiem tauru vai trillināja neiedomājamā augstumā gluži kā cīrulis, kas atlidojis taisnā ceļā no paradīzes.

— Pēteri, vai tu guli?

— Uhu.

— Neguli, — Jānis konstatēja. — Kā tu domā, vai šņapsts vēl ir palicis? Kaut vai pudeles dibenā?

— Paskaties uz kumodes.

— Tukšs. Visu izlakuši, nolieši, kā teiktu Vidiņš. Palūgt saimniecī?

— Četros no rīta? Vai tev prāts! Viņa rīt pat liks pārvākties uz citu vietu.

— Ak tu mūžs! Pirmoreiz, vai?

— Tur jau ir tā lieta, ka ne pirmoreiz.

Cik daudz istabu, cik kaktu viņi paguvuši nomainīt Pēterburgā. Jānim jau nojukuši rēķini. Radiem — gan viņa, gan Stučkas — arī. Vēstules jau ne reizi vien ir pazudušas: Dora un Līze rakstīja uz Sjezženskas ielu, bet tur no studentiem vairs ne vēsts: “No Sjezženskas sjehali, aizbraukuši!” — pastniekam paskaidroja, rokas noplātot. Sākumā istabas mainīja, jo nebija apmierināti ar saimniekiem. Tagad biežāk tāpēc, ka saimnieki nebija apmierināti ar viņiem. Divi izstīdzējuši sveštautieši trokšņoja, pie viņiem nāca pārāk daudz ciemiņu vai arī viņi paši devās ciemos, bet atgriezās uz rīta pusi, pamodinādami visu māju. Kam vajadzīgi tādi iemītņieki? Vienīgais, kārtīgi maksā, taču tā nav tik liela nauda, lai arī turpmāk viņus paciestu.

Alus pieminēšana, vienmēr pa jokam, pazib jau ģimnāzista Plickšāna vēstulēs no Rīgas. Alu, nevainīgo alu, sastopam arī pirmajās vēstulēs no Pēterburgas. Bet jau 1884. gada oktobrī atskanēja jauns vārds — “šņapsts”: “Mēs ejam pārmīšus iepirkties, bet Stučkam labāk padodas maizi nopirkt, un man atkal cukuru, šņapstu un it īpaši sveces (tur bodnieks manim laiž katru reizi lētāk; nezinu, par ko viņš mani tā iemīlējis).” Pat jaunākajai mātai tiek ziņots par stipro dzeramo — kā starp citu un humoristiskos toņos. Pašam Jānim, kā šķiet, vairs humors nav prātā. Atšķirībā no Pētera viņš neprot dzert: nezina robežu, aiz kuras viņš vairs nav viņš pats. Nav pat zināms, ko pasacīs tur, viņpus robežas, kādus niķus izstrādās, — un pēc tam mocīsies. Stučka dzer un neatpaliek, bet viņš ir daudz stiprāks, nervi viņam ir kārtībā, viņš vienmēr zina un atceras, ko drīkst teikt un ko nedrīkst. Vienīgais, ko viņš nekontrolē līdz galam, — tas ir kuņģis, bet varbūt vainīga draņķīgā pārtika? Pusdienot viņi iet jau pie ceturtās saimnieces.

Jānis cīnās ar neparedzētām briesmām, — taču pēc 1887. gada marta, pēc Šliselburgas karātavām, pēc atplēstām vēstulēm, pēc kaut kādiem lipīgiem skatieniem, no kuriem nevar tikt vaļā pat mājās pārnākot, — liekas, viņš ir padevis.

Privātdocents ar slaveno uzvārdu Volters, gadus desmit vecāks par

Raini, bārdains, augstu pieri, raugās jauneklī līdzjūtīgi. Viņi ir draugi, cik nu tas ir iespējams ar tik lielu gadu starpību. Viņi iepazīnās Zinātņu akadēmijas bibliotēkā, kur Eduards Volters strādā: viņā bija radusies interese, kas ir tas, kas citu pēc cita pieprasa desmitiem izdevumu latgāliešu dialektā. Tad, redz, kas tas ir. Students latvietis, izstīdējis, bāls, — varbūt neveselības, varbūt vienkārši Pēterburgas gaisa un neparciza uztura dēļ, viņam arī, starp citu, augsta pierē, un nākotnē, — būs arī bārda. Jauneklis meklēja latgāliešu grāmatās senos pirmsākumus, saknes un savas valodas neskartos dārgumus. Latgales zeme, turienes ezeri un meži bija tikpat kā neskarti, vēl civilizācijas žokļu nesamalti, tīri, “gandrīz kā Amzones meži”. Arī tautas dziesmas un paražas tur saglabājušās neskartas — “pateicoties atpalcībai”, lietuvietis Volters uzspiež kā zīmogu šo neuzmanīgo paradoksu. “Pateicoties zināmai izolētībai, — Latgale administratīvi, bet daļēji arī vēsturiski ir atdalīta no Vidzemes un Kurzemes, jūs taču zināt, kā tas bija.” “Rezervāta efekts,” Volters izlabo, “ar visu labo un slikto, kas raksturīgs rezervātam.” Viņu sarunas kļuva arvien ilgākas, tēmas plašākas un sazarojās. Volters nodarbojās ar lietuviešu un latviešu valodas un folkloras pētīšanu, galvenokārt to, kuri dzīvoja Lietuvā un Vitebskas gubernā, tas ir, tieši ar latgāliešu, un satikšanās ar Plickšānu viņam bija īsta dāvana. Jānis viņam dziedāja prickšā tautasdziesmas, ko atcerējās kopš bērnības no mātes. “Pierakstiet!” uztraucās privātdocents. “Pasteidzieties! Arī pie mums Lietuvā folkloristi palaida garām īsto laiku: jaunā dzīve nesaudzē pagātņi, pat valoda mainās jaunu strāvojumu ietekmē, vecās dziesmas, pasakas, paražas aiziet, katra diena tām kaut ko atrauj — kā upe sagāž un aprij smilšainā krasta slāņus. Jums, latviešiem, jo vairāk ir jāsteidzas.”

Students sacīto uztvēra no pusvārdiem, — līdz galējībai pašpārliecināts, līdz galējībai nedrošs par sevi, nervozs, zilacains. Viņš, liekas, bija daudz talantīgāks, nekā tas bija paguvjis izpausties ārēji: personības neikdienišķums bija jūtams uz katra soļa, kaut arī vēl nebija devis reālus augļus. Pārliecināja smaidis, ironiski piemiegtās acis, skatiens, — sarunbiedra zilajās acīs lāgu lāgiem parādījās kaut kāds iekšējs gaismas avots, tās burtiski “dega iedvesmā”; valoda, bagāta ar negaidītiem salīdzinājumiem, pavērsieniem, kas it kā pretēji loģikai, bet negaidot noveda īstajā vietā, uz kurieni parastā loģika vestu vēl, ai, cik ilgi. Apgarots jauneklis, jaunā Šillera, varbūt Helderlina tips. Nav zināms, kas no viņa iznāks, taču Volteram viņš bija interesants jau tagad, nevis gaidāmajā nākotnē. Latviešiem paveicies, ja šis jauneklis savā ziņā nav vienīgais. Un tomēr jaunais zinātnieks pēdējā laikā bija uztraucies par Jāni Plickšānu.

— Atvainojiet, Ivan Kristoforovič, — reiz viņš samulsis ierunājās, gandrīz krizdams panikā no tā, par ko nedrīkstēja klusēt. — Man ir zināms, kāda atmosfēra valda... Ko tur daudz: dzīvojam vienā pilsētā,

staigājam pa vieniem koridoriem. Taču jūsu un jūsu līdzaudžu atbilde, pēc manām domām, nav adekvāta. Varbūt man nav tiesību iejaukties...

— Kāpēc ne. Sakiet vien, — sarunbiedrs gurdi noteica, neskatīdamies acīs.

— Neatgādināšu jums, kādas ir jūsu dotības; jūs zināt, es tās augstu vērtēju. Taču mūsu atmiņa, mūsu smadzenes ir smalks jo smalks instruments. Reti kurš apzinās, cik trausls ir līdzsvars... Ai, es runāju ne to, ko vajag: jums laikam viss jau iepriekš zināms. Nedzeriet, Jāni. Neplītējiet kā huzārs. Lai to dara tie, kuri nemeklē savas valodas saknes literatūrā par sanskritu. Ak Kungs, es vienmēr esmu tā baidījies no citu cilvēku pamācībām, bet pats...

Jauneklis joprojām klusēja, pat nepūloties palīdzēt vecākajam biedram. Un tad lietuvietis gandrīz izmisīgi pabeidza:

— Es runāju ne tikai par jums... Vai tiešām jūs, visi jūs, ļausiet sevi salauzt? Vai tiešām sīvā spaiņi, vai tiešām gonorejas epidēmija kļūs par jūsu paaudzes ieguldījumu kultūras attīstībā? Vai tiešām tā arī ir jūsu izvēle — nejēdzība kā atbilde uz tagadējās dzīves nejēdzību?

Beidzot sarunbiedrs palūkojās uz viņu, zilās acis bija satumsušas gandrīz melnas.

— Neadekvāta atbilde, jūs sakāt, Eduard Aleksandrovič? Atvainojiet mani, bet vai jūs patiešām zināt citu atbildi, adekvātu?

— Zinu, — privātdocents noteica. — Un arī jūs pie tās nonāksiet. Bet atvainojiet mani. Man patiešām nebija tiesību... Un es visai augstu vērtēju mūsu sadarbību... mūsu draudzīgās attiecības.

Ak, šī delikātā, tik bezgala delikātā tēma! Cik ļoti mēs mīlam jebkuras tēvzemes panteonā guļošos. Cik ļoti mēs tos esam mīlējuši, pamazām noplicinot, palabojot un noapaļojot. Un mokot skolēnu paaudzes ar rakstnieku un varoņu neciešamo parcizumu, galīgi tos aizsedzot ar biezu baltā un sarkanā smiņķa kārtu. Nekas. Skolēni pasmiesies par mūsu centību: gludi skūtajiem ģēnījumiem piezīmēs ūsas, bārdainajiem ielaidīs ragainu, astainu velniņu bārdā. Necieņa — arī talants, turklāt tāds, kas no jauna tuvina patiesībai.

*Pildi, puisīt, manā kausā
Falerniešu ģirto guni!
Postumia pavēlēja,
Jautro dzīru karaliene.
Projām, vājais upes valgums!
Dzirdini tu gavētājus:
Mums ir Bakhus mīlams dievs.*

Šis Katulla rindas, ko latviski iztulkojis Jānis Plickšāns, zināja no galvas

gan studentu pulciņa biedri, gan jaunie mākslinieki latvieši no “Rūķa” un arī visi viņu paziņas, kas runāja latviski. Jānis tulkoja diezgan daudz — no grieķu un latīņu, no angļu, vācu, krievu, leišu valodas. Sapņoja ar laiku sniegt dzimtajā valodā gandrīz vai visu pasaules dzeju. Taču tieši rindas par Falernas vīnu atrada vispateicīgākos klausītājus, un reizēm vesela kompānija, cilvēku piecpadsmit, kopīgi uzsauca:

Mums ir Bakhus mīļams dievs!

No dienasgrāmatas. “Vai tad es piederu pie huzāriem? Pie tā pieder viss iespējams, tikai ne tas, ko es glabāju sevī. Aristokrātam jābūt, mazākais, vīram, kas prot pasaulē dzīvot, pie tā pieder pirmām kārtām asprātība, arī oriģinalitāte, ģenialitāte. Bez asprātības vai ģenialitātes nav neviena zaļa studenta dzīves, ne Verns, ne Rodēns, bet dumja, galīgi riebiģa, ikdienišķa dzīve, lopiska žūpošana, prātu izdzēruša sevis apraipišana, jo tā nav izprieca, bet darbs, muļķīgs, nederīgs, bet apdomāts prastums un zemiskums, labākajos gadījumos — idiotiska pakalķēmošanās.”

Pēc desmit gadiem. Uzmetums autobiogrāfiskam romānam.

“Viss dzīves apraksts. Trīs lielas daļas, cēlieni? Dzīve, miršana un augšāmcelšanās jeb jaunas dzīves pilnbrieds divatā.

Šīs 3 daļas var izvērst par 5.

1. Dzīve, neapzinātā (arī priekšspēle, kas attēlo vidi, raksturo gadsimtu, varbūt arī zināmu vietu, tautas raksturu, vecākus un viņu idejas, — vispār izskaidro pamatu, no kura viss izaug).

2. Dzīve, apzināta, šeit iziet cauri nacionālajām idejām. Reliģiskie jautājumi. Literatūra — vecā klasiskā: Homērs, Horacijs, Katulls, Tibulls, Alkinojs, Sapfo, Sofokls, Aristofans, Lukiāns. Literatūra — jaunāka, klasiķi: Gēte — “Fausts”, Bairons — “Kains”, “Manfreds”, Turgeņevs, Dostojevskis, Tolstojs, “Jevg. Oņegins”, Ļermontovs, dzejoļi, Ņekrasovs. Visu sapīt, visas nācijas izmantot. Mans projekts tulkojumiem latviski, dzejoļu izlase, tad Marks Tvens, Dikenss — mūsu Bībele, tad satīra kā ierocis... Pakāpenisks atslābums, apnikums, nāves sākums.

3. Miršana — izmisums, trakošana ar dzeršanu un meitām, atkal atslābums un apnikums, izmisuma kliezciens, bet nekādu darbu, darba nespējas apziņa, padziļināta prātošana, nogrimšana sevī un noslēgšanās. Sevis izcelšana citu priekšā un pazemošanās savā priekšā.”

Un vēlreiz pēc vairākiem gadiem viņš atgriežas pie šiem plāniem. “Studentu lasāmvakars. Žūpošanas aina. Seksuālā mīlestība pirmoreiz romānā aiz garlaicības... Fantāzija, citādi ļoti kautrīgs. Arī tad kautrīgs, kad jau visas riebecklības baudījis. Tāpat mazais mīļputniņš.”

Aspazija jau citā gadsimtā, jau sava mūža novakarē izdeva romānu

“Rudens lakstīgala”. Galvenie varoņi — viņa pati (Arta), jaunais Rainis ar Jarmuta Asmina vārdu, viņa māsa Dora (Tea), Janis Jansons (Žans Ansons), Pēteris Stučka (Stanka). Kā romāniste un memuāriste Aspazija ir pārlieku subjektīva, un, iepazīstoties ar viņas enerģiskās spalvas radītajiem varoņiem, vajadzētu saprātīgi šo to koriģēt, ņemot vērā viņas temperamentu, simpātiju un antipātiju spēku, kas turēja viņu savā varā. Taču Aspazijas atmiņa, kā jau minēts agrāk, ir asa, un daudzos gadījumos viņas liecībām var ticēt bez icrunām.

Romānā Jarmuts atzīstas talantīgajai aktrisei Artai: “Studēju tiesu zinātnes, bet blakām nodarbojos ar valodniecību, kas mani vairāk interesēja, sevišķi folkloru. Strādāju kopā ar kādu leišu profesoru un izrakos pa visām Pēterpils bibliotēkām. Radās tomēr izmisuma brīži, kur domājos, ka nekas nav panākts. Tad sāku nodoties dzeršanai. Kopā ar saviem līdzbiedriem Stanku, Sirmo, Vidiņu un citiem dzērām un skandalējām, mūs draudēja izslēgt no universitātes. Atminos pat tādu reizi, kad sadzēros tīru spirtu, un man teica, ka es esot bijis nokritis zemē un man kūpējies spirts no mutes...”

“Arī jūs, Jarmut, piederat pie dzērāju listes,” iesaucās Arta.

“Ak, nē! Tas bija tikai īss posms. Nāca eksāmeni. Ko visu laiku biju nokavējis, to samācījos pa trim nedēļām, strādāju stundas piecpadsmit pa dienu, un tomēr tiku galā.”

“Un vēl ar kandidāta grādu, cik es zinu,” iesaucās Arta.

“Tā ir blakus lieta,” atteica Asmins. “Nav arī svarīgi, ka es vēlāk ar praksi nodarbojos... Tikai to vēl gribēju jums piezīmēt, ka no jūsu dzērāju listes jums gan būs mani jāsvītro, jo no tā laika es neesmu ne pilītes ņēmis mutē... Man citas dziņas brieda krūtīs, kurām nedrīkstēju pat dot vārdu. Varbūt tās bija tās pašas kā Sokrātam mūzika, kas viņu nelaida mierā ne dienu, ne nakti, un tomēr viņš nepazina nevienas nots...”

Atliek salīdzināt šos atsevišķos norādījumus, šīs romāna rindas ar policijas protokola īpašo prozu. Protokols saglabājies Ivana Vidiņa personiskajā lietā Sanktpēterburgas universitātes arhīvā.

“Sanktpēterburgas Mācību Apgabala kuratora kungam.

Vasilija salas pirmā iecirkņa pristavs atsūtīja man kopiju no protokola par šā gada 17. septembra trakulībām Lielās Ņevas krastmalas namā nr. 39 un Kadetu šķērsielā, ko dzērumā sacēluši Sanktpēterburgas universitātes juridiskās fakultātes picktā semestra studenti Ivans Plekššans, Pjotrs Vidings, Pjotrs Stučka un vēstures un filoloģijas fakultātes picktā semestra students Ivans Vidings. Atstājot augstāk minēto Jūsu Ekselences ziņā, man ir tas gods piebilst, ka Ivans Plekššans, Pjotrs Stučka un Ivans Vidings saņem ķezarisko stipendiju un dzīvo Aleksandra II Kolēģijā.

Studentu inspektors M. F. Civiļkovs.”

Protokola kopiju Civiļkovs nosūtīja arī “Viņa Ekselencei Sanktpēterburgas Universitātes Rektoram”.

Protokolā rakstīts:

“1886. gada 17. septembrī 9-os vakarā Lielās Ņevas krastmalas nama nr. 39 pārvaldnieks, 2. militāri telegrāfiskā parka rezervists ierindnieks Aleksandrs Mihailovs Slobodskojs nogādāja iecirkņa pārvaldē ķeizarišķās Sanktpēterburgas universitātes studentus, kuru uzvārdi ir 1. — Ivans Hristoforovs Plekšans, 2. — Ivans Vidings, 3. — Pjotrs Ivanovs Stučka un 4. — Pjotrs Vidings, un ziņoja, ka viņi, atrazdamies ciemos pie studenta Pjotra Vidinga, piedzērās un sāka trokšņot minētajā mājā. Kad Slobodskojs lūdza, lai viņi pārstāj trokšņot, tad viņi metās Slobodskojam virsū un vairākas reizes iesita pa galvu un, neraugoties uz atkārtotu lūgumu, lai viņi izbeidz trokšņot, viņi tomēr turpināja, tāpēc Slobodskojs griezās pie gorodovoja. Kad ieradās gorodovojs Dobrovoļskis un nama nr. 39 sētnieki Stepans Lušins, Fjodors Afanasjevs, Leontijs Larins un 9. līnijas nama nr. 41 sētnieks Andrejs Boņajevs, viņi tika nogādāti iecirkņa pārvaldē. Gorodovojs Dobrovoļskis paskaidroja, ka pēc nama pārvaldnieka prasības viņš tūlīt ieradies namā, kur viņam uzbruka studenti un norāva amata nozīmi, bet students Ivans Plekšans viņam divreiz iesita; sētnieks Boņajevs paskaidroja, ka students Ivans Vidings saplēsa viņam vesti un kreklu, sētnieki Lušins, Afanasjevs un Larins paskaidroja, ka visi šie studenti viņiem sita.

Papildinot šo protokolu, jāpiezīmē, ka minētie studenti nama pagalmā un šķērsielā neganti klaigāja: ņem ciet, sit, urrā utt. un bruka virsū sētniekiem, gorodovojam un publikai, sitot tiem. Uz studentu klaigāšanu saskrēja vairāk nekā trīssimt cilvēku. Liecinieks bija muižnieks Pjotrs Arnoldovičs Idelsons, kas dzīvo 9. līnijas namā nr. 4, 15. dzīvoklī. Plekšans un Vidings nepiedienīgi izturējās iecirknī. Ivans Vidings ar nolūku sasita glāzi.

Apakšiecirkņa uzraugs Princevs.”

Notika sarakstīšanās: rektors rakstīja kuratoram (kas amatā augstāks par viņu), kurators — Pēterburgas pilsētas priekšniekam; pilsētas priekšnieks, ģenerālleitnants — kuratoram un rektoram utt. Lieta, kas tika ierosināta par saceltajām nekārtībām uz ielas un gorodovojam un sētniekam nodarītajiem apvainojumiem, beidzās ar miertiesneša neklāties spriedumu. Plekšanu notiesāja uz mēnesi, Pjotru Vidingu uz divām nedēļām, Ivanu Vidingu un Pjotru Stučku — uz nedēļu arestā. Turklāt mācību apgabala kuratora kungs deva rīkojumu par trīs studentu no četriem (visu, izņemot Stučku) izslēgšanu no universitātes.

Gorodovojus Pēterburgā un vispār Krievijā sist nemēdza. Pat teroriem, kā liekas, bija vieglāk nošaut ģenerālgubernatoru, nekā “nodarīt apvainojumu” gorodovojam. Par gorodovoju varēja ņirgāties, īpaši

noteiktā attālumā, varēja to saukt par “faraonu”, uzskatīt par trulu un gandrīz vai par nedzīvu rīku valsts rokās, taču gorodovoja amata zīme bija tas pats, kas uzraksts “ar rokām neaiztikt”. Un neaiztika arī. Ja nu vienīgi aizturētās prostitūtas un kabatas zagļi raudzīja aizkustināt ar asarām vai vēl kā citādi, taču arī aizkustināt gorodovoju tāpat reti kuram izdevās.

Studenta, latvieša, rīcība, kurš divas reizes iesitis gorodovojam vēl triju latviešu kompānijā, tiem kūdot un atbalstot, mulsināja. Ja notikušo uzlūko kā dumpinieku izlēcienu, — mēnesis ieslodzījuma galvenajam no viņiem bija acīm redzami nepietiekams sods. Tādā gadījumā — ir nu gan labā Sanktpēterburgas universitāte! Ir nu gan labie tās priekšnieki un profesori, kur viņi skatās? Kam devuši patvērumu, kam piešķīruši ķeizarsisko stipendiju!

Notikušo varēja aplūkot arī citādi: kā acīm redzamu nejēdzību. Nevar būt, ka pieauguši cilvēki, būdami pie pilna prāta, uzbruktu gorodovojam. Visa vaina tā, ka kompānijā bija tikai sveštautieši, gandrīz ārzemnieki. Viņi acīmredzot neapjēdza, ko dara, un uzsāktu kautiņu ar varas pārstāvjiem nezināšanas dēļ uzskatījuši par parastu trakulību.

Pirmā versija draudēja ar skandālu. Pārvalde izmantoja visu savu ietekmi, lai notušētu šo lietu, izskaidrotu notikušo kā pārpratumu, kā muļķīgu un smieklīgu notikumu. Zēni, protams, ir jāsoda, kaut vai par nezināšanu, — paskat, atraduši kur, kad un ar ko taisīt jokus, — taču troksnis nav jāceļ, no universitātes nav jāizslēdz, bet lietai jāpārvelk svītva, galus noslēpjot tā, ka pat gribēdams tos nevarētu tik viegli atrast.

Šajā pašā lietā saglabājies vēl viens ļoti interesants dokuments; citēsim to, vietas trūkuma dēļ, tikai daļēji. “Ja vaininieki būtu sākuši iepriekšējas trakulības kādā publiskā vietā, tad Pārvalde vēl varētu domāt par viņu tālāku vajāšanu, taču trakulības sākās biedra dzīvoklī un tās viegli varēja nomierināt, ja studentus neizvilktu uz ielas, lai vestu uz iecirkni; dabiski, ka jaunajos cilvēkos un vēl reibuma stāvoklī tāda apkaunošana varēja izraisīt dusmas, kas izraisīja izmisīgu pretošanos un galīgu aizmiršanos. Pēc savāktajām izziņām minētie studenti līdz šim nav manīti nekādā nosodāmā rīcībā, bet par spīdošām dotībām liecina trijiem no viņiem piešķirtā ķeizarsiskā stipendija... “Dzērājs izguļ dullumu, muļķis nekad,” teikts parunā. Bet tas vēl ir jautājums, vai iekritušie studenti ir dzērāji. Vai nevajadzētu ņemt vērā viņu vaļširdīgo atzīšanos Rektora kungam, kurš par to ir ziņojis Pārvaldei, ka viņi tādēļ arī noreibuši, ka nekad agrāk nebija dzēruši. Vai tad nevarēja gadīties, ka tā patiešām bija pirmā un vienīgā reize viņu dzīvē? Tāpat ir zināms, ka daudzi studenti dzer gandrīz nemitīgi visu mācību laiku, pat Universitātē ierodas iereibuši, un viņi iziet sveikā. Ja mēs sāksim vajāt tikai tādu jaunības aizraušanos, vai tad ar savu nevajadzīgo bardzību neiekustināsim vēl arī politiskās sensācijas, vai nedosim tām iemeslu?... Jo studentu vidū taču ir arī diedelētāji, lišķi, spiegi, beidzot pat personīgā un

valsts īpašuma zagļi; vai mums jāšausminās par to, ka četri studenti, ieradušies ar sālsmaizi pie biedra, tik nelaimīgi padzīrojuši? Tāpēc es no savas puses domāju, ka Pārvalde ne tikai nedrīkst palielināt sodu, ko vispārējā kārtībā piespriedis mirtiesnesis, bet griezties pie Kuratora kunga ar godbijīgu ieteikumu samazināt pašu smagāko sodu, ko Viņa Ekselence uzlicis trim no viņiem pēc pirmo ziņu saņemšanas par četru studentu nodarījumu, it kā tas būtu gandrīz vai politisks noziegums.”

Paraksts: V. Vasiljevs.

Tika izdarīts spiediēns arī uz Pilsētas prickšnicka kungu un uz mirtiesnesi. Galu galā Ivans Hristoforovs Plekšāns dabūja nevis 30, bet 10 dienu ieslodzījuma, brāļi Vidingi samaksāja sodu, bet Pjotrs Ivanovičs Stučka tika pilnīgi attaisnots.

Tas notika picarpus mēnešus pirms atentāta pret Aleksandru III. Ja tas būtu noticis nevis pirms, bet pēc 1887. gada 1. marta, četri draugi, pamatīgi piekauti, un to būtu izdarījuši tie paši sētnieki vai sašutušais pūlis, labākajā gadījumā tiktu nosūtīti katrogā vai zaldātos. Tad Jānim Pliēkšānam, Pēterim Stučkam un pārējiem būtu citādas biogrāfijas; citāda būtu arī latviešu un Latvijas jaunākā vēsture, kāda — nav zināms, bet ka citāda — neapšaubāmi.

Pirmais, bet ne pēdējais cietums viņa mūžā. Tas zināmā mērā atgādina kambari Berkenhēgenē, kur kādreiz tika pērti dzimtcilvēki. Ieiesim iekšā, bezmiesīgi šajā tālumā un neredzami, nesabojājot ne atslēgas, ne aizbīdņus. Skat, kur viņš, kaktā iespiedies, asie elkoņi atbalstīti pret ceļgaliem, seja paslēpta plaukstās. Vadoties no policijas korporatīvajām jūtām, sargi ievietojuši viņu vieninieku kamerā (tas nebija obligāti), izvēloties vismitrāko no visām un bez logiem. Bet ko tad tu gribēji, — sist gorodovoju un par to saņemt medusmaizi? Pienesums studentam arī aizliegts: ja jau jāsēž, tad jāsēž, piecēdīsies, kad tiks laukā. Mēs, kā liekas, diezgan daudz zinām par šā jaunckļa spējām graužt sevi vienā graušanā par daudz mazākiem pārkāpumiem; pašlaik viņš pat nav spējīgs dusmoties uz saviem cietumuzraugiem: viņiem ir taisnība, savā ziņā viņiem ir liela taisnība, tu pats ielīdi viņiem ķetnās, pats uzprasījies uz visām rupjībām un banalitātēm, ko esi dabūjis dzirdēt pēdējās trīs dienās; esi metis sevi un viņus pār vienu kārti, — nu tad saņem arī!

Mēs neko par viņu nezinām. Vai viņš dusmojas uz saviem biedriem, kas izkūlušies sveikā ar veselu ādu? Vai viņš priccājas par to, ka Pēteris ticis viegli cauri? Vai arī viņa prātā pazibējis kaut kas tāds, kas bīstams viņu draudzībai: atkal viegli ticis cauri? Nē, viņš ir aizlicdzis sev šādas spēles: pats, pats pie visa vainīgs! Un drēgnais kroņa mūris, kas tik daudz pieredzējis, ar jēlo uzrakstu zem griestiem un ne mazāk jēlo zīmējumu,

kas acīmredzot ieskrāpēts ar naglu... arī to tu esi pelnījis, negriez galvu prom, iegrūd savu degunu šajā neķītrībā un draņķī, kā grūž kaķi tur, kur tas pieķēzījies: še tev, še tev, še tev!

Ar ko beigsies šī lieta? Viņš ir gandrīz pārliecināts, ka viņu izslēgs no universitātes. Un iztēlojas visos sīkumos savu kauna pilno atgriešanos Jasmuižā: pazudušais dēls atgriezies! Izslēgts par kaušanos un dzeršanu. Kā bija Ļermontovam? “Un viņu apzinīgā, bērnišķīgā izvirtība”, tieši tā: apzinīgā — kā uzspicests, nemīlams darbs; apzinīgā, bērnišķīgā... bet viņš taču jau sen nav nekāds bērns, 22 gadiņi stulbenim... kas nez ko iztēlojas no sevis; bet vai atceries, kā nama pārvaldnieks jums nošņāca pakaļ trakā niknumā: “Suņa sūdi!” Kā viņu sauca... pats viņš tomēr ir tas paša nosauktais, — kāds bija viņa uzvārds? Slobodskoja kungs. Slo-bod-skojs, neskaidri pazīstams vārds, dvēsele kaut ko zina par to, bet ko — nesaka. “Dvēsele”, vai nav smieklīgi tagad un šeit runāt par to, kur tā ir? “Tur, kur sāp.” “Bet tev jau sāp viss, no nagiem līdz matu saknēm, katra šūna.” “Kur sāpe, tur arī dvēsele.” “Tu esi stūrgalvīgs.” “Es esmu stūrgalvīgs.” Un atkal ar jaunu spēku atgriežas domas par mājām, par gaidāmo negodu, par to, kā tēvs un Līze pārstās iziet, izbraukt no mājas, rādīties kaimiņiem; kā Dora, kura vēl vakar gandrīz vai dievināja savu brāli studentu, paskatīsies ar bailēm... Tā bija gadījies arī agrāk: viņš iztēlojās sevi apkautu, pazemotu, piespiestu pie sienas. Un reizēm sakāvē un kaunā bija kaut kas pretējs pazemojumam: kritiena pēdējais dziļums negaidot pārvērtās gandrīz par augstumu. Taču šeit nebija ne mazākā mājiņa par augsto visā kopā ņemtajā zemiskumā: viņš ir izvērtējies dubļos, ceļi nogriezti nesākušies, tēva nauda, neskaitāmie mātes sūtījumi, Līzes pašuzpurčšanās, viss, viss ir aptraipīts kopā ar viņu; tad tā tu esi pateicies saviem vecākiem un māsām? Tad tā esi attaisnojis daudzu jo daudzu cilvēku cerības?...

Brīžiem viņam šķita, ka tas viss nevar būt patiesība: tas ir sapnis, neiespējams, pretīgs; lai pamostos, vajag tikai plati atplest muti, iekliegties no visa spēka, briesmīgi, gari iekliegties, — un pamosties no paša kliedziena, kā reizēm ir gadījies. Taču balss neskan un nez kāpēc ir kauns, nevar iekliegties. Nedrīkst kliegt, un tāpēc tu nekad nepamodīsies, nosmaksi pelēkajās, no mikluma glumajās sienās.

Nevis slavas zenītā, nevis stāvot kāda Eiropas monarha priekšā, kurš piesprauž pie viņa frakas no šejienes nesaskatāmo, bet ļoti lielo zvaigzni, nevis sajūsmināta pūļa iclenkumā, — man laikam par visu dārgāks ir šis Rainis, ar elkoņiem pret ceļgaliem atspiedies, seju plaukstās paslēpis, nobēdājies un pazemots. Miertiesnesis viņu notiesājis — es to neņemos.

Mēs visi esam cilvēki. Visiem mums gribas uzzināt, ka vijolniekam brīnumbērnam garšo saldējums, ka viņš dara blēņas tāpat kā citi bērni, ka viņš ne tikai... bet arī...

Tā arī Rainis, kas jāj uz zirga Jasmuižā, autoram bija vajadzīgs kā ēst; cik es biju laimīgs, ka neko tādu nevajadzēja izdomāt. Viņš jāja uz zirga, tiksmīnājās par sevi, dižojās iespējamo skatītāju priekšā; gribēja skūpstīt un glāstīt Tekli un baidījās no viņas kā no uguns, sapņoja par dievieti, bet zaudēja nevainību profesionāles vicnaldzīgajās rokās; pa galvu, pa kaklu metās uzdzīvē, kādu viņa māte nevarētu nosapņot ne murgainā sapnī: ne māte, ne Līze un, protams, ne Dora.

Ieraksts dienasgrāmatā, kas izdarīts vēl Pēterburgā. “Es manu, es dziļi ienīstu vācu Gemütlichkeit und Ordnungkeit*, nezīnu par ko? Var būt, ka tas man vienīgi parcišs liekas.”

Es vienmēr ar aizdomām esmu izturējies pret spriedumiem par “ziemeļu atturību”. Tas ir, ārēji atturība acīm redzama, nav ko strīdēties! Bet kas tur iekšpusē? Ir tāda latviešu daina: puīši paslēpj savas sirdis akmeņi; garām iet tautu meitas un akmens salūst gabalu gabalos! Tas par to atturību.

Ai, cik atturīgs vēlāk būs Rainis. Cik racionāls. Bet mēs taču zinām, cik viņš reizēm prot būt neloģisks. Rīkojas taisni pretēji tam, kā vajazētu. Par ļaunu sev, un ne tikai par ļaunu — uz galu!

Uzdevums, kas viņu gaida, nav kaut kāds atsevišķs gadījums. Viņa domai, dvēselei būs jāietver sevī viss, jāsasniedz augstumi un bezdibeņi, un tas, kas atrodas starp vienu un otru. Neticu, ka no stāstiem vai grāmatām var uzzināt kaut ko neapšaubāmu par augsto un zemo, par grēku un grēku nožēlu, par brīvību un bailēm.

Un, paldies Dievam, nevis galvā pieņemts lēmums: “ņemšu un izziņāšu gan to, gan to” un nevis runas, ka, sak, jaunībā vajag iztraktoties, — nē, gluži vienkārši paša garās, nedrošās kājas bija viņu novedušas pie šim desmit dienām; kaut kas bija pagrūdis no mugurpuses...

Un nu viņš — milzīgas bedres dibenā, tāds nožēlojams, asie elkoņi pret asajiem ceļgaliem, vienī vienīgi asumi. Jūs esat pārākuma apziņas pilns, laipno, brīvo un pačēdušo lasītāj? Nu, nu.

Beidzot, ja mans varonis būtu nulle: tas ir, nevis kāds no hierarhijas, nevis no priekšniecības (ne dienesta ziņā): ne rakstnieks un ne prezidents, ne filozofs un ne Edisons, bet vienkāršs cilvēks, kas meklē sevi, un es tāpat ietu pa šo meklējumu pēdām (pieņemsim, ka būtu palikušas liecības un pēdas), ja viņa pirmie pārbaudījumi nebūtu materiāls daiļradci, bet parasts dzīves materiāls, kas tad būtu? Tas pats. Es pret to izturētos tāpat. Personība, kas nav gājusi cauri kārdinājumam... Muļķības: kur tās ir, tādas personības? Es vedīnu uz to: visinteresantākais nav tas, kā atspo-

* Omulība un kārtīgums. (*Vācu val.*)

guļosies tāds vai tāds notikums, par ko izvērtīsies. Tas ir interesanti pats par sevi. Un pat ne kā personīga mācību stunda. Nezinu, cik daudz kurai katrai dzīvei jāietver cilvēka iespējas vispār, viņa spējas uz labo un slikto un talants — reizēm atšķirt, reizēm neatšķirt vienu no otra. Nezinu, cik lielā mērā atsevišķs cilvēks pārstāv cilvēci. To jautāt var ja nu vienīgi tam augstākajam spēkam, kuram mūsu varonis diemžēl neticēja.

Jānis ar zobu suku rokā krievu valodā izjusti nodeklamēja:

*И с отвращением читая жизнь мою,
Я трепещу и проклиная,
И горько жалуюсь, и горько слезы лью,
Но строк печальных не смываю.**

— Pēteri, vai tu pazīsti šīs rindas?

— Kā nu ne, — Stučka atbildēja. — Puškina. Vēlīnais Puškina.

— Agrīnais Pliekšāns parakstās zem tām abām rokām, — Jānis teica. — Sākumā, kad pakrīti... Nē, kad esi piecēlies, nomazgājies, kā nākas, iztīrījis drēbes, — neciešami gribas izdzēst. Izdzēst visu, kas bijis, sākt jaunā burtniecā un no pirmās rindas. Bet pēc tam paliek žēl.

— Kā žēl? — Stučka jautāja.

— Nezinu. Skumjo rindu.

— Bet es izdzēstu bez žēlastības. Citādi ap gadiem trīsdesmit ne soli uz priekšu nevarēs paspēt. Tāds smagums būs jāvelk līdzī... vai tas vilks tevi.

— ... Но строк печальных не смываю, — Jānis atkārtoja, nemaz neklausīdamies.

No Doras Stučkas atmiņām.

“Katram īstam latvietim piemīt lielā mērā dvēseles kautrība, sevī noslēgtība, bet P. Stučkam šīs īpašības piemita koncentrētā, pārmērīgā veidā: viņš bija personificēta noslēgtība, tā sacīt, sevī noslēgtība kvadrātā. Un cik savādi tas arī neizklausītos, pat man, viņa tuvākajam draugam, kas ar viņu 35 gadus sadzīvoja visciešākā garīgā sakarā un saskaņā, ir galu galā maz kas zināms par viņa jaunību un studenta gadiem. Kad es mēģināju viņu ne vienreiz vien izjautāt par viņa iespaidiem un pārdzīvojumiem agrā jaunībā, — viņš vienmēr atmeta ar roku: tur nav nekā interesanta.”

* Un, tur ar riebumu par sevi lasīdams,

Es drebu viss un lāstus dvešu,

Un rūgti žēlojos tad, asras slaucīdams,

Bet skumjās rindas neizdzešu.

(Elīnas Zālītes atdzejojums)

PIEKTĀ NODAĻA

BOJĀEJA VIĻNĀ

Ap divdesmit piecu gadu vecumu Ivans Plickšāns bija kļuvis nosvērtāks. Neviens vairs viņā nepazītu piedzērušo studentu, kas kliegdamis iekšries gorodovoja amata zīmē. Nu jau gandrīz divus gadus viņš kalpoja Viļņas apgabaltiesā, divreiz paaugstināts amatā un pašreizējā brīdī, 1890. gada rudenī, pārzināja Civilnodaļas Otro galdu. Neapšaubāmi, viņu gaidīja ja arī ne spīdoša, tad pamatīga karjera. Prickšniecība raudzījās uz viņu labvēlīgi, piedodot jaunajam ierēdnim pat pārliecīgo centību: viņš sākumā bija tiecies ieviest kaut kādas novācijas attiecībā pret lūdzējiem, kaut kādas pašdarinātas instrukcijas. Jaunais cilvēks vēl nebija īsti apzinājies, ka instrukcijas tiek izstrādātas ne jau Viļņā, ka pašizgudrotu noteikumu tiesā nedrīkst būt; tomēr nesapratīgs viņš nebija, un, kad tika pateikts: “Paldies, tas viss nav vajadzīgs”, viņš nebūt neiespītējās. Varbūt mazliet uzmanīgu darīja tas, ka Ivans Hristoforovičs Plickšāns nebija visai sabiedrīks. Viņš prata spēlēt kārtis, bet gandrīz nemaz nespēlēja, un kāda gan var būt savstarpējo sakaru uzturēšana provincē bez preferansa? Viņš nebija patoloģisks atturībnieks, bet atkal gandrīz nemaz nedzēra, tas ir, neapreiba un nekļuva runīgāks un mīlīgāks ar visiem pēc kārtas, vai arī, taisni otrādi, ickarsīgs, un nesāka klanīties dāmām un dedzīgāk nekā parasti skūpstīt rokas... īsi sakot, visas pogas palika aizpogātas un tieši dāmas diezgan drīz nosprieda, ka jauneklīs laikam gan esot ārkārtīgi izglītots, taču sausiņš. Dažiem viņš šķita augstprātīgs, kas pats par sevi izskatījās diezgan dīvaini: zemnieka, lai arī bagāta, dēls — un augstprātība! Pirmajā gadā par viņu runāja daudz, kā runātu par jebkuru jaunu cilvēku. Ar īpašu entuziasmu viņu kā caur sietu izsijāja mājās, kur bija jaunavas precību gados: jauns jurists, bez piccām minūtēm kandidāts, kaut arī zemas izcelšanās, bet izglītība, tam nevar nepieņemt, to kaut vai daļēji izpērk; nevarētu teikt, ka būtu sevišķi glīts, bet arī nav neglīts, augsta piere, nemaz nav kā zemniekam, un acis zilas. Otrajā gadā sarunas pieklusā. Interesi par jaunkundzēm precību gados Ivans Hristoforovičs neizrādīja pilnīgi nemaz, pret precētām sievietēm bija pārlietu

sabozies. Viņš tika redzēts sarunājoties ar pavecāku arhivāru Sproģi, arī latvieti, reizēm viņu varēja sastapt ar kaut kādu skolotāju, bet visbiežāk Plickšāns vientulīgi pastaigājās vai nu gar upes krastu, vai uzkāpa pie Ģedimina torņa un aplūkoja pilsētu no augšas, “it kā viņš nebūtu pietiekami garš un viņam būtu vajadzīgs pjedestāls”, izteicās prokurora biedra kungs, un visi pieklājīgi pasmējās. Uz jautājumiem: ar ko aizņemts jaunais kancelejas ierēdnis, viņš atbildēja, ka strādājot, lai pabeigtu kandidāta disertāciju. 1890. gada rudenī atbilde mazliet mainījās: jaunais cilvēks disertāciju bija pabeidzis un aizsūtījis uz Pēterburgu. Tāpat nāca klāt jaunas ziņas: ar poļiem Plickšāns runājot poliski, ar lietuviešiem — lietuviski, ar vāciešiem — vāciski, franču valodu diemžēl gandrīz nemaz neprotot.

“Varētu domāt, — Jānis lasīja jau otru reizi, “ka visa senā latvieša dzīve bijusi viena nepārtraukta dziesma. Dziedāja jaunie, dziedāja vecie, dziedāja darbdienās un svētkos, dziedāja strādājot un atpūšoties. Un šī dziesma bija tik plaša, ka aptvēra visu latvieša pasauli. Nebija neviena priekšmeta latviešu saimnieciskajā ikdienā, pat senā latvieša abstrakto jēdzienu lokā, kas nebūtu ietverts dzejiskos tēlos.” Tālāk bija vieta, kas Jānim sevišķi patika: garš, garš uzskaitījums, uz kuru viņš pats nekad nebūtu iedrošinājies. “Tā — zeme, jūra, ezers, upe, lietus, sniegs, migla, vējš, kalns; koki: ozols, liepa, priede, pīlādzis u. c.; zāle, puķes, ogas, augi, kā: paparde, smilga, zemene, brūklene, rudzi, mieži, lini, kāposti utt.; no dzīvnieku pasaules: zivis, kukaiņi, mājas un meža putni, meža zvēri un mājdzīvnieki, rauda, līdaka, bite, skudra, lakstīgala, irbe, gulbis, dzeguze, gailis, vista, lācis, vilks, alnis, vāvere, cauna, zirgs, govys, aita, kaza, cūka, suns, kaķis utt.; pats cilvēks: viņa dzimšana, bērna gadi, jaunība, vīra gadi, vecums un nāve; viņa radnieciskās attiecības: tēvs, māte, dēls, meita, brālis, māsa, pamāte, vedekla, svainis u. c.; viņa sabiedriskais stāvoklis: ķēniņš, bajārs, kungs, stārasts, zemnieks, kalps, saimnieks utt.; viņa darbi: sēšana, pļaušana, kulšana, vērpšana, izšūšana, maļšana, kreklis, zābaki, svārki, galds, krēsls, istaba utt.; debesis, debesu spīdekļi: saule, mēness, zvaigznes, vakara un rīta zvaigzne; pārjutekliskā pasaule, mitoloģiskie priekšmeti: dievs, dieva dēli, laimes dieviete (Laimē), nelaimes dieviete (Nelaimē), mežu dieviete — Meža māte, mirušo dieviete — Veļu māte, saules meitas utt. Visi šie un bezgala daudzie tiem līdzīgie priekšmeti kalpoja senajam latvietim vai precīzāk latvietei (jo gandrīz visas dziesmas nāk no viņas) kā neizsmeļama tēma dzejiskai iedvesmai. Ar visiem šiem priekšmetiem senā latvietē risina sirsniņu sarunu; viņa smejas, raud ar tiem, gaužas par savām bēdām, lūdz tiem padomu, palīdzību, grib uzzināt no tiem nākotni.” Sproģis bija uzrakstījis un izdevis šo grāmatu, kad Jānis burtiski staigāja zem galda: “Viļņa, 1868. gads”,

bija rakstīts titullapā. Vēl agrāk Jānis Sproģis bija vācis tautas dziesmas, — starp citu, Pētera Stučkas dzimtajās vietās, Kokneses apkārtnē... Pirmajā grāmatas lappusē Jānis izlasīja tādu paskaidrojumu: “Koknese, patiesību sakot, nozīmē: vieta, kur sanesa, saveda kokus, malku. Tāpat kā senos laikos arī tagad pie Kokneses notiek nozīmīga koku pludināšana pa Daugavu uz Rīgu. Droši vien no tā arī radies pats pils nosaukums.” Un pic-tika šo vārdu, lai atmiņā pazibētu gan tās pašas pils drupas, gan Daugava, gan Stučka vecākais ar ķeksi uz plosta, gan Stučka dēls, kas piclicies raisa kaut kādu virvi, it kā viņus būtu izgaismojis zibens un tūdaļ aprijusi tumsa; tikai slapju baļķu smarža, tikai upes svaigums vēl turējās kādu brīdi viņā, pēc tam izgaisa.

Ierēdņa Ivana Hristoforoviča Plickšāna dzīvē notikumu ir tik maz, ka pareizāk būtu teikt: to nav. Vai tad patiešām var uzskatīt par notikumu to, ka viņam uzšūts mundieris? Ka ar pazīstamo folkloristu Sproģi viņš bija diezgan stipri satuvinājies, bet tagad strīdas? Kā paskaidro Rainis, Viļņas arhivārs tajā laikā ne par ko citu nesusot interesējies kā vienīgi par kārtīm. Var jau būt, ka arī folklorista konservatīvisms bija uzvēdījis vēsumu viņu attiecībās, turklāt gadu ziņā viņš derētu Jānim par tēvu. Jānis Sproģis bija monarhists un pastāvošās iekārtas piekritējs. Reiz viņš bija redzējis Jāni jauna poļa Pilsudska sabiedrībā, — tas bija pazīstams kā dedzīgs republikānis. “Kā jūs varat rādīties cilvēkos kopā ar šo jakobīni!” — viņš toreiz bija uzbrucis jaunajam kolēģim. Jānim nepatika, ka viņam uzbrūk un vēl jo vairāk norāda, kā uzvesties. Viņš pat tēvam nebija ļāvis sevi komandēt, bet šeit...

No piezīmēm autobiogrāfiskajam romānam. “Gļēvulība, birokrātisms, zemiskums, sīki noziegumi, slimības, mēģinājums izrauties, dzejoļi — nosūtīti Reinbergam, nomācoša atbilde. — Atkārtots mēģinājums — prom, uz Daugavpili, uz Vidzemi, beidzot Jelgava.”

Ierēdņu gļēvulība, birokrātisms, zemiskums. Sīki noziegumi — tic-sas rutīna, koridoru sājā smaka, sajaukta ar svešu sviedru un asaru smaku, baiļu un naida, sīkstulības un nabadzības smaku. Nevis laiks, bet īstas posta dienas. Laiks palēninājies, dažu reizi gluži vienkārši iestrēdzis uz vietas kā divriči bedrē. Mirkļis iestrēdzis un velkas bezdievīgi ilgi — nebūt ne tāpēc, ka pēc tā būtu lūgts.

Kāds kontrasts ar iepriekšējo posmu, ar Pēterburgu, ar drudžainā-jām nedēļām, kad izrādījās, ka četrus gadus viņš ņēmies ar visu, tikai ne ar mācībām un atgūt nokavēto var tikai gandrīz ar diennakts garuma melno darbu. Kas to būtu domājis — viņš bija ticis galā! Un tajās dienās, tajās pašās, bija dzimusi viņa pirmā, kopā ar Pēteri Stučku iccerētā un

sastādītā grāmata, piemineklis viņu draudzībai un jaunībai; grāmata, uz pusi pārsvītrotā ar cenzora sarkano zīmuli, — to, kas bija palicis pāri, viņi iespicda Rīgā uz sava rēķina.

Te ir tā grāmata — “Mazie dunduri”. Veltīsim tai dažas lappuses: tā ir to pelnījusi.

Grāmata ir dīvaina. Kaut kāds vinegrets, augstas poēzijas un anekdošu, žurnālu satīras un tulkotās prozas, tautas dziesmu un antīko heksametru sajaukums. Tas viss var likties nejaušs un maz saprotams, kamēr nav izsekots, no kurienes kas radies, nav uztverti tie pavedieni, kas saista “Mazos dundurus” ar priekštečiem.

Pirms “Mazajiem dunduriem” Pēterburgā tika izdoti arī “Dunduri”, satīrisks almanahs, kura iedvesmotājs un viens no galvenajiem autoriem bija dzejnieks Auseklis. Viņš nomira no tīfa turpat Pēterburgā, 1879. gadā. Pēteris Stučka viņu labi atcerējās: ne reizi vien bija redzējis tēva mājās. Viens no pirmajiem latviešiem, ar kuriem Jānis un Pēteris satikās tūlīt pēc ierašanās Pēterburgā, bija Ausekļa tuvs draugs, Kažoku Dāvis, arī viens no almanaha “Dunduri” autoriem.

Tikpat maz “Mazo dunduru” autori slēpa jaunās grāmatas radniecību ar Jura Alunāna “Dziesmiņām”, “Dziesmiņas” nebija nekas cits kā Horācija, Gētes un Šillera, Puškina un Ļermontova dzejoļu brīvi tulkojumi. Ar šo vienkāršo, plāno grāmatiņu saistīts latviešu rakstītās dzejas, bet tād arī vispār literatūras sākums. Lai saprastu, cik netāls vēl bija šis sākums, jāzina: Alunāns bija četrus gadus jaunāks par Raiņa tēvu. Tajā laikā literatūra bija arī politika — jaunlatviešu kustība saistīta ar “Pēterburgas Avīžu” līdzstrādnieku vārdiem: Alunānu, Krišjāni Baronu, Biezbārdi. Viņu tēvu paaudze bija stāvējusi pie nācijas iztekas, Jānis un Pēteris auguši ar šo cilvēku idejām, dzejoļiem, sentencēm.

Mazs izglītojošs ekskurss. Par tādas tautas — latvieši — eksistenci Eiropa gandrīz pirmoreiz uzzināja 18. un 19. gadsimta mijā. 1796. gadā tika publicēta vācu rakstnieka Garlība Merķeļa grāmata “Latvieši, sevišķi Vidzemē filozofiskā gadsimta beigās”. Merķelis, kas savā laikā bija uzdrīkstējies strīdēties ar Gēti un Herderu, rakstīja par latviešu zemnieku briesmīgo nebrīvību ar tādu pašu dedzību, ar kādu par dzimtbūšanu Krievijā neilgi pirms viņa bija runājis Aleksandrs Radiščevs slavenajā darbā “Ceļojums no Pēterburgas uz Maskavu” (1790. gads).

Tikai pēc septiņiem gadu desmitiem, 1862. gadā, latvieši paši pieņēma sevi ar “Pēterburgas Avīzēm”. Bet 1868. gadā Rīgā parādījās Latviešu biedrība. Jau pirmajā gadā tā par latviešu saziņotajiem līdzekļiem uzcēla pieminekli uz visu aizmirstā Garlība Merķeļa kapa.

Līdz Rīgas Latviešu biedrības nodibināšanai nekādas pašorganizācijas

formas latviešiem nepastāvēja. Latviešu zemnieki dzīvoja Vidzemes, Kurzemes un Vitebskas guberņā katrs atsevišķi, tos vienoja tikai valoda un tautasdziesmas. Nebija nekādas tautas pārstāvniecības, vispār nekādas vietas, kur tiktu apspriestas un vēl jo vairāk risinātas problēmas, kopīgas visiem latviešiem. Vietējie lēmumi, noteikumi, priekšraksti nāca no vāciešiem, impēriskie likumi — no Pēterburgas. Kancelejas, tiesas, cietumi, landtāgi, policija, karaspēks — barga daudzstāvu vara slējās pār latviešiem un atradās svešās rokās. Kaut kādi nacionālo jautājumu kārtošana mēģinājumi bija, taču tos tūlīt pārtrauca varas iestādes.

Katrai nelaimei laimīte galiņā. 1868. gadā pie kaimiņiem Igaunijā sākās bads. Lai palīdzētu nelaimē nokļuvušajiem, līdzekļu vākšanai un nogādāšanai gan pašā Igaunijā, gan kaimiņu guberņās tika dibinātas pagaidu komitejas. Aizliegt tās varas iestādēm nepietika dūšas. Rīgas Latviešu biedrība radās tieši tādā veidā, patiešām savāca bada cietējiem igauņiem vairāk nekā seši tūkstoši rubļu. Pārtraukt darbību pēc bada izbeigšanās biedrība nez kāpēc aizmirsa. Vēl vairāk: Rīgā un Pēterburgā tika apstiprināti tās Statūti, kurus bija uzrakstījis Bernhards Dīriķis un Kaspars Biezbārdis. Biedrība apņēmas ne tikai palīdzēt trūkcietējiem, bet arī izglītēt latviešus, it īpaši tos, kas neprata krievu un vācu valodu. RLB iestājās 149 cilvēki. Kad Bernhards Dīriķis paziņojis biedrības oficiālo reģistrēšanu, visi kā viens esot piecēlušies un uzsaukuši trīskāršu “Urā!” žēlsirdīgajam valdniekam Aleksandram Otrajam, kā arī Vidzemes gubernatoram Lisanderam un Kurzemes — Abedinskim, — tā tika ziņots avīzēs. Par pirmo RLB priekšnieku kļuva Dīriķis.

Dažādos laikos biedrībā bija no 700 līdz 1000 biedru, un jau gadu pēc dibināšanas to kāds nosauca par “latviešu sirdi”. Kaut gan RLB nebija formālu pilnvaru, tā, runājot laikabiedru vārdiem, kopš pirmajiem soļiem pārstāvēja latviešu tautu, tās vajadzības un sapņus. Arī citās vietās pēc tam kā sēnes pēc lietus sāka augt tamlīdzīgas labdarības biedrības un pulciņi, taču uz RLB pirmtiesībām neviens nepretendēja, un jau savā desmitajā gadadienā Rīgas organizācija ieguva mīlīgo, familiāri godbijīgo “māmuļas” vārdu. Tika izveidotas vairākas komisijas: skolas, mākslas un mūzikas, teātra, zinību komisija ar derīgu grāmatu nodaļu, celtniecības u. c. Daudz vēlāk, pēc pusgadsimta, jau pēc Latvijas Republikas nodibināšanas, kāds izteicās, ka visa nākamā valsts, tās institūti iedīgli pastāvējuši RLB: te var atrast parlamenta un valdības, universitātes, Mākslas akadēmijas, konservatorijas sākumus; RLB grāmatu skapji galu galā kļuva par nacionālās bibliotēkas glabātavām, biedrības nelielajam etnogrāfiskajam muzejam tāpat bija turpinājums. No 1873. gada RLB regulāri rīkoja vispārējos dziesmu svētkus, kuros piedalījās jau daudzi tūkstoši dalībnieku no visurienes, kur dzīvoja latvieši; tā veidojās nācija.

Atcerēsimies: iepriekšējās paudzēs latvieši, kas bija tikuši uz augšu,

nonāca "vācu" kārtā. Baltijas provincēs vārds "vācieši" jau nozīmēja ne tik daudz etnisko, cik sociālo jēgu. Vācieši — augšā, nevāci — apakšā.

Un tikai ar sešdesmito gadu sākumu turīgie un izglītotie latvieši pārstāja noliegt savu valodu un tautu. Un tā starp viņiem parādījās tādi, kam piederēja īpašums, nauda, vara. "Mūžīgais dzinējs" — nevienlīdzība, cilvēka un cilvēces dzinulis, sāka arī šeit darboties pilnā spēkā.

Divdesmit gadu vecumā Jānis uz nejauši pagadijušās lapiņas uzrakstīja: "Katra nolūks ir izmantot, pēc iespējas vairāk, savas kļūdas un priekšrocības progressa labā.

1885. Kas ir progress?"

Kas ir progress? Labs jautājums. Deviņpadsmitajā gadsimtā maz bija to, kas par to domāja. Visiem bija skaidrs: progress — nemītīga attīstība, kustība uz priekšu un uz augšu.

(Svētajos Rakstos ne jēdzienu "progress", ne citu tam tuvu neatradīsim. Un ko gan par progresu varētu pateikt Ekleziasts? Ko — evaņģēlisti? Ir teikts — Dievs ir mīlestība. Kur vēl augstāk? Kāds te var būt progress?)

1886. gada rudenī Rīgā sāka iznākt jauna avīze "Dienas Lapa". Par tās redaktoru tika uzaicināts nesenais Pēterburgas universitātes students Frīcis Bergmanis. Stučka un Plickšāns viņu labi pazina.

Redakcijas rakstā, kas atklāja pirmo numuru, tika uzdots jautājums: vai jaunajā avīzē pārsvarā būšot konservatīvs elements vai brīvdomības gars? Atbilde: avīze nekad nebūšot konservatīva. Mērķis, kura labā tā gribot strādāt — vispusīgs latviešu tautas progress.

Bergmanis uzaicināja Pēterburgas studentus sadarboties ar "Dienas Lapu". Jānis un Pēteris uzaicinājumu uzņēma ar entuziasmu. Jānis vairs nejaudāja "kas ir progress". Nevienš vairs nejaudāja.

Vecais Raiņa pažiņa, tās mājas saimnieks, kurā viņš bija pavadījis gandrīz visus ģimnāzijas gadus, hofrāts Bernhards Dīriķis jaunās avīzes parādīšanos uzņēma naidīgi. Viņa, Bernharda Dīriķa, pusē bija labākās latviešu ģimnāzijas, viņa un viņa avīzes "Baltijas Vēstnesis" pusē — Rīgas Latviešu biedrība, visi tautas izglītotie un gaišie cilvēki. Bet kas varēja būt to, citu pusē? Sākās uzbrukums "bezkaunām". "Dienas Lapa" deva pretī — sākumā negribīgi un vārgi, bet pamazām tas sāka icpatīties.

Avīžu polemika sāka icpatīties arī latviešu lasītājam. Vēl nesen no avīžu lappusēm tiem tika ziņotas vienīgi nemainīgas patiesības. Tagad vienas avīzes slejās pateiktais tūlīt pat tika apstrīdēts citā; vērot šo kauktiņu bija interesanti, it kā tu sēdētu teātrī, kur divas temperamentīgas varones iekērušās viena otrai matos: kura ņems virsroku?

Plickšāns un Stučka no sākta gala bija “Dienas Lapas” pusē. Bet kā gan citādi? Viena avīze veca, otra jauna, viena — par progresu, otra — par progresu pat neieminas.

Bet, tā kā vēsturnieki, literatūrzinātnieki, filozofi, politiķi, avižnieki, skolotāji gadu desmitiem pēc savas vai ne pēc savas gribas atradušies Jāņa un Pētera pusē, tad arī veselas paaudzes izaugušas uz pretstatījuma pamatiem: progresīvā “Dienas Lapa”, reakcionārais “Baltijas Vēstnesis”. Atpalikusi, atpakaļrāpulis Rīgas Latviešu biedrība un — cīnītāji par tautas laimi. Vecais — jaunais, augstais — zmais, melnais — baltais, progresīvais un atpalikušais. Kāda vienkārša pasaule. Cik saprotama. Cik ērta izskaidrošanai.

Daudziem tagad radies kārdinājums apmainīt tos vietām: balto un melno, reakcionāros un progresīvos. Pierādīt: Rīgas Latviešu biedrība izdarījusi tik daudz, ka... Bet kāda vērtē viņu oponentiem — vai zināt?

Zinām. Daudz ko zinām. Bet vai jūs zināt, ka lielas zināšanas slēpj arī lielas skumjas?

Tas teikts tomēr ne jau studentiem. Biedēt ar “lielām zināšanām” divdesmitgadīgo, kura profesija — uzzināt? Piedosim jaunajiem viņu jaunību. Piedosim vecajiem viņu vecumu.

Nu nē! Piedot vecajiem viņu vecumu Jānis un Pēteris pat nedomāja. Pēc gadsimta ceturkšņa Rainis rakstīs: “Jaunā paaudze ir tomēr arī vainīga, jo ir briesmīga un nežēlīga. Izdzēs visu... Liekas labāka, bet gan arī viņu izdzēsīs pēcnākošā. Kādi mēs paši bijām? Arī izdzēsām veco paaudzi.” (Varbūt Rainis bija atcerējies Gētes Itālijas piezīmes: karnevāla laikā tēvs iet ar sveci rokā, bet zēns, viņa dēls, nopūš sveci un kliegz smie damies: “Es jūs nodzēsu, mans tēva kungs!”)

“Mazie dunduri” izdoti anonīmi, bet prozas gabaliņiem figurē divi redaktori, kas mazliet nesaprotas savā starpā. Otrs redaktors saņēmis uzdevumu — uzrakstīt “Mūsu šāgada literatūras apskatu”. “Tad es sāku lietu tuvāk pārdomāt... un atradu, ka man ticšām bija tiesība bijusi pirmam redaktoram teikt kādu rupjību — ne diez cik rupju rupjību, bet tā vienkārša malkas gabala rupjību — torciz, kad viņš man uzdeva apcerēt šāgada latv. literatūru... Pie joda, par ko lai mēs īsti rakstām? Kas tad viņa ir, tā latviešu literatūra un, ka viņa kas ir, kur tad viņa ir, un vai viņu kāds redzējis? — Dodiet man viņu šurp, es viņu apstrādāšu, bet, kur nekā nau, par to Dundurs nevar lādēties. ...Tukšs un tukšs. Lūžņu čupa iz vārdiem, frāzēm, muļķībām, punktīm un komatām, nelietīgi valkātām taut. dziesmām, izvilcumiem iz vispārīgās lamāšanās vārdnīcas, kur nau ickšā ne prātīgu tapinātu, nodrāztu domu, kur nu vēl jaunu, patstāvīgu tautisku ideju — tā nau literatūra, un lai man neviens pretī nerunā... Tautas

dziesmu pantiņi vien literatūru netaisa par tautisku, bet tas gars, kas tanīs pantiņos, un akurāt tā gara nau.”

Tādā pašā noskaņā ieturēts “Apskats par mūsu mākslām un zinībām”, “Medicīniskā nodaļā” tiek aprakstīta “lipīga sērga, kas beidzamā laikā jo nikni plosās un draud tāli izplatīties, ja neatradīs kādu līdzekli, kas viņu spētu apturēt un galīgi iznīcināt. Šī sērga, latīniski “furor”, no vienkāršiem ļaudīm diezgan apzinīgi nosaukta par astukratīšanu, pieder pie psihiskām, garīgām kaitēm... Sasirgušais iedomājas, ka viņam... vai pūns piemetics un ka viņš caur šo piekaramo ticis tik augsti pārāks par “lielo ļaužu pūli”, ka ar roku sargās, lai nenodauzītos griestos, nesveicina zemas kārtas pazīstamus, bet tik tādus, kas ieņem augstu stāvokli — skursteņskrāpjus, augstus torņa vaktiniekus u. c. Cita slimības savādība tā, ka... nelaimīgie sasirgušie nepazīst pat savus brāļus un tuvākos radus. Pretlīdzeklis ir nolaist nelabās *zilganās asinis*; iteicami dēles un dundurkodumi.”

Grāmatā krietni dabūja arī Brencis (Bernharda Dīriķa iesauka) un viņa avīze. Tā sākās ilggadīgs karš ar Rīgas Latviešu biedrību un avīzi “Baltijas Vēstnesis”. Toties draudzīgajai “Dienas Lapai” veltīta izjusta četrinde: “Ik dieniņas lapas bira”, bet tā “nemira”. “Zaļš kociņš, zaļas lapas mūsu tautas druviņā”.

Minot šo grāmatu, nu jau simt gadus runā par satīru. Bet tā ar satīru un humoru vien neaprobežojas. Ovidija, Marciāla, Katulla, Gētes, Puškina, Bernsa, Koļcova, Heines dzejoļi, “leišu daiņas” — kā tikai tur nav! Kaut arī vēlāk Rainis rakstīja, ka gan prozu, gan dzeju viņi gatavojuši abi ar draugu, nekādas citas dzejas rindas P. Stučkas mantojumā nav atrastas, tā ka viņa līdzdalība dzejas mēģinājumos tomēr ir apšaubāma.

Drīzā laikā Jānis Plickšāns jau viens pats, bez līdzautoriem, izdeva grāmatu, kas veltīta 1888. gada Dziesmu svētkiem. Dora aizsūtīja viņam uz Viļņu svaigi iespiestos krājuma eksemplārus. Rakstīja, ka visi smējušies, liki palikdami, ka tēvam grāmata patikusi pat vēl labāk nekā “Mazie dunduri”.

Uzslavas spārnots, Jānis nolēma parādīt mātai savas slepenās burtnīcas — dzejoļus, kas sakrājušies ģimnāzijas laikā. Šīs burtnīcas bija viņa caurlaide uz nākotni, cerība un glābiņš. Darbs tiesā viņam bija galīgi apriebies: vai tad pie garlaidīgiem papīriem sēdošais kancelejas darbinieks ir viņš? Brīvība, dzeja — tā ir viņa stihija. Dora sapratīs. Dora ieraudzīs, kur viņš ir īsts. Ar drebošām, burtiski drebošām rokām viņš sniedza dzejoļus mātai, kas bija atbraukusi uz Viļņu. Viņš lūdza, viņš pieprasīja, lai viņa — pirmā lasītāja — teiktu viņam tīru patiesību. Pat ja šī patiesība būtu nežēlīga.

Dora paklausīja. Dzejoļi viņai galīgi nepatika, likās vāji. Dēliņš — Dora tāpat kā māte un Līze bija pieradusi saukt Jāni par “dēliņu”, — pats par sevi bija daudzkārt interesantāks nekā viss, ko viņš uzrakstījis. Tā viņa arī pateiks. Brīdinās brāli. Kāpēc viņam jātērē spēki tur, kur

uzvara ir problemātiska? Pasargājusi viņu no liekas vilšanās, viņa vēlreiz pierādīs savu māsas mīlestību.

Un Dora atrada pašus asākos vārdus, lai atrunātu Jāni Plickšānu no sacerēšanas. Nesmīdini cilvēkus, viņa teica. Ārē, savus dzejoļus nodrukājis kaut kāds puisēlis, Andrievs Niedra. Viņam tikai sešpadsmit gadu! Bet tev divdesmit pieci. Atmet, netaisies par ākstu!

Vēl pirms šīs sarunas viņš bija aizsūtījis dzejoļus kādam izdevējam Jelgavā. Atbilde bija iznīcinoša: lieciet dzeju mierā, jums ar to nav jānodarbojas.

Te varbūt ne jau aklums ir vainīgs. Bet tās gleznas jaunums, ar kuru acij ir jāaprod. Kā bija ar franču impresionismu, ar van Gogu. Viņus nepieņēma, ienīda. Varbūt Raiņa dzeja atšķīrās ar krāsu uzklāšanas paņēmieni, ar skatījumu uz pasauli, kas bija citāds nekā toreizējā latviešu dzejā pieņemtais un pierastais? Mēs tagad ne visai spējām novērtēt šo neparastumu un jaunumu. Kā nespējām saprast: kas tad īsti izraisīja senās publikas niknumu, apskatot Manē gleznas. Toreizējais jaunais paguvis notrulināties ilgajos gadu desmitos. Mēs varam ļoti garlaikoties tur, kur mūsu vectēvi bija gatavi kauties ar dūrēm, iestājoties ar savu "jā" vai "nē" par šiem dzejoļiem, šīm gleznām.

Viņam sāka aprūkt elpas, rīklē it kā bija iebērti pipari, acis kaut kādi uzplaiksnījumi, kaut kāda sarkana migla. Dzīve beigusies, tajā vairs nav jēgas! Viņš nespēja arī dusmoties uz Doru: pats uzprasījies — un dvēseles dziļumos zināja, ka nekad nepiedos viņai šo bērnišķīgo nežēlību. Trieciens bija divkārtšs: gan viņa vienīgajam aicinājumam, gan viņa vienīgajai mīlestībai. Bet vairāk jau viņam nekā nav! Pašiznīcināšanās vilinājums, kas arī agrāk bieži vien bija mulsinājis viņu, tagad vīdēja viņa priekšā kā melns, iesūcošs krāteris. Negribu dzīvot, kā veserītis sīta viņa smadzenēs, negribu dzīvot, kādēļ un kam dzīvot, nav kam!

Aizsūtījis Doru uz mājām, viņš pārdomāja visas detaļas. Apmesties kaut kur mēbelētā istabā ar svešu vārdu. Dokumentus, visus papīrus iznīcināt vai noslēpt. Ielaist lodi pierē, — un vēl par vienu nezināmu liķi kļūs vairāk; nav jau nekāds retums neviena neatpazīts un nepieprasīts liķis, to viņš zināja no sava darba.

Nekad agrāk viņš nebija nonācis tik tuvu pašnāvībai. Par tālāko mums ziņu trūkst. Droši mēs zinām vienu: Jānis Plickšāns Viļņā neizdarīja pašnāvību, palika dzīvs — lai kļūtu par Raini.

Viņa pirmā dzīve bija beigusies piecpadsmit gadu vecumā ar izaugšanas krīzi un ticības zaudēšanu, bet Viļņā — gandrīz ar pilnīgu bojāeju un iztukšotību bija beigusies otrā dzīve.

Trešā dzīve

Pirmā nodaļa. Jaunā strāva

Otrā nodaļa. Cīrihe

Trešā nodaļa. Praviētis un Aspazija

Ceturtnā nodaļa. Katastrofa

Three days

Three days, three days
Three days, three days
Three days, three days
Three days, three days

PIRMĀ NODAĻA

JAUNĀ STRĀVA

Uz dzimteni! Viņš tagad rāvās uz dzimteni, cerēdams, ka atbilde — kā un kāpēc jādzīvo tālāk — atnāks pati no sevis, no zemes vai no apkārtnējā gaisa. Pārāk stipri viņš bija paļāvies uz savu pastāvīgo interesi par radniecīgo valodu un tautu. Jā, lietuvieši kā bijuši, tā arī paliks viņam interesanti un tuvi, taču, kad smokot ar muti jātvarsta gaiss kā sausumā izmestai zivij, — tad zinātkāre paiet malā. Uz dzimteni! Turklāt viņš zināja, ka šī dzimtene nav ne Jasmuiža, ne Berķenele un pat ne Tadenava; dzimtene bija valoda, vajadzēja tajā atgriezties, dziļi ienirt, lai dzimtā mēle, sāļa un asa, raupja, skumja, bezbēdīga, čukstētu un dziedātu visapkārt, augtu zem kājām kā zāle, celtos kā dūmu stabs, raudātu un sapņotu, kluptu un tecētu! Uz dzimteni!

No romāna uzmetumiem: “Jelgava, advokatūra, principāls, nepieņemams, sarkastisks, pašgudrs...”

Principāls, zvērinātais advokāts Andrejs Stērste, par kura palīgu tagad kļuvis Plickšāns, bija tas pats Stērste, kas kādreiz aizstāvēja Aizupu skaļajā politiskajā prāvā, kam elpu aizturējusi, sekoja visa Latvija. Torciz jaunais aizstāvis (viņš tikko kā bija beidzis Pēterburgas universitāti) panāca apsūdzētā attaisnošanu — par lieliem priekiem tūkstošiem latviešu, īpaši jaunajiem.

Ieraksts par “principāla” nepieņemamību, sarkasmu izdarīts pēc gadu desmitiem, — tajā laikā, par kuru ir runa, viņš izturas pret savu patronu citādi, raksta tuviniekiem: “Viņš (Stērste) ir gauži mīlīgs, godīgs un lēnīgs cilvēks.”

Stērste ir ne tikai jurists, bet arī literāts, viens no viņa skolotājiem — Biezbārdis. Agrā jaunībā A. Stērste tulkojis Šilleru, uzrakstījis “Latviešu valodas mācību”, ko lietoja draudzes skolās. Draudzējies ar Ausekli, Kronvaldu Ati, Pumpuru — latviešu eposa “Lāčplēsis” autoru, eposa pirmais izdevums iznāca uz 1888. gada Dziesmu svētkiem... Jaunībā Stērste bijis arī aktieris amatieris, arī kupleju sacerētājs un pat dziedātājs,

ko vēlāk pats atcerējās ar iecietīgu smaidu. Viņš ir arī Rīgas avīzes “Dienas Lapa” “krusttēvs”, jo bija panācis varas iestādēs atļautu tās izdošanai un pavisam īsu laiku bijis pat tās redaktors, bet sakarā ar aizbraukšanu nodevis avīzi Friča Bergmaņa rokās.

Jelgavā Stērste bija uzsācis darbu nupat, 1890. gadā, un Plickšāns bija viņa pirmais palīgs. Zvērinātā advokāta mājās Rainis tika uzņemts sirsnīgi; viņš tika iepazīstināts ar Stērstu pāra pieciem bērniem, meitenēm — citu par citu mazāku. Ar vienu no tām, sešgadīgo Elzu, jaunais jurists sadraudzējās. Šī “dīvainā” draudzība starp sešus un divdesmit sešus gadus vecajiem bērniem vēlāk atainosies dzejoļos un atmiņās, ko uzrakstīs dzejniece Elza Stērste, kurai būs jāiziet cauri kariem, revolūcijai, cauri slavai un pazemojumiem, cauri tuvinieku bojāejai, cietumiem un nometnēm, jānodzīvo ilgs mūžs, drīzāk jau tipisks nekā neparasts 20. gadsimta dzejniekam; netipisks ar to, ka ilgs.

Daugavpilī bija nomiris tēvs. Nomiris ne jau mājās, — “it kā pēdējo reizi būtu aizcirtis durvis”, — dēls nodomāja, un pats nodrebēja no savas netaisnības. Tagad gribējās aizmirst visu, kas viņus bija šķīris vienu no otra. Viņi bija kā divi magnēti, kas pagriezti viens pret otru ar neparēzto polu: viņiem vajadzētu pievilkties, bet kaut kāda auksta vēsma dzina viņus katru uz savu pusi. Jānis tagad redzēja, ka viņa tēvs bijis apbrīnojams cilvēks. Viņš prata spīdēt pašā smalkākajā sabiedrībā, kļūt par jebkuras pulcēšanās dvēseli, izsmidzināt visus, ka vai vēders plīst, — kā zaļus jaunekļus, tā sirmgalvjus, kam jānotrauc nevilša asara. Viņš bija vērienīgs visā, viesmīlīgs līdz neprātīgumam, negaidītos sirds uzplūdus spējīgs uzdāvināt veselu bagātību pirmajam pretimnācējam. Viņš prata būt despots, iekšēja balss Jānim nepielūdzami atgādināja, — tu esi redzējis, kā viņš prot iznīcināt cilvēku ar izsmieklu vai ar naudas dotu varu, tu atceries viņa klusēšanu vairāku dienu garumā — tā viņš par kaut ko mēdza sodīt jūs, ģimeni, un visi sēdēja pie galda kā nopērti, un kumos sprūda rīklē... Tā nedrīkst, viņš atkal sev atgādināja, nāve nolīdzina visus apvainojumus: tev taču viņa žēl? Tik ļoti žēl, ka varētu nomirt viņa vietā, — nevis nogurumā un riebumā pret dzīvi, bet prieka pilns. Es varētu ziedot savu jaunību un to spēku, kas manī ir (nesaprotams arī man pašam, — taču ir!). Un es visu atceros. Es neko neesmu aizmirsis: neprotu. Kungs Dievs, atstāj man vienu atmiņu no visām — kā viņš ņem mani rokās un pasviež uz augšu un smejas, un arī es smejos, esmu šausmīgi priccīgs, es lidoju mākoņos — un krītu, atgriežos tēva visustiprajās rokās.

Izrādījās, ka no devīgā un varenā, skopulīgā, skaļā Plickšāna bagātības nekas liels nav palicis pāri. Viņš varbūt arī nomira no sarūgtinājuma, — zaudējis ilggadējā prāvā pret Jasmuižas saimnieku Kuzņecovu. Tiesības uz nomu Plickšāni bija zaudējuši, daļa īpašuma arī ies zem āmura, lai

Kuzņecovs varētu saņemt naudu, kas viņam pienācās. Nauda! Nelaiķa īpašumā, apkārt sačukstējās, jābūt kādiem simt tūkstošiem, ne mazāk! Tomēr atklājās, ka tā ir nevis skaidra nauda, bet gan kaut kādi vekseli, neoficiālas parādzīmes, kuras neviens vis nesteidzās izpirkt.

Tika nolemts atdot arī Vasiļovu. Māmuļa un Līze pārcēlās uz jaunu vietu — nevis saimniekot, bet dzīvot. Dora devās pie Jāņa uz Jelgavu.

Laimīgā! Brālis viņu burtiski nēsāja uz rokām — pacēla un nēsāja no vienas istabas uz otru, jo noīrētajā dzīvoklī bija vairākas istabas.

Dora vadīja saimniecību, uzņēma viesus, kopā ar brāli ciemojās labākajās latviešu mājās, kļuva par savu cilvēku Stērstu laulātajam pārim.

Jānis bija pārliecināts, ka viņa ar prieku nododas jaunajai lomai. Taču Dora nekādu prieku nejuta. Viņai likās, ka viņa sāk atkārtot vecākās māsas ceļu. Līzes skumīgo upurēšanās ceļu... Pagājuši vairāk nekā trīs gadi kopš skolas beigšanas — un kas ir? Viņa nav tikusi ne soli uz priekšu šajās tūkstoš dienās! Brālis, kā liekas, gatavo viņai atslēgu glabātājas, saimniecības vadītājas likteni. Ir gan apskaužams liktenis! O, viņš mani mīl, bet, kā liekas, jau laikus ar pateicību ir pieņēmis visus upurus; man laikam jāklūst par vecmeitu, jānīkst šajos viņa ērtajos dzīvokļos, jāgatavo un jātīra, jāizriko kaut kāda vecenīte kalpone, jānoveco pašai...

Viņa sapņoja par bēgšanu.

Bet pavisam netālu no Plickšāna dzīvokļa savu vecāku mājā dzīvoja viņa nākamā sieva. Raiņa un Aspazijas ceļi jau bija krustojušies telpā, — un divaini, viņi neredzēja un nedzirdēja viens otru, staigāja pa vienām un tām pašām ielām, sarunājās ar vieniem un tiem pašiem cilvēkiem, bet brīdi agrāk vai vēlāk, vēra vaļā vienas un tās pašas durvis, lai atkal nesatiktos. Pilsēta bija pavisam neliela, šaura. Bet līdz viņu tikšanās brīdim bija palikuši trīs gadi.

Bēgšana! Ja kādam šis vārds bija tuvs — tad tā bija Elza Rozenberga... nē, vairs ne Rozenberga: Valtere. Viņa bija precējusies. Atkal neparcīzi: viņa *pabija* laiciņu precējusies.

Mēs pametām Elzu, cik atminos, iesvētīšanas dienā, kad viņa, sašutuma pārņemta, lasīja zīmīti, kurai vajadzēja paredzēt viņas likteni: “Turies drošu prātu, mans dēls!”

Lai arī viņa nebija dēls, tomēr turējās drošu prātu. Tie bija vētraiņi gadi! Kamēr Dora garlaikodamās īsināja laiku Jasmuižas ieslodzījumā, kamēr Jānis un Pēteris grauza Pēterburgas zinību granītu, Elza Rozenberga centās izrauties brīvībā. Jau minējām, ka māte viņai nebija ļāvusi

pabeigt skolu: atdeva mācībā pie šuvējas, bet pēc tam aizveda uz mājām, tālāk no grēka. Radi neatlaidīgi atgādināja, ka meičai laiks iziet pie vīra.

Nelaiimes un slimības vajāja meiteni kā Bībeles Ījabu. Nelaiime skāra arī visu māju: “..pagadījās kāds lopu mēris. Tas nopļāva maniē vecākiem 16 govīs un 6 zirgus, neskaitot sikos lopus.” Slimības: “Mājā pārbraukusi, es stipri saslimu, jo karstā dienvidū biju iebridusi diķī zināmā laikā: man bija kauns mātei par visām nebūšanām stāstīt, un domāju, ka nu uz visiem laikiem būšu tira un glīta. Bet iznāca otrādi. Ar pūlēm tikai aizvilkos istabā un ar lielām sāpēm sagulēju trīs mēnešus. Ārstu arvien man veda no Jelgavas, un ar pūlēm tikai mani izglāba. Izdevumi, protams, bija lieli, un bez tam — lopu mēris, kas nopostīja visus mūsu zirgus un citus lopus. Māmiņa bija aiz bēdām pavisam slima, tikai Zaļās muižas grāfs iečļojās un palīdzēja uzcelt jaunu saimniecību. Arī jaunu māju viņš palīdzēja uzcelt un sūtīja mums brīnišķīgas puķes no savas siltumnīcas. Kaut tikai tētiņš nebūtu tik stipri padevis alkoholam, ka mūsu lielos laukus un labo zemi gandrīz nemaz vairs neapkopā. Arī no jaunajiem lopiņiem daži noslika akā. Smalko vilnu puiši valkāja zeķēs. Māmiņa gan ātri piecēlās, bet viss tas viņu tā bija sagrauzis, ka tik jauna un skaista tā sāka jau nosirmot. Mūsu palīgs, grāfs Medems, drīz nomira, un tā mēs iestigām bēdās un postā.”

Atzīrgušajai meitai pēc slimības māte uzdod pēc iespējas vairāk darba. Kā pasakās — pamāte. Meitenes priekšā māte noliek “veselu drēbes baķi”, kas “bija jāizšuj un jāizstrādā pēc vissmalkākiem rakstu paraugiem gan ar pērlēm, gan bez tām”. Meita slēpj zem auduma grāmatu. Tiklīdz māte izgājusi — viņa ķeras pie lasīšanas. Kā nāk iekšā — grāmata jau paslēpta, meita cītīgi strādā, tikai dīvaini — darbs nekust no vietas. “Bez roku darbiem pratu un labprāt strādāju arī citus darbus. Reizēm gāju govīs slaukt, sienu grābt, pie lauku darbiem, bet māte domāja, ka man visvairāk piemēroti ir smalki roku darbi... Tai darbā, kas man uz vecāku vēlēšanos bija jāstrādā, nebija mana prieka un manas dvēseles.”

Mācīties — to viņa gribēja, tas bija viņas prieks, viņas dvēsele. “Man bija kāda skolas biedrene Jansone. Tā bija dabūjusi vietu par mājskolotāju vai, kā toreiz teica, guvernanti Biļļu mājās, nevisai tālu no mums. Šad un tad viņa pie mums mēdza atnākt cimos. Reiz viņai līdzī bija atnācis arī viņas brālis, filoloģijas magistrants Kārlis Emīls Jansons. Tas bija cilvēks, kam manā dzīvē bija lemts spēlēt ievērojamu lomu.

Kārlis Jansons bija ļoti izglītots, apdāvināts un vispār plaša vēriena cilvēks. Viņš bija beidzis Tērbatas universitātes filoloģisko fakultāti un tagad ar savu māsu, skolotāju, dzīvoja Biļļu mājās, gatavodamies maģistra grāda iegūšanai. Viņš jau nebija arī vairs jaunais: apm. 45 gadi vecs, papliku galvu, bet toties cilvēks “ar galvu”. Bez valodām: latīņu, grieķu, sanskrita, krievu un vācu, viņš vēl labi pārzināja filozofiju, literatūru un

estētiku. Atceros, tanī laikā viņš patlaban studēja Dīringa filozofiju. Viņam bija arī plaša bibliotēka, kurā atradās Kanta, Hegeļa, Platona un citu filozofu darbi. Tāpat arī daiļliteratūras klasiķu darbi: Šillera, Gētes, Šekspira, Gogoļa, Puškina, Gribojedova, Dostojevskā u. c. Bet viņš nedzīvoja šinī internacionālajā domu pasaulē vien. Nē. Viņš bija arī liels patriots, kas degtin dedza par dzimteni...

Ar šo plašā vēriena gara cilvēku, ko biju redzējusi arī Jelgavā, bet personīgi nepazinu, tagad nu tuvāk iepazīnos. Tas spārnoja manu dvēseli... Norunāju ņemt pie viņa stundas un mācīties. Viņš nāca pie manis pāris reizes nedēļā, un es strauji atkal atjaunoju pārtraukto izglītības gaitu. Mācījos grieķu un latīņu valodas. Samērā drīz vien varēja lasīt jau klasiskus oriģinālā. Lasīju "Odiseju", Cicerona runas, tāpat lasīju jauna-laiku klasiskus... un man atklājās pavisam jauna pasaule.

No zinātniskām disciplinām es kāri metos vēsturē, filozofijā un estētikā. Jansons sevišķu vēribu piegriezta kritikai un dramatis teorijai. Lai es kritikas laukā vingrinātos, viņš uzdeva man rakstīt apcerējumus par Gogoli, Dostojevski, Bairoņu, Puškinu... Tāpat nācās rakstīt arī plašus apcerējumus par filozofiskiem tematiem.

...Es, kā zināms, biju audzināta vācu skolās un vācu pansijās. Mans gars, tā sakot, bija piesaistīts vācu kultūrai. Kārlis Jansons bija tas, kas mani atkaroja vācietībai un cieši piesaistīja latvju kultūrai un darbam mūsu kultūras labā. Zem K. Jansona iespaida uzrakstīju arī savu pirmo latvisko dzejoli... Tāpat zem viņa iespaida ir uzrakstīta arī mana pirmā luga "Atriebēja".

Runājot par K. Jansona lomu manā garīgajā attīstībā, vēl jāaizrāda, ka viņš man iedāvināja veselu kaudzi grāmatu... man no šīm dāvētām grāmatām sakrājās vesels plaukts. K. Jansons vēriīgi sekoja manai attīstībai un priecājās par manām sekmēm. Vērojot, ka es visvairāk jūsmoju par klasisko pasauli, par klasiskās Grieķijas vēsturi un grieķu kultūras darbiniekiem, viņš mani nokristīja par Aspaziju, saskatot manī zināmu līdzību ar Grieķijas Aspaziju. Šis vārds, kā mans pseidonims, tad arī man palicis uz visu mūžu."

Iedomājieties, lasītāj, šo zemnieku māju, lai arī diezgan turīgu, bet īstu zemnieku māju, iedomājieties saimniece meitu, kas, atgriezusies no kūts pēc govju slaukšanas, tūlīt dedzīgi paķer Aristoteļa "Poētiku" vai Kanta "Tīrā prāta kritiku". ("Atceros, ka grūti gāja ar Kanta "Tīrā prāta kritiku", bet dūšu tomēr nezaudēju.") Iedomājieties, kā viņa slēpj Gribojedova "Gudra cilvēka nelaimi" zem šuvekļu kaudzes: aplūst mātes soļi aiz durvīm — un grāmata atkal rokās. "Gribojedova "Gore ot uma" lasīju un sirsniīgi smēju un priecājos par šī autora atjautām, humoru un satīru." Kantu viņa lasīja vāciski, "Odiseju" — grieķiski, Ciceronu —

latīniski, Puškinu — krieviski. Re, tāda zemniece, pirmā daudzu paaudžu virknē, nevicnas tādas vēl nebija bijis. Aspazija no Daukšu mājām.

Apkārtējie, viņa stāsta pēc daudziem gadiem, nevarēja tikt gudri: kā tā, kāpēc tas vajadzīgs — mācīties pēc skolas beigšanas? Un kas mācīs par velti? Pavēcā Kārļa Jansona apmeklējumos saskatīja “romantiskus motīvus” — tā smalki izsakās Aspazija. “Romantiskie motīvi” nobiedēja vecākus un itin visus radniekus, kad kaimiņos saimnieka meitai piedzima bandu bērns no kalpa. Notikums, lai arī ne pirmreizīgs kopš pasaules radīšanas, un tomēr nebūt ne tik parasts, kā varētu likties no malas: māte plēš matus, tēvs no kauna nosirmo vienas nakts laikā. Plašā Elzas radu saime panikā: “Pie vīra! Nekavējoties pie vīra!” — atskan no visām pusēm jau diezgan histēriski: zināms taču, ka meiča — “nelabojama”; ja jau kaimiņu klusā, kautrīgā meita kritusi tādā grēkā, ko tad var gaidīt no šīs!

Tiek aicināti un brauc bariem precinieki. Līgava pa naktīm lasa “Odiseju”.

Radnieku un radnieču aizdomas drīz vien attaisnojas: ar sava skolotāja jaunāko brāli Robertu meitene bēg no tēva mājām. Ormanim Jelgavā pāris liekas aizdomīgs, katram gadījumam viņš paziņo par tiem, kur nākas. Pārbiedētie un saniknotie vecāki atrod bēgli policijas iecirknī.

Pa to laiku Elzas Rozenbergas pirmā luga “Atriebēja” Rīgas Latviešu biedrības konkursā atzīmēta kā viena no divām labākajām; tiesa, naudas prēmija par otro vietu nav paredzēta. Žēl... Elzas dzejoļi tiek publicēti “Dienas Lapā”, “Baltijas Vēstnesī”, Jelgavas Latviešu biedrības avīzē “Tēvija”.

Roberts Jansons, kādreizējais profesionālais aktieris, ne tik sen Jelgavā bija iestudējis amatiēru izrādi — Šekspīra “Venēcijas tirgotāju”. Jesikas lomu tēloja deviņpadsmitgadīgā Elza Rozenberga... Tagad Roberts Rīgā stāsta par savu protežē teātra direktoram Rodem-Ēbelingam. Meitene esot īsts tīrradnis. Glīta — nevienai neesot redzējis tik kuplus zeltainus matus, protams, dabiskus. Ir spēlējusi uz skatuves. Uzrakstījusi pirmo lugu, — iclūkojieties pats, tas ir nopietni! Ēbelings icinteresējās, lugu izlasīja un teica, ka meitene laikam gan varot kļūt īsts ieguvums teātrim.

Tādā kārtā otra bēgšana no mājām bija nenovēršama. Šoreiz Elza bēga viena pati, un viņas ceļš veda tieši uz Rīgu. Tur Roberts Jansons iepazīstināja viņu ar teātra direktoru. Rode-Ēbelings apbēra zemnieku jaunkundzi ar komplimentiem; viņa simpātijas bija tik lielas, ka Elza tika uzaicināta piedalīties ārzemju braucienā, kurā viņš devās vistuvākajā laikā. “Un spilgtais dramatiskais talants Jansons man veltīja jūsmīgus un uzmundrinošus vārdus un kā vadmotīvu manām gaitām nodiktēja šādu Gētes pantu:

*Alles geben die Götter, die hohen,
Ihren Lieblingen ganz:
Die unendlichen Freuden ganz,
Die unendlichen Schmerzen ganz.*

*(Visu dod augstie dievi
Saviem mīluļiem pilnīgi:
Bezgala priekus pilnīgi,
Bezgala sāpes pilnīgi.)*

Jā, es to sen jutu, — piebilst vēlākajās atmiņās “dievu mīlule”. Un kā pierādījumu min dzejoli, ko viņa tajā laikā uzrakstījusi (vāciski) pēc Bairona poēmas “Kains” izlasīšanas:

*Hab' ich dies Buch gelesen,
Stumm leg' ich's aus der Hand,
Weil ich zu seinem Wesen
Den Zauberschlüssel fand.
Des Dichters Geist und der meine
Ein Strom in den andern fließt,
Es sind zwei verwandte Dämonen,
Die sich erkannt un gegrüsst.**

Ak vai, drīz noskaidrojas, ka lugu “Atriebēja” cenzūra aizliegusi. Teātra direktors aizbrauc uz ārzemēm. Elzai — ne kapeikas pie dvēseles, bet Robertam vispār nauda nekad nav turējusies. Nekas cits neatliek kā atgriezties savā zaļajā cietumā, lai kapitulētu pēc uzvarētāju noteikumiem, bet šie noteikumi ir zināmi: pie vīra! Un steidzīgi! Un nekādu iebildumu!

Par saviem lauku līgavaiņiem Elza izsakās ne visai glaimojoši: tie ir aprobežoti, neveikli, garīgā ziņā nesalīdzināmi zemāki par viņu. Tā bija taisnība, un kāpēc gan Aspazijai torciz un arī vēlāk tas būtu jāslēpj? Elza ir romantiķe, bet romantisms, kas saistīts ar “iešanu tautā”, viņai nedraud: viņa dzīvo tautā, nkur nav jāiet. Ja varētu izrauties, viņas vārdiem runājot, uz “garīgi tuvo Rīgu” pie “jūsmīgiem ideju un gara cilvēkiem”,

* Es lasīju šo grāmatu

Un klusējot noliku:

Es atradu savai būtībai

Burvju atslēgu.

Dzejnieka gars un manējais

Kā straume straumē ienāk.

Divi radnieciski demoni

Atpazīstas, sasveicinās.

par kuriem viņa ir sajūsmināta. Tomēr “..no jūsmas vien nedzīvosī,” — viņa turpat prātīgi piemetina. Un atkal viņai ir taisnība.

Kāda runa par izvēlīgumu, ka tik ātrāk pie altāra! Un tomēr viņas īstais līgavainis nav vis šāds tāds, kas pirmais gadījies pa rokaī. Viņu uzskata par apskaužamu partiju — Vilis Valters kādreiz apmeklējis Jelgavas reālskolu, mantojumā saņēmis prāvu māju un ķieģeļu fabrikas akcijas. Viņš ir tīri glīts, laipns, it īpaši pret nākamo sievasmāti: viņš to pilnīgi iekarojis ar saviem saimnieciskajiem pārsprīdumiem un kūkām, kuras neaizmirst atvest ik reizes speciāli “mammai”. Mātei viņš iepaticies. Tēvs ir galīgi apjucis. Bet meitai jau vairs neviens neko nejautā. Un viņai arī nav nekas pretim... viņa ir dīvaini vienaldzīga pret līgavaini (kas tik centīgi aplido viņas māti, it kā taisītos precēt tieši viņu), Elza cer, ka sliktāk nebūs, nevar būt... Un kļūdās: tieši šajā ziņā tik viegli kļūdoties!

Vīrs, kā Elza stāstīja, izrādījās nelictis, dzērājs un blēdis. Piespicdis sievu, kas neko nesaprata darījumos, parakstīt kaut kādus dokumentus, viņš iekļāja un pārdeva gandrīz visu Elzas un viņas vecāku īpašumu. Starp jaunlaulātajiem kopš pirmajām dienām nebija nekā cita kā atsvešinātība un naidis. Tālāk viss turpinājās kā romānā: sapīnīes kaut kādās afērās, Valters galu galā aizbēg uz Ameriku. Pirms prombraukšanas viņš it kā esot mēģinājis pārdot savu jauno sievu dzīvās preces tirgoņiem; Elza pēdējā brīdī izglābjas bēgot. Ceļā uz mājām vedējs, noturējis viņu par prostitūtu, metas vīrsū savai pasažierei. Ar pūlēm atbrīvojusies no varmākas, nelaimīgā līdz rītam klist pa mežu... Pat negribas ticēt, ka tas viss notiek klusās, uzvedīgās Jelgavas apkaimē tikpat klusa (kaut vai salīdzinājumā ar tagadējo) un uzvedīga gadsimta beigās. Ak, ne jau katru jaunu sievieti tajā laikā un tajā apkārtnē raudzīja pārdot verdzībā, ne jau katru latviešu zemnieci piemānīja vīrs, lai pēc tam aizbēgtu uz Ameriku un tur dabūtu galu!

Kopš tā laika Vilis Valters viņai ir miris. Pēc simt gadiem tomēr noskaidrosies, ka viņas vīrs itin kā esot palicis dzīvs, visus pret sevi vērstos apvainojumus esot noliedzis un savukārt izvirzījis tādas versijas par savas neuzticīgās sievas, tā sauktās dzejnieces Aspazijas, uzvedību, tādus variantus!... Pat ja tas ir tā, — viņš, nabadziņš, nokavējis vismaz gadsimtu; ar to arī atvadīsimies no Viļa Valtera, — miers viņa tomēr acīm redzami un neapstrīdami blēdīgajiem pīšļiem!

Vecāki, gandrīz izputējuši, bija spiesti pārcelties uz Jelgavu, ņemot līdzī pēdējo palikušo govi, nopirkt vienkāršu mājiņu, — labi vēl, ka tam pietika naudas. Pārāk bargi sodīta par aizraušanos ar smalkajām runām un saldajām kūkām, māte vairs neuzdrošinājās tiranizēt pieaugušo meitu. Elza turklāt pamazām ar savu darbu sāka pelnīt naudu un pat palīdzēja uzturēt jaunākos brāļus un māsū. Mājās viņai tagad vajadzēja gan visu

sakopt, gan mazgāt ģimenes veļu. “Veļas no 6 cilvēkiem krietni daudz, un tā bija ļoti savalkāta, jo nebija citas ko pārmainīt. Sevišķi tētiņa veļa tādā stāvoklī, ka bija jāvēra īpašā katlā. Tā kā manas rokas nebija pieradušas, tad tās uzpampa, kļuva tūznainas un asiņoja. Šīs uzpampušās rokas allaž vien traucēja arī manu klavieru spēli.”

Mūzikas stundas Elzai pasniedza skolotāja vāciete Anna fon Baha-Grasina un Pēterburgas konservatorijas absolvente Jefimova. Stundas maksāja trīs rubļus mēnesī, un tās beidzās, kad šos trīs rubļus neizdevās sagrabināt. Elza jau spēlēja Šopēnu. Ar rokām, kas uzpampušas no veļas mazgāšanas. “Toreiz vēl nebija arī tādu dēlišu, kādus lieto tagad. Vajadzēja visu berzt tikai ar rokām,” viņa atceras.

Ar šīm uzpampušajām rokām, kas reizēm arī asiņoja, viņa skāva mīļoto. Jo Elza bija iemīlējusies — neapdomīgi un neprātīgi, atbilstoši savai dabai. Viņas izredzēto sauca par Kucevalovu, viņš bija krievs, tas ir, Aspazija paskaidro, pa pusei tatārs, pa pusei ukraiņis. Oficieris, tumšmatīis — “dienvidnieka tips”. Kā visi krievi — ar plašu dvēseli. Mūždien dziedāja romances: “Kādēļ moki, kādēļ plosi”, “Ai tu, naksniņa”, “Trakā, neprātīgā meita”. “Arī garīgā ziņā viņš ļoti attīstīts...” un, kad nedziedāja, tad, sēdēdams pie savas iemīlotās kājām, skaitīja dzejoļus. “Viņš nebija tas, kas mani par Aspaziju sauca. Viņš mani dēvēja par Tamaru, pēc pazīstamās Ļermontova dzejas. Šo dzeju, kura arī man ļoti patika, viņš allaž vien mēdza deklamēt. Vēl šodien man skan ausīs:

*В глубокой теснине Дарьяла,
Где роется Терек во мгле,
Старинная башня стояла,
Чернея на черной скале.
В той башне высокой и тесной
Царица Тамара жила,
Прекрасна как ангел небесный,
Как демон коварна и зла.**

* Tur Darjala dziļajās spraugās,
Kur Tereks pa miglāju linc,
Vecs tornis pār aizām raugās,
Melnš tumsdams uz melnīgšnās klints.

Šai augstajā tornī mita
Reiz cariene Tamāra:
Tā skaista kā eņģelis šķīta,
Kā demons — ļaunviltīga.

R. Egles atdzejojums

Viņi kopā daudz staigāja, vizinājās ar laivu, dejoja zaļumballēs. “Runājām arī par formālu precēšanos. Tikai es vēl nevarēju dabūt šķiršanos no sava uz Ameriku aizbraukušā vīra Valtera, un bez tam virsnieku līgavām vajadzēja būt diezgan bagātām, vai vismaz vajadzēja 500 rubļu drošības naudas ielikt attiecīgā vietā pēc bijušās Krievijas virsnieku dzīves noteikumiem. Bet tā kā man tādas summas nebija, tad viņš pats apsolīja man šo summu iedot. Ar vārdu sakot — viss bija sagatavots, lai es kļūtu par krievu virsnieka kundzi.”

Vairāk nekā gadu turpinājās “..jūsmīga jaunības mīla, skaista kā pavasara ziedonis, kā ķiršu ziedu svētki, kur lapiņas uzplaukst un apber tevi ar baltām pārslām”. Taču reiz dienas vidū Elza nolēma sagādāt mīļajam prieku — nedzirdot piezagties un pēkšņi pārsteigt, — un pārsteidza arī. Ar citu. “Es saplēsu visas viņa vēstules un portrejas, lai izdzēstu no savas atmiņas viņa vārdu un no savas dvēseles viņa tēlu, no savas sirds viņa mīlu. Iznīcināju arī kādu skaistu ametista rotu, ko viņš man kā līgavai bija dāvājis.” Nabaga puisis zvērēja un dievojās, ka tas viss esot liktenīga nejaušība, gāja nolūgties māti, stāstīja visiem pēc kārtas, ka ar to meiču viņam neesot nekā kopīga, ka viņš to nicinot un neko negribot zināt par to.

Un te visā šajā diezgan parastajā notikumā mūs gaida negaidīts pagrieziena punkts. “Mana sirds tagad sāpēja arī par šo izķēmoto un noniecināto meiteni, jo tā taču bija sieviete, tāda pat sieviete kā es. Es sajutu, ka mums, sievietēm, dara pāri, un es vairs nevarēju jūsmot par to cilvēku, kas tiecas sievietes pazemot un kājām mīt.”

Kā piemiņa par bojā gājušo mīlestību palikuši vairāki brīnišķīgi liriski dzejoļi, kas ar laiku kļuva zināmi gandrīz katram latvietim un latvietei: “Mēness starus stīgo” (“Mirdzas dziesma”), “Dzelmes karalis”, “Balto raganu nakts” (“Lidu, lidu pārslīņas”)... Grīņodamās aiz vājuma un asaras slaucīdama, no nežēlīgā sabrukuma drupām iznāca sieviete, stiprāka nekā jebkad. Pašas bēdas negaidot lika icraudzīt visas nelaimes, apspiešanu un nebrīvi, visu viltu, kas gadsimtu no gadsimta bija mocījis viņas māsu — latvieti. “Tajā brīdī viņa dzima apņemšanās,” teikts autobiogrāfiskajā romānā “Rudens lakstīgala” par Artu, t. i., Aspaziju, “cīnīties par sievietes likteni”. “Es visām pazemotām esmu māsa,” viņa iesaucās, “un gribu tās modināt un par viņām atriebties!”

“Lai nu arī varbūt es neesmu atriebusi sievietēm nodarītās pārestības (kas arī diez’ vai būtu bijis labi), tad tomēr man gribas ticēt, ka es latviešu sievietes likteņa izlabošanā un garīgās kultūras pacelšanā ko neko tomēr esmu darījusi... Mana sieviešu kustības ideja nav vis aizņemta no Bēbeļa, bet tā izrietējusi no manis pašas.”

Ir 1889. gads, Elza publicējas avīzē “Tēvija”, viņas vārds pamazām kļūst pazīstams. Vecais dramaturgs Ādolfs Alunāns, kuru viņa pati ar laiku

nosauks par “latviešu teātra tēvu”, tajā laikā nerīkojās tēvišķīgi: viņš nobāza atvilktnē Aspazijas pirmo lugu “Atriebēja”, kas tika iedota viņam vērtējumam. Vēl vairāk: nebūdams nekāds dzejnieks, viņš pēkšņi sāka publicēt “Dienas Lapas” lappusēs kaut kādas nepieklājīgas kuplejas, kuru varonē var nojaust... Aspaziju. Nu, šoreiz viņam labi neklāsies! Elza kā vētra icdrāzās “Dienas Lapas” redaktora Pētera Stučkas kabinetā. Jā, Plickšāna draugs šajā postenī bija nācis Friča Begmaņa vietā. Apmeklētājas rokās — bargs pamflets, kas vērsts pret veco āz... kupletistu. “Man nāca pretī garš, slaidis jauns vīrietis, blonds, simpātisku izskatu un ļoti pieklājīgām manierēm. Lūdza mani apsēsties un izlasīja manu rakstu cauri. Iznākums bija citāds, nekā es biju cerējusi. Raksts esot pārāk ass, pat iznīcinošs, viņš, to uzņemdam, varot zaudēt tādu vecu svarīgu līdzstrādnieku kā Alunānu, un es jau esot tikai jauna iesācēja. Tomēr, lai es rakstu atstājot viņam vēlākiem laikiem.”

Nekādi “vēlāki laiki” saniknotajai Aspazijai tā arī nepienāca, un, daudz nedomādama, viņa devās pie Stučkas pretiniekiem, uz “Baltijas Vēstnesi”. Bernhards Dīriķis viņu saņēma atplestām rokām! Pirmoreiz, liekas, vecajās krūkās tiek ieliets tik svaigs, tik jauns vīns! Vēl neaprimušā aizvainojumā Aspazija vienā paņēmienā uzrakstīja astoņas rindas, kuras Pēteris Stučka viņai ne reizi vien liks atcerēties...

Dzejolis bija nikns. Pirmā rinda, paņemta no tautasdziesmas, vispār skanēja kā bērnu ķircināmais pantiņš. Un nez kāpēc dziļi aizskāra, tikpat dziļi kā bērībā bezjēdzīga zobgalība, ievainojot sirdi līdz asinīm.

Tūdaliņ, tagadiņ

Burtu liči rakstīs:

Cits par dzīvi, cits par mākslu,

Cits par politiku.

Ņem to spalvu, mērc to tintē,

Kad tik lamāt proti!

Tūdaliņ, tagadiņ

Dienas Lapa drukās.

Pēteris Stučka kā daudzi asprātīgi un zobgalīgi cilvēki nespēja paciest tikai vienu: jokus par sevi. Redaktors viņš bija jauns, avīzi vadīja pirmo gadu. Neveiklais stāvoklis ar dzēlīgo personu, kuru viņš pats it kā bija aizsūtījis uz pretinieku nometni, bija viena no viņa nepatīkamākajām neveiksmēm. Protams, varēja pateikt: kas viņai ir, tik vien kā kuplie mati un apšaubāma reputācija. To viņš arī teica sev un citiem, bet teiktais nez kāpēc nenomierināja. Turklāt nirdzīgais, muļķīgais piedziedājums jaucās pa galvu gluži kā pielipis smadzenēm: “Tūdaliņ, tagadiņ...” Ar tādu pašu sākuma rindu “Dienas Lapa” publicēja aizskarošu atbildi, arī dzejā, kurā

tika sadots gan jaunajai bezkauņai, gan vecajam Dīriķim. Ar parakstu Zobgalis (kā jau parasti šajā nodaļā). “Kas pēdējais smeļ, tas smeļ visgardāk,” — Aspazija teica, un viņai jau nu atradās vārdi atbildei, jo vairāk tāpēc, ka vecīši “Baltijas Vēstnesī” bija sajūsmā. Vismaz viens pretinieks līdz mūža galam viņai bija nodrošināts. Nav slikti iesācējai.

1890. gadā Aspazija prāto, vai viņai nebaupt uz Krieviju. Tur mājskolotājai vidēji maksā 30 rubļus mēnesī, bet Kurzemē tikai 10. Un tomēr pieņem uzaicinājumu no tuvākas vietas — no Ķiploku mājām, lai sagatavotu skolas eksāmeniem divas meitenes, Alīdu un Lūciju Ģirģensonas. Kaيميņi arī sūta pie Ģirģensoniem bērņus, tā ka pati par sevi veidojas “maza skola”, apmēram desmit zēnu un meiteņu. Visi Elzas skolēni pēc tam sekmīgi tika iekšā ģimnāzijā un reālskolā. “No Ģirģensons kundzes par darbu nopelnīju glītu pelēku kleitu. Tā bija mana pirmā pašas pelnītā goda kleita. Manas agrākās kleitas mans bijušais vīrs Valteris bija pārdevis izsolē kopā ar citām mantām, tāpēc man arī apģērbs bija jānopelna atkal pašai no jauna. Pa vaļas brīžiem Ķiplokos arī šuvu sev drēbes, un te izrādījās, ka arī mana šūtmācība nebija bijusi velta. Taisnība tautai, kas teic: “Viss labs, ko cilvēks iemācās.” Dzīve raiba, un bērņībā vai agrā jaunībā tu nevari paredzēt, kādas dienas vēlāk pienāk.”

Pa naktīm mājskolotāja kaut ko drudzaini rakstīja... Un reiz ar pastnieku aizsūtīja uz Rīgu, uz žurnālu “Austrums”, biezu paku: poēmu “Sauls meita”. Atbilde, ko viņa saņēma no redakcijas, bija kā divas ūdens pīles līdzīga vēstulei, kura Viļņā gandrīz noveda pašnāvībā Jāni Pliķšānu. Elzai tika paziņots, ka poēma iespīšanai nav derīga un ka viņai vispār nevajadzētu ķerties pie dzejas. “Es rūgti raudāju un sirsnīgi lūdzu Dievu... Nakts tumsā es piegāju pie loga un raudzījos plašajā debess telpā. Bet tur man tieši pretī mirdzēja kāda spoža spoža zvaigzne. Nekad es vēl nebiju redzējusi tik spožu zvaigzni kā tagad šo. “Tā ir mana zvaigzne,” man icšāvās prātā. Un es ticēju, ka tā ir mana zvaigzne. Bet ja man ir tik spoža zvaigzne, tad es ar saviem ideāliem un centieniem nevaru pazust. Mans gars nomierinājās, dvēselē atausa atkal cerības un spēki. Nolēmu turpināt uzsāktās gaitas un cīnīties...” Vēlāk fragmenti no noraidītās poēmas tika publicēti latviski un vāciski, turklāt pazīstamais dzejnieks un kritiķis fon Andrejanovs teicis Aspazijai, ka viņas poēma ir “..kā sārts vīns zelta traukā”. Galu galā poēmu pilnībā publicēja tas pats žurnāls “Austrums”, kas sākumā to bija noraidījis.

Nākamajā mājā, kur darba mājskolotājai bija vēl vairāk, Aspazija sacēja savu gandrīz vai slavenāko lugu “Vaidelote”. “Galvenā personā Mirdzā esmu tēlojusi pati sevi. Mirdza ir reizē eņģelis, velns un cilvēks.”

1891. gads. Iebraukusi Jelgavā, Elza allaž mēdza iegriezties avīzes "Tēvija" redakcijā. Viņa jutās visai glaimota, ka avīzes galvenais redaktors, victējās Latviešu biedrības priekšnieks, uz iclas viņu sveicina.

Jānis Čakste sasveicinās arī ar nākamo pretimnācēju, — tas ir zvērinātā advokāta palīgs Jānis Plickšāns. Kā lai ar viņu nesasveicinās un neaprunājas? Šis jauneklis ir pastāvīgs avīzes līdzstrādnieks. Dodamies uz mēnesi atvaļinājumā, Čakste palūgs Plickšānu aizstāt viņu šajā laikā redakcijā.

Jūnija beigās Plickšāns saņēma sengaidīto sūtījumu no Pēterburgas.

DIPLOMS

Ķeizariskās Sanktpēterburgas Universitātes Padome ar šo aplicina, ka Ivans Hristoforovs Plekšāns, 25 gadus vecs, luterāņu ticības, iestājies šās Universitātes studentu skaitā 1884. gada augusta mēnesī, ir noklausījies pilnu mācības kursu juridiskajā fakultātē un parādījis pārbaudījumos šādas zināšanas: juridisko un politisko zinātņu enciklopēdijā, krievu tiesību vēsturē, Romas tiesību vēsturē, tiesību filozofijas vēsturē, statistikas un finanšu tiesībās, valsts vispārīgajās tiesībās, krievu valsts tiesībās, baznīcas tiesībās, civiltiesībās, Romas tiesībās, tiesu medicīnā, vācu valodā — teicamas, politiskajā ekonomijā, policijas tiesībās, kriminālajās tiesībās, civilajā tiesvedībā — labas, kriminālajā tiesvedībā un starptautiskajās tiesībās — pietiekamas, par kurām pēc disertācijas iesniegšanas juridiskā fakultāte atzinusi viņu par cienīgu saņemt zinātnisko Kandidāta grādu un, pamatojoties uz 1863. gada Krievijas Universitātes vispārējā Nolikuma 4. punkta 42. paragrāfu, ķeizariskās Sanktpēterburgas Universitātes Padome 1891. gadā apstiprina šo grādu. Plekšanam tiek piešķirtas visas tiesības un priekšrocības, kas atbilst Krievijas Impērijas likumiem un attiecināmas uz Kandidāta grādu. Kā aplicinājums tam izsniegts šis dokuments ar Universitātes zīmogu. Sanktpēterburga, 1891. gada 20. jūnijā.

Tajā pašā gadā tās pašas universitātes to pašu juridisko fakultāti, nolcis eksāmenus kā eksterns, beidz cits jauns cilvēks, kas ir gandrīz piecus gadus jaunāks par mūsu varoni: Vladimirs Iljičs Uļjanovs. I. H. Plickšāns bija zvērināta advokāta palīgs Mītavā (Jelgavā); V. I. Uļjanovs bija zvērināta advokāta palīgs Samarā.

Abi jaunie juristi specialitātē kalpos pavisam neilgi.

Pie reizes: Jāņa Plickšāna panākumi juridiskajā laukā ir nenožīmīgi. Viņa balss ir klusa un runas veids nav pārāk izteiksmīgs. Pirmo patstāvīgo lietu viņš zaudē. Otrās, kā liekas, nekad arī nav bijis.

Plickšānam 25 gadi, Uļjanovam — 21, Dorai Plickšānci tikpat daudz, Janim Jansonam — 19. 1891. gada vasarā Jansons tika pārcelts uz Maskavas universitātes vēstures-filoloģijas fakultātes otro kursu. Neliela auguma,

ļoti stiprs, acis brūnas, apbrīnojami gudras, viltīgas; viņš ir jautrs un skaļš jauneklis, mīl palielīties — un tas nevienu neaizskar: draugi par viņu priecājas. Asprātīgs, dzīvespriecīgs jauns cilvēks. Papriecāsimies arī mēs: ak, cik jauks! Ar Jāni Plickšānu, Stučku, Aspaziju, Doru viņš satiksies nākamo divu gadu laikā un tiks iekalts viņu liktenī uz mūžu.

Visas romāna galvenās personas ir nostājušās rindā, pamāsim tām sveicienu.

Andrejs Stērste — savam palīgam.

— Man piedāvā kļūt par “Dienas Lapas” redaktoru. Jūs taču zināt, šī avīze ir mans lolojums. Stučka ir noguris... vai arī viņam citi plāni. Jums tas labāk jāzina, jūs taču esat draugi?

— Tas tiesa. Mēs, patiesību sakot, sen necsam tikušies.

— Es diemžēl nekādi nevaru pieņemt šo priekšlikumu. Bet jūs? Mana pirmā doma bija par jums. Jūs uzņemsieties, vai ne? Galvoju, jums veiksies!

— Veiksies? — Jānis Plickšāns pārjautā ar šaubām un — ar cerībām.

— Izlemiet! Izlīdziet galu galā savam draugam!

Izlīdzēt draugam? Tas ir motīvs. Tikai žēl, ka viņš pats to nav lūdzis.

Jānis Plickšāns piekrīt. Un jau tajā brīdī notiek neredzams, neizsekojams pagrieziena latviešu tagadnē un nākotnē. Pagrieziena, kurš kļūs manāms pēc gadiem, bet tā ilgā atbalss būs saklausāma arī pēc gadsimta.

Pilnvaru nodošanas un jaunā redaktora apstiprināšanas procedūra vilkās ne vienu mēnesi vien.

Kopā ar māsu Doru viņš tagad dzīvo Rīgā, irē sešistabu dzīvokli.

Rainis, no uzmetumiem romānam: “3. mēģinājums: Rīga, redaktūra, pirmais karstums, Stučkas atzīšanās, ka viņš izrakstījies, arī man nevajagot ilgi noņemties, taisīt pašreklāmu.”

“Trešais mēģinājums” izdevās (pirmie divi: dzejoļu grāmata, ko noraidīja Dora un izdevējs; bēgšana no Viļņas uz Jelgavu, neilgā advokāta prakse).

Pēteris Stučka nebija slikts redaktors. Viņš turpināja priekšgājēju iesākto un nodeva avīzi drauga rokās bez zaudējumiem. Bet arī bez īpašiem ieguvumiem. Tā bija tā pati “Dienas Lapa”, kādu viņi pazina kopš studentu laikiem. Vai gandrīz tā pati, jo avīze lēnām dreifēja kopā ar laiku kā zvejnieku laiva ar ledus gabalu, kurā tā iestrēgusi. Stučka redaktors bija mēreni apzinīgs, mēreni dedzīgs, mēreni aukstasinīgs.

Jānis Plickšāns tajā pašā darbā iecesa degsmi. Avīze drīz vien sāka

līdzināties savam redaktoram: jaunība, nervozitāte, vērtējumu sarkasms un aizrautība, milzīga pašpārliecība, milzīga neticība sev, uzticība draugiem, nesaudzība pret nedraugiem, apbrīnojama zinātkāre.

Dēmoni, kas mocīja viņu, runājot Aspazijas vārdiem, ja arī nebija pametuši pavisam, tomēr bija paslēpušies. Darba bija tik daudz, ka neatlika nekā, ko tiem atdot aprīšanai. Nekas, nav maziņie, pagaidīs.

Uz šo laiku jau attiecas to cilvēku atmiņas, kuri atradās blakus. Viens no atminīgākajiem draugiem — Pauls Dauge, nākamais zobārsts, revolucionārs un filozofs, bet galvenais — gan Raiņa, gan viņa māsas Doras, gan Pētera Stučkas draugs no iepazīšanās brīža līdz pat mūža galam. Apskatāmajā laikā viņš bija skolotāja palīgs, dzīvoja provincē, viņam divdesmit divi gadi.

Dauge: “Jau kad pirmo reizi tikāmies, Rainī nebija ne miņas no tās olimpiskās augstprātības, nepieejamības, kas raksturīga lielākai daļai redaktoru kungu. Kad piekļāvju pie redakcijas durvīm, mani bez iepriekšēja pieteikuma pieņēma stalts, visai kustīgs, laipns jauns cilvēks, sagaidāms ar īsti biedrisku rokas spiedienu. Tas bija redaktors Plickšāns — nākošais Rainis. Nekāda oficiāluma sarunā, kā tas parasti mēdz būt. Mēs uzreiz viens otru sapratām. Es sāku rakstīt, Rainis labot un iespiest, un mēs bez liekas vārdu apmaiņas kļuvām par nešķiramiem biedriem kopīgajā darbā. Mūsu draudzība ir tikpat sena kā mūsu pazīšanās. Tajos jaunības, vētru un dziņu gados uzskatu kopība sajūtama instinktīvi pēc acu spīduma, pēc garāmejojot izmestas frāzes. Tiekoties otro vai trešo reizi, mēs pārgājām uz brālīgo “tu” un mūsu vienotību nostiprinājām ar pamatīgu studentu iedzēršanu, kā tas tolaik bija modē.

Kā šodien atceros Raiņa mirdzošās acis, viņa straujās kustības, enerģisko rokas spiedienu un kvēlo skūpstu, atceros, kā viņš pielēca kājās un ar kaut kādu neizprotamu dedzību, tā ka es gandrīz sarāvos, katru vārdu atsevišķi noskandēdams, teica: — Skaties man acīs!... Tu man tici? Dod savu roku!

Un mēs noskūpstījām viens otra roku, savstarpēji zvērēdami mūžīgu uzticību. Bija ārkārtīgi neparasti skūpstīt roku vīrietim un just vīrieša skūpstu uz savas. Un šo savādo skūpstu es savā mūžā nekad neaizmirsīšu, tāpat arī neaizmirsīšu doto zvērestu. Uz tādu jūtu uzplūdu bija spējīgs tikai Rainis...

Visās viņa kustībās, viņa runas veidā, savādajā acu mirdzumā bija kaut kas no gandrīz vai slimīgas nervozitātes. Reizē ar to šis viņa acu kvēlais spožums bija sievišķīgi vāra, glāsmaina un pievilcīga, suģestējoša maiguma apdvests. Bet viņa plānās lūpas, kas veidoja skaisto, gandrīz sievišķīgo muti, viegli raustījās un bieži sakļāvās delikātā, mazliet ironiskā smaidā.

Raiņa nervu sistēma patiešām jau toreiz bija stipri iedragāta. Viņš

emocijās ar pastāvīgu bezmiegu, un es atceros, ka viņš nez kāpēc necieta mīkstu guļvietu. Savdabīgu askētismu pauda visa viņa būtne, kas tai pašā laikā bija pārpilna ar brāzmainu dzīvesprieku un jauneklīgu bezrūpību. Viņa viesmīlība nepazina robežu, bet pašā gulta — tikai ar palagu apklāts dēlis bez matrača, bez gultas maisa. Tāpat arī pārējās viņa personiskās vajadzības bija novestas līdz minimumam, radot gandrīz skopuma iespaidu. Bet patiesībā nekā tamlīdzīga nebija... neko nežēloja citiem, pats iztikdams tikai ar visnepieciešamāko. Viņš pilnīgi bija iegājis gara pasaulē, bet miesai būtu gatavs atstāt tikai Diogena mucu.

Biedru pulkā Rainis neizcēlās ar runīgumu. Bet, ja viņš runāja, tad runāja vienmēr asprātīgi, bieži ar sarkasmu. Disputos deva priekšroku uzbrukumam un tad bija nesaudzīgs. Tomēr visumā viņam vairāk patika ieklausīties un vērot. Oratora talants viņam nepicmita, un buržuāziskajai advokatūrai viņš bija maz piemērots. Aiz nervozitātes — tas arī saskanēja ar viņa poētisko, impresīvo dabu — savā runā mēdza pārlēkt no viena priekšmeta uz otru. Iespaidi un tēli viņa brāzmainajā fantāzijā pārāk strauji nomainīja cits citu (analogisku parādību un vēl lielākā mērā novēroju pie viņa māsas Doras).

Tāds dvēseles nemiers varēja radīt zināmu rakstura nepastāvības, kaprīzas dabas iespaidu. Un tiešām — Rainim arī nebija viegla daba. Sadržīvē pat tuvākajiem nereti nācās ciest ne vien viņa mainīga noskaņojuma, bet vēl vairāk — viņam kopš dzimšanas piemītošas neuzticēšanās un ātrās aizvainošanās dēļ. Kādas nejaušas piezīmes aizskarts, viņš varēja stundām un pat dienām ilgi “bozties”, ar savu klusēšanu radīdams diezgan smagu atmosfēru. Tāda īpašība bijusi raksturīga Raiņa tēvam...”

Tāds ir toreizējā Raiņa portrets, ko devis draugs un laikabiedrs. Kaut kā jauna mums te varbūt nav daudz. Bet... dzīves prieks, kas plūst pāri malām? Jauneklīgā bezrūpība? Vai tikai viņš nespēlēja citu klātbūtnē svešu, viņam galīgi neraksturīgu lomu? Nē, nespēlēja. Un tā nebija loma, bet viņš pats. Atcerieties, kā viņš dižājās, jādams uz zirga Jasmuižā? Atcerieties, kā priecājās, lēkādams pa sienu blāķiem? Kā izbaudīja pats savas skumjas un grūtsirdību, ja pie rokas nebija nekā labāka? Tādu brīžu nav daudz, pareizāk — tikai nedaudzi no tiem fiksēti. Atkal un atkal atgādinu (sev un citiem): rakstītās licības, dienasgrāmatas, vēstules ir mānīgas, jo ir vienpusīgas. Rainis ķērās pie spalvas ne tad, kad prieks viņā kūšāja pāri malām. Ne studentu dzīru laikā un ne draudzības radītā iedvesmas mirklī, kas lika satikšanos ar viņu paturēt atmiņā uz mūžu. Klusējošais un pacietīgais sarunbiedrs — dienasgrāmata viņam bija vajadzīgāka šaubu un vientuļu skumju brīdī. Savus “dēmonus” viņš nevienam nelaida virsū; starp citu, tas ir kaut kas neiespējams labi audzinātam cilvēkam. Atklāt otram savu dvēseli pilnībā — kāda izlaidība!

Tādi ir ziemeļi. Ziemeļrietumi.

Bet kur tad viņš ņēma maigumu, prieku, liksmību, jautrību (un uzskaitiet vēl kaut vai divus desmitus sinonīmu), kuri, kaut arī reti, bet ir tik aizraujoši viņa lugās? No kurienes krāsu un nokrāsu krāšņums viņa jūtu paletē? Kur avots tam visam?

Turpat vien. Viņā pašā.

Turklāt, nodzīvojis gadsimta ceturksni, viņš, kā liekas, ir atradis sevi. Mēs jau nu zinām, ka ne gluži sevi. Un ne gluži atradis. Un tomēr: priekam bija pamats, bet tam vēl arī piemīt paradums bez kāda pamata uzrāties tajā vecumā. Nedaudz pagaidījuši, uzzināsim, ko domā šajā sakarā viņš pats. Bet pagaidām vārds — Plickšānam avižniekam. Kā viņš rakstīja? Tc būs paraugs.

“Atpakaļ! Atpakaļ! Prūsijai uzsauc no paša ministra sola; pārāk tāli viņa tikusi attīstībā, laiks apstāties un atgriezties atpakaļ labajos vecajos laikos, kad vēl mazajiem bērniņiem un lielajiem junkuriem, un resnajiem tēviem nebija jābaidās no briesmīgā tautskolotāja un viņa visu tumsu gaiņājošās ābece. Jāapcērp spārni attīstībai, jo citādi tauta, steidzoši uz priekšu virzoties, ieskries bezdibenā, sociāldemokrātijā, un no sociāldemokrātijas viņu var glābt tikai tie laiki, kad vēl nebija sociāldemokrātu. Bet bija vienīgi kungi un kalpi, un kalpi bija paklausīgi saviem kungiem un bija pieticīgi ar vienīgo dienišķo maizīti, neprasīdami pēc garīgas maizes, bija mierīgi un laimīgi, jo īsta laime un miers ir tikai pieticībā. Īstais vainīgais, ka to laiku vairs nav, ir tautas skolotājs; viņš vācu Miķeli tik ilgi mācīja un mācīja, kamēr arī šis palika gudrs un savā pārgalvībā un pārgudrībā sāka līdzināties tiem, kam viņš nebija līdzīgs. Tagad prūši baidās, ka neizceļas tāda ķeza, kuru pie mums apzīmē ar parunu: “Tu kungs, es kungs, kas cūkas ganīs?””

Tas uzrakstīts 1892. gadā par Prūsiju... bet arī ar Latviju, ar latviešu skolēniem un skolotājiem notika tas pats. Pirmie atjēdzās Baltijas baroni un pusbaroni un arvien skaļāk brīdināja: agri vai vēlū atjēgsies arī valdība — nevajadzēja, nevajadzēja laist latviešus skolā, universitātē, nav ko viņiem pārslogot smadzences ar nevajadzīgām zinībām. Drīz vien nebūs ne tikai kam cūkas ganīt, — zemnieku ģimenēs nepaliks neviena Krievijas tronim uzticama pavalstnieka, jo līdz ar katru jaunu burtu un frāzi, kas izlasīta grāmatās, latvieši norij pārdrošības un brīvdomības, rupjības un iedomības bacili. “Atpakaļ, atpakaļ!” ar visu būtņi kļiedza tie, kam zuda miers, rāmums un bagātība, zuda paklausīgais, biklais strādnieks. Bet uz kuriem “atpakaļ”? Vecie labie laiki acu priekšā pārvērtās par rožainu sapni, pašu nerealāko no visiem iespējamiem: Baltijas bruņniecības septiņi gadsimti

bija galā, bija beigušies, pārstājuši būt, un neviens nezināja, kas tagad notiks, kas būs tālāk.

Jau Bergmaņa laikā “Dienas Lapā” bija parādījies raksts “Jaunā strāva latviešu tautā”. Runa bija par to, ka talantīgākie un izglītotākie latvieši beidzot pievērsušies savai tautai vai vismaz ir apzinājušies, ka tas ir nepieciešami, lai tautas lieta neietu pa nepareizu ceļu un vispār neietu bojā. Raksts aizmirsās, bet vārdi “jaunā strāva” — palika un icsakņojās. Vārds, kā tas mēdz gadīties, bija sagatavots agrāk, nekā pasaulē icradās bērns.

“Jaunā strāva” izrādījās piemērots nosaukums tam, ko savā avīzē darīja Jānis Plickšāns.

Viņš ne tikai pats vadīja ārzemju nodaļu, bet divreiz nedēļā rakstīja ievadrakstus, runāja ar katru autoru, ar izdevēju Bisnieku, ar oficiālām personām — sākot ar cenzoru un beidzot ar gubernatoru. Viņš pirmais no latviešu redaktoriem sāka rūpēties par avīzes numura vienotību; atsevišķie vaibsti kļuva par avīzes seju, dienu no dienas iezīmējoties arvien skaidrāk. Viņš pats klusībā to salīdzināja ar vadmotīvu sistēmu Vāgnera operās: tur var dzirdēt, kā varenā iecere pakļauj sev, uzņem sevī itin visu, tēmas un likteņi atrodas savstarpējās attīksmēs un ir saistīti.

Avīze apauga ar cilvēkiem, kas bija noticējuši tai. Un viņam, redaktoram. Kas bija iemīļojuši savu jauno darbu. Un viņu.

Viņš tos sauca par brāļiem. Biežāk domās, retāk skaļi. Viņa īstie brāļi bija miruši mazotnē. Šie cilvēki, pa lielākai daļai jauni, varētu būt viņa brāļi. Ja arī būtu, viņš neizturētos pret tiem labāk. Labāk nevarēja.

Viņš arī pret brāļiem reizēm izturētos ar neuzticību un reizēm apvainotos uz viņiem, un sodītu ar aukstu klusēšanu. Un priccātos par kārtējo izlīgumu kā bērns.

Vismīļākais no “brāļiem” palika māsa, Dora. Viņa uzņēma līdzstrādniekus, autorus, Maskavas un Pēterburgas studentus, ēdināja un dzirdināja viņus, bāra par pelniem, kas nobirdināti uz paklājiem, tulkoja avīzei no vācu valodas rakstus un no franču valodas noveles, vadīja saimniecību, uzklusēja jaunumus un plānus, sajūsmu un aizdomas.

Viņa neciešami garlaikojās.

Viss likās kā icildzis ievads dzīvei, nevis pati dzīve. Tik daudz gadu pagājuši bezjēdzīgi. Agrāk tēvs, kas bija viņu neprātīgi mīlējis, ar savu mīlestību bija sasaistījis viņai rokas un kājas. Tagad brālis — viņš Doru mīl ne mazāk, bet ir tāds pats egoists. Piespiež dzīvot nevis savu, bet viņa

dzīvi. Dzīvot avīzei — lai saka, ko grib, vājai Eiropas avīžu kopijai. Vainīgs varbūt nav redaktors, bet lasītājs. Kamēr šejienes lasītājs nebūs izaudzis, tas būs jābaro ar visu šo žurgu. Ar drausmīgiem romāniem turpinājumos. Ar visiem zināmām patiesībām. Naivām anekdotēm. Pa pusci sadomātiem pilsētas notikumiem.

Viņa vienmēr bija gribējusi mācīties. Sapņojusi par Augstākajiem sieviešu ārstniecības kursiem Pēterburgā. Stāsta, ka viens no dibinātājiem bijis slavenais ķīmiķis un komponists Borodins. Jānis bija atvedis no Pēterburgas populāros aranžējumus no viņa operas “Kņazs Igors”. Un visbiežāk lūdzis spēlēt Austrumu hana Končaka āriju, pat dziedājis līdz: “Ты один меня не боялся, пощады не просил, князь. Ах, не врагом бы твоим, а союзником верным, а другом надежным, а братом таким мне хотелось бы быть, ты поверь мне!”* Šai mūzikai, liekas, bija ieslīpas acis: aziātisms, mežonīgs viltības un augstsirdības sajaukums... Borodins Pēterburgā nomira, kursu slēdza.

Viņa gribēja mācīties. Un beidzot sastapt cilvēku, kas par mīlestību nepieprasītu viņas dzīvi un personību. Kas gribētu, lai viņa paliek pati. Mīļais brālītis gluži vienkārši apēdis mani ar visām korpēm un matadātām. Izsūks gluži tukšu, kā mēs kopā izsūcām mūsu nabaga Līzi.

Iziešu pie vīra — neļaušu ne vīram, ne bērniem sev uzkundzēties. Viņiem pašiem būs labāk — tūkstošreiz interesantāk. Jānis pat nav pajautājis: ko es jūtu? Par ko domāju? Vai esmu apmierināta? Ko nu “apmierināta”: vai esmu maz dzīva? Reizēm liekas — nē, neesmu dzīva. Gribu uz Pēterburgu vai Parīzi. Gribu uz Eiropu. Un ko šī publika tā ņemas ar savu izdaudzīnāto latviskumu? Es laikam gan neesmu latviete. Mani šūpulī samainījuši. Vai ne čigāni? Nē, ne čigāni. Esmu pārāk balta, “bāla kā marmors”, kā teica kāds studentīņš. Ak Kungs, es iesauktos, ja būtu ticīga. Es taču novecoju! Divdesmit divi gadi, prātā var sajukt. Nabaga Līze, tikai neatkārtot tevi. Piedod šo manu domu, — tikai ne to!

No Doras vēstulēm māšai Līzei.

“..es nevēlos nekā, es neceru, negaidu nekā un dzīvoju tikai truli uz priekšu no vienas dienas uz otru, bailīgi izvairīdamās no katrām domām par nākotni; un ir tā, it kā es nebūtu es pati, bet sveša, vienaldzīga būtne, es nekā nedaru aiz pašas gribas, bet tieku mierīgi straumes nesta, kurp, es nezinu, un no manis arī neatkarājas tai piešķirt citu virzīcenu, jo man nav nekāda noteikta mērķa...”

“Es gribu sekot Tavam cēlajam piemēram un dzīvot tikai brāļa

* Tikai tu nebaidījies no manis, nelūdzi žēlastību, kņaz. Ak, ne jau ienaids tavs, bet uzticams sabiedrotais un draugs, bet brālis tev gribētu būt, tici man! (*Krievu val.*)

interesēm, nākotnei, mēs gribam cerēt, ka liktenis viņam dos lielākā mērā, ko tas mums atrāvis, tas ir skaists nodoms, bet man neiespējams, es neesmu tik pašreizējīga kā Tu, bet, gluži otrādi, egoistiska, bet arī tas nav pareizais apzīmējums... es vispār neesmu spējīga uzpurēties.”

“Dieva dēļ, nesagādā man turpmāk vairs nepatīkšanas ar līdzīgiem mierinājuma un uzmundrinājuma vārdiem vēstules beigās. Brālis mani neatlaidīgi pratināja, par kādām pārestībām tad es Tev esot žēlojusies, ka man tādas mierinājuma vārdus vajagot, tāpat turpmāk nekādu morāli un nekādus mierinājuma vārdus.”

“Par kapa uzrakstu es ar brāli vēl neesmu runājusi, pēdējā laikā mēs atkal nerunājam vairs ar otru...”

Dorai ir skolas laiku draudzene, Jadviga Šeiko, viņa ir dzimusi Liepā. Abas viņas sapņo par patstāvīgu dzīvi, par tālāku mācīšanos, abas drudžaini meklē, rauga uzzināt — kurp varētu doties? Ne visur uzskata kā pietiekamu dokumentu par meiteņu skolas beigšanu Zemgales Grīvā un mājskolotājas diplomu, kuru tur izdeva: piemēram, Pēterburgas Ārstniecības institūtā pieprasa atestātu par pilna ģimnāzijas kursa beigšanu. Kā stāsta, liberālāka kārtība esot ārzemēs, Šveicē. Dora raksta mātai: “Ak, vislabākais gan būtu, ja varētu uz ārzemēm Cīrikē vai Bernē aizkļūt, kāds plašums, kāda brīvība un pie tam nesalīdzināmi lētāka dzīve...”

Un tā — 1892. gada septembrī divas draudzenes bez īpašiem sarežģījumiem iestājas Cīrihes universitātes Medicīnas fakultātē. Dora Plickšāne — pirmā latvietē, kas iestājusies universitātē.

Draudzenes irē vienu istabu par abām, dzīve Cīrihē nav nemaz tik lēta, kā viņām tika stāstīts, — jātaupa uz malkas un pārtikas rēķina.

Jānis nepretojās māšas aizbraukšanai. Taisni otrādi — bija palīdzējis sataisīties ceļā, devis, kā jau vecs students, ne mazums derīgu padomu.

Palicis viens, viņš tūlīt aizvācās no tukšā dzīvokļa. Brīvajās telpās, kuras Pēteris Bisnieks bija noīrējis grāmatu veikalam, atradās istaba redaktoram un vēl viena, kur nekārtīgi tika sakrautas tagad nevajadzīgās mēbeles. Jānis ēda kad un kur pagadījās, lielākoties traktieros. Mātai uz Cīrihi nerakstīja ne vārda.

Ne vārda! Un ko gan viņš varētu viņai rakstīt? Ka zem viņa kājām izsists pamats? Ka viņš gatavs kaukt aiz vientulības? Ka bez smieklīgās *ideālās* mīlestības nekādas citas viņam nav? Viņš turpina veikt redaktora pienākumus, līdz vēlai stundai nosēž kabinetā, gandrīz gatavs tur arī nakšņot: viņš izrunā vārdus, uzklauša vārdus, raksta vārdus, lasa vārdus, bet tas viss notiek automātiski: no vārdiem un kustībām aizgājusi jēga. Mājās viņu neviens negaida, un kas tās par mājām? Māju kā vienmēr nebija. Kaut kur svešā malā, piemetušās svešā ligzdā, par viņu uztraucās

māmuļa un Līze. Nepateicīgais, viņš neprata novērtēt viņu rūpes, viņš par tām vispār reti domāja. Dīvaini gan. Viss bija palicis kā agrāk. Tā pati pilsēta apkārt. Tie paši cilvēki, ne labāki un ne sliktāki. Bet no visa it kā bija izņemta dvēsele. Nebija jēgas rosībai, draudzībai, naidam, prāta darbībai, kas turpinājās pilnā gaitā pa tukšo. Viņu nepatīkami pārsteidza, ka atmiņas dziļumos parādījās un kā nevajadzīgs un nenovācams traucēklis acu prickšā rēgojās vārdi no Jaunās Derības: "Ja es runātu ar cilvēku un eņģeļu mēlēm un man nebūtu mīlestības, tad es būtu skanošs varš vai šķindošs zvārgulis. Un ja man būtu pravieša dāvanas, un ja es zinātu visus noslēpumus un atziņas dziļumus, un ja man būtu pilnīga ticība, ka varētu kalnus pacelt, bet nebūtu mīlestības, tad es neesmu nekas."

Kaitināja senās, droši vien senās pamācības patiesīgums. Naktīs gluži kā ugunīgi uzraksti uzliesmoja uz sienas vēl kaut kādi Svēto Rakstu fragmenti. Atmiņa tos, kā izrādās, lieliski saglabājusi. Kaitināja tas, ka notikumi, līdzības un frāzes, kas patvaļīgi veidojās viņā, viņa krūšu apvidū, bija varenas poēzijas pārpilnas. Piecpadsmit gadu vecumā viņš droši vien nebija spējis novērtēt šo varenību. Tagad tā bija acīm redzama, par vēlu! Viņš nekļūs ticīgais. Bet dzirdīgam būt viņam nebija aizliegts.

Ir mehāniskas, ar atslēgu uzvelkamas rotaļlietas. Kaut kāda metāla varde lēkā tik ilgi, kamēr līdz galam nav atslābusi atspere. Viņš tagad bija rotaļlieta, kurai drīz atslābs atspere. Pēdējās mehāniskās drudzainās kustības. Bet uzvilkt no jauna nebija kam.

OTRĀ NODAĻA

CĪRIHE

Tūkstošiem cilvēku bija sadrūzmējušies laukumā, viņš tos redzēja skaidri, katru atsevišķi un visus kopā, redzēja tūkstošiem rādītājpirkstu, gan apaļīgos bērnu un raupjos vīriešu, gan krunkainos un greizos, vecišķos, un visi šie pirksti norādīja uz viņu; viņš redzēja atplestās, ņirdzīgās mutes, melnus caurumus, viņš redzēja brīnišķīgas meiteņu sejas, sārtas, svaigas, bet nicinājuma un naida grimašu izķēmotas, un meiteņu sejas bija briesmīgākais no visa, jo viņam mugurā nebija nekā cita kā tikai īss kreklis, un kaunumu nebija ar ko aizklāt, rokas sasietas, viņš stāvēja uz paaugstinājuma pūļa prickšā šajā bērnu krekliņā, kas neko neaizsedza, un vēlējās savilkties čokurā, vienā punktā, kļūt par neko. “Ā-ā-ā!” pūlis auroja, viņš arī bija pūlis, viņš blāva, uļināja kopā ar citiem un nemanīja, ka kaut kas bija mainījies: troksnis sāka aprimt, bet tā vietā cēlās kaut kāda šalkoņa... Tie bija pirmie, kas sākuši smieties, sākumā gandrīz nedzirdami; dzi, kādam paspruka skaļš zviedziens, dzi, otrs, resnulis, saraustīti iesmējās gluži kā kāšēdams, mutes pavērās, zobi atiezās; visi laukumā ķiķināja, grudzināja, liki palikdami, pie zemes krizdami: āksts, skatieties, āksts! Apveda gan mūs ap stūri šis muļķis! Ākstam taču jāstaigā apkārt bez biksēm: ha-ha-ha! — kā gailis bez galvas: uzlido — nolaižas, uzlido — nolaižas! Viņš smejas kopā ar citiem, ģeņģerē virs pūļa augstāk par visiem, zemāk par visiem, kā bruģakmens tiem zem kājām, kā...

Esam atbraukuši. Cīrihe.

Dora sagaidīja viņu. Kļuvusi bālāka un it kā garāka un notiektāka. Re, ar elpu aizpūta matu šķipsnu no pieres, — tā ir viņa; re, pagriezās profilā, svešādi iezīmētā, lepnā, kā uz kamejas: nē, citāda, citāda.

Vai tad tā nebija Dora, kas nosauca viņu par ākstu, — toreiz Viļņā? Viņai būtu taisnība, ja es būtu dzejnieks. Pat Gēte bija āksts, kad nebija slepenpadomnieks; āksts vai ne, bet vismaz aktieris gan: viņš bija arī Fausts, arī Margarita, tikai Vāgners — nē; āksts neprot izlikties par viduvējību.

Tas viss pazibēja prātā starp viņa skūpstu uz vaiga un viņas skūpstu uz vaiga. Arī Jadviga, Doras draudzene, pagrieza vaigu skūpstam un sāka smieties, kad viņš uz kādu sekundes daļu saminstinājās; Jānis nosarka. Cik viegli likt viņam nosarkt.

Dora stāsta par divu studenšu dzīvi, dzīvīti. Pie Jadvigas brālis bija atbraucis pirms diviem mēnešiem: ak tu, Kungs, kā es viņu apskaudu! Kā klājas Līzei, mammai? Tu neraksti... tik ilgi necsi rakstījis — kāpēc? Viņa kā vienmēr lēkā no vienas tēmas uz otru, — es tevi iepazīstināšu... Bet aiz nepārtrauktajiem vārdu plūdiem kaut kas slēpjas: izklaidība? Vai pat apjukums? Varbūt viņa nepriecājas par manu atbraukšanu? Šie iesāņus uzmetie skatieni, divi vai trīs, pēc viņas domām, nemanāmic: gandrīz aizvainojoši līdzjūtīgi kā pie nedziedināma slimnieka gultas. Vai man tikai tā likās? Nolādētais aizdomīgums. Bet Jadviga? Mēs esam pavisam aizmirsuši viņu, ka tikai ncapvainojas. Viņu gan ārzemes nav samaitājušas: viņa kļuvusi pat it kā vienkāršāka. Agrāk pārāk šaubījās par sevi un katram gadījumam slēja spuras gaisā. Tāpat kā es?

Viņš bija ļāvis ļaunam priekam, kad Dora izmisīgi bija vērsusies pie brāļa savās vēstulēs. Uz kurām viņš neatbildēja. Ahā, tagad tev mūsu pietrūkst? Bet kas tik ļoti rāvās laukā no mūsu kopīgās mājas, kurā bijām iedzīvojušies, — vicnalga uz kurieni, kas abām rokām atgrūda visu, kas tevi iekļāva, mīlēja un turēja ciet?...

Viņš bija gatavs mesties viņai ap kaklu, lai viss divu pēdējo gadu ledus vienā mirklī izkustu, viņš bija gatavs atvērt viņai visu savu dvēseli, visu aizmirst un visu piedot. Bet arī — atraucies atpakaļ: ja priekšā būtu svešinieks. Un noslēgties. Un ne vārda nepateikt no tiem vienīgajiem, tikai viņiem, tikai viņu bērņībai piederošajiem vārdiem. Varbūt viņa nav ar tevi, varbūt viņa ir pat no tiem, kas gatavi par tevi pazoboties. Vai tu ielaidīsi svešo visusvētākajā? Lai par taviem noslēpumiem pasmietos, lai pūlis svilptu un zviogtu, rādīdams uz tevi ar pirkstiem.

Viņš mīlēja viņu un — pirmoreiz — baidījās no viņas.

Dora svaidījās starp mīlestību pret brāli, žēlumu un īgnumu: ja viņš būtu atbraucis agrāk, kad viņa bija tik ļoti skumusi, tik ļoti sapņojusi par tikšanos; ja pirms mēneša viņš būtu aizmucis no šīs savas "Lapas" vai... vai kaut kad vēlāk, ne tagad.

Jā, bija nostalgijas laiks, bija neizturama vēlēšanās atgriezties mājās, pie visa pierastā un vienkāršā. Ar Jadvigu viņas vairs nedzīvoja vienā istabā — nu, to jau varēja gaidīt, viņa arī neslēpa, ka nespēj dalīties vientulībā ne ar vienu. Labi, ka izšķīrās draudzīgi. Un tā bija patiesība: es vai degu aiz skaudības, kad pie Jadvigas bija atbraucis viņas dievinātais brālis,

visu torciz būtu atdevusi, lai Jānis būtu blakus. Taču kopš tā laika daudz ūdeņu ir aiztecējis. Slavenais sižets: Eiropas nolau-pīšana. Bet mani nolau-pījusi Eiropa...

Tas nemaz nebija tik sen, kad “dēliņš”, Jānis, bija iemiesojis sevī visu citas pasaules vilinājumu, tālās īstās dzīves varenību un brīvību. Tagad viņš gluži vienkārši bija nožēlojams. Viņš pat augumā bija kļuvis mazāks, — vai kas tāds maz iespējams? Tātad iespējams. Vai arī viņa tā izaugusi?

Pirmie divi mēneši — viens vienīgs apmulsums. Cik smieklīga, iekšēji nomākta provinciāle viņa bija, kad šeit ieradās! Labi vēl, ka viņas ar Jad-vīgu neturējās viena pie otras, neķērās viena otrai pie rokas, lai nepa-kristu... Viņa arī patiešām bija kritusi kā akmens ar visu savu bezpalīdzību un apziņu, ka nevienam necsi vajadzīga, — bet pie pašas zemes kaut kas aiz muguras, pie lāpstīnām bija nokrakšķējis; izspraucās kaut kas neglīts, saburzīts. Tā māca putnēnus. Spārniņi, pavisam jauni, vāji, izpletās — un noturēja. Brīnums.

Un ne jau brīvību vien viņa bija izbaudījusi kopā ar aukstumu un izsal-kumu, kas dara ķermenī vieglu. Kaut kāda gaiša straume bija nomazgājusi viņu visu, iekšēji un ārēji, viņa peldēja šajā jaunajā brīvībā, šlakstinājās un nira, vēzējās ar rokām un kājām, griczās kā ritenis, bet iekšienē, viņā pašā tā pati brīvība draiskojās un dziedāja, mirdzēja un smējās. Viņa bija pilnīgi pārvērtusies, šā dzīvā ūdens nomazgāta, un tagad bija cits cilvēks.

Pie visa vainīgi bija šie jaunie ļaudis, raibais universitātes bars, — atraisīti, kopš dzimšanas brīvi ļaudis, kas runāja daudzās valodās, ne no viena un ne no kā nebaidījās, kas pat badoties prata jautri un ar kaut kādu īpašu studentisku šiku. Dumpinieki un dumpinieces, kas skūpstījās uz nebēdu, buržuāziskos tikumus neturēdami ne graša vērtus, kas runāja un domāja pa pusei vārsnās. Brīvas bija arī viņu kustības, žesti, gaita, galvas pagriezieni. Arī apģērbā, blūžu un kleitu piegriezumā, to paviršajā daudzveidīgumā valdīja brīvība. Tāpat smaidos, žāvās. Prasmē runāt bez vārdiem — saskatoties pāri nepiederīgo galvām, ar pamājiņiem, smī-niem, smieklīgām grimasēm. Viņi nebaidījās būt neglīti! Un neviens nevienu neapskauda. Jo otrs ir talantīgāks, jo interesantāk ar viņu. Cik tas ir brīnišķīgi — lepoties nevis ar savu talantu, bet ar cita, atkorķēt cil-vēku spējas kā šampanieša pudeles!

Un pēc tam bija Francis, bija Marija: divi varbūt paši brīvākie un skaistākie cilvēki. Francis Bleijs un Marija Lemane.

Franča tēvs, austriešu miljonārs, gluži kā romānos, bija padzinis viņu no mājām, gandrīz vai nolādējis. Iemesls — brīvās mīlas teorija un prakse. Viņš bija no Vīnes, viņa — no Bādenes, Francis un Marija dzīvoja kā vīrs un sieva, nemaz nedomādami par precēšanos. Viņi bija apsolijuši viens

otram pilnīgu brīvību — un varbūt zemapziņā — centās pierādīt, ka ir uzticīgi solījumam. Viņi bija ievilkusi Doru šajā draudzībā — mīlestībā kā izšķirošu pamatojumu. Dora nesaprata līdz galam, kāpēc Marijai ievajadzējās ieģrūst viņu Franča apkampienos; Francis, liekas, saprata. Viņš visu saprata.

“Es atrodos neatrisināmu jūtu haosā, es nevaru ar savu prātu aptvert un saprast, ka mani varētu mīlēt šis cilvēks, kurš garīgā ziņā stāv tik bezgala augstu pār mani ar mirdzošu, bagātu, dziļi vērojošu kritisku garu, kuram ir sakari, draudzējas ar ievērojamākiem moderniem gariem un rakstniekiem — pats rakstnieks un dzejnieks ar daudzpusīgu un visu aptverošu izglītību, ar apbrīnojamām zināšanām, jurists — tautsaimnieks un liek patlaban savu doktora eksāmenu. Haotisks ir arī tas, ko es pret viņu jūtu — apbrīnošanu, cieņu, mīlestību, draudzību...”

Jā, Marija pati bija veicinājusi viņu tuvināšanos, bet pēc tam atrāvās, aizbrauca uz Vāciju — vai uz ilgu laiku? Un vai Dora nav vainīga Marijas priekšā, neraugoties ne uz ko, vai viņa nav ļaunprātīgi izmantojusi viņas draudzību?

Visam pievienojās vēl viena problēma: universitātē radās sarežģījumi sakarā ar viņu izglītību un ar Grīvā saņemtajiem diplomiem. Jadviga bija nolēmusi pārcelties uz Franciju, kur šo problēmu varēja viegli nokārtot, un Dorai arī vajadzēja izlemt, braukt vai palikt.

Šajā jucekļīgajā, neparasti blīvajā un samudžinātajā dzīvē ieradās brālis — apdzisis, sabēigts, pats sev svešs. Dora meklēja sevī kaut vai kādu agrākās dievināšanas atblāzmu — un neatrada. Viņš arī to juta, raudzījās ar neuzticību...

Dora Plickšāne — mātai Līzei:

“Jada arī no pirmā acu uzmetiena ievēroja viņa lielo pārvērtību, to, ka pilnīgi trūkst viņa agrākā dzirkstošā, sarkastiskā sarunāšanās veida, viņa sevišķa savaldīšanās svešu klātbūtnē, sevis parādīšana vienmēr labā omā, viņa arī vēlāk teikusi, ka viņš tai izliekoties kā galīgi salauzts jauneklis sirmgalvis...”

“Es būtu priccīga, ja varētu viņam palīdzēt — bet kā?” Dora teica draudzenci. “Iepazīstini viņu ar saviem poļiem. Aizved uz Otrās Internacionāles kongresu. Iepazīstini ar Rozu Luksemburgu... Ar veco Bēbeli. Tu taču teici, ka labi pazīsti visus. Novērs viņu no rakņāšanās sevī. Viņš ir liels cilvēks, tikai sapinies pretrunās. Un briesmīgi vientuļš. Viņš ir nozīmīgāks pat par tavu Franci, ja gribi zināt.” — “Interesanti, no kā tu viņu aizsargā? No manis?” — “Es gribu, lai tu viņu aizsargātu no viņa paša.”

Ar Franča un Marijas vieglo roku Dora bija nokļuvusi Cīrihes vētrinās politiskās dzīves centrā, vai precīzāk — šeit apmetušos revolucionāro grupu centrā. Krievu, poļu un vācu sociāldemokrāti kopš zināma laika uzņēma viņu kā savējo.

Pēc daudziem gadiem Dora atcerējās:

“1893. gada 1. augustā vajadzēja sākties II Internacionāles III kongresam... Kongresu atklāja sirmais F. Engelss. Viņa uzrunas vārdus pavadīja aplausu vētra, bet Engelss norādīja uz Marksa ģimētni, tā likdams klausītājiem saprast, ka šie aplausi nepienākas viņam, bet viņa ģeniālajam draugam. Kongresā piedalījās Vilhelms Libknehts, Bēbelis, Marksa znots Lafargs u. c. Par tulkotājām bija Marksa meita Elconora un Klāra Cetkina. Rainis diemžēl varēja ierasties tikai kongresa noslēguma dienā un noklausīties tikai pēdējās runas. Ar manu draugu — poļu revolucionāru rekomendāciju Rainim izdevās panākt sarunu ar Augustu Bēbeli. A. Bēbelis Cīrihē pa kongresa laiku bija apmeties sava znota dzīvoklī. Rainis viņu atradis nometušos uz grīdas un pielāgojam kādu dīvāna kāju. — Redziet, atgriezšos pie savas pamatprofesijas, — Bēbelis jokojis. Savos jaunības gados viņš bija galdnieks... A. Bēbelis apgādāja Raini ar marksistisko literatūru — “Komunistiskās partijas manifestu”, “Erfurtes programmu” un iedeva arī savu grāmatu “Die Frau und der Sozialismus”. Viņa vienkāršība piešķīrusi visai sarunai sevišķu sirsnības intonāciju. Viņš devis Rainim arī tīri praktiskus aizrādījumus, kā pārvest dzimtenē nelegālo literatūru... A. Bēbelis iedeva Rainim kāda Cīrihes meistara adresi, kurš pagatavotu somu. Tas arī uztaisīja to leģendāro somu ar divkāršu pamatu, kurā Rainis pārveda no Bēbeļa iegūto literatūru.”

“Vecajam” Bēbelim bija piecdesmit trīs gadi, un Raini visvairāk pārsteidza viņa jauneklīgā aizrautība, “ugunīgais skatiens”, kas piešķīra neatvairāmu, pārliecinošu spēku katram viņa vārdam. Augusts Bēbelis un Vilhelms Libknehts, ar kuru kopā viņš bija pavadījis divus gadus cietuma kazemātos, tajā laikā bija atzīti vācu un pasaules sociāldemokrātijas vadoņi. Cīrihē reizēm likās, ka puse no cilvēces gatava viņus nēsāt uz rokām; šveiciešu, vācu, franču un angļu avižu niknie izlēcieni tikai vairoja viņu slavu.

Lēnām, nepavisam ne uzreiz icdegās arī Jāņa Plickšāna apdzisušais skatiens. Bēbelim viņš iepatikās, — neraugoties uz ārkārtīgo aizņemtību, viens no II Internacionāles vadītājiem satikās ar viņu vairākas reizes zem četrām acīm.

Dora vēl nezināja, cik dziļas un spēcīgas pārmaiņas pārdzīvo viņas brālis. Un viņš jau arī negrasījās rādīt viņai, ka mainās. Pārāk liels bija viņam nodarītais aizvainojums. Bet greizsirdība?

No Doras vēstules mātai:

“..vispār viņš izvairījās no Fr. Bleija, vai nu viņš gribēja atstāt mūs vienus, vai arī viņš nejutās labi ar to, lai gan viņš dažreiz ielaidās ar to garos disputos.”

— Dora... jūsu māsa ir norūpējusies par to, ka jūs esat norūpējies par jūsu valodas, tautības izdzīvošanu. Vai jums neliekas, ka tā... kā lai to pasaka, ir vakardienas problēma?

— Kāpēc tad vakardienas un nevis rītdienas?

— Tāpēc, ka šķiru solidaritāte sniedzas pāri nacionālajām atšķirībām. Jūs taču bijāt Kongresā. Kāda vienotība! Un atšķirīgās valodas ir tikai nepatīkams traucējums ceļā uz saprašanos, lieka ķēpa tulkotājiem.

— Nepiekrītu. Runāt var tikai dzimtajā vai svešā valodā. Pašlaik, šajā brīdī jūs runājat savā dzimtajā, bet es — svešā valodā.

— Tomēr mēs lieliski saprotam viens otru?

— Bet iedomājieties, ka gan jūs, gan es runājam latviski un arī lieliski saprotam viens otru.

— Hm... Žanam Polam ir laba frāze: “Zemei būtu tikpat slikti, ja to apdzīvotu vienīgi vācieši, vai arī to vispār nebūtu”.

— Zemei šobrīd nedraud, ka to varētu apdzīvot vienīgi latvieši. Gadījuma pēc atceros, ka Žans Pols vēl piebilda: “Neviena tauta neaizstāj citu”.

— Piekrītu, piekrītu! Neaizstāj. Taču ir paredzams, ka nākotnē — un nebūt ne tālā nākotnē — nācījas atmirs. Dieva dēļ — es piekrītu, lai pirmā atmirst nevis jūsu, bet mana nācīja.

— Lai nomirtu, mazākais — ir jāpiedzimst.

— Bravo!

— Mēs neesam zīdaiņi. Baltu valodas atrodas tiešā radniecībā ar sanskritu. Kādreiz Pēterburgā es nodarbojos ar šo problēmu. Mums ir sena valoda, bet kā tauta mēs vēl neesam dzīvojuši.

— Jāatzīstas, es vairāk biju domājis par mūsu, nevis par jūsu problēmām. Vācijā, nu arī Austrijā, tas ir diezgan ass jautājums. Pie mums tipisks ir nacionālists — filistrs. Niecība paziņo: “Jā, es esmu niecība, esmu nelietis un nevēga, bet tomēr cik ļoti es stāvu augstāk par gudriņnieku francūzi: viņš kā bijis, tā arī paliek varžu ēdājs, bet es esmu īstens ārietis!” Vai saprotat? Vari būt nulle: nācīja izvilks.

— Nulle arī paliks par nulli. Arī es nemīlu šovinistus tāpat kā jūs. Bet padariet Gēti par angli un Šekspīru par vācieti. Iedomājieties viņus šādā kvalitātē. Ko, nekas nesanāk?

— Bet... kāpēc?

— Tāpēc, lai lieku reizi pārliecinātos: izeja uz cilvēci iespējama tikai caur dzimto mātes valodu, caur savu tautu.

— Līdz tam laikam, kad tika sagrauts Bābeles tornis, pastāvēja cita izeja. Tā var rasties arī tagad. Līdz ar satiksmes ceļu attīstību, līdz ar

jaunām sociālajām attiecībām atmirs robežas. Rases, nācijas, valodas sajauksies, saplūdis kopā, tas var notikt trīs, četru paaudžu laikā... nu, desmit, — kas vēsturei ir desmit cilvēku paaudzes?

— Un kāda valoda galu galā ņems virsroku? Vācu? Angļu? Franču? Pēc manām domām, jūs no visiem spārnaiņiem liekat prickšā atstāt vienīgi kanārijputniņus vai varbūt zvirbuļus, — viņu ir vairāk. Man gribētos, lai paliktu visas putnu sugas, visas līdz pēdējai, lai dzeguzes kūkotu, pīles pēkšķētu un tā tālāk un tā joprojām.

— Salīdzinājums kā arguments vienmēr mazliet picklibo. Viens mans paziņa apgalvo, ka nacionālās jūtas lielā koncentrācijā ir bīstamākas par dinamītu. Bet arī tas ir tikai salīdzinājums.

— Jūs vēl neesat gana izstrīdējušies? — Pie viņiem pienāca Dora un saņēma brāli aiz elkoņa.

No Doras Plickšānes vēstules Līzei.

“...viņu tādu redzot, es neuzdrošinājos ar klusāko vārdu viņu aizskart, man nebija drosmes iespieties šajos tumšos dziļumos... Bija kaut kas bezgalīgi smags, nospiedošs starp mums, viņš ne ar zilbi nejutāja pēc mana iekšējā cilvēka un es arī pēc viņa ne, vienmēr bija kaut kas nepārkāpjams starp mums... Bet ar Jādu viņš reizēm sarunājās stundām ilgi par daudzām lietām, kas viņam tuvas, viņi ļoti labi sapratās viens ar otru, viņš runāja ar to par lietām, par ko viņš varbūt nevienam draugam nav teicis.”

Tā puspaziņai Jadvigai Šciko tika tas, kas bija domāts viņai, Dorai.

Rainis ne ar vārdu neieiminējās par māsas attiecībām ar Franci Bleiju, bet zem šīs klusēšanas slēpās tik liels satraukums, aizvainojums, tik daudz aizdomu un baiļu par viņu, tik daudz bezcerības... Kad Marija Lemane ar telegrammu aizsauca savu Franci uz Vāciju un viņš, steidzīgi atvadījies no Doras, aizbrauca, viņa icraudzīja brāļa acīs asaras. Bet arī šajā reizē viņš neko neteica.

Visas tavas cerības ir pieviltas, bet tas nozīmē, ka tādas bijušas šīs cerības: tu nevarēji nezināt, ka reiz māsa aizies savu ceļu, — Jānis domāja. — Tu paslēpi galvu smiltīs — tad saņem savu tuksnesi! Bet tagad... Kad viņa ir tā apdedzinājusies... Varbūt Dora atgriezīsies? Un tad — vēl paskatīsimies, padomāsim, vai pieņemt pazudušo meitu. Ak, kādas muļķības. Pieņemtu, pricka asaras raudādams. Bet viņa neatgriezīsies. Ja atgriezīsies, tā vairs nebūs viņa.

Divas lietas viņu tomēr izglāba no izmisuma: sociālisms un kalni.

Kalni šeit bija visuresoši. Viņu cukurbaltās galvas slējās pāri visam:

ziema pār vasaru, augstums pār dziļumu. “Kāds dziļums, par ko tu runā?”
“Vienkāršs skatiens no turienes, no augšas. Mēs rušināties bezdibenī.”

Gan pirms, gan pēc atbraukšanas viņš ne reizi vien bija nodomājis:
“Labāk es būtu nošāviens tur, Viļņā.” Bet, ja viss būtu beidzies toreiz,
Viļņā, viņš tā arī nebūtu ieraudzījis kalnus.

Pirmā doma tajā apļa vijumā, kur gals gatavs pārvērsties sākumā.
(Gredzens, Čūska, iekodusies savā astē. To visu viņš pārcilāja atmiņā.
Viņa atmiņa bija vecāka nekā viņš par tūkstošiem gadu.)

Kalnu sauca Rigi. Vajadzēja atbraukt no Rīgas tūkstošiem verstu, lai
Doras un triju poļu sociālistu kompānijā uzkāptu kalnā ar tādu nosau-
kumu. Cik jaukas ir sakritības, it īpaši nejaušās.

Kalni bija radīti viņam. Kādreiz būtu labi te pabūt vienam. Rāpties
augstāk un augstāk, — jo tālāk, jo labāk. Un beidzot ieraudzīt no augšas
Tadenavu un Pēterburgu, Zemgales Grīvu un Rīgu, Jasmuižu un Viļņu.
Kaut kur tur, galīgi saplūstot ar miglaino dūmaku, galvas pacēlušas, rau-
gās māmuļa un Līze... Kāds negods: tu pirmo reizi iedomājies par viņām!
Vai nav kauns? Ir kauns.

Viens polis Viļņā... Pilsudskis* bija viņa uzvārds... mēdza atkārtot:
sirdsapziņa — no Dieva. Vārdu “Dievs” viņš izrunāja pēc pauzes, —
skaidrs, ar lielo burtu. Un tomēr, patvaldības icnaidnieks. Revolucionārs,
bet katolis. Jā, tātad sirdsapziņa — no Dieva? Apstrīdami, pan Pilsudski.
Esmu pazinis ateistus, kas locījās sirdsapziņas pārmetumos kā uz elles
pannas. Poļu, — arī poļu! — studenti stāstīja viņam toreiz par marksismu.
Kāpēc viņš tos gandrīz nedzirdēja? Prāts nebija gatavs, dvēsele nebija
gatava. “Īstie katoļi, manuprāt, ir pārliecināti, ka bezdievim vispār nav
dvēseles. Bet kas mani moka? Nesakiet, ka tikai smadzenes. Nepārlie-
ciniet, ka tikai ar prātu esmu uzņēmis, ielaidis sevī uz mūžiem šos kalnus.”

Sāksim kāpt lejā. Pārvietosimies, āre, uz turieni, lejā. Pakāpeniski.
Bet ja tā uzreiz?...

Un gaiss, kalnu gaiss. Kalni kondensē tīrību. Un valgmi. Kalns —
arī ir aka, bet virzīta nevis no augšas uz leju, bet no lejas uz augšu.

Kāpēc es agrāk necsmu kalnus redzējis sapnī?

Viņš nezināja, bet viņa dvēsele varbūt zināja, ka Šveices gaiss ir
daudzu nākamo gadu gaiss un ka viņš novalkās ne vienu vien zābaku pāri
šīs zemes kalnu takās, zemes, ko redz pirmoreiz, svešās zemes — nē, ne
svešās, to nu gan viņš zināja. Pusceļā no zemes līdz debesīm viņš aizmirsā
ceļabiedrus, pat māsu. Starp šo pirmatnējās dabas stūrīti un viņu pastā-
vēja radniecības saites, tiešas un neapstrīdamas.

* Nākamā Polijas prezidenta brālis.

Dabas netaisnība. Šveice varētu dalīties ar viņa dzimteni — iedot kādu pāriņi kalnu. Iedotu un pat nepamanītu. “Kaut kādas bērnišķīgas domas.” Bērnišķīgas, jā.

Lejā gaidīja jauna, pieaugušu cilvēku dzīve. Galīgi pieaugušu. Viņš tūlīt, tūlīt atradis sevi uz visiem laikiem. Pusi no sevis. Vai trešdaļu. Tas, kas ar viņu notick Cīrihē, atkal slēpj sevī viņa paša un latviešu, ja ne visu, tad daudzu, nākamos likteņa pagriezienus; nav zināms, tieši kurš solis atsvabina turpmāko soļu un rīcības, cēloņu un seku, kas savukārt kļūst kaut kam par cēloni, lavīnu. Četri cietumi, kuru tumšās kontūras izzīmējas tur, priekšā, trimda, atgriešanās, triumfs, — vai tas tiek izlemts šeit vai kur citur? Šeit, — vismaz uz pusi. Vai par trešo daļu. Šī kustība — no šejienes uz turieni ir pakāpeniska. Bet ja tā uzreiz?...

TREŠĀ NODAĻA

PRAVIETIS UN ASPAZIJA

Oktobrī Jānis Plickšāns beidzot atgriežas no Šveices un Vācijas. Aizbrauca kā “jauneklīgs sirmgalvis”, sabeidzies, bāls. Atgriezās taisnu muguru, apņēmīgs, it kā reiz par visām reizēm būtu sapratis, kas viņam jādara. Viņa zilās acis liesmoja. Viņa enerģija aizrāva. Viss redakcijā kūsāt kūsāja, visam dzīvajam un nedzīvajam visapkārt it kā tika dots kāds elektrisks impulss.

Saviem līdzstrādniekiem, draugiem Plickšāns izskaidroja savu jauno programmu. Aizbraucot viņš bija demokrāts. Atgriezās kā sociāldemokrāts. Aizdegdamies pats, Plickšāns prata aizdedzināt citus. Pretoties viņam tādās reizēs, liekas, bija neiespējami.

Jā, viņš agriecās no ārzemēm gluži cits cilvēks, — tomēr ne tāpēc, ka Augusts Bēbelis vai kāds cits piepeši būtu licis viņam kļūt redzīgam. Viņā viss jau bija sagatavots jaunu patiesību pieņemšanai, viņš tām bija piegājis pavisam klāt. Pats jaunākais viņam Šveicē bija simti un tūkstoši domubiedru, kuriem viņa svētākie sapņi bija pierasti kā elpošana. Un vēl: domas un runas, kas skaitījās noziedzīgas Pēterburgā, Viļņā un Rīgā, tur, Eiropā, bija kā gais, ko elpojam.

Viņš icradās Latvijā kā jaunās mācības pravietis. Viņš bija gatavs pateikt tautiešiem: “Jums ir nākotne.” Nākotne tagad bija arī viņam.

Grāmatas, ko viņš bija dabūjis no Augusta Bēbeļa, laimīgi šķērsoja robežu. Rainis: “..no mana čemodāna izaug latviešu sociālistiskā kustība.”

Viņa draugs Pauls Dauge: “1893. gada rudenī es pārbraucu no Berlīnes un atvedu līdzī mākslīgi izgatavotā čemodanā ar dubultām sienām krietnu partiju nelegālās literatūras, no kuras vēlāk barojās gan Tērbatas, gan Maskavas latviešu studenti... Ar lielu prieku es, nesen pārlasīdams Raiņa kopotos rakstus, atdūros uz viņa piezīmi, ka arī viņš 1893. gadā no 1. augusta līdz 15. oktobrim apceļojis Vāciju un Šveici... Atpakaļ braucot, viņš, kā raksta, ievēdis “pirmo sociālistisko literatūru” un no viņa čemodāna izaugusi latviešu sociālistiskā kustība. Izrādās, ka mūsu čemodāniem bijis kopējs liktenis.”

Tas ir jautājums par pirmtiesībām, kas nodarbināja ne tikai Raini. Bet Raini tas nodarbināja vienmēr. Līdz mūža galam viņš uzskatīja, ka sociāldemokrātiskā kustība Latvijā — ir viņa auklējums. “Kā Ādolfs Alunāns ir latviešu teātra tēvs, tā es esmu latviešu sociāldemokrātijas tēvs,” viņš vēlāk rakstīja. Nebūt ne visi bija gatavi viņam piekrist.

Vai jūs atceraties, lasītāj, Maskavas studentu Jani Jansonu? Viņš jau ir pazīstams ar Plickšānu un, kā redzams, piecēr pie tā jauno autoru pulka, Maskavas un Tērbatas studentiem, pret kuriem “Dienas Lapas” redaktora “viesmīlība nepazīna robežu”, kuri uzklausa viņa sarkastiskās runas, runā un dzied paši, ēd, dzer viņa mājās un birdina pelnus uz paklājiem.

Kamēr Plickšāns satikās ar Augustu Bēbeli, strīdējās ar austriešu miljonāra dēlu, Cīrihes universitātes bibliotēkā lasīja aizliegtos Hercena darbus, Jansons uzstājās Jelgavā ar referātu “Domas par jaunlaiku literatūru”. Tas notika Kurzemes zemnieku brīvvaldības gadaskongresā, kas vienmēr tika svinēti īpaši krāšņi un ļoti daudzu viesu pulkā. Klausītāju bija ap tūkstoši, — to skaitā arī “labākās ģimējas” no Rīgas un visas Latvijas, latviešu inteliģence bija gandrīz vai pilnā skaitā. Referāts, kurā Jansons, divdesmit vienu gadu vecs students, pārsvītroja gandrīz vai visu toreizējo latviešu literatūru un cīnījās par reālismu, atsaucoties uz dāni Georgu Brandesu un citām publikai maz pazīstamām autoritātēm, — šis referāts bija kā bumbas sprādziens. Laikam tikai vienreiz katras literatūras un valodas vēsturē tādu satricinājumu var izraisīt divu stundu garš referāts par literatūras problēmām. Teksts nekavējoties tika publicēts “Dienas Lapā”. Atgriezies no ārzemēm, Rainis atrada Jansonu slavenu; jaunatne vispār par viņu vien runāja. Izlasījis referātu, Jānis Plickšāns nopriecājās par Jani Jansonu, — kaut gan daudz kas no pateiktā jau bija pazīdējis pirms dažiem gadiem “Mazajos dunduros”, un arī citi apsvērumi redaktoram bija pazīstami, jo pats bija tos izteicis saviem jaunajiem viesiem. Referāts nebija plagāts, kaut vai tāpēc, ka Plickšāns nebija papūlējies rakstiski izteikt visu to, ko viņš dāsni bārstīja jaunajiem, sajūsmas pilnajiem prātiem. Janis vispār neatkārtoja Jāni vārds vārdā, viņš talantīgi un patstāvīgi improvizēja par redaktora kunga iemīļotajām tēmām, viņš bija ne tikai labs, bet spīdošs skolnieks. Tā to visu redzēja Rainis. Piebildīsim, ka “revolucionārs” referāts bija tikai literārā ziņā: no sociālisma un jo vairāk no marksisma te nebija ne smakas, kaut gan pats autors Maskavā bija lasījis Marksu un Engelsu.

Janis Jansons:

“Pirmie marksistu pulciņi studentu starpā rodas ap kādu 1892. gadu. Bet īsti “jaunās strāvas” vēsma sāk sakustināt Baltijas sastāvējušos ūdeņus nākošā gadā, kad pēc pazīstamā prickšlasījuma Jelgavā par latviešu rakst-

niecību sadodas kopā tuvāku domu biedri, pieslejas “Dienas Lapai” un ar jaunības entuziasmu sāk savu darbu.”

To viņš saka par savu priekšlasījumu.

Pēteris Stučka: “Kā zināms, ap grieķu dzejnieka Homera dzimtenes vārdu strīdējās septiņas grieķu pilsētas. Ari pie mums ir daudz runāts par to, kas pirmais sacījis “A”. Pēc manām domām, tas nekrīt svarā un ir grūti izšķirams. Fakts ir tas, ka tanī pašā laikā, kad krievu legalajā literatūrā parādījās legalā marksisma strāva, tā pārplūda arī pie mums un gandrīz vienā un tai pašā laikā parādījās Tērbatas un Maskavas studentu un Liepājas strādnieku pulciņos, J. Jansona priekšlasījumā Jelgavas Latviešu biedrībā un patlaban no ārzemēm atceļojušā J. Plickšāna vadītā “Dienas Lapā”.”

Diez vai strīdniekiem ienāca prātā, ka pēc vienas paaudzes sociālistiskās un strādnieku kustības nodibināšanas gods Latvijā kādam liksies apšaubāms. Ienaidnieku uzskati netika ņemti vērā. Bet ja tie, kas sāks šaubīties, nebūs ienaidnieki? Ja sociālismam un tā tēviem dibinātajiem pagriezīs muguru tās pašas masas, kuru dēļ tas viss tika uzsākts? Nē, tas nebija iedomājams.

Un tā Rīgā kopš 1893. gada beigām tiek izdota legāla sociāldemokrātiska avīze. Tās līdzstrādnieku un piekritēju loks paplašinās ar katru dienu. Tiem pievienojas studenti un skolēni Jelgavā, Liepājā, Tērbatā, Maskavā. (Tērbatā jau kopš 1892. gada darbojas latviešu studentu pulciņš, kuram ir savs izdevums — žurnāls “Pūrs”, visai radikāls. Vai varbūt nevis žurnāls, bet almanahs? Tas iznāca neregulāri.)

“Dienas Lapa” ir legāla avīze, taču atļautā rāmji visiem ir likušies šauri no sākta gala. Ģimnāzisti, studenti, strādnieki ļoti drīz pāriet pie plāniem par pagrīdes propagandu. Redakcija un Plickšāna dzīvoklis kļūst par pagrīdnieku štābu. Ļoti jaunu pagrīdnieku. Ļoti naivu. Tādu, kas ne visai labi zina, ko viņi grib.

Žēl, bet es nespēju ne sevī, ne lasītājā no jauna izraisīt jaunības, iedvesmas, brīvības izjūtu, pārgalvības un taisnīguma izjūtu, kas viņiem saistījās ar vārdu “sociālisms”. Pārāk daudz ticis darīts, lai nosistu interesi par šo vārdu un tā jēgu — nosistu burtiskā nozīmē, to skaitā ar zābaku spērieniem.

Un ne mazāk kā pati baiļu valsts, varmācības valsts — garlaicība bija kā pļautin nopļāvusi visu, kas saistīts ar šo lietu. Darbi, ko Plickšāns un viņa jaunie līdzstrādnieki sameklēja, lasīja un izplatīja slepeni, riskēdami ar dzīvību, vēlāk tika padarīti par obligātiem. Veco programmu mirušās rindas vajadzēja “iezubrīt”, lai noliktu eksāmenu, un šo grāmatu un rakstu grubuļainā valoda kļuva par precizības un apnicīguma iemiecījumu.

Vispārsteidzošākā bija visu šo darbu un mācības kopumā nesakritība ar realitāti: dzīve, zobus griežot un raustoties, ritēja pati par sevi, bet mācību grāmatas garlaicīgos vākos, bet brošūras, bet Politiskās izdevniecības sējumi larkšķēja kaut ko savu, neieturot takti, aklas un kurlas pret visu, kas bija, ir un būs. Erfurtes programma... II Internacionāles kongresa Protokoli... Markss, Engels, Lasals un Bēbelis, — pie kā tad viņi ir vainīgi? Vai pēcnācējiem būs tik daudz laika, lai tiktu skaidrībā ar viņiem bez steigas un īgnuma, bez iepriekš pieņemtas pietātes vai nicinājuma?...

Drīz vien kādi piecdesmit cilvēki tika iesaistīti jaunstrāvnieku vētrinājā darbībā. Bet pēc tam arī astoņdesmit, arī deviņdesmit. Tāpat kā avīzei, šajā laikā liela piekrišana bija jautājumu un atbilžu vakariem, ko rīkoja dažādas biedrības: labdarības, pašpalīdzības, profesionālās un pat reliģiskās. Mūsu varoņi paspēj būt visur un pat jautājumu: kā iepazīties ar meiteni, prot pārvērst par politiku.

Rainis: ““Jaunā strāva” kā tāda nebija politiska, bet ieklūda tādā. Viņa bija visaptveroša garīga kustība, kura savā sfērā ievilka ij socioloģiju, ij dabas zinātnes, ij literatūru un mākslas, ij sabiedrisku dzīvi, ij sieviešu kustību, ij filozofiju, ij jaunu pasaules uzskatu meklēšanu. Ij politikā viņa meklēja plašumu. ...Huttens motto “Ich hab’s gevagt!” (Es iedrošinos!) bija mans motto tanī straujā laikā un reizē arī visas “jaunās strāvas” motto. Mēs jau gājām tādā pat niknā un briesmu pilnā cīņā pret cara varas tumšo spēku, kā Ulrichs savā laikā pret pāvesta tumšo spēku... Un arī cits liela bruņinieka, gaismas bruņinieka vārds nāk atmiņā no “jaunās strāvas” laikiem — “es ist ein Lust zu Leben!” — ir prieks dzīvot. Tagad, pēc gariem trīsdesmit gadiem, atskatoties jāsaka: lai arī pēc radīšanas prieka bija garas ciešanas, tomēr panākta ir daļa no cerētā un cīnītā un vēl nepanākto daļu arī panāksim, kopā ar nākošām paaudzēm. “Ir tomēr prieks dzīvot!””

To es arī gribēju dzirdēt no viņa paša mutes. To viņš saka jau vecumā, iekāpis septītajā gadu desmitā. Vai atceraties, Pauls Dauge rakstīja par dzīvesprieku, ko reizēm izstaroja “Dienas Lapas” redaktors? Mēs viņam toreiz, kā liekas, ne visai noticējām. Bet tagad dzirdējām no paša mūsu varoņa: jā, šo prieku viņš pazina. Un varbūt pilnīgāk par citiem, kuriem bija svešas šaubas un izmisums, ko tik labi pazina *mūsu* bruņinieks.

Bet, lūk, ko uzrakstīs Aspazija pēc... ļoti daudziem gadiem. “Varbūt, pēc manām domām, sociāldemokrātija bij pāragrota un būtu varējusi vēl labus pāra gadus gaidīt, jo Rainis savu schematu bij ņēmis no ārzemēm, un fabriku sistēma pie mums taču nebij tik attīstīta, kā Rītpriusijā vai Francijā... Nav jāaizmirst, ka Latvija galvenām kārtām ir zemkopības

zeme... Protams, ka sociālisms šā vai tā būtu nācis, jo tad jau lielajās blakus valstīs, Krievijā un Vācijā, tas dega pilnās liesmās, tad dzirksteles krita arī uz Latvijas salmu jumtiem.”

Starp citu, 1905. gadā Aspazija kādā strīdā dusmās esot izmetusi: “Es šo jūsu sociālismu galīgi nesaprotu: tas taču uzstājas pret individuālismu!”

Bet ko dara Aspazija 1893. gadā? Kur viņa ir, ar ko?

Viņa atrodas “..vienā no skaistākajiem Latvijas stūrīšiem”, kādus četrus kilometrus no Limbažiem, māca divas meitenes un dzīvo viņu mājā. Mācību valoda — vācu (iepriekšējā mājā bija krievu valoda). Izmantot klavieres viņai atļauts tikai stundu laikā ar bērniem. Bet toties Elzai ir atsevišķa istaba, kur pēc desmitiem vakarā viņa sēž pie kārtējās lugas. Saimnieks labsirdīgi cenšas pārliecināt: “Ko nu jūs pūlaties, no jums jau tā kā tā nekāda rakstniecība neiznāks”, tādējādi aizvainojot Elzu līdz asarām.

Lugas “Vaidelote” pirmais variants “kaut kur nozuda”, un Aspazija bagātu nomnieku mājās uzrakstīja visu lugu no jauna. “Bet kas tad mani īsti spieda “Vaideloti” arī otrreiz uzrakstīt? Kas mani spieda sev laupīt šīs atpūtas stundas un jūgties grūtajā jaunrades darbā? Lugas sarakstīšanas spēcīgākais dzenulis bija godkārbība un manas pašvērtības jūtas. Pareizāki gan būtu sacīt: aizvainotās un noniecinātās pašvērtības un pašlepnuma jūtas. Es jutu, ka dzīve un cilvēki man dara pāri. Aizvainota un noniecināta es biju laulības dzīvē; kopā ar vecākiem es biju no lauku mājām izdzīta; kopā ar vecākiem es biju sajutusi skauģu un nelabvēļu prieku par manu nelaimi un postu... Atlika tikai divi ceļi: vai nu padoties izmisumam un nogrimt ikdienībā un dzīves purvā, vai arī ar sparū no tā izrauties. Spēka un pašlepnuma man bija pietiekoši, tāpēc nolēmu cīnīties un tikt uz augšu. Vispirms vajadzēja dot pretsparu visiem maniem skauģiem un nelabvēļiem. To es varēju izdarīt tikai izrādāt darbā savu pārākumu par maniem niecinātājiem un daudziem citiem... “Vaidelote” tā tad zināmā mērā bija — “bada dziesma”. Tā ir radusies trūkumā, sāpēs, tā radusies kā pretspars kaunam, niecinājumiem, apvainojumiem...

Visvairāk, protams, rakstīju pa klusiem vakariem un naktīm, kad nebija dažādo ārējo traucējumu. Tad ieslēdzos savā istabiņā un varēju domāt un iztēlēt būt kopā ar saviem fantāzijas tēliem. Sevišķi patika man strādāt radošo darbu tādos vakaros un naktīs, kad ārā vētra kauca. Tādos aukstos rudens un ziemas vakaros tad sēdēju pie siltās krāsns un ar jūsmu nodevos jaunrades darbam.”

Otro lugu, uzrakstītu tādos pašos apstākļos, sauca “Antonija”. Un arī tā tika pazaudēta — tikai vismaz ir zināms, kā tas notika. ““Antoniju” iesūtīju Rīgas Latviešu biedrībai. Lugai tur piesprieda I godalgu, bet gan ar notikumu, ka dažas vietas tur pārstrādājamās, jo tādā veidā luga esot nemorāliska. Es lugu arī paņēmu atpakaļ ar nolūku to pārstrādāt. Bet viņa, diemžēl, “aizgāja vējā”. Notika tas šādi. Mēs ar Jansonu-Braunu paņēmām lugas manuskriptu un aizgājām uz Esplanādi to lasīt. Manuskripts bija Jansonam rokā, un viņš to lasīja. Laiks bija stipri vējains. Nez’ kā gadījās kā ne, bet manuskripta lapas tika vējā, un vējš lugu, tā sakot, izpūta pa visām pusēm. Manuskripta lapas vairs nevarēja savākt, un mana “Antonija” līdz ar to bija beigta. Man palika tāds iespaids, ka Jansons viņu tišām palaida vējā. Kāda iemesla dēļ — nezinu.”

Lugu atkal vajadzēja rakstīt par jaunu. Jauno variantu sauca “Zaudētās tiesības”. Aspazija to pabeidza Rīgā 1893. gada nogalē.

Vēl būdama par mājskolotāju netālu no Limbažiem, Elza saņēma vēstuli. Rīgas Latviešu biedrības teātra komisijas loceklis Birzmanis bija izlasījis abas lugas, izteica savu sajūsmu un aicināja viņu uz Rīgas Latviešu teātri. Aicinājums tika uzņemts ar pateicību, skurbinošā uzvaras priekā par spīti skauģiem un nelabvēļiem. Sezona sākās tikai rudenī. Vasara, ko viņa pavadīja pie vecākiem Jelgavā, pagāja, drudzaini lasot, satiekoties ar paziņām. Tovasar jaunatne bija aizrāvusies ar nesen mirušā Tērbatas studenta Eduarda Veidenbauma dzecjoļiem. Šie dzecjoļi, pilni protesta un drūmas jautrības, tika pārrakstīti, tos mācījās no galvas. Lasīja, pārrakstīja un iegaumēja arī viņa.

Bet pēc tam Jelgavā parādījās Janis Jansons.

“Es ar Jansonu iepazinos īsi pirms 1893. gada 30. augusta. No Maskavas bija sabraukuši studenti un atnākuši apmeklēt manu māsiņu Augusti Zorgenfreju. Starp tiem bija arī Jansons, ar kuru pirmo reizi satikos, jo biju nejauši aizgājusi ciemā pie minētās māsiņas. Jansons man piegriezā sevišķu vērību un gribēja mani tūlīt padarīt par jaunās kustības piekritēju. Es, kā jau reiz mana nebēdīgā daba, izlikos par gluži naivu saimniecietiņu, kas jūsmo par visādiem roku darbiem, par izšūtiem spilveniņiem ar uzrakstiem “*Ruhe sanft*”^{*} u.t.t... Laikam tas bija 1893. gada 27. augustā, jo nākošā dienā viņš noturēja savu pazīstamo priekšlasījumu... Es uz to netiku (nevarēju aiziet tāpēc, ka man vienkārši nebija pieklājīgu drēbju, ko vilkt mugurā).”

Sarunā ar Elzu Jansons bija pieminējis redaktoru Plickšānu, “kas esot visas kustības priekšgalā un ļoti interesants cilvēks”.

* Saldu miegu. (*Vācu val.*)

“Par Jansonu es personīgi neļūsmoju. Vispirms man nepatika viņa lielā pašapziņa un bravūra. Otrām kārtām, es nevarēju piekrist viņa pilnīgai nacionāla virziena noliegšanai.”

Drīz vien, ieņēmusi desmit rubļus par pārdotajām vecajām mantām, kas kādreiz tika atstātas pie kaimiņiem, Elza Valtere (dzimusi Rozenberga) devās uz Rīgu. Tur viņa tika sagaidīta un taisni no stacijas aizvesta uz Rīgas Latviešu biedrību, kur tieši tobrīd sprieda par to, kā nosvinēt Rīgas Latviešu biedrības 25 gadu jubileju.

CETURTĀ NODAĻA

KATASTROFA

Beidzot taču.

Šīs divas līnijas krustojās.

Elza un Jānis dzīvo vienā pilsētā. Elza Rozenberga un Jānis Plickšāns nevar nebūt dzirdējuši viens par otru. Iespējas nesatīkties praktiski vairs nav.

Viens no jaunajiem Elzas paziņām — filologs Fricis Garais, Maskavas universitātes absolvents. Un avīzes “Dienas Lapa” līdzstrādnieks. (Kā bērnu rotaļā gribas apzīmēt šo tuvošanos mērķim, kas pagaidām mūsu varoņiem ir apslēpts: silts... siltāks... vēl siltāks... karsts!)

Gods kam gods: Aspazija prot būt pateicīga. Pēc gadiem, gadu desmitiem viņa neaizmirst pateikt paldies, dažreiz pat par īslaicīgu, acumirkliņu pakalpojumu, par kuru sen aizmirsis arī pats atmiņu “objekts”.

Fricis Garais viņas atmiņu lappusēs ir neilgs viesis, bet ne nejaušs. “..tas bij visideālākais cilvēks, kādu savā mūžā esmu pazinusi, un žēl man, ka viņš no mana redzes aploka pazudis,” tā viņa atsaucas par viņu.

Visideālākais cilvēks apmeklē Aspaziju, kura dzīvo pie divām māsām Zēfeldēm (vai, iztulkojot no vācu valodas latviski — Ezerlaukām. Mēs vēl sastapsimies ar abiem variantiem.). Katru reizi Garais uzsāk sarunu par savas avīzes redaktoru Jāni Plickšānu. Elzai ar viņu esot jāiepazīstas! (Silts) “..divi tādi cilvēki nevarot dzīvot tepat Rīgā un nesaprusties.” (Vēl siltāk.) Aspazija: “Saprotams, es taču nevarēju iet pirmā pie kāda kunga, kaut arī tas būtu redaktors.” (Karsts!)

Protams, viņa aizgāja pirmā.

Par ieganstu kļuva pats Fr. Garais. Parcizāk, viņa raksts.

Lieta tāda, ka Aspazija iedeva viņam izlasīt rokrakstā savu drāmu “Vaidelote”, ko jau pilnā sparā mēģināja Rīgas Latviešu teātrī. Garais uzrakstīja par drāmu, negaidot pirmizrādi, glaimojošu recenziju. Un aiznesa uz redakciju, iepriekš parādījis pašai Aspazijai.

“Recenzija bij ļoti laba, bet tur galīgi bij pārprasts Mirdzas raksturs.

Tas mani ļoti uzbudināja, jo Mirdza biju es pati, un cits viss bij blakus lieta. Es, neko vairs nedomādama, kā vētra aizdrāzos uz "Dienas Lapas" redakciju, uzsviedu manuskriptu uz galda un teicu, lai raksta, cik slikti grib, tikai ne nepareizi.

Es icraudzīju sev sēdam priekšā jaunu cilvēku, pašu redaktoru, bālu, slaidu, pašautās drēbēs, nervozi raustāmies, — un mani pārņēma dziļa līdzietība. Viņš solīja visu pārļabot, un viņa acis manī raudzījās kā divi bezdibeņi. Viņš lūdza, vai drīkstot mani kādreiz apciemot. Es to atļāvu.

Otrā vakarā "Vaidelotes" izrādē viņš taisni tad ienāca zālē, kad Dace Akmentiņa dziedāja:

Tur, kur gars ar garu

Jūtās sastopas u.t.t.

Vēlāk viņš bij sarīkojis galdu vakariņām, bet letoņi un sevišķi Celmiņš, vēlākais ministru prezidents, bij jau iepriekš mani ielūguši, kāpēc es viņam atteicu. Bet drīz pēc tam viņš mani tomēr apmeklēja... Varbūt, varēja iznākt citādi, jo man bija daudzas citas izredzes, bet savam liktenim cilvēks nevar izbēgt."

Kas attiecas uz pašu "Vaidelotes" pirmizrādi, tā izvērtās par triumfu. Ovācijas, puķes, veltes, milzīgs lauru vainags... Autore — skaista, turklāt no satraukuma kļuvusi vēl skaistāka, jauna sieviete neskaitāmas reizes iznāca pateikties publikai. Kāds prieks staroja un skanēja viņā, cik pilnīgi, cik brāzmaini viņa izbaudīja savu triumfu! Viņai nevajadzēja atsaukt atmiņā savus aizvainojumus un savus pāridarītājus, pārdzīvotā trūkuma ainas, pazemojumus, nevajadzēja atcerēties visus tos, kas bija ieteikuši viņai "mest pie malas, kamēr nav par vēlu" dzeju, nepūlēties, "no jums jau tā kā tā nekāda rakstniece neiznāks". Viņai nevajadzēja atsvaidzināt atmiņā vecāku aizliegumus lasīt, dedzināt sveci vai tērēt petroleju: viss, viss bija palicis viņā un iespiedies atmiņā, un virsotnes augstums, ko viņa bija sasniegusi tūkstošiem cilvēku acu priekšā, ir mērijams nevis no kalna pakājes, bet no paša bezdibeņa dziļuma. Viņas triumfs bija arī atiecības akts visiem ienaidniekiem, skauģiem un nelaimes putniem. Viņu sildīja pārliecība, liekot vaigiem kvēlot, ka ar tiem viņa beidzot tikusi galā reiz par visām reizēm! Ak, svētā nevainība. Īstie skauģi, īstie ķengātāji rodas tāda panākuma brīžos. Tie ir tiešais triumfa un slavas turpinājums, bet tie, kas ar labpatiku vēroja tavas agrākās neveiksmes, viņu sīkie ļaunie prieciņi drīz vien liksies vien tīrie nieki, drazas.

"Vaidelote" — pirmā romantiskā drāma latviešu teātra vēsturē un literatūrā. Un vispār pirmais tāda vēriena daiļrades akts, ko paveikusi

sieviete šajā zemē. Un, ja daiļrades akts ir augstākās brīvības akts, tad pirmizrādes vakars — 1894. gada 19. janvāris — jāieraksta kaut kādās īpašās laika grāmatās.

Un viss, ko viņa bija paveikusi savas valodas un tautas robežās, bija rakstīto un nerakstīto likumu — mūžsenu vai pietiekami senu, pārkāpums. Noziegums bija viņas iekšējā brīvība, kas bija neiedomājama latvietei vēl vakar. Vajāšanas bija tikpat pelnītas kā ovācijas. Pelnītas gan vienas, gan otras nevis atsevišķi, bet vienlaikus. Viņu nicinās un nomelns par to pašu, par ko tagad aplaudē. Un nereti vieni un tie paši cilvēki.

Teiktais nekādi neattiecas uz Jāni Plickšānu. Viņa sajūsma ir tīra. Sieviete, kuru viņš satīcis, — ir cīnītāja, drosmīga, lepna, uzvaras un slavas oreola apmirdzēta. Un — dzejniece, brīnišķīga dzejniece, labākā Latvijā!

Viņi nesatuvinājās uzreiz, bet arī pārāk nevilcinājās. Viss, kopā ņemot, bija izlemts, kā liekas, pirms viņiem un neprasot viņu piekrišanu. Dažas oficiālas, pusoficiālas vēstules, dažas tikšanās. Un — pirmā mīlestības vēstule. 1894. gada 18. maijā.

“Mana gaišā saules meita! Pie Tevis nāku ar savu tumsu, grēks gan nākt, bet ilgāk nevaru palikt. Kas tā par dienu, vakarējā un šodienā! Es nezinu nekur sev vietas atrast. Cik auksti ir pasaulē! Es nekad neesmu jutis pārāk siltuma, es varbūt bijis par lepnu pēc viņa meklēt un lūgties, bet es nevarēju iedomāties, ka ir tik auksts, ka dvēsele salst. Es manu, man mācās virsū sentimentālisms, ich kann nichts dafür* — vienu Tavu kaislīgu, dedzinošu un gudru skaticenu un pietiktu, man jādomā. Es vienmēr sapņoju to pašu jauko sapni par tagadni un nākotni un netieku nekad pie domāšanas. Tiešām viss ir it kā brīnum jauks sapnis. Patiesa dzīve, tie brīži, kad Tu biji pie manis — un Tu esi pate dzīve —, kad es Tevi turēju savās rokās, elpoju Tavu karsto dvasu, — tas likās sapnis, sapnis... atmodies no sapņa un iestājies atkal ikdienišķā muļķiski-mocošā, tik nevajadzīgā dzīvē. Jā, nevajadzīgā — Tava taisnība... Tukša jau viņa ir, šī dzīve, un nedzīva, kad Tu viņu neiekustini ar savu mazo rociņu. Tavas nelaimīgās lūpiņas, kuras es, negudrais, pārkodu, vairāk žēl nekā šīs zaudētās dzīves. Manās rokās, kuras Tevi apskāva, vēl palikuse salda jūta pāri, it kā smarža paliek ilgu laiku, es visu aizvakaru vēl staigāju ietīts Tavā atmosfērā kā Dzevs zelta mākonī. Man pa prātu plivinājās Tavi vaļējie mati, kas bija izkaisījušies pa visu spilvenu, es viņus salasu kopā pa vienam matiņam, un tam laikam prātam nau cita darba. Ja es arī esmu paša ievad-

* Es neko nevaru darīt. (*Vācu val.*)

raksta dziļumos vai politikā, — pie katra vārda man iegādājas kāda jauka atmiņa, kura tur it nemaz un it nemaz nau vietā. Es nevaru rakstīt par jauno kabinetu Francijā, man jāiedomājas mūsu laimīgā kabineta*, un tad, zināms, nāk atmiņā arī visas citas labās, klusās istabas. Iz rindiņām, kur prātojums par Bismarku, uzreiz skatās laukā divas zilpelēkas acis un sajauc pamatīgi visu prātojumu, par dienas jautājumu — ungāru Vekerles civillaulības likumu — jau ir runāt nevar...

Mana nelaimīgā filozofija, tā stāv man ceļā, mūsu starpā; mēs vēl ne visur saprotamies; mēs vēl visu nesakāmies, es Tevi vēl bēgu. Tu man vēl neesi devusi savu dvēseli. Bet vai tad ar nau par daudz prasīts, vai tā nav hibsī (pārgalvība — *red.*), vai nau jābaidās dievu skaudības?... Šī pilnīgā, aplamā laime — miesa un dvēsele mana —, vai tā ir iespējama, vai tā neizzudīs kā sapnis. Ja būtu pārgalvim jākož “atzīšanas ābolā”, tas būtu nevien rūgts, bet pilns pelnu. Vai šī maldīšanās būtu panesama? Bet tomēr — lai ar dievi skauž, lai ar būtu sapnis, kaut tik bijis!... Vai nau ērmota šī vēstule? Nekad nebiju rakstījis mīlestības vēstuli, šī pavisam izskatās pēc tādas, kaut es ar cik pūlējos prātīgi rakstīt. Bet vai Tu ar biji gaidījuse prātīgu vēstuli? Tu nemaz nezini, cik muļķis cilvēks dažreiz var būt.”

“Ak mīļais! Divas vēstules jau saplosīju, ko Tev gribēju sūtīt, un arī trešā nemaz neiznāk, kādu īsti gribētu rakstīt. Es nevaru un nevaru šodien atsvabināties no sentimentalitātes. Visas šīs nelaimīgās reakcijas cēlonis ir šaubas, vai ir patiesa mīlestība, vai nav tikai fiziska kaislība. Kamdēļ Tu mani mīli un ne citu? Varbūt Tu biji tādā jūtu stāvoklī, kur Tu būtu mīlējis kaut kuru, kas tikai sieviete? Varbūt Tu pārmaiņas dēļ gribi iesākt kādu mazu romānu? Labi, es esmu ar mieru. Spēlēsim to kādu laiku, kamēr abi atkal apnīksim. Apdomā visu labi un tad saki man tikpat atklāti, kā es ar Tevi runāju. Neņem man ļaunā šīs šaubas. Man jātick par visu skaidrībā. Tu prasi manu dvēseli? Vai Tev nepietiks ar manu miesu? Atbildi man uz šo jautājumu, neapmelo sevi un mani. Manu dvēseli — vai Tu arī zini, ko Tu ar to prasi? Man nemaz līdz šim viņas nav bijis. Jutekļi, fiziska kaislība, dzenuļi pēc romantikas ir manas būtes sastāvs. Mīlestības, pēc kuras līdz šim ilgojos, par kuru rakstu, to es pati līdz šim vēl neesmu sajutusi. Dvēsele? — Es domāju un domāju un nespēju viņu saprast. Kas gan ir dvēsele? Varbūt, tikai īstai mīlestībai ir iespēja viņu modināt. Tā kā pie Undīnes. Vai Tu arī zini, ko Tu no manis prasi? Tad arī Tev man viss jāatdod: visa Tava dzīvība, visa nākamība, katra jūta, katra doma, katrs upuris, ko vien tikai prasu, Tev nav tiesības uz savu paša dzīvi. Tu nedrīksti mani nekad atstāt, jo citādi... Bet vai tā ir dvēsele, kad es tā runāju? Nē, nē! Kāds tumšs, naidīgs daimons

* Pirmoreiz publicējot vēstuli (1937), Aspazija paskaidro, ka ar “kabinetu” Rainis domājis viesnīcas istabu, kur notikusi satikšanās, — tagadējā Raiņa bulv. 33.

vēl manī karo ar šo austošo dvēseli. Nē, mīlais, nē. Es no Tevis nekā neprasu, itneķā. Bet Tev atdodos visa — es Tevi mīlēšu, kamēr Tu mani mīlēsi. Es Tevi mīlēšu arī tad, kad Tu mani vairs nemīlēsi. Es gan tad tālāk vairs nespēšu dzīvot, bet es uz Tevi nedusmošu, mana sirds lūzīs, bet es Tevi mīlēšu... Vai tā ir dvēsele?... Ak, apmierini mani, atrodi Tu to īsto vārdu priekš manis. Es gribu patiesību. Es nespēju strādāt, un man taču jāraksta novele un diezin kas vēl. Manā galvā vesels chaoss. Es tagad apņemos trīs nedēļas ar Tevi nemaz netikties. Labāki būtu, ja Tu tikai vēlāk ietu uz Dubultiem, tad es arī ietu ar Zēfeldu jaunkundzēm turp, un mēs varētu kādas nedēļas ikdienas tikties.”

Romāns vēstulēs, kas sākās ar oficiālo: “Augsti cienījamais Redaktora kungs!” “Augsti cienījamā Rozenberg jkundze!” — 1894. gada martā, turpinājās vairāk nekā trīs gadu desmitus un, patiesību sakot, nebeidzās, kad viens no viņiem bija miris. Tajā tūkstošiem lappušu trīs valodās. Vēstules, kas uzrakstītas latviski, nav tulkotas citās valodās, bet tās, kas uzrakstītas vāciski un krieviski, nekad nav publicētas oriģinālā.

Divu talantīgu literātu mīlestības vēstules vienmēr rada nevilšas aizdomas. Tādas pašas aizdomas, kādas, jādomā, pavada katra aktiera mīlestības romānu. Vai aktieris, pēc aicinājuma atdarinātājs, vispār var nespēlēt, izskaidrojoties ar savu izredzēto? Kur un kādā mērā šis cilvēks ir viņš pats un nevis viņa lomas? Un cik stipri svešās dzīves un kaislības, ko viņš izdzīvojis, nogulsnējušās viņā, kļuvušas par neiznīdējamu daļu no viņa?

Rakstnieks tomēr ne vienmēr ir aktieris, bet, ja arī ir, tad cita veida aktieris.

Jānis Plickšāns turklāt vēl arī nezina, ka viņš ir rakstnieks.

Viņš nezina, bet mēs jau zinām. Vai var ticēt katram vārdam šajās vēstulēs?

Var ticēt. Tieši tik daudz, cik viņi paši tic sev.

Pēc tam, daudz vēlāk, Rainis izstrādās veselu teoriju. Par to, ka mīlestība ir apzināti jāaudzina un jālolo, tajā skaitā arī ar maiguma un mīlestības vārdiem, kuru atkārtošānai nedrīkst žēlot spēku un laiku. Un daudzi, daudzi viņu plaukstošās mīlestības brīnišķīgie vārdi kļūs par rituālu, tiks atkārtoti gandrīz mehāniski.

Teorija spīdoši izgāzīsies. Kad mīlestība ir — tā ir, kad tās nav, jēgu zaudējušie mīlestības vārdi kļūst diezgan briesmīgi — kā izkrāsots galvaskauss.

Bet mēs vēl joprojām atrodamies 1894. gadā, un literatūra gandrīz nemaz netraucē diviem mīlētājiem izskaidroties. Aspazijai jau ir divdes-

mit deviņi gadi (divdesmit seši! divdesmit seši! — no kapa mums kaislīgi, bet veltīgi tiek atgādināts). Septembrī divdesmit deviņi paliks Rainim. Viņš ir “melanholiķis un skeptiķis”, viņa paša vārdiem runājot. Un tādēļ jo vairāk var apbrīnot jauneklīgo dedzību, kura... kuru... Ak Kungs, ko es te melšu un kāpēc? Lai runā vēstules.

Viņš: “Tu mans glābiņš, pie Tevis es turos. Ar katru vārdu, ar katru mutīti, ar katru rokas pieskārienu Tu dod man gabaliņu dzīves. Kad būs nākošā reize? Cik tālu vēl! — Tavs, tavs.”

Viņa: “Es jau rakstu šodien, tādēļ ka mana sirds aiz ilgām pēc Tevis grib beigties... Cik mēs varētu būt laimīgi, kad mēs to prastu! ...Kāpēc es jūtos neērti tavā tuvumā? Es būtos, vai es Tev to jauno varu dot, tos lielos momentus. Vai es netopu ikdienišķa?”

Viņš: “Nāc pie manas krūts, Tu milulīt, lai mēs kopā sildītos kā divi nosaluši bērni, es Tev rociņas skūpstīšu un sildīšu ar savu dvašu. ...Mēs gan vairs nevarēsim ar spārniciem uz prickšu tikt, bet arī rāpdamies mēs turpu nokļūsim, ja Tu to vispār gribi. Mēs taču gribējām kopā atīstīties. No manis nekā daudz nav. Tu esi smalki stīgots instruments, kas izdod visskaistākās skaņas, un gribi atkal nodoties amatnieciskiem uzdevumiem... Tava dvēsele ir tik maiga kā balta puķu lapa. Tava sirds ir tik tīra un tik pilna siltas lielas mīlestības. Un viņi Tev nāk ar tādiem rupjiem uzbrukumiem...”

Neko darīt, vajadzēs laiku pa laikam šo to paskaidrot. Kas uzbrūk, kāpēc, kādēļ uzbrūk?

Tā ir reakcija uz panākumiem. Maksa par slavu, sauciet, kā gribat. Aspazijas vārds visiem mutē. Mutes bija dažādas, tīrākas, netīrākas, jaunākas, vecākas. Visus interesēja, no kurienes viņa uzradusies, kādi vecāki, kur augusi. Gandrīz visa latviešu publika bija zemnieciska. Gan zemnieku bērni, gan paši zemnieki, kurus nesen atvedis uz pilsētu trūkums un cerības. Rīgas iedzīvotāju latviešu skaits astoņdesmitajos, deviņdesmitajos gados palielinājās no pieciem tūkstošiem līdz piecdesmit un turpināja augt.

Un teātrī pulcējās ļaudis no simtiem lauku sētu, viņi uztvēra visu apkārtējo ar dzirdi un redzi, kas izveidojusies tur, brīvā dabā. Laucinieciskā tieksme uz tenkām sabiedrībā nebūt nebija pēdējā vietā. Visi gribēja zināt visu par visiem; un galu galā zināja visu par visiem. Tā ka nedēļu pēc “Vaidelotes” pirmizrādes nevienam nebija noslēpums, ka lugas autori saukuši par “ķerto Rozenbergu” jau tad, kad viņa gadus divpadsmit veda dzīvojusi pansijā Jelgavā, ka ģimnāzijas laikos viņa it kā saderējusi un pārskrējusi pār iclu kaila; ka viņa bijusi precējusies, bet vīrs no viņas

aizbēdzis uz Ameriku; ka viņai bijis romāns ar krievu oficeri, bet pēc tam ar N., vēl pēc tam ar N. N.; ka ne tik sen viņa esot redzēta izejam no kāda Teātra komisijas locekļa mājas pulksten četros no rīta; ka tagad viņai esot sakars ar pazīstamās avīzes pazīstamo redaktoru.

Situāciju vēl pikantāku padarīja tas, ka algu dzejniecei maksāja Rīgas Latviešu biedrība, kas bija uz nažiem ar to pašu avīzi un tās redaktoru. Bet Rozenberg jkundze pa tam mierīgi drukāja savus dzejoļus šajā naidīgajā avīzē. “Dienas Lapa” aizraudamās slavēja viņas lugu!

Ja tevi slavē icenaidnieks, padomā, kur tu esi kļūdušies, Elzu centās pārliecināt Rīgas Latviešu biedrībā. Un tā jūsu uzstāšanās par sieviešu līdztiesību? Mēs uz daudz ko esam gatavi piemiegt acis. Esam gatavi pat jūsu strīdīgos izteikumus publicēt “Baltijas Vēstnesī”, piedot jums visu, kā piedod grūti audzināmam pusaudzim. Taču, ja izrādīsies, ka jūs esam pārbēdzēja, — vainojiet pati sevi. Nebūs ne vietas teātrī, ne algas, ne jūsu lugu uz skatuves. Un beidzot... mums nav tiesību iejaukties jūsu intīmajās lietās, un tomēr... Ja jūs nedomājat par savu reputāciju, padomājiet par mūsējo! Ak, neapvainojieties, mīļā, neviens negrib jums darīt pāri, pārdomājiet visu mierīgi, esiet gudriniece! Tādas bija tēvišķīgās pamācības; bet bija arī tādas, ko nevar nosaukt par tēvišķīgām. “Kad jau viens suns sāk riet, tad rej visi.” Elza domāja, vai nebraukt no Rīgas prom, kamēr nav par vēlu: sameklēt atkal provincē mājskolotājas vietu... Par to jau Rainis runāja un rakstīja: “Tu esi smalki stīgots instruments... kas neder amatnieciskiem uzdevumiem.”

Viņa: “Nav taisnība, ka es esmu stipra, — es taču raudu. Un jutos tik vāja un nelaimīga. Es zinu, ka Tu mīli manī tikai stipro, tikai topošo ideālu un ne nabaga cilvēka bērnu, kurš var arī dažreiz kļūdoties. Es gan esmu viena no tām baltajām puķēm, ir smicklīgi, ka es pati to par sevi saku, un arī kaut kas no Tava saules spožuma. Kaut kas, kas palicis neskārts, kaut arī dažas dzīves vētras man senāk ir pāri gājušas. Un jāsaka: es taču esmu stipra un spēju visu panest... Varbūt es neesmu vis baltā puķe, bet kāda no apmulsinošām, nāvīgām sarkanām puķēm. Un es gribu zināt, vai arī tad Tu mani vilktu sev pie sirds? Es gribētu beigt, bet man Tev gribētos pastāstīt manu pagājušās nakts sapni. Es redzēju Tavu slaido, lokano stāvu. Dzīvē Tu man nemaz tā nebij paticis, tikai sapnī es Tevi labi apskatīju: Tava āda ir pavisam maiga kā zīda papīrs, tā ir tikai pārstiepta pār nervu un dvēseles saturu. Un Tavā sirdī ir tikai saules spožums. Un Tavas Pestītāja acis skatās tik maigi un dziedinoši. Tu skūpstīji, un ap mums kļuva atkal pavasaris, un smaržoja vesels mežs baltu puķu. Sūti man vienu no Taviem zīda mīkstajiem matiņiem. Un ja nevari sūtīt, nes pats.”

V i ņ š : “Cik Tu esi cietusi, mans nabaga slimais bērns! Tikdaudz mīlestības, kā es lai to panesu. Es neesmu to pelnījis. Es tikai šovakar dabūju Tavu vēstuli. Un es, nelaimīgais, nevaru tikt pie Tevis ne šodien un ne rīt un apskaut Tavus ceļus un atdot sevi Tavās rokās. Es nevaru tikt vaļā un Tevi apmierināt. Ko lai muļķa papīrs Tev saka? Esi laba, mana dvēsele! Taupi sevi! Nedari mani nelaimīgu, nekas jau nav noticis. Tev jābūt man atkal mīlai un jautrai! ... Nemoki sevi un mani, vai nav diezgan moku, ka mēs neredzējāties, un Tu vēl rūgtini sevi ar domām...” (Sakarā ar šo vēstuli Aspazija dod šādu skaidrojumu: “..biju izstāstījusi savu neapskaužamo pagātņi, savas dzīves traģiski tumšos brīžus, arī savas dvēseles ļaunās īpašības un tādus dvēseles noslēpumus, ko reti cilvēks cilvēkam stāsta... Bet gribējās, lai Rainis zinātu visu, kas es esmu un kāda es esmu. Pēc tam man šķita, ka Rainis katrā ziņā no manis aizies, ka es to zaudēšu uz visiem laikiem. Pārdzīvoju lielas ciešanas, pat izmisuma brīžus... Bet Rainis no manis neaizgāja.”)

V i ņ a : “Vakar, kad Tu no manis aizgāji, es atkal dabūju papildnam uzbrukumu. Bet es biju pret to tik nejūtīga, ka es būtu varējusi saņemt vēl lielākas rupjības, un tās man būtu izklausījušās kā glāsti. Ko ār pasaule man var padarīt! Man krūtīs skan sudraba zvaniņš. Tas zvana augšāmcelšanos. Šodien pat, kad es gāju uz redakciju, man bij, it kā mani kāds uz rokām nestu, tik viegla es sevi jutos. Un es ar tik muļķīgi laimīgu seju uzskatīju cilvēkus, kas man nāca pretī, it kā man būtu par kaut ko katram jāpateicas. Vai kaut kas jauns, nekad nedzirdēts jāpasludina.”

V i ņ š : “Labi, ka Tu atkal esi jautra. Vai Tu arī strādā? Es esmu ļoti noguris un sliktā sajūtā. Milulīt, ja Tev ir kas no darbiem priekš manis, tad atsūti. Es gribu arī Tevi pašu redzēt un dzirdēt Tevi smejamies. Tas man darītu labi.”

Atkal v i ņ š : “..man vienīgās, mūžīgās bailes, ka es Tevi varētu atkal pazaudēt un es nedrīkstu Tevis pazaudēt, jo es negribu sevis pazaudēt. Es... nevienam neesmu to teicis, ko es Tev teicu, un tad Tev nav jāsver vārdi uz zelta svariem, kā Tu pate saki. Es visu laiku lūkoju Tev rakstīt jautrā, mierīgā, t. i. vienīgi prātīgā garā, bet nekas neiznāca, un ilgāk gaidīt nevarēju. Nav man tā jautrā un mierīgā gara. Es vienmēr domāju, kad atkal Tu būsi pie manis un es dzīvošu atkal pilnīgāku dzīvi, kad savu dzīvību spiedišu sev pie krūts... Un kad es sev ieskūpstu atkal jaunu dzīves prieku un spēku!”

V i ņ a : “Gribu Tev aprakstīt visu savu ceļojumu, bet papriekšu ļauj man Tev iesēties klēpī, Tevi apkampt, nogrimt, aizmirsties, sadegt Tavos karstajos skūpstos. Mans milulīt, mana dzīvība, mans dārgums, es Tevi tik ilgi, tik ilgi neesmu redzējusi. Še Nītaurē, visjaukākā dabas apkārtne

man ir it kā kad man būtu jāiet pie Tevis, ka Tu nemaz tik tālu nebūtu, es jau redzu no tālienes Tavu verandu ar raibo aizkaru, patlaban jau esmu pie vārtiņiem, Tu nāc man pretī ar starojošu laimības smaidu, Tavas mīļās acis lūkojas tik neizsakāmā sirsnībā un mēs sēžam kopā, mēs esam tik laimīgi, tik laimīgi...

Tas man dara sevišķi jauku Nītauri, ka šē pūš visur brīvības vēsma. Es domāju šē atrast cilvēkus ar šauriem aizspriedumiem, bet cik jauki, ka esmu maldījusies. Tev vajadzētu pazīt doktoru Zoltu! Tev gan nav neviena karstāka piekritēja kā viņš. Viņš abonē "Dienas Lapu", liek to iesiet un sūta apkārt pa pagastu, jo ļaudis te vēl tik tumši, ka daži nelasa nekādu laikrakstu. Ikkatru pacientu, kas pie viņa nāk, tas iespiež kādā kaktā un griež pie jauniem centieniem, arī aptiekā tas noliek "Dienas Lapu" uz galda, ka katrs to var lasīt.

Jansonam viņš tas lielākais piekritējs un saka, ka taisni tādā garā vajag rakstīt, ka tikai ar tādu entuziasmu var tautu iekustināt, ka pašam vajag kust, lai citur modinātu jūtas."

Viņš: "Tas ir ļoti jauki, ka Tu tur atradusi tik labus cilvēkus un Tev tik labi iet... Ko Tu te zaudēji, es Tevi taču tikai būtu bučojis un bučojis, un auklējis, un mocījis bez gala un bez jēgas — un Tev tur jāpaliek, cik ilgi taisni turi par vajadzīgu. Tik redzēt Tevi vēl gribētu vismaz piektdien; sestdien braucu uz Zaļeniekiem un atpakaļ būšu laikam tikai pirmdien, un nepanesami man būtu, ka Tu esi tik tuvu un tomēr nevaru Tevi saņert. Tu pa to laiku tiksies ar Zēfeltienēm un manu māsu un runāsies, un visu to zināšu un Tevis neredzēšu. Māsa atbrauca izgājušu nedēļu, stāstīju viņai tūliņ visu, Tu viņai patīci portrejā: ar galvu varot mūrus sagāzt, jūs būsat pa draugam."

Tā tad atbraukusi Dora. Uz mājām brīvdienās, — no Eiropas: viņa tagad mājās Francijas dienvidos — Monpeljē.

Jānis Plickšāns dodas uz Zaļeniekiem, kur viņu gaida nikna cīņa ar "vecās strāvas" piekritējiem. Šis brauciens nāk istajā laikā. Dienas divas varēs būt prom. Nevajadzēs būt klāt, kad Elza un Dora satiksies. Viņš instinktīvi baidās no šīs satikšanās. Cer uz to labāko, bet bīstas no ļaunākā. Viņš pārāk labi pazīst šos abus raksturus, lai ticētu mierīgam iznākumam.

Pirms mēneša, 1894. gada jūnijā, viņš bija rakstījis Dorai: "Es vēl ne pie kāda gala neesmu ticis, neesmu nodibinājies, neesmu atradis īstās zāles, es eksperimentēju un meklēju aizvien projām, bet pat mekāniskie līdzekļi nelielas neko līdzot, no jūras vēl neko neesmu profitējis; mēģinu tagad arī citas zāles — mēs tuvu satiekamies ar Aspaziju — redzēs, kas tur iznāks. Jārūnā Tev par to vēl nau, briesmas man tur nekādas nedraud. Ja Tu gribēsi un iznāks vēl rakstīšana, tad varu Tev ko tuvāk par to pastāstīt; ja ne, tad izrunāsimies arī par to, kad Tu, mans mīlulīt, būsi šē pie

manis jūrmalā. Mums jau tad būs tik daudz, ko runāt, ja vien tu nebūsi tāda, kā toreiz Cīrikā.”

“Mēs tuvu satiekamies ar Aspaziju — redzēs, kas tur iznāks,” — viņš tātad raksta mātai uz Franciju. Kaut arī Aspazijai viss ir pateikts — “mana baltā puķu lapiņa”, “mans saules stariņ”, tāpat “mana dārgā dvēsele”, “mana mīļā” un...

Viņš nemāna nevienu no abām. Viņš tikai neuzdrošinās mātai pateikt, cik tālu viss ir aizgājis. Pat pēc Cīrihes viņus vieno ne tikai parastā radniecība: cik daudz gadu nodzīvots roku rokā, pilnīgā saskaņā. Jaunākajai mātai ir uz viņu tiesības. Nevis māte, nevis Līze — tieši Dora pasludinās spriedumu viņa mīlestībai, un viņas balss varbūt būs izšķirošā.

Jā, protams, tās ir divas dažādas, pilnīgi atšķirīgas mīlestības, taču tām abām ir viens avots, — un vai nepietrūks vienā vietā, ja aizplūdis uz otru. Lūk, pat māte taču ir pamanījusi, ka dēliņš neesot vairs tik mīļš pret viņu, — kopš tā laika, kad uzradās “šī Rozenberga”.

Atcerēsimies, kā Aspazija apraksta pirmo tikšanos ar Plickšānu, ar Stučku: “Man nāca pretī garš, slaidis jauns vīrietis...” Garš, slaidis, tas arī gandrīz viss.

Bet nu romānā “Rudens lakstīgala” pirmoreiz parādās Jarmuta Asmina māsa Tea. “Uz atzveltnes šļaugani atlaidusies un kājas uz miksta soliņa uzlikusi, sēdēja jauna, slaida dāma: sveša, gluži sveša tā likās šinī apkārtnē, šinī sabiedrībā vai pat visā dzīvē... Seja bija klasiski skaista pantu samērā, bet tas nebij galvenais, kas pie viņas krita acīs, apbrīnojams bij viņas sejas ādas smalkums, kas savādā bālumā bij kā aplāzsmots, it kā zem šiem vaigiem neritētu sarkanas asinis, bet spīdētu cauri sudrabs. Arī augstā pierē sevišķi vizēja, it kā to būtu skūpstījis mēness. Viņu uzskatot, bij jādodomā par nārām ar sudraba nerviem, kas izplata ap sevi vēso un ēnaino sava elementa valgmi. Kastaņu brūnie mati, ne visai biezi, bet mīksti kā zīds, bij savīti pakausī pusizirušā mezglā. Viņas apgērbs bij — melni svārciņi ar bāli zaļu blūzi un figaro jaciņu, kādu valkā franču studentes, bet kas viņai sevišķi labi pickļāvās.” Tādu Elza icraudzīja savu bargo sāncensi.

“Nekādas spilgtas krāsas, nekādas skaļas valodas, it neko, kas uztrauktu nervus, viņa necieta savā tuvumā. Arī pati viņa runāja pusbalsī, bez akcentiem, pat bez galu zilbēm, aši steigdamies.”

Kas cits mums vēl būtu pastāstījis par Doras pārsteidzošo bālumu? Par viņas jūtīgumu, nervozitāti, par nepatiku pret spilgtām krāsām un asām skaņām? Un vai būtu jāšaubās, ka tieši tāda viņa arī bijusi, — vai tad kāds traucēja Aspazijai attēlot viņu resnu un sartu?

Tomēr traucēja arī. Dora bija dzīva, kad romāns tika publicēts (viņa

vispār nodzīvoja ilgāk par visiem). Starp apkārtējiem cilvēkiem bija tādi, kas atcerējās Raiņa māsu jaunībā. Romāniste nevarēja atļauties apzinātu nepatiesību: zināja, ka atradīsies aculiecinieki, kas būs gatavi viņu picķert melos. Un kuriem to ļoti gribētos.

Neviens tomēr nevarēja atņemt viņai tiesības uz fantāziju. Romānā Arta galu galā nav ne dramaturģe, ne dzejniece, bet operdziedone. Apzināti izdomātas brāļa un māsas sarunas — dialogi aci pret aci, kuros liecinieku nevarēja būt. Pat ja pieļaujam, ka vēlāk Aspazijai izdevās iztaujāt vīru un izdabūt no viņa sarunas detaļas, pat tās, kuras viņš labāk būtu paturējis pie sevis, — tomēr var redzēt, ka dialogs ir sakonstruēts un tajā iekļautas vēlākas ziņas un arī “Artas” aizdomas.

Neraugoties uz to, brāļa un māsas pirmā saruna, kas attēlota romānā, ir ārkārtīgi interesanta.

“Nu, mana mazā Pumpiņa, mēs esam atkal abi kopā!” (Šajā frāzē skan *īstā* Doras iesauka ģimenē: tā visu bērniņu Jānis sauca savu māsu.)

“Kopā gan, bet vai tikai nav kas iespraudies mūsu vidū?” Ar savām tumši zilajām acīm, dziļām kā dzelmēm, tā pētījoši noraudzījās brālī. Abiem viņiem bija vienādas acis, un kā divi avoti tie lējās viens otrā. Tāpat viņu abu būtnes bij kā divi spoguļi, viens pret otru. Viss tur bij dzidrs, caurredzams, nevienam nebij no otra ko slēpt.”

Tea it kā aplūko ģimenes albumu un ierauga nepazīstamas jaunas sievietes fotogrāfiju ar uzrakstu: “Ar pateicību — Arta Augstkalna”. “Kas šī par ģimetni?” Tick izdarīta īsta nopratināšana: kas viņa ir, par ko pateicas, kā nokļuvusi šajā albumā. Ak tad tā, šī persona uzstājas uz skatuves, ir teātra dīva... Brālis aizstāvas (nemākulīgi), Tea izdibina arvien jaunas detaļas: ak, viņš dāvinājis nepazīstamajai ne tikai puķes, bet arī sūtījis grāmatas!

(Paticībā viss bija nedaudz citādi. Dora jau Monpeljē tika brīdināta par “citām zālēm” — tuvām attiecībām ar Aspaziju. Arī to viņa zina, kas ir Aspazija. Un viņas fotogrāfiju brālis bija rādījis viņai tūlīt pēc atbraukšanas.)

Aspazija lick savam varonim teikt šādus vārdus, skatoties mātai acīs: “..nav neviena prieka brītiņa, neviena debess zilumiņa, ko es nebūtu tev devis, ik zelta mākonīti es būtu noklājis pie kājām, ik puķīti ceļmalā es plūcu tev. Neviena brālis nav savu māsu, neviena milētājs savu mīļāko tā mīlējis kā es tevi!”

Tālākais dialogs tick dots bez saīsinājumiem.

“Un vai es tev neesmu devusi? Vai es tevi neesmu izrāvusi no tiem jaunības murgiem, kuriem tu kalpoji kā elkiem?”

“Varbūt tie bija maldi un murgi,” rūgti atbildēja Jarmuts, “bet viņos es icliku visu savu dzīvību.”

“Tu nogāji līdz smieklīgumam, iedomādamies, ka tu esi dzejnieks un ka tev talants! Tu gribēji mūsu nopietnā, cienījamā ģimenē ālēties kā arlekīns.”

“Tu mani no tā pasargāji, bet vai tu zini, ka tu ar to man grūdi nāves dūrienu sirdī?”

“Nav tik bīstami!” viņa viegli atmeta ar roku. “Maldīties var, bet tu no tiem gadiem esi laukā, bērnu slimības pārlaistas, tagad sākas nopietns vīra darbs. Es tevi iepazīstināju ar Bēbeli, kas tev atvēra plašu ideju lauku un ieveda sociālismā.”

“Bēbelis tiešām ir ievērojams vīrs un ar lielu sajūsmu centās mani iepazīstināt ar Marksa ideju pasauli.”

“Un vai tas nav jauns ceļš, pa kuru tev jāstaigā? Vai es neesmu tev drīzāk devusi dzīvību nekā nāvi?”

“Laid man vispirms aprakt manus miroņus.”

“Labāk sāk nu darbu, tad izgaisīs dzejošanas pagīras. Tev jāievēd laikrakstā jauns virziens, jāorganizē pulciņi un slepenas sēdes, jālaiž apgrozībā grāmatas un brošūras, ko slepeni pārvedi pār robežu. Arī studenti sabrauks šurpu pa brīvdienām, tas būs ļoti izdevīgi.”

“Jā, jā, bet es vēl esmu tik noguris, it kā man katrs nervs būtu sa-raustīts.”

“Es tev palīdzēšu, es no savas puses gribu iekustināt sieviešu jautā-jumu.”

“Tas jau ir darīts no citas puses un diezgan tāli jau attīstījies.”

“Kā?”

Izrādās, ka tā pati Arta Augstkalna ir aizsteigusies priekšā mūsu stu-dentei! Saruna beidzas ar to, ka Tea “atļauj” brālim uzaicināt Aspaziju pie viņiem: “Es gribu viņu pārbaudīt, cik viņa nopietni ņemama, kaut gan, kā jau tev teicu, zināmas šaubas līdz tam es nevaru sevī apspiest.”

Jarmuts aiziet, un Tea, atkritusi atzveltnī, rūgti raud. “Ar sievietes instinktu viņa nojauta, ka iejaukusies sveša persona... un atņēm viņai brāļa lielo mīlu, kas aptvēra visu viņas jauko pagātņi un bērnību. Nē! Bez ciņas viņa tik viegli šo dvēscles arēnu viņai neatdos...” utt.

Sarunas “politiskā” daļa laikam gan nav bez pamata. Ticami, ka Dora skubināja Raini darboties: viņa taču bija ievēdusi brāli Eiropas sociāl-demokrātiskās kustības pašā centrā. Viņu lomas bija mainījušās: agrāk viņš bija vadījis un pamācījis, tagad ir otrādi. Bet vēl nesen viņš gandrīz bija padarījis viņu uz mūžu par saimniecības vadītāju, tādu pašu kā Līze, par ēnu, kaut arī mīlotu, par atslēgu glabātāju!

Un pienāca diena, kad Elza Rozenberga satikās ar Jāņa Plickšāna māsu, Doru. Vai viņa baidījās no šīs satikšanās? Baidījās. Un gāja pie viņas,

var teikt, gatava uz visu: lai notiek kas notikdams, viņa prātis sevi aizstāvēt!

Tajā laikā Elza varbūt bija pati slavenākā no latvietēm. Torciz daudzi būtu piebilduši: skandalozi slavenākā.

Toties Dora Plickšāne bija ne tikai vēsturē pirmā latviešu studente, bet, iespējams, pirmā un vienīgā latviete, kas tajā tālajā gadā bija ieradusies no Parīzes. (Ticšāk, no Monpeljē, taču no tālienes visa Francija likās kā tāda Parīzes prickšpilsēta. Un arī Parīzē Dora tika bijusi, arī tur viņai bija darišanas un paziņas.) Lauku sētu iemītniecēm, kas šajā vai iepriekšējā paaudzē bija pārcēlušās uz Jelgavu vai Cēsīm, Rēzekni vai Neretu, Rīga bija sapņu kalngals, galvaspilsētas ilgu piepildījums.

Jaunkundze, kas uz brīvdienām atbraukusi no Parīzes, pilnīgi izjuta savu pārākumu. Tas ir piedodami, ja tev ir divdesmit četri gadi, no kuriem vairāk nekā divdesmit divus tu esi bijusi tikai kādam māsa un kādam meita. Tagad kopā ar viņu bija ne tikai Eiropas universitātes, pilsētas un valstis, ko gandrīz neviena no viņas ciltsmāsām nebija redzējušas. Kopā ar viņu — ideja, kas bija saviļņojusi visus kontinentus; viņas pirksti atceras Pļehanova un Akselroda, Rozas Luksemburgas un Lībknehta rokaspicdienus! Šie uzvārdi tika skandināti visā pasaulē.

Dzimtene viņu pārsteidza ar savu provinciālismu. Latvija viņai šķita kā telpa, kas daudzus gadus nav tikusi vēdināta. Ir vajadzīga kāda varena, attīroša brāzma. Jānis viņu saprot, taču viņš nevar vien icšūpoties. Viņai nāksies uzmodināt latviešu sievieti... jā, ko tur brālis teica par Aspaziju un viņas mēģinājumiem kaut ko uzsākt? Aspazija! Cik pretenciozs, cik nejdzīgs pseidonīms! Bet varbūt viņā tomēr kaut kas ir, — neuzķērās taču Jānis uz pirmā pagadījušās āķa? Kaut gan — lai cik viņš gudrs, viņš tomēr ir tik naivs, tik nepieredzējis!

Ja ticam Aspazijai romānistei, viņu satikšanās sākās ar to, ka Arta gandrīz čukstus izdvesa: “Ak, kā es jūs gaidīju!”, ko “parīziete” uzņēma diezgan atturīgi.

Domājams, ka tā tas arī bijis, ka vārdi — pusčukstus — tika iemēģināti un ka Teai bija tiesības iekšēji saviebties.

Viešņa izjuta nāves bailes, ka viņu varētu noturēt par nepietiekami izglītotu un... ne tik smalki audzinātu. Taču tieši par tādu sarunbiedru viņu uzskatīja, instinktīvi tēlodama (varbūt pirmoreiz) augstāko aprindu priesterieni. Viņa baidījās no viešņas nebūt ne mazāk. Turklāt, sarūgtinājuma pārņemta, kuram cauri vīdēja zināms ļauns prickšs, viņa pamanīja, ka svešinieces manieres un žesti ir provinciāli māksloti, tērps pretenciozs, bet galvenais — balsi un uzvedībā jautās kaut kas manicrīgs.

Tea vaicā: vai tas tiesa, ka Arta interesējas par sieviešu emancipācijas jautājumiem.

Atbilde: tiesa.

Kādas grāmatas, kādus mācības līdzekļus viņa izmantojot šajā darbā? Ko lasījusi par šo problēmu? Kāda vispār esot viņas izglītība?

Vicšņai jau šajā brīdī par visu vairāk gribas piecelties un doties prom. Tomēr, pārvarējusi sevi, viņa atbild māksloti mierīgi, ka viņai necot nekādas sistēmas un ka viņa rīkojoties pēc savas izjūtas un saprašanas.

“Es jau domāju, ka pie jums te viss notiek vēl ļoti primitīvi...” — romānā nosaka mūsu varoņa māsa.

Tālāk viss norisinās pēc katastrofas likumicm. Visnevainīgākie “parīzietes” aizrādījumi tiek uzņemti naidīgi, un, Arta jau ar “kvēlojošām acīm” jautā: “Jūs mani esat aicinājuši šurpu, lai mani spīdzinātu. Nezinu, kādā nolūkā jūs to darāt?”

Tea, paņēmusi viņu aiz rokas, micrina: “Klusat, bērns, klusat...” (Dīvaini: “bērns”, kā mēs zinām, ir vecāks.) “Jūs neatrodaties te uz skatuves, te jums nav jātēlo nekāda dramatiska loma, bet mēs varam klusi un godīgi izrunāties.”

“Es tiešām nezinu, kas jums būtu man vēl sakāms?”

“Man daudz būtu, ko teikt, tikai es neprotu jūsu stilā runāt, te vajag labi daudz dramatisma vai rupjības.”

“Lūdzu, sakāt vien aši un īsi, gan jau sapratīšu to jebkurā stilā.”

.. “Grūti ar jums ko iesākt. Jūs taču vienmēr paliksāt tā, kas esat, un es — es gribēju jūs pacelt.”

“Kā pacelt?” izbrīnījusies prasīja Arta.

“Es domāju, ka jūs, kaut dubļos grimusi, būtu tomēr kā balta lilija, kas gaida tikai palīdzīgas rokas, kas to izvilktu ārā.”

“Ak vai! Kā jūs iedrošināties! Kādos dubļos es esmu grimusi? Es jūs redzu pirmo reizi, un taisni jūs esat tā, kas met uz mani dubļus, kas izturas pret mani no diezin kāda augsta stāvokļa un min mani zem kājām!”

“Es lūdzu — starpība starp mums taču ir.”

“Jā,” Arta asi cirta pretim, “tā starpība, ka jums ir manta un jūs varat sev atļauties visādus untumus, bet viena jums trūkst — sirds!”

Teai sākas asa migrēnas lēkme. Atskrien Enna (dzīvē Anna Ulpe, viņa arī Nīna, aktīva Jaunās strāvas līdzjutēja), ierodas pats Jarmuts un vai pušu raujas starp māsu un mīloto; Enna pieprasa, lai Artu tūdaļ padzen, Tea pieprasa, lai brālis viņu aizstāv, Arta pieprasa, lai viņš nostātos tieši viņas, vicšņas, pusē, un apvaino viņu glēvulībā.

Nezinu. Nezinu, cik te no patiesā notikuma, cik piedomāts klāt. Tāpat kā Jarmutam mums grūti vienā mirklī nostāties vienā vai otrā pusē. Var tikai piebilst, ka Artas uzvedība šajā scēnā pilnīgi atbilst mums pazīstamajam raksturam. Jā, viņai vajadzēja aizsvilties ātrās dusmās, jā, viņas

lepnums nespēja paciest neko tādu; taču, ka, pauzdamā savu sašutumu, viņa neapsmādēja dažu labu dramatisku efektu, tas ir pilnīgi iespējams.

Ja aprakstītā epizode vairāk vai mazāk atbilst patiesībai, tad Dorai Plickšānci Aspazija varēja likties vulgāra, bet Dora Plickšānci Aspazijai — augstprātīga un bez sirds.

Patiesībā Aspazija “netēloja” dusmas, aizvainojumu un kaislibu, bet izjuta gan vienu, gan otru, gan trešo, viņa bija viņa pati, bet zināma teatralisma pieskaņa izskaidrojama ļoti vienkārši: viņa tajā laikā bija pārņemta ar teātri. Jā, manieres, kas apgūtas Jelgavas meiteņu skolā, atšķīrās no Parīzes manierēm; tām, protams, Doras acīs pietrūka cēlas vienkāršības, — bet vai tas tik sen, kad arī viņa pati bija tikai Jasmuižas jaunkundze?

Nosaukt Aspaziju par vulgāru būtu grēks: mēs jau nu zinām, cik viņa patiesas kaisles un drosmes! Nosaukt par bezjūtīgu jauno Doru Plickšāni nav mazāks grēks. Taču šo divu sieviešu ieskats vienai par otru paliks nemainīgs uz visiem laikiem. Ne romānā, bet dzīvē.

Jautājums “Viņa vai es?” Rainim (romānā) tiek uzdots no divām pusēm, jādodomā, ka tas tika uzdots arī īstenībā. Jānis atcerējās, ka bērnībā, tajā skolā ar ģipša eņģeli un ģipša lauvām uz jumta, arī mēdza uzdot jautājumu, apzināti muļķīgu, un uz to uzreiz tika likti priekšā divi atbildes varianti: vajadzēja ātri, ātri izvēlēties vienu no tiem. Par abām atbildēm bija jāsaņem sods: tavs mocītājs, kāds vecākās klases skolnieks, gaišmatis uz pieres apcirptiem matiem, iesita ļoti sāpīgu knipi — tavs nabaga pakausis, — un joks bija tāds, ka nebija nesodāmas atbildes, bet neatbildēt bija aizliegts.

“Viņa vai es?” Viņš pat nosapņoja, ka atrasta izeja, pārsteidzoši vienkārša, kā tas viņam agrāk nebija ienācis prātā: viņš atbild ar vienkāršu vārdu “Tu”, un ar to mierā ir abas!

Abas, tikai katra atsevišķi.

Nomodā vajadzēja izvēlēties, iepriekš apzinoties, ka abas iespējamās atbildes tiks sodītas. Varbūt arī netika pateikts liktenīgais: “Viņa”. Taču arī ar Jāņa klusēšanu — dienām ilgu, smagu, gluži kā agrāk to bija darījis tēvs, — pietika: apvainotā Dora aizbrauca pie mātes un Līzes. Vēlāk viņa atgriezīsies, apmeklēs pat pāris reižu Aspaziju, kura dzīvoja pie māsām Zēfeldēm. Starp citu, demonstratīvi uzdāvinās jaunākajai no māsām savu fotogrāfiju, panesot to garām Elzai. (Tas bija svarīgs, nozīmīgs žests — dāvināt savu “portretu”. Kam, kad, kādos apstākļos un ar kādu sejas izteiksmi tas tika darīts, iegaumēja uz ilgiem gadiem.)

Tika lūkots sameklēt “dēliņam” citu, piemērotāku līgavu. Apžēliņ, kas nu par līgavu Elza Rozenberga, ja viņa ir citam sieva! Un viņas uzvārds

nav vis Rozenberga, bet Valtere. Kā teiktu amerikāņi — nevis mis Rozenberga, bet misis Valtere.

Kas attiecas uz vārdiem “mis” un “misis”, tie paspruka no lūpām jaunavai Rapoportai. Minētā jaunava bija mācījusies Šveicē kopā ar Doru un bija atbraukusi pēc viņas ielūguma. Aspazija pēc vairākiem gadu desmitiem ar neslēptu labpatiku atcerējās viņas neglītumu un kumpumu, bet godīgi picilda, ka nevar noliegt meitenes jūtu smalkumu un taktiskumu: pamanījusi, ka viņai nav panākumu pie Doras brāļa, viņa drīz vien atvadījās un aizbrauca. Atstājusi par piemiņu fotogrāfiju, kas glabājās Aspazijas papīros gandrīz līdz Otrajam pasaules karam.

Nesnauda arī Jāņa māte: viņa bija sameklējusi dēliņam līgavu laukos. Bagātu, “ar četrdesmit govīm”. Aspazija, uzzinājusi par to, pieņēma, ka arī līgava droši vien ir tāda pati govs — četrdesmit pirmā. Cildens romantisms Aspazijā kaut kā vienmēr apvienojās ar paraupju un prickšmetisku zemnieku humoru. Rainis nevarēja neiesmieties, — negribot. Tā smējās amerikānis Batlers, redzot kārtējo savas Skārletas izlēcienu.

Vai tā ir mīlestība? — viņš jautāja sev. Ir vai nav?

Parcizas atbildes arī te nebija. Jā, Aspazija beidzot bija savienojusi ideālo ar pasaulīgo, miesīgo, viscēlāko ar to, ko māte un Līze bija iemācījušas viņam uzskatīt par apkaunojošu, zemu, nekrietnu. Un cēlais, nokritis no debesīm, nesaplīsa, un aptraipītais attīrījās. Bet, arī nonācis līdz neiedomājamai tuvībai ar šo sievieti, ar otru cilvēku, ieejot ar savu miesu viņas miesā un ar savu dvēseli viņas dvēselē, viņš nebūt nebija pārliecināts, ka ir sapratis un kaut vai daļēji atminējis viņu. Viņš ticēja un neticēja viņas mīlestībai, viņš ticēja un neticēja savai mīlestībai. Viņam gribējās iepazīt viņā visu, izlasīt viņu kā tuvu un dārgu grāmatu, katru tās rindu. Gan vēstulēs, gan dienasgrāmatā, gan nevilšus pieņemot, izpaužas šī kaislība: noraut visu, kas vēl aizsedz un aizcēno būtību, zināt par viņu visu. Viņš ticcas uzzināt, izdibināt šos visdziļākos noslēpumus gan atklāti un vārdos, gan klusējot.

Tā bērns izjauc rotaļlietu. Tā mežonis atlupina sīpolu: kas tur ir iekšā?

Bērns, mežonis? Par ko jūs runājat?

Par mums.

Bet ko dara pārējā sabiedrība? Pārējā sabiedrība nesnauž. Jelgavā Aspazijai norunāta tikšanās ar Jani Jansonu. Romānā — tur viņu sauc par Ansonu — viņš paskaidro Artai, ka rīkojas kāda uzdevumā. Viņam esot lūgts paziņot, ka Tea, Jarmuta māsa, negribot, ka Arta viņas brāli atvelkot no viņas nost un paņemot sev...

“Anson, ko jūs runājat! Vai tad es to spēju?”

“Arta, ir cilvēki, kam briesmīga vara dota pār citiem, un jūs esat tāda: ja jūs ko gribat, tad arī panākat. Jūs esat īsta sātancela; kas jūsu tīkliem spēj izbēgt!”

“Lūdzu... es nebūt neesmu kaut kādus tīklus pār jūsu Jarmutu Asminu izmetusi...”

“Tā jau ir tā nelaime,” Ansons teica, viņas rokas sagraūbdams un tās krampjaini spiezdams, “jo aukstāk jūs pret vīrieti izturaties, jo vairāk jūs to savaldzināt.”

“Lūdzu, laižat mani, tādus apgalvojumus jūs varat sacīt tur tiem skuķiem... tās jutīsies glaimotas, tikai ne man...”

“Es jūs mīlu, mīlu, mīlu! Caur mani jūs celsaties mūsu partijā, kā vēl neviena sieviete līdz šim nav cēlusies. Es pazemošos, sperat mani ar kājām, bet es jūs ārpātīgi mīlu!”

“Stājaties, Anson, jūs vēl esat diezgan jauns jūtu ziņā, jums noticēs daudzas sievietes, un jūs arī varbūt vēlāk apprecēsaties, kad šis temperamenta viesulis būs pārgājis, un tad jūs jutīsieties ērti un omulīgi, bet šimbrīžam apmierināties. Turklāt jūs taču gribējāt sacīt, ka jūs nākat kaut kāda cita uzdevumā?”

“Ak jā,” Ansons, attāpies un roku pielicis pie pieres, sacīja. “Man bija no Teas jums jāsaka, ka jums neies labi, ja jūs no viņas brāļa neatsakāties.”

“Ak tu mīlais Dievs!” Arta iesaucās. “It kā es būtu viņas brāli saistījusi! Lai viņš ict un dara, ko grib!”

“Arta, Arta! Es jums saku, bīstaties no viņas, bīstaties no visas partijas un vēl vairāk — bīstaties no manis; ja jūs mani mīlētu kaut arī mazu drusciņ, jūs būtu uzvarētāja, es būšu jūsu vergs, ja nē, nē, jūs zaudēsāt, briesmīgi zaudēsāt!”

“Lai tad arī!” Arta izsauca. “Es līdz šim ne par naidu, ne par zaudējumiem neesmu domājusi, bet, ja jūs paši un jūsu sabiedrotā Tea ar varu mani izaicina, tad labi, es to pieņemu, pēc jūsu pašu vārdiem — es izlietošu šo sugestīvo varu, un tad redzēsim, kurš kuru uzveiks.”

“Bet iegaumējiet vēl to,” Ansons piebilda, “ja kāds šinī cīņā kritīs, tad varbūt nebūsāt taisni jūs tā, bet tas būs — Jarmuts Asmins.”

Kad Aspazija rakstīja šīs rindas, Jansons jau sen bija miris, gulēja jūras dibenā un sīku zivtiņu bars pašķīries aiztraucās caur viņa galvaskausa acu dobumiem. Viņš gāja bojā ceļā no Anglijas uz revolucionāro Krieviju; vācu zemūdene nogremdēja kuģi, ar kuru viņš brauca 1917. gada pavasarī.

Tātad galā būs jātic bez viņa. Šī epizode ir noteicošā vairāku cilvēku likteņos; nevar neapstāties un nepakavēties pie tās.

Pirmais: vai Aspazija nepieder pie sievietēm, kas ieskaita katru pre-

timnācēju savos pielūdzējos? Vai viņai nelikās, vismaz jaunībā, ka pēc viņas tīko itin visi vīrieši, kam laimējies viņu redzēt? Nē. Visas Aspazijas atmiņas šajā ziņā atšķiras ar lietišķību un reālismu. Tiesa, viņas pasaule ir kontrastaina un melnbalta: vienā pusē labie, otrā — sliktie cilvēki. Jauki vai nejauki, labi vai slikti attiecībā pret viņu; šīs attiecības ir galvenais un gandrīz vienīgais kritērijs, ko autore neslēpj. Aspazijai nenāk ne prātā, piemēram, runāt par simpātijām pret viņu, kaut vai kādu simpātiju atblāzmu no Pētera Stučkas puses. Bija cilvēki, kas sākumā nebija pret viņu vienaldzīgi, bet vēlāk kļuva naidīgi: teiksim, Rīgas Latviešu biedrības teātra komisijas loceklis Birzmanis. Kļūs skaidrs, kad, kādos apstākļos un kāpēc notika tāda pārmaiņa. Bija cilvēki, kas sāka ar naidu, bet vēlāk to nožēloja: advokāts Kreicberģis. Arī te viss izskatījās ticami. Sākot ar ģimnāzistu, kas draudēja slīcināties, un arī agrāk Elza atceras visus un katru un nebūt negrasās pierakstīt kādam jūtas, kuru tam nebija.

Jansons atzinās mīlestībā Aspazijai. Izdomāt kaut ko tādu nebija jaunās, lepnās, pašpārliecinātās sievietes dabā, un nebija arī vajadzības. It īpaši pārliecinātais ir gājienis, solot dzejniecei augstu pacelties “mūsu partijā”. Te ir kāda nevilša precizitāte, psiholoģiski tiešs trāpījums. Topošā organizācija ir hierarhiska kopš pirmajiem soļiem. Tā rūpējas par vienlīdzību un brālību, bet, tikko tapusi, uzkurina godkāribas sacīkstes, tieksmi izrauties pašā spicē. Šis attiecību tips ir atpazīstams. Tas izcīnīs jau Dostojevskas “Velnos” — nākotnes notikumu ģeniālajā protokolā.

Janis Jansons ir godkārigs cilvēks, divdesmit divu gadu vecumā tas arī saprotami. Patiesībā arī partijas vēl nav, bet viņš jau sāk skaitīt tās vēsturi no savas uzstāšanās Jelgavā. Viņš redz sevi kā kustības centru un vadītāju, un popularitāte jaunatnes vidū vairo viņa pašpārliecību. Vēl vakar viņš bija Plickšāna skolnieks, — tagad šī loma nevarēja viņu nekaitināt. Kas tas Plickšāns tāds ir? Avīzes redaktors, kas kļuvis par Jaunās strāvas centru un simbolu? Taču ja ne mācības, ja ne Maskava, — ar tādiem pašiem panākumiem arī viņš būtu varējis būt redaktors. Ar tādiem pašiem? Nē, lielākiem!

Arī tas nevarēja nekaitināt viņu, ka Aspazija — varbūt pati redzamākā tā laika sieviete Latvijā — tāpat kā avīze, tāpat kā stāvoklis “partijas” vadībā — par velti, ne par ko bija tikusi Plickšānam! Viņš, Jansons, ir jaunāks, enerģiskāks, mērķticīgāks; īstenībā tam visam vajadzēja piederēt viņam!

Apmēram tā tas izskatās Aspazijas aprakstā un vēlākos Raiņa prickšstos — tāpat.

Pēc neveiksmīgās Elzas un Doras iepazīšanās Raiņa sarakste ar Aspaziju pārtrūkst uz kādiem trim mēnešiem. Bet viena no pirmajām vēstulēm sākas ar vārdiem: “Tu esi nežēlīga, mana dzīvība...”

1894. gada novembris. Rainis raksta par “pārpratumiem”, kas nostājušies starp viņiem. Vai viņai liekoties, ka viņš jau par daudz sācis atspirgt viņas mīlestībā, sācis atrast dzīvei mērķi, mieru un spēku? “Es... tieku dzīvs no Tavas rokas vienīgās pieduršanās; vai Tev tagad žēl šī brīnuma darba, vai Tu viņu tādēļ izdari, lai pēc varētu atkal viņu izpostīt un redzēt, kādu iespaidu tad tas dara?... Es tev teicu visu atklāti, es Tev neslēpu arī savas šaubas un bailes; es gribēju, lai mēs paši pārbaudāmies, bet pārbaudāmies dziļi un lieli, jautājumos, no kuriem atkaras — dzīvot vai nedzīvot. Es nevaru to panest, ka šinī augstumā un daiļumā maisās tik niecīgi pārpratumi... Vai tad mēs savu laimi nemākam nemaz aizstāvēt? Es tik ātri nemaz no viņas neatkāpjos, es gribu dzīvot un strādāt, un bez savas cerības es to nevaru. Vai Tu nezīni, kas Tu man esi? Man gandrīz kauns un bailes rakstīt vēl par tiem sasodītiem pārpratumiem, kad es neredzu Tavu mīlo acu un kad Tu nevari novērot no vaibstiem, ko es gribu teikt, tad jau Tu atkal vari pārprast, jo rakstīts vārds ir auksts. Tu atkal klausīsies, ko citi Tev saka un raksta, šie nelaimīgie vidutāji atkal draudēs noārdīt visu, bet es negribu viņu dēļ izsamist. Kāda man satiksme ar Nīnu, Tu it labi zini, var simtreiz rakstīt par mani kā “ļoti pazīstamu”, tas tur neko nevar grozīt. Par ko mēs runājāmies ar Jansonu, Tu arī zini. Viņš domā, ka es varētu Tevis dēļ atsācīties no darba, no pašattīstīšanās, viņš nevarēja iedomāties, ka es nu tikai sāku īsti dzīvot un strādāt, jo nu man ir mana cerība, Tu man esi.”

“...Es Tev sarakstīju kādas rindiņas, bet nu nenosūtīju. Un Jansonam nevarēju dot līdzi, Tu būtu varbūt atkal viņam rādījuse, svešam cilvēkam mūsu noslēpumu. Bet nu diezgan par šo. Un es neticu, ka viss līdz šim bijis tikai jauks sapnis, par karstu man vēl uz lūpām deg Tavas lūpas. Es gribu, ka sapnis tiktu patiesa dzīve, ja viņš tas vēl nau; un tur man neviens lai ceļā nestājas. Es gribu būt dzīvs un brīvs, un Tu gribi to pašu.”

Tāpat ir bijis starpnieks, kas paziņoja Aspazijai cita teikto: Jansons. Un viņam Aspazija rādījusi Raiņa vēstuli? “Svešam cilvēkam mūsu noslēpumu.” Un šis svešais cilvēks jau ir runājis ar Raini, raizējies — vai romāns ar Elzu Rozenbergu netraucēs viņa darbu un viņa attīstību. Kāda smalkjūtība!

Bija noraizējies arī Pēteris Stučka. Ar veca drauga tiesībām deva padomu turēties no “šīs sievietes” pēc iespējas tālāk. “Tūdaliņ, tagadiņ...” Viņš nebija no tiem, kas aizmirst apvainojumus.

Kā mēs zinām, bija noraizējusies Dora.

Bija noraizējušies — Jansonam un Stučkam laimīga roka, — vispār visa Jaunā strāva.

Varbūt vēl vairāk bija uztraukusies “vecā strāva”: vai viņi nebija sildī-

juši čūsku pie savām krūtīm? Visa pilsēta runā par Aspazijas sakaru ar ienaidnieku avīzes redaktoru, visādu juku un ķecerību izplatītāju. Un šīs musinošās runas par "sieviešu jautājumu"! "Ir tikai viens man zināmais sieviešu jautājums," pēdējā Rīgas Latviešu biedrības sanāksmē it kā esot teicis kāds no veterāniem. "Vai tu mani mīli, dārgais?" — tas, lūk, ir normālais sieviešu jautājums. Pārējie sieviešu jautājumi nav pelnījuši, lai tos izskatītu." "Bravo, bravo," atbildējuši vecīgie komisijas locekļi...

Visvairāk par Aspazijas neuzticību bija sašutis teātra komisijas biedrs Birzmanis, vēl nesen pats dedzīgākais viņas piekritējs un aizstāvis. Tas bija viņš, kas, izlasījis "Antonijas" un "Vaidelotes" manuskriptu, bija uzrakstījis nevienam nepazīstamajai mājskolotājai vēstuli ar atzinības vārdiem un uzaicinājumu atbraukt uz Rīgu. Tas bija viņš, kas bija idevis savu paša naudu dekorācijām un kostīmiem, kad "Vaidelotes" uzvedumam bija pictrūcis līdzekļu. Tas bija viņš, nav vērts slēpt, kas juta arī tīri personiskas simpātijas pret talantīgo un spītīgo jaunavu... teiksim, nebūt ne jaunavu. Toties tagad...

Viņš ilgi cietās, bet, kad kārtējā sapulcē viņa protežē no tribīnes ar neparastu kvēli atkal sāka čivināt par sieviešu tiesībām... emancipāciju... brīvību... — viņš neizturēja: pieskrēja Aspazijai klāt un ar varu centās noraut no skatuves; zālē sacēlās troksnis, kāds aizskrēja pēc policijas, kāju daudzīšana, svilpieni, ironiski aplausi, skandāls... Birzmanis bija zaudējis galvu no pārsteiguma par šīs personas šausmīgo nepatecību, pilns niknuma par paša lētticību un muļķību. Policija patiešām ieradās — un īsti laikā, citādi viņš, kā liekas, būtu saplosījis šo dumiķi gabalos. Bet vēlāk Birzmanis Rīgas Latviešu biedrībā pieprasīja nekavējoties izdzīt "tā saucamo Aspaziju" no visurienes; stāsta, ka viņam putas bijušas uz lūpām. "Kas par kaislībām!" kāds čukstēja kādam. "Bet viņa tak kuru katru var tiktāl novest!" kāds atsaucās.

Kas attiecas uz Nīnu (viņa arī Enna Aspazijas romānā, viņa arī Anna pēc pases), tad ar šādu vārdu "Dienas Lapā" pazina skaistu, jaunu meiteni, kas rakstīja avīzē, uzstājās jautājumu izskaidrošanas vakaros un laiku pa laikam izdaiļoja ar savu klātbūtni jautro un trokšņaino pamatu grāvēju tīri vīrišķīgo sabiedrību. Pēc Doras atbraukšanas viņas abas bieži tika redzētas kopā. Aspazijai bija aizdomas, ka Anna — Nīna kā bez prāta iemīlējusies Jānī Plickšānā un ka Dorai labāk patiktu redzēt viņu blakus brālim. Pēc kāda laika Nīna apprecēsies ar inženieri Priedīti, un viņai vēl būs sava loma Raiņa dzīvē. Arī Aspazijas.

Taču atgriezīsimies pie Jansona. Vēl arvien jauna, enerģiska, dedzīga, vēl arvien tā vērtā, lai uz viņu labpatikā noraudzītos. Izpalīdzīga drauga, ja turpinām uzskaitīt viņa labās īpašības. Acīmredzot tāpēc, lai pilnīgi un galīgi saglabātu vecākā biedra spēkus svētajai lietai, Janis atkal un atkal

tuvojas Elzai Rozenbergai. Nevis romānā, bet Aspazijas atmiņās lasām: kādu reizi Jansons bijis tik neatlaidīgs un nepieklājīgs, ka viņai vajadzējis liecinieku klātbūtnē izdzīt viņu no mājas.

Izdzītais (kas izdzinis — hetēra! — viņš domāja, tādā kārtā atļaudamies zināmu humoru) revolucionārs un sociālistiskās literatūras kritikas iedibinātājs Latvijā to Aspazijai nekad nepiedos.

Neviena dzīva dvēsele mums nevar izdot, nevar izsniegt ar zīmogu apstiprinātu izziņu, ka tādā un tādā gadā, mēnesī un dienā kādā mājā Janim Jansonam patiešām tika pateikts: “Ārā!” Liecinieki jau sen miruši. Mēs tikai varam vēlreiz atgādināt: Jansons ir pazīstams ar Aspaziju kopš 1893. gada 27. augusta. Viņš bija tas, kas Rīgas Esplanādē bija “palaidis vējā” lugas “Antonija” manuskriptu, viņš bija tas “nelaimīgais starpnicks”, kas bija draudējis visu izjaukt Raiņa un Aspazijas attiecībās, viņš bija tas, kas bija izteicis šaubas, ka “Dienas Lapas” redaktora romāns ar Elzu Rozenbergu varot kaitēt “svētajai lietai”, un viņš arī bija solījis tai pašai Elzai ļoti augstu stāvokli “mūsu partijā”, ja viņa atbildētu uz viņa jūtām.

Kaut kādā punktā Jansona un Aspazijas attiecības tiek sarautas. Paliek savstarpēja atsvešinātība un aukstums, kas skaidri jūtams pat tādā at-tālumā. Jāsaka, pavisam objektīvs aukstums. It kā pūstu vējš atvērtās durvīs, pa kurām nupat kāds ticis izdzīts. Aizejošais durvis aizcirtis lielās dūsmās, tā ka tās atkal atsprāgušas vaļā. Rezultātā — aukstums uz ilgu laiku. Caurvējš, kas pūš cauri gadsimtam.

Pārvērties no dedzīga Aspazijas pielūdzēja par nesamierināmu ienaid-nieku, Jansons pārslēdzas uz Doru. Vārds “pārslēdzas” ir nepatīkams, bet patiešs: it kā kaut kas būtu noknikšķējis, un nu enerģiskais, talantī-gais jaunclis, kas tik nesen bija meties ceļos Aspazijas priekšā, jau pavisam črti iekārtojies pie latviešu “parīzieties” kājām.

Drīzumā Aspazijas romāna varoņi — Ansons un Tea — bija tik ļoti draudzīgās attiecībās, ka viņš, citēju, “dažu studentu klātbūtnē, pie “die-višķās” Teas kājām sēdēdams, izteicās: “Tea, tu gan esi tā brīnišķīgākā sievietē pasaulē, es tevi pielūdzu kā nevienu, bet mani nupat spiež dabis-kas vajadzības, un man uz brīdi jāiziet laukā””. Tiem laikiem gandrīz skandalozs gājieni, un var apgalvot, ka romāniste to nav izdomājusi: viņa neprata izdomāt, bet lieliski atcerējās tamlīdzīgas pikantērijas. “Tāds naturālisms arī Teai bija par daudz, bet gluži atraidīt viņa to negribēja, viņa varēja to izlietot kā ieroci pret ienīsto Artu.”

Nekādu pierādījumu par Jansona jauno pieķeršanos nav palicis, jo vairāk tāpēc, ka Dora Plickšāne vērsa savus skatienus pavisam uz citu pusi. Arvien biežāk viņa tika redzēta kopā ar advokātu Pēteri Stučku, viņas brāļa seno draugu.

Dora pirmoreiz ieraudzīja Stučku 1886. gadā savās mājās, Jasmuižā. Viņai toreiz bija sešpadsmit gadu, un viņa uzreiz iemilējās garajā studentā, kas tik brīnišķīgi spēlēja Šopēnu. Viņa dievināja brāli — bet Stučka bija viņa labākais draugs, un daļa dievināšanas likumīgā kārtā pienācās viņam. Sešpadsmit gadu vecumā meitene nevar romantiski un bezcerīgi neiemīlēties skolotājā vai mācītājā, kaimiņā vai atbraucējā, — kādā, kas jau kaut ko nozīmē, kas līdzīgs tavam tēvam vai brālim (ja tu tos mīli) un kas ir galīgi neaizsniedzams. Šim “kādam” jābūt apkārtējo apjūsmotam, visiem apkaimes ļaudīm bez ierunām jāatzīst viņa labās īpašības. Šajā gadījumā tā arī bija. Turklāt, aizraudamās ar Stučku, Dora it kā nekļuva “neuzticīga” brālim, taisni otrādi, netieši pierādīja viņam savu pieķeršanos, jo ar Jāni tajā laikā viņu saistīja tūkstošiem krāsainu un stipru pavedienu.

Bērnišķīgā iemīlēšanās, kurai jauni iespaidi nenāca klāt, bija gandrīz piemirsta. Tās atspulgs, kas bija palicis kaut kur dziļumā, tomēr bija skaists: atmiņas bija pricīgā un gaišā, neapēnotas.

Tagad Stučka bija icvērojama persona Rīgā. Aizgājis no redaktora darba, viņš veiksmīgi pievērsās advokāta praksei, dzīvoja plaši, bija kļuvis mazliet resnāks, taču tas viņam pietāvēja. Viņam piemita vēriens un cienīgums, labsirdības, uzticamības un zemnieciska viltīguma sajaukums. Klīda valodas par viņa izklaidēšanos ar skaistām aktrisēm, bet arī šīs valodas nebūt nekaitēja viņa reputācijai: kas atliek bagātam vecpuišim, visiem pazīstama kokmateriālu tirgotāja vienīgajam mantiniekam? Ar viņu sasveicinājās nesenie pretinieki, arī juristi; tāpat tirgotāji, bagāti nomnieki, ārsti, banku darbinieki, ierēdņi: ar visām savām trakulībām jaunais Stučka bija viens no viņiem. Un, apžēlojieties, kurš gan jaunībā nav dzinis velnu, kurš nav bijis opozīcijā kaut mazlietiņ?

Vai viņš ir viens no viņiem? Šī doma lika ickšēji sastingt, taču... Viņam ir trīsdesmit gadu, gandrīz trīsdesmit — bet kas sasniegts? Sīku, nožēlojamu lietu iztiesāšana, šķebinoša skribelēšana, nožēlojamas runas tiesā, nožēlojamas uzvaras pār nožēlojamiem oponentiem — un tas ir viss? Pēterburgā, un tas nemaz nebija tik sen, svešās istabelēs — starp citu, arī nožēlojamās, bet tas viņus nez kāpēc neaizskāra, — kā viņi tomēr ar Jāni bija sapņojuši! Kā caur sietu izsijājuši visu, sākot ar valdnieku imperatoru un beidzot ar dzīvokļa saimnieci, līdz pašiem pamatiem sagrāvuši veselas valstis un cēluši no jauna, bija nolādējuši posta laikus, bet arī — par spīti visam — solījuši sev, ka nekļūs par filistriem, ka atradīs veidu, kā sagriezt ar kājām gaisā ja ne visu pasauli, tad kaut vai daļu no tās. “Tā, kā bija pirms mums, tā nepaliks!” Jānis teica tādā tonī, kuram nevarēja neticēt. Dīvainais, dīvainais draugs. Viņš kā dzirnavas uz straujas upes darbojās

nepārtraukti; domāja, lasīja, strīdējās, bārstīja asprātības, skaitīja no galvas dzejoļus, minēja aforismus, par kuriem reizēm bija neiespējami pateikt: vai viņš tos kaut kur izlasījis vai nupat kā izdomājis, iztulkojis, sacerējis, viņš sarunā svaidījās no viena temata uz otru, lēkājot kā zaķis no ciņa uz cini, un piepeši — izlaušanās, brāzma, lēkme, kā jums labāk tīk, iedvesmas uzliesmojums: viņš runā par dzīvi un nāvi, par pagātni un nākotni, par valstīm, par tautām, par sievietēm — ko viņš no tām saprot, — par sevi, par tevi, runā tā, it kā lasītu kādu ugunīgu grāmatu, viņa skatiens dziļš kā bezdibenis, ticība gandrīz fanātiska, tā satver tevi un nes līdzī, tu nemēģini pretoties, un kāpēc lai to darītu, apkampušies jūs traucaties velns zina kurp, cauri kāviem, ēnām un zvaigznēm, tu tik ļoti mīli viņu un sevi, ka vēlāk jautā — kas tas bija, — un sāk gandrīz kaunēties — ja ne no viņa, tad no sevis. Tu patiešām viņu mīli kā brāli. Bet ir arī pretējais: tikai tuvu, ļoti tuvu cilvēku laikam gan var brīžiem neieredzēt tik ļoti.

Jānis, protams, ir neirastēniķis. Ja apvainosies — nomocīs tevi ar savu apvainošanos, savu klusēšanu, ar savu nelaimīgo izskatu. Un šī mūžīgā tieksme uzziņāt par tevi visu pēdīgo, aizklūt līdz visslēptākajam, atvērt sevī un tevī visus priekškarus, tā viņš saprot draudzību, taču tevī instinktīvi iedarbojas pašaisardzība, un viņš uzreiz to jūt, tūdaļ pat, — ne nākamajā mirklī, bet tanī pašā, un arī aizsēdzas kā no sitiena, kaut gan — kādēļ?

Īstenībā viņam vajadzētu tevi apskaut. Un viņš apskauž. Ai, kā viņš prot apskaut! Šis nervu kamols viss ieslēgst melnajā krāsā un... Taču tā notika arī ar tevi. Varbūt vēl biežāk. Tu tiksmināties ar šīm viņa... lēkmēm un raustīji plecus un... apskaudi. Viņš mūždien šāva pār stripu. Dzēra līdz bezsamaņai. Metās nejdzībās, acis aizvēris — gluži kā atvarā. Un, ja tu dariji to pašu, tad kā otrais — otrais! — un bez īstas kaislības, bet tas kaut kā jau vairs nebija tas. It kā ar mērķi izzināt. Bet viņam ik reizes tā bija bojāeja, — par to, vai, būtu jāapskauž? Viņš blandījās pa vernisāžām un bohēmisku mākslinieku darbnīcām, ierakās folklorā, par pēdējiem grašiem skrēja klausīties Borodinu, Musorgski vai skatīties iebraukušo vācu trupu, draudzējās ar kaut kādu docentu lietuvieti, vasarā Latvijā pat vāca kaut kādas dziesmas, piedalījās kaut kādu pilskalnu izrakumos, turklāt nemitīgi sev pārmezdams bezdarbību, — un to visu tu varēji darīt ne sliktāk, bet labāk, ja pirmais būtu sācis gan vienu, gan otru, gan trešu. Viņš ielika sevi visu pašās niecīgākajās lietās, un šīs lietas, kad viņš tām pieskārs, ieguva jēgu. Ja viņš būtu noķēris kādu sliktu slimību, tu laikam ar kaut kādu neparcīzu dvēseles daļu apskautu gan šo slimību, gan viņa ciešanas, gan arī to, ko viņš par to teiktu. Tu ne reizi vien darīji to pašu, ko viņš. Ņēmi rokās to pašu prickšmetu. Gadījās, ka pirmais, — agrāk par viņu. Un izdarīji kaut kādas kustības, grozījās prickšmetu šā un tā. Un atsali. Pameti. Zaudēji interesi par to. Bet pēc tam šis pats prickšmets nonāca Jāņa rokās. Viņš jau nu zināja, ko ar to darīt, un,

skatoties no malas, tu tagad arī zināji, tu izdarītu visu daudz labāk! Tā zēns aizmet apnikušo bumbu — bet gatavs kauties par to, ja kāds cits, viņam redzot, atdzīvina lēkājošo prickšmetu ar savu azartu, pašreizdzīgo spēli.

Tu esi nospriedis, ka viss jau aiz muguras. Cik daudzas draudzības, noslēgtas uz mūžu, atsalušas ātrāk par jūsējo! Visa šī uguņošana, nebeidzama un daudzkrāsaina, visi šie viņa prāta uzplaiksnījumi, viņa novērojumu un sarkasmu uzliesmojumi, visa poēzija, visi sapņi, — bet tie bija tik vērienīgi, ka pat Napoleonam nebūtu pa spēkam, — tas viss, izrādījās, kopā ņemot, tikpat veltīgs kā tava nevienam nezināmā mētāšanās un sapņošana, tavi grandiozie plāni. Viņš tāpat nikuļoja, tāpat neatrada sev vietu, tāpat mocījās tāpēc, ka dzīve stūrgalvīgi picnagloja viņu pie pūļa, pie kādreizējo sapņotāju tūkstošiem, picnagloja, picsita, atkārtodama: būsi tāds kā visi, būsi tāds kā visi!

Apskaust tagad nebija par ko. Jānis kandidāta tiesības ieguva gandrīz gadu vēlāk, pastrādāja par ierēdni Viļņā, pakvernēja puteklainā, pēc mūžīga ļaužu posta smirdošā kancelejā, aizbēga. Un tajā laikā, kad tu jau biji “Dienas Lapas” redaktors, viņš lūkoja sākt visu no sākuma Jelgavā, — kā dzird, ne visai veiksmīgi. Žēl viņa. Žēl vecā biedra.

Dora zināja, cik ļoti reizēm vīrieti pārvērš sievietes klātbūtne. Viņa vēl atcerējās, kā bija ar brāli: dažreiz viņa negaidot atbrauc no Grīvas uz Jasmuižu dienu agrāk, atrod brāli sadrūmušu, sašļukušu, — un pēkšņi, ieraugot viņu, Jānis, gluži kā ar dzīvo ūdeni apšļakstīts, atdzīvojas, saslēnās, kļūst skaistāks, viņš kļūst par citu būtni, kam nav nekāda sakara ar to vārgo radījumu, kurš, tagad liekas, te nemaz nevarēja būt: laikam sapnī rādījies.

Tāda veida pārmaiņas viņa bija iemācījusies pamanīt un novērtēt Cīrihes, Monpeljē, Parīzes studentu kompānijās... Un tomēr Pētera Stučkas pārvēršanās viņai glaimoja vairāk nekā parasti. Viņas bērība dziļi iekšienē it kā izbrīnā iesaucās, ieraugot, ka nedrošība un laimes pilna bijība iemirdzas tā pašā — un tomēr cita, tagadējā, neizmērojami izaugušā Stučkas acīs.

Savos teju trīsdesmit gados viņš bija gandrīz vai pats apskaužamākais līgavainis Rīgā, un tajā sabiedrībā, kur visi pazina cits citu, viņam laikam gan vajadzētu tikai pamest ar aci, lai līgavu vads nostātos pēc auguma viņa prickšā kā uz militāro skati. Un ne tikai zeltenes precību gados, — skaistākās un izglītotākās jaunkundzes no labākajām ģimenēm, nav vārdam vietas, sāktu mirkšķināt garās skropstas par zīmi tūlītējai un pilnīgai picrišanai, ja tikai viņš pamātu... Dora nesalīdzināja sevi ar viņām, viņas ar sevi: viņa saprata arī savu izņēmuma stāvokli. Taču nesajust, cik svarīga

ir viņai parādītā uzmanība, nevarēja. Stučka bija garš un skaists, bagāts un izglītots, gudrs un devīgs. Ar viņu bija jautri. Un viņš mulsa viņas priekšā un baiļojās, pat viņa acis kaut kā žēli šķielēja, ko vispār neviens nekad viņā nebija manījis.

...Un kad viss bija noticis negaidīti viegli, cēlā vienkāršībā, kad kaut kas varens it kā bija satvēris divus kailus un savijušos augumus un satricinājis, galīgi atņēmot prātu, un jūtas arī, atstājot uz mirkli bez samaņas, it kā viņpus dzīves, un pēc tam, kad zem plaukstām viņas augums vēl drebēja, norimstot pateicīgi un maigi, tūlīt pēc tam, baidīdamies viņu palaist vaļā, pazaudēt kaut uz mirkli, viņš saprata, ka ir uzvarējis: tas otrais, Dora stāstīja, reiz vēstulē bija nosaucis viņu — “mans otrais Es”; viņa otrais “es” ir ieņemts kaujā, iegūts, iekarots, vai dzirdi, — tavs otrais “es” ir pakļauts... Šis trakais nojēgums tika aizdzīts prom tūlīt pat, tam nebija ļauts pat iemiesoties vārdos.

“Ko viņš teiks? Baidos, ka viņš mums nepiedos,” Dora teica, acis neatvērusi. Pēteris necentās precizēt, kāds “viņš”.

Dora nekad neatzītos, ka šī nodošana, negaidīta kā sapnī, bija arī atriebība. Ai, ne jau pirmām kārtām un ne jau otrām kārtām, bet atriebība arī. Ja šī kļūstājošā persona... nevarētu teikt, ka viņa jebkad būtu kļūstājusī Doras klātbūtnē, taču “iešķēji bija kļūstājoša”, viņa nosprieda, — ja jau tāda persona viņam dārgāka par māsu... par māsām un māti, nē, kāpēc liekuļot: ja viņa viņam dārgāka par mani, — ko nu vairs. Es taču arī neesmu devusi solījumu nedoties laulībā.

Nojauta, un tā bija neklūdīga, viņai teica, cik smagi viņu ievaino. Nez kāpēc zināja, ka tieši draugs, tieši Stučka šajā lomā ievaino vēl sāpīgāk, — jādodomā, brālis būtu devis priekšroku jebkuram citam. “Kas var izprast šo draudzību,” viņa klusībā murmināja. Tagad, kad viņa bija iepazinusi otru kaut kā uzreiz un visā dziļumā, Dora brīnījās: kāpēc viņa agrāk nebija redzējusi to spriedzi, kas slēpās zem viņu draudzības saitēm? Pienāks laiks, viņa sapratīs. Šis Stučka ir liels, neveikls, brīnišķīgs bērns. Viņš vēl nezina, kāds pūrs man nāk līdzī. Viss, ko es būtu dāvājusi Jānim, viņam vienīgam, — visu dabūs viņš, un pārpārēm. Viss, kas ir kļuvis par manu būtību: viss, kas ir patiesi jaunais pasaulē, viss, ar ko dzīvo Eiropa, ko vakar radījuši mūsdienu dižākie prāti, manu draugu varonība un pašreizējā, mērķi un sapņi — visu viņš dabūs pilnos apmēros no manām rokām; ar iekšējo redzi... ak, cik lepmi es izsakos, bet neviens jau nedzird, — es redzēju Jāni kā lielas kustības vadītāju... taču viņa izvēle bija cita. Nu lai, uz priekšu, mans Pēteri, bez bailēm un šaubām — uz priekšu!

— Es vienmēr esmu apskaudis Jāni...

— Zinu.

— Un viņš mani.

— Arī to es zinu.

— Nē, ļauj pateikt līdz galam. Kopš tā laika, kad icraudzīju tevi un jūs abus kopā toreiz, Jasmuižā, es visvairāk apskaudu to, ka viņam ir tāda māsa. Man taču arī bija māsiņa, tu zināji? Viņa bija tēva mīlule, — un es, dīvaini gan, tajā vecumā, kad nicina visādas maiguma izpausmes, — es viņu dievināju. Viņa nomira ar difterītu. Manu māti tas aizlauza. Arī tēvs nekad nespēja līdz galam atjēgties, bet es... Es varbūt būtu pavisam cits cilvēks, ja viņa būtu augusi man līdās.

— Mans nabadziņš. Es tev būšu jaunākā māsa un māte, sieva un meita. Apsolu.

— Es būšu tev vecākais brālis un vīrs, draugs un tēvs, un dēliņš arī, apsolu.

— Jā, jā, jā. Tikai brālis man jau ir. Nu, nu, nerausties! Mums abiem ir brālis, un nekur viņš no mums nespruks. Tāpat kā mēs no viņa.

Nē, tikai ne Petruša! Tikai ne Resnais!

Sāpēja galva kā saspiesta akmeņu nogrūvumā, acīs ņirbēja ugunīgi plankumi. Viņa pati bija viņam to pateikusi! Kā starp citu. Savā vēsajā, svešiem domātajā manierē.

Mans Dievs! Ja mēs nepazītu viens otru kā raibu suni! Ja nebūtu braukājuši kopā tādu pašu slaištu kompānijā pa prieka mājām! Ja es pats savām ausīm nebūtu dzirdējis ciniskās piezīmes par sievietēm! Un kas man no tā, ka cinisms bija modē un ka es pats sacentos ar viņu šajā ziņā un daudz kur citur, — kas man no tā, kas no tā, kas no tā! Es viņai gribēju tīru cilvēku, ja tas ir neizbēgami, pašu tīrāko vīrs zemes, es baidījos viņai elpu uzpūst, es...

Ak tad tā viņa man nolēmusi atriebties! Un man taču nav nekādu tiesību ne tikai protestēt, — pat vārdu bilst, ieminēties: ko jūs, teiks, par ko jūs runājat? Tas austrietis Cīrihē... lai būtu austrietis, lai būtu čigāns vai vienalga kas, ka tikai es nezinātu, kā viņš elpo, ēd, šņauc degunu un žāvājas, kā no rītiem spoguļa priekšā kasa krūtis, kā griež kājām nagus, savāc tos un met krāsni, kā reizi pēc reizes atkārto izdevušos asprātību ar tādu izskatu, it kā viņš to nupat būtu izdomājis, kā prot būt neatvairāms, ja grib, kā prot nolist cēnā, nozust, — un viņa nav, ja...

Tu esi netaisns.

Es par to nosplaujos! Es gribu būt netaisns! Es gribētu sagāzt virsū tonnas, veselus kalnus netaisnības uz viņa bezkaunīgās, resnās galvas! Es gribētu viņus izšķirt, uz mūžīgiem laikiem aizlicdzot tuvoties; jau iedomājoties vien viņus kopā... Es viņus varētu nolinčot!

Mans otrais "es". Tā es viņai rakstīju. Tā arī domāju. Tu — tik smalka, balta, lepna šajās namdara ķetnās! Tu skūpstī šīs lūpas, sāļas no anekdotēm!

Bet ko var icibilst? Ārēji viss augstākā mērā normāli un pieklājīgi. Tavs labākais draugs un tava māsa iemīlējuši viens otru.

Vai vispār ir iespējams kādam kaut ko izskaidrot? Ar ko tur noņemamas filozofi, cilvēces skolotāji, dzejnieki? Es viņus visus nopērtu: viņi sola to, ko nespēj izpildīt. Ai, Dora, Doriņ, manu meitenīt, ko tu esi izstrādājusi!

Raiņa romāna uzmetumos rakstīts melns uz balta: “Jaunības dzejoļu galvenā varone — Dora. Meiteņu ir daudz, bet Dora — ideāls. Beidzas ar viņas nāvi, kas nozīmē — nav iespējams būt kopā. Vai arī ar viņas kāzām.” Dora mirst vai iziet pie vīra. Viņam tas ir gandrīz viens un tas pats. Var, protams, skaļi brēkt par tādas pieejas skaidri redzamo un apzināto netaisnību. Bet gaidi vien no mīlestības taisnīgumu! Mīlestība ir priekšrocība, kas tiek izrādīta vienam (vienai) starp visiem pārējiem. Tā ir ne tikai netaisnīga, bet visbiežāk arī nekā un ne ar ko nemotivēta... Un varbūt vienīgā taisnība, kurai nav vajadzīgi nekādi pamatojumi, — mīlestība ir nevis ordenis par nopelniem, bet dotā esamība, balva ne par ko, kā dzīve un kā elpošana vai kā nāve.

Viņam taču bija arī otra māsa, Līze. Bija mīlestības varoņdarbs, paš-aizliedzīgs, pazemīgs. Vai to kāds pamanīja? Novērtēja?

Jansonu nemīlēja. Dievināja — jā: klausītāji un klausītājas, ģimnāzistes, jauni sapņotāji, kuros viņš ar savām runām bija sakūris tādu uguns-kuru! Viņš prata piemest zariņus un kociņus liesmās, kas pieņēmas spēkā, viņš bija meistars uzpūst, kur vajag, pat petrolejas lāsīti uzšļakstīt. Viņš tos mīlēja visus kopā: jaunās acis un pavērtās mutes, mīlēja to sajūsmu — un arī savējo, jo, neuzkurinot sevi līdz ekstāzei, līdz prāta sajūsmībai, nevar arī citus aizdedzināt.

Viņš negaidīja iedvesmu, viņš to kaldināja. Viņš veidoja auditoriju no viņa rīcībā esošā materiāla un jau iepriekš bija pārliecināts par panākumiem. Panākumi bija, un kur gan tie varēja palikt? Pasaki, pasaki izsalkušajam, ka viņam ir visas tiesības uz ēdienu. Kalpam, ka viņa īstais aicinājums ir pavēlēt. Cietumniekam — ka viņš jau sen pelnījis brīvību, bet, eku, viņa cietumuzraugus laiks ictupināt aiz restēm. Pārliecini viņus par to! Ne par savu, bet par viņu taisnību.

Jo vairāk ļaužu klausījās viņā, jo vairāk bija mīlestības. Bet vai tad viņu tie mīlēja? Viņi mīlēja sevi, savas tiesības uz ēdienu, uz varu, uz brīvību.

Vai tad tikai tādu mīlestību pieprasa divdesmitgadīga sirds? Dziest lampioni kādā zālē, izklīst pāri, un tu, viņu nesensais elks, paliec tukšā. Tur, kur vajadzētu tevi mīlēt pēc tam, kad gaismekļi apdziest, tur jau sēž kāds cits.

Dora arī viņu ir atraidījusi. Tiesa gan, ar smaidu, ar zināmu augst-

prātīgu laipnību. Viņš ilgi prātoja: apvainoties vai ne par šo smaidu? Vai pareizāk — par augstprātīgo laipnību? Taču liekas, ka nevajadzētu apvainoties. Viņa labprāt smējās par viņa jokiem. Pacieta viņa lielību pat tad, kad viņš pats jūta, ka зарвался. Зарвался или заврался?* Oho, viņš jau sācis runāt kalambūros pat krieviski. Talants vienmēr un visur ir talants. Jā, par ko tak es domāju? Dora... Dora ir neaizsniedzama. “Bet citam vīram picderu, tam uzticīga palikšu.” M-jā, tieši Puškina Tatjanu viņa atgādina. Bet, par laimi, viņa nebūt nav Tatjana. Nav nekāda jaunkundze. Tas ir, arī jaunkundze. Trausla, maiga. Un — dzelžaina cīnītāja kaut kur tur, šī bāluma, trausluma un maiguma ickšpusē.

Kas attiecas uz Stučku, tad arī viņš nemaz nav tik vienkāršs. O, nebūt nav vienkāršs! Es... es cieniu viņas izvēli. Hm... būtu pamēģinājis necienīt...

— Ko lai mēs ar jums darām, Jani?

— Kā tā — ko lai darām? Mīliet mani. Pieņemiet manu sajūsmu. Cieniet manas dotības.

— Pēteri, vai tu dzirdi? Kā tu izturies pret viņa prickšlikumu viņu mīlēt?

— Mīlēsim, ja jau tā vajag, — Stučka atbildēja pasmiedamies. — Bet kā lai to citiem paskaidro? Jo mēs ar Doru zināmā mērā... kā lai to pasaka delikātāk... mīlam viens otru.

— Bet jūs mani adoptējiet, — Jansons pieticīgi sacīja. Un pats tik tikko neiespurdzās — tik smicklīgi bija iznācis. Tie abi smējās.

— Ko lai saka... — Dora domīgi novilka. — Te kaut kas ir. Gatavs bērns. Un turklāt idejiski tuvs.

— Kur nu vēl tuvāks! — Jansons pievienojās gandrīz ar sajūsmu — gan par savu izdomu, gan par visu sarunas pavērsienu.

— “Dēliņš”, — pa to laiku Dora turpināja. — Tā es gadiem ilgi saucu Jāni. Mamma teica: dēliņš, puisītis. Un vecākā māsa atdarināja viņu. Bet es — māsu. Dēliņš, puisītis.

— Mjā. Apmaldījies dēliņš, paklīdis tavs puisītis, — vai tev tā neliekas?

— Dēliņš tagad esmu es, — Jansons nekaunīgi atgādināja. Un kļuva nopietns: — Es jau sen manu, cik ļoti viņam kaitē sakari ar Aspaziju, kā pārvēršas visu acu prickšā — turklāt uz slikto pusi. Zaudējam līderi. Ne tikai jums — es arī viņam pilnīgi atklāti esmu teicis to visu.

Dora un Pēteris saskatījās. Un Janis jūta, ka apbrīnojams siltums ielīst krūtīs: viņi abi ir ar viņu, te galīgi neiespējami kļūdiņties! Cik dīvaini! Joks bija aizgājis tik tālu, un pēkšņi viņš pats nebija drošs: vai tas ir joks? Viņš kļuvis ticm vajadzīgs. O, ja viņš tiktu uzņemts ģimenē! Šie divi un es... Trijatā mēs varētu...

* Зарвался — šāvis pār strīpu, aizgājis par tālu.

Заврался — aizmelojies, sapīnies melos.

— Cik jums gadiņu, dēliņ?

— Divdesmit divi... Divdesmit trešais. Kas tad ir?

— Tas, ka jūsu *maman* — divdesmit pieci.

— Bet es esmu patriarhs salīdzinājumā ar jums. Man pilni divdesmit deviņi, — negaidot saskumis, noteica Stučka.

Ne tādēļ, lai paspīdētu ar skaistiem vārdiem, Jānis Pliekšāns rakstīja Elzai Rozenbergai par savām šaubām un bailēm. Viņš šaubījās. Viņš bija aizgājis līdz galējai robežai, — bija pat atteicies no Doras, no mātes un Līzes, — pasaki — atteiksies arī pats no sevis. Bet te, jādāmā, ņems pretī visus upurus. Un uzsūks tevi — ar visām šaubām, ar visām tūkstoš domām un jūtām, kas tevī gail, — uzsūks, norīs, apēdīs, ka ne kauliņš pāri nepaliks! Tik daudz spara ir viņā, tik daudz sievišķīga spēka, uzsūcoša, prasoša, bīdējoša, tik daudz iekšējās uguns, kas gatava sasildīt vai — sadzīnāt, ja tajā iekritīsi, pārkausēt, paņemt sev, padarīt par daļu no sevis.

Nē taču, arī viņa deva, tērēja sevi. Viņas devīgums pat reizēm likās pārmērīgs, — bet cik daudz aukstuma, gandrīz mūžīga sasaluma vajadzēs atkausēt!

Tomēr arī viņai kļuva bail. Reizēm likās, ka pret viņu mīlestību sacēlusies cīņai visa pasaule. Pamet viņu, un viss atgriezīsies, būs tāpat kā agrāk; tavi labvēļi tevi pabārs un piedos, publika apbārs ar puķēm un dāvanām, avīzes ar uzslavām; atgriezīsies saniknotie pielūdzcēji, atkal sāks smaidīt teātra aktieri un aktrises. Jāni atkal uzņems savos apkampienos jaunākā māsa, beigs kalt ausīs māte un stingrā Līze; aukstums, kas iestājies starp viņu un draugiem, izkusīs. Turklāt viņi neder viens otram!

Viņi izmēģināja, nežēlīgi pārbaudīja savu mīlestību, cik tā izturīga, cik tā stipra. Lūkoja izšķirties uz nedēļām, neredzēties un nesarakstīties, ticēt nedraugu apmelojumiem, izrādīt interesi par citiem — tie pakalpīgi bija uzradušies paši vai izvēlei nolikti ceļā. Dīvaini, cik daudz svešu kaislību apvienojās, savijās ap viņiem; labi, lai “pret” būtu ienaidnieki, — bet mīļie, mīlošie, bet draugi...

Izņēmums: Elzai nepārmeta aktrises māsas Zēfeldes, pie kurām viņa parasti dzīvoja. Pliekšānu nenosodīja tuvākie un neaizstājami līdzstrādnieki: Āronu Matiss, Jānis Kovaļevskis ar iesauku Lepskis, un vēl kādi pāris cilvēki. Un tas bija viss. No pārējiem neviens pat nestāvēja neitrālās pozīcijās. Ne toreiz, ne vēlāk neviens pret viņiem neizturējās neitrāli. Tāds liktenis.

“Viņa vai es?” — ar abām viņu saistīja gadi: divdesmit pieci pagājušie ar Doru, trīsdesmit četri nākamie ar Elzu. Divas mīlestības, dažādas, bet

vienlīdz vienīgās viņam un tādēļ vien jau nesavienojamas ne laikā, ne telpā. Dorai — un viņš to zināja — picderēja visa viņa pagātne. Elzai — visa viņa nākotne, ko viņš nevarēja zināt, vismaz ne tik noteikti kā mēs.

Kā lai parāda, cik ļoti asa cīņa viņā norisinājās? Viņā un ārpus viņa, un apkārt viņam. “Asa” — vārds, kas patrāpījās gandrīz uz labu laimi; apziņa, ka situācija acīm redzami ir neatrisināma, te iznira virspusē, te notrulinājās kā neārstētas zobu sāpes. Lēmums tika pieņemts drudžaini un tika rauts atpakaļ gluži kā vēstule, kas kļūmīgā kārtā iemesta ugunī.

Un tas viss ieilga, un gals tam nebija redzams.

Notiekošajam ir tikai viens datums — sākuma, kamēr tas nebūs kļuvis par notikušo.

Mēs gan varam norādīt arī to otro, beidzamo robežu.

Viss iekļāvās vienā gadā, ne kalendārajā, un bezgala garā: no 1894. gada augusta līdz 1895. gada decembrim. Gadā, kas pilnum pilns ar notikumiem, caurstrāvots ar pretstraumēm, atvāriem, virpuļiem, gads, kas ietekmēja gandrīz visu Raiņa, Aspazijas, Stučkas, Doras un Jansona dzīvi. Pat personas, kas vēstījumā atrodas nomaļus, rauga izrauties centrā. Līze Plickšāne — mūsu aprakstīto notikumu ietekmē — iet taisnā ceļā uz agru nāvi. Zvērinātā advokāta palīgs Vladimirs Iljičs Uljanovs, kas kopš 1893. gada augusta dzīvo Pēterburgā, ir paguvis izstudēt grāmatas un brošūras, kuras ir analogas tām, ko no Augusta Bēbeļa bija atvedis mūsu varonis, un gatavojas braukt uz Cīrihi, lai personīgi iepazītos ar Dorai un caur viņu arī Jānim un Stučkam labi zināmām personām: Pļchanovu, Akselrodu no krievu “Darba atbrīvošanas” grupas, ar vācu sociāldemokrātu vadoni Vilhelmu Libknehtu.

Nav viegli noskaidrot, kādi notikumi sekoja cits citam. Vēstuļu saglabājies maz, dienasgrāmatu neviens no viņiem tobrīd nerakstīja, atmiņās valda zināms juceklis — tas arī saprotams, kad jāatceras pēc gadu desmitiem. Tiesa, pagādās arī precīzi datumi: tad un tad iestudēta luga, tad un tad noticis brauciens...

Mums svarīgākais datums atrodams gandrīz pašās liktenīgā gada beigās, 1895. gada 1. novembrī: avīzē “Dienas Lapa” ar parakstu J. Rainis* parādās dzejolis “Aukstā dvēse, lepnā dvēse”, kas publicēts blakus Aspazijas dzejolim, tieši zem tā.

Jānis Plickšāns un Elza Rozenberga (Valtere) satikās un izskaidrojās daudz agrāk. Rainis un Aspazija pirmoreiz bija kopā šeit, avīzes lappusē. Jānis pats to izdarīja — saveda kopā abus šos vārdus. Jau slaveno Aspaziju un nevicnam nepazīstamo Raini.

Par redaktoru Plickšānam atlicis būt tieši mēnesi.

* Paraksts, precīzāk, bija J. Reinis, taču burts “e” bija parasta drukas kļūda. Jau 11. novembrī turpat publicēts J. Raiņa dzejolis “Dziļākās domas” (bez virsraksta). Savu pseidonīmu dzejnieks atradis uz kāda ceļa staba Latgalē.

Savā romānā Aspazija pārnes šo publikāciju par gadu agrāk. It kā pēc Artas un viņa māsas iepazīšanās, kas bija tik neveiksmīga, Jarmuts Asmins atnācis pie Artas izskaidroties; viņa jūtas aizvainota par Jarmuta uzvešanos: nav nostājies viņas pusē, nav aizstāvējis, — un norāda viņam uz durvīm. Tajā pašā brīdī jaunais cilvēks ierauga uz galda avīzi, kurā pasvītrots kāds dzejolis. Viņš jautā: kāpēc viņa pasvītrojusi šo dzejoli? Arta atbild: “..tā ir valoda, ko es saprotu; un gars, kam es esmu līdzīga... jums līdzīgs viņš nav.”

“Arta, vai jūs tiešām turat to par dzejnieku, kas to uzrakstījis?”

“Protams, “zilactiņu un sārtaidziņu” dzejnieks viņš nav, bet tas ir ērgļa lidojums pret augstākiem gaisiem.”

“Un vai tam — vai tam... būtu arī kā dzejniekam nākotne?”

“Tas ir ģēnijs. Viņa ceļš būs spožs, un viņa paša darīta zvaigzne viņam ies pa priekšu!”

Tagad vairs Jarmuts nevarēja valdīties un, paslēpis galvu rokās, noslīdēja uz galda. No viņa muguras varēja redzēt, ka viņš krampjaini raustījās, norīdams asaras...

“Piedodat, piedodat,” viņš, pacēlis galvu, raustīdamies sacīja, “ka es jūsu priekšā nespēju savaldīties, bet jūs nezināt, ka tam, kas trīskārt aprakts, aizbērts un pazudis, jūs atkal atdodat dzīvību...”

“Es nesaprotu,” viņa čukstēja.

“Tas, kas to dzeju dzejojis, esmu es pats.”

“Jūs?” utt.

Melodramatiskais efekts, ko izmanto romāniste, mazliet kaitē stāstījuma un ne tik daudz tā sakarīgumam, cik precizitātei. Gala iznākumā — gandrīz nav iespējams noskaidrot, kad tad īsti noticis pats nozīmīgākais notikums viņu — un ne tikai viņu dzīvē. Te arī izdomāt neko nevajag: tas ir gadījums, kad jebkura izdoma apzog realitāti.

Un vistīrākā patiesība, ko neviens un nekad nav pārliccinoši apstrīdējis, ir tā, ka dzejnieku Raini atklājusi un zināmā mērā radījusi dzejniece Aspazija.

Reiz viņš bija izstāstījis par spriedumu, ko bija izteikusi māsa un Jelgavas izdevējs (jau sen, sen aizmirsts).

Ir īstais laiks atcerēties ģimnāzista Jāņa Pliedšāna dienasgrāmatu. Izmisīgais sauciens: vai tiešām es nekad neklūšu par dzejnieku? Muļķis, kā es varēju iedomāties, ka reiz varēšu līdzināties dižajiem... Mūsu grāmatā nav minēta ne desmitā daļa no tādiem izticieniem, ko rakstījusi pusaudža, Jasmuižas “jaunskunga”, Pēterburgas studenta roka.

Viļņā viņš bija galīgi izlēmis, ka misijas apziņa viņu pievilusi. Viņš pakļāvās to cilvēku spriedumam, kas nesaskatīja viņā dzejnieku (atcerēsimies: arī Aspazijai tieši tāpat tika ieteikts mest dzeju pie malas, taču

viņa pat nedomāja pakļauties). Ar savu neiedomājamo kautrību, kas lika viņam slēpt savu "vājību" no visiem pasaulē, pat no tuviniekiem un labākā drauga, viņš gandrīz pagāja... sev garām. Var tikai minēt, cik daudz pasaulē tādu totālu garāmšāvienu. Cik daudz cilvēku pagājuši garām savam īstajam mērķim izstieptas rokas attālumā un to nav pat nojautuši.

Mīlestība ir mīlestība. Jā, tās kvēle sākumā ir pat bīstama: skūpstot pārkodis lūpu, savainojis krūtsgalu; to ļoti nožēloja. Kādus glāstus viņai dāvāja, kā izskaidrojās. Taču ilgi, gandrīz gadu neatzinās dzejniecīci Aspazijai, ka arī viņš ir mēģinājis rakstīt dzejoļus. Advokāts, redaktors? Šajā ziņā viņš neatpalika no viņas. Jaunās strāvas vadonis? Jā, protams. Bet dzejoļi? Atklāties viņai, iemīļotajai, neceiksmnieka lomā? Kautrīga icsācēja lomā — meistara priekšā?

Dzejoļi droši vien tika parādīti pirms publicēšanas. Bet ar svešu vārdu. Redaktors varēja pajautāt, ko viņa domā. Skat, savas vārsmas atsūtījis kāds dīvainis. Kādas tās ir tavuprāt?

Bet viņa ņem un pasaka: šis puisis, manuprāt, ir ģēnijs.

Pirmie publicētie dzejoļi, starp citu, nav no labākajiem. Viņi mazliet iegūst vēlāk, līdzās citiem. Kā viena līnija no daudzajām, kā kociņš birzī. Bet Aspazija varēja te kaut ko saskatīt, nojaust ar sesto prātu. Vai ar pirmo — jūtām kā tādām: ar mīlestību. Jo aklāka mīlestība, jo smalkāka tai dzirde, bet, ja kurla, tad redz kā lūsis; tomēr galvenais bija nojauta, viņas nojauta.

Trīs apvērsumus viņš bija pārdzīvojis īsā laikā. Māsa Dora un Augusts Bēbelis bija izveduši viņu no strupceļa: radās mērķis, tagad bija kam veltīt dzīvi. Tādiem lēmumiem viņš palika uzticīgs.

Otrā atbrīvošanās bija no bezmīlas tukšuma, kad sievietē kā debesu ideāls tika šķirta no miesiskā. Un miesas slazdi, kuros viņš bija mocījies kopš pusaudža gadiem, žvadzēdami atlaidās. Miesa izlīga micru ar dvēseli, kad viņš skūpstīja Elzu.

Trešais bija iegūtais aicinājums. Bet kas ir aicinājums: jūgs vai spārni?

Te nu sākas pavisam jauna nodaļa.

Aspazijai vairs nav sāncenšu. Rainis viņas ticsai atdevis visu, visu sevi: visus uzrakstītos dzejoļus, dienasgrāmatas, kuras viņš nez kāpēc bija glabājis kopš pirmajiem ģimnāzijas gadiem, tulkojumus, uzmetumus dzejā un prozā, kaut kādas vēstules. Atdevis visu, visu, nešķirojot, — bet pēc tam drebēdams gaida, ko viņa teiks. Bet viņa vēl arvien klusē, vēl arvien neko nesaka. Viņš gandrīz nožēlo; kāpēc uzticējies, kāpēc atklājies? Kāpēc nodevis sevi kāda žēlastībai? Kāpēc uzvandījies mirušo, apglabāto un

apraudāto? Un ja nu par viņu pasmiesies? Ne jau taisni acīs, bet aiz muguras. Un nevis vienatnē, bet vēl kopā ar kādu... Nē. Atmiņas uzliesmoja cita pēc citas — spilgtas, spilgtākas par īstenību, kā sauss pulveris sadega šaubas. Viņa nepievils. Pēc visa, kas bijis starp viņiem, — nē. Vienīgais, kas varētu būt... kāpēc viņa vilcinās ar atbildi: tur ir tukšums, tajos nelaimīgajos papīros, bet viņa negrib viņu nogalināt pavisam, tāpēc arī velk garumā.

Bet — vai Elzai Rozenbergai, viņa arī Aspazija, ir tiesības spriest tiesu un pasludināt spriedumu, turklāt bez šaubīšanās, galīgo, kas vairs nav pārsūdzams? Vai viņa ir pilnvarota? Ir tiesības. Ir pilnvarota. Jānis Plickšāns atzīst šīs viņas tiesības bez šaubīšanās. “Ja nu reiz grib runāt par latv. dzejniekiem, tad jārunā par viņu,” vēlāk viņš uzrakstīs.

Aspazijas dzejoļus, kurus viņš tagad lasīja pirmais, ickams lika avīzes numurā, gluži vienkārši nebija ar ko salīdzināt. Pēc gada viņa tos apkopos grāmatā. Dzejnieks Kārlis Skalbe, — tajā laikā viņam ir kādi septiņpadsmit gadi, — apraksta torcizējo tikšanos ar šo krājumu. “..es turēju rokā mazu, sarkanu grāmatiņu delnas lielumā — Aspazijas “Sarkanās puķes”. Atšķīris to, lasīdams aiz dziļa savīļņojuma es izgāju laukā un staigāju, valdīdams aizkustinājumu. Istaba man likās par šauru. Torciz rakstīju: “Es mīlu tavas kaislās jūtas, tu vētras, liesmu dzejniecē!” Aspazijas “Sarkanās puķes” bij viena no tām grāmatām, kas atmodināja manu dvēseli.” “Mūsu ģeniālā dzejniecē Aspazija,” vēl pēc pāris gadiem uzrakstīs Jānis Poruks, un skaļais epitets nevienā neizraisīs iebildumus.

Aspazija bija tas tiesnesis, varbūt vienīgais pasaulē, kura lēmumam Jānis iekšēji bija gatavs pakļauties.

Pats viņa dvēseles kodols: apslēptā būtība un viņa aicinājums ticētās pēc šīs sievietes; viss pārējais viņa būtībā pat varēja pretoties, — tikai veltīgi. Garā vīriešu, bērnu, sieviešu, varoņu un viltnieku, bruņinieku un zemnieku, gudrajo un muļķu virkne, raibais varoņu pulks, kas kādreiz būs atrodams viņa drāmās, viņa nākamo dzejoļu vijīgā ritmi, muzikalitāte, — viss gaidīja viņas spriedumu, kā teātrī aktieri gaida zvanu iziešanai uz skatuves. Aspazijai bija dota milzīga vara, kuras lielumu viņa pat nenojauta.

Jā, viņa sacīja, jā, nu, protams, ka man bija taisnība! Tev jāraksta, tev noticīti jāraksta. Tev ir savākts materiāls gigantiskām celtnēm. Tu esi atradis, savācis, atvilcis visus šos blāķus — un pametis. Paskaties, cik daudz tev iesāktu un pamestu darbu! Tu esi tik stiprs, ka, liekas, esi nobijies no sava spēka.

Tas bija viņš, kas klausījās un dzirdēja, un nebija viņš. Klausījās viņā tā daļa — nogaidījusies, noilgojusies: visa tā viņa būtības daļa, kuru viņš

reiz bija aiznaglojis krustām šķērsām ar dēļiem gluži kā uz visiem laikiem pamestu māju.

Tagad viņu no Aspazijas neatraus nekādi spēki.

Atradis viņu, viņš beidzot atradis sevi.

Lēmums bija pieņemts, un visi citi, svešie lēmumi, ap viņu tiek pieņemti ne uzreiz, bet ar nepielūdzamu dzelžainību.

Janim Jansonam patik spēles elements viņa jaunajā “ģimenē”. Viņam it kā jāpārlicina Pēteris, jāpārlicina Dora par to, ka Jānim Plickšānam picnācis laiks noiet no skatuves. Viņa uzdevums satraukties, celt rokas pret debesīm: “Vai tad tiešām jūs neredzat...” “Nu kā lai es jūs pārliccinu, ka...” Bet viņi šaubās, bet viņi iebilst, bet viņi neļaujas pārlicināšanai un tomēr grib, lai visiem spēkiem viņus nebeidz pārlicināt.

Dažu labu reizi pat nevar saprast, kurš viņam tuvāks — Stučka vai Dora. Pēteris prot kļūt neizdibināms, pilnīgi neizdibināms. Bet pēc tam pēkšņi atklājas labsirdīgs kā lācis, kas līdz kaklam piecēdies medus. Taču jebkurā brīdī viņš sevi kontrolē un ir gatavs atkal kļūt neizdibināms par trešo daļu vai uz pusi, vai noslēgties pavisam. Šajā paškontrolē ir apbrīnojami daudz spēka. Cik reižu viņš nav bijis ar tevi kā atvērta grāmata, bet palicis noslēpums, un tu viņam neesi ticis tuvāk ne soli. Lickas, viņš izrēķina savu rīcību daudzus gājienus uz priekšu kā šaha ģēnijs. Un turklāt ir tik dzīvespriecīgs un jautrs, nu staigājoša anekdošu krātuve. Par tām arī pirmais smejas, visādi izrādot: “Jā, cilvēks ir vājš! Ir jau arī man savas vājības, re, tāds nu esmu kopā ar tām kā uz delnas!”

Viņš ir dziļš. Nekad neizpauž visu, ko zina un domā. Un Jansons ne reizi vien bēdājās: kāpēc es atkal biju tik pļāpīgs un skaļš, kāpēc lielijos un piemeloju klāt, turklāt viņa klātbūtnē?

Nu, bet Dora... Par Doru nav ko teikt. Viņa ir atradusi sev atbilstošu cilvēku. Lai cik viņa balta, bet arī viņa mēdz būt pilnīgi neizdibināma.

Viņš pat neuzdrošinājās būt greizsirdīgs uz viņiem.

Dora, šķiet, joprojām mīlēja brāli. Un viņš, Jansons, taču arī savā veidā joprojām mīlēja viņu! Citādi nebūtu tik daudz domājis par viņu. Gandrīz nemitīgi.

Un Pēteris Stučka, arī viņš mīlēja Jāni Plickšānu, reizēm pat izpļāpājās par kādu aizkustinošu sīkumu, kas saistīts ar viņu senajiem ģimnāzista gadiem. Dora tādos brīžos caur pieri aši uzlūkoja viņu un nolaida acis, it kā negribēdama, lai šo ašo skatienu uztvertu.

Un divaini gan, cik noturīgu, vienmērīgās liesmās kvēlojošu naidu visos trijos bija spējis iedegt viņa kaislību objekts.

Ja būs vajadzīgs — viņi brālim un draugam pasniegs palīdzīgu roku. Kad viņš būs atjēdzies, nopurinājies no sevis apmātību, kad tā saucamā

Aspazija būs kļuvusi par to, kas vienmēr bijusi: par necko, kad viņu no visurienes padzīs, kad no viņas novērsīsies visi kā viens... gan tad arī viņam atvērsies acis. Un mēs nepārmetīsim, ka viņam acis atvērušās tik vēlu.

Bet pagaidām — jārikojas. Pirmām kārtām pienācis laiks viņam atņemt avīzi, — un kam gan citam būtu jāuzņemas tās vadība, ja ne iepriekšējam redaktoram, Stučkam? Pakāpeniski jāpārņem visi sakari no mīlestības pārņemtā un tāpēc izklaidīgā Plickšāna, jāaicina un jāpārvilina studenti, zaļā jaunība, vispār visi cilvēki, kas drūzmējas ap viņu... vai drūzmējās: viņam tagad tie nav prātā un sociālisms nav prātā: viņi, vai redzējies, ir iemilējušies! “Nu nē,” Jansons domāja, “es nebūt neesmu ļauns uz viņu, es ne uz vienu neesmu ļauns, — taču ideja, kurai mēs kalpojam, necieš slienāšanos, tai vajadzīgs viss cilvēks, ar ādu un kauliem!...”

Par ideju, kurai viņi kalpoja.

Tā bija žilbinoša. Tā vilinājusi daudzus jo daudzus cilvēkus kopš seniem laikiem. Un, ja vienīgais trūkums gadsimtu plūdumā bija vai likās tas, ka tā nav piepildāma, tad uz divdesmitā gadsimta slietņā kā magnets pievilka tās šķietamā iespējamība.

Krievijā puse no iedzīvotājiem vēl atcerējās dzimtbūšanu — un kā tā tikusi atcelta. Likās, tieši tā var atcelt vispār jebkuru nebrīvību, jebkuru nevienlīdzību. Ļaunuma sakne nevienlīdzībā! Kāpēc vieni kopš dzimšanas ir dižciltīgi un bagāti, bet citi nabadzīgi, kāpēc vieni paēduši, — ai, kā viņi prot būt paēduši, kā viņi ēd, kā ģērbjas, ar kādiem zirgiem brauc, — bet citi noplīsuši un izsalkuši? Kāpēc vieniem pieder vara, bet citu liktenis — pakļauties un klanīties? Kāpēc vieniem sievietes skaistas kā princeses, bet citiem savos trīsdesmit gados saniknotas vecenes?

Iejas būtība, aptuveni runājot, bija taisnīguma atjaunošana. Visi būs vienlīdzīgi, visi vienādā mērā izmantos labumus; izzudīs skaudība un cīņa par pirmo vietu, jo visi būs pirmie. Visi būs dzīves saimnieki — un nebūs vairs kalpu.

Jānim Plickšānam bija palicis neilgs laiks strādāt “Dienas Lapā”. Pašās beigās ielūkosimies redakcijā, raudzīsim izjust tās atmosfēru. Aspazija: “Rainim bija arī tā laime, ka viņam pie DL radās apdāvināti līdzstrādnieki... Visi šie progresīvie studenti pulcējās ap Raini un bohēmas veidā mita pa laikam viņa dzīvoklī, ēda pie viņa, ģērbās viņa drēbēs, un uz viņiem arī R. izdalīja visu savu redaktora algu kā honorāru, jo izdevējs Bisnieks par iesūtītiem rakstiem nemaksāja ne plika graša... Viss laiks kūstot kūsoja no pārgalvības, uguns un spara, tas bija ziedons ar vētrām un dubļiem, bet arī ar jaunu sauli un auglību.”

Pats Rainis gandrīz pēc diviem gadu desmitiem vēstulē vienam no saviem jaunības biedriem Āronu Matīsam atminas: “Kur tie laiki, kopš mēs kopā veselu gadu piccatni sastrādājām pie “Dienas Lapas”?... Es biju laimīgs, torciz Tevi iegūdams par palīgu: Tu biji ideāls avīžnieks — gandrīz neaprobežota darba gatavība un spēja strādāt vai no miega trūkstoties, neatlaidīga uzcītība un mīlestība uz šo rijīgo, nekad rokrakstiem nepiebarojamo zvēru — avīzi. Kad mēs visi citi pa reizei grēkojām, nokavējāmies vai nemaz neatnācām redakcijā, mūs uz to pavedināja arī apziņa, ka avīze taču iznāks — pate no sevis, to pa nakti picrakstīs viens rūķis — vārdā Matīss.”

Profesors Jēkabs Kārklīšs, — viņš ar Raini un Stučku iepazinās Stučkas mājā, kad abi vēl bija ģimnāzisti: “Rīgā, agrākā Stučkas dzīvokļa vietā — Raiņa dzīvoklis. Še pa Ziemassvētkiem un citu svētku starpām, kā arī pa vasaras brīvdienām, pulcējās studējošā un cita progresīvā jaunatne... Sajūsmā R. bieži pat kāpa uz galda un, rokas savilcis dūrēs, kā ekstāzē aicināja uz cīņu pret novecojušiem uzskatiem...”

Atkal — Rainis, un atkal viņš atminas nevis sevi, bet citus. Tādu viņš redzēja pēc gadu desmitiem vienu no torcizējiem draugiem — Tērbatas studentu Jāni Kovaļevski (viņš bija vienu gadu jaunāks par Jansonu). “Lielums un skaidrums bija Kovaļevski vienmēr aizrāvis, un tā viņš ar sajūsmu metās “jaunā strāvā”. Viņš bija bezgala sirsnīgs un aizrautīgs, un maigs un mīlīgs kā meitene. Es tagad tūlīt nevaru pateikt, vai esmu dzīvē sastapis otru tik mīlu un skaidru jaunekli kā viņu... Viņš pats sevi mēdza saukt par Lepsku. Mēdza savā vārdā uzsvērt pēdējās zilbes un divas pirmās izrunāt steidzīgāk un klusāk... Viņš tā arī palika Lepskis.

..Viņš nebija pēc dabas cīnītājs un karotājs. Atceros, ka viņš kādā savā skicē vēlāk aprakstīja šādas pārrunas un attēloja, ka skices varonis, viņš pats, aiziet klusi laukā prom no karstām runām, ar mazu ironisku smaidu. Bet kad viņam pārrunas patika, kad tika izteikti sajūsmīgi vārdi, kad tika rādītas lielas nākotnes perspektīvas un varbūtības, kad tika nodomāti lieli darbi, tad viņš klusām piegāja klāt runātājam, izveda to laukā un kad tas izbrīnījās, ko nu viņam teiks, tad Lepskis viņu strauji apskāva un noskūpstīja un teica smiedamies: “Ei nu atkal atpakaļ un runā tālāk.” Kā lai nu man bija tālāk runāt? Runāšana bija beigta, bet prieks man bija liels un paliokošs. Tā bija lielākā alga un mudinājums. Kad vēlāk nācās pārļaut cietumu un trimdu, tad gandarījums jau bija saņemts iepriekš...”

Reiz Aspazija uzrakstīs Rainim par vienu literāru personāžu: “Viņš neieredzēja apkārtējos, bet Tu tos dievināji.” Par ko viņa runā? Par šiem te studentiem, par draugu Stučku, par tuvākajiem līdzstrādniekiem. Jānis Pliķšāns dievināja viņus — viņus pašus, bet varbūt arī viņu spēju icedegties no viņa uguns, aizrauties ar viņa ticību. Viss, kas aumaļām icplūdīs

viņa rindās, kļūs par viņa varoņu miesu un asinīm, nemitīgā domas kustība, iedvesma, — viss tajā laikā tika atdots jaunajiem līdzgaitniekiem un draugiem, tika tērēts devīgi līdz pēdējam, bet arī avots rādījās neizsmeļams. Varbūt tikai viens šajā improvizētajā akadēmijā nebija notiekošā aizrauts: Jansons. Viņam pašam bija vajadzīgi klausītāji, skolnieki, jaunas, sajūsmas pilnas sejas. Plickšāns reizēm sludināja iedvesmas ekstāzē, arī Jansons prata un viņam patika novest sevi un apkārtējos līdz eksaltācijai. Kā diviem praviešiem sadalīt savā starpā saujiņu skolnieku? Dīvaini, ka tik vienkāršs apsvērumš nebija ienācis prātā redaktoram, kurš daiļrunības uzplūdus mēdzis uzlēkt uz galda.

No laikabiedra, rakstniece Augusta Deglava vārdiem mēs varam iztēloties, kā uzstājās Jansons toreiz populārajos jautājumu izskaidrošanas vakaros.

“Biedri un biedrenes!” Jansons icsāka. “No laba prāta buržuji strādniekiem neko nedos. Proletāriešiem jāapvienojas un jāņem viss ar varu. Tādēļ tiem jānāk pie šķiru apziņas, jāorganizējas. Latviešu strādniekiem jāmeklē sakari ar krievu, vācu un citu tautību strādniekiem. Strādnieku nešķir tautību sienas. Tās ir izgudrojuši buržuji, lai skaldītu strādnieku spēkus... Tādēļ nost ar “ozoldēliem” un “liepu meitām”, ar tautiskiem brunčiem un kankariem. Nost ar dieviņiem, teikām un pasakām, nost ar visām tautiskām parunām, mīklām un citiem nederīgiem krāmiem. Proletāriešiem nevajag tautas dziesmu, tiem vajaga jaunu, labāku dziesmu: “Visu zemju proletārieši, savienojieties!” Buržuji, izsūcēji nospiež darba algas arvien vairāk uz leju. Strādnieks mirst postā un badā, bet kapitāls saplūst arvien mazāka un mazāka pulciņa rokās. Un tad pienāks brīdis, kad pasaules bagātības atradīsies tikai nedaudzu rokās, bet visiem citiem nebūs nekā... Tad mēs ņemsim ar varu, kas mums picnākas. Asinis plūdis — nāks atmaksas un tautas dusmības diena... To arī mūsu “tautas pīlāri” mana, tie saprot mūsu valodu un dzird tos āmuru kladzienus, ar ko tiek dzīta nagla viņu zārkā...” utt.

Mjā. Vai ticšām ar to aizdedzina sirdis jaunais Janis Jansons? Nu, piedomāsim klāt seju, jaunu un apgarotu, “monumentālo”, kā teicis Stučka, augumu, balsi — spēcīgu baritonu, maigu, niansēm bagātu. Un tomēr... kaut kā pietrūkst.

Skaidrs, kā. Klausītāja. Vajag iztēloties tā laika latviešu strādnieku pa pusei zemniecisko auditoriju — un viss nostāsies savā vietā. Palūkojieties, šie jaunie un spēcīgie cilvēki, vēl nepaspējuši nomazgāt rūpnīcu kvēpu pēc darba, ir kā prātu zaudējuši no dzirdētā — jaunā, aizliegtā! No cerībām — beidzot pārveidot dzīvi, iekārtot to pareizi.

Un viņi visi, visi līdz pēdējam, ir miruši lielākoties varmācīgā nāvē,

un pats orators arī jau gandrīz simt gadu guļ jūras dibenā zem veca angļu tvaikoņa paliekām...

Neko tādu neviens no viņiem neparedz, divdesmit gadu vecumā gandrīz visi ir nemirstīgi. Kakli izstiepti uz prickšu, acis kvēlo, — viņi redz, redz šo buržuāzijas zārku, kurā pienācis laiks dzīt naglu, — dodiet, dodiet šurp jūsu āmuru!

Vai Jānis Plickšāns tika dzirdējis šīs runas? Ja tika dzirdējis, tad ne tikai Aspazija tūlīt tūlīt sanaidos viņus. “Nost ar tautas dziesmu?” Nu nē gan, — atdot dzimto valodu, dziesmu, pasaku, teiku viņš nebūs ar mieru nekad, nevicnam, ne par kādu pasaules mantu. Tas ir tas pats, kas pārdot dvēseli — velnam vai kādam citam pircējam. Nekā nebija!

Tikai 1894. gada augustā Pētera Stučkas dzīvē negaidot un uz visiem laikiem viss bija kļuvis gaišs, ieguvis pastāvīgu jēgu. Mīlestība un sociālisms bija viņu pārsteidzis vienlaikus, kā zibens uzliesmojums, un, ja Dora būtu tikai skaista, mīlēta un mīloša sieviete, ja viņa nebūtu atnesusi sev līdzīgu savu satriecošo atklājumu, tas būtu citādi, pavisam citādi. Arī sociālistiskā ideja ne tikai citā ceļā varēja atnākt pie viņa, tā arī nāca un gandrīz skaļi kļiedza par sevi taisni ausī, bet līdz zināmam laikam viņš bija palicis kurls un akls, un lai cik ļoti jauno mācību sludināja viņa draugs Plickšāns, viņa paziņas no “Dienas Lapas” un citi, lai cik daudz viņš bija lasījis, — ar vienu aci taču bija ielūkojies — bet vārdi un frāzes šķita nedzīvas, aizslīdēja kaut kā gar ausīm neaizķeroties, svešas, sausas, pat nepievilcīgas.

Atnāca mīlestība un piepildīja visu ar patiesības un taisnības mirzumumu. Sausie stiebri pielīva ar sulu, atdzīvojās, sāka ziedēt. Viņš tagad nespētu, pat ļoti gribēdams, atgriezties ieprickšējā pasaulē, nespētu ar agrākām, neredzošām acīm uzlūkot revolucionāro brošūru rindas: tagad tās reibināja un dedzināja.

Agrāk sociālisma teorija viņam likās detaļa, viena no daudzām. Tagad tā kļuva par galveno, bet par detaļām — viss pārējais: valstis, valodas, tautas, atsevišķu cilvēku ambīcijas, viņu nožēlojamie panākumi un neveiksmes... Un tad vēl kas: Dora lika viņam saprast, ka viņš tur ir vajadzīgs, ka viņam ir vieta cīnītāju rindās un nebūt ne pēdējā vieta! Viņš apzinājās savus spēkus, kopš bērnības bija viegli apsteidzis līdzaudžus jebkurā lietā, — atstājis tos aiz muguras, pat nepieķūsis. Taču līdz šim laikam viņa iespējas netika pieprasītas. Savas nelaimīgās tautības, dzimšanas vietas un valodas lamatās viņš jau sen bija pārstājis raustīties, zinādams: izejas nav. Atnāca sieviete un sarāva visus tīklus, pastiepa roku: cjam!

Tagad viņš saprata, kāpēc tajā reizē Jānis pārbrauca no Čīrihes spārnots. Dora arī ar viņu savā laikā bija izdarījusi to pašu. Ievedusi viņu

sociālismā, kā ilgi gaidītu ciemiņu ievēd mājā. Tā bija viņas dzimtene, viņas prieks, viņas intīmais noslēpums... Nav jāpieder, kā izrādās, lielai tautai, lai tiktu pielaiests tur, kur tiek veidota vēsture. Nav jāpiedzimst par princi, par grāfu, par baronu. Nekas netiek prasīts — tikai ticība un gatavība atdot sevi visu kopīgai lietai. Šis lietas vērienīgums visas cilvēces, visas pasaules mērogā pārsteidza, — un tas bija neapšaubāms notikums visam. Ja nav uzvaras visā pasaulē — kam tā vajadzīga?... Vēl nesen viņš bija rosījies pašā apakšā, — un provinces advokāta karjera tomēr bija tās pašas pirmsakušās provinces tā pati apakša, tas pats dibens. Bet tagad viņš atradās pašā augšā, starp dižās mācības adeptiem, pirmajā tūkstotī — no miljoniem un miljoniem. “Kādam es likšos smieklīgs: manā vecumā sākt dzīvi no jauna! Bet kas man svešu cilvēku smieklis? Dzīve bez Doras varēja neizdoties — turpināties, turpināties un beigties, tā arī nenonākot līdz sākumam.”

Viņas brālis — pārāk nervozs un patmīlīgs raksturs, pārāk koncentrēts uz sevi pašu. Viņš pēc savas būtības nav spējīgs uz pašizliedzību, anonīmu darbu, uz disciplīnu, uz pacelšanos caur pašatteikšanos. “Dora to jūta — un deva priekšroku man: es spēju valdīt pār sevi, bet viņš — ne, es protu vest aiz sevis ļaudis, bet viņš — ne, es spēju būt arī nezināms cīnītājs un — milzīgu cilvēku masu vadonis, bet viņš... Tomēr, ko tā pa īstam es zinu par viņu? Reizēm viņš liekas sašļucis un vājš, īsts mīkst-čaulis. Reizēm viņa nesaprātīgie solījumi — torciz Pēterburgā — kļūt par “jaunu Prometeju”, “radīt no vienkārša māla, no dubļiem, — vai saproti, Pēteri, no dubļiem, — ne tikai cilvēku, bet — Dievu!” — lai cik tas dīvaini, visas šīs viņu jaunības drudžainās runas reizēm nez kāpēc neliekas smieklīgas...”

Aspazija gan romānā, gan savās atmiņās tālāko notikumu gaitu attēlo tā: Stučka pārvilina jaunstrāvniekus, īpaši studentus, ar bezmaksas ēdienu un iedzeršanām: viņš ir bagātāks par Raini un var to atļauties. Torcizējiem studentiem iedzeršana katrā ziņā patika, un arī kārtīgi paēst viņiem ikdienišķos apstākļos ne vienmēr izdevās, un tāpēc devīgā advokāta viesmīlību tie patiešām diez vai nosmādēja. Pie tās pašas reizes, 1895. gada aprīlī Pēteris Stučka pārgāja uz citu dzīvokli. Arī agrāk viņš bija dzīvojis tajā pašā mājā, kur atradās “Dienas Lapas” redakcija, tikai stāvu zemāk. Tagad viņš pārcēlās no otrā uz trešo stāvu un mita līdzās redakcijai, durvis atradās blakus. Studenti, kas vasarā icradās uz brīvdienām, iegriezās redakcijā — un gandrīz automātiski nokļuva Stučkas dzīvokli, kur sastapa ne tikai pašu saimnieku, bet arī Jani Jansonu, Frici Roziņu un citus, tajā laikā jau populārus līdzaudžus un draugus. Un tāpat arī alu, atdzēsētu grozā ar ledu, un vīnu, un uzkodas. Turklāt viņi

bija tajā vecumā, kad reibina draudzīgas tikšanās, kopīgi sapņi un pietiecinieni, dziesmas un smieklī; ja tur nebūtu viņa un uzskodu, viņi sanāktu kopā arī tukšā dūšā, lidotu uz sazvērnieku ligzdu kā naktstauriņi uz uguni.

Jānis Plickšāns 1895. gada vasarā noīrēja vasarnīcu jūrmalā, Dubultos; tur pavadīja vasaru arī Elza. Tiklīdz tika galā ar neatliekamiem darbiem, redaktors steidzās braukt prom, tā ka pārvilināt studentus no viņa diez vai vajadzēja. Tie viņu gluži vienkārši nesastapa, bet Jansonu un Stučku — sastapa.

Aspazijas romānā pie Jarmuta uz jūrmalu atnāk viens no viņa draugiem un stāsta, ka “partija” slepeni sanākusi un nolēmusi atcelt Jarmutu no redaktora amata un Jaunās strāvas vadības. Dokumentāra apstiprinājuma tam nav, taču plāns pakāpeniski izspiest Plickšānu skaidri redzams visā notikumu gaitā.

Plāns bija ģeniāli vienkāršs: Plickšāna atcelšanai izmantot viņa, tā teikt, revolucionārās īpašības: viņa ievadrakstu un ārzemju ziņu asumu, sadursmes ar cenzoru. Iestāstīt uzmanīgajam izdevējam, kuram jau tā bija nepatīkšanas šinī ziņā, ka tādā kārtā viņš var pazaudēt visu savu naudu. Pēteris Bisnieks — pastāvīgs bagātās Rīgas latviešu amatnieku palīdzības biedrības krājaizdevu kases vadītājs. Bet viens no kases direktoriem — advokāts Pēteris Stučka. Divi Pēteri ne tikai regulāri satiekas darīšanās, bet ir arī gandrīz draugi (izdevējs ir daudz vecāks). Nav nekā vienkāršāka kā ieteikt galvenajam avīzes īpašniekam: lai Plickšāns uzņemmas kaut vai daļu no finanšu riska! Lai iemaksā dažus tūkstošus rubļu, lai kļūst par līdzizdevēju — un tad jau, sākot strīdu ar cenzūru, viņš zinās, ka riskē arī ar savu naudu.

Tālākais — kā to redzēja Jānis Plickšāns: “Bisnieka pēdējais priekšlikums bija tāds, lai es palielinu savu daļu par pieciem tūkstošiem rubļu, bet to izpildīt man nebija iespējams. Bet Stučka to izpildīja...”

Te ir istā reize minēt dokumentus, kas attiecas uz vēlāku laiku — uz 1897. gada vasaru, bet kas secīgi stāsta par notikumiem tieši tajā laikā, ko mēs aprakstām, par 1894. un 1895. gadu. Tie ir zvērinātā advokāta palīga Jāņa Plickšāna un studenta Jāņa Jansona, kuri arestēti sakarā ar slepenās biedrības “Jaunā strāva” lietu, pratināšanas protokoli. Sakarā ar šo lietu tiks arestēti apmēram simt cilvēku, par to — vēlāk; pagaidām tikai protokolu izraksti, kuri attiecas uz mūsu stāstījuma priekšmetu.

Jansons: “21. jūnijā Plickšāna dzīvoklī notika konspiratīva rakstura sapulce, kurā piedalījies es, Plickšāns, Krūms, Ratnieks, Krumbergs... Jānis Kovaļevskis, Pauls Dauge (Pēterburgas students), pie kam tika nolēmts sapulcēties tā paša 1894. gada decembrī galīgas nelegālās darbības

programmas izstrādāšanai ar nolūku, lai katrs no klātesošajiem uz to laiku apdomātu sociāldemokrātiskās aģitācijas paņēmienus...

1894. gada rudenī, kā man rakstīja Pauls uz Maskavu, starp jelgavniekiem sāka rasties neapmierinātība pret Plickšānu kā redaktoru un darbinīku tāpēc, ka viņš pārāk nodevās savām personiskajām interesēm pazišanās dēļ ar rakstnieci Rozenbergu (Aspaziju).

Uz 20. decembri sanāca kongress... Apsprides notika dažādās vietās un atšķirīgos dalībnieku sastāvos; tā Plickšāna telpās tika izstrādāti vispārīgie jautājumi, kas attiecās uz avīzes interesēm, bet redakcijas telpās konspiratīvi tika apspriesti aģitācijas jautājumi.

..Beidzot, 28. janvārī (1895. g.) sākās kongress, kas bija jau galīgi konspiratīva rakstura, tā kā viss legālais jau bija pilnīgi izstrādāts decembra kongresā... Tika ievēlēta centrālā komiteja, kuras sastāvs — priekšsēdētājs Stučka, kasieris Plickšāns un sekretārs Hristofors Valters.”

Tūlīt pat uz karstām pēdām piebildīsim, ka mūsu students melo jautājumā, kas mūs interesē, un tieši — par apvērsumu “Dienas Lapā” un Jaunajā strāvā. 1894. gada rudenī Jansonam nemaz nevajadzēja uzzināt no kāda, ka Jānis Plickšāns “nodevās savām personīgajām interesēm pazišanās dēļ ar rakstnieci Rozenbergu (Aspaziju)”. Mums droši zināms, ka viņš pats tieši tajā laikā ir runājis ar “Dienas Lapas” redaktoru, pauzdams draudzīgas rūpes: vai šī draudzība nekaitēs lietās interesēm. Tāpat mēs zinām no Aspazijas teiktā, un viss liecina, ka viņai ir taisnība, ka pašam Jansonam bija “personīgas intereses” šajā jautājumā, un visai dedzīgas intereses. Beidzot, kā lai netic Aspazijas stāstam par Jansona starpnieka misiju, par Doras vārdā izteiktajiem un viņa paša personīgajiem draudiem — atstumt Plickšānu no darba, ja viņš neatkāpsies no Elzas. Šie draudi tika izpildīti ar uzviju divu triju mēnešu laikā! Tātad Jānis Jansons melo. Melo žandarmu apakšpulkvedim pratināšanas laikā. Apmānīt ienaidnieku, protams, nav grēks, bet mūsu priekšā — īpašs gadījums, par ko būs runa turpmāk. Pagaidām atgriezīsimies pie protokoliem.

Jansons: “Sakarā ar funkcijām, kas jāveic priekšsēdētājam, kasierim un sekretāram, kuri tika ievēlēti 1895. gada 28. janvāra kongresā, paskaidroju... Komitejai bija jātēlo tāds orgāns, kas būtu vadošais centrs starpkongresu laikā. Pati komitejas ievēlēšana noritēja ļoti steidzīgi... locekļu izvēlē, acīmredzot, spēlēja lomu personīga rakstura intrigas: jo Plickšāns nekļuva par priekšsēdētāju, bet par sekretāru tika ievēlēts Valters, kuram ar Plickšānu bija naidīgas attiecības...”

No 1895. gada februāra sākuma līdz jūnija vidum es biju Maskavā un tajā laikā izbeidzu turpmāko atrašanos Maskavas universitātē. Ieradies Rīgā, es “Dienas Lapas” redakcijā atradu lielas nesaskaņas, jo Plickšāns faktiski bija galīgi pārtraucis darbu redakcijā, tēlodams kaut kādu kopīgu

vadītāju un ļāva līdzstrādniekiem pilnīgu brīvību. Tāda Plickšāna uzvedība, pametot avīzi likteņa ziņā, radija manī lielu atsalumu pret viņu.”

Oficiāli 1895. gada novembra pēdējās dienās tika paziņots: “Sakarā ar avīzes “Dienas Lapa” finansiālā stāvokļa pasliktināšanos, izdevējs P. Bisnieks noslēdzis ar P. Stučku līgumu par kopīgas sabiedrības radīšanu “Dienas Lapas” izdošanai, kā arī tipogrāfijas un grāmatu veikala vadīšanai.”

1. decembrī: “Tā kā avīzes “Dienas Lapa” redaktors J. Plickšāns atteicās no amata un izbrauca no Rīgas, P. Bisnieks griezās pie Galvenās Preses pārvaldes ar līgumu apstiprināt P. Stučku arī avīzes atbildīgā redaktora amatā.”

No Jansona liecībām pratināšanā: “30. novembrī no saņemtā “Dienas Lapas” numura es uzzināju, ka Plickšāns vairs nav redaktors, un tāpēc jau nākošajā dienā atbraucu uz Rīgu, lai uzzinātu, kas par licību, pie kam izrādījās, ka sakarā ar abonentu skaita samazināšanos un finansiālas dabas nesaprašanos starp izdevēju Bisnieku un Plickšānu, pēdējais aizgāja no redakcijas, un viņa vietā stājās Stučka. No sarunām ar Stučku es pārliccinājos, ka viņš, palickot uzticīgs iepriekšējai avīzes programmai un virzienam, tomēr nolēmis ārējai formai, rakstu rediģēšanai piedot mīkstāku toni, un patiecām, turpmākajā avīzes izdošanas laikā radās daudz mazāk sadursmju ar cenzūru. Kopš tā laika sākās mana gandrīz pastāvīgā darbība avīzē.”

No J. Plickšāna pratināšanas protokola: “Pēc Stučkas stāšanās redaktora amatā viņš sāka vajāt tos līdzstrādniekus, kas turpināja attiecības ar mani.”

Atgādināsim, Aspazija apgalvoja, ka Bisnieks nemaksāja autoriem par rakstiem ne graša. Tā tas gluži nebija. Ir saglabājušies honorāru saraksti par publikācijām “Dienas Lapā” 1895. un 1896. gadā. No tiem redzams: autoru pamatsastāvs Stučkas laikā strauji mainās. 1896. gadā avīzē raksta, publicējas, saņem honorārus citi cilvēki. Apvērsums bija pilnīgs.

Jānis Plickšāns, pārbraucis uz Jelgavu, cauras naktis pavadīja gandrīz bezmieģā: gulēja uz muguras, raudzīdamies tukšumā, un domāja, domāja. Tie “Dienas Lapas” līdzstrādnieki, kas bija palikuši uzticīgi viņam, ieteica aizstāvēties, protestēt, publiski paziņot par intrigām, kuru upuris viņš bija kļuvis. Bet kas tad publicēs viņa protestu? Stučka un Jansons? “Baltijas Vēstnesis”? Pārējie pretinieku izdevumi, kuriem viņš bija uzbrucis, kurus bija izsmējis dienu no dienas? Nē, tas ir veltīgi. Viņa vārds ir Nekas, un nevienam viņš nav vajadzīgs.

Domas svaidījās, meklējot izeju. Un iespēju atriebties. Plāni, cits par citu bezjēdzīgāki, uzliesmoja un dzisa. Dažas domas atkārtojās, iestrēga smadzenēs, līdzīgi kaut kādai muļķīgai, uzbāzīgai dziesmiņai; viņš tās gaidīja prom. Par visu vairāk gribējās sevi pašā noslaucīt visas tās sajūtas, kā noslauka ar lupatu uzrakstu uz skolas tāfeles, atstājot tur svētlaimīgu melnu tukšumu.

..Kaut kas vidējs starp murgiem un sapni: viņš icraudzīja drukno, stingro Jansona figūriņu, stipri samazinātu, tā raustījās un taisīja grimases kā lelle marionešu teātrī. Kāpēc “kā”? Tā bija marionete, mats matā tāda, kādas viņš bija redzējis Cīrihes laukumos; vairāki pavedieni un atsperītes stiepās augšup, un tur atklājās Pēteris Stučka, Resnais, — no visām iesaukām šī tagad viņam pietāvēja vislabāk. Resnais centīgi “vadīja” lelli Jansonu. Taču, ieskatījies vērīgāk, viņš pamanīja, ka arī paša Stučkas kustības nav īsti dabīgas. Uzausa nojauta... Jā! Tie paši pavedieni, tās pašas atsperītes bija pietiprinātas arī pie Resnā rokām un kājām, ar tām arī kāds manipulēja, bet kas? Sev par nepatiku Jānis nekādi nevarēja saskatīt Stučkam aiz muguras leļļu vadītāja augumu un seju, šķita, tūlīt, tūlīt tas atklāsies skatienam — taču visu laiku pēdējā mirklī to kāds aizsedza, Pētera lielā galva raustījās vai arī redzes lokā parādījās galīgi nepiederīgi priekšmeti: kaut kādas cepures, aukliņās piesieti baloni, zirga purns. Cik vien varēdams, Jānis izstiepa kaklu, pūlēdamies ar skatītienu pārvarēt kārtējo šķērslī. Beidzot aši, aši uz kādu sekundes daļu aiz Stučkas muguras pazibēja kāda figūra un bāla seja. Viņš noelsās: nevar būt! Likās, ka tur ir Dora: nu, vai tie nav murgi? Atjēdzies viņš saprata, ka tas arī bijis murgs vai sapnis, bet tajā pašā mirklī atkal iekrita pusnemaņā, kurā nikni strīdējās ar savu iepriekšējo sapni vai murgu, bet kas te ko strīdēties, par ko, taču guļošam to nevar paskaidrot.

Ar Elzu arī viss negāja gludi. Ļoti gribējās, lai viņa pirmā pasaka: apstākļi ir mainījušies, bet mēs abi taču nescam mainījušies; viss, kas ticis pateikts un nolemts starp mums, paliek spēkā. Taču viņa nescidzās teikt šos vārdus un, kā liekas, šaubījās vai nu par viņu, vai nu par sevi, gaidīja kaut kādu norādījumu... izeju, kura pavērtos pati no sevis. Viņai klājās slikti. Gandrīz vairs nebija šaubu, ka viņu taisni tāpat izmetīs no teātra kā Jāni no redakcijas, tikai vēl nekaunīgāk: kāpēc viņiem jāliekuļo, jāvij intrigas? Izdzīs — un cauri. Bet viņa, viņas alga ir tā, kas uztur ģimeni. Ak Kungs, cik tuvu, kā izrādījās, ir lauru vainagi un ovācijas no agrākās nabadzības, kura jau smīnēja un māja ar galvu: sveika, vecā paziņa!

Nez kāpēc Elzai visu laiku nāca prātā nelaimīgais brauciens rudenī uz Cīrihi — tieši tas, šķiet, arī bija pirmais posms neveiksmju virknē. Viņa brauca, lai iestātos universitātē, lai mācītos par ārsti — tāpat kā Dora, viņas ienaidniece. Jānis solīja, ka atradīs līdzekļus mācībām. Tas

bija viņu kopīgais projekts. Mācīties viņai patika un gribējās vienmēr, bet tieši Cīrihe, tieši medicīna tika izvēlēta ne bez slepenas vēlēšanās parādīt Jāņa augstprātīgajai mātai, ko spēj. Elza nodzīvoja ārzemēs neilgi. Vēlāk stāstīja, ka Cīrihē apmetusies turpat, kur 1893. gadā Jānis bija nodzīvojis gandrīz divus mēnešus, ka mājā mitinājusies pati radikālākā jaunatne, — jaunie revolucionāri uzņēmuši viņu kā savējo un runājuši ar viņu tā, it kā viņiem jau rīt būtu jāiet kopā uz barikādēm. Taču ne jau tas viņu nobiedējis. “Ciniskās sarunas par vivisekciju”, izmēģinājuma dzīvnieku mocības, par kurām viņa klausījies ar šausmām, kā arī perspektīva griezt liķus anatomikumā likušas dot kājām ziņu.

Paskaidrojumus var pieņemt, bet visai piesardzīgi. Varēja būt arī citi iemesli, vārdā nesaukti. Elzas Rozenbergas izglītība tomēr bija robaina, robus un tukšās vietas viņa varonīgi mēģināja aizpildīt, taču latīņu un grieķu valodu nevar apgūt ar joni, tāpat arī matemātiku. Nav izslēgts, ka tur, uz vietas, viņa pārliecinājās, ka nav pietiekami sagatavota; un arī vajadzīgo dokumentu viņai, kā liekas, nebija, ģimnāziju viņa taču savā laikā nebija pabeigusi.

Tā šis viņas mēģinājums kļuva par dārgu ceļojumu bez rezultātiem. Elza nebija no tām, kura šaustītu sevi un visos sīkumos zelētu vienā zelēšanā savas neveiksmes. Gribējās atrast vēl kāda vainu, — bet kas tik dedzīgi bija pierunājis viņu braukt uz Šveici?

Jānis Plickšāns dzīvo Jelgavā kopā ar māti un vecāko māsu. Šinīs dienās grasās doties uz Pleskavu, pēc tam uz Pēterburgu — interesēties par iespējām pārcelties uz Sibīriju. Viņš negrib palikt dzimtenē.

Būs viņam Pleskava, un arī savu Sibīriju viņš ar laiku dabūs, nav vairs ilgi jāgaida.

Jelgavā, kaut arī atlaists no darba, viņš ir ievērojama persona. Latviešu “labākās famīlijas” tajā laikā te var uz pirkstiem saskaitīt. Viss kā uz delnas.

Arī te Plickšāna mājā pulcējas jaunatne, pavisam zaļa, — lielākoties ģimnāzisti un ģimnāzistes. No studentiem, kas mēdza apmeklēt Plickšāna dzīvokli Rīgā, viņi atšķiras ar ārkārtīgu nopietnību un ar jebkādas bohēmas trūkumu: viņi nedzer, šie jaunie puisi un meitenes, un, ja dzer, tad tikai tēju. Ar barankām.

Reiz Aspazija, kā par nelaيمي, parādījās šinī mājā prickšlaicīgi, kad ne tikai jauno ciemiņu, bet arī paša saimnieka vēl nebija. Durvis atvēra māte. Atvēra — un kādu brīdi aizšķērsoja ceļu, it kā šaubīdamās, vai laist viešņu pār sliksni vai nelaist. Ielaida. Lai tūdaļ pat sagāztu pār viņu pārmetumu lavīnu. Nu kā viņai pieticis dūšas ierasties šeit? Vai maz ļaunuma viņa

nodarījusi dēlam? Kura katra viņas vietā ietu garām šai mājai ar lielu likumu. Ievilinājusi vēl vienu muļķīti savos tīklos un priccājas! Kā nu nav muļķītis — ko iekārojis? Ardievu, cienījamā, labi jau, labi, un lai no jums te nepaliktu ne smakas!

Visi pēdējā laika sarūgtinājumi, visas vilšanās un sarunas ar abām meitām, un strīdi, un dēlam nolūkotā lauku līgava ar četrdesmit govīm, kuru viņš bija noraidījis — un tādas dēļ, — viss plūda pāri, izlauzās uz āru Dārtas vārdos, kura pēc vīra nāves bija novecojusi un tāda kā izsista no sliedēm.

Jāņa vecākā māsa stāvēja turpat — un nemēģināja iejaukties. Aspazija izmetās laukā kā apsvilusi no svešās — svešās un tagad naidīgās mājas. Piedevām vēl nokļuva jauniešu bariņā, kas devās uz to pašu māju, no kuras viņa ar kaunu nupat kā tika padzīta! “Uz kurieni tad jūs? Vai tad jūs necjat pie Plickšāna? Bez jums būs garlaicīgi! Nē, mēs jūs nelaidīsim vaļā!” Elzai ar spēku bija jāizraujas no draudzīgajiem Klarisas Eilertes un Anastasijas Čikstes apkampieniem; viņa tik tikko nesāka raudāt turpat uz ielas, līdz jaunkundzes aptvēra, ka viņa nejoko un ka viņai prāts nencesas uz sarunām.

“Cieši viņa apņēmās no Asmina šķirties, jo tagad viņu dvēseļu audi vēl nebij tik cieši saausti, ka tos nevarētu raut pušu.”

Jānis nespēja saprast, kāpēc no viņa vairās, kāpēc tik strauji aprāvies viss, kā dēļ — kā tagad likās — viņš ziedojis tik daudz... Panācis tomēr satikšanos, lai izskaidrotos, un uzzinājis patiesību, viņš taisni vai drebēja no dusmām un apsolīja “nodot kaut kādā nomaļā pansionātā” gan māti, gan māsu, lai beidzot tīktu vaļā no viņu “terora”. Viņš pat izstāstīja Elzai, kā reiz agrā jaunībā, kad māte un Līze nebija laidušas viņu uz satikšanos un pat ieslēgušas viņu, ar cirvi saskaldījis durvis un ar spēku izlauzies brīvībā!

Tas viss ir brīnišķīgi, bet ir aizvainojumi, kurus aizmirst nav iespējams.

Tāpat arī Elzai nebija viegli ar māti. Māte arvien biežāk uzsāka sarunas par to, ka ir kaut kas jāizdomā... kaut kas jādara, viņš taču ir advokāts, tas tavs Plickšāns, lai izgudro kaut ko, lai panāk šķiršanos no tā tava... neliecša, piedod, ak Kungs, lai uzraksta papīrus, viņam taču jāzina, kam un kā jāraksta, bet pats lai apprec tevi, viņš taču nedomā tāpat vien papriecāties, ne jau tāda viņam trāpījies, un arī pats viņš nav no tādiem — vai varbūt?...

— Ai, māmiņ, māmuliņ! Ļauj man padzīvot brīvībā! — meita it kā esot atbildējusi. — Tu taču zini, kas tās par važām, tevi pašu izprecināja astoņpadsmit gadu vecumā. Precētai jāmiļ pēc pavēles, bet, kur gals brīvībai — tur gals arī mīlestībai.

— Bet kā tad tā, ko tad ļaudis teiks? Jau tā visu ko runā. Jauns cilvēks — staigā, staigā pie tevis, bet precēt neprecē.

— Lai runā, ko grib!

Bet bija tā.

Par advokātu viņu neapstiprināja (klīda baumas, ka aiz politiskiem motīviem — redaktora grēku dēļ).

Labākais draugs viņu nodevis.

Jaunākā mīļotā māsa, kā izrādījās, ir uz vienu roku ar to.

Bijušie kolēģi daļēji atteikušies no viņa, daļēji tāpat kā viņš bija bez darba un vēzējās ar rokām visiem spēkiem, lūkojot izpeldēt.

Ar māti un vecāko māsu viņš ir sastrīdējies Elzas dēļ.

Bet Elza izlēmusi saraut saites ar viņu viņa māsas un mātes dēļ.

Katastrofa bija pilnīga.

Te beidzās vēl viena Raiņa dzīve. Kad viņš nolēma, ka arī mīlestība ir zudusi, viņš to uztvēra ne tikai kā nāvi, bet arī kā kaut ko ireālu — melnāku par tumsu un nedzīvāku par mironi. Te varētu pavilkt apakšā svītru — baltu, lai labāk redz uz melna, un uzrakstīt ar priekšpēdējo stindzinošo domu: “Beigas.”

... ja kukaan ei ollutkaan...

... ja kukaan ei ollutkaan...

... ja kukaan ei ollutkaan...

... ja kukaan ei ollutkaan...

... ja kukaan ei ollutkaan...

Ceturtais dzīve

Pirmā nodaļa. Jelgava, Berlīne un tā tālāk

Otrā nodaļa. Bedre

Trešā nodaļa. Eiridike, Orfejs

Ceturtais nodaļa. "Daudz simtu jūdžu tālumā..."

Cetina dave

Prima nobilitate, Belgica, Belgica in Belgica

Quia nobilitate, Belgica

Tertia nobilitate, Belgica

Cetina nobilitate, Belgica in Belgica

PIRMĀ NODAĻA

JELGAVA, BERLĪNE UN TĀ TĀLĀK

Gaisma dzimst tumsas dziļumos. Tā ir viņa nākamo dzejoļu doma. Vārdi no viņa nākamās lugas prologa:

*Naktī tapa gaisma,
Dzīve izlēca iz nāves.*

Lai cik grūti sev atzīties, bet varbūt galīgas beigas, iepriekšējās dzīves noslēgums un atšķelšana bija nepieciešama, lai būtu iespējama turpmākā. Var pilnīgi iztēloties citu, nebijušu likteni, to ir tik viegli iezīmēt ar punktētu līniju, turpinot iepriekšējo taisni no pārtrūkšanas brīža. Jānis Plickšāns paliek joprojām par redaktoru. Avīze, nepiecdināmais zvērs, un otrs, vēl vairāk nepiecdināms par pirmo — politika, varēja aprīt, apēst mūsu varoni galīgi. Vai arī — nedarēja? Vai varbūt sadumpotos un par katru cenu izrautos brīvībā tas neatkarotajam, kas, un mēs to zinām, viņā bija? Šaubos.

Un noteikti nebūtu bedres — tā tumsas dziļuma, kurā pēc pusnemas, kad bija zudusi laika izjūta, iemirdzējās pirmais gaismas stariņš. Un tas nāca nevis no ārienes, bet no tumsas dziļumiem.

Viņš ķērās pie filozofijas (avīzē to nespētu — neatrastu laiku). Ničes “Viņpus laba un ļauna”, Bihnera “Spēks un matērija”, Marksa “Kapitāla” pirmais sējums, Šopenhauers, Feierbahs, senindiešu filozofija, Darvins, Ernsts Hekelis, Timirjzevs, Dostojevskis, Tolstojs. Visu izlasīto tāpat kā agrā jaunībā viņš nekavējoties pielāgoja savai paša dzīvei, nekam neticot uz vārda, biežāk atgrūžoties no svešas domas, nekā smeļot kaut ko gatavu. Viņš strādāja kā kausētava, kurā milzīgā temperatūrā un spiedienā visdažādākās vielas vārās un apmainās atomiem, pārvēršoties par jaunu kausējumu ar nekam nezināmām īpašībām.

Ilūziju, pieķeršanās un draudzības sabrukums lika viņam ieciet sevī. Savā iekšienē vajadzēja gan laisties lejā, gan kāpt augšā, šī kustība vai nu uz augšu, vai uz leju bija bezgalīga, un tā turpinājās sapņos.

Viņš neatteicās no “idejas” — viņu pulkā nevajadzēja paskaidrot, kas tā par ideju, tā bija kopīga gandrīz vai visai paaudzei. Bet, ticēdams nākotnei, viņš nevarēja iedomāties, ka tur, priekšā, varēs iztikt ar tikpat vājiem, ciniskiem, savtīgiem cilvēkiem kā viņa vakarējie līdzgaitnieki. Par viņa iemīļotu domu un sapni kļuš “nākotnes cilvēks”.

Turklāt nākotne tika gaidīta drīz, — kaut kur aiz jau netālā jaunā gadsimta svītras, tas ir, pēc dažiem gadiem. Un nākotnes cilvēkam nebūt nebija katrā ziņā jāpiedzimst pēc gadu simtiem. Tas jau bija dzimis. Par tādu cilvēku var kļūt un noteikti kļūs, piemēram, viņš pats. Un Elza. Tā kā bez mīlestības cilvēks vispār nav pilnīgs, nākotnes cilvēks bez tās nemaz nav iedomājams.

Tāvad noteikumi ir tādi, tie ir obligāti. Mīlestība. Attīstība — ik dienas, ik stundas. Augt, meklēt, atjaunoties. Nākotnes cilvēks — Prometeja tipa būtne. Tāds, kas neliecas neviena, pat dievu priekšā, ja tie būtu. Rada un atklāj, strīdas ar dieviem — vai ar dabu — un ir pārāks par to. Nākotnes cilvēks ir egoists. Gadsimtiem ilgi cilvēkiem pārmeta egoismu, — bet tās ir pašas dabiskākās jūtas un stāvoklis. Nākotnes cilvēkam nav vajadzīgi meli, to skaitā arī meli šajā ziņā. Tev jātop pašam, jāatrod un jānostiprinās pašam — un tikai tad tu esi spējīgs dot uguni cilvēkiem, mīlēt un izraisīt mīlestību pret sevi, radīt.

Rainis nebija lasījis Černiševski un ar viņa “saprātīgā egoisma teoriju” nebija iepazinies. Bet atbilstošus Feiebaha tekstus viņš lasīs vēlāk. Viņa, Raiņa egoisma izpratne un apstiprinājums bija atbilde uz kolektivistiskajiem priekšnoteikumiem, ko izvirzīja “partija”, kura jau bija paguvusi apspļaudīt viņa patību, gribējusi laupīt viņa mīlestību un apsmējusi viņa draudzību. Tā bija atbilde Stučkam un Jansonam. Rainis palika (un paliks līdz mūža galam) sociālists, kas pirmajā vietā liek personību. Nākotnes cilvēks pirmām kārtām ir personība, un vairākuma laimi var panākt tikai tad, kad masa sastāvēs no vieniniekiem, kas domā un mīl, kas aug un rada.

Te viņš no sākta gala pašos pamatos atšķiras no “savas” partijas, — tā nebija nejaušība, ka partija juta viņā svešinieku un atbīdīja malā. Gan Jansonam, gan Stučkam savā ziņā bija taisnība, viņu “nākotnes cilvēks”, — bet viņi abi pat dažu labu reizi savos rakstos izmantoja šo teicienu, — viņu ideāls un norma bija bezvārda kaujinieks. Vārds “individuālisms”, ar kuru viņi saprata personības pretenzijas uz vienreizīgumu un savrupību, viņiem bija lamu vārds. Un atkal — viņiem taisnība. Ja, kā teicis viens no “Velnu” personāžiem, “katrs ģēnijs ir jāapdzēš mazotnē”, viss jāpakļauj vienam principam, tad pilnīgas vienlīdzības aizstāvjiem tas ir īstais, taisnīgais uzdevums. Dotību nevienlīdzība ir visu citu nevienlīdzību pamats, un šīm nevienlīdzībām lemts atražoties atkal un atkal, par spīti varonīgajām pūlēm vienādot. Sejas izcelsies, arī krūtis un deguni, izjaucot ierindu,

sagraujot masas vienveidību. Domas līdīs laukā no galvām, kaut arī tās visas noskūtu uz nulli, pilnīgi. Ak, pat galīgi nepieklājīgā detaļa katrā ziņā izlēks no ierindas, izlīdīs ārā, turklāt vēl būs nestandarta lieluma vai nenopietni uzvedisies, tīkojot atkal — nolādēts — iznīdēt vienlīdzības principu partijas biedriem un bezpartejiskiem vāriņā punktā.

Sastrīdējies ar jaunajiem vadītājiem (partijā, kas vēl skaitliski bija neliela un atradās zīdaiņa autiņos), Rainis ar ideju nestrīdējās. Tā viņš domāja. Viņš tikai aizstāvēja atsevišķa cilvēka vērtības, tā autonomās tiesības, patību.

Gluži tāpat viņš stingri aizstāvēja katras tautas tiesības būt pašai, pastāvēt kā visas pasaules vēstures subjektam. Diezgan agri viņš nonāks pie domas, ka tautas un valodas ir dzīvi organismi. Mācības, to skaitā arī sociālistu mācība, — pati par sevi ir nedzīva, tā spējīga atdzīvoties tikai saistībā ar dzīvu cilvēku vai dzīvu tautu. Viņš patiesi uzskatīja, ka internacionālisms iespējams tikai tur, kur ir nācijas, starptautiski sakari — tur, kur ir tautas.

Jansonam un Stučkam pastāvēja skaidra alternatīva: vai nu sociālisms, vai nacionālisms. Plickšāna gadījumā viņus pastāvīgi nomierināja un pat patikami satrauca pilnīgas taisnības izjūta. Viņu pricksā diemžēl bija nomaldījies cilvēks. Attiecībā pret sevi. Attiecībā pret partiju.

Un vēl: pricks. Pricku Rainis iedomājās kā obligātu nākotnes cilvēkam. Jo mazāk pricka bija viņa dienās un naktīs, jo skaidrāk viņš saskatīja, ka bez pricka nevar iztikt, īpaši nākotnē, citādi — kādēļ būtu vērts pūlēties?

Partijas valodā vārda “pricks” vispār nebija. Un arī vārda “mīlestība”. Tā bija īpaša, diezgan nabadzīga valoda, kurā rēgojās ļoti daudz svešvārdu, — turklāt svešu visām dzīvajām valodām. Šeit valdīja politiski, ekonomiski, juridiski un filozofiski termini, aizgūti no senajiem grieķiem un romiešiem. Likās, partija instinktīvi ticcas uz maksimālu valodas sašaurināšanu, aizstājot zaudējumus leksikā ar iemīļotu vārdu un jēdzienu biežu lietošanu: šķira, cīņa, masa, tiesības, ekspluatācija, diktatūra, revolūcija, ekspropriācija. Pie tās pašas reizes, — kad Plickšāns bija par redaktoru, cenzūra aizliedza avīzē lietot šos vārdus. Ar to ārkārtīgi sarežģot jaunstrāvnīeku legālo darbību. Un pagrūžot uz nelegālās darbības pastiprināšanu.

Atstātā avīze vispār zināmā mērā nelaida Jāni vaļā. Savā laikā “Dienas Lapā” bija parādījies ass raksts par kādu kaktu advokātu. Kādu Rašmeijeru. Tas savukārt bija tuvs advokātam un žurnālistam Frīdriham Veinbergam, bet pēdējais skaitījās gandrīz vai par latviešu reakcionāru

idejisko vadoni. Rašmeijers iesūdzēja avīzi tiesā par apmelošanu. Prasība pirmās instances tiesā tika noraidīta, bet Veinbergs un Rašmeijers iesniedza apelāciju, un, kā atbildētājs Plickšāns dabūja zināt, viņam labvēlīgs iznākums bija apšaubāms.

Viņam vajadzēja ņemties arī ar Elzas dokumentiem. Februārī ar viņa palīdzību E. Valtere iesniedza lūgumu konsistorijā: lai viņas pirmo vīru, kas pametis māju bez pases pirms astoņiem gadiem un kopš tā laika nav atradies, atzītu par bezvēsts pazudušu, bet laulību šķirtu. Procedūra, pasludinot vienu no laulātajiem par bezvēsts pazudušu, bija sarežģīta. Vajadzēja trīs reizes Pēterburgas un vietējā avīzē ievietot paziņojumu; pa visu impēriju tika izziņota Makša Valtera, pazudušā vīra, meklēšana. No Irkutskas un Tomskas, Jekaterinburgas un Tambovas, no Permas un Odesas, no Kaukāza un Ukrainas pamazām pienāca policijas paziņojumi: nav, minētais Valters nav rādījies, nav atzīmēts, nav bijis. No Somijas atbildi atsūtīja somu valodā. Jokdari tādi.

Tā apslēpti, tālos kabinetos un koridoros, risinājās darbība, kas neredzami bija saistīta ar viņu pagātņi, tagadni un nākotni. Sveši ļaudis, kuri nekad viņus nebija redzējuši un kurus viņi nekad neredzēs, bezjūtīgi kā pulksteņu mehānisma zobrati, noņēmās ar viņu likteni. Viņi abi dzīvoja, cerēja, mocījās, piesieti garā pavadā. Bet tur, neredzamās saites otrā galā, kaut kas tika gatavots, čaukstēja papīri, tikšķēja pulkstenis.

1896. gada novembra beigās Jānis Plickšāns un Elza Valtere-Rozenberga ceturtās klases vagonā devās uz Berlīni. Neviena viņiem nelika šķēršļus ceļā. Neviena viņus neturēja. Brīvības ilūzija bija pilnīga.

Uz robežas viņam visai noderēja smagais, garais kažoks. Visi skatījās uz to gandrīz ar bailēm, — “it kā es būtu pats lācis vai kāds “generāls””, Jānis rakstīja Līzci un mātei. Pateicoties kažokam, muitas procedūras gāja kā pa sviestu. Bet pēc tam “generāls” ienira vagonā — pašā lētākajā no visiem. Tik lētā, ka daudzos vilciena sastāvos vispār nebija ceturtās klases vagona. Un tāpēc rīdzinieki vairākas reizes iestrēga ceļā. Maršruts nebija taisns, ar pārsēšanos, un vajadzēja ilgi gaidīt vilcieni, kurā būtu pašas zemākās klases vagoni. Vietā trešās klases vagonā maksāja 17 rubļus 50 kap., bet ceturtajā — septiņarpus. Vai jūtat atšķirību?

Jā, kažoks. Jānis teica, ka varētu vienu un to pašu apģērbu nēsāt gadu desmitiem ilgi. Kamēr turas. Viņš jau zēna gados bija atteicies no skaitiem, jauniem apģērbu gabaliem, saceldams tēvā briesmīgas dusmas. Prasts dēls, pavisam prasts!

Tomēr apģērbs ar neizprotamu pastāvību figurēja viņa sapņos. Parasti sapnī viņš atcerējās un zināja, kas viņam mugurā, un tas nez kāpēc bija

svarīgi. Mētelis vai apakškreklis, vai svētku uzvalks bija, kā lai to pasaka, nevis sižeta līdzgaitnieks, bet pats sižets, tajā un parastajās manipulācijās ar to — uzvilkušānu, aizpogāšanu, novilkšanu — bija ictverta slepena jēga, gandrīz atminēta pamošanās brīdī, bet vienmēr uzreiz izzūdoša.

Kāpēc Berlīne? Tāpēc, kāpēc varētu būt Sibīrija vai Pleskava: vaja-dzēja beidzot izrauties no sakāvēm, tenkām, no draugiem, kas kļuvuši par ienaidniekiem, no ienaidniekiem, kas uzplijās par draugiem, no tuviniekiem, kas pietēica uz tevi tiesības un gribēja, liekas, dzīvot tavā vietā — tevi virzīt kā šaha figūru: ej tur, te nedrīkst. Bet Sibīrija vai Pleskava nav tāpēc, ka ir mīlestība. Elza, tāpat kā tu, prot vācu valodu ne sliktāk kā savējo, taču ar krievu valodu viņai ir dažas problēmas.

Kaut kāda nauda ir, no tās, ko atstājis tēvs. Bet kaut cik ickārtojies dzīvoklī, viņš steidzas meklēt darbu. Krievu valodas stundas izdodas atrast negaidīti ātri. Rīgā turklāt viņš bija nodrošinājies ar rekomendācijas vēstuli avīzei — nevis pašai lielākajai, bet ievērojamai. Rakstīt viņš prot. Vāciski tikpat brīvi kā latviski. Vācu valoda bija nevis otrā, bet pirmā viņa skolas gadu valoda. Dzimto valodu viņš vispār nekur nebija mācījies. Gluži vienkārši dzīvoja tajā, uzsūca ar visām porām. Klausījās un atsaucās uz katru čukstu un nopūtu. Dziesma kopā ar dzimtajiem latviešu vārdiem nokļuva tieši asinīs, izplūzdama pa ķermeni. Ar to pietika. Pietika ilgam laikam.

Un pēc mēneša tika izdarīts pirmais mājiens... tāds puspiedāvājums, ļoti glaimojošs ārzemniekam un iesācējam: viņu aicināja uz pastāvīgu darbu avīzē. Un turklāt ne par reportieri. Runa bija, liekas, par līdzredaktora vietu... Ar sevišķu labpatiku viņš rakstīja uz mājām, ka nopelnot pietiekami: kapitālu aiztikt nevajagot.

Vācieši palīdzēja viņam atgriezties pie normāla, augsta pašnovērtējuma. Berlīne ir Berlīne. Atnācis no nekurienes un bez nekā, viņš dažās nedēļās bija ickarojis gan avīzes, gan lasītāju atzinību, tas nav joks. Vāciešiem — kam gan citam — bija jāpateicas par galveno to dienu prieku: Gēti. Viņš tulkoja dzimtajā valodā “Faustu”. Reizēm likās, ka tikai tādēļ vien bija vērts nākt šajā pasaulē.

Tulkot “Faustu” gan tika piedāvāts ne viņam — Aspazijai. Dr. Zālīte, starp citu, viens no nedaudzajiem latviešiem, kas ieguvis izglītību Vācijā (Berlīnes, Jēnas universitātē, tikai uz beigām — Pēterburgas), vērsās pie viņas kā pie pašas spēcīgākās latviešu dzejā. Turklāt bija zināms, ka viņa lieliski pārvalda vācu valodu. Aspazija sākumā icdegās; bet, nomocījies kādu nedēļu pie prologa, nolēma atteikties. Darbs ir milzīgs —

vairāk nekā vienpadsmit tūkstošu dzejas rindu, — ārkārtīgi sarežģīts un smags. Aspazija zināja, ka vairāki mēģinājumi iztulkot “Faustu” latviešu valodā beigušies nesekmīgi. Latviešu valodā gluži vienkārši trūka vajadzīgo vārdu. Tā bija zemnieku, zvejnieku valoda, valoda, kas smalki apguvusi apkārtējo vidi, — tikai dažāda veida purvu un sliksņu nosaukšanai tajā varēja atrast vairākus dučus vārdu — bet tajā nebija abstraktu jēdzienu. Vārds atbilda darbībai vai priekšmetam, aprakstīja priekšmeta vai darbības īpašības, valoda pazina uguni un ūdeni, dzelzi un kramu, krāsas un smaržas, putnus un dzīvniekus, zvaigznes un sauli. Tā pazina mīlestību un nāvi, jaunību un vecumu; kaut ko zināja par senajiem dieviem, aizmirstiem un atņemtiem, par senču gariem; tās pietika, lai atveidotu Bībeli. Bet licām, kuru nekad nav bijis latviešu dzīvē, vārdu nebija. Kaut kur dienvidos ir koks avokado ar sulīgiem, cēdamiem augļiem; Latvijā nepazīna ne tādu koku, ne tādus augļus; nebija arī tāda vārda, jo nebija pēc tā vajadzības. Latviešu valoda bija konkrēta kā viņu nebeidzamais darbs, kā visa viņu dzīve līdz zināmam laikam; nesajūtamas un neredzamas lietas bija sastopamas dziesmās, pasakās, buramvārdos, senos ticējumos un salīdzinoši jaunajās lūgšanās. Valodā trūka filozofisku jēdzienu, taču pēdējo sešu, septiņu gadsimtu laikā šeit nebija kam filozofēt.

— Tikai neatsakies! Aizej un šodien pat pasaki, ka apņemies! Es jau esmu sācis tulkot “Faustu”. Universitātē, Pēterburgā. Man kaut kur ir prologs, pilnīgi gatavs... un vēl divi gabali. Strādāsim kopā.

— Tad jāliek arī divi paraksti.

— Liksim kaut vai trīs. Tie visi ir sīkumi. “Fausts” — tā taču ir jaunā laika Bībele, vai tu tā nedomā? Pasakaina iespēja! Mēs tiksīm galā. Ja mēs ar tevi ne, tad...

— Bet valoda?

— Nebaidies par to. Valodai jāuzticas. Jāieskatās tās tumšajos kaktos, pieliekamajos, pagrabos. Visos dialektos, vietējās izloksnēs: atceries, cik interesanti runāja tas jauneklis no Neretas? Bet mani latgalieši? Parakņāsīmies apcirkņos, pameklēsīm slēptuvītēs. Bet, ja vajadzēs — izdomāsim paši. Valoda ir bez kauliem! Lokana. Tā prot pagriczties gan šā, gan tā. No viena vārda var atvasināt veselu saimi jaunu vārdu. Es jau manā un Pētera grāmatiņā... Zinu, tev tā nepatīk. Un tomēr: es jau tur taisīju jokus ar valodu, pagrozīju to, pakustināju: valoda ir dzīva — un es esmu dzīvs, viņa bez manis nedzīva, es bez viņas. Mēs ar to esam kā divi sazvērnieki, vai saproti?

— Kur divi sazvērnieki, — Aspazija teica, — atradīsies arī trešais.

Viņš tulkoja “Faustu”, sākdam ar prologu, ko, protams, vajadzēja pārtulkot: studenta mēģinājums izrādījās pašķidrs. Tagad viņš prata daudz vairāk!

Tulkojums tika sākts Jelgavā un tagad pa vaļas brīžiem turpinājās Berlīnē. Aspazija mazāk tulkoja, bet vairāk bija pirmais soģis un redaktors. "Fausts" visā pilnībā laikam gan nav viņai pa spēkam, — ar slepenu pricku un redzamu nožēlu Rainis sev atzinās. Bet kritiķe viņa bija lieliska, — viņas labojumi tika pieņemti bez iebildumiem. Varbūt Elzai pietrūka izglītības, kaut kā pašos sākumos, pašos pamatos. Bet intuīcija viņai bija apbrīnojama. Elza nojauta tādas lietas, par kurām viņa neko nevarēja zināt. Viņa sajuta, kas un kur nav tā, kā vajag, un zināja, kā izlabot.

Aspazija, Gēte, Berlīne, nedraugu prombūtne. Tieši tam varēja pateikties par micra un laimes izjūtu. Vēlāk Rainis kādreiz uzrakstīs, ka šie mēneši Berlīnē — gandrīz vai labākais laiks viņa dzīvē. Varbūt, viņš domāja, arī nāve būs tāda pati atbrīvošanās. Atbrīvošanās no smaguma. Kā brauciens no Jelgavas uz Berlīni.

Bet tad Berlīnē parādījās Dora un Pēteris. Māsa Dora un draugs Pēteris.

"Viņi ar Stučku nu bij ienaidnicki, kas vairs viens ar otru nesaredzēs... Vēlāk, Berlīnē teātrī gadījās, ka Stučka ar savu jauno kundzi Dori bij vienā un tanī pašā izrādē Hauptmaņa "Nogrimušā zvanā". Mēs abi atradāmies augšējā galerijā, viņi — pirmā balkona ložā. Mūs icraudzījuši, tic beigās mēģināja mums tuvoties un it kā salabināties, bet Rainis Stučkam roku nedeva un, muguru uzgriezis, sacīja: "Mums nav vairs par ko runāt!"

Aspazija to rakstīja 1932. gadā, tas ir, trīsdesmit sešus gadus pēc aprakstītajiem notikumiem. Bet Rainis par to pašu notikumu raksta drīz pēc tam — 1896. gada 23. decembrī. "Teātrī, kur mēs netišām satikāmies, Stučka arī visvisādi lūkoja no mums izvairīties — mēs stāvējām tikai dažus soļus viens no otra — un Doriņa viņu ar varu pievilka klāt; arī tad viņš nesniedza rokas." Tomēr apvainot Aspaziju par neprecizitāti es neņemos. Rainis rakstīja mātai un mātei, viņš varēja visu attēlot mazliet citādi, nekā bija īstenībā. Un ej nu saproti ļaužu drūzmā, kurš kuram nedeva roku. Neapstrīdams ir viens; rokasspicdienā nebija.

Līze, nabaga Līze iznāk mūsu vēstījuma priekšplānā. 1896. gada decembrī viņai bija atlicis dzīvot mazāk par diviem mēnešiem. Un acimredzot, juzdama nāves tuvošanos, viņa steidzas kaut vai ko izlabot pašu dārgāko cilvēku attiecībās (viņos, un tikai viņos Līze saskatīja savas grūtās, reimatisma un vientulības izkropļotās dzīves jēgu). Abi, gan brālis, gan māsa, mīlēja viņu un žēloja. (Viņi vēl arvien mīlēja, bet vairs nežēloja viens otru.) "Tu mīlā, mīlā uzticīgā sirds!" viņai rakstīja Dora. "Kā gan tikai tagad es to izjūtu visā savā pilnībā, kas Tu man esi — mana draudzene,

sirds draugs, mana dvēseliskā māte. Ar cik daudz mīlestības, līdzcietības, pašaieliedzības Tu mani neapber. Tu trīci un drebi par manu likteni, it kā tas būtu Tavs pašas! Dieva dēļ, Tu lielais, mīļais bērns, neļauj vaļu savām drūmajām, bēdīgajām domām, atvairi tās, saņemot visus savus gara un dvēseles spēkus. Tu zini, cik postoši tās griez tavā veselībā...”

Decembra īsajās, arvien īsākajās dienās Līze ar savilkto, slimo roku raksta Dorai, raksta Jānim. Viņai radušās aizdomas, ka no viņas kaut kas tiek slēpts, viņa uztraucas un pārmet, viņa vai prātu zaudē no bezspēcības apziņas. Un, lūk, vēstule no Berlīnes, no brāļa. Pēdējā, ko viņa saņem. “.iztikt var ar to, ko nopelnu, klāt nau jāliek, un drīzā nākotnē būs varbūt vēl drusku vairāk, tā ka nevajadzēs ieturēt pārāk stingri “knapi-nāšanās” metodi. Vairāk tad arī nemaz nau vajadzīgs, un “labas iztikšanas un pienācīga, godājama stāvokļa” es nemaz negribu, un, ja es to sašniegtu, man tā nekad nepietiktu, kā līdz šim nau pieticis. Mana mīļā, mīļā, nabaga māsiņa, es zinu, ka Tu šc mani atkal noturēsi par stūrgalvi vai diez par ko, bet iegādājies, ka var arī citādi domāt, nekā mēs domājam, un citādi dzīvot, nekā mēs turam par prātīgu vai pat iespējamu. Man ļoti žēl bija, ka Tavā labajā vēstulē, kura mani tā aizgrāba, Tu mani arī nesaprati un tādēļ pārmeti, ka es neesot pret Tevi vaļsirdīgs. Man esot nepatikami bijis ar Doriņu satikties un par to rakstīt. Jā, kāda tad man tur var celties nepatikšana, kad Tu zini, ka es ar Doriņu šc saticies. Ka es šc esmu, to taču Tu zināji. Nepatikšana varēja celties vienīgi Doriņai, kad Jūs dabūjāt zināt, ka viņa neatrodas vis pie savām grāmatām, bet dzīvo šc Berlinē ar Stučku. Un, viņu saudzēdams, es Jums par to nekā neminēju, jo tāda minēšana būtu līdzīga bijuse klačošanai; viņa ir brīvs un pieaudzis cilvēks, lai dara pate, ko zinādama. Negribēdama, ka es aizsteidzos varbūt tai priekšā, Doriņa Tev par to rakstīja; citādi viņa gan nebūtu rakstījuse, jo viņa jau priekš mūsu satikšanās bija šc kādu laiku, bet Tev nekā nerakstīja. Tātad viņai bija jāslapstās un jābaidās no nepatikšanas, bet ne man... Es Doriņai uzdevu mūsu adresi, un viņa arī cieti nosolījās atnākt, bet viņš laikam nelaida, un Doriņa lauza savu vārdu un ne atvainoties ar kādu mazu vēstulīti arī neuzdrošinājās... Tu redzi, cik ļoti Stučka baidās, ka Doriņa ar mums nāktu kādā sakarā un cik viņam nepatikams viss, kas man nāk par labu. Viņš ne tik vien nemeklē izlīgšanu, bet, kur varēdams, lūko padarīt asāku pretestību. Viņš dzīvo mūžīgās bailēs, ka viņa zvaigznc netiktu aptumšota. Lai viņš ar panāk pilnā mērā savu laimi — resnu maku un vēderu, citādas laimes viņš nesajēdz (jo “laba iztikšana un godājams, slavēts stāvoklis” ir tas pats). Man viņa nau bails. Arvienu mazāk mani šis temats interesē, it sevišķi tagad, tālumā; es uz viņu skatos kā uz senu pagātņi, un, ja šim jautājumam var būt nākotne, tad tā ir gluži citāda, nekā viņi domā. Bet Tu, mans mīļais, labais, zelta cilvēciņš, nerūpējies

par mani, atminies arī pats sevi; Tu nemaz nezini, cik spēcīga Tu esi ar savu ciešanu... Es nezinu neviena, kas tā var nest kā Tu... Tici pate sev — tas Tev ir vajadzīgs, Tev, mīļais, mīļais, daudz vēl būs jācieš, tici sev, tici, ka Tu esi labs, — Tu esi labs —, tad Tev būs vieglāk ciest. Es uz sevi esmu paļāvis, un man tas ir palīdzējis, citu zāļu nau, kas tik labi palīdzētu. Kaut es Tev varētu kur līdzēt, kur atvieglināt!..”

Pienāca paziņojums: Rašmeijera lietā bijušajam “Dienas Lapas” redaktoram piespriešanas 26 dienas aresta. Jānis Plickšāns varēja izvēlēties laiku un vietu, kur sodu izciest.

Līze Plickšāne nomira 1897. gada 28. janvārī Jelgavā: viņai bija četrdesmit divi gadi.

Steidzīgi sakravājuši mantas (to bija kļuvis vairāk: nākuši klāt dažādi papīri), Rainis un Aspazija devās uz dzimteni.

Dora uzrakstīja mātei: uz bērēm atbraukt nevarot. Latvijā atgriezīšoties pēc četriem mēnešiem, kad būšot nolikusi eksāmenus.

Raiņa autobiogrāfiskā romāna uzmetumos lasām: “Līze mirst ar salauztu sirdi mūsu nesaskaņu dēļ un tādēļ, ka *intrigas* nomainījušas darbu.”

Uz kumodes viesistabā atradās viņa un Doras vēstules; viena bija izņemta no aploksnes un gulēja virspusē. Viņš neapzināti sāka lasīt: “..mēs visi noveļam uz Tevi visas ciešanas un grūtumu, tā es, tā mamiņa, tā Doriņa, un Tu vidū stāvi un lūko visu par labu vērst, cik Tavā spējā un mīlestības pilnā sirdī, un visas sāpes par neizdošanos krāji savās krūtīs. Mīļā, labā māsiņa, Tu arī domā, ka Tu mums caur to sāpes noņemi, ka mums tiek vieglāk caur Tavu ciešanu. Grūtāk man tiek, ne vieglāk, mīļā; Tu dari mūs par saviem parādniekiem pretī mūsu gribai, un es nevaru Tev tā atmaksāt. Es nespēju Tev noņemt šīs sāpes, es nespēju Tevi pārliecināt, ka viņas nedara nevienam laba, ka neviens no mums — ne es, ne mamiņa, ne Doriņa — neslāpstam pēc viņām. Tik brīvs es gribu būt un pats zināt, ko es daru; pie Jums tas nebija iespējams, pat Tu manis neesi sapratuse — un es nespēju vairs ilgāk tur palikt. Man likās gan, pēdējo reizi ar Doriņu runājot, ka viņa varētu saprast, bet viņa nau vairs tik patstāvīga kā agrāk, viņai nau pašas domu, viņai nau pat tās gribas, kas bija; ceļš uz viņu aizšķērsots. Tu tikai viena paliec man, un tu nogremdējies savās nepanesami mocošās, nekad nerimstošās sāpēs un gribi viņās apmicrināties, turēdama to par savu pienākumu, kura izpildīšana cilvēku paceļ...”

Kakls sažņaudzās. Kā viņš tā drīkstēja! Pārmest mirstošajai par tām mokām, kurās vainojami bijām mēs paši! Ak, ja viņa atdzīvotos! Viņš

atrastu vārdus, ar kuriem nomierināt cietēju. Viņš izdomātu, kā viņu aizstāvēt.

Cik viņam torciz bija — gadi seši, kad viņi ar tēvu pārcēlās uz Berķeneli, bet māte palika Randenē? Kopš tā laika Līze viņam aizstājusi māti. Vispirms viņam, pēc tam Dorai un galu galā pēc tēva nāves kļuvusi par māti savai pašas mātei... Re, viņa, mamiņa, kļīst apmulsusi un bez mērķa, visu laiku atkārtodama: “Kungs Dievs, par ko? Kungs Dievs, par ko?”

Tātad — tā arī būs? Jautājums — nāve vai dzīve — vienmēr tevi pārsteigs negaidīti? Un ir melnums, melnāks par iepriekšējo (bet nesen likās, ka tas nav iespējams)?

Smieklīgi šķita nesenie nodomi. Elza bija pārliecināta, ka viņi devušies svešumā uz mūžu. Pat uzrakstīja māsām Zēfeldēm, ka abi esot “nokratījuši tēvzemes putekļus un, ja tur nebūtu visi mūsu mīļie, mēs par to nekad vairs nedomātu”...

Icnāca prātā tikšanās un sarunas ar sirmgalvi Libknehtu — gan reihstāgā, gan pie viņa mājās, Kanta ielā. Icnāca prātā plāni: kļūt par pasniedzēju, profesoru Berlīnes universitātē. Viss sašķīda kā kāršu namiņš nāves prickšā. Viens nežēlīgs, akls sitiens — un...

Ja viņa atdzīvotos!

Un viņa atdzīvojās.

Naktī, nātnā kreklā līdz papēžiem, viņa piegāja pie viņa gultas. Pieļiecās. Tad basām kājām aizdipināja pie lampas, uzrāva sērkokociņu un aizdedzināja dakti. Atgriczās ar lampu un nolika to uz naktsgaldiņa. Jānis jau bija atmetis segu un sēdēja uz gultas, pārbīlī gandrīz drebēdams. Kas tas ir? Jau nedēļa, kopš viņa mirusi! Tātad tā nav bijusi nāve? Letarģiskais miegs? Līze, mīļā Līze! Tagad viss būs citādi. Ai, Līze, kāda laime!

Taču kaut kas nebija, kā vajag. Viņa pūlējās kaut ko pateikt un nespēja. Seja pārvērtās no mokām, no jaunām mokām — mēmuma. Viņas lūpas, tik skaistas, bija kā salipušas. Viņš piepeši atcerējās, kā reiz Jasmuižā, — viņš nupat kā bija beidzis ģimnāziju, — Līze iedomājās citu klātbūtnē viņu noskūpstīt. Viņš kaunējās un izvairījās, bet viņa dzinās pakaļ, viņš smējās un izvairījās, viņa smējās un nāca tuvāk... Un pēkšņi — sirds krūtīs viņam sastinga. Krampjos savilktiem pirkstiem Līze sāka plēst vaļā savas salipušās lūpas. Viņa pūlējās tās atvērt, gribēdama pateikt kaut ko svarīgu, kaut ko pašu svarīgāko visā viņu dzīvē, taču lūpas palika ciet, un māsas mežonīgās pūles bija tik šausmīgas, tik nepancsamās, — pa galvu, pa kaklu viņš metās laukā no guļamistabas, apgāzdams kaut kādus krēslus, kaut kur aizķerdamies...

Tas nebija sapnis — ak, ja tas būtu sapnis! Tā bija halucinācija, kur darbojās visi pieci maņu orgāni. Pirmā, bet ne pēdējā viņa mūžā. Trīs die-

nas viņam bija vajadzīgas, lai aizgaiņātu jutoņu, ka Līzes atnākšana bijusi pilnīgi reāla. Un vēl arvien dvēseles dziļumos palika jautājums: ko gan viņa gribējusi pateikt?

Viņš tagad zināja, kāda ir atšķirība starp halucināciju un sapni. Sapnis risinās citā realitātē, un pamodies tu to zini. Līzes atnākšana iekļāvās tiešamībā. Viņš negulēja un neieknieba sev tikai tāpēc, ka ne mirkli nešaubījās par notiekošā īstumu. Viņš dzirdēja baso kāju dipoņu uz grīdas dēļiem! Atcerējās, ka nātnais kreklis uz mirkli bija pieskāries viņa rokai, delnas virspusei! Viņš dzirdēja, kā iešvirkstas sērkokciņš, redzēja, ka dakts kūp un pat sajuta kvēpu smaku. Tās pašas acis, tā pati dzirde, tā pati oža uztvēra tos pašus signālus, kādus viņš bija saņēmis no citām parādībām, personām un priekšmetiem. Lai cik ļoti tu pārliccini sevi, ka redzi neie-spējamo, — nevar neticēt savām acīm un ausīm, nevar uz laiku atteikties no to pakalpojumiem, jo arī tas ir neprāts. Arī?...

Līzi apglabāja Jelgavā 1897. gada 8. februārī. Aspazija bija cītīgi pūlējusies, un Raiņa māte vairs neko viņai nepārmeta.

Pēc māsas nāves palika viņas vēstules, īpatnēja humora, rūpju par tuviniekiem un reti sastopamas vīrišķības pilnas. Vēl palika dārgas un smagas zelta rotaslietas, kurām naudu savā laikā nebija žēlojis Pliekšāns vecākais. Vēlāk Aspazija vēlreiz atcerēsies šīs dārglietas, kad stāstīs par Raiņa māti. Pēc tam tās visas, kā liekas, nonāca pie Doras. Tā vien dzirdama smagā, ar pūlēm apvaldītā Aspazijas nopūta, pieminot šīs mantas. Viņi abi ar Raini bieži cietis trūkumu. Turklāt Aspazijai, kā liekas, patika zelts.

Rainis par zeltu nav runājis nekad. Ja nu vienīgi lugās.

Jau pirms bērēm Rainis bija saņēmis paziņojumu uzreiz no divām vietām — no Liepājas un Lietuvas pilsētiņas Panevėžas. Tika ziņots, ka viņš var stāties pie advokāta pienākumu pildīšanas turienes tiesā.

Rainis izvēlējās Lietuvu. Liepāja bija pārāk tuvu Rīgai un Jelgavai. Vajadzēja aizbraukt prom vismaz no tenkām.

Elza pa to laiku saņēma paziņojumu, ka viņas laulība ar bezvēsts pazudušo Maksī Valteru ir šķirta un ka viņa, ja vēlas, var stāties jaunā laulībā.

Mātei Elza pateica, ka, pirmkārt, jānogaida tādos gadījumos parastais pusgadu ilgaiss sēru laiks. Bet, otrkārt, viņa vēl arvien neesot gatava šķirties no brīvības.

Viņa bija gatava šķirties no tās, un kā vēl! Viņai gandrīz trīsdesmit divi gadi, viņas privātā dzīve Latvijā kritusi nevalodās — lai cik brīvdomīga viņa bija “sieviešu jautājumā”, Elza ne pēc kā tik ļoti nealka kā kļūt par Jāņa Pliekšāna sievu. “Kaut vai manas un viņa mātes dēļ,” viņa domāja, taisnodamās pati savās acīs.

Un par spīti visiem ienaidniekiem un skauģiem.

Pa to laiku slepenpolīcija Maskavā bija nonākusi uz pēdām lielam nelegālās literatūras daudzumam. To bija piegādājis kāds Ivans Pūce, latvietis no ostas pilsētas Libavas. Viņš tagad tika pastāvīgi novērots.

Martā Pūce Jelgavā bija ticis ar neseno "Dienas Lapas" redaktoru, zvērinātā advokāta palīgu Jāni Plickšānu.

Kopš marta Plickšāns atrodas slepenā policijas uzraudzībā.

Lūk, viņi pošas uz jauno vietu.

Lūk, noīrē piccīstabu dzīvokli Panevėžas centrā.

Lūk, rosās, to iekārtodami, ierīkojas pamatīgi un uz ilgu laiku. Plickšāns dodas vizītē pie amatpersonām un gaida pretvizītes. Zvērinātā advokāta palīga kunga māte tagad dzīvo pie viņiem. Virtuvē rīkojas nupat kā pieņemtā kalpone.

Un neviens nedzird pulksteņa tikškus. Tikšķ neredzams, vecs mehānisms, rādītājs nostādīts uz noteiktu laiku.

Jau decembrī žurnālā "Mājas Viesu Mēnešraksts" bija ievietots "izmēģinājumam" "Fausta" fragments Aspazijas un Raiņa tulkojumā. Tagad Gētes traģēdija tika publicēta turpinājumos katrā numurā. Rainis gaidīja kritiskas atsauksmes ar satraukumu un nepacietību. Viņš strādāja pie "Fausta" katru dienu. No 20 līdz 40 rindām bija katras dienas norma.

Tā sākās viņa regulārais literārais darbs, — tas turpināsies līdz nāvei.

Marta sākumā pienāca vēstule no Doras. Plaīsa, kas šķīra viņus, kļuva arvien plātāka. Viņš bija uzrakstījis māsai trīs vēstules. Divas nosūtījis — un tās pazuda. Trešo vairs nesūtīja. Te tā ir. Tās fragmenti.

Panevėža, 1897. gada 8. martā.

"Tu sapratīsi, ka es rakstu šo vēstuli mammas nomierināšanai, bet nevis tāpēc, lai Tev uzbāztos. Es noteikti noraidu tādu domu, jo Tavas vēstules un visa Tava izturēšanās liek secināt, ka Tu tā domā... Tev šķiet, ka "pašreizējā situācijā par sirsnīgām attiecībām nevar būt ne runas," — pats par sevi saprotams, kurš tad to prasa?... Tālāk Tu saki — "kā Tu varētu rakstīt, nepieskaroties brūcēm". Tad palasi tikai šo manu vēstuli vai pat savu iepriekšējo; mums nav jārunā par ko sevišķu, vispārējais ir interesantāks un neaizskar brūces. — Tālāk — "Tu nevari sadalīt sevi" —, bet tas Tev it nemaz nav jādara, es arī nesadalu sevi starp Tevi un Elzu... Beidzot Tu saki — "Tu no manis nekad netiksi vaļā... ja arī Tu mani nemīli." — Un redzi, es arī gribēju, lai es netiktu no Tevis vaļā, — no stiprajiem netiek vaļā, esi stipra... Brīvs cilvēks man var derēt, vergs kļūst vienaldzīgs. Dari arī viņu brīvu pret Tevi..."

Tā paša 1897. gada 12. martā Kokneses Vecbirznieku mājās nomira Pētera Stučkas māte. Atkārtojās gandrīz tas pats, kas 1891. gadā: toreiz nomira Jāņa tēvs, bet tūlīt pēc tam — Stučka vecākais. Tagad nedaudz vairāk nekā mēnesis šķīra Līzes Plickšānes un Ievas Stučkas nāvi.

Garš, pilnīgs, cienīgs, labsirdīgs, nesatricināmi mierīgs, — gandrīz tāpat Stučka izskatījās arī tagad. Taču veiksmīgā redaktora un advokāta iekšienē šņukstēdams slaucīja no vaigiem asaras mazais plostnīcka dēlēns, kuram vispirms tikusi atņemta jaunākā māsa, pēc tam tēvs, bet tagad — pēdējais tuvinieks.

Dora Plickšāne, kā liekas, patiešām mīlēja viņu. Pametusi visus darbus, nenolikusi pusi eksāmenu, viņa atsteidzās no Monpeljē uz Latviju. 28. aprīlī Daugavpilī viņi salaulājās. Ne jaunlaulātās māte, ne brālis netika aicināts. Tikai pēc mēneša Dārta Plickšāne saņēma no meitas un znota uzaičinājumu viņus apciemot. Māte acumirkli aizmirsa neseno rūgto aizvainojumu un aizsteidzās uz Daugavpili.

Jānis aizvainojumu neaizmīrsa. Viņš nekad neaizmīrsa aizvainojumus.

26. aprīlī “Baltijas Vēstnesī” parādījās pirmā kritiskā atsauksme par latvisko “Faustu”. Neko labu Rainis no vecajiem nedraugiem negaidīja. Bet tomēr, kāpēc arī nedraugi nevarētu kļūt gudrāki? Visādi varēja būt, un autors ieurbās avīzes slejās ar tādu nepacietību, ar tādām brīnuma alkām, ka metās tumšs gar acīm. Autors? Mēs teicām “autors”? Tur jau ir tā lieta. Rainis jau sen vairs nebija tikai tulkotājs. Viņš neatkāpās — vai gandrīz neatkāpās no oriģināla. Bet visa milzīgā, brīnumainā celtnē, iezīmējusies citas literatūras un citas valodas telpā un kļuvusi varbūt par pašu redzamāko īpatnību turienes ainavā, šeit tika celta no jauna un pieprasīja nevis pārstāstu, bet daiļradi. Rainim bija vajadzīgi simtiem jaunu vārdu un jēdzienu; vajadzīgas filozofijas un dabas filozofijas studijas; viņam vajadzēja atjaunot un radīt no jauna latviešu poētisko arsenālu. Turklāt Gētes un viņa varoņa meklējumi tik ļoti sasaucās ar viņa meklējumiem, ka robeža starp viņiem augstākos iedvesmas brīžos izzuda. Un uzradās no jauna, kad atgrīcās parastais ritms un elpa: uz katru sakritību atradās atšķirības. Cita valoda, cits laiks, citas cerības. Viņš bija autors — protams, ne jau traģēdijai, ko uzrakstījis ģēnijs, bet notikumam, kas solīja izmainīt pieticīgo Latvijas literatūras ainavu.

Viņš nešaubījās, ka “Fausta” tulkojums pārveidos un bagātinās dzimto valodu, visu latviešu kultūru, reiz par visām reizēm izvedīs no provinciālās šaurības. Ka paveras jauns uztveres un domāšanas līmenis, — vai tiešām to var nepamanīt?

Kā izrādījās, var, un vēl kā. Raksta autors, analizēdams “Mājas Viesu Mēnešraksta” četros numuros publicēto “Fausta” daļu, Aspazijas un Raiņa

tulkojumā neatrada neko citu kā tikai trūkumus. Gan forma visai neizdevusies, gan valoda vietām pavisam nesaprotama un “tautai sveša”, un atskaņas nav tādas, un ritms smags un neveikls. Kāds J. Pd. (J. Dravnieka pseidonīms) nobeidz: šis tulkojums esot pieskaitāms pie sēnalām. Pie viena, veltīgi to publicējot žurnāls, kas domāts ģimenes lasīšanai: ““Fausts” nav īsti derīgs... *familijas* laikrakstam, jo, ja to pilnīgu grib dot, tad tajā atrodas daudz vietu, kuras pie *familijas* galda neklājas lasīt.”

Rainis jutās dziļi, sāpīgi aizskarts. Viņš nezināja, ka šis raksts ir tikai sākums polemikai, kura vilksies vairāk nekā divus gadus; ka strīda atskaņas būs dzirdamas arī pēc desmit un pat pēc simt gadiem (jādomā, kamēr dzīvi strīdi, dzīvs arī tulkojums).

Martā pilsēta slīga dubļos, aprīlī ielas apžuva un sāka zaļot, bet “īsi priekš vasaras svētkiem”, stāsta Aspazija, rudzi tīrumos — pavisam netālu no viņu mājas, “bij izauguši Rainim pāri pār galvu”, un pati Elza jokodamās slēpusies no viņa šajos rudzos un bēgusi prom. Rudzupuķu arī bijis daudz “zilu, kā Jāņa acis”. “Tādu rudzu te Latvijā nav un tādas laimes arī nē!”

Idille. Tiesa, ne pilnīga. “Drusku mūsu laimi gan traucēja mūsu nevienādie, galēji pretējie raksturi. Rainim piemita tā īpašība, ka viņš bij neizsakāmi greizsirdīgs un vēl gluži bez icesla, un man bij bieži jāraud, bet visu to atsvēra viņa dziļā mīla! Vienreiz sataisījos pavisam bēgt no viņa prom...” Un turpat tālāk. “Uzsveru vēlreiz: mēs bijām laimīgi, trūka tikai vienas lietas: mēs to neapzinājāmies.”

Tāds gadījums. “Viņš kādu dienu aizbrauca uz Daugavpili sapirkt mēbeles, kur tās pa vecam lēti dabūjamas. Kaut kas viņu bij nokavējis pa nakti tur palikt, kaut gan bij visai apsolījies vakarā pārbraukt. Es kļuvu nemierīga un iemigu tik pret rītu, viņu gaidīdama. Te sadzirdu lielu troksni, ātri pieceļos, redzu pilnu pagalmu ļaužu un dzirdu izmisuma kliedzienu un vaimanas. Lieta bija sekojoša. Saimnieks, kam māja piederēja, bij licis sētas vidū atrakt vienu sen gadus aizbērtu pagrabu. Viņš pats gribējis pirmais tur nokāpt, bet apdomājies, ka pirms darba būtu jāieiet sinagogā noskaitīt pātarus. Strādnieki pa tam bij kļuvuši nepacietīgi un sākuši paši nokāpt pagrabā cits pēc cita... Nokāpuši pa reizē visi, bet neviens nebij vairs atgriezies atpakaļ. Tad tikai nākuši pārējie ļaudis neizprotamai parādībai uz pēdām. Neatceros, kas bij iedomājies, ka pagrabā varēja būt sakrājušās nāvīgas gāzes, un tādā veidā apm. 7 vīri bij noslāpuši. Redzēju tikai, ka tie rindā gulēja sētas vidū, briesmīgi ziliem, uztūkušiem sejiem, visi beigti, un viņu piederīgie tiem vaimanāja blakām. Tas bij tik briesmīgs skats, ka to visu mūžu nevaru aizmirst. Ja Rainis būtu bijis mājā, viņš arī droši vien būtu tāpat noslāpis smacīgajā pagrabā līdz

ar veco žīdu, jo viņi bij viens otram ļoti izpalīdzīgi. Šis drausmīgais piedzīvojums bij kā pareģojums nākošai lielai nelaimei.”

Kurzemes guberņas žandarmērijas pārvaldes pulkvedis Klado deva rīkojumu naktī uz 20. maiju izdarīt kratīšanu un jaunstrāvnīku arestus Liepājā. 18. maijā viņš sūta dokumentu uz Kauņas žandarmēriju: turienes kolēģiem ieteikts pārmeklēt advokāta Jāņa Plickšāna dzīvokli Panevėžas pilsētā un gadījumā, ja tiktu atrasti kompromitējoši materiāli, arestēt viņu un kopā ar viņu dzīvojošo Elizabeti Valteri (dzejniece Aspaziju).

(Tikai nedaudzi zina, ka Raiņa draudzene vienu brīdi bija par mata tiesu no aresta.)

Kauņas guberņas

Žandarmērijas pārvaldes

prickšnicka palīgs

1897. gada 27. maijā

Kauņas guberņas

Žandarmērijas pārvaldes

prickšnickam

Slepeni

Nr. 736

Izpildot Jūsu Augstlabdzimības 23. maija rīkojumu Nr. 1283, nosūtu protokolu par kratīšanu, kas izdarīta dzīvoklī, kurā dzīvo zvērinātā advokāta palīgs Ivans (Jānis) Hristoforovs Plickšāns kopā ar Elizabeti Davovu Valteri. Pie tam tiek nosūtītas divas kastes ar ievērojamu daudzumu manuskriptu latviešu valodā, kā arī vairākas latviešu avīzes un latviešu kalendāri, kurus es atlasīju, lai noskaidrotu šo izdevumu virzienu, bet it īpaši tāpēc, ka šo izdevumu līdzstrādnieks bija augstāk minētais Ivans Plickšāns, viņš bija redaktors arī latviešu avīzei “Dienas Lapa”, kura pazīstama ar savām... /nesalāsāms vārds/ tendencēm.

Augstāk minētā Elizabete Valtere tāpat darbojas šajās avīzēs ar pseidonīmu “Aspazija” un latviešu kalendāros, pie tam, kā esmu noskaidrojis, kalendārā 1895. gadam pat bija ievietots viņas gravēts portrets kā talanta un domas oriģinalitātes ziņā ievērojamai rakstniecei.

Vienā no aizsūtītajām kastēm, kas izskatās kā lāde, speciāli salikti tie rokraksti latviešu valodā, kuriem Plickšāna un Valteres acīs ir īpaša nozīme un kurus tāpēc viņi vēlas saņemt atpakaļ iespējami drīzā laikā, ja tie, protams, tiks atzīti par lietai nevajadzīgiem. Tāpat šīs personas izteica vēlēšanos saņemt atpakaļ visu no viņiem paņemto, kas tiks atzīts par lietai nevajadzīgiem.

Abas kastes ar visu no viņiem paņemto tiek nodotas ar manu un Panevėžas pilsētas 2. kvartāla uzrauga zīmogu, pie kam šie zīmogi tika uzlikti kratīšanai pakļautajā dzīvoklī.

Panevėžas pilsētā uzticama tulkotāja no latviešu valodas nav galīgi neviena. Turpmāk līdz rokrakstu un visa no Plickšāna un Valteres paņemta

izskatīšanai par viņu sakariem, darbību un it īpaši izbraukšanu noteikta slepcena uzraudzība.

Rotmistrs Ševjakovs

Uz pirmās protokola lapas uzrakstīts: “Abas kastes tiek nosūtītas ar unteroficieri”.

Rainis par šo kratīšanu nekad nerunāja. Aspazija atcerējās un stāstīja labprāt. Pēc Aspazijas vārdiem — kad dzīvokli ienācis prokurors, Jānis ar pieklājīgu smaidu devies viņam pretī, domādams, ka tā ir pretvizīte. Taču viesim pa pēdām sekojuši trīs žandarmi. Sākusies kratīšana.

Rainim bija paradums, ja ne mānija saglabāt gandrīz katru pierakstu, gandrīz katru papīra lapiņu. “Viņš pat no skolas gadiem bij paradis neko neiznīcināt,” saka Aspazija, “gluži pretēji man, kas aiz sevis arvien tiltus nodedzina, lai tiktu uz priekšu.”

Jādomā, ka Panevėžas kārtības sargātāju galīgs pieredzes trūkums politiskajā kratīšanā palīdzēja mājas saimniecīti šo to paslēpt brunčos. Prokurors “..teica, ka rakstāmgalds viņam pašam jāskatot cauri, jo žandarmi esot muļķi. Pēdējie par tādu kvalifikāciju nebij visai iepriecināti un neatrada kādus rakstus, kurus es biju skurstenī ātri paslēpusi, meklētāji pat skatījās uz mani un drusku pasmaidīja.”

Pēc trim dienām advokātam Ivanam Plickšānam lika ierasties policijā. Abi cerēja, ka bijušajam “Dienas Lapas” redaktoram tikai paziņos, kad viņam vajadzēs atsēdēt tiesas piespriepto sodu “par Rašmcejeru”.

Pēc stundas pie Aspazijas, kas izklaidīgi ņēmās gar svētku pīrāgu (tuvajā Vasarsvētki), virtuvē ielāčoja policists. Nodeva zīmīti no Raiņa un, lai izskatītos pārliecinošāk, pašūpojis galvu, noteica no smēķēšanas piesmakušā balsi: “Viņš vairs neatgriezīsies.” Aspazija atmiņās uzrakstījusi krievu vārdus latīņu burtiem: “On boļše ņe vernjotsja”.

Kā vīcsulis viņa aizdrāzās uz policiju. Nedzirdēdama un neklausīdamās nevienu iebildumus, ielauzās priekšnieka kabinetā — un paguva icaudzīt Raini: viņu tūlīt grasījās vest prom. Viņš atkārtoja jau zīmītē pateikto.

Lūk, 1897. gada 31. maija zīmīte.

“..redzēties mēs tagad nedrīkstam, bet vēlāk jau tas būšot iespējams. Man būšot pašam sava istaba, savs ēdiens, grāmatas, kādas vien gribu, utt. Milulīt, icsaiņo man “Faustu”, tad varbūt vēl “Vaideloti”, katrā ziņā kritiku un visas grāmatas un piezīmes, kas uz to attiecas. Grāmatas Tu man vari atvest pati ar ormani vai arī atnest kājām, tas varbūt pievērstu mazāk uzmanības... Tu vari nomierināt mammu, ka man jābrauc uz Rīgu, Tu to vari arī citādi pasacīt. Starp citu, pagaidām paliec šeit, un mamma

arī, nesūti vēl viņu projām. Par kalponi parunāsim vēlāk. Dzīvo vesela, mīlulīt, un esi pēc iespējas labā garastāvoklī.”

Aspazija: “Tūdaļ viņu apstāja policisti līdz ar prefektu un veda uz cietumu. Es sekoju soli pa solim, līdz apstājāties pie lieliem pelēkiem vārtiem, kuri kā pūķa rīkle atdarījās un Raini aprija...”

Viņš bija jurists. Turklāt paguvis pastrādāt tiesā. Atsēdēšana Rašmeijera lietā nelikās necik aizvainojoša, — jo kurš gan no avīzes redaktoriem nav rēķinājies ar tādu iespēju — un viņu nebiedēja. Taču Plickšāns zināja, ka tamlīdzīgos gadījumos nerīko kratīšanu. Triju dienu laikā viņi ar Elzu bija paguvuši daudz ko pārspriest, pat iespējamo bēgšanu uz ārzemēm. Bet dzīvoklis, kas noīrēts uz gadu! Bet advokāta prakse, kuru viņš bija tik ilgi gaidījis! Bet Daugavpili nopirktais labās mēbeles! Bet māte, kas tic, ka atradusi pie viņiem patvērumu vecumdienās! Bet draudošais naudas trūkums un rūgtā nepieciešamība atkal visu sākt no nulles, svešā zemē svešiem un labi paēdušiem cilvēkiem pierādīt, ka tu esi kaut ko vērts, ka tu esi tiem vajadzīgs, tajā pašā laikā, kad viņi lieliski iztiek bez tevis... Bet ja nu viss pēkšņi nokārtojas? Kāds gan muļķis viņš tādā gadījumā būtu, mazdūšībā visu pamezdams! Un ko gan viņam var pārmetst? Nu jau pagājis pusotrs gads, kopš viņš sarāvis visas saites... gandrīz visas ar jaunstrāvnikiem, un nodarbojas vienīgi ar literāro darbu, Gētes “Fausta” tulkošanu. Un, starp citu, kratīšana neko nav devusi. Papīros, kas paņemti uz labu laimi, nav nekā būtiska. Žēl tikai, ja kaut kas pazudīs...

(Kratīšanā atlasītajos papīros, ak vai, tomēr bija arī “būtiskais”. Jaņa Jansona vēstule, pārāk atklāta un lielīga, izmeklētāju rokās kļūs par vienu no trumpjiem.)

Sirds dziļumos abi zināja: nebūs labi, neckas nenokārtosies.

Zināja, bet negribēja zināt.

Cietuma pelēkie vārti aizcirtās, galīgi atšķirdami Jāni no brīvības (lai vai kādas) un no jaunības (vēlās, pēdējās).

Tur, aiz vārtiem, uz visiem laikiem ārpusē palika zvērinātā advokāta palīgs Plickšāns. Kopš tās dienas, 1897. gada 31. maija, viņš galīgi kļūst par Raini. Tikai kroņa papīros vēl divdesmit gadus figurēs *tiesību kandidāts Ivans Hristoforovičs Plekšāns*. Vajadzēs aiziet bojā, sabrukt gigantiskai impērijai, lai šie papīri zaudētu spēku.

Graujošu spēku.

Jau 20. maijā kratīšanas tika izdarītas arī Rīgā. Starp citu, advokāta P. Stučkas dzīvoklī, kur tajā laikā dzīvoja arī viņa sieva Doroteja, dzimusi Plickšāne, un arī students Janis Jansons.

Liepājā arestētie jau sniedza liecības. Uzaicinātie tulkotāji no latviešu un vācu valodas skatīja cauri Rainim un Aspazijai atņemtās vēstules un manuskriptus. Lieta par slepeno biedrību "Jaunā strāva" vērsās plašumā Kurzemes un Vidzemes guberņās un pašā Pēterburgā. Nekas tam līdzīgs te nebija noticis kopš 1882. gada, kad risinājās tiesas prāva Aizupa un Pumpura lietā. Tomēr to seno notikumu, kas beidzās ar apsūdzēto attaisnošanu, nav vērts pat pieminēt: tas netiek ne tuvu tagadējam. Tagad te oda pēc sazvērestības, sazarotas, bīstamas sazvērestības pret valsti un Valdnieku, pret Krievijas impēriju; pavedieni no vietējiem ļaudariem stiepās pie ārzemju socialistiem, uz Vācijas Reichstāga kreiso spārnu, uz Internacionāli! Kaut ko tādu atklāt un padarīt nekaitīgu... nemaz jau nerunājot par nopelniem Tēvzemes priekšā, — par to paredzami apbalvojumi, naudas pielikumi, paaugstinājumi amatos!

"Labā garastāvoklī"? Viņa bija šausmās. Izmisumā. "Uz manis guļ it kā kāds gļotains nezvērs un spicž mani un laiza, tā ka viņa gļotainās siekalas gar mani viscaur notek," tā Aspazija raksta dienasgrāmatā. Ne kripatas poēzijas, "neckā augsta" nevar atrast sāpēs, kas sagruvušas pār viņu. ".Truls miers ir pār mani nācis, es kā nesamaņā staigāju viena visu dienu, un man šķiet, es pat daudz smejos aiz nervozitātes."

Rainim viņa raksta citādi. "Ņemu Tavu mīlo galviņu savās rokās un glāstu un skūpstu Tevi bez gala, bez skaita. Nevaru iedomāties, ka mēs atkal brīvībā viens otram piederēsim. Laime būtu pārāk liela, man bail no tās, netici arī Tu tai. Man ir tā ap sirdi, it kā mums būtu jāpārdzīvo daudz grūtību, bet mums ir viens mierinājums: mēs ciešam abi kopā. Ir tikai tā, it kā mana mīla pret Tevi augtu ar katru dienu. Nesu sevī neizsmeļamu, nesagraujamu varu. Tikai tagad jūtu, ko Tu man esi devis un kas es agrāk esmu bijusi. Mana mīla uz Tevi ir lielākais, skaidrākais, ko cilvēks jebkad spēj sajust, un tomēr tas viss ir tikai Tava paša velte, ko Tu saņem atpakaļ! Un vai Tu zini, ametistiņ, gribot negribot citiem cilvēkiem Tevi arī jāmīl. Pat vecais žīds, kad es viņam vakar uzteicu, saka: "Man jānosplaujas uz nomu, man žēl tikai viņa, viņš tāds mīļš, delikāts..." Viņš mudina mani, lai es katrā ziņā aizejot un paprasot, vai neesot vajadzīgs galvojums."

Rainis izliekas dūšīgs. "Tev jau tagad ir vairāk ko ciest un ko izturēt nekā man; es tikai ērti sēžu istabā, neredzu nevienu, nedzirdu nevienu, izņemot draudzīgus, līdzjūtīgus, laipnus cilvēkus, начальник arī ir ļoti laipns, ne viens vienīgs rūgts piliens nav man jānorij, nav nevienu greiza skatiena, nevienu nirdzīga smīna un plecu raustišanas, man nav jāizliekas un jāmclo, un jābūt pastāvīgās pļosošās bailēs. Tu, mans zelta mīlulīt, kas viss Tev manis dēļ nav jāizcieš un jāizbauda... Laimīgu es gribētu Tevi padarīt, bet nu šis Tev vēl jāpanes ļaužu priekšā."

Un, lūk, vēl kas pateikts pirmajā vēstulē, — uzmanību: “Es redzu, es neesmu pietickoši kāpis uz augšu, man vēl jākāpj augstu, augstu. Viss, ko esmu domājis, nav vēl pārvērties darbos, vēl vienmēr es nespēju savas domas pārvērst darbos, es nespēju vēl pilnīgi dzīvot pa savam. Bet es esmu jau sajutis spēkus, un man tie būs atkal, un Tev no sava mīlulīša nav jākaunas.” Viss teiktais ir patiesība, un tās izteiksmes precizitāte nevainojama.

Naudas viņai 170 rubļu, nē, mazāk: gandrīz desmit rubļi atdoti viņam, tad vēl vajadzēja pirkt produktus, arī cietumuzraugu labvēlīgums tāpat maksā dārgi. Pusdienu laikā viņa allaž parādās pie pelēkajiem vārtiem; grozā — ēdiens un kārtējā “Fausta” porcija tulkošanai, kāda grāmata vai avīze, vēstule. Un grozs atgriežas arī ne jau tukšs. Rainis bez vēstules sūta arī pa dienu iztulkotās Gētes rindas. Elzai tās jāizlasa, jāizdara kādas piezīmes vai labojumi un par jaunu jāatnes uz cietumu. Rainis izskatīs piezīmes, labojumus un nākamajā dienā atdos Iniņai (Elzas mīlināmais vārdiņš) galīgo tekstu, kuru ar nepacietību gaida žurnālā.

Pasts, kas ceļoja produktu grozā, — pats ātrākais un drošākais. Grāmatas, kas tika nodotas oficiālā ceļā, iestrēga uz ilgu laiku. “Prokurors man apsoliya grāmatas, ko Tu man atsūtīji, drīz izlasīt. Viņam esot daudz darba, un neprotot vāciski. Viņš ir tāds kautrīgs puisītis. Labsirdīgs. Bet ko lai viņš dara, ja nevar izlasīt grāmatas, ko nemaz nesaprot, un bez tam arī dienests to nav prickšā rakstījis.” Un pirmo reizi izlaužas viņa patiesās skumjas: “..es nemaz nevaru sagaidīt, līdz Tu nāc ar pusdienu. Es tik briesmīgi bīstos, kaut tik Tu nesuslimtu un varētu pie manis nākt. Man ir pavisam drausmīgi, un fantāzija slimīgi darbojas. Mīlulīt, esi vesela. Tu man esi vajadzīga. Es bez Tevis nobeidzos!!! Mans spēks, mans labais gars. Tu tā esi. Tu esi visa mana cerība. Turi sevi un mani.”

Turēt sevi. Turēt viņu. It kā tas būtu tik viegli. Bet viņa nesūdzas. Vai gandrīz nesūdzas.

Notickošajā nav ne kripatas poēzijas, bet prozas — atliku likām. “Drēbes, kuras es Tev aizsūtu, vajag izolēt, iespējams, ka tajās ir insekti.” Utis tādad.

Septiņus garus gadus viņai vajadzēs izturēt, “turot sevi un viņu”. Aspazijas varoņdarbs — šie septiņi gadi. Viņa kļuva līdzīga savām romantiskajām varoņēm, pārspēja tās. Nekā no pozas, no literatūras nepalika viņas soļos un žestos: tieši “zemā” proza izdedzināja visu ārišķīgo. “Insekti” mīlotā apakšbiksēs, aukstums un slimības, trūkums, cietuma “paražas” smirdoņa, kas piepildīja tos koridorus, nepieciešamība izlikties un pieglaimoties Dievs zina kam, mānīties, ictaupīt. Uz septiņiem gadiem viņai vajadzēs gandrīz pilnīgi izkrist no sabiedrības, atteikties no sevis, no

savas atsevišķās dzīves, no panākumiem. Īss ir sievietes mūžs, kādi desmit, ja daudz — piecpadsmit gadi doti jaunai būtnei, lai valdzinātu un spīdētu, pievilktu sajūsmas pilnus skatienus, atstātu aiz muguras klusus čukstus — vīriešu satrauktos, sievietes skaudīgos. Vīriešu uzmanībai nav noteikti jābūt gluži nesavtīgai, — bet tāpat arī sievietes uzmanībai, — taču bez šīs uzmanības tu esi nulle. Pēc tam tu vari kļūt par mājas, salona saimnieci, panākt cieņu ar vīra starpniecību kā Hermīne Zālīte, “Mājas Viesa Mēnešraksta” redaktora sieva un palīdzce. Vari panākt, lai tevi uztver nopietni — ar naudu, ja tā ir, ar varu, ja tā ir, ar talantu kā nedaudzas aktrises. Bet tas viss jau viņpus robežas; tevi uzņem, uz tevi skatās jau bez mirdzuma acīs, it kā tu būtu vēl viens kolēģis vīrietis. Tava sievietes vara beigusies.

Tā viņa domāja, — un ne uz mirkli viņai neienāca prātā atteikties no nastas, ko bija uzņēmusies. Poēzija — un vēl kāda — bija prozas pārvarēšanā, pilnīgā sevis ziedošanā, kas negaidīja un visbiežāk neguva pateicību. Teikšu vēlreiz: savas icmīlotās varones — vēsturiskās, literārās un pat operas — viņa aizcēnoja ar savu mīlestību un uzpurēšanos, un visa šā rakstura enerģija, viss eksplozīvais spēks tika atdots mīlotā cilvēka glābšanai bez kāda mājiņa par pašizlicdzību. Ja viņa nekad nebūtu uzrakstījusi ne rindiņas, nebūtu paveikusi dzīvē neko citu, — tikai par šiem septiņiem gadiem vien viņa būtu pelnījusi pieminēkli, augstāku par daudziem citiem. (Kaut gan — Dievs ar viņiem, pieminēkliem: vismazāk tie vajadzīgi tiem, kam tos ceļ.)

Cietumnieku apciemot atbrauca Nīna — un Aspazija, kas pārmeta Jānim nepamatotu greizsirdību, pati nebija bez grēka. “Nīna, nabaga dvēselīte! Vai Tu nemanīji, ka vecā mila atkal atmodusies viņā! Viņa taču nevarēja panest to, ka Tu mani skūpstīji!”

Aspazijai slikti ar acīm. Problēmas ar redzi viņai sākās sen — pēc slimības, ko viņa bija pārcietusi gadu sešpadsmit vecumā. Bet cik tūkstoši lappušu izlasīts, cik daudz uzrakstīts bezmiega naktīs sveces vai petrolejas lampas gaismā! Tagad arī darba bez gala: “Fausts” vien ko nozīmē! Bet “..manas actiņas arī ļoti sāp. Pēc katras rindiņas man jāatpūšas, tīri vai jāizsamist.”

Atbrauca Dora. Pirmajā jūnijā arestanta līgavai un māšai izdevās panākt ārpuskārtas satikšanos. “..vakar es gan nedabūju ar Tevi runāt daudz vārdu, bet man jau bija tas jāatvēr māšai. Viņa no manis atvadījās ļoti sirsnīgi, vairākkārt mani apskāva, noskūpstīja un lūdza, lai piedodot viņai, ko viņa man kādreiz sliktu darījusi vai teikusi. Lika arī Tevi caur mani noskūpstīt un teikt Tev daudz mīļa. Bet Tu esi kļuvis daudz bālāks un sirmāks, manu zeltaino, saulaino kukainīt, un zaļzeltainie spārniņi tik

ļengani nokarājas. Es gribētu padarīt Tevi priecīgu un stipru. Esi stiprs un turies arī, puse jau ir veikta... Es jau tagad esmu arī stiprāka un šodien esmu sākusi strādāt...”

Dienās, kad satikšanās nebija paredzēta, viņi cenšas pamanīties un kaut uz mirkli ieraudzīt viens otru. “Arī šodien nostāšos tā pie vārtiem, ka varu Tevi redzēt. Vēl labāk ir, ja Tu skaties caur mazo stikla lodziņu. Es nāku vienmēr 4-os, skaties tikai. Pie kartupeļu lauka ir grūti piekļūt, jo tur ir žogs priekšā un cilvēki, kuriem šis lauks pieder, aizdzīs mani projām. Bet es tomēr mēģināšu.” Viņai sāka bojāties pulkstenis — kamēr neapstājās pavisam. “...nebrīnies, ja rīt atnesīšu pusdienas agrāk vai vēlāk.”

Pēc divām dienām viņi sastrīdējās.

Rainis uzrakstīja atbildi latviskā “Fausta” kritikai. Inīņa atbildi uzslavēja — tikai izskata pēc, kā viņam likās; slavēja neizlasījusi. Turklāt, nosūtījusi Dorai vēstuli, nepajautājot viņam un neaprunājoties. Ak tā? Viņa iecērtas. “Tā tad rupji meli, pieķerta kā kāda skolniece? Nē, es teicu, ka es nevarēju labi salasīt un arī taisīt savas piezīmes, bet, cik vien varēju lasīt, to lasīju. Ja Tu prasi pierādījumus, es varu minēt dažādas vietas. Neesmu arī slēpusi māsas vēstuli. Es teicu, ka uzrakstīšu Tev to, un to es noteikti darīšu, tiklīdz man to manas acis atļaus. No negulētām naktīm un raudāšanas tās ir tik sliktas, ka pat labi gaismā nevaru skatīties. Esmu spiesta nekā nedarīt un nevarēju arī līdz šim rakstīt “Faustu”.”

Elza atgādina: “Pirms dažām nedēļām, kad bija runa, vai es Tevi cietumā apmeklēšu, Tu daudz mazāk teici, nekā tagad redzi mani daram. Katru dienu man taču jāiet ar groziņu un jāpacieš cilvēku skatienu un runas. Tu domā, ka viegli panest kaunu? Bet priekš Tevis man ir viegli. Es tomēr slēpju sevi bagātu un spēcīgu dzīvību, es negribu mirt, bet, ja varētu Tevi glābt, es labprāt mirtu...”

“Kā? Tu kaunies no manis? Tad jau labāk nemaz nenākt,” kā redzams, tika rakstīts no kameras izsūtītajā zīmītē (tā nav saglabājusies).

“Tu esi mani pārpratis, tik ļoti pārpratis... Runāt par kaunu nozīmē: redzi, kas citiem ir kauns, tas man ir prieks... Ja Tu man atņem šo vienīgo micrinājumu — nākt pie Tevis ik dienas, kaut arī nevaru Tevi redzēt, bet tomēr justies dažus soļus Tev tuvāk, tad Tu man atņem dienās mieru un naktīs miegu... Par kartupeļu lauciņu teicu tikai tāpēc, ka esmu tāda kautrīte un, otrkārt, ka man nepanesami vienai iet pastaigāties. Vienreiz gan gāju pavisam svešā virzienā, kur divi mīlulīši nav gājuši, bet es tomēr nevarēju, un, kad atgriezos, man bija daudz grūtāk. Bet šodien es iešu uz kartupeļu lauku. Tur nemaz nav jākāpj pāri žogam un tāpat var redzēt. Šodien Tu mani redzēsi apmēram ap plkst. 7. (Tavs pulkstenītis ir drusciņ ātrāks vai vēlāks.) Ja Tev tieši tad iekrīt pastaiga, nepaliec manis

dēļ kamerā. Tu, nabadziņ, jau tā dabū tik maz gaisa, izskaties tik pelēks un nožēlojams. Tavi dzejoliši, sevišķi “Par milu”, man ļoti patīk, jo tur nav daudz jānoslīpē, varbūt pāris vārdu, un atskaņas arī nav vajadzīgas, tiem ir ritms par sevi. Otrs dzejolītis arī ir ļoti jauks, bet to varbūt varētu drusku pārtaisīt. Vai Tev, mīlulīt, tagad, dzejojot ar atskaņām, nelielas tāpat, kā es kādreiz teicu, un Tu negribēji tam ticēt, ka dažkārt pati atskaņa dod jaunu domu.”

Izlīga pēc dienas. Un kas cits viņiem atlika? “Ir taču brīnišķīgi, ka mēs abi vienā laikā vienu un to pašu domu domājam.”

“Man, tāpat kā Tev, mīļputniņ, gandrīz vienmēr jāraud.”

“Skūpstu Tavas actiņas, katru asariņu.”

Tātad — arī viņš raudājis?

Jā. Viņu arī tur, brīvībā, sauca par nervu kamolu. Tagad nervi neizturēja arvien biežāk. Laikam pat Elzai viņš ne uzreiz atzinās par savām asarām. Atzinās, kad bija līdz galam noticējis, ka gan domas, gan mokas, gan asaras ir kopīgas.

Aspazija — Rainim. “Nīna gan ir vienreizēja, viņa pat aizgājusi pie Zālītēm un izstāstījusi to lietu. Zālītiene to uztvērusi tā, ka, ja es esot Panevčžā, tad tas nozīmē, ja tu būtu precēšanos. Un es viņai aizrakstīju tā: kā redzat, esmu P. *Mēs nu reiz esam nešķirami, un arī kopējs darbs mums neļauj atstatu dzīvot, bet saistīties es nebūt vēl nedomāju.* Tas viss par mums, tad runāju par “Faustu” etc.”

Rainis apvainojās. “Tava vēstule Zālītes kundzei. Tu to rakstīji, nepārādāt man, un nerakstīji par darīšanām vai ko pilnīgi mazsvarīgu, bet par mūsu attiecībām, par kurām taču arī man sakāms savs vārds. ...man nezinot, Tu aizrakstīji mātai, un nu Tu to dari atkal... Un tad... man nepatīk arī tas, ko Tu esi rakstījusi: bet saistīties es nebūt nedomāju. Jā, bet kur tad palieku es?... Tas jau arī būtu izteicis, ka mēs vispār negribam saistīties, ka tātad pastāv ideja dzīvot brīvā laulībā. Tagad, kur Tu negribi saistīties, tas taču nozīmē tikai to: “Esmu laulībā ieguvusi sliktu pieredzi, likumīgs vīrs vispār ir kavēklis brīvai uzdzīvei, tā ir ērtāk. Vienu gadiņu es palikšu pie šā (t. i., pie manis), jo, kad kļūs garlaicīgi, trallala, prom pie svaiga, tīra jaunekļa vai veca bagātņicka.” Saki, mīlulīt, — vai tieši to nepasaka Tavi vārdi?...” — un tālāk tiek minēta Žorža Sanda un citas rakstnieces, mākslinieces un aktrises, kas pieturas pie tādām domām.

Tajās pašās dienās — ieraksti Raiņa dienasgrāmatā. “Mums nevajadzētu Fausta noziegumus atvainot un mazākus darīt, tie arī ir patiesi un rupji noziegumi. Viņš ar pilnīgu apziņu dod Grietiņas mātei indi un pa-

tiesi atstāj biklo Grietiņu un tad vēlāk velnu, uz kura vēlāk grib uzvelt savu paša vainu. Viņš patiešām ir negēlis, glēvs un mazisks — un tomēr viņš ir Fausts, centīgs cilvēcs ideāls. Fausts mums ir tuvāks nekā Kristus, tādēļ ka mēs pie Kristus neatrodam nevienu vienīgu grēku, nevienu vienīgu vājību. Viņš ir par daudz Dievs, viņam ir viegli svētam būt un svētam sprediķot. Mēs nabaga cilvēki ikdienas krītam un grēkojam pavisam zemi un negēlīgi, un no mums prasa to, kas pat Dievam bija grūti. Fausts ir viscaur cilvēks. Un ja viņš iespēja ar godīgu censību sasniegt augstāko cilvēcību, nu, tad mēs arī varam sasniegt to pašu, neraugoties uz mūsu grēcīgumu un maziskumu.”

Un gandrīz katrā vēstulē — dzejoļa uzmetums. Pirms tam pēdējās dzejas rindas viņš bija uzrakstījis Viļņā, pirms zīmīgās sarunas ar Doru. Kas to būtu domājis, — pagājuši septiņi gadi!

Un vēl pēc septiņiem gadiem daži no šiem dzejoļiem parādīsies viņa pirmajā dzejoļu krājumā.

Rainis — Aspazijai, 25. jūnijā. “Varbūt man tomēr būs jāaizbrauc no šejienes uz Liepāju. Notiek tomēr tas, no kā bijāmieš. Gribētu Tev tik to vienu teikt, ka Tu esi mana laime, mana dzīvība... Ar Tavu pārplūstošo, nebeidzamo laipnību un mīlu Tu esi lielu veikusi. Tu manī atmodināji jaunu cilvēku, kas tik ilgus gadus un par velti pēc gaismas un uz augšu ir centies. Es nezinu neko lielāku, kā tā radīt jaunu cilvēku, kam kļūt par nākotnes cilvēku... Mīlulīt, vienīgais, Tu vari ticēt, nākotnes cilvēki nenobeidzas ne no pagātnes, ne tagadnes. Visas ciešanas viņus padziļina, palēnina viņu gaitu, bet nevar viņus apstādināt. Un, ja arī mums mūsu spēka pilnumu laupa, tad spēks ir bijis tik liels un dziļš, ka arī drupas tālu pārspēj parasto. Mēs divi nepadosimies. To baudu mēs ļaudīm nedosim, redzēt, ka tie mūs uzveikuši. Gribu būt nopietns, bet ar nokārtu galvu tiem nebūs mani redzēt. Man vispār nevar nekas notikt, kas varētu būt spēcīgāks par mūsu abu lielo mīlu.”

Ja atkal jārunā par prozu, par dzīves prozu, kas dīvaini apvienojās ar ideāliem gara uzliesmojumiem, tad jāmin Elzas stāsts par Raiņa māti. Panevēžā pirmo un pēdējo reizi abām sievietēm vajadzēja dzīvot kopā, un te vedeklas redze izrādījās diezgan asa un arī mēlīte tīri zemnieciska. Vēstulēs šo triju nedēļu laikā Elza tikai vienreiz neizturēja: kamēr viņa rakstījusi vēstuli savam “saulainajam kukainītim ar zaļzeltainiem spārniņiem”, savam “mīļputniņam”, šī dārguma māte “visu sabojāja”: ienāca virtuvē un pielēja ūdeni cepetim. “Es vairs nevaru izturēt!” dzejniecci paspruka, bet paspruka, atkārtotju, tikai vienu reizi.

Viņa atspēlējās pēc kādiem trīsdesmit pieciem gadiem, kad vairs ne vecās Dārtas, ne viņas dēla nebija starp dzīvajiem. Atmiņas. “Mums līdzī uz Panevežu pārcēlās arī Raiņa māte. Viņa ņēma līdzī savas daudz un dažādas mantas: dažādas tīnes ar drēbēm, dažādas kastes ar visādiem misiņa un citiem traukiem, zelta lietas, garas un resnas zelta ķēdes kā virves u. c. Arī naudas Raiņa mātei bija daudz. Viņa to nēsāja klāt veselīem bunkšķiem, bet mums nedeva. Viņas doma bij tā, ka dēlam pašam jāgādā par sevi un savu saimniecību. Vispār, Raiņa māte bij stipri skopa. Kaut gan man viņa neko neteica, bet mani viņa neieredzēja ne acu galā. Kur es gāju saimniecībā, tur viņa gāja pakaļ. Viņa domāja, ka es no saimniecības nekā nesaprotu. Bet tā nemaz nebija. Es jau Berlīnē biju mācījusies patstāvīgi saimniekot, jo tur man nācās gan vārīt, gan vistas plūkt. Zināms, mums jau Panevežā bij arī kalponc, kas darbos palīdzēja. Bet arī attiecībās pret to izpaudās Raiņa mātes savādā izturēšanās. Arī tur viņa parādīja tiklab savu skopumu, kā arī savu lepnumu. Pati viņa milēja pačst ļoti lepmi, bet kalponci to pašu ēdienu nedeva. Priekš kalponcs viņa lika pirkt un vārīt citu gaļu un citus ēdienus. Panevežā ar Raini un viņa māti dzīvojām kādā lielā mājā, tirgus tuvumā. Raiņa mātei bij savas īpatnējās icražas un dažas dīvainas savādības. Tā, piem., viņa mani allaž vien cēla augšā plkst. trijos vai četros no rīta un aicināja ict sev līdz uz tirgu iepirkties. Paņēmām grozus un gājām arī. Bet tā kā tas bija uzkrītošs agrums un tirgus vēl bija tukšs, tad policija mūs sāka vajāt: prasīja, ko mēs tur darot un ko gribot?...

...Kad Rainis bija arestēts, tad viņa brīnīdamās izsauca: “Nez, vai viņš ko nozadzis, vai?”...

Pēc Raiņa aresta arī viņa māte pārcēlās pie savas meitas Doras uz Rīgu. Līdz viņa paņēma arī visas savas mantas, kuras mans vecākais brālis palīdzēja nogādāt uz Rīgu. Dzīvoklī paliku es viena ar savām mantām, kuru nebī daudz... No Raiņa mantām manās rokās palika tikai neliela kastīte ar veciem vekseļiem, kas bij pa lielākai daļai nederīgi, izņemot vienīgi Strašinska vekseļus par apm. 6000 rubļiem. Bet arī tos varēja piedzīt tikai tiesu ceļā, un, kad Rainis atradās Slobodskā, tad man bij jārupējas par šo vekseļu piedzīšanu.

Kad no Panevežas aizbraucu uz Jelgavu, tad no bēdām un citas pārpūlēšanās biju tā nogurusi un novārgusi, ka tikko uz kājām turējos. Slimoju arī ar māgas kataru, bezmiegu etc. Kaut cik mani saglāba Jelgavas ārsts Strautzelis, un tad sāku braukt uz Liepāju gādāt par Raini.”

26. jūnijā Rainis tika pārvests uz Liepājas cietumu, un jau nākamajā dienā sākās pratināšana. Izmeklēšana berzēja rokas: iekritis pats galvenais “dūzis”, varbūt savvērestības vadītājs!

Stučku un Jansonu arestēja Rīgā pēc dienām desmit. Pavisam apsūdzēto un aizdomās turamo Jaunās strāvas lictā sanāca vairāk nekā simt cilvēku.

Neviens neko noteikti nezināja, — un kā vienmēr, kad neviens neko tā īsti nezina, visi zināja pārāk daudz un visi — katrs ko citu. Liepājā advokāts Savelis uz bažīgo, uzmanīgo Aspazijas jautājumu — kas varētu gaidīt Plickšānu — atbildēja, nocirzdams kā ar cirvi: nāves sods pakarot vai Petropavlovskas cietoksnis.

OTRĀ NODAĻA

BEDRE

Nebrīvība nevienam nesagādā pricku. Taču ir būtnes, kas vismaz piemērojas tai: dzīvo, ēd un dzer, elpo, pat vairojas būrī.

Vairākums dzīvo radību ir spējīgas samierināties un eksistēt ieslodzījumā. Taču viņš bija no tiem retajiem putniem, kas gūstā sāk nikuļot, zaudē interesi par ūdeni un ēdienu, zaudē vispār jebkuru interesi par kaut ko, — kādu reizi tos atrod uz būra grīdas ar kājiņām gaisā.

Jau pirms desmit gadiem, pirmā un gandrīz operetiskā desmitdienu aresta laikā Pēterburgā, viņš pamanīja, ka dzīvības spēki kamerā strauji zūd. Viņš bija saulmīlis. Simtiem jūsmīgu dzejas rindu par sauli var atrast viņa darbos. Viņam nekas nebūtu pretī kļūt par jaunās (tajā pašā laikā vissenākās) ticības, saules pielūdzcēju, pravieti un dibinātāju.

Viņš mīlēja ūdeni. Vasara bez ezera vai jūras, bez ļaušanās citai, mai-gai un līganai stihijai, šai plūstošajai un glāstošajai tīrībai, viņam likās pazaudēta. Viņš mīlēja zemi, kad basām kājām to skāra, taku pēc lietus, mīkstu un stingru kā meitenes miesa, un asos rugājus, un irdenās kāpu smiltis. Viņš mīlēja smalkās smilgu slotiņas, parasto zāli un puķes, dadžus un dzelkšņus, to bagātību, kas tik trāpīgi uztverta Dīrera gravīrās un palikusi nemainīga gadu simteņos, gadu tūkstošos: smalki veidotās lapu formas, trīs-, četr- un piecdaivainās, ar dzīslīņu tīklojumu, biezu kā upju un ceļu zīmējums sīki izstrādātās kartēs vai kā līnijas plaukstā. Pirmajā Liepājas naktī viņš iemīga tikai pret rītu un pirmoreiz pēdējo nedēļu laikā pamodās no laimes: sapnī viņš pilnos auļos bija jājis uz tēva bērā ērceļa, vējš plivināja viņa matus, nez kāpēc aizpūšot tos tālu tālu atpakaļ, vai veselu versti; mati lidoja viņam pakaļ, izstiepušies gaisā strūklā kā komē-tas aste. Atjēdzies viņš it kā nokrita no pilnā sparā auļojoša zirga, klūpot pret kameras sasmakušo gaisu kā pret akmeni, — viņš zaudēja samaņu un atkal atguvās, nezinādams, cik ilgi atradies bezsamaņā un droši vien neinteresēdamies par to.

Četri 1897. gada cietumi miljoniem ieslodzīto, kuriem netālajā 20. gadsimtā vajadzēs iepazīt citus moku kambarus, liktos pavisam cie-

šami. Nākotnes cilvēks — reālās, šai zemei gaidāmās nākotnes reālais cilvēks, — varbūt arī nesaprastu, kāpēc šis vēl samērā jaunais arestants mokās, raud, iet bojā apstākļos, kas nav nekādi jaukie, taču salīdzinoši pansami.

Lietā tāda, ka notickošajā piedalījās divas puses: apstākļi un dzīvā dvēsele, kas tos uztver. Raiņa sāpju sliexnsnis bija ārkārtīgi zems. Viņš centās nezaudēt dūšu, visiem spēkiem pārvarot apātiju un pretīgumu, piespicdās strādāt. Taču šķiltavās bija savildzis krams, dzirkstele neuzšķīlās. Negribējās domāt. Neapturamā domas kustība radija viņā īgnumu un dūsmas: ja varētu visu uzreiz apturēt, izbeigt — lai nekas nepaliktu. Kāpēc viņš ir piedzimis!

Bezcerīgas bija pirmās dienas Liepājas cietumā, kad pārtrūka visi sakari ar ārējo pasauli: tika aizliegta arī tikšanās un sarakstīšanās. Viņš bija nokļuvis kaut kādā melnā bedrē, kurai nebija redzamu robežu, bedrē bez formas: pilnīga un galīga tumsa, neziņa. Viņu bija izlutinājusi ikdienējā sazināšanās ar Elzu, tāpēc šo negaidīto vakuumu viņš uzņēma kā visizsmalcinātāko spīdzināšanu.

Aspazija pa to laiku meklēja izeju. Viņa saprata — asaras nepalīdzēs. Tāpēc asaras bija atstātas mājas vajadzībām, — pārrunās ar administrāciju tika likts lietā sievišķīgais valdzinājums. Atliek tikai izteikt pateicību tiem priekšniekiem, jau sen mirušiem, par to, ka zem bezpersoniskās amata čaulas viņi bija palikuši vīrieši: valdzinājums iedarbojās, tika atļauta satikšanās. “Vēl vairāk, viņš pat deva līdz man žandarmu, kas mani ormanī un uz kroņa rēķina aizveda tur, kur bija vajadzīgs.”

Drīz vien no Pēterburgas ieradās “poļu grāfs Potockis”, kā raksta Aspazija. Poļu grāfs, zināmo Krievijas dienestu apakšpulkvedis. Vēlreiz pienācīgi novērtēsim Aspaziju: viņa prot būt pateicīga, labo, kas viņai izdarīts, atceras arī pēc gadu desmitiem. “Grāfs Potockis bija ļoti humāns un laipns kungs. Pret mani viņš izturējās ar lielu līdzcietību un, kur vien iespējams, nāca man ievērojami pretī. Raiņa lietās viņš pat atļāva man sevi apmeklēt savā privātā dzīvoklī. Šinīs apmeklējumos viņš mani allaž vien cienāja ar tēju, ievārijumiem u.t.t. Kad viņam jautāju, ar ko izskaidrojas viņa humānā apiešanās ar politiskajiem ieslodzītiem un arī viņa izturēšanās pret Raini, tad viņš atbildēja, ka tas esot tāpēc, ka arī viņa dēls esot bijis revolucionārs un sakarā ar Polijas kustību cara valdības nošauts. Un tāpēc viņš, cik vien viņa stāvoklis atļaujot, gribot atviclināt arī citu revolucionāru likteni. Arī Raiņa labā viņš apsoliņās darīt visu iespējamo, lai viņu atsvabinātu. Viņš pat izteica domas, ka tas būšot iespējams pēc nedēļām četrām.

..Potockim tomēr savu solījumu nebija iespējams turēt, tāpēc ka izmeklēšanas gaita arvien vairāk sarežģījās. Rīgas jaunstrāvnicku pratīnājumos bija izsacītas dažas nevēlamas pašatzīšanās un pat nodevības, kas Rainim bij uzvēlušas jaunus un svarīgus apvainojumus... Potockim

nu pie labākās gribas nebij iespējams vairs Raini atbrīvot. To viņš man arī, ar rūgtu nožēlošanu, pasacīja.”

Un vēl viena, visai dīvaina epizode Aspazijas izklāstā. Reiz Potockis — tas noticis viņa dzīvoklī — iedevis viņai vēstuļu paku, kas tikusi konfiscēta Liepājas strādniekiem, un palūdzis īsumā pastāstīt krieviski to saturu. Viņa uzreiz atklājusi, ka vēstules bīstamas to rakstītājiem. Mājas saimnieks izgājis, un Elza, ilgi nedomādama, iemetusi visu paku degošā kamīnā. “Potockim paskaidroju, ka vēstulēs nekā lietišķa nebija, un tāpēc es viņas labāki iemetu krāsnī. Potockis gan likās mazliet pārsteigts...” Jā, kurš gan nebūtu pārsteigts, kaut vai “mazliet”, atrazdamies grāfa vietā.

Ar pateicību Aspazija piemin arī cietuma priekšnieku Engelhardu. “Ar vārdu sakot, daži no tā laika cara ierēdņiem tomēr bija humāni un izglītoti ļaudis, kas saprata torcizējo brīvības cīnītāju centienus un viņu kulturālo nozīmi.” Trīsdesmito gadu Latvijā ne katrs uzdrošinātos parakstīties zem tādas frāzes.

Atjaunojās sarakste, retu reizi satikšanās.

Vēstules vajadzēja rakstīt krieviski: prokurora palīgam bija tās jāpārbauda, iekams tās tika atdotas adresātam. Ierēdņa izlasītā lappuse parasti tika krusteniski pārsvītrotā. Kas tā bijusi par krāsu — nav saprotams. Laika gaitā šo “krustu” izplūdušās platās līnijas kļuvušas brūnas un atgādina — lūdzu piedošanu, — tās zīmes, ko kādreiz atstāj nezināmas personas uz kopīgo ateju dēļu sienām.

Aspazijai izskaidroties krievu valodā bija grūtāk nekā Rainim, viņš kā nekā bija nodzīvojis dažas ziemas Pēterburgā. Un arī Viļņā vajadzēja runāt lielākoties krieviski.

Aspazijas un Raiņa “krieviskās” vēstules, starp citu, nekad nav publicētas oriģinālā. Lūk, viena no pirmajām.

“..Neraksti, mana mīļā, tik sirsnīgi. Tu patiesi izstādi mūsu svēto mīlu citu priekšā un varbūt pat par apsmieklu svešiem ļaudīm... Tava vēstule taču nogulēja vēl četras dienas pēc tam, kad to bija pārbaudījis sevišķi laipnais žandarmērijas apakšpulkvedis, kas mani pratina kopā ar prokuroru. Tavas dārgās vēstules man nodeva pats cietuma priekšnieka kungs personīgi, viņš pret mani ir tik labs kā tēvs. Pa šīm sešām smagajām dienām es patiešām biju mazdūšīgs, es iztēlojos, ka Tu guli slima, kā Tavas spožās acis aptumšojas asarām, kā Tu bēdājies, nesaņemdamā no manis ziņas... Bet tagad pašas dzelošākās bēdas pārciestas, un mana vienīgā vēlēšanās ir, lai arī Tevī rastos miers un liela ticība. Divatā mēs visu pārciešim... Kas mani sagaida, par to apakšpulkveža kungs, kurā jūtama arī cilvēciska un ne tikai oficiāla attieksme, man paziņoja, ka mani pavisam pazudināt negribot, ka vajagot cerēt uz monarha žēlastību, bet ka būšot

izsūtīšana uz attālām guberņām un ieslodzījums cietumā, ja es esmu precīzi sapratis... Mani apsūdz par manām bijušajām attiecībām ar “Dienas Lapu” un tās aprindām, ar kurām es pēc Tavas neatlaidīgas prasības sarāvu visus sakarus un kuras jau sen ir Tavi un mani niknākie ienaidnieki un ir nodarījuši mums tik daudz ļauna. Un viņu dēļ man tagad jācieš, viņi, kas paši pie visa vainīgi, tagad uzveļ man savus grēkus. — Šausmīgs man liekas nevis nepelnītais, stingrais sods citu vainas dēļ, bet tas, ka mūs izšķirs uz ilgāku laiku... — Ar mani apietas labi, bet nedod grāmatas darbam, tāpēc arī nevaru tulkot “Faustu”. Tulko tagad Tu, varbūt vēlāk man atļaus, man jau atļāva turēt pie sevis zīmuli un papīru. Uzrakstīju vairākus dzejoļus, kurus vēlāk Tev nosūtīšu. — Kas attiecas uz jautājumu par precizitību, tad par pāriešanu tagad, šķiet, nav laiks runāt, to varētu saprast ačgārnī. Turpretī tavs priekšlikums par laulībām mani no sirds iepriecināja. Sēru laiks māsas dēļ, kādēļ mums vajadzēja laulības atlikt, drīz būs garām, bet drausmīgi nospiedoši ir laulāties cietumā, turklāt — izmeklēšanas laikā diez vai atļaus, varbūt pēc tam, es katrā ziņā par to parunāšu. Bet vai mums arī tad atļaus būt kopā, par to es šaubos. Tagad esmu apmierināts un laimīgs, jo turu rokās Tavu mīļo vēstuli, Tu esi man it kā tuvāka kļuvusi, un es vairs neesmu tik viens.”

Viņš ir apmierināts un laimīgs. Un tas nav pārspilējums. Un vai vēlāk, ticis brīvībā, daudzas reizes pārdzīvos tādus spilgtas, neapstrīdamas laimes mirkļus kā tagad, turot rokās un jau kuro reizi pārļasot Elzas vēstuli?

Vēstules, kas sūtītas oficiālā ceļā, tiek rakstītas it kā uz divām adresēm: prokurora palīgam Aņisimova kungam (un visai mīklainajai un briesmīgajai mašīnērijai, kas stāv aiz viņa) — un adresātam. Ārkārtīgi skarbie vārdi par agrākiem cīņu biedriem, kuri “paši pie visa vainīgi”, bija teikti nevis aiz mazdūšības un ne vājuma mirklī. Tā ir apzināta “informācijas noplūde”, tāda, kura, pēc Raiņa un Aspazijas pārlicības, nevienam nevar kaitēt un tajā pašā laikā ir tuva patiesībai. Viņi abi patiecām uzskatīja, ka Rainim tišām liek kāju priekšā. Rainis (ne bez Elzas ietekmes) pēdējā pusotra gada laikā patiecām bija pagājis malā no darbības, kas saistīta ar Jauno strāvu. Kaut arī viņš nebija kļuvis neuzticīgs sociālistiskajai pārlicībai, — taču tas laipnājiem, ārkārtīgi laipnājiem un pat tēvišķīgi humānajiem kungiem — prokuroram, žandarmu apakšpulkvedim un cietuma priekšniekam — nebija jāzina. Gan vēstulēs, gan pratināšanā Rainim ne reizi vien izlauzās aizvainojums uz “niknākajiem ienaidniekiem”. Viņš runāja par Stučkas un Jansona intrigām pret viņu — zinādam, ka šīs intrigas un nelietības pret viņu nav nekādi valsts noziegumi un to pieminēšana nevienam ne ar ko nedraud.

Tikmēr Aspazija stāsta, cik ļoti Raini pārsteigusi ziņa par arestiem Rīgā, par to, ka paņemti Stučka un Jansons. “..viņš tā bij uztraukts, ka galva viņam sāka nervozi raustīties un viņš pie labākās gribas nevarēja savu uztraukumu apslēpt.” Apstiprinājums tam ir vienā no viņas torcizējām vēstulēm. “Tu esi nervozs un sabeidzies, pagājušo reizi Tu izskatījies labāks, Tev nebija tās spēcīgās raustes ap muti. Ak, kā man sāp, Tevi tā redzot! Tu nemani pats, ka Tu nevari savaldīties. Un divreiz es Tevi redzēju tādu, ka es satrūkos: pirmo reizi, kad Tu dzirdēji, ka citi arī apcietināti, bet vakar, tad Tu galvu tik spokaini klanīji, kā Grietiņas māte uz kraukļu akmeņa sēžot: “un galva tai svārstās un klanās”. Es jau sāku dzīvot un cerēt, ja vien es Tevi labāku redzētu... Kas ir ar Tevi? Ko viņi ar Tevi izdarījuši?”

Varbūt viņai nevajadzēja neko tādu teikt. Taču reizēm viņas roku vadīja nogurums, un viņa acīmredzot neprata samērot uz papīra krītošo vārdu smagumu. Tā viņa krieviski raksta. “Kas man no tā, ka esmu brīvībā? Es negribu, ka man ir gaiss, un negribu pastaigāties, tāpēc, ka Tev tā nav, un negribu ēst, ir dienas, kad es apēdu tikai vienu olu un izdzeru glāzi tējas, un tas ir viss. Es tūkstoškārt atdotu šo brīvību un gribētu, lai mani ieslēdz kopā ar tevi, gabaliņu sausas maizes un ūdeni, vairāk negribētu... Vienmēr redzu, cik Tu esi bāls, nervozs un slims, un ja laipnais apakšpulkveža kungs Tevi pēc trim nedēļām vai mēneša neizlaidīs brīvībā, Tu arī līdz tam laikam neizturēsi, palūdz, lai vismaz izlaiž Tevi pagalmā pusstundu pastaigāt un lai iedod aukstu ūdeni ar ko noberzt ķermeni. Ak, cik grūti, cik grūti sajūst, ka Tu ej bojā un es nevaru Tev palīdzēt, ka man ir rokas, un tomēr nespēju. Tu pazīsti manu dedzīgo temperamentu, es uztraucos, raudu un Dievs vien zina, ko daru, kamēr mani pārņem auksta apātija, taču ne uz ilgu laiku, atkal visas dzīvības dzirkstis apvienojas šajās vienās nepanesamajās jūtās... un bēdas uzbrūk man ar jaunu spēku. Nepalīdz nekāds saprāts, nekāda filozofija, un es lūdzu veco Dievu, viņš taču ir varens un stiprs, viņš ir mūžīga mīlestība, viņš neļaus iet bojā saviem nabaga, nabaga bērniem... Lūdzu Dievu arī Tu kopā ar mani, lūdzu manis dēļ... Atbildi man uz to.”

Tā nav nejauša pārteikšanās. Elza arī pati tagad meklēja micrinājumu un atbalstu pie “vecā Dieva” un uz to pierunāja, mudināja (bet viņam likās — piespicda) mīļoto. Un atbildot viņš sacēla veselu vētru.

Sākumā Rainis bikli lūdzu nesteidzināt viņu, neuzspiest. Taču gandrīz uzreiz viņa iebildumi kļūst asāki un dzelīgāki, līdz uzsprāgst vētrainā protestā. Vai tiešām viņa nesaprotot, ka tas viss pārdomāts tūkstošām reižu? Kāpēc viņa pati vienatnē izlemjot tik svarīgu jautājumu? Lai aplaimotu un glābtu viņu? Tu nezini, viņš saka, ko nozīmē vientuļi domāt.

Viņu apvienošanās bijusi izeja no garīgā tuksneša. “..kad es tagad jūtu, ..ka arī Tu, vienīgais nākotnes cilvēks, mans es, nespētu mani vairs saprast, man kļūst auksti un baigi un es esmu gluži izsists no sliedēm... Esmu Tev apsolijs vēlreiz visu skaidri pārdomāt, kaut gan īstenībā Tu gribēji pavisam ko citu, proti, lai es kā mehāniskas zāles lietojot dievlūgšanu, kura jau palīdzēšot arī bez manas ticības un manas pārlicības, vienīgi ar savu mehānisko, brīnumaino iedarbību. Es taču esmu Tevi pareizi sapratis šajos uzskatos par dievlūgšanu, jo Tu zināji gluži labi, ka es nevaru ticēt, ka tas runā pretī visai manai dabai, nākotnes cilvēkam, egoisma filozofijai, bet vispirms — garīgai brīvībai... taču Tavas zāles es nevarēju ieņemt, ...tas man pārāk riebji un izliekas esam nožēlojami, maziski savtīgi meli; tie mani tikai pazemotu manās acīs un uz visiem laikiem padarītu mani vāju, — tik slimis es arī neesmu, lai man vajadzētu šādu zāļu.”

Vai Elza uz to vēl pastāvot? Tādā gadījumā viņam nēsot izejas — vai nu viņš lūdz Dievu un iet bojā pašnīcināšanā un atsakās no nākotnes cilvēka, vai nelūdz un zaudē savu mīlestību, un iet bojā, atmirstot vienai daļai no viņa. Tā tad būtībā esot viens un tas pats, tā ka viņš varbūt arī padošoties.

Taču nē. Kas to deva. Iebildumi riņķo pa otro, pa trešo apli. “Attiecībā uz reliģiju es biju pilnīgi brīvs, bet Tu, mana dvēsele, daudzējādā ziņā bijī saistīta. ...Un tomēr ik dienas Tu dzirdēji un domāji līdzī domas par pilnīgu brīvību, par nākotnes cilvēka neatkarību no visiem aizspriedumiem, par viņa paškundzību, pašdievību, par viņa zināšanām un atzinumiem kā vienīgo nepieciešamo, kā vienīgo visa labā, patiesā un augstā avotu. Bez brīvības vispār nav nekādas labsirdības, pat nav mīlas. Katrs kungs, katrs palīgs, katra vara pār nākotnes cilvēku, vai tas nu būtu Dievs, vai vispārība un altruisms, varētu tikai iznīcināt nākotnes cilvēku... Katru dienu Tu kaut ko tādu dzirdēji, tas Tev gan pielīpa, bet netika sakārtots un saskaņots ar pārējo, ar agrāko.”

“Mana mīļā, mīļā dvēsele, nesalauz sevi un mani aiz tukšām, bailpilnām fantāzijām. Jo tiešām: pakļaujoties tam kungam, mēs to darīsim nopietnībā, un nākotnes cilvēks būs zudis... Tu pati redzēsi, ka tie abi nav savienojami. Tu, kā šķiet, tam tagad vēl tici. Sava Dieva dēļ esi šeit nopietna un redzi pati, ka te nekāda savienošana nav iespējama.”

“Kad nelaime un vientulība mūs abus piemeklēja, Tev nebija nekā, pie kā Tu varētu garīgu atbalstu meklēt, Tev bija daudz sajukušu, saraustītu, cildenu domu, bet nekādas filozofijas, nekādas sistēmas, nekādas micrīgas, skaidras pārlicības... Tev vajadzēja garīga atbalsta, spicķa un zižļa, tā, ko ikdienas cilvēki parasti sauc par reliģiju un Dievu. ...Īstenībā Tev nekad nebija bijis domu par cenšanos, izlaušanos uz āru, neatlaidīgu iešanu uz priekšu, attīstību — es nezīnu tam īsto vārdu... Vēlēšanās izrauties no paša personas, kļūt pašam par Dievu — tādas Tev nav bijis

nekad. ... Un, ja Tu varbūt vēl arī saglabātu tik daudz spēka, lai nekļūtu par vecu sīkstuli, tad Tu tomēr kļūsi kā tie vicnaldzīgie, kuri gan īsti netic Dievam un katķismam, bet kuriem arī nav īstas, dziļas pārliecības.”

Viņš taisni vai vāli vicina, nabaga cietumnicks! “..mēs vēl nezinām, ka arī mēs paši kaut kas esam, un ceram tikai uz ārējo. Tikai nākotnes cilvēki atbrīvosies no icraduma lūgties. — Šis icradums tomēr ir briesmīgs spēks, kas lielākoties vērsas pret mums... Es gribētu Tevi pieradināt pie sevis un nākotnes cilvēka un pie centieniem, bet man tas vēl nav izdevies. Es pats, protams, esmu pie Tevis pieradis un nespēju vairs būt garīgā vientulībā — bez Tevis, tādēļ sāpes mani tā plosa, kad redzu, ka Tu nonāc pie dievlūgšanas un mani vairs nesapratīsi, un nespēsi domāt man līdz.”

“..cilvēki ir labi no sāhta gala un var neizmērojami augt labsirdībā un mīlā; pirmā doma par šo labsirdību un mīlu jau ir Tava; tas nav mans izejpunkts, es izgāju no brīvības. Tas ir tas lielais priekšs, kas mani spārno. Tomēr tās ir atkal tās lielās sāpes, ka tieši mans milulītis ir tas, kas grib mani iznīcināt, lai tikai neredzētu mani ciešam, lai tikai mani glābtu. Tas ir kolosāls, taisni milzīgs neprāts, tā domāja tikai Buda un viņa mazais pēctecis Tolstojs — lai izglābtos no ciešanām un jūga — sevi nonāvēt...”

Un vēl daudz, daudz ko citu toreiz Rainis uzrakstīja Aspazijai: arī no attīstības viņa ir atteikusies un no patstāvīgas domāšanas, un jaunās domas nav pieņēmusi un audzējusi sevī, bet apģērbusi kā skaistas, baltas drānas, lai tās nomestu pie pirmās izdevības...

Rainim bija taisnība. Šajā ziņā viņam bija taisnība: Aspazija tīri sievišķīgi piekāpās, pat piemērojās viņa nemierīgajai domai, visiem spēkiem pūlējās iedziļināties “nākotnes cilvēka” garā, uztvert “egoisma teoriju”, taču tas viss viņai būtībā bija svešs; viņa gribēja nevis viņa idejas, bet viņu pašu.

Vai mums būtu jāiebilst romāna varonim vai jāpiebalso viņam? Bet vai mūsu pienākums nav atstāt viņa atskārsmes viņa paša ziņā tāpat kā viņa maldus? Varbūt. Piebildīsim tikai, ka sieviete ir vairāk dabas būtne nekā vīrietis, un ar savu augli — bērnu — neuzvarami saistīta ar zemi un visu, kas no tās izaug, ar dzimšanas un miršanas stihiju, ar vasaras un ziemas aprīti, sieviete ar augstu kā Everests vēderu, akli un trīskārt redzīgi raugoties caur mātes asarām, iztuot neizsakāmas bērna radīšanas mokas un dievišķīgu slavu, — sieviete ar visu savu būtību un aicinājumu stāv pretī vīrieša aplamajām idejām par progresu, par nemitīgu attīstību, augšanu, kustību uz priekšu un uz augšu utt. Viņa, ja arī nezina, tad jūt, ka visas izmaiņas ir tikai nemainības otrā puse, ka ziema un vasara, paldies Dievam, atkārtosies, ka viss augošais vienlaikus arī novecos, ka vecais atmirst, bet nomiris grauds atdzimst ar jaunu pavasari, kurš nav ne labāks, ne sliktāks, nav ne progresīvāks un ne reakcionārāks par visiem iepriekšējiem un visiem nākamajiem pavasariem.

(Kad ar tehnikas palīdzību cilvēce kā tārps izēdās cauri Zemes zaļa-

jam ābolam, radās jautājums: par ko uzskatīt tārpainību, vai tas būtu progress, vai saukt to citādi? Un — pavisam nercizē — atbildes vietā nez no kurienes uzradās revolucionāro matrožu bramanīgā dziesmiņa no citiem laikiem... tomēr tuvāka 1897. gada Rainim nekā 1997. gada Dobrovenskim, kad tiek rakstītas šīs rindas.

*Эх, яблочко,
Куда ты котишься? —
“Ek, ābolīti,
Kur gipo tu?”*

Gluži nercizē un nevietā pielīpa šī dziesmiņa, — ja nu vienīgi ābolītis ir tas pats?)

Nu, protams, viņa nobijās un atkāpās, Raiņa sieviete. Ņēmās dedzīgi pārliecināt, ka neatsakās no attīstības, ka aug un augs, ka domās kopā ar viņu; ka viņa būs nākotnes cilvēks, ka būs arī egoiste tieši tā un tik daudz, cik tas ir vajadzīgs un vēlams. Galvenais — viņu nepametīs, gaidīs, kad viņš atgriezīsies un paņems viņu zem sava spārna, bet līdz tam laikam, bez viņa, nekādus galīgus lēmumus netaisās pieņemt, būs “indiferenta”.

Izrunājies viņš drīz vien nožēloja savu asumu. Nē, viņš palika pie sava, viņš vispār nemēdza mainīt uzskatus, neatgriezās pie pieņemtiem lēmumiem, pieņemtiem reiz un uz visiem laikiem — kā piecpadsmit gadu vecumā tas bija ar “vecu Dievu” un ticību Viņam. Bet ieslodzītajam patiešām nebija palicis visā pasaulē neviena garīgi tuva cilvēka kā tikai Iniņa, un Iniņai viņš bija nodarījis pāri. “Es Tev paklausīšu,” viņš tagad raksta, “ja Tu paliksi pie sava.” Viņš arī dienasgrāmatu turpina rakstīt kamerā. Tur, dienasgrāmatā, viņš zaudē pašpārliecību. “Es gan esmu nežēlīgi novājējis. Arestantu apkalpotājs nožēloja mani patlaban un ieteica uzbaroties. Bet es jau arī agrāk nevarēju neko lielu, neko veselu radīt. Avīžu un lāpītāja cilvēks. Vai tad mīlulītis manī var ielikt to, kā nemaz man nav, — radošo spēku, kas spēj lielu veikt? Viņa strādā pilnīgi naivi, pavisam neapzinoties... nekad neizstrādā sev plānu, viss ir atkarīgs no tā — pirmo slinkumu pārvarēt. Viena scēna uzrakstīta, un pārējās virknējas kā pašas no sevis. Un turpretī es? Man vajag visu plānu izstrādāt sīkumos un pie tā turēties kā pie krukciem. Un tad mans slinkums!... Un atkal man liekas, tas līdz šim vispār nekas nav bijis, par ko būtu vērts runāt. No nāves es tomēr esmu baidījies. Dzīvības noslēpums paliek tumšs. Un mēs abi ar mīlulīti nepazīstam īsti. Vēl nav viss sacīts. Es vēl neizprotu sieviešu dabu. Es pats sevi nepazīstu. Es nedzīvoju pēc saviem likumiem. Vai tur arī Buda vainīgs?”

Dienasgrāmata rakstīta vāciski.

Kamēr neesmu aizmirsis. Ir lietas, kurām noteikti vajadzēja parādīties šajā sarakstē un dienasgrāmatā. Kā neatklātajam elementam periodiskajā tabulā: to vēl neviens ne acīs nav redzējis, bet tas ir, tas nevar nebūt.

Tā arī šeit galu galā atradās Raiņa vārds, kuru man trūka. “Mūsu nelaime jau arī nav nemaz tik pārāk liela, dažus 3–4 mēnešus sēdēt nav jau visa pasaule, un tiem jau vajadzētu būt pavisam bezspēcīgiem, nedēriģiem cilvēkiem, kas 4 mēnešus cietuma vai vientulības dēļ aiziet bojā.”

Tomēr, kas bija, tas bija: viņš tik tikko neaizgāja bojā, viņš gandrīz pilnīgi aizgāja bojā sešu mēnešu cietuma un vientulības dēļ.

Prokurora palīgs Aņisimovs pie vakariņu galda teica sievai:

— Vai atceries, dūjiņ, es tev nolasīju dažas vietas no tā latvieša, tiesību kandidāta, vēstulēm?

— Tā, kurš tulko “Faustu”?

— Nujā, nujā. Un viņa līgavas vēstulēm. Te, vai zini, izvēršas vesels romāns...

— Romāns ar hetēru. Tad nu gan rakstniece izvēlējusies pseidonīmu: Aspazija! Būtu parakstījusies gluži vienkārši — Staigule, — un arī tad būtu labāk.

— Miļumiņ, tu nesi visai taisnīga. Gan pret šo personu, gan pret hetērām. Sievas, vai zini, Perikla laikmetā bija mājās tupētājas. Tādi klusi mehānismi dzimtas turpināšanai. Toties Aspazija bija brīnum daiļa, gudra, izglītota, spīdoša visādā ziņā.

— Kas tā par himnu grieķu hetērām? Varbūt ne tikai grieķu?

— Mana jaukā, tu nenoklausījies mani līdz galam! Es tikai gribēju pateikt, ka būtībā Aspazija arī bija īstā Perikla sieva, sieva šā vārda pilnīgā nozīmē, gudrā Atēnu valstsvīra draudzene un domubiedre...

— Kas tas atkal par mājienu? Vai mana izglītība tevi neapmierina?

— Ak, visužēlīgais un visuvarēnais Dievs! Nesalīdzini taču sevi ar arestanta draudzeni!

— Nu pietiks! “Arestants”! Pats taču teici, ka šis Ivans Hristoforovičs — neparasti gudrs, bet viņa sieva vispār ir Puškins brunčos.

— Ne īsti sieva. Teikšu tev, viņi raksta ārkārtīgi eksaltētas vēstules, tās pat neatbilst viņu vecumam. Starp mums runājot, arī viņa nav visai jauna, bet Plickšāns izskatās kā īsts vecis, viņam pat, — vai vari iedomāties — trīs galva!

— Bet kurš ir tas jauneklis? Tu, vai?

— Dārgumiņ, tev ir unikālas spējas visu, absolūti visu, attiecināt uz sevi, uz mums. Jā, mēs neesam jaunāki par Plickšānu un viņa pasiju, bet arī tādas eksaltācijas mūsu attiecībās nav un nav bijis.

— Žēl gan.

— Mans prieks, gribēju tev pastāstīt kaut ko amizantu, bet...

— Nu nē, ja gribēji — tad klāsti vaļā.

— Izskrēja no prāta. Aizmirsu.

— Tu neaizmirsi. Tu mani sodi. Esi apvainojies. Uzmeti lūpu. Nu ko es tādu pateicu? Tu esi labs, mīļš, uzticams, ar tevi es jūtos mierīgi gan par sevi, gan par bērniem, tu nekad nespersi neapdomātu soli, taču mazliet eksaltācijas tev nenāktu par sliktu. Mazliet, mazliet. Zini, kad es par tevi domāju, nez kāpēc man vienmēr nāk prātā Ļermontova rinda: “Viņš caram kalps, tēvs karavīriem”.

— Kādiem karavīriem?

— Nezinu. Nezinu, kādiem.

— Hm... Dīvaini, tomēr te kaut kas ir. Dienestā padotie... un pat daži ieslodzītie... kaut gan pēdējiem, protams, ne vienmēr var uzticēties... taču dažkārt ir ieminējušies: jūs, sak, esat kā tēvs... Bet tu taču zini, es nemīlu glaimus, es viņiem pat neļāvu pateikt līdz galam.

— Ko tad tu man esi pataupījis tik amizantu?

— Nu, vai vari iedomāties, starp šiem abiem sākās strīds. Ja es pareizi sapratu, tas ir reliģijas jautājums: viņš drīzāk ir ateists, bet viņa ļoti lūdz atgriezties pie ticības un lūgt Dievu kopā ar viņu, tad Dievs sadzirdēs un palīdzēs saviem “nabaga, nabaga bērniem”.

— Es tev jau sen saku, ka tava ticība ir tīri formāla, un Tā Kunga vietā es to neciestu.

— Tu vēl, paldies Dievam, neesi viņa vietā, ha-ha.

— Un tas ir tas amizantais, ko tu gribēji pastāstīt?

— Sen būtu pastāstījis, ja tu mani nepārtrauktu. Īsi sakot, šis cilvēks, kas sēž akmens sprostā, aiz bieziem mūriem apbruņotas sardzes iclenkumā, raksta viņai, vai zini, ko? “Neatņem man brīvību!” Vai vari iedomāties? “Neatņem man brīvību!”

— Varu! Varu iedomāties! Un nekā amizanta te neredzu. Tu arī proti būt tirāns, un, kad es nodejoju kotiljonu ar nekaitīgo, gandrīz bezūsaino poručiku...

— Pieņemsim, tavs poručiks bija pat ļoti ūsains. Taču pietiks strīdēties galu galā! Pārnāc no darba noguris kā suns, — vai tiešām nesmu pelnījis kaut brīdi micra?

— Labi jau, labi, neuztraucies! Ļauj, es tevi noskūpstīšu... uz vaidziņa... uz pierītes... mm... vēlreiz uz pierītes... uz vaidziņa. Atpūties. Izmet no galvas visas rūpes.

— Tomēr mēs abi esam laimīgi cilvēki.

— Jā, — sieva noteica nopūzdamās. — Laimīgi.

“Neatņem man brīvību!” Rainis rakstīja Elzai. Un varbūt patiešām nesaprata, neredzēja, ka viņš pats nekādu brīvību savai it kā brīvajai Inīņai

neatstāj. Nikni protestēdams pret piespiešanu uz lūgšanu un ticību, pats piespiež uz neticību, un vēl ar kādu neatlaidību! Aspazija bija pietiekami gudra un kritiska, lai apjēgtu, cik liels spiediens uz viņu tiek izdarīts. Cietumnieks, mīlais un vienīgais, bija despotisks. Taču viņš ir nevesels, bet slimie parasti ir despoti, to viņa zināja pēc jaunākā brāļa. Vai arī, teiksim, viņš bija despotisks kā nelaimīgs bērns, — un to viņa atcerējās pēc sevis, pēc brāļiem un māsas. Vēl precīzāk: viņš bija despotisks kā slimis un nelaimīgs bērns, un viņai negribējās strīdēties.

Tajā pašā dienā, kad Jānis rakstīja viņai savu garo un dusmīgo vēstuli vācu valodā, arī viņa rakstīja viņam: “..skumjas, nogurums un viss kopā mani tā satricējis, ka es guļu kā savītusi nopļauta zālite, esmu ne tik daudz fiziski slima, bet man trūkst spēka.” Viņa atcerējās pēdējo tikšanos: “Es staigāju kā sapnī un redzēju tikai Tavu mīļo, bālo seju, kurā atspoguļojās tik dziļas sāpes un lepnums... Mūsu vēstules* esmu saņēmusi atpakaļ un atvedusi uz mājām, tagad ņemos tās kārtodama, bet tas ir liels darbs, daudzas es gribu sadedzināt un atstāšu tikai tās, kas atšķiras ar kaut ko raksturīgu. Mans mīlais, zelta, tur ir arī vēstules, kuras Tu esi rakstījis mātei un māsām, kad Tu biji vēl jauniņš un tāds mīļš, labs puisītis, kāds Tu esi fotogrāfijā, es vēl neesmu paspējusi tās izlasīt, bet mani pārņem tādas dīvainas jūtas — atklāt Tavas dzīves sākumu, es jūtu — jo vairāk Tevi iepazīstu, jo vairāk Tu kļūsti mans, it kā es būtu Tava māte, ņemtu Tevi uz rokām un glāstītu bez gala un ar savu lielo mīlestību izgaiņātu visus negaisus un vētras, kas Tev varētu draudēt. Kāpēc es nevarēju būt Tava māte? Mūsu nelaide ir tā, ka mums nav bijis vecāku, kas mūs audzinātu, mums pašiem vajadzēja atrast ceļu dzīvē, garu, ērkšķainu, tumšu ceļu! Un kad mēs varētu iepazīt dzīvi un sākt dzīvot, tad vairs nav šās dzīves apstākļu un nav spēju. Vai tiešām mums vairs nebūs lemts dzīvot, mēs vēl esam tik jauni!...”

Prokurora palīga kungs bija visai aizņemts, un nepieciešamība lasīt šī neparastā pāra vēstules nevarēja viņu nekaitināt. Un kaitināja jau arī, — tāpēc viņš zaudēja modrību un nemanīja, ka ir aizrāvis, bet ziņkārība un kaut kas līdzīgs skaudībai pamazām gandrīz nomāca agrāko neparastību un vieglo pretīguma sajūtu. Vieglā pretīguma sajūta tomēr palika, tā vispār pavādīja jebkuru viņa satikšanos ar arestantiem; pat fiziskai tīrībai — viņš kopš bērniecības bija tīrībnieks, — te bija sava nozīme. Neizpratne, atkal ar pretīguma pieskaņu, pārņēma viņu, it īpaši satiekoties ar politikajiem, ar panīkušiem, novājiņšiem, nav izslēgts, utainiem inteligentiem: Plickšāns nebūt nebija pirmais. Prokurora palīgs patiesi nesaprata, kāpēc izglītots, kulturāls cilvēks apzināti pārkāpj savas valsts likumus, — šajā ziņā šī publika, kā liekas, sliktāka par kriminālajiem elementiem, kuru rīcībā pārsvarā

* Runa ir par vēstulēm, kas atņemtas kratīšanas laikā.

valda stihiskais un dzīvnieciskais moments. Iedzimtība, draņķīgā izcelšanās, — ak, izteiciens ir arhaisks un nav domāts publikai, bet slepenībā prokurora palīga kungs to lietoja ar labpatiku, — noziedzīgie instinkti vienmēr būs raksturīgi zināmai vīriešu un sieviešu daļai. Taču salauzt savu dzīvi un tuvnieku likteni, apzināti nolemt sevi netīrībai un nabadzībai, pēc paša gribas atrasties kopā ar sabiedrības padibenēm, — tas sniedzās pāri viņa saprašanai. Daži visu izskaidroja ar bezdievību, taču prokurora palīgs arī pats apmeklēja baznīcu vairāk sabiedriskās nepieciešamības dēļ nekā aiz pārliecības. Sirds dziļumos viņš bija par apziņas brīvību un, atļaudamies brīvdomību, pat mazliet frivolu, Puškina “Gavriļiādes” garā, viņš bija gatavs apzvērēt, ka revolucionāru maldos ne jau ateisms ir vainīgs. Vainīga lepība, necieņa pret likumu, varas kāre. Bet varbūt — elementāra muļķība? Nu nē, tas pats Plickšāns, lai kā pret viņu attiektos, taču nekādā ziņā nevarētu teikt, ka šis cilvēks nav gudrs. Pat zināms biklums un skaudība, velns viņu sažina, kāpēc, darīja prokurora palīga kungu nemierīgu. Tomēr viņš apskauda ne jau ieslodzītā prātu, ne jau viņa plašās zināšanas, bet drīzāk jau tās jūtas, kuras viņš bija spējis izraisīt skaistajā un brīvajā, gluži vai labāko aprindu sievietē, kura turklāt, kā runā, ir neparasti talantīga, — to gan grūti pārbaudīt, jo viņa sacerē tikai savas tautības valodā. Prokurora palīgs picķēra sevi pic domas, ka ar nepacietību gaida kārtējo sūtījumu apmaiņu starp arestantu un viņa līgavu. Viņš nemanāmi bija kļuvis par kāda romantiska piedzīvojuma skatītāju un zināmā mērā pat dalībnieku. Viņa taisās sadedzināt vēstules: ko viņš atbildēs? Ahā. “..bet lūdzu Tevi, mīļā, neko nesadedzini, aiz nezināšanas Tu ļoti viegli vari sadedzināt arī dokumentus, kas varētu noderēt man par attaisnojumu. To, kas pēc Tavām domām nederīgs, atliec tikai sāņus.” Bet te... šie vārdi — “Kāpēc es nevarēju būt Tava māte” būtībā bija tādi dīvaini, bet, taisni tos lasot, viņš sajuta neizskaidrojamas skaudības dzēlienu, — vai uz tiem ir atbilde vai nav? Ir! Sīkiem, sīkiem burtiņiem apakšā uzrakstīts: “Jā, mīļā, Tu mana māte!”

Prokurora palīga kungs, kura sirdī jau kuro dienu nez kāpēc skan vārdi: “..es guļu kā savītusi noņļauta zālīte”, pēkšņi nodomāja, ka viņam būs garlaicīgi bez šīm vēstulēm, kad viss būs beidzies. Bet beigsies, kā redzams, drīz. Viņš atcerējās dokumentu, ko bija saņēmis no Rīgas. “Jūsu Augstlabdzimtības prasība nogādāt Liepājas pilsētā apsūdzētos Jansonu un Stučku pašlaik nevar tikt izpildīta, tā kā Stučka un Jansons ir nepieciešami lietā Rīgas pilsētā, kur viņi abi kopš 8. jūlija atrodas apcietinājumā.” Paraksts: pulkvedis Prozorovskis. Acīmredzot tur, Rīgā, negrib laist garām izdevību, jo lieta ir daudzsološa. Loģiski spriežot, viņiem tagad jāpanāk Plickšāna pārcelšana uz Rīgu, lai sakopotu visus spēkus triecienam. Dievs dos, ka to cilvēku nopelni, kuri, spēkus nežēlodami, ir noņēmušies ar šo lietu pusgadu šeit, Liepājā, netiks aizmirsti. Tomēr tur,

augšā, pēc iespējas visus sasniegumus lūkos pierakstīt sev, un, liekot roku uz sirds, — vai tu pats nedarītu tāpat?

Un atkal atmiņā mirgoja rindiņas no garajām, murgainajām un, liekas, savā drudžainībā pat vienveidīgajām vēstulēm. “Spēks aug aritmētiskā, bet zūd ģeometriskā progresijā.” To, protams, saka viņš. “Esi atkal mana saulīte, spīdi un smeļies, neaizmirsti smieties. Es pacientšos uzrakstīt kaut ko humoristisku.” Tieši tajā dienā, kad tika atdota šī vēstule, es viņu redzēju: tāds kā apšņurcis, līdzīgs nodzītam zemnieku kleperim. Viņš pacientšoties uzrakstīt kaut ko humoristisku! Sieviete raksta nepareizāk, reizēm pat ne īsti krieviski, bet dzīvāk: “Šīs varenās liesmas, kuras deg manī, nodzisis tikai kopā ar manu dzīvību.” “Kā Tu izziņāji patiesību ar prātu, tā es atradišu ar jūtām, kas ir viens un tas pats.” Vai: “Ja Tevi izlaistu un iesēdinātu mani Tavā vietā, tad es labprāt sēdētu kā Ilja Muromietis trīssimt un trīs gadus.” Cik atceros, Ilja Muromietis sēdēja nevis trīssimt, bet trīsdesmit trīs gadus. Un tomēr, viņai arī krievu literatūra nav sveša! Kur tas bija... izrakstīts uz atsevišķas lapiņas, pašam sev... Āre, te tā ir: “Es arī lasu krieviski, tagad Gogoli, “Mirusās dvēseles”. Gribu iemācīties krieviski, un tad rakstīsim krieviski; latviešiem, šai plickanajai (tālāk seko vārds плевного, kāda krievu valodā nav) tautai nav vērts pat tinti tērēt, nav nicinošāku cilvēku kā viņi.” “Nicināmāku” viņa gribējusi teikt. Kā redzams, ciltsbrāļi viņu sadusmojuši... Taču katrs no mums kaut reizi ir juties aizvainots līdz asarām uz savējiem un savu tēvzemi; kā tur bija Puškinam? “Kāds velns lika ar manu prātu un talantu piedzimt Krievijā.” Varbūt esmu ko sajaucis, taču doma bija tāda. Un kāds patriots viņš bija.

Arestanta Plickšāna pēdējā vēstule, ko prokurora palīgs Liepājā, pildīdams amata pienākumus, izlasīja, bija 1897. gada 14. augustā rakstīts īss paziņojums. Ar sarkanu zīmuli likuma kalps bija pasvītojis rindas: “Mani pārvedīs uz Rīgu vai nu šodien, vai rīt”.

Svešais, līdz galam neizlasītais romāns viņam galīgi aprāvās ar divām dzejnieces Aspazijas vēstulēm, kas viņu pārsteidza ar negaidītu praktiskumu. “Uzraksti man zīmītē visas mantas un veļu, kas ir pie Tevis. Tu zini, ka es mīlu kārtību,” viņa rakstīja, “Neaizmirsti!” “Neaizmirsti” bija pasvītrots. Un nākamajā vēstulē: “Attiecībā uz mantām es Tevi lūdzu vēlreiz, uzraksti visu, kas ir pie Tevis, zīmītē, neatstāj un neaizmirsti tur neko, citādi, kad beidzot iznāksi no cietuma, būsi Ādama kostīmā, es jau nu Tevi pazīstu, un arī grāmatas uzraksti, vispār visu, kas ir pie Tevis.”

Lai cik tas dīvaini, šī proza nomicrināja prokurora palīga kungu. Viss nostājās savā vietā, ideālic, poētiskie uzliesmojumi līdzsvarojās ar kaudzi nabadzīgu un netīru krāmu, par ko viņa tā rūpējās. Un dabiska pārākuma

izjūta, kas pārņem tīri nomazgājušos, viegli iesmaržojušos un krietni pačēdušu cilvēku, atkal atgriezās kā saule jaukā dienā, iznirstot no neliela mākoņa.

Viņš nebūtu tik mierīgs un bezrūpīgs, ja viņa rokās būtu nokļuvusi otra sarakstes daļa — lapiņas, kas rakstītas galvenokārt vāciski, reizēm latviski.

“Tev tomēr nevajadzēja visu tā stāstīt un atzīties. Tu taču raksti, ka būšot dūšīgs kukainītis un neļaušot tik drīz sevi uzvarēt. Redzi nu, tie Rīgā nemaz neesot atzinušies,” Elza rakstīja augusta sākumā (ak vai, “tie Rīgā” jau pilnā sparā un visā ir atzinušies, — daži pat tajā, kā nemaz nebija). Un nākamajā Elzas “pagrīdes” vēstulē ir runāts tieši par to: “Man vienmēr bail, ka Tu slihta garastāvokļa un noguruma pārņemts neatzīsties, ko Tu nemaz neesi darījis. Turies... Neatzīsti neko, kas nav patiesība. Visa šo kungu laipnība ir tikai politika, viņiem ir no svara tikai viņu karjera. Man stāstīja piemērus, kad šādi kungi bijuši vēl laipnāki, pat uzaicinājuši pie sevis pusdienās un saukuši par draugu un kas zina, ko vēl darījuši, kamēr viņi izspieda atzišanos... Tev nepārtraukti jārunā par to, ka Tu gribi tikt atbrīvots un ka viņš Tev to apsolījis. Varbūt viņš saka, ka Tevi atbrīvos tad, kad Tu kaut ko atzīsies, bet uz to neicelaidies, jo tās ir lamatas.”

Pēc pāris dienām viņa jau raksta uz Rīgas izmeklēšanas cietumu par Potocki: “Apakšpulkveža kungs bija man kā tēvs!”, taču viņi abi, kā liekas, zināja, kas ir žandarmērijas apakšpulkveža un prokurora kunga tēvišķīgās rūpes un laipnība.

Un sestdien, 1897. gada 6. septembrī, Elza Rozenberga-Valtere raksta savam iemīļotajam krieviski, drebēdama no niknuma un izmisuma, jaukdama un aizmirsdama svešās valodas vārdus: “Man jāskatās, kā Tu mazpamazām ej bojā, kādu es Tevi redzēju pēdējo reizi tiekoties un Tavā pēdējā vēstulē — redzams, ka Tava roka nespēja pat spalvu noturēt, un rok rakstu nevar salasīt, un ja jau Tu pats raksti, ka esi slim, tad es zinu, ka patiesībā tas ir desmitkārt sliktāk. Mana sirds ir sagrauzta un reizēm es varu briesmīgi dusmoties, kad es iedomājos, kāds muļķis Tu esi! Tagad Tu vari arī pasēdēt. Nevaru par visu rakstīt, citādi Tev neicēdos manu vēstuli. Tu vari kliegt, raudāt, sist galvu pret sienu, tā Tev ir mācība par Tavu nolādēto godīgumu, par Taviem ideāliem, vienmēr sacīt taisnību un nicināt melus. Tu varētu paskatīties, kā gudri cilvēki prot atkratīties no visa, vajag tikai prast, prast! Esmu iedziļinājusies un skatos uz visu kā uz atklātām kārtīm un es varētu spļaut, visu savu dvēseli izspļaut. Ak, man rūgti, pārāk rūgti, — es skraīdu apkārt un gribu Tev palīdzēt, bet mani spēki ir pārāk vāji, es bezspēcīgi stiepju rokas, bet es varu tikai dalīties Tavā liktenī, neko vairāk, mēs abi atrodamies uz kuģa, kurā arvien vairāk un vairāk ieplūst ūdens un tas pamazām nogrimis... Nav pat spēka

Tevi redzēt. Nevaru tagad vairāk rakstīt, esmu pārāk satraukta un dusmojos, kad jāredz, ka tam, kas ir nevainīgs, jācieš, bet vainīgais smejas...”

“Kāpēc Tu vēstulē pārmet citiem, viņi tur nav vainīgi, es negribu sevi pielīdzināt viņiem un vispār par kaut ko tamlīdzīgu labāk nemaz nerunā,” Rainis atsaucas, un arī viņa krievu valoda no uztraukuma ir cietusi.

Citi tur nav vainīgi? Bet viņš taču kopš kāda laika ne par ko citu gandrīz nespēj domāt kā tikai par viņiem, tiem citiem.

Viņš ir nodots. Viņš ir nedzirdētas nodevības upuris.

Dusmas, kas tagad plosījās viņa galvā un krūtīs, aizvainojums un niknums dedzināja Jāni. Viņš strauji zaudēja spēkus — Aspazijai taisnība — viņa roka reizēm nebija spējīga noturēt spalvaskātu.

Viņa galvassāpju iemesls bija Dora, galvassāpju un arī sirdssāpju — kā liekas, līdz traucējumiem sirdsdarbībā. Reiz Elza uzrakstīja: “Es biju pie Tavas māsas viņu mierināt, taču redzams, ka mēs nekad nesatuvināsimies, — tas, ka viņa toreiz atbrauca, bija tikai uztraukums. Viņa izlej savas bēdas, izmisuma brīdī rakstot savām draudzenēm vēstules un turklāt vēl smieklīgas... Un šis nelietes tagad, kad Tu esi nebrīvē, Tev nodara daudz ļauna, es viņai to pateicu, bet kritu nežēlastībā. Nezinu, vai es drīkstu rakstīt, ko es pateiktu, kādi ir šie viņu cilvēki, bet ja man jautās, es pateikšu.”

“Viņu cilvēki”, “nelietes” (nelieši?)... Jānim tas nebija nekāds noslēpums: Aspazija neprasmīgā krievu valodā dedzīgi turpina cīnīties ar viņa bijušajiem kolēģiem un draugiem, tagad niknākajiem nedraugiem, kuru pulkā atrodas arī Dora. Kristīga cilvēka jūtas, kas Elzai vispār nebija nemaz tik raksturīgas, galīgi atkāpās, kad viņa rakstīja par tiem: ne miņas no iecietības, ne domiņas par piedošanu.

Piedot jo vairāk negrasījās arī viņš. Kā dzīvot tālāk, ja tie, kurus tu uzskati par brāļiem, aukstasinīgi atdod tevi apēšanai? Nogriež pa gabaliņam no tavas miesas un no tavas dvēseles un pamet vilkiem, kas dzenas pakaļ? Viņi taču daudzkārt sliktāki par pašu vilku baru.

Lai viņi nolādēti.

Izdzīvot — lai atriebtos? Tādas ļaundarības nevar atstāt nesodītas.

Es gribu redzēt viņu sejas atriebes brīdī. Skatīties viņiem acīs. Tās nedrīkst būt fiziskas sāpes, parasta miesiska spīdzināšana ir sūkumi. Negodu, publisku negodu un izsmieklu, sapuvušas olas no visas planētas, sieviešu un bērnu nicināšanu, — lūk, ko pelnījuši tie, kas nodevuši nākotni, jaunības gaišās cerības, neseno gadu tīro, dedzīgo brālību.

Prasība: izdzīvot un kļūt par pusdievu.

Tava balss skanēs tūkstošiem verstu tālumā, visi to sadzirdēs, visa tava tauta un citas tautas.

Es atmaskošu jūs, nelieši. Cilvēces prickšā.

TREŠĀ NODAĻA

EIRIDIKE, ORFEJS

Tikmēr savrup no vēstījuma savu vētrains un noslēpumaino dzīvi dzīvo vēl viens zvērinātā advokāta palīgs — mūsu neapdomīgi pamestais Vladimirs Iljičs Uljanovs. Skolotāja Nadežda Krupskaja, viņa necilā līdzgaitniece, ar laiku arī sieva, vēlāk atcerējās: “1895. gada vasaru Vladimirs Iljičs pavadīja ārzemēs, daļēji nodzīvojot Berlīnē, kur staigāja pa strādnieku sapulcēm, daļēji Šveicē, kur pirmoreiz satikās ar Pļehanovu, Akselrodu, Zasuļiču. Atgriezās iespaidu pārpilns, atvezdams no ārzemēm čemodānu ar divkāršu dibenu, starp sienām pieblīvētu ar nelegālo literatūru.”

Divus gadus pēc Jāņa Plickšāna — visai līdzīgs maršruts, gandrīz tās pašas personas un, liekas, — tāds pats čemodāns.

Dzimtenē divdesmit piecus gadus vecais jurists, ziemei tuvojoties, nodibināja pagrīdes organizāciju, kas apvienoja Pēterburgas marksistiskos pulciņus, — “Cīņas savienību strādnieku šķiras atbrīvošanai”. Un gandrīz tūlīt tika arestēts: viņam pa pēdām bija sekojuši valdības aģenti gan vasarā Ženēvā, Parīzē, Berlīnē, gan rudenī Sanktpēterburgā (“traka izsekošana,” rakstīja Krupskaja, “izsekoja viņu, izsekoja čemodānu”).

Nokļuvis cietumā pusotru gadu agrāk nekā mūsu varonis, 1895. gada decembra sākumā, Uljanovs neapjuka nemaz. Viņš rūpīgi gatavojās atsēdēšanai: cietums un trimda icetilpa spēles noteikumus. Krupskaja: “No visas mūsu grupas Vladimirs Iljičs labāk par visiem bija apbruņots konspirācijas mākā: viņš zināja caurstaigājamus pagalmus, licliski prata apšmaukt spieģus, apmācīja mūs, kā ar ķīmijas palīdzību rakstīt grāmatās, kā rakstīt ar punktiem, izlikt nosacītas zīmes, izdomāt visādas iesaukas...”

Līdzās šai mērķtiecībai, prasmei un, varētu teikt, mākslai slēpties un dzēst pēdas, uzvesties izmeklēšanā un cietuma sienās, — mākslai, kuru Pēterburgas pirmie marksisti bija mantojuši no divu iepriekšējo paaudžu narodovoļciem, no “nihilistiem”, Rīgas radikāļi izskatījās kā tīrie zīdaiņi. Slepenas revolucionāras cīņas tradīciju te nebija, konspirācijas noteikumus neviens īsti nezināja un neievēroja, un vispār pirmās kratišanas un

aresti pārsteidza visus kā pērkons no skaidrām debesīm: Baltijas provin-
cēs nekad vēl nebija noticis kaut kas tamlīdzīgs.

Cietuma kamerā Vladimirs Uljanovs rakstīja savu grāmatu "Kapitā-
lisma attīstība Krievijā". Pasūtīja no ārienes vajadzīgo literatūru, statis-
tikas krājumus. Viņu izlaida 1897. gada februārī (līdz Raiņa arestam bija
palikuši trīs mēneši). "Žēl, agri izlaida, vēl vajadzētu pastrādāt, Sibīrijā
grāmatas grūtāk dabūt," viņš jokoja, dodamies izsūtījumā uz Minusin-
skas apriņķa Šušenskas ciemu.

Sibīrijā viņam patīks. Šušenskas apkaimē lieliskas medību vietas.
Uljanovs, stāsta viņa sieva, "bija kaislīgs mednieks, — iegādājās bikses no
"velnādas" un kādos tik purvos līda ickšā!"

"Purvos lienošais" Vladimirs Iljičs, "velnādas" biksēm kājās, — šī aina
nav ne ar zeltu atsverama!

Cietumā Rainis tulkoja "Faustu", no ārienes pasūtīja un saņēma vaja-
dzīgos materiālus un grāmatas, taču līdzība ar to arī beidzās. Vladimirs
Uljanovs cietumā jutās kā zivs ūdenī, lai arī ne pārāk tīrā un tekošā. Rainis
cietumā jutās kā zivs, kas izvilкта sausumā.

Citu latviešu pašsajūta nebija labāka. Augustā, pusotra mēneša pēc
aresta, viens no viņiem — A. Krumbergs — izdarīja pašnāvību. Stučka
vēlāk ļoti bēdējās — dienu pirms tam viņš bija saņēmis no Krumberga
zīmīti: viņš rakstījis, ka baidoties zaudēt prātu. "...es nejaudāju nekā
labāka atbildēt, kā izteicot tādas pat tumšas domas pats par sevi."

Cietuma administrācija satraucās. Žandarmērijas pārvaldē arī saprata,
ka pārcentušies. Lieta neveidojās tik skaisti un uzvaroši, kā sākumā rādī-
jās, un neviens negribēja, lai sāktos liekas runas. Nenozīmīgie, kas tikai
aiz matiem pievilkti derēja par lieciniekiem, bet nekādā ziņā ne par pro-
cesa subjektiem, paklusām tika atlaisti mājās, galvenajiem izmeklēšanā
esošajiem pieļāva šādus tādus atvieglojumus. Stučku, kas cieta no galvas
reiboņiem un gīboņiem tumšajā kamerā, kura atradās līdzās atējai, tagad
pārcēla uz cietuma slimnīcu Pārdaugavā. Tur bija nesalīdzināmi labāk:
plašākas telpas, gaišāk; bija ickšējais dārziņš, kurā arestētos katru dienu
izlaida pastaigāties. Atļāva nest no ārienes pusdienas, un Dora Stučka,
protams, izmantoja šo atļauju. Uz turieni viņa gāja kājām. "Tas bija ļoti
tāls ceļš no pilsētas uz Pārdaugavu. Man no visiem pārdzīvotiem uztrau-
kumiem kājas bija palikušas ļoti vājas, bieži saļīma, drebēja ceļgali, bet,
protams, tas mani nevarēja atturēt mērot tālo ceļu," tā stāsta Dora.

Cietuma slimnīcā Pēteris Stučka mācījās angļu valodu un uzlaboja
savas pavājās franču valodas zināšanas.

Trīs dienas pēc Krumberga pašnāvības uz mirušā biedra kameru pār-

cēla Jani Jansonu. Un tūlīt izsauca uz pratināšanu. Te sākas daudzas mīklas, kas dažādos laikos nodarbinājušas daudzu ļaužu prātus.

Mūsu grāmatai šis mīklas ir centrālās. Jo Raiņa brāļi ir nevis pirms viņa dzimšanas mirušie tās pašas mātes un tēva dēli, bet Pēteris Stučka un Janis Jansons, cietumā bojā gājušais Krumbergs un Jānis Kovaļevskis, ar iesauku Lepskis, Pauls Dauge un Miķelis Valters, visi “Dienas Lapas” bijušie līdzstrādnieki, visi pirmo vajāšanu upuri. Pie brāļiem šajā nozīmē pieskaitīsim arī Doru, kura, neaizmirsīsim, atveda viņu pie sociāldemokrātiem. Viņi kopā uzgāja uz jaunā ceļa un, līdzīgi pirmajiem kristiešiem pagānu vidū, vairs nevarēja nebūt neredzamās vienotības daļa; ja kāds atkrita, tas neko nevarēja mainīt, ticības un ceļa vienotība pastāvēja jau neatkarīgi no ceļinīcku skaita un varbūt — no viņu gribas.

Pirmā mīkla: kad notika Jansona pirmā pratināšana. Viņš pats apgalvoja, ka pirmo reizi ticis izsaukts uz pratināšanu jau augustā, pēc Krumberga nāves, kad no Jāņa Pūces un citiem, kā arī no izmeklēšanā nokļuvušajiem dokumentiem varas orgāniem bija kļuvis zināms viss vai gandrīz viss, un Jansons ar savu atzīšanos vai neatzīšanos vairs neko nevarējis mainīt. J. Driega apstiprina: pēc Pūces liecībām “Jansona atzīšanās vairs nespēlēja absolūti nekādu lomu. Patiešām, viņš bija pārāk naivs, stāstīdams par savu revolucionāro darbību.”^{*} Citi arestētie tomēr ziņu par viņa liecībām uzņēma diezgan vienaldzīgi, pārliecināti, ka tās vairs maz kam var kaitēt. Jansons mazliet “salūza”, to neviens nenoliedz. Bet ka Jansons būtu kādu nodevis, lai lietu pagrieztu sev par labu, neapgalvoja pat tie, kuriem ar viņu jau brīvībā bija nesaskaņas.

Taču 22.–23. augusta pratināšanas protokolā skaidri sacīts: “Apsūdzētais, papildinot savas 8. jūlija liecības, liecināja...” Tas ir ļoti svarīgi: tāpat bija liecības 8. jūlijā! Dīvaini, ka šo pirmo protokolu kāds ir izņēmis no lietas. Viss pārējais ir. Tagad atliek minējums: varbūt Jansonam aresta dienā noprošija tikai vārdu, amatu, ticību? Atkārtoju, ka viņš pats uzstāja: pirmās liecības esot devis augusta beigās, un tāpēc tās, starp citu, nevarēja kļūt arī par vienu no iemesliem Krumberga nāvē. Kurā viņu ar laiku publiski apvainos.

Jansona versija ir tāda. Nokļuvis kamerā, no kuras neilgi pirms tam tika iznests viņa biedra liķis, satriekts par viņa pašnāvību, pilnībā nevaldīdams pār sevi, turklāt piespiests pie sienas ar viņam uzrādītajām vēstulēm un dokumentiem, pieredzes trūkuma un naivuma dēļ viņš pateicis pārāk daudz. Taču viss viņa sacītais tikai apstiprinājis ziņas, kas jau bijušas izmeklēšanas rīcībā.

^{*} Šeit un citās vietās protokolu citātos dažus vārdus un frāzes esmu pasvītrotis es. — R. D.

Tūlīt pēc pratināšanas Jansons pa cietuma pastu paziņojis nelaimes biedriem par savu atzišanos. Nožēlas zīmīti no viņa saņēmis arī Plickšāns.

Žandarmērijas pārskatā, kas sniegts pēc izmeklēšanas beigām, teikts: “Apsūdzēto, galvenokārt Jansona un Pūces, kā arī Kristapa Valtera, Roziņa, Jāņa Kovaļevska, Krūma, daļēji Plickšāna un citu pratināšana, aresta rezultāti un apsūdzēto liecības, pierādīja...”

Mēs jau garāmejot esam ieskatījušies Plickšāna (Plekšana, kā rakstīts visos dokumentos) un Jansona pratināšanas protokolos. Tagad pienācis laiks tos izskatīt vērīgāk.

Plickšānam jautā par Stučku, Jansonu, Valteru, Pūci, uzrāda viņam vēstules. Atbilde: par Miķeli Valteru: “Viņš man rakstīja, bet, par ko, neatceros.” “Pūce nebija pie manis Jelgavā... cik es atceros.” “Par aizliegto grāmatu izplatīšanu Liepājā un Rīgā man nekas nav zināms, tāpat arī par to, ka Pūce braukājis uz Maskavu...” “Ko nozīmē uzvārda pirmais burts “G”, nezinu.” “Par kādu kontrabandu un kādām labām grāmatām te runāts, man nav zināms.”

Neatceros, nezinu. Nezinu, neatceros.

Otrais pratināmais nezina vārdu “nezinu” un neatceras vārdu “neatceros”. Viņš zina un atceras visu un izklāsta visu, negaidot jautājumus. Jansona stāsts par Jauno strāvu atgādina ne tik daudz pratināšanas protokolu kā neapturamu, līdz galējībai vaļširdīgu jauna klostera brāļa grēksūdzi biktstēvam. Naivu, — jā, jā, apburoši naivu savā bērnišķīgajā atklātībā.

Žandarms, uzklaušījis šo grēksūdzi, katrā ziņā jutās aizkustināts.

Raini piespiež pie sienas. Nolasa Pūces un citu liecības. Jūs taču nenoliegsiet, ka jūnijā bija pirmais kongress, bet janvārī otrais? Par to mums ir paziņojuši divdesmit septiņi cilvēki! Bet pats Pūce apgalvo, ka stāstījis jums par braucieni uz Maskavu ar aizliegtiem izdevumiem. Arī uz Pēterburgu tika vestas nelegālās brošūras. Jansons, lūk, te raksta par tamlīdzīgu kontrabandu.

Jā, jurists Plickšāns ir spiests piekrist. Mūsu pulciņa sanāksmes bija jūnijā un februārī. “Otrajā sanāksmē izlēmām nodibināt kaut kādu pulciņa orgānu, galvenokārt tāpēc, lai apvaldītu dažus pārāk straujus, dedzīgus līdzjutējus... Tāda centrālā organizācija Rīgas pulciņā netika nodibināta un tika ievēlēti tikai priekšsēdētājs un divi izriktāji, priekšsēdētājs Stučka un divi palīgi — Rīgas advokāts Hristofors Valters un es... Neviena sapulce ar manu līdzdalību nav notikusi.” “Jansona vēstule par nelegālo literatūru — tukša lielība: tas taču ir Jansons, kuram patika lielīties, izdo-

māt tamlīdzīgus romantiskus piedzīvojumus.” “Vai šī vēstule man tika atsūtīta pa pastu vai kāds to atnesa, es neatceros.” “Par krievu aizliegto izdevumu vešanu uz Maskavu un Pēterburgu 1896. gadā es maz ko zinu; patiesību sakot, es dzirdēju no paša Pūces tikai par viņa braucieni uz Maskavu.”

Viņš nosauc vārdus, kurus nosauca viņam, bet ārkārtīgi negribīgi. Viņš atmasko Stučku: tas esot dzinis intrigas pret viņu, bet, kad atkal kļuvis par redaktoru, vajājis agrākajam redaktoram uzticīgos līdzstrādniekus. Kritizē Jansonu: lielīgs, Miķeli Valteru: vieglprātīgs, “mēs viņu neņēmām nopietni”. Par visu to cietumā neliek.

Toties Jansons negaida prickšā teikšanu. Viņš nosauc piecdesmit divus uzvārdus citu pēc cita! Un ne tikai nosauc: viņš izpauž visu, ko zina, sākot ar iepazīšanās brīdi ar kādu cilvēku un beidzot ar viņa līdzdalību kopējā lietā. Daudzi uzvārdi tāpēc tiek atkārtoti vairākkārt, bet viens no tiem ir rekordists skaita ziņā: minēts vairāk nekā piecdesmit reizes!

Tas ir Plickšāna uzvārds.

Tikai 1897. gada 22.–23. augusta protokolā vien šis uzvārds sastopams 35 reizes (salīdzinājumam: Stučka minēts četrās reizes retāk).

Un te nu Jansona un viņa aizstāvju leģenda sāk jukt un brukt. Vai divdesmit piecus gadus vecais students ļāvies mirkļa vājumam? Nokļuvis pašnāvnieka Krumberga kamerā, zaudēja galvu, sarunāja par deviņiem mēmiem, taču tad uzreiz briesmīgi nožēloja savu rīcību un paziņoja par notikušo saviem biedriem? Bet tas nebija mirkļa vājums! Notika septiņas pratināšanas (neskaitot pirmo, kuras protokolu kāds ir izņēmis no lietas). 22., 23., 25., 26., 28. augustā un 22. septembrī, un beidzot 7. oktobrī.

Bet pats skumjākais ir šāds atklājums.

Nebija stihiska atklātības uzplūda, nebija bērnišķīga naivuma, muļķīgas vaļširdības.

Nebija, iespējams, arī nekāda vājuma.

Bet bija aprēķins, pārdomāta rīcība. Bija nodevība: izvēlēta upura atdošana ienaidnieka rokās. Šīs nodevīgās rīcības atklātība un savdabīgā enerģija pārsteidz, kaut kādā ziņā atgādinot Bībeles ļaundarus un viņu veiktās ļaunestības.

Jansons nenovēl vainu uz citiem. Drīzāk jau pārspilē savu nozīmi, — atkal puiciski, laikam gan izraisot aizbildniecisku smaidu viņa pretim-sēdētājos.

Bet arī šajā ziņā, iespējams, bija savs aprēķins. Vaļširdīga atzīšanās vienmēr un visur veicina soda samazināšanu, un te tā bija pārlietu vaļširdīga.

Pirmie rezultāti nebija ilgi jāgaida.

Daļa sarunu ar prokuroru tika pārceltas no cietuma uz ērtiem mājas apstākļiem, ar konjaku un tēju.

Rainis, to uzzinājis, — bet šīs tējas dzeršanas diezgan drīz vairs nebija nekāds noslēpums, — tās nepiedeva “draugam Jansonam” nekad.

Arī Aspazija bija pie apakšpulkveža Potocka dzīvoklī. Un no tējas ar ievārijumu neatteicās. Bet tur no viņas neprasija liecinājumu. Un arī izstāstīt viņai nebūtu ko. Un nevis no kameras, nevis no ieslodzījuma biedriem viņu aizveda. Brīvs cilvēks, dāma, turklāt labāko aprindu, pieņēma valsts ierēdņa uzaicinājumu, lai kaut vai ko no viņa izdibinātu... Un salīdzināt vienu un otru tējas dzeršanu Rainim nekad nenāca ne prātā.

P. Stučka, pēc gadiem aizstāvēdams savu audzudēlu, ko apvainoja nodevībā, rakstīja: “Jansons apstiprināja pie pratināšanas to, kas jau bija zināms (vairāk viņš nekā nav liecinājis)... Visvairāk ciest caur Jansona liecību varēju es, jo viņš bija mans vistuvākais līdzstrādnieks un tika apcietināts manā pilsētas dzīvoklī.”

Bet tur jau ir tā lieta, ka Jansona “grēksūdze” žandarmu priekšā bija veidota tā, lai viņu acīs maksimāli nomazgātu baltus “partijas” vadītājus: Stučku un sevi pašu. Jansons pasargāja sevi no sitiena ar “vaļsirdību”, “atklātību” un “grēku nožēlošanu”, toties Stučku vajadzēja attaisnot, cik vien iespējams, katrā epizodē. Un pirmām kārtām — pārnest notikumu smaguma centru uz to laiku, kad Stučka vispār stāvēja malā, mierīgi noņemdamies ar savu advokāta praksi: uz 1893.–1895. gadu. Sargājot Stučku, vajadzēja nolikt pa sitienam citu vainīgo. Plickšāns šai lomai noderēja ideāli: varēja runāt itin kā tīru patiesību. Faktu sagrozīšana, ko pilnīgi varēja nepamanīt nepiederoši cilvēki, bija tāda, ka Plickšāna laikā Jaunā strāva darbojās legāli, bet pagrīdes metodes pa īstam tika pārņemtas tieši Stučkas laikā. Nu jau gandrīz divi gadi, kopš kādreizējais “Dienas Lapas” redaktors bija nogājis malā, — viņš, vai redziet, apvainojies uz bijušajiem cīņu biedriem. Jansons neliekuļoti (patiešām neliekuļoti!) uzskatīja, ka arī agrāk Plickšāna nozīme jaunajā kustībā nav bijusi liela. Jo labāk, nav zēl atdot apēšanai cilvēku, kas būtībā ir nepiederoša persona.

Epizožu, kas būtu pārliccinoši “noziedzīgas” un pierādītas, izmeklēšanā vispār krājās maz. It īpaši no Plickšāna laikiem. Bet, ja pacenšas, viņiem šo to var pamest priekšā.

Čemodāns ar divkārsu dibenu, ko Plickšāns atveda no Cīrihes, bija? Bija. Jansons par to runā piecas reizes! “Plickšāns pirms tam nupat kā bija atgriezies no ārzemēm... un atvedis sev līdzī apmēram 30 ārzemju izdevumus. (Viņš nosauc: Erfurtes programma, Soc. Internacionāles

Parīzes kongresa protokols, Bēbelis.) Tālāk. “Šai (sociāldemokrātiskajai) programmai toreiz piedroņās studenti... (tiek nosaukti uzvārdi). Šīs personas izmantoja Plickšāna atvestos izdevumus.” “Tuvojoties jaunajam 1894. gadam, es devos uz Liepāju, turklāt paņēmu līdzī kādas desmit Plickšāna brošūras, starp tām atceros Kautski, Parīzes protokolu, Lībknehta runas...” “Nodzīvojis Liepājā 2–3 nedēļas, es atgriezos Rīgā un vienīgi Plickšānam paziņoju par paveikto.” “Vienlaikus noskaidrojās, ka Plickšāna atvestās un 1893. gada decembrī pie viņa izdalītās brošūras ir izplatītas...”. Tad viņš atkal ir Liepājā: strādnieka Driegas dzīvoklī Jansons satiekas “ar domubiedriem... kuri izmantoja tās brošūras...” utt.

Gana padancojis ap nelaimīgajām brošūrām, Jansons sīki stāsta vēl par vienu braucienu uz Liepāju. “Es devos uz turieni ar domu, starp citu, pēc vienošanās ar Plickšānu, turpināt nelegālās literatūras transportēšanu no ārzemēm... Es tur saņēmu vēstuli no Plickšāna ar aizzīmogotu vēstuli uz Fr. Herberta, grāmatu tirgotāja un vācu sociāldemokrātiskās partijas pilnvarotā, vārda, turklāt Plickšāns man lūdz pārsūtīt šo vēstuli uz ārzemēm... /Bet:/ tā kā man tur nebija pazišanās, Plickšāna vēstuli es iznīcināju, to neizlasījis.”

Šis notikums ar aizzīmogoto, neizlasīto un iznīcināto vēstuli, kuru neviens nebija redzējis, par kuru neviens neko nezināja un tāpēc par to neviens neko nejautāja, var noderēt par paraugu, kā nogremdēt šim nolūkam izvēlēto personu, piekarot tai akmeņus citu pēc cita.

Lūk, Jansons stāsta, kā izvēlēties *kolportieri*, — cilvēku, kuram būs jāpārdod mazumtirdzniecībā avīze un žurnāls “Pūrs”. “Saskaņā ar decembra kongresa konspiratīvās daļas nodomu tika paredzēts, ka kolportierim vajadzēs pārsūtīt personīgo korespondenci starp personām, kas iesaistījušās aģitācijā, un vispār visu, kas būtu kārtojams konspiratīvā ceļā. Visi šie pienākumi tika izskaidroti Minkam un viņš tiem piekrita, atlika tikai dabūt Plickšāna sankciju.” “Kādas bija Plickšāna attiecības ar Herbertu, man nav zināms, tā kā Plickšāns no manis to slēpa.”

“No ārzemēm atgriezās Miķelis Valters, kas bija jau diezgan dedzīgs sociāldemokrāts... viņš bija pie Plickšāna, bet par ko viņi runāja, es nezinu.” Par CK, ko ievēlēja “kongresā, kuram jau bija sevišķi konspiratīvs raksturs”, sacīts: centrālā komiteja “nekad nesanāca kopā, tā ka priekšēdētājam nenācās vadīt sanāksmi, bet sekretāram rakstīt, un tikai Plickšāns palika pie kases; vai no tās tika veikti maksājumi nelegāliem mērķiem, man nav zināms!”

Viņam bija lieliski zināms: netika veikti. Bet viņš arī itin kā neko neapgalvo! Tā, starp citu, icminas, ka vienīgais darbīgais neko nedarošs CK loceklis ir Plickšāns. Un tikai.

Ko Jansons pratināšanā saka par Pēteri Stučku? Palūkosimies, neizlaižot nevienu epizodi. Pirmais pieminējums: “Mēs (ar Plickšānu) uzskatījām viņu par ncpietiekami noskaņotu kalpot sociāldemokrātiskām idejām viņa jautrās, kundziskās dzīves dēļ.”

Otrais pieminējums: “It īpaši ar Stučkas līdzdalību tika veikta nikna cīņa pret šauri nacionālistiskām tieksmēm vecajā partijā, kuras orgāns bija “Baltijas Vēstnesis”...” Jāpatur prātā, ka tieši “šaurus nacionālisms” un separātisms ārkārtīgi uztrauca valdību, tā ka pratinātāju acīs sacītais neapšaubāmi nāca par labu Stučkam. Taču Stučkas niknā cīņa pret “veco strāvu” tajā laikā izpaudās ja nu vienīgi rakstā par Rīgas Latviešu biedrības 25 gadu jubileju, — neilgi pirms tam viņš bija viens no biedrības direktoriem.

Trešais pieminējums: 20. jūlija vakarā “publika sapulcējās pie Stučkas... un apsprieda legāla rakstura vispārīgus jautājumus”.

Ceturtais: Stučka starp citiem pieminēts konspiratīvās “sapulces” līdzdalībnieku skaitā redakcijas telpās. Jansons te nosauc deviņpadsmit uzvārdus, arī Plickšāna un Stučkas.

Piektais: “Kas attiecas uz Stučku, tad viņš, būdams tuvās attiecībās ar Plickšānu un mani, piebiedrojās mums 1894. gadā.” Beidzot pratināmais ar vienu vārdu piemin faktu, kas labi zināms izmeklēšanai: 28. janvāra “kongresā” Stučka tika ievēlēts par CK priekšsēdētāju. “..priekšsēdētājam nenācās vadīt sanāksmi...” utt., — sk. iepriekš.

Otrās pratināšanas gaitā Jansons “atzīstas”, ka līdz 1895. gada decembrim apmainījies ar dažām vēstulēm “vienīgi ar Stučku sakarā ar mūsu personīgiem naudas rēķiniem un jautājumā par studentu stipendijām”. Nu un tad?

Nākamais pieminējums. “Plickšāns aizgāja no redakcijas, un viņa vietā stājās Stučka. No sarunām ar Stučku es pārliccinājos, ka viņš, paliekot uzticīgs iepriekšējai programmai un avīzes virzienam, tomēr nolēmis ārējai formai, rakstu rediģēšanai piešķirt maigāku toni, un patiešām, turpmākajā avīzes izdošanā bija daudz mazāk sadursmju ar cenzūru.”

Tad parādās (nevarēja neparādīties) vai, kā izteicās Jansons, “uznāk uz skatuves” Pūce. Viņš “janvārī atbrauca uz Rīgu un acīmredzot, zinādams manu stāvokli redakcijā, griezās pie manis ar lūgumu, lai es palīdzu dabūt viņam honorāru par korespondencēm no Liepājas, sakarā ar ko es viņu iepazīstināju ar Stučku, raksturojot viņu kā sociāldemokrātu, taču tajā reizē par nelegālo izdevumu piegādāšanu no ārzemēm vēl nebija runa un diez vai Pūce ar to nodarbojās, jo sapņoja ar savām korespondencēm nopelnīt līdzekļus; bet vēlāk ar nelegālo literatūru viņš uzsāka sev ļoti izdevīgu bodīti”. Grozi, kā gribi, arī šis paziņojums Stučkam ne ar ko nedraud: iepazīnās ar cilvēku, kas gribēja saņemt honorāru par saviem rakstiem, — kas te krimināls?

Tālāk. Notikums, kas žandarmiem jau bija zināms no Pūces. Jansons dzīvo Stučkas dzīvoklī. Uz šejieni Pūce atved čemodānu ar literatūru. Engelss, Kautskis, “Sociālisma vēsture”. Bet: “Visi izdevumi vienā eksemplārā un ar zinātnisku nevis aģitācijas raksturu”.

1896. gada 27. jūnijā Jansons, ieradies Liepājā uz savas paziņas kāzām, satiekas ar Miķeli Valteru un uzzina no viņa par gatavojamo strādnieku streiku (Tilica fabrikā). “Valters griezās pie manis ar lūgumu izmantot savu ietekmi uz Stučku, lai viņš atbalsta streiku ar līdzekļiem. Atgriezies Rīgā, es to paziņoju Stučkam, kas tomēr nebija atsaucīgs, jo viņam bija aizdomas, ka šis streiks ir gluži vienkārši Valtera iedoma, kurš ievilcis strādniekus šajā viņiem nelaimīgajā lietā, un nekādu naudu neaizsūtīja...” un vēl gandrīz vesela lappuse par to, ka Stučka nav gribējis dot naudu streikam un kā viņu galu galā burtiski pret paša gribu piespieduši aizsūtīt strādniekiem 50 rubļus. (Pats fakts, ka streikotāji saņēmuši šo naudu, izmeklēšanai bija zināms un pierādīts.)

“7. decembra vakarā Stučka izbrauca uz Berlīni, kur vajadzēja ierasties uz satikšanos ar viņu Dorai Plickšānci. Es paliku strādāt redakcijā kopā ar Kovaļevski un Liberu, pie tam... pamanīju visai stipro atsalamu, kas bija sācies jau 1896. gada vasarā, pret mani, Stučku un Kovaļevski no Bundžas un telegrāfista Šulca puses, kurš mēdza iegriezties redakcijā. Man bija nākušas ausīs baumas, ka minētās personas naidīgi izsakās par mums, (t. i., par mani, Kovaļevski un Stučku) un noskaņo pasūtītājus pret avīzi, jo mēs, “kungi”, vairs neaizstāvojot avīzes programmu un to virzienu, kuru tieši mēs jau bijām nosprauduši. Un patiešām, cenzūras ietekmē avīzes tonis bija kļuvis daudz mērenāks un daudzi raksti tika pārpublicēti no avīzes “Praviteļstvennij Vestņik” un Finanšu ministrijas krājuma “Proizvoditeļņije sili Rossiji”. 31. decembrī no ārzemēm atgriezās Stučka, viņš man neko nestāstīja par savu tikšanos ar kādu no sociāldemokrātijas pārstāvjiem ārzemēs un, cik man zināms no sarunām ar viņu, tamlīdzīgs mērķis nebija viņa brauciena programmā. Tāpēc es netiku redzējis un nezinu, ka Stučka būtu atvedis nelegālos izdevumus.” Re, arī vārds “nezinu” pēkšņi parādās viņa leksikā.

Laikam pietiek. Pratināšanas fragmenti, kas attiecas uz Stučku, minēti cits pēc cita, pēc kārtas, bez izlaidumiem. Jansons nenoliedz faktus, kas izmeklēšanai zināmi no Pūces un citiem arestētajiem. Tas tikai sabojātu spēli. Nē, viņš tikai pagriež katru notikumu un to attiecīgi apgaismo. Un kaut kā pats no sevis iznāk, ka viena no divām viņa ziņojuma (“grēksūdzes”?) galvenajām personām, tieši Plickšāns, bijis iniciators un iedvesmotājs ļoti daudziem pretvalstiskiem soļiem un nodomiem, bet otrs — Stučka — katrā gadījumā bez vainas vai gandrīz bez vainas, un, ja arī

kaut kur kaut kad bijis iesaistīts nelikumīgā darbībā, tad pret savu gribu, gandrīz ar varu.

Ja students Jansons būtu nodevis kādu neuzmanības, naivuma vai pat baiļu dēļ, ja viņš nebūtu izturējis psiholoģisko divkauju ar pieredzējušu izmeklētāju, ja nebūtu spējis apvaldīt savu parasto dedzīgumu un lielību, — visu varētu saprast un varbūt pat piedot.

Taču fakti norāda uz apzinātu nodoma īstenošanu, un šis nodoms nav vienatnē izauklēts.

Atgādināsim, ka kratīšanas Rīgā, kratīšanas un aresti Liepājā tika izdarīti jau maijā, avīze “Dienas Lapa” apturēta 23. jūnijā. Kustības vadītājiem bija iespēja sagatavoties uz ļaunāko un apspriest savas uzvedības variantus aresta gadījumā. Nav ticams, ka Jansons savu plānu būtu izdomājis un īstenojis uz savu galvu.

Daudz ko no izklāstītā Rainis zināja jau toreiz. Viņš nebija lasījis protokolus, kas pieejami pētniekiem tagad, taču baumas cietumā ir visur esošas un izplata notikušā būtību ar neizskaidrojamu precizitāti.

Protams, arī līdz galējībai saasinātā intuīcija palīdzēja no atsevišķām daļām, mājieniem, pusfrāzēm, ko izmeta izmeklētājs, izdibināt būtību. Raini pārveda uz Rīgas izmeklēšanas cietumu pēc nedēļas, kad tika arestēts Jansons un Stučka. Jaunas ziņas, jauni pierādījumi, jauni vārdi un epizodes, ar kuriem viņu apbēra viņa mocītāji, arī vedināja uz pārdomām. Par dažām lietām zināja tikai viens vai divi, un Rainis atcerējās — kuri.

Kad viņš pilnīgi pārliecinājās, ka viņu gremdē apzināti un nežēlīgi, tīšām atdodot saplosīšanai — un kas to dara, viņš sāka mirt.

Visvairāk nāvēja bezspēcība. Viņš varēja vīkstīt kalsnās, izģindušās dūres, cik tīk, — viņa ķengātāji bija neievainojami.

Toreiz un līdz mūža pēdējām dienām viņš bija pārliecināts, ka Jansons ir tikai izpildītājs, lelle, lupatu pajaco cita rokās, kurš ir spēcīgāks un viltīgāks un vienmēr paliek ēnā.

Ko tikai viņš netika pārdomājis!

Rainis pat neuzskatīja, ka, nododami viņu, tie grib panākt sev kaut kādus atvieglojumus. Nē: viens aiz greizsirdības un aizvainojuma, otrs — aiz skaudības (un arī greizsirdības — Doras dēļ?) bija nolēmuši pazudināt viņu, reiz un uz visiem laikiem novākt konkurentu, kas stāv krietni augstāk nekā paši. Tiem bija par maz izdabūt viņu no avīzes un no latviešu žurnālistikas, bija par maz atbīdīt no sabiedriskās kustības, ko viņš bija radījis. “Fausta” tulkojums bija parādījis, ka tūlīt tūlīt viņš tos pārspēs citā darba laukā. Latviešu tauta nav liela, tāda vēriena personības tajā ir uz pirkstiem saskaitāmas. Rainis ir pārāk spēcīgs, turklāt neprogno-

zējams sāncensis: nožņaugsim viņu svešām rokām, ja ir tāda iespēja! Pazudināsim viņa ģēniju!

Un tomēr, tūkstošiem citu variantu un apsvērumu drūzmējās viņa smadzenēs; galva plīsa pušu, viņš nespēja domāt ne par ko citu... Vienīgi par kārtējo pratināšanu, vienīgi par to, ko, kādu jaunumu ar uzvaras prieku sejā viņam pasniegs šajā reizē?

Bet kā izskatās, ja iedziļinās otras puses argumentos? Jā, Rainis tika upurēts, — tā domāja viņš pats, tā domājam arī mēs. Bet Stučkam un Jansonam pat pašu acīs bija nopietni attaisnojumi. Ja arī viņu lēmumam nāca klāt greizsirdības, personiskas nepatikas un personiskas atriebības motīvi, tad, kā liekas, viņiem gribējās to neredzēt, nepatikā aizmest prom pašu domu par to. Pastāv diža lieta, varbūt pati dižākā vēsturē. Tās priekšā nobāl viss un vēl jo vairāk personiskie, intīmie pārdzīvojumi un sakari. Plickšāns pretendē gandrīz vai uz latviešu sociāldemokrātijas tēva, dibinātāja lomu, bet pats visu pametis pirmo brunču dēļ, sarāvis sakarus ar biedriem un, auklēdams un lolodams savus izdomātos aizvainojumus, būtībā gatavs pārvērsties par filistru. Bet mūsu picnākums — turpināt cīņu. Partijas intereses katrā ziņā prasa, lai tās vadība tiktu pēc iespējas saglabāta vai arī lai tricciens no carisma puses pa partijas virsējiem slāņiem tiktu maksimāli mīkstināts. Jautājums nav par mums, — ne par Stučku, ne par Jansonu. Lieta tāda, ka pašlaik partijas vadībā mūs neviens nav gatavs nomainīt. Kā šahā mums jāziedo figūra — nopietna, nozīmīga figūra —, lai nezaudētu visu partiju (iznāca pat netišš kalambūrs). Plickšāns ir pretiniekiem nozīmīga figūra. Sociālismam viņš ir bandinieks, jau pazaudēts. Turklāt pret viņu jau ir pietiekami daudz objektīvu pierādījumu, diez vai mūsu iejaukšanās var ietekmēt viņa likteni.

Tāda ir tīrā patiesība, pasniegta vienkāršotā un varbūt kariķētā veidā. Tas viss varēja nobriest un tikt izlemts vispār bez vārdiem. Taču jēga palika tā pati. Ne Pēteris Stučka, ne Janis Jansons nebija slikti cilvēki. Arī par netalantīgiem, par savtīgiem viņus nevar nosaukt. Bet viņu sāktās cīņas loģika... Bet to pašu ideālu panākšanas paņēmieni... Bet organizācija, kas jau bija saasnojusi un laidusi smalkās, bārkstainās saknītes viņu krūtīs un prātos, viņu biogrāfijā, draudzībā, mīlestībā... Partija kā saritinājies embrijs jau nesa sevī visas nākamās iezīmes. Tās gan, tiesa, līdz noteiktam laikam palika noslēpums viņiem pašiem. Mehānisma embrijs, dzelzains, pabricsmīgs, asiņains, jau darbojās atbilstoši tajā ieliktajam kodam. Iekļuvis dzīvā būtnē, saskardamies ar to, tas radīja nemanāmas izmaiņas šūnās, asinsķermenīšos, imūnajā sistēmā.

Jansons pratināšanā gremdēja ne tikai Plickšānu. Vēl viņš atklāti un apzināti nostādīja draudīgā stāvoklī vismaz divus: Pūci un Miķeli Valteru.

Par pirmo viss cietums runāja, ka viņš ir nodevējs. Otro Jansons pazina un nevarēja ciest kopš bērnības.

Un glāba viņš atkal ne tikai Stučku. Jānis Kovaļevskis, ar iesauku Lepskis, un Fricis Roziņš, pēc kāda laika — viena no pirmajām figūrām latviešu sociāldemokrātijā, viņa partijas segvārds — Āzis, arī atradās viņa aizstāvībā. Pratināšanas gaitā viņš sacīja: “Kas attiecas uz Roziņu, tad viņš bija nejaušs “Dienas Lapas” līdzstrādnieks Pliekšāna un Stučkas laikā... Viņš zināja par avīzes sociāldemokrātisko programmu un par mūsu darbību, bet vai viņš piedalījās kādā faktiskā šīs darbības izpausmē, par kurām stāstīju savās iepriekšējās liecībās, es nezinu. Personīgi es viņam necsmu ziņojis ne par strādnieku aģitāciju Liepājā, ne par nelegālās literatūras ieviešanu, ne par streiku.” Roziņš ir Jansona draugs jau kopš Liepājas ģimnāzijas laikiem. Lepskis — universitātes biedrs (Tērbatas universitātes, uz kuru Jansons pārgāja no Maskavas 1895. gadā). “Attiecībā uz Jāni Kovaļevski es lūdzu pievērst uzmanību tam, — ja viņš pašā sākumā arī piekrita mūsu programmas idejām, tad vēlāk kopš 1895. gada viņš nogāja malā no jebkādas aktīvas savu agrāko uzskatu izpausmes.”

Iedomājieties tikai: to pašu, vārds vārdā, viņš varētu, ja tikai gribētu, pateikt par Pliekšānu. Tikai to un neko vairāk. Un, tā kā no 1895. gada decembra viņš neskaitījās redakcijas štatos un arī Rīgā bija tikai iebraucot, neviens no viņa neko vairāk neprasītu!

Atgūviens no ģīboņa, apziņas un atmiņas zuduma, par kuru viņš nekad nevarēja pateikt, vai tas ildzis sekundi vai pusi dienas, arestētais atklāja, ka savā “divreiz trīspadsmitajā”, t. i., divdesmit sestajā kamerā, kas bija tik šaura un maza, ka satraukumā skraidīt pa to, kā skraida vilki zvērnīcā, nav iespējams, — viņš nav viens: šauro dzelzs gultu ar plāno kroņa segu kāds bija aizņēmis. Persona, kas gulēja ar seju pret sienu, dīvaini raustījās. Kamerā kā vienmēr valdīja puskrēsla, un cietumnieks nevis ar acīm, bet kaut kā iekšēji piepeši pazina guļošo.

— Janson? Ko tu te dari? — viņš jautāja kā nemaņā no izbrīna.

— Ko daru? — students laiski atsaucās. — Uzmini. Slepenu ziņojumiņu rakstu, par tevi. Vai arī nododos puiku prickam. Kas tad ir? Piespiedu atturības apstākļos to iesaka pat ārsti.

— Kāda cūcība, — nodrebējis noteica kameras saimnieks.

— Bet notek nez kāpēc asinis, — sacīja tā pati balss pustomi zemāk un jau aiz muguras, skaļi elpojot ausī. — Ha-ha-ha! Joks.

Tas nav Jansons. Jānis piepeši zināja, kas tur sēcoši elpo. Viņš strauji pagriezās, — viesis ar sīkiem smickliņiem izvairījās no skatienu un atkal stāvēja ar pakausi pret viņu. Nez kāpēc aizturējis elpu, Rainis uz pirkstgaliem apgāja apkārt pelčkajam augumam un ieskatījās ienaidniekam tieši acīs. Sejas vietā bija dobums, pūstošs kā sifilitiķim, bet no turienes,

no puvēkļainās tumsas negaidot iespīdējās, iedzalkstījās zaļās liesmās vilka acis.

— To var uzskatīt par plaģiātu, — Jānis teica, norijis sickalas.

— Kāds te sakars ar plaģiātu? Drīzāk tas ir citāts. Tu atcerējies Dostojevski? Mūsu sarunas ar Karamazovu? Vai arī savu “Faustu”? Gribēji, lai es sākumā parādos pūdeļa izskatā? Bet atceries: nākamā maska bija ceļojošs students. Un vai tad Jansons nav ceļojošs students?

— Mefistofelim tu netieci līdzī, — Jānis noguris teica, zaudēdams interesi par sarunbiedru.

— Bet ko tu darītu, ja es patiešām izrādītos tavs draugs Jansons? Vai tavs draugs Stučka?

Nekas, kā liekas, nevarēja pārsteigt arestantu, bet visa viņa apātija vienā mirklī pazuda, kad neaicinātā sarunbiedra figūra izauga garumā un platumā, mājīgi, kauliem krakšķot, izstaipījās un krieviski noteica Stučkas balsī: “Потягушечки...”* Cietumniekam vajadzēja ārkārtīgi saņemties, lai nemestos Resnajam virsū. “Tas nav viņš. Tukša čaula... un piepildīta atkal ar tukšumu. Neļauj sevi apvest ap stūri!”

— Tas nav viņš, tev taisnība, — viņa smadzenēs kāds jautri noteica, — tas esmu es!

Un negaidot viņu applūdināja bailes, neizskaidrojamu bezjēdzīgu bailu vilnis šļacās pār galvu, atņēma iespēju spriest, iespēju pretoties. Ne nāves bailes, ne briesmu sajūta, kas no kaut kurienes draud: gluži vienkārši bailes, kas izspiež visu citu, pat gaisu, ko elpot, — kā ūdens no slikoņa.

Jānim aizķērās kāja — viņš tik tikko nepakrita. Ciemiņš bija izstiepis savējās tīšām, lai viņš pakluptu, — neaizķerties aiz tām nebija iespējams, telpa neļāva. Tagad tas bija velns rūtainās biksēs ar asu bārdiņu un āža radziņiem; fauna ģimīs skatījās atiecīgiem zobiem. Jānis bezspēcīgi palūkojās visapkārt. Nebija kur sprukt no pārnadža. Aukstie sviedri uz pieres jau sāka žūt.

— Kas attiecas uz taviem draugiem, — velns sāka runāt, it kā nekas nebūtu noticis, — tu veltīgi pret viņiem tik nievīgi izturies. Viņi tikai uzķēruši nākamā laikmeta būtību. Nākotnes sabiedrībā nodevība kļūs obligāta. Drauga, brāļa vai tēva un mātes nenodošana tiks pielīdzināta valsts nodevībai.

— Murgi, — cietumnieks noteica svešām lūpām.

— Velni nemurgo. Elle ir līdz galējībai racionāla iestāde... Taču runa jau nav par to. Iedomājies nākotnes sociālistisko impēriju. Visur Marksa un Engelsa portreti. Bet šur tur arī tavi portreti... un tava drauga Stučkas.

— Vai varētu viņu nesaukt par manu draugu?

* Izstaipīsimies.

garlaicība, sākas grūtsirdība, vecās domas... Varbūt atradīsies kāds prozas darbs, ja tikai ne acis... Es vēl pacietīšu šo garlaicību šodien un rīt, vairāk nespēju, lai labāk zūd manas acis nekā visa galva, bet kaut kam laikam ir lemts bojā iet.”

V i ņ a : “Man ir tik sāpīgi, ka Tavas mīlās acis bojājas tumšajā istabā, un ka vakarā Tev nedod apgaismojumu, ka Tev ir jāizvēlas vai nu nelasīt, vai bojāt acis. Palūdz vēlreiz cietuma Prickšnicka kungam, ja jau visi citi ir atteikuši, lai apžēlojas un iedod Tev istabu, kas nav aizsista ar dēļiem. Kāpēc Tev dod atļauju strādāt, ja to nevar izmantot!”

V i ņ š : “Manai kamerai šodien tika parādīts liels gods — to apciemoja pulkveža kungs, kas laipni apsoliya mani pārvest uz gubernas cietumu.”

V i ņ a : “Es lasīju Tavus pēdējos dzejoļus un ļoti par tiem jūsmoju. Viss, ko Tu raksti, ir oriģināli, un Tu nevienu neatdarini. Es neskatos uz tiem ar mīlestības acīm, Tu pazīsti manu aso kritiku un zini, cik grūti mani apmierināt, un es esmu pārliecināta par Tavu talantu. Būtu laiks, lai Tu turpinātu arī savu lielo sacerējumu, kurā izskaidro Tavas dzīves filozofiju, visus fragmentus es savācu, visu savedu kārtībā...”

V i ņ š : “Bet es tomēr ar skumjām skatos uz iespiestiem dzejoļiem, tie nav tas, kas manuskripts. Vienīgā jēga taču nav rezultātā, bet pašā darbībā, in dem Schaffen selbst*, tikai Schaffen bija brīnišķa, bet gatavais, Erfolg**, pēc manām domām vienmēr ir tikai akcidence, ārējs, svešs, pat naidīgs... Citādi pati doma ir veca, bet kaut kas jauns ir saistīt to ar visu filozofiju.”

V i ņ a : “Man vakar pulkveža kungs skaidri pateica, ka Tava atsvabināšana notikšot šā mēneša beigās vai novembra sākumā, pats vēlākais. Turies pie šīs cerības, turies visiem spēkiem, un kad jūti tuvojamies ģiboni, tad kliec, lai atnāk sargs.”

V i ņ š : “Vienīgi Tu mani vēl uzturi... šodien esmu mierīgāks, tā man tagad mainās uztraukuma un vājuma dienas. Šis miegs nozīmē, ka esmu noguris no nervu uztraukuma un atrodos apātiskā stāvoklī, kura dziļumā tomēr paliek tā nenoteiktā baiļu sajūta, par ko rakstīju, kad liekas, ka visi psihiskie spēki it kā izklīst, kad jautāju sev, vai es esmu, redzu, jūtu. Tad prātam neiedomājami jāpiespicžas, lai saturētu vienviet šos izklīstošos spēkus. Kad šīs lēkmes uznāk, tad jūtamās tikai neizsakāmas bailes... Kad lēkme pāriet, vai izdodas aizmigt uz brīdi, tad īsu laiku pārņem sajūsma kā atgriežoties dzīvē... Es ne tikai daru precīzi visu, lai uzturētu nervu darbību, bet arī griezīšos pie priekšniecības ar lūgumiem, kur attēlošu savu stāvokli. Taisnība, līdz šim līdzīgi mutvārdu lūgumi nav tikuši apmierināti, un daudzkreiz apsoltā atbrīvošana paliek nerasniedzamā tālē,

* Pašā radišanā. (*Vācu val.*)

** Panākums. (*Vācu val.*)

vēl laipnais pulkveža kungs, kam mēs jau esam tik daudz pateicības parādā, mani paglāba no Izmeklēšanas cietuma, un tad vēl mans nervu sabrukums nenonāca līdz nesamaņai un halucinācijas lēkmēm. Un cik daudz pulkveža kungs ir darījis mana stāvokļa atvieglināšanai, atļaudams lietot savu pārtiku, redzēties divas reizes nedēļā utt. Bet tagad radies bezizejas stāvoklis, 2 vai 1 1/2 mēnešus mani nervi neizturēs. Darbu pie "Fausta" esmu pametis, tagad vienīgi lasu un tomēr nevaru lasīt nekā nopietna, — sāp galva..."

V i ņ a: "Pastāstīšu Tev labāk kaut ko uzjautriņošu, par saviem ikdienišķiem maziem piedzīvojumiem. Tu vari iedomāties visos sīkumos, kā mēs visas dzīvojam kopā. Olga un Marija* uzsāka nedēļu ar lielu bāršanos, lamu vārdi un apvainojumi lidoja kā kartecās, un beigās Olga svinīgi paziņoja: neklusēšu un negribu klusēt, mana mute (Maul) jūt vajadzību pastāvīgi kustēties..."

V i ņ š: "Tu esi viena mūsu draugu vidū, es to saprotu, Tu esi pat vientuļāka par mani: es pastāvīgi sarunājos ar Tevi, Tev tam nav tik daudz laika, — es lasu un saprotu Gētes, Feierbaha, Budas un Ibsena sabiedrību, bet Tevi nēsaprot neviens, un Tu viņus nēsaproti; briesmīgas ir šīs ciešanas, kad apkārt cilvēki, kas tevi nēsaprot. Un arī dusmoties nevar, viņi ir tik labi."

V i ņ a: "Prokurora kungs teica, ka atbrīvošana notikšot pēc mēneša, viena nedēļa jau pagājusi, bet vēl palikušas trīs mokošas, bezgala garas nedēļas, no gaidīšanas es degu kā drudzī. Ak, cik man tas liekas ilgi, viss pagājušais laiks nebija tik garš, kā šīs nedēļas."

V i ņ š: "Nupat kā dabūju jauku, gaišu kameru, esmu ļoti pateicīgs, tagad būs labi, mīļā..."

V i ņ a: "Mīļais, mīļais, zelta... es Tev atdošu visu, visu, ar savu uguni es Tev došu jaunu dzīvi, es atdzīvināšu Tavu vājo, bālo seju ar savu dzīvo elpu... Sirds man reizēm vai stājas, kad es domāju par mūsu nākotni, un seja kvēlo; cerības, bailes, laime, viss mani uztrauc..."

V i ņ š: "Mana mīļā... Padomā, uz kuriem mēs varētu doties no Baltijas; man liekas, vislabāk uz dienvidiem. To Tu man pateiksi vēlāk satiekoties."

Ne jau viss tika pateikts vēstulēs, nebūt ne viss. Jo vairāk cenzūrai pakļautajās, apzinoties, ka tās iet caur svešām rokām, vīpsnāšanu, smīniem. Ne vienu vien acu aptraipītas, krustu šķērsu ar aizdomīgu brūnu substanci pārsvītrotas, šīs vēstules lauzās cauri kaunam gluži tāpat, kā ja vīram un sievai vajadzētu savienoties cietumuzraugu pūļa priekšā. Tikai alkas vienam pēc otra, pēc savstarpējas sazināšanās, pēc mierinājuma tomēr lika atklāties, aizmirst kaunu. Ja cilvēkam atņemtu apģērbu, pēc

* Aktrises māsas Zēfeldes (Ezerlaukas).

nedēļas viņš aizmirstu, ka ir kails. Jādzīvo taču, kamēr nāve nav pienākusi.

Par nāvi Rainis savās vēstulēs gandrīz nemaz nerunā, arī par nevēlēšanos dzīvot, bet tā reizēm bija asa, dedzīga, kā citiem — vēlēšanās dzīvot. Kā liekas, reiz tiekoties viņš tomēr par to bija ieminējies. Diez vai tāpat vien, ne no šā, ne no tā Aspazija viņam rakstītu: “Nedomā, ka es baidos no nāves tāpat kā agrāk, nē! Šajā grūtajā laikā, no tās dienas, kad Tevi atrāva no manis, es vairs nebaidos, no rīta un vakarā tā sēdēja uz manas gultas malas, viņa liecās pār manu spilvenu, slapju no rūgtām asarām, tā ka esmu tuvu ieskatījusies tās noslēpumainajos vaibstos un tā kļuvusi man mīla draudzene; arī tā nav patiesība, kā runā un domā, ka šis pēdējais akts notiek, kad cilvēks vairs nav pie pilna prāta — viņi ir muļķi! Tieši tā ir pati lepnākā cilvēka cieņas izpausme. Tā kā šajos trīs mēnešos esmu tik ļoti nomocījusies un nogurusi, tad, ja es to nodomāšu, es to spēšu izdarīt kuru katru brīdi pie pilna prāta un apziņas. Turklāt man dzīve nebūt nav apnikusi, man ārkārtīgi gribas dzīvot un censties, mūsu pavasaris ir nupat kā sācies, mums ir bijusi tikai tā saldā priekšnojauta, — vai tiešām visam jābeidzas?...” (Bet vēl agrāk, kad Rainis atradās Liepājas cietumā, vēstulē, kura tika slepeni nodota un rakstīta vācu valodā, viņa atcerējās, kā reiz paķērusi “flakonu ar indi” — aiz noguruma, slikta garastāvokļa, “aiz dekadences”, — tajā laikā viņai bija “tikai 15 vai 16 gadu”.)

Un vēl: viņa veselības vai precizāk neveselības stāvoklis — viņš tomēr centās saudzēt Elzu un visu viņai nestāstīja.

Un atkal mēs atduramies pret jautājumu: daži mēneši cietumā cilvēkam, kas nebūt nav vecs, — cietumā, kur atļautas grāmatas, rakstāmpiederumi, kur var turpināt darbu, kas uzsākts brīvībā, kur cietumnieks un viņa tuvinieki gandrīz katru dienu apmainās ar vēstulēm, kur satikšanās — divreiz nedēļā, kur pusdienas atļauts nest no restorāna vai mājām, — vai tiešām daži mēneši tādā cietumā ir tik nāvējoši? Bet ko viņš teiktu par kamerām, kas bāztin piebāztas ar cilvēkiem, kur var tikai stāvēt, par spīdzināšanu izmeklēšanas gaitā, par piekaušanu un neļaušanu gulēt, par kriminālistu terorū, par badu, par smirdošu “parašu”, kas paredzēta liclam cilvēku skaitam, kuras saturs plūst pāri malām. Ko teiktu Rainis par tādu cietumu?

Neko neteiktu, neko tādu, mums negaidītu. Dzīvotu vai ictu bojā kopā ar citiem — un ne sliktāk par citiem.

Nevis cietums viņu bendēja, ne tikai cietums.

Viņš pats sevi bendēja — ar domām par tiem, kas bija viņu upurējuši. Tieši par to viņš lūdza Aspazijai neminēt ne vārda vēstulēs, bet pats par to domāja nepārtraukti, nomocīdamies līdz nesamaņai, līdz gībonim.

Briesmīgākais bija tas, ka nodevēji palika viņa vienīgā ģimene, un, lolodams sapņus par atriebību, viņš nevarēja aiziet no tiem, kļūt dvēselē brīvs. Tie visi bija viņa brāļi. Viņš nevarēja izlēkt no savas valodas un tautas, to pierādīja gan Pēterburga, gan Viļņa, gan Berlīne, — viņam bija vajadzīgi latvieši, bet paši tuvākie no latviešiem bija viņa pāridarītāji. Viņš nevarēja nebūt brālis savai māšai, nevarēja izsvītrot no saviem jaunības un pusaudža gadiem draudzību ar Pēteri Stučku: to varētu, tikai izraujot asiņainu gabalu no paša dzīves un atmiņas. Viņš nevarēja pārtraukt sakarus ar ideju, ko uzskatīja par vienīgi pareizo, — ar sociālismu, nespēja atgriezties savā dzīvē pirms Cīrihes, pirms satikšanās ar Bēbeli, pirms tam, kad pats bija kļuvis par jaunās patiesības pravieti; viņš nespēja kļūt iepriekšējais, kā dzemdētāja nespēj kļūt atkal par jaunavu. Bet citu sociālistu Latvijā nebija: viņš bija piekaltis pie cilvēkiem, kurus tagad uzskatīja par saviem nīknākajiem ienaidniekiem, un izejas nebija nekādas.

Aspazijas mīlestība bija vienīgais, kas viņu tagad saistīja ar pasauli. Visas pārējās saites bija sarautas; pat paša māte pārgājusi Doras un Stučkas pusē. Iekāpis ceturtajā gadu desmitā, viņš nokļuva tuksnesī. Un viss būtu bijis citādi, ja nebūtu priecājies par viņiem, ja nebūtu viņus “dievinājis”, kā reiz rakstīja Aspazija.

Arī agrāk viņa dzīve varēja likties kā katastrofu virkne. Taču tagadējā katastrofa bija dziļāka, bezcerīgāka par visām iepriekšējām. Šie cilvēki bija izsītuši pamatus zem viņa kājām un aizzāgējuši pāļus, uz kuriem balstījās viņa debesis. Viss sabruka un salūza. Nākotnes nebija. Un, ja viņš vēl arvien tulko “Faustu”, ja reizēm raksta Aspazijai uzmundrinājuma vārdus, tad, patiesību sakot, viņam bieži liekas, ka to dara kāds cits. Katrs instinkts, ko it kā kāds bija atstājis viņā, pašam likās kā mazs, saniknots zvēriņš: pašsaglabāšanās zvēriņš, zvēriņš, kas bezjēdzīgi prasa dzērienu un ēdienu, miesas alku zvēriņš, baiļu zvēriņš. Šķiet, ka noņēmās ar “Faustu”, rakstīja vēstules Aspazijai, gaidīja satikšanos ar viņu tieši pašsaglabāšanās zvēriņš, mazs, slimis pērtiķītis, kas nekādi nespēj rīmies.

Rainis bija pārliecināts: ja viņš tomēr izdzīvos, viņš neko neaizmirsīs, lai cik gadu paictu.

Un mēs varam apstiprināt to, ko viņš zināja: sliktāk viņam nebūs nekad.

Bet brīnums ir tas, ka, dodoties uz priekšu, apejot apkārt zemeslodei, var panākt savu paša pakalpusi, ka bedres otrā puse ir izcilnis un visdziļākais bezdibenis, ja to “nostādītu stāvus”, apgrieztu otrādi, izrādītos visaugstākā virsotne; ka ieguvums ir otrs vārds zaudējumam.

Visa turpmākā Raiņa dzīve kļuš par katastrofas pārvarēšanu, tās katastrofas, kuras liecinieki mēs, lasītāji, esam, neredzami stāvot Rīgas guberņas cietuma — pēc skaita ceturta, kurā viņš sēdēja, — kamerā. Šo-

dien, 1897. gada 13. oktobrī, kopā ar arestantu bez mums vēl ir neparasti daudz redzamu, reāli klātesošu cilvēku: psihiatrs ārsts Šēnfelds, prokurora palīgs Trusevičs, cietuma priekšnieks... pēdējais tomēr nupat kā pagriezās un izgāja: cietumuzraugs viņu goddevīgi pavadīja un nostājās pie durvīm.

Ārsts izmeklē ieslodzīto. Ar āmuriņu dauza pa kāju, liek aizvērtām acīm izstiept rokas, kaut ko klusiņām jautā, šūpo galvu, pieraksta.

Pārskatu par redzēto viņš uzrakstīs 1. novembrī.

Mums ārsta Šēnfelda slēdzienā maz jauna. Cietumnieks ir garš, vājš, galīgi mazasinīgs un novārdzis subjekts. Pulsus paātrināts — 120 siticenu minūtē; auksti sviedri izmeklēšanas laikā, plecu un sejas muskuļu, galvas patvaļīgas kustības, miega traucējumi. Subjektīvas sūdzības: periodiski izjūt spēcīgu baiļu lēkmes, kuru laikā galīgi zaudē pašsavaldīšanos; izjūt pretīgumu pret dzīvi, baidās, ka līdzīgā stāvoklī ir spējīgs izdarīt pašnāvību. Ārsts apgalvo, ka šajās sūdzībās nav nekā sadomāta vai pārspīlēta. “Viņš vairs nav spējīgs ne uz kādu garīgu darbu, nav spējīgs adekvāti saprast un apgūt izlasīto.” Secinājums: Pliedzētais sirgst ar konstitucionālās nervu sistēmas traucējumiem mazasinības dēļ, kas ir tik augstā pakāpē, ka turpmākā uzturēšanās cietumā, bez šaubām, novestu pie neatgriezeniskām ļaunām sekām uz viņa nervu un psihisko stāvokli.

Aspazija bija iedevusi ārstam Šēnfeldam kukuli. Vai nu tas bija kļuvis zināms, vai arī priekšniecībai bija kādas aizdomas. Ārsti reti kad rekomendē nomainīt valsts noziedzniekam cietuma režīmu pret patīkamāku.

Priekšnieku kungiem likās, ka ārstam “iesmērēts”, lai viņš teiktu nepatiesību.

Aspazija, nokaunējusies līdz nāvei, bija sniegusi viņam aploksni ar naudu, lai viņš pateiktu patiesību.

Apšaubīsim vienīgi ārsta teikto, ka Rainis nav spējīgs ne uz kādu garīgu darbu.

Jo tieši šajā stāvoklī un situācijā, cietuma kamerā — ne pēdējā “jaukajā un gaišajā”, bet iepriekšējā ar “Osiana apgaismojumu”, galīgi spēkus zaudējušais, izmocītais cietumnieks bija pabeidzis savu “Fausta” tulkojumu. Žurnāla “Mājas Viesa Mēnešraksts” decembra burtnīcā Gētes traģēdijas publikācija latviešu valodā tika pabeigta.

Apmēram pusotru gadu par tulkojumu notika sīvas cīņas, bet pēc tam nedraugi, starp kuriem ievērojamākais bija valodnieks, zinātnieks un tulkotājs Milenbahs, izrādījās apkaunoti. “Fausts” iznāca atsevišķā grāmatā, tika uzvests uz skatuves. Kaut kā nemanāmi sabiedrība bija pieņēmusi tulkojumu kā neapstrīdamu vērtību. Teksts, no kura puse bija iztulkota četrus cietumu kamerās, mūžīgā pustumsā, kļuva par latviešu

literatūras, oriģinālās un tulkotās, tālākās attīstības pamatu, un, kad Rainis vēstulē vecam paziņam, lietuviešu profesoram Volteram raksta, ka viņam vajadzējis “modernizēt, gandrīz radīt latviešu literāro valodu”, viņš nepārspīlē: tāpat izturējās pret viņa “Fausta” vietu un nozīmi literatūrā daudzi laikabiedri.

(Pagājuši pirmie simt gadi pēc Raiņa tulkojuma parādīšanās. Tas palicis tāds pats, bet valoda aizgājusi tālu uz priekšu, — daudzējādā ziņā pateicoties šim pašam darbam. Interesanti, ka paši radikālākie jaunievecdumi, ja valoda tos ir pieņēmusi, tiek uztverti kā kaut kas pašsaprotams. Vārdi, jēdzieni, teicieni, ko pirmais ieviesa Rainis, tiklīdz tie bija iedzīvojušies, zaudēja autorību, kļuva par vispārēju īpašumu. Bet tie jaunievecdumi, kurus valoda nez kāpēc negribēja pieņemt, izskatās arhaiski. Jo jaunāki un radikālāki tie bija toreiz, jo vecmodīgāki izskatās pēc simt gadiem.)

Pūķis, kas Panevėžā bija norijis Ivanu Hristoforoviču Plickšānu maijā, izspļāva viņu — vai pareizāk to, kas bija no viņa palicis, — tikai decembrī Rīgā. Aspazija ar grūtībām sagraubināja, — daļēji aizņemdāmās no mātes pēdējiem ietaupījumiem — nepieciešamos 1000 rubļus drošības naudas.

Aspazija stāsta, ka uz to laiku, kad Jāni izlaiduši no cietuma, viņš bija pavisam zaudējis balsi, nosirmojis — trīsdesmit divu gadu vecumā! — un bija tik vājš, ka, paspēris dažus soļus, zaudēja samaņu. (Un arī par to viņš bija vēstulēs brīdinājis Elzu. “Tiešām, nav nekā briesmīgāka kā būt par invalīdu, bet varbūt vēl briesmīgāk ir sajust, ka maz pamazām kļūsti par tādu... Vārdus es izrunāju ar mokām, runa pārāk klusa, neskaidra, stostīga.” “..spēki jau mazinās un man jau nebūs iespējams tos uzlabot arī brīvībā; nākotnē man atliek tikai invalīda liktenis micsīgi un garīgi, bet to es nepieņemšu.” Un vai tad viņa akla? — satikšanās reizēs, lai kā viņš centās izlikties možāks, nebija iespējams apslēpt, cik tālu viss nogājis.

Rīgā viņam atļāva pavadīt trīs dienas, — un tikai tāpēc, ka viņš paziņoja par vēlēšanos salaulāties ar Elzu. Pirmais garīdznieks, pie kura viņi vērsās, atvēcinājās ar abām rokām: ne tikai laulāt, viņš pat runāt negrasās ar valsts noziedznieku! Nav vērts izaicināt likteni, Rainis nolēma: iesim pie cietuma mācītāja, viņam nebūs kur likties, salaulās.

Tā arī notika. Cietuma mācītājs Kellers liekus jautājumus neuzdeva, kaut gan dokumentus bija izstudējis sīki un smalki kā izmeklētājs (daļu no tiem, kas attiecās uz Aspazijas pirmo vīru, vajadzēja pieprasīt pa telegrāfu). Kad viņi apmainījās ar gredzeniem, noskaidrojās, ka līgavainis nav spējīgs nostāvēt kājās. Ko lai dara, arī tas šim mācītājam nebija nekas jauns; līgavainim tika atļauts apsēsties.

Kāzas nosvinēja māsu Zēfeldu dzīvoklī, pie kurām visu šo laiku Aspazija bija dzīvojusi. Nedaudzo viesu vidū bija Elzas vecāki, Jāņa māte, viņa māsa Dora.

Tā bija Aspazijas triumfa stunda, un viņa svinēja uzvaru neslēpdamās. Lai skatās viņa māte, viņa māsa, lai redz visa Rīga, visa Jelgava, visa Latvija, visi, kas gadiem trinuši mēles par viņas "tikumību", — būtu viņi zinājuši, kas tas ir! — nelabojamie Jāņa draugi un viņas kādreizējie labdari no Teātra komisijas: viņa ir uzvarējusi, kopš šīs dienas viņas likumīgais vīrs ir varbūt labākais no cilvēkiem, — un tā ir viņa, kas izrāvusi viņu no visuspēcīgās valsts ķetnām, atņēmusi nāvei! Jā, šodien viņš ir vārgs kā bērns, taču viņa sasildīs viņu, būs viņam māte, kā solījusi, un iemīļotā, un draugs, viņa darbu iedvesmotāja un to pirmais soģis. O, viņi vēl nezināja, viņi visi, uz ko ir spējīgs mans izredzētais, uz ko esam spējīgi mēs abi kopā! Kāda laime — nodzīvot līdz tādām brīdim! Ja esam izturējuši ko tādu, tiksim galā arī ar visu citu; cik daudz cilvēku bija pūlējušies nepagurdami, lai mūs apmelotu, pazemotu, nodotu, nomocītu, iznīcinātu, — taču nekā nebija, nekā nebija, mēs esam dzīvi! Mēs esam gandrīz brīvi!

Ziemassvētku priekšvakarā, trīs dienas pēc iznākšanas no cietuma, Plickšāns ar sicvu devās uz pagaidu nometinājuma vietu — uz seno krievu pilsētu Pleskavu; tur viņiem jāgaida turpmākie norādījumi. Tos viņi gaidīs pusotra gada.

Pa to laiku uz Sanktpēterburgu tika nosūtīts Vidzemes un Kurzemes guberņas žandarmērijas pārvaldes priekšnieka pulkveža Prozorovska parakstīts ziņojums: izmeklēšanas rezultāti noziedzīgās sociāldemokrātiskās propagandas lietā Vidzemes un Kurzemes guberņas iedzīvotāju vidū. Šis ziņojums tiks nolikts uz Krievijas imperatora galda, un uz tā malām parādīsies piezīmes, ko būs izdarījusi cara roka.

"Periodā no 1893. līdz 1897. gadam dažādos Vidzemes un Kurzemes guberņas apvidos," teikts ziņojumā, "tika veikta slepena sociāldemokrātiska rakstura propaganda, kas vērsta uz impērijas pastāvošās sabiedriskās un valsts iekārtas gāšanu."

Dokuments bija sastādīts prātīgi un savā veidā pārlicinoši. Un tikai mēs, kas zinām lietas patiesos cēloņus, varam redzēt, kā gudro specdienestu slēdziens paklausīgi atkārtoti ieteiktā scenārija likločus. Juridisko zinātņu kandidāta Plickšāna vārds dokumentā atkārtots 48 reizes, — gandrīz tikpat daudz, cik studenta Jansona pratināšanas protokolos. Un par samērā lielo daudzumu "noziedzīga rakstura izdevumu", ko Plickšāns atvedis no ārzemēm 1893. gada rudenī, tiek runāts piecas reizes, — tāpat kā Jansona pratināšanas protokolos. Galvenais — česma norīta. Iecere

nolikt pa sitienam "Fausta" tulkotāju kā slepenās biedrības vadoni un organizētāju pilnīgi izdevusies.

Revolucionāru programmu visā pilnībā, kā teikts slēdzienā, apzināti pieņēmuši šādi grupas dalībnieki: Plickšāns, Roziņš, Ivans Kovaļevskis, Pauls Dauge, Hristofors Valters un Pauls. Daļēji mainīdama sastāvu, grupa vairāku gadu laikā bijusi intelektuālais centrs, kas vadījis noziedzīgo aģitāciju, turklāt pati galvenā loma tajā piederējusi tās iniciatoram un visvairāk nobriedušajam dalībniekam — redaktoram Plickšānam. Sarunas ar Plickšānu, bet it īpaši iepazīšanās ar viņa atvesto nelegālo literatūru, ievilinājusi tādus nepieredzējušus un šajā ziņā nesagatavotus cilvēkus kā toreiz jaunais students Jansons, Roziņš un Kovaļevskis noziedzīgās politiskās pārliecības lokā. "Galveno uzmanību Plickšāns un viņa līdzdalībnieki pievērsa drukātajam vārdam, t. i., avīzei "Dienas Lapa", kuru pilnībā izrikoja tās redaktors Plickšāns."

Stučkas vārds pieminēts trīs reizes retāk. Un — gluži kā pēc Jansona priekšā teikšanas — tiek apgalvots, ka, kļuvis par redaktoru, viņš mīkstinājis avīzes toni; tiek stāstīts par dumpi, ko pret Stučku un Jansonu sacēlušī radikālie elementi. Šie cilvēki esot neapmierināti ar avīzes kursa maiņu un liekot priekšā izdot jaunu avīzi Liepājā, uzaicinot par redaktoru Plickšānu. Plickšāns esot tādās pašās domās.

Par Jansonu teikts: "Agrāk viņš bijis viens no aktīvākajiem un enerģiskākajiem aģitatoriem, taču Tērbatas universitātes jauno biedru ietekmē pamazām atsalis pret visu šo lietu un līdz ar to nonācis pie slēdziena, ka nav piemērots aģitācijas darbam strādnieku vidū." Stučkam kaut kā netiek inkriminēta gandrīz neviena epizode: ja nu vienīgi tiek pieminēts, ka tieši viņš ticis ievēlēts par "Centrālās komitejas" priekšsēdētāju, bet "Komiteja tālāko notikumu gaitā kā kaut kas vienots neesot izpildījusi savas funkcijas sakarā ar personīgo naidu starp tās locekļiem". Mīklainā kārtā pat tad, kad runa ir par nelegālo literatūru, kas glabājās Stučkas dzīvoklī, vai par tur notikušajām sapulcēm un satikšanos, Stučkas vārds netiek minēts, bet miglaini tiek runāts par "dzīvokli pie redakcijas".

Izmeklēšana šajā jautājumā, teikts slēdzienā, skārusi ļoti daudzu cilvēku darbību, taču apsūdzība izvirzīta 86 cilvēkiem.

Pirmais un galvenais vaininieks neapšaubāmi — "Ivans Hristoforovs Plekšāns".

Sapnī viņš bija Orfejs, tikai nevis grieķu, bet latviešu Orfejs, — gluži tāds pats — nabadzīgs, slimis un nelaimīgs, kāds viņš laikam nomodā likās daudziem. Dažiem — nomodā — bija tāds skatiens, it kā viņi tūlīt, tūlīt grasītos iespiest viņam sauja žēlastības dāvanu.

Orfejs viņš bija sapnī — pusplikis, pēc izskata nožēlojams, bet ar tādu slepenu savas varenības un skaistuma apziņu, ka kļūva baisi. Viņš atradās

aizkapa pasaulē, viņš bija atnācis pie Eiridikes, lai aizvestu viņu atpakaļ zemes virsū, dzīvu cilvēku pasaulē, uz Rīgu; aizvest viņu no ēnu valstības nez kāpēc vajadzēja dejojot. Dejojot valsi. Eiridike atradās turpat, blakus. Viņš satvēra viņu, piespieda sev klāt no visa spēka un sāka griezties dejā. Viņai bija Līzes seja, Doras seja, Elzas seja. Nevis trīs dažādas sejas, bet visas trīs vienlaikus vienā sejā. Viņam vajadzēja griezties dejā ar Eiridiki rokās arvien ātrāk, un šī griešanās kļuva tik strauja, kāda nemēdz būt; arī pazemes valsts jau vairs nebija, bet bija kosmoss ar zvaigznēm, kas trakā ātrumā griezās un liesmoja, gandrīz skaroties klāt un nošvirkstot gar apgērbu, un viss saplūda vienā vienīgā aplī. Viņš pamodās laimīgs, sajūsmas pārņemts, — un nodomāja — tādu sajūsmu viņš reizēm bija izjutis uzreiz pēc savām pirmajām nervu lēkmēm.

Elza gulēja blakus, elpoja nedzirdami. Bet viņš palika pusdievs, āksts, skrandainis, mūzikas, maiguma, smieklu, mīlestības, pārgalvības iemiejums, visa, kas bija aizmirsts un it kā uz visiem laikiem pazudis no pasaules, bet, kā izrādās, slēpies pēdējos tūkstošus gadu viņā pašā.

Un vēl trīs minūtes viņš palika Orfejs, — kamēr pie durvīm pieklauvēja dzīvokļa saimniece. “Atkal laikam prasīs samaksāt uz priekšu. Vai jautās, kāpēc mēs tērējam tik daudz petrolejas. Bet kāda gan var būt nauda bez petrolejas? Bez petrolejas nebūs arī naudas,” viņš skaļi noteica, nervozi iesmiecamies. Elza pamodās.

CETURTĀ NODAĻA

“DAUDZ SIMTU JŪDŽU TĀLUMĀ...”

— Laba diena, — viņam teica kaulains, mazliet greizs, mokoši pazīstams cilvēks. — Nez kāpēc jūs tik ilgi neesat manīts? Vai bijāt kur aizbraucis?

Mans Dievs! — Rainis iekšēji iesaucās. Viņš reti lietoja šos vārdus, kas nebūt neietilpa viņa leksikā, bet te kāds viņā, no viņa neatkarīgs, iesaucās: Ak Dievs! Kas viņš tāds, no kurienes es viņu pazīstu? Zārcinieks, kas atveda mūža māju mirušajai mātai deviņdesmit septītā gada februārī? Elzas attāls radnieks? Vai arī šis cilvēks nācis apstiprināt kaut kādu dokumentu, kad, aizgājis no avīzes, es palīdzēju šejienes notāram vēl pirms braukšanas uz Berlīni? Katrā ziņā šeit, Jelgavā, viņš varēja mani redzēt pēdējo reizi ne vēlāk kā pirms septiņiem gadiem, pirms Panevėžas, pirms cietuma, pirms Pleskavas, pagājušajā deviņpadsmitajā gadsimtā!

— Jā. Laba diena, — viņš skaļi noteica, norijis kaut kādu kamolu. — Jā, es patiešām biju aizbraucis. Biju prom.

— Labi izskatāties, — cilvēks sacīja, vēl vairāk sagriezdami, it kā mēģinādams paklanīties, un devās tālāk.

Vai viņš labi izskatījās? Laikam tīri labi. Tādam Lācaram, kas piecelts no miroņiem, — taisni lieliski. Viņš pasmīnēja, atcerējies Aspazijas ķircināšanu: “Kāpēc jums, ateistiem, tā patīk Bībeles sižeti?”

Pēc tam kad 1897. gada Ziemassvētku priekšvakarā viņus abus ar Elzu cietuma mācītājs bija steigšus salaulājis, Rainis pusotra gada nodzivoja pagaidu nometinājumā Pleskavā. Toreiz viņš tik tikko bija turējies kājās, — večuks ar apdzisušām acīm, neveiksmīgais Orfejs, ko Eiridike izvilksusi no ēnu valstības, bet kas joprojām bija palicis ēna. Sākumā Aspazija bija kopā ar viņu... Par kādu žilbinošu, mirdzošu laimi viņa, nabadzīte, bija sapņojusi, rakstījusi viņam uz cietumu: ka tikai viņu atbrīvotu! Bet laimes vietā dabūja — drebošu graustu... Nabadzība, sabiegti nervi, abiem kopīgs bezmiegs, slimības, kas atspoguļojās otrā kā spogulī.

Un darbs: bezgalīgie tulkojumi, pārrakstīšana tīrrakstā, korektūru lasīšana, sūtīšana. Tieši tad viņš pierada strādāt gultā, pusguļus. Pēc tam Zālišu laulātais pāris piedāvāja Aspazijai pastāvīgu darbu avīzē. Viņa saprata uzreiz, ka tā ir vienīgā izeja, bet cik bija šaubu, cik greizsirdīgi viņš raudzījās viņas sejā satiekoties, kā dusmojās un baiļojās, nesaņemot no Rīgas ikdienēju vēstuli! Reiz pat uzrakstīja viņai: “Cietumā man bija labāk, mazāk uztraukumu, katru nedēļu varēju redzēt mazputniņu.”

1899. gada 18. aprīlī Vitebskā, kur gaidīja spriedumu Stučka un Dora, nomira Raiņa māte. Ko tu neteiksi, pirms desmit gadiem, nupat kā pabeidzis universitāti, viņš bija puiselis, jautrs, lepnuma un cerību pārpilns! Pa šiem gadiem viņš bija apbedījis tēvu — Daugavpili, māsu Līzi — Jelgavā, māti — Vitebskā (pat aizbraukt uz bērēm viņam neļāva!), pazaudējis labāko draugu un jaunāko māsu: abi dzīvi, bet kas viņam no tā? Pazaudējis visas ilūzijas, — atkal un atkal viņš izdara bēdīgo kopsavilkumu. Šajos pašos gados — atņemta profesija, vieta sabiedrībā, veselība, jaunība, maizc, brīvība.

Ieguvumi arī ir. Tie ir trīs: sociālisms, Aspazija, dzeja.

Pluss — vai mīnuss — četri gadi izsūtījuma Vjatkas tuvumā?

Slobodskas pilsētiņa — klusa, skanīga ziemas salā; ja palūkojas no kraujā krasta uz upi — no augšas kā no putna lidojuma, paveras meži — nomelnējis sudrabs. Plašums! Pavasarī un rudenī, lai nokļūtu pie upes, vajadzīgi zābaki līdz kaklam. Bet atmiņā palikuši nevis dubļi, nevis peļķes, bet — saule, bet klusums, bet kā plāns kristāls salā dzinkstošais, avota ūdenim līdzīgais gaiss. Viņš ir sasmēlies saules, — tur ziemeļos, nez kāpēc bija mazāk garu, drūmu, lietainu dienu, kas tik ļoti saindēja dzīvi Pleskavā un arī dzimtenē. Spoža jo spoža gaisma, ko trīskāršoja sniega baltums, zilas un rožainas, un melnas ēnas, iezīmētas tik skaidri kā paši priekšmeti. Meži, kuru elpa tev plūda tieši plaušās dienu un nakti. Netālais ceļš līdz krastam, iemīļota meža taka: tur viņš domāja, strādāja, tulkoja, tur tapa viņa paša dzejoļu rindas. Ai, cik atskanīgi un zili šeit mēdza būt vakari, kā neskartajā gaisā, debesu gabalā, kas dots šai zemci, vienlīdz rāmi un dabiski izplūda zvanu skaņas, cilvēku un dzīvnieku balsis.

Ar smīnu viņš atcerējās, kā deviņdesmit devītajā gadā bija braucis prom no Pleskavas, kā simto reizi Aspazija bija viņu pamācījusi: “Ietīnics, kā nākas! Kāpēc tu nevari kā cilvēks apsiet šalli: skaties, atkal kakls plīks! Un neaizmirsti nopirkt revolveri!” Revolveri, nu, protams, revolveri. Sibīrija. Laupītāji, tati, varnaki. Ja kas, viņam par dārgu cenu jāatdod sava dzīvība! Taču ne Maskavā, ne Kazanā viņš ieroci nepaspēja nopirkt, — bet pēc tam noskaidroja, ka paši labākie un lētākie tickot gatavoti Vjatkā. Pēc ierašanās Slobodskā — atkal jaunums: te mājas neslēdz ne dienu, ne

nakti — zagļu nav. Tikai vietējie iedzīvotāji, tā nu tas bija, baiļojās no valsts noziedzniekiem, kas atsūtīti uz šejieni: kas to lai zina, kādu ļaužu, izskatās kā kungi, tak arī katordznieki gadās no kungiem.

Un cik ilgi viņš bija vilcinājies, nebrauca, minēdams dažādus iemeslus. Spriedums tika nolasīts jau pirms mātes nāves, aprīlī. Tiesas nebija: ar cara pavēli izmeklēšana “zvērīnātā advokāta palīga Ivana Plickšāna un citu lietā” tika pabeigta administratīvā kārtā. Pieci gadi izsūtījuma uz Vjatkas guberņu dabūja Plickšāns, Stučka un vēl trīs; Jansonam trīs gadus bija aizliegts dzīvot galvaspilsētās, universitāšu pilsētās un Baltijas guberņās. Tas viss kļuva zināms ne uzreiz, bet pa daļām, un tikai ar laiku atklājās viss no pirmās līdz pēdējai rindai.

Un Pleskava, apriebusies, netikama, pēkšņi sāka likties kā drošs patvērums: jaunais, nezināmais, nepazīstamo plašumu bezgalība biedēja, — vai nav dīvaini? Agrāk taču likās, ka nekā briesmīgāka par bijušo nebūs, nevar būt. Taču visam, kas vēl nav nāve, krājumā ir sliktais, nepārbaudīts un tādēļ draudošs. Bažas, ka būs vēl sliktāk, tik bieži bija attaisnojušās, ka ilgi neradās ticība labajam. Pakāpeniska likteņa noskaidrošanās, nemānāma kā pulksteņa rādītāja kustība, bija noritējusi Slobodskā. Viņš vēl arvien nepacietīgi skaitīja dienas, izcieta sodu, neredzēdams, ka tā ir arī balva.

Balva? Neuzmanīgs vārds. Taču es domāju balvu, kas tāpat kā sods ietverta pašā rīcībā, nevis tās sekās. Uzticība sev un uzticība dzejai, kaislība pret to, kā šķita, nclaimīga un bez atbildes, dega viņā kopš apmēram desmit gadu vecuma, kopš pirmā dzejoļa. Uzticība mērķim — viņa pašā iezīmēts esamības uzdevums. Uzticība mīlestībai, par kuru viņš gandrīz nemaz nešaubījās. Valsts viņu bija sodījusi par vienu uzticību, — bet tāpat arī par mīlestību, un par savu dzeju likteņa gaitā viņš tiks pilnā mērā apbalvots un sodīts. Un ne tikai tiks, — bet jau tika atalgots ar tādu tīras, nesaduļķotas iedvesmas prieku, kāds laikam gan nav ne sapnī rādījies pat narkomāniem viņu zagtās, nāvējošās baudas kalngalos. Apbalvots, apdāvināts ar skūpsta svaigo saldumu, lūpu maigumu, kas gaidījušas tikšanos ar viņa lūpām tik ilgi. Apbalvots ar taisnības apziņu, bez kuras viņa dzejoļi gluži vienkārši nevarētu dzimt.

Kas attiecas uz sodiem, tad tie ir vēl acīm redzamāki. Šķiršanās un nebrīvība vien ko nozīmē. Un nepārtrauktais darbs. Četrdesmit, piecdesmit atdzejotas rindas ik dienas. Prozas daļa iesniedzās daudzās lappusēs. Viņa pašā atrastais darba ritms visam turpmākajam mūžam bija labums, ko, kā jau parasti, nemana. Rainis itin bieži dusmojās par ikdienējo tulkošanas darbu: tā ir katorga! Par grašiem, par maizes gabalu jātērē dvēseles spēki.

Bet dvēseles spēki kā ūdens dziļā akā atjaunojas.

Izsūtījuma gados viņš iztulkoja veselu bibliotēku. Nemanāmi tika īstenoti godkārīgie jaunības mērķi. Viņš toreiz bija iecerējis uzdāvināt latviešiem dzimtajā valodā visu laiku un tautu izglītības un prāta augļus, pārnest dzimtajā augsnē filozofiju un dzeju, slavenās traģēdijas, dziesmas, kas tapušas citās valodās un nogludinātas paaudžu viļņos kā jūras oļi. Viss īstenojās gandrīz pats no sevis. Ne jau pats no sevis, mēs to zinām, un, protams, zināja arī viņš. Taču īstenojās.

Uz Slobodsku nometinājumā bija nozīmēts arī Pēteris Stučka. Kādu laiku Rainis nezināja: vai kopā ar viņu atbrauks arī Dora. Gaidīja. Uztraucās līdz galvasreiboņiem. Vēstulēs Aspazijai dusmojās: “Viņš atņems man darbu, jo viņam ir nauda, un ar to var panākt visu. Vai lai drīz nelūdzu sevi pārceļt uz Jelabugu?”

Atbrauca viņi abi.

Doru pirms tam viņš pēdējo reizi bija redzējis, kad viņa bija atnākusi uz tikšanos cietumā. Atnākusi — lai parunātu par naudu.

Vēl arī tas. Un nauda nostājās starp viņiem. Pie Raiņa tūlīt pēc cietuma bija atnācis negaidīts, nežēlīgs kreditors — un atņēmis pēdējo. Aspazija, kas pēc gadiem to izstāstīja, bija pārliecināta, ka “vēsture nosauks arī šā cilvēka vārdu”. Taču vēsturci, kā rādās, nav nekādas daļas par kāda sen aizmirstiem parādiem...

Un mums nav viegli orientēties šajos pārpratumos naudas ziņā, kas nesaudzēja divus pēdējos vecā Plickšāna mantiniekus. Var tikai saprast, ka Rainis uzskatīja — ar viņu izrikojušies netaisnīgi.

Pat strādājot līdz spēku izsīkumam, katru dienu sūtot uz Rīgu arvien jaunus rakstus, tulkojumus, juridiskos padomus (viņš atbildēja uz “lasītāju jautājumiem”, kurus lielākoties pašam arī vajadzēja izdomāt), dzejoļus, Rainis varēja nopelnīt ne vairāk par četrdesmit rubļiem mēnesī. Viņa paša budžets bija 15–18 rubļi, bet viņi dzīvoja trīs vietās: Aspazija Rīgā, viņas vecāki, pusaklais brālis Kristaps, māsa Dora un brālis Zāmuels, gandrīz tikpat nevarīgi — Jelgavā. Tādi, kādi viņi ir, viņi paši iztikt nespēj, Aspazija reiz izteicās, un tā diemžēl bija patiesība. Vajadzēja palīdzēt; un turklāt izsūtītais Slobodskā un viņa sieva Rīgā sapņoja par satikšanos. Aspazijas atbraukšana nozīmētu vienas algas zaudēšanu, ceļa izdevumus... “Stučkas iekravājās pie tā paša saimnieka 2 istabās par 7 rbļ., ēdiens no viesnīcas par 18 rbļ. mēnesī.”

Slobodskā izsūtījumā atradās apmēram trīsdesmit politiskie. Četrpadsmit bija no Pēterburgas organizācijaš “Cīņas savienība strādnieku šķiras atbrīvošanai”. Drīz vien gan Stučka, gan Dora un Rainis bija daudz ko saklausījušies par viņu biedru — “pašu spēcīgāko marksistu Pīterā”,

Vladimiru Uļjanovu, kas arī atradās izsūtījumā — tikai Jeņisejas guberņā, laukos. Tur, istajā Sibīrijā, bija vieglāk izdzīvot.

No N. K. Krupskajas, Uļjanova (Ļeņina) sievas, atmiņām: “Pa svētdienām viņš uzsāka pie sevis juridiskās konsultācijas... Patiesību sakot, nodarboties ar juridiskiem jautājumiem Vladimiram Iljičam nebija tiesību kā izsūtītajam, bet toreiz Minusinskas apriņķī bija liberālāki laiki. Nekādas uzraudzības faktiski nebija. “Piesēdētājs” — turīgs vietējais zemnieks — vairāk rūpējās par to, lai pārdotu mums teļa gaļu, nevis par to, lai viņa izsūtītā neaizbēgtu. Cenas lētuma ziņā šajā Šušenskā bija apbrīnojamas. Piemēram, Vladimirs Iljičs par savu “algu” — astoņu rubļu pabalstu — dabūja tīru istabu, ēdināšanu, veļas mazgāšanu un lāpīšanu — un tas vēl skaitījās dārgi. Tiesa, pusdienas un vakariņas bija ļoti vienkāršas: vienu nedēļu Vladimiram Iljičam kāva aunu, ar kura gaļu viņu baroja dienu no dienas, kamēr viss nebija apēsts; kad apēda, pirka veselai nedēļai gaļu, kalpone pagalmā silč, kur gatavoja barību lopiem, kapāja gaļu kotletēm Vladimiram Iljičam, arī uz veselu nedēļu. Taču piena un biezpiena rausīšu bija papildnam...”

Un vēl: “Parādījās bērna elements...” Tā Krupskaja nosauc iepazīšanos ar sešgadīgo “latvieša — velteņu vēlēja” dēlēnu, kas bija pasācis nākt ciemos pie viņiem.

“Parādījās bērna elements” arī Slobodskā. Pēc skaita trešajā dzīvoklī Rainis sadraudzējās ar saimnieka dēlēnu, piecgadīgo Valeru, kuru viņš iesauca par “Valerjanku” (amizanti — te negaidot saklausāms arī latviešu “Janka”). Rainim piemita spējas — satuvināties ar bērnu pilnīgi biedriski, kā līdzīgam ar līdzīgu. Tā tas bija ar advokāta Stērstes meitu Jelgavā, tā bija šeit ar amatnieka Čuvatina dēlu. Bērna attieksme pret sevi, pret savu personību ir tikpat nopietna kā jebkuram pīcaugušajam. Ja vēl ne nopietnāka. Un rotaļu prieks te nemaz netraucē. Rainim bija vajadzīgs viņa mazais sarunbiedrs. Bija patiesi vajadzīgs: viņš zināja, ka šeit gan viņš netiks piemānīts, nedabūs paslepenu sitienu. Un ilgas pēc paša nedzimušā bērna te pēkšņi izpaudās ar tādu maigumu, uz kuru bērns nevarēja neatbildēt. Rainis bija apveltīts ar spējām iespiesties piecgadīgā cilvēka atmiņā, iciet viņa dzīvē uz visiem laikiem, līdz mūža beigām. Nav slikti — kaut arī skumīgi — tā turpināties otrā vēl kādu pusgadsimtu...

Valerjanka neprata izrunāt grūto tēvocīša vārdu — Ivans Hristoforovičs. Viņš sacīja: “Ivans Hristosovičs.”

Rainis brauca prom no Slobodskas uz dzimteni agri no rīta, pirms ausmas. Zēnu pažēloja — nolēma nemināt. Pēc kādiem septiņdesmit gadiem sirmgalvis Čuvatins atcerējās, cik ļoti, neremdināmi raudājās tajā

rītā. “Likās — esmu kļuvis bārenis.” Kaut arī tēvs un māte, vecmāmiņa, māsas bija dzīvas un mīļas.

Aspaziju nez kāpēc Čuvatins nemaz neatcerējās, kaut kāda “krustmāte Dora” pavīdēja atmiņas dziļēs (jādomā, Elzas māsa, kas reiz bija atbraukusi uz Slobodsku kopā ar viņu), — un tas arī viss.

Tas, ko Rainis ir nosaucis par Aspazijas “varoņdarbu” un kas bija varoņdarbs, — noņemsim pēdiņas, — turpinājās. Jo vairāk par varoņdarbu jānosauca viņas veikums tāpēc, ka Rainis pats traucēja sevi mīlēt. Prata novest līdz izmisumam gan viņu, gan sevi. Viņš bija slims. Viņa nervu sistēma bija dziļi skarta, dažā ziņā nelabojami. Reimatisms, kas bija nogalinājis vecāko māsu, arī viņam bija pazīstams kopš bērnības, bet pēc cietuma saasinājies. Arī kuņģis nereti bija kaprīzs, — tiesa, Aspazijai šajā ziņā bija vēl sliktāk. “Un tā, man šķita, mēs ilustrējām Heines pantu:

*Sie ist ein leidendes Kätzchen,
Und er ist krank wie ein Hund
(Viņa ir kā cietējs kaķītis,
Un viņš ir slims kā suns),”*

skumji jokoja Aspazija.

Bet aizdomīgums, nervozitātes uzliesmojumi, ko pavadīja asaras, kuras viņš nespēja apvaldīt, bet neticība sev un neuzticība pret citiem... pat pret viņu. Pret visiem, izņemot piecgadīgo paziņu, kas, liekas, vēl nebija spējīgs uz krāpšanu, tišu vai netišu... bet smagā depresija, ko no mainīja drudžains možums, bet nemiers un satraukums, kuriem vienmēr atrodas iegansts, — jā, šos ieganstus ilgi nevajadzēja meklēt, un tomēr atzīsim, ka satraukums un tā iegansts pārāk bieži bija nesamērojami. Uz kādu dienu, divām aizkavējās kārtējā vēstule — sekoja sirdi plosošs kliegziens pēc palīdzības, tika sūtītas depešas: kas noticis, vai tu esi vesels, vai esi dzīvs?

Viņš ne reizi vien lika viņai ciest, noveda līdz asarām ar daudzu lapušu garām vēstulēm, kurās “skaidroja attiecības”. Tas sākās jau cietumā, it īpaši pēdējā — guberņas cietumā. Bagātīgais, krāšņais, apbrīnojami atjautīgais mīļvārdiņu un maigu teicienu virknējums, kurus viņam tikās vākt kopā veseliem čemuriem un kuri tik ļoti bija iepriecinājuši Aspaziju agrāk, šajās “sliktajās” vēstulēs izskatījās kā svešķermeņi. Aspazija brīnījās, kā viņš tādās reizēs nesajūt to griezīgo neīstumu. Viņš, ar viņa jutīgo dzirdi!

Te viņa neatbildot uz viņa jautājumiem. Te aizmirstot paineresēties, kā viņš jūtas. Te neko neesot uzrakstījusi par viņa jaunākajiem dzejoļiem. Te pārāk kūtri, tikai kā pienākuma pēc, paslavējusi tos. Te acīm redzami pārslavējusi, — nevarot būt, ka tas esot patiesi. Viņa neesot ar viņu at-

klāta. Vienam par otru jāzinot viss. Viņš neslēpjot no viņas visnegatīvākās emocijas, neatkratoties vienīgi ar komplimentiem un laipnībām. Esot vajadzīgs arī godīgs sarūgtinājums. Neslēp neko, mums abiem būs labāk un vieglāk. Viņš prot pārliecināt, burtiski piespiest mīloto uz atzīšanos. Nu, ja viņam tā vieglāk...

Un viņš lasa, drebēdams no aizvainojuma: "Agrāk domāju tikai, ka Tu esi stūrgalvis un dusmīgs un apslēpies savā idejā. Tādēļ es Tevi ienīdu, ka cilvēku Tu uzskatīji par neko. Pieņemu to par mīlas trūkumu..."

Atgadījās vēstulēs arī greizsirdības uzliesmojumi, kurus viņš, tiesa gan, lūkoja apvaldīt visiem spēkiem. Bet literārā greizsirdība... Tc viņš aizmirsa pat savaldīties. "Kāpēc lai Tavas zibenīgās iedvesmes būtu patiesākas nekā mana nopietnā domāšana?" Savā laikā gan "Fausta", gan turpmākos tulkojumus viņi bija nolēmuši parakstīt abi: Rainis un Aspazija. Viens no iemesliem — galīgi nepazīstamais pirmais un ļoti populārais otrais vārds tajā laikā. Otrs iemesls bija cietums. Par to visu viņš ir rakstījis pats — atgādinādamas viņai nesen pagātni. "Toreiz taču tā bija mūsu filozofija: katram nemitīgi jāattīsta sava individualitāte ne vien iekšēji, bet arī ārēji... lai vienmēr kļūtu lielāki un viens otra cienīgāki. Tam tad man vajadzētu sevišķa vārda, jo abu vārdu apvienošana nav iespējama tik ilgi, kamēr man nebūs paša vārds, Tu mani pastāvīgi vilktu sev līdz, un tas mani vienīgi pazemotu. Bet tad traucēja tas, ka "Fausts" bija nosaukts abu vārdos, man nekad neticēs, ka "Fausts" ir mans. Arī turpmākajiem darbiem ir aizsprostots ceļš, jo "Nogrimušais zvans" un "Ifigenija Tauridā" atkal ir ar diviem vārdiem, un galu galā publika domās, ka arī tas ir Tavs, kur figurē tikai mans vārds, jo Tev jau agrāk ir bijis savs vārds, bet man nē. Tā ir arī ar dzejoļiem. Nemaz nerunājot par to, ka mani nav salīdzināmi ar Tavējiem, Tu neviļus raksti par maniem tematiem, manā valodā, manā stilā, un, ja arī vēlāk es kādus dzejoļus publicēšu, es būtu no Tevis norakstījis vai mācījies; turklāt vēl viss ar manu vārdu tiek svītrots, kamēr Tavi dzejoliši netraucēti iznāk. Tā Tu mani izkonkurē, viegli rotaļādamās un pilnīgi pretēji savai gribai un zināšanām... Literārā ziņā mēs esam pretinieki un konkurenti..."

Pēc kāda laika viņš nožēlo savu rīcību: kāpēc to visu rakstījis? Bet, kā redzams, viņā ir dziļi iesēdusies doma par literāro pretinieku un konkurentu, kas mājā zem viena jumta ar viņu un guļ zem vienas segas, — pēc mēneša viss atkārtojas. "...es neesmu ieguvis sev paša vārdu, tāpat arī Tu esi aizmirstībā, jo no Tevis prasa vairāk nekā tulkojumus, bet ludziņas Tu neesi devusi... Tevi, protams, pazīst arī kā pirmo liriķi, bet tāda slava vienmēr ir mazāk vērtā. Ja Tu tagad nerakstīsi ludziņas, bet nodosies lirikai, Tu iegūsi maz, vecas pozīcijas ar to netiks stiprinātas, tās arvien vairāk šķobīsies, un Tu man pavisam aizsprostosi ceļu, jo Tu ņem ne tikai

manus tematus, manu veidu, stilu, manus vārdus un bieži, pa lielākai daļai, pat tādus tematus, kas vēl nav pazīstami kā mani, jo vēl nav iespiesti, tā ka es beidzot arī lirikā vairāk nekā nesasniedzšu un būšu vienīgi Tavš vājais atdarinātājs (vājš tāpēc, ka ncrakstu tik krāsaini un mani viegli pārspēt).

Tu to dari neapzināti... es ticu pat vairāk, ka Tu vairs nevari rakstīt dzejolišus citādi kā manā stilā... Tad man vispār nav nekādas iespējas vairs tikt uz augšu, un tas tomēr nozīmē, ka es Tev, manu svēto mutiņ, nekā vairs nevarēšu sniegt (literatūra ir mana pēdējā darbības nozare: jebkura cita garīga darbība man vairs neeksistē), un man būs jānīcina pašam sevi, kaut Tu to nedarītu... Man tas ir vēl vairāk dzīvības jautājums, jo man, manu vienīgo Inīņ, ne tikai sevis, bet arī Tavā un cilvēku priekšā ir jābūt lielam. Kad man Tevis nebija, man pietika ar to, ka es pats sev kaut kas esmu, tāpēc arī mans paradums — bailīgi slēpt savu gaismu no cilvēkiem; tagad ir otrādi...”

Viņš nožēloja grēkus vētrai. Kā bērns lūdzās piedošanu, lamāja sevi: “Tas bija tik neglīti no manis, ka es pat nezīnu, kur lai palieku ar savām sarkanajām truša actiņām.” Taisnojās: “..Esmu slimš, un mana slimība man liedz būt tik labam un lielam, kā Tu esi, lai būtu Tevis cieņģs... Varbūt Tu arī, Inīņ, nezīni, ka tie man nav tukši vārdi par mutiņas svētumu. Tā ir mana ticība, ka cilvēks jau šeit, zemes virsū, var kļūt svēts, vienģi šeit. Gandrģz neapzīnoties, gluģi bez pūlēm Tu esi kļuvusi tāda. Tikai seģiņu Tu esi pagriczusi uz citu pusi, pret sauli, un saule spģd Tev taisni cauri, kā x-stari. Man vajag ar pūlēm celties un krist un atkal celties no domas līdz domai, no šaubām līdz šaubām, no satricinģjuma līdz satricinģjumam... Tu tikai uzsit ar rociņu, un viss Tev skaidrs... Vienģi tāpēc, ka Tu, mana dvēselģt, esi tik vienkģrša un skaidra, ne domģga, Tu nevarģji saprast, ka visa puisģša kliegšana, visi pārmetumi un ļaunums ceļas vienģi no viņa slimģbas, paša vģjuma, nevģrtģbas sajģtas... Par daudz labi Tu esi domģjusi par puisģti, pģrvģrtģjusi viņa spēkus. Tas arī ir viss. Tu man icdevi miljons dolģru zģmi, un, tā kā es nekur nevarģju to izmainģt, es tomģr salu un cietu badu. Tu man sniedzģ lielo, bezgalģgo, neģaubģgo mģlu, bet man bija vajadzģgas mazas pģkiņas ikdienas mģjas vajadzģbģm.”

Viņš atrod vārdus, ko būtu priccģga dzirdģt no mģlotģ katra sievietē. Viņš gatavs uzcelt Inģiņu uz pjedestģla, bet pats pieliekties, pat kļģt mazģks... tģsa, ne uz ilgu laiku. “Viss taču ir objektģvi patiess, ko savģs vēstulģs esmu rakstģjis par Tavu talantu, tik ļoti pirmatnģja, viegla un turklģt visu aptveroģa, dabģska un naiva nemaz vairs nav, citu daiļrade (seviģģki mana) ir tik izmocģta, bet Tu ikbrģdi vari domģt pantos, Tu pati esi kā iemiesota poģzģija, visa Tava dzģve, Tava bģtne ir dzeja, tā es icdomģjos Gģti. Visi citi, kā Puģkins saka, ir dzejģnieki tikai pa laikam, sajģs-

mas brīdī, bet Tu esi vienmēr... Dzeja padara Tevi kā personību tik apburošu, un tagad, kad Tu pilnīgi esi sevī atmodusies, tā atkal ir dzeja, kas Tev piešķir tik brīnumainu labestību un maigumu... Manī un man līdzīgos var redzēt pūles, kas bija jāpieliek, lai kļūtu labestīgi un smalki, un vienmēr kaut kur rēgojas kāds agrākās, netīrās, rupjās veļas stūris no smalkās, baltās krekla apkaklītes. Arī šai ziņā Tu esi pilnīgi dabiska, viss Tevī ir tik pašsaprotams.”

No vēstules aizsūtīšanas līdz atbildei parasti pagāja vairāk nekā divas nedēļas. Elza raudāja no sarūgtinājuma, ko Jānis vairs nevarēja atcerēties, viņš šausminājās par viņas jauno slimību tādā brīdī, kad viņa svinēja atveseļošanos; pārmetumu vilnis gāzās pār cilvēku, kurš nupat kā bija nosūtījis kvēlu atzišanos mīlestībā. Viņi nedzirdēja viens otru, kliegdami, smiedamies un raudādami: skaņa aizlidoja ar divu nedēļu kavēšanos, bet viņu garastāvoklis mainījās ne reizi vien diennakts laikā visā iespējamā amplitūdā — no skumjām līdz gavilēm un no bezbēdīgiem smieklīem līdz neremdināta naida spazmām.

Sākot ar 1900. gadu Aspazija pavadīja Slobodskā pusgadu kopā ar vīru, pusgadu — Rīgā, pelnīdama iztikai un kārtējam braucienam. Ceļš bija tāls, vajadzēja braukt astoņas dienas. Bet atkārtot šo ceļu vajadzēja sešas reizes. Dzimtenē Aspazija publicēja tulkojumus, recenzijas par grāmatām un izstādēm, strādāja redakcijā; kur tikai bija iespējams, publikācijās un mutvārdos, stāstīja par jaunas dzejas zvaigznes parādīšanos, nemaz nemulsdama par to, ka runā par pašas vīru; publicēja viņa dzejoļus un rakstus, lasīja savas un viņa korektūras, strīdējās un mazliet rājās ar māsām Zēfeldēm, rakstīja izsūtītajam dienā reizēm divas vēstules (tas jau ir par daudz, — viņš atsaucās no sava tāluma). Nokļuvusi Vjatkā, nomierinājās, iepriecināja un mierināja “puisīti”, kas bija iztvīcis pēc maiguma, raudzīja pārliecināt, ka viņš ir talantīgs, talantīgs, talantīgs, ka pasaule nav redzējusi tādu talantu un tādu spēku, kāds plūst no viņa dzejas. Viņam beidzot jānotic pašam sev reiz par visām reizēm. Jau sen laiks sastādīt un izdot dzejoļu krājumu. Viņa vārds jau tā pazīstams ļoti daudziem, bet pēc grāmatas viņu iepazīs visi.

Viņi kopā pārskatīja daudzu gadu laikā uzrakstīto, izdomāja nodaļu nosaukumus, aptaustīja no jauna katru rindu.

— Ivan Hristosovič! — parādījies durvju ailē, pīkstēja Valerjanka, piecgadīgais krievu puisēlis.

— Hristosovičs! Nu gan nokristījis! — vai līdz asarām smējās Aspazija. — Tādu bezdievi saukt par “Hristosoviču”!

Viņa picklusa. Iegrima domās.

— Nu un tad? Tu esi no tās pašas sugas. Ārēji tik vājš — bet ar tādu spēku. It kā Dievs tēvs tev stāvētu aiz muguras. Nu, nerauc uzacis, — nerunāšu tā, nerunāšu!... Bet, starp citu, daudz kas sakrīt. Saka taču: “Jēzus Kristus vecums”, domājot trīsdesmit trīs gadus, krusta moku laiku un augšāmcēlšanos. Bet visi četri evaņģēlisti stāsta arī par agrāko laiku, kad viņš sprediķoja, kad staigāja pa pilsētām un ciemiem, meklēja mācekļus, darīja brīnumus. Kaut kur esmu lasījusi, ka tas turpinājies tieši trīs gadus, tas ir, galvenie notikumi evaņģēlijā sākas, kad Kristum ir trīsdesmit. Un ar tevi tāpat! Tev bija trīsdesmit, kad es galīgi atnācu pie tevis...

— Divdesmit astoņi.

— Nestrīdies. Es nerunāju par pirmo tikšanos. Trīsdesmit! — un tieši toreiz, deviņdesmit piektajā sākās tavs krusta ceļš: Pēteris, tiesa, nebūt ne svētais, izdzīvoja tevi no redakcijas, un, kad tev tuvojās trīsdesmit trīs gadi, victējais Jūdass tevi jau bija nodevis un netaisnā tiesa notikusi, un tu nesi savu krustu uz Golgātu, biji par mata tiesu no bojāejas, gandrīz aizgāji bojā, bet augšāmcēlies...

— Gandrīz augšāmcēlos. Āmen, es tevi milu, — Rainis sacīja.

Viņu mīlestība šķiršanās laikā uzliesmoja kā ugunsgrēks, bet, ilgstoši dzīvojot kopā, sāka kūpēt kā petrolejas plīts. Uz petrolejas plīti viņi gatavoja — no rīta un vakaros paši, lai mazāk tērētu ēdienam.

Viņi nevarēja iztikt viens bez otra, bet reizēm nezināja, kā viņiem apieties vienam ar otru: viņu mīlestība reizēm bija nikna, nepacietīga, viegli aizvainojama. Viņu abu patība, patvaļīga un varena, dumpojās pret svešu iejaukšanos, atgrūda cita spēku un cita vājumu; viņi bija pārāk līdzīgi ar savu atšķirību viens no otra un no jebkura cita.

Vai viņi skuma pēc dzimtenes?

Atbilde — no pirmavota: dzejolis, kas atklāja viņa pirmo grāmatu, beidzas ar vārdiem par dzimto zemi:

*Skats ilgās tiecas
Uz dzimtenes pusi,
Visa mana dvēsele
Iztvīkusi.*

Ar dzimteni bija tāpat kā ar sievieti — šķiršanās uzpūta šīs mīlestības kvēli un ilgas lielās liesmās, bet, kad atņemtais atgriczās, — uguns aprima, gruzdēja iekšpusē, un ikdienības pelni to apbēra, ko lai dara...

Atšķirtībā viņš domāja par neaizsniedzamo dzimto pusi ar tādu smeldzošu maigumu, ar tādu satraukumu, kādu agrāk nekad nebija pazinījis. Mīlestība un dzimtene saplūda neatšķiramas, kad vienīgais tuvais cilvēks, kas bija palicis viņa izārdītajā dzīvē, bija tur, aiz tām pašām trīstūkstoš verstīm, aiz desmitiem tūkstošu ezeru un upju, aiz miriādēm koku,

kuri dzīvoja savu noslēpumaino mēmo dzīvi ar viņu vienlaikus un vai nu šķīra viņu no Latvijas upēm un kokiem, vai arī savienoja.

Visvairāk viņam trūka jūras. It īpaši vasarā. Likās — ja tagad varētu izpeldēties, aizbrist pa seklumu kaut kur Dubultos tālu, tālu, kamēr ūdens sniedzas līdz kaklam, mesties peldus — un peldēt, peldēt līdz bezgalībai, bet pēc tam atgriezties pie pazīstamajām jūrmalas priedēm atjaunotam — noskurināties kā sunim, nomest visas bēdas un slimības, visas mokas, apvainojumus, šaubas, sākt visu no gala!

Priedes bija arī šeit. Arī skaistas, bet citas.

Kad Elza vasarā pārcēlās uz jūrmalu, viņš apbēra viņu ar jautājumiem: “Vai Tava istabiņa jūrmaliņā arī ir laba? Atsevišķa istabiņa?... Vai tālu no jūriņas? Vai dzirdi to šalcam? Kāda ir ģimene? Vai patīkami cilvēki?... Vai Tu peldies jūriņā vai vannās?”

Vai tālu no jūriņas? Vai dzirdi to šalcam?

Viņš bija tālu, briesmīgi tālu no jūras, bet tās šalkoņu dzirdēja no tālienes. Liekas pat, ka skaidrāk nekā tad, kad bija atradies līdzās.

Reālais, sajūtamais dzimtenes iemiesojums bija valoda. Valoda ir dzimtene, kas paņemta līdzī. Ja tāpat varētu atvest sev līdzī jūru.

Krievu puisēns, kas sauca viņu par Ivanu Hristosoviču, pēc gadu desmitiem, otrajā dzīves pusē atcerējās: “Viņš ņēma mani līdzī uz dzirnavām, — blakus tām, Vjatkas upes krastā, vēl auga tādas kuplas, skaistas priedes. Viņam patika zem tām sēdēt. Reizēm viņš apgūlās uz muguras un ilgi skatījās zilajās debesīs, klusībā par kaut ko domādams, bet reizēm pusbalsī dziedāja kaut kādas dziesmas svešā valodā.”

“Ivans Hristosovičs” dziedāja to, ko bija dzirdējis no mātes, kad bija nevecāks par savu tagadējo baltgalvi sarunbiedru:

*Pūt, vējiņi, dzen laiviņu,
Aizdzen mani Kurzemē!*

Četru gadu laikā viņš bija paguvis pieķerties šīm victām. Jaunā pieķeršanās neatņēma viņam neko no vecās un pastāvīgās mīlestības, neizspieda to. Taisni otrādi: svešais un bezgalīgais, neiedomājamais Krievijas plašums padarīja asāku viņa atmiņu; Vjatkas upe sasaucās ar viņa agrās bērnības Daugavu, victējā priede palocījās savai jūrmalas radniecī, un tā atbildot arī palocījās. No tālienes viņš redzēja Latgali, Kurzemi, Vidzemi tik skaidri kā nekad. Attālums tās samazināja, iztēle bija viņa tālskatis, kas darbojās bez traucējumiem.

Viņš iemilēja, kā liekas, arī šejienes ļaudis — ne katru atsevišķi, bet visus kopumā. Pilsētiņā visi viņu pazina, visi laipni sasveicinājās, bet sievietes pat dziedošā balsī. Izturējās sirsnīgi un kā žēlodami, droši vien uzskatīdami par savādnieku. Valerjankas tēvs lūkoja atstiept lieku malkas klēpīti, vecmāmuļa, labsirdīgi purpinādama, stūma Jāni nost no holandiešu krāsns, iekurinādama pati. Pastnieks jau iztālēm māja ar galvu, smaidīdams pa visu seju: ir vēstule, ir! Tā bija tirgus pilsētiņa. Tirgus dienās liksmoja visa iela, dunēja cauru nakti, — taču ne skaidrā prātā, ne reibumā neviens nekad viņu neapvainoja; vai tad domāt un rakstīt traucēja dziesmas un dejas “ar kāju dipināšanu un svilpieniem”, kā teikts kādā Ļermontova dzejolī. Viņam gan dīvaini tuvas bija citas, bet arī Slobodskā dzirdētas dziesmas: sērīgas, bezgalīgas kā rudens nakts, kā ceļš, kas ved nez uz kuriem caur meža tumsu. Tā bija bērniība, kas atsaucās: no turienes, no mazotnes arī sevi atgādināja stieptās, skumīgās slāvu dziesmas; tajās jaušama kailā, salstošā dvēsele, tā grib aizmirsties, un cik daudz skaistuma un nesprotama prieka to skumajā bezcerībā.

Viņš it kā iemīloja šejienes ļaudis, un viņu iemīloja, tā bija viegla mīlestība, kas neko neprasija — ne no vienas puses, ne no otras: viņš tāpat zināja, ka paliks nepiederīgs. Gandrīz tāpat kā tas čigāns, kas paspīdina baltos zobus, izmet kādu vārdu, pārdod, nozog, nopērk, — un viņa vairs nav, kā gāja, tā aizgāja. Kaut kur tur, taborā, viņam ir gan mīlestība un naidi, gan brāļi, gan lamas, gan lepnums un kauns; tur visas asins saites, visi rēķini, tur mīlas trīsas, tur sāļš joks, tur slepeni draudīgs duncis, tur — dzīvs vai miris, bet viņš viss. “Kur tevi vējš atnesis,” domā izsūtītais, izbrīnā šūpodams galvu. “Čigāns... Pārdos, nozags... Paldies Dievam, es nekad neko neesmu zādzis, bet pārdevis līdz šim tikai manuskriptus.”

Šie ļaudis viņam bija mīļi kaut vai tādēļ, ka neko no viņa negribēja. Un nevajadzēja no viņiem gaidīt nekādas cūcības, — tāpat kā no sava piecgađīgā biedra. Viņi, kā liekas, pat mēles netrina par viņu — kādēļ? Nekaitīgs, labs cilvēks. Raksta un raksta kaut ko nesprotamiem asiem burtiem, — lai raksta. Dzīvo no vēstules līdz vēstulei, — nu lai dzīvo. Un turklāt vēl — visus likumus zina kā savus piecus pirkstus, palīdz ar padomu; ja vajadzēs kā ēst — uzrakstīs vajadzīgo papīru, kaut arī viņam tas nav atļauts.

Šie ļaudis rosināja viņa iztēli tāpēc, ka bija citādi. Kaut kas atgrūda no viņiem, kaut kas pievilka. Caur svešādo viņš sāka labāk saprast arī savējo.

Un beidzot, viņi bija līdzīgi viņa bērniības ļaudīm. Agras bērniības. Ar ko līdzīgi — uzreiz pat nevar pateikt, bet līdzīgi.

Bija Slobodskā arī viņa aprindu ļaudis. Viņa mērķa ļaudis. Pat viņa tautības ļaudis. Bija arī pavisam tuvs cilvēks: īstā māsa.

Stučka. Pirmo tikšanos ar viņu Jānis gaidīja ar kaut kādu slimīgu nepacietību: viņu gandrīz kratīja drebuļi, iedomājoties, ka tūlīt atvērsies durvis, ienāks vecais draugs Pēteris un... Viņš nezināja, kas notiks. Varbūt, neraugoties uz audzināšanu, uz... neraugoties ne uz ko, viņš ķersies Pēterim pie rīkles. Bet varbūt sausi, bet pieklājīgi sasveicināsies? Jā, tā tas bija: viņš nezināja, ko var no sevis sagaidīt.

Viņš raksta Elzai: “Un tā icdrāzās šodien manā mājā divas tuklas, sarkanas, jautras sejas... Tie mīļie radi un vēders. Stučka, proti, ir kļuvis vēl brangāks, un galvenais un uzkrītošākais pie viņa tiešām ir vēders, tas atgādina vēl tos vecos labos laikus. Māsa ir arī ļoti vesela kļuvusi, un viņi ir jautri, it kā būtu izbraukuši zaļumos. Viņi braukuši viscaur otrā klasē, saņēmuši te vislabāko istabu, domā tur arī palikt viesnīcā. Iedomā, ko tas maksā, bet viņi jau to var atļauties, nav kā nabadzīgie cilvēki. Māsa brauc septembrī atpakaļ, turpināt studijas Monpeljē universitātē, tas maksā arī vienu tūkstoti vai vairāk gadā. Turklāt viņi abi varētu gandrīz par savas nabadzības pierādījumu asaras liet, ja tās nebūtu aptaukojušās aiz nelietošanas. Atskaitot patiesi skaistos jaunus uzvalkus, pie viņiem viss ir vecs: sarunas, joki, lielīšanās ar lieliem sakariem. Viņš patiesi ir pratis visur ielīst, viņš dabūjis no miertiesneša un Vitebskas advokāta rekomendāciju pie šējienes gubernatora. Tie rakstiski par viņu liecinot, ka viņš Vjatkā varētu palikt. Ārsts ļāvis viņam izvēlēties, kādu slimību viņš gribot, un viņš šādas un tādas izvēlējies, kuras tad ārsts apliecinājis. Tad nu redzi, Inīņ, kā ļaudis tiek uz prickšu un paliek vienmēr jautri. Man ir gluži nelabi kļuvis no šiem liekuļiem un šis jautrās nelietības. Viņi atņēma man dienu, un esmu nokavējis savu normu, un šis deficīts tekošā mēnesī kļūst vēl lielāks...”

Stučku un māsu vēstulēs viņš piemin kādas trīsdesmit reizes. Un gandrīz katrai šādai pieminēšanai varētu likt klāt treknu, uzsvērtu mīnuszīmi. Bijušais draugs tiek vainots bagātībā un liekulībā, glumā veiklībā, dažāda veida šaurā prakticismā, viņi abi — miētpilsoniskos uzskatos, interesēs un gaumē. Dora ne visai veikli tēlojot salona saimnieci. Stučka katru mīļu brīdi traucējot viņam strādāt; “Es gribu arī drīz likt ārstam izmeklēt sevi, lai mani pārceļ kaut kur citur, uz Kaukazu, Astrahaņu vai tamlīdzīgi, jo šajā sabiedrībā man dzīvot ir neciešami...” Stučkas raksts, ko Rainim pagādijās izlasīt, “ir tik dumji rakstīts, ka to būtu varējis izdarīt katrs skrīvera palīgs”. “Es brīnījos gan, kaut biju pārliecināts, ka Stučka spējīgs uz vislielāko nelietību...” Vai citēt vēl? “Es vakar biju arī

pie māsas un apbrīnoju viņas skaisti ierīkoto istabu, redzēju vienu no maniem vislabākajiem tepiķiem. Ko lai es rakstu par satiksmi ar māsu, kad mums vispār nav nekādas. Viņa turēja par savu pienākumu sestdienā uz 20 minūtēm atnākt un Dienas Lapu paņemt, tas ir viss. Es labprāt nevēlētos sēdēt uz sava tepiķa svešā mājā.”

Ir jau tiesa, ka savu atsvešināšanos no māsas Jānis tomēr pārspilē. Tam ir iemesli. Kaut kur pavīd pat vārdi par tuvināšanos ar Doru. Citā vietā Rainis raksta sievai: “Tu... labāk aptvēri nekā es, kaut gan citādi Tu ļoti reti kādu cilvēku pareizi uztver (piemēram, māsa tomēr stāv daudz augstāk nekā Stučka).” Vēl citā: “Man viņas neizsakāmi žēl, viņa bija laba, torciz es viņu tik ļoti mīlēju, bet mūs izšķīra...” Aspazija satraucās. Bet varbūt izsūtītais tieši to gribēja panākt? Mazliet šantažēt Elzu ar tuvināšanos mātai, īstu vai iedomātu, lai viņa kļūtu nemierīga. Lai ātrāk atbrauktu: viņš izmisīgi ilgojās pēc viņas.

Dora tomēr neaizbrauca uz Monpeljē: nevarot izturēt ārsta profesijas rupjumu, tas esot pretīgi viņas dabai. “Viņa atmetusi nodomu būt par ārsti un grib tagad rakstīt savu romānu. Te es redzu skaidri mūsu ģimenes nelaimīgo īpašību: galva mākoņos, pakaja pelnos.”

Stučku (kopš kāda laika Rainis sauc viņu gandrīz vicinīgi par Resno, Resnuli) viņa bijušais draugs piemin ar nelokāmu nepatiku.

Daļa nepatikas kompānijas pēc tiek arī mātai. “..biju pie Resnajiem, un pēc tam vienmēr tāda ledaina, nepatīkama sajūta.”

Galū galā Stučkam izdevās pārcelties uz dzīvi Vjatkā. Taisnīgi vai ne, bet Rainis nebeidz brīnīties par to, cik laimīgi viņa bijušais draugs tiek laukā no tādiem pašiem apstākļiem, kādi ir viņam. Kaut vai notikums Pēterburgā: Jānim — 10 dienas aresta, Pēterim — pilnīga attaisnošana. Latvija, cietums: Pēteris nosēdēja par mēnesi mazāk. Pirmais izsūtījums: viņam Vitebska, kas ir nesalīdzināmi labāk nekā Pleskava; galvenais, viņam tika atļauta juridiskā prakse, par ko Plickšāns varēja tikai sapņot. Beidzot, lai kā Jānis pūlējās, gribēdams nokļūt guberņas pilsētā, Vjatkā, kur bija nesalīdzināmi vairāk iespēju nopelnīt, viņam atteica. Bet Stučka jau Vjatkā un strādā, Dora arī iekārtojusies, — būtu viņiem ar Aspaziju tā! Kas par lietu? Nauda? Gluži vienkārši veiksmē? Vai arī īpaša veiksmē, par kuru pat negribējās domāt?

Neslēpsim: pārējiem, gan izsūtītajiem, gan vietējiem iedzīvotājiem viss izskatījās citādi. Gan Stučka, gan viņa sieva taisni vai apbūra apkārtējos. Ko vērts bija kaut vai “mežonīgo lāču deja”, kā smejoj to sauca Dora: pabeidzis kādu sarežģītu, grūtu darbu, Stučka metās dejā, ar neiedomājamu vieglumu nesdams garām krēsliem savu labsirdīgo, smago augumu: nu lācis kas lācis, tikai nav bīstams nevienam un tik pievilcīgs! Doras “salons” pilsētiņā bija pati saistošākā vieta. Šeit izsūtītie un viņu

sievas klausījās Šopēnu, Šūmani, Vāgneru Pjotra Ivanoviča izpildījumā, šeit apmainījās ar aizliegto literatūru, šeit uzzināja jaunumus no Vjatkas un no citām kaimiņos esošajām vietām, kur nometinājumā dzīvoja politiskie. Reiz šeit parādījās “apbrīnojami smalkais, labi audzinātais”, kā teica kāds, kas bija viņu redzējis, polis Fēlikss Dzeržinskis, kurš bija izbēdzis no trimdas un vienu dienu pa ceļam pavadīja Slobodskā.

Pēteris Stučka, kas bija nonācis pie sociālisma drīzāk intuitīvi nekā ar prātu, tagad iedzina nokavēto: lasīja Marksu, Engelsu, Kautski, kāda anonīma krievu autora slavenās “dzeltenās burtnīcas”, ko sauca: “Kas tie tādi “tautas draugi”, un kā viņi karo pret sociāldemokrātiem”. Izrādījās, ka tas ir darbs, ko uzrakstījis Vladimirs Uljanovs, par kuru Pēteris un Dora bija tik daudz dzirdējuši no viņa līdzgaitniekiem, ka likās — viņi jau viņu pazīst personīgi. Četru izsūtījuma gadu laikā Stučka bija kļuvis par marksisma lietpratēju, izgājis savdabīgu universitātes kursu ar viņam raksturīgo pedantismu un dzelžaino gribu, ko prasmīgi slēpa aiz labsirdības maskas.

Kas attiecas uz Raini, tad viņa nervozais, drebošais skatiens, viņa ledainais aukstums, viņa aizvainojums, kas ne tikai nepierima, bet laika gaitā picauga arvien vairāk, kļuva Pēterim Stučkam par tādu kā apmātību. Sieva mīlēja savu brāli. “Tu viņu mīli kā četrdesmit tūkstoš brāļu,” — viņš reiz, mazliet iereibis, aizrādīja Dorai. Un neko nevarēja darīt, neko nevarēja labot. Ar gadiem Stučka bija pārliecinājies sevi, ka viņa vainas pagātnē nav nekādas, bet, ja kas arī bijis, tad tā ir pārpratumu un sakritību ķēde, ko nebūtu par vēlu atšķetināt vai saraut, ja tikai būtu vēlēšanās. Vēlēšanās no otras puses nebija manāma.

Pieņemsim, kaut kas ir bijis, — bet ne jau sevī dēļ viņi spēruši tādu vai tādu soli! Jānis ar savu nervozo un patmilīgo dabu, ar viņa samudžinātajām filozofiskajām konstrukcijām — vismazāk ir organizators un vadonis, viņš vispār diez vai ir spējīgs uz ilgu un neatlaidīgu piepūli, uz slepenu bezvārda cīņu: viņš nav cīnītājs, bet dzejnieks. Kaut kas viņā ir no svētā neprāta, no vientiecīša, sauksim lietas īstajā vārdā. Un Aspazija... ak, šī Aspazija! Ar viņas atbraukšanu sabruka arī tas nedaudzais, kas šeit tomēr bija paguvis izveidoties. Rainis tāpat kā iepriekš sarunājās ar viņu caur zobiem, vairījās sniegt roku, bet vismaz pret Doru jau izturējās cilvēcīgi. Ieradās šī... Nē, viņš nespēja noslāpēt sevī nepatiku pret šo dāmiņu, pret veco trekno runci, kuru viņa tūlīt pat iegādājās, pret viņas veltīgajām pūlēm būt smalkai, tik smieklīgām, ja salīdzina tās ar Doras dabīgo aristokrātismu. Katru dienu viņa piepilināja indes pilienu viņu jau tā aukstajās attiecībās. Viņš vispār nevarēja saprast: no kurienes, no kāda avota radās Aspazijas dzejoļi, viņas lugas? Nekas, drīz Jānis viņai parādīs, kas tas ir — īsta dzeja. Ar milzīgu greizsirdību, ar kaut kādu ģimnāzista skaudību Stučka sekoja katrai dzejas rindai, ko bija uzrakstījis Rainis. Ar

katru jaunu dzejnieka un tulkotāja Raiņa panākumu viņš jutās gan aizskarts, gan nez kāpēc saistīts ar to. Katra jauna rinda, ko viņš publicēja, pierādīja, ka kādreiz Pēteris nebija kļūdījies savā nervozajā, neērtajā draugā ar smago raksturu, bet ka lielums, par kuru viņi abi kopā bija sapņojuši gan Rīgā, gan Pēterburgā, nav bijuši tukši sapņi. Ja piepildīsies tas, kas attiecas uz Jāni, tas nozīmē, ka arī es nesmu sevī kļūdījies, viņš klusībā domāja. Bija arī vēl viena sajūta... ka Jānis aug, sniedzas gandrīz līdz mākoņiem it kā par spīti viņam. Nujā, tas ir smieklīgi, bet viņš nekā nevarēja tikt vaļā no sajūtas, ka ar katru jaunu uzlidojumu Jānis pierāda tieši viņam, Pēterim: skaties, esmu ģēnijs, bet tu... “Bet ko es? Arī es savu pierādīšu,” viņš domāja, nē, nevis domāja, bet juta, aukstām tirpām pārskrienot.

Kāda likteņu kopība! Kāda dažādu apstākļu sagādīšanās! Ja uzrakstītu romānā — nenoticētu! (Bet Jānis, tā vien skaties, uzrakstīs.) Cik vēlū viņi sevi atraduši un cik neatgriezeniski. Kaut kad Rainis beidzot pārliecināsies, ka viņa jaunības draugam bija ticības nostāties kustības priekšgalā, kuru, kā viņam liekas, viņš nodibinājis viens pats. Nu nē gan! Ja kāds arī var pretendēt uz pamatlicēja lauriem, tad tas nav ne viņš, ne arī Jansons... nabaga Jansons... — bet Dora. Es jau nu atceros, ar kādu bagāžu un kādā noskaņā viņas brālis devās uz Cīrihi deviņdesmit trešajā gadā. Un kāds viņš atgriezās. Bet kas viņu saveda kopā ar tiem poļiem? Kas iepazīstināja ar Augustu Bēbeli? Nē, latviešu sociāldemokrātijai ir viena dibinātāja, viena vaininiece... kaut gan par to neviens nekad neuzzinās. Protams, agri vai vēlū viss būtu noticis arī bez mums... bet varbūt nevis agri, bet vēlū. Tagad mēs praktiski neatpaliekam no krievu biedriem, ejam plecs pie pleca. Strādnieku šķiras pie mums praktiski vēl nebija, bet, kad tā parādījās un strauji izauga, to jau gaidīja gatava un svēta ideja, tai rokās tika ielikts domas un gribas ierocis, par kuru asāka nav.

Domās atgriezies pie Raiņa, viņš, tām pašām pravietiskajām tirpām pārskrienot, sāka atskārst, ka tagadējie dzejoļi ir tikai sākums. Aspazija katrā ziņā cerēja, ka Rainis salīdzinājumā ar viņu spēlēs otro vijoli. “Pigu dabūsi!” — kā rupji un sulīgi mēdza izteikties viņam pazīstams zemnieks. Vai nu es Jāni nepazīstu! Viņš sevi vai kapā iedzīs, viņš ar savu itin kā slinkumu un itin kā vārgumu kalnus apgāzīs, lai... lai atriebtos man, Dorai, Jansonam, Roziņam, visiem mums — ar savu dižumu. Lai atmaskotu mūs visas pasaules priekšā par viņam nodarīto pārestību. Taču, ja arī bija pārestība, ja arī ir atgadījusies netīša, negribēta nežēlība attiecībā pret atsevišķu personību, tad viņš taču nevar nesaprast, ka proletariāta lieta stāv nesalīdzināmi augstāk par visiem personīgajiem pāridarījumiem, augstāk par mūsu dzīvi, augstāk par mūsu draudzību un mīlestību! Mēs paši taču esam tādi kukainīši vien salīdzinājumā ar to, ko mēs esam iecerējuši! Vai tiešām viņš, kas sauc sevi par sociālistu, to nesaprot?

Zināja, sajuta ar visu ķermeni: nesaprot. Nekad nesaprātis.

No Raiņa vēstules rakstniekam Rūdolfam Blaumanim. “Esmu bezgala apmierināts, ka Jūs bijāt tik mierīgs, aizstāvēt savas pozīcijas, jo “Purva malā” ir sabiedriska lieta, ne personiska.* Nu galīgi noskaidrojusies gan “Pēterburgas Avīžu” sabiedriskā lieta, gan Jūsu personiskā ar Jūsu bijušo draugu, un katra skaidrība ir laba, pat zemiskākā. Es diemžēl zinu no personiskās pieredzes, ko nozīmē zaudēt mīļu draugu, jo es pazaudēju visus, gluži visus savus draugus, pat visus paziņas vienā vienīgā dienā. Nu jau pagājuši daudzi gadi, kopš tā laika esmu ieguvis, kā saka, dažu jaunu draugu, bet nevienu no viņiem neesmu vaigā redzējis; ir mazliet baiga šāda spoku vai rēgu draudzība. Jūs, mīļais cilvēks, man esat reāls, tverams draugs un, kaut arī starpā ilgs laiks, pilnīgs ekvivalents — jo Jūs es vairs nepazaudēšu —, bijušais manī vēl nav izsāpējies, es tajā, šķiet, iceliku pārāk daudz no sevis. Jūs arī esat devējs, Jūs gribat dzīvot citos, vienas dzīves Jums nepietiek, un tālab es saprotu Jūsu beidzamo drauga zaudējumu, viens atzars no Jūsu dzīves ir nokaltis.”

Tā bija viena no pēdējām Raiņa vēstulēm, kas sūtītas no Slobodskas. 1903. gada maijā viņš atgriezās dzimtenē.

Viņš brauca mājās, bažu un sliktu priekšnojautu pārņemts. Vai viņš brauca uz mājām? Bet kur ir viņa mājas? Māju nebija. Ja tā labi padomā, māju nebija kopš deviņu gadu vecuma, kopš tās dienas, kad viņš, pamājis ar roku tuviniekiem, aizbrauca no Berķenceles uz Ēģipti... uz mazo Latvijas Ēģipti ezera malā. Mājās viņš tā arī nekad nav atgriezies: būtu gribējis, bet to māju, no kurām viņš bija aizbraucis, ik reizes vairs nebija.

Izsūtījums, kā kura katra piespiedu dzīve, bija ļaunums, bet ļaunums, kā to lai pasaka, labi aprasts un pieradināts. Kas attiecas uz krievu ziemeļu zemi, ko valdība bija izvēlējusies politisko noziedznieku izmitināšanai, tad arī tai viņš, atkārtotju, necerot un negaidot, bija picķēries. Tās skaistums pārņēma nemanāmi. Tās krāsas un skaņas, tās palus, mirzdošus un dunošus, tās plašās debesis laikam vispār nav iespējams aizmirst. Bet cilvēki? Viņu atklātība, kaut kāda bērnišķīga uzticēšanās? Viņu plašums, pilnīgi dabisks, tas ir, pasmelts līdzās, aiz loga? Un drosme, un prasme, un naivums, un viltība, un vaļība, un dievbijība, un nebēdnība, un spītība. Bet valoda, — ko tikai viņi nedarīja ar savu valodu! Ar kādu baudu grozīja, kala un lieca vārdus, spēlējās, šaudīja ar tiem kā no kaķenes, cik brīvos un negaidītos savienojumos salika! Viņš sajūsminājās par jautro ķērienu, ar kādu šejienes ļaudis izrīkojās ar šo savu saimniecību,

* R. Blaumanis tajā laikā strādāja “Pēterburgas Avīzēs”; viņš rakstīja Rainim par strīdu ar jaunības draugu A. Niedru, kas gribēja dabūt avīzi pilnīgi savās rokās.

saīsinot un izstiepjot vārdus, izveidojot jaunus. Tālajā, vēl nivelēšanas neskartajā nostūrī viņš bija mācījies šo brīvību.

Un — nekādu intrigu!

Viņš lūkoja pierunāt Aspaziju nekur nebraukt. Palikt Slobodskā. Dzīvot Krievijā un strādāt Latvijai. Aspazija nepiekrita. Negribēja pat dzirdēt: kādā brīdī gluži vienkārši iespurdzās un aizgāja. It kā viņš pats nezinātu, ka viņa paliksana — vistīrākā fantāzija. Brauks, brauks, kur viņš liksies!

Ka tikai icnaidnieki, bet vēl vairāk — draugi — mājās viņu neapēstu.

Rainim bija trīsdesmit septiņi gadi, kad viņš atgriezās no izsūtījuma. Mocarta vecums. Puškina vecums. Viņu aiziešanas vecums. Bet viņš trīsdesmit septiņu gadu vecumā gaidīja savas pirmās grāmatas iznākšanu. Tā tika sastādīta Slobodskā un jau diezgan sen, bet ilgi un grūti gāja cauri cenzūrai. Labi, ka Rūdolfš Blaumanis palīdzēja, parunāja ar Pēterburgas cenzoru Remiķi. Ar to pašu Remiķi, — kas to būtu domājis! — pie kura ballītē Jānis Pliķšāns un Pēteris Stučka, astoņpadsmitgadīgi jaunckļi, bija liksmojuši drīz pēc iestāšanās Pēterburgas universitātes pirmajā kursā!

Turpat, Slobodskā, pirms kādiem diviem gadiem viņš bija uzrakstījis savu pirmo lugu. Sacerējis to konkursam, ko bija izsludinājuši, liekas, ugunsdzēsēji; bija apsolīta kaut arī neliela, tomēr pieklājīga prēmija. Un tāda summa būtu varējusi uzlabot viņu apstākļus. Viņš steidzās, neieklādamies termiņos. Steidzās tik ļoti, ka nebija laika rakstīt remarkas, atdalīt ainas un cēlienus citu no cita, norādīt, kas runā. To visu vajadzēja izdarīt līdz galam nabaga Inīnai, un uz konkursu viņi paguva pēdējā brīdī, un luga dzejā “Pusideālists” tika pat atzīta par labāko no iesūtītajām, bet izrādījās, ka prēmijas nebūs: nav naudas.

Pie reizes bija arī citi nosaukuma varianti. Piemēram: “Donkihots”. Vēlāk viņš lugu nosauca “Pusideālisti”, bet pēdējais burts bija kaut kādā etapā izkritis vai arī gluži vienkārši pārrakstītājs kļūdījies. Bez pārrakstītāja nevarēja nekādi iztikt: tikai teātra cenzūrai vien bija vajadzīgi divi eksemplāri.

— Jūs izskatāties lieliski, — viņam teica avīzes un žurnāla redaktors, kas visu šo laiku, lai arī trūcīgi, tomēr bija uzturējis viņu un Aspaziju, — doktors Zālīte. — Esat kļuvis par gadiem septiņiem jaunāks. Gluži kā Šveices sanatorijā pabijis, nevis...

— Šo sanatoriju nav pārāk grūti izgādāt, — ne visai pieklājīgi sarunbiedrs pārtrauca redaktoru. — Divi, trīs absolūti godīgi raksti — un...

Zālīte nobālēja. Radās ilga, nevcikla pauze. Rainis nožēloja neva-

jadzīgo asumu, kāpēc vajadzēja biedēt cilvēku? Viņi abi ar Aspaziju par daudz ko ir pateicīgi Zālīšu pārim.

Par daudz ko bija pateicīgi abi Zālītes arī “dzejnieku pārim” (vārdkopa, kas jau bija pavidējusi tajā laikā avīzēs). Rainis nebija līdz galam noskaidrojis, kas bija noticis viņa prombūtnes laikā. Literatūras tapšana latviešiem vienlaikus nozīmēja arī nācijas tapšanu. Īsais, pavisam tikai kādu četrdesmit gadu ilgais ceļš no Alunāna “Dziesmiņām” līdz “Faustam” Raiņa tulkojumā atklāja un gatavoja nākotni. Jau 1898. gadā Gētes traģēdija latviski iznāca greznā atsevišķā izdevumā. “Jaunā laika Bībele” jau bija kļuvusi par latviešu vēstures faktu un droši ieņēma savu vietu nākamās celtnes pamatos. Pagaidām latviešiem nebija sava valstiskuma, dzimtais vārds, valoda bija viņu valsts, savā ziņā vienīgā. Lai cik slavens ir “Fausts”, tomēr tādu lomu arī tas laikam gan ir nospēlējis tikai vienu reizi.

Viņš bija izbraucis no Rīgas pirms sešiem gadiem, būdams “nekas”: arestants, kas izlaists no cietuma par drošības naudu, neizdevies advokāts, atlaists avīzes redaktors. Lasītāji torciz vēl nebija saņēmuši pat žurnālu ar “Fausta” nobeigumu.

Tagad viņa tulkojums bija kļuvis par jaunu realitāti — valodas, pašapziņas, kultūras realitāti. Rainis atgriezās pasaulē, ko daļēji viņš pats bija pārradījis. Tagad viņam bija vārds. Precīzāk — vārds bija viņiem abiem ar Aspaziju. Un atkal — ne tikai viens no vārdiem literatūrā. Visa četru cietumu un divu izsūtījumu epepeja, Aspazijas pašreizējā, simtiem publikāciju, tūkstošiem iztulkotu lappušu, divu cilvēku pašcieņa un griba, kas bija izturējuši divcīņā ar briesmīgo valsts mašīnēriju, — tas viss bija izplatījies atklāti un paslepus, pa lūpu un ausu ķēdīti: viņus pazina visi, par viņiem bija dzirdējuši pat visnomaļākajā nostūrī, par viņiem jūsmoja. Grēki, kas pamatoti vai nepamatoti tika pierakstīti Aspazijai, bija aizmirsti un piedoti. Runājot par viņu, pieminēja dekabristu sievas, kas kādreiz bija sekojušas vīriem uz Sibīriju. Divu cilvēku personiskais stāsts acu priekšā bija pārvērties par kopīgu tautas mantu. Paši to nezinādami, viņi bija kļuvuši par cerību simbolu, kādu iepriekšējās paaudzēs gluži vienkārši nebija.

Tā tas bija noticis Latvijā — bez viņiem ar viņiem.

Piektā dzīve

Pirmā nodaļa. Dzimtenē

Otrā nodaļa. Divi eņģeļi (1905. gads)

Piektā dzīve

Piektā nodaba. Dzīvotājs
Ota nodaļa. Druvnieks (1907. gads)

PIRMĀ NODAĻA

DZIMTENĒ

*Līst lieti, vēji pūš, un vakars vēls:
Viņš vienās skrandās ģērbts un basām kājām.
Jūs domājat, ka pazudušais dēls
Nāk sagrauzts atpakaļ uz tēva mājām?*

*Bet vai jūs neredzat, ka viņa tēls
Ir lepni-ncsalauzts, ap viņa vājām
Un kuhlām miesām skrandains purpur-kvēls?*

*Nē, nenāk viņš, lai jūgā plecus liektu, —
Viņš nāk kā tiesātājs, lai jūs iz tempļa triektu.*

Aspazija, sasārtusi, neparasti skaista, — profils gluži kā antikajā kamejā, kuplie mati izjukuši, — lasot pēdējo rindu, norāda uz Raini, kas sēž uz skatuves krēslā. Aplausi. Ovācijas. “Pazudušais dēls” — dzejolis ir pazīstams. Bet dzirdēt to autora klātbūtnē un vēl Aspazijas lasījumā! Pat viņas teatrālais žests liekas vietā. Kādas sejas, kādas acis jaunatnei, kas pārpildījusi klubu. Cik skaisti prot būt cilvēki!

Skaļi aplaudē, pagriezies pret dzejnieku, arī viņa kaimiņš, kas tāpat kā Rainis sēž uz skatuves goda krēslā. Skat, viņš, joprojām sizdams plaukstas, pieceļas. Pieceļas kājās arī zāle jaunos sajūsmas uzplūdus. Tad pieceļas arī pats Rainis. Viņš ir aizkustināts, zilās acis staro kā tālā jaunībā, lejot dzīvu gaismu. Viņš bija sapņojis par atzīšanu, par sapratni, bet, liekas, arī sapņos tas nebija cēlāk un tīrāk. Kaimiņš pienāk viņam klāt, apkampj un cieši noskūpst — ovācijas aug augumā, kaut arī lielākas, liekas, nav iespējamās.

Atkal apsēzdamies, Rainis noslauka pieri un lūpas, pūlēdamies, lai neviens to nemana. Taču kaimiņš uzmeta skatienu, — viņš visu pamana.

— Bet tagad vārds Janim Jansonam, — skan zālē. Aplausi. Un kaimiņš, kas nupat bija skūpstījis Raini, tuvojas rampas malai.

— Labi izdomāts, — čukst ausī savam pavadonim, jaunajam literātam Birzniekam-Upītim, Rūdolfš Blaumanis. — Kā saka krievi, slikts miers labāks par labu strīdu. Bet, ja jau līgt mieru, tad visiem redzot.

— Es kaut ko par to esmu dzirdējis, bet...

— Pēc tam parunāsim, — Blaumanis atčukst.

Jansons sācis dedzīgu runu, tāpēc viņus apsauc.

Līdz tam Rainis bija redzējis Jansonu tikai uz brīdi — Vitebskā, kad bija aizbraucis, lai noliktu puķes uz mātes kapa. Stučka un Dora bija atgriezušies no izsūtījuma uz turieni agrāk, un viņu mājās notika satikšanās, kuru Jānis ātrās dusmās uzskatīja par iepriekš sagatavotu... Bet varēja būt arī citādi. Pa pusei jokojot, pa pusei nopietni Stučkas sauca Jansonu par dēlu. Pieņemsim, viņā bija saglabājies kaut kas zēnisks, un smagnējais Stučka itin kā derēja viņam par tēvu, bet ar Doru viņi ir gandrīz viena vecuma! Taču, ja jau dēls, tad dēls. Tas izskaidroja, kāpēc viņš atradās pie Stučkām.

Jansons tajā reizē izteiksmīgi stāstīja par savām likstām. Sākumā, tiesa, viņu izsūtījuši netālu: viņš bija palicis Smoļenskā, turpat, kur bija gaidījis spriedumu, viņš varējis braukt, kur grib, atskaitot universitātes pilsētas, Baltijas provinces un abas galvaspilsētas. Smoļenskā Janis 1900. gadā bija salaulājies ar Annu Bērziņu, kuru bija aplidojis jau Liepājas ģimnāzijā. Pēc tam pienākusi ziņa, ka saslīmis viņa tēvs, Janis ar policijas atļauju uz nedēļu devies uz Liepāju un tur iestrēdzis. Pie kāda no Liepājas pagrīdniekiem atraduši viņa vēstuli, neprātīgi drosmīgu, kura aicinājusi gandrīz vai uz tūlītēju bruņotu cīņu pret carismu, revolucionāriem jau nu vispār tādas vēstules nemēdz rakstīt: pārāk atklāti un var radīt draudīgu stāvokli daudziem cilvēkiem, ja kas atgadās. Tā arī notika: sākās aresti Liepājā, Smoļenskā atkal paņēma pašu vēstules autoru. Vairākus mēnešus viņš nosēdējis aiz restēm, pēc tam viņu izsūtījuši no pilsētas. Jansons ar sievu pārvācies uz Vitebsku, strādājis avīzē, nodarbojies ar propagandu strādnieku vidū un paguvis noorganizēt pagrīdes pulciņu pat garīdznieku skolā. Te viņu gaidījis jauns spriedums sakarā ar to nelaimīgo vēstuli: seši mēneši apcietinājumā. Viņš sēdējis Pēterburgas “Krestos”. No grūtsirdības glābics ar darbu: līmējis papirosu kārbīņas. “Sapnī arī tagad es tās līmēju katru nakti,” Jansons stāstīja — it kā nevis Rainim, bet Stučkam un Dorai, kaut gan viņi noteikti bija dzirdējuši par visu notikušo jau agrāk. “Kresti” skaitoties labākais cietums Krievijā, Jansons turpināja, turienes prickšnicība ar to šausmīgi lepojoties. Starp citu, viņi nosverot katru ieslodzīto, ienākot cietumā un iznākot brīvībā. Un izrādoties, ka visi viņu aizbilstamie cietumā pieņemoties svarā! Un tā tieši vienu dienu pirms atbrīvošanas ārsts nosver arī mani — paša cietuma prickšnicka klātbūtnē! — un piepeši negaidīts apjukums: Jansons novājējis pat par divdesmit mārciņām! Vai varat ticēt, viņš trīs reizes man lika

kāpt uz svariem, būrās ap savu "tehniku", — nekas nelīdzēja. Būtu jūs redzējuši, kā viņiem izstiepās fizionomijas: "Kas par kaitīgu latvieti," dzirdu, saka nelaimīgais eskulaps, gandrīz vai raudādams. "Izbojāja statistiku!"

Ak, cik viņš tomēr pievilcīgs! Kā aizraujas, kad runā, cik pārliccinoši žestikulē, kāds zēniskis spīdums iedegas acīs, kad izdevies labs joks!

Rainim viss viņā ir nīstams: smaids, pievilcība, žesti, joki, tēlotais puiciskums. Vairākas nakts pēc kārtas viņš rādīsies Rainim sapņos — ar tādu pašu neatlaidību, ar kādu viņam pašam rādījās tās papirosu kārbiņas.

Arī Stučka stāstīja par savām cietuma dienām. Rīgas guberņas cietumā kamera atradusies blakus atejai. Šķebinoša smirdoņa, sajaukta ar kaut kādas dezinfekcijas smaku, novedusi viņu līdz neciešamām galvas sāpēm, viņš gandrīz neēdis — un nebūt ne tādēļ, ka izmēģinājis bada streiku: gluži vienkārši nevarējis ne kumosu norīt. Tikai pēc Krumberga pašnāvības Stučku, galīgi vārgu, pārcēluši uz cietuma slimnīcu...

Rainis klausījās un nejuta ne mazāko līdzjūtību. Guberņas cietumā nemaz nebija tik slikti, būtu viņš pasēdējis izmeklēšanas cietumā! Dora iesprauda vīra stāstījumā te vienu, te otru vārdiņu, asaras iemirdzējās viņas acīs. Viņai gan Rainis juta līdzī: viņa, nabadzīte, gan ir patiesa, viņa noticēs visam: viņai Stučka ir svētais, Jansons — mocekļis. Kā viņa var būt tik akla? Kā var ticēt tiem diviem un apgalvot, ka viņa ar visu sirdi esot ar mani? Nē, laiks samierināties: mūsu viņš ir pazaudējis uz mūžu! Tagad arī viņa acīs parādījās asaras.

Raiņa un Jansona godināšanas vakars jūrmalā, Majoros, bija iccerēts tāpēc, lai ļaužu priekšā samierinātu divus ievērojamākos sociālistus. Pārāk plaši bija izplatījušās baumas par Jansona nepieļaujamo atklātību pratināšanā, par nesaskaņām starp jau slaveno dzejnieku un ne mazāk pazīstamo kritiķi. Rainim un Aspazijai tika pateikts pēdējā brīdī, kas būs viņiem līdzās uz skatuves. Kas viņiem atlika? Ļaužu priekšā iemest Jansonam sejā visus apvainojumus, visu rūgtumu, kas bija krājies gadiem ilgi?

— Zinu, ko tu jūti, — Aspazija teica. — Es arī viņam neesmu piedevusi. Taču publisku skandālu mēs nevaram atļauties. Paciet. Vēl būs gadījums pateikt viņam visu, ko mēs domājam. Ar laiku mēs atradīsim iespēju.

— Ak tad tā. Bet tagad mūsu skaistulītis būs visas tautas varonis?

— Bet viņš jau nu zina, ka varonis šeit esi tu viens. Iekšēji viņš nevar nesaprast, neatcerēties...

— Varoņi tomēr ir divi, — viņš teica. — Es runāju par tevi.

— Ak, mīļais, cik augstsirdīgs tu proti būt! Kad gribi.

Kā jau dzejniece, viņa cienīja precizitāti.

Tajā pašā gadā notika divas "Pusideālista" pirmizrādes, vispirms Rīgā, pēc tam Jelgavā. Rīgā luga gandrīz izgāzās, Jelgavā izrāde kļuva par svētkiem. Ne Rīgas neveiksme, ne triumsfs Jelgavā nebija īsti pelnīts. Dzejā rakstītā komēdija, ko Rainis reiz nosauks par savu labāko lugu (un neapšaubāmi kļūdīsies), bija atvadas no pagājušā gadsimta, tā pabeidza strīdu ar veco paaudzi, kuru studenti Pliekšāns un Stučka bija sākuši "Mazajos dunduros". Nacionālā ideja, tik svaiga un spilgta jaunlatviešu kustības laikā, nākamajā paaudzē bija izsīkusi, šur un tur pārvēršoties par tīri dekoratīvu. Rainis šeit atvadijās ne tikai no svešiem, bet arī no saviem jaunības sapņiem un maldiem, — no šejienes arī siltās jūtas pret "Donkihuotu", lugas galveno varoni, kas izlēmis visu savu un savu tuvinieku dzīvi pārkārtot uz veclatviešu, "tautiskajiem" pamatiem. Šur un tur nākamā varenā dramaturga lauvas nags redzams arī te, dažas replikas, aforistiskas un asprātīgas, pelnījušas, lai kļūtu par sakāmvārdiem. Rīgā luga tika iestudēta kā vodeviļa. Vodeviļa tā nebūt nebija. Jelgavā vecais Ādolfs to uztvēra nopietni. Taču šeit vairāk nekā puse nopelnu picnācās autoram. Publika bija kā elektrizēta jau pirms izrādes sākuma. Aspaziju un Raini sagaidīja goddevīgs klusums. Aspaziju, kas izaugusi šeit, Jelgavā, kas piedzīvojusi no saviem novadniekiem tik daudz sarūgtinājumu, pelnītu un nepelnītu. Un Raini, kas arī taču kādu laiku bija dzīvojis šeit un ko neviens nebija novērtējis. Liekas, Jelgavas iedzīvotāji bija sprauduši par mērķi izpirkt visu. Katra replika, katra rinda un vārds, kas deva kaut vai mazāko iegānu aplausiem, radīja veselu vētru, tā ka aktieri nevarēja turpināt! Bet beigās zālē sākās tādas ovācijas, kādas Jelgavā, runājot aculiecinieku un dalībnieku vārdiem, vēl nekad nebija redzētas. Uznākdams kopā ar aktieriem un režisoru desmito reizi uz skatuves, Rainis jūta, es teiktu, īstu panākumu reiboni... taču šis izteiciens tika iedarbināts citā vēsturiskā situācijā un tāpēc laikam gan ir nevietā. Rainim bija labi. Un Elzai bija labi.

Tolaik Raiņa pirmās dzejoļu grāmatas ar divaino nosaukumu "Tālas noskaņas zilā vakarā" vismaz divi tūkstoši eksemplāru jau bija izpārdoti, izlasīti, doti lasīšanai paziņām, zināmi no galvas. Tādu lielu literāru panākumu nebija bijis kopš Alunāna "Dziesmiņu" un Andreja Pumpura "Lāčplēša" laikiem. Preses atsauksmes — no cildinošām līdz sajūsmas pilnām. Bija pāris izņēmumu, taču tās īstenībā vairs nebija atsauksmes, bet denunciācijas.

Grāmata bija par mīlestību un revolūciju.

Un jauna gadsimta nakts domas bija tajā:

*...Kā zaglis naktī, tā viņš atnācis,
Tik lēniem, nedzirdamiem glūņas soļiem,
Bet pēkšņi durvis brakš, — un mūža sliekšanās,
Tik zobens ass, tik zibens īss — ir pārkāpts,*

*Un acu priekšā sarkans izplešas,
Kā ziemeļblāzma — jaunais gadsimtenis,
Viņš virsū veļas milzīgs, plašs un smags, —
Bet mūža durvis rībot cieti krīt
Un laiks gar durvīm šņācot aizšaujas. —
No jaunā gadsimteņa aukstums dveš...*

Jā, Rainis bija viens no pirmajiem, kas sajuta šo aukstumu. Vairākums gaidīja no divdesmitā gadsimta brīnumus, paradīzi zemes virsū ar eņģeļiem mašīnu izskatā; progresu, progresu, progresu gribēja un gaidīja no tā, bet tas... No tā dvesa aukstums, — ja tikai Rainis būtu zinājis, kāds ir tas aukstums! Paldies Dievam, nezināja, — citādi diez vai būtu ar mieru dzīvot.

Grāmata bija neliela, bet neparasti ietilpīga; nelielās nodaļas pēc būtības — katra — varētu izvērsties par jaunu grāmatu. Tajā bija daži dzejas šedevri, kas ne vienam vien liekas šedevri arī šobaltdien. Bija jauna, viņa paša izdomāta forma, — literatūrzinātnieki vēlāk to nosauca par sāsināto sonetu, taču pats Rainis pret to icbildā. “Pazudušais dēls” ir paraugs šai, iespējām bagātajai deviņrindci, un dzejnieks to izmantoja — ļoti skopi — līdz mūža galam. Bija arī ckskurss senajās leģendās un pasakās, arī “Fabrikas meitenes dziesma”, un indīga satīra, bet galvenais — visur un vienmēr bija viņš pats, Rainis, lepns un vientuļš, bezgala stiprs savā vājumā; bija kosmoss, pie kura dzejnieks vērsās tieši.

Kas dzejoļos lasa tikai vārdus un frāzes, tas diez vai tos sapratīs. Kas meklē divvainus salīdzinājumus un metaforas, arī varētu noņemties ar kaut ko citu.

Raiņa dzeja, patiesību sakot, bija viņa atkailinātā dvēsele. Metaforas un salīdzinājumi bija nākuši paši, ja tas bija vajadzīgs. Reizēm viss dzejoļis bija viena vienīga metafora: “Lauztās priedes”, kas drīz vien kļuva par dziesmu. Bet ar tādiem pašiem panākumiem viņš iztika vispār bez metaforām un tropiem. Grāmatā izpaužas slima un vajāta cilvēka žcļošanās. Taču dzejoļa kodols bija enerģija un dzelžaina griba. Šis kodols tapis — mēs jau nu zinām, kādas bezcerības, kādu zaudējumu un nāvju dziļumos.

Bet, ja runājam par revolūciju — šī plānā grāmatiņa jau bija revolūcija. Tās mūzika un enerģija bija dumpja mūzika un enerģija. Caur dzejnieku, caur viņa nervozo, šaubu un moku plosīto ķermeni kļiedza viņa valoda, viņa tauta.

Tirdzniecības un nevis varonības laikā nav nemaz tik viegli saprast, kas šajos dzejoļos aizdedzināja un aizrāva cilvēkus. Šie dzejoļi ir līdzīgi Bēthovena mūzikai. Tie bija bumba, kas piepildīta ar sprāgstošu mīlestības

un naida sajaukumu. Mierīgi laiki it kā izņem no tās degli, un lādiņš kļūst ārēji nekaitīgs.

Nevar teikt, ka šis grāmatas autors sevišķi aizrautos ar politikas un ekonomikas jautājumiem. Bet, ja runa ir par pirmo krievu un pirmo latviešu revolūciju, līdz kurai bija palicis mazliet vairāk par gadu, tad bez dažām rindkopām, kaut arī nedaudz samocītām, nevar iztikt.

Dažs labs lasītājs var arī nezināt, ka Latvija, būdama Krievijas impērijas sastāvdaļa, kopš trīspadsmitā gadsimta palika zem vācu varas. Jānis Plickšāns jau bija picaudzis, kad atcēla veco feodālo tiesu.

Plickšāna, Aspazijas, Stučkas paaudze sāka dzīvot asas saimnieciskas krīzes laikos. Zemnieki, kas pirms kāda laika bija atlaisti brīvībā bez zemes, pēc 1861. gada nomāja zemi no muižniekiem. No vāciešiem. Astoņdesmito gadu vidū krasi pazeminājās labības cena. Samaksāt par zemi nevarēja. Izputējušie zemnieki plūda uz Rīgu. Tie bija viņi, kas deviņdesmito gadu vidū veidoja jauno strādnieku masu. Pilsētas, kas lielākoties bija vāciskas, pieplūda ar nabadzīgiem bezpajumtniekiem latviešiem, kas sākumā bija mierā ar visu. 1899. gada ziemā, kad Rainis atradās Pleskavā, Rīgā notika pirmais dumpis. Ar šaušanu. Ar upuriem un ievainotiem. (“No svaigiem kapiem svaigas asins kūp” — ir tāda rinda Raiņa grāmatā.)

Latvijas vēsturē neko nevar saprast, nezinot šis vienkāršās lietas. Situācija bija unikāla tajā ziņā, ka latvieši deviņpadsmitā gadsimta beigās gandrīz visi bija lasīt un rakstīt pratēji. Izglītības līmenis bija augstāks par vidējo Eiropā.

Kļuviši pret savu gribu par proletāriešiem, par cilvēkiem bez jebkāda īpašuma, kuriem bija tikai rokas un kājas, viņi sāka meklēt izskaidrojumu notikušajam. Un tad īstā laikā atsteidzās Jānis Plickšāns ar savu avīzi. Īstā laikā sākās arī jautājumu un atbilžu vakari ar dedzīgām Jansona un Roziņa, Stučkas un Dauges runām.

Vidusšķira latviešiem pa īstam nebija paguvusi izveidoties. Kad uzzinām, ka visā Jelgavā bijušas tikai sešas, septiņas latviešu “labākās ģimēļas”, tas taču par kaut ko liecina?

Nedaudzo bagātnieku bērni drīz vien nostājās nabadzīgo pusē. Savas tautas pusē, no kuras bija nepatīkami nodalīti ar savu vecāku bagātību.

Tāda bija augsne, kurā ickrita sociālistiskās mācības graudi. Naidis pret kungiem — cittautiešiem, svešiniekiem — bija krājies ilgi. Tagad, kad ļaudis bija pazaudējuši visu: gadsimtos izveidojušos dzīvesveidu, mājas, eksistences jēgu, pretim saņemot rūpnīcu barakas un četrpadsmit stundu ilgu darba dienu, naidis kļuva lielāks. Tādā Latvijā pietika ar sērskociņu, lai aizdegtos un uzliesmotu viss.

Par pirmo sērkociņu kļuva Raiņa dzeja. Dzejoļi no viņa pirmās un otrās grāmatas.

Pie viena: lai lasītājs nebrīnās arī par to, ka pie nākamās krievu revolūcijas latvieši nonāca varbūt kā impērijas visvairāk saliedētais un prāvākais revolucionārais spēks. Viņi tika aicināti uz to kopš 1893. gada, gadsimta ceturksni no vietas. Un aicināti talantīgi.

Nomest svešo, nežēlīgo varu, turklāt divkāršu: vietējo — vācu un centrālo — impēriko, vēlējās gandrīz visi. Vajadzēja būt muļķim vai cietirdim, lai negribētu radikālas pārmaiņas: bez tām vispār nepalika nekādu cerību.

Varonības, gribas pamati, ko Rainis izstrādājis par spīti visām savām vājībām, iedzimtām un iegūtām, gaisma, ko viņš iznesis no tumsas dziļumiem, ir brīnums. Rainis varbūt nav vainīgs pie tā. Viss neizmantotais, viss nobendētais un apraktais daudzu paaudžu spēks gadu tūkstošu garumā izpaudās caur viņu, runāja ar viņa smalko, nervozi trīcošo muti.

Bet no recenzijām par grāmatu labākā piederēja Andrievam Niedram. Tam pašam, kas pirmo dzejoļu grāmatiņu bija publicējis sešpadsmit gadu vecumā, — Dora kā pārmetumu savam divdesmitpiecgadīgajam brālim bija minējusi tieši šo grāmatiņu, teikdama, ka viņam par vēlu sākt, lai tak viņš neapkauno sevi un ģimeni. Bet viņa taču toreiz mīlēja brāli. Ļoti mīlēja.

Andrievs Niedra drīz kļuvis par pastāvīgu Raiņa pretinieku. Viņš ieteiks latviešiem nevis sacelties pret gadsimtiem ilgo kārtību, bet iekļauties tajā. Nevis gāzt vāciešus, bet nostāties viņiem līdzās: kļūt bagātiem, iedzīvoties mantā, uzkrāt tauku kārtiņu. Par to varbūt pagūsim parunāt vēlāk, bet, ja nepagūsim — arī nav liela nelaime.

Sociālisti, un pirmais bija Stučka, pēc grāmatas iznākšanas pasludināja Raini par proletariāta dzejnieku. Salīdzināja ar Heini, ar Freiligrātu — K. Marksa mīļajiem.

Niedra uzstājās pilnīgi pretēji visiem. Viņš rakstīja, ka Rainis — pats vientuļākais no lirikiem un pats individuālākais no tiem. Ka viņa dzeja nepieder kādai noteiktai šķirai vai slānim. Taču, lai tā kļūtu par tautas īpašumu, tai (tas ir, tautai) vēl jāpaaugas, jāattīsta iztēle. “Raiņa dzeja mūsu lasītāju vairumam ir vienīgi tādēļ nepieņemama, ka pēdējo fantāzija vēl nevar tik ātri un ar tik maz līdzekļiem strādāt, kā to prasa Raiņa lirika. Jo Rainis raksta — tā sakot — lirisku stenografiju.” Niedra atzīst, ka Raiņa dzeja ir pilnīgi oriģināla: ne latviešu, ne kādā citā valodā neko līdzīgu neesot gadījies lasīt. Turklāt Rainis savā lirikā ir “individuālists no galvas līdz kājām”.

Pēc gadiem Rainis kādreiz ar neslēptu apmierinājumu ierakstīs dienasgrāmatā, ka viņa pirmā grāmata nebūt nav sastāvējusi vienīgi no “proletāriskiem” dzejoļiem.

Kroņa papīrs. Viens no tiem.

Telegramma.

Majorenhofa, policijmeistaram.

Pliedšāns no atklātas policijas uzraudzības atbrīvots ar 1903. gada 9. aprīli. Slepenā pagarināta uz gadu, par ko paziņots Rīgas policijmeistaram.

Aprīņa policijas priekšnieka vietā

/paraksts/

Viņš ir atgriezies. Smiltis. Kāpas. Priedes. Var ienirt jūrā kā bērniņā. Pēc tam metrus piecdesmit no krasta gulēt uz muguras, skatīties rieta debesīs, — viņam patika peldēties, saulei rietot, — vērot garās, rožainās mākoņu spalvas — un neredzot dzirdēt kaut kādas tālas balsis un smieklus tur, krastā, — un nedzirdēt. Re, nemanāmi piezadzies vilnis, tas paceļ tevi uz izliktās muguras, brīdi patur un nomet, — ai, cik jauki sašūpoja, vēl un vēl. Tu esi izkritis no laika: šūpojies neredzamā šūpuļtiklā, kas pakārts starp pagātņi un nākotņi, gandrīz zaudējis svaru.

Un tu brien malā, piktodamies, ka tomēr jābrien. Priedes izskrien pretī, saulrieta staros sarkanās kā indiāņi. Priedes kopš tā laika, kad pabijušas tavā dzejā, šķiet kā negaidīti iegūts jaunu radu pulks.

Dzīve ir skaista, viņš izbrīnījies atzina. Vecums, kas bija viņu saņēmis aiz dziesmas, ir atlaidis mazliet vaļīgāk savas ķetnas, nesaprašānā pamīņājies un atkāpies. Aspazija šinīs dienās bija piezīmējusi: tev ūsas izslējušās kā huzāram! Viņš pasmīnēja, dīvaini glaimots. Kas nu viņš par huzāru! Taču kādus desmit gadus viņš ir nometis no pleciem. “Jūs labi izskatāties,” kā reiz teica nepazīstamais. Un arī jūtos labi. Visai labi. Tā būtu nepateicība laist garām tādus mirklus. Pienācīgi tos nenovērtēt. Nepriecāties. Dzīvei un priekam ar laiku jāklūst par sinonīmiem. Citādi — kāpēc tas viss, kā dēļ?

Šī dzīve, šis mūžs, piektais pēc kārtas, nebija līdzīgs nevienam no iepriekšējiem. Tikai bērniība bija tikpat iespaidiem un cerībām bagāta. Vienā dienā paguva atgadīties tik daudz kas — vairāk nekā Slobodskā mēneša laikā. Katra diena pieblīvējās pilna tik daudziem notikumiem un cilvēkiem, ka nevarēja saprast — kā tam visam atrodas vieta: izdevējiem un vasarnīcas kaimiņiem, dzejniekiem un radikālajiem studentiem, aktieriem un smalkām jaunkundzēm, policistiem, komponistiem, ceļa ierēdņiem, bijušajiem “Dienas Lapas” kolēģiem un tagadējiem žurnālistiem, profesoriem, virtuvēnēm, kaut kādiem bērniem un veciem ubagiem, skolo-

tājiem un zemniekiem, sociālistiem un reakcionāriem, māksliniekiem, laiviniekiem, labāko aprindu skaistulēm, augstprātīgiem kaķiem un lutausainiem suņiem!

Var teikt, ka tie visi ir ārēji notikumi, taču nē, katrs klauvēja pie dvēseles un dažī tika iclaisti, bet uzbilst ar pāris vārdiem viņš neaizmirs pat kaimiņu kucēnu, — un visam viņā pietika victas, dvēsele bija kā no gumijas, gatava ietilpināt sevī milzīgu daudzumu dzīvo un nedzīvo radījumu — ne jau iztēlē, kas viņam nebija nekas jauns, bet īstenībā. Likās — kā lai te pagūst dzīvot sev, Elzai, mīlestībai un savai dvēselei, — taču paguva, paguva visu!

Viens no jaunajiem draugiem, Ansis Gulbis, izdeva gan Gētes kopotus rakstus Raiņa un Aspazijas tulkojumā, gan viņu pašu grāmatas. Desmit grāmatas Rainis bija izdevis pēc atgriešanās no izsūtījuma, ko bija tur uzrakstījis vai iztulkojis. Aspazija beidzot sacerēja jaunu lugu “Sidraba šķidrauts” — romantisku traģēdiju, apbrīnojami laikmetīgu un drosmīgu. Rainim pašam strauji virzījās uz priekšu jauna dzejoļu grāmata — un tā izdevās daudz viengabalaināka nekā pirmā (dzejoļu grāmatā jābūt intriagai, sarežģījumam, darbībai, atrisinājumam — kā drāmā, tā viņš domāja).

Vēl Rainis strādāja, lai cik tas dīvaini, pie operas libreta. Ne viņš, ne Aspazija īsti nezināja, kā tas darāms. Taču Vāgnera operu paraugs, it īpaši no “Nībelungu gredzena”, apbūra. Kāpēc latviešu pagātne nevarētu iedvesmot tāpat, kā Vāgneru bija iedvesmojuši āriešu mīti? Protams, Rainis varēja arī neķerties klāt pie nepazīstama darba, ja nebūtu izsludināts konkurss. Bija vajadzīgs labs literārs pamats pirmajām latviešu operām. Galu galā, kurš no latviešiem agrāk ir sacerējis operu libretus? Nevienš. Kāpēc nepamēģināt? Konkursa rīkotāji ieteica arī tēmu izvēli. To skaitā — teiku par Lāčplēsi... Paziņojumu par konkursu Rainis bija izlasījis sen, vēl būdams Slobodskā. Taču pie libreta ķēries tikai šeit, Latvijā. Darbs ritēja kaut kā dīvaini — rāvieniem. “Nevienš laikam neiedomāsies, ka lepnā, skaistā Spīdola pirmo reizi parādījās netīrā, mazā, neuzkoptā viesnīcas istabiņā Daugavpilī...” — autors vēlāk uzrakstīs. Runa par Spīdolu vēl priekšā. Pagaidām atzīmēsim, ka pirmais cēliens Rainim izdevies. “Kori!” Aspazija atgādināja. “Operā ļoti svarīgi kori!” Lūdzu. To arī viņš saprot. Te jums būs teksti koriem. Un pat ainas, kur pilnīgi vietā balets.

Varbūt viņš arī būtu uzrakstījis normālu operas libretu. Paraugi bija, un operas viņš bija klausījies gan Rīgā, gan Pēterburgā ne mazums. Taču viņam gandrīz uzreiz kļuva šauri ieteiktajā formā. Vajadzēja tik daudz ko pateikt, — ja jau vispār bija sācis runāt. Viņš apstājās pēc pirmā cēliena nevis ideju trūkuma, bet to pārpilnības dēļ. Roka nolaidās, iedomājoties, ka ir jābeidz, gandrīz neiesākot. Pa to laiku pienāca un pagāja konkursa komisijas noteiktie termiņi. Bet, kad konkursa darbu iesniegšanas termiņš

tika pagarināts, Aspazija sāka viņu nemītīgi skubināt, nelikdamās mierā (un labi darīja: bez viņas mudinājumiem un pierunāšanas viņš laikam gan uz visiem laikiem būtu palicis tikai sākuma un vidusdaļu autors; plānu, uzmetumu viņam bija milzums, — lai turpinātu, vienmēr bija vajadzīgs ārējs grūdiens). Jelgavā kādās desmit dienās viņš bija uzrakstījis otro cēlienu. Iesniedza to, kas bija iznācis, konkursam, un jutās ļoti apvainots, ka puslibretam netika piešķirta prēmija.

Vēl pēc gada darbs strauji, divos trijos rāvienos, tika pabeigts. Un izrādījās, ka tas nav nekāds librets, bet Raiņa pirmā drāma. Un jaunā latviešu teātra sākums.

Tātad viņš strādāja pie drāmas “Uguns un nakts”, papildināja ar dzejoļiem savu otro grāmatu (“Vētras sēja” tās galīgais nosaukums), tulkoja Gēti, rakstīja avīzei, sastādīja apjomīgu krājumu “Darbs”, piedaloties daudziem kolēģiem. Viņš paspēja domāt, dzīvot iekšējo dzīvi, kas nebija mazāk intensīva kā izsūtījumā: laiks tomēr ir pati noslēpumainākā lieta pasaulē, tā stiepjamība ir biedējoša. Domāšanas veids bija izveidojies jau iepriekšējās dzīvēs: tā bija tīra Sokrāta maniere jautāt, nemītīgi jautāt, uzbāzīgi, kā to dara bērns: iztaujāt dievus un dēmonus, kosmosu un zemi, par visu šaubīties, panākt atbildi, arī no sevis. Reizēm Rainis domāja: kas ir vecums? Kad atbilžu ir vairāk nekā jautājumu. Nabaga sirmgalvji. Neprazdami vairs mācīties, viņi tik ļoti tiecas pamācīt. Viņi pārstāj šaubīties par savu hronisko patiesību tajā pašā brīdī, kad viņiem hroniski nav taisnība. Vai tiešām arī mani gaida tas pats? Diez vai es pagūšu kļūt vecs.

Šis laiks, kura icilpība bija krietni augstāka par parasto, pirmoreiz bija atsvabinājis viņus no naudas problēmām, asām kā smirģelis. Nabadzība piepeši ņēma un atkāpās. Tam gandrīz negribējās ticēt — taču tā bija. Dažus tūkstošus no izkusušā tēva mantojuma tomēr bija izdevies atgūt. Tagad Mellužos viņi ar Aspaziju būvēja māju. Pirmo viņu pašu māju mūžā. Blakus jūrai. Draudzīgā priežu ielenkumā. “Vai dzirdi to šalcam?” — viņš bija jautājis Aspazijai no Slobodskas. Kāda laime — sava māja. Sava māja pie savas jūras.

Daudzo pazišanos un satikšanos vidū viena uzreiz izcēlās. Par sākumu kļuva jocīgs gadījums... Rainis bija apciemojis Luīzi Skujenieci — apdāvinātu sievieti, kura, starp citu, bija teātra kritiķe, — Vensku Edvarta atraitni un Ādolfu Alunāna, dramaturga, māsu. Ciemos viņš bija aizmirsis spieķi. Piecpadsmitgadīgā Luīzes Skujenieces meita Biruta atnesa aizmirsto nūju izklaidīgajam dzejniekam. Ienāca iekšā, sniedza spieķi un sacīja: “Labdien! Šc nūja!” — pagriezās un pa galvu pa kaklu izmetās laukā. Māte stingri jo stingri bija piekodinājusi neiciesties garās sarunās

ar slaveno dzejnieku. Abi, Rainis un Aspazija, bija ģimnāzistes elki. Viņa jau pati bija mēģinājusi rakstīt dzejoļus un kāpt uz skatuves.

Drīz vien Aspazija saņēma vēstuli, kuru smejoties skaļi izlasīja Rainim. "Cien. kundze, Jums Rīgā neesot, man notika liela nelaime: mans skolotājs Maldoņa kungs man aizliedza teātri spēlēt. Viņš man sacīja, ka es esot par jaunu. Es nu gan par jaunu neesmu. Taču jau 15..." Citā reizē viņa picbilda: "Jums nevajag domāt, ka tā, kas jums tagad raksta, ir vēl vienmēr tā mazā meitiņa no pagājušā gada. Viņa tagad ir daudz lielāka un saprātīgāka, valkā uzspraustus matus un labprāt valkātu svārkus ar 3 olekšu garu šlepi."

Viņi sadraudzējās. Visi trīs: Biruta Skujeniece, Aspazija un Rainis. Aspazijas draudzība bija saudzīgi labvēlīga, viņa ar neparastu iecietību izturējās pret Rūtiņas bērnišķīgajām muļķībām un nerātņībām: lai nu kā, bet meitene viņu dievināja. Rainis kļuva par nopietnu ģimnāzistes draugu; kā parasti, viņš izturējās pret bērnu ar uzticēšanos un sirsnīgāk nekā pret picaugušajiem. Aspaziju viņa sāka dievināt mazliet mazāk, Raini iemīlējās. Arī viņš iemīlējās. Nenopietni. Viss starp viņiem bija nenopietni, izņemot draudzību, — nekad viņu mājā nebija tik daudz smiets!

Uz Rīgas Latviešu teātra skatuves 1903.–1904. gada sezonā ģimnāziste spēlēja Rūtiņu Hautpmaņa "Nogrimušajā zvanā". Latviešu valodā lugu bija pārtulkojis Rainis, viņa runāja ar drauga roku rakstītos vārdus. Drīz viņa spēlēs Aspazijas "Sidraba šķidrauta" pirmizrādē. Vairāk nekā gadsimta ceturksni Rūtiņa (tā abi bija iesaukuši viņu) tēloja Aspazijas un Raiņa lugās, lasīja viņu dzejoļus uz skatuves.

Blaumanis, pabijis ciemos pie Raiņa un Aspazijas, rakstīja savai tuvai paziņai, ka esot redzējis laimīgus cilvēkus. Tas ir jāiegaumē. Jā, Rainis ne tikai viegli krita izmisumā, — viņš, jāatzīst, gadiem nespēja no tā izkļūt. Taču arī nelaimes un likstas viņam uzbruka ne jau pa vienai, bet uzklupa barā, raudamas gabalos. Palūkojieties: liekas, pirmoreiz viņš jūtas labi, un kā tad ir? Viņš ne sliktāk par citiem prot būt laimīgs, viņš nemaz nedomā stenēt un vaidēt, — kālab?

Nav jau tā, ka viņu debesīs nebūtu mākoņu. Kur nu! "Dienas Lapa" publicēja recenziju par Raiņa grāmatu, tur diezgan nepārprotami tika pateikts, uz ko tā aicina. Galvenās preses lietu pārvaldes priekšnieks raksta Iekšlietu ministram: avīzes izdošana ir jāaptur uz astoņiem mēnešiem. Recenzija par Raiņa grāmatu — gandrīz vai galvenais iegansts. Avīze tika apturēta.

Pēc gada "Pēterburgas Avīzes" publicē Raiņa dzejoļus no jaunās grāmatas. Galvenajā preses lietu pārvaldē ienāk slepena sūdzība, ko rakstījis H. Visendorfs, kurš saskata dzejoļos "tiešu aicinājumu uz pastāvošās valsts ickārtas graušanu". Avīzi slēdz.

Jaunais Latviešu teātris bija iccerējis 1903. gada rudenī atkārtot "Pusideālista" izrādi, kurai pavasarī nebija panākumu. Pirmizrādes dienā teātra durvis ir slēgtas: izrāde atlikta uz nedēļu "no teātra neatkarīgu apstākļu dēļ". Pēc nedēļas atkal durvis slēgtas. Beidzot skatītājiem tiek atdota nauda par nopirktajām biļetēm.

"Pusideālistu" nolēma iestudēt Liepājā. Žandarmērijas pulkvedis Klado, tas pats, kas kādreiz bija pavēlējis izdarīt kratīšanu zvērinātā advokāta palīga Plickšāna Panevēžas dzīvoklī, ziņo uz Pēterburgu: attiecīgi soļi sperti, " kaut arī izrāde notika, bet ar citu lugu".

"Tālas noskaņas" aizliedza izdot atkārtoti. Komponists Emīls Dārziņš uzrakstīja mūziku tekstam no pirmās grāmatas — "Senatne". Dziesmu neicklāva koncerta programmā — izsvitroja. Nobijās.

Tas viss tomēr bija parasta lieta, sanikvoja, taču nenoveda grūtsirdībā. Ienaidnieki izturējās naidīgi, un savā veidā, kā ienaidniekiem, viņiem bija taisnība.

No dzejnieka Kārļa Skalbes atmiņām. "1905. gads Aspaziju un Raini pacēla slavas augstumos. Kā dzejas karaļu pāris viņi visur tika kopā minēti, slavēti un daudzīnāti. Kā īstiem karaļiem viņiem bija arī savs galms. Daudzi mazāki gari spiedās viņiem apkārt, lai iegūtu kaut ko no viņu slavas spožuma. ...

Tā gada vasarā es reiz apmeklēju abus dzejniekus Jūrmalā. Karlsbādē (Mellužos), Aleksandra prospektā, līdzās priežu mežam, starp celmiem bija maza vasarnīca. Apakšējais stāvs bija izīrēts. Paši saimnieki bija apmetušies augšā. Aspazijai tur vienā galā bija istaba ar gultu, galdu un krēslu. Atmiņā pazib arī kāda spoguļa stikls. Rainis dzīvoja vēl neizbūvētā paspārnē, kur arī rakstīja. Uz kādas kastes stāvēja maza petrolejas virtuve, tur kūpēja katliņš, kurā sautējās pīle ar zirnīšiem, ko abi dzejnieki uzraudzīja. Šī dzīve bija pilna brīnišķīgas sirsnības. Bohēmisko pīctību rotāja gaišs humors. Pie brokasta izlozējām desu, kas bija viena pa trim. — Ar zaļu stiebru kurvīti Aspazija gāja iepirkties pa Jūrmalas veikaliņiem. Viņas soļi ņīpri skanēja uz ietves dēļiem."

Arī Aspazija ir laimīga tajos divos... mazliet vairāk nekā divos gados. Beidzot viņa ir savā stihijā — valda un staro, iedomātu un reālu jupiteru apmirdzēta, likumīgas, ciešanās iegūtas slavas spožumā. Beidzot viņa ir sabiedrības centrā, uz paaugstinājuma, pirmā no pirmajām. Greisirdību par Raina panākumiem viņa neizjūt: i viņa grāmata, i viņa luga, i viņa "Fausts", i viņš pats ir viņas veidojums. Neviens neko viņai nav dāvinājis, — viss iekarots un atņemts liktenim, ienaidniekiem, izciests un uzcelts par spīti apmelotājiem, ķengātājiem, skauģiem. Viņa tāpat kā skaistā Guna viņas jaunajā lugā ir uzvarējusi pat tirānijas spēku: visa impērija bija pret

viņiem — viņi izturēja. Kā viņa priecājās, ka pašas māte, ka ģimnāzijas draudzenes, viss lielais radu pulks, kas kādreiz bija gatavs viņu padarīt par kāju pameslu, ka varenie vīri no teātra un citām komisijām, no Rīgas Latviešu biedrības, — visi, visi, visi, kas bija viņu izdzinuši no visurienes, bija viņu zākājuši, kliegusi pakaļ, — ir apkaunoti un nevar neatzīt savu sakāvi.

Jā, viņa bija karaliene, viņa jutās kā karaliene, un kā karalieni viņu redzēja visi, kas bija ap viņu, par karalieni bez vārda runas atzina viņu arī vīrs, karalis Rainis, — kas vēl vajadzīgs? O, bija vajadzīgs daudz kas. Vajadzēja, lai teātris uzvestu viņas jauno lugu, bet tur baiļojas. Un tad Rainis — nervozais, reizēm neuzņēmīgais Rainis, brauc uz Pēterburgu, pie vecā Remiķa, un pierunā viņu izlaist lugu uz skatuves. Cenzūras atļauja (kuru viņi neredzētu nemūžam savās mājās, Rīgā!) ir apsolīta, un viņš kā uzvarētājs atgriežas Mellužos. Jā, tā ir dzīve. Un ciņa. Un uzvara.

Atgriezīsies ceturtajā gadā, tūkstoš deviņi simti ceturtajā: janvārī — japāņu uzbrukums Portartūrai; krievu japāņu karš, kas bija sācies neiedomājami tālu, otrā zemes malā, uzreiz bija sajūtams arī Rīgā. Karš bija nelaimīgs, ar ļoti neilgu un ļoti ietekmētu patriotisma jūtu uzplūdu: uzturēt to traucēja kara darbības tālums.

Aspazijas “Sidraba šķidrautā” karalis arī uzsācis karu un arī nelaimīgu. “Dzelzs Jaunava” bija tā teiksmainā karaļa pretiniece, un viņas noslēpumainība un nesaprotamība sasauca ar noslēpumainību un nesaprotamību, kas klājās pār šauracainajiem, mazajiem, dzeltenajiem cilvēkiem, kas nez kāpēc uzvarēja tur, desmitiem tūkstošu verstu tālumā.

Rūdolfs Blaumanis, izlasījis lugu rokrakstā, bija sajūsmā. Nekā tam līdzīga, viņš teica, latviešu dramaturģijā vēl nav bijis. Arī pie vāciešiem līdz tādiem augstumiem tikai nedaudzi nonākuši.

Rainis arī bija apmierināts un lepns. Luga ir lieliska. Dažus romantiskos monologus viņš paīsinātu. Dēmoniskos smieklus un pērkona spērienus viņš arī izmantotu taupīgāk. Taču grēks piesieties, — Elza patiešām ir meistare. Cik samērīgs viss, cik ļoti pārdomāts. Un, protams, skaistākais no visa — pati Guna, gaišreģe, praviete. Kā visas galvenās Aspazijas varones — tas ir viņas portrets. O, kā Rainis tajā pazina viņu!

“Ko tu par manām ilgām zini — tu!” viņa saka audžumātei, vecajai Kargai; ak, arī Elzas pašas māmuļai būs jāsaraujas izrādes laikā; daudzi vecāki nevar ne iedomāties, cik sāpīgi bērni prot atriebties pēc gadu desmitiem par saviem kādreizējiem sarūgtinājumiem.

*...Ej tumšā naktī skaties meteoru,
Kas uguns virpuļos iz gaisa nāk,
Iz tālas, nezināmas pasaules,
Tas pateiks, kas es esmu, kurp es eimu.*

Lūk, viņa piesauc nāvi:

*Ņem manu nedzīvoto dzīvi, ņem!
Nekas no viņas man vairs nepielīp,
Ne es priekš pasaules, ne tā priekš manis!
No mūžības es biju aicināta,
Es sevīm uzticīga paliku.*

Lūk, viņa nikni klicdz iemīļotajam:

*...Nekad tu mani ne'si sapratis,
Nekad!*

un tas jau ir tiešs citāts no viņu senā strīda, ko pārklājuši desmitiem citu strīdu un samierināšanos. "Kas mīlējas, tas ķīvējas," piepeši viņam ienāca prātā paruna, ko bija dzirdējis Pleskavā. Nesaprotami, bet precīzi.

Princim, kas pārmet Gunai: viņš nekad neesot dzirdējis viņas smieklus, — viņa atbild:

*No sīkiem putniņiem es mācīšos,
Kas čivinot man pāri skrien pār galvu,
Es pavasara zālē atgulšos
Ar kailām krūtīm, lai tās cauri izsilst,
Lai saule manos matos satinas
Un raibi kukainīši tek pa rokām,
Es kļūšu jauna, jautra, un es smiešos.*

— Agrāk ar tevi bija debesis, — saka nežēlīgais princis, — bet tagad kas tev palicis? — Zeme, — Guna atbild.

*Zeme, jā!
Es esmu zeme, izslāpusi zeme —
Tu mani pats par tādu pārvērti;
Tu mīlas prasīji — vai nu tev bailes?
Es esmu pate zeme, karsta, kaila...
Es nāku, nesta paša negaisa,
Mans skats ir reibums, mana dvēse vētra —
Uz manām lūpām visi grēki deg!
Un visas laimju laimes acīs staro!*

Jā, tā ir Aspazija, tā ir Elza. Vai nu viņš nezina, ka viņa prot būt arī bakhante:

*Kā reibis katris vārds man iet pa lūpām,
Ikkatra mana doma dej tev priekšā, —
Nāc — mana miesa deg kā balta liesma,
Līdz matu saknītēm man spriktēt sprikt. —*

Nāc skūpsti mani, skūpsti, skūpsti!

Dzer manu savārījšos dvēseli.

Nav dievi tādu dziru dzēruši,

Nav velni apreibuši tādā skurbā...

Vai pateikt? Jānis līdz pat šim laikam mulst tādas kaisles priekšā kā skolēns. Patiesību sakot, nevis viņš, bet kaut kas viņā mulst, pretojas; dziļi un uz visiem laikiem, kā redzams, māte icelikusi viņā savus zemnieciskos tabu, un tos grūti pārvarēt. Viņš brīžiem kautrējas par savu kautrību, par nespēju brīvi ļauties šai kvēlei, šim virpulim.

“Sidraba šķidrauta” pirmizrāde notika 1905. gada 27. janvārī Jaunajā latviešu teātrī.

Guna ir iezīmēta no augšienes. Dieviete, viņai piedzimstot, ir iedevusi sidraba šķidrautu: tas, kas skatās caur šo burvju audumu, redz bijušo un nākamo, visu lietu būtību. Pie gaišrēges plūst ļaudis — pēc brīnuma, pēc palīdzības. Uzņēmīgā Gunas audžumāte ņem no atnākušajiem atlīdzību, par ko meitai nav ne jausmas. Ierodas princis Normunds. Mīlestība Gunai ir aizliegta: šķidrauta brīnumainā spēja zudis, ja viņa ļausies dzīves vilinājumiem, tāds ir dāvinājuma pareģojums un noteikums.

Gunu ataicina pie sevis karalis, kas uzsācis ļoti neveiksmīgu karu ar Dzelzs Jaunavu. Pareģei liela ļaužu pulka priekšā jānosauc kara neveiksmju vaininieki: tie ir sliņķi, glēvuļi un gauduļi — un jāpareģo drīza uzvara. Guna saka pūlim: jūs meklējat vainīgo? Tas ir viņš, — un norāda uz troņa pusi.

Reiz Aspazija rakstīja Rainim, ka viņa dēļ atstājusi Panevėžā pat savus lauru vainagus, bet viņš atbildot mierināja, nekas, mēs tos atvedīsim, bet vēl labāk — nopelnīsim jaunus.

Tā arī notika. Bija jauni lauri, daudz krāšņāki par iepriekšējiem. Bija panākumi, kas nav salīdzināmi ne ar ko. Tagad jau ne vienmēr var apjēgt, tieši kuras replikas, kuri vārdi tika saprasti kā norādījums uz dienas aktualitāti, taču toreizējais skatītājs saasināti uztvēra katru skaņu, kas atlidoja no skatuves. Nemaz jau nerunājot par Gunas žestu, kas norāda uz kroņnesi: lūk, tas ir visa vaininieks.

Astoņpadsmit dienas pirms pirmizrādes bija 9. janvāris — “asiņainā svētdiena” Krievijas impērijas galvaspilsētā. 13. janvārī tika šauts uz strādniekiem Daugavmalā — šeit, Rīgā. 80 000 cilvēku toreiz izgāja demonstrācijā... Piektdā gada revolūcija jau bija sākusies. Un te nāca Aspazija ar “Sidraba šķidrautu”. Teātrī nevarēja tikt iekšā. Lauku ļaudīm, kas brauca speciāli uz šo izrādi no visām Latvijas malām, avīzē tika ieteikts pasūtīt biļetes laikus, lai nevajadzētu velti braukt tālu ceļu.

Ļoti jaunais kritiķis Jankavs rakstīja “Dienas Lapā”: “Taisni tās vietās,

kūrās skan aicinājums iet no mājas uz māju, no loga pie loga un modināt tos, kas snauž, sludināt ziedoņa vēstis tiem, kas vēl salst ziemas salā, lai tie atmosfostos... taisni tās vietas tiek saņemtas no publikas ar vislielāko sajūsmību... Tā uguns, kuru rakstniece icēlējusi savā jaunākajā darbā, tā atron arī labi sagatavotu degošu materiālu skatītāju sirdis, iededzina to...”

Jankavs. Viņam astoņpadsmit gadu. Ncaizmirsīsim šo vārdu.

Vieta, kuru minējis kritiķis, — gandrīz neslēpts citāts no Raiņa dzejoļu grāmatas:

*Ej, mans bērns,
Un, lai cik dziļā miegā viss vēl dus,
Un, lai cik dziļa ziema zemi klātu,
No durvīm ej uz durvīm...*

Daudzi zālē dzirdēja šo divu dzejnieku sasaukšanos, atsaucās uz to.

Varbūt pats uzmanīgākais izrādes skatītājs bija Rainis. Uzmanīgs. Pastāvīgs. Greizsirdīgs. Tajā laikā, icspaidojies arī no sievas nedzirdētajiem panākumiem, viņš steigšus beidza rakstīt “Uguni un nakti”: drāmu, kurā neierobežoti valda gandrīz tā pati varone.

Pirmā dzejoļu grāmata, pie kuras viņš bija nonācis ar tādu nokavēšanos, nodrošināja viņam pirmo vietu latviešu lirikā. Ja ne Aspazijai priekšā, tad līdzās viņai. “Pusideālists” nebija tik pārlicecinošs. Vajadzēja pierādīt, ka arī drāmā viņš ir spējīgs ar vienu rāvienu izvirzīties priekšgalā. Atstājot iepakaļ visus, pat Aspaziju. Pirmām kārtām Aspaziju: citus sāncensus viņš neredzēja, lielisko Blaumani gandrīz neņēma vērā: viņa lugas abiem likās pārāk piezemētas, sadzīviskas. Pats Rūdolfs Blaumanis, lielidams un slavēdams Aspaziju un Raini, palika uzticīgs sev, saviem zemnieku sižetiem. Kāda veiksmē latviešiem!

Sižetu Rainis bija paņēmis jau gatavu: Andreja Pumpura “Lāčplēsi”, latviešu eposu, kas “pēc tautas teikām sacerēts”. Notikumus mūsu dzejnieks ņem, gandrīz nemainīdams, tiesa, ar atlati. Bet “dzejnieku un tautas karcīvi Pumpuru” padara par vienu no personāžiem.

Lāčplēsis ir spēkavīrs, kas “lāci pušu pārplēsis” — un pats no lāču cilts. Lāča ausīs slēpjas viņa spēks. Sens, īsti mītisks motīvs. Darbības laiks — trīspadsmitā gadsimta sākums: “..vāci ir sākuši nākt, bet vēl latvji ir brīvi...”

Lāčplēsis ir stiprākais cilvēks pasaulē. Viņam lemts pacelt no ezera dibena nogrimušo Gaismas pili — tautas dzīvības un brīvības ķilu. Taču pirmā, ar kuru mēs satiksimies darbības gaitā, ir Spīdola. Meitene, kas ir skaistākā par visu, kas zemes virsū un zem zemes ellē. Un turklāt ragana.

Viņa ir ragana arī Pumpuram. Un tur, eposā, un šeit, drāmā, Spīdola galu galā “labojas”, nožēlo nodarīto ļaunumu un kļūst par Lāčplēša sabiedroto.

Taču jau ar pirmajiem soļiem Rainim viss iegūst citu vērienu. Pēc lieliskās ainas ar meitenēm, kārsējām un vērpējām, pēc trakulīgās raganu meiteņu dejas ar velniem vecā latviešu virsaiša Aizkraukļa pilī (Spīdola ir viņa audžumcīta) parādās elles sūtnis. Melnais bruņinieks. Viņš ieradies ar uzdevumu pie Spīdolas un saka viņai:

*Tev postīt būs to, kas nāk —
Kas jutīsies tik stiprs un tik pārdrošs,
Ka kustināt sāks tumsas pamatus...*

*SPĪDOLA. Ja tas tik stiprs — kā saki —
Ka salauž visus tumsas ieročus,
Kā es lai stājos viņam pretī?*

*MELNAIS. Tev citi ieroči un cita vara:
Tu esi skaistāka par visu,
Kas zemes virsū — un ko zemais spēks
Nau spējīgs sniegt ar savām rupjām rokām,
Ne veikt un lauzt un likt sev talkā;
Ko dod tik pārpilnība, laime, miers,
Kas pacēlušies ir pār zemo vārgu, —
Ko dod tik gala aprimšana naktī:
— Tai laimē velc to agri, liec tam rimt
Ar pirmo uzvaru, kad izkāpis
Iz zemuma.
Liec cieši nosēsties un maldus nosviest,
Mest cīņu cīņas dēļ un nemierību
Spiest atpakaļ pie zemes, —
Bet baudas dzert,
Jo ārpus laimes nava skaistuma.*

Spīdola apveltīta ar noslēpumainu brīvību un pārcilvēcisku, velnišķīgu varu. Un Melnais bruņinieks, kuru ieraugot dreb raganas un velni, spiests samierināties ar viņas pārdrošību. “Es atnāku tev uzdevumu nest,” — viņš saka Spīdolai satiekoties.

Atbilde:

*Es pati sevim uzdevums,
Man cita nau.*

Un viņam, pilnvarotam elles sūtnim, viņa iemet sejā:

*Es esmu brīva un pati sev.
Tu kalpo pats un kalpot liec.
Tu manim rieb!*

Un tālāk:

Man klausa visi; jūs vāji bez manis...

Ne reizi vien atskan no viņas lūpām:

*Es esmu skaistākā par visu,
Kas zemes virsū un zem zemes ellē.*

Formula, kuru visi apkārtējie pazemīgi uzņēm kā esamību.

Cilvēku un veselu tautu muskuļu spēks nav nekas, ja spēku neapgaro skaistums. Ne tikai skaistums — tas viss, ko sevī nes Spīdola: burvju spēks un daiļrades spējas, dzeja, kultūra. Bet arī Spīdola nav pilnīga bez Lāčplēša. Spīdolas īstenā valstība ir mūžība. Ne tukša, bet elpojoša, silta, tāda, kas ietver dzīves un nāves noslēpumu. Un arī tur, mūžībā, viņai nav ko darīt bez sava varoņa.

Spīdola var nostāties un viņa nostājas ļaunuma pusē. Un var izdarīt citu izvēli. Izdara to vēlāk mūsu acu priekšā.

Drāmas simbolika dažiem līdz pat šim laikam liekas pārāk sarežģīta, bet citiem, taisni otrādi, pārāk atklāta, plakātiska, gandrīz vai primitīva. Un, ja pieļaujam, ka taisnība gan vieniem, gan otriem, ka gan galējā vienkāršība, gan galējā sarežģītība saskatāma vienās un tajās pašās rindās, tad bez raganas Spīdolas arī šeit nevarēja iztikt.

Rainis ne reizi vien ir apgalvojis, ka tas, ko viņš uzrakstījis, nav pasmelts no citām grāmatām. Ka viņa idejas nav atvasinātas no svešām idejām. Ka arī savus personāžus un savas ieceres viņš ņem no dzīves dzīlēm. Un dabas. Ka viņš vienmēr rakstījis un raksta no dabas. Viņš uz to pastāvēja.

(Paticībā — grāmatas, pasaules bibliotēka un tajā sapresētā paaudžu pieredze jau sen kļuvusi katram no mums par tādu pašu dabas daļu kā koki un kalni, jūra un strauti. Rainis no tiem arī smēlās — un vēl kā, pilnām rickšavām.)

Taču Spīdola, protams, gandrīz pilnīgi norakstīta no dabas. Viņš attēloja Aspaziju: gan viņas ideālos prickšstatus par sevi, gan viņas īsto raksturu — trakgalvīgu, dedzīgu, lepnu, greizsirdīgu un ar privātipašnieciskām ticksmēm, nevaldāmu milestībā un naidā, mainīgu un uzticīgu sev, viscaur sievišķīgu, egoistisku un pašaieliedzīgu.

Māte un abas māsas nojaušamas Laimdotā — micra, mājas pavarda,

dzimtenes iemiecsojumā. Viņš norakstīja savas varones no tām četrām sievietēm, kuras līdz tam laikam bija pazinis.

No dabas norakstīts arī daudz kas cits. Kad Pēteris Stučka Raiņa drāmā bija izlasījis nodevēja Kangara vārdus par Lāčplēsi: “Mēs bijām abi jaunības biedri”, tad saprata, aukstiem drebuļiem pārskrienot, kādā veidā draugs Jānis nolēmis atriebt sevi.

Rainis pabeidza drāmu vasarā, jūrmalā. Ļoti traucēja ciemiņi, aicināti un neaicināti, viņi plūda nepārtrauktā straumē. Viņš glābās vecā, pārbaudītā veidā: ar bēgšanu. Ielīda ar papīra lapiņām un zīmuli kāpās, iekārtojās kaut kur zem priedes, atspiedies ar muguru pret tās silto stumbru, no kura lobījās rūsganas plēksnītes, siltas, sausas un tīras. Arī šeit iemaldījās cilvēki. Te pārīši dedzīgi skūpstījās pie tuvākās priedes, te resnulis, pielējis ar alu, atbrīvojās no liekā mitruma un briesmīgi mulsa, atklādams kāda klātbūtni (netīšajam lieciniekam nebija vieglāk). Tāpat tuvumā tecēja skudras, taču šīs tumši rūsganās straumītes plūda nedzirdami. Te varēja strādāt! Ieradums bija izveidojies jau Slobodskā. Ziemeļi viņu ieslēdza kā cietumzraugs četrās sienās, toties vasarā viņam vajadzēja atlikt likām sasūkties brīvības, āra gaisa, ar katru elpas vilcienu kāri uztverot apkārtējās telpas plašumu. “Mīlestības man vajag daudz,” viņš kādreiz bija rakstījis Aspazijai; viņam vajadzēja arī daudz gaisa, daudz jūras, daudz saules. Četru cietumu kameras (toreiz viņš atradās tajās, bet tagad tās paslēpušās viņā) visu laiku atjaunoja iekšējo brīvības izjūtu, padarot to asāku.

Jā, šeit, “plenērā”, kā viņš pasmiedamies sacīja pazīstamiem gleznotājiem, varēja strādāt. Un, kad lugā kāds virsaitis steigšus uzlaiza Kangara pirmsnāves spļāvienu, bet ar to arī pašu nodevības sērgu, Rainis, novilcis “hm”, uzrunāja skudras: “Vai redzējāt? Ne tikai jūs esat čaklas strādnieces, arī es kaut ko esmu vērts!” Un saldi izstaiņājās.

Turpinājās Raiņa — Aspazijas — Birutas Skujenieces romāns. Meitencei jau bija septiņpadsmit, par viņas panākumiem Aspazijas “Sidraba šķidrautā” rakstīja avīzēs. Tāpat kā agrāk viņa bija vienmēr, hroniski iemīļējusies: Rainī, Aspazijā, teātrī, revolūcijā.

No Aspazijas atmiņām: “Tie bija laimīgi laiki, īss saules uzliesmojums pirms negaisa. Klejojām visi trīs pa turienes priežu mežu, rotaļājāmies kā bērni, un Rainis allaž šūpoja “mazo Rūtiņu” uz rokām viegliņu kā meža priežu čickuriņu. Ļoti daudzas izcilas personas mūs apmeklēja toreiz... Mazā Rūtiņa bij mūsu māju bērns un tā reprezentējās visiem.”

Tiklīdz Rainis bija pabeidzis lugu, tā viss galīgi izgāzās no eņģēm, gan laiks, gan telpa, dienas un naktis aizzibēja kā telegrāfa stabi aiz kurjervilciena loga, saplūzdamas vienā vienīgā gaismas un ēnu ņirboņā.

OTRĀ NODAĻA

DIVI EŅĢEĻI (1905. GADS)

Sarkani kvēloja debesis daudzās Krievijas impērijas daļās arī trīs, arī piecas stundas pēc rieta: dega muižnieku mājas. Kaut kur dega katru dienu un katru nakti: apdzēsa rietumos — aizdegās austrumos, ar spaņiem un šļūtenēm lēja dienvidos — uzliesmoja ziemeļos.

Katru dienu tūkstoši un desmitiem tūkstošu streikoja, pilsētās gāja demonstrācijās, laukos trokšņoja sanāksmēs. Viss mudžēja kā izjauktā skudru pūznī, taču tāda apmēra skudru pūžņus virs zemes nebija redzējis neviens.

Baltijas provincēs, it īpaši apvidos, ko apdzīvoja galvenokārt latvieši, notikumi, kā ziņoja apjukušās varas iestādes, esot pieņēmuši galēji ļaunprātīgu, ļaundabīgu raksturu. Kļuva biežākas sadursmes ar policiju, strādnieku un pat laucinieku rokās parādījās ieroči. Dedzināšana, slepkavības laukos palielinājās, muižnieki kliegšus kļiedza pēc palīdzības, taču palīdzēt visiem un visur vienlaikus nebija iespējams. Patvaldības pretinieki bija nenotverami un visuresoši; stingra, nežēlīga roka, kā likās, vadīja aklo pūļa niknumu. Pūlis varbūt arī bija akls, bet pavadonis — redzīgs.

Ne Rainis, vēl jo vairāk Aspazija, nebija šī “dzelzs roka”. Bet varbūt viņi bija notickošā dvēsele — it īpaši sākumā, kamēr neiedomājamās, žilbinošās cerības aizrāva, vilka sev līdzī ļaudis — reizēm, kā liekas, pretēji viņu gribai. Es viņus iedomājos nevis kā karali un karalieni, nē: gluži kā divi ne visai jauni, apbružāti eņģeļi viņi ladinājās virs revolūcijas, iclejot tautiešu dzīslās iedvesmas un sapņa enerģiju, — torizējo cerību un sapņojumu tīrība neatkārtosies vairs nekad. No kurienes cilvēkos rodas šī neapdomīgā drosmē, uzupurēšanās, zēniskā gatavība — nomirt, bet pierādīt, — turklāt ne jau zēnos vien, nebūt ne zēnos. No kurienes gaisma, kas staroja viņu acīs? Un nestāstiet man, ka tā staro un mirdz naidis. Būs arī naidis un niknums, būs nežēlība un bailes, taču tas viss deg ar citādu uguni, bet sākumā tak veda uz priekšu tieši cerība — izmisīga, neticama cerība uz brīnumu, — tā dzīvo cilvēkos, kas lemti pusverga stāvoklim, un pati ir brīnums.

Atgādināšu, ka latviešu priekšteči pēdējo reizi ar iekarotājiem un apspiedējiem cīnījās trīspadsmitajā gadsimtā. Kopš tiem laikiem mēģinājumus atbrīvoties no jūga darīja veltīgus citu valstu varenība; likās, ka no nebrīvās dzīves nav izejas un tā ir mūžīga. Citās zemēs un citām tautām viss norisinājās kaut kā citādi: iekarotāji vai nu devās ar laupījumu prom, vai, ja palika, pēc diviem trim gadsimtiem tā vai citādi saplūda ar iekarotājiem, pieņemot viņu valodu un paražas vai uzspiežot savējās. Latvijā robeža starp svešzemju kungiem un sensenajiem iedzīvotājiem palika nepārkāpjama. Latvietim bija tikai viena iespēja pārvarēt šo robežu: pārstāt būt pašam, arī kļūt par vācieti, pārvilkot ienaidnieka pusē arī visas savas cilts turpmākās paaudzes, mazdēlus un mazmazdēlus. Ienaidnieka pusē? Ienaidnieka. Un tomēr un vienmēr — tautas apziņā ienaidnieka: apspiedēja, svešinieka, nezvēra. Un atbilde arī bija naidīgums, apvienots ar iedzimto kastu pārākuma apziņu; turklāt vāciskums, kas iegūts, piedzimstot kopā ar bruņinieka titulu, bija arī privilēģija, atšķirības zīme, ko neviens nevar atņemt.

Lai kas nāca uz šejieni, — polis Stefans Batorijs vai zviedru karalis, dāņu princis Magnus vai imperators Pēteris Pirmais, zeme un vara par zemnieka dzīvību un nāvi palika Baltijas baroniem. Bija laiks, kad tūkstošiem latviešu bariem pārgāja pareizticībā: varbūt krievu ticība glābs viņus no vampīriem? Nē, neglāba. Tūkstošiem pārcēlās uz citām guberņām, kad tas bija iespējams; sāka dzīvi no nekā, no nulles. Bija un pat skaļi tika izteikts plāns — visai tautai pārcelties kaut kur uz citu kontinentu, uz Dienvidameriku vai uz Austrāliju, — lai tikai paglābtos no dzelzainā, nepielūdzamā jūga, no drausmīgās varas vampīriem, kas uzkundējušies viņiem pirms gadsimtiem.

Un, ja neprātīgā sapņa, prieka un cerību gaisma sākumā dominēja sacelšanās dalībnieku tūkstošu tūkstošos, ja viņi ticēja un gribēja ticēt brīvības un laimes solījumiem, ja bija gatavi mirt, lai beidzot sāktu citādi dzīvot viņu bērni un bērnbērni, — kuram pacelsies roka mest viņiem ar akmeni?

Jau vasarā Rainis bija pabeidzis jauno dzejoļu grāmatu "Vētras sēja".

*Mesti ir kauliņi:
Brāžat uz priekšu, viesuļi!*

Visa grāmata ir viena vienīga metafora. Metafora, kuras sākumi meklējami jau pirmajā krājumā: plūst palu straumes, saules zobi iegrauzas ledus kalnos, ilgajai ziemas un aukstuma varai pienācis gals. Raiņa iedzimtā saules un siltuma mīlestība, brāzmais, reibinošs atjaunotnes prieks padarīja metaforu dzīvu, lai cik tā vienkārša. Lūstošā ledus brakšķēšana un dārdoņa, kūstoša sniega smarža jūtama tajā, agra pavasara mūzika aizrauj.

*Nekas man nevar kaitēt,
Nekā es nebaidos,
Es bojā neaiziešu,
Kaut arī nobeigtos.*

Tikai ar tādu apziņu, ka esi neievainojams, ar bērnišķīgu ticību nemirstībai laikam varēja pa galvu pa kaklu mesties ciņā, tik pādrošā un tik nāvējošā.

*Tā nevar palikt — un nepaliks,
Par velti cerēt, ka straume siks,
Ka ūdeni pārskries un aprimsies
Un atkal viss pa vecam ies.*

*Lai ledus cik stiprs, cik skaisti mirdz,
Pēc brīva, pēc dzīva ilgojas sirds —
Tā nevar palikt, tā nepaliks:
Līdz pašam pamatam jauns viss tiks!*

“Nāve, kur ir tavs dzelonis?” — vēl vienā Raiņa dzejolī skan evaņģēliskais jautājums. Un patiešām sāk likties, ka šie neatvairāmie, hipnotizējošie, gluži vai buramvārdu ritmi, ja arī nav izrāvuši nāvei dzeloni, tad padarījuši to nekaitīgu, kaut vai uz laiku.

Raiņa dzejoļi tika pārrakstīti no grāmatas, tika iespiesti un citēti avīžu lappusēs, krājumos un almanahos, kalendāros (bet latviešu mājās, pat ja tur nebija nevienas grāmatas, kalendārs bija katrā ziņā, tāpat kā lūgšanu grāmata). Desmitiem dziesmu jau bija uzrakstītas ar Raiņa un Aspazijas tekstiem. Aktieris Jēkabs Duburs bija izveidojis veselu programmu — tajā ietilpa daudzi jo daudzi Raiņa un Aspazijas dzejoļi un dziesmas ar viņu vārdiem. Sākot ar 1905. gada jūliju viņš uzstājās ar šo programmu vairāk nekā desmit reizes klausītāju tūkstošu priekšā.

Pa to laiku jaunumu izplatīšanas paņēmieni daudzējādā ziņā vēl bija palicis iepriekšējais, mūžsenais, — kad ar telegrāfa ātrumu kāds paziņojums, jauna vēsts, baumas nonāk visu ausīs; tas, ko bija dzirdējis viens, kļuva zināms simtiem. Raiņa dzejoļi Piektajā gadā izplatījās, var teikt, ar tādu ātrumu, ar kādu izplatās baumas laukos. Tie skanēja sapulcēs un sanāksnās, pat kapsētās, pavadot kritušu biedru, — palicēji atvadījās no viņa ar Raiņa vārsēm.

Latviešu sacelšanās romantisko pusi, spārnotās cerības, tikpat spilgtas, cik nenoteiktas, iemiesoja Aspazija un Rainis. Bet bija arī proza, bija tā pati dzelzs roka, par kuru runāja gan ģenerālgubernatora rezidencē, gan Ziemas pilī.

Galvenais sociāldemokrātu ideologs bija anonīms autors, kas publicēja savus rakstus ar dīvainu pseidonīmu "Paragrafs".

Jau aprīlī žurnālā "Sociāldemokrāti" Paragrafs rakstīja:

"Mēs esam proletariāta apzinīga atsvabinātāja partija, un ne reiz mēs izteikuši principu, ka nākošai revolūcijai jābūt vairāk vai mazāk apzinīgi rikotai. Mēs gan labi apzināmies, ka revolūcijas cēloņus no nenicka radīt nevar, bet ka gan no mums, cilvēkiem, atkaras saprast un izlietot apstākļus, novērot laiku un sastādīt mūsu apzinīgas līdzdalības plānu, virzīt un veicināt revolūcijas gaitu un pēc iespējas nodrošināt revolūcijas panākumus."

Rakstu sērijā "Politiskā brīvība" tas pats autors paskaidro:

"..ja mūsu, t. i., latviešu sociāldemokrātiskai kustībai, kā domājams, līdz beigām revolūcijā piederēs tagadējā vadošā loma, tad gribot negribot mums būs jāuzņemas pagaidu valdība, bet tikai vienīgi tad, ja mums šinī pagaidu valdībā būs tiešām droši noteicējs vārds." Un tālāk tika paskaidrots: vispirms uz vietām jālikvidē varas orgāni, tie nekavējoties jānomaina ar revolucionārām iestādēm. Jāmēģina panākt regulārās armijas atlaišanu, un jāapbruņo tauta. Vēlāk var būt runa par pašpārvaldes vēlēšanām pagasta, pilsētas un pēc tam visa novada mērogā. Nekādas reformas, mācīja Paragrafs, mūs neapmierinās: "apmierināt proletariāta prasības var vienīgajā veidā — ar revolucionāro cīņu". Ļoti nedaudzi zināja, ka zem ģeniāli garlaicīgā, uzmanībai garāmslidošā pseidonīma "Paragrafs" slēpjas Pēteris Stučka.

— Tu, protams, atbrauci uz Rīgu ne jau tāpēc, lai tiktos ar mani? Ne tikai tāpēc? — Rainis sacīja māšai, nenolaizdams no viņas pētošu, nelaiptu skatienu.

Dora apmulsa.

— Labi. Bet Pēteris neatrodas Rīgā? To taču tu vari man atbildēt?

— Pēteris Vitebskā. Tu zini, ka viņam aizliegts iebraukt universitātes pilsētās un Baltijas pilsētās arī. Jau toreiz, deviņdesmit septītajā, vācieši paziņoja uz Pēterburgu, ka Latvija gribot atdalīties no impērijas un ka viens no "latviešu karaļa" kroņa pretendentiem — advokāts Stučka.

— Tad jau arī man vajadzētu pretendēt... Bet viņš taču mēdz atbraukt uz šejieni, es zinu. Pagājušā gadā notika partijas dibināšanas kongress, — bet es to uzzinu pēc nedēļas. Šogad atkal kongress... Un bez tam viņš taču ir CK loceklis?

— Tev jāsaprot. Konspirācija. Mēs nevaram darboties tikpat bērnišķīgi kā toreiz.

— Ahā. Un tagad tu, protams, esi ieradusies kā sakarniece? Vari neteikt ne "jā", ne "nē", es neuzbāžos. Taču paklausies. Vai viņiem nav kauna mani pilnīgi ignorēt?

— Tu ne vienmēr esi taisnīgs. Tu gandrīz vienmēr esi netaisns pret

Pēteri, un tu nevari iedomāties, cik smagi viņš to pārdzīvo. Viņš... viņš no galvas zina ļoti daudzus tavus dzejoļus, vai vari iedomāties? Un citē tos presē, uzstājoties... Pat CK sēdēs!

Viņa runāja, norijot vārdu pēdējās zilbes, gluži kā steigdamās, bet tā tas bijis vienmēr — jau bērnībā. Arī viņam piemīt tāds paradums. No tālienes viņš bija spējis no viņas atgrūsties, viņu vairs nemīlēt, pat it kā izsvītrot no savas dzīves. Tuvumā tas viss izputēja kā nebijis. Viņš pazina viņu nevis ar prātu un pat ne ar sirdi, bet ar visu savu dzīvi, kura, kā izrādās, nav zudusi, bet palikusi viņā ar visiem samezgjojumiem. Viņš varētu neskatīdamies pazīt viņu — ar ādas porām, ar nekļūdīgo radniecības izjūtu. Ja viņiem ar Aspaziju būtu bērni, viņš tos laikam gan sajustu gluži tāpat. Lai cik tas dīvaini, bet Dora bija palikusi viņa būtības daļa. Kā stāsta, tā esot ar dvīņiem, bet kas gan viņi par dvīņiem?

— Jancis minēja, ka tev bijusi laba tikšanās ar Maksimu Gorkiju? — māsa mainīja sarunu tematu.

— Bija. Un bija laba... es taču Slobodskā esmu mazliet viņu tulkojis. Bet tad viņš man piepeši saka, uzsvērti izrunājot "o": "Es, vai saprotiet, šeit iepazīnos ar jūsu tautieti, Jani Jansonu, jūs taču, jādomā, esat pazīstami? Lielisks cilvēka eksemplārs, es jums saku. Kāda uguns, kāda pievilcība!"

— Gorkiju Rīgā arestēja?

— Rīgā, tu taču zini. Ceru, tu atceries, ka man ir savi apsvērumi attiecībā uz "lielisko cilvēka eksemplāru".

— Vai tad jūs neesat pilnīgi izlīguši?

— Mēs nekad neesam strīdējušies. Katrai rīcībai ir savs vārds, un ir lietas, ko ne ar kādu izlīgumu nevar izdzēst. Jā, tagad nav īstais laiks to visu celt augšā. Taču es neco neesmu aizmirsis. Pie reizes, — vai tu zini, ka man pat apjautājās, — vai man neesot nekas pretī, ka Jansonu ieceļ par pagrīdes "Cīņas" redaktoru?

— Ko tu teici?

— Teicu, ka nav. Vispār jau nu to jautāt bija nekorekti. "N. kungs, kā mēs zinām, izvarojis jūsu meitu. Vai jūs neicbildīsiet, ja mēs tomēr izvīrēsim viņu par tiesas piesēdētāju?"

— Briesmīgi, — Dora sacīja nomāktā balsī. — Tu runā briesmīgas lietas. Vai patiešām tu vispār nepazīsti žēlumu?

— Tieši es pazīstu žēlumu. To nepazīst daži jūsu darboņi... Taču mēs esam aizmaldījušies, Doriņ. Mums nevajag sākt sarunas par dažām lietām, — tev sāpīgi, man sāpīgi. Šī sāpe manī ir kā tāda granātas šķemba, kas icstrēgusi iekšienē. Reizēm tās dēļ grūti elpot. Bet, ja to izņemtu, — es varbūt uzreiz nomirtu.

— Mēs pagājušā gadā bijām Antverpenē Socinternacionāles kongresā, vai tu to zināji? Stacijā mūs sagaidīja Roziņš... Bēbelis pavisam novcojis... un arī acis viņam vairs tā nekvēlo, reizumis iemirdzas — bet

uz īsu brīdi, seja nogurusi... Žoress tur runāja taisni lieliski, arī Kautskis. Bet Pļehanovs — viņš pat atcerējās mani! Pēc tam mēs apbraukājām visu Šveici, naudas, kā vienmēr, bija galīgi maz, taču mēs visu bijām tik labi aprēķinājuši, ka Vitebskā atgriezāmies ar rubli kabatā un vēl ormanī pieripojām pie mājas... Kāpēc es to stāstu? Ak, jā, Šveice. Tu nevari iedomāties, kā šis brauciens visu uzjundīja manī. Atminējos gan torcizējo kongresu, gan mūsu poļus, Boļeslavu Miklaševski — atceries? Un... un savu torcizējo romānu, es taču Pēterim nedrīkstu par to ne vārdiņa bilst, viņš ir tik saprātīgs, tāds it kā flegmatisks no skata, bet briesmīgi greizsirdīgs. Viņš arī uz tevi manis dēļ greizsirdīgs. Un pat, liekas, uz mani tevis dēļ... Ai, sapinos. Īsāk, jūsu agrākā draudzība — arī tā ir svēta, un es nedrīkstu tai ne pieskarties.

— Tas viss ir labi, bet tu nupat atcerējies deviņdesmit trešo gadu, to kongresu, torcizējo Bēbeli, Miklaševski. Vai tu pie reizes nevarētu atcerēties, kas bija šeit, Rīgā, pirmais sociālists? Kas atveda čemodānu ar literatūru? Kas sāka propagandu? Kā lolojums ir šī pati sociāldemokrātija, kurā Pēteris un viņa līdzbiedri dala savā starpā amatus? Un, cietumā uzgāzuši man visu atbildību, viņi tagad izturas pret mani kā pret nepiederīgu, grūstin atgrūž no kopīgās lietas!

— Viņi taču uzskata tevi par labāko proletariāta dzejnieku! Tādu, kāda patlaban nav Eiropā un varbūt visā pasaulē!

— Paldies, paldies, paldies. Bet uz kongresu uzaicināt viņiem nelabpatika. Uz kongresu Antverpenē, atvaino, ne jau mani aizsūtīja. Piedalīties avīzes darbā neuzaicināja. Nevienā svarīgā jautājumā manas domas nepajau... ak, Dora, mīļā, piedod, es negribēju tevi tā sarūgtināt. Tici man, — es briesmīgi nopriecājos, kad tevi ieraudzīju. Tā nopriecājos, gluži tāpat kā torciz, atbraucot no Pēterburgas un pēkšņi tevi ieraugot. Pašā pirmajā mirklī... Es pat nezināju, ka vēl arvien varu tā priecāties. Mēs taču divi vien esam palikuši...

— Bet vai zini, ko es domāju? Ka viņi grib pasargāt tevi. Tāpēc arī cenšas atturēt no briesmām. Viņi taču zina, ka otra tāda latviešiem nav un nebūs.

— Ai, kas pie mums ieradies? Doriņa! Kādi vēji atpūtuši? — dziedošā balsī noteica Aspazija, icnākdama istabā. Dora piecēlās un mazliet kokaini devās viņai pretī.

Varas orgāni, atspērušies no visa spēka, rūkdami un pauzdami sašutumumu, tomēr atkāpās. Kad tika atļauts vērsties Pēterburgā ar petīcijām, vienu no pirmajām — latviešu inteliģences vārdā — tūlīt uzrakstīja Rainis. Viņš neaizmirsā, starp citu, pieminēt, apsūdzot policiju patvaļā, ka netiekot atļauts uzvest uz skatuves pat tās lugas, ko atļāvusi cenzūra. Petīcija ar simtiem parakstu tika aizsūtīta uz galvaspilsētu — un kā akā

iekrita. Bet jūnijā Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas Otrais kongress aicināja neiesniegt nekādas petīcijas: ar lūgumiem nekas nav panākams, kaut ko panākt var tikai ar spēku.

16. oktobrī sākās Viskrievijas politiskais streiks. Tajā vakarā Jaunajā Latviešu teātrī izrādīja “Sidraba šķidrautu”. Saviļņojums un entuziasms pieauga ar katru “dumpīgo” Gunas repliku. Un piepeši uz skatuves uzradās nepiederošs cilvēks, ietīnīcis melnā apmetnī. Pieskrējis pie pašas skatuves malas, viņš norunāja dedzīgu revolucionāru runu. Zāle atbildēja ar ovācijām: skatuves darbība saplūda ar drāmu, kas plosījās ārpusē, tronis Sanktpēterburgā šūpojās tāpat kā Aspazijas izdomātā karaļa tronis.

Otrā dienā tika izsludināts cara manifests “Par valsts kārtības uzlabošanu”: tika pasludināta vārda, sirdsapziņas, sapulču un demonstrāciju brīvība, Valsts domes izveidošana. Īstā revolūcija Latvijā sākās ar šo dienu, viss pārējais bija tikai tās prelūdijs.

Vēlāk Rainis lūkos restaurēt notikumu un atgadījumu hroniku dienu pēc dienas, stundu pēc stundas, taču tajā laikā viņš gandrīz neko nepierakstīja: nevarēja pagūt.

Sociāldemokrāti paziņoja, ka partija pāriet uz legālo stāvokli, tomēr viņi neatklāja ne savu struktūru, ne vadības sastāvu: viņi gaidīja karu un alka pēc tā, bet karā pretiniekam kārtis neatklāj. “Dienas Lapa” kļuva par legālu LSDSP laikrakstu. Rainis gaidīja, ka viņu uzaicinās par redaktoru. Neuzaicināja. No malas viņš uzzināja, ka Janis Jansons, CK loceklis un pagrīdes “Cīņas” redaktors, visasākā veidā esot iebildis pret viņa kandidatūru. Galu galā pats Jansons nostājās abu avīžu prickšgalā.

Rīgā notikumus kontrolēja Federatīvā komiteja. Federāciju izveidoja latviešu sociāldemokrāti un ebreju “Bund”; vēlāk tai pievienojās krievu biedri, viņi veiksmīgi strādāja, starp citu, karaspēkā, un šur tur zaldātu masas bija tuvu dumpim.

Daudzās vietās viss attīstījās gluži kā pēc scenārija, ko iezīmēja Paragrafa — Stučkas raksti. Vecie varas orgāni tika padzīti, dokumenti, saraksti, tiesu aktis tika sadedzinātas. Varu sagrāba rīcības komitejas, ko pilnībā kontrolēja sociāldemokrāti. Policiju atbrūvoja. Ieročus izdalīja kaujas dražinām, tautas milicijas nodaļām. Nevienš nebija gaidījis, ka revolūcija laukos aizsteigsies prickšā notikumiem pilsētās, bet tā notika. Dega pilis, muižas — desmitām, vēlāk simtām. Liepājā sacēlās matroži, — tika arestēti vairāk nekā simt cilvēki, astoņi nošauti. Baltijas baroni, pametot īpašumus un dzimtās ligzdas, bēga uz Rīgu. Daudzi sūtīja sievas un bērnus uz Vāciju, tvaikoņi dziļi iegrimā no kravas, dzīvas un raudošas.

30. oktobrī teātra zāle, kur notika kārtējā Aspazijas “Sidraba šķidr-
auta” izrāde, bija kā vienmēr pārpildīta. Pēc izrādes uz skatuves uznāca
pati dzejniece. Zāle piecēlās. Kad viņa sāka runāt, iestājās tāds klusums,
kāds — kā likās tajās dienās — vairs nemēdz būt. Viņa runāja par dzeju
un brīvību. Runāja tā, it kā viņas vietā runātu pati dzeja. Ļaužu masa kļuva
par vienu veselu — ar kopīgu dzirdi, kopīgu redzi, kopīgu elpu.

Varbūt ieraudzīsim un sadzirdēsim arī mēs, ieģaumēsim arī mēs Aspa-
ziju viņas triumfa stundā — iedvesmas pārņemtu, kvēlu, gandrīz jaunu,
ar kuplu matu kodaļu, kas kustoties izirusi, Aspaziju, ko pacēlis pāri visai
pasaulei simpātiju un izpratnes, vienotības un sajūsmas vilnis. Tas varbūt
ir augstākais punkts viņas dzīvē, slepeno un dedzīgo jaunības sapņu pic-
pildījums: tu taču alki pēc brīvības un slavas? Te tā ir — brīvība, te tā ir —
slava un vienotība ar tautu, augstākas par kuru nav.

Augstākas nav? Tātad turpmāk — uz leju?

Nē. Neko tamlīdzīgu viņa nedomāja, tuvredzīgām acīm lūkodamās
tumšajā, aplaudējošā zālē. Viņa prata izbaudīt triumfu. Ieģaumēt to.
Izdzert līdz pēdējai lāsei.

Uzreiz pēc cara manifesta parādīšanās Rīgā notika mītiņš, kurā pie-
dalījās ne mazāk kā simt tūkstoši cilvēku. (Tā rakstija un raksta. Es nekad
nesmu varējis saprast: kas un kādā veidā ir skaitījis un skaita tagad šos
tūkstošus?) Tika izplatītas lapas, katrs, kas gribēja, varēja ierakstīt tajā
savu uzvārdu un kļūt par sociāldemokrātiskās partijas locekli. Pierakstījās
40 000 cilvēku. Šis solis nevienam nebija tik vienkāršs. Šāvienī skanēja
no abām pusēm. Maskavas forštatē notika ebreju grautiņi, atstājot aiz
sevis četrdesmit izkropļotu liķu. Turpinājās un pieauga aresti. Pilsētās un
ciemos pretsvarā tautas milicijai turīgi ļaudis apvienojās paš aizsardzības
nodaļās, policijas atbalsta grupās. Plosījās melnā sotņa.

Pat tagad, kad pagājuši gandrīz simts gadu, nav viegli runāt par
Piektā gada varoņiem un mocekļiem, par bendēm un upuriem. Nav viegli
pateikt: varoņi un mocekļi, bendes un upuri bija gan vienā, gan otrā pusē.
“Kā? Cara satrapus un rokaspuišus jūs metat pār vienu kārti ar tiem, kas
ziedoja dzīvību brīvības labā?” “Kā? Jūs salīdzināt prātu zaudējušo dedzi-
nātāju un slepkavu pūli ar likuma aizstāvjiem? Haosa un sabrukuma vaini-
niekus — ar tiem, kas viņiem stājās pretī?”

Esmu uzskatījis un uzskatu, ka krievu patvaldība tādā veidā, kādā tā
pastāvēja līdz Piektajam gadam, bija lemta bojāejai. Kas apdzied laimīgo
un vareno gadsimta sākuma Krieviju, tam derētu vaļas brīdī palasīt kaut
vai Čehovu. Rakstnieku, kas nekad nav mēlojis.

Piekritīsim Rainim — tā, kā bija, nevarēja palikt. Taču to dienu

ļaužu virpulī līdzās varoņiem un upuriem gadījās arī mocītāji. Tādi, kas alka pēc viegla guvuma, laupījuma, svešām, kūpošām asinīm.

Naivi pajautāsim, vai var būt varonis, aizstāvot netaisnu lietu? Un ja nu tu esi pārliecināts par tās taisnīgumu? Bērni un sievietes tajā, otrajā pusē? Tie, kas tos izmisīgi un bezcerīgi aizsedza ar savām krūtīm? Mācītājs, kas negribēja atteikties no Dieva un samaksāja par to ar dzīvību? Virsnieks, kas palika uzticīgs savai pienākuma un goda izpratnei... Kas no viņiem ir mocekļi un nevainīgi upuri, kas vainīgi upuri, kas varonis, un vai bija varoņi?

Neprasu, lai nīknā cīņā uz dzīvību un nāvi kāds stāvētu vienlaikus abās pusēs. Bet — pēc simt gadiem? Ieraudzīt bērnus vienas un otras puses bērnos, sirmgalvjus vienas un otras puses sirmgalvjos, cilvēkus vienas un otras puses cilvēkos? Iedomāties sevi viņu vietā? Un ja ne Latvijā, tad pašā Krievijā šāva un krita, plūstot asinīm, vienas un tās pašas tautas bērni.

Bet ja dažādu tautu?

Vai tikai Dievs Tas Kungs savā bezgalīgajā žēlsirdībā spējīgs saklausīt vaidus gan vienā, gan otrā pusē, saprast ormaņa un baroneses, Viņam uzticīgā mācītāja un savai neticībai uzticīgā ateista pirmsnāves mokas?

Laukos pārtikuši saimnieki pievienojās kalpiem, — kopā grāva pagasta valdes un tiesas, kopā sagrāba muižas. Jau darbojās un rikojās pusotra simta rīcības komiteju. Slepens ziņotājs ziņoja policijai: šīs komitejas neatzīst ne Dieva, ne kādu citu autoritāti. Tās nodrošinās ar ieročiem, atņemot tos vai iegūstot, kur vien iespējams. Slēdz krogus un “monopolus”. Organizē un apbruņo savu miliciju. Stājas spēkā terors.

Pēc gadiem P. Stučka nosauks notikušo par “Lielo latviešu zemnieku karu”. Latvijā tika nodedzinātas 412 muižas, viņš atgādinās, bet Lielajā zemnieku karā Vācijā, četrus gadsimtus agrāk, iznīcinātas 1000 pils.

Sociāldemokrāti gribēja aicināt uz tūlītēju bruņotu sacelšanos pilsētās, taču Federatīvajā komitejā “Bund” pārstāvji nepickrita — nobalsoja pret. Cik žēl! “Jā, asinis, tā ir sula sevišķa,” teica Mefistofelis Faustam. Gribējās asiņu.

Avīzē “Cīņa” pazīstamais kritiķis, sociāldemokrāts Jānis Asars aicināja arī cīņas karstumā ievērot cilvēcību. Raiņa un Stučkas draugs, zobārsts un filozofs, literāts un revolucionārs Pauls Dauge vēlāk rakstīja par to: “..galvenais raksta kodols ir tas, ka proletariskai revolūcijai jābūt humānai un korektai. Vara jāizlieto tikai kā “beidzamais” līdzeklis! Lai neizlietu veltas, nevainīgas asinis, par katru lietu iepriekš, cik vien iespējams, jāpārliecinās! Pat “jāatstāj neaižskarti mācītāja privātraksti un grāmatas”! “Tāpat muižnieku privātpašums... ja tas neapdraud mūsu drošību” utt.”

(Izsaukuma zīmes un pasvītrojumi dod priekšstatu par lielo sašutumu, kas bija pārņēmis mūsu godājamo P. Daugi.) Tālāk viņš raksta, ka ļoti labi atceroties, kā abi ar b. Stučku un citiem boļševistiski noskaņotiem biedriem Otrajā kongresā smējušies par šo mīkstčaulību. Viņi esot pieturējušies pie formulas, kas izteikta Stučkas rakstā “Politiskā brīvība”: sistemātiski izmantot atklātā karā pret patvaldību visus līdzekļus, sākot ar mierīgu boikotu un beidzot ar ieročiem un bumbām.

Pievērsim acis un mēģināsim ieraudzīt to. Stučka, Jansons, Dauge, citi “boļševistiski noskaņoti” biedri lasa cits citam priekšā, tikko valdīdami smiekļus (visiem viņiem, pēc laikabiedru stāstiem un atmiņām, piemītusi neparasti attīstīta humora izjūta): “Revolūcijai jābūt humānai!” “Un korektai, Dieva dēļ, neaizmirstiet: korektai!” “Neizlejiet, mīļie, veltas, nevainīgas asinis!” “Bet varu... ai, es nevaru, — varu izlietot tikai kā beidzamo līdzekli!” “Un mācītāju, nabadziņu mācītāju, atstājiet neskartu kopā ar viņa lūgšanu grāmatu!” “Neskartu! Ha-ha-ha!” Jaunu, jautru, ārkārtīgi jautru cilvēku veselīgi smiekli.

Rainis arī nebija pacifists. “Arma virosque cano” — “Es dziedu par vīriem un ieročiem” — latīņu epigrāfs grāmatai “Vētras sēja”, kas nāca klajā tieši 1905. gada oktobrī. Taču viņš nekad nesāktu uzjautrināties par Asara rakstu: viņam nenāktu smiekli par domu būt humāniem un korektiem pat revolūcijas laikā, un zem vārdiem — neizliet veltas, nevainīgas asinis — viņš parakstītos abām rokām.

Viņš dusmojās, ka grāmata cenzūras šķēru dēļ ir nokavējusies: viena vienīga vētras priekšnojauta, bet vētra jau sākusi plīsties! Taču gandrīz visi dzejoļi bija paspējuši nokļūt ļaužu rokās, tos varēja dzirdēt mītiņos vai no skatuves.

Rainis pats uzstājās ar runu sapulcē mežā un uz Rīgas Vācu teātra skatuves, sanāsmēs un kongresos, tikšanās reizē ar nupat atbrīvotajiem politieslodzītajiem un literārajā vakarā. Viņš nebija nekāds orators, viņam nebija ne skaļš balss, ne daiļrunības spēju, taču arī klusa balss kļūst dzirdama, kad visi apklust. Dažreiz likās, ka viņam arī nekas nav jārunā — viņa vārds jau icdarbojās maģiski. “Tie tautas vadoņi, kuri iepriekš zināmos laikrakstos tika noķengāti, tagad no tautas puses tika saņemti ar lielāko sajūsmību. Piemēram, pilsētas teātrī dzejniekam Rainim no publikas kāda vecāka dāma paklāja savu mēteli uz grīdas, kur viņam uzstāt,” rakstīja “Dienas Lapa”.

Tā bija viņa revolūcija. Viņš bija grauds, no kurā izauga vētra. Viens vienīgs cilvēks, nervozs, izmocīts, reiz atgriezās no Cīrihes ar idejām, kas tagad noteica simtiem tūkstošu ļaužu dzīvību un nāvi. Viņš ir jaunā sākējs,

pravietis un dziedonis. Bet vai varēja icdomāties, ka viss notiks tik ātri! Viņa tauta bija uzdrošinājusies. Viņa tauta varbūt kļūs pirmā sociālisma nesēja un jaunās vēstures un morāles icdzīvinātāja pasaulē. Gandrīz vai pati visvairāk nomāktā un nelaimīgākā tauta virs zemes vedīs sev līdzī cilvēci!

Viņš neatsakās ne no kā. Viņu icvēlē skolotāju un vecāku birojā, — viņš picdalās skolotāju un vecāku sēdēs, viņu sūta uz Pilsētu kongresu Maskavā, — viņš brauc uz Maskavu. Mājās jūrmalā viņš neizlaiž nevienu mītiņu, rūpējas par kaujas družinu veidošanu, dod naudu icročiem un aicina citus darīt to pašu. Vēlāk, kad pratinās sapulču un mītiņu dalībniekus jūrmalā, gandrīz visi liecinieki nosauks viņa vārdu: visi bija redzējuši, dzirdējuši, iegaumējuši viņa kluso, neizteiksmīgo balsi... Viņam uzdeva nodarboties ar miesnieku problēmām pilsētas tirgū, — dzejnieks Rainis noņēmās ar miesnieku problēmām, izskaidroja viņu vajadzības un prasības.

Un bija neicspējami atbrīvoties no iespaيدا, ka viņu nomāc, icrobežo. Ka nez kāds neredzams spēks atbīda viņu no nopietna darba, no galvenajiem lēmumiem. Kaut kur tur bija istā vara, — viņu tai nelaida klāt ne tuvumā. Jansons? Protams, arī viņš. O, kā tika daudzinašs Jansona-Brauna vārds (pseidonīmu "Brauns" viņš bija paņēmis, liekas, no Hauptmaņa lugas), kā tika daudzinašs viņš pats, vienmēr atrazdamies jebkuras ļaužu sanākšanas centrā, prazdamš būt, kā šķita, vienlaikus vairākās vietās, publicējot divus, trīs jaunus rakstus katru dienu! Taču ne jau Jansons bija noteicošā figūra, viņš bija tikai tās neredzamās varas redzamā daļa. Stučka — CK loceklis, tādā laikā palika Vitebskā... O, kā viņu cenšas pasargāt! — un vai uz turieni nesticpjas visi pavedieni?

Viņi prot tikai graut. Sagrāba muižas ar zemi — un nezināja, ko ar to darīt. Agrārā zemē viņi vispār nebija icklāvuši partijas programmā agrāro ļautājumu. Un ne jau aizmāršības dēļ, nē, nē, apzināti! ļautājums par zemi ne tikai netika risināts, tas pat netika izvirzīts. Loģika tāda: saimniekiem palīdzēt nav mūsu uzdevums, bet, ja icdotu zemi lauku proletariātam, kalpam — viņš uzreiz zaudētu savu revolucionārismu, kļūtu par īpašnieku. Nu kāpēc Rainim atņemtas icspējas teikt savu vārdu! Viss būtu bijis citādi, ja...

Kaislību uzbangojumā, cits citam pāri kūšājošu notikumu vērpētē, briesmu, baumu, dziesmu, nāves un vējā pārpūlētu balsu virpulī viņš negribēja un nevarēja atbrīvoties no aizvainojuma: viņam atņemta sirdslieta, atņemta icspēja ictekmēt notikumus, to ir icdarījuši cīņas brāļi, viņa skolnieki un sekotāji!

Decembrī pēc bruņotās sacelšanās agrāves Maskavā sākās atplūdi. Nevienš vēl nezināja par cara pavēli sūtīt uz Baltijas guberņām "visus brīvos pulkus". Taču kārtējais decembra streiks noslāpa. Sākās masveida aresti, kratīšanas, pirmās soda ekspedīcijas. No sākotnējām gaviļēm, no žilbinošajām nesenajām cerībām gandrīz nekas nebija palicis pāri. Revolūcija gāja mazumā, un baumas par nāves sodiem un spīdzināšanu tika izplatītas jau tāpat kā agrāk: čukstus.

Rainim ieteica emigrēt. Pametot visu. Citādi būs par vēlu.

11. decembrī Jaunajā Latviešu teātrī notika "Sidraba šķidrāuta" izrāde, — kā izrādījās, pēdējā. Aspazija un Rainis bija teātrī, un atkal izrāde beidzās ar mītiņu... arī pēdējo.

Robežai tika pāri Polijā. Pavadonis bija inženieris Priedītis — Nīnas vīrs, tās pašas Jaunās strāvas dalībnieces Nīnas, uz kuru Aspazija ilgi bija greizsirdīga.

Pēc dažām dienām Šveicē, Cīrihē, icradās Nagliņa kungs ar sievu. Augstu pieri, vājš, nervozs. Ar pasi, no kuras raudzījās kaut kāda jaunckļa fizionomija.

Dzīve, kas beidzās, pārejot robežu, bija tik vētraina un spilgta, ka tās pietiktu veselam cilvēka mūžam, gadiem septiņdesmit, un, ja to izstieptu vairāku gadu desmitu garumā, pietiktu arī veseliem dienu un nakšu tūkstošiem, un tās visas būtu piesātinātas un pilnas.

Kārtējā bojājeja bija galīgāka par agrākajām: viņš bija pazaudējis visu. Pat vārdu.

Nabaga nevienam nezināmais Nagliņš.

Viņa nabaga sieva.

Stučka tāpat kā iepriekš dzīvoja Vitebskā. Decembrī viņš rāvās uz Rīgu, taču satiksme bija pārtraukta. Vēlāk daži cīņu biedri runāja, ja Veterāns (vēl viens Stučkas pseidonīms) toreiz būtu ticis līdz Latvijai, viss pavērstos citādi. To apstiprināja arī pats Stučka: ja 1905. gada decembrī viņš būtu atradies Rīgā, proletariāta bruņotā sacelšanās tiktu novesta līdz galam. (Un vai pati šī atzišanās neliecina, cik liela bijusi šī cilvēka vara notikumu ietekmēšanā? Nevar teikt, ka Rainis nebūtu gaisredzīgs.)

LSDSP centrālkomiteja pieņēma šādu lēmumu: Janim Jansonam nekavējoties jādodas prom no Baltijas. Dažas nedēļas viņš slēpās Pleskavas guberņā, netālu no Suščevas stacijas. Kā stāstīja mājas saimnieks, kas bija devis viņam patvērumu, reiz pie viņu durvīm piekļāuvējis ciemiņš: Pēteris Stučka. Norunājuši visu nakti, bet no rīta abi pametuši māju; Stučka itin kā pavadījis savu draugu un audzudēlu līdz Somijas robežām. Pēc

citām ziņām, pirms bēgšanas uz Somiju Jansons esot nodzīvojis dažas dienas Pēterburgā.

Reiz — tagad, likās, pirms gadusimtiem, bet bija pagājuši tikai nedaudzi mēneši! — pēc karastāvokļa pasludināšanas Kurzemē un Vidzemē, avīze “Cīņa” rakstīja: “Revolucionārā tauta dos uz to savu atbildi, vienīgo, kādu viņa var dot: *aci pret aci, zobu pret zobu!*” Tagad ar šo lozungu bija apbruņojusies pretējā puse.

Valkai tuvojās ģenerālis Orlovs ar 10 000 zaldātiem, viņam bija piešķirtas ģenerālgubernatora, tas ir, gandrīz neierobežotas, pilnvaras. Tādas pašas tiesības tika dotas vēl diviem ģenerāļiem. Tā ka divās guberņās, kā ar humoru piezīmēja pašas pilnvarotās personas, darbojās pieci ģenerālgubernatori.

Acī pret aci, zobu pret zobu. Atriebās par pārdzīvotajām bailēm, par savu neseno vājumu, par nodedzinātajām pilīm, par bojā gājušajiem. Acī pret aci izrādījās par maz, un par maz bija zobu pret zobu.

Soda akcijas ir daudz briesmīgākas par karu, kur jārēķinās ar atbildes rīcību. Nogalināt bez pretspara nozīmē kļūt zvēriskam. Ar šausminošu ātrumu patvaļa atraisa bruņotos cilvēkos līdz laikam apslēpto, nomākto līdzību zvēram. Cilvēks ir mīkla sev un citiem, un viņam nav tikai viens atminējums. Bet viens no nejaukākiem atminējumiem — velns, bende, mocītājs, kas vai nu paslēpies kaut kur iekšienē, likumotajā zarnā, vai ievazāts kā vīruss no ārienes un pārņēmis ļaužu pūlus kā epidēmija. “Netiek taupītas ne sievas, ne bērni, ne slimnieki, ne sirmgalvji. Savaņģotos spīdzina visbriesmīgākā inkvizīcija un tad nošauj bez tiesas, bez izmeklēšanas. Veselas pilsētas daļas tiek sagrautas lielgabaliem, mājas nodedzinātas, mantas izlaupītas. Upuri skaitāmi tūkstošos un desmit tūkstošos. Zem liķu gubām un māju drupām patvaldība grib aprakt tautas brīvību un revolūciju.” Pārspilējums šeit ir viens. Nogalināto skaits nebija desmiti tūkstošu, bet tūkstoši. Taču izsūtīto, arestēto, pickauto, izvaroto, apgādnieku zaudējušo, bez pajumtes palikušo, — jā, desmiti tūkstošu.

Ģenerāļa Orlova pavēle: “Gūstā neņemt, uz vietas nošaut dumpiniekus, nozieguma vietā piekertos un tāpat visus, kas pazīstami kā revolucionāri” guva dedzīgu atbalstu avīzēs. Rīgas “Düna-Zeitung” šajā sakarā rakstīja: “Sociālistu teroru var salauzt tikai ar icbiedēšanu. Diemžēl šo patiesību vēl līdz galam nav izpratuši dažās Krievijas juristu aprindās, kas sirgst ar galīgi neiederīgu jutelību. Pēc mūsu uzskatiem tagad pie darba jāķeras kara tiesām; vajag, lai tās pieņemtu spriedumus

bez vilcināšanās, bargi, kā zaldātiem pienākas. Izdarīt masveida arestus un uzreiz atkal atbrīvot aizturētos nav jēgas.”

Jansonu-Braunu meklēja visur. Divreiz izziņoja par viņa aizturēšanu pat avīzēs. Kādu Jani Jansonu, kuram bija nelaime būt vārda un uzvārda brālim ar revolucionāru, kļūdas dēļ nošāva.

Jaņa tēvs, kas nezināja vai negribēja teikt, kur ir viņa dēls, tika nopērts ar pletnēm, viņa māja tika nodedzināta. Jaņa Jansona brālēnu nošāva, jaunāko brāli un viņa sievu aizsūtīja katorgā, divas māsas izsūtīja uz tālām guberņām.

Stučkas vārds netika minēts ne reizi, nekur. Un par ko tad? Mūsu advokāts, nekur neiejaukts, turpināja savu jurista darbu Vitebskā.

Toties Jansona-Brauna un it īpaši Raiņa vārds tika locīts visos locījumos. “Düna-Zeitung” tieši izsludināja Raini par galveno kūdītāju un visa vaininieku. Viņu saukāja par teroristu, bet ar īpašu neatlaidību — par “banku aplaupītāju”.

Nebija dūmu bez uguns. Aleksandrs Birzvalks, aktīvs 1905. gada notikumu dalībnieks jūrmalā, atceras: “Reiz pie manis griezās kāds izbankrotējis vācietis, vārdā Munters, ar priekšlikumu iepazīstināt viņu ar revolūcijas vadoņiem, jo viņš zinot, kur varot dabūt daudz naudas revolūcijai. Man vīrelis izlikās ļoti šaubīgs, bet, tā kā es sevi pie revolūcijas vadoņiem nepieskaitīju, tad tuvāk to neizprašāju, bet noraidīju pie Raiņa. Kad otrā dienā satiku Raini uz ielas, uzprasīju tam, kas tur bija ar Munteru, vai tur kaut kas prātīgs var iznākt? Rainis bija ļoti nevaļīgs, viņš steidzās uz vilcienu — man tikai atbildēja: “Varbūt kaut kas iznāks arī!” Vēlāk izrādījās, ka Munters bija licis Rainim priekšā dabūt naudu revolūcijai, aplaupot kādu Rīgas banku, Munters bankai bija parādā lielāku naudas summu. Tas tad nu bija izstrādājis plānu piedabūt revolucionarus aplaupīt šo banku, laupīšanas brīdī ierasties ar policiju un tad par bankas izglābšanu pieprasīt, lai banka dzēš viņa parādu. Rainis no tā bija atteicies. Tad Munters bija sadabūjis pāris Rīgas ielas zēnu, vienu apbruņojis ar revolveri un atstājis bankas ārpusē, bet otru ar revolveri rokā iesūtījis bankā. Tos abus policija apcietināja. Kaut gan tajā laikā, kad tas notika, Rainis jau sen bija Šveicē, tomēr reakcionārās vācu avīzes līdz apnikumam rakstīja “der Bankräuber — der lettische Dichter Rainis”. (Banku laupītājs — latviešu dzejnieks Rainis.)

Mēs apstājāties pie šīs kuriozās epizodes tāpēc, ka tā ļoti gandēja Rainim dzīvi: apsūdzība kriminālnoziedzumā, kas tika izplatīta pa visu Eiropu, apvainoja un apraipēja viņu; dzīvojot svešā valstī ar svešu vārdu un bez kādām tiesībām, viņam pat nebija iespējas iebilst apmelotājiem. Bet viņš taču savā laikā bija atbildējis Munteram uz piedāvājumiem “miljoniem” pilnīgi rainiski: “Mūsu lietas tīrība prasa arī tīrus līdzekļus.”

Revolūcija beigusies.

1905. gada pavasarī, pašā represiju karstumā, advokāts Pjotrs Ivano-
vičs Stučka pārcēlās uz Rīgu. Pēc gadiem noskaidrosies, ka tajā laikā viņš
bijis partijas priekšsēdētājs, kas aizgājis dziļā pagrīdē, ka CK sēdes vis-
biežāk notikušas viņa dzīvoklī, ka viņa rokās bijusi avīze "Cīņa" un parti-
jas kase.

Sestā dzīve

Pirmā nodaļa. Sinjors Nagliņš

Otrā nodaļa. Antiņš

Trešā nodaļa. Virsotne

Ceturtais nodaļa. Jāzeps un viņa brāļi

Piektā nodaļa. Karš

Sestā nodaļa. "Caur Vāciju es nebraucu"

Septītā nodaļa. Trīs bezbērnu pāri

Astotā nodaļa. Strīds turpinās

Seta d'ive

Prima nobilita, s'innova, s'innova
 Ota nobilita, s'innova, s'innova
 Fresa nobilita, s'innova, s'innova
 Canto nobilita, s'innova, s'innova
 Polta nobilita, s'innova, s'innova
 Seta nobilita, s'innova, s'innova
 Senna nobilita, s'innova, s'innova
 Asta nobilita, s'innova, s'innova

PIRMĀ NODAĻA
SINJORS NAGLIŅŠ

— Tātad, pic kā mēs palikām? — Velns jautāja. — Ahā, pic tā, — kas netic Dievam, tas agri vai vēlū nonāk pic velna.

— Ne pic kā tāda mēs nepalikām, — Jānis noguris atteica. Sarunbiedrs atmeta pieklājību un parādījās nepiedienīgā izskatā: kā krupis zem mikroskopa.

— Tu nodomāji, ka tā būtu jāizskatās reakcionāra Veinberga dvēselei. Vai uzminēju? — Velns plati pasmaidīja.

— Hm, — Nagliņš aizkaitināts piespiesti izdvesa.

— Vai viena no tavu brāļu dvēselēm. Es taču lasu arī zemgarozā.

— Nu, ja jau šie murgi ir neizbēgami, es gribētu, lai mani uzrunā ar “jūs”.

— Tātad par Dievu, — it kā nedzirdējis, turpināja krupjveidīgais. — Mani jau sen nodarbina doma: kā Viņš izturas pret tiem, kas Viņam netic. Iedomājieties, ka Viņš galīgi par tiem neinteresējas. Izlēmis, tā teikt, ka jūs necsat Viņa kompetencē. Ateists divkaujā nogalina ticīgo. Ko lai iesāk? Ko lai Viņš iesāk? Prostitūta ar krustiņu kaklā paved zēnu no inteligentas un galīgi neticīgas ģimenes... Tak jums, kā rādās, garlaicīgi?

— Vai jūs necsat ar Viņu uz vienu roku? — Nagliņš sacīja. — Varbūt saņemmat no Viņa atlīdzību?

— Pastāv uzskats, ka man iepriekš zināmi jūsu jautājumi un jūsu atbildes, un mūsu dialogs tādā kārtā zaudē jēgu. Tie ir maldi. Mēs zinām ne jau visu un ne tik daudz to, kas būs, cik to, kas bijis. Taisni tāpat kā jūsu brāļi... nedrebinieties, šoreiz tas ir tikai tāds teiciens... taisni tāpat kā jūsu brāļi sociālisti kļūdās, domādami, ka slepenpolicijai viss ir zināms un ka tā atrodas visur. Ja jūs tikai zinātu, cik daudz arī tur robu! Gan naudas par maz, gan arī līdzstrādnieku morālais līmenis varētu būt augstāks. Atbildot uz jūsu jautājumu: es nesaņemu no Viņa atlīdzību, tomēr man ir aizdomas, ka arī es esmu kopīgā nodoma daļa. Bet ko mēs tā tikai par

mani vien runājam? Vai esat dzirdējis, jūsu izdevējs, Jānis Ozols... nošauts. Kaut kur netālu no Cēsīm. Cēsis. Ir tāda vietīņa? Es parcīzi izrunāju?

— Ko tu māžojies, riebīgais krupi?

— Te es jūs uzrunāju ar “tu”, te jūs mani. Taču tubrālības, he-he, mēs tā kā nebūtu dzēruši. Bet vai nav, Nagliņa kungs, arī jūsu vaina, ka šīs nagaikas svilpdamas apstrādā zemnieku muguras, asinīm šķīstot un miesiņai atlecot... Ka ceļas šī smaka... specifiskā ugunsgrēku smaka, — ai, cik tā ir noturīga, — un, zināt, ar mīļo pekles dvaku klāt. Vai nav jūsu aicinājuma tālās noskaņas... Pazūdu, pazūdu. Nepūlieties mest man ar zābaku. Tas jau nu būtu plaģiāts. Vai atceraties, Lutērs?... Viens no jūsu revolucionāriem, kā stāsta, esot pieņēmis pagrīdes vārdu Lutērs. Dīvaina fantāzija, vai jums tā neliekas?

— Kā lai es jūs izvadū laukā, nekaunīgais radījum? Varbūt pārmet krustu?

— Nu, to jums nebūtu vieglāk izdarīt kā man. Sakiet Raini, Spīdola — tā ir jūsu Elza? Mefistofelis brunčos, kā pēc kāda laika atzīmēs viens jauns jūsu kritiķis... kā tak viņu sauca... Andrejs Upīts. Būs asprātīgi pateikts. Un ņemiet vērā: “Ugunī un naktī” netrūkst velna būšanu, toties no Dieva nav ne smakas. Itin kā.

— Ko nozīme “itin kā”?

— Nu kā tad var nebūt no Viņa ne smakas? Katrs talants esot Dieva dzirksts. Vai...

— Nu kas vēl nebūs?...

— Viss, viss! Nezin kāpēc jūs pret mani esat tik nelabvēlīgi noskaņots, “jauno Faust”? Bez gala dusmojaties uz mani... Uzdāvināšu jums caureju uz trim dienām. Sveiki.

Paradīze zemes virsū sākās tūlīt aiz loga.

Pirmos trīs mēnešus viņi nodzīvoja Cīrihē. Un viss būtu tā nekas, bet pēc nedēļām trim tur sabrauca kādi divsimt latvieši. Kāpēc cilvēki tā mainās ārpus dzimtenes? Kāpēc emigrantu vide pēc mēneša atgādina kārbu ar zirnekļiem?

Elza pret to visu izturējās mazliet citādi. Elza, kā liekas, klusībā izbaudīja to, ka neviena ievērojamāka par viņu šeit nav. Vismaz līdz laikam, kad ieradās Jansons.

Līdz Jansona atbraukšanai Rainim bija uzdevums, kas viņu samierināja ar daudz ko. Viņš gribēja nekavējoties sastādīt revolūcijas vēsturi. Vācu avīzēs raksti par notikušo tika publicēti lielā daudzumā. Tajos tika pierādīts, ka nekādu iemeslu dumpim nesot bijis, ne ekonomisku, ne morālu. Ka par visu labāko savā nožēlojamajā dzīvē leti, Līvlandes aborigēni, ir pateicību parādā Baltijas vāciešiem. Ka pasaules priekšā tas esot pamācošs kolektīvs prātā sajukušanas gadījums: kļuvusi vājprātīga un

sākusi trakot vesela tauta, vispār jau nu micrmilīga un bikla. Tika pieminēti sociāldemokrāti, to skaitā arī vācu. Re, kādi augļi ebreja Marksa mācībai. Un tā joprojām.

Cilvēki, pēdējā brīdī izkļuvuši no Krievijas, daudz ko bija redzējuši, par daudz ko varētu pastāstīt. Gribējās negaidot, pa karstām pēdām dzīties pakal un panākt vēsturi. Un nostādīt patiesību pretī visu neliešu, pašu un vācu, izdomājumiem.

Daudzi jau bija piekrituši, jau bija, liekas, uzrakstītas pirmās lappuses... bet te icradās Jansons, un izrādījās, ka tieši viņam un nevienam citam partija uzdevusi uzrakstīt latviešu revolūcijas vēsturi. Brālis Janis, — svešās valodās viņš savu vārdu rakstīja ar diviem “n”, paskaidrojot, ka viņš nav Jānis (ar garo “ā”) — tā saucot viņa brāli, bet Janis.

Cīrihē vairs nebija ko darīt. Turklāt viņa pase ar divdesmitgadīga jaunckļa fotogrāfiju nebija nekur derīga. Nelegālos varēja izsūtīt jebkurā brīdī. Berlīne izdeva Krievijas bēgļus, nebija droši arī Parīzē, Romā. Vajadzēja paslēpties kaut kur provincē. Viņiem icteica Lugāno: paradīzes stūrītis, ezers, kalni, blakus Itālija, — kad viss būs aprimis, varēs pārvākties uz turieni.

Lugāno patiešām izrādījās neiedomājami skaista: gluži kā sapnis par dienvidiem, kas piepildījies visos sīkumos. Piesardzības dēļ viņi neapmetās pašā pilsētā, bet noīrēja kaktu netāljā ciematiņā, Kastaņolā. Te neviens neprasis dokumentus, sinjors un sinjora Nagliņi var dzīvot pie ezera kaut līdz mūža galam, ja tikai būtu ar ko samaksāt par mitekli. Ja pārāk netērētu pārtikai, naudas tuvākajam gadam vajadzētu pietikt.

Četrdesmit gadu vecumā atkal viss jāsāk no gala. Daudz vairāk no gala nekā pēc ģimnāzijas: tad bija tēvs, bija mamma, bija Līze un Dora, — nekā pēc cietuma: tad bija dzimtene.

Klīda baumas, ka par viņa galvu Krievijā esot apsolīti 10 000 rubļu. Liela nauda: varētu nopirkt simtiem govju. Elza atnesa ziņu, ka pat šeit, Lugāno, par viņiem esot izprašājuši kaut kādi tipi. Ne latvieši. Paldies kaut vai par to.

Kastaņolā viņš no jauna ķērās pie dienasgrāmatas, ko bija pārstājis rakstīt pirms gadiem pieciem. Pārstājis rakstīt it kā cits cilvēks. Kas bija tas cilvēks — latviešu literāts? Neizdevies advokāts? Avīžnieks? Sociālists, kuru, kā liekas, bija atstūmuši paša biedri, — par to visu, ja būs vēlēšanās, varēs tikt skaidrībā. Brīvā laikā. Brīva laika būs pietiekami.

Bet kas ir sinjors Nagliņš, kurš noīrējis istabu mazā ciematiņā pie Lugāno, pats velns netiks gudrs. Pat tie, kas ošņājas kaut kur tuvumā pēc

saviem desmit tūkstošiem, meklē viņa pagātni. Meklē cilvēku, kurš bijis.

Elza klusē. Pie kā viņa, nabadzīte, vainīga? Lai kā viņš bija vilcis Elzu uz savu sociālismu, nekas neiznāca. Nē, viņa godīgi centās, — un nespēja. Viņas sapnis bija, īsi izsakoties — izsisties uz augšu. Viņa izsitās! Izsitās uz augšu. Un tieši tajā brīdī viņš bija izlēmis augšu un apakšu samainīt vietām. Viņš un viņam līdzīgie. Tagad viņa cieš par citu grēkiem. Riskējot ar dzīvību, naktī bija devusies pāri robežai, tagad dzīvo starp svešiem cilvēkiem, par kuriem viņai nav absolūti nekādas intereses, un arī tiem viņa ir tikpat vienaldzīga, kā tie viņai. Mīlestība? Jā, protams. Citādi kāpēc viņai tas viss būtu vajadzīgs. Mīlestība. Bet mēs taču nesam Birutas Skujenieces vecumā. Mīļās, lielacainās. Tikai jāatceras vien — un asinis sāk straujāk ritēt dziļslās. Mūsu mīlais bērns. Ne mūsu. Mīlais ne mūsu bērns. Un tomēr ne vairs bērns. Toreiz priēžu silā viņš bija nesis viņu uz rokām kā kādreiz Doru. Elza bija pagriezusies un izmetusi kaut ko nelāgu. Un Rūtiņas milzīgās acis bija metušās pie viņa pēc aizsardzības. Šis skatiens nebija bērnišķīgs.

Pie kā mēs palikām, — kā bija jautājis velns nesēnajos murgos. Īsta miega nav ne man, ne Elzai. Miega vietā, ja paveicas, — aizmiršanās, pilna tukšuma. Tukšums ir atpūta. Viss pārējais — jautājuma zīme, smaga kā veseris.

Meklējamo personu saraksts. Policijas Departamentam no Vidzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes priekšnieka 1906. gada 13. martā.

Kārtas numurs: 1.

Amats, izcelšanās, vārds, tēva vārds, uzvārds, vecums, ticība un iesauka, ja tāda ir:

Zvērinātā advokāta palīgs Ivans Hristoforovičs Plickšāns, 41 g., luterānis.

Pazīmes: Augums 2 aršinas 7 $\frac{3}{4}$ veršoki, micsas uzbūve vidēja, mati uz galvas tumši blondi, bārdā melni, ūsas ar rūsganu nokrāsu, uzacis tumšas, retas, galvvidū plikums, mati bez celiņa, atsukāti atpakaļ, acis zilgani pelēkas, vidēji lielas. Redze laba, pierē augsta, seja kalsnēja, āda bāla, uz kakla kreisajā pusē aizmugurē neliela dzimumzīmīte.

Vai bijis apcietinājumā vai policijas uzraudzībā un kādā lietā:

Saukts pie atbildības Vidzemes guberņas žandarmērijas pārvaldē pēc izziņas kā apsūdzētais noziegumā, kas paredzēts Kriminālo sodu likuma 102. pantā.

Kur dzīvojis pēdējā laikā un pēc kādas uzturēšanās zīmes:

Pēdējā laikā dzīvojis Vidzemes guberņas Rīgas apriņķa Dubultu miestā, no kurienes šā gada februāra pirmajās dienās pazudis nezināmā virzienā.

Vai ir ģimene un radnieki, un kur tie dzīvo:
Sieva Elza, māte Dārta Jakovļevna un māsa Darja Hristoforovna,
vīra uzvārdā Stučka, Vitebskas pilsētā.

Uz kuriem jātiec nosūtītam pēc atrašanas:
Pārmeklēt, arestēt un nogādāt Vidzemes guberņas Žandarmērijas
pārvaldē.

Pulkvedis... /Paraksts/

Ai, ai, ai, kungi. Taisnība bija noslēpumainajam Nagliņa kunga sarun-
biedram: netīri strādājat. Māte Dārta Jakovļevna, kaut arī patiešām atro-
das Vitebskā, taču kapos. Astoņi gadi kā apglabāta. Un aizdomās turētais
pazudis nevis šā gada februārī, bet pagājušā gada decembrī. Un āda meklē-
tajam nav vis bāla, bet ārkārtīgi bāla. Un dzimumzīmīte uz kakla nevis
neliela, bet krietni liela, — pēc dažiem gadiem to vajadzēs noņemt ķirur-
ģiskas operācijas ceļā.

Dienasgrāmata.

13.5.6. (1906. gada 13. maijā.)

Es liels biju, nu zems; viņš zems bij, zems palika, caur manu krišanu
nau pacēlies. Vai mani neviens neaizstāv no tiem, kurus cēdināju un dzir-
dināju, kur palīdzēju, kad tie lūdza, kuriem palīdzēju slepeni, kurus par
draugiem saucu. Kurus garīgi baroju.

...Vajga būt ļoti veselam miesīgi un garīgi, lai izturētu visu mazo naidu
un skaudību, radītu sev patīkamu micrīgu atmosfēru rakstīšanai, un lai
vēl apgādātu sev pārtiku. [Torkvato] Tasam abu pēdējo šķēršļu nebija
jāpārvar.

14.5.6.

Nāk pērkons ar lielu melnu maisu, ko maut kalniem galvā.

Mazie ļautiņi, zemie, jaunībā arī dabū ap savu misiņa, bleķa vai
čuguna dvēseli plānu apzeltījumu. Dzīve ar savām rupjām rokām to ātri
nobrauka, un tad top redzams šo mazo viss dvēseles netīrais metāls, kurš
drīz aprūs un top melns un zaļš, un smird, un aptraipa katru, kas tai pie-
ķeras, varbūt glābiņu meklēdams, varbūt vēlēdams spodrināt svešās
dvēseles, ticēdams viņu labajam saturam. Bet kas nau pats zelts vai sud-
rabs, tas nespīdēs, lai to kā berztu, netaps par zeltu, ja zeltu klāt nejauks.
Apzeltī citus un izšķērd savu zeltu.

22.5.6.

Ar lielām sāpēm atsacījos no praktiskās politiskās dzīves īsti tik tad,
kad man visur deva saprast, ka man nau vietas un ka es nesmu vajadzīgs.
To pašu noticā par manu rakstniecisko darbību. Es negribēju ne vienam,

ne otram ticēt, jo redzēju ļaunprātību, bet lai ieņemtu sev vietu, vajadzēja lietot dūres, bet šī rupjā vara ir tik neģēlīga, un nekas man tā neriebj. Nekas nau tā samaitājis visu tautu, pat visas cilvēces raksturu, kā šī rupjā vara! Arī pretcīnītājus viņa samaitā. Visa attīstības gaita iziet uz viņas nelietošanu. Individīdam vēl ātrāk no viņas jāatsakās, ja vien ir iespēja un viņa daba uz to ved. Es negribu varu nedz ciest, nedz lietot...

24.5.6.

Man vajga mieru slēgt ar pasauli un sevi; ar tautu un partiju un sāncensiem. Man savs pamats jāatrod, savs neatņemamais, jāstrādā tas, ko neviens cits nespēj. Ja katrs to dara, tad nevienam nau ko nīst un skaust. Un es vēl nīstu. Ja nau šī naida, tad nau nemiera cēlāja, tad dvēsele atpūšas, var visu savu strādāt un veikt, neskatās uz citu, var iegūt mieru un mīlēt.

9.6.6. (Par iccerēto romānu.)

Rom. — radošs, dzejošs raksturs, kas tikai neatrod līdzekļus, kā likt lietā savu radošo spēju; nau tādas mākslas, nau mākslas līdzekļu un materiālu, kā attēlot to, kas viņā iekšā, kā rādīt to, kas viņa sirdī guļ iekšā. Nerašana un radītāju jūtu neaprimšana. (Kā sievietē, kuras mīlestībā mātes, t. i. radīšanas jūtas neapmicrinātas...)

Laiks nedod izdevības ko radīt, ir pārāk sekls un pašpeticīgs, nekā jauna nevajag.

Viņš var radīt tikai domātājus cilvēkus, nākotnes cilvēkus (kā arī jauno paaudzi, kas pie manām kājām sēdēja: Lepskis, Hertels, Olga, Brencis)... Viņa pašsaēšanās ir briesmīga.

Brīnums, ka cilvēks var to izturēt 15 gadus cauri bez apstāšanās mokas. Bet mokās pats norūdījies, daudz, daudz ko izdomājis cauri, ir mīlestība un žēlums uz cilvēkiem, var labāk viņu mācīt, attīstīt savu īpašo mākslu: radīt nākotnes cilvēkus.

II

Rom. varonis diletē visās mākslās, kamēr atrod savu mākslu.

Izeja iz šaubām par sevi un savu spēju ir tā, ka nodibina pulciņu jaun. cilvēku, kurus garīgi attīsta. Tā pārvar arī nervozitāti...

Ikdienas cilvēka romāns. Jāņem visa latviešu kultūra. Mērķis tas pats kas "Gaismas pilij": pacelt visu tautu.

12.6.6.

Lai arī zūd viss: mani draugi, mana mīla, mana tauta pat, tik mans darbs lai paliek, un ja tas arī nākotnei nedzīvos, viņu darīt es gribu, tā ir mana dzīve.

Tik maz jauna dzejā, jo nau laika dzejot, arī trimdā nau, nau patikas, nau micra, kad mājās kauj.

Bet še vieta atbildēt uz uzbrukumu.

Tagad visi reptiļi izlien no tumšām alām un nau nekādas iespējas gainīties no tiem riebekļiem. Visu latv. tautu apgāna, tādēļ nebūtu man ko uztraukties. Bet tauta liela, un man uzbrūk tautas dēļ, tauta īsti dzina, tādēļ jāatbild. Es to tomēr gribu.

Masa, tauta, zeme nekā paša nedara, iz viņas izaug lielie domātāji un darītāji, bet viņa pate nau domātāja, zeme dod augļus, bet viņu pašu nevar ēst.

Zeme runā tikai caur dvēseles sapņiem, viņai nau citas valodas. Tāpat tautai. Nau t. s. tautas balss, jo katrs tās neskaidrās skaņas, sajūtas un instinktīvos darbus un kustības iztulko citādu. Tauta runā tik caur vadoņiem.

Es neesmu vadons, es esmu j. strāvas dvēsele.

Viņš raksta dzejoļus un domā par romānu – autobiogrāfiju, strīdas un izlīgst ar sievu; savā “zaļajā kabinetā” aiz brīnišķīgas, senas baznīcas, kādus piecdesmit metrus uz augšu no mājas, stāvā kalna nogāzē kaut ko raksta un svītro, un atkal raksta, un tikai spilgti zilās Itālijas debesis ieskatās viņam pār plecu, un, protams, neko nevar saprast asajos, nebūt ne itāliešu ķeburos.

Viņš iecerējis traģēdiju “Spartaks”, pārļasa Džovanjoli un nepacietīgi ieskatās grāmatas beigās: kas gan nodevis sacēlušos vergu vadoni? Kas ir nodevējs? “Spartakā” vai kādā citā darbā viņš cenšas nomest smagumu, kas spiež dvēseli, rakstot atbrīvoties no tā, kas gadiem mocījis, no apmātības!

Viņu moka daudz kas, bet dienasgrāmatā tas lielākoties noklusēts...

Šveices dabu viņš ir nosaucis par iedvesmojošu. Elza dažu reizi pickrīt pajūsmot par šejienes skaistumu kopā ar vīru, bet viņa nav patiesa: viņai šeit nekas nav mīļš. Viņa jūtas kā apglabāta šajā mūžzaļajā akmens šķirstā ar žilbinošo sauli un melnajām ēnām, melnām līdz zilganumam. Viņa netiek gudra, par ko var runāt ar itāliešiem. Par vistām? Par vīnu? Un saruna izsmelta. Par ko viņi mēļo cits ar citu, tarkšķēdami kā ložmetēji un traki žestikulēdami? Un ko interesantu Rainis atrod garās, pusmēmās sarunās ar dzīvokļa saimnieku, kaimiņu meiteni, ar nezin kādu mantu pircējiem vai pārdevējiem, kas reizēm ienāk? Viņš arī Slobodskā atrada

par ko stundām ilgi runāt ar turienes vietējiem. Šejieniešiem tie nebija līdzīgi un tomēr bija: galēja vajadzību un interešu vienkāršība, dzīve, kas pietuvināta akmeņu un koku dzīvei, augstāku prasību trūkums. Kā tur par Jāni mēdza teikt viņa tēvs un māte? Prasts dēls, pavisam prasts. Nu, Rainis gan, protams, nav prasts, — to viņam nevar pārnest. Tiesa, tas ir dīvaini, ka viņš kaut kā visos līmeņos ir savējais: ar bērnu, kas nupat kā iemācījies staigāt, ar dumju tirgus sievu, ar plenci un blēdi saimnieku, ar augsti mācītiem zinātniekiem. Dievs vien zina: viņš taču ir lepņāks par lepnu, bet no otras puses, skaidri redzams, ka neizlickas, — viņam kaut kas šķiet interesants šajos, tā teikt, dabas bērnos, tukšās, piezemētās sarunās, viņš iedziļinās svešās darīšanās un rūpēs, it kā pašam savējo nepietiktu. Bet, tiklīdz viņš paliek viens vai kopā ar viņu, tā viss dzīvīgums pazūd un vientulība lien laukā pa visām porām. Aizvainojoši, ka viņš atļaujas justies vientuļš kopā ar viņu. Cits kaut vai izliktos, ka nav tik vientuļš.

Vientuļa esmu arī es, domā Elza Plickšāne, Elza Rozenberga, vienkārši Elza, — nekad es neesmu bijusi tik vientuļa. Es biju uzkāpusi virsotnē — bet kalnu pacēla kopā ar mani, ar mums un apvērta otrādi — un es tur, lejā, karājos, pieķērusies pie glumās, veltīgās nesenās virsotnes smailes.

Ko nozīmē latviešu dzejniecci Aspazijai nonākt itāliešu Šveicē? Tas nozīmē pamosties no ļauna sapņa, atrasties nekuriēnē un nebūt nekam.

Kā viņi ir saluši daudzīnātajos dienvidos! Kā Elza ir salusi, drebējusi vienā drebēšanā visu martu, visu aprīli cauri! Šeit gandrīz nemaz nemēdz kurināt. Par dubultlogiem nav ne dzirdējuši. Un tad šis caurvējš, šis mūžīgais caurvējš, līdz galam atrauc logi un durvis: nav vietas, kur sirds varētu norīgties un sasildīties, viss caur un cauri sveša gaisa un dīvainā dienvidu aukstuma izvējots, — bet viņa nemaz nav tāda luteklīte, arī Slobodskā četrdesmit grādu salā bija gājusi iepirkties biežāk nekā Jānis.

Ak, Krievijā, pat Urālos dzimtene bija palikusi aiz muguras, spējusi aizsniegt viņu ar lietišķām vēstulēm, baumām, avīzēm; uzskati un gaidas bija stiepušās cauri verstu tūkstošiem.

Šeit apkārtējā zilgmē mirdzošā telpa liekas mēma, nedzīva. Sakari bija pārtrūkuši. Krustā sistā dzimtene zem svešā, sēcošā ķermeņa ir aizmirsusi viņu. Un kurš gan domās par visādu stāstu sacerētājiem, kad tiek izvarots, nogalināts?

“Sievas mūžs — četrdesmit gadi,” — to viņa ne reizi vien bija dzirdējusi no vecās, kas gulēja uz krāsns mūrīša tur, Slobodskā. Torciz gan Aspazijai bija vēl tālu līdz četrdesmit, viņa tikai pasmējās. Bet tagad... Viņas mūžs, īsais sievietes mūžs, skaistums un svaigums, veselība un jautrība, kas jau tā tuvojās beigām, šeit izrādījās nevienam nevajadzīgs, — kā viņas dzejoļi, drāmas, kā viņas valoda, kā viņa pati. Kā visas nolādētās Jāņa teorijas, nolādētais lepnums un stūrgalvība!

Iedomāsimies, ka ārstu spriedumam nebūtu bijusi taisnība... Pēc šausmīgās muļķības, kas izdarīta piecpadsmit gadu vecumā, kad viņa bija apaukstējusi visus iekšējos orgānus, kad drausmīgais iekaisums gandrīz vai bija iedzinis viņu kapā, ārsti mātei bija likuši saprast, ka Elzai nekad nebūs bērnu. Līdz pat šim laikam gara acu prickšā viņa redzēja māti, kura, neko neredzošās acis iepletusi, nez kāpēc ar dūrīti sita pa krūtīm un atkārtoja: “Ko tu esi izdarījusi, meitiņ! Ko tu esi izdarījusi!”

Pat ja Jelgavas eskulapi būtu kļūdījušies, ja viņiem ar Jāni varētu būt bērni, tad — kad, kad gan tas varētu notikt? Pirms Berlīnes? Nē, torciz viņa skaitījās citam sieva. Berlīnē? Trijos mēnešos, tik nenoteiktā stāvoklī? Panevčžā? Bet arī tur pēc trim mēnešiem viņus gaidīja cietums. Viņus? Bet kā gan citādi, — visās kamerās viņa it kā pati bija sēdējusi, visus trimdas gadus kopā ar viņu nodzīvojusi, bez vainas un nesodīta. Divi gadi pēc atgriešanās no Slobodskas — tik vien ilga bijusi viņu dzīve, un arī tad sākumā — tāpat bez savām mājām, bet vienīgais gads, skaists, uzvaras vainagots, kas uznesa viņu vai debesīs, jau bija arī katastrofas, bēgšanas, trimdas sākums. Viņi nepaguva ne apskatīties, kad dzīve jau bija pagājusi; mūsu vecumā, vēl jo vairāk mūsu stāvoklī, bērnus nedzemdē. Es nespēju pat strādāt. Kam? Kāpēc? Ai, cik mēs bijām naivi: cerējām, un ne tikai cerējām, bijām pārliecināti, ka braucam prom uz pāris mēnešiem. Nogaidīsim, kamēr viss nokārtosies, aizmirsīsies... Kas to deva, aizmirsīsies! No Pēterburgas līdz Berlīnei avīzes mudžēt mudžēja no ziņām par noziedznieku Raini. Labi vēl, ka brīnumainā kārtā izdevās dabūt no Krievijas mūsu naudu. Ko mēs būtu darījuši bez tās? Tērējam un tērējam bez gala, — lai kā knapināties, visādi taupām: uz malkas, uz dzīvokļa, uz pārtikas rēķina. Bet ietaupījumi kūst. Arī mātei kaut kā jāpamanās palīdzēt, tāpat nelaimīgajiem brāļiem un mātai. Ak Kungs, kurā viņi visi iedzimuši, tik nevarīgi, tik bezpalīdzīgi? Pusgada laikā neesmu nopelnījusi ne kapeiku, Jānis — tīros grašus, bet notērēts vairāk par tūkstoti. Jānim vieglāk, pieradis iztikt gandrīz no nekā. Viņam nebūtu nekas pretī arī mani “izaudzināt” un “attīstīt” līdz zaldāta pieticībai, — aizmirstot, ka esmu sieviete, drīz būs nepieklājīgi parādīties sabiedrībā, tik ļoti novalkāts viss, nemaz jau nerunājot par to, ka mājās dzīvojam iclāpu iclāpos!

Nebija jau tā, ka viņa nožēlotu pagātni, taču tagadne un jo vairāk nākotne viņu bendēja. Viņā augtin auga aizvainojums: pret pašas gribu viņa tikusi iesaistīta tādās lietās, kurām viņa nebūt tik ļoti nesimpatizēja. Cik reižu viņa bija teikusi arī Rainim, ka viņam nav jāliek postā savs talants: politika jāatstāj politiķiem, tik un tā viņa tā saucamie brāļi nedod ne plika graša par viņu, pie pirmās izdevības atkal atdos saplosīšanai, bet paši paslēpsies. Kur, kas kaut vārdu presē ir bildis, nosodot Stučku? Bet Raiņa vārdu vazā uz velna paraušanu. Lai jau būtu — vācu avīzes, bet arī

latviešu “Rīgas Avīze” sauc par laupītāju, bļautās, ka viņš aizbēdzis ar zagtiem miljoniem un ar naudu, ko savācis no zemniekiem, — un tagad dzīvo cepuri kuldams Šveicē!

Viņu mīlestība bija starojusi un dedzinājusi, kad apstākļi viņus šķīra. Bet šeit, dzīvojot līdzās, nežēlīgi dūmoja. Viņi ir tik dažādi. Un viņiem abiem par vēlu mainīties. Ak, pat Cīrihē ir daudz labāk, nevar ne salīdzināt: tur pilsēta, tur desmitiem cilvēku, kas runā tavā valodā un zina, ko tu esi vērtā, tur ir dzīve. Bet viņš palika pie sava: ielīda pats un aizvilka viņu līdzī uz nomali, uz galīgu tuksnesi. Viņam jau labi, viņš ir savrupnieks pēc dabas, ar laiku nomierināsies un strādās taisni tāpat kā Slobodskā, viņam vajadzīga tikai krūze piena un gabals maizes. Pat raksta viņš “zaļajā kabinetā”, vējā un saulē, un ir apmierināts, — bet viņai vajadzīgas sienas, vajadzīga māja, vajadzīgs, beidzot, kārtīgs galds, ko viņi šeit sev nevar atļauties. Viņa bez sabiedrības jūtas kā sevi aprakusi, bet viņu jebkura saruna un tikšanās izsit no sliedēm: visvairāk viņš gribētu, lai viņu liktu mierā.

Beidzot, viņam bijusi taisnība, kad viņš kādā vēstulē rakstīja, ka literatūrā viņi esot sāncenši. Šeit viņi ir tikai divi, un kāds no viņiem būs pirmais. Taču būt pirmajam katram no viņiem vajag visādā ziņā! Kaut arī dažādu iemeslu pēc. Aspazijai instinkts būt pirmajā vietā asinīs kopš pašas bērnības, bez tā viņa nekad neko nebūtu panākusi. Uzvarēt jebkurā sabiedrībā, vienmēr un visur, — to prasīja iedzimtā pašpārlicība, viņas rakstura un būtības kodols.

Raini plosīja neticība sev. Viņš atkal šaubījās par visu, par savu talantu — pirmām kārtām. Jo vairāk tāpēc, ka ne no kurienes nebija nekādas atsauksmes par “Uguni un nakti” vai par pēdējo dzejoļu krājumu “Vētras sēja”. Tur, Latvijā, neraugoties uz notikušo katastrofu, turpinās dzīve, viņa vietu jau ieņēmis kāds cits, viņš ir atpalicis, nevienam nav vajadzīgs.

Sākās kluss, bezcerīgs karš starp divām vientulībām, divām daiļradēm un diviem radītājiem, no kuriem neviens nevarēja samierināties ar otro vietu: otrais — nozīmē uzvarētais, ko uzvarējis ne tikai līdzās dzīvojošais sāncensis, bet — dzīve. Sacensties vairs nebija ar ko, un zaudēt pašam tuvākajam cilvēkam nozīmēja totālu un galīgu sakāvi.

Četrpadsmit gadus turpināsies šī neredzamā kauja, te pavājinoties, te iedegoties briesmīgā kvēlē. Četrpadsmit gadus, kas viņiem būs jānodzīvo šajā paradīzes stūrītī. Un visus gadus, kurus viņi pēc tam nodzīvos kopā, un gadus, kurus viens no viņiem dzīvos līdz mūža galam, tā arī nepanācis izlīgumu. Vēriģi, zobgalīgi bija abi. Viņiem nepaslīdēja garām šīs ilgās, bezcerīgās cīņas komiskās puses un traģiskās arī; jā, viņi patiešām bija traģikomēdijas varoņi, taču nevarēja kā aktieri aiz kulīšiem noņemt grimu, nomazgāties un paraudzīties uz tālāko izrādi no malas: lomas bija uzrakstītas uz visiem laikiem.

Neraugoties uz to visu, viņi bija vajadzīgi viens otram kā vienīgais balsts, kā pēdējais dzimtenes un valodas nesējs; viņu ķermeņi tāpat kā dvēseles bija saķērušies kopā un negribēja atraucies viens no otra. Aukstāki, zobgalīgāki bija prāti, kuri vairāk sliecās uz neuzticēšanos un icnaidu, bet viņu kailā būtība nezināja citu aizsardzību un saldumu kā vēlēšanos noslēpties, ierakties — viens otrā.

Taču nē... pat šeit viņi nebija līdzīgi, un Rainis ar zināmu nosodījumu rakstīja kādā dienasgrāmatas lapiņā: “juteklība a la Iniņa”. Puritytānisms, nelaiķa mātes icaudzināts, viņā nebija miris, bet tikai paslēpies, tagad tas katru mīļu brīdi lida laukā no slēptuves. Tikai sapnī šis nomāktās jūtas atraisījās, un viņš, jauns un spārnots kā dievs, skūpstīja svaigās, sārtās lūpiņas no saviem skolaslaika dzejoļiem, apskāva un glāstīja brīnišķīgo meitenes ādu, krūšu pakalniņu ar nekaunīgo sārto galiņu. Kādas būtnes svaigums un skaistums, neskaidri pazīstams, palika arī pēc pamošānās, gluži kā hipnozes laikā ausī iedziedāta melodija.

Dzīve bez mūzikas zaudē arī jēgu. Viņš atminējās Puškina dzejas rindas krieviski:

*Без божества, без вдохновенья,
Без слез, без жизни, без любви. **

Bez asarām? Lai nu kā, bet to viņu dzīvē netrūka. Bicīši viņš atrada Elzu vienās asarās. Bicīši raudāja pats. Asaras reizēm dienām ilgi spiedās kaklā — un gaidīja nicīgāko ieganstu, lai plūstu straumēm. Tie ir nervi, viņš sevi atkārtoja. Es tikšu galā. Man jāuzvar.

Viņš ticēja, ka ar gribasspēku var visu. Ka ar gribasspēku var pārvarēt arī ārējos apstākļus, arī izmisumu, kas dziļi iesēdies sirdī, ka ar gribas piepūli var vairot vīrišķību, tikt galā ar vientulību. Arī mīlestība, pat ja no tās palikusi viena vienīga uguns mēlīte, pacietīgi un neatlaidīgi jāuzpūš.

Biruta Skujeniece — viņai jau bija astoņpadsmit gadu, — atradās salīdzinoši netālu, Berlīnē. Tik ļoti gribējās, lai viņa iegrieztos, bet nez kāpēc tas neizdevās. Birutu māte bija pasteigusies aizsūtīt prom no Krievijas: nedod Dievs, iekļūt valsts atriebības dzirnavās, meitene visu Piekto gadu bija skraidījusi pa mītiņiem un sapulcēm, ģimnāzijās un citās skolās lasījusi Raiņa un Aspazijas dzejoļus, viņas dedzīgā, aizrautīgā balstiņa, kvēlais skatiens, — to nevarēja neatcerēties, bet svešu cilvēku atmiņa tagad bija nāvīgi bīstama, nevis vārda “nāvīgi” pārnestajā nozīmē, bet visticšākajā.

Biruta, meitenīt, mans prick, viņš sapnī domāja. Mana mūza droši

* Bez mīlas, asarām, bez slavas,
Bez dievības, ko pielūgtu.

(*K. Krūzas atdzejojums*)

vien izskatītos tieši tāda: lielām acīm, ar seju bez nevienas krunciņas, pār-galvīgi droša, iedvesmas pilna un stūraina. Birutai tomēr pietrūka desmit marku, lai atbrauktu no Berlīnes. Nav daudz, — taču mūzai arī tas nav vajadzīgs.

Ne mazāk, kā liekas, viņu satrauca arī cita pazišanās, viena no sim-tām citu, kas bija radušās dzimtenē. Literāts, kritiķis Jānis Jankavs bija nedaudz vecāks par Birutu un pilnīgi varētu būt viņa dēls. Jaunā aktrise un jaunais, neparasti apdāvinātais literāts Rainim it kā bija nākamās paau-dzes paraugi. Abi viņam ticēja, vienā mirklī uztvēra katru viņa domu; svelošs vārds trāpīja viņos kā dzirkstele sausos žagaros. Atkārtojās, tur-klāt vēl labāk nekā pirmajā reizē: viņš veidoja padēvīgās skolnieku dvēse-les, radīja nākotnes cilvēkus. Pat ja iepriekš būtu zināms, ka viens no tiem, kas sēž pie viņa kājām, izrādīsies Jūdass, vai tad viņš drīkst nemācīt, neradīt, neveidot šo brīnišķīgo mālu?

Jankavs arī bija iejaukts revolūcijas notikumos, arī viņam vajadzēja bēgt, un tagad jauncklis atradās Parīzē.

Sarakste ar dzimteni pamazām kārtojās! Beidzot taču.

Rakstnieks Augusts Deglavs, Aspazijas kolēģis redakcijas darbā, izrādījās labākais un vērtīgākais draugs no visiem. Jānis un Elza sākumā tikai savā starpā, bet vēlāk arī visur un vienmēr sāka viņu saukt par Brāli. Brālis piekrita nokārtot tur, dzimtenē, vienu lietu, pēc tam otru. Viņu bezpalīdzība tagadējā stāvoklī bija pilnīga — viņiem Rīga un Jūrmala bija neaizsniedzama, bet tur bija palicis vienīgais īpašums — “villa”, vasarnīca, ko viņi bija uzcēlušī pirms bēgšanas. Brālis nodeva redakcijām viņu dzejoļus un prozu, risināja sarunas ar izdevējiem un teātriem, ar piln-varām saņēma vai centās saņemt honorārus, palīdzēja Aspazijas tuvinie-kiem, izīrēja vasarniekiem “villu” un izdarīja par to vajadzīgos maksāju-mus, ziņoja visus literāros un citus jaunumus, par kuriem varēja paziņot pa pastu. Jo tālāk, jo vairāk viņš uzvēla sev plecos rūpes — bez kurnē-šanas, nesavtīgi, turklāt pats būdams jau ievērojams žurnālists un rakst-nieks, viens no nedaudzajiem latviešu romānistiem.

Deglavs, Jankavs, Biruta. Viņu vēstules viņš gaidīja ar vislielāko nepa-cietību, un viņi nekad nepievīla.

Biruta sākumā tomēr vairāk vērsās pie Aspazijas. Kautrējās?

Rainis viņu bieži redzēja sapnī.

Vēlāk viņa sarakste paplašinājās — desmitiem korespondentu, ap tūkstoti vēstuļu gadā: tūkstotis nosūtīto, tūkstotis saņemto.

Aspazija saņēma daudz mazāk un arī sūtīja maz vēstuļu. Un, paldies Dievam, tā runāja pastā. Citādi šo divu cilvēku dēļ būtu jāpieņem vēl viens darbinieks. Un kur gan ārzemniekiem tik daudz naudas markām?

Arturs Nagliņš — Augustam Deglavam. 1906. gada 8. septembrī.

“..Tu, mīļais, nepareizi domā, ka es nevaru piedalīties /avīzē/. Tādēļ, it kā man būtu ciešāki sakari ar partiju; nē, es esmu tikpat neatkarīgs kā Tu, man nau bijuša un nau arī tagad nekāda mazākā oficiāla p-jas uzdevuma... Tavs stāvoklis pret “Lāpu” ir citāds nekā mans: atkrīt nost, ka nākošie līdzstrādnieki ir mani personiski pretinieki.

..Stāvoklis ir man tik grūts, ka man atliek tikai atteikties arī no literāriskas darbības un iesākt kādu amatu uzturas dēļ, piem., izlietot savas valodas zināšanas kā tirdzniec. korespondents. Elza kā nebūt izturētu. Kā avīzes korespondents arī šē var pārtikt, bet ļoti grūti, un tas arī pārāk nogurdina.

...Vai resnais Stučka vēl Rīgā jeb jau projām?”

Jānim Jankavam, 24. septembrī.

“..Pēc pēdējām denūciācijām man zudusi cerība drīzumā pārbrukt, laikam pat vairāki gadi būs jāpaliek šē...”

Augustam Deglavam, 11. novembrī.

“Briesmīgs gan tagad stāvoklis godīgiem cilvēkiem, no vienas puses uzbrūk — nu tas jau puslīdz parasts — asinssuņi, — bet šo laiku izvēlējušies arī mūsu personiski ienaidnieki un apvaino Tevi pašu orgānā; es pazīstu to resnā politiķa kliķi, tā Tevi nīst tāpat kā mani, kā katru spējīgu cilvēku; kas tiem par ideālu, tikai veikals: tikt par kases direktoru! Dūša apgricžas apkārt, par tiem iedomājoties vien. Bet viss riebums un aukstums lēni atkal no manis atstājas, kad es redzu, cik nelokāmi Tu stāvi šinī divkārtējā cīņā, kura ir visgrūtākā: darīt kam labu un no tā paša dabūt ne atzīšanu, bet apsmicklu, kā Tu no “M. L.”*. Es dabonu no viņiem gan tik paslepenus adatu dūrienus, bet jau i tie sarūgtina, kā nu vēl Tev!”

M. Liepam, ap 22. novembrī.

“..Jūs aizrādat uz visu kā draugs un ne pretnieks... un Jums vajadzētu... stāties sakarā ar Jums pazīstamiem priekšstāvjiem vai vismaz personām, kuras ieņem kādu vadošu amatu vai arī tikai aktīvi darbojas partijā.

Pie tādām personām es nepiederu, un kaut kāda noteicēja loma man nepiekrīt un nau arī piekritusi pa visu šo pēdējo laikmetu, par kuru Jūs rakstāt. Es nesaku to tādēļ, lai atkrātos no atbildības par nodarītām kļūdām, bet lai nevestu ne Jūs, ne citus maldībā, it kā lietota taktika un sistēma būtu mana vai vismaz no manis līdznosacīta. Tas tā nau. Visa darbība, viņas veidi un rīcība, to izvedot, tiek noteikti no komisijas un visp. sapulcēm, kur es neesmu dalību ņēmis.

* Runa ir par Deglava kritizēšanu avīzē “Mūsu laiks”, kas ir tuva sociāldemokrātiem.

Amatnieku palīdzības biedrības kases direktors kādu laiku, kā zināms, bija P. Stučka.

Un tad jau arī būtu lieki runāt tikai par bailēm no atbildības kļūdu dēļ, jo partija var uzrādīt īsti ievērojamus panākumus pie strādnieku (fabr.) organizēšanas, visvairāk gan pateicoties pašiem strādniekiem. Atkratīties no atbildības par panākumiem, — kas to darīs?

Ja man ir kāds iespaids, tad pateicoties nevis kādai vadošai lomai, bet manai darbībai kā visas t. s. jaunās strāvas iesācējam un pirmam veicinātājam, par ko man tika kvītēts ar 6 gadiem cietuma un trimdas; tad vēl pateicoties manai literāriskai darbībai, kura centās modināt un uzturēt dzīvu brīvo garu.

Tikai garīgā cīņa bijusi aizvien mans arods un laikam arī Jūsu, jo abi mēs esam rakstnieki. No šī stāvokļa skatoties, Jūs sapratīsiet, kādēļ ar daudzām teroristiskām parādībām jaunākā laikmetā es tikpat maz varu iedraudzēties kā Jūs. Mana pārliccība aizvien ir bijusi, ka lielai sabiedriskai cīņai ir par mazi tādi līdzekļi kā zādžības un laupīšanas, lai arī summas, kas iegūtas, būtu cik lielas. Teorijā Markss atmet terora lietošanu, un arī praktikā terors izrādījies par nederīgu, jo ienes tikai morālistisku izvirtību. Kļūda iesākās jau agrāk. Partijas vadība tika pārsteigta no notikumiem, viņa pazaudēja skaidru apziņu par saviem spēkiem, ieskaitīja tos par augstu...”

Aspazija — Birutai Skujenieci, 1907. gada 17. septembrī.

“Mīļā mazā māsiņ!

Tad tagad Tu nu esi mans auklējumiņš! Es gan īstenībā varētu Tava māmiņa būt, bet, tā kā Tev jau ir tāda mīļa, garīgi izdaiļota māmiņa, tad atliek man vēl vecākās māšas vieta, un pie tā tad abas turēsimies, Tu mazā un es lielā. Kad es Tevi pāris gadus atpakaļ personiski redzēju, tad Tu vēl biji tik bērnišķa, tāds jautrs, nīprš skuķītis, es nopriecājos par Tavu spirtgo, daiļo jaunību, bet kādas ciešākas garīgas saites es starp mums tad vēl nevarēju atrast. Tagad pa šiem diviem gadiem es no Taviem piedzīvojumiem un Tavas gara valodas, Tavām vēstulēm redzu, ka Tevī mājō arī dziļa nopietnība un liels spēks, un tas Tevi man ir darījis tik mīļu un tik tuvu, ka es Tevi mīlu kā savu pašu atjaunoto “es”. Tu varbūt iesi tos ceļus, kurus mēs, vecie, gājām un nenogājām, un panāksi to, ko mēs nepanācām...

Mēs dzīvojam arvien vēl uz vietas un kur lai arī ietu? Noguruši kauli, noguruse sirds — un dzimtenes nekur nava! Te, mazākais, ir jauka, klusa daba, kura vienmēr mierina un dziedina. Atlaidies nu atkal drīz vien, mans mīlais putniņ, mana mīļā mazā māsiņ, un iclic galvu man klēpī un stāsti, cik Tu augsti un tāli esi lidinājusēs.”

Ar Raiņa roku pie rakstīts klāt:

“Manu mīļo, mīļo Rūtiņ, kur Jūs abas tik mīļi sasēdušas kopā galvas klēpī, tur arī es piemetišos, noskatīšos un priecāšos par skaisto skatu, klausīšos, vai man arī neatkrīt kāds labs vārdiņš, un, lai tā notiktu, jo vai-

rāk es piesēdīšos tuvāk un teikšu arī "māsiņa" un Tu uz Tevi, es zinu, es tagad to varu, ko sen vēlējos teikt tanīs skaistajās jūrmalas dienās, kad tās lielās acis pašas redzēju. Viņas liekas man tagad tālumā vēl gaišāk un siltāk spīdam un tos sirsnīgos vārdus sakām, kuri aizkustina un dara vieglu arī katru šejienes dzīvi. Es esmu laimīgs, atradis tik mīlu dvēselīti, vai es tik spēšu Tevi paturēt? Manas rokas tik asas (un man tik bail Tevi zaudēt), es tik daudz esmu zaudējis. Esi pacietīga ar mani, bet nu daudz, daudz panākumu jaunā gaitā, kura tik laimīgi iesākusies."

ANTINŠ

2487.

Es zinu, es tagad to varu, ko sen vēlējos teikt tanīs skaistajās jūrmalas dienās, kad tās lielās acis pašas redzēju. Viņas liekas man tagad tālumā vēl gaišāk un siltāk spīdam un tos sirsnīgos vārdus sakām, kuri aizkustina un dara vieglu arī katru šejienes dzīvi. Es esmu laimīgs, atradis tik mīlu dvēselīti, vai es tik spēšu Tevi paturēt? Manas rokas tik asas (un man tik bail Tevi zaudēt), es tik daudz esmu zaudējis. Esi pacietīga ar mani, bet nu daudz, daudz panākumu jaunā gaitā, kura tik laimīgi iesākusies."

Es zinu, es tagad to varu, ko sen vēlējos teikt tanīs skaistajās jūrmalas dienās, kad tās lielās acis pašas redzēju. Viņas liekas man tagad tālumā vēl gaišāk un siltāk spīdam un tos sirsnīgos vārdus sakām, kuri aizkustina un dara vieglu arī katru šejienes dzīvi. Es esmu laimīgs, atradis tik mīlu dvēselīti, vai es tik spēšu Tevi paturēt? Manas rokas tik asas (un man tik bail Tevi zaudēt), es tik daudz esmu zaudējis. Esi pacietīga ar mani, bet nu daudz, daudz panākumu jaunā gaitā, kura tik laimīgi iesākusies."

Es zinu, es tagad to varu, ko sen vēlējos teikt tanīs skaistajās jūrmalas dienās, kad tās lielās acis pašas redzēju. Viņas liekas man tagad tālumā vēl gaišāk un siltāk spīdam un tos sirsnīgos vārdus sakām, kuri aizkustina un dara vieglu arī katru šejienes dzīvi. Es esmu laimīgs, atradis tik mīlu dvēselīti, vai es tik spēšu Tevi paturēt? Manas rokas tik asas (un man tik bail Tevi zaudēt), es tik daudz esmu zaudējis. Esi pacietīga ar mani, bet nu daudz, daudz panākumu jaunā gaitā, kura tik laimīgi iesākusies."

Es zinu, es tagad to varu, ko sen vēlējos teikt tanīs skaistajās jūrmalas dienās, kad tās lielās acis pašas redzēju. Viņas liekas man tagad tālumā vēl gaišāk un siltāk spīdam un tos sirsnīgos vārdus sakām, kuri aizkustina un dara vieglu arī katru šejienes dzīvi. Es esmu laimīgs, atradis tik mīlu dvēselīti, vai es tik spēšu Tevi paturēt? Manas rokas tik asas (un man tik bail Tevi zaudēt), es tik daudz esmu zaudējis. Esi pacietīga ar mani, bet nu daudz, daudz panākumu jaunā gaitā, kura tik laimīgi iesākusies."

Es zinu, es tagad to varu, ko sen vēlējos teikt tanīs skaistajās jūrmalas dienās, kad tās lielās acis pašas redzēju. Viņas liekas man tagad tālumā vēl gaišāk un siltāk spīdam un tos sirsnīgos vārdus sakām, kuri aizkustina un dara vieglu arī katru šejienes dzīvi. Es esmu laimīgs, atradis tik mīlu dvēselīti, vai es tik spēšu Tevi paturēt? Manas rokas tik asas (un man tik bail Tevi zaudēt), es tik daudz esmu zaudējis. Esi pacietīga ar mani, bet nu daudz, daudz panākumu jaunā gaitā, kura tik laimīgi iesākusies."

Es zinu, es tagad to varu, ko sen vēlējos teikt tanīs skaistajās jūrmalas dienās, kad tās lielās acis pašas redzēju. Viņas liekas man tagad tālumā vēl gaišāk un siltāk spīdam un tos sirsnīgos vārdus sakām, kuri aizkustina un dara vieglu arī katru šejienes dzīvi. Es esmu laimīgs, atradis tik mīlu dvēselīti, vai es tik spēšu Tevi paturēt? Manas rokas tik asas (un man tik bail Tevi zaudēt), es tik daudz esmu zaudējis. Esi pacietīga ar mani, bet nu daudz, daudz panākumu jaunā gaitā, kura tik laimīgi iesākusies."

Es zinu, es tagad to varu, ko sen vēlējos teikt tanīs skaistajās jūrmalas dienās, kad tās lielās acis pašas redzēju. Viņas liekas man tagad tālumā vēl gaišāk un siltāk spīdam un tos sirsnīgos vārdus sakām, kuri aizkustina un dara vieglu arī katru šejienes dzīvi. Es esmu laimīgs, atradis tik mīlu dvēselīti, vai es tik spēšu Tevi paturēt? Manas rokas tik asas (un man tik bail Tevi zaudēt), es tik daudz esmu zaudējis. Esi pacietīga ar mani, bet nu daudz, daudz panākumu jaunā gaitā, kura tik laimīgi iesākusies."

OTRĀ NODAĻA

ANTIŅŠ

1907. gadā, vasarā, starp citām aizsākta vēl vienā mape ar uzrakstu "Dienas hronika".

Pirmais ieraksts — 15. augustā.

Labi gulēts, bet smagi kauli.

Sapņi: daudz bēgu ar biedri; sapņi: miruši radi pa istabām, pils, akmens kambariem.

Lasu Мечников, "Этюды о природе человека"...*

Projekts: zoles, picliekamas pie kurpēm, kā kalošas, var arī ar naglām.

16.8.7. *piektdiena.*

Runas: partijai, kā baznīcai, jāņem vien, neko pretī nedod, kā valsts; nekādus veikalus necieš sev blakus.

17.8.7.

Nemieg līdz 1 dēļ blusām...

Saule, 18°.

Darbs: kārtotju kalendāri.

19.8.7.

Projekti: Kantorī, bankā iegūt vadošu vietu, tad uz eksotisk. zemēm. Jāmācās: franciski, angl., itāliski un arābiski.

20.8.7.

Мы свободные, не поддадимся.**

Pasts: Birutas mīlest.

Jutos labi, bet aiziet ar avīzēm.

Rakstu: 1 epigr., 30 r. kalend.

Runas: cik varam draugiem uzticēties. Varbūt Brālim pilnīgi. Vajga ne vien jūtu, bet enerģiju. Nevaram no viņa prasīt, ko nespēj dot. Ne gausties,

* Меңіковс. "Etīdes par cilvēka dabu".

** Mēs esam brīvi, nepadosimies.

ne pavēlēt, bet zināt un katru likt lietā pēc viņa spējām. Visu prasīt tik no sevis...

Resnais pārrēķinājās vienreiz sākumā, nu jācieš visu mūžu. Nu nevar iet atpakaļ, jo valdība neticēs. Paļāvās jūtām un domāja, ka var savienot veikalu ar partiju. Un tas neiet. Būtu bijis labs kadetu vadonis kā Bergs.

21.8.7.

Domas: sakrājas sirdī bēdu padibeņi, kā asinīs noguruma ģiftis.

Pasts: no Kurca avīzes par Štutgarti un no māsas. Nepatīkamas jūtas, tās jāpārvar.

24.8.7.

Runas, kā mums icrīkoties. 3 ceļi, ja nevar uz mājām, kur literatūra un apgādiens. I. Liter. turpināt, kamēr vien var. II. Pāriet uz vācu val., kriev. liter. III. Praktisks amats: mācīties franc., itāļisk. un man vēl angļiski, rakstām. mašīna tā kā tā jāpērk. Grām. vešana ātri icmācāma.

Latv. liter. var beigties, lasītāju aptrūkt, jo kam interese? Partija negrib latv. tautu, ļaudis lūkos pārbēgt, kur labāka karjēra, pie vāc. vai krieviem; Veinbergs, piem., tautiets, un ļauj, pat mudina apkaut no mazas tautas 2000, izdzīt uz Sibīriju, uz ārzemēm vēl vairāk, kā Galifē — 20 000.

25.8.7.

Pasts: vēst. no Resnā Doriņas ar atzinību (pirmo reiz).

Runas: Kādēļ Resnais rakstīja atzinību: vai pašam stāvoklis vājš, vai intriģē pret mani un manā priekšā laipni.

Projekti: man izlietot savas amata zināšanas un tikt par profesoru.

27.8.7.

Man jāpalick par dzejnieku, vairāk jāriskē lieli darbi; cerība — sajūta tāda, ka es uzvarēšu.

28.8.7.

Partijai klājoties ļauni. Nu Resnais nāk, lai es līdzstrād., kad nezin vairs paši tālāk.

29.8.7.

Runas: dzīve pārlauzta. Bet ja priekš okt. būtu aizbraukuši, kā bij norunāts ar Ninu, arī būtu izraidīti un būtu negods. Agrāk vajadzēja izšķirties, pirms 1894. g. Tad varēja tikt par tādu kā Poruks u. c.

Projekti: iet ziem. uz Cīrihu. Bibliotēk., kur kurināts, var visu dienu sēdēt. Tur teātrs, gatavs ēdiens, grāmatvešana, stenogrāfija, avīzēm rakstīt. Man studēt, tikt par profesoru.

1.9.7.

Sapņi: abi ar Resno ejam blakus, man jauns līdz augšai pogāts mētels.

Nerunājam. Slikts ceļš, muklājs, vedējs, tad es, tad Resnais — *потунуть можно**. Bet jūtams pamats zem kājām. Es noēju no ceļa, tad atgriezos. Rādū jauno izgudroj. grāmatu; *ziedoša grāmata, divas lapas, zaļi zari un ziedi, ar punktiem.*

2.9.7.

Dostojevskis raksta viskondensētāk. Tolst. nau dzejā. Zolā ir, bet mazāk. Dost. nevar pateikt: patiesība tik patiesa, ka ir jau dzeja.

4.9.7.

Sapņi: Slobodskā esam atgriezušies, apsnidzis, bet zaļi meži, šķūnī zaļi koki. I. esot kā nomirusi zeme. Es: tomēr zaļš un skaistums: tie lielie kalni. 2 reiz augst. par Brē. Man liekas: augstākie pasaulē. Man liels mētels.

5.9.7.

Trūkst latv. kultūras: Gulbis tik ātri apmierinājas. Asars — citus nonicināt. Resnais — intriģēt. Tauta ilgi bijusi verdzībā, nu tik nāk gaismā.

19.9.7.

Sapņi sajaukti, sega par siltu.

Bučojas ar ķezarieni; papus dabūjis no ķezara šujmašīnu.

25.9.7.

Sapņi daudz, sajaukti (uz labās puses), griežu veselu vērši, labi griežas. Sēžu sola galā, ticku nogrūsts no vīriča, solī vēl telpas, es situ grūdēju. Pretī sēdētājs nenāk man palīgā, gribu nogāzt to zemē. It kā es būtu zemā stāvoklī, bet negribu to ierādīt: saimniekam saku, nu vēršis sagriezts, sālāt nu to. Izkauju puiku, kurš liekas mēdam. Redzu gaiš. un krāsain. uguns. Darišan. ar sievietēm.

26.9.7.

Sapņi: es esot nošāvis augstu ierēdni, mani slēpjot kā slimnicku, es pats neatminot... Partija uzvar; dzīrēs Jansons, un māsu nepamanot.

27.9.7.

Projekti: nepadoties sēru jūtām. Savu kliķi, ja ne partiju, dibināt, bet par visu: beigt savus darbus. Vienam pašam būt. Nevienš nevar palīdzēt, arī I. nē. Katram tikai savs egoisms. I. gluži naivs egoisms. Īstenībā I. no manis nekā netura. Man pašam no sevis viss jātura. Uz I. spriedumu nevar palaisties: uzslavai tikpat maz nozīmes kā dekadentu uzslavai savā starpā. Atkal naiva bez ļauna nolūka. Šogad vājāki dzejoļi: esmu jau vecā stilā izrakstījies, jāatrod jauns stils. Tas nāks, kad atpūtīšos.

* Var noslikt.

2.10.7.

I. sapņi: man cietums nospriests 3 gadi, 2 mēn. un 5 dienas; onkulis Fr. bučo un raud.

3.10.7.

Sapņi — ar Resno kopā...

5.10.7.

Lietus visu rītu, sausāks pēc p., 12 1/2 vakarā zibens.

Sapņi: ar I. vāgūzī gultā mīlinājamies, ļoti balta.

6.10.7.

Lietus visu dienu, pavakarē sausāks, zvaigzn. redz., zibens 12 1/2.

Sapņi: tantiņa. Jankavs griezot gaļu.

7.10.7.

Projekti: pārpeldēt kanālu, vai okeānu...

Šovasar manos dzejoļos nau nekā jauna. Tam jānāk, kad sākšu jaunu dzīvi.

9.10.7.

Domas: velti pazaudējis tik daudz gadu ar partiju... Partija zem birokrātu šablona icspaida... Man vajadzētu sevi aizstāvēt, bet riebj un nau laika, gaida pozitīvs darbs. Bet es gribu tomēr uzvarēt. Un uzvarēšu!

11.10.7.

Runas: ka talantus vajā, Dora nesaprot nemaz, ka mūs un mamu aplaupā. Viņas dēļ rakstu maizes darbu, kā kalendārs. Kal. par labu partijai, man jānes visa atbildība, viņi raksta slepeni.

13.10.7.

Errojos, ka I. mani slepeni tura par muļķi. Nevaru palaisties uz viņas spriedumu: glaimi un nicināšana. Esmu un palieku viens.

19.10.7.

Sapņi: Biruta.

Projekti: mācīties pavārību, taisīt pavārības mājturības grām. prickš strādn. un ierēdņiem: maz maksāt, maz laika pagatavot... Garšas fizioloģija.

20.10.7.

Sajūta: nogurums, ka liels darbs padarīts, kad būs ciemā.

Runas: mēs nevaram naivi kā gricki, Homērs dod prozu, patiesība torciz bija poētiska, jo primitīva, nepiemērota praktisk. nolūkiem. Mums jāmeklē poēzija dziļāk, prozas dibenā, vadošās idejās un vadošās kaislībās, un sajūtās.

21.10.7.

Sapņi: Papis un Herm. uz masku balli, prasts mantels, vāc. nēlaiž iekšā. Es ēdu gaļu, ubags ar revol. ņem nost.

Sajūta — vāja. Errojos, ka Resnais nāks domē*, ka I. nau man palīdzējis izšķirties, palikt Slobodskā, nenākt uz Rīgu. Tagad es nevaru būt mājās un man jārauga citādi tikt uz augšu.

23.10.7.

Nogurums liels, galva sāp, reimatisms, tomēr redzu, ka gribā ticis stiprāks.

24.10.7.

Projekti: vēst. literat. prostituē cilvēku, jātirgojas ar savu dvēseli, jāatklāj un jāpārdod, un jāļauj kritizēt un paļāt, ko katrs cits var aizliegt. .. Tik tam, kas objektīvs, kas nau liriķis, nau dalības ņēmējs ar sirdi un dvēs. Tādam man jātop, ne no part. atmeties, ne vientulībā bēgt, bet tik aizslēgties aiz objekta. Tā arī cenzūrai pa prātam un dekadent. Arī part. tā vien saprot poēziju. Kas viņas rindās, tas nevar būt poēts. Šis manas dzies. pēdējās pr. jums, ne laupīt. vajga, ne veikalu — politiķu. Man jālasa savi piekritēji un jāiet savs ceļš. Ne vairs lirika. Sakarot vieglāk sev piekritējus, tautu.

25.10.7.

Sapņi: mācos. Dora, bet nau zobi kā perlamuters.

Projekti fantastiski.

27.10.7.

Projekti: izgudrot burtlicības mašīnu, pats savs uzņēmējs — pašam sadrukāt lēti grāmat., kas jau cenzētas...

Drama: Vecozols, kas partiju nemīlē, traģika: cilvēku, kas nau politisks, bet smalks, piespiež morālistiski atteikties no sava darba, vai pabalstīt svešu partiju.

29.10.7.

Domas: Rīgā jauna dzīve, citāda, brīvāka, konstitūc., bet pilsonisk. Kultūras darbi tiks darīti, bet bez manis.

30.10.7.

Sajūta nelaba, pēc vēstules gandrīz gībons, trīcēšana. Darbi jāno-
beidz, tad varēs sākt jaunu dzīvi.

Projekti: braukt uz Ameriku, māc. amatu, skroder. un pavār.

* 1906. g. novembrī LSD CK nolēma izvirzīt P. Stučku par II Valsts domes deputāta kandidātu kā zemnieku pārstāvi.

31.10.7.

Projekti: būt vienam... Jābeidz 2 dz. kr. par 3 mēn., tad jaun. dzej. par 1 mēn. Itāl. ceļoj. vēstulēs. Ievadi. Nebēdāt, bet strādāt; visi uzbrukumi, visas izdod. grāmatas, visi laikrakstu uzņēmumi ir sīkumi, mans darbs ir tas lielākais.

2.11.7.

Pasts: Latvijā Dubultu prāva, es vadītājs*.

Projekti: Rakstīt Dubultu revol. vēst. vai atvainojumu dubultniekiem. Rakstīt atskatu uz revol. un manus nodomus, un cerības. Sev celt slavu. Dzej. kr. virsraksti: "Tic, kas neaizmirst".

4.11.7.

Mani sapņi: es par spiegu, mētels ar bodnieku adresēm, atnesot 5 rub., man doti 5 prickš pasēs.

14.11.7.

Sapņi: jūrā eju līdz pusceļiem, piepeši esot iegrimis 6 asis un izpeldējis stāstot. Kāpu augstā jūrmalā. Resnais ciemā, cep pankoku un vecu šķiņķi. Resnais negrib pazīt, resni saģērbies, vēl divi vīri. Jaunā māja Kurzemē, lai es bēgot.

15.11.7.

Sapņi sajaukti. Papum devu rubli, Resnais.

Projekti: reformēt visu tautu: visu vecu iznīdēt, zinātni ņemt palīgā. Arī — lētos dzīvokļus iz papīra. Pārcilājamus, lai strādā. var savu māju ņemt līdzī. Atjaunot veco mājrupniecību, šūt mājās darba drēbes.

Domas: masa ir inerta, tas jāzin, lai tiktu uz prickšu. nau arī tikai ēšana jautājums, bet garīga atsvabināš. Marksu ar Dīcģenu** papildināt.

18.11.7.

Pasts: Brāļa un Resnā vēstules. Līdzstrādā. piedāv. (piepildījies sapnis par Resnā rokas nedošanu).

Eju uz liliju kalnu, augstāk un paliku.

Sajūta jau uztraukta: I. egoisms, ka grib arī būt icaicināta no Resnā.

22.11.7.

Sapņi: pa kalnu spraugu aši kāpju augšā, ar garu spicķi kāds man seko.

* 1907. g. notika t. s. Dubultu prāva, kurā izskatīja apsūdzību pret 34 cilvēkiem par pretvalstisku darbību 1905. gada revolūcijas laikā. Apsūdzēto vidū bija arī Rainis kā viens no aktīvākajiem dalībniekiem.

** Jozefs Dīcģens (1828–1888) — gadsimta sākumā visai populārs vācu filozofs, cēlies no strādniekiem. Grāmatu par Dīcģenu uzrakstījis P. Dauge.

23.11.7.

Pasts: korektūra no "Ug. un N.". (Vai tas tas sapnis?) Sajūta, ka stāv priekšā liels triumfs, iceja krievu pasaulē, literatūrā; jaunākā dzeja, filozofija.

24.11.7.

Domas: jāraksta par tautību, ka valoda jāuztura: dzejnieku valoda ir dvēsele, to nevar tulkot, pārcelt citā valodā; domas var, bet jūtas nevar. Dzej. jāpalick pie savas valodas.

28.11.7.

Sapņi: skaists skats Memfisa pilī: ļoti tāli redzu, kalni ar zeltītiem, saulainiem mākoņiem. Lejā puķes un zaļas pļavas. Es frakā staigāju, vācieši: ko tie latvieši...

Projekti: latv. aut.

9.12.7.

Sajūta nogurusi. Vecs un tukšs palicis, nau sekots laikam. Riebums pret sav. dzejoļiem. Jānomet vecā nasta, lai arī kā, lai nāktu pie atpūtas un jauna darba. Jāstrādā nopietni.

12.12.7.

Sapņi: Ejam pa sniegu, es laužu ceļu. I. aizrāda, ka viņpus žoga gluži sauss.

18.12.7

Projekti: tulkot Eshila "Prometeju".

22.12.7.

Domas: soc. d. ticību dibināt: caur to polit. svaru iegūt. Lai Resnais pabalsta...

30.12.7.

Domas: kad tik es spētu. Visi aiziet priekšā: J. Jankavs, Hellmanis. Man jāsaņem visi spēki.

31.12.7.

Jaungads pienāk, runājot, ka man jānomet no kakla part. dzejas. Citādi es netieku pie tālākas dzejas. Un man jāsasniedz visaugstākais.

Noskaidrosim šo to, lasītāj. Dažas lappuses no dienas hronikas — vai tas nav par daudz? Nav par daudz, — atbildu uzreiz, — jo, kaut gan šīs piezīmes pieejamas visiem, tās gandrīz neviens nav lasījis. Arī šeit tās nav dotas pilnībā, bet fragmentāri. Es izvēlējos to, kas nekad nav interesējis literatūrvēsturniekus, — piemēram, sapņus. Raiņa sapņi — kurš raiņologs, biogrāfs, režisors, kurš no profesionāliem psihologiem tajos ir

ieskatījies un kad? Varbūt arī ir ieskatījies, taču nekādas pēdas par to nav atstātas. Neangažētais, normālais lasītājs līdz šim fragmentārajām un bicīzi vien savstarpēji nesaistītajām piezīmēm ar ļoti daudziem atkārtojumiem un, kā var likties, nevajadzīgiem sīkumiem, vispār nav ticis klāt. Toties man mana varoņa sapņi un fantastiskie projekti, laika apstākļi un garstāvoklis, veselība un pašsajūta nozīmē daudz. Es tikai gribēju parādīt, no kurienes smeļos, kur atrodu sīkumus un detaļas, un kāpēc reizēm uzdrošinos stāstīt Rainim par viņu pašu: jo nevar taču nepamanīt, ka no iekšpuses viņš sevi redz ne vienmēr tādu, kādu to redz citi, un patiesība par šo cilvēku varbūt nav viņa subjektīvajos priekšstatos par sevi un nav arī "objektīvajos" (starp citu, tas nav obligāti) vērtējumos no malas, patiesība ir kaut kur citur, bet, lai to atrastu, nez kāpēc jāzina gan vicni ieskati, gan otri.

Vai jūs, lasītāj, esat pamanījis, ka neatkarīgi no rakstītāja vēlēšanās ik mirkli viņa vēstules melo, piemelo klāt dienasgrāmatas, neizpauž visu pat sapņi; citu liecinājums jāuztver ar īpašu piesardzību, noskaidrojot, vai runā draugs vai icnaidnieks un vai tam var uzticēties; dokumenti, ieskaitot tos, kas nākuši no policijas un valdības, ir acīm redzami tendenciozi un neprecīzi. Mums ir vēl viens avots: mūsu priekšā taču dzejnieks, dramaturgs, domātājs. Viņš pats vēlāk atzīs, ka dzejas grāmatās un piecās drāmās atrodama visa viņa biogrāfija. Nu, protams! Kas to nav apjautis, tas vēl nav nonācis līdz Rainim. Viņš ir ielicis sevi visu, — vai pareizāk nebūtu teikt — izlicis sevi visu? — vienotas un bezgalīgas grāmatas rindās, grāmatas, kuru sācis rakstīt gandrīz vai bērnībā. Gan šur, gan tur viņš ir atstājis ceļa zīmes, norādījumus par vienas dzejoļu grāmatas saistību un pēctecību ar otru, vienas lugas — ar pārējām. "Vētras sēja" — pavasara dziesma, poēma "Ave, sol!" — vasaras dziesma, ziedu svētki. Kastaņolā uzrakstītā "Klusā grāmata", "Tie, kas neaizmirst" — rudens dziesma. "Gals un sākums" — ziemas dziesma. Drāma "Uguns un nakts" — "vecā dziesma jaunās skaņās", "Indulis un Ārija" iznāks ar apakšvirsrakstu "jaunības traģēdija", bet arī "vecuma traģēdija" bija paredzēta plānos. Viss iekļāvās neaptveramā iecerē, kuru, arī ne visai skaidri, redzēja vienīgi viņš pats. Un paša dzīve arvien vairāk viņam sāka likties kā daļa no tās pašas, nepārtraukti radāmās, grūtās grāmatas, kas reizēm dāvā neapraķstāmu, pilnīgu laimi. Grāmata visa mūža garumā un kurā nāve nav gals, bet sākums.

Raiņa dzīve arī mums ir daļa no viņa "dievišķās komēdijas", gandrīz vai galvenā daļa, un nāve tajā — nebūt nav beidzamā un sen pārvarētā robeža. Tikai mērojot Raiņa personību ar viņa varoņu personībām, pārbaudot vienus dokumentus un vienas liecības ar citām, dienasgrāmatas ierakstu — ar vēstuli, atmiņas — ar protokolu, izziņu — ar dzejoli un fotogrāfiju — ar spirituālā seansa pierakstu, mēs sākam tuvoties vienai no patiesībām, kas atklājas pakāpeniski un sasniedz likteņa — atsevišķā un kopīgā — mērogus.

Rainis zināja vērtību detaļām. Izteiksmīgām. Reizēm iznīcinošām. Nāk prātā viena no romāna iecerēm: divi dēli izsolē pārdevuši tēva mākslīgo žokli; sola to izpirkt, kad kļūs bagāti...

Rainis — un es domās nemitīgi pateicos viņam par to — nav izņēmis no savām piezīmēm nevienu asu, šokējošu detaļu, — bet zināja taču, bija pārliecināts, ka viss tiks izlasīts, izpētīts, novērtēts. Nav jūtama ne mazākā vēlēšanās izskaistināt sevi, pieņemt cienīgu stāju, piesegties, izlikties labākam. Viņš šajās piezīmēs un dienasgrāmatas lappusēs strīdas ar Aspaziju, māsu Doru, Stučku, partiju. Arī ar tautu un ar pašu Dievu. Iebilst Tolstojam un Gētem, norāj Šekspīru un Heini. Viņš ik uz soļa strīdas arī pats ar sevi, ar savu vakardienas spriedumu. Viņš ir pretrunīgs kā Bībele, kaut arī bez gala atmasko citu pretrunas. Kad viņam radīsies savs “štata” biogrāfs Antons Birkerts, Rainis neapmierināts teiks Aspazijai, ka tas pavisam nav tas: it kā garlaicīgais profesors Vāgners aprakstītu Fausta dzīvi. Viņš pielaiķ sev pravieša, jaunas reliģijas dibinātāja togu, nonākams galu galā pie vecu vecā tās pamata: mīlestības.

Šajā Grāmatā, ko viņš raksta ar tādu sāpi un kaislību, raksta ne tikai ar spalvu, bet arī ar savu elpu un soļiem, klepu, skūpstu, aklu uzticēšanos vieniem cilvēkiem un idejām un bezgalīgu neuzticēšanos, aizspriedumiem pret citiem, šajā grāmatā, kuras beigās viņam nav lemts paredzēt, viņš atļaujas jokus, mājienu un zīmes, kas atstātas kādam, bet ne jau kuram katram, un es negrāso tos atklāt, šos mazos noslēpumus, kaut arī daļa šo slepeno ceļa zīmju patvaļīgi ieklidušas arī mūsu grāmatā.

Tikai viens Raiņa sapnis izpelnījies pētnieku un biogrāfu uzmanību — un arī tikai tāpēc, ka viņš pats uz to norādījis ar pirkstu, runājot par lugu “Jāzeps un viņa brāļi”.

Traģēdija, kas ierosinājusi arī mūsu romāna virsrakstu, kļuvusi, kā liekas, par pašu ietilpīgāko lappusi Raiņa Grāmatā, par kuru nupat bija runa. Pirmā “Jāzeņa” iecere, autora vārdiem runājot, attiecas uz 1906. gadu. Taču: “Aspazija nekad neapnikst stāstīt, ka “Jāzeņa” vēsture sākās daudz agrāk par 1906. gadu. Jau pirms revolūcijas laika, Rīgas jūrmalā, mūsu vasarnīcā esot bijis pirmais aizrādījums uz nākošo Jāzeņu: kāds sapnis. Nākošais sacerētājs redzējis sapnī Memfisas pilsētu Eģiptē; stāvējis augstā tornī vai piramidē un pārredzējis visu zemi; tas nevarot zīmēties ne uz ko citu kā Jāzeņu Eģiptē. Un kad pāris gadus pēc tam mums nācās iet trimdā un beidzās viss esošais un varbūtējais spožums, tad Aspazija redzēja tur tikai jaunu pierādījumu savam uzskatam, jo trimdā sākusies Jāzeņa godība. Pirmā doma par Jāzeņu radās gan 1906. gadā Castagnolā, augstā balkonā un skatā pāri skaistajam ezeram Čeresio. Kopš tā laika Jāzeņa doma neatstājās vairs visus trimdas gadus cauri, pavadīja viņus un ievadīja atpakaļ dzimtenē.” Mēs, tiesa, atrodam ierakstu par

līdzīgu sapni (Memfisa, skats no augšas) 1907. gada dienas hronikā, taču Rainim, protams, labāk zināms; un arī sapnis varēja atkārtoties.

Kas attiecas uz visiem pārējiem sapņiem, kas, tiesa, pierakstīti ļoti lakoniski: tas nav atstāsts, bet drīzāk kāds mezglīņš atmiņā, pēc kura viņš cerēja vajadzības gadījumā atjaunot pārējo, — tad tie desmitiem izkaisīti pa gadiem un aicina, lai tos izlasa.

Galvenais sapņu personāžs paliek Pēteris Stučka, “Resnais”; reizēm šis uzbāzīgais tēls apciemo rozā māju Kastaņolā regulāri, nakti pēc nakts. Pēc tam nāk Aspazija, māsa Dora, tēvs ar māti, Līze. Ne reizi vien sapnī redzēts Janis Jansons, Biruta Skujeniece, Jaunās strāvas lauku Nīna, Brālis — Augusts Deglavs, “brāļi” no agrākiem, jaunības laikiem. Darbības vieta bieži iznirst no dziļumiem, no bērniības. Bet arī uz Slobodsku Rainis atgriežas pa naktīm, arī uz Pleskavu un Baltijas jūras krastu. Viens no pastāvīgajiem motīviem — viņš bēg un izbēg no vajāšanas. Reiz viņam rādījās sapnī, ka viņam piespriešts nāves sods. Sapnī Rainis peldas Latgales ezeros, upēs un jūrā, brauc ar laivu, retāk lido (bet viņa bērniības un jaunības sapņos lidošana bija pats parastākais pārvietošanās līdzeklis), jāz uz zirga. Vai arī, aizmidzis līdzās sievietei, pēkšņi atrodas divreiz trīspadsmitajā, 26. kamerā Rīgas izmeklēšanas cietumā, un atkal vai smok nost no šaurības: trīs soļi garumā, trīs soļi platumā, — un siena, mikls akmens. Un tad — cits akmens, dzīvs. Slapjš no lietus, nevis no cietuma mikluma, kas radniecīgs kapa miklumam. Akmens — daļa no kalna. Ja sapnī viņam priekšā ir pakalns vai kalns, viņš kāpj augšā. Rāpjas, traušas augšā mēnesi pēc mēneša, nemitīgi. (Nomodā viņš dara to pašu.)

Varbūt kāds reiz papūlēsies un paceļos pa šiem sapņiem, neizlaižot nevienu sapni un ne vārdu, ne rindiņu tajā. Tēli un notikumi tur reizēm ir neskaidri, tumši, gandrīz neatšķirami, kā ūdens ļoti dziļā akā. Taču ielūkoties ir vērts.

Tumsas dziļumos gaisma dzimst. Tumsas dziļumi — te tie ir: melnums tik biezs, ka griez vai ar nazi. Jānis Ozols, “Sidraba šķidrauta” un “Vētras sējas” izdevējs, nošauts netālu no Cēsīm. Jānis Asars nomiris vājprātīgo namā, kur nonācis, “pateicoties” žandarmērijas pūliņiem. Blauzmanis, liekas, vienīgais, kas miris savā nāvē, no tuberkulozes, un tā vien gribas teikt — laimīgais. Nu jau trīs gadus trako lauka kara tiesas (revolucionāro tribunālu priekšteces). Pa pilsētām un ciemiem jādēlē un no zirgu augstumiem, nekaunīgi smīnot, noraugās piedzērušie patruļnieki. Kazaki un dragūni, žandarmi, cietumuzraugi tagad ir noteicēji par revolucionāru un viņu līdzjutēju vai par līdzjūtību aizdomās turēto, vai... dzīvību. Kungi uzrāda, kuri postījuši muižas, un pēc tam, acis piemieguši, noraugās uz degošām zemnieku sētām. Dažu labu nosit līdz nāvei, dažu kastrē. Valodas par redzēto un dzirdēto plūst pa neredzamām saitēm

savienoto cilvēku tūkstošu saspringtajiem nerviem kā elektriskā strāva. Desmit, divpadsmit — trīspadsmit gadus veci zēni redz asāk nekā citi, un dzirde viņiem lieliska. Tautā, kur gandrīz katrs katram ir pazīstams vai attāls radnieks, pletnes cirtiens vienā Kurzemes galā atbalsojas kā vairs otrā galā. Zēni, drebēdami no naida un bezspēcības apziņas, skatās, kā izrēķinās ar viņu vecākiem, ar viņu māsām, ar viņu dzimto ligzdu. Lai cik smags ir bijis daudzu paaudžu liktenis, taču tik daudz asiņu, tādu slepkavošanu te nav pazinuši divus pēdējos gadsimtus. Skatās, skatās baltgalvīši zēni, visu redz, visu iegaumē. Viņi veidos latviešu strēlnieku bataljonus un pulkus pēc... mazāk nekā pēc desmit gadiem. Kā jums tas patik, ka veselu tautu ar pletnēm un lodēm dzen iekšā nākamajā karā, nākamajā revolūcijā?

Lai mirst mana tauta, — ka tikai dzīvotu mans darbs, viņš reiz uzrakstīja vai nu izmisis, vai saskaitīcis. Tomēr, protams, saprata, ka viņa darbs bez viņa tautas nevienam nav vajadzīgs. Laiku pa laikam Rainis grasās kļūt par krievu vai vācu literātu, taču drīzāk viņš kļūtu par pavāru, drēbnieku vai grāmatvedi. Viņa fantastiskie projekti patiešām ir fantastiski līdz galējībai. Viņš, piemēram, prāto iztulkot Puškina “Borisu Godunovu”... atpakaļ krievu valodā no sava latviskā tulkojuma, ko viņš veicis universitātes gados. Viņam šķiet, ka viņa variantā “Boriss” būs skatuviskāks un tāpēc tam būtu lielākas izredzes uz panākumiem!

Un uzreiz atklājas, ka viņš visu zina: dzeja dzīvo tajā valodā, kurā tā dzimusi, dzejnieks un viņa valoda nav atdalāmi. Tāpēc katrs sitiens pa tautas dzīvo miesu tur, tūkstoš jūdžu tālumā, — ir sitiens pa viņu pašu. Nekādā pārnestā nozīmē: viņam burtiski sāp, galva plīst pušu, sirds vai stājas pukstēt. Viņa tautas nogalināšana nozīmē dzejnieka Raiņa nogalināšanu. Varbūt viņam arī gribētos, lai saites nebūtu tik nesaraujamas un tiešas, taču neko nevar darīt.

Izdevumus, kuros viņš publicējas, konfiscē citu pēc cita. Viņa izdevēji izput, viņus sēdina cietumos. Viņš publicē dzejoļus kalendāros, sociāldemokrātiskajās avīzēs un žurnālos, kuru katrs numurs iznāk ar jaunu nosaukumu un gandrīz uzreiz tiek arestēts.

1906. gada vasarā latviešu sociāldemokrāti apvienojas ar Krievijas sociāldemokrātiem. Tagad viņu partiju sauc “Latvijas Sociāldemokrātija”, un tā iekļaujas KSDSP kā teritoriāla organizācija. Pēteris Stučka toreiz tiek ievēlēts CK.

1907. gadā Stučkam vajadzēja pārcelties uz Somiju, uz Terioki. Kaimiņos dzīvoja pazīstamais revolucionārs, boļševiku līderis Uljanovs-Leņins, pakārtā narodovoļca Aleksandra Uljanova brālis, kuru Stučka bija sastapis studiju gados. Ar Vladimiru Iljiču Stučka bija iepazinies

pirms gada Pēterburgā, bet daudz dzirdējis par viņu jau sen. Tagad Somijā viņi sadraudzējās. Stučka nekad agrāk nebija sastapis cilvēku, kas viņam garīgi būtu tik tuvs ar savu radikālismu un tajā pašā laikā ar reālo pragmatismu, ar pilnīgo kompromisa noliegumu cīņā par savu taisnību. Uļjanovs CK sarūpēja 500 rubļu latviešu sociāldemokrātiskā žurnāla izdošanai. Šajā žurnālā tad “Resnais” arī piedāvāja darboties savam bērnišam draugam un radagabalam dzejniekam Rainim. Atzinības vārdi, ko Pēteris Stučka šajā sakarā izteica, viņa sievasbrālim bija ļoti dārgi. Rainis smagi pārdzīvoja nesaskaņas ar partiju, it īpaši to, ka nebija nekādu atsauksmju par viņa dzeju no tās puses; es taču nerakstu birģeriem! — viņš reiz bija izsaucies. Lai kādi bijuši viņa rēķini ar “brāļiem”, dzejnieks bija ar tiem saistīts cieši jo cieši. Tā, jādodomā, ticīgs kristietis, zinādams, ka vietējais mācītājs ir tāds un šitāds, šā iemesla dēļ nestrīdēsies ar baznīcu un savu Dievu.

Arī uz kārtējo sociāldemokrātu Internacionāles kongresu Štutgartē Stučka aizbrauca pēc Uļjanova rekomendācijas uz partijas rēķina. Sieva Dora atkal bija kopā ar viņu: Pēteris — oficiālais delegāts, Dora — viesis. Bet pēc tam, ne jau bez Uļjanova līdzdalības, Stučkas pārcēlās uz Pēterburgu.

Kopš tā laika Vladimīram Iljičam Uļjanovam nebija dedzīgāka picritēja kā Pjotrs Ivanovičs Stučka. Turpmākajos gados Stučka vienmēr un visur nostājās Uļjanova-Ļeņina pusē. Tamlīdzīga uzticība nebūt nebija kaut kas pats par sevi saprotams. Tajos gados, kā liekas, Krievijas sociāldemokrāti cīnījās ne tik daudz ar carismu, cik cits ar citu. Spēku attiecības un arī paši šie spēki mainījās visu acu priekšā, vakarējie domubiedri kļuva nāvīgākie ienaidnieki. Ļeņins, atzītais boļševiku vadonis, bija nesaudzīgs pret “atkritējiem”: būdams lielākais ķeceris un šķeltnieks, viņš nepieļāva šaubas “savējo” rindās; uzvarējusi ķecerība necieta ķecerus attiecībā pret sevi. Pēteri Stučku uzlādēja jautrā, izaicinošā Uļjanova enerģija; viņam patika pat viņa buršiem raksturīgais izteiksmes veids, kas tik ļoti atgādināja studentības laikus, neiecietību pret inteligento svepstēšanu, dažāda veida mīkstčaulību, ko Pēteris neieredzēja jau sen, pat sevī pašā. Revolūcija ir karš, drosmīgs sagraušanas darbs, — lai iet bojā viss, kam bojāēja ir nolēmta! Uļjanovs bija par picciem gadiem jaunāks, augumā neliels — latvietim līdz padusēm, bet Pēteris ar gatavību viņam pakļāvās. Līderis bija ass kā draudoši pacelts asmens un tikpat nepielūdzams; par Uļjanova loģiku, elastīgu un pilnīgi paklausīgu viņa mērķiem, nevarēja netiksmīnāties. Vladimīrs Iljičs vienmēr zināja, ko grib, un samīdīja tos, kas stājās viņam ceļā, kā lokomotīve, kas pilnā gaitā traucas pa sliedēm. Stučka bija patmīlīgs un apzinājās savu vērtību. Taču būt sašķētam

ar šo tvaikaratu nelikās aizvainojoši: kustības ātrums divkārojās, tevi rāva uz priekšu, un pēc tam tālāk tu jau lidoji pats un vilki sev līdzi citus.

Jānim Jankavam divdesmit viens gads. Tikai divdesmit viens, bet viņš jau tik daudz paguvis izdarīt. Izdevis pamfletu pret dekadentiem — spēcīgu grāmatu “Vecie elki mūsu jaunākajā literatūrā”. Tulkojis Gorkiju, liekas, arī Leonīdu Andrejevu, — nu, to gan nebija vērts, lai viņu tulko Jansons. No Parīzes, uz kuriem viņš bija aizbēdzis revolūcijas beigās, Jankavs atgriezās Rīgā un tūlīt pat nokļuva aiz restēm, kaut kādā brīnumainā kārtā izkļuva — un atkal devās uz Parīzi. Sastādīja un izdeva kolektīvu rakstu krājumu, kas guva ievēribu. Tagad, 1908. gada janvārī, viņš gatavo jauna žurnāla “Domas” izdošanu. Kopā ar Baumanī, Birznieku-Upīti un Raini pārstāv jauno izdevniecību “Spēks”. Tās nosaukums saistīts ar Raiņa grāmatu “Jaunais spēks”, kas ir vienīgā, kuru viņš nebija sastādījis pats. Bija uzticējies Jankavam. Cik darbīgs, talantīgs puisis!

Stingri runājot, Jankavs nav sociāldemokrāts. Tuvs anarhosindikālistiem: uzskata, ka strādnieku šķiras lieta ir savu ekonomisko interešu aizstāvēšana. Bet partijas virsotne, kas veidota no deklasētiem inteliģentiem, velk strādniekus tīrā politikā. Par to visu var strīdēties. Nekas Rainim nav tik pretīgs kā neiecietība. Kāpēc divdesmitgadīgs zēns nevarētu domāt citādi nekā mēs? Un, ja viņš maldās, vai tad viņam maz laika, lai pēc tam patstāvīgi uzaustītu pareizo ceļu? Un vai nav daļa taisnības tajā, ko viņš apgalvo tik dedzīgi, ar tādu pārliecību?

Negaidīti lēnprātīgs tonis skan Raiņa vēstulē Jankavam. “Nesaudzat mani, mīļo biedri, bet rakstat gluži atklāti, — atklātība ir vienīgais, ko es prasū no saviem draugiem. Kad varbūt arī “U.u.N.” drukāšana liktos Jums pretī Jūsu principiem, tad sakiet man arī to gluži atklāti; es nekādā ziņā negribu izlietot līdzekļus, kas nodomāti varbūt citiem mērķiem. Tad es tik lūgtu rokrakstu nenozaudēt, jo man nav vairs neviena skaidra eksemplāra. Arī tad, kad Jūs principiāli noliedzat manu līdzšinējo dzeju un viņa nesader ar “Domām”, tad man paliks tikai siltākās jūtas pret Jūsu mīļo personisko atzinību un “V.elk.”; savus draugus es nekad un nekādos apstākļos neaizmirstu. Bet bez tam Jūs jau vēl vēstulē izsakāt par manu dzeju raksturojumu, par kuru parcizāku, isāku un tomēr dziļāku es nekad neesmu dzirdējis...”

Un tomēr Rainis nepiekrīt jaunajam cilvēkam visos jautājumos. Jankavs neuzticas inteliģencei? Domā, ka žurnālā jādarbojas tikai strādniekiem, kas aizņemti ar roku darbu? Tādā gadījumā viņš sastapsies ar grūtībām: strādniekiem savas inteliģences nav. Ja viņš ir gatavs atkāpties no šā stingrā principa, tad Rainis gribētu zināt, kāds ir līdzstrādnieku

sastāvs. “Katrs elements, kas ir pa labi no s. d., ir reakcionārs, un no tādiem Jums jāargās, ar tādiem mistrā es arī nestrādātu.”

Izdevniecības “Spēks” mūžs nebija ilgs. Un nav nekāds brīnums: viens no tās dibinātājiem atradās Parīzē, otrs — Baku, trešais — Šveicē, ceturtais Rīgā! Taču sarakste ar Jankavu turpinājās. Jauno literātu interesē viss: kā Rainis nonācis līdz sociālismam, kā dzīvojis, kad un kādos apstākļos uzrakstītas viņa grāmatas. Jauneklis runā ar slavenu dzejnieku kā līdzīgs ar līdzīgu un turklāt izrāda tādu interesi un tādu dziļu izpratni... Gandrīz vai pirmais viņš novērtē “Uguni un nakti” kā ievērojamu ieguldījumu Eiropas literatūrā: luga pelnījusi Nobela prēmiju. Tieši tāda atsauksme, uz kādu Rainis klusībā bija cerējis. Noilgojies pēc lasītāja, paguvis neskaitāmas reizes galīgi vilties katrā savā rindā, viņš bija tik ļoti pateicīgs savam jaunajam korespondentam, ka aizmirst icrasto piesardzību, ar neparastu uzticēšanos izklāsta Jankavam visu, visu, visu. Pat pilnīgi personiskas lietas: “..apņēmos Jums to pašu dienu rakstīt, bet atkal neiznāca. Vaina ir liela nokausēšanās ar mājas darbiem: ēst vārīšanu, apkopšanu un slimības sargāšanu (Aspazijai zarnu katars, kas prasa lielu uzmanību, pastāvīgu siltumu, disciplīnu, kur vajga ļoti daudz laika, tā ka man atliek pilnīgi brīvas tikai 2–3 stundas dienā, un es nevaru darīt nekādus darbus).”

Skaidri jūtams, ka vēstule, ko mēs esam sākuši citēt, ir uzrakstīta ne tikai Jankavam, bet caur Jankavu — visiem mums. Rainis stāsta pasaulei par sevi. “Es esmu bijis ļoti agri gatavs (jau 16. gadā pilnīgs atcists), bet nekad nebijis pilnīgi gatavs, arvien prāts un temperaments mani dzinis par mani pašu pāri: bet arvien es to arī esmu jutis kā pāreju, pagājušais un nākošais bijis es pats, sakars nav zudis. Attīstības spēju es ieskatījies par savu labāko, pilnīgu gatavību, kura vairs neattīstās — par nāvi. Es esmu gandrīz pie visiem saviem pazīstamiem redzējis šo gatavību un apstāšanos, un man katrreiz bijis no tās bail kā no miroņa. Savā attīstībā es novērojis periodus, lielākā es stāvu tagad, man tāpat krīze kā Jums, bet par to vēlāk... ..es pie sociālisma nāku vispirms caur dzeju... mani pievilka lielums, plašums, masas ideja... (Mana persona to ir vienmēr pieprasījusi arī citās parādībās: dabā man, piem., vienmēr ļoti vajadzīgi: plaši lauki, augsti kalni ar izredzi, pat gluži līdzienā, bet tālā jūra, jo tā arī masa, plašums.)

Bet sociālisms man drīz vien sāka rādīt arī savu trūkumu: lielas personas, Bēbelis, kuru personiski pazinu un dievināju viņa sajūsmības dēļ (kas viņa acīs tik ātri aizdegās, — viņš, vecāks vīrs, ar mani, jaunekli, kopā runā aizrāvās gluži kā ģimnāzists ar ģimnāzistu), Markss, kura ģenialitāti vairāk sajutu nekā sapratu, Lasals — tas pats Bēbelis, — šīs lielās personas man rādīja gatavu to, pēc kā dzinos: lielu indivīdu, savienotu ar lielu

masu... bet ikdienā, soc. presē, vācu un šveiciešu partijas dzīvē, vēlāk arī, vienmēr visus gadus pie mums un krieviem, es redzēju sociālismā tikai masu bez individualitātes; individualitāte tika pat pilnīgi noliegta, katra patstāvīga iniciatīve apkarota, gribas moments pilnīgi izdzēsts iz vēstures un ikdienas darbības. Visa tā vietā nāca vadošie organizatori. Es ilgi cīnījies pretī ar Marksu kā ieroci, bet ikdienas sociālisms ir pārvarējis pašu Marksu.

Šis uzvarošais ikdienas sociālisms, kurš drīz izvērtās par veikala sociālismu, man tika vienaldzīgs; es nu biju atkal viens, un atkal piegriezās, ļoti negribot, dzejai un sev.

..sociālisms bijis vidutājs starp mani un masu, man jānāk tai tuvāk, bez vidutāja...”

Tūlīt pat Rainis sūta Jankavam vēl vienu vēstuli. “Jūs noliedzat s.d-ju, bet stāvat uz viņas pamata... priekš noliegšanas vajag cita pamata.” Atsaucoties uz jaunā drauga vēstuli, viņš ir vēl atklātāks nekā iepriekš. “Attēlojumā tā kļūda, ka pielikts pārākš svars tādām klaunam kā Jansonam. Viņš taču tikai lelle (kaut arī runājoša) un ne kliķes pr-stāvis, tas ir daudz resnāks. Kliķes mater. pamats ir Bisnieka kase un garīgais — “Dienas Lapas” II red[aktors] un adv[okāts] S[tučka]”. “D.L.” ne vien 92., 93., bet arī viss 94. un pa daļai 95. gads ir manā vadībā (95. g. vasarā dažs tiek iekšā aiz manas muguras). Es aizgāju 95. g., kad veikala soc[iālism]s (ne J[anson]a, bet S[tučka]s) ieguva pilnīgu uzvaru. Es esmu palicis vienmēr sev uzticīgs un gājis vienmēr kreisāk kā Stuč., bet politikā tas ceļš iegāja toreiz veikalismā (īstas strādān. kust. vēl nebija), un tādēļ es pārgāju uz gluži citu darbības veidu — uz poēziju. Bet soc-a mācību (tādu kā es un Jūs saprotat) arī tai kliķei devu es, “pie manām kājām viņi sēdēja”, kā toreiz paši teica; tagad viņi to nopelnu pieskaita sev un sagroza visu lietu; prese jau viņiem ir, un es par to nevaru pats rakstīt. Viņi ar savu vadoni S. nogriezās veikalismā; kad J[anson]u ņem nopietni, tad tur nevar neko saprast. Es s.d. vārdu valkāju ar godu un pie tā arī palikšu līdz galīgai izšķiršanai; turklāt ne politikā, bet dzej. darbībā (pie tās arī man jāpaliek). Kad Jūs dzejai pieliekat tik lielu lomu varonības audzināšanā, tad arī būsat vienis prātis, ka es palieku pie savas spec. darbības, ne pāreju uz publicistiku, uz kuru novestu komentāri un polemika. Komentēdams mākslu, mākslinieks nav vairs mākslinieks...”

“Es itin visu zinu, saprotu un atminu, kur man pāri darīts; es atminu un zinu pat tad, kad pats pāridarītājs to nezina un neatmin. Bet es atminu un zinu arī, ko es pats esmu pāri...” — vēstules uzmetums Birutai Skujenieci šajā vietā apraujas.

Viņš atminējās visu.

Vēl pirms tam, kad Rainis vēstulē Jānim Jankavam bija izteicis visu, ko domā par “Ielli Jansonu”, “kliķes pr-stāvi”, kas ir resnāks, Kastaņolā picnāca no Pētera Stučkas un māsas Doras aizkustinoša paciņa: picci eglu čiekuri, kas domāti Jaunajam gadam. “Ar tiem picciem čiekuriņiem liekas atnesta visu dzimtenes mežu smarša, un, kad atnāca šurp apsnigusi eglīte, tad aiz līdzjūtības apsnīga uz vienu dienu arī mūsu kastaņas; citādi mēs līdz lietum vien tickam...”

Pirmo garo vēstuli Stučku pārim pēc daudzu gadu klusēšanas viņam nebija viegli uzrakstīt. Tā sākās ar līdzjūtības izteikšanu sakarā ar neveselību, par kuru sūdzējās īpaši Dora. Taču arī te sekoja nomaskēts pārmetums: Dorai “tādai dzimušai dienvidnieci”, vajadzētu dzīvot siltās zemēs, Pēterburga viņai nenesīs neko labu. “Protams, P. visu atsver ar savu jauno dzīvi, un mēs še esam kā dzīvi aprakti. Bet ko lai dara? Labi vēl, ka var še dzīvs aprakties, tas ir vienīgais, ko varu panest. Jums jau kā savējiem varu to teikt: mūžīgais darbs pa gadu desmitiem un uztraukumi nau palikuši bez iespaيدا, es esmu atkal tikpat tāli, tikai citādā ziņā, kā toreiz 1893. g., kad biju pie Tevis, Doriņ, ciemā Cīrihā; tagad man jāatpūšas pilnīgi, citādi ārsts negrib teikt nekā laba, un piemērs jau ir pie Jums pietickoši brīdinošs: A. liktens.” Viņš runāja par Jāni Asaru, kas ar žandarmu pūlēm tika ievietots valsts psihiatriskajā slimnīcā.

Lasām tālāk. “...solījumu par liter. apcerējumu nevarēšu izpildīt, bet es ceru, ka neērtības Tev caur to nekādas necelsies, jo, pirmkārt, jau literatūra “At[vasēs]” nau tādā svarā, un tad Jansons, būdams pašā liter. centrā, to izdarīs vēl labāk. (Blakus minot, vai tas var būt viņš, kas strādā līdzī dekadentu “Dzelmē”?) Tas pats apstāklis, ka beletristika partijai nekad nav bijusi kādā svarā, dara man vienā ziņā vieglāku manu piespiesto aiziešanu uz atpūšanos. Bet otrādi — ka grūti... Un es arī, aizejot uz atpūtu, neesmu pārliecināts, ka partijai bija taisnība, tas dara man grūtu aiziešanu.”

Atbildot Pēteris gandrīz vai taisnojas. “Tas partijas jautājums jau ir diezgan sarežģīta lieta. Tā disciplīna, kas ir tās pastāvēšanas pamats, attīstās savukārt pilnīgi patstāvīgi un noved pie autoritātes ticības, pret kuru jāuzstājas uz ciešāko... Es nepārzināju labi, kā viss norisinājās Rīgā 1905. g., bet, man šķiet, kaut kas tamlīdzīgs bija vainīgs, ka Tev nebija tik cieši sakari ar partijas oficiālajiem vīriem, bet tagad tie apstākļi ir taču pavisam citi un citādi. Tagad pat ir tādi apstākļi, ka partijas vadības tikpat kā nemaz nav, un tātad par kaut kādiem partijas uzskatiem šinī nozīmē nevar būt runas. Partijas masas turpretim ir vispār maz apzinīgas — ne vien literatūras lietā, bet ne mazāk zinātniskā laukā.”

Rainis: “Tev ļoti skaista doma, ka discipl. top patstāvīga, ierocis jau abejādi griezīgs, un nepilnīga organizāc. sistēma to vēl nodod gadījuma rokās. Runā par to, to domu var tālāk vest. Jāmācās, jāskā viss no gala. Nevajag izšķērdēt spēkus, ne garīgus, ne cilvēkus.” Un vēl: “Ko darīt

p[artij]ai? Nezinu, man visādā ziņā atpūsties, varbūt, arī viņai, faktiski tas jau notiek. Kad un kā būs atdzimšana? Lai kā, bet tai jābūt tikai lielumā, skaidrībā un no pašas masas, citādi atkal būs briesmīgs eksperiments, progresam nevajadzīgs 1895. g.”

Kas tad 1895. gadā notika tik briesmīgs, ja neskaita redaktora maiņu “Dienas Lapā”? — prātoja Pēteris Stučka, kļūdams nikns. Nekas! Tikai viņa aiziešana no darba, kuru viņš nepildīja mīlas sakaru dēļ ar Aspaziju, nekas, tikai viņa aizvainojums, kas ir ārpus katras kritikas, un viņa attālināšanās no jebkuras revolucionāras darbības.

Viņš atkal un atkal pārlasīja jaunības drauga vēstuli, atbildi uz viņa gandrīz vai atvainošanos — būtībā, nezina par ko, — uz sirsnīgo, brālīgo samierināšanās žestu! Dora galu galā atņēma vīram vēstuli, taču tas neko nemainīja: Pēteris jau to zināja no galvas “..nebiju vairs sagaidījis, ka tās vecās jūtas mani tā ieēdušās...” Sūdzības par neveselību. “Tā nu nevarēšu Jums šoreiz nekā tik mīļa atbildēt, kā gribētu, un baidos pat vēl: kustināt to bijušo un cerēt jaunu, man pamazām jāaprod ar tām domām...” Viņam jāaprodot ar tādām domām! — aizmirsies viņš skaļi noteica, gandrīz izkļiedza, un sieva izbijusies iejautājās: Kas ir, Petruša? Cik reizes esmu lūdzis, nesauc mani tā: šis vārds no turienes... no viņu abu kopīgās nevīžīgās, raibās jaunības, kuru atcerēties viņam tik ļoti nepatika. Viņš, Jānis, raksta: “..kad tas būtu noticis, es tādu vēstuli būtu dabūjis gadus desmit, piecus vai divus atpakaļ. Iespējams tas bija teorētiski, jo arī toreiz mēs nekur nestāvējām viens otram ceļā, vajadzēja tik nošķirt tad katram savu daļu — Tev public. un polit., man — dzeja.” Pirms desmit gadiem, deviņdesmit astotajā gadā? Mēs gaidījām tiesas spriedumu, viņš Pleskavā, es — Vitebskā, — kāda darba nošķiršana? Viņš murgu, vai? Bet pirms pieciem gadiem, deviņsimt trešajā, viņš jau bija dzejnieks, bet es politiķis un publicists, bez kādas nošķiršanas. “Kad tas būtu noticis, kāds tam iespajds būtu bijis arī uz Tevi, cik labs, bet ne man par to runāt — ar mani būtu noticis tas, bet es laikam būtu iznācis par cilvēku, vismaz nebūtu tā samalies pats sevī. Bet es vēl spēju par to runāt, paciešaties, neņemiet ļaunā, un, ja tam lemts vēl attīstīties, tad pirmais, ko prasīsim: pacietība.” Pacietība! Bet šeit taču nekādas pacietības nepietiks! Un ko viņš raksta, ko viņš raksta tālāk! “Ka ar partiju stāv tik briesmīgi, kā Tu saki, mani kā viņas iniciatoru uztrauc jo sevišķi, man kā iniciatoram viņa aizvien bijusi un paliks vistuvāk, lai to iniciatīvu citi noliedz, Tu to zini. Man tā bijusi tikai jūtu un idejas labā, visi ļaunumi, objektīvie un subjektīvie, par kuriem dabūn zināt pa mazam, man jāizcieš cauri, ir kā tie būtu manis paša. Turklāt mans amats attīstās un sasmalcinās tik jūtu dzīvē, arī tagad tie pārāk jūtēliegi nervi neiztur, bet kauns par to runāt.” Ja kauns, tad nerunā! It kā citiem nebūtu nervu! — Pēteris kā pret savu gribu neapzi-

nāti nodomāja. Stučka jau nožēloja, ka atmaidzis un uzrakstījis Rainim par lietām, kuras nedrīkstēja zināt cilvēki no malas. Jā, cilvēki no malas, jo viņš neko nav mācījis, lolo un aijā simtgadīgus aizvainojumus un, pat runādams par partiju, domā tikai par sevi. Briesmīgs eksperiments, vai redzat! Jāsāk viss no gala! Un jāizsvītro tūkstošiem upuru? Jāizsvītro mūsu uz cīņu sacelto miljonu varonība? Tieši miljonu, jo ne jau vietēja rakstura, provinciālu latviešu lietu mēs esam uzsākuši, mēs esam daļa no visas Krievijas un pasaules kustības, līdz šodienai mēs esam nogājuši ceļu, kuru neviens nav gājis, ja nu vienīgi Parīzes komūnas dalībnieki. Bet ar viņu taču nav vērts to pārspriest! Ja viņš nebūtu tāds dzejnieks. Ja varētu nospļauties un aizmirst, izmest viņu no galvas kopā ar visām viņa pārmērīgajām ambīcijām, ļaunatminību un cēlajām muļķībām, izraut no sirds kā nezāli! Taču Dora...

Sarakstīšanās atkal uz ilgu laiku apšika.

Rainī uzbangoja viss, viss pagājušais. Viņš jau tāpat visu atcerējās, bet jau notrulinājusies sāpe tagad dedzināja ar jaunu spēku. 1908. gada jūnija sākumā viņš raksta Jankavam: "...biju arvien vēl noguris un bija jāpārļaiž lieli uzbudinājumi, kad nācās cilāt vecās, sāpīgās atmiņas, kuras sastāda tik lielu daļu no manas dzīves, nācās arī aizskart radniecības jūtas, kuru spēku es vēl nepārredzu. Jo sirsnīgāk es varēju atpūsties domās uz Jums, uz jauno draudzību un jauno sapratēju."

Kas attiecas uz draudzību, viņš atkal kļūdījās, un uz sapratēju — arī.

Gadu pēc gada viņi dzīvoja vienā no visskaistākajiem un siltākajiem stūrīšiem uz planētas — un cieta gandrīz nepārtraukti. Slimības un naudas trūkums plosīja viņus. Abas likstas bija savstarpēji saistītas. Smagas apaukstēšanās ziemā, saasināts reimatisms, beidzot sagandētie nervi — tas jau bija aprasts, ar to visu kaut kā varēja tikt galā. Taču Elzas slimība — zarnu trakta katars — bija tik ļoti ielaists, ka bija vajadzīga pamatīga ārstēšanās. Turklāt Šveices medicīna bija viena no visdārgākajām pasaulē. Bagātie un sevišķi bagātie ļaudis no visas Eiropas, kā arī no citiem kontinentiem sabrauca šeit, sanatorijas un kūrorti orientējās uz tiem. Slobodskā varētu nodzīvot gadus piccus par to naudu, kas šeit izgāja gada laikā. Sākumā viņi dzīvoja vienā istabā, pēc tam izdevās noīrēt divas. Caurām naktīm gulēja bez miega katrs savā gultā un izplūda asarās, cenzdams, lai otrs nedzird.

Mīlestība gāja mazumā. Ķildas un nesaskaņas neatsvainzināja kā agrāk, bet summējās, viens aizvainojums pievienojās otram, viens rūgtums otram. Izlīgšana bija īslaicīga. Šopenhaueram ir slavēta metafora: jo ciešāk mīlošās dzeloņcūkas spiežas viena pie otras, jo dziļāk ievaino ar savām garajām adatām. Viņus spieda vienu pie otra cieši jo cieši apstākļu

sagadišanās: atrautība no tautiešiem un savas valodas, pagātne. Viņi viens otram tagadnē bija pēdējais dzīvais Latvijas stūrītis. Bet nākotnē? Par nākotni viņi neko nezināja. Mīlestība gāja mazumā, bet viņi nespēja arī atrasties no ciešajiem, ar visām adatām durošajiem apkampieniem.

Un kas viņus glāba? Tas, ka Kastaņolā viņi dzīvoja ar ceturtdaļu no savas būtības, ar ceturtdaļu, ne vairāk. Otru ceturtdaļu aizpildīja tas, ka viņi rakstīja, iztēlē nošķīrušies ne tikai viens no otra, bet arī no esošā laika un telpas. Tā ir bijis arī agrāk. Taču nekad vēl viņiem nav bijušas tik niecīgas saites ar apkārtējo dzīvi. Aspazija, kura nekādi nespēja atrast kopīgu valodu ne tikai ar šejienes cilvēkiem, bet arī ar šīs apkārtnes dabu, izkrita no tagadnes, dzīvoja atmiņās, fantāzijās, cerībās. Rada micrinājumu, izliekot to visu uz papīra.

Rainis, kas katru dienu ar zīmuli un papīra lapiņām devās augšup, aiz baznīcas, uz savu "zaļo kabinetu", prata kļūt par dabas sastāvdaļu. "Vai redzat, tur," paskaidroja iebraucējiem, "redzat, zem kastaņas? Sinjors Nagliņš, viņš ir no Krievijas, varbūt no Polijas. Viņš visu laiku raksta un raksta... bet citādi labs cilvēks, pilnīgi nekaitīgs."

Trešā ceturtdaļa: pasts. Vēstules, avīzes, žurnāli, retāk — grāmatas. Galu galā nauda. Viņu jaunumi — gandrīz visi jaunumi — nāca no turienes. Ja šīs saraustītās līnijas, kas saistīja viņus ar pasauli, nebūtu, nebūtu arī viņu.

Beidzot, krietna daļa viņu dzīves ritēja tur, kur atradās viņu draugi un ienaidnieki, tuvinieki, viņu izdevēji, skatītāji, lasītāji, cenzori, soģi. Šveicē viņi bija divi vairs ne jauni ārzemnieki ar trūcīgiem icnākumiem — un viss. To, ka viņi ir savas tautas pirmie, lielākie dzejnieki, zināja tikai tur, kur viņi nedrīkstēja rādīties, kur Raini gaidīja cietums, ja ne nāve, un kur Elza Plickšāne arī nevarēja justies drošībā.

Par abiem viņi iztulkoja Šillera drāmu "Laupītāji". Jaunajā Rīgas teātrī gāja Gētes "Fausts", Šillera "Vilhelms Tells" un Hauptmaņa "Nogramušais zvans" Raiņa tulkojumā. Tas pats teātris gatavoja agrās Aspazijas drāmas "Vaidelote" uzvedumu. Elza jau bija aizsūtījusi savus paskaidrojumus un vēlējumus Jēkabam Duburam, bet tad izrādās, ka arī vecais — Rīgas Latviešu teātris gatavo to pašu lugu, turklāt tur atsauca uz agrāku līgumu ar autori. Iznākums: abos teātros darbs samocīts, steigas sabojāts. Duburs, uz kuru Rainis arī kā dramaturgs lika lielas cerības, aizgāja no teātra, skaļi aizcirdams durvis; Elzas slimība kārtējo reizi saasinājās, — ārsti viņai bija ieteikuši izvairīties no niecīgākajiem satraukumiem. 1909. gada vasarā pienāca vēsts par brāļa Zāmucla nāvi. Izvairīties no niecīgākajiem satraukumiem? Vērtīga recepte. Un šejienes mediķi ņēma par to diezgan dārgi.

Beidzot prieks, turklāt negaidīts. Pēterburgas latviešu avīzē "Vārpas", kas tuva sociāldemokrātiem, parādījās raksts: "Bisnieka fonds, kuru savos 25 gadu pastāvēšanas svētkos nodibināja no Bisnicka vadītā kase labāko darbu apbalvošanai latviešu rakstniecībā, kā mums ziņo, esot šogad izdalīts pavisam savādā kārtā, proti, par labākiem darbiem latviešu rakstniecībā fonda komiteja atzinuse Aspazijas un Ā. Alunāna rakstus, kādēļ arī piesprieduse Aspazijai 800 rbļ. un Alunānam 400 rbļ. Protams — vienam patīk māte, otram meita, un tādēļ 800 rbļ. piespriešana Aspazijai, apejot pilnīgi Raini, vēl nekādus pārpratumus celt nevar, bet — Alunānam? ... Jeb varbūt, pēc komisijas uzskatiem, godalga par labāko, resp., labākiem darbiem ir komisijas acīs kaut kāda pensijas kase nopelniem bagātiem skatuves u. c. latv. darbiniekiem?... Jeb varbūt komisijas locekļi domā, ka reizē ar labāko liriķu utt. vajāšanām no administrācijas puses to darbi zaudē kaut ko no savas vērtības? Komisijā, bez Čiksta kga, sēž vēl arī K. Kasparsons un P. Stučka, t. i., cilvēki, kuru vārdi latviešiem jo labi pazīstami, un tas spiež arī mūs, pirms izsacīt savu spriedumu, gaidīt vēl no min. kgu puses kādu paskaidrojumu."*

Astoņsimt rubļu! Vismaz uz gadu tas atrisinātu viņu problēmas. Beidzot taču Elza varēs aizbraukt uz sanatoriju. Citādi dzimtenē, Brāļa — A. Deglava vārdiem runājot, grāsijās vākt naudu viņas ārstēšanai. Rainis protestēja: cerēja kaut kā sagrašināt vajadzīgo summu pats; labdarību viņš necieta un gluži vienkārši baidījās no tās. Aspazija nebija noskaņota tik kategoriski... Taču tagad viss nokārtosies! Ja, protams, redakcija nav ko sajaukusi.

Bet paziņojums tika atkārtots arī Rīgas avīzēs. Trūka tikai oficiāla apstiprinājuma; nez kāpēc arī pašai Aspazijai neviens neko neziņoja.

Bisnieks un Stučka! Visas Raiņa nelaimes sākās 1895. gadā, kad tieši šie divi cilvēki izdabūja viņu laukā no redakcijas. Vai tiešām — aizkavējusies grēku nožēla? Vēlēšanās kaut ko labot?

Viņš tūlīt rakstīja Dorai. "Vai patiesība, kas "Vārpās" bij par Bisnicka fonda prēmijām, jeb tās tik vēl baumas? Tad būtu atkal sirsnīgi jāpateicas P. jau iepriekš. Bet kādēļ viņš nevienas rindiņas par to nau rakstījis un kādēļ nau dots uz manu, bet uz Elzas vārdu, kur taču nupat vēl tie "V." raksti zīmējās uz mani? Laikam gan būs administrācijas dēļ, bet tad jau varētu un vajadzētu vēlāk izskaidrot, ka "aiz zināmiem iemesliem" man nebija iespējams dot; citādi celtos pārpratumi, jo P. uzskatiem taču stāvu tuvu es un ne Elza. — Ar E. veselību neiet un neiet, tiek labāk un atkal atkrīt. Kad tās baumas būs patiesība, tad jau tūliņ brauks uz Cīrihu pie Eihhorsta."

* Pierādījumu man nav, bet ir aizdomas, ka raksta autors ir vai nu pats Pēteris, vai Dora Stučka. — R. D.

Kā vēlāk viņš nožēloja, ka rakstījis šo vēstuli! Noticējis — un kam —
Stučkam! Bisnickam!

Fonds, kas dibināts par godu pastāvīgajam amatnieku kases direktoram, bija sācis darboties nesen, prēmijas tika piešķirtas pirmo reizi. Un komisijas locekļi presē bija nosaukti parcizi: advokāti Čikste un Stučka, ārsts Kasparsons.

Rainis un Aspazija rakstīja uz visām pusēm, pūlēdamies noskaidrot, kāpēc lieta nevirzās tālāk par avīzes paziņojumu. Beidzot Brālis uzrakstīja, ka visa aizķersšanās — Stučkas pozīcijā. Viņš, Stučka, paliekot pie tā, lai prēmija tiktu piešķirta Rainim, bet par Aspaziju it kā esot pateicis, ka viņa “nav nekāda dzejniece”.

Uzrakstīja arī pats Pēteris. Jā, viņš neesot varējis piekrist tam, ka laureāta personība tiek noteikta ar “uzticības apliecinājumu” un, ja jau fonds baidoties dot prēmiju Rainim, viņš izstājoties no komisijas sastāva.

Aizskarošais notikums, it kā tišām izdomāts, lai pazemotu abus dzejniekus, izstiepās mēnešu, gadu garumā. Bisnieks smagi saslima, kas vēl vairāk visu sarežģīja. Rainis uzrakstīja, ka atsakās no visām tiesībām par labu Elzai un lūdz Pēteri atsaukt ultimātu. Atbildēja Dora: tagad, liekas, vairs neko nevarot izdarīt, bet viņi labprāt palīdzētu ar naudu; neatsakies, brālīt... Protams, viņš atteicās. Visnelādzīgākais bija tas, ka viņu parādnicki, viņu izdevēji un redaktori, izlasījuši avīzēs par tik prāvu naudas balvu, nesteidzās maksāt parādus un izsūtīt honorārus. Šis notikums tika plaši zināms. Saniknotā Aspazija arī pati bija publicējusi protestu: vai ar tādiem paņēmienu drīkstot piesmērēties dzejnieku slavai un taisīt sev reklāmu uz viņu vārdu rēķina, nenesot nekādu atbildību par saviem lēmumiem?

Senā paziņa Nīna (viņa arī Anna Priedīte) Rīgā mēģināja dabūt naudu no fonda. Amatnieku kase beidza gadu ar lielu peļņu, tās apgrozība tuvojās diviem miljoniem rubļu. Nīna centās iežēlināt sarunbiedrus, stāstot par divu trimdinieku stāvokli, taču viņu izsmēja. Rainis esot izņēmis no Rīgas bankām 30 000 rubļu, — vai ticšām viņš sev neko neesot atstājis? Vai nu mītiskais miljons, ko Rainis it kā esot ekspropriējis 1905. gadā, bija pārvērties par šiem trīsdesmit tūkstošiem, vai arī kādam iztēlē tik ļoti bija izauguši patiesie Raiņa un Aspazijas līdzekļi, kurus viņiem ar starpniekiem bija izdevies dabūt no Rīgas bankām un ar kuriem viņi kūrās cauri nu jau četrus gadus pašā dārgākajā Eiropas valstī. Vissliktākais, ka senā Raiņa paziņa noticēja šiem kungiem. “Bet es, muļķīte, plēšos viņu labā...” — tāda bija gandrīz neslēptā vēstules jēga, kas Rainī izraisīja bezcerīgu niknuma lēkmi.

Visā, kas bija noticis, Rainis tagad saskatīja ļoti smalku, ģeniāli savērtu intrigu. Atkal viņa draugam ar to it kā nebija nekāda sakara. Vēl vairāk: viņš ir principiāls! Viņš ir augsti morāls cilvēks! Un ja nu šajā iecerē ictilpa viss, līdz pat jaunai atsvešinātībai starp abiem trimdniekiem, kurus no tālienes ņēma un salaida ragos! Ir gan meistars! Ir gan leļļu vadītājs! Bet cik pretīgi apzināties, ka arī pats esi ļāviens un pabijis marionetes lomā! Tā tev vajag, negaidi balvas un prēmijas, negaidi dāvanas, nekas un nekad tev vēl nav nācis par velti.

Prēmiju tā arī nciedeva nevienam. Paskaidroja, ka fonda juridiskais mehānisms nesusot izstrādāts... Bet pēc kāda pusotra gada Bisnieks nomira, Stučka uzrakstīja izjustu nekrologu. Rainim un Aspazijai nelaiķa apraudāšanai nebija ne asaras.

Un pašā šīs neglītās, grūtās, piņķerīgās lietas karstumā Rainis no Rīgas saņēma uzaicinājumu: uzrakstīt uz Ziemassvētkiem bērnu lugu. Vēstule pienāca oktobrī, lugu viņi gribēja saņemt ne vēlāk kā decembra sākumā. Vai viņi prātu zaudējuši, vai? Rainis uzrakstīja īsu un ne visai laipnu vēstuli ar atteikumu un nesa uz pastu.

Pa ceļam kāds prātā palicis sižets no igauņu pasaku krājuma it kā iemirdzējās... no miglas iznira sejas... Neaizgājis līdz pastam, viņš pagriezās atpakaļ. Nākamā luga viņa iztēlē radās uzreiz gluži kā pils, ko džins uzcēlis vienā mirklī, un, atgriezies mājās, viņš tik tikko paguva uzmost plānus, ainas, pirmos dialogus.

Lugu "Zelta zirgs" viņš uzrakstīja nepilnās četrās nedēļās, un Ziemassvētkos Jaunajā Rīgas teātrī notika pirmizrāde.

Pirmā Raiņa luga, kas uzrakstīta emigrācijā. Un varbūt pati vienkāršākā. Pēc pāris gadiem viņš nosauks šo savu darbu par pašu mīļāko.

Reiz dzīvoja trīs brāļi, divi gudri, bet trešais...

Trešais bija Antiņš. Kā Rainis paskaidroja kādā no vēstulēm: Antiņš ir dzejnieks.

Stikla kalna gals, sargu — septiņu kraukļu iclenkta, stikla zārkā guļ princese. Kas uzkāps stikla kalnā, kas atdzīvinās princesi, dabūs to par sievu un pusī no karaļvalsts. Igauņu pasakas sižets, kas izlasīts vācu valodā, tika papildināts ar ļoti daudziem motīviem no latviešu pasakām. Un ar paša fantāziju.

Melnā māte — Nāve, kas redzama skatītājiem, bet darbības dalībniekiem nav redzama, apsēstas uz gultas malas, spiež mirstošā tēva roku, krūtis. "Kas tik auksti ņem man roku?" "Tētiņ', te tik tavi bērni."

Lielski ir Antiņa brālīši. Pašapmierināti, alkatīgi, nciedomājami

vulgāri, gudri ar savu tirgoņu, aprēķinātāju seklo prātu, kas, dzenoties pēc bagātības, tik ātri un nelabojami kļūst nabadzīgs.

Ļaudari reti kad uzskata sevi par ļaudariem. Viņi paraduši novelt vainu par ļaudarībām uz saviem upuriem. Aplaupīdami un darīdami pāri jaunākajam brālim, šie divi, kā liekas, ir patiesi sašutuši par viņu, ar baudu atrazdami vainu katrā viņa solī un vārdā. Ar viņu alkatību un nelietību ir taisni tāpat, kā tas bija ar Melnās mātes parādīšanos: skatītāji redz un dzird to, kas pašiem personāžiem ir neredzams un nedzirdams.

Kas attiecas uz Antiņu, dzejnieku, tad Rainis, kā liekas, ir devis savu portretu.

Savu portretu? Nujā. Pasakainu, mazliet fantastisku, bet pilnīgi atpazīstamu.

“..bet trešais muļķis.” Nav nekā jauna: daudzu tautu pasakās šis trešais, ko pārējie nicina, kā balvu dabū princesi. Taču tāds kā šis pasakās vēl nebija sastaps. Viņš nav ne varonis, ne spēkavīrs, ne manīgais. Jā, muļķis, — ja vadās pēc praktiskā, tūlītēja labuma aprēķiniem. Žēlsirdības un labestības, pašaieliedzības gaisma plūst no viņa. Viņš ļauj brāļiem aplaupīt sevi ne jau muļķības, bet nesavtības dēļ: viņam nav vajadzīgs tas, pēc kā viņi ticcas. Vai arī ir vajadzīgs, bet viņš iztiks bez tā. Nesasniedzamais mērķis — princese, kas tur guļ kalna galā, ir ideāls, kas atnācis sapnī, vilina un liek aizmirst visu pārējo.

Antiņš ir vājš un šaubu pilns. Viņš šaubās nevis par citiem, bet par sevi. Par savām spējām veikt brīnumu. Un veic to. Pēc formulas:

Savs ir tas, kas ir priekš cita.

Nems, kas atdos, veiks, kas zaudēs.

Pastāvēs, kas pārvērtīsies.

Paradoksi mēdz būt arī ārēji. Šie — ietver Raiņa likteni. Viņš pirmoreiz izteica vārdos to, kas ar viņu noticis vienmēr un visur. Visi viņa atradumi atklājās kārtējā zaudējuma pašā dibenā, gaismu viņš smēlies no tumsas dziļumiem un pratis pārvērst par spēku visu savu vājumu, visas savas vājības.

Antiņš ir naivs. Un kaut kādā ziņā atgādina plānprātiņu no Puškina “Borisa Godunova”. Viss, ko viņš prāt, — just līdzī, mīlēt nesasniedzamo. Un vēl — viņš ir gatavs atdot dzīvību par to, kas viņam dārgs.

Reizēm liekas, ka neko citu neprata arī Rainis.

Izrāde Jaunajā Rīgas teātrī nebija pilnīgi izdevusies steigas un iestudējuma nabadzības dēļ. Taču skatītāji uz to gāja, un pieaugušie biežāk nekā bērni. Aizmigušajā princesītē viņi saskatīja latviešu tautu, septiņos miega gados — septiņus gadsimtus pēc vācu krustnesīšu icrašanās, septi-

nos kraukļos... nu, melno kraukļu visapkārt netrūka, un līdzību nevajadzēja ilgi meklēt.

“Miļā, labā Nīna, vai zini, mums būs negaidīti viesi: māsa ar Stučku, viņi ceļo apkārt, ir tagad Bernes Oberlandē un Lucernā un drīz būšot arī še, jo braucot mājās caur Milānu, Triesti un Vīni, tāpat kā Jūs abi toriz. Es Tev paziņošu vēlāk, kad būs un cik ilgi, varbūt Tu vēlēsies viņus redzēt.”

1910. gada 21. augustā: “..atbrauca abi divi, Doriņa un Pēteris, un, ko domā, vēl trešais — Hertelis, Tu taču viņu atmini. Paliks še vēl kādas dienas 8. Kā būtu, ka Tu atlaistos šurp, būtu atkal pilnīgi vecās dienas, vai atmini vēl?”

Nīna nevarēja atbraukt, taču arī bez viņas ciemiņu Kastaņolā netrūka: te atradās un katru dienu ar Raini tikās Jaunā Rīgas teātra režisors Aleksis Micrlauks: Rīgā visu gadu tika vākti līdzekļi drāmas “Uguns un nakts” inscenējumam, pie Raiņa jau bija icradies mākslinicks Jānis Kuga, bet tagad uzvedumu sīki apsprieda režisors un autors. Kopā ar Pēteri un Doru atbrauca Vilis Hertelis, ievērojamā revolucionāra, kas bija miris divus gadus pirms tam cietuma slimnīcā, brālis; viņš stāstīja par pēdējām dienām brāļa mūžā...

Ar Pēteri viņi nebija redzējušies ilgi: septiņus gadus! Ar Doru mazliet mazāk.

Elzai ir viegli. Viņa nekad tos nebija mīlējusi. Dīvaini, pat tagad viņa mulst Doras klātbūtnē. Mulst, kautrējas, — un kļūst skaļa, lai to slēptu. Raiņa māsu viņa vienmēr ir iedomājusies kā tādu sabiedrības lauveni, kuras priekšā nedrīkst krist kaunā. Puse mūža bija aiztraukusies. Elza tagad ir pati slavenākā sieviete Latvijā, kāpēc viņai vajadzētu baidīties? “Baidīties” varbūt nav īstais vārds, un tomēr...

Bet Stučkam viņa tūlīt, tūlīt sarunās rupjības. Agri vai vēl izmetīs kaut ko tādu... Viņa varētu piedot visu ko, tikai ne vārdus, kurus it kā esot teicis Pēteris: “Aspazija nav nekāda dzejniece”. Un viss šis notikums ar Bisnicka fonda prēmiju — ir viņa roku darbs, naktī Elza bija Rainim atgādinājusi. Grūti pateikt, cik dienām vai stundām viņai pietiks pacietības. Viņa ir apsolījusi klusēt, nepieskarties šai tēmai. Taču “ši tēma” plūs viņā, un tā lūkos izrauties, kamēr ne...

Aspazijai viegli. Viņa tos nemīl.

Jānis Plickšāns mīl māsu, mīl savu labāko draugu. Visa viņa jaunība, kā izrādās, ir dzīva zem pirmā sirmuma, aizsegta, noslēpusies kā bērns pašā tumšākajā kaktā, un raujas, lai mestos tiem ap kaklu. Lai mestos

pretī meitenītei Dorai, lai atplestām rokām mestos pretī studentam Stučkam. Visa viņa dvēsele bija noilgojusies pēc viņiem. Nav pasaulē nekā tuvāka, dārgāka. Dora, mīļā, es tevi mīlu. Pēteri, tu vēl dzīvs, vecais?

Tā, tā, uzsitiet viens otram pa plecu, uzsitiet no visa spēka, ar vienu sitieni uzsitiet viens no otra visu svešo, visu naidīgo.

Kas tur runā par naidu?

Tas, kas runā par mīlestību.

Ai, mani mīļie, tu un tu.

Ai, neicredzētic.

Elzai labi. Nav grūti runāt ar nemīlamiem, svešiem cilvēkiem. Strīdēties un salabt.

Interesanti, vai Pēteris saprata... vai nav palaidis garām “Uguni un nakti” Kangara vārdus, kurus viņam vajadzētu izlasīt. “Mēs bijām abi jaunības biedri” — Kangars saka par Lāčplēsi. Viņš prāto:

Pag, es tevi lēnām izpētīšu,

Kur tev tas spēks.

Es tevi nodošu, uzrādīšu...

Viņš apgalvo:

Es, Kangars, zinu, kā var to sist.

Mans naidis tam mūžam sekoja...

Mūžam sekoja, vai tā nav, draugs Pēteri?

Ne vēstulēs, ne dienasgrāmatā nav ne vārda par to, kā noritējusi Raiņa tikšanās ar māsu un viņas vīru. Mēs zinām tikai to, ka, lai kam viņi piešķārās torcizējās sarunās, tas nevarēja neradīt sāpes, viss asiņoja un dega. Pārāk ilgi Rainis bija nēsājis sevī aizvainojumus un aizdomas, viņu vainas un savas taisnības pierādījumus. Gadiem ilgi — cietuma kamerās, trimdā, svešās pagaidu pajumtēs viņš domās bija izteicis tiem savus iznīcinošos argumentus.

Dora Stučka, dzimusi Plickšāne: “Pēdējā tikšanās ar brāli iznāca ārzmēs 1910. gadā, kad ceļojuma laikā apmeklējām viņu un Aspaziju pie Lugāno ezera. Rainis un Aspazija dzīvoja ļoti vienkārši divās nelielās istabiņās un paši gatavoja. Šās ciemošanās laikā Rainis noīrēja mums istabiņu tuvējā pansijā, kuras saimnieki viņam bija pazīstami. Mēs atkal visi devāmies kopējās pastaigās un ekskursijās. Es sasaldējos un saslimu ar angīnu. Brālis arvien sēdēja pie manis uz gultas malas un runājās. Kad braucām projām un atvadījāmies, Rainis vēl ilgi pavadīja mūs ar skatienu. Vai varējām icdomāties, ka šī tikšanās būs pēdējā?”

No Aspazijas vēlinajām atmiņām. "Pagāja gadi, brūces vairs neasiņoja, bet arī nesadzija. Kādā ārzemju ceļojumā viņi abi mūs apciemoja. Pagājušais netika gan minēts, bet satiksmē valdīja salta laipnība un tik neveikla izturēšanās, ka viņi drīzi aizbrauca. Dora brālim gan vēl rakstīja šad un tad pa kartiņai, bet tas bij vairāk atmiņas no kopējās bērnības laikiem."

No Raiņa 1910. gada 8. septembra vēstules. "Mīļā Nīna, nu mēs esam atkal vicni paši, ciemiņi aizbrauca uz savu pusi. Dora noslimoja ar angīnu 5 dienas un tad steidzās tiešā ceļā caur Cīrihu."

TREŠĀ NODAĻA

VIRSOTNE

Pēteris Stučka bija aizstāvis tiesas prāvā par Raiņa "Kluso grāmatu". Iepriekšējās cenzūras tagad Krievijā nebija, grāmata nonāca pie censo-riem tūlīt pēc iespiešanas tipogrāfijā un varēja tā arī nemaz nenonākt līdz veikalam. Tā bija arī šorciz. "Klusās grāmatas" Pēterburgas izdevēji lūkoja nodrošināties: viņi ne vienu reizi vien bija bijuši pie Plickšāna vecā paziņas — liberālā cenzora Remiķa. Tas bija Remiķis, kas kādreiz bija izlaidis Raiņa pirmo dzejoļu krājumu "Tālas noskaņas zilā vakarā", pie viņa Rainis bija devies ar Aspazijas "Sidraba šķidrautu"...

Šajā reizē vecais liberālis izbijās. Tajos pašos dzejoļos, kurus viņš mutiski bija "izlaidis cauri" pavisam nesen, tagad Remiķis skaidri saska-tīja pārdrošu savvērestību. Viņam gribējās saglabāt cieņu, taču alternatīva bija barga: saglabāt vai nu cieņu, vai galvu. Cenzors raksta slepenu ziņo-jumu uz Preses komiteju: "Autors pauž līdzjūtību strādnieku šķiras cīņai pret pastāvošo iekārtu un pat aicina masas, kad tās būs apvienojušās, turpināt cīņu." Tiek uzskaitīti desmitiem dzejoļu. Doti citāti... Preses komiteja savukārt sūta dokumentu Tiesu palātas priekšsēdētājam: "Komi-tejai ir gods pazemīgi lūgt Jūsu ekselenci ierosināt tiesas izmeklēšanu pret grāmatas autoru J. Raini (viņa uzvārds, vārds, kāрта un dzīves vieta Komi-tejai nav zināma) un citām personām, kas varētu būt vainīgas šinī lietā."

Grāmatai uzlika arestu. Advokāts Stučka prāvu zaudēja. Varbūt tajā arī nevarēja uzvarēt?

Pa to laiku Rīgā tas pats krājums, bet ar citu nosaukumu un mazliet saīsināts, icraudzija dienasgaismu 1910. gada decembrī. Rainis vēstulē izdevējiem ieteica tādām gadījumam, ja draud konfiskācija, izlaist grā-matu nelielā tirāžā un pacensties nekavējoties izplatīt visu tirāžu. Tā arī tika izdarīts. Pēterburgā M. Remiķis, saņēmis Raiņa grāmatas "Vēja nes-tas lapas" eksemplāru, steidzās pie priekšniecības ar jaunu ziņojumu: "Mūsu priekšā tā paša autora tā pati "Klusā grāmata"... dzejoļos domāti 1905. gada notikumi... tiek izsmieti micrīgie iedzīvotāji..." Taču šorciz viņš bija nokavējis: visa tirāža tolaik jau bija izpārdota.

Kas attiecas uz "Kluso grāmatu", tad tipogrāfijas strādniekiem bija izdevies paslēpt kādus divsimt eksemplārus. 1911. gada janvārī grāmatas izdevējam piesprieda vienu gadu cietuma. Bet tā paša 1911. gada 9. jūnijā Sanktpēterburgas pilsētas galvas palīgs ziņoja uz Galveno preses lietu pārvaldi: "Šā gada 28. aprīlī komisija iznīcināja, saraustot gabalos, arestētā dzejoļu krājuma latviešu valodā Rainis "Klusā grāmata" eksemplārus. Ziņojumam tiek pievienoti 2 grāmatas eksemplāri."

Visu 1910. gadu Jaunajā Rīgas teātrī mēģināja "Uguni un nakti". Strādnieku biedrībās un pulciņos vāca naudu uzvedumam. Par dekorācijām un kostīmiem, kuras veidoja Jānis Kuga, runāja visa pilsēta. Bija zināms, ka mākslinieks un režisors ir braukuši uz Šveici pie autora. Aktieri, bet it īpaši aktrises teātrī galīgi sastrīdējās lomu dēļ; intrigas, izskaidrošanās, kliegzieni un šņuksti bija dzirdami pat tūkstoš kilometru tālumā, Kastaņolā. Rainis no tālienes lūkoja iejaukties, glābt stāvokli, bet pārliecinājās par savu bezspēcību.

Pat Biruta Skujeniece bija novedusi viņu neveiklā situācijā: ar telegrammu pieprasīja, lai autors apstiprina: Spīdolas loma tiek uzticēta tieši viņas draudzenei Tijai Bangai, nevis Lilijai Ērikai. Rainis nosūtīja telegrammu, ka atstāj lietas izskatīšanu direkcijas ziņā, jo viņš pats necsot speciālists.

Biruta jau sen nebija tā sešpadsmitgadīgā ģimnāziste, kuru viņš viegli "kā priežu čiekuriņu" bija nēsājis uz rokām, tur, zem priedēm smilšainajās, pēc sveķiem un jūras smaržojošajās kāpās. Viņa bija apprecējusies, un ar viņas vīru, Jāni Dambekalnu, Rainim bija sākusies draudzīga sarakste. Viņu dēls bija Kastaņolas dzejnieku krustdēls, un viņu sauca... Rainis.

Ak vai, jaunā aktrise ne reizi vien bija iejaukta skaļās kildās, kas satricināja vēl jauno latviešu teātri, tāpat intrigās, protestos, durvju aizciršanā... Aspaziju viņa bija tā sadusmojusi, ka uz kādu laiku tika pārtraukta pat sarakste starp viņām.

Ar Raini bija citādi. Ja jau viņš bija sācis kādu mīlēt — tas bija uz ilgu laiku, un, lai kādas pūles pielika citi un arī pats šo jūtu vaininieks to sagraušanā, nekas neiznāca. Biruta Skujeniece bija viņa pēdējā nesavtīgā un vistīrākā iemīlēšanās tur, dzimtenē, un kādā no vēstulēm viņai Rainis piezīmēja, "es nemaz projām neesmu bijis šos gadus".

1911. gada janvāris. Uz "Uguns un nakts" ģenerālmēģinājumu saaicināts ļoti daudz cilvēku: avīžu recenzenti, kolēģi no citiem teātriem, literāti, mūziķi, cienijami sirmgalvji un jaunatne, arī bagātas un ietekmīgas personas. Taču pēdējā brīdī nevienu teātrī neielaida! Biruta rakstīja Rainim: "To ģenerālmēģinājumu ar visiem mums policija aizliedza. Neviens sveša nebija, tikai policija gan bija uznākusi. Izrādes vakarā atnāca

polīcija, paģērēja cenzēto eksemplāru, sastrīpoja savus eksemplārus pēc cenzora strīpojumiem un sēdēja zālē pirmā rindā divi iecirkņa uzraugi, sekoja pēc eksemplāra izrādei.”

Taču nekas neatļauts nenotika, un izrādi vajadzēja vien atļaut. 1911. gada 26. janvārī — pirmizrāde!

Jebkurš teātris ir ieprogrammēts uz panākumiem. Aplausi un lauri teātrim ir norma, un tāpēc ir tik grūti rakstīt par neparastiem, nebijušiem panākumiem. Jā, latviešu skatuve arī agrāk ir pazinusi triumfu, jāatceras tikai Aspazijas “Sidraba šķidrauta” vai Blaumaņa lugu izrādes. Taču “Uguns un nakts” panākumi, kā vēsta liecības, pārspējuši visu. Kā tikai nav nosaukta šī izrāde — par “latviešu skatuves svētkiem”, par “apvērsumu teātra mākslā”! Lugu rādīja desmit reizes pēc kārtas pārpildītā zālē.

Raiņa nelabvēļi steidzās paziņot, ka panākumi neesot lugas nopelns: “vainīgi” esot mākslinieks un komponists, dejas un kori, gleznieciskie un gaismas efekti. Daļa taisnības tur bija: varbūt latviešu teātrī tas ir pirmais gadījums, kad skatuve apvienoja visas mākslas un to sintēze deva jaunu kvalitāti. Iepriekšējais teātris pēc šīs izrādes kļuva neiespējams, tajā uzreiz tika izgaismotas agrāk nemanītās nabadzības un diletantisma iezīmes. Paict garām šim notikumam nevarēja neviens. Neviens arī nepagāja garām: “Uguns un nakts” pirmizrāde daudzu jo daudzu radošu cilvēku biogrāfijā ir kļuvusi par atskaites punktu.

Arī trešā pirmizrāde notiek bez autora.

Bet ko dara viņš pats? Triumfē? Izbauda savu uzvaru?

Jā, triumfē, jā, izbauda. Pārdzīvo laimes mirkļus, asus kā izmisums. Vēl asākus.

Tas ir jāzina. Izjūtas, kas gandrīz neatstāj pēdas. Pilnīga atzišana, par kuru tika saņots kopš tiem laikiem, kad atzīt vēl nebija ko. Kopš piecpadsmit gadu vecuma, ja ne agrāk. Tikai īpaši neparasti, tikai nebijuši panākumi varēja viņu pārliecināt. Likt līdz galam noticēt sev. Un kā tad ir, vai noticēja? Droši vien. Uz visiem laikiem? Gan jā, gan nē. Gan uz visiem laikiem, gan līdz nākamajam šaubu uzliesmojumam.

Turpmākajos gados viņš paveiks pat vairāk nekā visā pārējā dzīves laikā. Jaunības traģēdija “Indulis un Ārija” tiks pabeigta šā pašā 1911. gada beigās un iestudēta 1912. gadā. Tajā pašā 1912. gadā tiks izdots dzejoļu krājums “Gals un sākums”, viena no galvenajām grāmatām latviešu literatūrā pusotra gadsimta laikā. “Pūt, vējiņi!”, “tautas dziesma piecos cēlienos” — 1913. gads. Un 1914. gada rudenī, kad jau būs sācies pasaules karš, kad tūkstošiem cilvēku, zirgu un putnu liķu katru dienu mētāsies uz mitrās zemes — kā liekas, Galīcijā? no tālienē nevar saskatīt —, viņš

pieliks punktu traģēdijai “Jāzeps un viņa brāļi”, vispersoniskākajai un vislielākajās ciešanās uzrakstītajai traģēdijai no visām, kādas viņš paguvis izdzīvot un uzrakstīt.

Apjoma ziņā šajā laikā sacerētās trīs lugas līdzinās visam “Faustam”. Viņš klusībā cerēja, ka ne tikai apjoma ziņā. Un varbūt viņam pat bija zināma taisnība. Tikai laiks gan jaunajam “Faustam” nebija piemērots. Gētes tautieši bija ierakušies Baltijas zemē. Drīz vien zem vāciešu spiediena sāksies simtiem tūkstošu latviešu aiziešana no dzimtenes: gandrīz puse no viņiem, pametuši gadsimtiem apdzīvotās vietas, kā bēgļi izklidīs pa visu Krieviju.

Taču tas vēl būs; mūsu grāmatas ickšējā kalendārā — vēl arvien mierīgs pirmskara laiks: pēdējās deviņpadsmitā gadsimta atskaņas divdesmitajā.

Necerot un negaidot parādījās Janis Jansons vai Brauns, kā viņu šajos gados biežāk sauca. Viņš atsūtīja savas nupat kā iznākušās grāmatas “Baltijas revolūcija” pirmo daļu. Senā Raiņa — Jansona divkauja pāriet jaunā stadijā.

Autora ierakstu grāmatas titullapā varēja iztulkot divējādi. “Mīļam, neaizmirstamam Rainim par picmiņu pagājušām un nākošām cīņām no Janča”. Nē, “Jancis” gan noteikti domāja revolucionāro cīņu, bet bija taču arī cīņa starp viņiem: par Aspaziju, par pirmo vietu Jaunajā strāvā, par šo pašu grāmatu, kuru Jancis burtiski izrāva Rainim no rokām 1906. gadā!

Jansons-Brauns tagad ieņēma redzamu vietu Latviešu sociāldemokrātijā. Nu, ne jau tikai “tagad”: vienu no redzamākajām lomām viņš ir nospēlējis arī 1905. gada notikumos. Viņa vārds plaši pazīstams starptautiskajā sociāldemokrātiskajā kustībā.

Par grāmatu “Baltijas revolūcija” bija labi informēts Maksims Gorkijs. Tā vēl nebija uzrakstīta, bet Gorkijs jau rūpējās par izdošanu. Rakstīja Kārlim Kautskim: “ļoti rekomendēja” Jansonu, sauca par savu draugu. “Būšu bezgala pateicīgs par Jūsu uzmanību pret viņu...” Pazīstamajam izdevējam Ladižņikovam Aleksejs Maksimovičs ieteica izdot Jansona grāmatu vācu un krievu tulkojumā, apsolīdams ne tikai uzrakstīt tai prickšvārdu, bet arī apmaksāt visus rēķinus par abiem izdevumiem, ieskaitot autora honorāru. “Peļņa — izdevniecībai, izdevumi mani”. Tomēr no šiem plāniem nekas neiznāca. Vienīgo rokraksta eksemplāru Jansons bija aizsūtījis uz Rīgu; tur grāmata jau bija salikta un sākusies iespiešana, — bet tad tipogrāfijā iebruka žandarmi uz kratīšanu. Viss, gan manuskripts, gan salikums, tika iznīcināts. Pēc tam Jansons atjaunoja tekstu pēc atmiņas. (Kaut kāds ļauns liktenis vajāja šo grāmatu, — vai tikai mūsu varonis to nebūs noskaudis? Otrā daļa tika nodota tipogrāfijā Ženēvā pirms kara,

bet turpmāko notikumu haosā pazuda gan tipogrāfs, gan tipogrāfija, nemaz jau nerunājot par nelaimīgo manuskriptu.)

Saņēmis dāvanu, Rainis apjuka. Kā to saprast? Un ko atbildēt? Aspazija tajā laikā veseļojās sanatorijā Cīrihē, viņš prasa viņai padomu: ko darīt? Tas ir skaidri redzams solis uz izlīgumu, bet vai te neslēpjas kāda viltība? Galu galā, nesagaidījis atbildi no Cīrihes, viņš raksta Jansonam: “Manu mīļo Janci! sen jau uz Tevi neesmu tā teicis. Kā par Tevi runāju, Doriņa būs Tev atstāstījusi; kāpēc, Tu arī zini. Bet ar laiku mūsu naidis un mīla, un darbi visiem tikuši vienaldzīgi un aizmirsti, tik mums ne, — tik šaurā lokā mēs griežamies; es pats ickš sevis pārdzīvoju krīzi, un tagad atnāk Tava grāmatiņa ar piemiņu par bijušām un nākošām cīņām un par manis neaizmirsānu. Visi pusmūža rūgtuma gadi nav paspējuši arī man likt Tevi aizmirst, lai tad paši tie gadi top aizmirsti arī no mums. Tikai katrs jauns rūgtums būtu tagad daudz grūtāk nesams par veciem. Es gribu to ievērot, un, kad Tu arī to darītu, tad jau viss varētu vēl tikt labi... Es gribu cerēt. Sveiks! — Tavs... Castagnola 27.11.11.” Kopiju viņš nosūtīja Aspazijai. Viņa atbildēja tajā pašā dienā: “Vēstule, ko Jancim raksti, ir laba, lai tad nu arī ict, aizmirsīsim pagātnes rūgtumu...” It kā viņš būtu spējīgs šo rūgtumu aizmirst!

Jansona-Brauna atbildes vēstuli citēsim gandrīz pilnībā.

“Mīļo, dārgo!” viņš rakstīja tā pašā 1911. gada 3. decembrī. “No visas sirds Tev paldies par Tavu mīļo vēstuli, kaut gan daudz man tur paliek tumšs. Kad Pēteris un Dora te bij pēd. rudenī, tad viņus tiku daudz gan izprasījis par Tevi, kā Tu dzīvo, kā Tu jūties u.t.t., bet par kādām mūsu nesaskaņām mums nebij runas. Tomēr zināms man bij pa šiem gadiem, ka Tu neturi uz mani labu prātu, un tas man stipri sāpēja, bet ko darīt! Es pat arī tagad nezinu, iekš kam īsti sastāv mana noziegšanās pret Tevi, dzīvē tik daudz to pārpratumu un tik daudz sastāsta un sagroza ļaudis (apzinoties un neapzinoties). Jeb tur vainīgas kādas literāriskas būšanas, kādi subjektīvi spriedumi no manas puses? Nu ko lai uz to vispārīm saku! — nav man neviena mīļāka un tuvāka mūsaiķu dzejnieka par Tevi. Un vispārīm es nedomāju šo pārpratumu mudžekli sākt risināt — teikšu tikai Tev to: Tu man esi mīļš un dārgs bijis visus tos drīz jau divdesmit gadus, kamēr Tevi pirmo reizi sastapu, un mīļš un dārgs Tu man paliksi visu mūžu, pat ja šie pārmetumi netiktu dzēsti un Tu joprojām uz mani turētu ļaunu prātu. Tikai vienu es Tev varētu teikt: es tiešām pelnu, ka Tu man vairāk tici.

Mani tas tā sakustināja, ka tāds rūgts žēlums skan Tavā vēstulē. Tu saki: “Ar laiku mūsu naidis un mīla un darbi visiem tikuši vienaldzīgi un aizmirsti, tik mums ne, — tik šaurā lokā mēs griežamies. Bet mīļo, sirds-

labo, tas taču vienkārsi nav tiesa! Kā vari Tu teikt, ka tas, ko Tu jutis un cietis un darījis, ir ticis visiem vienaldzīgs, kad Tavas dzejas vārdi ir simtu simtus spēcīnājuši un stiprinājuši... (Seko dedzīgas uzslavas grāmatai "Tic, kas neaizmirst"; tās mēs izlaižam.)

Tagad kādas rindas par mani pašu. Kā abi ar sievu esam situšies ar maizes trūkumu un nabadzību, to, protams, nav vērts stāstīt. Trīs gadus (no 1907. līdz 1910.) nodzīvojām augšā Somijā ļoti vientulīgi. Ar ļaudīm tikāmiecs maz (vispārim ciropciski inteligentu cilvēku, kā mēs to saprotam, somiem gandrīz nemaz nav!), rudens mēnešu migla tur smaga un tumša, ziema ar salu un puteņiem, — bet lasīt un studēt un domāt tur varēja daudz, ja vien nebūtu pastāvīgi noslodzījušas raizes un rūpes. Tomēr šo to es tur sastādīju un bez tam vairākus darbus apsāku.

Gadu atpakaļ pārnācām uz Briseli, — te bij pavisam cita atmosfēra. Politikas un partijas būšanas — var teikt tiešām jau par daudz, tā ka šogad vismaz man gandrīz neatlika laika citiem darbiem. Tu jau zināsi, kādi strīdi tagad plosa Krievijas partiju, kādi tur sarežģījumi un konflikti un intrigas — dažreiz pat ausis gribētos turēt ciet, lai nemaz nedzirdētu visu šo kņadu. Un tomēr jājaucas tanī miklī iekšā, jālīdz apgāzto vezumu izcelt un dabūt to augšā uz sliedēm! Pašu mājās pie mums arī bij stipra nošķiebšanās uz legalisma un reformisma pusi.

..Mūsu organizācija mājās stāv diezgan stipri, kaut gan, protams, dažādas "iekrišanas" šad un tad ir neizbēgamas. Tomēr mūsu nomale skaitās par pašu spēcīgāko visā Krievijā. Bet pamazām arī citas lietas atlabojas: organizācijas tiek atjaunotas un nostiprinātas, un ir puslīdz droša izredze, ka varēs pašā Krievijā nodibināties kopējs vadošs centrs. Tad arī Krievijas partija reiz atsvabināsies no tagadējās emigrantu aizbildnības un cik necik norims neglīti skandalozās frakciju cīņas.

.."Cīņai" faktiskā vadība guļ tagad uz maniem pleciem, kaut gan līdzsvara pēc man pielikts klāt kāds jaunais zellis ar pretējiem — mazinieciskiem uzskatiem. Mums liels lūgums pie Tevis: vai Tu arī nevarētu nākt palīgā darbā un "Cīņu" pabalstīt... Vismaz ļauj mums cerēt uz kādām dzeju rindām. Tās katreiz pie Tevis izsaka tik daudz un tās atrod tādu atbalsi lasītāju masās.

..Mana otrā puse ir man tiešām "ein Kamerad, einen bessern findst du nit"*, — esam dūšīgi līdz šim situšies caur trūkumu un bēdām un, cerams, izturēsim arī vēl tos prickšā stāvošos emigrācijas gadus. Mums ir divi bērni: Ellina — 6 gadus veca, Eriks — 4 1/2, abi tie jau iet skolā (t. i. zēns tika bērnu dārzā). Žēl tikai, ka viņi tā uzaug bez kādas dzimtenes un dzimtenes valodas: vispirms viņi runāja vāciski, tad zviedriski un somiski un tagad tie jau pilnīgi palikuši par maziem frančiem. Latviski mēs

* Biedrs, par kuru labāku neatrast. (*Vācu val.*)

gan viņus mīcām un tie saprot arī latviešu vārdus, bet tie arvien turas pie tās valodas, kādu runā viņu apkārtējā pasaule. Mums abi mazie ir par lielu prieku (kaut gan rūpju viņu dēļ rodas vairāk): tik daudz viņos spirtums, prieks un bērnišas laime.

Pats ar visām savām nervu kaitēm tomēr salauzts un saguris neļūtos... No visas sirds vēlu Tev spirtumu un prieku. *Дай радость людям!** Somijā sanatorijā guļot daudz domāju par Tevi — bīstos arī par Tavu veselību...

Es tagad esmu ticis daudz vecāks un noslēgtāks. Bet es domāju, ka mēs taču kādreiz personiski saredzēsimies, un es ceru, ka tad daudz kas mūsu starpā kritīs un izkusīs kā sniegs. Mīļā sirsnībā un draudzībā šķiros šorciz no Tevis — Tu man paliec mīļš un dārgs, bet pie tā personiski atkal daudz tuvāks!

Tavs — Jancis.”

Tikai aklais nepamanīs atšķirību šo divu vēstuļu tonī. Rainis atbildēja negaidot iznirušajam “Jancim” ar neuzticību, piesardzīgi, neslēpjot rūgtumu un nesteidzoties atplest rokas apkampienam. Jansons it kā to visu nemaz nemana! Viņš aizgūtnēm atzīstas mīlestībā un draudzībā! Tas viss ir dīvaini. Kā literāts viņš nebija netaļantīgs, tāds, kas neizjustu vārda nokrāsas un intonāciju. Vai viņš noticēja — vai par katru cenu gribēja ticēt, ka viss bijušais nomests no pleciem un, neraugoties uz dzejnieka rūgtumu, visu var sākt no gala?

Rainis domā citādi. Izlaižot visus apgalvojumus, kā “Tu man esi mīļš un dārgs bijis... kamēr Tevi pirmo reizi sastapu”, viņam vajadzēja apstāties pie rindas: “Es pat arī tagad nezinu, iekš kam īsti sastāv mana noziegšanās pret Tevi”.

Rainis zināja.

Tieši viņu attiecību sākumu, ko Jansons tagad sliecas atcerēties ar sentimentālu maigumu, dzejnieks uzskatīja par visu savu nelaimju sākotni. Jansona spožo debiju sabiedriskā laukā bija sagatavojis viņš, Rainis, diydsmitgadīgais students izgāja publikas priekšā, lai pērkondimdošā balsī atstāstītu to, ko dzirdējis un pārņēmis no viņa. Un, piesavinādamies sev visus nopelnus, uzreiz nodevis savu skolotāju. Bija mēģinājis atņemt viņam visu, viņa sievieti, vietu sabiedrībā, viņa partiju, viņa idejas un draugus, viņa maizi un brīvību. Visu, izņemot sievieti, arī bija atņēmis. Ne jau viens pats. Rainis tāpat kā agrāk uzskatīja viņu tikai par melnā nodoma izpildītāju. Iedvesmotājs slepeni virzīja, izpildītājs — gremdēja. Nolūks pazudināt sāncensi bija tikpat kā īstenojies. Cietumā Rainis fiziski bija gandrīz aizgājis bojā, vēl nedaudz — un pati kamera viņam kļuva par nāves spriedumu. Jansona, Stučkas un Doras nodevība

* Dod prieku cilvēkiem! (*Krievu val.*)

kaut ko viņā bija salauzusi uz visiem laikiem, neatgriezeniski: visai iepriekšējai dzīvei tika pārvilkta svītra; citu dzīvi tukšā vietā cēla no jauna cits cilvēks. Tam visam Raiņa acīs nebija vajadzīgi pierādījumi, un laiks neko nebija mainījis notikušajā. Viņam.

Viņš neticēja tagadējā Jansona patiesumam. Neticēja, ka tas būtu varējis aizmirst savu rīcību un motīvus, kas uz to bija mudinājuši. Viņš greizsirdīgi sekoja katrai literāta, kritiķa Jansona publikācijai, pastāvīgi gaidīdams kādu cūcību. Un sagaidīja: grāmatā par mūsdienu literatūru Latvijā — vienu vienīgu paviršu iceminēšanos par sevi, populārā kalendārā — uzbrukumus Aspazijai, viņam atstāstītajās Jansona atsauksmēs — viņa lugu neatzīšanu.

Tagad, lasot negaidītos atzīšanās vārdus mūžīgā draudzībā un mīlestībā, viņš bija aizdomu pilns, viņš minēja: ko tas varētu nozīmēt? Kas tas ir par manevru? Un kāda jauna nekrietnība sekos no šīs puses?

Brāļiem, kas kādreiz bija nodomājuši viņu pazudināt, nedrīkstēja piedot šo ļaundarību, kamēr viņi to nav nožēlojuši.

Vissliktākais bija tas, ka viņi palika **brāļi**, viņi stāvēja tās lietas priekšgalā, kuru Rainis tāpat kā agrāk atzina par savējo, viņi noteica lielo politiku, viņu līdzgaitnieki vēl arvien bija viņa līdzgaitnieki, bet viņu ienaidnieki — viņa ienaidnieki.

Traģēdijā “Jāzeps un viņa brāļi” atradīsim to visu. Viņš nekā nevarēja piesēsties un pabcigt to, jo viņš jau pats bija Jāzeps, un dzīvē traģēdija turpinājās; viņš pat nezināja, cik tālu līdz atrisinājumam. Viņam vajadzēja izdzīvot milzīgo, izšķirīgo darbības posmu un tikai pēc tam par to uzrakstīt. Viņš to arī kaismīgi izdzīvoja, un mēģinājumi aiztriept rēgojošos bezdibeni starp viņiem ar vājiem, sentimentāliem izliguma vārdiem viņu kaitināja ar savu kliezozo neīstumu — gluži kā dzelzs čirkstieni pret stiklu.

Kārtējais notikums lika viņa aizdomām uzliesmot ar jaunu spēku. Latviešu prese bija diezgan krasi sašķēlusies. Lielu avīžu un žurnālu latviešu valodā nebija daudz. Cīņa par tūkstoš abonentu sirdīm, prātiem un naudas makiem bija sīva. Galēji labējā flangā izcēlās “Rīgas Avīze”, kas neslēpa savu valdībai un pat vāciešiem labvēlīgo ievirzi. Kreisajā — sociāldemokrātiskā avīze “Jaunais Laiks” un sociālistiem tuvā “Jaunā Dienas Lapa”. Uz objektivitāti un “neitralitāti” pretendēja populārā avīze “Dzimtenes Vēstnesis”. Galvenais redaktors tajā kopš kāda laika bija Āronu Matīss — Raiņa tuvākais palīgs deviņdesmito gadu sākumā, kad Jānis Pliekšāns pats bija avīzes redaktors.

Viena no emigrantu dzīves grūtībām bija ziņu trūkums par visām peripetijām “labo” un “kreiso” cīņā tur, dzimtenē. Rainis bija ļoti

norūpējies par to, lai nejaušības dēļ neieklīstu pretinieku noietnē. Viņš skrupulozi iztaujāja savus korespondentus: kāda ir izdevuma ievirze, vai nav apkaunojoši parādīties tāda un tāda izdevuma lappusēs. Ir zināma viņa asā vēstule senajam paziņam Pēterim Zālītem, kas bija atbalstījis dzejnieku pāri cietuma un izsūtījuma gados: neraugoties uz agrāko draudzību, viņš atsacījās sadarboties ar Pētera avīzi, jo tas bija “atteicis no bezpartejības”. Aspazija ar naivu atklātību jautāja Āronu Matīsam: uzrakstiet, kurš ar kuru naidojas un kas ir mūsu pretinieki, mēs neko nezinām...

Āronu Matīss bija ne tikai avīzes redaktors, bet arī Literārā fonda prickšsēdētājs. 1910. gadā fonds bija piespriedis Aspazijai prēmiju. Viņš arī bija tas, kas ierosināja savākt līdzekļus, lai Aspazija varētu aizbraukt uz sanatoriju, — un tas notika dzejnieku pārim pašos grūtākajos, pašos nabadzīgākajos laikos. Aspazija jutās viņam pateicīga un labprāt sūtīja dzejoļus viņa avīzei.

1911. gada 15. oktobrī “Dzimtenes Vēstnesī” parādījās Jāņa Vainovska raksts “Man kauns”. Autoram bija kauns par latviešu rakstniekiem, kas it kā pieglaimojas bagātniekiem. Trīs pazīstami literāti — Jaunsudrabiņš, Skalbe, Akuraters, juzdamies aizskarti, paziņoja, ka aiziet no avīzes līdzstrādnieku skaita, jo tā, viņu vārdiem runājot, pārvērtusies par bulvārlapu. Izlasījusi šo tekstu, Aspazija nolēma atbalstīt “vecu labo Āronu”. To viņa izdarīja ar sev raksturīgo dedzību: paziņoja, ka dos avīzei savus labākos dzejoļus no jaunā dzejoļu krājuma, bet pie viena iznīcinoši izteicās par trim literātiem: “Skalbem nav nekā jauna, ko sacīt, Jaunsudr. ir pakaļdarinātājs, un Akurateram ir akla fantāzija.” Šo vēstuli, kas vispār jau nu nebija domāta publikai, Āronu Matīss ievietoja avīzē pašā redzamākajā vietā. Gandrīz uzreiz sociāldemokrātiskās ievirzes avīzēs parādījās asa atbilde — “Pēterburgas studentu — marksistu” vēstule. “Asp. atklāti un demonstratīvi izsaka simpātijas un piekrišanu “Dz. V.” virzienam, kurš jau slavens tapis ar savām denunciacijām, provokatoriskiem jankaviem un izbijušiem veinberģistiem.”

Rainim tas viss bija gluži kā pērkons no skaidrām debesīm. Aspazija atradās sanatorijā, Cīrihē, un pat par viņas vēstuli Ārona aizstāvībai viņš bija uzzinājis tikai no preses. Katrā ziņā “studentu — marksistu” protests pārsteidza viņu ar savu rupjību, bet, ka tas parādījās uzreiz vairākos progresīvos izdevumos, radīja aizdomas, ka pastāv savvērestība, kas vērstā ne tik daudz pret sievu, cik pret viņu pašu. Polemika tur, dzimtenē, auga augumā un plašumā, Raiņa vārds patiešām tika pieminēts arvien biežāk. Bet tas taču ir karš — savējie pret savējiem, kā tas jau ir bijis. Kas stāv aiz tā visa? Kas cits, ja ne vecie ienaidnieki, kas cits, ja ne “brāļi”!

Viņš raksta māsa: “Mīļā Doriņ, vai šis uzbrukums no Pēterburgas ir iznākums mūsu mīļai vēstuļu maiņai un cerībām uz godīgu saprašanos?

Jeb vai viss citādi izskaidrojams? Atraksti man par to kādas rindiņas, citādi, man liekas, jāpieņem, ka pirmās domas ir parcizas.”

Jansonam: “Tavu mīlā tonī rakstīto vēstuli saņēmu šē Cirihā, kurp pārnācu veseloties sanatorijā. Bet saņēmu arī “Jauno Laiku” un ziņas, ka visi soc. un arī demokrātiski laikraksti nākot klajā ar nepieklājīgu uzbrukumu Aspazijai. Tā kā tas parādās visur vienā reizē, tad ir jau iepriekš sagatavots, un varbūt arī Tu par viņu zināji, kad rakstīji man vēstuli. Vai tā ir? Un vai tiešām šinī micralaikā top rīkots karagājiens? Es ceru, ka tās visas ir tikai baumas, jo vairāk tāpēc, ka ir atkal reiz baumas par nodomiem pret Tevi arī. — Atraksti man par visu to kādas rindiņas labi ātri.”

Otrā dienā Jansons atbild no Briseles: “Mīļo Raini, Tava kartīte mani dziļi aizskāra. Ja pēc manas vēstules, kur es pret Tevi biju tik atklāts un tik sirsniņš, Tu tomēr vari domāt ka es tanī pat laikā akmeni turējis azotē un kaut ko līdzzinājis par minēto “uzbrukumu” —, jā, ko tad lai vairs saka! Pēterb. studentu pulciņa protests man nāca tikpat negaidīts kā Tev, lasīju viņu varbūt vienā laikā ar Tevi “J. Laikā”. Neviena Pēterb. studenta es nepazīstu un ar nevienu nesarakstos... Un vispārīm nav nekāda pamata aizdomām, ka te būtu organizēts vesels “karagājiens” no mūsu pašu ļaužu puses... Saku vēlreiz, ka man ļoti, ļoti žēl, ja Tu par mani varēji būt tādās domās.”

“Tava kartīte mani ļoti apmierināja,” Rainis pēc dažām dienām atbildēja, “jo noņēma man nospiedošās, nelabās aizdomas. Ir grūti no jauna tuvoties, kad tik ilgi bijuši attālinājušies, bet, kad tā kā šoreiz tūlī uz vietas izkļiedsim visas aizdomas, tad mēs panāksim cerēto mērķi.”

Bet kad gan, kad visas aizdomas izklīdīs?...

Šis notikums ar Aspaziju ar to nebeidzās. Raini tracināja tas, ka vajātāju vidū bija pat tie izdevumi, ko viņš bija atbalstījis gan ar publikācijām, gan naudu. Viņš aizliedza publicēt avīzē “Jaunais laiks” savu jauno lugu “Indulis un Ārija”, kaut gan pirmie fragmenti tajā jau bija parādījušies, atsaucā savus manuskriptus no žurnāla “Domas”. Pēc tam presē parādījās paziņojums: Rainis atsakās sadarboties ar sociāldemokrātiem un pāriet pretējā nometnē. Uz Kastaņolu un Cīrihi atlidoja baumas, ka sociālisti nolēmuši boikotēt Raiņa jaunās traģēdijas izrādi. Viņš svaidījās kā lamatās iekritis: bez kreisās preses un kreisā teātra viņam, un arī Aspazijai, nebija kur likties: nekādā citā “nometnē” viņu negaidīja un diez vai pieņemtu.

Šā laika vēstules. Brālim — A. Deglavam.

“No veselšanās un atpūtas nekas daudz neiznāk, jo Elzas lieta velkas garumā.” K. Ķirpēnam: “Atraksti, kas tās par baumām, ka gribot strādnieki boikotēt “Ind. un Ār.” izrādes? Vai tiešām grib rīkot karagājienu

pret mani un teātri tādēļ vien, ka es arī neuzbrūku savai sievai? Vai viņi gluži apmulsuši no pastāvīgām intrigām? Vai partija tik dziļi grimusi?” P. Daugem: “...pie mums bij jau nodibinājies pilnīgi dogmatisks uzskats par mūsu mācību... Veci ienaidnieki, kā Akuraters un Skalbe, tiek klāt pievilkti un aizstāvēti, un vecs draugs, īsts demokrāts, kā Asp., tiek vajāta... Un kad es nepalīdzu pats vajāt savu sievu, tad arī pret mani draud celt skandālu!”

Advokātam J. Dambekalnam, Birutas Skujenieces vīram: “Pate cīņa pret Asp. tika vesta melnsimtmniciskā veidā. ...cik plaši un kādas personas būtu rikojušās pret mani? Man tas jāzin, lai es varētu sargāties. Sīkas intrigas es nevaru pārredzēt tāluma dēļ un vēl vairāk aiz riebuma, bet mani draugi var man dot aizrādījumus... Saki man arī, vai ir novērojams tagad kāds sevišķs aizliegums minēt izrīkojumos manu vārdu?” Arī viņam: “Pārpratums bij arī tas, ka Asp. visādā ziņā grib ieskaitīt par s. d., kur taču katrs varēja redzēt no paša gala līdz šai dienai, ka viņa ir un grib būt tikai dem. Varu lietot vismazāk der pret pārliecību; visas valdības to darījušas un dara, bet mums taču nau jālicto viņu līdzekļi, kurus mēs tā apkarojam, kad tie griezti pret mums.”

Pēdējo izteicienu iegaumēsim. Jo Rainis trāpīja “desmitniekā”: partija, pie kuras viņš vērsās gan domās, gan skaļi, jau torciz nekautrējās *lietot varu pret pārliecību*. Ar laiku tas kļuvis par likumu un normu. Bijušie revolucionāri, tikuši pie varas, arestēs, izsūtīs un sodīs ar nāvi par pārliecību. Paši pēc savas darbības zinādami, ka nekā bīstamāka par svešu pārliecību nav.

Aspazija publicēja savu atbildi uz apvainojumiem: viņa neesot atbildīga par “Dzimtenes Vēstneša” virzienu. “Vēl savādāk izklausās, ka marksisti mani, kuru tie paši atzīst par demokrāti, tiesā no s. d. redzes stāvokļa. Man uz to jāatbild, ka es ne vien esmu bijusi un arī tagad esmu tikai demokrāte, bet arī ieskatu, ka mākslai jāpacelās pāri jebkuras partijas robežām un jābūt neatkarīgai no neviena laikraksta.”

Atbilde, cieņas vērtā un saprātīga, izraisīja veselu sašutuma vētru. Kreisā prese taisni vai rīdīja: cui viņu! “Tikai demokrāte” un “demokrāte Aspazija” dažos izdevumos kļuva gandrīz vai par nievājošu palamu. Kā gan drīkst pacelties pāri partijām un būt neatkarīgai no progresīvām avīzēm? Cui-cui-cui!

Un atkal Rainis, nobālējies aiz niknuma, skraidīja pa savu Cīrihes istabiņu, meklēja vārdus atbildei. Pašai Aspazijai bija vēl viens iemesls sarūgtinājumam. Bultas, kas sākumā bija tēmētas viņai, arvien biežāk tika pāradresētas viņas vīram. Viņu pat neuzskatīja par pietiekami nopietnu objektu uzbrukumiem!

“..lai mani lamā un boikotē,” viņa rakstīja Ivandei Kaijai, — “es taču citāda neesmu tapuse, kāda esmu. Bet es ierāvu savu vīru līdz nepatīkšanās, un par to es nebiju domājuse. Ārons jau arī raksta tikai viņam, un viņa ļaudis runā tikai par “Tava lieta” — man pašai neatstāj pat manu grēku.”

1909. gadā, kad nomira Elzas brālis Zāmuels, viņa rakstīja: baidos, ka tad, kad atgriezīšos dzimtenē, mani sagaidīs vienīgi kapi. Dzejnieku pareģojumiem piemīt tāda īpašība, ka tie piepildās. Arī neuzmanīgie. Neuzmanīgie — biežāk.

1911. gadā nomirst viņas otrais brālis Kristaps. 1912. gada martā tiek saņemta ziņa, ka smagi saslimusi māte... Aspazija jau sen runāja par atgriešanos mājās, vāca ziņas: vai viņai nedraud arests tūlīt pēc atgriešanās; tomēr neviens neko īsti nezināja. Daudzmaz droši likās aizbraukt uz Somiju un izsaukt uz turieni māti: Krievijas “pusārziemēs” bēgļus tajā laikā nemeklēja. Bet, kad aprīļa beigās māsa Dora uzrakstīja Elzai, ka mātei esot pavisam slikti, Aspazija braukt neuzdrošinājās. Pēc nedēļas Grieta Rozenberga, Aspazijas māte, nomira. Rūpes, kas saistītas ar bērēm, uzņēmas Brālis — Augusts Deglavs. Viens no vainagiem bija no “Dzimtenes Vēstneša”; tur arī parādījās izjūsts nekrologs.

Gods kam gods: Rainis aizmirsa visas pēdējā laika nesaskaņas, viņš atrada izjusti maigus, labus vārdus par bāreni kļuvušajai Elzai. Bet viņa it kā tos nedzirdēja. Elzu mocīja sirdsapziņa. Viņai likās, ka visu mūžu viņa nebija pratusi parādīt mātei savu mīlestību. Turklāt viņai uznāca dīvainas fantāzijas: likās, ka māti kļūdas dēļ var aprakt dzīvu. Viņa rakstīja uz dzimteni un lika rakstīt Rainim, lai tur nesteidzas, lai nogaida nespāubāmas trūdēšanas pazīmes, smaku utt.

Nelaiمة nenāk viena. Martā Rainim vajadzēja, — citēšu viņa draugu Paulu Daugi, kas zināja, par ko ir runa, — “izdarīt nelielu operāciju uz kakla, un viņš, līdzekļu trūkuma dēļ, griezās nevis pie pieredzējuša ķirurga, bet, ja nemaldos, pie kaut kāda krievu ārsta emigranta, kas savā laikā bija vairāk noņēmijs ar politiku nekā ar medicīnu. Operācija bija visai neveiksmīga un Rainis gandrīz noasiņoja. Ilgu laiku pēc tādas ārstēšanas viņš nevarēja atkopties no slimības.”

Un tieši tajā laikā polemika par “demokrāti Aspaziju” sasniedza kulmināciju, notika bēres Jelgavā, Elzu pārņēma melna bezcerība. Sieva viņam toreiz rakstīja: “..es ar savu mīlestības pilno sirdi nekā nespēju ne raisīt, ne novērst. Tā es no mammas nespēju likteni novērst, nespēju ne to pašu vienu vasariņu viņas dzīvi pasaldināt... Tāpat arī es Tev ar visu mīlestību, ar tik patiesu, dziļu mīlestību neesmu spējusi ne laimes nest,

ne spēka dot, ne novairīt ārpusē rupjumu un nejaukumu, kuru Tu ar savu smalko, vārīgo būti tik grūti spēj panest.”

Tikai uz vasaras vidu Aspazija atguvās. Un atjaunojās “liktenīgā divkauja”, — tā vīrieša un sievietes mīlestību bija nosaucis Tjutčevs.

Aspazija sadumpojās! Trīs viņas vēstules pastāstīs, kā tas izskatījās viņas redzējumā. Pirmā uzrakstīta Rainim jau 1911. gada novembrī. “Es Tevi esmu mīlējuse ar tik lielu mīlestību, ka es nezinu, vai var vēl cita tā mīlēt. Es pate sevi atmetu, mēģināju Tev piemēroties un tomēr vienmēr dzirdēju: to Tu tā un tā vēl necsi diezgan darījuse. Tad nāca priekš manis tas lūzums, kur Tu teici: vīrietim ir darbs pirmais un tad tik sieviete. Tev tā iznāca naivi, jo Tu pat to esi aizmirsis, bet man tas atvēra acis — es Tevi biju pat vairāk mīlējusi par savu darbu, par māti un tēvu un pat par veco dieviņu, un tad es maz pa mazam sāku nojaust, ka ir pašam sevi arī jāmīl, ka es pate sev esmu pāri darījuse. Iz tā iztecēja arī, ka es sāku uzmeklēt uzskatus, kuri bieži iznāca Taviem pretēji, tā šo pavasaru sadursmē par Niedru, kas mani dzina tālāk nostāties pašai kā personībai. Bet Tu šo brīvības sajūtu pie manis saprati greizsirdības veidā. Un taču es esmu tik tīra, ka varu Tev sacīt: mana sirds ir tikai Tev piederējusi — un otras sirds man vairs nav. Šai sirdij Tu esi pāri darījis, un tagad Tev atliek tikai viņu no jauna iegūt. Es neesmu nekad citu vīrieti mīlējuse kā Tevi un nespēju mīlēt, pat ja gribētu. Manas attiecības ar Skabargu Tu rūgti pārproti: tā ir draudzība un līdzjūtība. Tu varēji arī pret viņu citādi izturēties, jo viņš Tevi ļoti mīl... Runā arī ar viņu, ieskaties viņa sirdī, tad arī Tu sajūtīsi draudzību pret viņu.

..Fotogrāfija ir slikta, tādu Tu nedod. ...Tagad Tu arī nevari fotografēties, Tu atrodiēs pārāk uzbudinātā nervu stadijā, no tās arī tas vecums, kurš pāries, kad te divus mēnešus būsi micrīgi atkopies. Visa nelaieme, ka Tu esi pārstrādājies. Tāpat arī vecumam vai jaunumam, smukumam vai nesmukumam pie vīrieša nav nekāda iespaids uz mīlestību.”

Piebildīsim, ka sociāldemokrāts Skabarga (Jānis Buševics), kas torciz dzīvoja Cīrihē, bija desmit gadus jaunāks par Raini un Aspaziju.

1912. gada jūlijs, Aspazijas vēstule izdevējam un literātam Ernestam Birzniekam-Upītim, kas daudz laba darījis dzejnieku pārim.

“Dārgais draugs! Rakstu Jums no Cīrihes, kur atkal atvadājos, tādēļ ka Kastaņolā vairs nevarēju izturēt un meklēju atkal tikt pie veselības un darba... Jūs man, personiski atsūtīdami tos 800, devāt izdevību bez sirdsapziņas pārmetumiem nolemt par sevi pašu, būt egoistei un rūpēties par sevi pašu. Es jutos ar visu slimību un nevarību kā izbēdzis skolas skuķis, un, skraidot apkārt pa pilsētu un Cīrihbergas skaisto priežu mežu, mani pamazām atdzimst prieka un nevaldāmas brīvības sajūta, tīri kā mežo-

nīgam vanagam, kā elementārai būtnei, kāda es pēc īstas dabas esmu. Tikai mīļota cilvēka tuvumā es zaudēju sevi, es ciešu un upurējos, un nevaru citādi.

Bet es te pļāpāju vairāk sevis nekā Jūsu dēļ... Es te Jums no sevis sūtu 2 fotogrāfijas, tā nebēdniece ir 7 gadus atpakaļ, un otra no pagājušās ziemas, kad atbraucu slima uz Cīrihi... Te arī ir Rainis, slimis, kāds viņš atbrauca ziemu; viņš ir no dabas ar slimiem nerviem, neirastēniķis, un man jāredz, kā visa mana garīgā dzīvības uguns, kuru es gadiem ilgi esmu kūruse, nevar palīdzēt uzturēt to, kas ir fizisks. Tomēr tos pāra mēnešus, kamēr es biju Kastaņolā, aprīlī un maijā, viņš kļuva daudz labāks, kamēr es atkal no jauna saslimu. Mēs esam kā divi sliķoņi, kuri viens otru dibenā rauj. Es no dabas esmu vesela, tikai salauzta, un es ar savu stiprumu laikam ātrāk lūzišu nekā viņš. Viņš ir tik miļš un labs, un ģeniāls, tikai viņš mani nesaprot, viņš nesaprot manu nevaldāmo brīvības dziņu un sajūt to kā nemīlestību. Ak! es nezinu, ko es te visu nerakstu un ko Jūs no visa tā saprotat, bet man uz Jums ir bezgala uzticība tā kā uz nevienu. Es nevienam tā neesmu rakstījuse, nevienam sūdzējusēs, bet personiskais iespaids man no Jums bij kā no mīla drauga un brāļa. Man jau arī vairs nav ne mātes, ne brāļa, ne draugu. Cienītāju man arī nedrīkst būt, jo tad es savu vīru ļoti sāpinātu. Es Jūs lūdzu tagad par korespondenci starp mani un Jums viņam neminēt ne vārda. Es jūliju, augustu un septembri būšu viena pate še, Cīrihē, jo es turienes klimatu un apstākļus nepanesu, kamēr viņam turpretim apstākļi patīk, un arī klimats viņa slimajiem nerviem ir ļoti noderīgs. Es visu laiku tos apstākļus un klimatu tur nepanesu, bet es jau sen biju atsacījuse un nedzīvoju savu dzīvi, bet viņa.”

1912. gada 11. jūlijā. Aspazija — Antonijai Lūkinai (rakstniecei Ivandei Kaijai): “Mana sirdsmīļotā Tonīt, mana maigā, daiļā māsiņ!... nezin, no kura gala iesākt. Tas sāpīgākais laikam būs sievietes brīvība un personība, un to vēl sievietes pašas nezin, kur nu vēl vīrieši! Vīrietis var priekš sievietes izstiepties un mirt un apdāvināt no galvas līdz kājām, bet brīvu viņu laist, to viņš nemaz nesaprot, jo tad viņš domā, ka sieviete viņu nemīl, ka tā grib citus vīriešus. Tā ir neizsakāmi sāpīga, gara raudu dziesma, un es viņu velku ilgāki nekā Tu, jo es esmu vecāka. Tev es varbūt varēšu kaut cik līdzēt un Tavu Feliksu kaut cik pārlicināt, lai viņš Tevi kā skaistu putniņu netura būrītī, Felikss ir tuvāk cilvēcei, un vieglāk uz viņu var tikt nekā uz manu apsalušo kalnu galu. Tava tik labi domātā vēstule darijuse uz viņu negatīvu iespaidu*, bet es tomēr saku, ka bij labi

* Antonija Lūkina ar drauga tiesībām un atbildot uz dažām Raiņa pamācībām, atļāvās aizrādīt dzejniekam uz dažām vainām attiecībās ar sievu. Rainis atbildēja sapīcis, tomēr smalki: “...neņemam arī Jūs lietu pārāk nopietni un esat pārlicināta, ka draudzība nebūt neuzliek tik smagu nastu — spriest un palīdzēt arī tur, kur apstākļus nepārvalda.”

un pēc kāda laika Tu atkal vari šīs klintis spridzināt, es Tev pate pateikšu, kad, un Tu atkal man pasaki, kad un kā lai es tavu kungu un pavēlnieku apstrādāju. Mums ir jānodibina slepena sieviešu sāpju *Freimauerei**, mums ir citām jāizlauž ceļš. Labi, ka Tu savu romānu raksti, tur Tu visu vari kraut iekšā, un es jau nu arī netaupīšu, es nīstu dzīvi, cilvēkus un kā samīta čūska gribu izlaist savu ģifti. Man taisni nebūs romāns, bet me-muāras... Tagad esmu atkal izrāvusēs un gribu te Cīriķē palikt, Lugānas vientulība zemnieku starpā, nervozas rīvčšanās, mitras akmeņu mājas un ezers — viss kopā mani ir saēdis. Bet tagad es sēdu viena pate zem tumšām, šalcošām priedēm un pamazām sāku strādāt.

..Mēs ekonomiski arī esam patstāvīgi nostājušies, to es izkaroju. Kad pārdevām māju, dabūjām 5 tūkst. Nomaksājot dažus parādus etc. un vēl pagājušās ziemas abu kūru, mums maksāja ap 1000 rubļos. Bet 2 tūkst. stāv vēl neaiztikti Rīgā, man jau uz tiem arī ir tiesība — jo mans darbs tur arī ir iekšā. Kamēr mums finances bij kopīgi, viņš nesaprata, ka sievietei vienas un otras lietas vajag, viņš pats iet primitīvi, vienkārši, un mani jau Tu redzēji. Tas arī viņam gāja ļoti tuvu, ka es gribēju ekonomiski atdalīšanos, bet es tiešām nevarēju izturēt. Tagad jau viņš sāk ar to aprast...”

*Gott verzeih's meinem lieben Mann,
Er hat an mir nicht wohlgetan!
Geht da stracks in die Welt hinein
Und läßt mich auf dem Stroh allein.
Tät ihn doch wahrlich nicht betrüben,
Tät ihn, weiß Gott, recht herzlich lieben.
Vielleicht ist er gar tot! — O Pein! — —
Hätt ich nur einen Totenschein! ***

— Tas nav jūsu teksts, un jūs necsat Marta, — Rainis sausi sacīja. Viņš sen bija viens Kastaņolā, pavisam viens. Tā vien viņam vēl trūka kā viešņas, kas no galvas ber salmu atraitnes Martas vārdus no “Fausta”. Bet viešņai jau bija uzradusies asa bārdiņa un radziņi: tātad viesis. To vajadzēja paredzēt.

— Pagaidiet, pagaidiet, kāpēc tad ... maza maskarāde ... neņemiet ļaunā... — Velns teica gandrīz verdziskā padevībā, kas tomēr bija mazliet

* Brīvmūrnieki. (*Vācu val.*)

** Dievs, nesod manu mīlo vīriņu,
Viņš nebij vis man tāds kā vajadzēja!
Tas platā pasaulē diez kur skrēja
Un mani atstāja uz salmiem guļošu.
Es viņam taču pāri nedarīju,
Es viņam, Dievs pats zin, tik laba biju.
Varbūt, ka viņš pavisam — miris jau!
Un manim viņa nāves zīmes nau.

ironiska. — Vai tekstu atceraties arī oriģinālā vai tikai savā atdzecojumā? Es varu atgādināt... hm... Mefistofeļa repliku:

*Ich hoffe, Sie lässt mich's drum nicht büßen.
Ihr Mann ist tot un lässt Sie grüßen.**

— Jūs gribat zināt, vai es atceros “Fausta” tekstu? Pieņemsim, ka jā. Atceros.

— Jūs mānāties, godājamais, hm... autor. Mānāties — un ar ko? Vai nu jūs nezina: nav vērts. Es taču gribēju atgādināt nevis... bet par istabiņu Berlīnē, Kanta ielā. Gan jums, gan jūsu draudzenei vēl nebija ne trīsdesmit gadu, un viņa, jūsu, tā teikt, Margarita, bija pilnīgi tādā pašā stāvoklī kā Marta, abas vienā maisā bāžamas! Bet jūs tieši tad tulkojāt to fragmentu, — vai atceraties? Un Elza bija saņēmusi ziņu it kā par vīra nāvi tur, viņpus okeāna, — starp mums runājot, viņš arī tagad ir dzīvs un klīst apkārt kaut kur Filadelfijā... mājā, gan viņa, gan jūsu dzīvesbiedre uzrakstīja uz Pēterburgu, uz konsistoriju, ka viņš it kā esot miris, jūs vēl kopā gājāt uz pastu...

— Taču Elza līdz pat šim laikam ir pārliecināta, mēs abi līdz šim laikam... Nu ko es te licu vai no ādas laukā jūsu prickšā... Labi. Uz ko virzīts jūsu atgādinājums?

— Ar jums runāt ir tas pats, kas spēlēt šahu pašam ar sevi. Jūs taču zināt, ko es atbildēju. No kuriens Johanam Volfgangam Gētem bija zināms, ka jūsu... izredzētā būs nonākusi tādos apstākļos? Kā viņš varēja paredzēt šo epizodi simt gadus pirms jūsu ierašanās Berlīnē? Aprakstīt to, kas notiks ar jūsu draudzeni, turklāt paņirgājoties mazliet. Jūs taču sajūtāt gan tiešo trāpījumu, gan ņirgāšanos arī?

— Bija sakritības arī vēl trāpīgākas. Nu labi jau, labi... es nestrīdos.

— Strīdēties būtu smieklīgi, — nelabais apstiprināja. — Patiesību sakot, es jums atgādināju šo tekstu kā pazišanās zīmi... Lai jūs nesāktu šaubīties.

— Par ko? Ka velns ir? Bet jūs arī tagad tikpat labi varat palikt par manas iztēles augli. Jūs man neatklājāt neko tādu, ko es pats nebūtu zinājis. Ja nu vienīgi par Filadelfiju... kas izrādīsies visīstākais blefs.

— Apvainojumus es laižu gar ausīm. Es jums neesmu atklājis neko jaunu? Tāpat rīkojas arī literatūra. Viņa vienmēr atklāj lasītājam tikai to, ko tas pats zina. Vai neesat pamanījis? Izlasīt var tikai to, uz ko tu esi iekšēji gatavs. Pārējais palick apslēpts — līdz atnāk cits lasītājs.

— To saka nelabais. Interesanti, par ko mēs sarunātos ar eņģeli, ja viņš būtu iegriezies manā mitekļī?

* Es labprāt teiktu jums ko priecīgāku!

Es ceru, uz mani nekritis pārmetums:

Jūsu vīrs ir miris un sūta labdienas jums.

— Enģelis vienmēr icrodas pie tiem, kas tic — ja ne viņam, tad viņa augstajam patronam.

— Bet vai ar velnu ir citādi?

— Tur jau ir tā lieta! Velns ir demokrātiskāks, — ja gribat, ticības ziņā iecietīgāks. Viņš pilnīgi var pakampt gan ateistu, gan ķeceri. Ja tikai ir dzīva dvēsele.

— Ā-ā, dvēsele! Vai jūs nepārteicāties?

— Jā, jā, dvēsele, es nepārteicos. Un kādēļ lai es jūs, kā to saka... vai ar laiku sacīs... apšņāktu? Jūs, cik atceros, jaunībā arī pret jēdzienu dvēsele izturējāties skeptiski. Jokojāt, mazliet primitīvi: sak, ķermenis saaukstējies, bet dvēsele šķauda, ķermenis iemetis pavairāk, dvēselei paģiras. Tā bija?

— Neatceros. Vai jūs interesē kura katra dvēsele, icpērkat vairumā un mazumā?

— Pirmām kārtām, es neesmu Čičikovs. Mani neinteresē mirušās dvēseles, — tikai dzīvās! Bet no dzīvajām... nu kāpēc tad kura katra? Fausta dvēsele, pat jaunā Fausta, — gards kumosīņš, vai ne?

— Nezinu. Un kāpēc jums vajadzīga — konkrēti — mana dvēsele? Ko jūs ar to domājat iesākt?

— Mjā. Jautājumiņš ne no vieglajiem. Jūs pats kādreiz atļāvāties piezīmēt: darbs ir viss, rezultāts — nav nekas, tas pat it kā esot naidīgs pašai lietai.

— Nu ko jūs esat pasācis mani citēt kā jauns kritiķis, kad viņam pašam nav ko teikt!

— Ha-ha, asprātīgi. Vai gribat zināt, ar ko jums ir neuzticīga jūsu izredzētā?

— Fu, kāda riebeklība. Vai tad jūs esat ziņotājs?.. Tātad, jūs sakāt, ir neuzticīga?

— Un vai vispār ir neuzticīga.

— Kāds tam sakars ar dvēseli?

— Viltībnieks. Jūsu dvēsele mani interesē vēl arī tāpēc, ka tā saistīta ar veselu kristīgu tautu. Vesela tauta, vesela valoda — kaut kādas rūpes tās ir pelnījušas, kā jūs domājat?

— Latviešu pasakās dievs un velns ir brāļi.

— Jā, un velns — vecākais brālis. Pagānu velni jūsu apziņā tik pievilcīgi. Pat debesīs, man domāt, pret tiem nav nekādu iebildumu.

— Vai jūs atceraties, kā mūsu pasakās...

— Es pat atceros, kā jūsu lugā, kuru jūs tomēr diez vai kādreiz pabeigsiet... kā šajā lugā sievietē tiek radīta trijātā — Dievs, Velns un Cilvēks... Ādams, jūsu lugā viņš ir Jānis. Gabals māla, kas paņemts no dievišķās miesas, un nu tas iegūst apveidus, Dievs iepūš sievietei dzīvību caur nāsīm, Cilvēks — caur muti, bet Velns — ha-ha! — caur pakaļu! Un ir taču latvieši, kas uzskata jūs par garlaicīgu!

— Kas tie ir?

— To nebūt nav tik maz. Un arī tagad, šinī mirklī, izejot no teātra pēc “Induļa un Ārijas” izrādes, daži splanās. Tas notiek Rīgā, es dodu, tā teikt, tiešo reportāžu. Cik pļāpīgs gan tas Rainis, rūc kāds kungs bebrādas cepurē.

— Es rakstu ne jau tādiem.

— Ak, jā! Proletariāts! Strādnieki! Nu, no viņiem arī ne visi ir spējīgi nosēdēt līdz galam, klausoties jūsu varoņu kvēlos jūtu izplūdimus. Pat aktieri sūdzas, ka darbība jūsu lugās apstājas kaut kur otrā cēliena vidū, sākas prātojumi. Turpretim teātrī, viņi saka, labāk prātot ar rokām un kājām.

— Vai tikai Jansons jūs nav atsūtījis? Vai arī — Resnais?

— O-o, cik mēs esam aizdomīgi! Jūsu *brāļi*, protams, ir *velni*, tomēr mazliet citā kvalitātē un nozīmē. Jūs taču esat lasījis Dostojevskas romānu.

— Gan Gogoli esat pieminējis, arī ar Gēti esat draugos, ar Dostojevski.

— Es taču nevarēju ierasties pie jums nesagatavojies. Mēs esam profesionāļi. Pie viena: negribu jūs maldināt attiecībā uz lugu. Skatītāji ir dažādi, kā jau jūs to nojaušat. Katrs icraudzījies tajā to, ko bija gatavs ieraudzīt. Tur ir aktieris ar tādu grūti izrunājamu uzvārdu... Amt... vispār, viņš Induļa lomā ir lielisks. Jums to apstiprinās arī citi. Tāpat jūsu Biruta ir diezgan laba, jūs taču Vizbulītes, šis naivās meitenes lomu, rakstījāt viņai? Vai pat no viņas?

— Tātad jūs esat redzējis izrādi?

— Man ir paradums būt vairākās vietās vienlaikus un tādā kārtā tajā pašā laikā nebūt nevienā no tām.

— Ļoti neskaidri.

— Jūs esat ārkārtīgi laipns. Bet es gribēju paziņot, ka vairākās ainās vairākas sievietes zālē skaļi raud un pat dažiem vīriešiem nobirst pa skopai asarai.

— Pateicos — tas tomēr nebija nepieciešami.

— Vai pateikt? Šī jūsu traģēdija... Tāpat kā divas nākamās...

— Kādas tad?

— Kādas? Jums labāk jāzina. Jūsu trīs lugas, sākot ar Induli, Latvijā noturēsies kādus divsimt, trīssimt gadus, tā teikt, dzīvas, bet pēc tam vēl apmēram tūkstoš gadu atradīsies literatūras pieminekļu kvalitātē, pamazām gan novecojot.

— Cipari kaut kādi... šarlatāniski. Bet arī par to paldies. Tātad arī mūsu valoda būs dzīva?

— Atvainojiet, to es neteicu.

— Nebūs?

— O, neesmu teicis arī to. Esmu kaut kā aizkavējies pie jums, laiks arī godu prast.

— Go-odu?

— Kā jūs to visu reizēm saprotat pārāk burtiski. Uz redzēšanos.

— Bet kāpēc bijāt icradies?

— Pats nezinu. Pajautājiet sev.

Izgaisa...

Ar “Induli un Āriju” rūpju un uztraukumu sanāca daudz.

Taču laiks pateikt dažus vārdus par šo Raiņa lugu, ceturto pēc skaita. Tā uzrakstīta, ņemot par pamatu viduslaiku teikas sižetu, kura ir populāra, starp citu, Baltijas vāciešu vidū: vietējie sacerētāji kādu pusduci reižu ir pievērsušies tam. A. Lerhis-Puškaitis daudzsējumu latviešu leģendu un pasaku apkopojumā stāsta tā: “Kāds stiprs, dūšīgs latvietis, vārdā Indulis, kurš jau allaž bij cīnījies priekš ordeņa, palīdzējis iegūt dažu labu uzvaru un tā ieguvis ordeņa mestra uzticību — bij vēl nepabeigtās Embotes pils mazajam aizstāvju pulciņam priekšgalā, kad leitīs Mintauts ar savu pulku atnāca. Indulis nesen bij pieņēmis kristīgo ticību, gan mazāk aiz pārliecības, nekā aiz mīlestības pret kādu skaistu kristīgu skuķi — Āriju, kura nebij gribējuse dot roku pagānam, bet gan ar kristītu labprāt saderinājusies. Ārija bija pie sava tēva, kad Mintauts no vienīgi pieejamas puses uzbruka pilij, ko visapkārt ūdens apsargāja... Indulis domīgs sēdēja uz pils vaļņiem, rūpju pilns aplūkodams ienaidnieku lielo kara spēku, kas bija apmeties uz pakalniem, apgaismodams tumšo nakti savām sargu ugunīm. Te pienāca pie tā Pudiķis, viņa draugs un kara biedris, kas gan bija pagāns, bet viņam uzticīgs palicis. Pudiķis teica: “Indul, tu nedarīji parcizi, atstādams savu tēvu dievus, pieķerdamies svešam, nepazīstamam Dievam, kas tevi tagad briesmās atstāj. Atgriezies pie īstas ticības un lūdzi lielo meža dievu Jodu, lai tas tev tavus grēkus piedod. Tikai Jods tev var palīdzēt, jo Pērkons, kas par viņu spēcīgāks, sarga leišus un ir viņu draugs.””

Rainis jau sen bija noskatījies šo sižetu; negaidītā ziņa, ka Rīgā Jēkabs Lautenbahs uzrakstījis drāmu “Indulis un Ārija”, piespieda viņu atlikt malā visas lietas un steidzami ķerties pie “Induļa”. Literārais sāncensis bija vājš un nevarīgs, taču Rainis bažījās, ka pats par sevi pateicīgais sižets var tikt izmantots konkurējošā teātrī, lai atņemtu publiku, novirzītu to no “Uguns un nakts” un “Zelta zirga”.

Raiņa spalva šo vienkāršo teiku pārvērta par “jaunības tragēdiju”, par kaut ko pilnīgi jaunu latviešu literatūrā. Kuršu virsaitis no trīsdesmitā gadsimta te parādās kā “nākotnes cilvēks”.

Indulis ir ģēnijs, kas laužas laukā no šaurajiem gadsimta rāmjiem.

Pasaulīgā kaislība pret ienaidnieci, vācu komtura meitu, — uzvilksu bruņinieka tērpu, Ārija ne reizi vien bija vajājusi un nogalinājusi pagānus, — liek Indulim pārskatīt visus savas cilts un sava laikmeta likumus un normas. Mīlestību, kas viņam bija atvērusi acis, viņš gribēja padarīt par visu likumu likumu, saraut ar tās palīdzību ienaida apburto loku, apvienot ļaudis, tautas. “Indulī” gandrīz nemaz nevar atrast simbolismu, kas tik raksturīgs “Ugunij un naktij”; raksturi ir dzīvi, vēl nebijuši, — nevienu nevar aizmirst. Gan saniknotās sievietes, kas gatavas saplosīt ienaidnieci Āriju (zāle, dzirdot viņu briesmīgos apvainojumus un sūdzības, pamira: tāpat varētu pacelt balsis latviešu zemnieces 1906.–1908. gadā, tāpat viņas bija gatavas izskrāpēt acis savu dēlu un vīru bendēm), gan zēns — Induļa ieroču nesējs Uģis, kuram autors bija uzdāvinājis savus piecpadsmi gadus, gan meitene Vizbulīte, ko Rainis bija norakstījis no tām, kuras bija mīlējis un joprojām mīlēja: no piecpadsmi gadīgās Doras, no sešpadsmitgadīgās Birutas, — gan lietuviete vecā Tuše, gan godīgais Pudiķis, aizkustinošs ar savu uzticību, pie tam, kaut arī viņš nespēj pilnībā saprast sava drauga neaizsniedzamās domas un centienus, gan varenais kunigaikstis Mintauts — tie visi ir dzīvi cilvēki, varbūt dzīvāki nekā daži no mums. Šo raksturu patiesība būtu neiespējama bez situāciju patiesības un skaudruma, kurās dramaturgs liek darboties saviem varoņiem: Indulis nevar nemocīties, nesarauties aiz kauna un pazemojuma, kad viņa sievastēva pilī vācu bruņinieki ņirgājas par viņu, apvaino, kaitina. Bet arī šie bruņinieki nevar nerīkoties, ienaidniekam sāncensim parādīties. Katrs ir uzticīgs sev, bet saspīlējums starp vieniem un otriem kļūst nepanesami ass. Ārijas mīlestība un pamesto draugu, tautas mīlestība plosa Induli gabalos, velk katra uz savu pusi. Tā ir traģēdija — īsta, tīra, barga.

Taču, ak tu kungs, kas viņam par atvēzienu! “Indulis un Ārija” — pati garākā Raiņa luga. Viņš ir aizmirsis visu un ļāvis spalvai traukties, kā un cik gribas. Atjēdzies saprata, ka tādu lugu vajadzētu spēlēt divus, trīs vakarus. Nosūtīja tekstu Aspazijai — it kā nesaprazdams, kas viņam sanācis un vai vispār kas sanācis. Palūdza patīrīt un pašināt tekstu. Briesmīgi apvainojās, kad Aspazija bija sapratusi lūgumu pārāk burtiski un sāksu “graižīt” traģēdiju. Un vēl šo to samainīt vietām. Apvainojās, sapūtās.

Galu galā viņš izlēma: grāmatā ievietot lugu pilnībā, bet teātrim dot saīsināto variantu. Svītroja ilgi, mokoši, gandrīz tikpat ilgi, cik rakstīja.

Rakstīšanas laikā reizēm jutās pilnīgi laimīgs. Matu atliekas slējās stāvus, aukstas tirpas skrēja pār muguru. Pie iedvesmas nevar pierast. Tik saprotams ir Dievs Tēvs, kas, sešas dienas nostrādājis, pasauli radīdams, pēc tam ierauga, ka viņa radītais ir labs.

Rainis rakstīja, būdams slim, kad no darba atrāva ķildas un avīžu

polemika, augošā sarakste, naudas grūtības: tas viss, ko aprakstījis jau viņš pats un arī mēs (ņemot vērā to, ka visu nav iespējams aprakstīt). Svītrodams veselām lappusēm — teātrim — jutās nelaimīgs. Turklāt viņš nevarēja ciest jau uzrakstītā pārslaišanu.

Bet Rīgā, noliekusies pār dienasgrāmatu, raksta Biruta Skujeniece. “Izlasīju Raiņa kartiņas un vēstules. Viņš pagājušā pavasarī pēc “Ug. u. N.” kritikām raksta, ka neielaidīšoties nekādās polemikās, bet atbildēšot visiem un došot liecību par sevi ar jaunu lugu “Ind. u. Ārija”. .. Un nu, lūk, “Ind. u. Ār.” sacēla vēl dažādākas valodas nekā “Ug. u. N.”. Kur Rainis bija domājis cilvēkus pārliecināt, tur izrādījās, ka viņi nebūt nav spējīgi uzņemt sevī Raiņa sajūtas, pasaules uzskatu, patiesību. Rainis liek viņiem sniegties debesīs, liek airēt lieljūrā; bet ļaudis iegrabj griestos un iebrien peļķē... Rainis savam laikam tik tālu aizsteidzies priekšā, ka nespēj ļaudis lielumā vilkt sev līdzī... Un man šķiet, ka Rainis varbūt tomēr ņem pie sirds vienu jeb otru ģekīgu spriedumu. Varbūt viņš tiešām domā ko nepareizi, slikti rakstījis... Varbūt viņš domā, ja viņa darbs tiešām būtu labs, tad vajadzētu visiem atzīt, bet nevis kaut kā tā maziski uzbrukt. Ak, Rainis savā lielā labsirdībā un skaidrībā nemaz nezina, cik ļaudis šausirdīgi un aprobežoti! Viņi peļ nevis tādēļ, ka darbs ir slikts, bet tādēļ, ka nesprot to!

Rainis domā, ka “Ind. u. Ār.” nepatīk publikai tā kā “U. u. N.”, ka varbūt ir sliktāka luga, ka ir tajā kāda viņam nezināma kļūda. Bet nē! Ir viņai viens labums, kurš publikai nepatīk: trūkst viņai tie raibumi: mūzika, dziedāšana, dejas, gaismas efekti, raibie kostīmi, raganas, velni, pūķis, pils celšanās utt. Vai Rainis tiešām domājis, ka visi tie tūkstošiem ļaudis, kuri “U. u. N.” apmeklēja, — ka tie to arī tiešām saprata? Cik bezmēra labi Rainis domājis par ļaudīm!... Ak, šausmas viņam būtu, ja viņš dzirdētu ļaužu spriedumus!

Un tomēr — kā publikai patīk “I. u. Ā”! Tagad tomēr klausītāju daudz, lai arī nav izpārdots nams. Bet lai pamēģinātu dot tagad pavasarī kādu citu lugu! Būtu tukšs kā izslaucīts.”

Un atkal viņš sagāja matos ar “sabiedrisko spriedumu”. Šī neredzamā neizzīnotā cenzūra kļuva arvien despotiskāka. Raiņa pieaugošā nozīmība lika gan draugiem, gan ienaidniekiem vērīgi ieskatīties katrā viņa frāzē. Viņš bija pazaudējis privātpersonas statusu — kad tas notika, viņš nebija pamanījis, — un tagad brīnījās par pastāvīgo “piesiešanos” un dusmojās. 1912. gada pavasarī viena pēc otras aizritēja divas jubilejas — Āronu Matīsam un aktrisei Olgai Ezerlaukai (Zēfeldei). Gan viņam, gan viņai viņš aizsūtīja apsveikumus. Un uzreiz dažas avīzes sacēla troksni: Rainis neatlaidīgi atbalstot reakcionārus un reakcijas pakalpiņus utt.

Dzejnieks pieļāva domu, ka dažkārt ir rīkojies pārsteidzīgi. Bet viņš

taču daudz ko nezināja! Māsai Dorai un Pēterim Stučkam viņš jūlijā rakstīja: “Būtu tā Paulis kādu vārdu ieminējis pērn, pēc pārbraukšanas mājās, kad redzēja, kāds garastāvoklis ir mūsu ļaudīs, tad visas Asp. lietas nebūtu bijušas un viņa tagad sen jau būtu tik vesela, cik viņa tagad ir slima. — Nu tā apsveikuma lieta. Jūs, visādā ziņā Paulis, un visi, kas pazīst veco, t. i., manu “Dienas Lapu”, zina, ka Ārons bij visus gadus mans šmoks, apakšredaktors, tāpat O. Ezerl. — līdzstrādniece. Un es lai nesveicinātu savus bijušos apakšniekus, kad viņiem ir vēsturiska diena? Kāda morāliska neļēdzība to prasīt no izglītota cilvēka!... Asp. lieta bij taču domāta pret mani, jau toreiz bij runa par boikotu, tagad atkal vismaz runāja “Induļa” dēļ. Mani boikotē kā kaut kādu drēbnieku meistaru! Pats pēdējais laiks viņiem boikotēt Marksu... Nē, ne sveicināšana vien vainīga. Vainīgs tas, ka es esmu kultūras cilvēks un ciropiets un turu partiju par kultūras partiju un darbojos tādas labā.”

Jansons-Brauns viņam rakstīja regulāri; Rainis viņam sūtīja dzejoļus “Cīņai”, brīnījās, kāpēc netiek izmantota viņa atļauja nospēlēt benefices izrādi partijas labā. Raiņa vēstuļu tonis palika vēss; katrā varēja atrast kādu dzēlību. “Vai Tu ar “Uguni un Nakti” esi jau samierinājies, vai arvien vēl izturies negatīvi?”

Jansons izlikās, ka vēsumu nemana; viņš, kā šķiet, bija arvien tikpat sirsnīgs un patiess kā pirmajā vēstulē.

Decembrī Rainis no jauna “metās virsū” Jansonam. “Nupat man tiek teikts, ka Bāzeles kongresā Tu atklāti pasludinājis svēto karu pret — mani! Tu man pārmetot, ka es nerakstot artiķeļus partijas orgāniem. Tiešām, es rakstu tiem dzejas; un, tā kā artiķeļu rakstītāju ir mums vesels tūkstotis, bet dzejnieku vēl ne pilns simts, tad es domāju, ka partijai derēs no manis vairāk dzejas nekā artiķeļi. — Bet vairāk nekā šis pārmetums, kurš vēl saprotams no tik veca un slavēna avīžnieka kā Tu, mani pārsteidza pats karagājiena fakts, jo Tu uzaicinājis taisni uz karagājieni pret mani... Vai te kāds pārpratums, vai valodas, ar kādām partijas aprindās mēdz baroties? Vai Tev teikts, ka es neesmu vairs dzīvs? Varu Tev uz noteiktāko apgalvot un pierādīt, ka esmu dzīvs. Labāk būtu no Tevis bijis man pašam taisni teikt. Bet tagad paskaidro man draudzīgi, kas noticis. Un tikpat atklāti, kā pasludināji, tā atkal atsauc šo karu, — tātad caur presi: ka Tev nau bijis nekāda nolūka ne man uzbrukt, ne aicināt citus uz uzbrukumu man; ka viss ir tik pārpratums.

Un tiešām, man liekas, ka te pārpratums vien ir pēc tām draudzīgajām vēstulēm, kādas Tu man rakstīji.”

“Mīļo!” steigšus atbild Jansons-Brauns. “Mani Tava vēstule tiešām pārsteidza un es ne tagad nevaru saprast un sev izskaidrot, ka Tu jel uz acumirkli varēji noticēt valodām it kā es “klaji uzaicinājis” uz karu pret

Tevi!! Nu aiz kādiem motīviem tad es to būtu darījis un ko vispārim šāds “karš” pret Tevi nozīmētu? Lai nepirktu un nelašītu varbūt Tavas dzejas? — bet man pašam jau viņas stāv uz galda. Lai varbūt neatzītu un necienītu Tevi kā dzejnieka? — bet tas nestāv manā varā un cik augstu es Tevi stādu kā dzejnieku, to esmu jau reizi reizēm teicis savos rakstos un teikšu vēl uz prickšu. Tā tad kas tas lai nu būtu par “karu”?”

Un tālāk Jansons skaidro, kā tas viss esot bijis patiesībā, “..pasīka saruna ar 4–5 partijas biedriem (man un manam virzienam diezgan naidīgiem)...”, kurā viņš pieminējis nemākulīgus avižņiekus, kas vietā un nevietā sākuši citēt Raiņa rindas, pārstāstīt viņa domas un pat uzdot tās par savām. Šis plaģiāts ir neciešams, šī pļāpāšana, šī patiesas dzejas banalizēšana. Ar preses palīdzību to visu skaidrot būtu nevietā, tādā kārtā “..es padarītu smieklīgu ne tikvien sevi pašu, bet vēl taisni Tevi. Tu dzīvo pārāk vientuļi, — Tevi tamdēļ uztrauc katra aplamība, ko vējš pie Tevis aiznes. Es turpretim dzīvoju burzmas vidū, kad katru brīdi vari būt gatavs uz grūdieniem, aizmuguriskiem apvainojumiem un intrigām, — es pie tām esmu tā pieradis, ka it nekā par to neiztaisu.”

Un atkal viņš izteica cerību uz personisku tikšanos: viņam jau esot gandrīz četrdesmit gadu, viņš kļūstot vientuļāks un tāpēc ciešāk jūtoties saistīts ar tiem, ar kuriem kopā karojis jaunībā un vēlākā mūžā.

Ak, būtu labāk lieku reizi nepieminējis šo jaunību!

1912. gada beigās Pēterburgā A. Gulbja izdevniecībā iznāca jauns Raiņa dzejoļu krājums — “Gals un sākums”.

Šī grāmata radīja gandrīz šoku gan “savējo”, gan “svešo” vidū. Ja ne šoku, tad neizpratni jau nu noteikti.

Krājums sākas ar veltījumu: Tev pamatšķira —. Tas ir — gan draugi, gan ienaidnieki saprata, ka grāmata veltīta proletariātam. Taču jau pirmās deviņas rindas “Tev, pamatšķira...” utt. — mazliet mulsināja, ja tajās iedziļinājās. Runa nebija tā īsti par proletariātu. Par pamatšķiru, kāda tā būs, “līdz ļauns un sāpes ļaužu dvēslē dzīs”, kad tā izaugs un “celsies pāri sev”, “tās šķiras veiks, kas ļaudis šķirušas”. Apjukumu lasītājā izraisīja arī viss tālākais: grāmatā vispār nebija nekā par šķirām, par revolūciju, ne vēsts no “partijas retorikas”, kurā Raiņa līdzgaitnieki līdz šim saskatīja viņa lielumu. Jā, protams, arī pati šī retorika bija īpaša: ja gandrīz vai visa tauta kā buramvārdus atkārtoto dzejnieka vārdus, tas kaut ko nozīmē. Taču šeit neizdevās atrast neko pierastu: lirika, kas pauž bezgala vientuļa, ciešanu pārņemta cilvēka jūtas. Jā, tā bija grāmata par vientuļību, par mīlestību un ciešanām, par dabu, par meklējoša un nepagurstoša cilvēka gara dziļumu, dziļumu, kas vienots ar kosmosu; par nāves pārvarēšanu, par mūžību. Pats autors vismazāk bija apmierināts ar nobeiguma daļu, kur filozofija bija uzņēmusi taisnu ceļu, ar plecu nobīdot malā poēziju.

Krājuma kodolu veido dzejoļi, kas pārsteidza ar savu vienkāršību un ir picejami, kā liekas, pat bērnam. Šī vienkāršība, negaidīta, sasniegta caur lielāko sarežģītību, daudzus iedzina strupceļā. Raiņa filozofija, kas bija izstrādāta gadu desmitu meklējumos, šeit bija izkususi, kļuvusi par gaisu. Gaiss taču arī ir neredzams. Grāmata ir viena no tām, kas ienirusi mātes valodas pašos dziļumos; nav nekā bezcerīgāka kā lūkot izstāstīt par tādu grāmatu kādā citā mēlē.

Un arī dzimtajā — “Galū un sākumu” izprata un izlasīja pavisam nedaudzi. Jauca prātus veltījums. Sociālisti meklēja savas iemīļotās idejas — un neatrada. Dažiem biedriem likās, ka tas ir gandrīz huligānisms, kaut kāds ekscentrisks gājiens. Pretinieki, — to skaitā brīnišķīgais liriķis Fricis Bārda — arī te meklēja politiku un katram gadījumam karoja ar to. Šī dīvainā, gandrīz visu kritiķu kļūda — no vienas vai otras puses iztirzāt smeldzīgākās, sirsnīgākās liriskās grēksūdzes politisko jēgu, pārsteidz.

“Galā un sākumā” Rainis apkopoja sešu, septiņu gadu dzejoļus, un nekad vēl nebija tik daudz strādājis pie tā, lai daudzie dzejoļi, nolikti cits citam blakus, veidotu “dzīvu organismu”. To viņš panāca, no pirmās līdz pēdējai rindai izvedot cauri nepārtrauktas kustības, attīstības ritmu, bet attīstība viņam ir ķīla visam. Pat nāve tiek uzvarēta ar augšanu, kustību, attīstību, iziešanu jaunos esamības lokos: viņš neticēja mirušai, sastingušai mūžībai — arī tur, mūžībā, jābūt kustībai, nāves viņā pusē — augstākai dzīvībai.

Un tomēr pateiktais maz ko izskaidro: nabaga vārdi! Šī grāmata vēl nav izlasīta, un vai kādreiz tiks izlasīta līdz galam? Līdz jaunam sākumam, kas tur gaida? Varbūt vislielākais literatūrzinātnieku, kritiķu un skolotāju grēks ir bijis tas, ka tieši ar vārdiem par mūžību, attīstību, uzvaru pār nāvi utt. viņi ir nobiedējuši veselas lasītāju paaudzes. Taču Rainis par šīm un vēl sarežģītākām augstām lietām šoreiz runā dzejoļos, no kuriem daudzi varētu kļūt par dziesmu. Daži arī kļuvuši.

Nevarētu teikt, ka atsauksmju par grāmatu nebūtu. Atsauksmes bija, taču neadekvātas. “Partija” grāmatu atklāti nepieņēma; progresīvie kritiķi labākajā gadījumā klusēja. Atsevišķus dzejoļus tomēr pat slavēja. Autora bažas piepildījās: varbūt velti es tā pūlos, viņš reiz ierakstīja dienasgrāmatā, veidodams šo dzīvo organismu, tērēdams tam tik daudz spēka. Lasa taču tik un tā atsevišķus dzejoļus...

Tomēr bija, protams, sirdis, kas atsaucās uz sirdi. Biruta Skujeniece uzrakstīja naivi: agrākos Raiņa dzejoļus es nevarēju lasīt, bet šie paši gulst uz mēles. Pauls Dauge: “Tava spēja kristalizēt domas un jūtu pārdzīvojumus viskoncentrētākā formā šinī grāmatā ir sasniegusi nepieredzētu robežu. Tava grāmata nav izlasāma vienā vakarā. Lai to patiesi saprastu, prīkš tam ir vajadzīgs nopietns darbs...”

Atkal — “nopietns darbs”. Bet šo grāmatu vajadzētu lasīt tā, kā cilvēks elpo, pirmoreiz pēc ilgas slimības izgājis laukā, kā dzer avota ūdeni, kad visa diena pavadīta saules svelmē bez dzeršanas.

Par atzinības vārdiem Rainis priecājās, kaut arī tie nedzesēja slāpes. Reiz, kad Āronu Matīss ieteica savākt naudu, lai palīdzētu viņam un Aspazijai, viņš atbildēja: viņam trūkstot ne tik daudz palīdzības, jo īpaši materiālās, cik mīlestības un sapratnes. Lai nu kā, bet mīlestību un sapratni viņš vērtēja augstu. No naida un neizpratnes kļuva slims. Ieraksts dienasgrāmatā: “Es redzu, ka es nevaru nemaz panest polemikas... Tā nespēja sēd kaulos no “D. L.” un nespēja panest uzbrukumus no partijas laikiem. To es nevaru panest, to es neicmācišos vairs, tas prasa par daudz spēka.”

Ieraksti dienasgrāmatā ar laiku kļūst precīzāki, vairāk izslīpēti. Viņš raksta ne tikai sev. Raksta mums, pāri divām trim paaudzēm. Raksta arī tiem, kas atnāks pēc mums. Neatkāpjoties no dienasgrāmatas personiskā, intīmā rakstura, no iespējas izteikties brīvi bez cenzūras, pat netīšas, savējās.

Ieklausīsimies viņā? Runājiet, Raini.

Dzejniekam būt ir ciest, nest visas pasaules sāpes kā Kristum.

Tādēļ, ka mana dzeja tik ļoti vāja, tādēļ viņa darījusi tik lielu iespaidu.

Katra liela lieta top zema, tiklīdz viņu sagrābj politika. Politika, maza būdama, dara mazu, maitā raksturu. Kristus mācība tika par dogmu politikā, Šillers ievilkts politikā par patriotu, Goethe — par filistri. Politika kā ikdiena un veikals grib visu sagrābt. Politikā tikai mazais ir liels.

Ir cilvēks vairāk nekā kauli vien, kas šaurā ādas makā sabērti.

Iekšējā dzīve veido ārējo, kā koka sula veido mizu un lapas. Dvēsele stiprāka par miesām.

Kas sevi nožēlot sāk, to citi nožēlot beidz.

Kad visi atstāj, kad ne saule, ne koki, ne ūdens nau draugi, tad viens paliek..., tad izdomā sev dzīves draugus, to pašu vientulību, tās sāpes, bet labāk dzīves draugus, citus cilvēkus, kādu vēl nau. Tādus, kas visur Tevi uzklausa, ar kuriem nau bailes runāt, kas dzīvo citu skaidru dzīvi. Būs izdomāti murgi, bet nebūs veltīgi, jo būs nākotnes cilvēki, un Tava vientulība un Tavas sāpes būs viņus radījušas.

Sociālists es būšu, kamēr būs netaisnība sadzīvē. Bet kad uzvarēs sociālisms, viņš laikam pats būs netaisns, un es tad vairs nebūšu sociālists. Jau tagad netaisnība sāk celties līdz ar varas iegūšanu.

Es esmu no soc. atkritējs taisni tā, kā Tolstojs no kristīgās ticības, jo es palieku pie Marksa kā viņš pie Kristus. No ikdienas un vispārības uzskata mēs atkrītam, no atkrītējiem atkrītam. Viņš pēdējais kristīgais, es — pēdējais marksists, kā es pie latviešiem esmu pirmais.

Tolstojs galu galā ar visu niknumu un fanātismu ir vājš, bet mīlīgs krievu cilvēciņš. ...pēdīgais kristīgais modernā pasaulē; Don Kihots dzelzs un papīra laikmetā.

Neizturami šauri apstākļi dzimtenē, latviešos. Visi darbi varēja būt tik piemēroti mazajiem apstākļiem: tautībai, sikām partijām, mazai sajēgai. Lielus nodomus, idejas, dzejas nevar. Viss aprēķināts uz saviem šauraj. lasītājiem. Pirmoreiz liela izeja sociālismā.

Izraut to mīlestību uz vienu vietu, uz dzimteni. Pašam savas saknes izraut... Bet bērzs paliek bērzs.

Visus mīlēt, ne savus vien. Vai arī ne vienu vien mīlāko...

Par daudz draudoša ir pārkrieivināšana tapusi, kad viņu tagad pabalsta s. d. un demokrātu p[artija]. Aizrāvušies cīņā pret vecajiem un nu apkarro pašu latvietību un savu pašu eksistenci, kā tautu.

Mani sen pārvalda doma, ka vajag turēt gatavu izeju no latviešu literatūras, kad viņa top pārāk nepanesama. Izejās: vācu literatūra, krievu literatūra, līdzeklis drāma.

Visiem micrinājums un visam kosmopolitismam tomēr cauri: ilgas pēc dzimtenes un mīlestība uz viņu. Tomēr mēs vāji un mirstīgi cilvēki, personiski tomēr ejam bojā, kad arī icejam vispasaulē. Dzimtene tomēr 1000 saitēm tura, mēs arī garīgi viņas produkts. Priekš viņas mēs sevi upurējam...

Lai ņem mani visumā, ne pa burtam, lai ņem manu darbu, manu personu un dzīves gaitu, beigās vēl manu būtību, un lai tad mēro to pret visām proklamācijām un pudiem, — vai propagandas svars nebūs manā pusē lielāks? Man ir savi ieroči, bet arī tie ir asi. Es sagatavoju garīgu lauku... visu atmosfēru, arī pilsoniskās, ideoloģiskās aprindas, ne vien

proletariātu — zemi. Es — gaisa lidotājs, mans lauks ir gars. Ar to tikai var uzvarēt.

Es esot impresionists...

Nē, es esmu mākslinieks un kā tāds neesmu iespicžams nevienā šablonā un virzienā. Virzieni vajadzīgi tikai diletantiem. Pēc tehniskiem paņēmieniem nevar iedalīt māksliniekus. Māksl. lieto visus paņēmienus, piemērojoties katrai vielai un savam temperamentam. Laiks māksliniekam ir dots un arī temperaments. Bet viņš tos arī viedo pēc sava temperamenta; viņš pats var grozīt un attīstīt sevi un arī laiku. Bet vispirms viss viņam ir viela, pasaule un pats... Ja Repins padodas impresionismam kā tādām, tad tā ļauna zīme... Es esmu brīvs.

Manu "Induli" aizstāv pret Duburu Herm[anis]. Sevišķais rakstā tas, ka H. pataisa mani par reliģijas dibinātāju, jaunas filozofijas un reliģijas dzejnieku, bet arī tādu, kas tās izkopj. Kad nelieto vārdu reliģija, kurš man pretīgs, tad H. taisnība... Kad atņem dogmatisko un svētulīgo..., tad lai sauc arī par reliģiju. Bet vajga cita vārda, un man vēl tā nau... Manas reliģijas kvintesence vienā vārdā: darīt pozitīvu labo. Tolstojam — nedarīt, nepretoties ļaunam. Sociālisms: pretoties ļaunam. Kristn.: nedarīt ļaunu un mīlēt. Mana prasība līdz ar sociālismu aktīva prasība, tiem pasīva, bet soc. grib aktīvu naidu, es gribu aktīvu milu.

Es agrāk ilgojos pēc draudzīgas kopdarbības un draudzīgiem aizrādījumiem. Es redzu tagad, ka arī tos es nevaru panest tāpat kā naidu. Es varu vēl būt tikai brīvs un savs.

Es visus gadus kopš lielā lūzuma, pirmās lielās ilūzijas par Resno un draugiem, par partiju 1895. g. domāju, ka man stāv priekšā liela cīņa pret šiem pretiniekiem. Es savā ziņā gatavojos uz šo cīņu, es pārmainīju savus ieročus, es pārcēlu visu uz citu lauku, kurš šiem pretiniekiem nepieciejams, — uz literatūru un dzeju... Mēģināju līgt ar Resno, ar Jansonu, bet nekad nekas neiznāca... Tikai nu... es nojaušu, ka esmu aizmirsis apskatīties pēc citiem pretiniekiem, ka ar laiku izauguši citi jauni vēl niknāki pretinieki, kuri mani nemaz nesaprot tāluma pēc. Tā "Jāzepam" izzuda pretinieki un atriebība.

Lasu strādnieka dzejas, īsta, neapzinīga, melns pēc darba un gara. Ir apdāvinājums, bet neizkopts, doma šaubīga, neskaidra, no naida un skaudības vadīta. Man visvairāk krīt acīs, cik labprāt viņš pats sevi apspļauda un ļaunas apspļaudīties. Tā ir viņa parastā ārējā un garīgā atmosfēra. Tomēr gribētu tikt ārā, bet cīnīties ar citiem strādniekiem kopā negrib. Pret tiem tikpat skaudības un naida pilns kā pret kapitālistiem. Giftīgas

sickalas laist — viņa vienīgā cīņa; beigās grib, lai katrs pats tiktu labs, tad būs viss labi... Cik dziļi viņos iekšā kalpības gars.

Tik stingrai nevajaga būt nevienai partijai, ka viņa aizliedz būt godīgam.

Visi viņi ir vienādi — tie diletanti no darba ļaudīm; tā, piem., Miķelsons un Lencs: dzejā tā pati neskaidrība domās, ainas gan bieži labas, vismaz priekš manis labi novērotas, no man svešas sfēras ņemtas, bet bez sakara saliktas kopā, dažādas sakrautas pie nepiederīga priekšmeta, tā kā to, ko grib teikt, pilnīgi aptumšo... Nebrīvība garīgi iekš sevis pilda viņu ar neizsmeļamu naidu. Viņš netic nevienai labai jūtai citā cilvēkā, pamāca viņu, ka jābūt labam, sūdzas par netaisnību un naidu, bet pats ir visnetaisnākais, pret savu brāli visnaidīgākais, un nicina pats sevi visdziļāk, kaut gan slēpj to aiz ironijas. Nožēlojams riebecklis. Tas jāiztaisa par cilvēku.

Partija ieskata mežonību par savu principu ētikā. Te tiešām pilsoņiem taisnība, ka partija ir kultūras naidniece. Būs atgriešanās uz viduslaikiem, kad ienaidnieks nebija cilvēks.

Es nepanesu nekādu varu, man riebjas rupja vara visur. Nevaru dzirdēt par varu pret sievieti, lasīt modernos izvarošanas romānus, dzirdēt nostāstus. Mīlā vara ir sevišķi riebīga un neloģiska, jo mīla ir kā dāvana, nau no mums atkarīga, nāk kā laime, nevar to piespiest, nevar arī saņemt ar rupjiem pirkstiem. Mīla un sieviete ir smalkums dzīvē, ir cēlums. Pat emancipācija dara viņai pāri, reducēdama visu uz miesisko vien. Ne pēc veikala un praktikas jādzenas sievietei, bet pēc poēzijas, ne rakstītās, bet dzīvotās.

Redzēju meiteni, drusku pārlielu augumu, nopietnu, bet kad smaidīja, tad tāds mīlīgums, kas taisni satricināja. Tas ir gluži svešs praktiskai dzīvei. Tas ir sievietes speciāls spēks, kas vīrietim nekad nevar būt.

Iniņa: Tā ir tā pate periodiskā lēcienos domāšana un jušana... Varbūt tas vispārējs likums sievietēm, kas stāv sakarā ar mēneša periodu, uz kuru gandrīz uzbūvēta visa sievietes dzīve. Es, varbūt vīrietis vispār, domā nepārtraukti, var ilgāk nervus piespiest. Bet vai nav vīrietim arī periodisku mēneša kaislību? Es gandrīz esmu to pie sevis novērojis. Varbūt tomēr arī sveši iespaidi. Tos grūti nošķirt, lai dabūtu skaidru eksperimentu...

In. saka, cik ļoti jūtot priekš manis, tā neviens cits nevarot. Man

nevajag pāri darīt In., ar mazisku greizsirdību... Vajag zināt un ticēt tam, ka mani mīl. Tā ir galā taču taisnība, ka mani mīl.

To es bieži pārprotu, es neticu, ka sievietē mani mīl īsti...

Konflikti pienākumos ceļas caur to, ka kāda viena no dzīves darbībām iegūst vai iedomājas pārāku svaru par citām un tad savā labā atbīda visas citas dzīves prasības. Tā bija ar reliģiju viduslaikos, tā ar politiku tagad. Visam pāri jāstāv humanitātei, un uz to vien iziet un gājusi visa civilizācija un kultūra. Kad politika sanāk naidā ar kultūru, tad ir jāatkāpjas politikai. Kur viņa to nedara, tur notiek atpakaļgrimšana barbarībā. Tehnika var kādu laiku pabalstīt šo pārvarīgo darbību, bet tad grimst arī tehnika. Un tad grimst arī politika, un galā tauta. Jo tikai gars un humanitāte ir tas, kas ceļ tautu.

Kāda laime skaistumu redzēt! Debess krāsas, puķu dīvainās formas, smarža gluži nesaprotama parādība, kura bez mūsu gribas dara prieku. Redzēt skaistu seju, redzēt tikai normālu, jaunu, vēl nevīstošu seju, redzēt arī vīstošu, bet darba, spēka, sirsnības pilnu seju, un to nau man; redzēt vien ir jau patīkamas jūtas. Varbūt te izskaidrojums, kādēļ es gluži neviļus, asi uzlūkoju pretimnācējus tiktāl, ka mani bieži sveicina gluži sveši.

Es redzēju atkal, šoreiz 10–12 gadus meitenīti, tik mīlīgu, ka viņa netīšām aizgrāba apkārtni un arī sevi pašu darīja skaistāku nekā viņa bija. Tas ir pamatspēks sievietei; kādēļ te nepiemēro skaistuma patstāvības likumu? Prāts un griba labi, vajadzīgi, bet nau nepieciešami. Ideāls ir šī piemīlība un skaistums kā pamats, kā patstāvīgs spēks. Viņš neko daudz nemanto no prāta u.t.l. piedevām. Viņš nau ne ar ko apmaināms un atsverams. Vīrietim tas nekad nevar būt.

..divas nesavienojamas personības savienojas bērņā. Tā tad fiziska kopdarba auglis ir iespējams un sniedz augstāku, nekā abas daļas, kuras savienojušās. Bet garīgs kopdarba auglis nebūtu iespējams?

(Īstais laiks pateikt, ka Raiņa dienasgrāmata un dzejoļi, arī lugas ir savienotie trauki. Salīdzinājumam ar nupat minēto dienasgrāmatas icrakstu — dzejolis “Trešā dzīve”:

*Ij mana dvēseļe gaisīs:
Tava būs manim kā sava,
Un mana būs tava;
Vienu dvēseli ar otru kā vīnu ar vīnu maisīs.
Un nāks tad treša,
Augstāka dzīve, mums rada, vēl sveša.)*

Masas, iesākot darboties, vispirms darbosies ar saviem zemākiem, vienkāršākiem dzenuļiem, ar dziņu pēc barības. Tās organizē politiku. Mēs stāvam demokrātijas pirmajos laikmetos. Kad masas barības dzinuļi būs apmierināti, tad pamodīsies arī augstāki dzinuļi, gaišāki. Bet kad pašas barības iegūšanas laikā nedarbosies nemaz līdzīgi augstākie dzinuļi un gars, tad masa neuzvarēs arī barības cīņā.

Cik tāli es stāvu no dzīvās pasaules, ka to nemaz neesmu skaidri zinājis... Resnā kliķē un citos savos draugos es biju svešs, partijā torciz svešs un tagad svešs.

Mīla un brīnumaina laime ir bijusi kopdzīve ar Iniņu, kad atskatos atpakaļ. Nekad neesmu bijis laimīgs, vienmēr vairījies tikai pret pašnāvību. Un tomēr taisnība arī laime, abas taisnības... Atskatoties ir bijusi laime.

Patiesībā mēs pa lielākai daļai nebūt nerīkojamies ar prātu un aiz viņa dzinuļiem. Mūs vada gandrīz visur tikai jūtas, un prāts piedod jūtu motīviem tikai savu likumisku — loģisku attaisnojumu, kā advokāts arī nelabai lietai. Uz to jau arī dibinājas visa traģika, sevišķi Šekspīram: kaislības vada cilvēku.

CETURTĀ NODAĻA

JĀZEPS UN VIŅA BRĀĻI

Beidzot esam nonākuši līdz šīm dienām — Rainis gaidīja to atnākšanu septiņpadsmit gadus. Nevar būt, ka nodevība, kas uz pusēm pār-lauzusi viņa dzīvi, paliks nesodīta un nezināma. Jābūt, jābūt pasaulē taisnībai. Un pēc atriebības arī viņš alka, atriebības un taisnīguma. Tagad liktenim un cilvēkiem, brāļiem, radusies izdevība izpirkt nodarīto ļaunumu.

1913. gadā krāšņi un ar norieta greznību Krievijā tika svinēta Romanovu nama trīssimtgade. Šajā sakarībā tika izsludināta ilgi gaidītā amnestija 1905. gada revolūcijas dalībniekiem. Aspazija un Rainis, kā likās, varēja atgriezties dzimtenē. Taču atkal neviens neko īsti nezināja. Varbūt tās ir lamatas? Uzķersies uz ēsmas, bet durtiņas — blāc! — un aizcirtīsies.

Pavasārī gan Cīrihē, gan arī Rīgā tika atzīmēta cita jubileja: Aspazijas divdesmit gadu darbība literatūrā. Starp citu, Ivandei Kaijai bija laimīga roka — pa visu Latviju tika savākta krietna summa Aspazijas labā; ievākšanas secībā tā tika pārsūtīta uz Šveici, galu galā izveidojot apaļu summu: dažus tūkstošus. Arī te neiztika bez nekrietnības: avīzēs pavīdēja paziņojums, ka diez vai pati dzejniece neesot izdomājusi šo naudas vākšanu; Rainis atkal nervozēja, gaidīdams pamatīgu skandālu, taču nē, — viss beidzās labi; šo tēmu ātri vien notušēja... Vīrs un sieva tagad lielāko tiesu dzīvoja atsevišķi: uz dažām dienām atbrauc Elza uz Kastaņolu apraudzīt savu “apsalušo kalnu galu”, uz divām, trim nedēļām Rainis parādās Cīrihē, lai pārstētos. Ivandei Kaijai Aspazija rakstīja, ka neirastēniķis ir un paliek neirastēniķis: noņēmis pat laulības gredzenu un tagad to nēsājot nevis pirkstā, bet pulksteņķēdītē.

Smagajā pirmsvētras laikā, neilgi pirms tam, kad kārtējo reizi viss sašķīda, sašķēlās kā koks, kurā trāpījies zibens, — bija vēl viena Raiņa vēstule “draugam Jancim”. Rainis rakstīja, ka avīzē izlasījis kā vienmēr inte-

resanto Jansona rakstu par "brīvo vārdu". "Arī tur Tavs vecais, mākslai naidīgais uzskats: mākslai var ierādīt — labākā gadījumā — tikai *kādu stūrīti* strādnieku laikrakstā!" Dzejnieks atgādināja, ka strādnieku prese nekad nav mākslai devusi vairāk kā vismazāko stūrīti, tikai šad tad nabadzīgas teātra recenzijas. "Par mākslas grāmatām nemaz nau recenziju: arī tad nē, kad tās dāvātas proletariātam, kā, piem., "Gals un sākums"!... Sistemātisku noklusēšanu Tu vēl sauc par "Aizrautību no mākslas"."

Atbildēt Jansons nepaspēja. Viņu gaidīja jauns trieciens — pats iznīcinošākais visu šo gadu laikā. 1913. gada 12. aprīlī (pēc vecā stila — marta beigās) avīze "Dzimtenes Vēstnesis" publicēja rakstu "Vecas lietas". Pamatojoties uz dokumentu, kas tika citēts, — Policijas departamenta direktora Svoļanska paziņojumu, — rakstā bija izdarīts secinājums: Janis Jansons-Brauns 1897. gadā, neaizmirstamajā jaunstrāvnieku prāvā, ir nodevis savus biedrus. (Iekavās atzīmēsim, ka dokumenta īstumu ne tagad, ne vēlāk neviens nav apstrīdējis.)

Nebija zināms, kas stāv aiz publikācijas. Pieņēmumi bija visdažādākie; vislielākās aizdomas krita uz "savienībniekiem" — no Latviešu sociāldemokrātijas atšķēlušos grupu "Savienība", kas nekur nepiekrita lieliniekiem; pašas redzamākās personas tajā bija Miķelis Valters, kas kādreiz bija mācījies vienā ģimnāzijā ar Jansonu, Eduards Skubiķis, Pauls Kalniņš. Ar viņiem visiem Rainis sarakstījās, Kalniņš ar sievu pat bija ciemojies Kastaņolā. Latvijas sociāldemokrātijā, visās tās grupās un atzaros visi pazina Raini un viņš pazina gandrīz visus.

LSD Ārzemju komitejas sekretārs Voldemārs Skarre (viņš arī Merķelis, viņš arī Zauers... profesionālajiem revolucionāriem reizēm bija vairāki pseidonīmi; liekas, ka viņi paši dažkārt jauca un uzreiz nevarēja saprast, kā saukties) — tātd Skarre atsūtīja Rainim protesta tekstu pret "nelietīgo nomelnojošo akciju": parakstam. Dzejnieka paraksts bija svarīgs kā vēl nekad: tieši Rainis tika attēlots gandrīz vai par galveno nodevības upuri. Protesta autori uzskatīja, ka trieciens vērsts pret partiju kopumā.

Galīgi satrauktu vēstuli atsūtīja Jansons.

Lasītāj, kas atvērs šo grāmatu uz gadu tūkstošu slickšņa, bet varbūt arī vēlāk! Tu vari izlaist desmitiem lappušu, kas veltītas senajam strīdam. Man nav tiesību tās izlaist. Drāmas dalībnieki dzīvoja dažādās pilsētās un valstīs, viņu kaislības tika izliktas uz papīra, un dažas vēstules vajadzēs citēt bez izlaidumiem. Teikšu vienu: bez 1913. gada sarakstes, bez priekšstata par vētru, kas toreiz satricināja simtu cilvēku dvēseles, manu varoni nevar saprast, bet tas, ko viņš meklēja un pēc kā alka visu savu dzīvju laikā, — bija sapratne. Un mīlestība, jūs atgādināsiet. Jā, jā. Taču

uz mīlestību pret sevi viņš reti kad cerēja, bet uz sapratni — kaut vai pēc paaudzēs, pēc vairākām paaudzēm — cerēja vienmēr.

Jansons — Rainim.

Brisele, 1913. gada 16. aprīlī

“Mīļo! Varbūt ka Tev jau būs rokās nācis “Dzimt. Vēstn.” 73. num., kur visnegēlīgākā un nelietišķā nolūkā pret mani tiek publicēta 1897. gada lieta. Laikam Tu jau būsi atminējis, ka aiz “Svolanska” te stāv mani senseni pretinieki — “savienībnieki” ar M. Valteri priekšgalā. Man Tevi tagad jāiepazīstina ar šo pret mani uzsākto kampaniju.

Naidis šiem Valteriem un Skubiķiem pret mani vienmēr bijis nejauks — nezin kamdēļ tie mani tura par savas neveiksmes cēloni — un vienmēr tie meklējuši man iekost un atriebties. 1910. g. sākumā, tiklīdz es savā “Vēst. materiālismā” atklāju Valtera plagiātu, tie ar nolūku ņemas manu vārdu samainīt ar kādu Aleksandru Jansonu un izlaida pa Parīzi un citiem centriem baumas, ka es esot bīstams provokators!! Es toreiz atrados Somijā un man nebija ne jausmas par šīm negēlīgajām baumām, kuras ārzemju biedri (Šloss un citi) ņemas tūlīt izklīdināt. Ar to šie subjekti nepamierinājas un man aiz muguras tie, kā vien iespējams, sēja par mani visādas tenkas un pasakas. Tagad tie nu bija sagudrojuši kādu lielisku plānu, pēc kura nu man neizbēgami vajadzēja morāliski un politiski tikt noslepkavotam. No Burceva* tie bij izdabūjuši kādu 1897. gada prāvas akti (man acumirkli vēl nav zināms, kādā kārtā šī akte nākuse Burc. rokās un zem kādiem noteikumiem B. to izsniedzis “savienībniekiem”) — tie to nu ņemas pienācīgi izkrāsot un ar lielisku apsūdzību pret mani izsūtīt to citām partijām (Vācijas soc. dem., Somijas partijai, Poļu Soc. part., Krievijas s. d. un s. r.**). Šinī rakstā bij teikts, ka es esot bīstamākais nodevējs un ka mana darbība partijas rindās apdraudot Latv. s. d.-u “brīvību un dzīvību”...

Viss šis negēlīgais gājiens pret mani tika izsūtīts man aiz muguras un tāpat aiz muguras mūsu partijas iestādiem, kuriem tā sauktā “Savienība” pat nepaziņoja savu soli. Mums tas nāca zināms tikai caur Int. Soc. Biroju, kurai Valtera komp. arī bij adresējuse savu darinājumu.

Hismans, Int. Soc. Biroja sekretārs, tūlīt bij izpratis, kas visai šai kampanijai par nolūku, un spēra no savas puses soļus: es viņam vēstulē devu paskaidrojumus, ap ko tā lieta grozās un ko īsti nozīmē pret mani celtie apvainojumi. Hismans manu vēstuli bij izsūtījis tām pašām partijām un no savas puses tikai piemetinājis, ka viņš mani uzskata un uzskatīs kā “ehrenhaften und verdienstvollen Genossen”***. Izrādījās, ka Valters

* Vladimirs Burcevs — tajā laikā pazīstams vēsturnieks, publicists, labējā novirziena izdevējs.

** Sociāldemokrātiem un eseriem.

*** Godīgu un nopelniem bagātu biedru. (*Vācu val.*)

ar saviem draugiem bij pārspekulējušies: Vācijas “Vorstada” locekļi bij tūlīt pateikuši: “Wir haben gleich die ganze Sache als einen Schwindel betrachtet*.”

Tad nu vēl icjaucas Aizrobežu Komiteja un no savas puses iesniedza Intern. Bir. rakstu, kas tā paskaidro šīs lietas nozīmi, aprāda manu partijas darbību un apstiprina, ka es partijā baudu nešaubāmu uzticību. Mēs lietu tā atstāt negribam un vedīsim to līdz galam, lai tā tiktu pamatīgi noskaidrota, lai šīs kampanijas uzsācēji nāktu īstā gaismā un lai Internacionāles priekšstāvji nodod par viņu rīcību savu spriedumu. /.../

Par pašu 1897. g. lietu es negribu šoreiz nekā runāt. Ja visas torcizējās būšanas nebūtu bijušas tik bērnišķīgi nekonspiratīvas, ja žandarmērija līdz mūsu nopratināšanai nebūtu jau savākuse visus materiālus, ja nebūtu nonāvējies Krumbergs, ja nebūtu atradušās manas vēstules un pie visām lietām ja es toreiz būtu zinājis, ka var rokrakstu noliegt un var pavisam atteikties no liecību došanas, — tad bez runas žandarmi nekā nebūtu no manis izspieduši. Man visa šī lieta ir nejauki sāpējusi ilgu gadu, bet tagad es uz to skatos citādāki. Ir pagājuši man pēc tam sešpadsmit gadi darbā un cīņā, es esmu partijas labā darbojies un upurus nesis, es esmu desmitām reizēm pierādījis savu stingrību un drosmi un man nav ne mazāko šaubu, ka viss mans vēl pārējais mūžs tiks ziedots šai pašai cīņai. Mēs esam pavisam kopā varbūt vēl atlikuši kādi 7–8 cilvēki, kas palikuši uzticīgi saviem jaunības ideāliem, un tamdēļ es uzņemu kā lielu vienaldzību, ja mani lamā par “nodevēju”. Un pie tam ja tas nāk no Valtera un Svolanska puses!

Mēs torciz tikām 1897. gadā par šīm lietām cietumā jau runājuši. Pēc mūsu atgriešanās dzimtenē 1903. g. Majoros (zināmā svinību vakarā) Tu man teici, ka viss pagājušais esot “izlīdzināts”. Man pašam no svara zināt, kā Tu tagad skaties uz visām šīm lietām un kurā pusē Tu šinī karagājienā nostāsies. Tamdēļ, lūdzams, atraksti man klaji, kā Tu spried, — šoreiz griežos pie Tevis nevis kā pie veca drauga un mīļa cilvēka, bet kā pie partijas biedra.

Manu vārdu nu tagad mīdīs pa dubļiem birgeliskā presē, es pie tā esmu sen pieradis un tas man nedara nekādas raizes. Es tikai no šejienes nevaru spriest, kādu iespaidu viss šis neģēlīgais gabals atstās uz partijas biedriem dzimtenē: esmu taču tagad jau astoto gadu projām, te ir izaugusi vesela paaudze, kura mani tuvāk nepazīst. Šis karagājienš pret mani uzsākts galvenā kārtā kā personiskās atreibības akts, bet tam vēl ir cits nolūks: kaisīt neuzticību un dezorganizāciju partijas rindās, jaukt un šķelt, dot ieročus rokā “Rīg. Avīzes” aģentiem. Es tamdēļ to nevaru laist tik vienaldzīgi garām un raudzišu šo lietu atklāti noskaidrot presē.

* Visu šo lietu no paša sākuma mēs uzskatījām par krāpšanu. (*Vācu val.*)

Cik arī neesmu pieradis pie visādiem uzbrukumiem, bet tik zemi un nekrietni pret mani nav neviens rīkojies kā šī Valtera banda, — uzmācas briesmīgs rūgtums un riebums.

..gaidīšu uz Tavu vēstuli un palieku Tevi mīļi sveicinot — Tavs Jancis.

P.S. Man diemžēl tagad nav iespējams atbildēt uz Tavu vēstuli par manu mākslai naidīgumu. Te ir vienkārša nesaprašana — es nepavisam, protams, neesmu pret to, ka mūsu mazajā laikrakstīnā tiktu apspriesti Tavi darbi...

Atsevišķā rindā ierakstīts: “Dzimt. Vēst.” Valtera komp. — viss “viltots un sagrozīts, lai es īsti iznāku par savu tuvāko draugu nodevēju”.

Tāda ir šī vēstule. Drīz pēc tās saņemšanas Rainis uzrakstīja gan Ārzemju komitejas sekretāram, gan pašam Jansonam.

Ārzemju komitejai (kas patiesībā bija augstākais sociāldemokrātijas orgāns ārpus Latvijas) viņš rakstīja: “Tā lieta ir itin nopietna un ir vairāk partijas nekā Jansona lieta... Galvenā kļūda Jansonam tā, ka viņš, un viņam līdzī arī Jūs, runājat tikai par incidenta ārējo formu un ne par pašu kodolu. Kodolā taču viss, kas teikts “Dz. V.” atstāstītā dokumentā, ir patiesība... Jansona attaisnojums ir vienīgi viņa vēlākā darbība. Es viņam pašam rakstīšu tādā garā. Pagaidat labāk ar protesta klajā laišanu. Arī protesta ārējā forma par daudz sasteigta un neveikla.”

Un nu viņš raksta draugam — nedraugam, brālim — icnaidniekam, cilvēkam, ar kuru domās dienu pēc dienas, mēnesi pēc mēneša, gadu pēc gada bija strīdējies cietumu kamerās, Slobodskas sniega kupenās, Šveices kalnos, kuru bieži bija redzējis sapnī — te kopā ar viņa iedvesmotāju Stučku, te vienu pašu. Cilvēkam, strīds ar kuru bija kļuvis par viņa likteņa slepeno kodolu; taču picnākusi taisnības stunda, Rainis domāja.

Cīrihe, 1913. g. 29. aprīlī.

“Mīļo Janci, Tev tagad pienācis grūts brīdis, un tad jāstājas savās tiesībās draudzībai no tiem seniem laikiem, kad viņa vēl nebij lauza un apvainota. Tās pirmās jūtas ir tās labākās, griezīsimies pie viņām, lai viņas palīdz. Un šī pirmā skaidrā draudzība man saka, ka viņa cēlusies no kopējas lielas sajūsmas uz lielu lietu un ka tikai lielumā var pastāvēt viņa un lieta; un lielumā jāņem arī par labu vēršana, kad viņām pāri darīts. Tādēļ es Tev teiktu: neuzskati arī savu grūto brīdi par mazu, neizturies pret to, kā pret kuru katru parastu avīžu polemiku vai frakciju ķildu un intrigu. Tur ir parasts pierādīt ar apgalvojumiem, atbildēt ar noliegumiem un ar sadošanu. Te vajadzīgs lielāks stils, lai Tu palīdzētu sev kļūt pie skaidrības

un — kas vēl vairāk — partijai, kura kā tāda nau nekur vainīga, un kurai tomēr ir jācieš... Tu zini pats, ka viss, kas teikts dokladā, ir patiesība; Tu atminēšies, ka labāko jūtu uzliesmojumā Tu man cietumā pats rakstīji un atzinies, ka prokurora priekšā visus apvainojumus grūdis uz mani; ka Tu to darījis, kaut gan es bijis Tavš skolotājs un vadītājs; ka ne vien pats izteicies pret mani, bet arī citus pierunājis to darīt, — visu to tādēļ, ka es neesot vairs tā kā tā glābjams. — Kas Tevi dzina tā darīt, to Tu arī vēl atminies. Tu biji ar savu draudzību pārgājis uz Pēteri, un pa daļai 1894. un visu 1895. g. pret mani no tās puses tika strādāts, lai atņemtu man redakciju un nodotu Pēterim, ko arī panāca. Toreiz vajadzēja mani pilnīgi iznīcināt, un arī 1897. g. Tavas liecības prāvā bij tikai turpinājums no šīs darbības. Es nedomāju, ka Tev bij citi motīvi tā liecināt, kaut gan Tavš sods bija samērā ļoti mīksts. Es runāju te tikai par dokladu, cik tas ir nodrukāts un man zināms, — un tur visvairāk Tu liecināji pret mani, mazāk pret citiem. Par citiem šē nevaru arī tādēļ runāt, ka to tik skaidri nezinu, kā par sevi. Bet cik Tu liecinājis pret mani, to es Tev sen esmu piedēvis; tā jau arī nebija ne pirmā, ne pēdējā ienaida parādīšana pret mani, no citām es vēl vairāk psihiski tiku cietis nekā no šīs. 1903. g., kad es pārnācu no trimdas, es uz Tavu lūgumu Tev izteicu savu piedošanu un redzēju, ka Tu partijā darbojies tālāk pa vecam. Es neturēju sevi par kompetentu protestēt sevī dēļ, zinādams, ka Tu tikai aiz personiska naida liecināji pret mani. Tad Tu vēlāk — arvien vēl palikdams naidīgs pret mani, kas, piem., spilgti parādījās 1905. g., — darbojies partijas labā kā veikls žurnālists un arī dažādos uzticības amatos ilgus gadus. Šī darbība atrada daudz pelnītas atzinības un daudz veicināja lietu. — Un te nu ir manas domas, kā Tev palīdzēt: ņem visu, kas bijis, lielumā; maziski nenoliedz, ko esi darījis, un par attaisnojumu sev liec visu vēlāko darbību partijas labā daudz gadus cauri. Tā Tu ārēji vēl cietīsi, bet morāli uzvarēsi, un tā dosi gandarījumu mūsu taisnai lietai un vēsturei, kura bij liela. — Mans padoms no viņas senās pirmās draudzības un labākām jūtām; kad es Tavu vājo raksturu biju sāpīgi iepazīs, es vēl nepārstāju augsti cienīt Tavu talantu un darbību partijas labā. — Uzņem šo visu tik labi, kā viss ir domāts — no sena drauga. — Protests būs laikam jau publicēts; es būtu gribējis, ka viņš top pārgrozīts šādā veidā. Bet Tev vienmēr paliek laiks personiski runāt savā lietā...”

Šajā vēstulē kaut kas var patikt vai nepatikt, taču viens pārsteidz: cik precīzi te noteikta Jansona vainas daļa. Kā Rainis spēja tikt skaidrībā, nezinojot līdz galam visus apstākļus? Jansons patiešām bija liecinājis ne jau pret visiem: atcerēsieties, kā viņš centās glābt savus draugus — Stučku, Roziņu, Kovaļevski — un kā gremdēja citus, kas viņam nebija mīļi, pirmām kārtām Pliķšānu, bet pēc tam Valteru, Pūci. Nezinu, kāpēc tajā laikā netika

pieminēts vēl viens pagātnes moments. Kad 1897. gada decembrī Jāni Plickšānu izlaida no cietuma pret drošības naudu, Jansons iesniedza *lūgumu par apzēlošanu*. Tur viņš atgādināja savas *vaļširdīgās liecības* un apgalvoja, ka divos pēdējos gados ir *pilnīgi nogājis malā no revolucionārās darbības*. Tas ir, atkal novirzīja izmeklēšanu uz to laiku, kad “Dienas Lapas” redakcijas un visas Jaunās strāvas prickšgalā atradās Plickšāns.

Rainis šajā vēstulē nesameloja neko un beidzot pateica, ko domā. Varbūt viena rinda var izraisīt šaubas: viņš ne pārāk augsti vērtēja Jansona talantu. “Katra lieta tikusi vāja un frāžu pilna un nicināta, kur piedūrās Jansons”, pirms picciem gadiem icrakstīts viņa dienasgrāmatā.

Jansons-Brauns ne tikai apvainojās. Viņš bija satracināts. Viņa atbildes vēstule, kas uz visiem laikiem pārtrauca viņu saraksti un personīgās attiecības, nekad nav tikusi pilnībā publicēta — ne oriģinālā, ne vēl jo vairāk tulkojumā citā valodā.

Te tā ir.

“Mīļo Raini!

Pēc ilga laika saņemu Tavu vēstuli — var redzēt, ka Tu ne mazumu esi pie tās pūlējies. Bez tam — Tev jau icprickš vajadzēja aptaujāties pie citiem, kā tie īsti spriež par manu lietu, un tad tikai — kā Tu raksti — “jāstājās savās tiesībās draudzībai no tiem seniem laikiem” utt. Tu teicies man rakstam “no labākām jūtām” (Tev jau šo mantu ir daudz) un man jāsaka, ka es reti kad esmu lasījis kaut ko farizejiski nekrietnāku kā šo Tavu vēstuli “no senas draudzības jūtām”. Ticšām, ja Tu nebūtu Rainis, Tu varētu būt īsti labs Niedra! Tev nav neviena vārdiņa, ar ko nosodīt pret mani uzsākto neģēlīgo uzbrukumu. Tu neliecies ne zinām, ka šos ļaudis pret mani vada personiska atriebība vai citi tumši nolūki, ka ar manu nogalināšanu te nodomāts trieciens visai partijai, ka viss tas tiek darīts “Dzimt. Vēstn.” un “Rīgas Avīzes” interesēs, ka šai neģēlīgai rīcībai jādod atspars, — tas viss Tev vienalga. Bet lai pamēģina kāds kritiskāk izteikties par Tavām lugām, gan tad vēl gadiem sūrotos par Tev nodarītām pārestībām. Ar visu negribēšanu Tu nevari noliegt, ka 1897. g. lietu es esmu sen jau dzēsis pārpārim ar savu partijas darbību. Bet Tevi kremt tas, ka es visiem apmelojumiem stājos ar paceltu galvu pretim, ka es neļauju un neļaušos sevi no Valteru un Skubiķu bandas dubļos samīties. Tamdēļ Tu nu nāc ar visādiem padomiem “no labākām jūtām”. Cik es Tavas frāzes varu izprast, tad Tu gribētu, lai es “Dzimt. Vēstn” un “Rīg. Avīzes” aģentu prickšā nomestos ceļos, nosauktu sevi par briesmīgu grēcinieku un lūgtos piedošanu. Un tad Tava loma iznāktu tik jauka: Tu, lūk, būtu “nevainīgais upuris”, Tu varētu tomēr man “piedot” un atkal mest man dubļus virsū, atkal “piedot” un atkal mest dubļus utt.

Es esmu devis jau atklātu izskaidrojumu savā lietā un man tur nav nekas grozāms. Es esmu gadiem šos notikumus pārdomājis un pārbaudījis un es zinu, ka manas toreizējās liecības nav uzskatāmas par “nodevību”. Var to saukt par neapdomību, par nestingrību no manas puses, par neprašānu turēties pie doprosiem, bet nodevības tur nav, un neviens godīgs cilvēks neies mani tiesāt un sodīt, kas pazīst šīs prāvas apstākļus. Pat tādi ļaudis kā vecie soc. rev., kas mani tuvāk nepazīdami lasījuši visus protokolus, pateikuši šādi: “О предательстве тут не может быть и речи”*, — un izsvēruši pie tam, ka šāda liecību izteikšana notikusi arī pie viņu biedriem kustības sākumā. Tas pats ir arī bijis Krievijas s. d. partijā līdz kādam 1901. gadam, kad visgarām tika pieņemta taktika nedot žandarmiem un prokuroram nekādus paskaidrojumus.

Tev tik ļoti gribējās piedabūt mani pie kauna staba —, kamdēļ tad Tu īsti nenāc klajā un neapvaino pats sevi, ka Tu šinī prāvā esi pārkāpis visvienkāršākos konspirācijas noteikumus. Pie pirmām pratināšanām pie Tevis tika aizsūtīts uz Panevežu Duncis, kas lai Tevi piekodina iztīrīt mājas un iznīcināt kompromitējošus papīrus. Tu to nedarīji. Tu vēl taisni bij izglabājis kādu manu vēstuli (tanī bij minēti ir transporta plāni, ir Minka, ir citi vārdi un sakari). Un es varu teikt, ka taisni šī vēstule bij tā kas mani gāza, un ar kuru man prokurors apmeta cilpu ārkārtēja uztraukuma brīdī. Bet par šo vēstuli Tu neliecies atkal zinām — Tu stāsti par mani visādas tenkas, bet savu vainu Tu smalki proti noklusēt.

Tu stāsti visādas pasakas: es esot cietumā Tev atzinies, ka “visus apvainojumus grūdis uz Tevi, kaut gan Tu bijis mans “skolotājs”(?) un “vadītājs”(!), un pat “citus pierunājis to darīt”! Es, protams, nevaru tagad atminēt, ko es toreizējā uztrauktā stāvoklī uz kādas zīmītes Tev aizrakstīju, bet par to man tomēr nav šaubas, ka šādas aplamības es Tev nevarēju rakstīt (es tikai gan Tev pārmetu, ka Tava vēstule mani gāza un ka prokurors līdz ar to izspieda no manis liecības). Nu, pārlasi pats to “dokumentu”, kas Tev ir grūsts virsū, ko nebūtu jau citi bez manis izteikuši vai liecinājuši? No šī “dokumenta” var izlasīt tikai to, ka es savā uztraukumā un samulsumā pats sev esmu krāvis apvainojumus virsū. Tā ir Tava vecveca mode: iztēlot un izfantazēt visas lietas tā, kā tas Tavam egoismam katreiz vislabāk noder. Mana kļūda bij tā, ka es savu nelaimi toreiz ņēmos pārāk pie sirds, ka zīmītes ar Tevi izmainot, es pārspilēju savu pašapsūdzību, — bet vai tad es varēju zināt, ka izmisumā un uztraukumā rakstītus vārdus Tu ar aukstu aprēķinu uzglabāsi, kolportēsi tos pa visādiem klačiem un vēl pēc 16 gadiem mīdīsi nu mani par manu toreizēju izmisumu! Es tiešām nevarēju toreiz zināt, kas Tu esi par zemu, mazisku dvēseli!

Un, kā jau aizvienu, Tu jau pat motīvu izgudrojis manai nelaimei:

* Par nodevību te nevar būt ne runas. (*Krievu val.*)

manī esot dziļš naidis, šis “naidis” esot jau agrāk parādījies, kad Tev tikusi atņemta “D. L.” redakcija utt. Tanī ziņā Tu ticšām esi apbrīnojams. Tu pats vari rīkoties neģēlīgi un nekrietni, bet vienmēr Tu atradīsi pats sev attaisnojumu — godīgais upura jēriņš —, bet citi visi Tavi skauģi un naidnieki! Nekāda naida man pret Tevi nav bijis ne toreiz, ne arī tagad: Tu pats pamazām biji atsvešinājies no saviem agrākiem biedriem un no “D. L.” Tev bij jāaiziet tamdēļ, ka Tu ar savu nolaidību un nerīcību avīzi bij nodzinis pilnīgi uz leju. Bisnieks jutās spiests avīzi pārdot un tādā ziņā nāca Pēteris par redaktoru (man pie visām šīm lietām nebij nekādas daļas), pie kam es tikai vēl Tev varu teikt, ka nekāds naidis pret Tevi arī nav bijis no Pētera puses.

Tu nekaunies stāstīt, ka mans sods bijis “samērā ļoti mīksts”. Tāds pats apmēram bij arī Tavs sods: Tu nosēdēji 7 mēnešus cietumā — es tāpat; Tu tiki izsūtīts līdz spriedumam — es tāpat, Tu dabūji vēlāk Vjatku, es — Smoļensku. Bet ievēro, ka pret mani nāca vēlāk jauna lieta, ka es nosēdēju 5 mēn. Smoļenskā un 6 mēn. “Krestos” un ka man iznāca vienā reizē ar Tevi un citiem atgriezties dzimtenē. Jeb Tu skaiti tik lielu to starpību starp Vjatku un Smoļensku: tad atkal neaizmirsti to, ka Tu varēji materiālā ziņā samērā dzīvot it ērti, kamēr man bij jākaujas ar nabadzību, ar stundu došanu utt.

Un tas skan atkal tik farisejiski nekrietni, ka Tu uz manu lūgumu 1903. g. man izteicis “savu piedošanu”. Vispirms Tu Vitebskā iegriezies pie Pētera un atnāci arī pie manis — mēs sasveicinājāmies kā pa vecam un pat runas nebij par kādām “piedošanām”. Tad... Majoros vakarā mums bij varbūt vienas minūtes saruna, ka “vecās lietas mūsu starpā apskatāmas par dzēstām” (pie kam es zem tā sapratu visas mūsu vecas nesaskaņas un tāpat arī visu to, ka Tu nepareizi pret mani izturējies). Tu jau biji tik jūsmīgs, Tu raudāji un skūpstījies ar mani — Tu jau mīli tādas scēnas —, bet tikai reizē ar to Tu vāci atkal kopā intrigu materiālu pret mani. Un ko Tu man tagad tikdaudz te skandini par savu “piedošanu”, tad es Tev varu pateikt, ka man viņas nepavisam nav vajadzīgs un ka es — rupji izteicoties — tai vienkārši spļauju virsū! Es pats esmu sev tagad piedevis un ar savu darbu izlīdzinājis visu, ko es sev varēju pārmetēt no toreizējiem laikiem.

Tu ieminējies, ka vēl 1905. g. mans “naidis” pret Tevi esot “spilgti parādījies”. Cik varu vērot, tad tas laikam attiecās uz to reizi, kad es partijas prickšstāvju sapulcē izteicos pret to, ka Tev tiktu uzticēta legāla partijas laikraksta vadība. Man nav it nekas pretim, ja Tu bez pelnītiem godinājumiem saņem arī nepelnītus (kāda būtu bijusi Tava parakstīšanās par redaktoru), bet pie tik svarīga un atbildīga uzsākuma, kāds bij legāla laikraksta izdevums, man pēc savas labākās apziņas bij jāsaka, ka Tu vienkārši neesi noderīgs tik stingram un neatlaidīgam darbam kā dienas laik-

raksta rediģēšanai, ka jukas un neveiksme tad būs neizbēgami. To pašu es vēl teiktu arī tagad — Tev ir liels liriska dzejnieka talants, bet Tu nederi atbildīgos partijas amatos. Tas Tev nebūt nav jāsaprot kā apvainojums vai pazemojums.

Prickš dažiem gadiem es sāku atkal ar Tevi sarakstīties un — tā sakot — tuvināties. Mani pamudināja galvenā kārtā vecas atmiņas, jo mūsu draudzības sākumā es tev tiešām picķēros ar klaju sirsnību. Pa vēlākiem gadiem es biju jau Tevi vairāk iepazinis, bet es arvien cerēju un gaidīju, ka vismaz mūža otrā pusē Tavas labās īpašības pārspēs Tavas maziskās, nesimpatiskās vājības. Diemžēl, mans vecais draugs, Tu esi palicis tas pats senais patmilīgais egoists; tikai vēl sīkāks un nicīgāks kā agrāk. Man Tu rakstīji līdz pēdējam laikam tik mīļas un sirsnīgas vēstules, mani Tu sauci par savu “veco draugu”, bet tanī pat laikā Tu man aiz muguras paudi pa Cīriķi savas vecās tenkas par manu “nodevību” (Tu jau, lūk, man biji “pie devis” un vēl arvien piesoli savu “pie došanu”!) Šis fakts man ir droši zināms, bet es laikam nemaldīšos, ja pieņemšu, ka Tu — tieši vai netieši — biji līdzzinātājs un varbūt arī līdzdalībnieks Skubiķu bandas neģēlīgajā plānā. Katrā ziņā Tev nevarēja būt svešs nodomātais uzbrukums pret mani, bet tikai Tu man ne vārdiņa neminēji par to un vienmēr no “labākām jūtām” rakstīji man kā savam mīlam un tuvam draugam... Šai negodīgai rīcībai no Tavas puses Tu vari pats pameklēt kādu dzejisku nosaukumu.

Man ir tagad jāpārdzīvo rūgti brīži — veselu mēnesi es tagad sitos kā vilku barā. Bet es esmu pārliecināts, ka no šī neģēlīgā trača es galu galā iznākšu kā uzvarētājs. Pāris gadus no vietas jūs tur pa Cīriķi — šo klaču un intrigu ligzdu — bijāt perinājuši šo lielo uzbrukuma plānu — jūs tur bijāt tik daudz sprieduši un runājuši, ka nu jums visa šī “lieta” izlikās kas tik lielisks, uz kuras man katrā ziņā būs jākrit. Bet katram godiskam, neparteiskam cilvēkam tūlīt nāca redzami visi nekrietni nolūki, viss šis neģēlīgais švindelis; bez tam paši “savienības” prickštāvji uzvedās tik cūcīgi, ka tie tika noraidīti, un Intern. Soc. Bir. savā vārdā man deva pilnīgu gandarījumu. Es zinu, ka ar to lieta vēl nebeigsies, ka tiks perinātas atkal jaunas neģēlības, es zinu, ka no Tavas puses es visu ko varu sagaidīt, bet es par to nebīstos. Mana lieta ir taisna un manu godu jūs dubļos nesamīsīt.

Tu sapratīsi pats, ka starp mums uz prickšu nevar būt nekādas draudzīgas attiecības. Es, protams, nedomāju pret Tevi kādu karu sākt, es Tevi pēc iespējas mēģināšu saudzēt, jo es zinu un saprotu Tavas vājās puses. Es arī neatsakos no viena vai otra kopdarba ar Tevi partijas robežās. Bet lai varētu pastāvēt draudzīga satiksme, tur vajadzīga savstarpēja biedriska uzticība, tur vajadzīga zināma morāliska cieņība vienam pret otru. Man tāda pret Tevi nav.

Paliec tad vesels! Tavs — Jancis.”

Jansona vēstule ir viscaur melīga, ja viņš atcerējās patiesos savas "licitas" apstākļus. Bet var būt arī tā, ka pašsaglabāšanās instinkts bija izsvītojis un iznīdējis viņa atmiņā pašas nevēlamākās lappuses, "pārrakstījis" tās... Tādu pārvērtību mehānismu var pamanīt šajā vēstulē. Tiek ņemti pavisam sveigi notikumi, sarakstes atsākšanās starp Jansonu un Raini, draudzīgu un lietišķu attiecību atjaunošana. Un patiesības vietā tiek likta nupat kā sacerēta lēģenda. Nu nav taču Rainis rakstījis "Jancim" "mīļas un sirsnīgas vēstules"! Nav saucis par "vecu draugu", — tā taču nebija! Mēs esam liecinieki: ar neuzticību un negribīgi, ar daudzām atrunām viņš piekrita pamēģināt... tajā pašā laikā, kad "vecais draugs Jancis" dziedāja kā lakstīgala par savu pastāvīgo mīlestību pret Raini, par draudzību pat par spīti viņa vēsumam... Vēsums, gandrīz aizvainojošs, it īpaši salīdzinājumā ar Jansona kvēlajiem draudzības apliecinājumiem, un arvien jaunas aizdomas un pārmetumi... To visu nevarēja neredzēt, ja tīšām nepieņem acis. Vai vajadzība mānīt pašam sevi, iekšējā, ne jau publikai domātā nepieciešamība sagrozīt faktus kļuvusi par paradumu, par trauslā dvēseles miera priekšnoteikumu?

Tomēr no vēstules dveš patiesums. Patiesas bēdas, patiesi sašutums, patiesi vilšanās draugā. (Ienāca prātā, varbūt nercizē, ka tieši ar patiesumu savā laikā students Jansons bija pārliecinājis daudz pieredzējušos žandarmus.) Bet dusmas, taisnīgās dusmas, — vai tad tās izskatās neīstas? Laikam bija par maz apmānīt sevi. Tāpēc, lai saglabātu kaut vai kādu pašcieņu, vajadzēja noticēt, patiesi noticēt šim apmānam! Nedomāju, ka 1913. gada Jansons tāpat kā 1897. gada Jansons būtu aukstasinīgs nelietis. Viņš drīzāk bija romantiķis, revolucionārs romantiķis, kas vienmēr pratis noticēt, ka viņam ir taisnība. Un viņš labprāt jauca lielās licitas taisnīgumu, kuru bija pieradis ļoti svarīgi un pilntiesīgi pārstāvēt, ar savu paša taisnīgumu. Tā nav reti sastopama kļūda, un ar laiku tā ienāks arvien biežāk cilvēku likteņos un biogrāfijās.

Rainis bija satriekts. Ar viņu vēl neviens nebija atļāvies tā runāt. Niknuma uzliesmojumu, kas pirmajā mirklī apžilbināja kā sarkani kāvi, nomainīja pārlicība: viņš, Jancis, ir viscaur vainīgs, viņš ir daudz vairāk vainīgs, nekā bija licies. Tā atbild tikai tad, kad ir tieši trāpīts senā, vēl neizzudušā vainas apziņā. Un vēl šī vēstule apstiprināja, ka vienmēr, visus šos gadus, kā Rainis arī bija domājis, pat zem pēdējo vēstuļu pārspīlētā draudzīguma gailēja vecais naidis, ko droši vien vairoja arī skaudība par sāncensša augošo slavu, tas, ka viņš ir neievainojams.

Taču nav neievainojamu dzejnieku, — Rainis bija ievainots. Visa dzīve, kas tik mokoši grūti bija veidota pēc deviņdesmito gadu katastrofas, tika apšaubīta. Tātad, redz, kā viņi bija domājuši un runājuši par viņu savā starpā visus šos gadus! Šajā reizē viņš neatkāpsies, labāk lai nesapņo;

viņš ilgi bija gaidījis šo stundu — un panāks, lai atmaskošana tiktu novesta līdz galam. Viņš saprata, ka cīņa nebūs viegla. Jancis lielākajai daļai draugu un nedraugu nav nekāds Jancis, bet viens no pašiem redzamākajiem latviešu un starptautiskās strādnieku kustības pārstāvjiem. Skaidrs, ka viņš un viņa aizstāvji no sitieniem aizsegsies ar partiju: sak, sit nevis viņu, Janci, bet caur viņu grib izrēķināties ar sociāldemokrātiju! Ar kādu nepicklājīgu steigu Starptautiskais II Internacionāles birojs, LSD Ārzemju komiteja bija izdevusi viņam uzticības mandātu! Pat nemēģinādami izlikties, ka rauga kaut ko noskaidrot: uzticamies — un cauri! Nē, mani mīļie, tā tas nebūs...

Vēstules, vēstules, vēstules aizlidoja no Cīrihes uz visām pusēm.

Jaunajam sociāldemokrātam Fēlikssam Cielēnam: “Arī Jūs solījušies parakstīt protestu, vai parakstījāt? — To Br[auns] sev tad ņems par aizsegu, jau tā viņš lūko identificēt savu lietu ar partijas lietu, bet abas vajadzētu šķirt. Kad es neparakstīju to protestu un vēstulē viņam ieteicu labāk teikt, kā bij, un atsaukties uz savu vēlāko darbību, tad saņēmu no viņa neticami necienīgu lamu rakstu. Tātad viņš jūtas pilnīgi vainīgs un lūko nu novērst uzmanību no sevis, uzbrukdams man...?”

Kārlim Ķirpēnam: “Tu atmini, kā J. arī pret mani strādāja, ka lika Pūcem un citiem, lai visus izteicien. grūž uz mani. Ka J. gāja pie prokurora dzert un dot savas liecības. — Parunā par to arī ar Herteli, kas zina no pirmās rokas vēl vairāk un redzējis, ka J. atveduši rītā no prokurora piedzērušu. Atsūti man H. adresi.”

Robertam Pelšem: “Viņam vajadzēja pieprasīt goda tiesu. Tās vietā viņš meklē pēc uzticības aplicības, kā kāds krievu apzadzies ģenerāls, kurš neiet pie tiesas pret apvainojumiem, bet pie priekšniecības. Un partijai atkal nau jāslēpj, kā birģeļi valdībām sevi apdarījušies ģenerāli, bet lieta jānoskaidro.

... Kuru tad J. nav skaudis? Kā v[īņš] jau p. p. izturējās pret Asp.! Cik mēs nu tikām salīguši, viņš vienmēr no jauna slepeni uzbrucis un kad varējis arī atklāti. Tā visiem saviem draugiem, arī ar Gorkiju, kuru vēlāk nolika kā “tauku svecīti” pret “sauļi” L. Andrejevu. J. ir īsts tips tiem naida politiķiem, par kuriem mēs agrāk vēstulēs runājām. Viņa lielākais mērķis ne pozitīvs darbs... bet negatīvais darbs: polemikas, intrigas, slepeni un atklāti uzbrukumi un vienīgais ierocis: lamāšan. bez gala.”

Gan dzimtenē, gan emigrācijā sacēlās nedzirdēts skandāls. Visu virzienu avīzes pievērsās “Jansona lietai”; valsts orgāni, liekas, ne tikai nepretojās tam, bet berzēja rokas, ne jau bez ļauna pricka. Apvainojumu un pretapvainojumu brāzma aizvēlās no Pēterburgas un Rīgas līdz Cīrihei, Briscelei, Berlīnei, Parīzei, Londonai. Jansons-Brauns uzstājās ar rakstu

“Mana lieta”, kurā sīvi aizstāvējās — ne tik daudz taisnodamies, cik uzbrukdams ienaidniekiem.

Pa to laiku atklājās, kas stāvējis aiz pirmās publikācijas “Dzimtenes Balsī”: nebūt ne “savienībnieki”, meņševiki, tas ir, nevis “Valtera un Skubiņa banda”, bet viens cilvēks — Jānis Jankavs. Atcerēsimies vēlreiz, cik ļoti Rainis bija priecājies par šo jaunekli 1905. gadā, tiklīdz viņi bija iepazinušies! Viņš un vēl ģimnāziste Biruta Skujeniece, liekas, bija pats dārgākais Raiņa ieguvums tajā neaizmirstamajā gadā. Meitenes mirklīgais, dievinošais, par savu dievināšanu nokaunējies skatiens! Rainis visu mūžu alka pēc milestības un sapratnes, meklēja to. Īsta sapratne arī ir iespējama tikai caur milestību, — un kā viņu izprata Biruta un jaunais Jankavs, kā aizdegās no viņa uguns! Ar kaut ko Jankavs atgādināja studentu Jansonu pirms divdesmit gadiem, taču tajā Maskavas studentā bija vairāk pašpārlicības, arī toreiz viņam bija kaut kas aiz ādas, viņš apzinājās savu vērtību, — bet jaunais, spoži talantīgais Jankavs Piekajā gadā savu vērtību neapzinājās, — un tāpēc viņš bija zelta vērts! — pašaieliedzīgi uzklaušāja, uzsūca citu gudrību un dzeju. Induļa ieroču nesējs Ugis no toreizējā Jankava ieguva vienu otru iezīmi, — no toreizējā Jankava, no paša Raiņa Rīgas ģimnāzijas un Jasmuižas laikos. Biruta un Jānis toreiz dāvāja viņam brīnišķīgo izjūtu, ka viņš ir piederīgs šai pašai jaunākajai, nupat uz sava ceļa uznākušajai paaudzei. Pēdējo reizi Jānis Pliškāns kaut ko līdzīgu bija izjūti savās avīzes redaktora dienās, varbūt vēl Jelgavā, kur viņa mājās bariem mēdza salidot ģimnāzisti un ģimnāzistes. Viņš mīlēja šīs sejas un sirdis, kas alka piepildījuma: pati nākotne raudzījās viņā ar plati icplestām acīm. Bez jaunības jūtīguma un sajūsmas pasaule kļūtu tukša — tāpat būtu, ja dabā pēkšņi pazustu visi putni.

Dīvainības sākās tad, kad Jankavs mīta kā politiskais bēglis Parīzē. Turpinājās draudzība arī no tālienes, bet kaut kā nevienmērīgi, rāvicniem. Jankavs bija pirmais, kas novērtēja “Uguni un nakti”, — to nedrīkst aizmirst. Sekoja literārie projekti, viņi sadarbojās no tālienes. Jankavs bija pat iccerējis grāmatu par dzejnieku, tāpēc sīki iztaujāja par lugām un dzejoļiem, par biogrāfijas detaļām; liekas, neviens nav bijis tik neremdināms izprašņāšanā. Tad viņš periodiski sāka pazust no redzes loka. Nu, tā arī ar daudziem bija gadījies. Viņš bija atgriezies Latvijā, ticis arestēts, nesaprotamā kārtā izrāvēis brīvībā un atkal emigrējis. Skaidri redzams, ka politiski viņš bija nogājis kaut kur malā no kopīgās straumes, — sociāldemokrātiskā prese arvien noteiktāk apvienojās pret viņa “maldiem”. 1909. gada novembrī pēc ilgās klusēšanas viņš negaidot atsūtīja dīvainu vēstuli: “..man tagad ir pilnīgi neiespējami uzturēt kādus sakarus, kas sniedz pāri praktiskajām darīšanām. Patiesībā, protams, Jums nācās pārtraukt satiksmi ar mani, un pēc tam, kad Jūs neskatoties

uz to vēl tā rūpējaties par mani, — tagadējā mana izturēšanās pret Jums iznāk vēl divkārt rupjāka un nepiedodamāka. Bet es nevaru ne sevi pārvarēt, nedz arī uzņemties uz sevi apziņu, ka Jūs caur satiksmes uzturēšanu ar mani kaitējat saviem darbiem, kuri man izliekas daudz vairāk no svara, nekā tādas sīkas, skaidri negatīvas ķildas, ar kādām man ir jānodarbojās. Man tikai negribētos, ka Jūs turētu manu izturēšanos par liekuļotu un domātu kādus citus iemeslus, nekā mani minētie. Pret Jums es neesmu liekuļojis un negribu to darīt...”

Varbūt jau toreiz Rainis sāka uztraukties un nožēlot dažus pārāk vaļširdīgus izteicienus jaunajam cilvēkam adresētajās vēstulēs. Patiesību sakot, viņš bija līcis uz Jankavu lielas cerības. Jankavs bija revolucionārs, bet nepiederēja partijai, tas ir, viņš bija brīvāks par vairākumu. Jaunā cilvēka nesaskaņas ar sociāldemokrātiju nemulsināja Raini: jo labāk, ka viņš ar tiem ir sastrīdējies, jauneklim rokas nav sasietas. Un, ja jau viņš tik un tā labprāt ielaižas kautiņā, tad varētu izteikt dažas rūgtas patiesības, kuras jau sen gaida kaut kādu izeju. Rainis paskaidroja Jankavam, ka pats uzstāties ar kritiku un atmaskojumiem viņš nevar: tas nozīmētu profesijas maiņu, viņš jau sen vairs nav publicists, polemika atrautu viņu no pozitīvā darba: dzejas, drāmas. Turklāt, atrazdamies sociāldemokrātijā un nevis ārpus tās, viņš ir sasaistīts.

Jankavs ir ārkārtīgi jūtīgs un viegli aizvainojams. Darba dalīšana: vecākajam pozitīvais, jaunākajam — negatīvie uzdevumi — diez vai viņam likās taisnīga. Un pašnoniecināšanās: kas gan ir mani sīkie, negatīvā rakstura strīdi, salīdzinot ar jūsu pozitīvajiem darbiem, liecina par to pašu aizvainojumu un ironiju, kurus Rainis, liekas, nemanīja.

Vēl viens gadījums, kas ļoti aizkustināja dzejnieku. Viņam bija vajadzīga kāda grāmata, un viņš uzrakstīja uz Parīzi, lūdza pameklēt to. Un pēc kāda laika saņēma vajadzīgo izdevumu, pārrakstītu ar roku! Izrādījās, ka pārdošanā grāmatas nav, Nacionālajā bibliotēkā eksemplāru uz mājām nedeva. Grāmata no sākuma līdz beigām bija pārrakstīta Jankava rokrakstā! Sarakste uz to laiku starp viņiem jau bija pārtrūkusi, un draudzības pierādījums Rainim likās tikpat neparasts, cik neapstrīdams. Un aizkustinošs, galu galā!

1912. gada vasarā Rainim kārtējo reizi izdevās atrast “pazudušo”. Dzejnieks lūdza atsūtīt atpakaļ viņa vēstules. Jankavs atsaucās ne uzreiz. “Es domāju, pagaidām neatliek nekas cits, kā pārtraukt mūsu līdzšinējos draudzīgos sakarus. Varbūt Jūs to būtu gribējuši jau agrāk, bet nedarijāt to mani saudzēdami, un es visu laiku skatījos tikai no sava stāvokļa. Bet arī ja tā nebūtu, tad es tagad nevaru citādi... Es nedomāju atteikties no tā, ko esmu no Jums guvis un man gribas ticēt, ka es ar savu darbību mazākais gādāšu brīvāku vietu Jūsu pozitīvam darbam. Bet tagadējā stāvoklī personīgi sakari man jāšķir no idejas sakariem... Tagad man jābūt

pilnīgi svabadam no visiem personiskiem sakariem... — Salieku te Jūsu vēstules, kuras vēlējāties atpakaļ; es paturēju norakstu, tikai nezinu vai nu kad tagad varēšu sarakstīt nodomāto darbu.”

Nedēļas divas pēc “Jansona lietas” sākuma Jankavs caur avīzi vērsās pie Raiņa: “Ļoti cienītais kungs! (Agrāk vienmēr — “Mīlais biedri”, “Dārgais draugs”.) Cerēdams, ka Jūs atzīsiet par iespējamu izlasīt arī kādu paziņojumu no politiska pretinieka, iedrošinos aizrādīt sekojošo: Priekš dažām politiski neitrālām vērtībām, liekas, būtu labāk, ja Jūs pasteigtos runāt soc. dem-tu lietā jau tūliņ tagad, kur Jūs varat runāt ar pilnu autoritāti, nenogaidot brīdi, kur Jūs būsit spiests šai lietā runāt, bet Jūsu politiskā autoritāte, Jūsu klusēšanas dēļ, būs stipri mazināta...”

Jankavs kļuva nevaldāms. Viņa polemika ar latviešu sociāldemokrātiju — ar to daļu, pie kuras piederēja gan Stučka, gan Jansons, gan Roziņš un Dauge, gan — nomināli — Rainis, tajā laikā jau bija pārāugusi atklātā karā. Kreisajā presē parādījās un arvien vairāk izplatījās vārdiņš “jankavisms”, un tas nebija neviens cits kā Jansons-Brauns, kas apsūkāja jauno — vēl arvien jauno — oponentu gan par provokatoru, gan “ohrankas literāro aģentu”, gan reakcionāru un reneģātu.

Par reneģātu Jankavs sevi neatzina: viņš bija piedalījies 1905. gada revolūcijā, bet ļoti raibā grupā, nekādā partijā nebija bijis nekad. Par reakcionāru sevi atzina labprāt.

“..ir gadījumi, kur vajadzīga uz prickšu iešana un progress, bet reakcija būtu ļaunums, tāpat ir arī otrādi gadījumi, kur vispirmā kārtā vajadzīga reakcija”. Varbūt visā pasaulē torciz nebūtu atradies otrs reakcionārs, kas visiem dzirdot paziņotu: jā, es esmu reakcionārs! Bet šis picbilda: “..reakcionāra vārdā es neatrodu nekā nepatīkama un apvainojoša. Pavisam otrādi!” Viņš patiešām neesot uzrakstījis nevienu rindu, kura atļautu pat ļaunākajam ienaidniekam ieskaitīt viņu “..tāda progresā paspārnē, kurā mitinās mūsu Asari, Upīši, Līgotņi un viss viņu pulks. Es ceru arī turpmāk nevienas tādas rindas nerakstīt.” Kas paliekot uzticīgs politikai — tai pašai, kurai divdesmit gadu vecumā, tas esot vai nu slinks garā, vai arī viņam esot savs “veikalisks aprēķins, kad cilvēks savu “ideju” izdevīgi kapitalizējis, pārvērtis par pastāvīgu ienākumu avotu, kas “ideju” atmetot būtu līdzī jāzaudē. Kur lai ietu un ko lai iesāktu piem. tādi progresā invalīdi, kā “Jaunās Dienas Lapas” redaktori un citi 90. gadu “ideju” vīri, ja tiem atņemtu viņu “progresu”, kas kā vecs zaldāta mētelis viņiem dod “morālisku tiesību” uz kādu pabalstu. Kas Pīpiņiem, Asariem un visam viņu baram grib atņemt vai apstrīdēt viņu “progresu”, tas lai vispirms apgādā viņiem kādu citu “idejisku” ubaga tarbu, bez kādas tie taču nevar iztikt. Bet cik svarīga šādiem invalīdiem viņu “principiālā notciktība”,

tikpat nepieciešama un neizbēgama ir uzskatu maiņa ikkatram, kurš negrib piederēt pie tiem, kas neaizmirst un nemācās... Mana piekrišana marksismam bija kļūda, kura, kā tas ar sociālismu vispārīgi parasts, notika tai vecumā, kad cilvēkam vēl nevar būt patstāvīgu, kaut cik pārdomātu uzskatu.”

1913. gada Jankava rakstos un brošūrās parādās ne tikai asumi, bet arī vērīgums; tajos var uzduroties arī uz pravietojumiem, turklāt tādiem, kas piepildījušies visā savā šausmīgumā: “..ja s.-d. nāktu valstī pie varas, tad soc.-demokrātiskā policija vajātu viņai nepatīkamo uzskatu piekritējus varbūt daudz niknāk, nekā tagadējā policija sociāldemokrātus.”

Lai nu ko, bet drosmes, gandrīz neprātīgas drosmes trūkumā Jankavu nevar apvainot. Viņš uzstājās gandrīz pilnīgi viens... liekas, pret visiem! Varas orgāni konfiscēja viņa brošūras, uzticamie pilsoņi uzskatīja viņu par fanātiķi, revolucionāri — par renegātu un bīstamāku ienaidnieku nekā žandarmi.

Sociālistiem bija par ko apvainoties. Jankavs apgalvoja, ka viņu vadoņiem — inteliģentiem neesot nekā kopīga ar strādnieku šķiru, ka proletariātu un zemniecību viņi izmantojot saviem mērķiem, varas sagrābšanai, stāvokļa nostiprināšanai, ka viņu propaganda esot lēta demagoģija, ka, lai tiktu uz augšu, emigrantu grupiņa uzspiežot tautai asiņainas avatūras, kas esot spējīgas novest nāciju pie bojā cjas utt. Un vaina, viņš rakstīja, neesot tikai vadītājos, “..vaina ir visā sistēmā, un tā ir daudz plašāka, nekā sociāldemokrātija pate; to pašu turpina arī viss tas “progresīvais demokrātisms”, kurš pēdējā laikā velk tik labi, ka grūti būs atrast kādu muļķi, kas nebūtu progresīvs un demokrāts”.

Ar šausmām atskatoties uz nodzīvoto gadsimtu, redzam, ka Jankavam bijusi taisnība, varbūt biežāk nekā netaisnība. Taču... viņa rakstījums bija kaut kas drudžains; aizskartā patmīlība? — jā, arī tā; tomēr arī dziļumā vīdēja kaut kas tumšs... Laikam viņa pagātnē bijis kāds trieciens, kas atstājis pēdas viņa trauslajā psihē. Ienaidnieki neatstāja nepamanītas šīs dīvainības: padomi pārstētīes attiecīgās iestādēs jau bija pavīdējuši presē, un Jankavs atbildēja uz tiem ar niknu rēkoņu kā ievainots zvērs.

Gandrīz uzreiz viņš sauca pie atbildības Raini. “..vai nu runās Rainis pats un panāks lietas noskaidrošanu (šai gadījumā lūgdams Raini gādāt, lai patiesība nepaliktu goda tiesnešu noslēpums), vai arī Raiņa klusēšanas gadījumā, es likšu runāt viņa vēstulēm”.

Šantāža, kā redzams, bija iccerēta sen: ne velti viņš jau 1909. gadā gribēja pārtraukt “draudzīgos sakarus” ar dzejnieku, bet 1912. gadā vienpusīgi tos pārtrauca. Dot iznīcinošu triecienu visai latviešu sociāldemokrātijai — tāds bija viņa nodoms. Āronu Matīsam Jankavs rakstīja pilnīgi vaļsirdīgi: ar vienu triecienu viņš izsitīšot no ierindas trīs galvenās

personas latviešu sociāldemokrātijā: Jansonu, Stučku un Raini. Ai, kā viņš dega nepacietībā! Šis piecus gadus vecās vēstules dedzināja viņam pirkstus.

“Kurā pusē tad Rainis būtu tagad stāvējis: vai manā pusē, lai aizstāvētu savu teikto vēsturisko patiesību, pret Jansona un Stučkas lamāšanos, jeb vai varbūt viņu pusē, lai aizstāvētu savu partiju pret “reakcijas uzbrukumu”? Šis jautājums, protams, ir tagadējā brīdī Rainim ļoti kutelīgs. Bet atbilde uz viņu vajadzīga.

Rainis nemierā ar to, ka es savā rakstā “Kad pusnakts pāri, maskas krit” pievedis no viņa vēstulēm kādu spriedumu... “Vēstules bij privātas, viņš saka, un ja man būtu bijušas aizdomas, ka tās tiks izlietotas kādiem politiskiem nolūkiem, tad viņas nebūtu tikušas rakstītas.” Gandrīz ar slimīgu baudu Jankavs atbild: “..nezināms Rainim toreiz (1908. gadā) varēja būt vienīgi veids, kādā viņa spriedums par 90. gadiem tagad nācis klajā; R. cerēja, ka es to izteikšu savā vārdā un uz savu atbildību. Lai to apstiprinātu, man jāpieved šāda vieta no tās pašas vēstules, no kuras nāk manā rakstā pievestais spriedums. Aizrādīdams, ka sociālisma mācību ievēdis viņš, un nevis Jansons un Stučka ar saviem draugiem, Rainis saka: “Pie manām kājām viņi sēdējuši, kā viņi toreiz paši teica; tagad viņi to nopelnu pieskaita sev un sagroza visu lietu; prese jau viņiem ir un es par to pats nevaru rakstīt.” Rainis gribēja, lai es par to rakstītu. ... Bet pa šiem gadiem jāatzīstas, man pārgājuse visa sajūsma, kāda vajadzīga, lai ar sava “drauga roku” raustu priekš citiem kastaņus no pelniem.

Tālāk Rainis saka: “Bet galvenais, manas vēstules bij rakstītas cīņas biedrim, sociālistam un revolucionāram, kurš bij nemierā ar tā laika s. d. kustības vadību kā pārāk mērenu, ne diezgan sociālistisku... Bet uz vēstulēm, kas rakstītas revolucionāram J. Jankavam, nevar atsaukties reakcionārs J. Jankavs, it kā viņam rakstītām.”

Plaši un kaismīgi Jankavs cenšas pierādīt, ka šim iebildumam trūkst loģikas. Loģika Raiņa atbildē, protams, bija. Varētu piebilst, ka viņa vēstules bija adresētas draugam, un, atmaskodams Jansona nodevību, Jankavs nemanīja, ka arī pats tajā pašā brīdī saldkaisli nodod draudzību, savu un citu pagātni, uzticēšanos, kuru taču kādreiz viņš bija augstu vērtējis.

Rainis nosauca privāto vēstuļu publicēšanu par netaktisku un bijušā drauga uzvedību par nedzirdētu. Uz kādu laiku Jankavs aizmirsā gan Jansonu, gan Stučku, gan Roziņu, gan Asari un visus savus pārējos ienaidniekus, lai uzbruktu Rainim. “Tikai paša Raiņa netaktiskā un divkosīgā izturēšanās... spiež tagad citādi rīkoties.” Ar drudžainu steigu Jankavs izgāza publikas priekšā savu bagātību: Raiņa sacīto par Jansonu kā lelli un klaunu, par Stučku kā īsto kliķes vadoni, par “veikalisko sociālismu”. Šo rindu parādīšanās presē, kā jau varēja gaidīt, radīja uzsprāgušas bum-

bas efektu. Jansona lieta tika pavirzīta sāņus, visa partija tagad apsprieda Raiņa lietu.

Simtiem lappušu, lapiņu, papīra gabaliņu dzejnieks ir aprakstījis tanī laikā, strīdēdamies, atkaudamies, uzbrukdams. Pārdomājot, meklējot visprecīzāko formulējumu notickošajam. Mokošajai, plosošajai "lietai", kas bija sagrābusi kā nagos un nelaida vaļā, cīņai ar brāļiem.

"Par draugu būt nevar piespiest, kā Jankavs grib mani piespiest; var piespiest tikai būt par ienaidnieku. Bet J. arī to nespēj, jo viņš nu vairs nau cienīgs būt i mans ienaidnieks, viņš par mazu."

"Mani grib piespiest tapt par politiķi no abām pusēm un par labu abām pusēm... Bet man politika ir par mazu; man ir cits uzdevums, dzejnieka, un tas man šķiet lielāks. Es tik daudz vēl būšu politiķis, cik vajadzīgs, lai no viņas atkratītos. Mana politika izlikta manos rakstos, Induļa un citur."

Vēstules Āronu Matīsam melnraksts. "Es savas domas izsaku tādas, kādas man ir; bet ir izspiedēja savāda iedomība, ka viņš uz šīm manām domām var darīt kādu iespaidu, piem. aizstāvot viņu, piespiest mani citādi domāt... Viņš pret mani sūta kā stiprāko pretinieku mani pašu, un es gan spratišos ar savu pagātni, jo neesmu viņu nodevis, tā kā Jankavs savu."

Latviešu marksistu grupa — 106 cilvēki! — vērsās ar vēstuli pie "biedra Raiņa". Vēstules kopiju izsūtīja pa visām Eiropas pilsētām un marksistu grupām. Vēstule pārmeta un apvainoja. Par draudzīgām attiecībām ar renegātu Jankavu un partijas disciplīnas neievērošanu, par darbošanos buržuāziskās avīzēs un apsveikumiem reakcionāriem darboņiem...

Traģēdijā "Jāzeps un viņa brāļi" ir aina, kad brāļi — gani pēc kārtas nolād Jāzepu. Tā, tieši tā, kā stūrī iedzītais Jāzeps, jutās dzejnieks. Jau kuro reizi visi novērsušies no viņa, un, likās, ka starp simtiem vakarējo domubiedru un biedru nav neviens, kas nemestu viņam ar akmeni.

"Aizies no manis visi draugi, to zināju un izteicu jau "G[als] un S[ākums]"."

Kur meklēt aizstāvību? Šiem tiesnešiem tiesas nepastāv. Jansona — Jankava — Raiņa lietas izskatīšana ir nobloķēta. LSD Ārzemju komiteja ir aizliegusi Rainim kaut ko publicēt šajā sakarā pilsoniskajā presē. Viņi paši par šo tēmu raksta un publicē visu, ko grib, gan nelegālajā "Cīņā", gan legālajos laikrakstos.

"Dodat man telpas kur atbildēt — "Cīņā"! — Rainis pilnā balsī sauc, taču viņu negrib dzirdēt. Kā nu ne: avīzi vēl aizvien vada Jansons.

“Tieši tagad nau nekur vietas, kur izteikt domas, kas ir pretī šablonai, — kad pat man, vecam biedrim, neļauj ne aizstāvēties, ne kritizēt p[artij]u, kuru es pats nodibinājis.”

“Runāsim par to, ko jūs, biedri, esat padarījuši pa šo laiku? Jūs pozitīva nekā neesat padarījuši... Negatīvs darbs vien: ķildojušies. Visa Cīņa pilna ar ķengu rakst., visnecbiedriskākā tonī, tādi samazgu spaiņi. To jūs esat saukuši par garīgu cīņu. Katru gadījumu esat gaidījuši, kad būs atkal skandāls, lai varētu plātīties un taisīt rezolūciju. Savstarpējas ķildas Cīriķē, lielnieki, mazinieki. Jūs esat sekojuši krievu partijas pagrimšanas piemēram. Apkarojuši katru brīvāku domu. Katru kultūras darbu. Teātri un mākslu.”

Asā, vēl grūtāk salasāmā rokrakstā nekā parasti viņš citu pēc cita raksta vēstules LSD Ārzemju komitejai variantus. “Vai jums nav varbūt tā kā drusku kauna, ka nākat ar protestu pret mani, kuram jūs paši aizliedzat runāt un jums atbildēt? Vai jums nav drusku kauna sist to, kas sasiets?”

“Jūs varat mani izdabūt ārā no partijas. Man ir ērtāk būt ārpusē (Ibsens, Bjerns, Hauptmans, Strindbergs, Šou), to lieku reizi pierāda Asp., kuru jūs pirms apgānījāt, bet kad viņa bij ārpusē, kā demokrāte, un kad visa tauta viņu godināja, tad atzināt un lūkojāt icvilkt atkal iekšā partijā. Tā tad man ir labāk būt ārpusē...”

“Kādi ir tie materiāli, ko es devis pret partiju: mani uzskati, kurus es izsacīju atklāti saudzīgi un privāti nesaudzīgi. Es nevarēju partijas ofic. iestādei pieprasīt, kā man jāizturas savā privātā dzīvē. Es neesmu dzirdējis, ka to citi dara un ka no tiem to prasa. Es arī nekad nevienai... iestādei neprasišu, kā man privātā dzīvē jāizturas. Privāto dzīvi katrs ved pēc sava iekšēja likuma un pēc ētikas likum., un abi neprasa pēc birokrātijas ieskatiem.

Un “konspirāc. laušana”? Tā ir tad, kad birokrātiju sauc par birokrātiju. Jo kaut kādus partijas noslēpumus es nekad neesmu zinājis.”

“Man ir brīnums, ka b. St[učka] sauc katru nezināšanas birokrātiju par anarkiju, — katra paš aizstāvēšanās jau ir anark[ija], katra nepatiesības atklāš[ana], katra patstāvīga domāš[ana] anarkija! Tāda ir tikusi s. d., kad sajūsmināti, pārliecināti b., kā St., sajūsminājas par mutes aizbāšanu tiem, kas akli nepadodas birokrātijai.”

Par to, ka visi novērsušies no viņa, Rainis tomēr kļūdījās. Grupa latviešu sociāldemokrātu, kas dzīvoja Parīzē, to skaitā arī pazīstamais revolucionārs Bērziņš (Ziemeļis), aizstāvēja dzejnieku. Tā bija mazāka par Briseles grupu, bet vīrišķības tai vajadzēja vairāk. “Parīziešu” vēstulē sacīts, ka Rainis ir visas tautas, un it īpaši proletariāta lepnums, ka līdzīga viņam nav pat “vecu kultūras tautu” strādnieku šķirai.

Ai, kā metās virsū “nelūgtajiem aizstāvjiem”! Viņus strostēja presē

un mutiski, draudēja izslēgt no partijas, — vismaz pārspriest šo jautājumu kārtējā LSD kongresā.

“Ja tiešām izslēgs vai arī tikai lūkos izslēgt no partijas parīziesus, tad gan valdīs visā partijā kliķe, un tad aiz riebuma es gan vairs nevarēšu palikt p-jā. Jau tagad man ar visiem spēkiem jāvaldas, un kas tad mani tura? Tikai sentimentalitāte, kā tēvs nevar atstāt savu dēlu. Es esmu mākslinieks, kas man vairs daļas par politiku?... Jā, es būtu laikam arī vesels bez viņas. Un taču — varbūt es varu kā palīdzēt?”

Un atkal drudzainā steigā viņš picraksta: “Man gribēja ņemt tiesību atklātībā aizstāvēties, atklātības prickšā gribēja aizbāzt muti ar kancelejas papīriem un paskviļiem...”

“Bet tas tik ir redzams, ka slepenībā, visa demokrātiskā noliegšana ir viņas sistēma.”

“Mēs ar saviem domu pretiniekiem s. d.-ā arvien esam bijuši sveši, kaut gan draugi, — to viņi jutuši tiklab kā es.”

“Tā es biju savā laikā cerējis arī uz tiem, kuri tagad kā niknākie ienaidnieki stāv pret mani.”

“..lieta cēlās dzimtenē un dzīvajā dzīvē, bet top vesta emigrācijā — nedzīvajā dzīvē, kur viss top līdzī nedzīvs.”

“..Es gribu tikai brīvību.”

Simtiem, atkārtoju, — simtiem lapiņu, kas aprakstītas ar nervozu, izmociņu, reizēm galīgi nesalasāmu rokrakstu.

Tajā laikā Pēteris Stučka rakstīja savam audzudēlam Jansonam-Braunam: “Atraksti kādreiz, kas tālāk vēl būtu Tavā sfērā. Patiesībā man būtu bijis arī *pro domo sua** kaut ko sacīt, un tas man jau nebūtu bijis sevišķi grūti, bet negribējās to lietu vēl plašāk izvandīt, un pretim Rainim man izlikās, ka tas būtu bijis mazliet “бить лежачего”**. Manas personīgās attiecības starp mani un viņu, zināms, ir caur šo incidentu galīgi likvidētas, un man nav iespējams pirmajam ar viņu stāties kādā sarakstīšanā vai sarunā. Es tādas sarakstīšanās ar Jankavu no viņa puses nebiju gaidījis pēc tam, kad mūsu attiecības bija, likās, noskaidrotas. Cerēsim, ka incidents viņu pašu nekur neaizvilks, un sevišķi tādēļ es arī atturējos no katras atbildes savā personīgā lieta, kaut gan zinu, ka daži biedri to turot par “atzīšanos”.”

Doras piebilde: “Grosfāters*** man nemaz nav atstājis vietu prickš savu jūtu izgāšanas — tā tad varu še ievietot tikai savus skūpstus Jums abiem.”

* Aizstāvēties sevi. (*Latīņu val.*)

** Sist guļošo. (*Krievu val.*)

*** Vectēvs. (*Vācu val.*) Ja P. Stučka ir Jansona “tēvs”, tad pēc viņa bērnu piedzimšanas viņš ir vectēvs.

No P. Stučkas pēdējām vēstulēm J. Jansonam-Braunam.

“..pēc manas iekšējās pārlicības, nemaz nebūtu bijis tik ļauni iet “durch dick und dünn”* ar Ļeņinu un biedriem, jo tā līnija faktiski iet mūsējai vistuvāk un pats Ļeņins ir galu galā vienīgais spējīgais politiskais vadonis.”

“Ja nekas neaizkavēs, tad šo nākošo vasaru jau nu gribam būt ārzmēs, bet kur un kad tiksims?... Tā braukšana ir tikpat grūta kā starp Skillu un Haribdu: uz Šveiciju — Rainis, uz Beļģiju, Angliju, — kā tur atrast vidusceļu?”

“Jankava brošūra daudz jauna nesniedz, izņemot pāris izrakstu, kas nāvīgi priekš Raiņa, jo redzams, ka viņš ir torcizējā Jankava raksta līdzvaininicks. Mans stāvoklis ir diezgan muļķisks — es turējis par saviem apvainojumiem “muti pilnu ar ūdeni” —, un tagad plašas aprindas to uzskata par atzišanos un “Dzīves Balss” polemists pat nekautrējas mani jau atzīmēt zem “kličkas” § par veikalistu.

R. pats domājot, ka iekš “veikaliska sociālisma” (gan nezinu labi, vai es caur to soc.-u esot taisījis veikalus jeb es sociālistus pataisījis par veikalnickiem) neesot nekas apvainojošs. Es ar viņu, kā saka, “bin fertig”**, grūtāk to pārdzīvot Dorai. Un tādēļ arī katra doma par ārzemēm top sarūgtināta ar perspektīvām nejausi tikties un atkal visu to padarīt akūtu, kas jau drusku notrulināts.”

Latviešu sociāldemokrātijas kārtējais kongress 1914. gadā atzina Jansona lietu par izsmeltu, atbalstīja briselišu vēršanos pie Raiņa, bet Parīzes marksistus par viņu vēstuli, atbalstot dzejnieku, nosodīja.

Fr. Menders, kas kopā ar R. Eihi un J. Lencmani bija komisijā, kas LSD IV kongresa laikā izskatīja šo lietu, pēc vairākiem gadiem atcerējās: “Braunam komisijas priekšā draudēja nervu sabrukums. Pirmoreiz redzēju šo fiziski spēcīgo vīru raudam. Bija žēl skatīties. Komisija un Kongress vienbalsīgi nostājās Brauna pusē. Rainis bija ļoti, ļoti neapmierināts.”

Neapmierināts? Nav īstais vārds.

“Es norobežojos no visām Latviešu s.-d.-as oficiālajām instancēm un priekštāvībām, ar kuru antidemokrātisko garu un rīcību man nav nekā kopēja un pie kurām es negribu ņemt nekādu daļu,” dzejnieks atsaucās.

Šajā laikā viņš rakstīja daudzas reizes un daudziem: šī lieta nav personīga, tā varbūt sākās kā personīga, bet kļuva par principa lietu. Vienatnē vai gandrīz vienatnē viņš sāka šo cīņu, zaudēja to visādā ziņā — un tāpēc uzvarēja.

* Caur uguni un ūdeni. (*Vācu val.*)

** Aptuveni — esmu izbeidzis. (*Vācu val.*)

Asajā strīdā ar *brāļiem* viņš iepazīna un atmaskoja to nebrīvības un aklas paklausības sistēmu, kas bija izveidojusies “zem konspirācijas pātagas”, sazvērnieciskā slepenībā, sektantismā un fanātismā un kas drīz vien gūs virsroku milzīgas valsts plašumos. Tā kā Rainis norobežojās no Stučkas un Jansona partijas, kura kā sastāvdaļa iekļāvās Ļeņina partijā, viņam nav gandrīz nekā kopīga ar visu, ko tā pastrādājusi šajā pasaulē un šajā, paldies Dievam, jau aizejošajā gadsimtā.

Un tajā pašā laikā, šā mokošā, ārkārtīgi smagā strīda pašā karstumā, viņš rakstīja drāmu “Pūt, vējiņi!” — visorganiskāko no saviem sacerējumiem, vissvaigāko valodas ziņā, pieejamu katram zemniekam, vienkāršu un pacilājošu.

Rainis toreiz atzīmēja kādā no vēstulēm: “..tie visi taču, taču ir biedri, un negrib ļaunu, bet tik nesaprot un baidās paši domāt un pēc paraduma domā, ka ar ļaunu var panākt labu, nezina, ka ļauns paliek vienmēr ļauns, kaut arī būtu domāts līdzeklis uz labu.”

Bet tie ir “Laiviniekā” (sākotnējais lugas “Pūt, vējiņi!” nosaukums) Ortas teiktie vārdi:

*Kā ar ļaunu labu ņemsi?
Ar bargumu — mīļu dzīvi?*

“Tautas dziesma piccos cēlienos” — tāds ir lugas apakšvirsraksts. Un patiešām: latviešu četrindū, piecindū tautas dziesma te izvērsta līdz piecu cēlienu drāmai. Luga ir palikusi dzīva, īsa un ietilpīga kā dziesma, tikai izaugusi viscaur — plašumā, augstumā, dziļumā.

Jaunais laivinieks, kas braukā pa Daugavu, bagāts, vienmēr iereibis, spēcīgs un valdonīgs, atbraucis precībās pie saimniecmeitas, kuru ieskatījis gadatirgū. Un iemīlas biklā meitenē bārenītē. Aizraujas uzreiz — jo sedzacīte uzdrošinājusies viņam pretoties. (Un atkal bērnība nākusi dzejniekam palīgos: zemnieku valoda un raksturi ir tik pārliciesoši, ka drīz vien visa Latvija tajos atpazīs sevi.)

Uldis — brašais laivinieks — nolēmis iegūt sedzacītes mīlestību par katru cenu, pat ar spēku. Baiba gan ticcas uz viņu, gan baidās no viņa rupjās varas, no valdonīgā spēka. Nekas pa īstam netraucē viņu savienošanās, tikai tāds sākums: tā pati nepiekāpība, kas tā apbūrusi Uldi. Meitene neparko neatkāpsies no tā, kas arī ir viņas būtība: no kautrības, no goda, kā viņa to saprot. Uldim katrā ziņā vajag pakļaut, salauzt spītņieci — taču pakļautā, salauztā Baiba jau būtu kaut kas cits. Meitene iet bojā, mezdams Daugavā, un varbūt tikai jaunā Vertera nāve savā laikā izraisīja tik daudz asaru Eiropas pilsētās un ciemos, cik tās tika lietas visā Latvijā 1914. gada ziemā un vasarā par bārenītes Baibas likteni.

Vēlāk autors rakstīja: “..tas bija polemikas laikmets pret mani un prasīja no manis atbildi, — un cik neticami tas arī neizlikās — “Pūt, vējiņi!” bija polemikas raksts no manas puses...” Vēl viņš runāja par “dzimtenes kautro skaistumu”, un varbūt Baibas raksturā viņš saskatīja arī Latvijas nepiekāpību pret mīlošajiem, taču pārāk nekaunīgi mīlošajiem un savu mīlas priekšmetu lencošajiem brāļiem? Rainis: “Tanī pat laikā izauga arī “Jāzeps un viņa brāļi”, arī kā sava veida polemikas raksts...”

Šī pārveidošanās, kad savā ziņā necilvēcīgais naidis, emigrantu ķildas un to izticesāšana, dzejnieka izmisīgais strīds ar partijas spīci pārtop par “tautas dziesmu piecos cēlienos”, par Baibas dzīvo dvēseli, par mīlošo un nemīlošo, par mīloto un atstumto cilvēku sejām un balsīm, šis pagrieziena, negaidītā izeja no visa mironīgā, no nesaskaņu sasmakušā gaisa citos lielumos — ir viens no Raiņa noslēpumiem, bet varbūt vispār viens no poēzijas noslēpumiem.

Luga tapa neparasti viegli — kā dziesmu dziedot. Autors pats brīnījās, rakstīdams dienasgrāmatā, ka todien sacerējis 100 rindu. Viņam pat uznāca sirdsapziņas pārmetumi par šo vieglumu, par to, ka tik veiksmīgi un priecīgi rit darbs: un, protams, viņš priecājās kā skolnieks, kas aizbēdzis no stundas; raksta to, kas padodas vieglāk, tādā veidā izvairīdamies no īstā darba: “Jāzcpa”.

Tagad jau pagrūti noticēt, ka luga “Pūt, vējiņi!” sākumā teātrī radījusi neizpratni. Un šaubas: nu pietiek, vai to maz ies skatīties? Jaunais Rīgas teātris dzīvoja trūcīgi, neveiksmīga izrāde tam bija nepieļaujama greznība: viena kļūda — un, tā vien skaties, draud izputēšana. Aktieri, pieraduši pie piecpēdu jamba, sastostījās jau pirmajās rindās. Ritms bija nepierasts un ierobežoja kā apavi, kas par diviem numuriem mazāki. Kas gribēs klausīties dzejoli vesela vakara garumā, skeptiķi kurnēja, gandrīz neslēpjoties. Noskaņojums, tuvs panikai, bija pārsvarā. Cita lieta, ka teātris nevarēja atļauties strīdu ar savu galveno dramaturgu.

Vēlāk, kad izrāde bija sākusi dzīvot savu dzīvi un lugas panākumi bija neapšaubāmi, skeptiķi pazuda kā nebijuši: it kā būtu skatuves lūkā ickrituši. Visi, kā izrādījās, kopš paša sākuma bija ticējuši lugai. Nu tad jau labi.

Būtu labi. Ja nebūtu ķīviņa par lomām, no kurām nesen bija nedroši vairījušies. Tāpat kā agrāk teātrī valdīja vētrains kaislības; Jaunā Rīgas teātra aizkulisēs dzīve nebija draudzīgāka un vieglāka kā Latviešu sociāldemokrātijas aizkulisēs. Tajā pašā trīspadsmitajā gadā aktieru konflikts ar režisoru Teodoru Amtmani sasniedza tādu pakāpi, ka trupa pasludināja streiku: nedzirdēts gadījums. Teātris gandrīz vai aizgāja bojā, un kur nu vēl saceltais troksnis. Amtmaņa vietā atnāca Alekssis Micrlauks... un drīz

vien Melpomenes kalpotāji paši bija nesaprašānā: vai bija vērts sākt karu? Nav neviena režisora, kas visiem būtu pa prātam. Kas necieš pār sevi citu varu, kas meklē neierobežotu, pilnīgu brīvību, tam jāmeklē cita profesija. Jo sveša, objektīva griba teātrī ir spēles noteikums, ko var iznīcināt tikai kopā ar teātri.

Pašreizējā kildās piedalījās, spēlējama ne jau pēdējo vijoli, Biruta Skujeniece. Reiz viņa bija uzrakstījusi Rainim, ka esot ļauna; dzejnieks ar pacietīgu maigumu mēģināja viņu pārliecināt par pretējo.

Mūsu varoņa jaunākais laikabiedrs Aleksandrs Bloks kādu dzejoli beidz ar vārdiem, ka tikai tas, kas ir iemīlējies, tiesīgs saukties cilvēka vārdā. Iemīlēšanās bija pastāvīga vajadzība arī Rainim. Rainis liriķis nav spējīgs kaut ko izdomāt, par to var pārliecināties katrs, kas ielūkosies viņa grāmatās "Gals un sākums", "Dagdas piecas skiču burtnīcas".

Rainis iemīlējās savā Birutā pakāpeniski līdz ar viņas izaugšanu, kas it kā deva viņam tiesības uz šīm jūtām. Viņš zināja, ka šī mīlestība nav bez atbildes, bet no kāda cilvēka draudzības vai mīlestības viņš nekad brīvprātīgi neatteicās, tā tas bija pat ar Pēteri Stučku, ar Doru, tā tas bija ar Jan-kavu. Viņš pieķērās aizejošai draudzībai par spīti acīm redzamajam, — nebija ar mieru atlaist tos, kam reiz bija noticējis. Kādā vēstulē viņš raksta par žurnālistu H. Asaru, ka joprojām uzskatot to par draugu, pat ja pats Asars būtu citās domās; ne no viņa, bet no Raiņa esot atkarīgs, uzskatīt viņu par draugu vai ne.

Tātad šī dīvainā mīlestība no attāluma pastāvēja un bija abpusēja. No Birutas Skujenieces puses tai pievienojās zināma eksaltācija un varbūt greizsirdība. Greizsirdības pieskaņa nojaušama arī Raiņa vēstulēs pēc Birutas apprecēšanās: viņam negribējās atdot savu mīluli cita jaunajās rokās.

No viņas dienasgrāmatas.

"Rainis, Rainis. Man pie sienas ir bareljefs — Raiņa ģīmetne. Šodien es staigāju pa istabu, sarunājos pati ar sevi; instinktīvi biju, garām ejot, apstājusies pie Raiņa ģīmetnes un lūdzos: "Mīlais, mīlais, mīlais..." Ko viņš tagad par mani domā?"

"Mana dzīve Rainim pieder; citam es to vairs nevaru atdot."

"Visu nedēļu atkal spēlēju Vizbulīti katru dienu!... Aizvakar uz skatuves ceturtnā cēlienā, kad klausījos, ko Indulis runā, kad iedomājos, ka to pats Rainis saka... man bija tā, it kā tālu Rainis sajūt, ko es domāju, it kā viņš man atbild uz jautājumiem... Varbūt viņš tiešām uz mani domāja tad? Varbūt man vēstuli rakstīja? Drīz redzēšu."

"Saņēmu no Raiņa vēstuli un fotogrāfiju! ..Un iznāk tiešām, ka viņš

to nosūtījis ceturtdien jeb piektdien no rīta: tad, kad es to domāju! — Rainis tik savārdzīgs, noguris. Liekas, ka visapkārt viņam ļaunums un viņš cieš, cieš visu mūžu. Aizrakstišu tūlīt!”

1913. gada decembrī Birutai ienāca prātā doma izveidot trupu un vasarā apbraukāt Latviju ar vienu izrādi “Pūt, vējiņi!”. Luga bija kā radīta izbraukumiem: darbības personu nav daudz, dekorācijas nav dārgas, kostīmi arī. Un jau bija skaidrs, ka to sapratīs un pieņems visur. Biruta lūdza autoram, lai tas neļauj izvest lugu uz vasaras viesizrādēm nevienam citam:

“Jo izrāžu vietas Kurzemē un Vidzemē ir noteiktas, sen zināmas. Ja nu kāds, intrigas dzīdams, ar sliktāku personālu aizsteidzas un noņem telpas — tiši kādu nedēļu iepriekš mūsu rīkojuma, tad mums būs iekriņums, jo mums ir ļoti lieli izdevumi, ja gribam kārtīgas izrādes sarīkot.”

Jau pēc diviem mēnešiem atklājās, ka vasaras viesizrādēm gatavojas arī cita aktieru trupa un ka vest pa pilsētām un ciemiem viņi grasās to pašu lugu; atļauju no autora aktieru vairākuma un paša teātra vārdā bija lūdzis A. Mierlauks. Ak kungs, kāds traciņš atkal sacēlās teātrī Romanova ielā! Kādas kaislības plosījās, cik daudz asaru tika izliets un ģīboņu notēlots, kādi apvainojumi kā lodes svilpa no abām pusēm! Vēl arvien nomocijies strīdā ar “brāļiem”, Rainis ar A. Deglava starpniecību ļāva noprast, ka viņam nav nekas pretī arī pret otras trupas viesizrādēm. Uz pavasara pusi viņu apbēra ar vēstulēm un telegrammām abas puses, bet it īpaši Biruta. Arī viņas vīrs Jānis Dambekalns, kas pārzināja pasākuma finansiālo pusi, rakstīja, ka autora “neuzticība” viņus izputināšot. Atkal Rainis bija piespiests pie sienas — un kas to izdarījis? Vai tiešām Biruta nesaprot, ka viņš nevar viņas ambīciju dēļ sastrīdēties ar aktieru vairākumu, ar “sava” teātra vadību? Nē, nesaprot, — Rainis redzēja, — un jūtas ārkārtīgi apvainota. Viņš sūta Birutai telegrammu: “*20 ver-sprochene Aufführungen bleiben auch Monopolrecht keinen Theaterpersonal Kollektionsbitte muā beachten.*” Par nelaimi, vācu frāzes uzbūves īpatnības ļāva Birutai un viņas vīram saprast telegrammu šādi: “20 apsolītās izrādes. Jums paliek monopoltiesības. Teātra personāla prasību neņemt vērā.” Mierlauks un teātris izlasīja tekstu citādi (kā tas bija domāts): “20 apsolītās izrādes paliek jums, monopoltiesības — nevienam. Teātra personāla prasības ir jāņem vērā.” Tragikomiskais notikums beidzās ar to, ka “Pūt, vējiņi!” spēlēja visu vasaru abas trupas un “visi, kam nebija slinkums”, nevienam neprasot nekādu atļauju.

Birutai jau maijā Rainis bija rakstījis dūsmīgi un skumji:

“Mīļā Rūtiņ, šie garie uztraukumi gan grūti nesami, sevišķi tagad, kad pēc kūres man būtu vajadzīgs miers. Tu raksti, kad es aktieriem

neļauju izrādīt “Pūt, vējiņi!”, tad viņi boikotēs visas manas lugas, un tomēr Tu prasi, lai es viņiem neatļauju; jo kad es atļauju, tad Tu atkal esi finansāli un morāliki pazudināta. Tu pārliecināta, ka vienam no mums jātop pazudinātam, vai Tev vai man, abi nevaram pastāvēt. Es nu savas lugas, esošās un rakstāmās, nestādu tik augsti, ka viņu dēļ vajadzētu ciest jēlvienam cilvēkam, un nu vēl tādai māksliniecei kā Tev; vispār viņas nau rakstītas ciešanai, bet pricka dēļ. Jau reiz Tu mani liki tādā alternatīvā: vai zināmu lomu dot zināmajai aktrisei, vai “Uguni u. nakti” neizrādīt. Torciz Tu izšķīries priekš “U. u. n.”, un to izrādīja nu 100. reizi. Tagad alternatīva vēl asāka: vai atļaut Tavai trupai vien izrādīt, vai neizrādīt nemaz manas lugas, t. i., man nerakstīt lugas un, galvenais, kaitēt Jaunajam teātrim un viņu aktieru personālam, jo es jau nerakstot lugas, varu citu ko darīt... Bet, lai kā, dažu nepatīkamu personu dēļ kaitēt visam J. teātra personālam un tā reizē arī teātrim? Un vai lai es taisni palīdzu kaitēt, kur taču es aktieru biedris, ar viņiem strādāju kopā? Viņi lūdz, lai es ļaujot viņiem drusku papelnīties pa tukšo vasaru, un es lai to liedzu? Tad jau viņiem būtu tiešām iemesls kaitēt arī man tāpat... Es izminējos vēl tā, ka Tev daba prasa pastāvīgus uzbudinājumus, ka sanāci naidā ne vien ar teātra vadību, bet nu arī ar aktieriem, ar kuriem tik nesen vēl kopā karoji pret vadību, — bet man tāds pastāvīgs uzbudinājums un naidis ir taisni fiziski nepanesams, un nevienai lietai par labu tas nenāk. Es tā nekā nevaru strādāt un domāju tiešām labāk nerakstīt lugas...”

Paies vairāk nekā gads, un Biruta icrakstīs savā dienasgrāmatā: kaut viņa atkal varētu saukt Raini par draugu!

Bet “Uguns un nakts” simtā izrāde, — jau pēc trim sezonām pēc pirmizrādes! — notika 1914. gada aprīlī. Rainis šim notikumam par godu uzrakstīja apsveikuma dzejoli:

*No tālienes un klusienes es nāku,
Lai šonakt sveiktu jūs, kas sanācāt.
Kas esat gars no tiem, kas cēlušies
No nakts uz uguni simttūkstošos.*

Tātad, gandrīz simttūkstoš latviešu skatītāju “Uguns un nakts” izrādēs, desmitiem tūkstošu bērnu un pieaugušo, kas redzējuši “Zelta zirgu”, vēl desmitiem tūkstošu to, kas redzējuši un iemīlējuši Baibu no lugas “Pūt, vējiņi!”, un Induļa draugu. Jā, viņu tagad pazīst visa tauta. Gandrīz visa. Viņu un Aspaziju. Viņas lugas teātros tiek izrādītas arī gandrīz nepārtraukti.

Līdz Pirmajam pasaules karam bija palikuši trīs mēneši.

PIEKTĀ NODAĻA

KARŠ

— V-vels parāvis! — Velns nolamājās, trīdamies uz ļodzīga Vīnes krēsla iepretī. — Kaut kur pazudusi viena lappusīte. Ā, te tā ir. Saņem savu traģēdiju. Gan tur, augšā, gan tur, lejā, to ir izlasījuši. Vienprātīgi nožēloja, ka tu esi nokavējis.

— Kāpēc mēs atkal esam uz “tu”? — otrs apvaicājās.

— Cik mēs esam jūtīgi. Un kādiem sīkumiem piešķiram nozīmi. Bet ja nu es sarunātos ar... jums angļiski? Gan “tu”, gan “jūs” — *you*, to droši vien zina pat Aspazija.

— Atradies poliglots, — viņš teica.

— Jūs šaubijāties par to? Aizvainojoši...

— Kāpēc nokavēju? Ko nokavēju? — cilvēks jautāja.

— Nu, ne jau uz teātri. Teātra drīz nebūs. Tikai karadarbības teātris vien paliks. Pirmais pasaules karš.

— Kā jūs teicāt?

— Ak jā, jūs to vēl nezināt. Tā sauks šo karu, kas sākās viņnedēļ. Pirmais pasaules karš. Ak! — teica ragainis, spalvainis, glumais. Un sāka raustīties, berzēt rociņas, arī spalvainas. — Pienācis, pienācis mūsu laiks!

— Nokavējis?

— Pasaule brūk kopā, bet jūs tikai par sevi. Raugi, te cilvēks, kā reiz tika sacīts. Raugi, te autors. Vajadzēja pabcigt “Jāzcpu” divpadsmitajā gadā, bet vēl labāk — vienpadsmitajā. Jums gandrīz viss bija, lai... Nav tiesa. Nē, ne viss. Un tad Nobela prēmija, galvoju, un simt septiņdesmit četri teātri četros kontinentos un slava kā Ibsenam, viss būtu.

— Bet tagad...

— Bet tagad pats zināt — karš. Ar ienaidniekam izlaistajām zarnām varēs aptīt zemeslodi desmittūkstoš reižu. Tas ir minimums. Arī ar latviešu zarnām tai skaitā. Nemaz jau nerunājot par vāciešu, krievu, austriešu, poļu, franču un, protams, ebreju. Kur nu bez tām. Tikai Galīcijā trīsdesmit tūkstoši ebreji, vecumā no septiņiem līdz septiņdesmit trīs gadiem tiks izvarotas. Vajag taču galu galā miljonam vienkāršu, veselu zemnieku puīšu kaut kur likt savu mīlestības enerģiju...

— Beidziet taču berzēt savas ķepiņas! — Rainis eksplodēja.

— Jums trīs galva — vai es izsaku kādas pretenzijas? — Velns sacīja, pavisam bērnišķīgi sapūties. — Nu labi jau, labi. Vai negribat uz klausīt recenziju, pašu pirmo?

— Lai notiek. Neko sliktāku kā latviešu kritiķi jau nevar izdomāt.

— Paskat — kaut gan esat zaudējis lielāko daļu ilūziju, jums tomēr netrūkst zināmas asprātības. Mjā. Sāksim ar negatīvo. Par garu! Daudz par garu! Vajadzētu atstāt trešdaļu, vēl labāk — ceturto, un tas būtu... tas būtu šcedvrs. Šie bezgalīgie monologi... Jā, jā, katrā kaut kas ir. Tas, vai zināt, ir tāpat kā ar grāfa Tolstoja, Ļeva Nikolajeviča, "Karu un mieru". Būtu uzrakstījis četras reizes mazāk — dabūtu reizes četrdesmit vairāk lasītāju. Es, jāatzīstas, pat apsvēru, ko varētu izmest no "Kara un miera". Filozofiju... Mazonus... Bet krieviem ir sakāmvārds: kas ar spalvu uzrakstīts, to ne ar cirvi nevar izcirst. Es raudzīju. Nevar izcirst. Ar jūsu lugu tomēr būtu vieglāk. Teātrī to tik un tā graizīs. Un arī Aspazija, ja uzticēsiet, varētu šajā opusā šo to pašķērēt. Pa-šķē-rēt! Cik labi es runāju. Pašam pricks.

— Kas vēl?

— Ko jūs tā steidzaties? O-o! Nupat kā uzspēra gaisā veselu ierakumu. Divdesmit septiņi cilvēki saraustīti gabalos. Vai jūtat tikko kautas gaļas smaku? Nu nē, kur nu jums ar jūsu ožu. Saprotiet: viss, ko jūs ar tādu dedzību esat izklāstījis, steidzīgu ļaužu acīs... Bet šis gadsimts būs briesmīgi steidzīgs, briesmīgi! — var likties kā retoriska plāpāšana.

— Kā retoriska... plāpāšana?

— Nomierinieties, mans miļais... Ūdeni?

— Plāpāšana?

— Ak, mēs jau nu labi zinām, kāda domu un jūtu koncentrācija slēpjas šajā... tā teikt, plāpāšanā, — tic nav mani, nav mani vārdi! Nē, labāk jau es pāriešu pie pozitīvā. Nciebilstat? Varbūt tomēr... ūdeni?

— Liecieties mierā, velns parāvis!

— Nu tā, lūk, ir vīra, nevis puisēļa valoda. Luga ir diža. Būtu nākusi īstajā laikā, kļūtu slavena septiņpadsmit valodās. Ieskaitot ivritu. Bet tagad — atvainojiet, ne jūs, ne jau jūs esat ļaudīm prātā. Un vēl ilgi tā būs. Bet kāda atšķirība? Latvieši pēc gadiem pieciem šo tekstu izlasīs un ieraudzīs. Dora izlasīs un apraudāsies. Stučkam sariesīsies asaras acīs, un viņš visu sapratīs. Sapratīs arī vēl daži. Kādi piecdesmit cilvēki uz planētas tuvākajā pusgadsimtā izturēsies ar sapratni. Bet lielāks skatītāju un lasītāju skaits — es domāju skatītājus, kas spēj adekvāti uztvert līdz septiņdesmit procentiem teksta, — nebija pat Gētem. Tā ka vietu pasaules literatūrā jūs esat ieņēmis. Tiesa, saskatīt jūs tajā pagaidām var tikai no turienes... — Velns ar liku pirkstu norādīja uz griestiem, — un mēs.

— Tad ta micrinājums.

— Miļo Jāni... Ivan Hristoforovič, protokolu valodā izsakoties. Vai tad jūs nemaz nesatrauc cilvēces likteņi? Jo pasaule taču ripo uz elli, — atvainojiet, tā teikt, par plickano kalambūru. Es pat to nesauktu par kalambūru, tajā, tāpat kā jūsu lugā, — viss ir patiesība.

— Patiesība... Īsto patiesību jūs taču neteiksiet, samelosiet, vai ne?

— Kā neteikšu? Ar ko tad es noņemos veselu stundu no victas? Atļaujiet, es jums nolasīšu vēstuli. Pavisam svaigu, pat adresāts to nav paguvis saņemt. Raksta jūsu biedrs Ļeņins...

— Ļeņins nav mans biedrs.

— Nu — jūsu biedru biedrs, jūsu brāļu brālis... Mjā. Tātad vēstule. Ļeņins raksta kaut kādam Šļapņikovam, — jocīgs uzvārds, gluži kā no Andersena pasakām, vai jums tā neliekas? Lasu. “Nepareizs ir “micra” lozungs – “miers” pēdiņās! – par lozungu jāklūst nacionālā kara pārvēršanai pilsoņu karā. Nevis kara sabotāža, nevis uzstāšanās tadā garā, bet masu propaganda, un ne tikai civilo vidū...” Es jums pastāstīšu, kā tas būs. Oficiēris sauc: “Urrā! Nomirsim par caru, par dzimteni!” Bet jūsējais, sociālists, zaldātiņam čukst ausī: “Atpakaļ! Nemirsti! Triec štāba kapteinim durkli vēderā — un, aidā, uz mājām, tur zemi dalīs!” Kā jūs domājat, vai tādai propagandai būs panākumi? O, ne jau tūlīt, tagad abās frontes pusēs divsimt miljonu patriotu, — taču ar laiku, kad ar zarniņām būsīm pirmoreiz aptinuši planētu, — ko? Galviņa strādā tam jūsu Ļeņinam.

— Atkārtoju: viņš nav “mans”.

— Bet viņa domubiedri — tie taču jūsējie? Klausīsieties tālāk vai apnika?

— Klausīšos.

— Lasu. “Micra lozungs, manuprāt, šajā momentā nav pareizs. Tas ir miētpilsoņu, popu lozungs. Proletāriešu lozungam jābūt: “pilsoņu karš”. Brīnišķīgi! Popu lozungs — miers! Lieliski! Popu! Ak, mans mīļais Nagliņ, sirds priccājas, lasot to visu. Jūs domājat, ka velnam nav sirds? Nav paredzēta? Veltīgi. Ir, ir sirds, — tikai ar oriģinālu ievirzi. Mūsu un biedra Ļeņina lozungi ab-so-lū-ti sakrīt! Mūsu sirdis, tēlaini izsakoties, pukst unisonā.

— Un Stučka — ar viņu?

— Gan Stučka, gan Dora, gan Jansons, kas bija atļāvies dažas domstarpības, būs kopā ar viņu, it īpaši šajā jautājumā, un kādi astoņdesmit procenti jūsu draugu un līdzgaitnieku tāpat.

— Man nav ne draugu, ne līdzgaitnieku.

— Rūgta atziņa. Jā, jā, esmu informēts. Jūs sarāvāt saites ar partiju... bet varbūt salīgsiet mieru? Nezinu, vai viņi jums, bet jūs viņiem esat vajadzīgs kā ēst. Pie reizes, par to vajadzēšanu... kā ēst. Vai zināt, cik cilvēciņu apris pilsoņu karš? Krievijā. Ļeņins cer uz pilsoņu karu itin visur, bet savu pilnīgi panāks tikai pie jums. Starp citu, vācu valdība piešķūrusi

viņa partijai trīs miljonus marku. Neticat? Kā gribat. Nez kāpēc es šodien bārstu ciparus kā grāmatvedis. Seši miljoni cilvēku atstieps kājas... nē, liekas, kad cilvēki mirst savā nāvē, tad saka: atstiepj kājas. Starp citu: neviens un nekad nemirst "savā nāvē": bēdīgi maldi. Seši miljoni vīriešu un sieviešu, tāpat arī bērnu, dabūs galu pilsoņu karā, varbūt arī vairāk, līdz galam nesaskaitīju. Un divas, komats, septiņas reizes vairāk tiks sakropļoti: cits zaudēs vienu aci vai pusi dibena, kā, vai atceraties, kāda Voltēra varone, citi kādu brītiņu izvilks kā galīgi stumbeņi, bez rokām un kājām, pat no tālicenes baigi skatīties. Ak, kas par laiciņu tuvojas, kas par laiku! Jūs man neticat?

— Kā var ticēt vai neticēt? Jūs esat manas iztēles auglis.

— Hm. Dostojevskas romānā "Velni", kuru jūs pēdējā laikā tik bieži pieminat, ir kāda epizode. Stavrogins ierodas pie svētnieka Tihona.

— Jūs kaut ko jaucat. "Brāļos Karamazovos" svētnieks...

— Es neko nevaru sajaukt. Tiešām gan, šo nodaļu autors izņēma. Tās varēja arī nebūt tajā jūsu izdevumā... Nu labi, es jums nolasīšu.

Velns pacēla acis augšup un patiešām sāka lasīt bez aizķeršanās, it kā vārdi, ko viņš izrunāja, būtu iespiesti kaut kur griestos virs bufetes.

— Tas ir par Stavroginu. "Negaidot viņš visisākos un aprautākos vārdos, tā ka dažu labu bija grūti saprast, pastāstīja, ka viņam uznākot, īpaši pa naktīm, sava veida halusinācijas..." Tur tā arī iespiests: halusinācijas! — Velns nez kāpēc uzsvēra. "...un ka viņš reizēm redzot un sajūtot sev līdzās kaut kādu nešpetnu radījumu, izsmējīgu un "saprātīgu", ar dažādām sejām un dažādu raksturu, bet vienu un to pašu... Bet tas viss ir aplamības, briesmīgas aplamības. Tas esmu es pats dažādos veidos un vairāk nekas..." Vai tad arī jūs, Ivan Hristoforovič, mani uztverat par sevi pašu? Vai arī, runājot Stavrogina vārdiem, par halusināciju? Lai es būtu iztēles auglis, pat jūsējās, esmu izklāstījis pārāk daudz ziņu... Bet mēs izdarīsim tā: jūs šo sarunu katram gadījumam ņemsiet un aizmirsīsiet. It kā tās nemaz nebūtu bijis. Norunāts?

Atbilde nebija vajadzīga. Kad Rainis pacēla acis, uz Vīnes krēsla neviens nesēdēja; pēc mirkļa viņš pat neatcerējās, ka uz tā šonakt kāds būtu sēdējis.

Ja Rainis nebūtu uzrakstījis neko citu kā tikai "Jāzepu un viņa brāļus", pietiktu arī ar to. Šī traģēdija tika rakstīta tā, it kā autoram pirmo un pēdējo reizi būtu dota iespēja pateikt visu, ietilpināt sevi visu dzejas rindās, sevi un — pasauli, arī visu.

Jāzeps, tāpat kā vēl daži viņa lugu varoņi, ir ģēnijs. Dzīvojis apmēram pirms 4500 gadiem, kā teikts remarkā. Jāzeps pārņēmts ar ideju nomainīt mūžseno dzīves kārtību — nomadu lopkopību — ar zemkopību.

Desmit brāļi visādi viņu apsmej. Tie ir šablona, iesīkstējušu likumu un paradumu cilvēki. Jāzepa pravietiskās spējas, viņa domas un vārdi, viņa sapņu spilgtums, “netaisnīgā” mīlestība, ko tēvs izrāda Jāzepam, — tas viss viņos izraisa naidu un niknumu, viss tiek uztverts kā izaicinājums. Toties Jāzeps ir mīlestības un nevis ienaيدا cilvēks. Viņš alkst pēc mīlestības, tā viņam vajadzīga kā dienīšķā maize, viņš ir gatavs dot un dāvāt mīlestību, viņš gandrīz vai uzmācas ar to brāļiem — bet kļūst viņiem vēl vairāk nīstams. Mīlestība ir bīstama naidam, mīlestība tam ir nīstama, tāpat kā naidis ir nīstams mīlestībai. Šablona cilvēkiem ģēnijs ir nīstams, jo tas lauž visus šablonus. Kā saka viens no Dostojevskas personāžiem: “Mēs apdzēsīsim jebkuru ģēniju jau mazotnē.” Cita talanta nišana! Iedvesmas! Ģēnija nišana! Tas jāapdzēs jau šūpulī! Bet varbūt arī tagad nav par vēlu? Brāļi norunā nogalināt Jāzēpu. Pārējais ir zināms: bedre, kurā brāļi viņu iemet... Viņa pārdošana par divdesmit sudraba gabaliem bagātniekiem no garām ejošās karavānas. Pārdotā jauneklā gandrīz vai bojāeja. Un viņa atdzimšana svešā zemē, Ēģiptē, pacelšanās varas un slavas augstumos.

Rainis bija daudz lasījis (lielākoties vācu valodā) par Ēģipti un seno Palestīnu. Viņš gribēja panākt, lai bibliiskie ebreji lugā domātu un izskaidrotos kā ebreji, lai Ēģipte būtu Ēģipte. Turklāt traģēdijā skaidri jūtama Indija ar savu filozofiju un reliģiju. Un, ja gribam nokļūt līdz saknēm, — tad arī antīkā traģēdija un vācu klasika. Nemaz jau nerunājot par pašu Bībeli... Viss, kas apgūts kopš bērnības, kopš skolotāja Bazenera laikiem un uzsūkts vēlākajos gadu desmitos, tā vai citādi viņam noderēja septiņus gadus ilgajā darbā pie traģēdijas. Tomēr tas nenožīmē, ka tā būtu grieķiska vai senebrejiska, ēģiptiska vai indiska, — luga ir caur un caur latviska, kā viss, ko viņš ir rakstījis. Pat Pēteris Stučka pateiks, ka “Jāzeps” uzrakstīts par latviešu dzīvi. Protams, ka par latviešu. Lai nu kas, bet Pēteris Stučka to nevarēja nezināt.

Jā, aiz “Jāzepa” stāv vesela bibliotēka, bet arī Rainim bija taisnība, kad viņš teica, ka materiālu viņš ņēmis no pašas dzīves. Un “brāļu” greizsirdība, naids pret viņa ģēniju, un bedre, kurā viņš tika iemests, un atreibības plāni, ko viņš nēsāja sevī, — kā teikts traģēdijā, — septiņpadsmit gadus (saskaitīsim: no 1897. līdz 1914. gadam), — tas viss ir viņa dzīve, pat slava, ko viņš ieguvis svešumā: viss saskan.

Kā viņš ir izveidojis brāļus! Tik atšķirīgus citu no cita un tik līdzīgus — līdzīgus naidā. Viena no labākajām ainām — kad brāļi, cits pēc cita, kratīdami ganu nūjas, nāk klāt pie Jāzepa, lai izteiktu viņam savus lāstus. Desmit ienaidnieku un tikai viens draugs: jaunākais, Benjāmiņš. Briselē brāļu bija vairāk: 106, un viņi korī izkļiedza savus lāstus...

“Kā ēģiptietis var tiesāt jūdus”? — brāļi iemet sejā ēģiptiešu augstmannim. Lasi: tiesāt sociāldemokrātus var tikai sociāldemokrāts. Nekas...

Rainis tomēr atdeva brāļus visas tautas tiesai. Un varbūt ne tikai savas tautas vien.

Galū galā visnežēlīgākā un traģiskākā cīņā Jāzepam kļūst cīņa nevis ar brāļiem, bet pašam ar sevi. Ar atreibības alkām, ar naida jūtām, tām pašām, kas virza brāļus. Viņa uzvara pār naida ideju vienlaikus ir arī uzvara pār nāvi. Uzvarošā mīlestībā ir vairāk dziļuma un spēka nekā visā nomadu dzīves pārkārtošanā, pārejot uz dzīvi vienā vietā.

Mīlestība pret brāļiem Jāzēpā bija icemitinājusies tikpat dziļi kā aizvainojums un atreibība. Viss viņa ārējais diženums sašķīst drumslās, redzot nabadzīgos, izsalkušos ganus, viņu dzimtos vaibstus... Īstenais diženums izaug un nostiprinās mūsu acu priekšā. Ne tad, kad Jāzēps sludina mīlestību. Bet tad, kad mīl. Par spīti visam. Kad nogalina naida zvēru sevī kailām rokām.

Četri cilvēki lugā mīl Jāzēpu. Vecais tēvs. Jaunākais brālis. Dina. Ēģiptiete Asnate — augstmaņa Jāzēpa sieva.

Vienmēr un visur mīlestība Rainim ir pašuzpurēšanās varoņdarbs. Sevis aizmiršana un sevis, savas dzīves pilnīga atdošana. Mīlas objekta dievināšana, pat pielūgšana. Citu mīlestību viņš, liekas, neatzīst. Cita mīlestība viņam varbūt arī nav mīlestība.

Mīlestība Raiņa varoņus pārņem pilnīgi tāpat kā mūža sūtība. Un draudzība, un brālība viņam — tā pati mīlestība. Tā mīl Ugis Indulis, tā viņu mīl Vizbulīte. Tā mīl Dina, Jāzēpa dēļ iedama nāvē. Tā mīl Antiņš savu princesīti: uz kaut ko mazāku par dzīvību mīlestība un liktenis nav ar mieru.

Un atkal domas un rindas no dienasgrāmatas pārceļo uz lugu. Saņēmis pirmo pret viņu vērsto protesta vēstuli, toreiz to bija parakstījuši tikai 72 briseliēši, — Rainis raksta: “Kad izlasīju, redzēju, ka uzvarēšu... ak, cik riebīga arī uzvara.” Jāzēpam arī kādā mirklī tāpat kļūst pretīga viņa uzvara.

1914. gada oktobris. Cenzūra atzīst, ka traģēdija “Jāzēps un viņa brāļi” ir *neērta izrādīšanai*. Kāpēc? Sižets no Bībeles. Nav labi Dieva icdvēsmotās grāmatas varoņus uzvest uz teātra skatuves.

Vēlāk sociālistiskajā Krievijā luga arī bija slepeni aizliegta. Iemesls? Bībeles personāži. Cara laikā “Jāzēpu” nelaida uz skatuves aiz cieņas pret Bībeli, komunistu laikā — aiz necieņas pret Bībeli. Ak, Dievs Kungs, brīnumaina gan Tava pasaule!

Pirmoreiz Raiņa traģēdija “Jāzēps un viņa brāļi” publicēta pēc kara, 1919. gadā. Vajadzēja krist milzīgajai impērijai, vajadzēja izveidoties jaunai,

nekad nebijušai valstij — Latvijai (kas nosaukta vārdā varbūt pirmoreiz Raiņa lugās, kurās vienmēr tika iekļauts arī kāds politisks pravietojums), vajadzēja pazust vecajai cenzūrai, sabrukt un no jauna rasties teātrim, lai traģēdija “Jāzeps un viņa brāļi” beidzot varētu tikt uz skatuves.

Bet pašlaik ir karš, un Raiņa strīds ar “brāļiem” — tiem, kas sadrūzmējušies ap Vladimiru Leņinu, — izlien no emigrantu kaktiem un kambariem, no bibliotēkām un kabinetiem, no avižu lappusēm uz Eiropas ceļiem un laukiem. Pirmais pasaules karš, pirmais īstais 20. gadsimta karš pārvelk treknu krustu visu pagājušo laikmetu kara romantikai: ložmetēju kārtas un bumbas, mīnas, gāzes un smagie lādiņi noslaucīja no zemes virsas, noslīcināja, sakropļoja simtiem drošsirdīgo un bailīgo, grēcinieku un taisnīgo, nešķirojot, visus pēc kārtas. Šis karš tika vests necilvēcīgi, tas draudēja no jūras ūdeņiem un no debesīm. Vēl nekad cilvēks karā nav bijis tik nenožīmīgs: tu tic sagrābts un aizmests neskatoties, nepainteresējoties. Nāve nekad nav bijusi tik bezpersoniska un tik smirdoša. Pret šo karu aģitēja karš pats, bet pēc tam jau sakāvnieki — boļševiki; viņu kļuva arvien vairāk.

Arvien tuvāk, tuvāk dzimtenei skanēja dārdoņa, tarkšķēšana, svilpoņa, sprādzieni. Un nu jau vācu divīzijas, viss šis pelēki zaļganais siseņu bars iebrūk Kurzemē! Cik šausmīgas bija avīzes, Šveices avīzes vācu valodā, Berlīnes avīzes. Apreibušas no naida, aizgūtnēm slavinot zaldāta ķiveri, dziedot slavas dziesmas āriešu drosmei un izturībai, spēkam un sparam, brīnišķīgajai vāciskajai asinskārci, karavīru vīrišķīgajam spēkam, viņu zābakiem, muskuļiem, — veselā miesā — vesels gars!

Vācieši vairs nelasa klasiku un tāpēc Dievs un Gēte esot pametuši tos, — Rainis raksta dienasgrāmatā. Tātad viņš neatdod viņiem savu Gēti. Ir atcerējies Dievu — un arī neatdod.

Kad Latvijā sāks vajāt Baltijas vāciešus, viņš aizstāvēs tos. Uzaudzis vācu klasikas garā, izteiks tai savu pateicību. Taču ne tagad.

Sākās lielais bēgļu laiks. Divu gadu laikā no 600 līdz 800 tūkstošiem iedzīvotāju atstāja Kurzemi un Vidzemi, Latgali. Pametusi visu iedzīvi, virzījās uz austrumiem — ar bērniem un sirmgalviem, ar pelēkiem saiņiem, kuros stiepa pašu smagāko, kas ir zemes virsū: savu pamestību un nabadzību.

Krievija viņus uzņēma.

Pati nabadzīga, bārenīga, zaudējusi simtiem tūkstošu ģimenes apgādnieku frontēs, — saspiežoties deva pajumti bezpajumtniekiem, dalījās ar to, kas pašiem bija.

Bagāts nav tas, kam pieder, bet tas, kas dalās. Bet līdzcietībai un labam vārdam vispār nav vajadzīga nekāda bagātība: vajadzīga tikai dvēsele, tāda pati nosalusi un izsalkusi, un žēlums ne tikai pret sevi, un instinkts, kas putnam liek aizstāvēt putnēnus, gan savus, gan svešus.

Karā, kad dzīvības cena mazinās, toties dārgāka kļūst žēlsirdība. Vispārējās nežēlības un ļaunuma vidū labais ir skaidrāk redzams un ir spilgtāks, bet te labais bija savstarpējs. Latvieši mīlēja un prata strādāt. Viņu izglītības līmenis, lietišķums un precizitāte, izpildīgums darba lietas nāca par labu kara laika Krievijai: Krievijas plašumos hroniski ir trūcis kārtības, un arī asinīs, un arī raksturos virmoja pirmatnīgs haoss. Bet arī latvieši nepalika vienaldzīgi pret krievu plašo dvēseli un pārgalvību, viņu dāsnumu un vicsmību, trako prieku un visrūgtāko grūtsirdību, kas jūtama viņu sirdīs un dziesmās. Vainu svešajā, nepazīstamajā zemē bija milzum daudz, tās pirmās dūrās acīs. Bet turpat, kā šo vainu otra puse, slēpās arī īpašības, kuru pašam varbūt pietrūka: dvēsele ticās pēc tām kā suns, kas meklē dziedinošu zāli.

Ne visi bēgļi izdzīvos, bet visi vai gandrīz visi pieredzēs sūras dienas. Taču, pēc gadiem atgriezušies dzimtajā pusē, vienu viņi neatvedīs sev līdzī: naidīgumu.

Visu kara un posta laiku — piecus gadus! — gandrīz puse tautas izglābās austrumos, Krievijā. Uz kādu laiku, teiksim, bet — izglābās.

Raiņa piecdesmit gadu jubileju svinēja 1915. gadā — kara laikā, visur, kur vien bija latviešu bēgļi: Maskavā un Pēterburgā, Harkovā, Rostovā, Baku, Permā, Odesā... bet arī Cīrihē un Stokholmā, Parīzē un Londonā: jā, latvieši, kā lickas, bija izmētāti pa visu pasauli...

1916. un 1917. gadā Šveicē, Cīrihē, dzīvoja divi krievu emigranti, vīrs un sieva. Viņš — zema augumiņa, drukns, pēc skata gadus piecdesmit vecs, ar prāvu galvu un ašām, nelielām acīm zem ļoti augstas pieres, kas nez kurā vietā pārgāja pakauša plikumā. Viņa, arī neliela auguma, ar noslieci uz apaļīgumu, ar atpakaļ atsukātiem un uz pakauša mezglā saņemtiem matiem, ar lielām, labsirdīgām, mazliet uz āru izspiestām acīm, kas lika domāt par Bazedova slimību. Sieviete kustībās bija pagausa, it kā ar pūlēm pārvarētu mūžīgu nogurumu; padevīgo, biklo vīra dievināšanu viņa slēpa, acimredzot kaunēdamās izrādīt savas jūtas cilvēkos. Kaut kas pelēcīgs, kā padzisis bija viņas izskatā, — kaut kas it kā no mūķenes, it kā no skolotājas. Mūķene viņa nebija, tāpat skolotāja. Vīrietis bija tikpat trauksmais un nervozs katrā kustībā, cik viņa sieva gausa; viņš it kā apdzina pats sevi, aizsteidzoties tālu priekšā, viņa mazliet, mazliet aizkavējās ar katru soli. Viņi abi labi sapratās.

Laulātais pāris dzīvoja lielā, gaišā istabā, kuras logi izgāja uz pagalmu; diemžēl tos taisīt vaļā nevarēja: pagalma dibenā atradās desu fabrika, karstais tvaiks un smirdoņa no siltuma cauruma krāsni gāza vai no kājām nepieradušu cilvēku. Šā iemesla dēļ arī istaba, kaut citādi laba, nebija dārga.

Katru rītu pirms deviņiem vīrietis ar mapi padusē devās uz bibliotēku. Pēc divpadsmitiem, desmit minūtes pēc tam, kad lasītava uz stundu bija aiztaisīta ciet, viņš ieradās mājās uz pusdienām, pēc stundas atkal bija bibliotēkā, — sēdēja, izdarīja izrakstus no grāmatām un bieziem avīžu komplektiem. Vasarā ceturtdienās lasītava bija vaļā tikai līdz pusdienlaikam. Tajās dienās plikpaurainais kungs pirka divas šokolādes tāfelītes zilos papīrišos, par 15 santīmiem katru. Divos pēcpusdienā laulātais pāris izgāja no mājas un devās uz Cīrihbergas kalnu, — tur zem priedēm viņiem bija iemīļota vietīņa nomaļus no publikas, kas izgājusi pastaigāties. Sieva sēdēja, kožļādama zāles stiebriņu, vīrs gulēja uz paklātā pleda un lasīja, acumirkļi pārskriecams ar skatu kārtējo lappusi.

Laulātais pāris, tāpat kā vairākums trūcīgo krievu un poļu Cīrihē, bija politiskie emigranti. Sieva laiku pa laikam iekārtojās par sekretāri kādā birojā, brīvajā laikā studēja Šveices nostādnes skolu jautājumā. Viņš bija literāts, visai pazīstams sociāldemokrātijas aprindās.

“Tā mēs dzīvojām Cīrihē klusi un mierīgi...” vēlāk atcerējās sieviete. “Reiz, kad viņš jau bija sagatavojies pēc pusdienām doties uz bibliotēku, ieradās B., teikdams: “Vai jūs neko nezināt? Krievijā revolūcija!” Un viņš mums pastāstīja, kas teikts steidzamo telegrammu publicējumos. Mēs gājām uz ezeru: tur krastā zem nojumes tika izkārtas visas avīzes tūlīt pēc iznākšanas. Izlasījām telegrammas vairākas reizes. Krievijā patiesām bija sākusies revolūcija.”

27. martā trīsdesmit krievu emigrantu boļševiku caur Vāciju izbrauca uz dzimteni. Vācijas valdība piekrita izlaist viņus. “Iekāpjot vilciņā, mums nepārbaudīja ne mantas, ne biļetes,” raksta tā pati memuāriste. “Vācieši centās parādīt, ka viņiem visa kā ir daudz, pavārs pasniedza sevišķi sātīgas pusdienas, pie kādām mūsu emigrantu brālība ne visai bija pieradusi. Berlīnes stacijā mūsu vilcienu novietoja uz rezerves sliedēm...”

Šis vilciens, šis rūpīgi apsargātais vagonis ar trīsdesmit cilvēkiem bija Berlīnes slepenais ierocis. Jo literāts, skolotājas vīrs, kas tik metodiski vēl pirms mēneša bija izdarījis izrakstus Cīrihes bibliotēkā, par savu tuvāko mērķi uzskatīja Krievijas carisma militāro sakāvi, — bet sakaut Krieviju, izbeigt tur karu ārkārtīgi vēlējās arī Vācijas valdība.

Ierocis nostrādāja. To, ko nevarēja panākt miljoniem karavīru ne ar savu dzīvību, ne nāvi, ko nesagrāva ložu miriādes, lādiņu un bumbu mā-

koņi, — to ar savu dzelžaino gribu un enerģiju sagrāva augumā nelielais platpieris, Nadeždā Konstantinovnas Krupskajas vīrs, emigrants literāts no Cīrihes: Ļeņins. Un neviens vēl nenojauta, ka līdzās šā cilvēka iekarojumiem nobālēs Čingizhana, Timura un Tamerlana triumfi, bet viņa un viņa pēcnieka nākamo upuru galvaskausi, ja tos sakrautu kopā, izveidotu kurgānu, kas būtu tik augsts... augstāks par Cīrihsbergas kalnu, tas jau nu notiekti.

“Pēterpils masas, strādnieki, zaldāti, matroži atnāca sagaidīt savu vadoni,” atceras Krupskaja. “Bija daudz tuvu biedru. Tas, kas nav pārdzīvojis revolūciju, nevar iedomāties tās dižo, svinīgo skaistumu. Sarkanie karogi, Kronštates matrožu goda sardze, Petropavlovskas cietokšņa reflektori, kas apgaismoja ceļu no Somijas stacijas uz Kšesinskas savrupmāju, bruņumašīnas, strādnieku un strādnicu ķēdes, kas sargāja ceļu. Biedri veda Iljiču uz cara istabām... Kad Iljičs uzgāja uz perona, pie viņa pienāca kapteinis un, taisni izslējies, kaut ko ziņoja. Ļeņins, no pārsteiguma nedaudz samulsis, atdeva godu. Mūs sasēdināja automobiļos, bet Iljiču uzcēla uz bruņumašīnas un veda uz Kšesinskas savrupmāju. Tur stāvēja strādnieku un zaldātu pūļi. Iljičam vajadzēja teikt runu no balkona...”

Starp “tuvajiem biedriem”, kas Ļeņinu sagaidīja Somijas stacijā, starp sagaidīšanas organizatoriem bija Pjotrs Ivanovičs Stučka. Viņš bija blakus Ļeņinam arī Kšesinskas savrupmājā. Un otrā rītā — Taurijas pilī, kur Ļeņins nolasīja savas, kopš pirmās dienas slavenās Aprīļa tēzes. “Nekāda atbalsta Pagaidu valdībai. Kara pārtraukšana. Strādnieku kontrole pār ražošanu un sadali. Padomju republika kā īpaša proletariāta diktatūras forma. Sociāldemokrātiskās partijas pārdēvēšana par komunistisko.”

Tas bija gatavs plāns buržuāziski demokrātiskās revolūcijas pāraugšanai sociālistiskajā. Plāns visiem bija tik negaidīts, ka apstulba pat domubiedri. Citu sociālistu domas īsāk par visiem izteica Plehanovs: viņš nosauca Ļeņina tēzes par murgiem. Viens no bijušajiem Iljiča līdzgaitniekiem tad pat Taurijas pilī paziņoja: Ļeņins esot pacēlis pilsoņu kara karogu revolucionārās demokrātijas vidē. (Ja tikai šajā vidē vien! Pilsoņu karš, par kuru V. I. Ļeņins bija sapņojis, par kura vēlamību un nepieciešamību rakstījis Šlapņikovam, atcerieties, vēl 1914. gadā, ar viņa ierašanos *revolucionārajā Piterā* kļuva neizbēgams.) Un, protams: tas, kas vēl nesen bijis abstraktu diskusiju, emigrantu strīdu un izlīgšanas priekšmets, tagad tūlīt tūlīt kļuvis par cīņu nevis uz dzīvību, bet nāvi. Cik daudziem dedzīgiem oratoriem plati ieplestajās mutēs kā izšķirošais arguments iclidos lode!

Cīņa starp pašiem boļševikiem “par” un “pret” Ļeņina plānu ilga tieši nedēļu. Visas pilsētas boļševiku konference Petrogradā atbalstīja visus

Ļeņina tēžu punktus. Jauna revolūcija pēc būtības sākās mazliet vairāk nekā mēnesi pēc februāra revolūcijas — ar Ļeņina atbraukšanas brīdi — un augs plašumā lavīnveidīgi.

Kopš tās dienas vienā boļševiku daļā atklājās jauna iezīme, kas agrāk tiem nebija piemītusi. Ticība. Absolūta, gandrīz fanātiska ticība savam “Ļjičam” — Vladimiram Ļeņinam. Drīz tā izplatīsies, aptverdama tūkstošus un miljonus. Bezceru ticība, kura, jo lielāka augs, jo kļuva aklāka. Tā nomainīja ticību Tēvam, Dēlam un Svētajam Garam.

Tomēr tos pirmos ticīgos nevar nosaukt par akliem; viņi nebija ne tumši, ne neizglītoti, — ar savām zināšanām, dzīves un revolūcijas pieredzi varētu sacensties ar pašu vadoni. Tādas ticības nepieciešamība varbūt slēpās nevis cilvēkos pašos, bet notikumu mehānismā. Revolūcija alkst pēc pavēlošas un dzelzainas rokas, pēc notiektākas gribas, kas ir lielāka par citu gribas summu. Noteiktos vēstures mirkļos, kā redzams, nevar iztikt bez Robespjēra un (vai) Bonaparta. Tad norisinās traka cīņa starp pretendentiem uz varu, un vienmēr uzvar tas, kas atraisa stihiju, kura noņem aizliegumus un atbrīvo postošos spēkus. Cerot tos vēlāk savaldīt. Tādas politikas pagriezieniem jābūt straujiem un paradoksāliem, tās neprognozējamais raksturs ir ne mazāk svarīgs par pēckšņumu. Pārsteigt nespējamotus gan ienaidniekus, gan “savējos”, neļaut atgūties oponentiem, tiem, kas šaubās, aizsteigties notikumiem priekšā vienmēr un visur: viņi, tur sanākuši, grasās icibilst — bet tu jau esi jaunā ceļa pagriezienā. Par vēlu, mīļie, par vēlu!

Stučka, Dauge, Roziņš, Bērziņš (Ziemeļis) un ļoti daudzi citi bija starp tiem, kas noticēja, kas bija beiguši šaubīties par Ļeņinu reiz par visām reizēm.

Pauls Dauge, Raiņa draugs un Pētera Stučkas draugs, pēc vairākiem gadiem rakstīs, — tas neesot nekāds brīnums, ka Rainis uzreiz nevarējis nostāties uz mūsu proletāriešu vadoņa Ļeņina līnijas... Jo bijuši taču brīži, kad Ļeņina politiskā līnija, kā tas daudziem esot licies, atradusies uz robežas starp ģenialitāti un vājprātu, un bijusi vajadzīga fanātiska ticība viņa prātam un godīgumam, lai ar pārlicību sekotu viņam. Fanātiska ticība! To neesam teikuši mēs, bet viens no tiem, kas bija noticējis Ļeņinam.

Dauge tajos gados, kā liekas, ir pats tuvākais Raiņa draugs. Nekāds noslēpums dzejniekam nebija arī viņa drauga Paula draudzība ar Pēteri Stučku un Doru. Varbūt taisni otrādi, — caur kopējo biedru saglabājās saikne, tā bija kā nedroša laipa, pārmešta pāri visam, kas tos šķīra. Un Duges uzticība Ļeņina mācībai, kuru Rainis noliedza, arī nekaitēja. Starp Raiņa draugiem, tiem, ko viņš sauca par draugiem, bija cilvēki, kuri nekad nedotu viens otram roku. Tas viņu nemulsināja. Dzejnieks atstāja

katram plašas izvēles iespējas, brīvību kļūdīties. Tur, kur savas tiesības bija pieņēmusi neiecietība, kur kāds tavā vietā grasījās izlemt, kā tev rīkoties un kur iet, viņš kļuva nepickāpīgs līdz galējībai. Bet nepickāpīgs attiecībā uz sevi. Saraut saites ar cilvēku tikai tāpēc, ka tas skatās uz pasauli citādi, — nē, tas viņam nederēja. No kā viņš baidījās, ko nepiedeva, — tā bija pievilta draudzība, pievilta mīlestība: nodevība.

Rainis un Pauls Dauge pēc Picketā gada satikās tikai vienu reizi — 1912. gadā. “Atrazdamies caurbraucot Cīrihē,” Dauge atcerējās, “es uzzināju, ka Rainis kopā ar Aspaziju, tāpat kā es, slimības dēļ bija pametis savu ligzdu Kastaņolā pie Lugāno un atrodas nelielā privātā sanatorijā Cīrihē. Ieraudzījis Raini piecus gadus pēc mūsu pēdējās tikšanās, es burtiski apmulsu, redzot briesmīgās pārmaiņas, kas bija notikušas ar viņu. Mundrā, kustīgā, enerģijas un dzīvīguma pārpilnā vīrieša vietā manā priekšā stāvēja salicis, noguris, galīgi izģindis vecis ar klusām, mierīgām kustībām, ar dziļu bēdu atēnām labsirdīgajā, man tik labi pazīstamajā sejā. Dziļās grumbas, skumji smaidošās lūpas pauda ne tik daudz par izciestām fiziskajām ciešanām, cik par smagiem, ilgiem garīgiem pārbaudījumiem.”

Vēl Dauge stāstīja, ka tajā mazajā privātajā sanatorijā ar viņa draugu un slimo Aspaziju kaut kāda sieviete ārste veikusi savus neizprotamos un ļoti nežēlīgos eksperimentus. Dauge pat bija ieminējies abiem dzejniekiem, ka viņi nokļuvuši šarlatānes rokās (starp citu, viņai raksturīgajā, asajā un atklātajā manierē par to viņiem bija rakstījusi arī Ivande Kaija).

“Pa šiem gadiem viņš bija kļuvis ārkārtīgi piesardzīgs,” rakstīja Dauge. “Bija jūtams kaut kāds slimīgs aizdomīgums un neuzticēšanās cilvēkiem. Es sajutu un redzēju, ka starp mani un Raini ir nostājusies kaut kāda nomācoša, liela jautājuma zīme... Bet kad turpmākajā sarunā viņam neizdevās saskatīt ne mazāko ēnu, kas liecinātu par naidīgumu, kad viņš pārlicinājās, ka mani pie viņa saista vienīgi patiesas vecas, neliekuļotas draudzības jūtas, kuru pierādīšanai nav vajadzīgi nekādi vārdi un apliecinājumi, Rainis piepeši sarunas vidū pielēca kājās, viņa skumjās acis pielīja ar maigu, laipnu valgumu, un viņš metās man ap kaklu un ar karstu skūpstu pateicās par draudzību un uzticēšanos... Jā, es teikšu, pasaulē ir maz cilvēku, kas tik spēcīgi prot mīlēt, kā mīl Rainis, un šī mīlestība simtkārt izpērk kļūdas un netaisnību, ko viņš pieļāvis.” (“Kļūdas”, “netaisnība”, — tas, protams, teikts par Stučku, par partiju...)

Neviens cits, bet tieši Pauls Dauge Rainim ienāca prātā 1916. gada decembrī, brīdī, kad fiziskā bojāeja viņam šķita atkal tuvāka nekā jebkad. “Vai Tu uzņemtos varbūt manu rakstu glabāšanu un kārtošanu un, resp., izdošanu. Man ar veselību kopš ilga laika neiet labi. Tu mani redzēji toreiz 1912. gadā. Tagad tāpat. Vajga domāt par visām varbūtībām.”

Neparasti saviļņots, Dauge atbildēja draugam, ka jā, viņš esot gatavs uzņemt visas rūpes par Raiņa mantojumu. Ka viņi abi par nāvi varot runāt droši, aukstasinīgi, ar skaidru apziņu un mierīgi. Un Pauls apsoliņa vajadzības gadījumā līdz minimumam samazināt visus savus darbus, aprobežoties ar trim, četrām stundām savā ārsta praksē, bet visu atlikušo laiku veltīt... mirušajam draugam.

Atbildes vēstule sākās ar pateicību — par viņa lielo mīlestību. “Pat mūsu prāta nesaskaņas man mīlas: kad tikai man pieder Tava sirds! Mūsu prāti gan tiks saskaņā, jo mēs abi nesavtīgi gribam labu cilvēcci. Man šķiet, ka es esmu galīgi vienkāršs, tāpat mana dzeja, mana politika, kura grib uzturēt dzīvu tautu. Bet es esmu vienmēr piedzīvojis, ka ļoti grūti saprast pa daudz gadiem pat manu dzeju. Laikam vispār vienkāršo saprast grūtāk. Civilizācija, ziniskošana nošķiro visu un ceļ aizspriedumus saprašānai: saprašāna top nedabiska. Nav sintēzes, nav dziņas uz dzīvi. Zinātne ir tik līdzeklis dzīvei, var tai palīdzēt, bet ne pretī stāties. Un līdz šai norobežai zinātne nonākusi. Bet es gribu dzīvi un dzīvu. Es pats gribu dzīvot normālos 200 gadus, tādēļ varu droši runāt par nāvi.”

Viņš grib dzīvot divsimt gadus! Te tev nu bija mirējs!

Petrogradā Pēteris un Dora Stučka arī daudz domāja par Raini. 1916. gadā tika gatavots izdošanai pirmais latviešu literatūras krājums krievu valodā, un centrālā vieta tajā bija jāieņem Rainim. Šefību pār izdevumu bija uzņēmies “pats” Maksims Gorkijs, starp uzaicinātajiem tulkotājiem bija pirmā lieluma krievu dzejnieki: Aleksandrs Bloks, Vjač. Ivanovs, Valerijs Brjusovs, V. Hodasevičs... No krievu puses lielāko daļu praktiskā darba uzņēmās Brjusovs. No latviešu — Jansons-Brauns apsoliņa prickšvārdu, jaunais dzejnieks Andrejs Kurcijs un Dora Stučka gatavoja parindeņus. Pauls Dauge sākumā bija neapmierināts ar to, ka Raiņa dzejoļus un lugu atdevuši tulkot “dekadentam” Brjusovam, bet pēc satikšanās un sīkām pārrunām ar Valeriju Jakovļeviču atmaiga pret viņu...

Gada beigās Pēteris bija apciemojis Daugi Maskavā, un Dora Stučka 1917. gada janvārī rakstīja viņam: “Mani ļoti uztrauca Pētera nostāsts par brālīša izmisuma pilno vēstuli Jums — vai viņa vārdos izskan dvēseles mokas un morālisko pārdzīvojumu sekas jeb tiešām nopietnas organiskas kaites sajušana? — Es visu nakti nevarēju aizmigt, nebūtu kara laiks, es tūlīt brauktu pie viņa; bet ko var darīt šinīs apstākļos? Vai nu viņš tagad — kur ir saņēmis veltīto naudas summu, nevarētu griezties pie laba speciālista un padzīvot kādu laiku sanatorijā? Bet pret sevi viņš jau ir briesmīgs Pļuškins un žēlo kapeiku izdot.”

1917. gada 11. marts. Krievijā revolūcija. Dora Stučka raksta Paulam Daugem: "Tikai pāris vārdu, dzīvojam kā drudzī, galva draud vai pušu plīst no iespaidiem. Петр горит ярким пламенем,* strādā savas 20 stundas pa dienu: Strādnieku deputātu padomes Izpildu komitejā, 2 avīzes (atkal iznāk "Cīņa") un Petrogradas komitejā. Gaidām atbraucam Jansonu, Āzi etc..."

Marta beigās Paulam uzrakstīja arī Pēteris Stučka. Neuzmanības dēļ "Cīņā" bija parādījies raksts ar ne visai glaimojošām piezīmēm, kas adresētas P. Daugem un Rainim. "Par Raini es nekad nebūtu pielaidis viņa vārda ielikšanu... kaut gan viņa pēdējā pozīcija bija pilnīgi nacionālšovinistiska. Ka es to nebūtu darījis, tas vislabāk redzams no tā, ka visās asajās polemikās, kur man varbūt taisni pienākums bija iejaukties, es pret Raini nekad neesmu uzstājies, kaut gan jeb taisni tādēļ, ka es viņā cienu lielo dzejnieku, kurš jāmēro ar citu mērauklu. Es labi zinu, ka, ja es Tevi gan pārlicināšu, tad Raini jau nekad. Bet ko darīt! Izlietu ūdeni sasmelt neizdosies."

Par "nacionālšovinismu" Stučka tajā laikā tāpat kā Ļeņins un citi boļševiki sauc to, ko agrāk dēvēja par dzimtenes mīlestību. Gods kam gods — Ļeņiniciši ir konsekventi: viņi nepiedeva šo pašu "šovinismu" nevienam: ne angļiem un frančiem, ne latviešiem, ne krieviem, ne vāciešiem. Milēt vajadzēja nevis dzimteni un savu tautību, bet šķiras brāļus visā pasaulē; neieredzēt buržujus un imperiālistus neatkarīgi no nacionalitātes. Trīs gadus pēc kārtas simtiem, vēlāk tūkstošiem agitatoru visās frontēs, uz karakuģiem, fabrikās noņēmās ar "patriotisma graušanu", un bumbu sprādzieni, ložu svelpoņa, lādiņu kaucieni, atraitņu raudas un vaimanas sevišķi pārlicinoši picbalsoja viņu runām.

Pēteris Stučka joprojām "deg baltās liesmās". 15. aprīlī viņu kopā ar Ļeņinu, Staļinu un Stasovu ievēlēja boļševistiskās izdevniecības "Rabočaja pečatj" padomē. Ļeņins paraksta pilnvaru, atbilstoši kurai tieši Stučkam jāpārziņina visa šīs izdevniecības darbvedība. "Pravdā" un latviešu "Cīņā" P. Stučkas raksti parādās gandrīz katru dienu. "Mums jāstāv nevis uz likumības pamatiem, bet uz revolūcijas pamatiem" — teikts vienā no viņa rakstiem.

17. maijs. Stučka — Rīgā, latviešu strēlnieku pulku Padomes kongresā. LSD centrālā komiteja dažas dienas pirms tam bija pārbraukusi no Maskavas uz Rīgu un uzsākusi vētrainu darbību. Strēlnieki pieņem boļševistisku rezolūciju! Par neuzticību Pagaidu valdībai. Par visas varas pāriešanu strādnieku un zaldātu deputātu padomju rokās. Par brāļošanas frontē. Sanāksme sūta Ļeņinam telegrammu: "Mēs sveicam jūs kā Krievijas proletariāta

* "Pēteris deg baltās liesmās." (*Krievu val.*)

dižāko taktiķi, īsteno revolucionārās cīņas vadoni, mūsu domu izteicēju...” Pēc tam ne reizi vien no Latvijas tiks sūtītas biedram Ļeņinam telegrammas, kas gandrīz vārds vārdā atkārtō šo. Un vienmēr sapulcējušos vidū atradīsim biedru Stučku. Ticšām, tamlīdzīgas telegrammas ar laiku kļūs par rutīnu, — taču 1917. gada maijā neviens tādus tekstus vēl nebija sūtījis un nebija saņēmis.

Divdesmit viens Krievijas pulks atbalstīja latviešu rezolūciju. Kā pērkons no skaidrām debesīm tas pārsteidza visus gan Rīgā, gan Petrogradā: neviens neko tādu nebija gaidījis. Latviešu pulki bija gandrīz vai paši disciplinētākie. Ne valdība, ne komandieri nebija šaubījušies par to uzticību. Un galvenais — pēkšņums, un kā likās, galīgs šīs pārvērtības motīvācijas trūkums šokēja visus, tikai ne boļševikus: negribējās ticēt, ka kaut kas tāds ir iespējams!

Taču nekāda pēkšņuma nebija. Neredzama roka, neredzama griba jau sen bija virzījusi notikumus un prātus uz vajadzīgo pusi. Viens no tiem, kas to zināja, K. Gailis, saka: “Stučkas loma ļoti plašajā latviešu strēlnieku revolucionizēšanas darbā maz kam zināma. Taču tieši viņam pirmajam pieder ideja — pārvērst latviešu strēlniekus par revolūcijas armiju...”

P. Stučka: “Kad es 1917. gada maija beigās atgriezies Petrogradā paziņoju Ļeņinam par Rīgas notikumiem, viņš vislielāko uzmanību pievērsa latviešu strēlnieku revolucionizēšanas faktam. Pēc viņa norādījumiem man vajadzēja uzrakstīt rakstu “Pravdai”, kur būtu runāts par strēlnieku rezolūciju. Mūsu lielais vadonis arī vēlāk, visas revolūcijas laikā, augstu vērtēja šo faktu.”

Kā nu ne! Kā lai Ļeņins augstu nenovērtētu pievēršanu boļševiku ticībai 40 000 bruņotu zaldātu — prasmīgu, ar kaujas pieredzi, tādu, kas neizklīdīs pa mājām (bet viņiem arī nebija kur bēgt: Kurzemē — vācieši, ja strēlnieki izklīdīs — ienaidnieks tūlīt būs arī Vidzemē), kas saglabājuši disciplīnu un militāro struktūru.

..Un tas, kas neprot atskatīties atpakaļ, meklējot cēloņus un sākumus, nesaprātīs, kāpēc notika latviešu strēlnieku “pārvēršanās” un “pievēršanās”. Varbūt atgādināt? Desmit, vienpadsmit gadus pirms minētajiem notikumiem dega šo pašu strēlnieku mājas, toreiz viņi bija bērni un ar milzīgām, visu redzošām, visu iegaumējošām acīm raudzījās uz soda ekspedīciju zvērisko jautrību, uz izvarotāju nobarotajiem ērzeļu ģimijiem un stāviem: no viņu sapņiem nekad neizgaisa nagaiku svelpoņa, zirgu pakavu dipoņa, nekad neapdzisa atmiņā to ugunsgrēku atblāzma. Tās bija viņu mātes un māsas, kuras tika piesmietas lietišķi, gandrīz vienaldzīgi, it kā varmākas lieku reizi būtu aizgājuši uz ateju; tie bija viņu tēvi,

uz kuriem šāva piemiegtām acīm kā uz kartona mērķi; tie bija viņi paši, kuri tika atgrūsti ar kāju, nicīgi nošņācot: “Čūsikulēns”.

Un pirmā atreibība bija atreibība pret vāciešiem: karam viņi atdeva visu savu spēku, visu sirdi.

Bet tagad boļševiki viņiem solīja arī otru atreibību: soda ekspedīciju dalībniekiem un tiem, kas tos bija sūtījuši: priekšniekiem, tiesnešiem, augstmaņiem, caram, Dievam debesīs, — visai pasaules kārtībai, kas viņus bija nolēmusi tādai dzīvei. Ļeņins bija viņu ienaidnieku ienaidnieks: pats bargākais, pats apņēmīgākais un nežēlīgākais. Viņi noticēja Ļeņinam.

Izglītības līmenis, visaugstākais Eiropā, padarīja latviešus īpaši uzmanīgus pret iespiesto vārdu. Kopš Raiņa “Dienas Lapas” laikiem latviešu mājās bija jūtams dumpības gars, kas gluži kā pulveris kopā ar rīta pastu tika izkaisīts pa pilsētām un ciemiem. Kā raksta kāds memuārists, tā bijusi Stučkas doma — izveidot tipogrāfiju, kura jau kopš 1916. gada iespieda skrejlapas un brošūras, kas domātas strēlniekiem...

Starp dokumentiem, kas pieņemti strēlnieku maija konferencē Rīgā, — apsveikums Rainim, Stučkam un Roziņam kā “latviešu sociāldemokrātijas pamatlicējiem”. Vai Rainis saņēma šo apsveikumu? Vai zināja par to?

...Bojāja likās te tuva, ar roku aizsniedzama, te atvirzījās uz gadu desmitiem — un vēl tālāk. Farbšteina kundze, kuru Raiņa un Aspazijas draugi turēja aizdomās par šarlatānismu, apsprieda ar saviem pacientiem iespējamību pagarināt darbīgu dzīvi līdz divsimt, trīssimt gadiem. Viņa atsaucās uz jaunākajiem pētījumiem, minēja, starp citu, krievu zinātnieku Butļerovu un citas autoritātes. Aspazija šaubījās, Rainis ticēja, gribēja ticēt viņai. Tāpat kā agrāk viņa smadzenēs rosījās milzumdaudz icceru, savu laiku gaidīja desmitiem iesāktu darbu, bet cik daudz to bija vispār neiesāktu! Viņam ir jāpasaka tik daudz, ka pat divu gadsimtu nepietiktu.

Tajā laikā viņš pasūtīja sev sīkus horoskopus pie Parīzes astrologiem K. Vansa, R. Rokskroja. “Es uzskatu, ka astroloģija zīmju tulkošanā ir atmesta un kļuvusi par zinātni, bet astrologs būtu jāievēd par publikas padomdevēju pašaudzināšanā,” viņš raksta uz Parīzi. “Tā kā man vēl priekšā daudz darba, tad man vajadzīgs garš mūžs, pāri par 100 gadiem. Vai man ir iespējams to sasniegt?” Atbilde, spriežot pēc visa, ir pozitīva: apakšā ar dzejnieka roku pierakstīts: “200 gadu”. “Īpaši gribu Jums jautāt, vai man šogad vajadzētu atstāt Šveici un mainīt nodarbošanos?”

Gan spiritisms, gan astroloģija, gan gluži vienkārši labas un sliktas zīmes bija interesējušas mūsu varoni kopš jaunības. Vilinoši ir visu

izskaidrot ar bezdievību. Bet tas viss nemaz nav tik vienkārši. Ir bijusi taču arī Bētlemes zvaigzne — visu zvaigžņu tulku pirmā iedvesmotāja un attaisnojums. Astroloģiju nenoniecina viskristīgākie valdnieki. Kas attiecas uz dzejniekiem, tiem gaišredzība un burvestības, filozofiskā akmens vai Grāla meklējumi jau dzimstot nolemti.

Bet vai mēs nemeklējam attaisnojumu Raiņa “māņticībai” — it kā to kāds prasītu. Patiesībā stāstītāja uzdevums ir cits: nesabiezināt un neatšķaidīt krāsas, nenoklusēt to, kas pašam dzejniekam bijis svarīgs.

Otra ticība, kas bija izplatījusies uz planētas un uzvaroši soļoja pa kontinentiem, pa prātiem un grāmatām, — ticība zinātnes un tehnikas progresam, itin visa progresam un cilvēka visspēcībai. Divu, trīs gadsimtu laikā šī ticība bija strīdējusies ar reliģiju. Divdesmitā gadsimta sākumā tās triumfs likās acīm redzams. Vienas paaudzes dzīves laikā cilvēki bija iemācījušies lidot pa gaisu un peldēt ar zemūdenēm, pārvietoties pa sauszemi ar neredzētu ātrumu, noraidīt ziņas vienā mirklī tūkstošiem kilometru tālumā. Elektriskā gaisma iemirdzējās pilsētās, sacenšoties spilgtumā ar sauli; viens motors nomainīja veselu zirgu baru, mākslīgie mēsli trīskāršoja ražu, — un brīnumi vairojās, auga acīm redzot. Medicīna tika galā ar bakām un holeru, dzīves ilgums kultūras zemēs arvien pieauga, tā ka 200–300 gadu ilgs mūžs, par kuru sapņoja Rainis, daudziem likās kā reāla perspektīva. Galvenais, ka saprāts arvien jūtāmāk noteica valstu un tautu rīcību. Cilvēki mainījās uz labu, tikumi kļuva maigāki. Bija atlicis ne pārāk daudz: jāuzveic sociālā netaisnība, jāiznīcina mūžsenais sabiedrības iedalījums šķirās un kastēs, — un nekas vairs netraucēs pārvērst zemi par saprāta valstību un priekka mitekli miljoniem brīvu cilvēku. Kopīgā cīforija pieauga. Skanēja kaut kāds bezgalīgs kreščendo: vēl skaļāk, vēl spēcīgāk, vēl svinīgāk! — un tā līdz šāvienam Sarajevā.

Karš bija briesmīgs trieciens cilvēces patmīlībai, kulturālās pasaules priekšstatiem par sevi. Pirmais pasaules karš atklāja: cilvēks nav kļuvis labāks, nekā bijis agrāk. Zemes paradīzes vietā ļaudis icraudzija pēdējos zinātnes un tehnikas progresa sasniegumus: bumbas krita no debesīm, mīnas sprāga zem kājām, indīgās gāzes pludoja gaisā. Tīrā elle, ko esam radījuši paši.

Pauls Dauge: “Notikumi sāka traukties ārprātīgā ātrumā. Likās, ka Krievijas gaiss ir elektrības piesātināts. Trīs pasaules kara gadi bija radījuši tik daudz satriecošu faktu, tik daudz bēdu un satraukuma, dusmu un rūgtuma, ka cilvēka smadzenes gandrīz vairs nespēja uztvert šo iespaidu vētru. Tikai vislielākie ģēniji, — tādi kā Ļeņins — bija spējīgi atrast izeju no haosa, saliedēt ap sevi domājošus cilvēkus, organizatorus, uzticamus biedrus un ar viņu palīdzību iesaistīt apzinīgā cīņā ļaužu masas.”

Diez vai kāds spēs apstrīdēt: izeja no haosa, ko bija ieteicis Ļeņins, izrādījās par iceju haosā, krietni lielākā haosā.

Pasaules karš sagatavoja un nomēsloja zemi. Miljoniem cilvēku izbūvēja atļautās un pat veicinātās nogalināšanas indi. Visi agrākie aizliegumi bija sabrukuši. Pazaudējuši Dievu, pazaudējuši tuviniekus, pazaudējuši sevi, cilvēki nezināja, ar ko aizpildīt radušos tukšumu. Jēgas izpostītajā dzīvī nebija, atriebties par to gribējās visiem: Dievam un velnam, vainīgajiem un nevainīgajiem. Nenožēlots ļaunums vairojās, precizējot pašam sevi ar sevi.

Boļševiki norādīja, kā likās, izeju bezizejā. Viņi neapjuka, bet, taisni otrādi, atrada sevi. Ticība neticībai bija viņu ticība, haoss bija viņu kārtības pamats, naids un vardarbība — tā stihija, kura viņus apņēma un kurā viņi jutās svētlaimīgi: kāda gan var būt revolūcija bez naida? Pēteris Stučka iebilda autoram, kas aicināja nepieļaut latviešu laukos šķelšanos nabagajos un bagātajos, — citādi, sak, revolūcija iešot bojā. *Nekur un nekad šķiru cīņa neesot novedusi pie revolūcijas bojāejas; taisni otrādi, mums tā visādi esot jāapsveic un jāatbalsta.*

Nicināto un apsmieto ticību Dievam boļševiki ļaudīm ieteica apmainīt pret ticību sev, ticību partijai un viņas vadoņiem, pasaules revolūcijai un žilbinoši gaišajai nākotnei, — tur, pavisam tuvu priekšā.

Ļeņina partija nebaidījās no upuriem: asinis un šausmas ir izpirkuma upuris, bez kura nebūs jaunās pasaules. Asinis karā un līdzās karam lija jau tāpat. Boļševiki tikai ieteica zaldātiem un strādniekiem liet savas un svešu asinis nevis bezjēdzīgi, nevis citu interesēs, bet savās.

“Partija — mūsu laikmeta prāts, gods un sirdsapziņa” — reiz pasludinās Ļeņins. (Bezgodīga, nekrietna un neprātīga šī partija likās Rainim. Par tās “krišanu”, “dekadentismu”, morālo krahu viņš rakstījis daudziem un daudzreiz. Sauca to par *asiņainu*. Rakstīja: *Ļeņina naida pilnā mācība.*)

Ļeņins neapšaubāmi ticēja pasaules revolūcijai. Viņu jau paretam sāk saukt par “pasaules proletariāta vadoni”. Un viņš grib tādš būt. Mūžsenā pasaules virskundzības ideja lien laukā no boļševisma filozofijas un prakses, kustina ūsiņas, tuvredzīgi mirkšķina acis. Ļeņins to neredz, nemana. Viņš ir pilns apņēmības apvērst pasauli — pašas pasaules labā. Saraut senseņās netaisnības ķēdi. Un ja tādēļ būtu jāupurē puse cilvēces, — viņš upurēs to, ne aci nepamirkšķinājīs. Muļķīgi žēlot cilvēku jēlmateriālu. Ar ko nodarbotos visi šie desmitiem miljonu cilvēku, ja viņi nebūtu iesaistīti cīņā? Ēstu, dzertu, kopotos, ceļos nometušies rāpotu pa baznīcu, dzemdētu un kristītu jaunus miljonus tādu pašu nevajadzīgu, pacietīgu radījumu?

Visi pasaules ļaunuma trieciņi bija tēmēti uz viņu un trāpīja tieši viņam, Rainim. Viens no pirmajiem bija Vācijas sociāldemokrātijas nodevība.

Tā vēl nesen bija zvērējusi uzticību proletāriskajam internacionālismam, bet tagad reihstāgā paklausīgi nobalsoja par militārajiem kredītiem un drīz vien iekļāvās šovinistiskajā jandāliņā, it kā to vien visu mūžu būtu gaidījusi.

Pēc tam — Kurzemes okupācija, latviešu bēgļu traģēdija. No tiem, kas nepaspēja vai nevarēja aiziet, kaut kādas ziņas tomēr pienāca. Aizspiest ausis, lai neko tādu nevajadzētu dzirdēt! Bet kaut arī tu kļūtu pavisam kurls un akls, mokošā patiesība no tā nemainītos. Vecais ienaidnieks triumfē, uzminis ar kāju uzvarētajiem uz rīkles. Vecie kungi ar īpašu sald-kaisli atriebās par šausmām, ko pārdzīvojuši pirms desmit gadiem. Agrākais tēva naidis pret vācu baroniem bija uzliesmojis viņā. Bezspēcīgs naidis.

Kad bija izveidoti latviešu bataljoni, kad varbūt pirmoreiz simtu gadu laikā Raiņa tautieši kopā ar ieročiem saņēma iespēju karot nevis par svešu karali, bet par dzimto māju, par savu sievu, bērnu un vecāku dzīvību, — viņš nožēloja tikai vienu, ka nevar būt līdzās. Atriebties senajiem pāridarītājiem, nosargāt no viņiem gabaliņu dzimtās zemes, purva, meža! Un te arī viņa uzskati bija pilnīgi pretēji partijas uzskatiem. Jansons, kas uz kādu laiku bija nošķīries no boļševikiem, tagad atkal bija kopā ar tiem. Latviešu bataljoni — krāpšana! Jūs tiekat piespiesti liet asinis par imperiālistu interesēm. Metiet nost ieročus, bet vēl labāk, — pagrieziet tos pret caru un muižniekiem!

Sākumā boļševiku aģitācija, kā likās, neskāra latviešu strēlniekus. Vāciešiem latvieši kļuva par negaidītu, bargu pretinieku. Citu tādu laikam gan arī nebija: viņi karoja ar niknumu un pacilātību, kas likās dīvaina šajā karā. Bet ir taču viena lieta — karot tūkstoš verstu tālumā no mājām, nezinot, par ko, un cita — cīnīties savā zemē, mirt par to, atriebt par pašu asinīm, kas nupat izlietas kūp tavā priekšā.

Taču ne drosme, ne prasme karot, pat ne daļējas uzvaras nevarēja mainīt kara gaitu. Rainim zuda dzimtene, tika bendēta viņa valoda un tauta, sabruka dzīve. Brāļi — Stučka, Dora, Jansons, Roziņš — kārtējo reizi bija nodevuši: viņi bija ar mieru upurēt tautu, šis upuris tāpat kā šahā viņiem likās saprātīgs un attaisnojams. Ai, kā viņi uzticējās dumjam, seklajam saprātam, cik mierīgi atmeta savu paša vēl bojā neaizgājušo sirdi, kā apslāpēja tās biklo kurnēšanu ar dārdošu revolucionāru frāzi!

Fiziski sajuzdams sitienus, kas bira uz viņa tautu, viņš ja arī vēl bija dzīvs, tad vienīgi caur šo sāpi.

Taču kāda nozīme vārdiem! To dēļ jākaunas, tie ir aizdomīgi vārgi, no tiem pa gabalu ož pēc nepilnības.

Piecdesmit gadu vecumā viņš vienā reizē pēkšņi nosirmoja. Tas pirmais sirmums, ar kuru viņš kādreiz bija iznācis no cietuma, nav nekas salīdzinājumā ar šo, galīgo.

1915. gadā uzrakstīta luga "Spēlēju, dancoju". Mirušais barons — vampīrs izsūcis dažas asins lāses skaistajai meitenei, līgavai — Leldei. Muzikants Tots seko Leldei uz celi, lai ar savu dzīvību izglābtu Leldi — Latviju. Tots — noslēpumains dziedātājs, dejotājs, muzikants, kas uzaicināts uz kāzām... ir priekšpēdējais fantastiskais mākslinieka pašportrets, kas beidzot apvienojis viņu ar priekštečiem — jokdariem un klaidoņiem, visu laikmetu dzejniekiem, trubadūriem un pajaco: arvien jauniem nemirstīgā Orfeja veidoliem. Un no vecuma līdz agrai bērnībai, no Kastaņolas līdz Randenci, līdz vecajai rijai — šausmu un fantāzijas vietai — kā izrādījās, bija tikai pussolis. Pamestajā rijā atradās cja uz pekli — un Raiņa varonis, un arī viņš pats tagad bija tur.

Šos gadus viņš ir nodzīvojis ellē.

Un iznāca no tiem balts kā ābele. It kā jau būtu nodzīvojis tos 200–300 gadus, kas viņam bija vajadzīgi darbam. It kā visu savu varoņu dzīvi būtu paguvis izdzīvot dienu pēc dienas.

Lugu nebija kur un kam uzvest vai lasīt. Biezs aprakstīta papīra blāķis stāvēja, gaidīja. Kā redzams, nevienam nevajadzīgs. Arī par sevi viņš rakstīja kārtējā vēstulē, sūtītā uz nekuriem (pasts gandrīz nefunkcionēja): "Es nevienam neesmu vajadzīgs."

Vairāk nekā gadu Rainis veltīja Latvijas komitejai Šveicē. Tās iecere bija nevainojama: pastāstīt Eiropai par latviešiem un Latviju, atmaskot vācu melus, kuri bija skaļi paziņojuši par savām "tiesībām" uz Baltijas provincēm Krievijā, uz savu kultūras un gandrīz vai atbrīvošanas misiju.

Šo to izdevās paveikt. Avīzēs un žurnālos parādījās nepieciešami raksti. Varenie vācu lobiji Šveicē gan raudzīja tos noklusēt, taču atsaukšanās uz tiem bija. Rainim, Komitejas priekšsēdētājam, vajadzēja izlasīt un rakstīt simtiem vēstuļu, piedalīties konferencēs un diskusijās, apzīmogat kaut kādus dokumentus, izrīkoties ar kaut kādu naudu, pieņemt un noraidīt.

Jaunas, svaigas meitenes sejas parādīšanās padarīja tīkamākus grūtos mēnešus. Jau pirmās vēstules Komitejas sekretārei Austrai Krauzei-Ozoliņai atklāj Raiņa aizraušanos. Viņai tajā laikā bija divdesmit pieci gadi, un tieši tikpat daudz — par gadsimta ceturksni viņa bija jaunāka par dzejnieku.

Vai starp viņiem kaut kas bija? "Un ja arī bija?" — atsauksies jau pēc daudziem gadiem viens no Raiņa draugiem. Paticšām: un ja arī bija?

Jau pēc Otrā pasaules kara sākšanās, 1940. gadā, Austrā Krauze-Ozoliņa, piecdesmit gadus veca, beidzot panākusi Raini vecuma ziņā viņu pirmās tikšanās reizē, atbrauca pie Aspazijas. Viņa lūdza piedošanu. Par to, ka sen, sen, Pirmā pasaules kara gados, pierunājusi dzejnieku aizbraukt kopā ar viņu... Bet mēs pat neko nezinājām par tādu epizodi. No tās pat nekādas pēdas nav palikušas. Gandrīz nav palikušas.

Divas sievietes apkampās, paraudāja kopā. Drīz pēc tam Krauze-Ozoliņa izdarīja pašnāvību. Par tās iemesliem tika runāts piesardzīgi: viņas dzīvē bijuši smagi noslēpumi, savā laikā viņu bija savervējuši divu naidīgu valstu izlūkdienesti, un divkāršie, trīskāršie meli kļuva viņai nepanesami! Taču tas jau ir pavisam cits stāsts.

Rainis būtu samierinājies pat ar ienīsto kancelejas darbu, ja tas būtu noderējis dzimtenes glābšanai. Taču tad sākās parastie emigrācijas notikumi: cīņa par varu un ietekmi Komitejā, strīdi, intrigas, kildas, viss mokoši pazīstamais un traģiski neiederīgais: darbs slika domstarpībās, attiecību skaidrošanās. Beidzās ar to, ka gan viņš, gan Aspazija aizgāja no Komitejas.

Tad noskaidrojās, ka Austra Krauze-Ozoliņa nevēlas atdot viņai adresētās vēstules. Vai tiešām tas iepriekš nolemts, ka jebkura draudzība vai vispār tuvība ar otru cilvēku viņam atriebsies, ka intīmā atzišanās tiks izlikta apskatei un kļūs par tirgošanās priekšmetu? Vai tā mēdz būt arī ar citiem, vai tas ir tikai viņa mūžīgais krusts?

Aspazijas dumpis bija noticis trīs gadus agrāk. Kā jau dzejniece, viņa nevarēja vienreiz neizteikt to dzejā: lasiet krājumu “Ziedu klēpis”, tur atradīsiet iepriekšējo, dumpīgo Aspaziju, patvaļīgu, brīvu, reizē raganu un eņģeli.

Novecojošs eņģelis — lai būtu, bet novecojoša ragana?...

Rainis visā pilnībā novērtēja dzejiskās izteiksmes spēku un skaistumu. Nav Eiropā otras dzejnieces ar tādu talantu, tādu vērienu, viņš domāja un rakstīja toreiz un vēlāk. Ar šo pārlicību viņš dzīvoja un nomira.

Bet arī sievietes dumpja, atteikšanās, “neuzticības” spēku viņš tur saskatīja. Un kā lai nesaskata? Viss — tiešā tekstā.

*Mani septiņjūdžu zābaki
Stāv kaktā, ar putekļiem aplāti, —
Es neēju vairs —
Nekad es ar viņiem neēju vairs!*

*...Turpat ar guļ Fausta mētelis,
Viss burvības spēks tam izgājis.
Tas nenes vairs —
Nekad tas pa gaisiem nenes vairs!*

Vai arī :

*Neturi mani mierīgā ostā!
Lauj mani ickšā redzamā postā!*

*Laid man papriekšu bojā iet,
Tad spied ar skūpstiem man acis ciet!*

*Cits liktens, cits likums mani vada.
Es esmu vaļai un vētrai rada.*

Raiņa dienasgrāmata. “Es lasu pērnā “Ziedu Klēpī” un redzu, ka I. tikai viena vien dziņa, brīvība, ilgas, nepastāvība, meklēšana, pretība pret mācīšanu, pret regulu, pret taisnu ceļu, pret darbību... Sievietes raksturs, kurš negrib būt vairs ieslēgts, kurš ir bez mērķa un grib bezmērķību, grib baudīt un labāk iznīkt nekā nebaudīt... Tikai priecājas kā kumeļš vaļā palaists. I. sirgst tādēļ, ka nau izmantojis brīvību. Man jālaiž brīvē.”

Aspazijas sacelšanās, gadi, kas biežāk tika nodzīvoti šķirti, nevis kopā, padarījuši neatkarīgu arī Raini. Viņam tagad “bija tiesības” iemilēties; viņš tagad varēja priecāties par sievietes, meitenes skaistumu, — bet augstāku skaistumu viņš laikam gan nevarētu nosaukt pat spīdzināts, — brīvi, gandrīz bez kādas piesardzības. Un ja rakstnieces Ivandes Kaijas vīrs acīmredzot bija greizsirdīgs uz Raini un tāpēc pat negribēja viņu laist uz Šveici, ja Austrai Krauzei likās, ka viņai ir tiesības uz dzejnieku, ja studente Natālija Robiņa, kura tulkoja “Uguni un nakti” franču valodā, gandrīz neslēpa savu biklo maigumu pret autoru, ja Biruta Skujeniece, neraugoties uz visiem pārpratumiem, uz laiku un tālumu, kas viņus šķīra, saglabāja savu vietu viņa dzīvē, ja Rainis pārdzīvoja kaimiņos dzīvojošās itāliešu meitenes nāvi kā personisku zaudējumu, pat ja tas ir tā, — nu un tad? Viņš neprata dzīvot neiemilējies — kaut iztālēm. Viņš neprata dzīvot nemilēts. Šo gadu mīlestības dzeja ir patiesa līdz galam. Pēc krājuma “Gals un sākums” Rainis raksta pilnīgā brīvībā, tikpat maz domādams par sevis izteikšanas līdzekļiem kā spožs pianists, teiksim, tāds kā, Horovics, — par spēles tehniskajām grūtībām; ir robeža, aiz kuras tehnikas jautājumi atkrīt, spēle ir kā elpa.

Rainis iemīlas un tiek milēts, un priecājas par sievietes skaistumu nesavtīgi, bet arī juteklība viņam nebūt nav sveša, par spīti no bērības nākušajiem aizliegumiem. Romāns dzejoļos “Dagdas piccas skiču burtņīcas” ietver ne mazums dzejoļu, kas uzrakstīti Kastaņolā, to skaitā kara gados.

Lūk, latviešu tautasdziesmas atdarinājums:

*Divus baltus kamoliņus
Lai me puisim atmetusi —
Puisis skrēja meklēdams,
Azotē atrazdams.*

Vai arī no tautas erotikas — smaidošas, izaicinošas un maigas — ņemta atsevišķa, no citiem dzejoļiem ar zvaigznīti atdalīta rinda — dzejolis:

Zem tumša vītola zildzidris avots.

Tas nozīmē, ka nesavtība nav bezjūtīgums. Bez jutekliskuma dzejnieks ir pazudis, dzeja netiek rakstīta ar prātu, to jau nu Rainis zināja.

Ar prātu vien arī dzīvot nav iespējams, to viņš atkārtojis sev un citiem atkal un atkal. No vēstules F. Cielēnam: “Mūsu biedri sociāldemokrāti aizmirsuši domāt ar sirdi, bet kur sirds nepalīdz domāt, tur prāts pats top sīciņš un visas domas un slēdzieni arī sīciņi. Tā mūsu oficiālā partija ir nonākusi līdz birokrātijai un nodevībai...”

Citā vēstulē — Paulam Daugem — teikts: “Visdziļāk spēj saprast draudzība un mīla; naidis neredz tāli un paliek pie ārībām, kuras asi uztver. Bet priekš lielas un dziļas saprašanas, ne vien kritikā, bet visās dzīves parādībās, vajadzīga mīla uz aplūkojamo priekšmetu. To es saku gluži bez sentimentalitātes. Tas ir ekonomisks likums dabā: mīla ir stiprāks spēks jeb kustība, jo netop novilkta uz personiskiem blakus mērķiem, kā, piem., naida spēks...”

“Mana mīlas filozofija” — rakstīts uz kādas lapiņas.

Mīlestību uz cilvēci un mīlestību uz smejošu meiteni, ar visu tagadnes un nākotnes burvīgumu, atklātu un apslēptu, ar mirkļa un mūžības burvīgumu, ar slepeniem jaukumiem, par kuriem ar šķīstu bezkaunību tiek dziedāts latviešu “nerātnajās” tautasdziesmās, mīlestību uz nemirstīgo skaistumu un mirstīgo skaistumu Rainis atšķīra, bet negribēja atraut pirmo no otrās un trešās.

Šī tēma interesēja viņu, interesē arī mūs. Vai mīlestība uz vienu objektu atņem kaut ko no mīlestības pret otru? Visu iespējamo jūtu spēku atdodot mīļotajai, vai jauneklīs neapzog — vecākus un draugus, tēvs — bērnu? Nē, jūs teiksiet, cik daudz taču ir tādu, kas mīl tikai sevi vai vispār nemīl nevienu, viņi par to tikai nospļaujas, arī no bērniem tie atgaiņājas ar nagiem un ragiem, un arī draudzība tiem ir tukša skaņa. Jā, jā, patiešām: it kā tiem kāds būtu amputējis mīlestības jūtas, to vietā iešūjot tieksmi uz kundzību vai uz iedzīvošanos. Taču runa nav par to. Ja cilvēkam piemīt spēja mīlēt, vai tā ir vai nav bezgalīga? Bet, ja ir robežas, tad kur tās ir un kādas? Vai miesīgā mīlestība ir atdalīta no dēla un brāļa, no dzīgas jaunības draudzības ar nepārkāpjamu sienu — vai arī neredzamā mīlestības substance tiek sadalīta visiem, un, kad vienā vietā tās ir vairāk, vai otrā neklūst mazāk? Kad vecāki šķiras un tēvs aiziet pie citas sievietes, bērns to uztver kā nodevību pret viņu, bērnu: vai viņam ir vai nav taisnība?

*Pret Dzimteni tik lielā mīlā audzināti,
Ka sievietēm tik druskas atmetam, —*

padomju laikos uzrakstījis kāds mans paziņa, dzejnieks; vai šis rindas ir rūgts joks — vai?...

Rainis pārmeta sev to, ka reizēm cilvēci mīlējis vairāk nekā konkrētus cilvēkus; viņam šķita, ka tā ir personīga nelaime vai kļūda.

Var redzēt, kā katra jauna icmīlēšanās atrauj viņu no nāves, no bezizejas (*Es nekad dzīvot negribēju vairāk nekā nedzīvot*, — pierakstīja viņš kara laikā), kā izgaismo no ickšienes viņa rindas. Mīlestība viņam ir pretinde, varbūt vienīgā, pret hronisko izmisumu, pret tieksmi uz pašnāvību, kas viņu vajā kopš jaunības. Pirmā pasaules kara laikā, kad skaidri izcīmējās viņa dzimtās valodas un tautas bojāejas iespēja, atrauts no visiem vai gandrīz no visiem, kurus viņš jebkad ir mīlējis, no tiem, kas domāja par viņu ar apbrīnu un maigumu, mīlestība viņam bija vajadzīga divkārt. Viņš arī fiziski nīka bez tās. Un ķērās pie katras aizraušanās kā pie salmiņa, kā pie sauleszaķīša, kā pie stara. Stars nesalūza nekad — izturēja.

“Mīla,” viņš rakstīja, “nau vairāk nekā subjekta dzīvības spēka izstarošana uz citiem: personām vai lietām. Kā tāda viņa ir dzinējs spēks arī vēsturē; viņa tuva rada intelektam, garam, varonībai. Vēst. materiālisms parcīzs savās domās, bet neprata novērtēt šo garīgo spēku.”

Jā, Rainis izstrādāja savu “mīlas filozofiju”, un rupji kļūdīšies katrs, kas uzskatīs to par deklaratīvu. Taču vēl lielāka kļūda būtu varbūt meklēt šo filozofiju prātojumos un formulās, kas izceltas īpaši. Tā jūtama varbūt aforismos un sentencēs, taču īsto spēku iegūst dzīvajā dzejas un drāmas vielā, dzejas magnētiskajā laukā. Māksliniska filozofija — zīmējuma līnijā, kolorītā un krāsā, plankumu ritmā, trieciņa enerģijā, atmiņas un skatiena spēkā, dzīvē un iztēlē redzētā atlasē un pārradišanās. Māksliniska filozofija — mākslinieciskajā atklājumā: viņš filozofē ar otu. Tas netraucē māksliniekam domāt tieši — kā Gētem un Tolstojam, kā Mikelandželo un Dīreram. Un katru reizi mūsu priekšā nav vis divas dažādas filozofijas, bet viena, — tikai mākslinieciskā iedvesma to ieslēdz formās, īpaši dzīvās un elpojošās. Māksliniska filozofija varbūt ir doma par pasauli, kas apvienota ar mīlestību, ar “gara spēku”, par kuru savam draugam Daugem un mums stāsta dzejnieks Rainis.

Viņa dzejoļos lasām:

*Vai dzīve — pretniecē? Tā tevi baida?
Pret nāvi karš,
No nāves bēdz un viņas rīka: naida!*

Tātad naid, pēc Raiņa domām, ir nāves rīks; dzīves apliecinājums ir mīlestība. “Ir nu gan atklājums...” Atklājums: aiz tā nostājas visa, burtsiski visa Raiņa dzīve, dižais pretnostatījums viņa mūžīgajiem oponentiem, naida sludinātājiem, kas dibinājuši uz tā visu savu filozofiju un praksi, pašu asiņaināko pasaules vēsturē.

Minēšu tūlīt, — taupīju gan vēlākam laikam, bet nevaru noturēties: gluži kā tenkotājam jaunums man nekavējoties jāmin, jādara zināms šis citāts. Grāmatā “Literatūras mantojums. Tautas dzejnieks Jānis Rainis” V. Samsona rakstā, kas atklāj izdevuma pirmo sējumu, teikts: “Savos filozofiskajos meklējumos Rainis pat reizēm aizmaldījās tik tālu, ka nosauca mīlestību blakus šķiru cīņai par vēstures galveno virzītāju spēku... Kā latviešu domātājs varēja pieļaut tādu kļūdu?” Mirdams labāk nepateiksi!

Pie viena — par šķiru cīņu. Vēstulē Paulam Daugem Rainis raksta: “Varbūt mana iešana šoreiz būs tikai citāda, ne cīņā: es esmu redzējis, cik nevērtīga katra cīņa, ja tā ir tikai negatīva... pate cīņa, pēc tagadējās pasaules domām jeb dogmām (jo tās top uzspiestas), ir nepieņemama, pret pašu cīņu jācīnās... Bet radišana ir atpūta. To jau Tu arī jūti; jo tā ir brīva uzelpošana, patstāvīga nepiespiesta kustība, kā rotaļāšanās. Man sevišķi daudz vajga vājo nervu dēļ. Šis briesmīgais laiks mani gluži nogurdinājis: mūsu tautu un tēviju nāvē nost — un viņā tik maza griba dzīvot kā tautai, tapt patstāvīgai. Tur arī partijas vaina, kas mācīja dzīties tikai pēc šķiras un indivīda labklājības, ne pēc dzīva organisma — tautas — patstāvības... Bet cilvēce nepastāv no indivīdiem, bet no tautām... Mēs iznikstam kā tauta, un nokaut latviešu tautu ir liels zaudējums cilvēcei, jo mēs tikko sākam dot pasauli tās dvēseles bagātības, kas mums ir, — es tik zinu vienu: tautas dziesmas ir veca ticība, kas būs jauna.”

SESTĀ NODAĻA

“CAUR VĀCIJU ES NEBRAUCU”

No Cīrihes tika atsūtīta aptaujas lapa, ko izplatīja starp emigrantiem: pa kādu ceļu jūs domājat nokļūt mājās? “Miļo biedri, kā jau Jums rakstīju, man Cīrihes emigrantu lietas pilnīgi svešas, tādēļ izpildīju Jūsu atsūtītās listes par mājbraukšanu. Nu izrādās, ka Jūsu reprezentētā Centrālā Komiteja ir antipatriotu (пораженцы) virziens un nodomājusi braukšanu caur Vāciju, kā Iņņins. Es jau b. Turkinai, kuru teica par patriotismu izslēgtu no sekcijas, rakstīju, ka caur Vāciju es nebraucu. Kā patriots... es nevaru skaitīties par piederīgu pie CK un ņemu atpakaļ iesūtītās listes.”

Paulam Daugem: “Taisāmie abi ar Aspaziju braukt mājās, baida vēl kuģu gremdēšana. Caur Vāciju nebrauksim.”

Šajā laikā Kastaņolā jau bija saņemta ziņa par Jansona-Brauna bojāeju. Vācu zemūdene bija nogremdējusi kuģi, ar kuru viņš no Londonas atgriezās Krievijā.

Līdzjūtības telegrammu viņš aizsūtīja Jansona kundzei uz Londonu. “Jūsu zaudējums ir visas latviešu sociāldemokrātijas zaudējums.” Varbūt viņam nevajadzēja sūtīt šo telegrammu. Atraitne labi zināja, ko Jansonam nozīmēja naidis ar Raini.

Raiņa papīros atradās lugas “Nodevējs” uzmetumi. Tā tika rakstīta polemikas karstumā, mokošajā 1913. gadā. Astoņpadsmit darbības personas tika nosauktas īstajos vārdos: Jansons — par Jansonu, nodevēju, Roziņš — par Roziņu, Dora — par Doru.

“Jansons — Kaupo, tumšais princips, talants, Jarl Skule*, pats pirmā intereses vietā. Viņa cīņa pret ģēniju, bet viņa tiešie pretstati drāmā — ir vidējnieki, mazīgie un līdzīgie talanti: Skubiķis, Valters. Ģēnijs, kuru Jansons nodevis, paliek attālumā.”

* Ibsena lugas varonis.

Rainis domāja pat par dramatisku triloģiju, kur bez “Nodevēja” būtu arī traģēdija “Imanta” (par leģendāro latviešu vadoni trīspadsmitajā gadsimtā) un — “Jāzeps un viņa brāļi”.

“Nodevēja” darbības personu sarakstā — divi vārdi, viens zem otra, ko labajā pusē savieno kvadrātīckava.

Resnais]
Es]

1913. gada maijā izdarīta atzīme: “Resno minēt: Ko viņš teiks, ko liks darīt? Resnais nerādās, nenāks arī tagad, tikai, kad visai svarīgs kas, lielā, izšķirošā sēdē būs pats klāt. Aiz kulisēm vada. Adepti, tālumā dzīvo citu dzīvi.”

“Adepti” — vārds, ko Rainis licto arī attiecībā uz sevi. Adepti — tulkojumā no latīņu valodas — tāds, kas sasniedzis. Persona, kas zina kādas mācības noslēpumus. Raiņa izpratnē tas ir cilvēks, kas nepakļaujas apstākļiem un cilvēkiem, bet kas veido apstākļus, pārveido notikumus un parādības ar savu gribu. Komponists, nevis izpildītājs, iniciators un nevis turpinātājs. Resno — P. Stučku — viņš uzskatīja par sava mēroga pretinieku. Par adeptu.

*Man smagums jānoveļ no krūtīm nost,
Pusmūžu nesu viņu, klusu slēpdams —*

rindas no tās pašas neuzrakstītās lugas materiāliem.

“Tas, ko tu domā par savu pretinieku, nau tavs ienaidnieks, viņš par lielu priekš tevis, kā varde nevar cīnīties ar vērsi”, no tiem pašiem materiāliem “Nodevējam”. “Visu patstāvīgu un īstu nīda”, — teikts par viņu, par Jansonu.

Ieraksts. “Ielikt veco dzejoli: Es nabags moku moceklis...”

Dzejolis neattiecas uz Jansonu. Tas ir par Resno, par Stučku. Uzrakstīts jau 1906. gadā un ir visai nežēlīgs pret varoni:

*Es esmu resnais moceklis,
Simts alus mucu izdzēris,
Mans vēders pampst, mans vēders tūkst,
Man vīles irst, man pogas trūkst,
Es moceklis, es moceklis!*

...Cits gūstā vārgst un noliesē,

Tāds viegli lēc un gavilē.

Man gūstā vēders negrib plakt,

Man mūžam taukos vaļa smakt,

Es moceklis, es moceklis!

*Gan rets vēl manām mokām tic,
"Viņš mēls", teic viens, "viņš krāpj", teic cits.
Bet gan man rubļu nepietrūks,
Man vārdu moku slava tūks,
Es moceklis, es moceklis!*

(Vajadzētu klusēt, bet mani ir pārāk pārsteidzis šī dzejiskā atmaskojuma "nesolidums", nenopietnība. Atgādina skolas ķircināmo pantiņu: mūsu dienās resnulim auroja: "Tauku trests! Gaļas kombināts!" — un rādīja mēli. Arī šeit ir tā, it kā ģimnāzists Jānis būtu izkļēdzis kaut ko nievājošu, parādījis ģimnāzistam Pēterim mēli un... Dzejolis "Resnaiss moceklis" ir par vieglu, lai atbilstu, kaut arī satīriskam, viena adepta izteikumam par otru. Laikam aizvainojums bijis tik dziļš, ka sašķēlis visu dzīvi līdz pat bērnbai? Es nezinu, ko atbildēt, nezinu.)

Kas tā bija par nakti, ko viņš pārdzīvoja, uzzinājis par Jansona nāvi!
"Ak Kungs!" viņš pie sevis notēca.

— Ak Kungs? Jūs teicāt "Ak Kungs!"? Jūs izrunājāt šo vārdu un, kā liekas, pat ar lielo burtu?

— V-velns parāvis!

— Esmu jūsu rīcībā, un šoreiz uz pavisam īsu laiku. Gribu tikai papriecāties par jūsu triumfu.

— Triumfu?

— Kā nu ne! Jūsu niknākais icnaidnieks iznīcināts! Vai tad jūs par to netikāt sapņojis? Likvidēts, guļ starp ūdenszālēm, nevienam netraucējot, vienā rāvienā norēķinājies par visiem parādiem. Zivtiņas šaudās gar seju. Nebaidās. Viena nupat kā sapinās matos...

— Nu kas tā atkal par apmātību!

— Bet lielinieku avīzē "Pravda" ievietots nekrologs. Vai zināt, kas to uzrakstījis? Vladimirs Ļeņins.

— Hm...

— Cilvēks, kura vārds nemitīgi lasāms it visur... kura vārds visiem mutē... Bez pārspilējuma. Varu aplicināt: neviens uzvārds pēdējos mēnešos Krievijā, Vācijā un Francijā nav minēts tik bieži kā šis. Manuprāt, jūs savu kolēģi nepietiekami novērtējat. Bet Pjotrs Ivanovičs Stučka...

— Ko Stučka?

— Ir novērtējis. Tāpat kā mēs visi... he-he, grēcīgie. Pie viena: vai velns, izpildot savu misiju, grēko vai negrēko? Agrāk nez kāpēc es netiku par to domājis. Bet ko nu es atkal par sevi. Triumfējiet! Kāpēc jūs to nedarāt? Simtiem negulētu nakšu, zobu griešana, dusmas, nicinājums, — pat es visu atceros, par jums jau nemaz nerunājot. Strīds beidzies, vai saprotat? Strīds beidzies!

— Beidzies?

— Es tomēr nevaru necienīt jūs. Jautājums kā naglai uz galvas. Vai beidzies? Tikai sākas! Tas tikai pāriet no papīru un teorētiskās stadijas pašā notikumu bicžņā. Taisnību sakot, jūsu strīds nav ar Jansonu, kā jūs gaišredzīgi piezīmējāt lugas “Nodevējs” uzmetumos. Ar adeptu, — bet vārdu pats varat ielikt, tikai nesteidzieties. Jo šis jūsu strīds teju teju kļūs par visas pasaules vēstures sižetu. Vai tagad saprotat, kāpēc es pret jums neesmu vienaldzīgs? Pasaules vēsture — vispār ir mūsu pārziņā; debesis laiks nepastāv, un tas nozīmē, ka nav arī vēstures.

— Hm...

— Pirmoreiz, cik atceros, jūs esat tik nerunīgs.

— M-m...

— Pašreizējā brīdī jūsu draugs Stučka stāv aiz muguras plikgalvim, kas enerģiski žestikulē un ļoti dīvaini izrunā “r” skaņu. Daudz strādnieku. Kaut kāda rūpnīca. Visi smejas. Pjotrs Ivanovičs Stučka arī skaļi smejas. Kaut kas ir pateikts par buržuiem... par bābiešiem, kas sēžot Pagaidu valdībā. Bābieši — tas pārnestā nozīmē, Krievijas valdībā sicviešu nav. Ļeņins atskatās un, kā redzams, ir ļoti apmierināts. Viņam patīk, ka biedrs Stučka tik sirsnīgi un nevaldāmi smejas. Vai beidzies strīds, jūs jautājat? Esat gan jūs jokdaris. Pazūdu! Darišanas! Starp citu, jūsu bažām ir pamats: Ļeņins patiešām ir gatavs atdot Kurzemi vāciešiem. Un ne tikai Kurzemi. Pasaules revolūcijas vārdā viņš atdos kā Rīgu, tā Pēterburgu, ne aci nepamirkšķinājis. Tomēr nē, Pēterburgu neatdos, nepagūs. Bija patikami patērzēt.

Bija vai nebija — viss savijies nakšu un dienu virpulī, kas samudžinājies kamolā gluži kā jūras ūdenszāles. Jansons un viss, kas ar viņu saistīts, bija paguvjis kļūt par daļu no viņa paša; tagad kaut kas viņā bruka, veseliem milzīgiem slāņiem slidēja tukšumā, kas bija izveidojies. Vai viņš triumfēja? Nē, to viņš nedarīja...

No Raiņa vēstulēm 1917. gada jūnijā.

Amandai Cielēnai: “Mums, kurzemniekiem, dzimtene atņemta, un partija negrib to dabūt atpakaļ, partija pat negrib būt latvieši. Ko lai es, latvietis, daru pie jaunvāciem un jaunkrieviem? Man riebjas būt kopā ar ļaudīm, kas atsakās no tēva — mātes.”

Lizetei Kalniņai: “Nākam jau i mēs mājās, mājās, bet mēs vāji tapuši, un galvenais darbs jādara Jums. Un darbs Jums tapis divkārs — ne vien pret uzbrucējiem—vāciešiem, bet pret iekšējiem vācu draugiem. Ļeņins atdodot Kurzemi vāciem, un latvieši sociāldemokrāti neprotestē! Man nau vairs dzimtenes, Kurzemes! Uz jums, kareivjiem, kas ir vēl latvieši, es ceru. Aizstāvat sociāldemokrātiju un Latviju.”

Hronika.

1917. gada jūnijs. Stučka ievēlēts Petrogradas Centrālajā pilsētas domē.

Jūlijs. Pagaidu valdība izklīdina strādnieku demonstrāciju Petrogradā, ir upuri. Dota pavēle arestēt Ļeņinu. Viņš slēpjas no aresta Somijā, gandrīz aiziedams bojā, pārejot robežu.

Stučka jūlija sākuma notikumos nepiedalījās. Viņš veiksmīgi tajā laikā saslima un atradās vasarnīcā netālu no stacijas Sablino.

P. Stučkas raksti tajās dienās tiek publicēti krieviski un latviski gandrīz katru dienu. Sakarā ar pavēli arestēt Ļeņinu viņš ironizē: gluži tāpat Vjatkas gubernators, kurš politisko izsūtīto vēstulēs bija bieži saskāries ar Marksa vārdu, pavēlēja šo Marksu Kārli (tēva vārds nav zināms) atrast un arestēt. Taču uradņikiem neizdevās atrast Vjatkas guberņā Marksu, jo, atbilstoši viņu ziņojumiem, "savu adresi viņš nav atstājis". Ļeņins, Stučka turpina, arī, kā liekas, esot aizmirsis atstāt savu adresi Pagaidu valdībai... Vladimiram Iļičam joks ārkārtīgi patika. Tiesa, par to viņš uzzināja tikai oktobrī.

No Doras Stučkas vēstules Paulam Daugem.

"Mēs atkal как на распутье*, būs laikam jābrauc uz Rīgu, grossfateriņu turp aicina neatlaidīgi un enerģiski, katru nedēļu apmēram pienāk очередной вопль души**: nāc un izpestī mūs!... Vakar Pēteris nobeidza savu atvaļinājumu un icjūdās atkal savā dubultā jūgā — sabiedriskā un juridiskā. Iekšēji un garīgi viņš ar advokātūru ir jau pilnīgi pārrāvis visas saites... bet nu stāv priekšā ārēja, faktiskā likvidācija. Tā būs diezgan grūta un materiāli diezgan sāpīga, t. i., savienota ar lieliem zaudējumiem. Nav neviena kolēģa, kam nodot, diezgan sarežģīts jautājums ar korteļa un visas obstanovkas likvidāciju. Bet, kā teikts, mēs abi esam likvidējuši jurid. praksi ar visu, что с этим связано; остальное приложится.*** Šinīs dienās (13. augustā) izšķirsies jautājums par Rīgas pilsētas domes sastāvu; ja mūsējie uzvarētu, tad Pētera liktenis ar apzieģelēts; viņam visādā ziņā jābrauc, bet arī pretējā gadījumā viņu sauc kategoriski turp..."

Rainis Kastaņolā 1917. gada jūlijā un augustā ir icsācis vairākas jaunās mapes ar uzrakstiem: "Daugava. Pirmsraksti"; "Daugava. Taisāmas"; "Daugava. Materiāli".

Mapēs pakāpeniski uzkrājās rindas un lappuses "bāreņu dziesmai", dziesmai par dzimteni, kuru viņam ņēma nost. Rainis "Daugavu" sāka jau 1915. gadā, kad vācieši bija okupējuši Kurzemi un virzījās uz Daugavpili.

* Kā krustcelēs. (*Krievu val.*)

** Kārtējais dvēseles kļiedziens. (*Krievu val.*)

*** Kas ar to saistīts, pārējais nāks pats par sevi. (*Krievu val.*)

Nežēlīgās cīņas, kurās gāja bojā arī tūkstošiem latviešu jaunekļu, bēgļu asaras atbalsojās viņā arvien ar jaunām sāpēm. “Daugavas” dzejoļi, kas lielākoties uzrakstīti no 1915. līdz 1917. gadam, nebija nekas cits kā izmisuma kliedziens. “Kad reakcija bija nospiedusi pie zemes Latviju un grieza viņai rīkli, es neizturēju un izklicēju “Daugavu” pret tautas nokaušanu.”

13. augusts. Rīgas domes vēlēšanās uzvarēja sociāldemokrāti. Stučku ievēlēja par Rīgas domes priekšsēdētāju.

19. augustā ar vakara vilcienu Stučka izbrauc no Petrogradas. Inčukalnā vilciens nostāvēja septiņas stundas. Tajā laikā ģenerālis Korņilovs jau bija devis pavēli karaspēkam atstāt Rīgu. 21. augustā sešos no rīta jaunievēlētais Rīgas domes priekšsēdētājs ieradās pilsētā, bet desmitos no rīta Rīgā jau ienāca vācu priekšējās daļas.

Dora Stučka — Paulam Daugem. “Pārdzīvoju es gan dažas briesmīgas, uztraukuma pilnas dienas. Pēteris kā par brīnumu izglābās sveiks... Saticis pāris biedru, Pēteris pēc 2 stundām kājām pa Aleksandra vārtiem atstāja pilsētu. 40 verstis nostaiģāja kājām līdz Inčukalnam, par kuru laidās cepelīns un tika mestas bumbas, nākamā dienā nogāja vēl 25 verstis, kamēr ietika kādā sanitārā vilcienā un uz Valmieru, no turienes ar gruzoviku līdz Valkai. Uz viņa gruzoviku tika mesta bumba, kas blakus viņiem šķīda. No Valkas beidzot ar vilcienu tika mājās. Taisni brīnums, kā viņš izglābās.”

Rīgas atdošana ietilpa ģenerāļa Korņilova tālejošos plānos. Tūlīt pēc tam 8. septembrī Korņilovs virzīja pret Pēterburgu Trešo kazaku korpusu un kavalērijas divīziju: viņš bija nolēmis ņemt varu savās rokās. Tas bija pirmais un vienīgais gadījums, kad boļševiki uzstājās nevis pret Pagaidu valdību, bet kopā ar to — pret dumpīgo ģenerāli.

Korņilova dumpja izgāšanās strauji cēla boļševiku prestižu un izredzes: viņi bija uzstājušies kā revolūcijas aizstāvji un panākuši uzvaru. Kopš tā brīža Petrogradas un Maskavas padomēs Leņina piekritēju pārsvars kļuva arvien nozīmīgāks. Pakāpeniski viņu ietekme karaspēkā un flotē kļuva par izšķirošo.

17. septembris. Jaunajā latviešu strādnieku klubā Cvetočnajas ielā atklāšanas svētkos P. Stučka uzstājas ar izjustu stāstījumu par Jansonu-Braunu — savu “audžudēlu”.

22. septembris. P. Stučka apstiprināts par Vidzemes guberņas deputātu Satversmes sapulcē.

Septembris. Rainis — Paulam Daugem: “Neesmu vēl braucis mājās, Elza un es, abi slimī. Būtu braucis arī tā, bet nau pēc manis tur vaja-dzibas. Kaut tik varētu te strādāt.”

20. septembris. Rainis — Austrai Krauzci-Ozoliņai: “..kamēr Jūs turat savās rokās ar izteikto drukas nolūku manas vēstules un Jums izlasīšanai uzticētos svešos rokrakstus, tikmēr satiksme — ne personiska, ne politiska — mūsu starpā nevar būt. Jums jāizšķiras. Ja Jūs arī šinī gadījumā tagad paliekat pie saviem draudiem, tad atliek pāri tikai pārraut arī pēdējos cilvēciskās pieklājības sakarus un nosūtīt Jums atpakaļ no Jums agrākā laikā saņemtās lietas.”

7. oktobrī. P. Stučka, Priekšparlamenta — Krievijas republikas pagaidu Augstākās Padomes loceklis, — parādās tās sēdēs. Boļševiku frakcijas priekšsēdētājs pieceļas un nolasa manifestu: “Visu varu Padomēm! Visu zemi — tautai! Lai dzīvo tūlītējs, godīgs, demokrātisks miers! Lai dzīvo Satversmes sapulce!” (Lūdzu to atcerēties: Satversmes sapulci pagaidām grib un pieprasa boļševiki!) Pēc tam visa frakcija pilnā sastāvā atstāj sēdi. Kopā ar saviem biedriem aiziet arī Stučka. Nepiedalīšanās Priekšparlamentā bija kategoriska Ļeņina prasība, bet Ļeņinam Pjotrs Ivanovičs nemēdza icbilst.

No 11. līdz 13. oktobrim. Smoļņijas institūta aktu zālē notiek Krievijas ziemeļu apgabalu Padomju kongress. Kongress ievēlē Izpildkomiteju 17 cilvēku sastāvā, starp tiem — P. Stučka. Izpildkomitejas uzdevumos ietilpst Viskrievijas II Padomju kongresa sagatavošana.

14. oktobris. Latvijas strādnieku, zaldātu un zemnieku deputātu padome ievēlē Stučku par II Padomju kongresa delegātu.

Pēc 16. oktobra. Nodibināta kara revolucionārā komiteja, kas pakļauta boļševiku partijas Centrālkomitejai. Komitejas juridisko (izmeklēšanas) komisiju uzdots vadīt Pēterim Stučkam.

22. oktobris: pulku komiteju sapulce nolemj nepakļauties štāba pavēlēm, kuras nav apstiprinājuši Kara revolucionārā komiteja.

24. oktobris. Pagaidu valdība nolemj nodot tiesai visus Kara revolucionārās komitejas locekļus, arestēt karaspēka daļās nozīmētos boļševiku komisārus, izsauc junkerus uz Ziemas pili. Par vēlu!

Par oktobra dienām pirms boļševistiskā apvērsuma Krupskaja atmiņās rakstīja: “Iļjičs šausmīgi uztraucās, sēdēdams Somijā, ka tiks palaists garām labvēlīgs moments, lai saceltos.” Kopš 9. oktobra viņš jau ir Petrogradā — nelegāli — un vada jaunas revolūcijas sagatavošanu. Kāpēc viņš tā steidzas un nervozē? Kāpēc nebeidz atkārtot: kavēšanās ir līdzvērtīga

nāvei? Iemesli vairāki. Karš: Petrogradu var sagrābt vācieši, un tad viss ir pagalam. Pagaidu valdība vai sabiedrotie var noslēgt separātu mieru ar Vāciju, — un viens no boļševiku galvenajiem trumpjiem, tūlītēja miera solījumi, būs zaudēts. Vara ir jāsagrābj pirms II Padomju kongresa: nav zināms tā dalībnieku sastāvs, pilnīgi var gadīties, ka pārsvars būs citām partijām. Beidzot, jāizmanto starpvaru laiks, oficiālās varas paralīze, — līdz Viskrievijas Satversmes sapulces sasaukšanai. Ko visa Krievija atsūtīs uz Petrogradu vēsturē pirmo vienlīdzīgo, tiešo un aizklāto vēlēšanu rezultātā? Labi, ja parlaments būs boļševistisks, bet vai uz to var droši cerēt? Pagaidu valdību nav grūti gāzt, tās pilnvaras ir īslaicīgas un apšaubāmas. Kopš Satversmes sapulces sasaukšanas brīža sacelšanās jau būtu noziegums pret likumīgu, visas tautas ievēlētu varu. To nekādā gadījumā nedrīkstēja pieļaut. Vajadzēja nekavējoties sagrābt varu un ar visu sviru palīdzību, ko dod valdošā pozīcija, iespaidot nākamās Satversmes sapulces sastāvu. Vai arī iztikt vispār bez tās.

II Padomju kongress bija paredzēts 25. oktobrī. “Krievu un visas pasaules revolūcija ir atkarīga no divām, trim cīņas dienām”, Ļeņins brīdināja.

24. oktobrī no nelegālā dzīvokļa viņš devās uz Smoļniju. Varas sagrābšanai viņam bija palikusi viena diennakts.

25. oktobrī desmitos no rīta atdots iespiešanai Ļeņina uzrakstītais Petrogradas Padomes aicinājums “Krievijas pilsoņiem”. Pagaidu valdība ir gāzta, tajā teikts. Valsts varu pārņēmusi Petrogradas strādnieku un zaldātu deputātu Padomes orgāns — Kara revolucionārā komiteja, kas nostājusies Petrogradas proletariāta un garnizona priekšgalā.

Dienā, divos un trīsdesmit minūtēs, P. Stučka piedalās Petrogradas Padomes sēdē. Uztājas Ļeņins. Delegātiem tiek paziņots, ka pasts, telegrāfs, stacijas, Valsts banka ieņemta, priekšparlaments atlaists, sākusies Ziemas pils ieņemšana.

Divdesmit divos un četrdesmit minūtēs tiek atklāts Viskrievijas II Padomju kongress. P. I. Stučka — Prezidijā. Meņševiki un labējie eseri pasludina protesta deklarāciju pret “militāro sazvērestību un varas sagrābšanu, ko veikuši boļševiki citām Padomē pārstāvētām partijām un frakcijām aiz muguras”. Un aizgāja, skaļi aizcirtuši durvis. Zālē bija palikuši apmēram 600 delegātu, no kuriem puse — boļševiki.

P. Stučkas nozīme oficiālajos dokumentos nav pilnībā atspoguļota. Viņš teica runu kongresā. Kā redzams, viņam uzticēta organizatoriskā puse. Par uzticēšanās pakāpi pret viņu liecina tāds fakts: viņš pats nosauca cilvēkus, kas kongresa laikā apsargāja V. Ļeņinu, un ar viņa parakstu vai mutisko rīkojumu pietika, lai sēžu zālē tiktu ielaists cilvēks ar ieroci.

Naktī uz 26. oktobri trijos un desmit minūtēs kongresa delegātiem paziņoja, ka Ziemas pils ieņemta.

Apvērsums bija noticis gandrīz bez asinīm.

Kongress atcēla nāves sodu, ko Kerenskis bija ieviesis frontē. Apstiprināja valdību — Tautas komisāru padomi ar Ļeņinu-Uļjanovu priekšgalā. Par tieslietu tautas komisāru tika iecelts Pjotrs Ivanovičs Stučka.

Gandrīz divus gadu desmitus pirms tam P. Stučka bija atradies ēnā. Maz bija tādu, kuri zināja, ka viņš gatavo runas boļševikiem — Valsts domes deputātiem, ka tieši viņa dzīvoklī tiek izstrādāta boļševiku frakcijas stratēģija un taktika, ka advokāts Stučka, kas visā pilnībā pārzina Krievijas likumus, rūpējas par deputātu darbības juridisko nodrošinājumu...

Ne Latvijā, ne Krievijā neviens, kā tikai izredzētie, nezināja, kas slēpjas aiz pseidonīma “Paragrafs” — §, “Veterāns”: tas bija viens no rūpīgi sargātajiem partijas noslēpumiem. 1917. gada laikā Stučkas vārds kļuva zināms tūkstošiem, pēc tam desmitiem tūkstošu un beidzot miljoniem cilvēku. Nereti tas skanēja līdzās Ļeņina vārdam, tūlīt aiz tā. Kad avīzēs rakstīja, ka Ļeņins esot vācu spiegs, tas pats apvainojums tika vērsts arī pret Stučku.

Latvijā strēlnieku pulkos, strādnieku ciematos viņu pazina itin visi.

Bet galvenais jau nav pazīšana. Pēteris Stučka vienatnē izdarīja revolūciju, kas varbūt nav mazāk nozīmīga kā viss oktobra apvērsums.

Revolūciju? Apstiprinājumam kaut vai Antona Rozenberga, Revolucionārā tribunāla priekšsēdētāja Jekaterinburgā, Permā (1918) utt., citāts. “Tieslietu teorijā biedrs Stučka patiešām izdarīja *revolūciju*. Viņš, vadoties no marksisma-ļeņinisma principiem, *pierādīja jebkuru tiesību šķiras raksturu*.” (Mēs, patiesību sakot, domājam tomēr citu revolūciju, kas izdarīta ne tik daudz teorijā, cik praksē.)

Vienatnē? Uzklaušīsim akadēmiķi M. Pokrovski. 1930. gadā viņš teica, vērsdamies pie Stučkas: “Kad uzsākāt darbu, jūs bijāt viens vai gandrīz viens.”

To apstiprina arī pats Stučka: “Īstenībā, ja es, sākot ar 1917. gadu (ar pirmajiem saviem darbiem par tiesību tēmu) būtu sevi baidījis ar jautājumu: ko teiks nākošā paaudze; ja es uz katra soļa būtu apstājies un jautājis: kad tik kas nenotiek un ja nu tā būs kļūda, — vai mans darbs būtu bijis sekmīgs? Jo ilgu, pārāk ilgu laiku es biju viens — viennieks, un, ja Vladimirs Iljičs nebūtu atbalstījis, tad gribot negribot būtu nācies pamest šo darbu.”

Pietiks: vai var izdarīt “tiesību revolūciju” milzīgā valstī vienatnē? Varēja. Lūzuma brīdī, laikā, kad dzīve, kā likās, apgriezta otrādi, — varēja. Valsts iecērēni sākumā atteicās sadarboties ar boļševikiem. Lietpratīgus

cilvēkus valdībā un ap to varēja uz pirkstiem saskaitīt. Visu vajadzēja sākt no jauna; jaunie darbinieki entuziasti, kas gadu pirms tam vēl neprata lasīt, pieļāva visrupjākās kļūdas. Uz šā fona Pēteris Stučka, augstas klases speciālists un tajā pašā laikā pārliecināts boļševiks (stāžs viņam skaitās no 1895. gada, no tās “bērnišķīgās” jaunstrāvnieku sanāksmes, kurā Stučku ievēlēja par CK prickššēdētāju, bet Plickšānu par kases pārziņi), izskatījās uzticamākais un kompetentākais no komisāriem; nav nekāds brīnums, ka viņam bija pilnīgi brīvas rokas un viņš varēja rīkoties burtiski uz savu galvu.

Kas tos tagad atceras, padomju varas pirmos dekrētus? Bet toreiz no tiem bija atkarīga miljoniem cilvēku dzīvība un nāve.

Valdības dekrēti un instrukcijas parasti ir bez paraksta. Dokumenti, ko uzrakstījis tieši Uļjanovs-Ļeņins, tiesa, vienmēr tika atzīmēti īpaši; citos gadījumos atrast galus ir grūti. Jo apbrīnojamāk, ka Stučkas autorība dažos gadījumos ir zināma un to neviens nav apstrīdējis. Ernests Sietiņsons, jurists un padomju darbinieks: “1919. gada sākumā, atrodoties pilsoņu kara frontēs, man nācās piedalīties revolucionāro kara tribunālu izveidošanā... Laikam gan nevienam no mums toreiz nebija juridiskās izglītības. Un te nu mums ļoti noderēja P. Stučkas sastādītie Padomju valdības dekrēti “Par tiesu” un revolucionārajiem tribunāliem, kā arī Tieslietu tautas komisāra instrukcijas. Dekrēta Nr. 1 vadošais princips bija revolucionārā sirdsapziņa un revolucionārā tiesiskā apziņa. Par likumīgu bija uzskatāms tas, kas atbilda revolūcijas interesēm.”

Tas arī ir apvērsums, ko izdarīja Stučka 1917. gada novembrī. Viņa sastādītais un Ļeņina apstiprinātais dekrēts “Par tiesu” ar vienu spalvas vilcienu atcēla visus agrākās Krievijas likumus, iznīcināja guberņu tiesas, tiesu palātu, valdības Senātu ar visiem departamentiem, miertiesnešu institūtu, izmeklēšanas orgānus, advokatūru. (Pie viena: Senātu, kurā pats ar panākumiem bija uzstājies, Stučka “slēdza” personīgi.) Visa nosauktā vietā tika ieviestas tautas tiesas: tiesneši, ko nozīmēja vietējā Padome, un divi piesēdētāji no saraksta, ko arī bija apstiprinājuši vietējā padomju vara. Tiesnesim vienam pašam tika uzdota arī ieprickšējā izmeklēšana. Kā apsūdzētājs un aizstāvis tiesā un izmeklēšanas procesā varēja uzstāties “jebkura abu dzimumu persona, kurai ir pilsoņa tiesības un neaptraipīta reputācija”. Šis punkts, kam netrūkst tiesiskā romantisma, netika pildīts nekad.

Svarīgākie dekrēta punkti — piektais un astotais.

Piektais. Vietējās tiesas izšķir lietu Krievijas republikas vārdā un savos lēmumos un spriedumos vadās tikai no tiem gāztās valdības likumiem, ko revolūcija nav atcēlusi un ja tie nav pretrunā ar revolucionāro sirdsapziņu un revolucionāro tiesisko apziņu.

Astotais punkts paredzēja cīņai ar marodierismu un laupīšanu, sabotāžu un citām tamlīdzīgām “tirgotāju, rūpnieku, ierēdņu un citu” darbībām dibināt revolucionāros strādnieku un zemnieku tribunālus. Revolucionārā tribunāla priekšsēdētāju un piesēdētājus ievēlēja turklāt pilsētu vai guberņu Padomes. Padomes arī nozīmēja izmeklēšanas komisijas pie tribunāliem.

Kas īsti bija Padomes, kuras tagad apvienoja sevī visus varas veidus: likumdošanas, izpildvaru un tiesu varu? Tās kopš zināma laika bija kļuvušas par Komunistiskās partijas struktūrām un bija tai pilnīgi pakļautas. To nekad neslēpa tas pats Stučka. Citēsim Ļeņinu: “*Partija izveidoja šīs Padomes un praktiski īstenoja Padomju varu.*”

Šie “proletariāta diktatūras orgāni” parādījās kaut kad (jau 1905. gadā) stihiski, bet partija jau toreiz pārtvēra vadību tajās. Neviens nevarētu paskaidrot, kādu iedzīvotāju daļu, kādu strādnieku un zemnieku procentu pārstāv tā vai cita Padome. Vēlēšanu noteikumi, procedūra, vienota sistēma nepastāvēja. Ilgu laiku deputātus ievēlēja mītiņos vai sapulcēs ar vienkāršu roku pacelšanu, piekrišanas saucieniem, nevēlamais kandidāts tika noraidīts ar svilpieniem un kāju dauzīšanu. Tādas vēlēšanas nav grūti ietekmēt. Vairākuma iekarošanai Padomēs komunisti bija gatavi iet — un gāja — uz visu. Priekšstatu par to dod Ļeņina “instrukcija” mazliet citā, bet līdzīgā gadījumā. “Vajag prast... iet uz visu un uz visādiem upuriem, pat, — ja tas ir nepieciešams, — ielaisties uz visādām viltībām, nelegāliem paņēmieniem, noklusēšanu, patiesības slēpšanu, lai tikai iekļūtu arodbiedrībās...”, saviem līdzgaitniekiem skaidroja Vladimirs Iljičs. Taču Padomes boļševikiem bija vēl vairāk vajadzīgas nekā arodbiedrības, un tāpēc viss līdzekļu arsenāls — no “patiesības slēpšanas” un meliem līdz icbaidīšanai un teroram tika izmantots uz velna paraušanu. Bet, vienreiz ieguvusi vairākumu padomēs, Ļeņina partija jau vairs nekad un nevienam to negrasījās atdot. Jau septiņpadsmitajā gadā Padomes sastāvs tika iepriekš apspriests un apstiprināts partijas instancēs, strādniekiem un zemniekiem tika ieteikts piekrist pieņemtajiem lēmumiem. Protesta mēģinājumi tika uzskatīti par pretpadomju un kontrrevolucionāru darbību. Šiem gadījumiem pastāvēja Viskrievijas Ārkārtējā komisija, revolucionārie tribunāli.

Milzīgā valstī, kas bija atpalikusi un nabadzīga, smagajos kara gados izmocīta, par astoņdesmit procentiem analfabētiska, ieteikt likumu vietā vadīties pēc “revolucionārās sirdsapziņas un revolucionārās tiesiskās apziņas” nozīmēja atraisīt nebijušu, mežonīgu, ne ar ko neierobežotu patvaļu. Nē, — “ne ar ko neierobežotu” — pateikts nepareizi. Ierobežotājs bija, vienīgais: partijas griba. Partija savukārt bija izveidota tā, ka vara

tajā tika īstenota vienmēr no augšas uz leju, no pašas piramīdas augšas — līdz pašai apakšai.

Ļeņins, kas bija izdarījis Stučkas projektā nenožīmīgus labojumus, kopumā bija sevišķi apmierināts. Viņš paziņoja, visiem dzirdot, ka tieslietu tautas komisariāts — “pats revolucionārākais no visiem”.

“Mans dekrēts”, reiz izteicās Stučka, stāstīdams par tiem mēnešiem, ko pavadījis “ministra krēslā”.

Viņa dekrēts — arī viņa atbildība pasaules revolūcijas priekšā (kurai viņš ticēja negrozāmi), vispasaules vēstures priekšā, Krievijas tautu, cilvēces priekšā. Tā uzskatīja viņš pats, tā, satraukumā nodrebēdama, teica viņam Dora, un te mēs esam ar mieru piekrist gan viņam, gan Dorai: jā, viņš ir atbildīgs. Tikai kā no viņa tagad šo atbildību pieprasīt?

Dekrēts, ko sastādīja Stučka, bija to nedaudzo skaitā, kas tika ieviests dzīvē. (“Dekrēts par mieru” pārvērtās par milzīgu teritoriju zaudējumu, tās tika atdotas vāciešiem bez pretošanās: kad viena puse no rītdienas pasludina mieru, bet otra par to pat domāt negrib, visvairāk tas atgādina vienpusīgu kapitulāciju. “Dekrēts par zemi” drīz vien jau tika uztverts kā tiešs izsmiekls: sākumā zemniekiem ņēma nost visu, ko tie bija izaudzējuši un kas tiem piederēja (pārtikas repartīcija), bet pēc tam arī lopus un zemi, visu, kas sastrādāts, un nereti — kopā ar dzīvību. P. Stučka to visu bija paredzējis un paguva visā piedalīties, līdz pat kolektivizācijai.)

Toties reālais dekrēts, kas pasludināja par likumu revolucionāro nelikumību, darbojās no rīta līdz vakaram, iznīcinot simtiem tūkstošu Krievijas iedzīvotāju. Nāvēssods, kas uz neilgu laiku tika atcelts, drīz vien kļuva par vienu no galvenajiem pārliecināšanas līdzekļiem. Un katrā lodē, kas tika raidīta cilvēka krūtīs vai pakausī revolucionārā tribunāla sprieduma rezultātā un pēc “revolucionārās sirdsapziņas” pavēles, bija daļa no Pjotra Ivanoviča Stučkas — labsirdīga, asprātīga, augsti izglītota cilvēka, kas mīlēja glezniecību un mūziku, kas, starp citu, no galvas spēlēja Bēthovena “Apasionātu”.

“Apasionātu”, kā liecina Gorkijs, mīlējis arī Ļeņins.

No N. Krupskajas atmiņām: “Ar vislielāko uzmanību studēdams Parīzes Komūnas, šīs pirmās proletāriskās valsts pasaulē, pieredzi, Iljičs atzīmēja, cik postoši Parīzes Komūnas liktenī izpaudās iecietība, ar kuru strādnieku masas un strādnieku valdība izturējās pret neapšaubāmiem ienaidniekiem. Un tāpēc, runādams par cīņu pret ienaidniekiem, Iljičs

vienmēr, tā sakot, “ciešāk piegrieza skrūves”, baidīdamies no pārlicēģa masu un viņa paša iecietīguma.”

Ak, veltīgi, veltīgi Vladimirs Iljičs bija baidījies no masu un vēl jo vairāk no sava iecietīguma! Tāda vienas tautas daļas kara pret otru tās daļu, kāds tika uzsākts 1917. gadā, vēsturē vēl nebija bijis, tādu upuru skaitu neviens nespēja ne iedomāties.

Tieslietu tautas komisāra postenī P. Stučka sākumā bija neilgi: kreisie eseri pickrita piedalīties valdībā, un šis amats tika atdots viņiem.

Nikolajs Kriļenko — Stučkas kolēģis Tautas Komisāru Padomē, kādu laiku — republikas Bruņoto Spēku virspavēlnieks, pēc tam Augstākā tribunāla priekšsēdētājs, tautas komisārs, KPFSR prokurors. Viņš atcerējās: “Tā brīža politisko apstākļu dēļ bija nepieciešams viņu tieslietu komisāra postenī uz laiku aizstāt ar kreiso eseri Šteinbergi. Kad Pēteris Ivanovičs atgriezās praktiskajā darbā tieslietu orgānos, viņam nācās ne tikai no jauna turpināt cīņu par idejām, kuras viņš bija izvirzījis 1917. gadā, bet arī noārdīt to, ko bija paveicis Šteinbergs. Viņa nelielā instrukcija 1918. gada jūlijā, kas revolucionārajam tribunālam atdeva neaprobežotas represijas tiesības... šī nelielā instrukcija, kas rev. tribunālam atdeva neaprobežotas pilnvaras, revolūcijai deva vairāk nekā visi Šteinberga nolikumi par tribunāliem, kas daudzējādā ziņā bremzēja revolucionārās represijas.” (Represijas, par kurām Kriļenko runā ar neslēptu labpatiku, kā izgaršodams atkal un atkal atkārtojot šo vārdu, 1938. gadā vērsīsies pret viņu pašu. P. Stučku Dievs pažēloja, — viņš nenodzīvoja līdz tam laikam; tika iznīcinātas tikai viņa grāmatas.)

Taču atgriezīsimies 1917. gada novembrī. Pēc Ļeņina slepenā rīkojuma Pēterburgā ieradās Sestais Tukuma latviešu strēlnieku pulks. Stacijā to sagaidīja Pēteris Stučka. Pulka priekšstāvjus V. I. Ļeņins nekavējoties uzaicināja pie sevis. Jautāja: kā esot iekārtojušies jaunajā vietā, kāds noskaņojums. Strēlnieki atbildēja skaidri un noteikti, kā karavīriem pieklājas, un spēcīgais akcents padarīja, liekas, katru vārdu vēl cietāku. Ļeņins strēlniekiem patika: augsta pierce, dzīvas un gudras acis. Lai cik aizņemts, atradis laiku viņus pieņemt. Stučka nav apmānījies, stāstīdams viņiem jau maijā par boļševiku vadoni. Viņi arī uz Stučku raudzījās ar pateicību.

Nesenais Pagaidu valdības galva A. Kerenskis, atradis pajumti ārzmēs, ne reizi vien tā laika rakstos atkārtoja: “Krieviju pārvalda Stučkas!” Un lasītāji Amerikā, Francijā un Anglijā zināja, par ko ir runa, zināja, kas ir Stučka. Raiņa brāļi, viņa biedri un viņa biedru biedri pārvaldīja Krieviju, un dzejnieka strīds ar viņiem beidzot aptvēra pasaules sauszemes sesto daļu, kļuva planetārs. Viss, kas bija radījis Raini sašutumu Krievijas un latviešu partijā, kas bija licis viņam 1914. gadā saraut saites ar LSD,

viss bija palicis tāpat kā iepriekš, tikai ieguvis citu vērienu; tajā laikā slēptā slimības attīstība ar savām metastāzēm bija pārņēmusi puspasauli.

Rainis — R. Ivanovam, 1917. gada 2. novembrī.

“Es tiku gan pārāk impulsīvi rakstījis, tas bija pēc manas dzimtās pilsētas zaudējuma. Es tiku jautājis — vai tad Prometejs ir kļuvis par Epimeteju? *... Septembra notikumi un arī tagadējie padarījuši mani slimu. Taču tas jāpanes un jācer uz Prometeju.”

Uz Petrogradu Kārlim Tifentālam **, 1917. gada 27. decembrī.

“Dārgie biedri un draugi, Jūsu vēstuli ar uzaicinājumu uz kandidātūru *** saņēmu tikai pēc vairāk nekā 4 mēnešiem, kad vēlēšanas bij jau beigtas. — Pieņēmis es būtu, kaut Jūs arī tēlojat apstākļus ļoti drūmi... Mana neveselība nēlaiž vēl braukt ne mani, ne Asp. Kad šo rakstu, tad jau ir viss noticis, cerību vecajā ceļā vairs nau nekādu, un laikam pēc pāris nedēļām Jums būs vecā monarhija, tikai varbūt citas tautības ****... Nekādas pasta satiksmes man vairs nau ar dzimteni un Krieviju. *Dzirdu, ka Paragrafs esot miris 24. dec., ka arī mana māsa mirusi.* Bet ziņu tiešu nau nekādu.”

Kādreiz Berlīnē pazīstams literāts bija mācījis viņam, ka esot tāda austrumnieku gudrība, — necenties iznīcināt savus pretiniekus, pārāk nerosies. Apsēdies upes krastā un gaidi: ienaidnieku liķi aizpeldēs tev garām pa straumi. Kādas kaislības, cik daudz moku un asaru ir aistīts ar šo naidu! — un viņš jau sen pārstājis rošities... Un nu jau nedzīvais Jansona-Brauna augums aizpeldējis, tieši aizpeldējis viņam garām. Vai tiešām arī...

Briesmīgu, smeldzīgu tukšumu viņš sajuta sevī, saņēmis ziņu par Stučkas un māsas Doras nāvi. It kā būtu izņemta serde no visa, — un atlikušais izjucis, pārvēršoties par nevajadzīgu krāmu kaudzi. Nē, viņš nebija vēlējies, nekad nebija vēlējies, lai būtu šie liķi, tad jau labāk, lai viņš pats būtu aizpeldējis tiem garām!

Viņš bija aizmirsis, ka ir spējīgs izjust tik stipras un neremdināmas bēdas — tāpat kā bērībā. Pirmā un pirms Aspazijas — viņa vienīgā, ideālā mīlestība, Dora. Pēteris — pirmā, arī, liekas, vienīgā draudzība uz visiem laikiem, — un vai vispār viņa dzīvē ir bijis kaut kas cits? “Tu esi netaisns,” viņam atbildēja Aspazijas nosodošais skatiens. “Bet vai mūs esi aizmirsis?” jautāja Birutas Skujenieces un Natālijas Robiņas, Ivandes Kaijas un Augusta Deglava, Birznieka-Upīša un Gulbja, Miķeļa Valtera un

* Epimetejs — Prometeja brālis, pilnīgs pretstats viņam: glēvulis un nelietis.

** Literāts, plašāk pazīstams kā K. Dziļleja.

*** Dzejniekam piedāvāja balotēties Vidzemes Zemes padomē.

**** Rainis baidījās, ka “pēc pāris nedēļām” Krievijas tronī sēdēs Vācijas ķeizars.

Paula Dauges balss un vēl, un vēl daudzas citas balsis. “Esmu netaisns un gribu tāds būt,” kaut kas viņā spītīgi atbildēja. “Piedodiet, dārgie, ja palikšu dzīvs, attaisnošos. Taču tagad man ap sirdi ir tā, it kā es nupat būtu pazaudējis savu vicnīgo bērnu.”

Tikmēr Dora un Pēteris Stučka bija dzīvi un veseli, kaut arī uztraukumos un bezmiegā nomocījušies. Boļševiki nervozēja. Caurām naktīm negulēja, nekur nerazdams mieru, arī Ļeņins, biedēdams savu pacietīgo sievu. Tuvojās pati grūtākā diena kopš varas sagrābšanas, pati bīstamākā. Satversmes sapulces sasaukšanas diena.

Ak, cik šī Satversmes sapulce bija nelaikā! Karstās galvas icleica vispār no tās atteikties. Taču visa pasaule bija lieciniece tam, ka Ļeņinskā partija bija pieprasījusi visātrākā laikā sasaukt parlamentu. Kā teica Kārlis Kautskis, krievu boļševiki “visšķaļāk par visiem” bija klieguši par to. Skaļāk vai ne, taču klieguši bija. Vēlēšanas jau iet uz beigām, atkāpties par vēlu. Bet katram gadījumam laiks arī dot atsaukuma signālu... Vienlīdzīgas, vispārīgas, ticšas un aizklātas vēlēšanas varēja nest visnevēlamākos pārsteigumus. Ja tauta savas tumsības un nezināšanas dēļ ievēlēs citus cilvēkus un citas partijas, jo sliktāk pašai tautai. Tomēr ne jau tāpēc tika sagrābta vara, lai to kādam atdotu. Ļeņins Viskrievijas Centrālās Izpildkomitejas sēdē 1917. gada 14. decembrī teica: “Mēs izdarījām apvērsumu tāpēc, lai būtu garantija, ka Satversmes sapulce netiks izmantota pret tautu. Mēs neļausim sevi apmānīt ar formāliem lozungiem... Mēs pateiksim tautai, ka tās intereses stāv augstāk par demokrātiska iestādījuma interesēm. Nevajag iet atpakaļ pie veciem aizspriedumiem, kas tautas intereses pakļauj formālam demokrātismam.” Un Pēteris Stučka savukārt jau novembrī rakstīja: “Neaizmirstiet, ka Satversmes sapulce ir nedzīvs lozungs, salīdzinot ar padomju varas lozungu, kas vispār nebūt viens otru neizslēdz, ja tikai nerodas konflikts, nesaskaņa abēju starpā. Mēs gaidam revolūcijai labvēlīgu izeju no mūsu līnijas uzvaras arī Satversmes sapulcē — tā būtu mierīga proletariāta uzvaras nostiprināšana, ko tas guvis pilsoņu karā; mūsu “varenie sociālisti” ilgojas pēc Satversmes sapulces ar mums pretēju vairumu. Es neticu viņu gaidām, bet nebūtu pārāk agri kavēties pie šādām vai tādām varbūtībām. Pirmajā gadījumā mēs būtu izsargāti no jauna pilsoņu kara, otrajā tas būtu nenovēršams.” (Raksts publicēts “Cīņā”, 1917. gada 21. novembrī un beidzas, starp citu, ar citātu no Raiņa dzejoļa.)

Eseru un meņševiku, kadetu cerības piepildījās tāpat kā Ļeņiniešu bažas. Kaut arī vēlēšanas notika jau Padomju varas apstākļos, to iznākums boļševikiem bija nepatīkams. Vairākums vietu Krievijas Satversmes sapulcē pienācās ne jau viņiem. Tiesa, par viņiem bija nodots visvairāk balsu

Petrogradā un Maskavā, bet arī par kadetiem galvaspilsētās bija balsojuši simtiem tūkstošu. Zemnieku Krievija bija devusi prickšroku eseriem.

Satversmes sapulces atklāšana pēc ilgas kavēšanās tika nozīmēta uz 1918. gada 5. janvāri. Tajā pašā dienā opozīcijas partijas bija ielānojušas demonstrāciju tās atbalstīšanai. Klīda baumas, ka tiek gatavota nevis demonstrācija, bet sacelšanās pret boļševikiem.

1. janvārī, 1918. gada pirmajā dienā, tika apšaudīta mašīna, kurā Ļeņins atgriezās no Sarkanās Gvardes mītiņa.*

VCIK 3. janvāra lēmumā teikts: “Visa vara Krievijas Republikā pieder Padomēm. Tāpēc jebkurš mēģinājums vienalga no kāda iestādījuma puses picsavināties kaut kādas valsts varas funkcijas tiks uzskatīts par kontr-revolucionāru darbību un tiks apspiests ar visiem līdzekļiem līdz pat bruņoto spēku izmantošanai”.

Kā saka — te tev nu bija! Satversmes sapulce, kurai nav nekādu valsts varas funkciju? Kas tas ir? Kāpēc tai jāsanāk?

Eseru partijas CK brīdināja: “Satversmes sapulces padzīšana padarīs neizbēgamu karu par Satversmes sapulci.” Vai tad to pašu no savas puses nesen nebija rakstījis P. Stučka?

Ļeņins izsauca Stučku pie sevis. Nekad vēl Veterāns nebija redzējis, ka šīs acis būtu pievērstas viņam ar tādu nepacietību un... ar tādām šaubām. Tas bija pārbaudošs skatiens, ass kā bārdasnazis, galīgi bez jebkādas banālas picklājības.

— Vai mēs varam paļauties uz latviešu strēlniekiem? Ja būs vajadzīga visapņēmīgākā rīcība... ja uz kontr-revolucionāru provokāciju vajadzēs atbildēt ar uguņi?

Stučka atbildēja bez jebkādas šaubīšanās: strēlnieki visi kā viens ir par boļševikiem un Padomju varas ienaidniekiem, lai kas viņi būtu, dos iznīcinošu triecienu.

— Bez jebkādām šaubām?

— Bez jebkādām šaubām.

Ļeņins: tieši tādu atbildi viņš esot gaidījis, nemaz nešaubīdamies par latviešu strēlnieku uzticību sociālistiskajai revolūcijai. Viņš tikai gribējis pievērst viņu uzmanību vēsturiskā brīža svarīgumam.

Piektajā janvārī apmēram sešdesmit tūkstoši cilvēku izgāja demonstrācijā. Tas bija pirmais gadījums, kad padomju vara šāva tieši virsū cilvēkiem. Trīsdesmit nogalināto, apmēram divsimt ievainoto. N. K. Krupskaja: “Notika bruņota sacelšanās, kuru ātri likvidēja.”

Nebija bruņotās sacelšanās. Demonstrācija bija micrīga, cilvēki — bez ieročiem. Tāpat kā 1905. gada 9. janvārī.

* Latviešu strēlnieku modrība 1918. gada janvārī novērsa kontr-revolucionāru atentātu pret Ļeņinu kādā viņa braucienā pa Petrogradu”. Р. Трейс. Ленин и революционное движение в Латвии. — Рига, 1960, 79. лрр.

Par spīti varas orgānu apgalvojumiem, ka gājienā piedalījās “tikai intelligence, studenti un buržuāzijas pārstāvji”, kolonnās bija ne mazums strādnieku. (Vai nav apbrīnojama loģika, pēc kuras iznāk, ka uz studentu šaut drīkst, bet uz strādnieku ne? Bet, pat vadoties pēc šīs dīvainās loģikas, Smoļņijam nebija attaisnojuma.)

Poltavā vecais krievu rakstnieks Koroļenko ieraksta dienasgrāmatā: “Mierīgo manifestāciju par Satversmes sapulci 5. janvārī boļševiki apšaudīja... Kādam latvietim sarkangvardietim teikuši: “Kāpēc jūs nogalināt strādniekus?” “Strādniekiem bija pavēlēts sēdēt mājās.” “Tāpat bija pavēlēts arī 9. janvārī.”

Tajā laikā Smoļņija apsardze jau bija uzticēta latviešu strēlnieku sastādītajam bataljonam (pa četrdesmit boļševistiski noskaņotiem brīvprātīgajiem no katra pulka). Viņi kļuva par Ļeņina gvardi, kas citos izraisīja bailes un naidu, bet citos...

Ienaidnieki tos sauca par algoņiem, — un veltīgi: savtības motīvs te nepastāvēja. Latvieši nebūt neuzskatīja sevi arī par svešzemniekiem: kā Krievijas pilsoņi viņi ir karojuši pret vācu karapulkiem Krievijas armijas sastāvā, pakļaujoties tās pavēlniecībai; Pēterburga, Petrograda divsimt gadu bijusi galvaspilsēta tajā valstī, kurai viņi oficiāli piederēja kopš dzimšanas, kuras likumiem pakļāvās, kuru aizstāvēt atdevuši dzīvības. Tagad, kad vācieši bija okupējuši viņu zemi, gandrīz puse latviešu atradās krievu pilsētās un ciemos.

Taču latviešu pulki krasi atšķīrās no pārējās armijas. Atbrūņojuši vairākumu virsnieku, viņi pamanījās nepazaudēt militārās iemaņas un disciplīnu. Petrogradā arī dzimtā valoda, ko apkārtējie nesaprata, viņus saliedēja un vienoja; valoda bija vienīgais, kas tagad viņiem bija palicis no dzimtenes.

23 000 latviešu strēlnieku nobalsoja par Ļeņinu Satversmes sapulces vēlēšanās, par citu partiju kandidātiem tika atdotas ap 800 balsu... Viņi bija noticējuši savējiem: Stučkam, Daniševkim, Lencmanim, Pētersonam, viņi bija noticējuši Ļeņinam. Citas valsts, kā vien Krievijas Republika, viņiem nebija. Šis valsts galva, tagadējais galva, runāja ar viņiem kā līdzīgs ar līdzīgiem, interesējās par viņu dzīvi, viņu domām par notiekošo.

Vienreiz šajā grāmatā ir jāpasaka: bija arī ticība vēl nebijušai zemnieku un strādnieku valstij, pasaules revolūcijai, bija cerības uz žilbinošu jaunu, laimīgu dzīvi, kura sāksies, tiklīdz tiks galā ar ienaidnieku. Ne tikai latviešu strēlniekiem, — miljoniem cilvēku, kuru liktenis agrākajā Krievijā bija jau iepriekš nolemts ar “zemo” izcelšanos, tagad aizrāvās elpa no iespējām, kuras, kā likās, viņiem ir pavērušās. Ļeņins teica, ka katra ķēkša varot pārvaldīt valsti. Pamēģiniet, atrodiēt ķēkšu, kurai tas

nepatiktu. Ko tur runāt par ķēkšām... Zinātnieki, izgudrotāji, dzejnieki, mākslinieki un arhitekti gribēja ticēt, ka uz vecās pasaules drupām dzīve sāksies no jauna, ka revolūcijas laika netaisnības un nežēlība ir īslaicīgas, bet rīt...

Par strēlniekiem. Viņu personīgā ticība Ļeņinam, uzticība revolūcijas vadonim, ko prasmīgi uzturēja komunisti, viņu klusēšana (ne jau visi pietiekami prata krieviski), viņu akcents, kuru visur pazina, viņu disciplinētība un frontes pieredze boļševistiskajai vadībai izrādījās laimīgs atradums. Ja krievu pulkos viss vārījās un ik brīdi mainījās, ja Kronštates matrožu vai ložmetējnieku pulka šīsdienas simpātijas rīt varēja kļūt par neapmierinātību vai pat dumpi, tad latvieši palika pie tās pārliecības, ar kādu bija ieradušies Petrogradā, gandrīz nepieejami iespaidošanai no malas. Viņiem tika uzticēti grūti, nepateicīgi uzdevumi, piedalīšanās bīstamākajās kaujās un soda akcijās. Ne jau viņi izlēma, kas ir draugs un kas ienaidnieks: viņi izpildīja revolucionārās pavēlniecības, paša Ļeņina pavēles. Un jo nevainojamāk izpildīja, jo neatgriezeniskāk sasaistīja sevi ar boļševikiem. Picaugošo baiļu un naida gredzens nogrieza viņiem ceļu atpakaļ: ja rīt uzvarētu cits spēks, atrastos arī tādi, kas gribētu viņus saraustīt gabalos.

Pateicības jūtas V. I. Ļeņina dzīvē un darbībā nav saskatāmas. Viņa pieķeršanos kādam var saskaitīt uz vienas rokas pirkstiem. Stučka rakstīja, ka biedram Ļeņinam vispār nēsot personīgās dzīves: viņš dzīvojot tikai revolūcijai.

Taču Pjotram Ivanovičam Stučkam viņš palika pateicīgs uz visiem laikiem. Mēs par to ne bez apbrīna varēsim pārliecināties.

...Oho! Kas tad man — krusts, vai, jāpārmet? Fausta un jaunā Fausta, kā reizi pa reizei sevi sauc mans varonis, sarunbiedrs, Ivana Karamazova un komponista Adriāna Leverkīna sarunbiedrs... viņu ir bez sava gala, to, kuri sarunājušies ar manu tagadējo pretimsēdētāju, kas uzradies no nekurienes un sākumam apveltījis mani ar visvaldzinošāko no Mefistofeļa smaidiem. Viņš izskatās kā Šaļapins Guno operā, nogrimējis, pat bārda, liekas, pielīmēta. Taču tam nav vērts pievērst uzmanību.

— Krusts jāpārmet? — viņš domīgi atbild uz manu sākotnējo domu. — Neiebilstu. Pie viena: tas ir vienīgais žests, kas mūsējiem ir neiespējams. Visu, ko gribat, tikai ne to, — ķepa nokaltīs. Bet jūs kā cilvēks, kas ir vairāk vai mazāk ticīgs... Zinu, zinu, varat nepūlēties: "Ticu, ak Kungs, palīdzi manai neticībai..." Tas viss ir jūsu darīšana. Pārmetiet krustu sev... sev, bet ne man! — uz veselību, mani tas, atvainojiet, nesaviļņo. Manuprāt, es reiz jau esmu teicis jūsu Rainim, ka ar ateistiem man ir daudz

grūtāk. Tas ir, dvēsele, protams, ir pat tiem, kas noliedz pašu šo jēdzienu... Taču ateista dvēsele — viegls guvums. Ja cilvēks pats nosaka sev prasības, kas viņam var liegt arī pašam tās pārkāpt? Likumam jānāk no ārienes, un sodam par neizpildīšanu arī jānāk no turienes: no augšas... vai no apakšas.

— Apstrīdami, — es sacīju.

— Pārkāpumi taču — mana specialitāte, — Velns turpināja neklausīdamies. — Muļķiem likums nav rakstīts, muļķi tāpat to arī nepārkāpj. Ar neprāšiem ellei nav nekādu darīšanu. Ko no viņiem var prasīt? Neko nevar prasīt. Ar ko Fausts ickārdināja Mefistofeli? No viņa var daudz prasīt.

— Bet kā ir ar Ļeņinu? Ar Pēteri Stučku?

— Labi, ka atgādinājāt. Jums ar viņiem nevicās. Cik atceros, jūs grāsijāties atveidot gan Ļeņinu, gan Stučku, gan Jansonu un pārējos brāļus ar vissulīgākajām krāsām. Parādīt viņu neparasto valdzinājumu, prātu, inteligenci, apdāvinātību. Cilvēcību, galu galā. Kā tur bija Majakovskim par Ļeņinu “Viscilvēcīgākais no cilvēkiem”?

— Pat Majakovski atceraties? Viņu tagad neviens neatceras.

— Velniem nemēdz būt skleroze. Tā ir nemirstības, kaut arī negatīvās, priekšrocība. Bet mēs novirzāmies, bez gala novirzāmies sāņus! Es taču neesmu to nosapņojis: jūs gribējāt parādīt, ka jūsējie, tā teikt, velni ir simpātiskāki, skaistāki, apkārtējiem mīļāki nekā jūsu varonis — neirastēniķis. Rupji runājot, jūs grāsijāties pierādīt, ka melīga ideja piedod pretēju zīmi visām labajām īpašībām. Piemēram, — es atceros, jūs sacījāt sev, — dzelzaina griba radošai personībai ir brīnišķīga lieta, bet piemērojot cilvēkēdājam vai seksuālajam maniakam, vai fanātiķim rasistam — nebūt nav tik brīnišķīga.

— Vai tad es sev tā esmu teicis?

— Par precizitāti negalvoju, taču, aptuveni... Ļaujiet beidzot pateikt līdz galam: jums nekas nav iznācis. Jūs neesat pret viņiem labvēlīgs, objektīvs, jūs katrai medus karotei, ko negribīgi veltāt viņiem, piejaucaut mucu darvas. Jūs viņus nemīlat! Bet nemīlēt viņus mūsu laikā ir tik viegli. Nemīlēt, nosodīt, cirst acīs skaidru patiesību — viņiem, sen mirušiem! Būtu pamēģinājis to pašu darīt divdesmitajos, trīsdesmitajos gados.

— Divdesmitajos gados, iedrošinos atgādināt, es vēl nebiju dzimis, trīsdesmito gadu beigās — slapināju autiņus sava jaunuma dēļ.

— Jā? Bet es, kā liekas, biju tajā pašā vecumā kā tagad... Hm... Ļeņins, Stučka, Jansons. Tie nav mūsu klienti. Viņi patiesībā neslēpa savu naidu pret... Visaugsto. Labs vārds. Visaugstais — viņš arī velniem ir Visaugstais. Tāpat, viņu naidīgums pret debesīm vairākkārt pārsniedza mūsējo. Ja mēs atzīstam, ka esam nodoma daļa, tad viņi noliedz pašu nodomu. Vai atceraties, cik ļoti viņiem bija nepieciešams nošaut, pakārt garīdzniekus un bīskapus, apgānīt svēto pišļus, spridzināt svētnīcas. Viņiem bija

vajadzīga absolūta ticība komunismam. Tāda, kas neprasa nekādus argumentus un pierādījumus, tāda, kas nav dalāma ne ar kādu citu objektu. Rodas aizdomas, ka viņi zināja, kas ir viņu galvenais icnaidnieks. Sakaut krustu ar piccstaraino zvaigzni — visuma mērogos! Mēs, jāatzīstas, nesam tik godkāriģi.

— Bet iznīcināšanu viņi taču sāka paši ar sevi? Ja galvenais altāris — cilvēka ickšienē?...

— Elementāri. Pašiznīcināšanās vispār ir icpriekšējs nosacījums jebkurai iznīcināšanai, ko izdara cilvēki. Bet ko nu mēs tā esam aizfilozofējušies, turklāt tik skolnieciski. Es, patiesību sakot, gribēju brīdināt. Jums ir laiks beigt. Jūsu laikā ne tikai nav kas raksta tāda apjoma romānus, bet arī kas lasa.

— Bet būs taču arī cits laiks?

— Būs? Jūs esat pārliecināts? Mjā. Laiks beigt, laiks beigt. Kurš gads jums tur tagad ir? Astoņpadsmitais?

— Jā. Sākums.

— Droši vien esat sagatavojies rakstīt par Brestas micru, kuru neviens vairs neatceras... kā tikai mēs un šauri speciālisti.

— Nu kā par to var nerakstīt? Vai atceraties: uz Brestļitovsku, uz pārrunām ar vāciešiem, dodas delegācija, un tās sastāvā — Pēteris Stučka... un viņš Latvijas vārdā picrīt micram, kuru pat Ļeņins sauca par “neķītru”...

— Tomēr — mēs abi taču zinām, ka micru noslēdza vēlāk ar noteikumiem, kas bija vēl neķītrāki par icpriekšējiem, un Latviju atdeva vāciešiem tāpat kā pārējo Baltiju un Ukrainu, un...

— Bet arī Stučka neko neicbilda, viņa pickrišana, viņa piedalīšanās tajā kapitulācijā šokēja pat tos, kas viņam ticēja.

— Paklausieties, bet arī latviešu strēlnicki klusēja. Tiesa, Ļeņinam ziņoja, ka viņi esot neapmierināti. Es biju Kremli, kad Vladimirs Iljičs atnāca aprunāties ar viņiem. Vai zināt, ar ko viņš tos paņēma? Viņš teica, ka ir gatavs atdot gan Pēterburgu, gan Maskavu. Gatavs atkāpties kaut vai līdz Urāliem. Lai tikai “saglabātu pasaulē pirmo proletārisku valsti”. Viņš apsoliya viņiem drīzu pasaules revolūciju, pēc kuras ne tikai Latvija, bet visi būs brīvi. Viņš sauca visu, ko boļševiki nesa sev līdz, par brīvību. Un, liekas, ticēja pats sev. Bija vai nebija ģēnijs, bet savā ziņā gudrs viņš bija...

— Jā, arī man šis viņa vistas aklums ir mīkla! Pic reizes. Rainis, mans varonis, par Stučkas lomu Brestļitovskā zināja jau martā. Vai varat icdomāties, ko viņš pārdzivoja?

— Kāpēc man jāicdomājas? Es atceros.

— Arī es atceros.

— Ak tā? Dīvaini. Taču laiks beigt, vai dzirdat?

— Dzirdu.

— Vai negribat konsultēties par ļoti svarīgiem personīgiem jautājumiem?

— Pirmkārt, negribu. Otrkārt, ja arī gribētu, tad ne ar jums. Treškārt, kamēr nebūšu beidzis šo grāmatu, man tāpat kā Vladimiram Iljičam personīgās dzīves tikpat kā nebūs.

— Nu, nu. Uz atvadām — jums tur vienā vietā ir izlaidums. Pēc Satversmes sapulces padzišanas Padomju valdība pasludināja kadetus, visu partiju, par tautas ienaidniekiem. Vai nav smalki? Kadeti pilsētās bija paši bargākie boļševiku sāncenši. Dabūja miljoniem balsu. Bet mēs viņus pasludināsim par tautas ienaidniekiem. Ja ienaidnieks nepadodas, tas ir jāiznīcina, — vai atceraties tādu teicienu, ja nemaldos, tas pieder Maksimam Gorkijam, dažu jūsu personāžu paziņam. Un neaizmirstiet, ka jaunajā tūkstoš deviņi simti astoņpadsmitajā gadā Krievijā rodas jauns jēdziens: koncentrācijas nometne. Jēdziens, vārdu savienojums un, protams, arī pašas nometnes.

— Kaut kā iztikšu bez priekšā teikšanas.

— To jūs sakāt paldies vietā? Nav par ko.

Kadeti — tautas ienaidnieki, atbilstoši tam izdarīti aresti un redzamāko partijas darbinieku nogalināšana. “Naidīgo” izdevumu slēgšana.

Pirmās krievu revolūcijas laikā P. Stučka publicēja lielu rakstu ciklu ar nosaukumu “Politiskā brīvība”. Tajā laikā sociādemokrāti apzīmogoja ar kauna zīmi patvaldības režīmu par visiem zināmo brīvību trūkumu, Stučka tās nosauca: “Sirdsapziņas, vārda, preses, sapulču, gājienu un demonstrāciju, streiku brīvība... personības un mitekļa neaizskaramība”. Politisko brīvību visvieglāk varot pazīt pēc tā, Stučka rakstīja, cik lielā mērā visi iedzīvotāji esot vienlīdzīgi vienu un to pašu likumu priekšā. “Kur karalis un sulainis, miljonārs un baskājis būtu pilnīgi vienlīdzīgi likuma priekšā, tur mēs varētu runāt par politisku brīvību... Mēs prasām *vispuseju* brīvību visiem cilvēkiem.” Jau pirmajos padomju varas mēnešos *visas* līdz pēdējai politiskās brīvības tika *visiem* atņemtas. Agrāko mantīgo šķiru pārstāvjiem vispār bija atņemtas visas pilsoņu tiesības, viņus tā arī sauca par tiesības zaudējušiem. Arī strādniekiem bija atlikusi tikai brīvība atbalstīt valdību un tās dekrētus, — bet brīvība bez izvēles tiesībām jau vairs nav brīvība, un pārāk daudzi vēl arvien to saprata. Cik daudz gudrinieku bija saviesies Krievijā! “Liec viņus nokaut, kā tu nokāvi cara dēliņu,” reiz sapnī Stučka izdzirda frāzi no Puškina “Borisa Godunova”. Tur to saka... lickas, dzied Plānprātiņš. Plānprātiņš sapnī dziedāja laikam tāpēc, ka pirms vairākiem gadiem viņi bija klausījušies Musorgska “Borisu” Marijas teātrī. Plānprāšu šajā zemē arī atlikām! Un ja tikai šajā zemē! Stučka negribēja sev atzīties, ka Plānprātiņam bija

pazīstama seja. Pārāk labi pazīstama. Jānis Plickšāns, vēl jauns, ubaga skrandās, ar pusmetru garu, izstieptu cāļa kaklu raudzījās no sapņa, grozīja acis, pilnas neciešama zila spožuma, viņš dziedāja falsetā, tādā āža balstiņā: "Liec viņus nokaut, kā tu nokāvi cara dēliņu."

Cara dēliņu, ne Dmitriju, bet Alekseju, — stingri runājot, nenokāva. Nošāva Jekaterinburgā 1918. gada jūlijā. Kopā ar māsām, cara meitām, ar caru un carieni, ārstu Botkinu un vēl dažiem. Stučkam palicis prātā, kā tika noformēts nāves sods cara ģimenci: liekas, ar apgabala padomes lēmumu? Tā vai citādi, bet rikojušies bija atbilstoši revolucionārajai sirdsapziņai un revolucionārajai tiesiskajai apziņai.

SEPTĪTĀ NODAĻA

TRĪS BEZBĒRNU PĀRI

Ļeņins, N. K. Krupskajas vārdiem runājot, “vismazāk bija auksta prāta cilvēks, kaut kāds apdomīgs šahists. Viņš visu uzņēma ārkārtīgi dedzīgi.” Taču kaislibu uzliesmojumu, kādu viņā radīja vēsts par cara un viņa ģimenes nošaušanu, Vladimirs Iljičs pat nebija gaidījis no sevis. Arī viņam bijusi bērība! Arī viņam bijusi pirmā jaunība, bet tajā — satricinājums, kas bija apgriezis dzīvi otrādi uz visiem laikiem: maija diena, kad Pēterburgā bende bija savilcis cilpu ap mīlotā brāļa kaklu. No pagātnes iznira šausmās icplestās mātes acis, ieskanējās pretīgās kaimiņu un skolo-tāju, Simbirskas mietpilsoņu balsis, lai lāsts pār viņiem! O, briesmīgās galvassāpes, kas bija plēsušas vai pušu sešpadsmitgadīgā jauneklā galvu, o, naidi, ko viņš bija jutis pret visiem apkārtējiem, idiotiem, neliešiem un glēvuļiem, o, atriebības alkas, tūlītējas, asiņainas atriebības, no kuras nodrebēs pasaule! Viņš zināja toreiz, viņš zvērēja, ka Sašas bojāeja nepalikis neatriebta. Vai cars pirms nāves atcerējās brāļus Uljanovus? Atcerējās, nevarēja neatcerēties, — tas nāvēssods bija arī viņa dzīves, viņa jaunības notikums, cik gadu toreiz bija troņmantniekam? Liekas, astoņpadsmit? Vai viņš ļauni priecājās, kad mūsu ģimene vai mira no bēdām un pazemojuma? Tagad viņam viss ir beidzies. Ja viņa tētiņam būtu pieticis tālredzības un stingrības — līdzīgā garā izrīkoties ar visu Uljanovu ģimeni... neatstājot atriebējus, — ko var zināt, varbūt pēkšņi viņa dēla un mazbērnu liktenis būtu izveidojies citādi? Taču vēsturiski viņš bija nolemts bojāejai, ar Uljanoviem vai bez viņiem. Un cara ģimeni nogalināja, sakiet ko sacīdami, nebūt ne atriebības pēc: tā traucēja proletariāta lietai ar pašu savu pastāvēšanu, palickot par potenciālām briesmām jaunajai Krievijai. Vai nav tā?

Bet Kastaņolā dzejnieks Rainis atkal atsācis pierakstīt sapņus. Redzēt sapņus bija daļa no viņa darba. Tāpat kā iemīlēties. Kā mocīties — ar savām vai ar citu sāpēm. Dzejnieks varbūt nav dzejnieks tad, kad viņa spalva jau slīd pa papīru. Bet tad, kad viņā, dziļumos, kaut kas aizmetas,

kas reiz kļūs (vai arī nekļūs) par dzejoli. Nomodā vai sapnī. Dienā vai naktī.

No 1918. gada sapņiem.

15.2.18. Rudzu lauks, Daugavas krasts: ūdenī skaidrā nogrimusi laiva.

9.3.18. Stučka; garāka saruna, politisk.

19.3.18. Ķīnieši, liels pulks sēd, brīnos, ka gandrīz tādi pat kā mēs. Simpātiski, gribam saprastics, nevar.

Mamma slima, grib mirt. Galva apsietā; ārsts: kad noņemšot sēgas, miršot. Nevar noņemt.

Blakts vai mārīte, kā dvēsele, vai?...

Keskula melnā mētelī, apmeties rāpus, picsiets pie micta, lai nebēg no sievas. Es dodu riku.

2.4.18. In. grib mani pierunāt lai es precu nepazīstamu meitu. Man tai jāraksta karts. Negribas.

6.4.18. Izdomāju jaunu satiksmes veidu: appludināt jau pastāvošos grāvjus un braukt pa tiem ar mazām motorlaiviņām. Lēts un ātrs satiksmes līdzeklis. Lēti ierīkot, jo kanaļi jau gatavi. Applūdne pati derīga laukkopībai... Ar laivām braukt pa grāvjiem: nevarot airēt.

31.5.18. Tad redzu: Daugava, brūni dzeltenī krasti, kā apdeguši, skaidrs ūdens, līdz dibenam redzams. In. sāk raudāt, es arī raudu stipri.

6.6.18. Taisos braukt līdz ar Stučku.

Trīs pakalpojumus Stučka bija izdarījis Ļeņinam, neskaitot "tiesību revolūciju", ko viņš paveica gandrīz viematnē. Krīzes likvidēšana sakarā ar Satversmes sapulci un tās piekritējiem — viens. Brestas miers; atbalsts jautājumā, kas bijis sašķēlis pat boļševiku vadību: kādu laiku Ļeņins Centrālās Komitejas sastāvā palika mazākumā, vajadzēja pat piedraudēt, ka viņš izstāsies no CK un no valdības... Atbalsts šajā jautājumā Ļeņinam bija "arhisvarīgs". Divi.

Trešais pakalpojums — kreiso eseru dumpja apspiešana. Maskava, 1918. gada jūlijs.

Pilsoņu karš, ar kuru visi baidīja visus sākot ar 1917. gada februāri, jau sen liesmoja, tuvojoties Maskavai no visām debespusēm. "Padomju teritorija sašaurinājusies līdz XVI gadsimta bijušās Maskavas valsts robežām," — atcerējās J. Vācietis, cilvēks, kas ir militāri precīzs.

Sestajā jūlijā V. I. Ļeņins izsauca pie sevis Stučku, Daniševski, latviešu padomju divīzijas komisāru Pētersonu. P. Stučka: "Kad mēs atnācām pie viņa, Ļeņins paziņoja, ka kreisie eseri sacēlušies un ka *vienīgā pilnīgi revolūcijai uzticamā armijas daļa viņaprāt — latviešu strēlnieku divīzija.*"

Ļeņins bija nomocījies, seja pelēka. Pievērsis pat viņam neparasti caururbjošu skatienu pēc kārtas visiem trim sarunbiedriem, viņš gribēja rast atbildi: vai skaidrs, kas šorciz likts uz kārts?

— Vai jūs varat galvot par Vācieti? Pjotr Ivanovič, vai jūs saprotat, par ko es runāju: atbildēt ar savu galvu? Varat vai neparat?

— Es... Jā, es galvoju par viņu, Vladimir Iljič. Un viņi, — Stučka pamāja ar galvu uz savu abu biedru pusi, — un viņi arī. Varat paļauties uz latviešu strēlniekiem.

— Un arī uz Vācieti? Ar galvas mājieniem man par maz. Pasakiet to skaļi.

— Jā, Vladimir Iljič.

— Viņš ir bezpartejiskais, tomēr... Jā.

— Jā.

— Nu, ko lai saka, Pjotr Ivanovič. Ko lai saka, biedri. Ar to, jādodomā, pietiek. Es jums ticu.

Jukums Vācietis, Latviešu padomju divīzijas komandieris:

“Pirmām kārtām — mūsu rokās vajadzēja noturēt Kremli. Tur garnizonā bija izvietots 9. latviešu strēlnieku pulks, apmēram 1500 cilvēku. Šo spēku pilnīgi pietika, lai nodrošinātu Kremli no ieņemšanas uzbrukuma gadījumā. Kā rokās atradās Maskava naktī no 6. uz 7. jūliju? Noteikti atbildēt uz šo jautājumu ir diezgan grūti. Dumpis bija acīmredzams. Pret lieliniekiem sacēlušos dumpinieku rīcībā bija pilnīgi pietiekami bruņotie spēki, lai gūtu panākumus. Divas 9. latviešu strēlnieku pulka rotas tika aizsūtītas, lai atkarotu centrālo telegrāfa staciju no kreisajiem eseriem, bet šīs rotas darbojās tik nemākulīgi, ka tika sagrābtas gūstā, atbruņotas un aizvestas uz lielo Trjohsvatiteļņijas šķērsielu, kur daļa strēlnieku tika atstāta par ķīlniekiem, bet pārējie atlaisti uz Kremli. Viens Maskavas garnizona pulks pārgāja dumpinieku pusē un sagrāba Pokrovskas kazarmas.”

VĀK — Viskrievijas Ārkārtējās Komisijas priekšsēdētājs Dzeržinskis, VĀK kolēģijas loceklis Lācis, Maskavas padomes priekšsēdētājs Smidovičs atradās dumpinieku gūstā.

Boļševiki tomēr neuzticējās ne strēlniekiem, ne Vācietim. “Kara spēku jūs nekomandēsiet. Jūsu uzdevums — izstrādāt kreiso eseru sagrāves plānu,” — divīzijas komandierim tika pateikts. Vācietis tomēr uzskatīja, ka viņam pašam jāveda operācija — lietas interesēs. Viņš pieprasīja paziņot šos ieskatus Ļeņinam. “Pagāja apmēram pusstunda,” raksta Vācietis, “bet Muralovs un Podvoiskis vēl arvien veda sarunas ar Kremli. Beidzot viņi atgriezās un paziņoja, ka biedrs Ļeņins piekritis manam lēmumam uzņemt operācijas vadību sacelšanās apspiešanai, pie tam ticis

paziņots, ka viņi abi esot nozīmēti par komisāriem kopā ar vēl diviem komisāriem no latviešu komunistiskās partijas CK, un proti: K. Pētersonu un K. Daniševski. Tātad pie manis bija četri komisāri: Muralovs, Podvoiskis, Pētersons un Daniševskis. Biedrs Pētersons man stāstīja, ka Trockis ļoti uzstājīgi pretojies karaspēka nodošanai manā vadībā, un Ļeņins galu galā prasījis latviešu kompartijas CK locekļiem, vai viņi varot galvot par manu uzticību lieliniekiem. Atbilde bijusi apstiprinoša, bet Trockis pastāvējis uz to, lai pie manis būtu divi komisāri no latviešu kompartijas CK. Nakts laikā Trockis četras reizes apvaicājies, vai Vācietis nav piekrāpis, turklāt norādījis modri uzraudzīt mani... Ceļā uz apgabala štābu es iebraucu man uzticētās divīzijas štābā un tur mani gaidīja pārsteigums. Pie manis pienāca štāba priekšnieks, bijušais Ģenerālštāba pulkvedis, un paziņoja, ka viņš atsakās no ieņemamā amata un pamet štābu. Uz manu jautājumu, kāds iemesls viņam licis padomju varai tik atbildīgā brīdī pamest darbu, viņš atbildēja: “Jūs esat revolucionāri, jūs zināt, par ko ejat bojā, bet par ko es aiziešu bojā? Pie tam viss garnizons ir nostājies pret lieliniekiem, un ko tad jūs domājat — ar saujiņu latviešu uzvarēt?”

Vācietim — “militārspēcialistam”, bijušajam cara armijas pulkvedim, ne visai uzticējās arī Ļeņins. Bet veltīgi. Pats Vācietis rakstīja: “Latviešu strēlnieki 1917. gada 17. maijā bija izvēlējušies par savu idejisko vadoni biedru Ļeņinu un palika viņam nelokāmi uzticīgi.” Nelokāmi uzticīgs savai izvēlei līdz galam palika arī viņš. Par to 1938. gadā tika nošauts. Nošāva boļševiki.

Ap pusnakti Kremlī notika Vācieša satikšanās ar Ļeņinu. “Apstākļi atgādināja piefrontes joslu kara laukā,” atceras Vācietis. “Iegājis zālē pa labās puses durvīm, es apstājos kādu piecu soļu attālumā. Pēc dažām minūtēm durvis zāles pretējā pusē atvērās un pa tām ienāca biedrs Ļeņins. Viņš ātriem soļiem pienāca pie manis un jautāja: “Biedri, vai mēs izturēsim līdz rītam?” Uzdevis šo jautājumu, Ļeņins vēl arvien raudzījās mani, acis nenovēršot... Kāpēc bija svarīgi izturēt līdz rītam? Vai tad mēs neizturēsim līdz galam? Varbūt mani komisāri slēpj no manis mūsu īsto stāvokli?... Es lūdzu biedram Ļeņinam dot man apmēram divas stundas laika.”

Pulksten divi naktī. “Satikšanās ar biedru Ļeņinu notika iepriekšējā vietā. Es gaidīju Ļeņina ienākšanu, stāvot pie tā paša krēsla, kur biju stāvējis pirmoreiz. Biedrs Ļeņins iznāca pa tām pašām durvīm un tādiem pašiem ātriem soļiem pienāca pie manis. Es paspēru dažus soļus viņam pretī un ziņoju: “Šodien ne vēlāk kā līdz pulksten 12 dienā visa Maskava būs mūsu rokās.” Ļeņins ar abām rokām satvēra manu labo roku un stipri, stipri saspieda, sacīdams: “Paldies, biedri, Jūs mani ļoti iepriecinājat.”

Vācietis vārdu turēja: sacelšanās nākamajā dienā tika apspicēta. "Ap pulksten 14 viss kreiso eseru ieņemtais rajons bija mūsu rokās. Viss karaspēks, ko es komandēju, sapulcējās pie VĀK ēkas. Uz turieni atbrauca arī biedrs Ļeņins... Bet kas būtu noticis, ja latviešu strēlnieku uzbrukums nebūtu izdevies un būtu uzvarējuši kreiso eseru vadoņi?" tālāk savās atmiņās raksta J. Vācietis. "Tad Maskavā būtu izveidojusies cita valdība..."*

Ja latviešu strēlnieku uzbrukums 1918. gada 7. jūlijā būtu izgāzies, visa divdesmitā gadsimta vēsture būtu veidojusies citādi, par to nav nekādu šaubu.

Īpašo izmeklēšanas komisiju kreiso eseru sacelšanās lietā, kas tika nodibināta tajā pašā dienā pēc Tautas Komisāru Padomes lēmuma, vadīja P. Stučka.

Stučku laulātais pāris dzīvoja Kremli, tāpat kā Ļeņins ar savu sievu. Pēc Vladimira Ļeņina norādījuma dzīvoklis šeit tika piešķirts Stučkam uz mūžu (izrādījās, ka arī pēc nāves; urna ar viņa pelniem tiks iemūrēta Kremļa sienā).

Bet viņa jaunības draugs Plickšāns — Rainis tāpat kā iepriekš īrēja divas istabas viesnīcīņā, ko bija izvēlējis lētuma dēļ. Aspazija tajā laikā arī dzīvoja Kastaņolā. Krievija — Šveice. Maskava — Kastaņola. Trīs bezbērnu pāri.

* Iespēja, ka lielinieki varētu tikt militāri sakauti, darīja Vācieti nemierīgu, un ne tikai viņu vien. "Lai cik tas dīvaini, bet toreiz valdīja tāds uzskats, ka Padomju Krievijas centrs kļūs par brāļu kara lauku un ka lielinieki varbūt nenoturēsies pie varas un kļūs par bada un zemes iekšienē valdošās vispārējās neapmierinātības upuriem... Mani sevišķi satrauca jūtājums, kas notiks ar latviešu pulkiem, ja turpināsies vācu intervence un Padomju Krievijas centrā parādīsies kazaki un baltā armija," viņš vēlāk rakstīja. "Tāda iespējamība toreiz tika pieļauta un tā varētu novest pie pilnīgas latviešu strēlnieku iznīcināšanas, bet viņu sastāvā ietilpa gandrīz visa latviešu tautas jaunā revolucionārā paaudze, kuras iznīcināšana kristu pār manu galvu kā mūžīgs lāsts. Man ir zināms, ka šāds stāvoklis un neskaidrās perspektīvas... uztrauca arī strēlnieku masas. Protams, katrs no mums domāja savu smago domu slepenībā, neizrādot savu satraukumu, bet rēķinoties ar iespējamām nelaiēm, jo tām bija visai daudz nopietnu priekšnoteikumu. Kādu reizi es atradu pirmās brigādes komisāru L. paslepen zubrījot vācu un franču valodu no Tusēna un Langenšeita vārdnīcas. L. man paskaidroja, ka gadījumā, ja lielinieki tiktu gāzti, viņš domājot bēgt uz Vāciju un tur strādāt par kurpnieku, tāpēc arī mācoties vācu valodu... Ar manu pēcteci Avenu man bija noruna, ka gadījumā, ja Maskavu ieņemtu vācieši vai baltā gvarde, viņš sakoncentrēs sev padotos latviešu pulkus Pleskavas guberņā, rajonos, kur dzīvo latvieši, un tur nogaidīs Vācijas sakāvi Francijā, pēc tam dosies uz Latviju un tur izpildīs latviešu strēlnieku grību..."

Ko Rainis zināja par notikumiem Maskavā? Par Pēteri un Doru? Maz. Tikai maijā viņš pārliccinājās, ka abi ir dzīvi.

Dzīvi! Visapkārt tik daudz nāvju. Ko gan viņš atdotu, lai nevajadzētu sēdēt tās upes krastā un skatīties uz garām peldošajiem, kuru sejas ūdens straumē tik slikti saskatāmas. Petrogradas psihiatriskajā slimnīcā bija nomiris Jānis Jankavs... papeldēja garām arī viņa nožēlojamais, gluži kā embrijam čokurā savilktais augums. Bet arī tēvu, māti, māsu Līzi, Elzas brāļus un viņas māti bija kaut kur aiznesusi tā pati upe. 1918. gada februārī šī straume ievilka arī Natāliju Robiņu. Cik viņa bija jauka, bērnišķīgas uzticēšanās pilna, ar bedrītēm vaigos, — latviešu meitene, studentīte; visus pēdējos mēnešus viņa bija sēdējusi pie “Uguns un nakts” parindeņiem francūzim Kamilam Mobēram, kas bija apņēmicis iztulkot Raiņa lugu. Un vēl viņa bija cilvēks, kas no visas sirds bija dzīvojis līdzī dzecnieka bažām par savu valodu un tautu. Jau uz nāvi slima, pietvika un savilka dūrītes, kad runāja par prūšu plāniem aprīt Baltiju, pārvērtās sejā, lasot niknās paskvilas par savu dzimteni, centās iespraust kaut vai vārdiņu patiesības vienaldzīgo, ja ne naidīgo avižu lappusēs.

Vēl bija viens krievs, Nikolajs Ščetiņins. Viņš dzīvoja Ruviljanā — kādus simt metrus no Kastaņolas uz augšu pa kalna nogāzi. Dīvains cilvēks ar labsirdīgu, novārgušu seju, slimību nomocīts, viņš pārvietojās tikai ar ratiņiem, — bet dzīvs un aizrautīgs, pašreizējīgi nodevās cilvēkiem un teorijām. Slimības viņš bija iemantojis Krievijas cietumos: būdams senas muižnieku dzimtas pēctecis, viņš piedalījās Piekta gada revolūcijā, tās epicentrā — Petrogradā bija izvērsis kultūras darbu proletāriešu vidū. Kas to būtu domājis! Daudziem ne prātā nebūtu ienācis apvienot sacelšanos ar kultūru. Un vai tas maz ir savienojams?

— Kad runā lielgabali, mūzas klusē? Ne velna! Bez kultūras nebūtu arī lielgabalu: viduslaiku ieroči vēl bija mākslas darbi, jūs taču esat redzējis šos smagos bronzas stobrus ar lauvas galvām, ar vītiem turekļiem, ko izlējis īsts mākslinieks? — to viņš saka steigšus, kā netikdams vārdiem līdzī, kā klupdams pret to spiedienu no iekšpuses. Nav zināms, kas: kāda no viņa slimībām vai vientulība, vai arī kāds no senajiem mistiskajiem spēkiem, kuriem viņš ticēja, — bet kaut kas bija iekonservējis viņā mūžīgā jauneklā veidolu. Lai cik ilgi viņš dzīvotu, viņš nomirs divdesmit gadus vecs, domāja Rainis. Mazliet revolucionārs (ar gadiem bija novērsies no politikas, bet vēl arvien uzskatīja sevi par sociāldemokrātu, meņševiku), mazliet filozofs, mazliet dabas pētnieks, mazliet literāts, mazliet mistiķis. Viņš izsvaidīja savus spēkus, taču strādāja nepārtraukti: lasīja, domāja, rakstīja, bet, kad slimība atrāva viņu no nodarbībām, viņš iekrita tādā melnā melanholijā, kādu Rainis nekad nespēja ne icdomāties citā cilvēkā. Viņus satuvināja interese par mitoloģiju un folkloru, par Indiju un... un

par Raini un Aspaziju. Pasacīt "interese" — nozīmē nepasacīt neko. Viņš pieķērās "Reinim", kā nez kāpēc bija pasācis saukt Raini sarunās un vēstulēs; sākumā acīmredzot bija pārklausījies, Rainim nez kāpēc bija pietrūcis dūšas aizrādīt, un kāpēc gan? Ja Reinis, tad Reinis, viņa pirmais dzelolis "Dienas Lapā" parādījās tieši ar tādu kļūdu. Nikolajs bija pieķēries jaunajam sarunbiedram gluži kā slīcējs savam glābējam: tūlīt, tūlīt novilks sev līdzī dībenā. Vai pacels debesīs, sapņos, drudžainos kā septiņpadsmit gadu vecumā. Infantils viņš nebija — bet bija hroniski jauns.

Sarakstīšanās starp viņiem, fragmentāra, uz atklātnītēm, turklāt ar vienkāršu zīmuli tika aprakstītas abas atklātnes puses, — šī sarakstīšanās sākās, ja Rainis vai Aspazija nevarēja uzkāpt Ruviljanā vai uz kādu laiku bija aizbraukuši no Kastaņolas. Ščetiņins un Nagliņš rakstīja viens otram krieviski, kaut arī Nikolajs diezgan labi prata vācu, angļu un franču valodu. Divi no daudzajiem Nikolaja pasākumiem aizrāva arī Raini. Pirmais — darbs, kas veltīts čūskām, to nozīmei dažādu tautu mitoloģijā, medicīnā utt.; te Rainis kļuva gandrīz par līdzautoru, piegādādams slimajam ziņas un piemērus no latviešu un lietuviešu dziesmām, pasakām, ticējumiem. Otrs darbs bija saistīts ar gnosticizmu; dīvainais ticības un zināšanu sajaukums, antikās filozofijas, kristiešu dogmatu un seno ēģiptiešu priesteru noslēpumi viņa uztverē ieguva negaidītu viengabalainību; katrā ziņā krievs jutās šajā vielā kā zivs ūdenī.

Lūk, dažas atklātnes no tām, ar kurām apmainījās divi trimdinieki.

Ščetiņins — Nagliņam 1.1.1916.

"Augsti godātais Reiņa kungs, steidzos apsveikt Jūs un Jūsu sievu Jaunajā gadā un sakarā ar jaunu latviešu bataljonu uzvaru."

Ščetiņins — Nagliņam, bez datuma.

"Augsti godātais Reiņa kungs,

Jūs varbūt esat izbrīnījies, ka es vēl neesmu izteicis savas domas par Jūsu drāmu? Pagājušo reizi es tišām nepieskāros šiem jautājumiem, jo vēl nebiju paguvis iepazīties ar pēdējām divām ainām un gribēju izteikties tikai tad, kad būšu iepazīnis visu drāmu. Tagad steidzos Jūs sirsnīgi apsveikt. Izteikto domu dziļuma, raksturu smalkā zīmējuma un augstā poētiskā pacēluma ziņā Jūsu luga ir vērtīgs ieguldījums pasaules literatūrā. Jūsu drāmas labās īpašības es varēju novērtēt pat tajā neapmierinošajā atstāstā, kurā man diemžēl nācās ar to iepazīties. Gribētos ātrāk to redzēt izdotu Krievijā atbilstošā literārā tulkojumā. Dziļi nožēloju, ka nespēju iepazīties ar oriģinālu. Vai Reiņa kundze nav pabeigusi savu tulkojumu vācu valodā? Es daudz no tā gaidu..."

Ščetiņins — Nagliņam 30.5.16.

"Dārgais biedri, kā Jums klājas Lozannā? Kad domājat atgriezties? Bez Jums te ir garlaicīgi un nav ar ko parunāt par saviem darbiem. Es

patlaban studēju Pančatantru un Somadēvu-Bhatu. Šie senindiešu (lielākoties budistu) pasaku un teiku krājumi ir ļoti interesanti. Tajos atrodami gandrīz visu ciropiešu pasaku prototipi, it īpaši slāvu. “Z. f. Ethn.” atradu mitoloģiska satura latviešu tautas dziesmu tulkojumus, dziesmu dziļais senums nav apšaubāms. Laikam gan tās ir vecākas par Vēdām. Saturs ir vislielākās intereses vērts... Mani ļoti vilina vēlēšanās mācīties sanskritu. Ir pažiņas sanskritologi, kas sākumā varētu dot norādījumus.”

Nagliņš — Ščetiņinam no Lozannas, 31.5.16.

“Dārgais Biedri, Jūs sapratīsiet, cik priecīgs es biju, saņemdam Jūsu pastkarti... Man arī liekas, ka latviešu dziesmas ir vecākas par indiešu vēdām, tā iznāk pēc Jūsu teorijas.”

Ščetiņins — Nagliņam, 18.7.16.

“Visu dienu pavadu uz balkona, nesatieku galīgi nevienu un jau kādus divus mēnešus necsmu atvēris muti, jo nav ar ko aprunāties. Būtu ļoti priecīgs par Jūsu atgriešanos. Citādi es te baidos, ka vairs nepratišu runāt. Dzīvoju kā mūks “cellē”. Saule pie mums tagad lieliska. Pat kož.”

Nagliņš — Ščetiņinam no Lozannas, 22.7.16.

“Jūs kaut kad vēl ieraudzīsiet Krieviju, es — nekad... Drīz domāju atgriezties Kastaņolā. (Daži nesalasāmi vārdi) ..es daru to pašu, un līdz šim laikam mums ir pilnīga līdzība. Bet pēc tam mūsu ceļi šķiras. Taču uz redzēšanos.”

Ščetiņins — Nagliņam. Bez datuma.

“Esmu ļoti aizņemts ar saviem gnostikiem, un ar darba rezultātiem pagaidām esmu apmierināts... Pa šo laiku esmu divas reizes redzējis Jūs sapnī: vienu reizi piedalījās Jūsu ievēlēšanā par deputātu no Penzas, bet otru — biju ministrs un pasteidzos pirmām kārtām Jūs amnestēt. Vai pazīstat Freida teoriju? Sapņi — slepeni vēlēšanos piepildījums. Aizsūtu Jums vēl visas detaļas par Rasputina nāvi, kā tās pasniegtas avīzē “Ruskoje slovo”.”

Ščetiņins — Nagliņam, 5.2.17.

“Dārgais biedri, es gribētu iegūt Jūsu fotogrāfiju. Pameklējiet, vai Jums neatradīsies kāds eksemplārs priekš manis. Un uzrakstiet veltījumu. Aizsūtu Jums Rubakina rakstu, kuru vakar saņēmu no Kirhenšteina... 181. rezerves pulks, kas atteicās šaut uz dumpiniekiem, ir tas pats pulks, kur ir mans Vladimirs, Jūs viņu pazīstat. Es nesen saņēmu no viņa vēstuli, viņu pulku no Petrogradas sūta uz fronti. Vai ne tādēļ? Un vai ne uz pašu bīstamāko vietu?”

Nagliņš — Ščetiņinam, 27.2.17.

“Satikt labu un gudru cilvēku — tā ir laime. Tā paceļ no ikdienības augstās, objektīvās sfērās. Pati daba un dažādās nelaimes Jūs izraudzīju-

šas augstajai dzīvei un Jums jāklūst tajā par zvaigzni. Jūtos laimīgs, ka esmu Jūs saticis, un viss, ko varu Jums sacīt, ir: nepretojieties, nelieciet šķēršļus savai zvaigznci.”

Ščetiņins — Nagliņam, 10.2.17.

“Pateicos par brīnišķīgajām fotogrāfijām un veltījumu. Vienīgi tikai: mana zvaigznc ir nevis ceļarādītāja *stella maris* — Izīda, bet Skorpiona zvaigznājs, kas veltīts ļaunajam dievam Setam.

Taču labi audzināti cilvēki var runāt par savām cicšanām tikai humoristiskā tonī. Nokārts deguns ir pats nepieklājīgākais no visa, bet bojā jāiet vienīgi aiz pēdējās barikādes.”

Nagliņš — Ščetiņinam, 13.2.17.

“Mīlais, dārgais Biedri, dodiet plašumu savai dvēselei un savam prātam, neierobežojiet tos ar skumjām un bēdām, priekšnojautām, pareģojumiem un citām sentimentalitātēm. Tas viss ir labi tikai tad, ja kāpina vitālo spēku. Šis spēks ir galvenais personības ierocis. Bet personībā ir tāda varenība, ka tai līdzinās vienīgi atoms — pasaules absolūtais valdnieks. Pretī personībai visi bargie imperatori un skorpioni ir smieklīgi. Saņemiet rokā savu personību — un Jūsu rokā būs Jūsu liktenis... Tā Lozinskis nebija valdnieks pār sevi un aizgāja bojā... Jūs gribat, lai viss Jums padotos bez pūliņiem? Pūliņi — tā ir kustība, un tas ir prieks. Vai traģēdija — vienalga. Aiziet bojā bez cīņas un bez darba, tas ir smieklīgi vai bēdīgi. Bet kliegt par savām sāpēm var. Grieķi no tā nebaidījās, un mira kā varoņi. Ne vien uz barikādēm var nomirt kā varonis.”

Savā vēlinajā grāmatā “Kastaņola” Rainis veltīja Ščetiņinam nodaļu. “Vienu nakti pie mums atnāca steidzīga ziņa viņu apmeklēt, bet, kaut gan mēs tūdaļ devāmies turp, tomēr atradām viņu jau mirušu.

Pēc viņa nāves man vajadzēja uzņemties viņa aizgādņa amatu, būt par *tutore*; man vēl tagad ir Kastaņolas pagasttiesas aplicēba par šo uzdevumu. Mantas Ščetiņins neatstāja gandrīz nekādas; pietika tikko viņa sīko parādu samaksai. Viņa rokraksti tika uzglabāti pagasttiesā. Apglabājām mēs viņu skaistajos Kastaņolas kapos, ļoti vienkārši, bet sirsniņi.

Pēc viņa nostāstiem, viņš bijis no ļoti bagātas veco muižnieku ģimenes ar lielām muižām Penzas un Ufas guberņās; Ufas muižā bijušas 10 000 aitas. Karš un revolūcija viņa ģimeni un viņu izpostījuši; no visām tūkstoš aitām viņam nepalicis ne tik daudz vilnas, ko noadīt pāri zeķu. Un viņa lielo zinātnisko rakstu, kas lai to nobeidz un kas lai izdod?

Viņā bij iemīlējusies skaista krievu muižniece, es viņu dabūju redzēt; tiešām skaistule. Viņš savas slimības dēļ kautrējās viņu precēt, tādēļ izdomāja kādu idejisku konfliktu, un skaistule aizbrauca; devusies uz Somijas mežiem, mežā sev uzcēlusi mājiņu un sākusi tirgoties — un ļoti izdevīgi — ar

zvēru ādām. Tā man Ščetiņins pats stāstīja un nobrīnījās, ka viņā, kroplī, varot iemīlēties skaista sievietē; bet viņš bija garīgi stiprs un dziļš cilvēks. Man liekas, tas daudz ko izskaidro, jo es ticu sievietes ideālismam un cieņai pret spēku, sevišķi garīgu.

Ščetiņins būtu laba figūra savādam laika un psiholoģiskam romānam, — kas to rakstīs?”

— Tad kur ir tas āķis? Kaut kā it kā trūktu? — apjautājās punduris sarkanu degunu, trīdamies uz grozāmā krēsla līdzās manam pianīnam; viņš piesaistīja manu uzmanību ar delikātu iekāsēšanos. Agrāk tur nekāda pundura nebija. Cilvēciņš bija trīs veršokus garš un viņa deguns, patiesību sakot, bija nevis sarkans, bet zilgans, uztūcis un ar violetām dzīslīņām. Velns bija man parādījies pundura alkoholiķa, es teiktu — ziliša izskatā. Tas būtu brīdinājums, vai?

— Lieciet mierā manu degunu, — punduris asi sacīja. — Man tagad domas ir citur, jums tagad domas ir citur. Es jautāju: jums taču kaut kā trūkst, vai nav tā?

— Kādā nozīmē?

— Nu ne jau tādā, — punduris uzbudināti atbildēja, pagrozījis pirkstu pie deniņiem, — Ščetiņins jums nav izsmelts, vai ne?

— Jā. Jūtu, tur bija kaut kas vairāk.

— Un kā vēl. Šis viņu sarakstes vispār varēja nebūt, viņus saistīja dzīva saruna. Šis mirstošais, vēl arvien diezgan jaunais cilvēks, bija iemīlējis Raini, viņa, he-he, dvēselē. Rainis — viņa pēdējais sarunbiedrs. Ja gribat, es uz neilgu laiku atvērsu dzirdes koridoru... skaņu taciņu pagātnē, varat paklausīties viņu sarunā. Minūtes desmit, piecpadsmit, vairāk nesolu.

— Bet kā?

— Velns parāvis, skaņas tiek ierakstītas mākoņos, iestrēgst sienās, audumos, spoguļos. Bet kāda tur atšķirība, — ir gan ļaudis tic autori, prātam neaptverami!

— Jūs tomēr iekāstat. Un kāds jums labums...

— Vēllos, vai tiešām vienmēr vajadzīgs labums? Dalos ar jums informācijā. Informatīvais sprādziens vispār notiek ar mūsu resora ziņu, es jūsu vietā būtu uzmanīgāks... Kaut gan, ko tur runāt, Pandoras lāde ir atvērta, atpakaļ i-tin ne-ko neiebāzīsi. Doras — Pandoras lāde, — punduris nodziedāja, griezdamies uz grozāmā krēsla un ritmiski raustīdams stūraino augumiņu, piemiegdam ar aci, vaikstīdamies. — Mēs esam no danajiem, kas dāvanas nes, — viņš paziņoja, noplakdam un pazuddam; bija punduris, un nav pundura.

Toties atvērās apsolītais skaņu kanāls: picklusinātas, gluži kā no neredzama radio skanēja tālas balsis. Raini gandrīz nemaz nevarēja dzirdēt, un vārdus bija grūti saprast tāpat kā viņa rokkrakstu; otra balss bija paaug-

sta, saspringta, reizēm ieskanējās gandrīz vai falsetā; Nikolajs kaut ko aizraudamies runāja, vai nu noilgojies pēc klausītāja, vai arī drudža pārņemts.

— Vai zināt, es pat sapņus esmu sācis redzēt filozofiskus! Vai negribat aprunāties ar N. kungu, apbrīnojams tips! Ak, jūs esat ar viņu runājis? Domāju, ka tā ir zīmīga laikmeta parādība. Eiropā tagad galīgi viss tiek falsificēts, un tā ir — margarīna intelīgences.

*Aleksandrs Kačs tiem drīz
Degunu no melhiora uztaisīs.*

— Bu-bu-bu, — neskaidri bubināja otra balss, lūkodama nomicrināt.

— Miļlais Reini, es jūs tik labi saprotu, kad jūs atzīstaties savā mīlestībā pret latviešiem. Mēs visi laikam esam tā radīti. Citās nācijās mums krīt acīs trūkumi. Angļi ir klīrīgi, franči — skopi un pavirši, turklāt vēl ēd vardes, vācieši... nu, par vāciešiem nav ko runāt, mēs tagad nevaram spriest par viņiem bez aizspriedumiem. Ebreji talantīgi, bet kāri pēc naudas, itālieši ar dzīvu iztēli, bet nepastāvīgi kā bērni... un tā mēs varam uzskaitīt visas tautas. Droši vien arī mūsējos, krievos, jums no malas uzreiz redzami visi trūkumi. Arī mēs neesam akli, arī mēs tos redzam. Taču, mans Dievs, ar kādu steigu es atdotu desmit pieklājīgu, lieliski izskolotu un izdarīgu ciropiešu par vienu tautas brāli! Atdotu tādā nozīmē, ja man piedāvātu pārinieku uz neapdzīvotas salas līdz mūža beigām... Vai arī ceļojumam apkārt pasaulei, vai arī ciest kopā kādu nelaimi, badu vai nebrīvību. Nē, nedomājiet: es ne tikai neesmu šovinists, es pat, taisnību sakot, domāju, ka mūsu šovinisti — nav īsti krievi, ne pēc asinīm, asinis visiem ir sajauktas, un kas gan tās var pārbaudīt tālāk par vectētiņu un vecmāmiņu... bet rakstura ziņā. Īstenajiem krievu cilvēkiem piemīt kautrība, kaut kāds iedzimts kaunīgums, viņi ar savu krieviskumu ne tikai nedižojas, neplātās, bet it kā kaunas par sevi. Izlasiet visu Čhovu. Pats krieviskākais, pats dabiskākais no visiem mūsu rakstniekiem. Nekur, ne reizes nav pateicis nevienu vārdu īpaši, lai paslavētu savu tautu. Bet toties pats — viscaur — ir uzslava tai. Un paskatieties, Reini, uz mūsu draugiem šveiciešiem. Runāju par mūsu aprindu cilvēkiem. Kulturāli, enerģiski, gudri, — bet absolūti prognozējami, tas ir, katrs viņu vārds un solis paredzams gadus piecpadsmit uz priekšu. Un tik garlaicīgi, ka uznāk žāvas, tādas nervozas, vai zināt, neapturamas, kad mute jāplāta vienā plātīšanā. Viņi, vai saprotat, gan piedzimst, gan nomirst ar gatavām atbildēm uz visu. Viņi ir galīgi un pašpeticami kā punkts. Bet mūsējie — viens vienīgs jautājums. Ak tu Kungs, vai nu es nezinu, cik daudz stulbuma, jucekļīguma, nevīžības ir krievos, cik mēs esam slinki un neizglītoti, kā protam izšķiest savu un citu dzīvi, palaist vējā! Taču šis pašpmierinātības,

visa iepriekš izlemšanas, salikšanas pa plauktiņiem — tā nu gan nav. Mēs meklējam atbildes tāpat kā citi naudu un labklājību, mēs no šveiciešu pabeigtības un dzīves iepriekšējas izlemšanas no šūpuļa līdz kapam nosprāgtu, padarītos sev galu. Pie mums pats nicināmākais žūpa meklē dzīves jēgu, pie mums pat tirgonī miljonārā atklājas kailā dvēsele — tā laužas laukā no visas trakās bagātības un raud kā bāreņos palicis bērns. Bet, saprotiet, Reini, es pilnībā apzinos, ka no ārpusē vairāk redzamas vienīgi mūsu nepievilcīgās un bezjēdzīgās īpašības. Saprotu, ka šveicietis, francūzis vai ķīniešs iekšēji saredz un sadzird dzimtajā raksturā, valodā un dziesmā tādu apbrīnojamu skaistumu, kāds mums ne sapņos nerādās. Nē, dārgais dzejniek, es ļoti labi saprotu un nojaušu, kādas vienreizīgas vērtības saista jūs ar jūsu tautiešiem, bet, tā kā jūs ir maz, tad arī jūsu bēdas un sāpes ir sevišķi asas un attaisnojamas...

— Nikolaj, apsedzieties labāk... jūs visu laiku atsedzaties.

— Ak, es gribētu atsegties... jums, mīļais, visai cilvēcei. Taču vairs nepaspēšu.

— Paspēsiet...

— Aizmigt uz mūžu. Jūs esat prātnieks, mans draugs, reizēm es baidos no jūsu gudrības. Bet jūs ņemiet un apvediet ap stūri savu gudrību. Vai izdarīsiet to, ko? Žurkas bēg uz kuģi, ko tas varētu nozīmēt? Es nemurgoju. Noskāršat, kāpēc? Tuvojas grēku plūdi. Pirms pasaules grēku plūdiem žurkas glābjas.

— Bu-bu-bu...

— Es izdomāju intelekta mēra vienību: debīls. Atsevišķi ņemta debīla jaunieša prāta spējas tiek ņemtas par etalonu. Oligofrēns būs — minus trīs debīli. Pulkvedis Skalozubs, teiksim, pusotra debīla, Valsts Domes loceklis vidēji — trīs debīli, bet ir tāds jauns zinātnieks Einšteins — ticat vai ne, viņš veselus 800 debīlus vērts. Ko? Jūs? Jūs debīlos nevar izmērīt, jūs jāmēra — decibelos. Jūs paverat muti Kastaņolā, bet esat dzirdams Rīgā. Kāds skanējuma spēks! Kāds piesātinājums!

Lickas, aizmīga.

— Daļa ir lielāka par veselo! Viens cilvēks var būt vairāk nekā cilts, kas to radījusi. Kristus ir lielāks par pūļiem, kas Viņu noliedz, bet katrs no apustuļiem — lielāks par savu tautu un savu paaudzi. Zeme ir lielāka par Visumu, tuvumā. Viss kosmos varbūt ictilpst vienā vienīgā atomā. Bet vai kosmos, Dieva pasaule, nav lielāka nekā ļaudis, tautas, planētas un galaktikas?

— Jūs domājat taisnā virzienā: “jā”, “nē”. Es — šķērsām: nav jēgas ne jūsu “jā”, ne jūsu “nē”. Cilvēce atrodas mūklājā un cenšas izvilkāt pati sevi no tā aiz matiem kā Minhauzens. Taču tas ir sapuvis numurs, atvainojiet par izteicienu! Jums tika dots cits, ārējais spēks: Dievs. Dieva ideja, jāatzīst, ir tikumības likums, kas tāpat kā zvaigznes atrodas ārpus jums,

jūs to neesat radījuši, tas nav atkarīgs no jums. Jūs to atgrūdāt — un cjat bojā.

— Jūs?

— Protams, jūs. Es neskaitos. Cik man vēl palicis?

— Es ticu nemirstībai.

— Personīgai? Personālai? Nemirstībai bez Dieva? Interesanti, kā jūs mani iedomājaties — tur, viņā pusē, — arī invalīda krēslā?

— Jūs vienkāršojat sarežģīto, vienkāršojat līdz smicklīgumam.

— Līdz smicklīgumam? Jā, cik smicklīgi... Smejot, aizraudamies smejos — vai jūs redzat?

— Nikolaj... novāriņums... tas palīdzēs... iedzeriet kaut vai malciņu.

— Šigaļovs — jūsu Ļeņins! Šigaļovs uz pusēm ar Verhovenski! Izcjot no bezgalīgās brīvības, beidz ar bezgalīgu despotismu. Bet tas viss no bezdievības. Pašmāju fausti, prometejiņi. Prometejs sacēlās pret Zevu, bet jūs? Izrāvāt gabaliņu no Visuma noslēpumiem un iedomājaties, ka gudrībā esat kļuvuši pārāki gan par Tēvu, gan Dēlu, gan Svēto Garu? Un kālabad gan viņiem — gars. Vēl jo vairāk — svētais? Viņiem dodiet šurp matēriju. Bet matērija — nosprāgst. Mirst. Sapūst! Gars — dzīvo un mirdz. Vienkāršotāji. Viņi vienkāršo pasauli līdz savam līmenim. Bet to, kas nepiekrīt vienkāršošanai, — pic sienas...

— Negribu brīvību! Negribu brist līdz ceļiem pa asinīm... pa mēsliem, nevēlos! Aizrijieties ar savu brīvību! Esmu ar mieru uz patvaldības važām. Uz liberālo frāzi... Lai būtu velns, lai būtu sātans: tomēr labāk nekā jūs... gaisā... nākotn... Žurkas bēg — no kuģa uz balli.

— Es te lēnām mirstu, bet viņi moka meiteni... Rcini, uz kurieni jūs?

Kaut kas neredzams gaisā noklikšķēja. Balsis izzuda.

— Rcini, uz kurieni jūs? — Ščetiņins jautāja, tickoties pēdējoreiz, pirms šķiršanās, no kuras nekad vairs neatgriezās. “Bet uz kurieni jūs, Nikolaj? Ja varētu zināt,” Rainis domāja.

Un krievs tika aiznests lejup pa straumi ar seju viņšos.

Nez kāpēc ienāca prātā vēl kāda pusnemaņā murmināta frāze: “Vieni klicdz: haoss, nav nekā, tikai haoss!” Citi: ak, saskaņa, ak, harmonija. Vieni allaž runā par dzīvi, allaž par dzīvi, allaž par dzīvi. Otri — par nāvi, tikai par nāvi. Ko, vai tad viņi nezina: nomirt var tikai dzīvais, tikai mirušais var augšāmcelties”.

Māsai Dorai.

Kastaņola, 25.5.1918.

(Maskavā vēstule saņemta jūlijā, jau pēc kreiso eseru dumpja apspiešanas.)

“Mīlā, dārgā, zelta māsiņ, kāda man bij šodien liela diena, un laba vien, laba vien — saņemt no Tevis pirmo dzīvības zīmi pēc tik dikti briesmīgi ilga laika, it kā kopš pašas bērnības... mana mazā mīļā Pumpiņa, pavasara Pumpurīts...

Bērnība un cilvēces pavasars, tie mums ir kopīgi bijuši, kopīgi paliks... Un taisnība Tev arī ar Freiligrātu — O, lieb, so lang du lieben kannst* — mīla lai ir pēdējā, jo viņa jau bija pirmā, un labi, kur viņa ir arī vidū; *man uz viņu dibinājas arī politika*, lai cik neticami un paradoksāli tas arī izklausītos... — Mēs ar Elzu esam slimojuši daudz, mēnešiem uz gultas gulējuši, vecas kaites tiek arvien stiprākas, arī nieru kaite; es arī sirms kā nabaga Pīters, tikai viņš var vēl tik dikti daudz strādāt kā jauneklis. Lai viņš uzturas spēkos! Pasaki arī viņam labu vārdu! bija jau mana pirmā mīlestība. — Mani materiālie apstākļi: kopš kara vairs neko nepelnu, aizpērn un pērn Pauls atsūtīja. Kopš gada saņēmu pabalstu kā slimis emigrants, bet tam nu beigas... Izredzes: nau nekādas, jo Latvija un latviešu tauta iznīcināta, pricks kā lai vairs latviski raksta? Rakstīt citā valodā — grūti iclauzīties, palick tulkot, t. i., 1/4 honorāra pašam. Bet man cita cerība: es ļoti maz izdodu, ēdu tik pienu un maizi, ģērbties šc nevajga labi... Nevarēju strādāt, kad redzēju, ka revolūcija iet postā, bet varbūt viņu taču vēl var glābt, tad atmostas atkal darba griba: strādāju pie “Kaja Grakha” un “Marata triumfa”...

Viena maza luga nodomāta pašā uzbūvē kā Tev dāvināta (māsas un brāļa temats), ir kopš gada gatava...

..mēs personiski dzīvosim, kaut arī salauztiem kauliem, un, kad mēs būsim kam vajadzīgi, mūs sauks. Es Tevi skūpstu, mazā Pumpiņa, un nesu Tevi uz rokas, kā toreiz skaidrā bērnībā.”

Viņš vairs nekad nesastrīdēsies ar Doru. Un arī ar Pēteri ne, vismaz skaļi. Tās dienas, kad viņš domāja tos bojā aizgājušus, izdedzināja agrāko sāpi, naidis izdega un bija pārvērties pelnos. Varbūt tas bija noticis vēl agrāk: kad Jāzeps lugā atsakās atriebties brāļiem. Viņā nebija palikusi inde, ne mazākā mērā. Vai tas ir labi vai slikti? Lai būtu kā būdams: nebija palikusi.

Paulam Daugem. Pēc divām dienām.

“Kad es domājot atgriezties uz mājām? Māju man nau, Latvijas nau vairs, latviešu tautas nau vairs, — kurp es atgriezšos? kam es vajadzīgs? Kad būs pēc manis kam kāda vajadzība, gan mani sauks un es iešu, kā vienmēr esmu gājis, kur sauca pienākums... Es arī domāju, kā Tu, ka darītas neskaitāmas kļūdas Tavā pusē, bet es esmu pretnieks tikai šim kļūdām... un arī to: nekad ideāls tā nepiepildīsies, kā domāts... arī franču

* Mili, kamēr milēt vari. (*Vācu val.*)

revolūcija tika pazaudēta un tomēr bij milzīgs ieguvums. Ir liela kļūda to neatzīt...”

Franču revolūcija arī bija pazaudēta? Arī? Krievija ir pazaudējusi savu revolūciju? Neapstrīdami. To viņš zināja.

Rainis — māšai Dorai un Pēterim Stučkam. Kastaņola. 19.10.18.

“Mani mīļie, dārgie, atkal atrastie, nu būs viss labi starp mums, nu atgriezās atkal jaunība...”

21.10.18.

“Visas šaubas salauza, visu izlīdzināja un par labu vērtā viens vārds no jums, no jūsu dvēseles paša dziļuma, no sievietes, no Doriņas. Katrai idejai pēdējs pamatojums un attaisnojums ir pie sievietes, pie jūtām. Doriņa teica, ja mums nebūs lemts kopā uzvarēt, tad mirstim kopā. Tas ir vārds, kuru es saprotu, ar to es esmu vienies prātis un ar to esmu jūsējs. Manas domas un uzskatus jūs zināt, manas jūtas ir vairāk, tur es esmu pats, t. i. mana dzeja. Mana darbība ir visa manas rakstos un atklātībā, citas darbības, aizklātas, man nau, kaut arī politiķi to nevar saprast un ticēt. Tādu pat atklātību un patiesību es arī prasu, jo tik tā ir politika.”

22.10.18.

“...es gribu Latviju un brīvību; es nevaru iznīcināt tautu un individualitāti vēsturē, jo tie ir dzīvi organismi, jo es pats tas esmu; un brīvība ir tas pats, kas dzīves iespēja. Šo brīvību tautu attīstībai es vienmēr esmu cerējis no sociālisma vai komunisma, kā jūs sakāt, jo to nespēj vairs dot pilsoniskā jeb kapitālistiskā valsts un saimniecības iekārta. Kur izšķiroša cīņa starp kapitālismu un sociālismu, es varu būt tikai sociālisma pusē, kā es vienmēr esmu bijis, arī kad uzsvēris to, kas tika aizmirsts cīņas karstumā, — tautību.”

24.10.18.

“Ar ārsta ziņu varētu braukt tikai pavasarī, bez ziņas katrā laikā... Bet pie kāda darba jūs mani liktu? Vai es jums noderētu arī kādā praktiskā vietā, jeb vai tik ar beletristiku? Praktiski es labprāt darbotos, lai atpūstos no literatūras, bet vai jūs varēsāt man ko uzticēt, jo mani miesas spēki tiešām vāji un arī garīgi es atsvešinājies no dzīves... es svešs palicis dzīvei un jums. Man tādēļ vajadzētu būt arī mājās, lai es sasūktos jaunās dzīves, arī lauks nevar ražot, kad nedabū lietus. Es no sevis vien ražojis, kā rādijs izstaro mūžīgi spēku — bet mūžīgi mirdams. Taisnība gan arī tā, ka man būs grūti iet atkal dzīvē un pie cilvēkiem: es biju kopā tikai ar sevi un vēstures un fantāzijas tēliem; es izlutinājies miesīgi ar maigo klimatu un garīgi ar maigu sabiedrību. Bet jāiet ir un jāatjaunojas ir.”

Un beidzot — vēstule Pēterim Stučkam, pirmā pēc gadu gadiem, kas adresēta tieši viņam. Rainis bija saņēmis un nupat kā izlasījis “Сборник латышской литературы” — latviešu literatūras krājumu krievu valodā Gorkija un Brjusova redakcijā, ar nelaiķa Jansona-Brauna prickšvārdu. Un raksta Pēterim, kuru kopā ar Doru uzskatīja par krājuma sastādītājiem.

“Ko teikt — brangi reprezentējis latviešu literatūru svešā tautā! savs rakstiens un stils, mīlīgums un strauji uz prickšu dzenošs, velkošs spēks, bagātība, pilnība un vienība, dzīve, spēcīgs elēģisms kā agrs pavasars poēzijā. Lielākais nopelns ir sastādītājiem... Žēl tikai, ka ievadītājs ir tik pazemīgs un par atvainošanu ved mūs pa pakaļdurvīm, mēs varam iet pa lielajām. To sastādītāji labāk sapratuši. — Jūs taču esat gaiši literāriski cilvēki, ko liedzaties! ...tik īsā krājumā dot sajēgu par lielu organismu! Jūs esat vairāk spējās nekā izlickaties... Jūs esat arī vairāk jūtās! Jūs taču mīlat savu tautu! Arī Tu, P. t. d.*, tātad ar visu Tavu neģēlību, arī Tu mīli latviešu tautu, lai Tu kā viņu vajā un medī, un vari, un gribi pat nokaut, un aiz lielas puisīša kaunības zooloģiskajā dārzā vai muzejā Tu gribi iclikt savus latviešu paraugus nākotnei. No šīs dienas es neticu Tavai latviešu nīšanai, aiz mīlas Tu nīsti arī, Tu slēpmanis, visi humoristi slēpj savas jūtas. Tu man daudz sāpes esi darījis, ne ikreiz es Tevi sapratu, drīz es arī pats būtu beidzies līdzī tautai. Bet nu neslēpies vairs, atklāj savu mīlu, lai var no kapa celties mūsu tauta un caur sociālismu dzīvot. Brīva Latvija, t. i. sociālistiska Latvija, un jauna, brīva, sociālist. pasaule; kā bij mana pirmā formula dzejā, ko jūs arī nesapratāt.”

Vēstule rakstīta 7. novembrī, — Krievijas oktobra apvērsuma pirmajā gadadienā. Nākamajā dienā Vācijā sākās revolūcija. 9. novembrī ķeizars Vilhelms II atteicās no troņa. 11. novembrī vācieši vērsās pie Antantes valstīm ar pamiera prickšlikumu. 13. novembrī Padomju valdība pasludināja Brestas mieru par anulētu. Pirmais pasaules karš faktiski bija beidzies.

Latvijā 17. novembrī tika izveidots prickšparlaments — Tautas padome, ko veidoja Zemnieku savienības prickštāvji, sociāldemokrāti un citi politiskie spēki. 18. novembrī četros pēcpusdienā svinīgi tika pasludināta Latvijas neatkarība, par pagaidu valdības galvu tika nosaukts agronoms Kārlis Ulmanis.

— Esam nokavējuši! Atkal nokavējuši! — Pēteris Stučka teica sievai, staigādams pa istabu uz prickšu un atpakaļ tik strauji, ka likās — tūlīt, tūlīt aizķersies aiz kaut kā un noraus zemē. Taču nē: neaizķērās, nenorāva.

* P. t. d. — Pēteris tēva dēls.

— Nupat man paziņoja sīkāk. Otrais pilsētas teātris — vai atceries to? Kādreizējais kricvu. Zāle pārpildīta. Runas — tā nekas, taču nekāda šovinisma, visi par nacionālo mazākumtautību tiesībām. Meņševiki staro, viņiem priekšparlamentā 10 vietas no 40. Doktors Kalniņš, vai vari iedomāties, no skatuves paziņojis, ka brīvā, neatkarīgā Latvija nav pašmērķis, bet sociālisma sasniegšanas līdzeklis! Kā viņu tur dzīvu neaprija. Taču mums tagad pus gadu vajadzēs strēbt visu šo putru, picrādīt, ka Ulmanis ir viltvārdis, ka Tautas padome — prettautiska un vispār nav padome, ka meņševiki melo bez apdoma, ka...

— Strēlnieki picrādīs, — Dora teica.

— Ko-o? Ko tu teici? — sirmais resnulis ar gandrīz jauneklīgu vieglumu pieskrēja sievai klāt, pacēla viņu un sāka griezties.

— Trakais! — Dora pa jokam atgaiņājās. — Ar tavu sirdi...

— Vai zini, kas tu esi? Adepts, izsakoties tava brāļa vārdiem. Ai, es baidos par viņu... Ja viņš būs uz vienu roku ar meņševikiem...

— Bet viņš būs, — sievietē skumīgi atbildēja, jau palaista vaļā.

— Tad jau labāk...

— Kas? Kas labāk?

— Nekas...

M-jā. Doma vēl nebija paspējusi ietērties vārdos, bet Doriņa jau sadzirdēja, saprata, nobijās. Reizēm liekas, ka viņiem ir viens prāts par abiem, viena dvēsele, ja lieto tādu nemarksistisku izteicienu... Viņš neno-domāja — viņš it kā uz mirkli ieraudzīja: Jansons-Brauns dzīvs, bet viņa svainis... bet dzejnieks Rainis, atgriezoties dzimtenē pa jūras ceļu... Nē, nē, viņš nevēlēja cilvēkam Rainim bojāeju, nekādā gadījumā. Bet, ja nu šajā sarežģītajā, jucekļīgajā laikā dzejnieka ceļš beigtos traģiski, kā tas piederētos, kāda laime tā būtu viņam un viņa dzejai, partijai un latviešu proletariātam! Tagad taču no viņa var sagaidīt sazin ko: šī viņa pēdējā vēstule — tā taču iet no visiem rāmjiem laukā!... Nav laika, nav laika, nav laika! Esam nokavējuši kā vienmēr; esmu nonācis laika trūkumā. Ļeņins droši vien tā jutās septiņpadsmitā gada oktobrī. Ak, Raini, Raini.

ASTOTĀ NODAĻA

STRĪDS TURPINĀS

23. novembrī LSD Centrālās komitejas Krievijas biroja ārkārtas sēdē Stučkam, Roziņam un Lencmanim tika uzdots sastādīt Latvijas Padomju valdības manifestu. 4. decembrī LSD CK apstiprināja Pagaidu Padomju valdību deviņu cilvēku sastāvā ar priekšsēdētāju P. Stučku priekšgalā. 17. decembrī Stučkas valdība Maskavā publicē manifestu, kurā tiek pasludināta visas varas Latvijā pāriešana padomju rokās.

20. decembrī Stučka, Daniševkis un Pētersons ar vilcienu izbrauc no Maskavas un cauri Petrogradai dodas uz Valku, nelielu pilsētu uz Latvijas un Igaunijas robežas.

Naktī no 21. uz 22. decembri Valkā, vilciena vagonā, notiek pirmā Padomju Latvijas valdības sēde.

23. decembrī KSFPR Tautas Komisāru padome ar Ļeņina parakstu izdod dekrētu par Latvijas Padomju Republikas un tās augstākās varas — “Latvijas strādnieku, kalpu un strēlnieku valdības ar biedru Stučku priekšgalā” — neatkarības atzīšanu.

Jau 18. decembrī sarkanie latviešu strēlnieki bija Ogrē, 22. decembrī — Valmierā, 23. — Cēsīs. Pēc vācu izlūk dienesta vērtējuma, boļševīkus tajā laikā atbalstīja apmēram 65 procenti latviešu iedzīvotāju.

2.–3. janvārī Ulmaņa valdība izbrauca no Rīgas uz Jelgavu.

4. janvārī Rīgā ar bruņuvilcienu ieradās Pēteris Stučka.

— Vai esat dzirdējis? Nepūlieties atvērt acis, mani var redzēt arī tā. Esat vai neesat dzirdējis? Tāpat kā deviņdesmit septītajā gadā slepenie aģenti ir paziņojuši uz Pēterburgu: Stučka — latviešu karalis!

— Atradies karalis!

— Karalis, karalis! Un jūsu māsa — karaliene. Kaut arī nekronēta. Ne jau katram monarham Eiropā... un pat Āfrikā ir tādas iespējas kā jūsu vecajam draugam. Viņam ir vara pār cilvēku dzīvību un nāvi, viņš soda ar

nāvi un apžēlo katru dienu, — lielāka vara vispār nav iespējama! Kā es saprotu, strīds starp diviem adeptiem ir beidzies? Jūs esat zaudējis visādā ziņā.

— Kāpēc tad es esmu zaudējis?

— Apžēliņ, kas ir viņš un kas esat jūs? Viņš — vēl vakar bija varens ministrs milzīgā valstī, vislielākajā pasaulē teritorijas ziņā un... pašiznīcināšanās spēju ziņā. Bet šīs spējas, kas atbilst, ja nemaldos, otrajam termodinamikas likumam, — ir visu spēju spējas. Dabas likums. Pie viena, par likumiem. Tas bija viņš, jūsu draugs Pēteris, kas uzrakstīja dekrētu, ar kuru tika atceltas visas kārtas, visas grupas un visas šķiras Krievijā, — ko, vai tad jūs to nezinājāt? Viņš, viņš. Tas bija viņš, kas iespēra ar celi pakaļā vispār visām tieslietām... starp citu, atcerēdamies pie tam jūsu vecos dzejoļus no pirmās grāmatas, kā tur bija — “Fiat justitia!”, ja nekļūdos? Tas bija viņš, kas faktiski aizstāja visus likumus ar “revolucionāro sirdsapziņu” un “revolucionāro tiesisko apziņu”. Vēl mazliet, un tā vien skaties, atceltu arī dažus dabas likumus... Enerģijas nezūdamības likums, piemēram, ir galīgi buržuāzisks. Tagad viņš ir sarkanais Rīgas valdnieks. Tā viņu ir iesaukuši. Jūs visu mūžu esat runājis par sociālismu, bet viņš to ir atnesis! Uz durkļiem. Ak, katra durkļa ašums, tāda, kas zina ceļu uz cilvēka maigo miesu, uz jūsu viegli ievainojamām iekšām, “ķeskām”, kā mēdza teikt, neatceros, kurš... Ašums. Asprātība. Viņš taču ir nepārspējams asprātis, tas jūsu Stučka! Bet tagad ņemsim, atvainojiet, jūs. Paskatieties uz sevi. Ko jūs redzat? Bezpalīdzīgu, sirmu veci ar trīcošu galvu, kurš pārtiek no pabalsta slimiem emigrantiem un kuram nav varas pat par savu dzīvību, nemaz jau nerunājot par citu likteņiem... Grāmatas, jūs teiksiet, dzejoļi, lugas? Bet arī ar tām, kā pats zināt, ir švaki. Vēl mazliet pilsoņu kara Latvijā un Krievijā, sarkanie un baltie galīgi apkaus rīcības spējīgos vīriešus, nomērdēs badā bērnus un sievietes, — un kur, es jautāju, jūsu lasītāji, skatītāji? Un vai maz biedrs Stučka dzīvajos palikušajiem ļaus lasīt jūsu sacerējumus? Visus, atskaitot revolucionāros un proletāriskos? Padomju vara, vai zināt, ir barga, it īpaši pret spekulantiem, popiem un dzejniekiem.

— Beidzot esmu sapratis. Apjēdzis. Visu laiku centos uzminēt: kāda jēga tam, ka jūs... tā parādāties. No kurienes tāda uzmanība un gandrīz vai labvēlība? Bet mērķis taču ir tāds: nogaidīt pašu draņķīgāko mirkli un paspārdīt ar kājām, uzsēsties virsū zemē nogāztajam, izbaudīt manu sakāvi, izdzert pa pilienam, līdz pašam dibenam visu mana rūgtuma saldmi, manu bezpalīdzību, manu nāvi. Vai tad tā nav?

— Kur nu bez tā. Taču jūsu prātojumi tādi paplickani... nav pat jūsu cienīgi. Un ja nu jūsu lepnība mums, mefistofeļiem, būtu saldāka par jūsu bezspēcību? Un ja nu jūsu draugs, šis pusvaldnieks Stučka, jo augstāk kāpj, jo atrodas zemāk? Pagaidiet, no viņa vēl iztaisīs elku, statuju —

man ļoti patik šis vārds krieviski ar veco pēterburdzisko uzsvaru uz otrās zilbes, — un... un no jums varbūt arī. Un es varēšu pēc kārtas patērzēt gan ar viņa resno, gan ar jūsu kalsno statūju...

— Kāpēc tieši jūs, mefistofeļi, kā jums labpatikās izteikties, esat tik runīgi, bet otra puse, par kuras eksistenci jūs vienādvien man atgādināt, kā klusē, tā klusē? Gētem Dievs tēvs darbojas kaut vai *Prologā debesīs*.

— Šajā sakarā valda dažādi uzskati. Daži par otras puses valodu... nu nē, izteiciens nav precīzs: šī puse stāv, tā teikt, pāri visām iespējamām pusēm. Tad nu šī... Gētes personāža valoda, jāsaka, pēc vienu domām, ir kalni, upes, varavīksnes, mākoņi, gaisma. Citi apgalvo, ka Dieva balss ir sirdsapziņa. Protams, tikai ne revolucionārā sirdsapziņa, tā ir vienīgi mūsu ziņā.

— Labi jau, labi. Esmu noguris. Vēlns mūsu laikos nav tas sliktākais sarunbiedrs, taču dažreiz uznāk ilgās arī pēc eņģeļa.

— Bet jūs taču mazotnē esat kristīts, tā ka tuvumā jābūt arī sarg-eņģelim.

— Neesmu manījies.

— Ir, ir jums eņģelis. Dažu labu reizi man liekas, ka esmu viņa ēna.

— Bet patiesībā?

— Bet patiesībā varbūt es — esmu jūs? Kā viena no jūsu hipostāzēm? Daudzi domāja, skaļi vai klusībā, ka Mefistofelis ir tikai viens no Fausta pseidonīmiem... un ka abi, Fausts un Mefistofelis, — nav nekas cits kā Johans Volfgangs Gēte pats personiski... Un atkal jūsu acīs neuzticība. Lai ko es sacītu, jums ir aizdomas, ka tās ir lamatas.

— Bet vai tad nav šo lamatu?

— Ir jau, kā nu ne. Palieciat sveiks, Nagliņ. Es ar jums nez kāpēc esmu sācis pārāk vaļširdīgi runāties. Nu tad sveikiņi!

Sveikiņi? Redzējies, kāds...

Pie velnišķībām kaut kādā veidā jāpieskaita arī spiritiskie seansi; sākumi šiem mēģinājumiem meklējami jaunībā, kad Jānis Pliķšāns klausījās universitātē akadēmiķa Butļerova lekcijas, kurš nekad nepalaida garām izdevību parunāt par “mediumismu”, kā viņš to sauca. Slavenais ķīmiķis izdeva veselu grāmatu par šo tematu; Pēteri tas atstāja vicnaldzīgu, Jānim bija iespiedies atmiņā un tā arī tur palicis. Kopš 1919. gada janvāra Rainis uz ātru roku mēdza pierakstīt spiritisko seansu gaitu; tajos piedalījās arī Aspazija. (Pārāk daudz nezināmā bija visapkārt un gaidīja nākotnē: viņu dzīve kara un revolūcijas gados tika izņemta galīgi bez viņu līdzdalības, vai arī viņiem tā likās; patiesas ziņas par notiekošo ne no kurienes nevarēja saņemt.) Nomirušo gari, — un kas vēl apbrīnojāmāk, dzīvo cilvēku, kuri atradās tūkstošiem kilometru tālumā, gari atbildēja uz izsaukšanu, ieradās itāliešu Šveicē, Kastaņolā, pie diviem nogurušiem, slimiem emigrantiem,

lai aizpildītu neziņas robus. Gari runāja pretī paši sev un cits citam, bija te paklausīgi, te nepacietīgi un viegli sakaitināmi.

Pirmais pieraksts — 1919. gada 8. janvārī, pusdesmitos vakarā. Doras atnākšana. Vai tā bija viņas ēna? Gars? Dvēsele? Kad viņa pati gulēja. Saruna ar viņu. Jautātājs — Rainis. Un pieraksts izdarīts ar viņa roku.

— Vai Doriņa?

— Doriņa. — Iznāc uz balkona.

— Es izeju, redzu, ka sāk skaidroties, mēness, drūms, redzu. Ko tad man tur vajadzēja redzēt?

— Tev vajadzēja redzēt: uz priekšu, uz priekšu.

— Ko tu man sapnī gribēji teikt?

— Tu pesimists esi.

— Ko tad man darīt?

— Brauc tūlīt uz mājām.

— Kur mājas, Rīgā vai Maskavā?

— Uz Rīgu.

— Kā lai aizbraucu?

— Caur Vāciju.

— Kā dabūt pasi?

— Caur Kautsku.

— Uz ko atsaukties?

— Uz Paulu.*

— Ko man mājā darīt?

— Uz priekšu, uz priekšu... — atbild ļoti asi un nervozi, aši aiziet.

Bet ko darīja reālā, miesīgā Dora Stučka, dzimusi Plickšāne? Ja atceraties, reiz viņa vai nu pārteicās, vai izpļāpājās — vēstulē P. Daugem: “Mēs abi pametam advokatūru.” Un ja nu tagad, “sarkanajā Rīgā” valdīja viņi abi? Taču par to nekur — ne ziņas, ne miņas. Ko nezinām, to nezinām.

Par Padomju Latvijas pieciem mēnešiem 1919. gadā uzrakstīts gan daudz, gan maz. Daudz — ja runājam par tās apoloģētiem vai par ienaidniekiem.

— Biedri Stučka! Te pie jums atnācis kaut kāds savādnieks. Briļļainis. Un apģērbies tā nesprotami... kaut kā dīvaini. Caurlaides nav, bet izgājis cauri visiem sargposteņiem. Arī tur mūlāpu netrūkst.

* Pauls Dauge patiešām bija personīgi pazīstams ar Kautski. 1918. gada rudenī, brauciena laikā uz Vāciju, ar viņu iepazinās arī Stučka un atveda V. Ļeņinam viņa jaunāko grāmatu. Šī grāmata izraisīja niknu Ļeņina pretsparu — darbu “Proletāriskā revolūcija un renegāts Kautskis”.

- Uzvārds.
- Do... Dobrovenskis.
- Nepazīstu.
- Saka, viņš nākot no divtūkstošā gada. Gandrīz.
- Ko nozīmē — “gandrīz”?
- Saka, gandrīz no divtūkstošā gada. Aptaurēts, vai? Varbūt katram gadījumam nokniebt?
- Re, kāda cerība skan jūsu balsī, Bērziņ. Cik reizes nav teikts: vispirms jānoskaidro, bet pēc tam, ja tas nepieciešams, var arī nokniebt, kā jūs izsakāties.
- Kas tiesa, tas tiesa, biedri valdības prickšsēdētāj, tādi mēs esam, paprickš nokniebjam, bet pēc tam noskaidrojam. Vai dzirdēji, Kiseļov? Novērs savu lielgabalu no pilsoņa Dobrjanska. Ja viņš ir aptaurēts — izārstēsim, lode nav vienīgās zāles. Mobilizēsim, iedosim šinelīti... Ko? Ielaist? Vai dzirdēji, Kiseļov? Ielaid cilvēku. Aizvadi pie biedra Stučkas.
- Klausos.
- Es pie jums no nākotnes. Radošā komandējumā. Lai jūs intervētu.
- Neapvainojieties, taču... Vai jums ir kaut kādi dokumenti?
- Tikai viens. Te būs... Latvijas Rakstnieku savienības biedra karte.
- Izdota 1990. gada 27. novembrī.
- Tas ir kaut kas līdzīgs arodbiedrībai?
- Es saprotu, ar to ir par maz. Te būs mana jaka. Lēta, liekas, no polistirola. Mākslīgs audums, jūsu laikā tāda nebija. Te — lodīšu pildspalva. Arī parādīsies pēc kādiem trīsdesmit gadiem. Diktofons. Ieraksta sarunas. Tūlīt pārtišu... Tajā ierakstīta mūsu saruna: “Klausos”. “Es pie jums no nākotnes...”
- Hm. Interesanta spēļlietiņa. Esat pārliecinājies. Biedri, pasakiet, vai pasaules revolūcija ir uzvarējusi?
- Neesmu pilnvarots... Atvainojiet, man nav tiesību atbildēt. Varu tikai jautāt.
- Žēl. Nu labi. Jautājiet... rakstniek.
- Savā laikā boļševiki uzvarēja, apsolīdami valstij tūlītēju mieru. Mieru bez aneksijām un kontribūcijām. Bet karš pie jums tā arī nav beidzies.
- Mēs vienmēr esam sacījuši, ka miers būs vienīgi tad, kad uzvarēs vispasaules revolūcija. Ja agrāk Romas pilsoņi sacīja, ka katram, kas grib mieru, jāgatavojas uz karu, tad mēs te pielickam klāt tikai vienu vārdu — uz *pilsoņu* karu, tas ir, pasaules revolūciju.
- Vai tas tiesa, ka boļševiki izrēķinās ar saviem bijušajiem cīņu biedriem, sociāldemokrātiem un eseriem?

— Kad mēs bijām spiesti pāriet uz sarkano teroru, tas, dabiski, izplatījās arī pret šiem bijušajiem revolucionāriem... Un tā ir un paliek traģēdija, ja Iževskā un Votkinskā bija ar komunistu lielgabaliem jādiskutē ar meņševiku un cseru apmuļkotām strādnieku masām.

— Bet ja jau jūs šaujāt ar lielgabaliem uz strādniekiem, kas tad gaida citu šķiru un slāņu pārstāvjus... to pašu inteliģenci, — tiem tātad nebūs nekādas žēlastības?

— Mēs taču nekad neizejam no tā uzskata, ka pat visi pilsoņi būtu burtiskā nozīmē jāiznīcina, tas ir, jāizkauj. Nē, jāiznīcina tie ir *kā šķira* un pat fiziski jāiznīcina tie no viņiem, kas ved nesamierināmu cīņu. Bet paši par sevi šie upuri nav cīņas *mērķis*, bet tikai cīņas *līdzeklis*. Un kļūdās tie, ja tādi ir, kas domā, ka pēc pretinieku upuru skaita jāvērtē revolūcijas uzvara.

— Bet kā jūs izturēsities pret izteicienu: ar netīriem līdzekļiem nevar sasniegt augstus mērķus: pats mērķis kļūst netīrs. Kad lej netīru ūdeni tīrā traukā, trauks paliek netīrs.

— Kas to ir teicis?

— Rainis.

— Rainis? Bet viņš taču nav politiķis.

— Un vēl. “Mērķi, kura īstenošanai nepieciešami netaisnīgi līdzekļi, nevar nosaukt par parcizu mērķi”.

— Atkal Rainis?

— Nē. Kārlis Markss.

— Markss arī reizēm bijis nekonsekvents. Un pie tam, kas ir pierādījis, ka mūsu līdzekļi bijuši “netīri” un “netaisnīgi”? Pat lode, proletāriešu lode, ir tīra kā ķirurga lancete.

— Taču jūs pats esat rakstījis, ka ar vidusšķiru ir jānoslēdz pamiers, atsaucoties uz Ļeņina priekšlikumu.

— Es sekošu b. Ļeņina priekšlikumam un vedīšu ar tādiem elementiem sarunas par pamieru, par kopdarbību uz neitralitātes pamata, atzīstot komunistu proletariāta diktatūru. Tas ir, ja viņi patiesi būs ar mieru vest neitralitātes politiku pret mums. Ja nē, tad, kā uzsvēra b. Ļeņins, — Ārkārtējā komisija (DXR) jau savu darbību nedomā pārtraukt.

— Taču Latvijā jūs...

— Biedrs Ļeņins runāja par Krievijas apstākļiem. Ne tā ir Latvijā! Mēs redzam, ka šeit meņševiki ne vien nav neitrāli, bet tieši stājas pašausto baronu kontrrevolucionārā “Tautas padomē”. Latvijas proletariāts ir daudzkārt vairāk nošķīrojies no buržuāzijas, un vidusšķirām te citāds raksturs. Še acīm redzot stāv priekšā vienīgi nesaudzīga cīņa. Šeit patlaban tikai no jauna sākas pilsoņu karš.

— Jūs pats esat publicējis presē anonīmu vēstuli, kuru saņēmāt Rīgā. Atļaujiet atgādināt tās tekstu: “Brīvība atrodas jūsu inkvizīcijas žņaugos.

To taču Jūs paši zināt. Vienlīdzība: ne miņas! Jums Bruņinieku namā, ar automobili, labi, silti ģērbtiem, pie bagātīga galda gan vajag jau būt skaidram, ka tur, kur esat jūs, visur, kur valda maksimālisti, iedzīvotāju nabadzīgākie slāņi cieš lielu trūkumu. Nekur nav lielāka posta. Nekur nav lielākas nevienlīdzības... *Fraternitē?* Kur jūs ikvienu, kam citāda pārlicība, apmētājat ar neģēlībām un lamām, apcietināt vai šaujāt nost? Rīgā jūs visu esat iznīcinājuši. Tūdaļ pēc 3. janvāra sākās bezdarbs un trūkums, jā, visbriesmīgākais bads un posts tādos apmēros kā vēl nekad. Nabadzīgākajiem klājas visļaunāk... Jūs krāpjat pasauli, apgalvodami, ka okupācijas vara un buržuāzija vainojamas par jūsu draņķīgo saimniecību. Sakiet taču godīgi, skaidri un atklāti: mūsu cīņa ir cīņa pret dzīvo Dievu un viņa svēto radības kārtību. Pret dabu un tiesībām. No šejienes mūsu prakse: iznīcināšana, laupīšana, slepkavošana. Komunisms ir grēcīgā cilvēka patvaļā.”

— Bet jums jāzina, ko es uz to atbildēju. Par brīvību, vienlīdzību, brālību... Mēs visus par brāļiem nesaucam. Mums, strādnieku valdības pārstāvjiem, brālis un biedrs ir tikai strādnieks, vienalga, kādas tautības... Mēs esam atklāti un godīgi, tāpēc mēs arī neslēpjam, ka proletariāta diktatūras laikā brīvība, vienlīdzība un brālība pastāv tikai šai šķirai.

— Taču, pēc jūsu pašu vārdiem, ierodoties Rīgā, jūs šeit atradāt 212 000 iedzīvotāju un starp tiem — tikai 3080 fabriku un rūpnīcu strādnieku. Tas ir, pusotra procenta no iedzīvotājiem. Un vai tikai uz šo pusotra procentu attiecināma jūsu brīvība? Jūsu vienlīdzība? Jūsu brālība?

— Man galīgi nepatīk jūsu tonis. Un biedra Bērziņa vēlēšanās katram gadījumam jūs “nokniebt” man vairs neliecas tik iracionāla. Tā ir liela lieta — proletāriskā intuīcija.

— Taču cilvēks, kurš dzīvo 1997. gadā, nav sasniedzams lodei, kas izšauta 1918. gadā.

— Hm... Un tomēr man nepatīk tas viss. Un aizdomīgi ož pēc mistikas.

— Stučkas kung... biedri Stučka, jautājumi jums var nepatikt, bet atbildes taču ir jūsējās*, un nešaubieties, tās precīzi līdz pēdējam vārdam tiks nodotas nākotnes cilvēkiem. Jūsu patiesība nāks no pirmavota.

— No pirmavota, jūs sakāt? Labs ir. Kas attiecas uz strādniekiem, tad dažu mēnešu laikā to skaits pieauga līdz desmit tūkstošiem. Mēs atdotu Rīgai tās proletārisko raksturu, taču visam vajadzīgs laiks.

— Bet arī strādnieki, cik man zināms, kurnēja?

— Muļķības. Es nezīnu nevienu tipa valdību, kas varētu atļauties nedot strādniekiem mēnešiem ilgi nevienu mārciņu maizes un tomēr

* Jautājumus patiešām esmu uzdevis es, R. Dobrovenskis. Atbildes devis patiešām P. Stučka, sk. viņa rakstu un vēstuļu krājumu septiņos sējumos, kas izdoti Rīgā, latviešu valodā.

baudīt viņu vienprātīgu atbalstu gan padomju darbā, gan arī brīvprātīgās (caur arodbiedrībām) un piespiedu mobilizācijas realizēšanā.

Pārtrauksim interviju, lai piebilstu dažus vārdus no savas puses. Latvija 1919. gada pirmajā pusē ir verdošs katls, un otra tāda katla, tik verdoša, varbūt pat toreiz, pilsoņu kara karstumā, nebija. Vācu karaspēks, angļu un franču kuģi, igauņu daļas, zviedri, somi, dāņi, Baltijas un krievu muižnieki, — tas viss sajaucās un savijās, visi karoja ar boļševikiem un cits ar citu, kaut ko pakļāva un kaut kam pakļāvās, — un katrs spēks pieprasīja latviešu līdzdalību un neapšaubāmu piekrišanu, pieprasīja vismaz lojalitāti. Provāciskā Niedras (Raiņa vecā literārā sānceša) valdība, Ulmaņa valdība, ko atbalstīja sabiedrotie, Stučkas valdība ar karaspēku, kas bija pakļauts tieši Maskavai un KPFSR Bruņoto spēku virspavēlniekam Jukumam Vācietim, darbojās vienlaikus. Bija vēl arī vācu okupācijas varas iestādes (Vācijai vēl pagaidām vajadzēja saglabāt savu karaspēku iekarotajos Krievijas apgabalos pēc miera nosacījumiem ar Antanti), — un tas viss gribēja iegūt katra miesu un dvēseli, gaidīja atbalstu un uzticību, pretējā gadījumā apvainojās, šāva un kāra. Zemniekus sākot ar četrpadsmito gadu aplaupīja devīto un desmito reizi, — un vai laupīšanu sauca par marodierismu vai rekvizīciju, kāda tur atšķirība; turklāt boļševiki, ņemdami nost labību un pārtikas krājumus pēc vāciešiem, igauņiem un vēl kaut kādiem sīkiem salašņām, kas darbojās uz savu roku, izraisīja vislielāko naidu, jo tika ņemts nost patiešām pēdējais.

Februārī tika izsludināts Padomju Latvijas aplenkuma stāvoklis.

Martā, spēcīgā ienaidniska uzbrukuma laikā, Rīgā sākās panika. CK un valdība apdomāja jautājumu par pilsētas atstāšanu, bet tad aprobežojās ar dažu dokumentu un vērtību evakuāciju. Aprīli un maiju nodzīvoja divdesmit, trīsdesmit kilometrus no priekšējām līnijām, bet pēc tam fronte tika pārrauta un vienā mirklī “sarkanā Rīga” krita, — bez P. Stučkas, kas katastrofas priekšvakarā bija veiksmīgi aizbraucis uz Maskavu un tādā veidā nepieredzēja vispārēju bēgšanu un negodu. Ir zināma Trocka telegramma sakarā ar Rīgā pamesto militāro īpašumu, kuru jau sen pieprasīja nosūtīt uz Maskavu un laikus neizveda “tikai muļķīgā separātisma apsvērumu dēļ”; Trockis draudēja saukt pie atbildības vainīgos.

Desmitiem ķilnieku nošaušana, kad sākās bēgšana, to skaitā arī vācu baronu un garīdznieku nošaušana, diez vai bija tikai dusmu un bezspēka žests. Visticamāk, cauri jaušams aprēķins uz tūlītēju asiņainu uzbrucēju atribību. Rīgā atstātajam neapbruņotajam proletariātam uz savas ādas bija jāizjūt sūras bēdu dienas. Nežēlība un nāvessodi, kas sekotu pēc sarkanās Rīgas ieņemšanas, tika gaidīti un bija vajadzīgi tiem, kas atkāpās: tajos viņi redzēja atgriešanās ķīlu.

Nežēlība daudziem šajā karā aizstāja gan prātu, gan drosmi. Nav vajadzīgs talants, kara māksla, un arī īpaša varonība netika prasīta tur, kur bija sākusies negēlīga laupīšana... Drausmīga demagoģija, milzum daudz retorisku vārdu, juku jukām ar draudiem, — un viss smirdēja pēc mīzāliem un asinīm, noturīgas ugunsgrēku smakas, nodevības. Augšā pilsoņu karš, zvērēdams pie visiem svētajiem, vicināja karogus un lozungus; apakšā liecīši pogāja vaļā bikses un klupa virsū atlikušajai dzīvei, izelpojot sīpolu un kandžas dvingu, žagojās, dūra ar šautenes durkli, nospieda gaili, ar nobendēšanas aktu aizstājot to, kas kādreiz kalpoja par bērna ieņemšanu. Lodes bija tādā pārpilnībā, kāda agrāk bija pieejama tikai dabai; spermatozoīdu — ložu miriādes — tāda ir pilsoņu kara sēja, tāda ir tā svina sēkla.

Vai Stučka bija vai nebija vainīgs notikušajā, — nav svarīgi, atbildība tiek prasīta no tā, kas pašā augšā. Boļševiki ne acu galā neieredzēja sakāvi, neveiksme tika uzskatīta par vainu un tika sodīta. Pjotrs Ivanovičs neņemtu labu galu, un, icdegoties taisnās dusmās, jau nikni nogranda apsūdzētāju balsis, — un Stučka, vienā mirklī uzdevis, novecojis par gadiem desmit, kā redzams, bija gatavs uz pašu ļaunāko... taču tad arī atklājās, ka Ļeņins, Vladimirs Iljičs, pasaules proletariāta vadonis, prot būt pateicīgs.

Kad tika apspriesta KK (b)P vadība, Ļeņins teica, ka nevarot icdomāties partijas Centrālo Komiteju bez Pjotra Ivanoviča Stučkas. Neraugoties uz ļoti spēcīgu opozīciju, P. Stučka tika ievēlēts CK, atkal kļuva par tautas komisāra vietnieku, pēc tam par KPFSR Augstākās Tiesas priekšsēdētāju, iekļuva Komunistiskās Internacionāles vadībā, turklāt palikdams par latviešu komunistu vadoni. Tuvākajos gados viņš iztulkos latviešu valodā Marksa "Kapitāla" pirmo sējumu (kādreiz pie šā darba bija domājis ķerties Rainis), uzrakstīs desmitiem rakstu latviešu komunistiskajiem izdevumiem Krievijā un pašā Latvijā. Citu pēc citas izdos vairākas grāmatas tiesību jautājumos, kas kļūs par mācību grāmatām veselai padomju juristu paaudzei. Profesors, akadēmiķis, institūta direktors, žurnāla dibinātājs un redaktors, viņš strādā, liekas, neatstādams sev nevienu brīvu brīdi. Viņš gandrīz neslēpjoties vada komunistisko pagrīdi Latvijā, nemitīgi un kaismīgi atmasko turienes valdītājus, it īpaši bijušos cīņu biedrus, sociāldemokrātus; tāpat viņš nemitīgi parcēgo pasaules revolūciju un gaida to no dienas dienā, vērīgi ieklausoties neapmierinātības balsīs, saskatot dumpja pirmelementus Anglijā un Francijā; uz Vāciju viņš brauc vienu reizi oficiāli — un satiekas tur ar augstākajiem likuma kalpiem, otru reizi — it kā privāti, lai kā Kominternes loceklis pabūtu nelegālajās turienes komunistu sanāksmēs. Vienam cilvēkam ar to visu tikt galā nav pa spēkam. Viņš arī nav viens. Tā, piemēram, raksts Rozas Luksemburgas piemiņai, kura tika nogalināta Vācijā 1919. gada janvārī: to daļēji uzrakstījusi Dora Stučka. Dora bija iepazinusies ar Rozu

Luksemburgu Cīrihē 1893. gadā, kad Pēteris Stučka vēl ne domāt nedomāja par kaut kādu sociālismu.

Tagad atkal ieslēgsim mūsu diktofonu, turpināsim interviju.

— Pastāstiet, lūdzu, par jūsu politiku attiecībā pret zemniecību.

— Vācu okupācija ienesa pārāk lielas pārmaiņas Latvijas laukos. Gandrīz pilnīgi izzuda vai krasi izmainījās lauku strādnieku šķira. Lielus sarežģījumus mēs sastapām tur, kur kalps bija zaudējis savu tīri proletārisko raksturu, iegūdam savus zirdziņus, govus un kaut kādā veidā rentēdam zemes gabaliņus. Viņam bija palicis naids pret “pelēko baronu”, bet pašam jau radušies privātīpašnieciski instinkti. Latvijas Malienā, šajā bijušajā lielniecisma cietoksnī, izraisījās, tiesa, nelielas sacelšanās, kurās tieši piedalījās bezzemnieku elementi.

— Bet kāpēc sacelšanās?

— Te šī doma ir pārāk jauna, lai to visi saprastu. Kādēļ tad jūs atstājat zemniekiem vēl viņu zemi? — saka daži bezzemnieki. Un kliedz pretim zemnieki, kādēļ jūs mums atņemat mūsu zemi?... Bet kāda starpība būtu, ja vienkārši izliktu vienu saimnieku un icliktu otru, padarītu bezzemnieku par zemnieku un zemnieku par bezzemnieku? Tā būtu vienkārša pasacīņa, bet ne revolūcija. ...Ne [zemi] sadalot visu starpā, bet ņemot to kopējā apstrādībā pašas darba tautas vadībā.

— Jūs mēģinājat organizēt padomju saimniecības?

— Šādas saimniecības bija noorganizētas apmēram 230. Tikai aiz darbinieku trūkuma (bija vietas, kur nebija neviena komunistu) mūsu agrārā politika netika precīzi izvesta dzīvē. Tas sacēla zināmu rūgtumu. Bet pēc 2–3 mēnešiem mēs to būtu pārdzīvojuši un kļūdas izlabojuši.

— Vai tas ir tiesa, ka jūs neatļāvāt zemniekiem padomju saimniecībās turēt lopus?

— Tā arī bija kļūda. Vēlāk vienu govus ģimenē mēs atļāvām turēt. Es saku — mēs vienmēr esam gatavi apzināties un izlabot katru kļūdu.

— Ne visas kļūdas ir labojamas. Kļūdaini nošauto nevar padarīt atkal par dzīvu, vai tā nav?

— Es teikšu, ka Rīgā tribunāla lēmumos būs atrodams maz nopietnu kļūdu. Ne gluži tā tas bija provincē, bet pārmetumi drīzāk dzirdami tieši par represiju bargumu un par pārāk bargiem sodiem sīkburžuāziskiem un pat pusproletāriskiem elementiem.

— Pusproletāriskiem?

— Proletārieši arī ir dažādi. Un neaizmirstiet, ka no otras puses mūs apvainoja nepiedodamā mīkstčaulībā. Lūk, ko rakstīja latviešu avīze “Komunists” Petrogradā. Vienu mirkli, tūlīt atradīšu blokotā... Te būs. “Strādnieki visi kā viens cilvēks saka: nāvi bendēm! Bet mūsu partijai pirmsmērējušies sīkburžuāziski izlīdzēju elementi, bieži vien barvežu lomā,

cenšas visiem spēkiem un līdzekļiem panākt saudzīgu izturēšanos pret buržuāziju. Viena nošauta buržuja dēļ viņi gandrīz vai krietni. Tādu faktu, mums ienākot Latvijā (Iecavā, Jelgavā), bija ļoti daudz no “ce-kistu” puses, kuri cietumos apsargāja un ēdināja baronus. Nerunāsim ilgi, kas vainīgs, bet dosim zvērestu, ka, otrreiz ieejot Latvijā, neatstāsim dzīvu nevienu buržuju un samīdīsim tos mīkstcauļus, kas mēģinās to aizkavēt.” Protams, tie ir kreisie pārspilējumi.

— Bet stingrība taču bija?

— Mūsu buržuāzija gandrīz visa bēguļoja... Vēl paniskāk un ne bez pamata no mums slēpās kontrrevolucionāri jau no dzimšanas — vācu baroni. Tikai atsevišķi eksemplāri šo zvēru civilizācijas maskās nokļuva mūsu rokās un bez žēlastības tika nodoti Revolucionārajam tribunālam. Mēs bijām bargi, un, es gandrīz gribētu domāt, ka... pārāk bargi. Galvenā nelaime bija tā, ka, nesot buržuāzijai vai baroniem, no represijām acīm redzot cieta arī elementi, kas nepareizi bija pieskaitīti buržuāzijai.

— Bet ķilnieku nāve? Tur taču bija arī pavisam nevainīgi cilvēki.

— Pavisam nevainīgu cilvēku nemēdz būt... Tas tāds joks. Citēšu Ļeņinu. Viņš runāja tieši par to, par ķilnieku institūtu, un viņa vārdi iegriezušies man atmiņā. “Lai viņi ir sašutuši,” viņš teica par tiem, kas apvainoja mūs šai sakarā barbarismā, “taču karš bez tā nav iespējams, un, ja briesmas saasinās, šā līdzekļa lietošana ir nepieciešama... Es spriežu skaidri un kategoriski: kas labāk — iesēdināt cietumā dažus desmitus vai simtus musinātāju, *vainīgu vai nevainīgu, apzinīgu vai neapzinīgu*, vai zaudēt tūkstošiem sarkanarmiešu un strādnieku? Pirmais ir labāk. Un lai mani apvaino vienalga kādos nāves grēkos un brīvības ierobežojumos — es atzīšu sevi par vainīgu, bet strādnieku intereses iegūs.”

— Taču strādnieki neieguva, kad, atstājot Rīgu, boļševiki pēdējā brīdī nošāva vairākus desmitus cilvēku...

— Trīs desmitus baronu un mācītāju. Nemiet vērā: 1906. gadā mācītāji vēl cītīgāk nekā baroni paši piedalījās soda ekspedīciju darbā... Tad jūs nebrīnīsieties, ja starp tribunālu notiesātiem un ķilniekiem atradīsiet krietni daudz mācītāju. Manā priekšā ir 5 ķilnieku — mācītāju liķu uzņēmums, kurus mūsu biedri nošāva 22. maijā par nodevīgu uzbrukumu Rīgai kopā ar 30 baroniem. Bet man ir drošas ziņas, ka uz Rīgas un Latvijas plašām masām šis tautas dusmu akts atstājis tikai labvēlīgu iespaidu. Atbildot uz to, vācu asinskāriģie ģenerāļi Rīgā divās nedēļās nošāva 4500 strādnieku; tas ir pēc viņu pašu datiem.

— Bet ar ko jūs izskaidrojat Sarkanās armijas panisko bēgšanu, nespēju dot pretsparu ienaidniekam?

— Iemeslu nav maz. Prāvi spēki tika atvilkti no mums uz citām frontēm, ārpus Latvijas. Un vēl. Mūsu armiju dezorganizēja, bez šaubām, arī tas, ka caur mobilizāciju viņā iekļuva komunisma tiešie pretinieki.

— Bet ja nebūtu sakāves...

— Mums bija grandiozi plāni. Tūlīt pēc jaunās ražas novākšanas un uzskaites bija paredzēts daļēji atcelt naudu, pārīet uz darba naturālo samaksu: ar produktiem, apdzīvojamo platību, malku, apģērbu. Strādniekiem un zemniekiem neko nevajadzētu krāt: sociālā apgāde apmicrinātu visas viņu vajadzības slimības gadījumā vai iestājoties vecumam un darba nespējai. Laukos konfiskācijas skartu tikai turīgus saimniekus. Visiem pārējiem zemniekiem, tajā skaitā arī tiem, kas neizmanto algotu darbu, vajadzētu ievērot tādus pašus darba noteikumus kā pilsētā: astoņu stundu darba dienu un citus.

— Jūsu lauksaimniecības tautas komisārs Fricis Roziņš savā laikā izvēlējās pagrīdes iesauku Āzis. Stāsta, visa Latvija esot atkārtojusi: iccēla āzi par dārznieku...

— Man pietiek. Varat pateikt tiem, kas jūs sūtījuši, ka pēc maniem ieskatiem jūs neesat tās nākotnes cienīgs, par kuru mēs esam cīnījušies. Dīvaina izvēle, lai neteiktu vairāk. Bērziņ! Pavadiet pilsoni Dobrecki!

Rainis vēl arvien atrodas Kastaņolā. Viņš nekad neko nav teicis par piccus mēnešus ilgo boļševiku valdīšanu Latvijā. Taču 1919. gada jūlijā viņš atkal "izsauc garus". Pasta sakaru ar Krieviju un Latviju vēl arvien nav; reālu sakaru trūkumu viņš mēģina aizstāt ar irreāliem, atkal un atkal "izsaucot" Pēteri Stučku un Vladimiru Ļeņinu.

Man nav nekāda priekšstata ne par šīs izsaukšanas tehniku, ne par to, kas un kā Rainim atsaucās. Nezinu, kas atbildēja uz jautājumiem, toties skaidri zinu, kas tos uzdeva: Rainis. Mirušos: Napolconu, Gēti, tēvu un māti — viņš ar cieņu uzklausīja, ar Stučkas garu — strīdējās! "Guļošajam" Ļeņinam lūkoja kaut ko paskaidrot...

24.7.19. 10 vakarā

— Kas atnācis?

— Es.

— Kas?

— Stučka.

— Ko lai es daru Rīgā?

— Vari teikt savu vārdu.

— Bet es — principiāls pretnieks nacionālā jautājumā?

— Vari teikt.

— Vai nepadarīsi mani mēmu?

— Uzdursim uz iesmu...

— Kas vēl ko teiks?

— Es.

- Kas?
- Asaris, Hermans.
- Ko teiksi?
- Uzraksti tu, Raini, pamudinājumu uz cīņu pret varmākiem.
- Vai publicist. vai literat. varmākiem?
- Raksti pret lieliniekiem.
- Vai viņš par Kolčaku?
- Par Kolčaku.
- Kādā vietā viņš Sibīrijā?
- Varu darīt iespaidu uz pašu Kolčaku.
- K. ir pret Latv. patstāvību?
- Viņš dos autonomiju.
- Nepietiek, lai dod nac. federatīv. republiku.
- Uz to viņš neielaidīsies.
- Kādas garantijas dos, ka turēs autonomiju? Mēs iesim ar to, kas dos mums patstāvību. Vai jūs, kā latviets, ar gribat patstāvību?
- Gribu Latvijas patst.
- Darat tad iespaidu uz Kolčaku.

Uz Kastaņolu "izsauktais" Ļeņins runā ar Raini vāciski. (Vladimirs Iljičs patiešām labi pārvaldīja vācu valodu.) 1919. gada 1. novembra vakars. Nupat kā te bijis Napoliona gars, kas tagad mierīgi palaists atpakaļ uz Sv. Helēnas salu. Pienākusi Ļeņina kārta.

- Ko vēlies pateikt man, guļošais?
- Aizstāvi mūsu lietu.
- Vai tu esi ar mieru dot Latvijai neatkarību?
- Kas par jautājumu? Vai tev maz ar to, ka mūsu lieta uzvar?
- Vai tu saproti, ka bez tautas atbalsta jūs nevarēsiet uzvarēt?
- Tev jābūt, tev noteikti jābūt kopā ar mums. Dari, Raini, ko es tev saku!

Un atkal no turienes pat, no Maskavas Kremļa, pieprasīts P. Stučka.

- Ko gribēji teikt sapnī?
- Uzvarēsim. Vācieši uzbruks.
- Vai jūs kopā ar vāciešiem?
- Vāci agrāk.
- Vai kopā iznīcināsat Latviju?

— Vai vāciem dosat Kurzemi?

— Vai saproti, ka jūs lietai kaitējat: iznīcinādami tautu, kas jums palīdz?

— Jūs gribat monarhiju.

— Vai nesaproti, ka tavs uzskats novecojies? Ka šie lieta ar dzīvīem organismiem, kuri vien spēj izvest lietu, kas par sevi nedzīva?

— Turi muti.

— Vai mutes liegšana jūsu cīņas ierocis?

— Dabūsi uz dirsu.

— Tu nu te grunti atradis.

— Vēl uz dirsu.

— Vai ar dirsu uzvarēs, ne ar galvu?

— Uzvarēsim.

Decembra sākumā, precīzāk, 2. decembrī, pusvienpadsmitos vakarā, Stučka ierodas atkal.

— Ko gribēji teikt, sapnī nākdams?

— Vest tevi atpakaļ uz partiju.

— Vai dosat Latvijai patstāvību?

— Vari būt drošs.

— Vai negribat iznīcināt latv. kā tautu?

— Visu tautu nevar iznīcināt.

— Par ko tad draudat?

— Mēs apdraudam pilsoņus, viņus gribam iznīcināt.

— Vai neredzi, ka tā atbaidīji soc.-dem.-ju?

— Tu pats novērsies...

— Vai zini, ka es tādēļ vien novēršos, ka neatzīstat tautību?

— To zinu.

— Vai patiesi dosat patstāvību vai tikai uz papīra?

— *Uz papīra.*

— Vai ļausat Latv. prolet. republikai pašai izvēlē savus prickšstāvjus?

— Tu vari uz to paļauties.

— Bet tevi iccēla no Maskavas?

— Tas gan.

— Doriņai kā iet?

— Doriņai iet labi.

Un vēlreiz, tūlīt pēc Pētera Stučkas — Ļeņins. Saruna atkal notiek vācu valodā.

— Vai tad jūs nevarējāt uzcelt proletariāta kundzību uz nacionāli federatīviem pamatiem?

— Nē, tas neies cauri.

— Bet vai jūs neesat domājis par to, ka proletariāta vara nebūs pietiekami stipra, ja tai apakšā nav organiska atbalsta — nācijas?

— Es... šaubījos...

Pirmajā reizē Rainis ar Ļeņinu ir uz “tu”. Bet ne jau tas ir galvenais. Vai esat pamanījuši: viņš ir gatavs risināt pārrunas ar sarkanajiem un baltajiem, ar Stučku un Kolčaku, laikam gan arī ar pašu velnu un sātanu: lai tikai izglābtu savu tautu, “dzīvo organismu”, lai tikai nodrošinātu tai nākotni. Atmetis visus citus apsvērumus, viņš ir gatavs atbalstīt tos, kas apsolīs Latvijai nākotnē neatkarību. Šo noslēpumaino seansu gaitā viņš jautā un runā gandrīz zemapziņas līmenī, izsakot to, kas moka dvēseli. “Brāļiem” viņš jautā par galveno. Bet mirušos vecākus, bet Napoleonu un Gēti par pārējo: kad braukt uz dzimteni, vai viņam kļūt par prezidentu, vai viņa “Jāzēpu” gaida panākumi. Gēte, starp citu, katru reizi parādoties, neatlaidīgi prasa, lai Rainis atmet politiku.

Pie Ļeņina viņš vairs nevērsās. Toties strīds ar Pēteri Stučku, kas bija vilcies jau gadsimta ceturksni, turpinājās. Uz 1919. gada jūliju attiecas Raiņa jaunās lugas iecere. Ieraksts “Darbu hronikā”:

“Raksturs straujš, atdurās pret mērenību. Taisīt varoni par lielnieku, kurš iet pret lielnieku pārmērībām, kultūrnaidu, amorāliem līdzekļiem.

II. top iedzīts mazeniekos un pilsoņos. Kad tie

III. šauj nost sagūstītu vai opozicionālos lielniekus, tad varons pretojas: šauj mani, izglābj.

IV. Neuztice pret viņu...

V. Nāve? tāpat, labāk eju pats, kad pie jums nau vietas; kad jūs atkāpjaties no vecās pārliecības.

Uzvedamība arī Vācijā”.

Un ieraksta beigās — mīklaina frāze: “Bet pasaules un krīzes drāma tā nau tomēr”.

Varbūt. Varbūt šī neuzrakstītā luga arī nebija...

“Pasaules krīzes drāma” bija tā, kurā viņš “spēlēja” pats.

Raiņa dienasgrāmata. Slavenais 1919. gada 10. jūlija ieraksts. Patiešībā tajā dienā izdarīti divi ieraksti. Viens īss, skumīgs. “Sen vairs nestrādāju oriģinālu, arī ne maiņas darbus. Sērīga un riebīga sajūta. Prāts liek nobeigt sāktos darbus, bet riebjas un gribas sākt jaunus. Laikam tik slinkums.”

Un otrs — plašs, dedzīgs, izdarīts it kā drudzī.

“Uzrakstu man kopš gadiem attīstītos vārdus: stipram būt, uzvarēt visus savus ienaidniekus, uzvarēt visus nelabvēlīgus apstākļus, uzvarēt visu jaunumu. Man vienmēr jāatjaunojas, vienmēr jātop jaunam, stipram, veselam un neizsakāmi laimīgam, vienmēr jābūt kopā ar progresu, vienmēr jātop un jābūt visas pasaules literatūras vadošajam garam. Man sava

mīlā Inīņa, sava mīlā tauta, visa mīlā pasaule, savi mīļie draugi un mīļie, sevi pašu jādara jaunu, stipru, veslu un neizsakāmi laimīgu. Man jāizveido sava mīlā Latvija par brīvu, politiski un ekonomiski neatkarīgu valsti vēl šajā gadā, man tā jādara par pirmo pasaules nākotnes valsti, man tā jādara laimīga. Man jātop par tās pirmo prezidentu vēl šai gadā; man jātop par latviešu, krievu un eiropēiskās republikas prezidentu vēl šai gadā, man jātop par pirmo Eiropas valdnieku. Man jātop par Raini Lielo, man jāsniedz apbrīnu radoša laime. Man jābūt stipram un jāuzvar, man jātop par pasaules un proletariāta pirmo dzejnieku, man jātop par pirmo jauno Cilvēku. Man jātop par jaunās, nākotnes proletāriskās dramatikas, lirikas un epikas dibinātāju un piepildītāju. Man jādzīvo ilgāk par trīs simt gadiem pilnā gara un miesas spēkā, sirdsapziņas tīrībā, jāiegūst Nobela prēmija un bezgalīga bagātība.

Man jātick uzaicinātam un sauktam vēl šajā gadā par Latvijas, Krievijas, revolūcijas un sociālisma glābēju. Man tās jāglābj un jāklusē par latviešu, krievu un eirop. republikas pirmo prezidentu vēl šai gadā. Man vienmēr jāuzņem parcais ceļš politikā un manu darbu radīšanā un izdošanā. Man vienmēr jābūt īstajam spēkam izvest savus darbus un darbošanos, man vienmēr jābūt īstajai drosmi censties pēc augstākajiem mērķiem, prasīt no sevis visaugstāko.”

Tā, redzat.

Ko mums darīt ar šo ierakstu? Atstāt kā ir — vai?...

Vai. Gribu saprast. Gribu tikt skaidrībā.

Pirmais iespaidis: eksaltācija. Tādā uzskrūvētā stāvoklī es savu varoni sen neatceros. (Vieglprātīga, gandrīz sazvērnieciska iedomas: bet varbūt viņš bija dzēris? Rainis nekad neatkārtoja studentu laiku žūpošanu, bet pavisam no viņa neatteicās. Literatūrzinātnieki, kam ir sakars ar tekstiem, reizēm aizmirst par pašu dzīvo avotu: cilvēku, kas žāvājas aiz noguruma vai ir sapīcis, ir izsalcis vai labi paēdis, galu galā iereibis — un kāpēc ne?)

Otrais: mūsu priekšā pašiedvesmas, pašhipnozes seanss, gribas uzlādēšana, — tas ir atpazīstams, šis radošās gribas visvarenības motīvs iziet cauri itin visām Raiņa dzejoļu grāmatām.

Trešais: šo ierakstu varētu būt izdarījis piecpadsmiņgadīgais Jānis Plickšāns. Nonākot līdz ekstāzei, līdz tādai saldaī sāpei, kādu Dostojevskis un Dostojevskas varoņi izjūt pirms kritamās kaites lēkmēm, — tā viņš sapņoja par jaunā Napoleona, Aleksandra Lielā, par visas cilvēces vadoņa un pravieša likteni...

Ceturtais: Rainim kaut kur ir piezīme: ja nevari sasniegt mazu mērķi, izvēlies sev dižu un sasniedz to!

Piektais: laiks. Laiks bija fantastisks. Krievu dzejnieks Velimirs Hļebņikovs bez kādiem jokiem sauca sevi par zemeslodes Priekšsēdētāju. Un,

gluži kā atbildēdams viņam, mākslinieks Petrovs-Vodkins katrā ainavā izlocīja kumpainu zemes virskārtu, nemitīgi akcentēdams jebkuras telpas daļas planetārumu, lodveidību.

Pasaule bija apvēršusies otrādi viņu acu prickšā; viņi paši jau bija to apvēršuši. Pasaules revolūciju nepacietīgi gaidīja ne tikai Ļeņins un Stučka. Tā likās tuva, tā biedināja vai pievilka miljoniem cilvēku Eiropā, Amerikā, Āzijā; pasaule juka un bruka, un viss varēja gadīties, absolūti viss.

Savādnīks, kas iedomājas sevi par Napoleonu. Lieluma mānija. Bet ja nu tas ir pats Napolcons? Dižums? Vai mānija? Vai gan viens, gan otrs?

Rainis izjuta sevi gan kā savas tautas dēlu un, lai cik tas dīvaini, tās tēvu (bet varbūt arī Svēto Garu — kāds zobgalīgi čukstēja viņam ausī; viņš īgni atgaiņājās kā no mušas).

Latviešu literāro valodu viņš bija pārveidojis, pārradījis, un par to runāja ne tikai viņš pats, bet arī citi, piemēram, Upīts. Viņš bija kļuvis par savas tautas pirmo dzejnieku, izdodot savu pirmo dzejoļu krājumu trīsdesmit septiņu gadu vecumā. Un drīz vien — arī par pirmo dramaturgu. Viņš bija kļuvis par sociālisma vēstnesi Latvijā. Viss, kas šodien notiek ar simtiem tūkstošu cilvēku, viss labais un briesmīgais, rod savus sākumus tanī dienā, kad viņš atgriezās ar savu slaveno čemodānu no Cīrihes; tas būtu tūkstošreiz nekaitīgāks, šis čemodāns, ja tas būtu pilns ar dinamītu.

Labs ir, piekrītam, man teiks. Arī Eiropas republika tajās dienās likās iespējama, un Rainis, apvienojoša figūra, galu galā būtu varējis nospēlēt tajā savu lomu. Bet no kurienes tik daudz godkāribas? Slavas kāres? Tik daudz steigas? No kurienes alkas pēc pagodinājumiem, amatiem?

No pašpaļāvības trūkuma, es atbildu.

Viņam vienmēr bija vajadzīgs signāls no ārienes. Jānis Plickšāns sev neticēja. Atkal un atkal viņam vajadzēja saņemt apstiprinājumu, pārliecināties, ka viņu dzird un saprot, ka viņš ir vajadzīgs, ka viņam ir taisnība.

Viņa mūžīgais draugs — ienaidnieks, Stučka, tagad bija viens no milzīgas valsts pārvaldītājiem, izdeva likumus, kas noteica simt piecdesmit miljonu cilvēku dzīvi. Viņš paguva būt arī "latviešu karalis" ar karalieni Doru, lai arī neilgi. Ar ko draugs Jānis būtu sliktāks par draugu Pēteri? Sirsds dziļumos viņš uzskatīja sevi par labāku. Augstāku. Tā bija pati "bērnišķīgākā", pati nesvarīgākā, bet arī pati intīmākā viņu strīda daļa. Pati dziļākā.

Un sestais, kā liekas? Liekas, sestais. Viņš gandrīz kļuva par Latvijas prezidentu nākamajā, 1920. gadā. Viņš bija reāls kandidāts uz Nobela prēmiju (un bija to pelnījis).

Cik daudz te lieluma? Cik daudz — mānijas? Nezinu.

Kas attiecas uz Eiropas republiku, tad tā toreiz netika nodibināta, un tāpēc prezidents tai nebija vajadzīgs.

Raiņa dienasgrāmata.

“**Nebaidīties no fragmenta.** Nebaidīties, kaut arī neizdosies. Bet varbūt.. mācāms no G[ētes] tūliņ savas bēdas un neskaidrības arī norakstīt. Norakstot top režģi un bēdas skaidrāki pārredzami, var atrast līdzekļus veikt, paši pāriet no darba vien. Kad es būtu to agrāk pickopis, nebūtu mana dzīve izputējusi. Bezenerģija, nervozitāte neļāva strādāt un nebij laimes; Doriņa nepalīdzēja un mīlas nebij. Slimība Lozannā un jau agrāk, 1912. gadā.

Uzņemt tagad Gētes norakstāmo metodi.

Komiteja gadiem mocīja.

Tagad norakstāmas lietas:

1) **Latvju valsts dibināšana**, federācija, vai ar demokrātiskās Krievijas un pasaules nesaprašana. Tur būtu izeja arī soc. valstij, ja nav pasaulei labums, ka ceļas stipra, centralizēta nāk. valsts, arī *proletariska diktatūra bīstama.*

2) *Sociālisma krīze, komunistu nodevība.* Paula vēstules...”

Jāzēpa strīds ar brāļiem turpinājās.

Septītā dzīve

Birminghama, Alabamā

Ģimenes dzīve un veselība

Ķirurģiskā ārstniecība un dzīve

avaļņi, kas ir ļoti svarīgi, lai nodrošinātu, ka visi ir apmierināti. Šis ir pirmais solis, kas jāveic, lai nodrošinātu, ka visi ir apmierināti.

Ja mēs varam nodrošināt, ka visi ir apmierināti, tad mēs varam nodrošināt, ka visi ir apmierināti. Šis ir pirmais solis, kas jāveic, lai nodrošinātu, ka visi ir apmierināti.

Ja mēs varam nodrošināt, ka visi ir apmierināti, tad mēs varam nodrošināt, ka visi ir apmierināti. Šis ir pirmais solis, kas jāveic, lai nodrošinātu, ka visi ir apmierināti.

Ja mēs varam nodrošināt, ka visi ir apmierināti, tad mēs varam nodrošināt, ka visi ir apmierināti. Šis ir pirmais solis, kas jāveic, lai nodrošinātu, ka visi ir apmierināti.

Jāzina, ka mēs esam kopā un kopā.

Ja mēs varam nodrošināt, ka visi ir apmierināti, tad mēs varam nodrošināt, ka visi ir apmierināti. Šis ir pirmais solis, kas jāveic, lai nodrošinātu, ka visi ir apmierināti.

Ja mēs varam nodrošināt, ka visi ir apmierināti, tad mēs varam nodrošināt, ka visi ir apmierināti. Šis ir pirmais solis, kas jāveic, lai nodrošinātu, ka visi ir apmierināti.

Ja mēs varam nodrošināt, ka visi ir apmierināti, tad mēs varam nodrošināt, ka visi ir apmierināti. Šis ir pirmais solis, kas jāveic, lai nodrošinātu, ka visi ir apmierināti.

Septītā dzīve

Pirmā nodaļa. Atgriešanās

Otrā nodaļa. Pa nogāzi

Trešā nodaļa. Vakarīgā diena

Septilia dative

Prima nobilitate. Aliter non
Ora nobilitate. In nobilitate
In nobilitate. Vobis dative.

PIRMĀ NODAĻA ATGRIEŠANĀS

Cilvēku jūra, galvu jūra, tās pagrieztas uz vienu pusi, jūra, — uz ko mazāku neviens no memuāristiem nav ar mieru. Uz perona varēja nokļūt tikai izredzētie, bet arī šo izredzēto sanāca tik daudz, ka ne cauri izspraukties. Stacija pārpildīta. Stacijas laukums — jūra, tā pati jūra.

— *Was geht hier vor?*

— *Hier wird der lettische Kaiser erwartet!*

Ar šīm vācu frāzēm pusbalsī un visai picsardzīgi apmainās divi kungi katliņiem galvā, kuri netišām bija iesprūduši pūlī. “Kas te notiek?” “Te tick gaidīts latviešu ķeizars!” Ķeizars! Tas ir jau kaut kas vairāk nekā latviešu karalis. Ķer augstāk: imperators! Pēterim Stučkam, ja viņš dzirdētu šo sarunu, būtu tiesības kļūt greizsirdīgam.

Tika gaidīts Rainis un Aspazija. Vilciens kavējās, — neviens nekur nēja. Visu sagaidīšanas aculiecinieku liecības sakrīt: divu dzecjnieku ierašanos gaidīja kā svētkus. Naiva, bērnišķīga ticība staroja tūkstošu acīs. Gaidīja divus jau pavecus cilvēkus, vīru un sievu. Par spīti jebkurai loģikai, likās, ka ar viņu atbraukšanu beigsies visu naidis pret visiem, beigsies juku laiki un bezcerība; beigsies briesmīgais, asiņainais laiks un visiem sāksies jauna, cita dzīve: kā pirms kara, tikai labāka. Bija sagriezies baigs virpulis, trakojis sešus gadus, grāvis un kropļojis visu savā ceļā, un nu šodien, tūlīt tam visam būs pienācis gals.

Gaidīja glābiņu no patvaļas un nabadzības, no icnaidnieku, slepenu un atklātu, niknuma. Gaidīja varbūt glābiņu paši no sevis, kaut gan diez vai kāds sev atzinās, ka tā ir.

Brauc, brauc! Beidzot.

Dzied koris. Ovācijas. Ziedi. Briesmīga spaidīšanās. Tuvākā apkaime ap atbraucējiem tika apsargāta. Aspazija un Rainis, tik pazīstami pēc portretiem un tomēr pavisam citādi, izkāpjot pārvar trīs vagona pakāpienus, — re, pirmais solis, kas sperts četrpadsmit gadus pēc slepenās bēgšanas, pēc...

Karogs. Divi karogi un pirmās grūtības: jāizvēlas viens no tiem. Sarkanbaltsarkanais Latvijas Republikas karogs vai sociāldemokrātijas sarkanais karogs. Brīdi vilcinājies, Rainis piciet pic “proletāriskā” karoga un skūpstā to. Un tūlīt pat, tajā pašā mirklī iegūst tūkstošiem jaunu ienaidnieku.

Šo sagaidīšanu redz arī no tālienes. Tiek vērtēts katrs solis, iegau-mēts uz ilgiem laikiem. Stučka uzrakstīs pēc picciem (!) gadiem: “Viņš stacijā noskūpstā četrus bērņus iz gaidītāju pulka. Tas skaisti, par tiem viņš tik skaisti dziedājis:

*Mani vistuvākie draugi
Ir vistālākie jaunie augi,
Vēl nepiedzimušie dzimumi
No visiem man īstākie radnieki.*

Viņš saskūpstās ar savas partijas delegātiem, aizmirstot, ka tā ir “tikai daļa no visa”, un piemirstot uzprasīt: “Kur tavs brālis Ābels?”* Viņš tikpat sirsnīgi sasveicinās ar veselu skaitu citu delegātu, aizmirsdams, ka tām daļām, ko šie aizvietņo, nekā vairs nav un nevar būt kopēja ar pamatšķiru. Viņš kā sapnī nepamana pat, ka viņam sniedz svētību “mācītājs, kurš viņu laulājis”! (Ne mazumu viņš par tādiem zobojies.) “Viņš jūtas kā sapnī” un atrod apvienotāju tautas dziesmās: “Pēdējās dienās es te izjutis tik daudz mīlestības, laipnības un sirsnības, cik to spēj dot tikai latvju tautas sirds, kas radījusi tautas dziesmas, kurām līdzīgu nav visā pasaulē.””

Tas būs pēc picciem gadiem. Bet arī nekavējoties, tā paša 1920. gada pavasarī, Stučka atsauca uz jaunības drauga atgriešanos dzimtajā pusē. “Jaunu faktu atnes mūsu lielā dzejnieka Raiņa atrašanās s. d. meņševiku kandidātu sarakstu priekšgalā kā oficiāla izkārtne. Tas ir spēks, kas galvu pārāks par visu Latviju, bet — kā dzejnieks. Ar politiku viņš jau gadu desmitiem nav nodarbojies un arī 1905. gadā stāvēja politikā vairāk vai mazāk nomaļus. Ir grūti dzejnieka ekspansīvai dabai icrindoties politiskā cīņās laukā, kurā pirmā kārtā vajag skaidras, gaišas un noteiktas *informācijas par dzīves reāliem apstākļiem*. Un pārāk liela starpība mums metās acīs, ja mēs garīgu acu priekšā atkārtojam divas emigrantu atgriešanās politiskā dzīvē iz gadu desmitiem ilgas trimdas: Raiņa un Ļeņina. Man kāds pārmetīs šo kopstādījumu, bet es teikšu atklāti: Rainis dzejnieku starpā ir vērts Ļeņina politiķu un revolucionāru starpā. (No mana vie-dokļa, tā ir augstākā uzslava, ko es spētu sacīt, tik augstu es stādu b. Ļe-ņinu ne šodien un ne vakar, bet nu jau gadus 10 un vairāk atpakaļ.)”

* Mājiens uz to, ka daudzi komunisti tajā laikā atradās apcietinājumā. Mājiens vispār par “kainu” — meņševiku nodevību.

Leņina atgriešanās no emigrācijas bija signāls boļševiku kontrrevolūcijas ("kontr" — attiecībā pret februāra demokrātisko revolūciju) un pilsoņu kara sākumam Krievijā. Raiņa atgriešanās bija sabiedriskā izlīguma, pilsoņu kara izbeigšanas signāls Latvijā. Jā, tās bija divas dažādas atgriešanās, — Stučkam taisnība.

Pa ielām, kas pārpilnas cilvēkiem, kustas mašīnu kavalkāde. Pirmajā — Rainis, aizkustināts un laimīgs, māj ar milzīgu puķu pušķi, Aspazija, atlaidusies pret sēdekļa atzveltni, — nogurusi; līdzās Biruta Skujeniece, rakstnieks Pāvils Rozītis, viņi sagaidījuši pat uz robežas, kaut kādi bērni...

1918. gada decembrī un 1919. gada janvārī Pēteris Stučka ar līdzgaitniekiem, kā arī ar divdesmit tūkstošiem strēlnieku bija iekarojis Latviju, — daļēji ar savu solījumu pievilcību, ar aģitācijas spēku un neatlaidību, daļēji ar ieroču spēku.

Pēc četrpadsmit mēnešiem Jānis Plickšāns — Rainis ienāca Rīgā bez neviena šāviena. Četrpadsmit gadu vientuļa darba kādā ciematā sveša ezera krastā, dzejoļi un lugas bija viņa arsenālā, un nekas vairāk.

No teātra balkona viņš skatījās uz jūru — jā, jā, ļaužu jūru tur, lejā; tas bija sena sapņa atkārtojums, no torņa vai piramīdas virsotnes Jāzeps skatījās uz... Kur tas bija, Memfisā? Memfisā. Ēģiptē. Par Ēģipti sauca arī miestīņu viņa dzimtenē, bērniņas viducī, likteņa centrā; cik dīvaini, šī Ēģipte tagad ir tālāk nekā Memfisa, bet arī līdzās, — vakar vilcienā braucot garām, gandrīz vai bija pieskāries tai. Vai tiešām vakar? Laiks lēkāja, staigāja uz rokām, griezās kā ritenis, kā klauns cirkā. Viss bija gluži kā sapnī. Ko tur čukst viņam ausī nogurusī Aspazija, dvešot karstu un valgu elpu. "Beigu sākums. Mūsu bērnu mēģinājums." Ak Kungs, kad viņa iemācīsies priccāties? Kas tā par modi pārdzīvot bēdas pirms laika, līdz tam, kamēr tās uzbrukušas, piesaukt tās? Vai viņai maz reālu, jau pārdzīvotu nedienu? Vai tad tu nespēj par laimi? Par atzišanu tautā, par tava ģēnija atzišanu visā tautā? Esi laimīga — tieši tagad, šajā brīdī, bet pēc tam tiksim skaidrībā.

— Šodien es esmu laimīga! — no skatuves atskan Elzas balss. Teātrī svinīgajā sarīkojumā par godu viņiem Rainis pēc dažām frāzēm piepeši sastostījās, saminstinājās un — apklusā. Asaru kamols bijis sakāpis kaklā, viņš nespēja turpināt. Aspazija pateicās sanākušajiem viņa vārdā. Viņa labi runāja. Gandrīz kā aktrise. Skaidri un izteiksmīgi. Un runāja par svarīgām lietām: Latvija var kļūt par visas cilvēces kultūras nesēju, līdzīgi senajai Hellādai. Mēs stāvēsim augstāk par šķiru un grupu interesēm. Latvija jau tagad ir brīva, tai vēl jāklūst arī mūžīgai.

Tomēr pašas dedzīgākās ovācijas saņēma Rainis. Par neko. Par to, ka nespēja pateikt ne dažus vārdus. Par to, ka, aizmirsis daiļrunību, rija asaras.

Raudāja arī citi, vīrieši un sievietes, daudzi. Ne katrs zināja, par ko raud, bet raudāt bija par ko katram, katrai.

Mājoklis diviem dzejniekiem bija sagatavots un iekārtots, bet lielais — septiņas istabas — dzīvoklis izrādījās auksts. Reimatisms, kas Jānim Plickšānam bija pazīstams kopš bērnības un kas bija pastiprinājies četru cietumu sienās pirms divdesmit trim gadiem, saasinājās; vajadzēja pārvākties. Apmetās centrā, īres nama picktajā stāvā, Muitas ielā 4 dzīvoklis 20. Aizņēma divas istabas. Durvis izgāja uz kopīgu gaiteni, līdzās bija citu īrnieku istabas. Komunālais dzīvoklis. Viena istaba palika brīva, bet drīz vien tur icvācās iemītniece — universitātes studente Olga Kliģere. Pirmajā, neizbēgamajā tikšanās reizē gaiteni viņa Rainim likās kā maza, nobijusies meitene. Viņa atgādināja Doru no Jasmuižas laikiem, Birutu 1905. gadā... Bet Olga vairs nebija bērns: viņa jau bija paguvusi apprecēties un izšķirties; vīrs, pārkrievojies vācietis muzikants, bija palicis Maskavā, kur jaunā bēgļe no Latvijas bija ar viņu iepazinusies. Tagad divus gadus vecā Olgas meita dzīvoja provincē, pie viņas vecākiem, bet viņa pati kopā ar jaunāko māsu bija pārcēlušās uz Rīgu. To visu Rainis no studentes uzzināja ļoti drīz. Bērni un jaunas sievietes jūta pret šo cilvēku neizskaidrojamu, tūlītēju uzticību, — varbūt tāpēc, ka viņš pats uzticējās tām pilnīgi un galīgi. Sirmā dzejnieka un studentes satikšanās tagad arvien retāk bija nejaušas, — varbūt viņi paši to vēl nemanīja. Vecuma starpība starp abiem — trīsdesmit trīs gadi. Tie paši trīsdesmit trīs gadi, Rainim ienāca prātā, kurus viņš, tāpat kā krievu spēkavīrs Ilja Muromietis, bija notupējis mājās, gatavojoties nākamajiem varoņdarbiem. Kad viņš runāja ar Olgu, kad viņa smējās, elpoja nedzirdami un tīri, — jā, neaizsargāta tīrība un svaigums dvesa no viņas, — tad šos liekos trīsdesmit trīs gadus varēja atmest, tie netraucēja. Olga bija vienkārša, nesamākslota, kā vēlinā Gētes draudzene. Dzejoļi — te Gētes, te Heines, te nez kāpēc Lēnava — nāca prātā aizgūtnēm, un arī paša dzejoļi jau šķilās kaut kur sirds stūrītī un čiepstēdami purināja nost čaumalas.

Dažas dienas pēc abu dzejnieku atgriešanās notika Satversmes sapulces vēlēšanas. Rainis, kas atradās sociāldemokrātu saraksta priekšgalā, dabūja visvairāk balsu. Par deputāti kļuva arī Aspazija.

Rainis — savādnieks, kas neko nejdz politikā un kas pametis to pirms vairākiem gadu desmitiem? Nekā nebija. Viņš kļuva par to dienu noteicošo politisko figūru.

Valsts vēl arvien atradās kara stāvoklī. Partijas, kustības, grupas nereti pārstāvēja cilvēkus, kas vēl nesen bija šāvuši cits uz citu, kurus šķīra upuru asinis, atriebības alkas. Katra no nesen nomainītajām varām, nodaļas un armijas lūkoja icvilkt savā darbībā, padarīt par līdzdalībniekiem pēc

iespējas vairāk cilvēku. Aiz laba prāta vai pret paša gribu, — biežāk pret paša gribu, — iesaistīties, samesties uz vienu roku. Nepiederīgo nebija, un pat miroņi kapos atšķīrās ar politisko nokrāsu un tika iesaistīti dzīvo cilvēku nežēlīgajās spēlēs. Cietumi bija pārpildīti. Turpinājās Stučkas piekritēju un bermontiešu nošaušana; sāka atgriezties bēgļi no Krievijas. Bijušie sarkanie strēlnieki, kas neaizgāja kopā ar boļševikiem, un krievu virsnieki emigranti, landesvēra karavīri un no Austrijas atlaistie karagūstekņi, — kāds likteņu un valodu juceklis, kāds sirdi stindzinošu notikumu jūklis, un tos nav pat kam izstāstīt: nevienu ne ar ko nevar pārstiegt. Katrs ir pārdzīvojis ne mazāk. Ja vispār pārdzīvojis.

Stučka uzskatīja “sarkano Rīgu” par vienu no pasaules revolūcijas centriem, kas salīdzināms ar Petrogradu un Maskavu. Globāli mērogi nebija sveši arī citiem. Pirms desmit mēnešiem, iekarojis Rīgu, Dzelzs divīzijas komandieris fon der Golcs sapņoja par karagājienu uz Maskavu, lai gāztu arī tur boļševikus, pakļautu Krieviju vācu ietekmei un savienībā ar šo jauno, provācisko Krieviju pārkarotu pasaules karu no jauna... Pirms četriem mēnešiem Bermonts-Avalovs ar Krievijas Rietumu armiju, ko veidoja lielākoties vācieši, krustneši, kas savervēti septiņus gadsimtus pēc bīskapa Alberta, uzpirkti ar solījumiem, ka par velti dabūs Kurzemes un Vidzemes zemi, — šis pats Bermonts, kas bija sagrābis Rīgas kreiso piekrasti, plānoja doties uz Pēterburgu, atjaunot monarhiju un... Neraugoties uz šiem ārēji neprātīgajiem plāniem, gan Ļeņins, gan Antantes valstu valdības izturējās pret tiem nopietni: daudz kas varēja gadīties. Un sabiedrotie apspriedās: nekādā ziņā nedrīkst pieļaut, lai vācieši iekarotu Krieviju, tad karš un uzvara — viss būs vējā; ja Bermonts pēc Rīgas sagrābs Petrogradu, jālaiž viņam virsū Kolčaks un Deņikins.

Nekas vēl nebija beidzies, nekas nebija nokārtojies. Vairākās nesamierināmās nometnēs sašķeltajiem latviešiem bija vajadzīga personība, kas stāvētu pāri nesaskaņām, kāds, ko nevarētu apšaubīt ne labējie, ne kreisie, taisnīgie un vainīgie, tādi, kas nav ne labējie, ne kreisie, visi. Rainis bija varbūt vienīgais, kura vārds kaut ko izteica gandrīz katram. Dzīvodams gan tālu austrumos, gan tālu rietumos, viņš bija kļuvis slavens, kļuvis par apziņas un zemapziņas daļu arī. Vai tas bija tik sen, kad viņš rakstīja no Kastaņolas: “Es nevienam neesmu vajadzīgs...” Un nu viņš ir vajadzīgs visiem. Sociāldemokrāti līdz ar Raiņa atgriešanos bija ieguvuši jaunu statusu: viņi vairs nebija ekstrēmisti un boļševiku ielikteņi, pret viņiem bija jāizturas pilnīgi nopietni — ar viņiem kopā bija Rainis. Bet arī daudzi citi spēki nezaudēja cerības pārvilkt dzejnieku savā pusē, katrā ziņā neatdodot “zociķiem” Raini visu. Par “zociķiem” sociāldemokrātus saukāja viņu pretinieki. Vēl bija arī “naciķi”: galējie nacionālisti.

Ak, ja Rainis būtu atgriezies dzimtenē neitrāls, ja viņš būtu atteicies no savām “proletāriskajām ilūzijām”! Viņu būtu nēsājuši uz rokām visi, arī sociāldemokrāti, par viņu cīnītos kā traki; jautājums par to, kam jābūt republikas prezidentam, vispār nevienam nerastos... Bet viņš neprata atteikties no tā, kas bija daļa no viņa paša.

Viņš uzskatīja sevi par latviešu sociāldemokrātijas, visas, iniciatoru. No viņa bija dzimuši gan lielinieki, gan mazinieki. Viņš apsveica Sibīrijas latviešus, kas karoja Kolčaka pusē, bet nākamajā dienā sūtīja sirsnīgu vēstuli boļševikam Paulam Daugem uz Maskavu. “Buržuāziskās” Latvijas aizstāvji rakstīja no frontes, ka Raiņa “Daugava” ir vesela pulka vērta! Bet Maskavas Kremlī, Vladimiram Ļeņinam klātesot, aktrise lasīja Raiņa dzecjoļus sarkanajiem strēlniekiem, daudzi kustināja lūpas, viņi zināja šīs rindas no galvas.

Gan tic, gan tic bija Jāzeps — Raiņa brāļi; brāļus neizvēlas.

Par Latvijas pirmo prezidentu kļuva Jānis Čakste, — advokāts un žurnālists, ar kuru Jānis Plickšāns bija iepazinies Jelgavā vai pirms simt gadiem, jaunībā, — pirms “Dienas Lapas” redakcijas, pirms satikšanās ar Elzu...

Prezidentu vēlēja Sacima. Visi saprata: ne Zemnieku savienība, ne citas partijas, ne varenie spēki Latvijā un it īpaši ārpus tās nepieļaus, lai sociāldemokrāts nostātos valsts priekšgalā. Lai tas būtu kaut vai Rainis, kaut vai Dievs Tas Kungs. Sociālistiem atlika tikai izdevīgi “pārdot” sava goda priekšsēdētāja panākumus, dabūt par “viņa balsīm”, kas tagad tika atdotas citam kandidātam, maksimāli daudz labuma. Parasta politiskās tirgošanās prakse, bez kuras neiztiek nekur. Ar šo pragmatismu negribēja samierināties vienīgi Rainis. Jūtās aizvainots līdz sirds dziļumiem.

Parlamentāriešu nepickāpība, — viņi tā arī nepielaida dzejnieku pie prezidenta krēsla, — kļūst saprotamāka, ja ielūkojamies kādā no Stučkas rakstiem. “Iedomājieties taču,” viņš raksta 1920. gada 6. maijā, “ka meņševiku saraksta uzvara ar gaišu galvu (te viņš domā Raini) priekšgalā un ar armijas nemierību aizmugurē varēja padarīt brīnumu — samērā mierīgā garā, izlīgstot ar kreiso pusi, pārvest varu Latvijas proletariāta rokās un, atbalstoties uz Padomju Krieviju un III Internacionāli, ievest jaunās sliedēs Latvijas saimniecisko un politisko dzīvi...” Redziet — par kādu variantu “nepolitiķa” Raiņa uzvaras gadījumā sapņoja viņa brāļi, šie viņa brāļi. No kā baidījās kā no mēra visi pārējie.

Rudenī Nacionālajā teātrī režisors Mierlauks un mākslinieks Kuga iestudēja “Jāzeps”. Pirmizrāde notika 1920. gada 17. novembrī un pagāja ar triumfu. Rainis agrāk nebija bijis nevienā no savu lugu pirmizrādēm. Varbūt viņa īstā atgriešanās bija šī izrāde un galīgā svītra starp karu un

mieru Latvijā tika novilkta tieši tajā? Olga Kliģere, studente, sacīja, ka dievina Dinu, viņas dziļo, traģisko un brīnišķīgo mīlestību. Viņa bija uzminējusi. Tieši to vajadzēja pateikt “Jāzeps” autoram, lai piesaistītu viņu ciešāk. Saites, kas viņus vienoja, pavairojās un nostiprinājās pakāpeniski, nemanot, palēnām, neatvairāmi.

Sezonas laikā “Jāzeps” tika izrādīts piecdesmit reizes. Piecdesmitajā izrādē autoram tika aplikts milzīgs lauru vainags. “Kādas brīnišķīgas sakas,” viņš nodomāja, aplausiem dārdot. Bet visi apkārt izskatījās tik sajūsmīnāti, tik mīloši. Rainis nokaunējās par pazibējušo domu.

Maskavā iznāca pirmā grāmata par Raini krievu valodā. To bija uzrakstījis Pauls Dauge. Priekšvārdā sacīts: “Pirms gada man vajadzēja pamest visus savāktos materiālus kopā ar rokrakstiem par Raini vācu, latviešu un krievu valodā... apšaudes laikā Pleskavas ielās, mūsu kara-spēkam atkāpjoties un iestādēm evakuējoties no padomju Latvijas un vāciešiem ieņemot Pleskavu. Esmu laimīgs, ka man izdevās saglabāt kaut vai Raiņa vēstules, — vienīgo bagātību, ko es toreiz izglābu un kuru biju nolēmis neizlaist no rokām līdz pēdējai iespējai. Maskava, 1919. gada vasara.” Un postskriptā: “No izdevējiem neatkarīgu iemeslu dēļ grāmatas iznākšana nokavējusies par veselu gadu. Daudz kas šajā laikā ir mainījies Latvijas dzīvē, daudz kas arī mūsu dzejnieka dzīvē. Latvija kļuvusi par patstāvīgu valsti, Rainis atgriezies savā dzimtajā pusē. Viņu apsveica “tauta”, sarīkoja viņam svinīgu sagaidīšanu kā triumfatoram, kā tautas varonim. Apsveikumu troksnī nebija dzirdama tikai tās “pamatšķiras” balss, kurai Rainis dziedājis savas labākās dziesmas... 1920. gada augusts.”

Papildinājumam pie iepriekš teiktā — pāris vārdu par autoru. Dauge bija lielisks zobārsts. Godprātība un profesionālā ētika, kas raksturīga īstam ārstam, izpaudās itin visur, ko viņš darīja: sākot ar bīstamajiem pagrīdnicka sociālista pienākumiem un beidzot ar literārajiem un filozofiskajiem darbiem (viņš ir ne tikai uzrakstījis grāmatu par Dīcgenu un iztulkojis viņa galveno darbu; Dauges tulkojumā latvieši pirmoreiz izlasīja Engelsa “Anti-Dīringu” un Marksa grāmatu “Ludvigs Feierbahs un vācu klasiskās filozofijas gals”. Ļeņins, ar kuru Dauge bija iepazinies agrāk nekā Stučka, 1904. gadā, izturējās pret Daugi teorētiski tik nopietni, ka pagodināja viņu ar savu kritiku vienā no saviem galvenajiem darbiem — “Imperiālisms un empiriokriticisms”.) Starp citu, P. Dauge bija Vladimira Iljiča — Padomju valsts galvas — zobārsts. Tā teikt, vadoņa “leibdakters”. Darbu apvienošanas kārtībā viņš bija arī visa stomatoloģiskā darba organizētājs jaunajā Krievijā, attiecīgā institūta un žurnāla dibinātājs utt. Kas viņš ir, šis cilvēks, kas tika pielaisīts pie pasaules proletariāta vadoņa

Ak, ja Rainis būtu atgriezies dzimtenē neitrāls, ja viņš būtu atteicies no savām “proletāriskajām ilūzijām”! Viņu būtu nēsājuši uz rokām visi, arī sociāldemokrāti, par viņu cīnītos kā traki; jautājums par to, kam jābūt republikas prezidentam, vispār nevienam nerastos... Bet viņš neprata atteikties no tā, kas bija daļa no viņa paša.

Viņš uzskatīja sevi par latviešu sociāldemokrātijas, visas, iniciatoru. No viņa bija dzimuši gan lielinieki, gan mazinieki. Viņš apsveica Sibīrijas latviešus, kas karoja Kolčaka pusē, bet nākamajā dienā sūtīja sirsnīgu vēstuli boļševikam Paulam Daugem uz Maskavu. “Buržuāziskās” Latvijas aizstāvji rakstīja no frontes, ka Raiņa “Daugava” ir vesela pulka vērtā! Bet Maskavas Kremli, Vladimiram Leņinam klātesot, aktrise lasīja Raiņa dzecoļus sarkanaļiem strēlniekiem, daudzi kustināja lūpas, viņi zināja šīs rindas no galvas.

Gan tie, gan tie bija Jāzeps — Raiņa brāļi; brāļus neizvēlas.

Par Latvijas pirmo prezidentu kļuva Jānis Čakste, — advokāts un žurnālists, ar kuru Jānis Plickšāns bija iepazinies Jelgavā vai pirms simt gadiem, jaunībā, — pirms “Dienas Lapas” redakcijas, pirms satikšanās ar Elzu...

Prezidentu vēlēja Sacima. Visi saprata: ne Zemnieku savienība, ne citas partijas, ne varenie spēki Latvijā un it īpaši ārpus tās nepieļaus, lai sociāldemokrāts nostātos valsts priekšgalā. Lai tas būtu kaut vai Rainis, kaut vai Dievs Tas Kungs. Sociālistiem atlika tikai izdevīgi “pārdot” sava goda priekšsēdētāja panākumus, dabūt par “viņa balsīm”, kas tagad tika atdotas citam kandidātam, maksimāli daudz labuma. Parasta politiskās tirgošanās prakse, bez kuras neiztiek nekur. Ar šo pragmatismu negribēja samierināties vienīgi Rainis. Jutās aizvainots līdz sirds dziļumiem.

Parlamentāriešu nepickāpība, — viņi tā arī nepielaida dzejnieku pie prezidenta krēsla, — kļūst saprotamāka, ja ielūkojamies kādā no Stučkas rakstiem. “Iedomājieties taču,” viņš raksta 1920. gada 6. maijā, “ka meņševiku saraksta uzvara ar gaišu galvu (te viņš domā Raini) priekšgalā un ar armijas nemierību aizmugurē varēja padarīt brīnumu — samērā mierīgā garā, izlīgstot ar kreiso pusi, pārvest varu Latvijas proletariāta rokās un, atbalstoties uz Padomju Krieviju un III Internacionāli, ievest jaunās sliedēs Latvijas saimniecisko un politisko dzīvi...” Redziet — par kādu variantu “nepolitiķa” Raiņa uzvaras gadījumā sapņoja viņa brāļi, šie viņa brāļi. No kā baidījās kā no mēra visi pārējie.

Rudenī Nacionālajā teātrī režisors Mierlauks un mākslinieks Kuga iestudēja “Jāzeps”. Pirmizrāde notika 1920. gada 17. novembrī un pagāja ar triumfu. Rainis agrāk nebija bijis nevienā no savu lugu pirmizrādēm. Varbūt viņa īstā atgriešanās bija šī izrāde un galīgā svītra starp karu un

mieru Latvijā tika novilkta tieši tajā? Olga Klīgere, studente, sacīja, ka dievina Dinu, viņas dziļo, traģisko un brīnišķīgo mīlestību. Viņa bija uzminējusi. Tieši to vajadzēja pateikt “Jāzeņa” autoram, lai piesaistītu viņu ciešāk. Saites, kas viņus vienoja, pavairojās un nostiprinājās pakāpeniski, nemanot, palēnām, neatvairāmi.

Sezonas laikā “Jāzeņš” tika izrādīts piecdesmit reizes. Piecdesmitajā izrādē autoram tika aplūkts milzīgs lauru vainags. “Kādas brīnišķīgas sakas,” viņš nodomāja, aplausiem dārdot. Bet visi apkārt izskatījās tik sajūsmīnāti, tik mīloši. Rainis nokaunējās par pazibējušo domu.

Maskavā iznāca pirmā grāmata par Raini krievu valodā. To bija uzrakstījis Pauls Dauge. Prickšvārdā sacīts: “Pirms gada man vajadzēja pamest visus savāktos materiālus kopā ar rokrakstiem par Raini vācu, latviešu un krievu valodā... apšaudes laikā Pleskavas iclās, mūsu kara-spēkam atkāpjoties un iestādēm evakuējoties no padomju Latvijas un vāciešiem ieņemot Pleskavu. Esmu laimīgs, ka man izdevās saglabāt kaut vai Raiņa vēstules, — vienīgo bagātību, ko es toreiz izglābu un kuru biju nolēmis neizlaist no rokām līdz pēdējai iespējai. Maskava, 1919. gada vasara.” Un postskriptā: “No izdevējiem neatkarīgu iemeslu dēļ grāmatas iznākšana nokavējusies par veselu gadu. Daudz kas šajā laikā ir mainījies Latvijas dzīvē, daudz kas arī mūsu dzejnieka dzīvē. Latvija kļuvusi par patstāvīgu valsti, Rainis atgriezies savā dzimtajā pusē. Viņu apsveica “tauta”, sarīkoja viņam svinīgu sagaidīšanu kā triumfatoram, kā tautas varonim. Apsveikumu troksnī nebija dzirdama tikai tās “pamatsķiras” balss, kurai Rainis dziedājis savas labākās dziesmas... 1920. gada augusts.”

Papildinājumam pie iepriekš teiktā — pāris vārdus par autoru. Dauge bija lielisks zobārsts. Godprātība un profesionālā ētika, kas raksturīga īstam ārstam, izpaudās itin visur, ko viņš darīja: sākot ar bīstamajiem pagrīdnieka sociālista pienākumiem un beidzot ar literārajiem un filozofiskajiem darbiem (viņš ir ne tikai uzrakstījis grāmatu par Dīcģenu un iztulkojis viņa galveno darbu; Dauges tulkojumā latvieši pirmoreiz izlasīja Engelsa “Anti-Dīringu” un Marksa grāmatu “Ludvigs Feierbahs un vācu klasiskās filozofijas gals”. Ļeņins, ar kuru Dauge bija iepazinies agrāk nekā Stučka, 1904. gadā, izturējās pret Daudi teorētiski tik nopietni, ka pagodināja viņu ar savu kritiku vienā no saviem galvenajiem darbiem — “Imperiālisms un empiriokriticisms”). Starp citu, P. Dauge bija Vladimira Iljiča — Padomju valsts galvas — zobārsts. Tā teikt, vadoņa “leibdakters”. Darbu apvienošanas kārtībā viņš bija arī visa stomatoloģiskā darba organizētājs jaunajā Krievijā, attiecīgā institūta un žurnāla dibinātājs utt. Kas viņš ir, šis cilvēks, kas tika pielāists pie pasaules proletariāta vadoņa

augšējā un apakšējā žokļa, pie viņa mutes dobuma? Raiņa draugs, Stučkas draugs — Pauls Dauge.

Dauge patiešām mīlēja Raini — un ne tikai redzēja, bet arī nojauta svarīgas lietas, ko neredzēja citi. Lūk, ko viņš raksta par 1895. gadu: “Raiņa aiziešana no avīzes un redakcijas darba bija saistīta ar dziļiem iekšējiem pārdzīvojumiem, ar veselu psiholoģisku lūzumu. Šajās dienās vārda ticšā nozīmē izšķīrās viņa turpmākā dzīve. Tā nebija vienkārša saišu saraušana ar personām vai personu grupām, pat ne vienkārša profesijas maiņa. Te tika izšķirts jautājums par “Dieva izredzētā” dzejnieka dzimšanu latviešu tautai. Te risinājās jaunas personības dzimšanas dzemdību mokas... Viņa dvēselē notika izmisīga cīņa, kurā personīgais elements bija tikai kā iekšējās vētras ārējā čaula. Šajā iekšējā cīņā reizēm arī viņš bija nežēlīgs un netaisnīgs pret citiem, taču tas, kas norisinājās viņā pašā, bija nežēlīgas pašanalīzes patiesības, dziļas un traģiskas, pilns.”

Dauges grāmata ir vērtīga arī tajā ziņā, ka atspoguļo īso, gandrīz galīgi aizmirsto padomju vēstures posmu, kad valsts vēl nebija paspējusi uzlikt savu smago ķepu uz domu gājiena, uz cilvēka vārda, kad ideoloģiskā Prokrusta gulta vēl tikai tika montēta un vēl nebija izlemts līdz galam, kuras skrūves un kur jāpiegriež. Lūk, lappusīte no grāmatas par Raini. “Patlaban vienlaikus ar vēsturē nepieredzētu tikumisku un idejisku pacēlumu mēs pārdzīvojam biedējoša morālā pagrimuma dienas mūsu partijas un padomju aprindās. Visur virspusē iznirst krāpšana, zagšana, karjerisms, vulgāra izdabāšana un biedējošas bailes no darba.” Tas ir rakstīts 1919. gadā, mazliet vairāk nekā gadu pēc Lielās Oktobra Sociālistiskās revolūcijas. Turpmākajos gados mēs vairs neatradīsim tam līdzīgas liecības, brīvas no pieglaimošanās laikmeta un varas priekšā. Tālāk: “Mūsu grūtajā laikā, kad visai daudzu jaunākās formācijas komunistu vidū ir nostiprinājies līdz cinismam vienkāršots uzskats par sociālisma uzdevumiem, būs derīgi iepazīties ar to plašo šā jautājuma nostādni, kādu atrodam Raiņa vēstulēs.” Un seko mūsu dzejnieka ķecerīgie izteicieni, kas vairs nav pieņemami arī toreizējai Padomju Krievijai. Pēc gadiem desmit to publicēšana tiktu pielīdzināta noziegumam, bet divdesmitajā gadā vēl “drīkstēja” to, kas drīz vien nebūs iespējams nekādā veidā. Bez izlaidumiem un labojumiem Dauge tulko un publicē savā grāmatā drauga vēstules. “Partijai pēc mana uzskata vajadzēja būt ne vien saimnieciskai un politiskai, bet arī ētiskai un garīgai, un filozofiskai. Te mūsu nesaskaņu sākums jau kopš 95. gada... Cik briesmīgas sekas ir gara un ētikas neievērošanai, rāda arī vācu partijas izturēšanās šinī karā, kur ofic. p-a izdarīja arī nodevību pret internacionālītātes principu, nekavējama karu. Nu būs jānāk jaunai internacionālei un jādibinās uz garu, ētiku, domu brīvību... Sociālisms pats jāuzskata kā evolūcijas etaps: jārada jauns

gars, jauna doma, jauni veidi... Bet lai kāds nosaukums: saturs priekš manis būs lielākas ciešanas... — un Tu redzēji, ka tās nebij mazas —: augt ir — pārlausies un sāpēt, — bet, lai velns parauj, es taču iešu. — Un varbūt nāks dažs līdzis, kas būs ar mieru uzņemties sāpes, atteikties no draugiem un vispārējām domām —? varbūt mana iešana šoreiz būs citāda, ne cīņa: es esmu redzējis, cik nevērtīga katra cīņa, ja tā ir tikai negatīva... pret pašu cīņu jācinās.”

Turpmāko šīs vēstules tekstu mēs jau esam lasījuši. Tomēr labi, ka viss teiktais ir izskanējis krieviski, Maskavā, 1920. gadā.

“Par Raini atkal nav nekādu ziņu,” Dauge pabaidz savu grāmatu. “Tikai paklusām izlaisti jauni apmelojoši uzbrukumi viņam. Uz sensācijām kārie šarlatāni gribēja sasaistīt Raiņa vārdu ar mēģinājumiem organizēt Sibīrijas balto latviešu strēlnieku palīdzību Kolčakam. Populāro Raiņa vārdu neapšaubāmi vēl raudzīs izmantot visāda veida politiskie avantūristi... Ja lasītājs grib zināt manas domas par Raini pašreizējā brīdī, tad es tam ar tīru sirdsapziņu varu atbildēt tikai vienu: Rainis pašlaik pārdzīvo pašas briesmīgākās dienas savā mūžā. Viņu neinteresē baltgvardu avantūras, bet no visas sirds, ar visu savu būtību viņš cieš jauno pārbaudījumu dēļ, kas birst kā no pilnības raga uz latviešu tautas galvu. Ar asiņojošu sirdi un izpostītām cerībām viņš sēž tālā krastā, ieklausīdamies viņu raudās, un viņa jūtīgajā dvēselē kā mikrokosmā atainojas pārdzīvoto šausmu ainas. Taču viņa sakniebtajās smalkajās lūpās es redzu labi pazīstamās, vieglās spītības trīsas un nevēlēšanos pakļauties liktenim.”

Jau sen nevis pie tālā ezera, bet dzimtās Daugavas krastos bija redzams Rainis, un lai nu kā, bet izpostīto cerību arī te netrūka. Jo vairāk Rainis bija visiem nepieciešams, jo vairāk viņš visiem traucēja. Jā, viņš bija atnesis ļoti daudz balsu sociāldemokrātiem, taču viņa vecmodīgais ideālisms, nevēlēšanās spēlēt pēc noteikumiem padarīja dzejnieku par galīgi neērtu sabiedroto. Galvenais, nebija zināms, ko var no viņa sagaidīt; mūžīgais sirmgalvja donkihotisms kaitināja, vienmēr atgādināja sevi kā zobu sāpes.

Ko nu par sociāldemokrātu pretiniekiem! Izrādījās, ka Rainis ir nepieņemams. “Dzejnieki vispār ir mežonīgi dzīvnieki,” esot izteicies kāds cienījams baņķieris.

Rainis bija redzams te 1. maija demonstrācijas priekšgalā, kur, starp citu, atkal tika šauts, te viņš gribēja tikt pie sievietēm politikslodzītajām un uz pamatoto prokurora atteikumu atbildēja ar aizskarošiem aizvainojumiem. Vispār prokuratūrai un cietuma priekšniecībai nebija viegli ar viņu: mūždien viņš par kādu rūpējās, galvoja par rūdītiem lieliniekiem kā Andreju Upīti, vienu no Stučkas lielinieku valdības darboņiem u. t. jpr.

Uzņēmies visu apspiesto un vajāto aizstāvja lomu, viņš, kā liekas, vairs neprata apstāties. “Bet ko komunisti būtu izdarījuši ar mums, ja pirms gada būtu uzvarējuši? Vai par to jūs esat padomājis?” Viņš nedzird...

“Naciķi” bija sarūgtināti ne mazāk: Rainis aizstāv te baltkrievus, te vāciešus, te krievus, te ebrejus. Vai viņam nebūtu laiks padomāt par latviešiem? Bet tur jau ir tas joks, ka strīdēties ar šo kaulaino veci ir grūti. Stāsta, ka tieši viņa lugā pirmoreiz atskanējis vārdu savienojums “brīvā Latvija”. Stāsta, ka ar lieliniekiem viņš sastrīdējies par to, ka tie splāvuši virsū nacionālajām jūtām. Viņu saukājuši par nacionālistu jau tad, kad tagadējie “naciķi” nepratuši skaidri izrunāt vārdu “mamma”.

1920. gada rudenī Raiņa un Aspazijas dzīvoklī tika izdarīta kratīšana. Pie meičas, kas Rainim pārrakstīja lugas, vai parcizāk, pie viņas mātes, atrada viltotu naudu. Izgatavotu it kā Padomju Krievijā. Presē meitene tika nosaukta par “dzejniece sekretāri”; tagad divi slepenpolicisti, divi nekaunīgi ūsaini tipi dzīvoklī visu apgriezta otrādi un tikai smīnēja, dzirdot Elzas dusmīgos izsauceņus.

Gan slepenpolicisti, gan jaunie “naciķi”, vīri kā ozoli, kas vairākkārt tika gaidījuši Raini pie mājas un, aplenkuši viņu, ar gausu, kriminālistiem raksturīgu katra vārda novilcināšanu, ar dzeltenīgu siekalu nospļaušanu pie kājām, ieteica papucim atgriezties tur, no kurienes atbraucis, — citādi uzsēdināšot ķēvītei mugurā ar seju pret asti un uzšaušot tā, ka ķēvīte aizriksošot līdz pašai Šveicei... — viņi visi arī ir brāļi, pabaigi, bet kādi nu ir, tādi ir. Viņi arī ir tauta — vai trums, augonis tās izmociņātajā miesā; tomēr arī augonis ir daļa no slimnieka, izgriezīsi to neparcizi — un gals klāt; vai atceries operāciju uz kakla, uz tava kakla, Raini?

Neviena partija nezināja vārdu “mīlestība”. Zināt jau nu zināja, bet atstāja labākajā gadījumā savām mīļākajām. Vispār jau nešaubījās, ka šis vārdiņš nācis no pasaku pasaules, no sentimentāliem vācu romāniem un tādās pašas izcelsmes dziesmiņām. Un vēl: “mīlestība” ir mācītāju, luterāņu un katoļu, un pareizticīgo garīdznieku leksikas vārds, — kālab tad Dievs neaizstāvēja savus micrmīlīgos kalpus, kad tos tik daudzus nošāva gluži kā irbes? Pat ticīgie, tas ir, tādi, kas apmeklē baznīcu, tādi, kas ar patiesām jūtām dzied: “Dievs, svētī Latviju!”, — pat viņi, liekas, sirds dziļumos ir pārliecināti, ka evaņģēliskā mīlestība ir tikai tāds vārds. Atkārtot mācītāja teiktos vārdus, ka “Dievs ir mīlestība”, ka jāmīl savs tuvākais, ir tas pats, kas partijas sapulcēs atkārtot vajadzīgos lozungus: šīs sarunas — atsevišķi, bet dzīve — atsevišķi.

Tā arī ir viņa un brāļu domstarpību būtība. Tas bija viņš, kas atnesa uz Latviju sociālā taisnīguma ideju. Taču viņi to nodalīja no tautas idejas

un picsātīnāja ar neprātīgu naidu, kaut gan taisnīgums ir dzīvs tikai kopā ar mīlestību, naids picšķir tam pretējo zīmi: bija taisnīgums — kļuva par NĒtaisnīgumu. Un kas no tā iznāca? Miljoniem liķu.

Citi paņēma viņa nacionālo ideju, patriotisma ideju, tas ir, MĪLESTĪBU pret savu dzimteni, un piepildīja to ar naida indi pret visu, izņemot savu nāciju. Nezināšanas, iztēles nabadzības dēļ viņi domāja: izrausim mūsu tautu no visām pārējām, noliksim atsevišķi un pāri citām; — un tad tik sāksim dzīvot bez traucējumiem, bez kādām problēmām. Bet kam vajadzīga tauta, kas iznesta aiz cilvēces iekavām? Nemaz jau nerunājot par to, ka tās ir muļķības, aplamības: nekādu tautu vientuļnieču Eiropas vidū nav bijis un nebūs; tāpēc jau viss tika izdomāts, lai tauta kā personība ieņemtu savu vietu starp citām tautām, ar cieņu ieskatītos acīs planētas brāļiem, pateiktu savu neatkārtojamo vārdu. Kā viņš neieredzēja “patriotismu” — ar to pašu pretējo zīmi, tādu, kas meklē icnaidniekus, pats tos vairodams, jā, jā, neicnaidniekus padarīdams par icnaidniekiem līdz kapa malai, viņu un savējai. Ienaida patriotismu, — kas tas par patriotismu? — tas ir sprāgstvielas lādiņš, kas spējīgs saraustīt gabalos arī lielāku valsti nekā Latvija.

Vēl citi nodevās iedzīvošanās un varas kārci. Cik daudz no visām spraugām bija izlīdis tādu ļautiņu, kas par attiecīgu summiņu bija gatavi pārdot kaut vai paša māti, par rubli nogalināt un par zelta naudas gabalu dibenu nobučot! No sociālistiem viņi bija uzzinājuši, ka var nebīties no Dieva, Dieva nav; kaut ko viņi bija dzirdējuši par godu un morāli, bet pārliecināti, ka tas viss domāts vientiešu apšmaukšanai; visi līdzekļi ir labi, lai tiktu uz augšu, kļūtu bagāts un iespertu ar kāju nabagam, kuram nav paveicies: nost no ceļa! Tāpat kā partija, kas bija nolēmusi, ka visi līdzekļi labi, ja tie nāk par labu revolūcijai, tā arī šitie brāļi nekautrējās līdzekļu izvēlē — sev par labu. Un turklāt svētā pārliecībā, ka tā arī vajag, ka visi sprediķi par labo un par godu, par saprātu un skaistumu — ir blefs, veikla krāpšana vai murgi, turklāt, ja tā ir krāpšana un viltība, — nu lai, tas ir saprotami, bet, ja murgi, — jāiet ārstēties. “Visā Latvijā palikuši ne vairāk kā pieci patrioti,” reiz ar skumjām sacīja Rainis. Viss, kam atdots mūžs, nav atnesis labumu. Tikumiskie jēdzieni šeit tiek pieminēti tikai retorikas dēļ tur, kur par retoriku maksā.

Un cik daudz jaunu cilvēku, acīgu un nadzīgu, bija parādījies, tādu ar sarkanām, valgām lūpām, kuri bija pilnīgi apmierināti ar šo tirgoņu laiku, juzdamies tajā kā zivis ūdenī, un, jo duļķaināks ūdentiņš, jo labāk! Viņi bija auguši nāves, nodevības, nežēlības vidē, viņi bija palikuši dzīvi un tagad izbaudīja to; šeit un tagad, — tas bija viņu laiks, citu viņi nekad nebija pazinuši un varbūt nepazīs. Viņi no tiesas uzskatīja, ka puse no vārdnīcas paredzēta izdomātiem, liekiem, necesošiem jēdzieniem; pieklājība viņiem aprobežojās ar prasmi turēt dakšiņu kreisajā rokā un nobučot

dāmai roku, mīlestība — ar to, ko dara ar sievieti, novelkot bikses, drosme — picciem kopā pickaut vienu zili melnu un ilgi, ar baudu spārdīt kājām guļošo.

Kāda te jaunā Hellāda! Kāda te pasaulē pirmā brīvu un laimīgu cilvēku valsts, kultūras centrs! Latvija, ko viņš uzskatīja daļēji par savu veidojumu, negribēja pakļauties radītājam.

Jūs bezdievīgi pārspilējat, teica Antonija, rakstniece Ivande Kaija, sakniebusi lūpas. Varbūt viņai bija tiesības tā teikt. Pašā grūtākajā laikā viņa organizēja līdzekļu vākšanu sieviešu vidū, lai palīdzētu jaundzimušajai valstij; nelaimju un sabrukuma laikā latvietes atdeva pēdējo, ņēma no pirksta nost pat laulības gredzenus. Vai tad tas nav patriotisms? Bet kas aizdzina Bermonta—Avalova pūļus? Jā, protams, angļu kuģi jūras līcī palīdzēja tikt galā ar neliešiem, bet ne jau angļi kāvās tuvciņā un mira. Un nebūt nav tik maz garīguma šajā jaunajā Latvijā. Pats Rainis taču stāstīja par zemnieci, kas veselu mēnesi taupījusi cik spēdama, lai varētu atbraukt noskatīties “Jāzēpu un viņa brāļus” Nacionālajā teātrī!

Dzīve, trīskārt nolādētā un svētītā, galīgi zaudējusi sentimentalitāti, viņņoja un skandalēja aiz loga, tirgojās un dievojās, kā laupītājs uzbruka aiz stūra, lūdza Dievu, tomēr lūdza Dievu templī, šmaukstināja ar lūpām kā ormanis, pretojās visiem mēģinājumiem dot tai kaut kādu vienu, galīgu definējumu.

“Nu jā,” Antonija teica, “nesavtība ir retums, bet tā vienmēr ir bijusi retums. Lai jau strādā ar elkoņiem, lai kļūst bagāti gan ar godīgiem, gan negodīgiem līdzekļiem, ar katru bagātnieku Latvija kļūst bagātāka, ar katru nabagu — nabagāka.” — “Varbūt tad izsūtīt visus nabagus no valsts kaut kur uz Baikālu?” — “Kāpēc. Ļausim tiem kļūt bagātiem. Dosim tiem zemi...”

Zemi iedeva. Pēc īsas, niknas cīņas ar vācu baroniem (viņi apvainoja latviešus melnā nepatecībā: ja Baltijas vācieši, landesvērs nebūtu atbrīvojis viņus no lielniekiem, kas tagad notiktu ar viņiem? Sūdzējās Nāciju ligā: tickot pārkāptas īpašuma tiesības, viņus gluži vienkārši aplaupot!) steidzamā kārtā tika pieņemts agrārais likums. Muižnieku un bijusī valsts zeme vienādās daļās tika sadalīta zemniekiem, jaunsaimniekiem. Pat Stučka no tālienes, no Kremļa, piezīmēja, ka ar vienu šo likumu “režīms” uzreiz nostiprinājis savu stāvokli. Latvija palika zemnieku zeme. Zemniekiem sava zeme bija viss — gan dzimtene, gan brīvība. Dabūjuši zemi, viņi sāka būvēt ēkas. Celt dzīvi gandrīz no nulles. Un, tiklīdz sagraīvi nomainīja celtniecība, kļuva skaidrs: jaunā valsts bija tapusi.

Atgriezās no Krievijas Antonijas vīrs un trīs bērni. Atgriezās desmitiem tūkstošu. Pēc miera līguma ar Krieviju dzimtenē atgriezās latviešu strēlnieki. Trockis, parakstīdams pavēli un pavērdams tiem ceļu uz atgriešanos, esot teicis: "Moris savu padarījis, moris var iet." Taču vēl ilgi latviešus nelaida projām no frontes; vēl ilgi Stučka un viņa Centrālā komiteja aizkavēja šīs pavēles izpildīšanu ar dažādiem ieganstiem, izdomāja arvien jaunus kavēkļus... Beidzot CK Plēnumā tika nolemts: lai latviešu sarkanie strēlnieki brauc uz mājām, — tur viņi kļūs par spēku, kas atgriezīs Rīgu uz precizā ceļa. Varens aģitācijas un propagandas lādiņš tika dots līdz katrai aizbraucēju grupai. Tur, mājās, šiem cilvēkiem vajadzēja nodibināt sakarus ar komunistisko pagrīdi un turpināt cīņu par padomju varas atjaunošanu, par proletariāta diktatūru.

Neviens neko neturpināja. Strēlniekus gaidīja zeme. Sava zeme. Viņi bija noilgojušies pēc tās, tā — pēc viņiem. Strēlnieks, dabūjis savu zemes gabalu, bija pazaudēts komunismam uz visiem laikiem. Privātīpašums, pats nīknākais boļševiku ienaidnieks, iekaroja cilvēku stiprāk par kuru katru varu. Tieši tāpēc jau kopš astoņpadsmitā gada Padomes bija sākušas karu — lielo karu pret zemniekiem, kura mērķis bija reiz un par visām reizēm iznīcināt privāto īpašumu un īpašniekus kā tādus. Tur, Krievijā. Te, Latvijā, viņu karš bija zaudēts.

Par piecus mēnešus ilgo Stučkas valdīšanu Ivande Kaija stāstīja tā. Katras domstarpības viņi esot uzņēmuši kā noziegumu. Visu gribējuši izriktot. Visu uzskaitīt un visu sadalīt. Atņemt, uzskaitīt un sadalīt. Lai kur viņi ieradušies, tur uzreiz viss pazudis: piens, maize, gaļa, apģērbs. Viņi, piemēram, noteikuši stingru cenu maizei. Tādu, ka labība zemniekam bijusi jāatdod gandrīz par velti. Pārdot par citu cenu — tā jau skaitījiesies spekulācija. Par spekulāciju — cietums vai nošaušana. Tu, cilvēks, stāvēji gluži kā plīks vējā: tev nekas, itin nekas nepiederēja. Ne māja, — viņi varēja atnākt un pateikt: jums jāpārbrauc uz Zaķu salu. No mantām atļauts paņemt to un to. Tās vairs nav tavas, bet viņu mantas. Arī dzīvība, — tas ir, tā bija tava, kamēr tās neievajadzējās viņiem. Tā nav iespējams dzīvot. Strādnieki arī viņus šajos mēnešos sāka neieredzēt. Un tajā pašā laikā apbrīnojami... Bailes un terors noved ļoti daudzus ne tikai pie pakļaušanās. Daudzi neztur šo pastāvīgo spiedienu, viņi jau grib būt kopā ar šo spēku, viņi uzkurina sevī... kā lai to pasaka, sajūsmu, vai? Būtu jūs redzējuši Pirmā maija svētkus. Izsalkuši, visu pazaudējuši cilvēki nebūt netēloja entuziasmu — viņi to juta! Tā ir kaut kāda jauna psihes īpašība, kas nekur nav aprakstīta, vismaz es par to necsmu lasījusi: cilvēku masa atrodas gluži kā hipnozes stāvoklī, ļaudis slavina tos, kas noveduši viņus pie nabadzīgas un briesmīgas dzīves, viņi kliedz "urrā"

saviem aplaupītājiem, savu tuvinieku slepkavām. Izrādās, ka var manipu-
lēt ar ļaužu masu, mainīt tās noskaņojumu...

Antonija stāstīja, tiesa, to, ko bija dzirdējusi no citiem, arī par Pēteri
Stučku, par Doru. Pie viņiem darīšanās esot aizgājuši kopīgi paziņas.
Dora — īsta granddāma, diža, auksta. Stučka pat esot atteicies pieņemt
cilvēkus, ar kuriem bijis pazīstams daudzus gadus...

Rainis klausījās un nezināja, ticēt vai neticēt. Antonija kā nekā bija ne
tikai Stučkas, bet arī sociāldemokrātu ienaidnicē. Un nemaz to neslēpa.

OTRĀ NODAĻA

PA NOGĀZI

— Stop! Jūsu laiks iztecējis, autora kungs, pārcjiet pie epiloga un papūlieties, lai tas būtu īss.

— Kas te tā sācis komandēt? Ā-ā... “No viņa spēka daļa es, kas ļaunu vienmēr grib, un labu vienmēr dara”?

— “Es esmu gars, kas visu liedz un peļ.” — “Mēs abi tomēr tīri labi atceramies “Faustu”. Nē, patiešām, vai tad jūs nejutat — grāmata ir pabeigta! Tēma “Rainis un viņa brāļi” praktiski ir izsmelta, palicis tikai Rainis. Ko, vai tad jūs tā arī steberēsiet pa atlikušajiem astoņiem gadiem, vērojot, kā jūsu varonis kļūst vārgāks, arvien vairāk apvainojas uz visu pasauli, zaudē saites ar esošajām paaudzēm, cieš sakāvi, mēģinot pārvērst katru savu soli dzejā, — bet agrāk tas bija izdevies!

— Cik atceros, jūs vai jūsu nomainītājs, ļoti cienītais Nešķīstais, runīgais cilvēku dzimuma ienaidnieks, sātana izdzimums...

— Nepūlieties, man pseidonīmu nav mazāk kā dažam labam revolucionāram pagrīdniekam. Kas — “cik atceros”?

— Cik atceros, jūs citādi izturējāties pret manu varoni.

— Viņš beidza ar to, ar ko sāka “Fausts”:

*Es lādu mamonu un viņa naudu,
Kas drošos darbos ved mūs uzstāties
Vai — mudinot uz laisku baudu —
Liek mīkstos spilvenos mums slaistīties!
Lāsts viņa sulai, kuru dzeram!
Un tevīm, saldais mīlestības glāsts!
Lāsts visam, ko vien ticam, uz ko ceram!
Par visu glēvai pacietībai lāsts!*

— Nav tiesa. Rainis nekad nav lādējis ne mīlestību, ne cerību.

— Nepiesienieties. Viņš taču juta, ka ir vilies savās cerībās? Ka pievilts? Un vispār — mums, kā jūs nojaušat, te nav labdarības bodīte. Rainis pēdējos gados — pieviltas godkārības traģikomēdija — Nacionālā

teātra direktors, ministrs, gandrīz vai mazas valsts prezidents, vai, kā viņam teicis viens lišķis, “garīgais prezidents”, bezmaz Nobela prēmijas laureāts... — kam viņam tas viss bija vajadzīgs?

— Vēl mazliet, un jūs sāksiet lasīt sprediķus no kanceles. Bet kas uzpūta viņā godkāribu, vai tas nebijāt jūs? Nesakiet man, ka tā nāk no Dieva.

— Pirms gadiem piecsimt... pēc jūsu laika skaitīšanas — es slepenībā biju nolēmis, ka viss nāk no Dieva. Taču varat uzskatīt, ka es jums to nesmu teicis. Jūsu Rainis pēdējos gados ir daudz braukājis. Balts kā ābele... Līdzīgs Donam Kihotam no Dorē zīmējumiem. Un rakstīja no šiem ceļojumiem abām savām sievietēm: Aspazijai un Olgai Kliģerei. Tā vēstulē pēdējai viņš, ja atceraties, izteica neuzmanīgu vēlēšanos, lai mirklis apstātos. Tā pat nav vēstule, bet no Lugāno atsūtīta atklātne 1926. gadā. Citēju: “Grūti braukt prom, te tik liels miers un tik skaists, lai tad arī pats laiks apstātos.” Es varētu viņu turēt pie vārda, bet negribēju.

— Kāpēc tad ne?

— Velns zina, kāpēc. Nebija apetītes. Bet kāpēc tad jūs klusējat? Kāpēc tad jūs ar pilnu krūti nemetaties aizstāvēt savu varoni? Nesakāt, ka es visu laiku meloju?

— Jūs melojat. Kaut arī izmantojot patiesību. Var jau gan citēt, gan dokumentus uzrādīt, un tikai oriģinālus, bet rezultāts būs meli. Kā, piemēram, tas tika darīts, pataisot Raini par Stučkas draugu un gandrīz vai par cīņu biedru. Esot bijušas, tā skaidroja, kaut kādas ģimenes nesaskaņas, nelieli pārpratumi, informācijas trūkums. Bet visumā, nicinādams un neieredzēdams buržuāzisko dzīves īstenību, Rainis to vien darījis kā sapņojis pārbraukt uz Maskavu, pie māsas Doras un viņas vīra.

— Bet viņš taču patiešām necieta “buržuāzisko dzīves īstenību”, bet ar māsu un viņas vīru izlīga. Jūsu Stučka, atvainojos, ir viens no galvenajiem “velniem”, kas ierīkoja elli zemes virsū, pastāvīgi solīdams paradīzi. Viņi mūs visus ir pārtrumpojuši. Kauliņi līdz pat šim laikam krakšķēt krakšķēt un apdegušas miesas smaka no viņu sakurtās uguns smirdēt smird — vai nejūtat? Bet Rainis nostājās komunistiskās izdevniecības “Daile un darbs” priekšgalā, kuru vadīja — kas? Latvijas kompartijas CK ārzemju birojs, kura priekšsēdētājs P. Stučka. Bet produktu paciņas uz adresi Maskava, Kremli, kas sūtīja? Sviests, siers, ievārījums, šokolāde, — tā studentiem Pēterim un Jānim viņos laikos abu mammas mēdza sūtīt uz Sanktpēterburgu ko garšīgāku...

— Nu, sūtīja, un mīlas vēstules rakstīja, ne tik daudz Pēterim, cik mātai Dorai. Tajās — ne vārda par politiku. Ne reizi, ne ar vienu vārdu Rainis nav atzinis par labu tur notiekošo. Palasiet, palasiet šīs vēstules, kas tika sūtītas, izmantojot drošu izdevību, tā ka varēja nebaidīties, ka tās lasīs svešas acis. Tajās arvien runāts par veselību, par aizgājušo kopīgo

jaunību. Bet izdevniecība... Tur tika izdotas viņa grāmatas. Viņš varēja arī nezināt, ka tādā veidā palīdz legalizēt no Maskavas sūtīto naudu.

— Varēja nezināt, varēja zināt. Pie viena, izdevniecība viņam vareni atmaksāja: pēc Raiņa nāves izdevniecība arī aizgāja pie tēviem, uzkārusi kaklā Aspazijai parādiņu par 60 000 latiem. Ko tu neteiksi: visu mūžu viņi bija baidījušies no nabadzības, līduši vai no ādas laukā, lai tikai nekad nevajadzētu ciest trūkumu, — un šē tev! Nu, es gaidu iebildumus.

— Izdevniecību es neaizstāvēšu, bet Rainis pats sevi aizstāvēs. Augstākās Tiesas priekšsēdētājs P. Stučka ar padomju likuma burtu un garu bija svētījis vēsturē visnežēlīgāko valdītāju karu pret savu tautu. Vai atceraties, viņš teica, ka cilvēku fiziskā iznīcināšana neesot mērķis, bet līdzeklis? Rainis atbildēja: netīri līdzekļi padara netīru pašu mērķi. Jā, jā, viņš Latvijā strīdējās ar sociāldemokrātiem, nolādēja varu, kas dibināta uz iedzīvošanas, bet vai tiešām nav redzams, ka arī te viņš palika uzticīgs sev un tam lēmumam, ko bija pieņēmis reiz un uz visiem laikiem.

— Tur jau ir tā lieta, ka reiz un uz visiem laikiem.

— Viņš vienmēr ir bijis to pusē, kuriem klājas sliktāk. Vai atceraties, kā viņš pulgoja Baltijas vāciešus, karoja ar tiem, kad tie gribēja un spēja sagrābt Latviju? Bet, kad vācieši kļuva par nacionālo minoritāti Latvijas Republikā, viņš bija gatavs tos aizstāvēt...

— Stučka arī bija to pusē, kam klājas sliktāk. Bet pamazām kļuva sliktāk absolūti visiem. Ne bez viņa palīdzības.

— Stučka nogalināja brīvību, bet Rainis ir tās iemiesojums. Viņš iemieso sevī opozīciju, un, ja viņš būtu dzīvs, Ulmanis nebūtu varējis izdarīt valsts apvērsumu, aizliegt visas politiskās partijas. Raini nevarētu arestēt kā pārējos sociāldemokrātijas līderus, nevarētu arī piespiest klusēt.

— Kas to lai zina. Tuptūzis ātri izārstē no citādas domāšanas: pavēlētu nemīlēt Raini, un mīlestība drīz vien izsīktu. Esmu to novērojis vairākkārt.

— Re, arī izteikts vārds, kas nepieciešams aizstāvēbai. Mīlestība.

Velns (pirmoreiz izrādīdams nemiera pazīmes): — Vārdi, vārdi, vārdi!

— Tikai viens vārds.

— Nu kāpēc viens? Ir daudz brīnišķīgu vārdu. Arī “naids”, arī “icnāids” semantiski nemaz nav nabadzīgāki. Kāpēc jūs klusējat?

— Vēroju. Sludinātājs no jums tomēr diez vai iznāks.

— Ja gribat zināt, es jau esmu sludinājis... to skaitā arī no kanceles. Esmu bijis garīdznieks, un ne reizi vien, vienlaikus sadarbodamies ar tādu diezgan nopietnu iestādi kā VDK un gestapo. Nemaz jau nerunājot par agrākajām: svēto inkvizīciju, piemēram.

— Mēs esam novirzījušies no temata.

— Tieši tā. Bet es taču esmu pēdējo reizi kopā ar jums. Izmantojiet gadījumu.

— Kāpēc tad pēdējo reizi?

— Apnicis traukties pēc pirmā izsaukuma te pie jūsu varoņa, te pie jums personīgi. Man pietiek arī ar citām dvēselēm. Turklāt romāns, pēc maniem ieskatiem, ir pabeigts, bet es līdz pat šim laikam netieku skaidrībā, ko esmu tanī darījis.

— Es arī. Tomēr es redzēju, kā jūs nodrebējāt, izdzirdis vārdu “mīlestība”.

— Es? Nodrebēju? Ir nu gan jums fantāzija! Lūdzu, arī es izrunāšu vārdu “mīlestība”. Austrumos mēdz teikt: vari kaut simtreiz izrunāt vārdu “halva”, mute saldāka nekļūs. Viņš visu mūžu spriež par mīlestību, tas jūsu Rainis, bet kur ir, kur tā ir — viņa mīlestība? Vai māti viņš mīlēja? Ne jau nu pārāk. Tēvu? Taču viss tā saucamais Raiņa un Stučkas sociālisms ir trīspadsmitgadīgu zeņķu strīds ar viņu varenajiem tēviem. Zigmunds Freids, ja neesat lasījis, ļoti rekomendēju.

— Bet neatkarīgajā Latvijā uzvarēja Plickšāns vecākais...

— Stučka vecākais, Plickšāns vecākais. Iegaumējiet — uzvarēja tā viņa tēva daļa, kuru viņš visvairāk neieredzēja. Plēsonība, rupjš spēks, nežēlība pret “sīkaļām”, nesaudzība pret sāncensiem...

— Jums tak pašam laiks romānus rakstīt.

— Pateicos. Tā, jādomā, ir laba ideja. Taču mani sacerējumi tālāk par elli netiktu. Un arī tur nokļūtu specfondā. Kur tad jūs redzat mīlestību? Aspaziju viņš nāvīgi apvainoja, kad sapinās ar neievērojamu meiču un, galvenais, veltīja viņai veselu grāmatu — “Mēness meitiņa”, ja atceraties. Taču arī Olgu Kliģeri viņš uz beigām bija gatavs apmainīt... katrā ziņā sapņoja par jaunu mīlestību — vecais sakārnis!

— Esiet... uzmanīgāks. Runāt varat, bet neaizrunājieties par tālu.

— Tas esat jūs, kas nedrīkstat aizrunāties par tālu, bet es visu drīkstu. Kur ir mīlestība, es jautāju? Taču lai tas paliek.

— Kāpēc tad lai paliek? Salīdzinājumam ņemsim vienu komponistu. Krievu. Pēteri Čaikovski.

— Tas ir pavisam cits gadījums.

— Cits, cits. Tur vispār bija tālu līdz mīlestībai, neaizsniedzami tālu. Bet paklausieties viņa Sesto simfoniju — kāda kaislība un kāds rūgtums, kādas ilgas pēc augstākās un tīrākās mīlestības un raudas par tās neiespējamību, nepieņemamību... Esmu trāpījis! Redzu, ka esmu trāpījis! Paša desmitniekā. Jūs viscaur noraustījāties, un jūsu mākslotā vienaldzība nevienu nepiemānīs!

— Es uzspļāju jūsu retorikai — kā nelaiķis Jansons uzspļāva brāļa Jāņa “piedošanai”! Esmu, protams, sarūgtināts. Tā pūlējos, tā pūlējos, šķiedu spēkus, runāju ar jums inteligenti, vai saproties.

— Par spīti savai vientulībai, par spīti vājībām, no kurām, kā liekas,

viņš sastāvēja, par spīti neprasmei mīlēt — viņš veselai valodai un tautai pavēstīja to pašu mīlestību, ko sludināja Krist...

— Nesaukt vārdā, velns parāvis! Nesaukt vārdā!

— Viņa mīlestības nepietika nevienam tuvam cilvēkam, bet tās pietika piecām latviešu paaudzēm. Pietika cilvēcei.

— Tā jau uzreiz cilvēcei. Cilvēce par jūsu varoņa mīlestību pat nenojauš.

— Zinu. Viņa novēlējums, viņa uzvarošais arguments strīdā ar velniem — mūsējiem un jūsējiem: politika, kas dibināta uz mīlestību. O, protams, sacīs, ka tas viss ir tikai cēlsirdīgs sapņojums. Ka viņš ir neprātis, ja cerēja uz...

— Neprātis, neprātis, neprātis.

— Bet vai nav neprāši visi tie, kas cer savilkt galus kopā, politikā pamatojoties uz egoismu un naidu, uz citu neieredzēšanu un nicināšanu? Vai tā nav velnišķīga sazvērestība: padarīt visus jēdzienus, visus lielumus negatīvus? Pielieciet vieniniekam kaut vai tūkstoš nulles, tikai mīlestība padarīs skaitli pozitīvu. Naids — tas ir mīnuss, kas noliks visam priekšā. Vai arī zemeslodi jūs redzat kā pēdējo nulli šajās mīnusu miriādēs? Vai tā nav? Tā? Par ko ir Raiņa strīds ar brāļiem, vai ne par to? Un vai manam varonim, atcistam, bezdievim, kas nonāca pie patiesības, apgājis apkārt Visumam no otras puses, netiks pateikts tāpat kā Margaritai “Faustā”: glābts?

— Jūs man esat apriebies. Teksts, ko jūs norunājāt, ir tikpat dedzīgs, cik naivs. Un turklāt vēl nepieklājīgs. Es mazgāju rokas. Tas ir, ķepas. Rainis — labs ir, bet ar jums, r-romānist, mēs vēl izrēķināsimies.

— Ai, ai, ai, ellē neprot zaudēt?

— Spēle nav beigusies.

Velns saniknots izgaisa.

Vēl viens personāžs. Pa vienam tie atstāj mūsu romānu: pirmais — Jansons, tad — Jankavs, pēc tam Ļeņins — pa pusei paralizēts, kas no jauna mācās izrunāt vārdu “mamma”, — visas cilvēces gaišais ģēnijs? “Neprātis, neprātis, neprātis”?

Arvien retāk Rainis atminas tos trīssimt gadus, ko bija gatavojies dzīvot. Domas par nāvi... reizēm par patvarīgu nāvi viņu apciemo arvien biežāk. Ne retāk kā doma par nemirstību. Šo gadu dienasgrāmatās skan divi motīvi: aizbraukšana (varbūt atpakaļ uz Kastaņolu?) un — aiziešana. Ļeva Tolstoja vārds šajā sakarā parādās arvien biežāk: aiziet, tāpat kā viņš aizgāja no Jasnajās Poļanas, saraut visas saites, aiziet no Aspazijas, no mājas, no Latvijas, un, ja šī būs galīgā aiziešana no visurienes un pavisam, kā bija Tolstojam, — jo labāk.

Arī tā nav patiesība, ka viņam šajā dzīvē nav bijis mīlestības. Piecus mēnešus pirms nāves, 1929. gada aprīlī, viņš raksta Olgai Klīgerei no Itālijas: “Tu precīzi bieži man pārmet: Ko tu urbies? Ko rocies? Un kad es Tevi nelaižu mierā, Tu saki: es sākšu raudāt. Tur mana daba vainīga, kas vienmēr urbjas un meklē nez ko sevi un pasaulē. Un laime taču tepat ir: Tu esi laime. Es gaišā dienā meklēju sauli, un par ko viņa spīd? Vai es spētu Tevi attēlot, tā kā Goethe Grietiņu?... Tu esi gudra, darbīga sieviete, lietas koks un tomēr maza, gaiša meitiņa: bērna vienkāršība, patiesība, ticība. Un tad Tu nesi sarūgtināta un pārgrozīta, Tu esi pilnīga kā no dabas nākusi, dzīve nau spējusi Tev neko padarīt. Piekususi Tu esi, tas ir viss. Man arī dzīve nau varējusi nekā padarīt, bet tikai līdz tam laikam, kad es izpildīju savu uzdevumu, — 60. gadā es to beidzu un tad arī beidzās mana dzīve. Bet arī tad es nezinu, vai tas tiešām bija mans uzdevums, ko es izpildīju, jeb vai tikai laika uzdevums un mans palika un izgaisa? Lai kā! — tagad tie pēdējie gadi man atvaļinājums un dāvana, un Tu biji tā dāvana. Es to nebiju sapratis kā dāvanu, un beigās nu meklēju vēl, it kā man vēl kas priekšā.

Mans dakteris saka, jauni iespaidi likšot man atkal strādāt, bet tur vajga jauna uzdevuma, jaunas idejas, jaunas lielas jūtas, un man palikusi tikai vienaldzība... Tu vienā palieci tā zelta stūdziņa, kas sien vēl mani pie manis, Tu mīlā, dārgā, labā, Tu mazā gaišā meitenīte... Turies, mīlo draudzīn, — nenoslēdzies priekam un dzīvei, dzīvo savu dzīvi, ne uzdevumu! Tu redzi, kā man izgāja ar uzdevuma dzīvošanu. Esi tik gaiša, kā Tava daba to rāda, ej dabas ceļu.”

Es ticu katram šīs vēstules vārdam. Jo vairāk tāpēc, ka nākamajā dienā Rainis kāpj uz kuģa, lai no Itālijas krastiem dotos uz Palestīnu un Ēģipti. Ēģipte! Palestīna! Viņa Jāzēpa zeme. Un neredzams loks, tilts no šīs Ēģiptes — uz to, latviešu, uz deviņgadīgo zēnu, kas pirmoreiz — un uz mūžu — pametis vecāku māju; gandrīz visa viņa dzīve icilpusi starp divām Ēģiptēm.

Ar Aspaziju bija grūti. Kad viņa bija izlasījusi nupat iznākušo grāmatu “Mēness meitiņa”, vaļsirdīgu un gandrīz protokolisku dzejniece un jaunās kaimiņienes romāna izklāstu, viņa iemeta viņam grāmatu sejā. Rainis sūdzējās, ka Elza esot piecas stundas no vietas viņu lamājusi, to esot grūti izturēt. Mīlestība bija aizgājusi. Izrādās, ka nevar mīlēt aiz pateicības. Cieņa palikusi, pateicība palikusi, mīlestība — ne. Varbūt izpaudās arī Raiņa spītīgās brīvības alkas. Leģenda par dzejnieku pāri, viņu vārdu fatālā apvienošana bija kļuvusi par slazdiem. Valodas bija viņus savienojušas cieši jo cieši — ne izrauties. Viņš pārstāja sevi sajūst kā dzīvu cilvēku, viņa dzīve bija izņemta līdz galam bez viņa. Asi mēģinājumi atbrī-

voties ne vienmēr bijuši veiksmīgi. Viņš tišām, demonstratīvi izgāja cilvēkos kopā ar Olgu, nemanot, ka viņai acis pilnas asaru. “Viņš teicis: “Tu ar mani draudzējies tikai slavas pēc!” Es ātrumā gandrīz atcirtu pretī, ka man gan ir tikai neslava viņa dēļ, bet savaldijos.”

Aspaziju aizvainoja ne tikai pati neuzticība kā tāda, bet arī viņa izvēle: pēc viņas — visparastākā persona, ne skaistuma, ne kādas īpašas apdāvinātības, ne prāta. Dot priekšroku tādai viduvējībai! Un izbazūnēt par to visai pasaulei. Ja tā būtu Biruta Skujeniece, viņa vēl varētu saprast...

1926. gada pavasarī, kārtējā Raiņa ceļojuma laikā uz Eiropu, Aspazija rakstīja vīram: “Nekad mēs nescam bijuši tik ilgi šķirti kā šos divus gadus, nekad nebij icnācis tik daudz svešu iespaidu starpā kā šorciz... Pēdējo pusgadu un vairāk mēs tikāmies vēl mazāk, priekšpusdienās Tu strādāji vai gulēji, un, ja es iegāju pie Tevis, tad es tikai Tev traucēju. Un no 4 vai 5 pēc pusd. laiks vairs nemaz nepiederēja man, es tad tik varēju pastāvēt tavā gultas pagalvja galā un paglaudīt Tavu tik neizsakāmi mīlo galviņu. Arī pēdējo reizi, kad Tu uztraucies par manu spiegošanu, es biju tikai nākusi Tevi mīļi apglaudīt. Tā starp mums maz pa mazam atvērās bezdibens... Ja mani mati vēl būtu no zelta kā toreiz, sen, atpakaļ... tad es spētu no tiem pārstiept tiltu pāri, bet nu viņi sāk nosirmot... Piedod man, ka es Tev atgādinu pagātņi, Tu esi tik pilnīgs tagadnes un nākotnes cilvēks (Tu man teici nesen, ka Tu nezinot, ka man pavisam esot tādi mati bijuši), es turpretim esmu pagātnes cilvēks, man kā kokam saknes pagātņē, no turienes es smeļu spēku un lielumu, un man šķiet, ka arī nākotne var izaugt tikai no lieluma... Tas, kas Tevi stipru, lielu un nemirstīgu ir darījis, tā ir mūsu pagātne un kopdzīve. Es domāju, ka viņa ir stiprāka arī par Tavu skaistāko tagadni un ka Tu atgriezīsies pie lieluma vai nu ar savu veco draudziņu, vai viens pats, cita ceļa uz to nav; mēs esam pārāk organiski saauguši, mūs ir laulājis liels laiks, zvaigznes, visa tauta.”

Atklātņē, ko viņa nosūtīja piecas dienas vēlāk, Elza rakstīja, ka smagi slimojusi, domājusi, ka neizķepurosies. “Pārāk grūti bija tā aiziet, pat tavas mīļās acis neredzot... Nāve jau nebūtu tik grūta bijuse, ja nebūtu tas svešums mūsu starpā icnācis. 30 gadu es tevi esmu savās rokās turējuse, visas manas dzīvības saknes tevī icaugušas, tā ir dzīve, pārāka par dzīvi, un tagad, kur dzīve mani vēl ir atstājuse, man ir svētas tiesības Tevi nekam neatdot.”

Nekad Rainis nebija bijis tik nepārliecinošs kā šajā reizē atbildes vēstulēs no Francijas. “Vai tad Tu neredzi, ka viss ir labi?” viņš raksta Elzai. “Ar savu veltīgo un nekad nebeidzamo bēdāšanos Tu tikai uztrauc sevi un mani un neļauj mums tikt veseliem. ...Mūsu starpā nekas nau grozījies, manas jūtas uz Tevi ir tās pašas, kas bijušas, — ko Tu meklē kādas briesmas? Atminies, ka Tev ir dramatiska daba, kas meklē un prasa uztraukumus: sirds kaites visvairāk cieš no uztraukumiem... — Tevi neviens

neapmeklē, — bet varbūt Tu pati biji noslēgusies no pasaules? Mīlo, dārgo sirdsdraudziņ, neuztraucies, ej atkal ļaudīs un strādā.”

Pirmā vēstule Aspazijai nosūtīta 23., otra — 28. martā. Bet starp šiem datumiem, 26. martā Rainis rakstīja Olgai Kliģerci: “..kas Tu par skaistu cilvēku!... Tāds prieks man par Tevi un tāds par mani, ka Tu man dota...! Pabalsti savas dziļās jūtas, savu gribu tapt stiprai un gudrai — pabalsti ar miesas stiprumu: vingro, mazgājies, elpo, topi ar stipra un gudra miesā.” Un 15. aprīlī: “Tu mīli un skaisti saki, ka laime mums bijusi tik skaista un stipra, ka vajga izdomāt jaunus vārdus, lai to izteiktu... Mūsu mīlas pagātne tagad auklē mūs un maigi silda bez mūsu nopelna tagadnē... Es Tev skūpstu visas rociņas un kājiņas un visus 20 pirkstiņus u.t.t... Skaisti Tavi vārdiņi, brīnišķa Tu pati, dievišķa Tava mīlā mīla, tik acu skati to izteic, tik skūpsti un glāsti, mana saulīte, mana laimīte.”

Bija mīlestība — miesīga un pārejoša, ar maiguma bēgumiem un paisumiem, ar šaubu lēkmēm, greizsirdību, — “вечерний день”, kā teicis Tjutčevs, pirmsrieta laime.

Un tā, kura dāvāja viņam šo vēlo prieku, atminējās, ka nekad neesot redzējusi vientuļāku cilvēku par viņu.

Ko tikai Aspazija darīja, lai viņu atgūtu! Vienu laiku, — viņi toreiz dzīvoja savā Pārdaugavas mājā, ko bija nopirkuši klusajā, zaļajā Diķu ielā, — centās pieradināt lauku meiteni, kas dzīvoja kaimiņos, lolodama domu adoptēt viņu: Rainis tik ļoti mīl bērnus, viņš arī pats daudzcējādā ziņā palicis kā bērns (starp citu, bērnišķīgi egoistisks un patvaļīgs — Aspazija dusmīgi domāja), var būt, ja mājās būs meita, nebūs vajadzīga Olga? Pašam seja kā cepts ābols, jau sen kļuvis gluži balts, bet dodiet viņam jaunību un svaigumu; tikai ar to jau Olga ir paņēmusi viņu, un kas gan cits bez tā viņai ir?...

Vēl sarežģītāk šim cilvēkam bija ar jūtām, kas viņam nebija mazāk nozīmīgas visos laikos: ar mīlestību uz savu tautu. Viņš strīdējās ar tautu un valsti, tāpat kā to darīja te ar Aspaziju, te ar Olgu. Viņš bija sašutis par daudz ko un reizēm izturējās kā sadusmots autors, kas neatpazīst savu lugu tajā, ko bija sastrādājuši uz skatuves neapdāvināti režisori un nepieredzējuši aktieri. Viņš ir teicis, ka negribētu nomirt tādā Latvijā, bet tas nenozīmējot, ka viņš gribētu tajā dzīvot. Tādus asumus, kas izteikti skaļi, viņam nepiedeva, bet klusēt viņš nedomāja. Viņš nespēja samierināties ar kardinālo atšķirību starp viņa izsapņoto valsti un šo, reālo. Tas, ko viņš uzskatīja par Stučkas un viņa partijas vainu: nevērība pret morāli, tīri materiālo interešu pārsvars un garīgo noliegšana, naidīgums vai vienaldzība pret kultūru, — to visu paradoksālā kārtā viņš tagad atrada arī pie Stučkas pretiniekiem, un piedevām vēl savtību kā visu interešu un kaislību

dominanti. Ne tikai varonība, nodomu un rīcības cēlsirdība tika apšaubīta: likās, no modes izgājis pat vienkāršs godīgums. Padarot tukšāku dzīvi, atstājot tajā tikai vilka ilkņus un apetīti, viņa veiksmīgākie līdzpilsoņi bija pārliecināti, ka guvuši sekmes. Nabadziņi! Vai tā viņi arī nodzīvos savu mūžu — nepazinuši ne pašreizējā dzīvē, ne nākotnē, ne nesavtīgu jūtu uzliesmojumus, nedzirdējuši ne mūziku, ne dzeju, neparaudzījušies bezmaksas zvaigznēs! Un šī cūcīgā dzīve, kas neļāva pacelt galvu uz augšu, — būtu visu pūļu vainagojums? Cīņas un upuru, strīdu un sapņu kopsavilkums? Labi, beigu beigās šī latviešu paaudze nav pēdējā, viņš nolēma.

Pirmā vilšanās — gandrīz tūlīt pēc atgriešanās. 1921. gads: “Nepraisīt no dzimtenes vairāk, nekā viņa spēj dot. Mēs necsam tik progresīvi un attīstīti kā tauta. Mēs necsam arī tik dziļi sirsnīgi, kā man un mums liekas. Sirsnība un entuziasms ir laikam iemācīti no literatūras un revolūcijas laika, un no manis. Man to atdod, ko es devis. Tādēļ daudz arī iedomāta un pat tieši ārišķa. Mūsu saņemšana laikam arī nav nekā ārkārtējs, bet līdzīgs lieliem tautas svētkiem ar parādēm, izrādēm, rautiem un goda adjutantiem. Drusku rūgti to zināt, bet veselīgi...”

Bij ilūzija, ka šoreiz, pēc 50 gadiem, dzīves otrā pusē, man dzīvē, dzimtene, ļaudis nāks pretī, kā tam kokam, kas stiepis zarus. Nenāk un nenāks. Zini jel reiz!”

1922. gads. “Visu laiku, visu mēnesi neatstāj sajūta, ka pietiek, nevajga vairāk dzīvot, negribas strādāt; nau pašpārmētumu par nestrādāšanu kā agrāk — 1917. g., 18., 19. g. Vienīgais vēl būtu: gluži jauna dzīve ārpusē. Vaina tā, ka In. cietīs, varbūt pat mirs no tā. Tātad man pat mirt nau brīv. Vai tas pareizi? Vai mana dzīve nau greizi nodzīvota?”

“Latvija tikai līdzeklis, ne mērķis. Lielais naidis pret mani rāda, ka esmu maldījies, iedomādamies latv. tautu par ieroci manu domu izvešanai. Vispār laikam mazās tautas jau izdzīvojušas savu lomu kā ideju nesējas. Lielas idejas lielās tautās, un nu jau: lielās idejas koptautā, cilvēcē, kura sāk formēties no daudzām pusēm, sevišķi austrumu atzēšanā un iespaidā uz Eiropu. Komunisms uzbudināja politiski, garīgais sabrukums Eiropā lika meklēt glābiņu austrumos, filozofijā, dzejā, mākslā. Jānāk jaunam nopietnam meklēšanas laikmetam: vientulībai, jaunam monarhismam, askētismam, adeptismam.”

1922. gada decembris: “..man ir visvairāk balsu, vairāk nekā Čakstem un Ulmanim kopā, bet partija neliek ne priekšā par prezidentu... Vai nepietiek upuru valsts idejai?... Vai necsmu pietiekoši strādājis un visu devis? Ja ir iespējams ideju vest tālāk, lai ved pa manu ceļu, ko devu; ja ne, es nevaru līdzēt. Man jāiet tālāk, ir laiks.”

1923. gads: “..jāsāk visa dzīve gluži no jauna: bez mērķiem, bez ilūzijām: pašam viss jādara. Bet kas? Kur mērķis? Mani darbi. Bet tie visi ar

citiem mērķiem, veciem un nevajadzīgiem. Visi darbi, viss 100 tāpat beigts kā mana politiskā gaita...”

“Tagad, kad visi ārēji mērķi atkrīt nost, darbi var būt skaisti vien bez nolūka, bez ārēja dzinēja. Bet varbūt ir tomēr arī kāds dzinējs tukšam skaistumam?... Viena parādība, kur nau tik noteikts ārējs dzinējs, — ir mīla. Otra — filozofija, personiska augstākā dzīve, dzīve idejā, bez materiāliem panākumiem, *govašāda*. Indiešu meža dzīve.”

“Ir varbūt iekšējs mērķis, vismaz pagaidām, kad atkrituši visi ārēji mērķi cilvēces labā. Pagaidām, lai sevi attīstītu un to vēlāk liktu lietā, nezināmā lietā. Sevi izprast caur darbiem, jo arī izpratne ir vispilnīgākā, aktīvā. Izprast sevi, apdomāt, priekš kā dzīvo, nav bijis laika steigā pēc ikdienas mērķiem. Labi, tie bijuši lieli mērķi, bet nu reiz tie sasniegti, vai tad nau tomēr arī pēc tiem dzīve vēl vērtīga? Vai atliek tikai vēl pašnāvība? vai sika bauda? Vai nau vēl augstāki mērķi? Vai meklēšana pati nau mērķis? Jeb vai šī meklēšana nau jau pašnāvības veids? Jauna dzīve ir vecas miršana.”

Viņš tāpat kā agrāk jautā, jautā bez mitas. Baidās, ka vecumā būs citādi.

1929. gads: “Es esmu atkāpies no vientulības, lauzos uz kopību, vai bij pareizi? Radija pienākumu. Rakstīt tikai priekš sevis. Atteikties no picnāk. Diezgan vergots...”

Būt vienam! nelūgt palīdzību! Es esmu sevi darījis atkarīgu no citiem, un, kad nu tie nepalīdz (L.), tad es nelaimīgs. Vien paša darbi. Sabiedrībā vajadzīgi citi, kurus tad jārīko, jākopo, jāvalda, — bet dzejā var būt gluži viens. Var sev gūt piekritējus... bet arī bez piekritējiem būt, un varbūt lielāks mākslenieks. Varbūt te ir ceļš uz jauno dzeju: bez mērķiem un tendences un bez draugiem un palīgiem.

..Vai es nevarētu tūliņ iet uz govašādu? Kas mani tura? Sīkumi. Nodrošināt tuviniekus, atdot mantas skolotājiem un iet. Iztikt varētu ar to mazumu. — Bet darbu nobeigšana? Bet leģendas un attaisniņš? Bet biogrāfija?...

Vai nevarētu rakstīt vāciski? Latviju tēlot no liberāla viedokļa?

Reizi būs tā kā tā jāiet projām. — Bet labāk, ka darbi nobeigti, biogr. uzrakstīta no paša. Vai Gothem arī nerakstīja citi? — Bet es būtu tad kā pirmā patstāvības laikmeta klasisk. dzejn.”

Starp citu, tas ir pēdējais Raiņa icraksts dienasgrāmatā. Pēdējais.

Tātad viņš bija apvainojies uz valsti un tautu un apvainojis arī tās. Cita tauta un cita valsts viņam nebija dota, un to viņš zināja. Vai cilvēce saklausīs viņa sacīto, nav zināms, — taču viss, ko viņš teicis, pasacīts latviešu valodā, tajā valodā, kura dzima runājot un bija dzejniekam Rainim tikpat daudz māte, cik bērns. Kādreiz Kastaņolā dienasgrāmatā viņš rakstīja par latviešu “pārākumu” pār vāciešiem un šveiciešiem, krieviem,

itāliešiem, ebrejiem un... vēl kādām citām tautām. Par savas tautas jaunumu un senumu. Vēlāk no visām pretenzijām uz pārākumu bija atteicies: nevienai tautai nav jābūt augstākai par citām, svarīgi stāvēt augstāk par sevi vakarējo.

Tagad viņš zināja, ka viņa brāļi var būt zemāki par visiem vai augstāki par visiem, var būt izglītoti vai neizglītoti kā Kanaanas nomadi, — tas neko nemaina: viņu pašāšana kā ērkšķis duras līdz pašai sirdij, viņu mīlestība pieceļ no zārka. Viss ir tā, kā sacīts, kā paredzēts viņa “Jāzēpā”.

Rainis pienācīgi nenovērtēja tās plaisas dziļumu, kas viņa atbraukšanas laikā bija sašķēlusi Latviju un tās tautu. Viņam likās dabiski saprast un uzklaut sarkanos un baltos, lieliniekus un maziniekus, centristus un radikāļus. Katra puse uzņēma pašu šo objektivitātes mēģinājumu kā nodevību. Ivande Kaija rakstīja Rainim un Aspazijai: “Ar kādu dziļu saprātu un mīlestību visa tauta uztver katru Jūsu vārdu — kas runāts uz visu tautu! Tad mēs jūs mīlam un dievinām. Bet, kad Jūs runājat no vienas šķiras šaura loka, pabalstīdami mazākuma tieksmes pēc virskundzības, tad Jūs esat mūsu pretinieki. Un tad — zobš pret zobu!... Kad Jūs tikai tuvumā zinātu visu to rūgtumu, ko Jūs kopš savas pārbraukšanas esat sacēlušī pret sevi! Ja tikai vienu mirkli būtu atļauts izkliegt to skaļi — tad Jūs pārbītos... Mēs gaidījām, ka Jūs mums nesat gaismu, sauli, lielo mīlestību. Bet mēs jūtamies vilušies... Kad Rainis, izkāpjot no vagona, skūpstīja sarkano karogu, ne nacionālo... Tie ir sīkumi, bet tie mūs ļoti sāpina. Un tā tas krājas visu laiku, un mīlestības vietā daudzos rodas vēsums un dažos varbūt vēl vairāk.”

Zenta Mauriņa, trīsdesmito gadu Latvijā un pēckara Eiropā, it īpaši Vācijā, pazīstama esejiste, filozofe, bet divdesmito gadu vidū — studente, kas dievināja Raini, atceras, kā dzejnieka dēļ sastrīdējusies ar labdari, kas tajā laikā katru mēnesi devis viņai naudu mācībām. “Viņš man pavēlēja rakstīt par Andrievu Niedru, kas, pēc viņa domām, bija lielākais latviešu rakstnieks, un aizliedza man rakstīt par Raini, “šo komunistu, žīdu draugu un ķēmu”. Es spītīgi patēicu, ka rakstīšu, par ko gribu, ka Andrievs Niedra mani neinteresē, par Raini turpretī es uzrakstīšu veselu grāmatu, bet to es spēšu tikai tad, kad būšu izaugusi līdz Rainim. Tas nu vecajam X. bija par daudz. Viņa niknais skats mani vai apsvilināja. Viņš turpināja sarunu ar histērisku ietiepību. Stāstīja visādus melus par Raini, tenkas, un, jo vairāk es tās atspēkoju, jo netīrāku veļu viņš izklāja manis priekšā. Beidzot teica, ka Rainis ar žīdiem bučojoties un šim nebūšot brīnums, ja Rainis vecuma dienās liks sevi apgraizīt. “Ārā! Ārā!” es klicdzu. “Prom no manas istabas! Nekad es jūs vairs negribu redzēt. Ārā!””

Zentas Mauriņas teikto apstiprina arī citas liecības. Viens no laika-biedriem, Pēteris Aigars (1904–1970), piemēram, atceras: “Drīz priecājās, ka Rīgas ielās antisemitisma sagandēta jaunatne klaigāja: “Žids ar Raini skūpstījās!” Tas viss notika tikai dažus gadus pēc tam, kad dzejnieks un viņa dzīvesbiedre bija ar tādu nepieredzētu godināšanu sagaidīti dzimtenē. Palama Rainim “sarkanais barons”, ko piedēvē labā spārna prese, paliek.”

Un, ja kaut kādi zeļļi Jaunā gada prickšvakarā “apšaudīja ar korķiem” veco dzejnieku pie viņa mājas vārtiem, ja avīzē “Latva” Raini apvainoja par to, ka viņš, būdams Nacionālā teātra direktors, nozadzis savas lugas tēmu no iesācējas rakstniecības, kas bija atnesusi uz teātri manuskriptu, — mēs varam tikai iedomāties to cietsirdības un naida lielumu, kas lidinājās pār dzejnieku viņa dzīves pēdējos gados.

Tieši tāda pati nesamicrināmība un nežēlīgums bija vērojams arī no otras puses: lielnieki apvainoja Raini renegātismā, un, ja viņš netika galīgi nolādēts par piedalīšanos buržuāziskās Latvijas reakcionārajās valdībās, tad tikai Maskavas spēcīgā spiediena dēļ. Stučka, kas vēl arvien bija latviešu komunistu “vadonis”, negribēja atdot icnaidniekiem “proletārisko dzejnieku”; nepagurdams skaidroja: liels dzejnieks ne vienmēr ir liels politiķis. Rakstā, kas veltīts Raiņa sešdesmit gadiem, viņš rakstīja: “Dzejnieks atstāj cīņas lauku. Viņš vienmēr jo vairāk iedziļinās pats sevī. Un tas, ko viņš iz sevis izrakstījis savā “Gals un sākums” un “Čūsku vārdi”, ir i formas, i satura ziņā visaugstākā pakāpe viņa lirikā. Tie ir īsti “olimpieša” Gētes cienīgi nogatavojušies darbi. Tie ir tik vispusīgi iekšēji cilvēka pārzīvojumi, tik dziļdomīgi dzejīgi, ka tiešām tie būs pilnīgi saprotami tikai pēc cilvēces “atjaunošanas”... Nevienas domas viņš neatstāj neizdomātas. Tais sāpēs negulētās naktis!... Viņa gars nemierīgi laužas savās važās. Viņš neapstājas pie nāves, pie bezgalības domām.” Ne pirms, ne pēc tam Pēteris Stučka nav uzrakstījis izjustākas rindas. Turpat viņš nosauc “Jāzepu un viņa brāļus” par apbrīnojamu lugu. Un lai nu kas, bet viņš jau nu zināja, par ko uzrakstīta šī luga.

Un vēl no Zentas Mauriņas atmiņām. “Vai tad viņš, kas tik daudz par daiļumu dzejoja, tiešām neredzēja, cik neglīta, sīkpiļsoniska bija viņa dzīvokļa iekārta? Kā viņš varēja panest šīs apputējušās, pus nokaltušās palmas, sarkanās vilnas portjeras, nenozīmīgas bildītes? Viņš dzejoja lielās līnijās, bet viņa dzīvoklī — nevienas lielas līnijas! Nevēdinātās istabās viss sīks, šaurs, vecmodīgām mēbelēm pieblīvēts. Pretīgs likās arī lielais Aspazijas runcis...”

Mjā, viņa nebija vienīgā, kas izturējās pret Aspaziju ne sevišķi labvē-

līgi. Jau jaunībā par viņu vai nu sajūsminājās un tad uzņēma bez ierunām, kā vispār uzņem mīlestību, nerēķinoties ar labajām īpašībām un trūkumiem un nesaskatot tos, — vai arī galīgi nepieņēma. Ar laiku viņas slava latviešu vidū kļuva neapšaubāma, taču mīlēja viņu vairāk no tālienes, tuva draudzība gandrīz ne ar vienu neizveidojās, bet daudzi Raiņa cienītāji pat pēc gadu desmitiem izteicās ar neslēptām antipātijām, ja ne ar naidu. Sievietēs varēja ierunāties arī greizsirdība. Zenta Mauriņa, kas pārvicējās tikai invalīda ratiņos, neapšaubāmi bija iemīlējusies dzejnīcā (šajā sakarā Rainis reiz rakstīja: “Man nelaime ar sievietēm, iemīlas neskaitas”); ko lai saka par Olgu Kliģeri, par Birutu Skujenieci... Bet vīrieši sešdesmit gadus veco Aspaziju ar komplimentiem nelutināja. Reizēm pret viņu bija patiešām netaisni. Protams, mājas iekārtojums, kur dzīvoja abi dzejnieki, galīgi neatbilda Raiņa gaumei: pietiek atcerēties remarkas viņa lugās, kas iezīmē ainu vienmēr spilgti un ar nevainojamu mākslinieciska brīvību, intuitīvi izvēloties nepieciešamās formas un krāsas. Arī Aspazijas gaume nebija “sīkpilsoniska”: tā tikai atbilda prickšstatam par skaisto, kuri bija izveidojušies bagātā zemnieku mājā viņas bērnības laikā. Ne vēlākie ceļojumi, ne visi redzētie muzeji un pilis nebija spējuši pārvarēt Elzas pirmo icspaidu spēku; un lielie, treknie kaķi, kas pavadīja viņu un Raini Slobodskā, Kastaņolā un Rīgā, — ir no turienes pat, no agrās bērnības, no tūkstoš astoņi simti septiņdesmitajiem gadiem...

Sajutusi, ka ir pamesta, Aspazija nekļuva labāka un skaistāka. Ko lai dara: cietusi sakāvi no sāncensēs, sieviete kļūst neglītāka, un raganai ir tiesības viņā ņemt virsroku pār eņģeli.

Rainis nebija apdomājies, kaut arī, atgriežoties no Eiropas 1926. gadā, neatrada Diķu ielas mājā Olgu Kliģeri: viņa bija pārvākusies uz citurieni un atgriezties noteikti atsacījās. Ko lai dara... dzejnieks sāka retāk būt mājās. Ne lēnprātība, ne aizvainotas mīlestības vaimanas ne pie kā laba nenovestu. Nebija lēnprātības, bet arī par mīlestību acīmredzot vairs nevarēja būt ne runas.

Jānis atgriezās no savas paziņas, kura dzīvoja... Aspazijas bulvārī! (Bet lekcijas klausījās Universitātē — Raiņa bulvārī.) Atgriezās mājās, kur valdīja dusmas un aizvainojums, tas īpašais nemājīgums, kas raugās no visiem kaktiem, ja trūkst mīlošu roku. Anniņa, kas nebija jaunāka par saimniekiem, uzkopa istabas pa roku galam, taču nesaskaņas padarīja visu it kā pamestu, kas likās pat dīvaini dažu dzīvu cilvēku un biežo apmeklētāju klātbūtnē. Ilgie trūkuma un nenoteiktības gadi bija mācījuši Aspazijai taupību; kā daudzas rakstura un sejas līnijas, arī šī ar gadiem bija saasinājusies, un varbūt pat pārlietu: ciemiņus mājā reti kad aicināja pie galda, bet tie, kas tika uzaicināti, klusēdami brīnījās par cienasta trūcīgumu.

Ciemiņu tomēr bija kļuvis mazāk. Viņi tagad dzīvoja pilsētas centrā,

koka savrupmājā Baznīcas ielā, netālu no brīnišķīgās gotiskās Svētās Ģertrūdes baznīcas. Māja bija nopirkta priekšdienām jau 1923. gadā un tagad lieti noderēja. Kad bija pārcēlušies, domāja, ka nevarēs ne atkauties no cilvēkiem. Taču nē: apmeklētāju un ciemiņu skaitu nevarēja ne salīdzināt ar iepriekšējiem gadiem. Torciz nāca pie viņiem veselām delegācijām, veselām klasēm, un arī paziņu, tuvu un tālu, dienā sanāca ap desmit, arī lūdzēju nekad netrūka, — Rainis gandrīz nevienam neatteica, palīdzēja gan ar naudu, gan aizstāvību un nozīmīgu icjaukšanos... ja bija iespējams palīdzēt.

Un visus šos gadus viņš pamanījās nemitīgi strādāt. Sacerēja lugas, dzejoļus, uz sešdesmit gadu jubileju sagatavoja un izdeva kopotus rakstus vienpadsmit sējumos, un allaž pārmeta sev slinkumu, būvēja grandiozus plānus, uzsāka un pameta jaunas traģēdijas, iecerēja romānu, atkal un atkal atgādinādams sev neuzrakstīto biogrāfiju... No lielajiem darbiem “Ilja Muromietis”, sen iecerētā “vecuma traģēdija” pēc krievu biļiņu motīviem, atgādināja agrāko vēricnu un agrāko varenību. Rainis saprata, cik grūti eposu izveidot par drāmu, daļēji pārvarēja nepārvaramo, panāca savu... Bet novērtēt rezultātu nebija kam. Uz skatuves “Iljam” panākumu nebija. Starp citiem pārmetumiem autoram jautāja, kāpēc viņš pievērsies *krievu* biļinai? Tas neesot īsti patriotiski; mēs jau nu saprotam... taču tauta... pēc pārdzīvotajiem satricinājumiem...

Patriotisms? Viņi to sauca par patriotismu? Rainis saķēra galvu.

Zenta Mauriņa — par kādu sarunu ar dzejnieku. “Ar muguru pret mani stāvot, viņš teica klusā, tikko sadzirdamā balsī: “Un tagad es jums kaut ko teikšu, ko vēl nevienam neesmu teicis: es negribu, lai mani apraktu šai zemē. ...Nav citas tautas, kur viens otru tā izsmej, nicina un kājām min kā pie mums. Man apnikusi viņu vēsā vienaldzība un viņu naidis.” Un pēc garākas pauzes viņš vēl piebilda: “Man pāri darīts, ārkārtīgi pāri darīts. Un man tāda jokaina sirds. Neviena sāpe neizzūd. Es neko nespēju aizmirst. Pāridarījuma dzelons ieķeras un čūlo. Tagad viņi mani nicina, es viņiem esmu vienaldzīgs, kādēļ lai tad viņi svētceļotu uz manu kapavietu? Viņu sirdis ir cietas, viņi mīl tikai mirušos... Kaut es varētu aizbraukt no šejienes. Tur Kastaņolā man bija daudz grūtāk nekā šeit un tomēr man bija vieglāk: tie nebija brāļi, kas pāri darīja.”

Tie nebijām mēs, bet viņš, kas, kā stāsta Zenta Mauriņa, pateicis šo vārdu: brāļi.

Palika arī slēpta atziņa: vienīgā tauta, kurai šodien vajadzīgs Rainis, vajadzīgs kā sāls, — ir tā pati, kas icvaino un izsmej, nicina un ir vienaldzīga, kurla un visu dzirdoša, tā pati, kas sadeg un atkal atdzimst no pelniem, kas dzeļ dziļi un sāpīgi, bet kas nelaiž vaļā. Un vienīgā tauta no visām, kas vajadzīga un nepieciešama Rainim, ir tā pati.

TREŠĀ NODAĻA

VAKARĪGĀ DIENA

Gāja mazumā radošie spēki, auga apjukums: pirmo reizi viņš nezināja, ko lai domā par kritiku, par publikas reakciju uz viņa jaunajām lugām: ticēt vai neticēt? Vai šis aukstums — dzelošs, stindzinošs, kas plūda no skatītāju zāles tumsas, — vai tas tiešām ir pelnīts? Tāpat kā aukstums mājās, arī ledains, — no tā jāglābjas jūrmalā, bet arī tur tas nāk līdzī. Arī tas aukstums, kas nāk no ārienes. Un tas, kas tuvojas, kā liekas, no iekšpuses.

Pēc daudzu gadu pārtraukuma viņš atkal izsauc garus... Šoreiz tikai mirušos: Gēti... Blaumani... Tēvu un māti. Vecāku ēnas viņš izsauc desmit mēnešus pirms nāves.

— Vai nākt pie tevis?

— Vēl nē.

— Vai man stāv priekšā kāds labs notikums? Vai laime vai nelaime?

— Posts.

— Vai materiāls vai garīgs posts?

— Sieva.

— Ko man darīt, lai novērstu postu?

— Vāc materiālus laulības šķiršanai.

— Vai man pēc šķiršanas atkal precēties?

— Stāvi mierā. Rūpējies pastāvīgi rakstīt romānus.

— Vai es tikšu vēl laimīgs pēc šķiršanās?

— Tev atstaros saulīte.

— Vai es dabūšu Nobelprēmiju?

— Jā.

— Vai man vēl ko teiksi?

— Dēliņ, mīli mūs.

— Kā tev nu, mamiņ, iet?

— Mums iet savādi.

— Paldies, lai tev iet labi.

Ar Nobela prēmiju iznāca tā: uzskatīja, ka Rainis jāizvirza Latvijas Universitātei*, bet pēdējā brīdī profesoru kungi viņa kandidatūru neatbalstīja, izvirzot alternatīvu — visai parastu prozaiķi Jēkabu Janševski.

Visaizvainojošākais bija tas, ka pašu mājas šķēršļi bija gandrīz vai vienīgie. 1928. gada pavasarī Rainis brauca uz Oslo, kur tika atzīmēta Henrika Ibsena simtā dzimšanas diena. Latviešu dzejnieks nolika vainagu uz lielā norvēģa kapa, teica negaru runu; viņu palūdza uzstāties valdības pieņemšanā, kas bija veltīta svinībām. Rainim bija viegli runāt par šo cilvēku; Ibsena vārdu var atrast viņa dienasgrāmatās, vēstulēs, darba mapēs sākot no jaunības; tas minēts līdzās Šekspīra un Šillera, Gētes un Tolstoja vārdam. Ibsens bija viens no viņa garīgajiem ceļabiedriem, pastāvīgs, pašsaprotams. Viens no tiem, ar kuriem viņš bija vienisprātis un ar kuru strīdējās, un ar kuru viņam bija neformālas attiecības: Ibsens bija iclaists dvēselē un tāpēc tika vērtēts pēc īpašām prasībām. Norvēģi to juta, jau pēc pirmās Raiņa uzstāšanās izceļot viņu no slaveno viesu vidus. Pēc dažām dienām nevienam nepazīstamo ciemiņu pazina visa valsts. Raiņa runa un fotogrāfija tika pārpublicēta 132 provinces avīzēs. Stāstīja, ka “latviešu Ibsena” attēls pēc tam ilgi greznojis sienas daudzās norvēģu lauku mājās. Ceļā uz Norvēģiju un atpakaļ Rainis iebrauca Stokholmā, kur tika sarīkots liels literāri muzikāls vakars, veltīts viņa daiļradei. Tulkojumā zviedru valodā tika parādītas divas ainas no “Jāzēpa un viņa brāļiem”. Sirmo dzejnieku bija iegauvējuši arī Stokholmā. Labi iegauvējuši — pilnīgi pietiekami, lai Zviedrijas Karaliskās akadēmijas locekļi nejautātu, nesaprašānā saskatīdamies: “Rainis? Kas tas tāds?”

Arī tas ir jāpasaka. Raiņa veidols, personība, viņa runas veids tajā laikā uz daudziem atstāja iespaidu, ko nevar nosaukt par parastu. Beļģijas karalis Alberts un norvēģu karalis Hokons aizmirsa stingro reglamentu, sarunājoties ar ciemiņu no Latvijas; brīnišķīgais krievu mākslinieks Konstantīns Korovins, aprunājies ar Raini Parīzē, burtiski piespieda viņu pieņemt kā dāvanu savu gleznu — naksnīgās Parīzes ainavu... Tāpat kā iepriekš visa vecuma bērni un visās valstīs uzņēma šo ļoti kalsno un garo, ļoti sirmo cilvēku kā savējo, — nekavējoties, kopš pirmā skatiena un vārda. Palestīnā, Ēģiptē viņš aplūkoja ievērojamākās vietas, bet cilvēki lūkojās uz viņu kā uz kaut ko ievērojamu. Kaut kas bija noticis ar viņu, un šo “kaut ko” sajuta pat nejausi garāmgājēji.

Beļģu sociālista Kamila Hismana (bijušais II Internacionāles sekretārs, divdesmitajos gados viņš bija Beļģijas izglītības ministrs) dīvainais stāstījums, kas attiecas uz 1929. gada pavasari, te būs īstajā vietā. “Bija Pirmais Maijs. Mūsu neauglīgajos līdznumos Rainis saskatīja savas dzimtās zemes vaibstus. Gēlā ieradāmies pēcpusdienā. Mašīna apstājās

* Nepatīkama Raiņa un viņa laikabiedru kļūda: šis noteikums nemaz nebija obligāts.

pie kāda lokāla, virs kura plīvoja sarkanais karogs. Telpa bija pārpildīta. Rainis tika uzvests tribīnē, un viņš teica runu vācu valodā. Īsos vilcienos attēlojis latviešu proletariāta traģiskās cīņas, viņš pakavējās pie Beļģijas strādnieku šķiras sasniegumiem. Uzstāšanos Rainis beidza ar parafrāzi no sava dzejoļa "Lauztās priedes". Pēc Raiņa runas es sanākušo vidū ieraudzīju kādu pensionāru, viena mūsu aktīvista brāli. Viņš pienāca pie manis un, norādīdams uz Raini, teica: "Tas ir Jēzus Kristus!" Pēc tam viņš nomētās ceļos."

Kaut kas viņā notika, iepriekšējā pieredzē nepazīstams. Uzbruka vājums — ne tāds kā vienmēr, cits. Cilvēki, kas gadījās ceļā, likās neīsti: gluži kā kustīgas figūras uz audekla. Bet varbūt tieši viņi bija ar trim dimensijām un dzīvi, bet viņš — plakana, žestikulējoša figūriņa uz kincematogrāfa ekrāna?

Viņš reizēm krita bezsamaņā. Uz pavisam neilgu laiku, uz vienu, divām minūtēm. Neviens, par laimi, nemanīja. Laikam domāja: aizsnauadies vecais, nu lai jau, gadu nasta kā nekā. Un novērsa acis. Viņš pats gandrīz vai iemīloja šos dīvainos izkritienus no laika. Pirms tam, kad zuda samaņa, viņš sajuta spēku pieplūdumu un neizskaidrojamu jautrību, it kā būtu iedzēris vieglu, dzirkstošu vīnu. Tiesa, atjēdzies viņš it kā savāca sevi no jauna: kādu brīdi nebija skaidrs, kas tu esi, kur tu esi, kādā pasaulē atrodies un kāpēc. Vajadzēja ar redzi, dzirdi vai domu pieķerties pie kaut kādas detaļas, bet tai pieslēdzās viss pārējais, sākot ar Anniņas cību švikstēšanu un beidzot ar Eshila traģēdiju.

Reiz viņš izņēma no plaukta Šillera "Laupītājus". Atvēra uz labu laimi. Ahā: neliecša Franča apkrāpts, vecais grāfs Mors domā, ka viņa mīļotais dēls Kārlis ir gājis bojā.

Francis. Vai jūs esat diezgan raudājuši par savu dēlu? Cik es redzu, tad jums ir tikai viens.

Vecais Mors. Jēkabam bij dēlu divpadsmit, bet par savu Jāzepu viņš raudāja asiņainas asaras. (Vēršas pie Amālijas. Jā, jā, Rainis atceras, Amālija ir Kārļa iemīlotā, kuru grib iegūt nelietis Francis.)

Ej, paņem Bībeli, mana meita, un palasi man stāstu par Jēkabu un Jāzepu! Tas mani aizvien tā ir aizkustinājis, un toreiz es vēl nebiju Jēkabs.

Amālija. Kuru vietu lai es jums palasu?

Vec. M. Palasi man par atstātā vaimanām, kad viņš to vairs neatrada savu bērnu starpā — un velti gaidīja uz viņu savu vienpadsmit dēlu pulkā, un viņa gaudu dziesmu, kad viņš izdzirda, ka viņa Jāzeps esot viņam atņemts uz mūžiem —

Amālija. (Lasa.) "Tad viņi paņēma Jāzēpa svārkus un nokāva vienu kazlēnu, un iemērcā svārkus tanīs asinīs, un aizsūtīja tos raibos svārkus,

un lika tos nonest savam tēvam, un viņam teikt: šos svārkus mēs atradām, palūko, vai tie ir tava dēla svārki vai ne?” Bet viņš tos pazina un teica: tie ir mana dēla svārki, ļauns zvērs ir viņu rījis, plēsīgs zvērs ir saplosījis Jāzepu.”

Vēc. M. Plēsīgs zvērs ir Jāzepu saplosījis!

Amālija. (Lasa tālāk.) Un Jēkabs saplēsa savas drēbes un apņēma ap saviem gurniem un sēroja par savu dēlu ilgu laiku, un visi viņa dēli un meitas nāca, lai viņu micrinātu; bet viņš negribēja apmierināties un sacīja: ar sirdsēstiem es braukšu kapā — —

Vēc. M. Beidz, beidz! Man top ļoti nelabi...

“Beidz, beidz,” Rainis teica arī sev; asaras tecēja, kutinot izplūzdamas pa viņa grumbu vadziņām. Par ko, par ko viņš raudāja? Par Jāzepu? Par Kārli Moru? Par Aspaziju, kas kopā ar viņu bija tulkojusi Šillera “Laupītājus”? Par sevi? Vai par vienpadsmit brāļiem, no kuriem viens gulēja Ziemeļjūras dibenā, otrs Maskavas Kremli sacerēja rakstu par kolektivizāciju, trešais nošauts netālu no Cēsīm, ceturtais nomiris trakonamā, piektais... “Beidz taču!” Jānis pavēlēja sev un padraudēja ar pirkstu... Tas icdarbojās.

Kad viņš bija pēdējo reizi rakstījis Dorai? Sen, ai, cik sen! Viņi bija apvainojušies, Dora un Pēteris, un Pauls Dauge arī. Kad tas bija? Divdesmit sestā gada rudenī, gandrīz ziemā. “Es biju Minskā, un viņi visi gaidīja mani atbraucam uz Maskavu, bija sagatavojuši krāšņu sagaidīšanu, taču Aspazija paniski baidījās no šīs satikšanās, un es, taisnību sakot, arī bažijos, bet icnaidnieki un nīdēji jau bija icvilkuši pilnas krūtis gaisa, lai izkliegtu milzumdaudz apmelojumu un lamu, un Aspazija atsūtīja telegrammu, ka slima, un vajadzēja atvainoties latviešu aktieriem, latviešu rakstniekiem, latviešu māksliniekiem Maskavā, un arī latviešu māsiņai Maskavā par to, ka esmu tos piemānījis un neatbraukšu. Vai tiešām mēs tā arī nekad vairs neredzēsīmies?” Krauklis noķērcās: Nevermore!”*

Vēlā, gandrīz naksnīgā vakarā pie Raiņa jūrmalas vasarnīcas durvīm kāds pieklauvēja. Bija jau rudens. Valgs vējš pūta no jūras, šalca priedes. Visi bija pārcēlušies uz pilsētu. Rīgā mita arī Aspazija, un pat Anniņa tajā vakarā bija atprasījies pie radiem.

Rainis pirms tam neko nedarīja: sēdēja, cieši raudzīdamies tumsā, kā parasti raugās ugunī, neko nedomāja, tikai kaut kas rosījās prātā, vēl neicvertis nevicnā pašā vārdā. “Kas tur varētu klauvēt?” Vieglis sapikuma vilnis pārslīdēja pār seju, it kā viņu kāds būtu iztraucējis. Bija no kā iztraucēt! No slinkuma lāpīšanas tumsā.

Lejā priekšistabā gaisma nebija izslēgta. Viņš nokāpa pa kāpnēm, pajautāja:

* Nevermore — nekad. (*Angļu val.*). Rinda no Edgara Po dzejoļa “Krauklis”.

— Kas tur ir?

— Vai jūs esat Rainis? — atskanēja pretjautājums.

— Jā, Rainis.

— Tad es pie jums, — teica balss, kurai nevarēja nepaklausīt.

Ienāca slaiks, jauns cilvēks skaistā, pelēkā — gabardīna, vai, mētelī —, augumā garāks par Raini un ar zilākām acīm nekā viņam. Seja bija tīra, mazliet sievišķīga, acis aizņēma gandrīz trešo daļu no tās. Slaiks? Būtu slaiks, bet daba patiesībā nemil pilnību: vienmēr kaut ko ievieš, kādu iezīmīti, lai skaistums neapžilbina. Jauneklis, kā redzams, bērībā bija nelaimīgā kārtā nomests zemē vai pats nokritis no koka vai zirga: apaļais uztūkums uz muguras savā veidā arī varētu likties skaists, Rainis domāja, ja tikai tāds būtu visiem.

— Es atnesu sacerējumu, pavisam nelielu, — noteica atnācējs, un arī viņa balss bija brīnum skaista, tikai balss bija bez kupra.

Tomēr viņa acis bija dīvainas: te izvirzījās uz āru sejai priekšā, te iegrimā dziļumā; te ievilka tevi savā zilumā, te atstūma — ne rupji, bet noteikti.

— Pavisam nelielu? — Rainis pārjautāja, lūkodams, lai balsī neieskanētos šaubas. Ak, šie nelielie sacerējumi! Un tik vēlā vakarā... Vajadzētu sadusmoties, taču negribējās. Viņam nez kāpēc bija labi. Kļuva labi. Nesenajā sastingumā bija slikti.

— Jūs redzēsiet, — apmeklētājs teica. — Vai drīkst, es novilkšu mētelī.

— Jā, jā, kā tad es tā! — Saimnieks sarosījās. — Varbūt uzvārīsim tēju?

— Paldies, bet mēs nepaspēsim to izdzert. Sacerējums ir īss.

— Ak jā, patiešām. Hm... bet kur nosaukums?

— Nosaukuma nav. Vai varbūt nosauksim tā: Slepna apsūdzība. Jaunākais apokrifis.

— Hm... Bet jūsu vārds?...

— Es to pateikšu vēlāk. Tagad jūs droši vien gribat atbildēt: "Atstājiet, es to drīz izlasīšu"?

— Ta nē, — Rainis, kas bija domājies sacīt tieši tā, noteica. — Es apsēdišos un izlasīšu tūlīt, jūsu klātbūtnē. Te ir tikai trīs lappuses.

— Ar dievpalīgu, — svešinieks teica.

— Iesim augšā. — Saimnieks nez kāpēc atkal sarosījās.

Šaurajā kabinetā viņš uzaicināja viesi apsēsties. Svārki jauneklīmi bija par knapiem un kupri ciešāk apkļāva, liekas, ševlots. Nekad viņš īsti nebija zinājis šos nosaukumus. Kā rakstniekam tas ir mīnuss. Viņš sāka lasīt, ar savu roku uz manuskripta uzrakstījis virsrakstu: Slepna apsūdzība. Jaunākais apokrifis.

Noteikti un skaidri uzrakstītajā tekstā pirmām kārtām nebija nevienas

parcizrakstības kļūdas, par ko Rainis izbrīnījies pārliecinājās, pārlaidis acis pār pirmo lappusi. Šī proza, viņaprāt, nebija īsti proza (vai dekadentu ietekme?) un nebija īsti latviska, kaut gan tās latviešu valodai bija grūti piesieties. Kur te tas āķis? Ritmā? Rindas virknējās gandrīz muzikālā kārtībā.

Lai nu tas palick! Viņš pārstāja vērtēt. Tikai lasīja piedāvāto tekstu — mierīgi un bez aizspriedumiem. Drīz kļuva skaidrs, ka tā nav ne proza, ne dzeja. Tā. Teksts.

Slepna apsūdzība. Jaunākais apokrifis.

Kādu reizi nevēribas dēļ pie Tā Kunga troņa tika pielaists cilvēks vārdā Informators. Tas icnāk, mulsdams un apkārt lūkodamies. Skatās — re, Viņš, Tas Kungs Visuvaldītājs, sēž debesu tronī; eņģeļu un zēravu koris dzied oziannu; no visa plūst acīm nepanesams spožums, bet taisnais Dievs ar kreiso roku kaut ko raksta bauslību galdiņos. Izbijās ienācējs, gandrīz vai zaudēja redzi un dzirdi, — bet tad slavas dziesmas aplusa un viņš saklausīja sevī balsi:

— Ko esi atnesis, Informator?

— Es? — viņš apjucis jautāja, bet, tā kā pieredzes viņam netrūka, tad saņēmās, saspringa kā priekšniecības priekšā. (“Ko tu! Ķer augstāk! Dievs — visai piekšniecībai Priekšniecība un vēl vairāk!”) — Es, ak Kungs, Tavs vergs, atnācu ar slepenu ziņojumu — par Latvieti.

Dievs saīga. Uzreiz, kā vētras laikā, viss satumsa.

— Kā? Pie Manis — ar slepenu ziņojumu? Ir gan tev dūša. Runā!

Aplaizījis lūpas un galīgi nosvīdis, Informators sacīja:

— Viņš... nu, tas ir, Latvietis, baznīcā iet reizi gadā, bet Dievam tikpat kā netic. Un alkatīgs pārlicu! Cita labuma skaudējs. Ļauns pārlicu! Pats sevi mīl labi ja mēnesī reizi, bet citus vispār nevar ciest! Viņš ir slepkava! Viņš daudzkārt ir nogalinājis. Nestrīdos, Kungs: arī viņš, Latvietis, ticis slepkavots. Taču savējos noslepkavotos viņš atceras, bet visus tos, kurus pats nāvējis, — aizmirsis, un domā, ka nav par ko nožēlot grēkus.

Gaišāk nekļuva. Bija gandrīz galīgi tumšs. No vārā starojuma atskanēja:

— Vai visu pateici? Man jāpadomā.

Pauze. Ļoti tumšs. No tumsas atskanēja balss:

— Baznīcā iet reizi gadā? Tas ir labāk nekā reizi pusgadsimtā.

Informators sarāvās — tas bija teikts par viņu. Bet no turienes, no augstumiem atskanēja:

— Kas tikpat kā netic — tic kaut vai daļēji. Alkatīgs? Kāds vēl, kā baumo, arī esot vai nu skops, vai alkatīgs. Francūzis? Ukrainis? Ebrejs? Jaunais krievs? Pat zinot visu, neba visu atcerēsies. Skaudība? Ļaunums? Slepkavības? Būtu parādījuši man cilvēku, kas nevienu nav apskaudis, ne uz vienu nav bijis ļauns, nevienu nav nogalinājis... teiksim, domās: tā arī ir slepkavība! Taču esmu noskumis, tā kā teiktajā saskatu arī patiesību.

Jā, melna ir nemīlestība! Jā, apkaunojoša nepilnīga atmiņa, tā, kura atceras sev par labu un sev par labu aizmirst. Smags ir nenožēlots grēks! Briesmīgs ir Latvietis! Ei, aizstāvība! Ko teiksi?

Aizstāvība: — Es nodziedāšu. (Dzied):

*Kur, Dieviņ, tu paliksi,
Kad mēs visi nomirsim?
Ne tev sievas, ne tev bērnu,
Kas tev vecam maizes dos?*

Tā Kunga balss: Dziedi vēl!

Aizstāvība:

*Kur, Dieviņ, tu paliksi,
Kad mēs visi nomirsim?
Kas ēdīs tavu maizi,
Kas jel tevi pieminēs?*

Balss: — Vēl!

Aizstāvība:

*Te gulēji pieguļnieki,
Te kuruši uguntiņu,
Te Dieviņš sildījies,
Te palicis mētelītis.*

Tas Kungs: — Bet vai tad tas par Mani? Kāds Man var būt mētelītis?

Ercenģelis: — Arī par Tevi, Svētais Dievs, mūsu Kungs, un par to, kuru viņi pielūguši savā tumsonībā pagānu laikos. Viņu valodā vārds ir tas pats: Dievs.

Tas Kungs: — Tātad vārdabrālis!

Gaisma uzplaiksnīja no viņa neredzamā smaida. Ārkārtīgs mirdzums apstaroja visu visapkārt, it kā spīdētu apstājies zibens.

— Informator, vai tu vēl te? — Tas Kungs pavaicāja.

— Te! Esmu te, Kungs! — viņš atsaucās, aizsedzis acis ar piedurkni. Piedurkne sāka ost pēc sviluma.

— Kā tad tu esi savācis tik daudz melnā, tik daudz briesmīgā, bet par baltumu, par neizsakāmo gaišumu, par tādu labestību necsi ne vārdiņa minējis? Vai tad tu nezināji, ka Latvietim ir tādas dziesmiņas?

— Zināju! Zināju, Kungs! Kaut kā prātā neienāca.

— Arī es zināju. Visu zināju, bet neba visu atcerēsies. Būtu gājis prom, Informator. Negribu vairs tevi redzēt. Un arī citiem tas nav patīkami.

Un neviens vairs netika redzējis Informatoru. Ne debesīs, ne virs zemes, ne paradīzē, ne ellē, ne šķīstītavā.

Pazuda cilvēks, it kā nemaz nebūtu dzīvojis.

— Ko teiksiet? — viesis ierunājās, redzēdams, ka Rainis vairs nelasa.

— Nomicrinoši, — Rainis gausi sacīja. — Jūs mani sasildījāt... Bija tik auksti. Tas nomicrina, jā... kaut arī esmu atcists, bet ne jau par to ir runa. Nomicrinoši — un bīstami. Šīs dziesmas... Jūs tās lieliski esat uzminējis. Neviena cita tauta, man liekas, nav tā pažēlojusi Visuvareno kā latvieši savā vientiesībā un nabadzībā... Taču mūsu dziesmas, lai cik tās jaukas, nav indulgence visiem grēkiem un netikumiem, tagadnes un nākotnes vainām. Ir jāatbild katram par sevi, neatsaucoties uz dziesmu. Un vispār uz senčiem. Un viņu ciešanām. Dievs jūsu sacerējumā visu piedod, un viņš man ir tik tuvs kā nekad, pat — pašam grūti noticēt! — simpātisks. Un lai viņš piedod latviešiem, mēs pārāk daudz esam cietuši, — lai piedod! Bet mums... mums nav tiesību piedot pašiem sev, jau pricks-laikus piedot nelietību, melus, mantkārību, šīs slepkavības, nenožēlotu ļaunumu.

— Jūs esat pateicis! — nepazīstamais sacīja neparasti svinīgi.

— Ko? Kā jūs saprast?

— Tas bija jāpasaka jums, latviešiem, nevis kādam citam.

— Vēl nesaprotamāk. Bet vai tad jūs neesat latvietis? Un vispār... kas jūs esat?

— Ne vienmēr mefistofeļiem vien jāapmeklē tādi dzejnieki kā jūs, — jauncklis sacīja.

Rainis ielūkojās viņa acīs — vai varbūt tie divi strāvojošie zilumi ielūkojās viņā un ievilka, ievilka sevī un nesa līdzī, — divas straumes, neticami zilās, divas... nē, viena...

Viesa vairs nebija, kad vecais dzejnieks atjēdzās. Solīja pateikt savu vārdu, bet nepateica, viņš nodomāja. Dīvaini.

Kas īsti bija viņa kupris? Futrālis spārniem?..

Vasara bija karsta, Rainis jau septiņos no rīta gāja uz jūru, atgriezās priecīgs, možs, teica visiem: “Aizejiet izpeldēties! Dievīgs ūdens.” Augusta beigās laiks it kā salūza. Vējš nikni plosījās koku galotnēs. Sākās lietavas, un lieti bija dažādi: īsi, brāzmaini gāzieni, apnicīgs smidzinātājs, skanīgs, saules apmirgotš sēņu lietutiņš, ilgstošs, rudenīgs tecētājs, kad bezcerīgi pelēkas, no apvārsņa līdz apvārsnim vienādas debesis nesola pārmaiņas, kā liekas, nekad, un jūra, tāda pati pelēka un nemīlīga, izskatās sveša. Pajūgi un mašīnas, piekrautas līdz malām, rindām vien devās uz Rīgu.

Rainis nopriecājās.

Vasarā viņu bija nomocījuši kaimiņu gramofoni: džezbends, Vertinskis, Vertinskis, džezbends. Dzēra un dziedāja kaimiņu vasarnīcās, lai Dievs nedod. Dzēra nemākulīgi un dziedāja nemākulīgi. “Un kā tu pats kādreiz?”

Tiklīdz vasarnīcas bija aiznaglotas, tiklīdz vasarnieki bija aizbraukuši, — atgriezās saule, sākās zeltainas atvasaras dienas, klusas, tīras, ar

zaigojošu jūru rītos un vakaros; debesis to atstaroja, krāsas kļuva košas un maigas.

“Tagad gan es strādāšu!” — Rainis teica pēdējai vasarniecei, kas pie viņiem irēja istabu. “Dzeniet prom Jēkabu!” — viņa teica. Jēkabs bija viņas četrgadīgais dēlens; viņš bija kā liptin pielipis Rainim. “Jēkabs man palīdz!”

4. septembrī, neskams uz otro stāvu smagu kasti ar grāmatām, Rainis pakrita un zaudēja samaņu. Ļoti dusmojās pats uz sevi, ka izbiedējis sievietes — vasarnieci Esfīru un Anniņu.

Labi būt vienam. Viņi visi nesaprot: tas ir tikšanās laiks. Dakteris Livšics — brīnišķīgs ceļabiedrs, ar viņu un viņa sievu bija labi braukāt pa ārzemēm; tie bija viņi, kas iepazīstināja viņu ar Korovinu, Parīzē sadabūja biļeti uz “Borisu Godunovu” Grandoperā. Viņš bija dzirdējis Musorgska operu arī agrāk, Pēterburgā. Puškina teksts, ar šo mūziku papildināts, atdzīvojās: kļuva spilgts, dzelošs, aizkustināja līdz sirds dziļumiem. Šī mūzika bija ģeniāla aktrise: dziedātājiem, liekas, tēlošana nebija nepieciešama. Izrāde Parīzē savienoja viņu ar jaunību, ar dienām un naktīm, kad viņš bija tulkojis “Borisu” ar tādu aizrautību, reizēm skaļi smejojoties, un — nāk prātā — nepagūstot pierakstīt! Pag, par ko tad es sāku domāt? Livšics: viņš kopā ar sievu bija dienējis pie Kolčaka, viņi ir tik daudz stāstījuši, tik daudz visa kā pieredzējuši un pārdzīvojuši, ka viņiem vajadzētu rakstīt grāmatu... Varbūt pat ne vienu vien. Domas jūk. Nekā nevaru izdomāt līdz galam. Par ko es te? Livšics. Viņš ir lielisks cilvēks, bet pārlicu — ārsts. Pēc 4. septembra ģīboņa parakstīja gultas režīmu, tagad gan Aspazija, gan Anniņa, kā arī vasarniece nelickas mierā: kāpēc tu celies augšā, uz kuriem tu atkal taisies iet?

Tuvojas dzimšanas diena. Kaut kas tiek gatavots: visas apkārtējās priedes ickļautas sazvērēstībā, sačukstas — šš-š, šš-š. Satikšanās. Šie mūžīgie atgādinājumi: atpūties, paguli, nenes ūdeni, — paši par sevi tie var padarīt cilvēku slimu. Ļaujiet man pabūt vienam!

Sabojājās telefons.

Esfīra brauc prom. Mazais draugs Jēkabiņš brauc prom, cik jocīgi viņš berzējas ar seju gar tavu plaukstu. Tu gribēji būt viens? Tu esi viens. Aicini uz satikšanos, ko vien vēlies. Tu esi gandrīz gaviļnieks. Paaicini, viņi visi atnāks.

Nē, nāk bez aicinājuma. Kas grib. Pats pirmais — mokoši pazīstams cilvēks, sakumpis, mazliet greizs. “Vai jūs bijāt kur aizbraucis? Jūs labi izskatāties!” Ko, vai viņš ņirgājas? Pēdējo reizi mēs ar viņu tikāmies... dod, Dieviņ, atcerēties... Jelgavā, pirms gadsimta ceturkšņa? Vai biju kur aizbraucis? Un to sauc — vai es biju kur aizbraucis?

Jansons. Viņš neatnāca pats, bet atgādināja par sevi ar paziņojumu

avīzēs: nogrimis kuģis, kaut kur Somijas tuvumā, 130 cilvēku gājuši bojā. Tas bija Jansons, viņš stāvēja, pagriezis muguru, rēgodamies aiz avīzes lappuses: tu salocīji avīzi, viņš klusēdams pamāja ar galvu un pazuda. “Mīļo Raini,” teica Biruta Skujeniec; kaut gan viņa ir dzīva! Cik tai liekas acis, un nāk arvien tuvāk, tuvāk. “Mīļo Raini!” tikšanās beigusies, rinda gaida. Bisnieks... nelaiķis Bisnieks... resns kā vienmēr. Sāniski paklanījās, paplēta rokas: sak, atvaino par sagādāto satraukumu... es negribēju... Ej vien prom, ej. Dora, Pēteris! Atkal mēs kopā ar Elzu un jūs... dīvaini... esam Berlīnē. “Nogrimušais zvans”. Ak tad, redz, kas! Mums ir dota izdevība! Pēteri, mums ļauts nospēlēt no jauna šo ainu. Mēs ejam viens otram pretī... un — viss atkārtojas precīzi līdz pēdējai detaļai. Mūsu rokas nevar aizsniegties viena pie otras, mēs nespējam sagraut šo sienu. Dora, piedod: nekas neiznāk! Es gribētu, bet redzi — nedrīkst!

Trešdiena, 11. septembris, Rainis no rīta kā vienmēr bija devies uz jūru, bet atgriezās: sāka smidzināt lietus. Vakarā atkal gāja uz jūru; tā bija mierīga, liedags tukšs. Tikai trokšņaina kompānija, trīs puīši un meiča, pagāja garām, gandrīz pieskardamies; meiča pagriezās atpakaļ, paskatījās uz Raini un kaut ko teica puīšiem: tie iesmējās, viens arī pagrieza smago galvu atpakaļ: vai divi radziņi neslējās pār zemo pieri? Tā tikai bija licies: mati bija nesukāti, savēlušies, un divas savijušās šķipsnas pacēlās pār zemo pieri...

Viņš atkal zaudēja samaņu. Atguvās — spicķis gulēja tālu no viņa, cepure arī nokritusi smiltīs. Šajā reizē bija grūti saņemties, nebija spēka. “Atrāpoju,” kā viņš vēlāk teica Anniņai, ar spicķi piekļāvējies pie sienas. Anniņa jau sen viņu gaidīja. Līdz tukšajam liedagam nav tālu. Kur tad pats pazudis? Jau stundas pusotras, kā aizgāja. (No pusotras stundas viņš atcerējās laikam kādas piecpadsmit minūtes.)

Tad viņš atcerējās, ka viņam dzimšanas diena. Visdīvainākā no visām: neviens viņu nav apsveicis. Nujā, telefons nedarbojas. Olga teica, ka braukšot apciemot slimo draudzeni. Un turklāt viņa negribētu te satikties ar Aspaziju, un arī viņš to negribētu. Aspazija? Viņu jau var saprast: izlikties, ka viss ir kā senāk, nav spēka nevienam no viņiem. Jā, bet kur tad citi? Jo šajā pašā dienā tikai pirms četriem gadiem visa Latvija bija apbērusi viņu ar puķēm, atzinības vārdiem, dāvanām, dziesmām ar viņa tekstiem, nomocījusi ar rokasspiedieniem un apsveikumiem, un ne tikai no Latvijas... Nē, es saprotu, šodien nav nekāda jubileja, es negaidu ne svīnības, ne kaut kādas delegācijas... bet kādu puķīti! Kādu labu vārdu, bet...

Visu pamests? Nav vajadzīgs nevienai dzīvai dvēselei uz planētas? Labi. Cik labi! Beidzot. Nevienam neko neesmu parādā. Un man neviens nav parādā.

Šī dzimšanas diena tukšā mājā jūrmalā, šis rūgtums, kas dzina atpakaļ, pa bijušo cilvēku un notikumu pēdām... Liela diena; tajā nekas nav nejaušs: visu ārējo sakaru atņemšana, netīša atdalīšanās no slavas (pictiek, vai tā ir, vai maz bijusi?), no kņadas. Muļķīgais ikdienības strīds, vajadzīgs vai nevajadzīgs viņa aizejošai čaulai, piepeši kaut kur pazuda, atkailinot viņa vientulības patiesību, tuvojošās nāves patiesību, piepildīta likteņa patiesību.

Visas nesaņemtās dzimšanas dienas puķes, visi slavinājumi, kurus viņš aiz vājības bija gaidījis un vēlējis dzirdēt no laikabiedriem, — tas viss kā lavīna sabruks jau parīt pār viņa zārku. Un vēl gandrīz nedēļu mirušajam ar aso Dona Kihota profilu, ar augsto Fausta pieri nesīs novēlotos apsveikumus.

No Nikolaja Istomina atmiņām: “..pie Raiņa icradies B. Livšics. “Man drusku grūti elpot,” sūdzējies viņš sasveicinoties un pēc tam piebilde: “Labi, ka tu atbrauci. Kas tev paziņoja, ka man slikti?” — “Neviens nepaziņoja. Tikai Aspazija teica, ka tev vakar bijusi lēkme.”

Viņi nolēmuši, ka jāpārceļas uz pilsētu. “..Anniņa tanī laikā lielā uztraukumā skraidījusi pa tukšajām Majoru ielām un meklējusi ārstu*. Aizskrējusi pie netālu dzīvojoša Rīgas jūrmalas pilsētas ārsta M. Fausta, kas bija personiski pazīstams ar dzejnieku, bet izrādījies, ka ārsta nav mājās. Tajā pašā vasarnīcā dzīvoju arī es. Tobrīd sēdēju pie vaļēja loga un rakstīju. “Rainim atkal slikti!” iesaucās Anniņa. Izdzirdis to, es ar velosipēdu aizbraucu uz policijas iecirkni un pa tālruni izsaucu M. Faustu. Pēc tam steidzos uz Raiņa vasarnīcu. Kad uzskrēju verandā, bēdu pārņemtais Livšics sēdēja pie mirušā dzejnieka. “Par vēlū!... Rainis jau miris!” atbildēja viņš uz ziņu, ka icradīsies otrs ārsts.”

Doktors Fausts! Kur doktors Fausts? Rainim slikti! — vari sēdēt vai simt gadu domādams, bet tādas beigas neizdomāsi. Kur tad jūs bijāt, doktor Faust, desmit minūtes pirms dzejnieka Raiņa nāves? Kur?

Desmit minūtes pirms kārtējās bojāejas, raudzīdamies aiz šausmām icplestajās ārsta acīs un neredzot tās, viņš bija gan savas Majoru vasarnīcas verandā, gan nebija tur, bet kur — nav zināms. Kur — to varētu pastāstīt viens viņa lugas varonis, Aklais, kas neko neredzēja šajā saulē, bet visu redzēja tur, viņā saulē. Minūti pirms sirds apstāšanās, ar miesu un dvēseli šūpojoties virs svītras starp divām pasaulēm, viņš juta vēl kāda klātbūtni. Kas par verandu! Viņš bija tālu no tās, viņš bija Memfisas tornī, bet varbūt piramīdas virsotnē, taču viņš tika celts vēl augstāk, un visu laiku viņam bija kāds otrs blakus. Visa esošā proporcijas tur, zem viņa,

* Raiņa paziņa Livšics bija sieviešu slimību speciālists. Tāpēc pa visu Jūrmalu tika meklēts cits ārsts.

mainījās: milzīgais sarāvās un atkrita, agrāk nepamanītais izauga un aizņēma telpu. Lietu patiesās attiecības kļuva tik skaidras un caurspīdīgas, ka Jānis nebeidza vien brīnīties: kā varēja to visu neredzēt? Atvērās cilvēku un parādību dvēsele, iezīmējās saites starp putniem debesīs un zivīm tumšā atvarā: viss apvienojās ar visu, viss bija atkarīgs no visa. Un siltais, drošais spēks, miers un dzīvība plūda no viņa kaimiņa kā gaisma. Kas viņš bija? Prometejs? Gēte? Skolotājs Bazeners? Vai vēl kāds, kas bija cietis par cilvēkiem un miris par tiem, zinādams tāpat kā Rainis, ka nāves nav? Sarunbiedrs, tas viņš bija: Sarunbiedrs, pēc kura viņš bija skumis gadiem ilgi; tas, kura tuvums nesagrauj labāko, kas ir vientulībā; tu esi viens tik-tāl, ciktāl tu neesi viens... Rimtības, miera, gribas starojums; enerģija, kas līdzīga varbūt saulei staru spožumā, picauga, kā picaug mūzika varenā *krešendo*, kamēr neredzams diriģents, pacēlies uz pirkstgaliem, nepieliek gaisā punktu. Un ar varenu *forte*, kas piepilda gaisu no vienas malas līdz otrai, mūzika aprāvās.

Tikai viena flautiņa, kā redzams, bija aizmirsusi aplust un kā smalka skaņas stīdziņa aizstiepās tumsā.

EPILOGS

Aspazija — Birutai Skujeniecei, 1930. gada 27. martā.

“Mana mīlā, mazā Rutīņa! Tu mani tik ļoti iepriecināji ar tām puķēm. Sen, sen es neesmu savu dzimuma dienu svinējuse... Puķītes būtu aizveduse uz Rainiņa kapa, bet tad taisni sala. Viņas uzskatot, ilgi domāju pie Tevis un viņa. Vai zini, ja Tu nebūtu par vēlu dzimuse... tad Tu būtu Raiņa dzīvesbiedrene tikuse un viņš tad nebūtu tos maldus ceļus aizgājis, kas viņu noveda postā un nāvē. Es būtu varējuse būt viņa māsa un Jūsu abu draudzene, jo arī Tevi es sen mīlu un vienmēr mīlēšu, arī tad, ja Tu man nezin ko ļaunu nodarītu. Tā ir dziļa dvēseles simpātija, kuras pamatu nekas nevar noārdīt. Un to es Tev varu sacīt, ka varbūt Tevi vienīgo R. īsti mīlējis, tas allaž no viņa runas izskanēja.”

Biruta Skujeniece gāja bojā gadu pēc šīs vēstules saņemšanas dzelzceļa avārijā Jūrmalā.

Pēteris Stučka pēc dzejnieka nāves, 1929. gada septembrī, publicēja rakstu “Pie Raiņa kapa”. Viņš rakstīja: “Mani neviens nevainos, ka es vienup nepazīstu Raiņa labās puses un trūkumus vai ka es varētu būt vienpusīgs par labu Rainim. Ar Raini mēs esam dzimuši vienā gadā, esam nešķirami dzīvojuši un strādājuši uz viena sola vidusskolā un 4 gadus vienā istabā augstskolā un pie viena kopdarba. Tas nav maz pie mūsu pilnīgi pretējiem raksturiem. Un tad vēlāk mēs vairāk kā 30 gadus esam veduši pilnīgi šķirtu dzīvi, kurā Rainis man vairāk nekā jēlkāds ir pāri darījis, uz ko es atklātībā neesmu nekā reaģējis. Es esmu atklāti asi nosodījis Raini kā politiķi, bet es vienmēr esmu no visas sirds cīnījies par dzejnieku Raini un gribu to darīt arī pie viņa kapa un pāri tam. Markss par savu draudzību ar Heini, ar visām viņa politiskām nekrietnībām izteicas, ka dzejnieki nu reiz ir savādnieki (*sonderbare Käuze*), kuru īpatnības jāmcēra ar citādu mēru. Mums tāpat jāmcēra arī dzejnieka Raiņa vājības.

..Pie kapa stāvot, mēs cildinām viņu tajā lomā, ko tas spēlēja kopš 90. gadiem līdz laika posmiem pēc 1906. gada sodu ekspedīcijām un pat pasaules karam. Ar šo laiku var uzskatīt arī viņa *īsto darbu laikmetu par*

izbeigtu. Bet tā ir pietickoši, lai Latvijas proletariāts viņu pavadītu pēdējā gaitā kā *savu dzejnieku.*”

Apstrīdēt Pēteri Stučku varētu vairākos punktos. Viņš ne tik daudz nosodīja Raini kā politiķi, cik apgalvoja, ka dzejnieks vispār nav politiķis. Un kas attiecas uz pāri darīšanu — tad šī saruna ir grūta un ilga. Un pārāk daudz viņš ir nolēmis izmest no Raiņa darbiem kopā ar pēdējiem piecpadsmit dzīves gadiem, kas *jaunības draugam* šķituši nebūtiski. Bet vai ir vērts ar viņu strīdēties? Pašam Stučkam dzīvot atlicis pavisam neilgi: mazliet vairāk par diviem gadiem. Viņam un Dorai nebija pricīga dzīve bargajā Maskavas Kremli. Stučkas sirds, jau tāpat vāja, neizturēja pārmaiņas. Staļins, kas neieredzēja katru, kurš stāvējis tuvu viņa priekšgājējam, meklēt meklēja iemeslu piesieties, lai nobendētu. Nerunīgs, aizdomīgs, tālredzīgs kā gigantisks zirneklis, kas auž savus tīklus, viņš izsūca asinis no saviem politiskajiem pretiniekkiem, uzglūnot tiem pa vienam. Vadoņa baiļu un icnaida iracionālisms dīvaini apvienojās ar pragmatismu. Viņš pakāpeniski novāca no sava ceļa Ļeņina piekritējus — Ļeņins bija pats bargākais viņa sāncensis, kas palika bīstams arī pēc nāves. Pret latviešiem viņam bija īpašs, sevišķs naids: viņš nevarēja tiem piedot personisko uzticību Ļeņinam un aizvainojošu, pilnīgu intereses trūkumu par sevi, Staļinu. Kādu reizi ar baudu raudzīdamies acīs vienam no augstu stāvošiem, vēl arvien augstu stāvošiem latviešiem, Josifs Visarionovičs salīdzināja bolševiku partiju ar *zobenbrāļu ordeni*. Tikai dumjais nesaprastu mājienu, — bet dumjus latviešus, varbūt tā arī ir sagādīšanās, — Staļinam nebija gadījies sastapt.

Stučkas icnaidnieki — gan Latvijas kompartijā, gan Kominternē, gan augstākajās juridiskajās instancēs — pacēla galvu. Viņu uzbrukumiem *Veterānam* ne tikai netika dots pretspars, bet tie neapšaubāmi tika atbalstīti. Par Stučkas “priekšnieku” tiesību jomā bija kļuvis Lazars Kaganovičs, viens no pašiem enerģiskākajiem, noteiktākajiem un neizglītotākajiem vadoņiem, kādus vien bija gadījies redzēt Pjotram Ivanovičam, bet ārkārtīgi enerģiski, izlēmīgi un izglītības ziņā nožēlojami taču bija gandrīz viņi visi...

Ritēja kolektivizācija: zemnieciskās Krievijas izvarošana. Stučkas pēdējos rakstos ir gan kolhozu slavinājumi, gan neizbēgamās atsaucēs uz biedru Staļinu. Viņš, tiesa, bikli aizstāv kādu večiņu, kuru ekspropriēja, atņemot viņai īpašumu: vienīgo kazu. Bet visumā viņa balss pielāgojas korim. “Kad mums kulaku ekspropriācijas laikā kopā ar kulaku vajag izsūtīt arī viņa ģimeni, mēs darām nepieciešamu darbu. Taču tā ir zināmā pakāpē traģēdija, kurā vainīgi esam arī mēs... Dzīve ienesa šķiru cīņu arī zemnieku sētā — ģimenē. Nedaudz kroplīgā un droši vien ne vienmēr patiesā formā tas izpaužas arvien biežākajos laikrakstu ziņojumos par to, ka tādi un tādi ir pārtraukuši sakarus ar saviem tēviem, ģimenēm utt. Mums vajag ātrāk nākt palīgā šai cīņai, tiesiski atsvabinot ģimeni no mūžsenā vergtura, “ģimenes tēva” — “namsaimnieka”.”

Tā atteikšanās no tēva un ģimenes, atteikšanās no brāļiem tiek novesta līdz loģiskām beigām, līdz "tiesiskajam" pamatojumam. Nevar būt īsts revolucionārs tas, kas nav nodevis tēvu un brāļi. Āmen.

Godasardzē pie Stučkas zārka stāvēja arī jaunie Jansoni, brālis un māsa. "Kā izaudzis jaunais Jansons-Brauns, — garš, platiem pleciem, īsts milzis," stāstīja viens no sēru procedūras organizētājiem E. Šupre. Jansona bērniem, abiem, bija lemta neilga dzīve, turklāt kā brālis, tā māsa nomira, pēc visa spriežot, savā nāvē. Ko nevar teikt par citiem sēru sviņību dalībniekiem — VCIK ēkas lielajā zālē, Sarkanajā laukumā. Gandrīz visi, kas sacīja runas, kas stāvēja godasardzē, pēc gadiem pieciem sešiem tika arestēti un nošauti, un slepeni naktī kopā ar citiem "tautas icnaidniekiem" aprakti kopīgā bedrē, kurā sajaukušies zemnieku un pulkvežu, tautas mākslinieku un ormaņu, veco boļševiku un zēnu, kas bija uzdrošinājušies pastāstīt "pretpadomju" anekdoti, kauli. Nav ne mazāko šaubu, ka tajā bedrē atrastos arī Pēteris Stučka, ja būtu nodzīvojis vēl dažus gadus. Nenodzīvoja. Tā ir viņa laime.

Trīsdesmito gadu sākumā jau bija miruši gan Rainis un Jansons, gan Roziņš un Stučka, gan Leņins un citi "brāļi". Kas palicis pāri no viņu strīda? Viss palicis. Varbūt tas bija galvenais 20. gadsimta strīds.

Vai atgādināt, kādas bijušas domstarpības?

Rainis: mīlestība ir visa virzītāja, to skaitā arī vēstures, arī politikas. "Brāļi": naidis, "šķiru cīņa" ir visa virzītāja.

Rainis: ne tikai masām, bet arī personībai jāatrodas priekšgalā. "Brāļi": tikai proletariātam, tikai masām.

Rainis: tauta, valoda ir dzīvs organisms, nedrīkst pieļaut tās bojāeju. "Brāļi": vai nu nacionālisms, vai sociālisms; valodu atšķirība — nepatikams šķērslis strādnieku solidaritātei.

Rainis: morālei, ētikai jābūt visa pamatā. Netīri līdzekļi padara netīru pašu mērķi. "Brāļi": morāls ir viss, kas nāk par labu boļševistiskajai revolūcijai.

Rainis: kultūras prioritāte. Daiļrade. Pozitīvs darbs. "Brāļi": kultūras noliegšana, ja tā nekalpo propagandai un aģitācijai, līdzekļu iegūšanai. Rainim radišana, "brāļiem" sagraušana.

Rainis: gars svarīgāks par matēriju, dvēsele stiprāka par miesu. "Brāļi": vārds "dvēsele" neietilpst viņu leksikā, no gara palicis vienīgi "cīņas gars".

Rainis: ir vajadzīgs demokrātisms, pilnīga atklātība, brīva un godīga domu apmaiņa. "Brāļi": slepenības sistēma, bezierunu pakļaušanās vadoņiem, citādu uzskatu apspiešana, denuncēšana.

Nevar būt vairāk pretējs kā "jā" un "nē", kā Ziemeļpols un Dienvidpols. Absolūta opozīcija galvenajos, izšķirošajos punktos.

Sociālismu, kuru sludināja Rainis, neviens un nekad nav redzējis. Vai tas ir iespējams? Nav zināms. Reālais sociālisms pusgadsimtu pēc "Lielā Oktobra" Kambodžas pusaudžu personā cirta saviem tautiešiem galvas ar lāpstām; pēc tam jaunie varoņi uzšķērda vēderus "kontrrevolucionāriem", vīriešiem un sievietēm, izrāva kūpošās aknas un aprija. Līdz tādām finālam nebija aizdomājies pat Dostojevskis.

Vai jātiesā šie pusaudži? Jo tie nezina, ko tie dara. Vai būs starptautisks tribunāls, līdzīgs Nirnbergas tribunālam, šķiru naida ideoloģijai? Filozofijai, kas nolemj mokām un nāvei katru, kurš nesteidzas uz gaišo nākotni, uz vispārējās vienlīdzības valsti? Un arī tos, kas steidzas?

Rainis līdz mūža galam uzskatīja sevi par pārliecinātu sociālistu, Marksa sekotāju. Vai viņš nekļūdījās? Vai arī nebija sociālisti tie, otrie?

Un vēl grūtāk atbildēt un arī pajautāt. Bet kas būtu, ja Rainis atrastos pie varas?

Taču bija tas, kas bija. Un velnišķīgajiem iznīcināšanas, paverdzināšanas un ļaužu apmuļķošanas spēkiem viņš pretstatīja "pozitīvo darbu": cilvēku un pasaulu radīšanu. Trīs bezbērnu pāri: Leņins — Krupskaja, Pēteris Stučka — Dora, Rainis — Aspazija nebūt nav vienādi neauglīgi. Vienīgi trešais pāris nav vainojams nevienā bojācējā, vienīgi tas radīja, laida pasaulē Mirdzu un Gunu, Antiņu, Spīdolu, Vizbulīti, Jāzepu, Induli, Dinu. Veselām virknēm dzīvu personu un raksturu; vecāki: Aspazija, Rainis.

Elza nodzīvoja pēc vīra nāves vēl četrpadsmit gadu, paguva sastādīt un publicēt (ne līdz galam) savus kopotus rakstus "Dzīve un darbi" pēc Raiņa 60 gadu jubilejai veltīto rakstu parauga. Viņa daudz strādāja, daudz slimoja, publicēja dzejnieka vēstules un dienasgrāmatas, šo to no tām cītīgi izsvītrodama, ķildojās ar Jāni un izlīga, bija greizsirdīga uz viņu publikas dēļ. ("Sākumā bija Aspazija, pēc tam Aspazija un Rainis, pēc tam Rainis un Aspazija, un beidzot vienīgi Rainis!"), uzrakstīja biogrāfisku romānu "Rudens lakstīgala", vairākas lugas, atmiņas. Atradās, starp citu, Elzas pirmais vīrs — Amerikā, Filadelfijā, kur bija dzīvojis visus šos gadus un, kā izrādījās, bijis pat vietējās Latviešu biedrības goda biedrs. Atdzimušais nelaiķis sūtīja dīvainas vēstules, ārkārtīgi slikti izteicās par Raini un arī savu vieglprātīgo sievu Elzu īpaši nesaudzēja, minēdams pavisam citus nekā viņa seno notikumu variantus. Bet, izlēcis no nebūtības tik negaidīti, misters Valters tikpat pēkšņi arī pazuda: esot vienreiz izgājis no savas mājas Filadelfijā un nekad vairs neesot atgriezies. Kā redzams, kas pazudis bez pēdām vienreiz, tam lemts vienmēr uzstāties tajā pašā ampuā.

Avīzes aizgūdamās rakstīja arī par šo dīvaino notikumu un par Aspazijas prāvošanos ar attālu dzejnieka radiniecī, kura attiesāja no atraitnes

vairāk nekā pusi mantojuma, un arī par negaidītajiem politiskajiem izlēcieniem, ar kuriem viņa reizēm apstulbināja gan draugus, gan icnaidniekus. Politīķe Aspazija patiesībā nekad nav bijusi, taču nežēlīgais laiks bija ķēris aiz sprandas, prasījis “jā” vai “nē”, turklāt abas atbildes, liekas, tika sodītas. Visskumjākais ir tas, ka, izdarīdama vairāk nekā neveiklas kļūdas, bet reizēm — sperdama neiedomājamus soļus, novecojusi dzejniece par varītēm vilka sev līdzī arī Raini. 1933. gadā kādu rītu varēja izlasīt avīzē: “Dzejniece aizrāda, ka arī Rainis vēl pirms Hitlera uzvarām vairākos rakstos un vēstulēs minējis nacionālsociālismu kā nākošo ceļu, pa kuru neizbēgami ies visas tautas. Šī kustība došot jaunu atdzimšanu un patiesu taisnību tautu dzīvē.” “Aspazij, ko Jūs darāt ar Raini?” šausmās jautā avīze “Pēdējā Brīdī”. Liekas, viņa gluži vienkārši neapzinājās, kādas var būt teiktā sekas. Vismaz bija izbrīnījusies, uzzinājusi, ka viņa ir izslēgta no sociāldemokrātiskās partijas, no studentu biedrības “Klints” utt.

Nevaru nepateikt, ka šorciz Aspazija ir melojusi. Kas ir nacionālsociālisms Hitlera izpratnē, bija skaidrs jau arī Raiņa dzīves laikā, un nekādu uzslavu nacismam viņa vēstulēs un dienasgrāmatās, protams, nebija un nevarēja būt. Viņa nacionālā ideja — mīlestība pret savu valodu un tautu, un nebūt ne naidis pret citiem. Divas Rainim dārgas domas tika izkropļotas viņa acu priekšā. Boļševisms, apgriezdams otrādi brīvības un sociālās taisnības ideju, pārvērta to par asiņainu un drūmu despotismu. Nacisms tāpat izrīkojās ar tautas, nacionālo ideju. Atrodiet Rainim kaut vārdu par vienas tautas kundzību pār otru, par citu valodu un rasu nicināšanu, atrodiet kaut vienu frāzi, kas slavētu “augstāko” tautu bendniecību un varmācību pār “zemākām” tautām. “Aspazij, ko jūs darāt ar Raini!” Jā, te viņa ir uzņēmusies lielu grēku, — jo vairāk tāpēc, ka visi dzejnieka arhīvi bija palikuši viņas rīcībā un, izņemot viņu, vēl neviens cits nezināja, kas tajos atrodas.

Aspazija nomira 1943. gadā, kad vācieši bija okupējuši Latviju un reiz par visām reizēm bija izārstējuši viņu no simpātijām pret Hitleru. Visas tiesības uz sacerējumu, vēstuli, dienasgrāmatu, savējo un vīra, izdošanu viņa novēlēja Aspazijas un Raiņa fondam. Pēc 1944. gada fonda izrīkotāji atradās ārzemēs kopā ar tūkstošiem latviešu, kas bija bēguši projām, Sarkanajai armijai tuvojoties: daudzu atmiņā bija dzīvs 1940.–1941. “padomju” gads ar arestiem, nāvessodiem, deportācijām, pat kara šausmas šīs dienas nebija izdzēsušas.

Gandrīz pusgadsimts pēc kara pagāja, mēģinot vēl aiz nāves “izšķirt” sievu un vīru, Raini un Aspaziju. Dzejnieces vienkāršā kapu kopiņa, kas atradās milzīgā, skaistā Raiņa pieminekļa pakājē, tika demonstratīvi nepamanīta.

Bet kas gan ir pusgadsimts viņu mīlestībai un viņu atsvešinātībai,

viņu taisnībai un viņu vainai vienam pret otru? Pret viņu tautu? Vara, kas uzskata sevi par visvarenu, ir briesmīga tuvumā, bet smicklīga no tāluma. Brīvības ielu, protams, var nosaukt Hitlera vārdā, Aspazijas bulvāri — par Padomju bulvāri, nolikt Rīgas centrā pieminekli vērmahta karavīram vai vecās ģenerālgubernatora pils priekšā — neveiklo Stučkas figūru. Bet dziesma tomēr ir ilgmūžīgāka par lodi, dzejnieka doma, kas neatrod atbalsi vienā paaudzē, aizslīd pie nākamās, Jāņa Plickšāna un Elzas Rozenbergas jaunās jūtas, bez kurām nebūtu Raiņa, ir dzīvas, — gluži kā tā grāmata ar dziedošām un ziedošām lappusēm, ko dzejnieks reiz bija redzējis sapnī. Šo mīlestību un visu, ko tā radījusi, nav spējuši nogalināt pat viņi paši, — bet daudziem taču izdodas piebcigt savējo. Pār vājībām un slimībām, pār neuzticību un aizmiršanu, pār sekliem neticības izklāstiem, pār pusotra gadsimta nežēlību un spīdzināšanām mirgo un elpo mīlestība, kas kādreiz izglāba divus cilvēkus no nāves. Tā kļuvusi par latviešu īpašumu un dārgumu, un, ja atkal viena vai divas paaudzes neprātis pieņem šo mantojumu, nespēs vai negribēs, — ko lai dara, nāks citi ļaudis, nopūtīs putekļus no apsūbējušā sudraba, liks tam iemirdzēties.

...Paulam Daugem pavicās. 1937. gada beigās viņu arestēja, — parasti tas nozīmēja biogrāfijas, bet pēc tam arī dzīves beigas. Taču notika brīnums, rets tajos laikos. Vai nu Dauge bija kādu reizi izārstējis zobu ne tikai V. I. Ļeņinam, bet arī J. V. Staļinam, vai arī jau ieslodzījumā tika palīdzējis kādam priekšniekam ar savu ārsta māku, vai arī kāds no viņa draugiem bija spējis veikt neiespējamo, — taču pēc kāda pusotra gada, 1939. gada aprīlī, viņš tika ne tikai izlaists brīvībā, bet arī pilnībā rehabilitēts. Viņš nomira jau Rīgā, drīz pēc kara, 1946. gada 2. septembrī.

Dora Stučka arī pēc kara pārbrauca uz Rīgu, kur mierīgi un ar cieņu nodzīvoja līdz astoņdesmit gadu vecumam. Viņa apglabāta dažus soļus no brāļa, tūlīt aiz kolonādes, kas iejož viņa pieminekli.

Visilgāk no Raiņa tuvajiem cilvēkiem nodzīvoja “Mēness meitiņa”, Olga Klīgere. Rainis pārstāja novēcot 1929. gadā, un Olga sākumā panāca viņu gadu ziņā, bet pēc tam kļuva vecāka par viņu par dažiem gadiem, tad gadu desmitiem. Vecā dāma labprāt dalījās atmiņās par Raini, un vispārējā uzmanība viņai glaimoja. Varbūt gribējās arī ko vairāk; stāsta, ka viņai nebūtu nekas pretī tēlot ja arī ne gluži dzejnieka atraitnes lomu, tad pusatrai... Nē, šo frāzi neļauj pabcigt līdz galam Aspazijas čna, saspringusi kaujas pozā. Paldies Olgai Klīgerei par viņas kādreizējo jaunību un atsaucību. Taču mēroties ar Aspaziju nav pa spēkam arī viņai, un nav nevienai — ne mirušām, ne toreiz dzīvajām.

Veselu grāmatu varētu uzrakstīt par to, kā dažādas partijas un ideoloģijas, valstis un cilvēku grupas ir cīnījušās par Raini un viņa mantojumu, centušās pārvilkt savā pusē, kā tikušas izspīlētas vienas viņa domas un izteikumi un atmestas citas. Ar kādiem tikai lauznīšiem un laužņiem, ar trotila lādiņiem nav mēģināts ķerties klāt garīgajam mantojumam, ko atstājuši divi grēcīgi un vāji cilvēki! Nu un kā, tikāt klāt?...

Nesen pusnomodā, pussapnī man ienāca prātā vēl kāda noslēpumaina Raiņa saruna ar mirušo un vēl torciz dzīvo cilvēku gariem. Un tajā pusnomodā šķita: vai visa literatūra nav tāda pati mūsu saruna ar izsuktajiem kaut kur dzīvojošu un jau mirušu cilvēku gariem? Ņemu "Hamletu" — izsaucu Šekspīra garu, un viņš daudz ko atbild uz maniem jautājumiem. Ņemu Čehovu. Ņemu Gēti. Ņemu Raini.

Rainis sarunājas ar rakstnieku Rūdolfu Blaumanī. Torciz Rainis vēl bija šajā saulē, Blaumanis — aizsaulē. Tagad viņi abi viņā pusē aizkaram, bet mēs vēl neilgi — šajā...

Rainis uzdod Blaumanīm jautājumus. Ar paša roku pieraksta gan jautājumus, gan saņemtas atbildes. No kurienes un kā saņemtas, es nezinu un ne visai gribu zināt.

Pusnomodā, pussapnī sāka likties, ka jautājumus uzdodam mēs — Rainim. Un it kā viņš mums atbildētu.

— Vai Latvija neies postā ar šo politiku?

— Būs gan bēdas.

— ...Kā tev iet?

— Labi.

— Vai darbojies kā dzejnieks?

(Neatbild.)

— Vai tava tagadējā darbība augstāka par bijušo?

— Ko tu prasi, labāk stāvi klusu.

— Ko vēl varat pateikt, to pasakat?

— Ar Dievu.

Kā atbalsojot pajautāšu arī pats sev: vai visu pateici, ko gribēji? Ne visu? Nebūt ne visu? Labi. Tā tam arī jābūt.

Un lasītājam — vispacietīgākajam no pacietīgajiem — saku arī:

— Ar Dievu.

Rīga, 1987.–1997. gads

SATURS

Autora ievadvārdi	7
Prologs	9
PIRMĀ DZĪVE	
<i>Pirmā nodaļa.</i> Ēģipte	23
<i>Otrā nodaļa.</i> Izvēle	40
<i>Trešā nodaļa.</i> Savādnieks Bazeners	56
OTRĀ DZĪVE	
<i>Pirmā nodaļa.</i> Rīga	75
<i>Otrā nodaļa.</i> Mazais Jēkabs	90
<i>Trešā nodaļa.</i> Jasmuiža	107
<i>Ceturtais nodaļa.</i> Pēterburga	137
<i>Piektā nodaļa.</i> Bojāja Viļņā	170
TREŠĀ DZĪVE	
<i>Pirmā nodaļa.</i> Jaunā strāva	181
<i>Otrā nodaļa.</i> Cīrihe	202
<i>Trešā nodaļa.</i> Praviētis un Aspazija	211
<i>Ceturtais nodaļa.</i> Katastrofa	218
CETURTĀ DZĪVE	
<i>Pirmā nodaļa.</i> Jelgava, Berlīne un tā tālāk	267
<i>Otrā nodaļa.</i> Bedre	292
<i>Trešā nodaļa.</i> Eiridike, Orfejs	307
<i>Ceturtais nodaļa.</i> "Daudz simtu jūdžu tālumā..."	331
PIEKTĀ DZĪVE	
<i>Pirmā nodaļa.</i> Dzimtenē	353
<i>Otrā nodaļa.</i> Divi eņģeļi (1905. gads)	372
SESTĀ DZĪVE	
<i>Pirmā nodaļa.</i> Sinjors Nagliņš	389
<i>Otrā nodaļa.</i> Antiņš	404
<i>Trešā nodaļa.</i> Virsotne	430

<i>Ceturtais nodaļa.</i> Jāzeps un viņa brāļi	460
<i>Piektā nodaļa.</i> Karš	486
<i>Sestā nodaļa.</i> "Caur Vāciju es nebraucu"	511
<i>Septītā nodaļa.</i> Trīs bezbērnu pāri	533
<i>Astotā nodaļa.</i> Strīds turpinās	550

SEPTĪTĀ DZĪVE

<i>Pirmā nodaļa.</i> Atgriešanās	571
<i>Otrā nodaļa.</i> Pa nogāzi	585
<i>Trešā nodaļa.</i> Vakarīgā diena	599
Epilogs	611

460 Ceturtais nodaļas. Iespējas un vārdu pārjēgšana.
 480 Pirmā nodaļas. Kāds
 511 Otrā nodaļas. "Caut Vēstis" un "nebrānu"
 533 Trešā nodaļas. Tās bezbērnību pār
 550 Četrā nodaļas. Tās turpināšana
 560
 571
 585
 598
 611

SĒPTĪTĀ DZĪVE

SĀTURĀ

PĒRMA DZĪVE

OTRĀ DZĪVE

www.jumava.lv

Izdevējs — apgāds "Jumava", Dzirnauvu ielā 73, Rīgā LV 1011.
 Iespiests un iesiets SIA "Valmieras tipogrāfija Lapa", A. Upīša ielā 7, Valmierā LV 4201.

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS**

87

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0305070656

2005-5
L 269

Grāmata, kuru nevar novērtēt par augstu... Ar nevardarbīgu talanta spēku Dobrovenskis ir noplēsis plīšu no Raiņa krūšutēla.

(Nora Ikstena)

Izcila grāmata. Pētnieciska dziļuma, domāšanas vērīga un stāstīšanas prasmes apvienojums to ļauj baudīt gan kā kultūrvēsturisku sacerējumu, gan kā romānu.

Vai tā patiešām ir bijis? Nezinu, bet es šo talantīgo versiju bez ierunām pieņemu.

(Inese Treimane)

Plaša laika un telpas aptvērums, nezināmi un mazzināmi fakti, no pirmā acu uzmetuma negaidītas sakarības, fantasmagoriski dialogi ar Mefistofeli, Raiņa vairākkārtīgā nāve un atdzimšana, esamības likumsakarīgi nejaušie labirinti un daudz kas cits. Varētu savirknēt epitetus vispārākajā pakāpē, tomēr romāns spēj aizstāvēt sevi pats. Jo tas patiesi ir romāns – nevis biogrāfisks komikss vai ievākots faktu un dokumentu apkopojums.

(Guntis Berelis)

